
3 1761 07277041 5

HISTORISKT-GEOGRAFISKT OCH STATISTISKT LEXIKON

ÖFVER

SVERIGE.

Första Bandet.

STOCKHOLM,
Expeditionen af Konversations-Lexikon,
Trångsund N:o 8, 2 tr. upp.

STOCKHOLM,
tryckt hos Joh. Beckman,
1859.

Inledning samt Text **A** och **B.**

ALLMÄN ÖFVERSIGT.

A. LANDET.

Mellan 55° 20′ — 69° 4′ n. br. samt 28° $49\frac{1}{2}$′ — 41° 49′ ö. l. utbreder sig *konungariket Sverige*, östra och största delen af den stora Skandinaviska Halfön. Rikets hela areal är 3,868 sv. ell. 8,406 geogr. qvadratmil, hvaraf de stora sjöarne upptaga omkring 490; landets största bredd är 40, dess största längd 150 sv. mil. Rikets östligaste punkt, vid Torneå-Elfs utlopp, ligger vid 41° 49′ ö. från Ferro, den vestligaste, omkring Strömstad, vid 28° $49\frac{1}{2}$′. Nordligaste punkten ligger mellan Lainio- och Muonio-elfvarnas källor, den sydligaste ligger s. om Trelleborg vid 55° 20′ n. br. samt 31° ö. l. I öster och söder omgifvet af Bottniska Viken och Östersjön, i vester af Öresund samt Vesterhafvets vikar Kattegatt och Skagerrack, sammanbindes landet utefter större delen af sin vestra gräns med det i politiskt hänseende dermed förenade Norge genom Skandinaviska fjällryggen, Kölen eller Seveberget *), och skiljes det i nordost från det alltid fiendtliga Ryssland genom Muonio- och Torneå-elfvar. Mellan Sverige och Danmark ligger endast det på smalaste stället $\frac{1}{4}$ mil breda Öresund. Kuststräckan mot Östersjön och Bottniska Viken utgör omkring 200, mot Kattegatt och Skagerrack vid pass 50 sv. mil.

Från denna kust utskjuter i vester, vid Öresund, udden *Kullen*, i öster, mot Östersjön, *Sandhammars-udden* och *Torrums-udde*, *Harnäs-udde* skjuter ut mot Bottniska Viken. *Laholms-bugten* och *Skelder-viken* äro de ansenligaste på vestra kusten, *Valdemarsvik*, *Slätbaken* och *Bråviken* på den östra. Bland de talrika öar, som tillhöra Sverige, äro på vestra kusten, mot Skagerrack, *Oroust*, *Tjörn* och *Hisingen* de vigtigaste; i Östersjön ligga de stora öarne *Gottland* och *Öland*. Derjemte omgifves i synnerhet kusten mot Östersjön af talrika öar, som bilda Sveriges stora *Skärgård*.

Sverige är, i korthet sagdt, en af otaliga remnor söndersplittrad bergplatå, som sluttar ned emot hafvet. Skandinaviska halfön genomdrages nämligen i meridian-rigtning, från sina yttersta uddar i norr till sina sydligaste gränser, af en stor bergsrygg, *Kölen* eller *Seveberget*, som i massa, om än icke till längd, öfverträffar alla andra bergsträckor i norra Europa. Denna fjällsträcka bildar gränsen mellan Norge och Sverige ända till 63°, der hennes hufvudrygg gör en böjning vesterut inåt Norge, utöfver hvilket den utbreder sig, sedan den utefter hela sin sträckning åt öster utsändt ansenliga sidogrenar, som parallelt gå igenom Sveriges nordligaste delar, det s. k. Norrland. I trakten af sjön Fæmund (62°) viker en sydlig gren af bergsträckan inåt Sverige, bildar gränsen mellan Dalarne och Wermland, går igenom Nerike, följer Wetterns vestra strand, kröker sig i söder om denna sjö åt öster, men går derpå mot sydvest genom Småland ned till Skåne, hvarifrån den slutligen fortsättes under hafvet och åter stiger i dagen på Bornholm, der den reser sig till 547,15 sv. fot uti *Rytterknægten*, det sista urberget i norra Europa. Genom denna landrygg delas södra Sverige i tvänne hufvuddelar, som slutta mot öster och vester, medan norra Sverige terrassformigt sluttar ned mot öster, åt Bottniska Viken. De ofvannämnda sidogrenarne i Sveriges nordligaste landskap bestå i allmänhet närmast hufvudstammen af branta, snöbetäckta fjäll, men sänka sig mer och mer, ju närmare de komma till hafvet, så att inalles omkring $\frac{1}{12}$ af Sveriges hela yta stiger till 2,000 fot öfver hafvet eller derutöfver, medan i Norge, der fjällen öfver hufvud alltjemt behålla samma höjd, tilldess de nästan lodrätt stupa ned i hafvet, mer än hälften af landets yta har denna upphöjning. Denna höjd öfver hafvet träffas i Sverige endast i Norrland, medan nära $\frac{2}{3}$ af landets yta, eller 2,380 qv.mil, icke uppstiga till 800 fot och en tredjedel, eller 1,268 qv.-mil, ligger till och med lägre än 300 fot öfver hafvet. Mellan de svenska höjdsträckningarna utbreda sig vidsträckta *dalar*, som erbjuda utrymme för en talrik befolkning, ofta, såsom Torneå- och Ångermannaådalen, äro större än månget Europeiskt

*) Ifrån Muonio-elfs källa, sjön Kilpisjaur, till höjden af Röräs i Norge bildas riksgränsen mellan Sverige och Norge af fjällryggen, men fortsättes derifrån, oberoende af fjället, öfver skogar, sjöar och höjder i sydlig och sydvestlig riktning ned till Svinesund.

Geogr. Lexik.

konungarike, och i hvilkas botten man alltid finner ett rinnande vatten, som, der det möter något hinder på sin väg, utvidgas till en sjö, hvilken i sin ordning söker sig ett aflopp, så snart tillfälle dertill gifves.

En annan egenhet, som den svenska jorden företer, är den, att dess bergutbredning öfver allt ligger nära till ytan, att man ingenstädes har långt efter urberget, och att de mägtiga flötshvarfven i andra länder här nästan öfver allt saknas. I sydligare länder uppträder urberget blottadt endast i bergens högsta, skarpa spetsar; deremot ser man i Skandinavien graniten öfver allt i dagen och bildande hela bergsryggar, som stryka igenom landet eller, mer utbredda, bilda dess yta och innehålla de jernmalmer, som utgöra Sveriges rikedom och likasom med ett bälte af jern omgjorda mellersta delen af Sverige från Wermland ända till Uppland. Ty den svenska jordens grund består af urgneiss-formationen, inom hvilken graniten uppträder med talrika artförändringar. I grannskapet af jernmalmslager öfvergår graniten till glimmerskiffer, hvilken bergart ock är allmän i fjälltrakten samt der bildar hela berg och bergsryggar. Derjemte åtföljas malmlagren ofta af urkalk, hvilken man träffar på spridda ställen i mellersta Sverige, t. ex. vid Sala i Westmanland. Af *öfvergångs-* (nu s. k. primära) formationer har Sverige endast få att uppvisa, och dessa skilja sig derjemte ansenligt från dem i södra Europa. Här stiga öfvergångsbildningarne i höjden; men i Sverige sträcka de ut sig på bredden, och man träffar hos oss icke, såsom i Schweiz, kalkmassor af 6 till 7000 fots höjd med knappt en mils omfång, utan deremot, såsom i Vestgötabergen, Kinnekulle, Billingen, m. fl., kalklager af blott ett par hundrade fots mägtighet, men med ett omfång af flera mil. Derjemte ligga den svenska öfvergångs-formationens lager med stor regelbundenhet *ofvanpå* hvarandra, icke, såsom i Schweiz, *utom* hvarandra. Våra öfvergångsbildningar träffas merändels vid landets största insjöar, t. ex. vid Wenerns östra sida i Vestergötland, på Wetterns östra strand i Östergötland, på Hjelmarens sydvestra sida i Nerike, på norra sidan af Siljan i Dalarna (Osmundsberget) och på sydöstra sidan af Storsjön i Jemtland (äldre Siluriska formationer). De bägge sistnämnda öfvergångsformationerna äro imellertid de minst utvecklade, medan t. ex. *Kinnekulle* på Wenerstranden består af sandsten, alunskiffer, kalksten, lerskiffer och trapp (diabas), *Mösseberg* af samma bergarter, *Halle-* och *Hunneberg* deremot sakna kalklagret, *Lugnås* åter består af blott sandsten och alunskiffer på en grund af granit, förvittrad på ett eget och märkvärdigt sätt. *Billingen* företer Sveriges vidsträcktaste trapplager, och på den s. k. *Storfalan*, hvars medelpunkt är staden Falköping, ligger Sveriges vidsträcktaste blottade kalkstens-slätt med de derifrån sig höjande trappkullarna *Mösseberg* och *Ålleberg, Högstenaberget, Gisseberg* och *Färedalsberget.* I Östgötaslättens öfvergångsformation är likaledes kalken rådande, likasom på Öland och Gottland, Sveriges bägge största öar, hvilka bestå nästan uteslutande af kalksten och antingen alldeles sakna de lager, som eljest charakterisera den svenska öfvergångsbildningen, eller hafva dem i högst obetydlig massa. Gottlands hela yta betäckes af den yngre siluriska formationen, som eljest uppträder blott på några ställen i Skåne. Uti denna Sveriges sydligaste del närmar sig öfvergångs-formationen mer till samma bildning i södra Europa, och här tyckes kalklagret, som är svart till färgen, utbreda sig öfver en ansenlig del af slätten, ehuru det blott på spridda ställen förekommer blottadt. Äfven här åtföljes kalken, likasom i Westergötlands öfvergångstrakt, af lerskiffer, som likväl icke ligger ofvanpå, utan i fördjupningar bredvid densamma, af alunskiffer, som vid Andrarum är sammanhopad i ett lager, så mägtigt, att man icke ens på 400 fots djup funnit dess botten, af trapp, som bildar några små, men märkvärdiga kullar på slätten, hvilka tydligt bevisa, att de blifvit i smälthett tillstånd uppdrifna igenom den af dem förändrade lerskiffern, samt af åtskilliga andra yngre plutoniska bildningar, basalt (i Anneklef) och porphyr, hvilande på sandsten (vid Öfveds-kloster).

Endast i Skåne förekomma slutligen de svenska sekundär- eller *flötsformationerna*, dock i spridda lager, utan sammanhang med öfvergångsbildningen och bestående dels af kalk-, dels af sandstensbildningar. Till de förra höra *grönsand* på södra kusten, *gruskalk* med stenvandlingar i nordöstra Skåne, mellan Finja- och Ifö-sjöarna, *krita* vid Limhamn nära Malmö, o. a. st. Yngre kolförande sandstensformationer förekomma på tvänne ställen, vid Ringsjön, den s. k. Höörs sandsten, och vid *Höganäs*, det största flötslagret (lias) i Sverige, som sträcker sig 3 mil längsefter Sundet. Stenkolen här äro likväl yngre än den stora stenkolsformationens och kunna i godhet icke jemföras med dennas; formationens lager utgöras af sandsten och lerskiffer, skifferlera, eldfast lera, kolskiffer och stenkol. Derjemte eger Skåne några *tertiärbildningar*, t. ex. plastisk lera på kolfältet vid Höganäs, *brunkol, kalktuff* m. m.

Särskildt omnämnande förtjena de *erratiska* eller *rullstensblock*, minnen efter våldsamma katastropher, som vårt land undergått, med hvilka Sveriges hela jord är öfversållad, ja, som till och med derifrån utbreda sig ända öfver Nord-Tyska Slätten, så att den »Svenska Stenen vid Lützen» förtjenar detta namn, icke blott genom det stora minne den återkallar, utan också genom sitt ursprung. Ett märkvärdigt faktum, som sannolikt har sin grund i en af de krafter, hvilka medverka vid alla katastropher på jordytan, eller den vulkaniska kraften, är också *vattenminskningen* vid svenska kusterna, d. v. s. landets småningom försiggående upphöjning, som i Bottniska Viken antages till 4 fot på 100 år. I Blekinge och Skåne förmärkes icke denna vattenminskning, som likväl åter uppträder i Halland och i Bohuslän är lika stor med den på östra kusten under motsvarande bredd. Skånes kust synes sänka sig, i stället att höjas, och i Norge har man trott sig förmärka, att södra delen stigit 10 fot på 1000 år.

Af urformationens öfvervigt i den svenska jordens bildning följer ögonskenligen, att Sverige i det hela icke kan vara något synnerligen bördigt land; men det är i alla fall icke heller så ofruktbart, som man vid första påseendet skulle kunna formoda. Skånska slätten, der de hos oss yngsta formationerna förekomma, täflar i bördighet med Europas flesta länder, och ungefär detsamma, om än i något inskränktare grad, är förhållandet med de öfvergångstrakter, der kalken hufvudsakligast är rådande, t. ex. Gottland och Öland, vissa delar af Westergötland samt en stor del af Östergötlands slättbygd. Men äfven de delar af landet, som bestå hufvudsakligen af granit, t. ex. den stora Mälardalen, förete en ingalunda obetydlig bördighet. Här förekomma nämligen ofta lösare bergarter, ehuru af uråldrig art, t. ex. kalk och lerskiffer, samt derjemte på andra ställen en för bördigheten mer fördelaktig lera o. s. v.

Härtill bidrager också Sveriges visserligen i det hela kalla och hårda, men likväl sunda *klimat*, som är blidare än i något annat land under lika högnordlig bredd. När man ihogkommer, att samma breddsgrad, under hvilken Stockholm ligger, passerar öfver Sibiriens hufvudstad Tobolsk, öfver Sibirien och Kamtschatka, och när man känner, hurudant luftstrecket är i dessa trakter, måste man förvånas öfver den blida luft, den yppiga bördighet, som utmärka Skandinaviska Halfön. Ännu i Skåne mognar drufvan på kall jord, i drifbänk till och med i Stockholm och ända upp till 60:de graden; vid Stockholm trifves mulbärsträdet, och vid 68½° n. br., i Enontekis, kan man ännu odla vissa trädgårdsväxter. Denna mildhet i klimatet härleder sig till stor del från den omständigheten, att landet till större delen omgifves utaf haf; men landets långsträckta form, dess olika höjd öfver hafsytan och andra omständigheter föranleda imellertid mellan dess olika delar märkliga skiljaktigheter i både växtlighet och temperatur. Medan t. ex. valnötter och persikor trifvas i Skåne på kall jord, vilja icke ens rågen och hafran gå till i Sveriges nordligaste trakter, och medan Lunds medeltemperatur är + 7°, går den i Enontekis ned till − 2. Tobaken växer till omkring 61°, eken till 60° (i Norge till 63); aplen och körsbär mogna ännu vid Hernösand (62½°). Den egentliga bokskogen slutar visserligen i Småland vid 57½°; men ännu i Östergötland växer bok på Omberg, och i Westergötland samt Bohuslän går detta träd till 58½°. Hvetet kan odlas till 62°, men icke gerna derutöfver; der stadnar humleodlingen, likasom linet vid 64°, utöfver hvilken bredd hafran sällan mognar. Råg och hampa sås ännu vid 66°, sedan frukträden upphört mellan 64° och 65°, och ända till 69° växa af alla våra sädesslag och rotfrukter endast korn, rofvor och potates.

Gränsen för den eviga snön träffas i Sverige vid 61° 5,200, vid 62½° 4,860, vid 67° 3,600 fot öfver hafvet. När man nalkas till fjällen, möter man först den region, der granen upphör att växa, vid 3,200 fots afstånd från snögränsen; här mogna icke längre åkerbären; inga bäfrar bygga nu mer sina hus vid backarna; aborren och gäddan hafva försvunnit ur sjöarna, och granskogen sjelf har långt for detta antagit ett svartaktigt, förbrändt utseende. Ända till 2,600 fot nedanför snögränsen växer ännu tallen, men med låga stammar; i vattnen finnas icke längre sik och harr; icke ens blåbären vilja mogna. Från denna punkt utgöres den enda skogen af vresiga björkar, som, tillika med kraftiga gräsarter, fortfara ända till 1,800 fot ifrån snögränsen, men glesna allt mer och öfvergå till dvergbjörkar, hvilka, tillika med renmossan, gå ända upp till 950 fots afstånd från den eviga snön, der alla vatten stå döda, utan att lifvas af någon fiskart. Derefter betäckas backarne af fastmer bruna än gröna fjällörter; de enda bär, som mogna, äro kråkbären. Längst upp mot snögränsen är all växtlighet i det närmaste försvunnen; men ända till 200 fot deröfver förmå dock ännu några lavar bibehålla sitt svaga lif.

Medeltemperaturen i Stockholm under åren 1808—1822 har blifvit uppgifven till + 5°,66, under åren 1831—1854 till + 7°54, eller ungefär detsamma som Göteborgs medelvärme under åren 1787—1832 och Lunds under åren 1765—1818. Den stora skiljaktigheten mellan de olika periodernas observationer för Stockholm har man försökt förklara genom en på de sednare åren försiggången förändring i våra klimatiska förhållanden; men C. E. Ljungberg, som noggrannt sammanställt flera hithörande data, kommer i detta fall till den slutsatsen, att *hvarken sommarvärmen vunnit ökad intensitet* eller *vintrarne blifvit blidare*, nämligen så vidt dessa årstider betraktas öfver hufvud och längre tidsperioder jemföras, och att icke heller vintrarne blifvit kortare och vårarne längre, men att man deremot tyckes hafva rätt i den slutsatsen, att *höstarne blifvit längre* samt att *en del* årstider icke *alla* inkräkta på de öfrigas områden. Någon bestämd slutsats om värmens aftagande vågar han icke göra. — Högsta värmegraden infaller i Juli; största kölden har i sednare tider (sedan 1840) nästan alltjemt inträffat i Febr. Den högsta värme, som förekommit i Stockholm, inföll d. 3 Juli 1811 och uppgick till 36°; högsta kölden, — 32°, inträffade den 20 Jan. 1814. Den största värme, som (sedan 1822) någon månad företett i sin helhet, inträffade i Juli 1826 — 21° 25, och den högsta köld i Februari 1838, då hela månadens temperatur i medeltal uppgick till — 11°55. Skilnaden mellan medeltemperaturen i södra Sverige och landets nordligaste delar (Lund och Enontekis) är 10°,04 *).

Nederbörden i mellersta Sverige uppgifves till 17,5 decimaltum årligen. I Stockholm utgjorde den för 1843 blott 8,45 decimaltum for hela året, hvaremot året 1844 med sin regniga sommar företedde 19,97 tum. Under de efterföljande tio åren var nederbörden i medeltal endast 11,98 tum, 1854 blott 7,09. Den är vanligtvis störst i Augusti och minst i Mars.

Sveriges vestra kust har ett mildare och mer ostadigt klimat än den östra; de sydvestliga

*) Ljungberg. Allmän Statistik. II, 195.

och vestliga vindarne råda betydligt öfver de nordliga och ostliga.

Efter dessa till följd af utrymmets inskränkthet nödvändigtvis blott korta antydningar, torde en allmän öfversigt af Sveriges geographiska förhållanden icke vara olämplig. Vi begynna densamma med en öfverblick af

Sveriges Bergsystem. Skandinaviska fjällryggen, som måhända har sin nordligaste spets i Spitzbergen, träffar svenska gränsen vid Muonio-elfs källa, sjön *Kilpisjaur*, och utgör derifrån gränsen för Torneå Lappmark ända till *Ifvarsten*, der denna Lappmark slutar. Derifrån fortsättes fjällryggen utefter Luleå Lappmark, med fjällen *Alkavare* (5201,2 sv. fot), *Linajegna* (5690,3 sv. fot), och *Sulitelma* (5796 Pariser-, 6342,6 sv. fot), svenska fjällryggens högsta berg, tillika gränspelaren för Piteå Lappmark. Bland märkeliga punkter i fjällryggens lopp utmed denna Lappmark märkas det 5809,6 sv. fot höga *Saulo*, och det med anledning af sin silfvermalm en gång uppbrutna *Nasa-fjäll.* Utefter Umeå, Lycksele och Åsele Lappmarker sänker sig fjällryggen betydligt, men börjar vid Jemtlands gräns åter att höja sig. Här träffas *Portfjället, Skäckerfjället,* längre inåt landet *Åreskutan* (4500 Pariser-, 4924,3 Sv. fot*), *Stora Glucken, Sylfjället* eller *Sylarna* (6026,3 sv.fot) och *Skarfdörrsfjället*, hvilka bägge sistnämda sammanhänga med *Helagsfjällen*, som utgöra gränsen mellan Jemtland och Herjedalen. Uti den sistnämda provinsens gräns fortsättes fjällryggen af *Rutefjäll, Skreboffjäll* och *Svucku-stöt* (5922,4 sv. fot), midt emot sjön Fæmund, der Dalarnes gräns vidtager. Fjällsträckan går nu öster om sjön Fæmund och Tryssild- eller Klar-elfven och sänker sig åter. Det inne i landet belägna *Städjan* stiger ännu till 3904 Sv. fot, utmed gränsen ligga *Herjehågna, Fulufjäll* samt *Hemfjället* (efter afvikandet inåt Sverige kalladt *Almebergen*, 3295,7 sv. fot) vid Transtrand. — På Norska sidan reser sig *Snöhättan* i Dovrefjæld till 7768,4 sv. fot och är Europas högsta bergstopp norr om Alperna. — Längs utefter fjällryggen och ofta högt uppe på dess sida ligger en rad af sjöar, källorna för Norrlands stora floder och betecknande den gräns, utefter hvilken landet höjer sig mer än 2000 fot öfver hafvets yta. Bland passen eller de s. k. Fjällportarna i denna bergsrygg märkas *Skarfdörren, Ekornsdörren* vid Sylfjället, *Gröndörren, Lunddörren, Skurdalsporten, Portfjällets Port* m. fl., alla i Jemtland och Herjedalen. Ett annat sådant pass skall finnas vid Svuckufjäll och sjön Fæmund, ett vid Storsjön mellan Skalstugan och Suul, ett vid foten af Sulitelma m. fl.

Från det 3295,7 sv. fot höga *Hemfjället* vid Norska gränsen, nära Transtrand, utgår en bergås, som skiljer Norra Sverige från det Södra, följer Wermlands, Nerikes och Westmanlands norra gräns samt innehåller Sveriges rikaste malmlager. Der Wermlands, Dalarnes och Westmanlands gränser nästan mötas, utgår en bergås rätt åt söder, tvärtigenom Nerike fram till Wettern och åtskiljer Mälarens vattensystem från Weners. Samma ås, det *egentliga Sveriges medelrygg*, *Stora Landryggen*, fortgår vidare längs efter Wettern, skiljer Westgötadalen från Östgötadalen och fortsättes ned igenom Småland och Skåne. I Nerike och Westergötland är han synnerligen låg och svår att urskilja, synnerligast i Westergötland, der hans bägge högsta punkter, det berg, på hvilket Finnerödja kyrka står, och *Dommeberget*, tillika ryggens begynnelse- och slutpunkter inom provinsen, uppnå blott resp. 525 och 798,8 sv. fot. Inkommen i Småland, går landryggen fram mellan Jönköping och Bottnaryd till det i dagen uppstigande jernberget *Taberg* (1032 Par., 1129 Sv. fot), bildar vid Almesåkra en märklig bergknut, fortsätter som en smal bergås mellan Laga-ån och Helge-ån och fortgår, svår att bestämma, genom Skåne, förenar sig med Linderöds-åsen och faller vid Sandhammar, Skånes sydöstra udde, ned i hafvet, för att ännu en gång uppträda på Bornholm (se ofvan) *).

Från denna i n. och s. hufvudsakligen strykande landrygg utgå sidoryggar åt öster och vester, alldeles som refbenen från en ryggrad. Men utom dessa sidoryggar, finnes det tvänne större tvärryggar, som korsa landryggen, och uti hvilka det egentliga Sveriges högsta berg ligga, ehuru de icke hinna högre än till 1000 eller 1200 fot öfver hafvet. Den ena af dessa tvärryggar är den ofvannämda, som följer Dalarnes gräns söder om Dalelfven ända fram emot Roslagen och bildar det svenska jernbältet; den andra uppkommer söder om Göta Elf, bildar södra delen af Wenersborgs Län, breder ut sig till Smålands platå och är, fastän den upptager jernberget Taberg, fattig på rikare malmlager, men har deremot mycken myrmalm i sina sjöar. Mellan sidoryggarna hafva Sveriges floder sitt lopp; mellan dessa bägge tvärryggar ligga de stora sjöarne: Wenern, Wettern, Hjelmaren och Mälaren.

Rundtomkring sin kust omgifves Sverige af en ytterligare bergsrygg, den kedja af klippor, som, under namnet *Skärgården*, med blott ett enda afbrott omgifver Skandinaviens hela kust från Nordkyn till Torneå. Blott södra Hallands och Skånes kust saknar detta värn emot hafvet, hvartill ingenting liknande träffas annat än på vestra kusten af Skottland och Irland.

En annan, i andra länder okänd företeelse äro de Sveriges smala *sandåsar*, som sträcka sig flera mil i rigtning från n.n.o. till s.s.v., oberoende af bergen och andra höjder samt bestående af sand, grus och rullsten, den sistnämda ofta härledande sig från aflägsna bergstrakter. Deras uppkomst är ännu icke nöjaktigt förklarad; några tro, att de härleda sig från en våldsam öfversvämning (den s. k. *Rullstensfloden*), andra från ebb och flod eller hafvets svallande fram och tillbaka. De träffas endast i den

*) Enligt Hartman i V. A. Handlingar 4657 Par. fot.

*) Agardh. Statistik öfver Sverige, I, 2, sidd. 1—20. Att vi hufvudsakligen följt denna mästerliga teckning af Sveriges berg och vattendrag, torde icke af någon kunna illa upptagas, minst af den frejdade tecknaren sjelf.

dalsänkning, som bildas af Sveriges två tvärryggar, och i hvars botten de fyra stora sjöarne ännu äro qvar. Bland dem märkas, norr om Mälaren: *Enköpings-åsen*, som stryker genom Enköping, Ulleråker och upp till Hedsunds-fjärden vid Dalelfvens utlopp, — *Badelunds-åsen*, som under många olika namn från Mälaren sträcker sig igenom Westmanland, går öfver Dalelfven vid Brunbäck och derifrån upp till Hedemora, Svärdsjö, Marnäs o. s. v.; i Nerike: *Fellingsbro-* och *Glanshammars-åsarne*, i Westergötland *Kjelksta-* och *Björsäters-åsarne* m. fl. På Öland följer en sandås på vestra sidan utmed den s. k. Landtborgen

Sveriges Vattendrag och Dalbildningar. Genom de ofvannämda tvärryggarna indelas Sverige i tre stora hufvuddelar, som, ehuru ej fullständigt, nästan motsvara den historiska indelningen i *Norrland*, *Svealand* och *Götaland*. Om man till Norrland räknar Dalarna, så innefattar denna hufvuddel allt landet norr om den nordligaste tvärryggen, der alla vattendragen gå från fjällryggen ned mot Östersjön, sålunda från vester mot öster. Uti det mellan bägge tvärryggarna innefattade mellersta Sverige gå vattendragen hufvudsakligen till de stora sjöarna, medan södra Sveriges vattendrag allt efter sluttningen falla ut dels i Östersjön, dels i Nordsjön.

a. De Norrländska vattendragen äro följande:

Torneå-elf, bildad af Muonio- och Torneåelfvar, som förena sig vid Kengis. Torneåelf upptager derjemte Lainio-elf, och i det närmaste parallelt med densamma rinner *Kalix-elf*, som genom en tvärflod, *Tärende-elf*, står i samband med Torneå-elfven; — ett högst sällsynt förhållande, som äfven träffas i Södra Amerika, der Cassiquiare på samma sätt förenar Orinoco och Amazonfloden. Den del af Torneå-dalen, som efter sista fredsslutet med Ryssland ännu tillhör Sverige, omfattar 460 qv.mil och är lika stor som konungariket Hannover. Till Torneå-elfs dal hör måhända också den 17 mil långa *Råneå-elf*.

Luleå-elf, med ett område af vid pass samma storlek som konungariket Würtemberg, bildas af *Stora* och *Lilla Luleå-elfverna*. Den större, nordligare grenen bildar i början en kedja af sjöar, som ligga ofvanför hvarandra som trappor och nedstiga med vattenfall, af hvilka det sista, vid sjöarnas slut, är sannolikt det största i Sverige och Europa. Detta fall heter *Niaumelsaskas*, *Harsprånget*, och har en längd af ½ mil samt 400 fots höjd. Fyra mil nedanför Jockmocks kyrka förenar sig Lilla Luleå-elf med den större grenen. Äfven denna gren bildar flera vattenfall mellan Qvickjock och Jockmock.

Piteå-elf upprinner på Sulitelmas södra sida, bildar sjön Tjäggelvas o. a. samt har 31 mils längd. Genom *Baturte-fjällen* skiljes derifrån *Skellefteå-elf*, på Lappska *Sildut*, som upprinner vid Nasafjäll och bildar de stora sjöarna *Silbojock*, *Horn-Avan*, *Udjaur* och *Stor-Avan* samt efter 34 mils lopp faller ut i hafvet, sedan elfven 3 mil derifrån bildat *Finnforssen* och *Bomansforssen*.

Umeå-elf, med ett område af 336 qv.mil, eller ungefär lika med hela Schweiz, bildas af *Vindel-elfven* och *Umeå-elfven*, som, åtskiljda genom *Gievrtsfjällen*, förena sig vid blott 3 mils afstånd från hafvet. Elfvens största utvidgning är sjön *Stor-Uman*, hvarifrån floden flyter med stilla lopp fram till Lycksele, men, kommen halfvägs till hafvet, bildar det märkvärdiga fallet *Fällforssen*. Vindel-elfven bildar sjön *Stora Vindeln* och upptager *Lais-elf*, inan den förenar sig med Umeå-elfven*).

Alla de hittills uppräknade stora elfvernas dalar omfatta blott tvänne af Sveriges landskaper, *Westerbotten* och *Norrbotten*, tillsammans en areal af 985 sv. qv.mil eller lika mycket som ett par af Europas tämligen betydande konungariken.

Till Norrlands floder räknas ytterligare:

Ångerman-elfven. Sveriges praktfullaste flod, 35 mil lång med ett område af 350 (364?) qv.mil. Floden har tvänne källgrenar, af hvilka den södra begynner med *Wassdalens* vattendrag, en kedja af sjöar, som upprinna i fjällen och ifrån den sista sjön i vattendraget, Sparsjön, klyfva sig i tvänne armar, *Vängel-elf* och *Faxel-* (eller *Södra Ådals*) *Elf*, hvilka efter 8 mils åtskiljdt lopp slutligen förenade falla in i Ångermanelfven. I Vängelelf infaller derjemte *Fjällsjö-elf*, aflopppet från *Flåsjön* och andra fjällsjöar. Ångermanelfvens norra gren, hvars källor ligga i Åsele Lappmark vid ungefär 65° n. br. och 32° ö. l., uppkommer likaledes af två vattendrag, *Vojmsjöns* och *Kultsjöns*, som förena sig i *Volgsjön*, hvarefter floden i s.v. och sydlig rigtning fortsätter sitt lopp 15 mil till föreningen med Faxel-elfven och derifrån antager det praktfulla utseende, som alla resande beundra. Vid *Sollefteå*, 9,5 mil från utloppet, är floden redan segelbar för mindre farkoster, och 4 mil längre ned, vid *Nylands* lastageplats, för de största skepp. En mil från utloppet är Ångerman-elfven ¼ mil bred. Elfvens nedra lopp går igenom Norrlands trädgård, det på stora och sköna naturscener utomordentligt rika *Ångermanland*.

I söder från Ångermanelfvens dal ligger, 10 till 12 mil inne i landet från landryggen och dess fjällar, en af Norrlands härligaste sjöar, *Stor-sjön*, 7 mil lång och 3 mil bred, med den vackra *Frösön*, på hvilken *Östberget* höjer sig 500 fot öfver hafsspegeln. Sjön hemtar sitt vatten från fjell- och bergsjöar, som på tre sidor deromkring ligga ganska högt, ända till 13 eller 1400 fot öfver hafvet, men ligger sjelf blott 1026,5 sv. fot öfver hafvet. Ifrån denna sjö utgår *Indals-elfven*, i Jemtland kallad *Ragunda-elf*, först åt norr, men efter vid pass en mils lopp, mot o.s.o. Ungefär vid midten af sitt lopp bildar elfven sjön *Ge-*

*) I Umeå Lappmark sänker sig fjällryggen betydligt. En af Umeå-elfvens biflöder, *Arcån*, har sin källa helt nära till sjön *Rysvandet* på norska sidan, hvilken några mil derifrån faller ut i Nordsjön, och från Vapsenvattnet i Sverige flyter Vefsen-elf genom Norge i Nordsjön.

sund, faller vid *Edforssen,* nära Medelpads gräns, 240 fot, och afbördar sig slutligen i norra ändan af Bottniska Vikens fjärd Klinger-fjärden. I södra ändan af samma fjärd utfaller *Ljungan,* som under sitt 28 mil långa lopp bildar talrika sjöar och är så strid, att den icke tillåter någon båtfart, knappt flottning, samt blott genom upprensning kunnat göras segelbar till 3 mil från utloppet. De bägge flodernas område, 380 sv. qv.mil, bildar landskaperna *Jemtland* och *Medelpad*, bägge, isynnerhet det förra, rika på naturskönheter, bördiga och odlade, hvilket i Jemtland härleder sig från den öfvergångstrakt, som utbreder sig kring Storsjöns bassin.

Ljusne-elfven, 32 mil lång, uppkommer ur tre grenar från hvar sin fjellsjö, *Metån* nordligast, *Tänna-ån* från sjön *Malmagen* på Rutefjäll sydligast, och midt imellan dem *Ljusne-ån* från en liten sjö, kallad *Ljusne-kärn.* Tätt intill dessa sjöar ligga tre andra, som utsända sina vattendrag åt Norge. Ljusnans tre källgrenar, som upprinna vid en höjd af 2674 Par. fot öfver hafvet, förena sig efter 5 mils lopp vid 1383 fots höjd, och hafva sålunda på denna korta sträcka störtat omkring 1300 fot. Floden flyter derefter åt öster och sydost med obetydligt fall och utan några större sjöar, tilldess den går in i Helsingland, der fallet är starkare och Ljusnan bildar det 50—60 fot höga vattenfallet vid Laforssen. Ljusnans område, 230 sv. mil, omfattar det vilda, ofruktbara *Herjedalen,* hvars inbyggare detta oaktadt med kärlek fasthänga vid sitt land, och derjemte *Helsingland,* ett öfvergångsland mellan den äkta nordliga naturen och det sydligare Sverige. I Helsingland rinna derjemte *Hassela-elfven* och *Dellen-sjöarnas* aflopp till hafvet, utan att falla in i Ljusnan.

I söder om Helsingland ligger det lilla landskapet *Gestrikland* med en betydligare sjö, kallad *Storsjön,* som har sitt aflopp i *Gafvel-ån,* vid hvilken Norrlands största stad, Gefle, är anlagd. Storsjöns höjd uppgifves till 192 Par. fot.

Nedanför Gestriklands sydliga gräns utfaller *Dalelfven,* hvars floddal, 279 sv. qv.mil, utgöres af landskapet *Dalarne.* Elfven uppkommer af två stora grenar, en nordlig, kallad *Öster Dal-elfven,* och en sydlig, *Vester Dal-elfven,* bägge ungefär lika långa, eller 24 mil. Östra Dal-elfven uppkommer ur små fjällsjöar på nord- och sydöstra sluttningen af Sveckufjäll, bildar *Idre-* och *Särna-sjöarna,* upptager flera smärre vattendrag, deribland *Ore-* och *Orsa-sjöarnas,* samt flyter derefter vid Mora in i n.v. ändan af den stora sjön *Siljan,* 5 mil lång och 3 mil bred, omgifven af Dalarnas minnesrikaste trakt och sköljande den vackra *Sollerön.* — *Vestra Dal-elfvens* källor ligga likaledes i fjällen; denna gren upptager *Venjans* vattendrag och förenar sig med andra flodgrenen vid Djursmo i Gagnefs socken. Efter föreningen upptager den stora floden sjön *Runn* och fortsätter sedan sitt lopp 18 mil, derunder utvidgad till stora sjöar, Fernebo-fjärden och Hedsunda-fjärden, bildar det stora vattenfallet vid *Elfkarleby* och faller omkring 0,5 mil derifrån ut i hafvet. Andra vattenfall i Dal-elfven äro *Nupåfallet* i Fulu elf, en af Vestra Dal-elfvens källfloder, samt *Styggforssen* i en å, som faller ut i Siljan.

Söder om Dal-elfven utfalla *Tierps-* och *Löfsta-åarne* i hafvet.

b. *Mellersta Sveriges vattendrag.*

Mellersta Sverige utgöres, såsom uti det föregående sades, af det stora bältet midt imellan landets bägge tvärryggar, af hvilka den norra från Dalarnes södra gränsberg fortsättes till Uppland, den södra sannolikt från Göteborgstrakten löper genom Westergötland, förbi Jönköping, norr om Eksjö, söder om Wimmerby samt ut till hafvet vid pass 10 mil norr om Kalmar. Till de tre stora sjöar, *Wenern* (132 Par., 147 Sv. fot öfver hafvet), *Wettern* (269 Par., 295 Sv. fot) och *Mälaren* (1,3 Par. fot öfver hafvet), som bilda en fördjupning midt i detta bälte, flyta alla vatten från tvärryggarna; men bältet sjelft genomskäres af tvenne stora fördjupningar, som bägge taga sin början vid Venerns sydöstra kust och i hvarandras grannskap. Den förra af dessa fördjupningar går öfver sjöarna Skagern och Toften genom Svartån ned till Hjelmaren och Mälaren, — det föreslagna loppet för Svea-kanal: i den andra fördjupningen är Göta-kanal anlagd; denna följer sjön Wiken, Wettern och Motala-ån samt slutar i Slätbaken.

1. *Wenern,* Sveriges största insjö, 15 mil lång och 7 mil bred, med en areal af 47 (enligt Åkrell 53) Sv. qv.mil, är i sin östra del ansenligt djupare än i den vestra, den s. k. *Dalbo-sjön,* och har, ehuru den upptager omkring 30 särskilda strömmar, blott ett enda aflopp, *Göta Elf,* som efter 7 mils lopp faller ut i Kattegatt. Göta elf bildar, som bekant, talrika vattenfall. Redan vid utgåendet ur sjön, nära Wenersborg, ligger det 19 fot höga *Rånums-fallet,* som af seglaren undvikes genom den af Carl IX anlagda och sedermera utvidgade *Carls Graf:* men icke långt derifrån möter vid *Stallbacka* ytterligare en forss, som likaledes undvikes genom en kanal, och snart derefter uppträda de väldiga *Trollhättefallen,* i hvilka floden utefter en längd af 600 famnar nedstörtar 111 fot, delade i flera afsatser, *Gullöfallet,* 28 fot, *Toppöfallet,* 44 fot, *Stampeström* och de tre *Helvetesfallen,* 32 fot, hvilka alla undvikas genom *Trollhätte-kanal,* en jätteanläggning, hvars historia vi på ett annat ställe få beskrifva. Ännu nedanför Trollhättan möta tvänne fall, ett af 3,5 fot vid *Åkerström* och ett vid *Lilla Edet* af 10 fot, hvilka föranledt nya slussanläggningar. — Vid Kongelf delar sig Göta-elf i tvänne armar, som innesluta ön Hisingen; den kortare af dessa armar, *Nordre-elf,* faller ut i *Elfve-fjord,* den längre i *Rivö-fjord.*

Mot Venern slutta på norra sidan landskaperna *Wermland* och *Dal,* på södra sidan *Westergötlands* norra del; de bägge sluttningarne åtskiljas från hvarandra genom *Gullspångs-elfvens* inlopp i Venern i öster, i vester genom Göta elfs utlopp ur samma sjö.

Från norra sluttningen utfalla i Venern följande floder:

Let-elfven, äfven kallad *Svart-elfven,* bestående i en kedja af talrika sjöar, hvilka alla samla

sitt vatten i sjön *Skagern*, som genom *Gullspångs-elf* afbördar sig i Venern.

Klar-elfven upprinner från sjön *Fæmund* (2352,5 sv. fots h.) i Norge, flyter inom detta land 10,5 mil under namnet *Tryssild-elf* och går sedan 20 mil genom Wermland. Om man härtill lägger sjön Fæmunds längd, 6 mil, elfvens lopp genom Wenern, 12,5 mil, samt Götaelfs längd, 7 mil, så blir hela vattendragets längd 56 mil och Klar-elfven sålunda Sveriges längsta flod. Dess område beräknas till 340 geogr. qv.mil. Floden bildar inga sjöar, men har åtskilliga betydligare forssar, likväl inga större än att laxen går ända upp i Tryssild-elfen.

Frykens vattendrag, bestående af den 7,25 mil långa och genom tvenne sund i tre delar afdelade sjön Fryken, afbördar sig i Venern genom Norselfven. I Fryken infalla 4 ansenliga åar. Närmast vester om Fryken ligger sjön *Vermelen*, som, 3 mil lång, också faller ut i Venern.

Byelfvens vattendrag har flera källgrenar, som förena sig uti *Nysocks-sjön*, hvilken afbördar sig uti *Glafsfjolen*, 7 mil från Venern. Vattendraget förenas med Venern genom en kanal, färdig 1837, med en sluss, uppnämnd efter Olof Trätälja.

Alla dessa vattendrag upptaga provinsen *Wermland*.

Landskapet Dal upptages af fyra parallelt liggande, långa, men smala sjöar, *Stora Le*, *Lelången*, *Östra* och *Vestra Silen*, på tvären sammanbundna genom korta, naturliga kanaler. Deras vatten samlas i *Laxsjön* och *Animmen* samt flyta ut i Wenern vid *Köpmannabro*. Dessa sjöars nordligare delar tillhöra Wermland.

Från södra sluttningen infalla i Wenern: *Tidan* och *Lidan*, mellan hvilka Westergötlands bördiga slätt med Falbygden är belägen, tillika med de märkvärdiga öfvergångsbergen *Billingen*, *Älle-* och *Mösseberg*, *Lugnås* på östra och *Kinnekulle* på vestra sidan. Vester om *Nossan*, den tredje af de från denna sluttning fallande floderna, ligga *Halle-* och *Hunneberg*. Af dessa floder är Lidan ensam segelbar, en mil ifrån Venern.

I vester om Dal och Westergötland ligger *Bohus Län*, i äldre tider kalladt *Viken*, hvars vatten falla till Kattegatt. Utom Göta Elf böra hit *Bullarens vattendrag*, som flyter från söder mot norr ned till *Idefjord*, Sveriges gräns mot Norge, *Qvistrums Elf* m. fl. I Göta Elfs utloppsvik faller *Säfve-ån*, afloppet för sjöarna *Anten*, *Mjörn* m. fl. Genom *Mölndals-å* ledes *Nedsjöns* vatten likaledes i Göta Elf.

2. *Mälaren*, med en areal af 17 Sv. qv.mil, uppfylld med öar och holmar (man har uppgifvit deras antal till 1300), ligger icke mer än 2 sv. fot öfver Östersjön och har till denna blott ett naturligt utlopp, *Norrström* i Stockholm. Det är Sveriges vigtigaste sjö; på Mälarens stränder ligga rikets hufvudstad och dessutom tio städer, tjugo till tretio slott och större herrgårdar, hundrade mindre säterier, och på dess öar tjugo slott och palatser, femtio mindre säterier samt oräkneliga smärre gårdar; genom Sigtunafjärden kommer man på Mälaren djupt inåt Uppland, genom *Strömsholms kanal* långt inåt Dalarne, genom *Hjelmarekanal* djupt inåt Nerike. Den märkvärdiga sjön, bottnen i Mälardalens 240 Sv. qv.mil omfattande bassin, mottager sina vatten hufvudsakligast från vester och norr.

Från vester komma blott tvänne betydligare vattendrag: *Arboga-ån* och *Svart-ån* med sjön *Hjelmaren*, bägge skiljda från hvarandra genom landhöjden *Käglan*. Arboga-ån bildas af tre grenar, *Oppbåga-ån*, *Linde-* eller *Vedevågs-ån* samt *Nora-* eller *Järle-ån*, alla kommande från norr, och af hvilka Lindeån är den längsta. Den bergsbygd, hvarifrån dessa åar komma, utgör en ansenlig del af de på jernmalm rika trakterna i Sveriges norra tvärrygg. Till sjön Hjelmaren kommer man från denna å genom *Hjelmare-kanal* eller *Arboga-Graf*. Sveriges äldsta betydligare kanal, påbörjad redan under Carl IX och Gustaf den Store. Höjdskilnaden mellan Hjelmaren och Arboga-ån är omkring 73 fot.

Genom *Svart-åns* och *Telge-åns* vattendrag bildas sjön *Hjelmaren*, 6 Sv. mil lång med en areal af 4,5 (4,23 Forssell) qv.mil och omkring 80 fots höjd öfver hafvet. Sjön faller genom *Hynderads-* eller *Eskilstuna-ån* ut i Mälaren.

Norrifrån infalla i Mälaren *Hedströmmen*, *Köpings-ån*, *Kolbäcks-ån*, *Westerås-* eller *Svart-ån*, *Sala-* eller *Sag-ån* samt *Fyris-åns* eller *Sigtuna-fjärdens* vattendrag. Af dessa floder är Kolbäcks-ån, som börjar i sjön *Vessman* och fortsättes genom sjöarna *N.* och *S. Barken* samt *Åmänningen*, genom *Strömsholms-kanal* segelbar från Mälaren till framemot Smedjebacken. Fyris-ån kommer från Dannemora-sjön, som ligger blott 53 Sv. fot öfver hafvet.

De provinser, genom hvilka de nu uppräknade floderna strömma, äro *Nerike*, *Westmanland* och en del af *Uppland*.

Men Mälardalen har äfven en sluttning åt Östersjökusten, och denna innefattar Roslagen, Söder-Törn och Stockholms Skärgård eller ungefär hvad man betecknar med Stockholms Län. Likasom Skärgården är uppfylld af öar och klippor, är Roslagen och Söder-Törns slättland uppfyldt af sjöar. Det förra, i hvars nordliga trakt Dannemora Grufvor ligga, är ett fullkomligt lågland, bland hvars vattendrag *Hökhufvuds-ån*, *Norrtelge-ån*, *Edbovikens* och *Garnvikens-å* böra nämnas som de förnämsta: de uppkomma alla fyra i samma trakt, n.o. från den betydliga sjön *Erken*, och utgöra en labyrinth af vatten, som svårligen låter sig beskrifvas. *Skärgården*, den stora hafsvik, hvartill Mälarens mynning utvidgar sig mellan Roslagens och Söder-Törns stränder, håller 10 mil i längd mellan Rådmansö i Roslagen och Örnön i Söder-Törn samt utgör från Norrström till yttersta skären 8 mil, med en vidd af öfver 30 qv.mil, öfverallt uppfylld af öar, holmar, klippor och grund till oräkneligt antal. De största öarne äro Verndön, Lidingön, N. och S. Ljusterö, Yxlan, Blidön, Ingarön m. fl. I Skärgården ligger staden Waxholm med sin fästning. — Af de talrika sjöarna i Söder-Törn märkas *Drefviken*, *Ma-*

gelången. Stora Örlången. Brännkyrkasjön m. fl.

Från södra sidan falla inga betydligare floder in i Mälaren, hvilken genom *Söder-Telge-kanal* här är sammanbunden med hafvet. Utmed denna strand ligga sjöns största öar: *Lofön, Svartsjölandet, Ekerön* med *Munsön. Adelsön. Selu-ön. Aspön* och *Fogdön.*

Genom en ås, som i söder om Hjelmarens och Mälarens vatten sträcker sig fram till Järnaviken af Östersjön, och en annan ås, som under namnet *Tiveden* i fordna dagar utgjort gränsen mellan Nerike och Westergötland och under sin fortsättning mellan Nerike och Östergötland får namnet *Tylö Skog* samt slutligen närmare *Bråviken* förenar sig med *Kolmården,* bildas en särskild bassin, som innefattar *Södermanlands* vigtigaste vattendrag. Detta har sitt ursprung i sjön *Tisaren,* tätt invid hvars södra strand Tiveden stryker fram, och utgör en nästan oafbruten kedja af sjöar, som småningom sänka sig terrasslikt och slutligen genom *Nyköpings-ån* falla ut i hafvet. De största bland dessa sjöar äro *Tisaren,* som genom *Svennevads-ån* förenas med *Sottern. Kolsnaren. Yngaren, Hallbo-sjön. Södra Långhalsen,* af hvilka den förstnämnde ligger 340, den sednare blott 55 Sv. fot öfver hafvet, och hvilka alla hafva sitt utlopp i Nyköpingsån, som derjemte ytterligare tjenar till aflopp för vattnen i de från Södermanlandsdalens södra gränsås kommande sjöarna *Hunn, Tisnaren* och *Viren* samt de från norra gränsåsen rinnande *Skundern, Dunkern, Båfven, Lisjön* m. fl., hvilka förena sig med den förstnämda, mellersta sjökedjan under dennas gång framåt. Redan af dessa korta uppgifter finner man, att Södermanland är synnerligen rikt på sjöar, kanske det sjörikaste landskapet i Sverige, med undantag af Roslagen och Söder-Törn. Många bland dessa sjöar äro betydande; Långhalsen håller t. ex. 3, Yngaren och Båfven 2, Tisnaren 1,5, Kolsnaren, Sottern, Tisaren m. fl. 1 mil i längd. Flera äro försedda med talrika öar och holmar, hvilkas antal i Båfven uppgifves till »lika många som dagarnas i året.»

Ett annat vattendrag är *Trosa-åns,* afloppet för flera sjöar, t. ex. *Abborsjön. Holmsjön. Nyckeln. Klämmingen* och *Sillen.*

3. *Wettern.* 12,5 sv. mil lång, högst 2,5 mil bred, med en areal af 17 qv.mil och, på djupaste stället, 400 sv. fots djup, kan icke utan skäl anses som en jättestor klyfta i den stora landrygg, som går igenom mellersta Sverige. Sjön har inga större betydligare tillflöden, blott ett aflopp, och är dessförutan olika med Sveriges flesta sjöar deri, att den saknar öar. Längs igenom sjön går likväl en klippås, kallad *Getryggen,* af hvars öfversta kamm *Jungfrun* och *Visingsö* äro uppstigande delar. Wettern är dessutom utmärkt genom sitt ovanligt klara vatten, sina strömmar och svallvågor mot storm, sitt periodiska stigande och fallande, hvilket man förmodar härleda sig från dess underjordiska samband med andra sjöar, — t. ex. *Unden* i Wetterns egen bassin, — sina hägringar och dunstbilder m. fl. företeelser, hvilka alla förtjena närmare undersökning.

Wetterns aflopp är *Motala Elf,* af hvars vidt utbredda grenar *Östergötland* bevattnas. Floden bildar under sitt lopp genom denna provins sjöarna *Boren. Norrbysjön. Roxen* och *Glan* och nedstiger under denna färd från 295 sv. fot, Wetterns höjd vid elfvens utlopp, uti fem afsättningar först 52 fot, dernäst 25, så 109 (till Roxen), derpå 39 (till Glan) och sist 70 fot (till Bråviken) der floden faller ut. På norra sidan infalla i Motala-Elfs vattendrag *Ysinge-* och *Finspongs-åarne,* på södra sidan *Svartån* och *Stångån.* Den förra kommer från *Sommen,* Östergötlands största sjö, 3,5 mil lång, 1,5 mil bred, belägen i landets högsta bergstrakt, *Holaveden.* 528 (450) sv. fot öfver hafvet. *Stångåns dal* består i en kedja af sjöar, deribland *Åsunden. Jernlunden. Erlången.* hvilka alla afbörda sig i Roxen, likasom Svartån.

Genom Östergötland öfver Wettern och en del af Westergötland går *Göta-kanal,* hittills svenska folkets jättelikaste företag, hvars beskrifning förekommer på sitt ställe.

c. *Södra Sveriges vattendrag.*

Genom södra tvärryggens förening med stora landryggen söder om Wettern bildas *Småländska bergplatån,* som i allmänhet icke kan antagas uppnå mer än 500 fots höjd, ehuru vissa punkter, t. ex. *Almesåkra-berget* och *Taberg,* resa sig till omkring 1129 fot. Från denna platå utgå talrika vattendrag åt platåns olika sluttningar öster-, vester- och söderut. Det vigtigaste vattendraget österut är *Emmån* i Kalmar Län. Åt söder utfaller, på kusten af Bleking, *Mörrums-å,* som kommer från sjön *Åsnen,* den största i hela södra Sverige, ehuru dess areal uppgifves till blott 1,6 qv.mil. Åsnen erhåller sina tillflöden från sjöarna *Algunnen. Helgasjön* och *Salen.* Andra på Blekings kust utfallande åar äro *Hoby-ån. Ronneby-ån* och *Lyckeby-ån.* De landskap, som bevattnas af dessa floder, äro, i norr, det urgamla *Wärend,* i söder, utmed kusten, det täcka *Bleking.* I Ronnebyån märkes fallet vid *Djupadal.*

Vesterut, på *Hallands* kust, utflyta i Kattegatt fem floder, som i början gå mot söder, men sedan vända sig mot vester och till kusten. Dessa floder äro, från norr till söder, *Rolfsån,* som upptager sjön *Lygnern,* och tillika med *Kongsbacka-ån* faller ut vid Kongsbacka stad, — *Viskan,* hvars högsta källor ligga norr om Borås och som upptager flera sjöar, — *Ätran,* likasom Viskan upprinnande på södra tvärryggen (*Strengseredsbergen* i Redevägs härad), och bildande sjön *Åsunden* m. fl. sjöar, hvarefter den faller ut vid Falkenberg, — *Nissan,* som upprinner vid Taberg och faller ut i Laholms-Bugten, vid Halmstad, — slutligen *Lagan,* som upptager talrika vattendrag, hvilka samla sig i sjöarna *Vidöstern* och *Bolmen,* hvarefter Lagan icke mer bildar några sjöar och faller ut vid Laholm. Det landskap, hvarigenom dessa floder rinna, utgör den bergiga delen af Elfsborgs Län (sex af de sju gårdfarihandlande häraderna) tillika med Halland, som i norra delen är klippigt, i den södra utgör ett vidsträckt lågland, och, innanför kustlandet Halland, det fordna Finveden.

Skåne, Sveriges sydligaste provins, skiljes i norr från Halland genom *Hallands-ås* och från Småland genom *Göinge-åsen*, som går söder om sjöarna Möcklen och Åsnen fram till Blekingska gränsen. Tvärtöfver den halfö, som Skåne bildar, d. v. s. i öster och vester, stryka ytterligare tvänne åsar, af hvilka den ena i sin vestra del kallas *Söderåsen*, i sin östra *Linderöds-åsen*, hvilka bägge förena sig i stränderna kring Ringsjön. Söderåsen slutar vid hafvet med *Kullaberget*. Den andra Skånska tväråsen, äfvenledes i rigtning från ö. till v., är synnerligen afbruten och låg samt reser sig blott i några bergshöjder, bland hvilka Romeleklint och Stenshufvud äro de högsta; denna ås fortsättes nästan omärkligt ända fram till Falsterbo Ref och utgör landskapets vackra södra kusttrakt. Genom dessa åsar delas Skåne i tre bälten, ett nordligt, som innefattar hufvudsakligaste delen af Christianstads Län samt är till större delen skogigt och bergigt, — ett mellanbälte, som utgör det egentliga Skånska slättlandet — och ett kustbälte, utgörande kuståsens södra och östra sluttningar mot Östersjön. Utför norra bältets vestra sluttning rinner *Rönne-ån*, som från *Ringsjön* faller ut vid Engelholm, och utför östra sluttningen flyter *Helge-ån*, aflloppet från sjön *Möcklen* i Småland; denna å genombryter Skånes norra ås och delar denna i de bägge delarna Hallands-åsen och Göinge-åsen. Vid Christianstad utvidgar sig Helge-ån till åter en sjö, kallad *Helge-sjö*, och faller ut vid Åhus. I Helge-å infaller den från *Finja-sjön* kommande *Almа-ån*, och till samma bälte hörer *Ivetofta-ån*, aflloppet för *Oppmanna-* och *Ifö-sjöarna*.

Mellersta bältets hufvudflod är *Keflinge-å*, som börjar knappt en mil från östra kusten, genomflyter Skånes hela bredd från öster till vester, samlar sina flesta källgrenar i *Vombsjön* och faller ut i trakten af Barsebeck. Genom denna å delas Skånska slätten i den mindre bördiga norra eller Helsingborgs och den fruktbara Lunda-slätten, der nu mer ingen skog finnes, utan der man, enligt Linnés ord, sommartiden icke ser annat än »himmel och sädesfält.» — Bland åarna i Skånes södra bälte märkas *Köpinge-ån* på södra och *Virke-ån* på östra sidan.

På det af öfvergångsbergarter bestående *Öland* finnes blott en sjö, *Hornsjön*, i öns norra del. Öns vestra sida saknar åar; på den östra flyter *Gärdslösa-ån*, ¾ mil lång.

Gottland, Östersjöns största ö, likaledes bestående af öfvergångsberg (öfverst kalk, hvilande på sandsten), saknar egentliga sjöar och floder. Öns åar (den största är *Gothems-å*, 3 mil lång) torka nästan allmänt ut om somrarna; dess djupare vattensamlingar, de s. k. träsken, äro 12 till 15 fot djupa urhålkningar i kalk-klippan, af hvilka de flesta ligga nära hafvet, hvari de utfalla med en kort kanal. Det största är *Lummelunds-Träsket*, ¾ mil långt; *Bogeviks-Träsk* nära Slitö på östra kusten faller ut i hafvet genom sju kanaler af blott 15 alnars längd, kallade »Sju Strömmar.» Vattensamlingar af annat slag äro de s. k. Myrarne, som till botten hafva dyjord, hvari vattenväxter trifvas. De största äro *Martebo-Myr* och *Mäster-Myr*. Gottlands träsk och myrar upptaga $\frac{1}{15}$ af öns hela yta.

Sveriges förnämsta *naturprodukter* äro följande:

I. Af **mineralriket**: *granit* och *gneiss*, de allmännaste beståndsdelarne i Sveriges flesta berg, — *kalksten* och *marmor*, — *porphyr*, — *alunskiffer*, *jern-* och *kopparvitriol*, — *svafvel*, *blyerz* och *stenkol* (dock föga), — *silfver-*, *koppar-*, *jern-* och *blymalm*, *kobolt* och *mursten*. Den mesta silfvermalmen träffas i Westmanland, största tillgången af kopparmalm i Dalarne och Östergötland, jernmalm företrädesvis i Dalarne, Wärmland, Nerike, Westmanland, Uppland och nordöstra delen af Södermanland. Blymalmen träffas synnerligast i Westmanland och Dalarne, koboltmalmen i Nerike och Södermanland, svafvel i Nerike och Dalarne, vitriol på Öland, i Dalarne och Nerike, alunskiffer i Westergötland, Nerike och på Öland. Marmor finnes blott i Södermanland och Östergötland, stenkol, som redan blifvit sagdt, endast i Skåne.

II. Af **växtriket** förekomma, utom en mängd grässlag, som begagnas till boskapsfoder, hufvudsakligen sädesslagen *korn* (till 68½°), *råg* (till 60°), *hafra* (till 64°) och *hvete* (till 66°); — vidare *potates* (införd i Sverige af Jonas Alströmer 1756 och odlad längre norrut än kornet), *rofvor* (odlade till samma breddsgrad som kornet), *hampa* och *lin* (till 64°), *humle* och *tobak* (ungefär till 61°), *kummin*, *anis*, *bokvete* m. fl. och de egentligen s. k. *trädgårdsväxterna*, hvilka upphöra mellan 65° och 66°. Af de talrika odlade och vildt växande bärsorterna stå *hjortron*, *smultron* och *åkerbär* (de sistnämnda endast i Norrland) främst, tillika med *lingon* och *hallon*, *blåbär* och *berberis*; af *frukträd* odlas *äplen*, *päron*, *körsbär* och *plommon*; Sveriges skogsträd äro barrträden *tall*, *gran* och *en*, löfträden *björk*, *sälg*, *vide*, *asp*, *rönn*, *al*, *lönn*, *ask*, *pil*, *alm*, *lind*, *ek* och *bok*. Af alla dessa fördrager björken det hårdaste klimatet och trifves ännu vid 66° samt 1900 fots höjd, medan tallen upphör vid 1350, granen redan vid 1000 fot. Lönnen går till 63°, asken och pilen till 62°, almen och linden till 61°, eken till något öfver 60°, boken till 57½°; frukträden upphöra omkring 65°.

III. Af **djurriket** eger Sverige bland de lägre klasserna den ätliga *ostran* och crustaceerna *kräftan*, *krabban*, *hummern*; bland insekterna *biet*; äfven *silkesmasken* hålles som husdjur. — Af fiskarna märkas: *hvitfisk: mört*, *asp*, *id* och *braxen*; — *anjovis*, *vassbuk*, *strömming* och *sill*; *gädda*; *harr*, *nors*, *sik*, *röding* och *lax*; — *makrill*; *gös*, *aborre*, *flundra*, *simpa*; — *lake* och *torsk*; — *ål*; — *rocka* och *nejonöga* m. fl.

Af reptilier förekomma *huggorm, kopparorm, ödla* och *groda*. Bland de svenska foglarna märkas flyttfoglarne *ärlan, svalan, lärkan, näktergalen* och *bofinken; beckasinen, morkullan* och *tranan; andén, vildgåsen* och *svanen;* derjemte förekomma *dufvor, starar, domherrar, steglitser* och *grönsiskor; nötskrikor, kråkor* och *skator; vaktlar, rapphöns, hjerpar, snöripor, orrar* och *tjädrar; ugglor, ufvar, glador, örnar* och *falkar* bland roffoglarna samt bland hemfoglarna *dufvor, höns, kalkoner, påfoglar* m. fl. — Bland fyrfotadjur har landet att uppvisa *haren, råttan, ekorren* och *bäfvern* (nu högst sällsynt) bland gnagare; — *björnen* (går sällan högre eller längre norrut än granens gräns), *jerfven* (sällan sydligare än Dalarne), *gräfsvinet* och *lodjuret;* — *iller, mård, hermelin* och *vessla* (i de nordligare trakterna); *räf* och *varg* bland de egentliga rofdjuren, och derjemte flera arter *skäl*. Af de idislande har landet, utom boskapsdjuren, äfven *rehn* och *elg*, den förre Lappens husdjur, den sednare norrut till 64°, söderut sällan till Kolmården och Tiveden. Hjort och rådjur träffas endast i djurgårdar; mulåsnan är sällsynt. Bland husdjuren märkas: *kanin, hund, katt, svin, get, oxe, får* och *häst*.

Sådan är, i korthet framställd, den svenska jorden. Ehuru inga skyhöga fjällar här resa sin topp ofvan molnen, är Sverige ändock ett bergland; men det är framför allt de spegelblanka sjöarnas, de forssande elfvernas land. Dess klimat är kallt, men dock mildare än hvilket annat lands som helst under samma högnordliga bredder, och dess jord, ehuru ingalunda otacksam för odlarens möda, gifver likväl ingenting utan allvarligt arbete. Djupt i dess inandöme ligga dyrbara skatter, ligga de malmlager, som äro Sveriges egentliga rikedom och rättfärdiga de ord, dem Sveriges störste konung, den Store Gustaf Adolf, yttrade i Falu Grufva: »Hvar finnes på jorden en potentat, som har ett präktigare palats att uppvisa än det, der vi nu stå?» Sveriges kuster omgifvas utaf hafvet, visserligen icke någon ocean, men dock tillräckligt stort och tillräckligt hemsökt af stormar, att pröfva modet och utbilda skickligheten hos den, som der hissar sitt segel. Tusentals klippiga holmar, som resa sina toppar uppöfver ytan af detta haf, omgifva med ett af naturen sjelf anlagdt värn den svenska kusten och skydda densamma mot hafvets inbrott likasom mot fienders. Men öfver allt inom det hafomgjordade landet, — hvilket fält för menniskans verksamhet! Djupt i jordens inandöme knalla de sprängande bergskotten och skilja den dyrbara malmen från berget, — i skogen falla yxans dofva slag, snart, vi hoppas det, ledda af en ordnande lag, som bättre än hittills skett kringvärnar den dyrbara skatt, som Sverige fått i sina skogar, — vid hvarje forss går den flitiga hammaren upp och ned, förädlande bergens dyrbara gåfva, medan bonden styr sin plog i dalen nedanföre, medan tusentals segel sväfva på sjöar och haf, och röken från hundratals ångfartyg, hundratals fabriksskorstenar bevisar, att död eller stillastående finnas ingenstädes inom det vidsträckta landet. — Det närmaste föremålet för vår uppmärksamhet skall nu bli en kort blick på det närvarande tillståndet inom det folk, som med sin verksamhet ger detta lif åt den svenska jorden, och för en tredje afdelning bespara vi en kort öfversigt af detta folks historiska öden. Det inskränkta utrymmet gör det nödvändigt för oss att fatta oss kort; vi hoppas dock, att ingenting väsendtligt skall bli utelemnadt ur vår skildring.

B. INVÅNARNE.

a. *Befolkningens antal* m. m.

Sveriges invånare bestå hufvudsakligen af *en* folkstam, den *Svenska* grenen af Skandinaviska stammen, hvartill kommer ett mindre betydande antal af *Finnar* och *Lappar*. De förra, hufvudsakligast bosatta i Norrbotten och Wermland, utgöra sannolikt omkring 4 eller 5000 individer; af *Lapparne*, som 1825 utgjorde ett antal af 5904, 1835 af 5729, 1845 af 4370, uppgåfvos år 1850 blott 988 hafva rehnar, hvaremot 892 manspersoner voro kringvandrande och vallhjon.

Sveriges hela folkmängd uppgafs 1855 till ett antal af 3,639,332 individer; år 1850 utgjorde densamma 3,482,541, år 1830 steg folknummern till 2,888,082, år 1820 till 2,584,690, år 1800 till 2,347,303 och utgjorde år 1750 endast 1,785,727 personer. Med Finnland inberäknadt (men icke de Tyska provinserna) hade Svenska monarchien år 1805 en folkmängd af 3,308,545, och öfverstiger sålunda folkmängden i vårt land nu icke så obetydligt Sveriges och Finnlands sammanräknade folkmängd vid denna tid. Det har vid anställd beräkning visat sig, att Sveriges befolkning, Finnland oberäknadt, under de sednaste hundra åren ökat sig med en alltjemt stigande progression, eller från 1751 till och med 1775 med 0,51 proc. årligen, från 1775—1800 med 0,59, — från 1800—25 med 0,66, från 1825—50 med 0,90 pr. och från 1851—55 med 0,97 proc. årligen. Under hela århundradet är det hufvudsakligast de norra länen, som gjort de största framstegen i afseende på befolkningens tillväxt, så att, då Svea Rike, som år 1751 hade 634,108 inv., år 1850 räknade 1,024,882, och Göta Rike, hvars befolkning år 1751 var 1,002,860, ett århundrade derefter hunnit till 2,050,163, hade Norrland på samma århundrade från 148,759 förkofrat sig till 407,496 invånare. Samma förhållande tyckes ännu fortfara, så att Umeå och Piteå Län, de bägge nordligaste, ännu 1850 behöllo första rummet i afseende på befolkningens ökning och närmast efterföljdes af Östersunds Län, hvarefter närmast kommo Malmö och Christianstads Län, de bägge sydligaste, samt Carlstads Län. *Svagast* har progressionen varit och är den ännu inom Mälareprovinserna.

Att folkmängden i Sverige icke härleder sin tillökning från invandringar, bevisas deraf, att, medan under åren 1846—1850 omkring 600

personer årligen utvandrade ur landet,*) endast omkring 200 årligen invandrade dit (från 1840 till 1845). Det är sålunda endast från de föddas öfverskjutande antal öfver de döda, som folkmängden i Sverige hemtar sin tillväxt, och uppgifves detta öfverskjutande antal för 1851—55 till 120,733, för år 1850 till 41,885 personer, för de tre åren 1845—48 i medeltal till 27,601, under qvinqvenniet 1840—45 till 35,710 och under qvinqvenn. 1835—40 till 24,867. Det absolut högsta nativitetsöfverskott, som någonsin förekommit i Sverige, uppgifves vara det för 1849, hvilket uppgick till 44,462 personer fler födda än döda. Under detta år *föddes* i Sverige icke mindre än 112,304 barn, hvilket antal för år 1850 uppgick till 100,399 och under hela femårsperioden 1845—50 i årligt medeltal till 104,822, hvaremot under åren 1840—1845 de föddas antal utgjorde 100,843 och för åren 1820—1825 uppgick till endast 95,706 i medeltal för året.**)

Den absolut största *dödligheten* inträffade i Sverige 1773, då 105,139 personer dogo, medan under femårsperioden 1805—1810 årliga mortaliteten uppgick i medeltal till 75,899, under qvinqvenniet 1845—50 till 70,991 och under 1851—55 till 77,044 personer årligen. — I allmänhet taget har under de sednast förflutna 30 åren icke blott nativiteten tilltagit, utan äfven mortaliteten blifvit förminskad emot den äldre tiden.

Af alla lefvande födda dö i Sverige öfver *en tredjedel*, inan de uppnått 3:dje året, och mer än hälften, inan de uppnått sitt 40:de år. Under första lefnadsåret dö 22 proc. (1846—50 i medeltal 15,991,6) af alla lefvande födda (i Norge och Danmark 20, i Preussen 24, i Neapel 26, i Österrike 32 proc.); af de 70,991 årligen döda under femårsperioden 1845—1850, hade 20,142 (28,3 proc.) uppnått 60 år och derutöfver. Af dem voro 290 (0,4 proc.) öfver 90 år; men blott 0,001 proc. af alla döda hade uppnått öfver 100 års ålder. Imellertid befinner sig, vid jemförelse med andra nationer, svenska folket på en icke ofördelaktig ståndpunkt i afseende på så väl antalet af de barn, som bortryckas under första lefnadsåret, likasom i fråga om uppnåendet af en högre ålder, ehuru det icke kan nekas, att inom vårt eget land nu färre personer uppnå en större lifslängd än förut var händelsen. År 1805 funnos t. ex. i Sverige icke mindre än 127 personer af öfver 100 års ålder; men 1840 och 1850 gick dessas antal till blott 9, 1845 till endast 4*).

Ungefär hälften af den lefvande befolkningen är imellan 20 och 60 år; en elftedel af befolkningen tillhör konskriptionsåldern (20—25 år), och nära tredjedelen är mellan 20—40 år, då mannen är fullt användbar till krigstjenst, så att Sverige räknar omkr. 160,000 män inom beväringsåldern och inalles omkr. 550,000 män, som kunna bära vapen, oberäknadt de kraftfulla män, som redan hunnit öfver 40:de året.

De flesta dödsfall af *olyckshändelser* inträffa i Sverige genom *drunkning* (under åren 1840—1845 i medeltal 1181 drunknade om året). Dödsfall genom olyckshändelser eller våld beräknades under åren 1845—50 i medeltal till 2295,8, eller 3,9 proc. af hela mortalitetsbeloppet. För qvinqvenniet 1851—55 utgjorde de genom olyckshändelser omkomnes antal inalles 9,919. — De särskilda *cholera-epidemierna* (åren 1834, 1850—55) hafva bortryckt inalles 26,413 personer, deraf epidemien 1834 ensam 12,637 personer och den 1853: 8,511.

I Ljungbergs »Allmänna Statistik», II. sid. 215, meddelas följande tabell till öfversigt af nativitets- och mortalitets-förhållandena i Sverige under olika tider:

År	De lefvande föddas antal:	Förh. till folkmängd.:
1750	82,360	1: 24,8 (Finnland inber.)
1775	71,249	28,4.
1801	70,629	33,1.
1825	100,315	27,6.
1849	112,304	30,2.
1850	110,399	31,5.
1846—1850 i medeltal.	104,822	33,2.

År	De årligen dödas antal:	Förh. till folkmängd.:
1750	58,939	1: 34,8.
1775	49,560	30,8.
1801	61,323	38,3.
1825	56,465	49,1.
1849	67,842	50,7.
1850	68,514	50,8.
1846—1850 i medeltal.	70,991	49,0.

I Stockholm förhöll sig 1850 de föddas antal till folkmängden som 1 till 29, i de öfriga städerna som 1 till 33 och på landet som 1 till 31,5. Samma år förekom i Stockholm ett dödsfall på 24 lefvande, i de öfriga städerna 1 på 36,4 och på landet 1 på 54,4. Man beräknar öfver hufvud taget i Europa, att de döda förhålla sig till de lefvande som 1 till 40, de födda som 1 till 27.

Dödfödda barn voro i Sverige 1850**) till ett

*) Från 1851—55 utvandrade 12,744 personer, och var utvandringen störst 1854, då den uppgick till 4243 individer. Största utvandrare-antalet gick till Amerika, dit 11,148 personer begåfvo sig under detta qvinqvennium. Deremot utgjorde inflyttningen under samma 5-års-period endast 242, de flesta från Tyskland. (Tabell-kommissionens Berättelse för 1851—55.)

**) Det högsta antalet lefvande födda barn är dock det för 1854, eller 120,107, deraf 61,306 mank. och 58,801 qv.k. Samtliga *födda* 1851—55 utgjorde 595,956, samtliga *döda* 385,223.

*) Af 100 döda i Norge åren 1836—45 voro 33,1 öfver 60 år, och af dessa hade 1,6 uppnått 90, men 0,1 100 års ålder. I England dogo 1841—42 af 100 personer 23, i Sachsen 1832—1836 af 100 personer 22, i Preussen 1841 af 100 personer 20,4, i Österrike 1841 af 100 personer 17,4, i Ryssland 1843 af 100 personer 11,5, alla öfver 60 år gamla.

**) Dödfödda 1851—55: 18,789; oäkta 52,778

antal af 3652 eller i förhållande som 1: 30,2 af de lefvande födda; samma år föddes 10,320 *oäkta barn* eller, i förhållande till alla lefvande födda, som 1: 10,6. De dödföddas antal är imellertid i Sverige mindre än i flera andra Europeiska länder, och hvad de oäkta barnen vidkommer, så är dessas antal visserligen mindre i England, Frankrike, Belgien, Preussen, Norge, men deremot i Österrike, Danmark, Böhmen, Sachsen och Baiern ansenligt större än i Sverige. I Baiern räknades t. ex. 1836—1844 de oäkta föddas förhållande till alla födda som 1 till 4,7. Sådant förhållandet i Sverige nu är, blir ändock resultatet det, att hvart 48:de eller 50:de ogift fruntimmer i Sverige årligen föder barn, enär de ogifta fruntimrens antal 1845 beräknades till 161,898 och detta år föddes 9268 oäkta barn, hvaremot år 1850, som ofvan nämdes, 10,320 oäkta barn föddes af 494,427 ogifta qvinnor öfver 15 års ålder.

År 1849 ingingos i Sverige 26,891 *äktenskap*, således ett på 128,8 af hela folkmängden, medan under 1836—1845 de ingångna äktenskapen förhållit sig som 1 till 130,6 och under åren 1826—35 som 1 till 141,7. Antalet af genom skiljobref upplösta äktenskap var under åren 1836—40 i medeltal 98, 1841—45 i medeltal 103 och 1846—1850 i medeltal 114.*) År 1849 beräknades *mankönets* antal utgöra 1,670,157, men *qvinnornas* deremot 1,773,646, så att 106 qvinnor funnos mot hvarje 100 män 1855: 1063 qvinnor mot 1000 män). Sammanräknade antalet hushåll i Sverige, år 1850, var 653,317, af hvilka 76,430 voro i goda villkor, 416,339 i bergliga, 130,933 i knappa och 29,595 i fattiga omständigheter. År 1850 utgjorde antalet invånare i de svenska städerna inalles 351,078 personer, men uppgick 1845 endast till 323,660.**)

År 1850 funnos i landet 3489 vansinniga, 2822 blinda, 2439 döfstumma, 122 både blinda och döfstumma (i förh. af 1 till 28,545,4 af hela befolkningen), 15,889 lytta och bräckliga, 26,247 af ålderdom vanföra och 103,240 fattighjon eller som 1 till 33,7. (I England och Wales utgjorde 1848 de fattigas antal 10,8 proc. af hela befolkningen, i Frankrike voro de 1845 nära 5 proc. af folkmängden.)

Med afseende på *stånd* och *klasser* räknades 1850 till

Ridd. o. Ad.	11,758	indiv. mot	10,449	år 1825
Preste- o. Lärost:det	15,501	» »	13,977	»
Transport	27,259		24,426	
Borgarest:det	74,877	indiv. mot	66,604	år 1825
Bondest:det	2,303,503	» »	2,067,375	»
Ståndspers.	70,564	» »	72,422	»
Alla andra *)	1,006,338	» »	540,425	»
	3,482,541	» »	2,771,252.	»

Man finner häraf, att 1,076,902 personer äro, enligt den nuvarande statsförfattningen, uteslutna från representationen, medan de tre första stånden utgöra ett oändligen mycket mindre antal än bondeståndets. Om man imellertid ihogkommer, att åtminstone ⅓ af de 2 millioner, som här uppgifvas såsom tillhörande bondeståndet, icke äro berättigade till valrätt inom detta stånd, och lägger detta antal till de öfriga orepresenterade, så torde sanna förhållandet vara det, att 2,600,000 personer, eller mer än *tre fjerdedelar* af rikets hela befolkning, äro uteslutna från representationen.

Med hänsigt till *yrken* och *näringsfång* uppgåfvos

	för 1825:	för 1850:
Jordbrukare	702,697	898,874.
Närings- och industriidkare	90,059	115,929.
Lärostaten	8,096	9,720.
Civila embetsmän med vaktbetjening	9,271	10,118.
Militärstaten	43,446	40,514.
Enskildas tjenare	26,748	45,610.
Afskedstagne, eller som afgått från innehafd rörelse o. privat tjenst	18,806	22,537.
Diverse personer **)	10,405	19,872.
Studerande och skolgossar	4,315	112,974.
Hemmavistande söner, ej räknade till tjenstehjon eller skolungdom	383,270	375,803.
Mosaiska Trosbekännare	424	452.
Utländningar	588	478.
Fattighjon	21,216	31,261.
Fångar (af mankön)	1,833	3,106.
Hela manliga befolkningen	1,330,689	1,687,248.

b. *Religion. Bildning, Sedlighet* o. s. v.

Evangelisk-Lutherska läran är *statsreligion* i Sverige, och enligt grundlagen skall konungen bekänna sig till denna lära: den af kgl. huset, som icke bekänner sig till Lutherska läran, är utesluten från successionsrätten. Andra trosförvandter hafva imellertid fri religionsöfning, men få icke bekläda civila embeten eller söka genom undervisningsanstalter utbreda sin lära. Man finner inom landet bekännare af så väl Mosaiska som af Romersk- och Grekisk-Katholska och Reformerta läran; men deras antal är helt ringa. Den Mosaiska lärans bekännare af bägge könen uppgå knappt till ett antal af 1000 individer.

---

eller i medeltal 10,555 årligen, deraf i Stockholm 1477 mot 1777 äkta.

*) Åren 1851—55 vigdes i hela riket 130,334 par, eller, i medeltal, 26,066,8 om året, mot 24,745,2 årl. under föregående qvinqvennium. Genom döden upplöstes under samma tid 103,840 äktenskap, eller 20,768,0 i medeltal om året mot 19,313,2 årligen 1846—50.

**) Den 31 December 1855 funnos i de Svenska städerna 280,442 inv. Stockholm räknade 97,952 och landsbygden 3,260,938 inv. (Tab.-Komm. Berättelse, I, utgifven i Aug. 1857.)

*) Dermed förstås handtverkare på landet, bergs- och fabriksarbetare, kyrkobetjenter, tullbetjenter m. fl. dyl., sjömän och lotsar, soldater, jägeribetjening och landtmän, som icke tillhöra någon viss klass.

**) Jernbärare, tornväktare, arbetskarlar i städerna och personer, ej antecknade för visst yrke.

Det Lutherska presterskapet är ganska talrikt och består af öfver 3400 personer eller ungefär en prest på en befolkning af 974 individer. Det utgöres af en ärkebiskop, 11 biskopar, 177 kontraktsprostar, 1078 kyrkoherdar utan kontrakt, 895 komministrar, 941 vicepastorer och adjunkter, 33 regimentspastorer m. m., — dock är prestmännens antal i det speciela så olika fördeladt, att, medan t. ex. Bleking har en prest för 1895 och Norrbottens Län en för 1405 invånare, kommer på Gottland en prest på hvar 585:te och i Jönköpings Län en på hvar 813:de individ.

Allmänna Undervisningen har i Sverige alltid stått på en hög ståndpunkt, jemförelsevis med andra länder. Imellertid fanns i äldre tider icke något ordnadt system för folkundervisningen, — de offentliga skolorna afsågo endast bildandet af prester och embetsmän, och ehuru 1686:års kyrkolag visserligen stadgade, att klockare eller kapellan skulle bestrida barnaundervisningen, och att föräldrarne skulle vara skyldiga att låta sina barn undervisas, kom denna förordning dock aldrig till verkställighet. Bättre åtlyddes och större verkan hade ett annat stadgande af Carl XI, att ingen skulle få konfirmeras, som icke kunde läsa, och ingen ingå äktenskap, som icke gått till nattvarden; men först 1723 anbefalldes föräldrarne att sjelfva undervisa sina barn eller, om de saknade förmåga dertill, sända dem till klockaren eller skolmästaren. Sedan denna tid inrättades der och hvar en skola; men staten bekymrade sig föga om undervisningen, fastän äfven denna var på tal vid 1809—10 årens riksdag. Först den 16 December 1820, samma dag, då nya skolordningen för de lärda skolorna utfärdades, anbefalldes Uppfostringskommittéen att utarbeta förslag till folkskolor, och först d. 18 Juni 1842 blef det lag, att hvarje stadsförsamling och hvarje socken på landet skulle hafva minst en skola, att seminarier till folkskolelärares bildande skulle upprättas i hufvudstaden och i alla stiftsstäder, och att hvarje församling skulle sjelf bestrida kostnaderna för sina folkskolor, så framt icke dess oförmåga dertill är så stor, att understöd måste meddelas af staten. Den sistnämnda har imellertid sedan dess anslagit ansenliga medel till folkskolorna (sedan 1840:års riksdag årligen omkring 13,000 rdr bko) och dessutom till seminarierna, till stipendier åt dessas elever och till hjelp vid folkskolelärares aflöning användt omkring 36,000 rdr om året. Derjemte blefvo vid nästföregående riksdagen 800 rdr bko årligen beviljade åt grefve Torsten Rudenschöld för biträde vid folkundervisningens ordnande, hvarförutom 80,000 rdr bko blifvit afsatta till fond för folkskolelärares pensionering. Vid slutet af 1850 befunnos 434,571 barn i skoláldern; men af dem åtnjöto blott 143,526 undervisning i fasta och 126,178 i ambulatoriska folkskolor. När härtill räknas 17,465, som erhöllo enskild undervisning, och 6228, som undervisades i allmänna läroverk, återstodo ändock 128,996, som måste nöja sig med undervisningen i hemmet, och 12,178, som saknade all undervisning. Folkskolornas *lärare* utgjorde 1853 ett antal af 3160, deraf 2156 i fasta och 1454 i ambulatoriska skolor. *Skollärare-seminariernas* antal är 13. Utom de egentliga folkskolorna finnas äfven i städerna söndagsskolor, fattig- eller friskolor, småbarnsskolor m. fl. *).

Mot de *lärda skolorna* har staten visat sig frikostig nästan i alla tider, särdeles efter det nya statsskickets införande, och resultatet af dess omsorger för dessa undervisningsverk blef 1820:års skolordning, hvilken d. 6 Juli 1849 förändrades genom lärdoms- och apologist-skolornas förening, så väl sins imellan som med gymnasierna till s. k. *Elementarläroverk*, angående hvilken sedermera nya bestämmelser blifvit tillagda. Statens utgifter för akademier, gymnasier och lärda skolor stego 1810 till blott 5159 rdr, men 1830 till 260,000, 1840 till 326,000 och 1849 till 441,523 rdr bko, af hvilken sistnämnda summa 284,832 rdr utgingo ensamt till elementarläroverken. Äfven lärjungarnes antal vid dessa läroverk har stigit ansenligen, eller från 4,852 år 1824 till 5,917 år 1833 och till 6,292 år 1853.

Universitetet i Uppsala, den äldsta af Sveriges högskolor, invigdes d. 21 Sept. 1477, var under åren 1582—1593 förflyttadt till hufvudstaden (hvarom nu åter är allvarsamt fråga) och hade 1504 endast 6 professioner, hvilka år 1700 hade vuxit till 18 och 1855 till 28. År 1593 var de närvarande studenternas antal 64, år 1696 utgjorde det 700, år 1730 steg det till 1053, år 1782 till 583, år 1830 till 844, år 1855, höstterminen, till 876. Hela antalet studerande, med de inom 2 år frånvarande, utgjorde detta sistnämnda år 1461. — Akademiens, hufvudsakligen af jordegendom (Gustaf den Stores donation af 306 hela hemman) uppburna inkomster uppgå till omkring 178,000 rdr bko; men dess skuld, hufvudsakligen åsamkad genom stora nybyggnadsföretag på sednare åren, uppgick 1851 till 79,796 rdr bko, och samma år bidrog staten till universitetet med 30,000 rdr bko, ehuru den 1820 icke lemnade något bidrag och 1825 endast 1400 rdr.

Lunds Universitet, stiftadt 1666, eger f. n. ansenlig jordegendom och hade 1853 inkomst af 134,880 rdr, deruti inberäknadt ett statsanslag af 35,350 rdr bko; universitetets skuld steg år 1853 till 28,521 rdr. Professorernas antal var 25 år 1855, och de närvarande studenternas 379. Öfver hufvud har de studerandes antal vid bägge universiteterna aftagit på de sednaste åren, och man kan nu beräkna, att af 2750 menniskor i Sverige är 1 studerande, hvaremot Ryssland räknar 1 student på 17,680, Frankrike 1 på 2306, Tyskland en på 2418, Norge en på 2395, Danmark en på 1489 och Amerika en på 871 inbyggare.

---

*) Medan den svenska folkskolelärarens *minsta* aflöning uppgår till 140 rdr bko om året, har den norska omkring 222 rdr bko och den amerikanska i staten New-York 528, i staten Massachusets 948 rdr bko. I Frankrike är minsta folkskolelärarelönen 400 fr. i kommuner med under 1000 inbyggare, 600 francs i kommuner, som hafva intill 3000, och 800 i dem, som hafva öfver 3000 invånare

Samtliga lärarepersonalen utgör i Uppsala 64, i Lund 62; de studerande sjelfva tillhöra till största delen embetsmanna- och ståndspersonsklassen, hvarefter i ordning följa söner af prester, borgare, bönder och adelsmän. De philosophiska studierna tyckas taga de flesta studerandes uppmärksamhet i anspråk; derefter följa juridik, teologi och medicin.

Bland landets *tillämpningsskolor*, eller *praktiska läroanstalter*, intages första rummet af *Carolinska Medico-Chirurgiska Institutet i Stockholm*, egentligen en utgrening af det år 1663 stiftade Collegium Medicorum, men sedan 1815 mer fullständigt organiseradt och nu rikets förnämsta bildningsanstalt för blifvande läkare, med 8 professorer, 6 adjunkter och 4 amanuenser, 164 studerande (1854) samt ett statsanslag af 19,287 rdr bko (1855—58). Institutet eger icke att meddela doktors-diplom. — Andra tillämpningsskolor äro: *Artilleri-läroverket på Marieberg* (stiftadt 1818), med statsanslag af 13,000 rdr bko, vanligen begagnadt af 40 till 50 officerare; — *Krigsakademien på Carlberg*, med anslag af 42,076 rdr bko och bivistad af vid pass 200 kadetter; — *Militärskolor* i Stockholm och flera andra städer, afsedda för bibringande af de till officersexamen nödvändiga kunskaperna; — *Gymnastiska Central-institutet* i Stockholm, inrättadt 1813; — *Pharmaceutiska Institutet* i samma stad; — *Technologiska Institutet* i Stockholm (grundlagdt 1826), *Chalmerska Slöjdskolan* i Göteborg (1829) och techniska skolor i Malmö och Norrköping; — *Skogsinstitutet* i Stockholm; — *Skeppsbyggeriskolan* i Carlskrona; — *Landtbruks-institutet* på *Ultuna*; — 18 *Landtbruksskolor*; — *Bergsskolorna* i Falun och Philipstad; — *Veterinär-inrättningarne* i Stockholm och Skara; — *Institutet för Döfstumma och Blinda* på Djurgården vid Stockholm m. fl.

Bland stiftelser för vetenskaperna och de sköna konsterna märkas: *Vetenskapsakademien*, stiftad 1739, Vitterhets-, Historie- och Antiqvitets-akademien (1753), Svenska Akademien (1786), Landtbruks-akademien (1813), Krigsvetenskaps-akademien, Akademien för Fria Konsterna, Musikaliska Akademien, Vetenskaps-Societeterna i Uppsala och Göteborg m. fl.

Att svenska *litteraturen* icke står efter något annat lands, bevisas af det betydliga antal skrifter i alla grenar af vetande, som årligen utkomma i landet. I seklets början, 1801, utkommo endast 221 skrifter, deraf 30 theologiska och 67 i de s. k. sköna vetenskaperna; år 1840 var de utkomna skrifternas antal 1000, deraf 141 i theologi, 132 i de sköna vetenskaperna, 217 i statsvetenskaperna, men blott 7 i philosophi; år 1850 utgåfvos inalles 1062 skrifter och år 1853 utkommo 1001, deraf 181 i theologi, 130 i de sköna vetenskaperna, 127 i statsvetenskap, 118 i juridik, 65 i historia, 19 i geographi, 8 i philosophi o. s. v. — Den *periodiska* literaturen har äfven uppnått en ganska hög utveckling, och det beräknas, att Sverige har en tidning eller tidskrift på 26,071 menniskor, medan mångskrifveriets förlofvade land, Tyskland, 1850 hade blott 1 tidning för 19,135, Frankrike en för 44,000, England en för 51,000 och Ryssland en för 357,000 personer. (Danmark beräknas deremot hafva en tidning för 23,000, Norge en för 21,000 och Nordamerika en för 9,200 inbyggare.) År 1853 utgåfvos i Sverige inalles 138 tidningar och tidskrifter, deraf i Stockholm 13 af det förra och 21 af det sednare slaget. Ingen tidning har likväl hunnit till högre upplaga än omkring 7000 ex., nämligen det i Stockholm utgifna »Aftonbladet.» Närmast till detta blad i abonnent-antal kommer sannolikt lokalbladet »Stockholms Dagblad». Den äldsta svenska tidningen är »Post- och Inrikes-Tidningar», som började 1645; dernäst i ålder kommer det 1767 började »Dagligt Allehanda», nu äfven kalladt »Svenska Tidningen.» — I slutet af 1855 funnos i hela riket 158 *boktryckerier*, deraf 38 i Stockholm; *bokhandlarnes* antal s. å. var 89, deraf i hufvudstaden 11, de s. k. Antiqvariska Bokhandlarne oberäknade.

Bland landets *vetenskapliga samlingar* märkas: riksbibliotheket i hufvudstaden, 90,000 band och 5,000 handskrifter, — Akademiska bibliotheket i Upsala, 130,000 band och 7000 band handskrifter, — Akademiska bibliotheket i Lund, 60,000 band och 2000 handskrifter, — Vetenskaps-Akademiens bibliothek i Stockholm, 33,000 band och 400 handskrifter, samt Engeströmska bibliotheket i Stockholm, 14,500 band och 1120 band handskrifter. En bland de största naturhistoriska samlingar i Europa är Vetenskaps-Akademiens *Naturhistoriska Museum*. För öfrigt finnas i landet talrika bibliotheker och vetenskapliga samlingar, dock, thyvärr! spridda på flerfaldiga ställen. — År 1853 infördes från utlandet böcker och litterära alster till ett värde af 52,344 r:dr, och samma år utfördes sådana från Sverige till ett värde af 30,326 r:dr.

Med afseende på *sedligheten* meddela vi följande uppgifter ur justitie-statsministerns embetsberättelser om brottmålen i riket, dock med uttryckligt förbehåll, att något generelt omdöme om nationens sedlighet icke må grundas på dessa uppgifter, i synnerhet som i berättelserna en mängd mindre förseelser rubriceras under den allmänna benämningen brottmål.

År	voro anklagade,	och deraf sakfälldes
1830	24,054	19,374
1840	27,965	25,911
1850	34,276	29,097
1851	36,521	31,156
1852	42,748	37,084

Härvid bör dock märkas, att bland brottmålen för 1850 voro 18,976, bland dem för 1851 voro 21,008 och bland dem för 1852 icke mindre än 25,339 endast polis-förseelser, såsom t. ex. (för 1852) 1,633 "reala och verbala injurier", 4,077 "slagsmål", 878 mål angående "oljud på allmänna platser", 189 mål om "fönsters inslående" o. s. v., så att rätteligen för detta år qvarstå endast 2,782 "brott mot person" och 7,743 "förbrytelser mot egande rätt." Efter alla sådana afdrag blir resultatet det, att år 1852 förekommo i Sverige af egentliga brott *ett* på 455 personer af rikets hela folkmängd, hvaremot i Danmark under åren 1832—40 ett brott förekom på 464 och

i Norge 1846 ett på 678, hvilket icke utvisar något för Sverige särdeles ofördelaktigt förhållande, synnerligast som de för Danmark och Norge uppgifna förhållandena hänföra sig till äldre perioder än de Svenska.*)

Af etthundrade sakfällda voro 1830: 12,2, 1840: 14,5, 1850: 12,3 och 1852: 14 proc. qvinnor. Till åldern voro år 1852 blott 1 proc. under 15 år, 7,7 proc. mellan 15 och 20, 18,2 proc. mellan 20—25, 20,8 proc. mellan 25—30, 16,7 proc. mellan 30—35, 12,3 proc. mellan 35—40, 7,6 proc. mellan 40—45 och 4,8 proc. mellan 45—50 år. Utöfver 50 år voro 5,3 procent af alla anklagade. Af äkta födsel voro samma år 82,8, af oäkta 10,3 proc. af de sakfällda, och nära $\frac{2}{3}$ af dessas hela antal utgöras af ogifta, eburu man på de sednaste tio åren funnit de gifta brottslingarnes antal tillväxa. År 1842 voro t. ex. af 100 sakfällda 62,7 ogifta samt 26,3 gifta, men 1852 voro 59,4 ogifta samt 30,2 gifta (enkor och enklingar oberäknade).

I afseende på de sakfälldes stånd eller yrken synas *tjenstehjonen* alltid bilda en relativt öfvervägande majoritet, med omkring en fjerdedel af hela antalet. Näst derefter komma *korrektionister* och *lösdrifvare*, dernäst sådana personer af allmogen, som icke äro bönder på egen eller andras jord, så torpare, som utgöra 9,7 proc. af förbrytarnes antal, ehuru de äro blott 6,1 proc. af rikets folkmängd. — Förseelserna mot person äro oftast flera än de mot *egande rätt*; af det förra slaget förekomma mest slagsmål (4,059 år 1841; 4,612 år 1852), lägersmål (855 år 1841; 1,198 år 1852), äktenskapsbrott (154 år 1841; 141 i medeltal åren 1845—1849; 148 år 1852), barnamord (35 år 1841; 48 år 1852), — af det sednare slaget tjufnader (3,278 år 1841; 4,649 år 1852) och förfalskningsbrott. *Sjelfmördare* eller personer, omkomna genom eget groft vållande, voro åren 1830—34 i medeltal 166, 1840—44 i medeltal 202, 1850: 255, 1852: 327. — De häktades antal uppgick under loppet af åren 1845—49 i medeltal till 21,565, under loppet af 1852 till 24,802, deraf fångar på vatten och bröd och i så kalladt enkelt fängelse år 1852 icke mindre än 13,551, lifstidsfångar 1,600, för försvarslöshet och olofligt kringstrykande häktade 5,244 o. s. v. De bysattes antal uppgick år 1852 till 31. Utgifterna för fångvården hade från 153,934 r:dr år 1824 år 1844 stigit till 691,466 och år 1853 till 804,821 r:dr b:ko.

Om fångantalet jemföres med folkmängden, så finner man, att åren 1845—49 i medeltal hvar 568:de och vid slutet af 1852, då de i fängelserna qvarbefintligas antal utgjorde 6,274, hvar 606:te person varit mot sin vilja beröfvad friheten.

c. *Näringsfång, Fabriker, Handel.*

Åkerbruket är Svenska folkets vigtigaste näringsfång, om det ock såsom källa till nationalvinsten måste anses stå efter bergsbruket och icke heller bedrifves till sådant omfång, som landets vidsträckthet synes gifva vid handen. Detta sistnämda förhållande har imellertid sin grund deri, att en icke obetydlig del af landets yta stiger till en höjd af mer än 2,000 fot öfver hafvet, d. v. s. högre än växtligheten går under våra bredder, hvarjemte vid pass 500 qv.-mil upptagas af sjöar och mer än 2,000 qv.-mil af hedar och berg. Dessförutan är Sveriges jordmån i allmänhet stenbunden, jern- och sandblandad samt består blott på få ställen af växtmylla. Man känner icke med bestämdhet huru stor del af landet, som är odlingsbar eller icke, ej en gång huru mycket deraf som är odladt, och huru mycket af den odlade jorden, som användes till åker, äng, betesmarker o. s. v. Imellertid har man trott sig kunna beräkna den öppna åkerjorden till en areal af 2,980.000 tunnland eller 129 Sv. qv.-mil, sålunda $\frac{1}{26}$ af rikets hela areal.*) Om dertill antagas 4 mill. tunnland eller 172 qv.-mil för ängar och betesmarker, så utgör den i bruk varande jordrymden nära $\frac{1}{11}$ af riket, sedan vattnens areal blifver afdragen, hvarefter $\frac{10}{11}$ återstå för berg, skogar och ödemarker.

Enligt Landshöfdingarnes femårsberättelser **) skördades, efter afdrag af utsädet, i Sverige under nedanstående år:

	1818—1822		1848—1850	
Säd	5,831,503 t:r	Säd	8,791,950 t:r
Potates	2,289,469 —	Potates	4,886,738 —
	8,120,972 —		13,678,688 —

Af sädesarterna bestod största qvantiteten af *råg* (1850 = 2,252,689 tunnor; 1851—55: 2,908,000), *korn* och *hafra* (resp. 2,252,000 och 2,097,000 tunnor; 1851—55: resp. 2,354,000 och 2,776,000 tunnor), hvaremot *hvete*-skörden uppgick till blott 326,129 tunnor (1855: 345,785 tunnor). *Potates*-odlingen, som i Sverige infördes först sent, har i synnerhet gått framåt; i början af 1800:talet utgjorde t. ex. hela utsädesqvantiteten potates blott 6 proc., men redan 1822 hade proportionen stigit till 20 proc. och af 100 tunnors utsäde af alla slag voro år 1842 28 tunnor potates, 1847 redan 32. År 1805 skördades i Sverige blott 30,000 tunnor potates. De delar af landet, som hufvudsakligast producera *säd*, till och med öfver sitt behof, äro Malmö, Uppsala, Mariestads, Christianstads, Stockholms, Halmstads, Linköpings och Westerås län, medan Nyköpings och Wisby län deraf producera tillräckligt för behofvet; största potatesodligen drifves i Christianstads, Carlskrona, Halmstads, Malmö, We-

*) Ljungberg, Allmän Statistik, II, 265.

*) Ljungberg. Forssell uppgifver i sin »Statistik» åkerjordens areal till 79,29 qv.-mil, hvaremot äng o. beteshagar skulle upptaga 167,51. Ljungberg grundar sin beräkning derpå, att landet producerar 10 mill. t:r säd och 5 mill. tunnor potates och antager en skörd af 5 tunnor säd och 6 tunnor potates för tunnlandet.

**) För 1850—55 utgör årliga medelbeloppet af skörden 15,279,915 tunnor, deraf 5,429,545 tunnor potates. — När ofvanstående skrefs — medlet af Augusti 1857, — saknades ännu 6 Landshöfdinge-berättelser för 1850—1855. Vi hafva i allmänhet ansett oss böra stadna vid året 1850, ehuru nyare uppgifter blifvit intagna, der sådana varit tillgängliga och kunnat inrymmas.

nersborgs, Stockholms och Wisby län. En stor del af den spannmål och potates, som landet afkastar, uppslukas imellertid af *bränvinsbränningen*, hvars anmälda tilíverkningsbelopp för 1855 utgjorde 9,019,998 kannor, ehuru man kommer sanningen närmare, om bränvinstillverkningen upptages till hälften mera eller 12 à 13 mill. kannor. (Se Fabriker.)

För jordbrukets upphjelpande har staten ingalunda varit bekymmerslös, utan i detta hänseende vidtagit flerfaldiga åtgärder. Bland dessa bör först nämnas det s. k. *Skiftningsväsendet*, som började i Dalarna 1802, i afsigt att reglera den genom en alltför vidsträckt hemmansklyfning splittrade jordegendomen i ordentliga hemman, och 1803 påbegyntes i Skåne samt efter hand i de öfriga länen af södra och mellersta Sverige. Härtill kommer den i de fem norra länen pågående *afvittringen* (som består deri, att hvarje hemman eller by får, efter föruigången mätning och uppskattning, tillräckligt utrymme till helt mantal tilldeladt, hvarefter den öfriga jorden förbehålles staten, dock endast för att användas till nya hemman eller torp), hvilken till år 1855 kostat staten öfver 800,000 r:dr b:ko, medan stiftesverket i det öfriga riket från 1830 till 1854 kostat staten 888,890 r:dr, oberäknadt utflyttningshjelp för åtskilliga hemmansegare och utom hvad jordegarne sjelfva måst utgifva för en reform, hvaraf kommande generationer skola skörda den hufvudsakliga nyttan.

Andra åtgärder till jordbrukets upphjelpande äro inrättandet af Landtbruksakademien (1813), af landtbruksläroverken vid *Degeberg* i Mariestads län (1834), vid Riseberga (nu vid *Säbylund*) i Örebro län, *Julpa* i Westerås län, *Gårdsjö* i Carlstads län, *Väderbrunn* i Nyköpings län, m. fl., inalles 18 landtbruksskolor, deribland den högre landtbruks-undervisningsanstalten vid *Ultuna*. Äfven till kreatursracernas förbättrande har staten bidragit genom *stuterierna* vid *Strömsholm* i Westerås län, *Flyinge* i Malmö län och *Ottenby* på Öland (vid 1854 års slut med tillsammans 467 hästar, deraf 95 hingstar), — genom de 8 *stamholländerierna* vid *Jordberga* i Malmö län, *Björnö* i Kalmar, *Bergqvara* i Wexiö, *Gammalstorp* i Mariestads, *Riseberga* i Örebro, *Lindholmen* i Nyköpings, *Ulltuna* i Upsala och *Johannisberg* i Vester-Norrlands län, — samt de 11 *stamschäferierna* vid Degeberg, Ottenby, *Mälsåker* i Södermanland, *Mellingsholm* i Uppland, *Månstorp* i Vestergötland, *Visborg*, *Hultfreda* och *Skattehagen* på Gottland, *Arup* i Christianstads Län, *Djursholm* i Roslagen och *Barkestorp* vid Calmar. — De i samtliga länen inrättade *Hushållnings-Sällskaperna* böra icke heller lemnas oanmärkta.

Ett bevis på jordbrukets framsteg har man i den betydliga spannmålsexporten under de sednaste åren. I äldre tider behöfde Sverige ingen främmande införsel af lifsmedel, i 13:de århundradet hemtade Holland, England, Danmark och Norge säd i Sverige, och under Gustaf den Stores tid utfördes, efter Axel Oxenstjernas beräkning, årligen 168,000 t:r spannmål sjöledes. År 1650 lärer hafva varit det första året, då utländsk säd blef hit införskrifven, och sedan dess ökade sig denna import betydligt. Redan 1684 införskrefvos 200,000 tunnor, från 1738—58 i medeltal 384,000 tunnor årligen, 1764 664,993 tunnor, 1800 352.000 tunnor. Sedermera utgjorde

	Spannmålsimporten:			Spannmålsexporten:
1810	482,000	t:r årl.	i medeltal	
1815 19	288,400	»	»	
1820—24	14,000	»	»	28,148
1825—29	112,900	»	»	102,768
1830—34	38,450	»	»	98,010
1835—39	152.803	»	»	52,660
1840—44	38.625	»	»	154,180
1845—49	33,447	»	»	410,084
1850	133,779	»	»	343,321
1851	356,599	»	»	229,383
1852	319,182	»	»	145,920
1853	148,785	»	»	299,975
1854	46,702	»	»	1,026,226
1855		sannolikt	öfver 2 mill.	t:r.

Största *införseln* har alltid varit af *råg*, största *utförseln* deremot af *hafra*.

Boskapsskötseln har först på de sednare åren blifvit omfattad med större uppmärksamhet af jordbrukaren, som hittills för det mesta egnat sig blott åt sädesodlingen och bränvinsbränningen. Den har derföre icke heller ännu vunnit sådan utveckling, att den kan fylla landets behof af viktualievaror. Enligt Landshöfdingarnes Berättelser egde år 1850 landet 380,000 hästar, 289,000 oxar, 1,030,307 kor, 496,888 st. ungboskap, 1,550,000 får, 555,318 svin och 177,977 getter och hade på 28 år, under hvilken tid folkmängden blifvit förökad med 28 proc., kreaturens antal i stället blifvit relativt förminskadt (hästarnas antal till och med absolut, emedan landet 1842 hade omkring 400,000 sådana) Imellertid är det egentligen kreatursracernas sämre beskaffenhet, som utgör den stora bristen i Svenska boskapsskötseln, ty hvad antalet beträffar, står Sverige deri framför de flesta länder i Europa; man räknar nämligen i Europa öfver hufvud för hvar 12:te menniska ett lastdjur och för hvar 3:dje ett nötkreatur; men i Sverige funnos år 1850 en häst för hvar 9:de och ett nötkreatur för hvar $1\frac{1}{3}$ invånare.*)

I äldre tider kunde Sverige utskeppa både boskap och viktualier; men redan före medlet af 18:de årh. förvandlades detta förhållande till sin motsats. Redan 1740 infördes i landet öfver 20,000 lisp. smör, mer än 50,000 lisp. ost och 20,000 lisp. talg, af hvilka varor införseln sedermera tyckes alltjemt hafva stigit, ända till 89,000 lisp. smör och 83,000 lisp. talg 1829. År 1853 stod *införseln* af kreatur och viktualier som följer:

Hästar	429	st.
Hornboskap och får . . .	459	st.
Kött, saltadt	1,234	tunn.
Fläsk, d:o	1,241	»
Talg	143,971	lpd.

---

*) För 1855 uppgifves följande kreatursantal: 398,507 hästar, 311,830 oxar, 1,112,295 kor, 494,695 ungboskap, 1,592,254 får, 564,134 svin, 172,926 getter och 86,915 rehnar, allesammans värderade till 258,659,000 rdr rmt.

Smör	1,046 »
Ost	21,161 »
Ull	78,663 »

Deremot utfördes s. å. 1643 st. hornboskap, 342 lpd smör och 1661 lisp. ull; men den egentliga exportartikeln af ladugårdsprodukter inskränkte sig till *kreatursben*, — använda till gödningsämne, — och af hvilka 1833 exporterades öfver 350,000, 1853 öfver 65,000 lpd. Under loppet af 1854 utfördes visserligen 2200 st. hornboskap och 698 andra kreatur; men deremot infördes nära 4,000 lpd smör, öfver 15,000 lpd ost, 85,000 lpd talg samt 220,650 lpd hudar och skinn. Endast för tre artiklar, *talg, hudar* och *ull,* betalade Sverige under åren 1843—1850 till utlandet öfver 24 mill. rdr bko eller 3,786,000 rdr i medeltal årligen *).

Skogshushållningen befinner sig f. n. på en sådan ståndpunkt, att, om icke en förbättrad skogshushållning blir mer allmänt införd, landet i sin helhet taget kommer att lida af skogsbrist. Redan 1850 var, enligt Landshöfdingarnes Berättelser, *skogsbrist förhand* i Malmöhus, Hallands, Göteborgs och Upsala Län, den *närmade sig med stora steg* i Christianstads, Carlskrona och Mariestads Län; i Wexiö, Linköpings, Umeå och Piteå Län, äfvensom i Dalarne, på Gottland, i Wermland och Östersunds Län voro skogarne *starkt medtagna,* fastän de ännu motsvarade länens behof och medgåfvo afsättning till andra orter; men blott i Falu- och Gefleborgs Län fanns ännu tillräckligt med skog. Imellertid beräknas den till verklig skogsväxt användbara skogsmarken till 1120 sv. qvadratmil eller något öfver 25,920,000 tunnland. Skogsafkastningen uppskattas öfver hufvud till 22 famnar om 100 kubikfot af tunnlandet, och med beräkning af 100:årig återväxttid, då 259,200 tunnland skulle finnas att årligen afverka, blir sålunda årliga skogsafkastningen 5,700,000 famnar, — efter det nu rådande sättet att hushålla med skogen, hvilken dock, väl skött, skulle kunna gifva 40, 50, ända till 90 famnar om året, någonting hos oss ytterligt sällsynt. Om man nu med J. af Ström antager en årlig förbrukning af 7,755,200 eller, med Ljungberg, af 8,865,200 famnar, så uppkommer i förra fallet en brist af 2,055,200, i det sednare af 3,165,050 famnar, hvilken måste fyllas med skogarnas anlitande utöfver den tillgång, som de kunna lemna, i fall de skola fortfarande ega bestånd. Häri sålunda förklaringen öfver den alltmer tilltagande skogsbristen. Med bättre skötsel anses deremot hvarje tunnland kunna gifva minst 50 famnar i en omgång, så att hela skogsafverkningen för året skulle kunna uppgå till nära 13 och årliga utförseln till 3 à 4 mill. famnar om året. Imellertid bör man kunna hoppas någon förbättring i detta hänseende, så väl genom regeringens och lagstiftningens åtgärder, som ock genom det år 1829 på Djurgården vid Stockholm inrättade *Skogsinstitutet,* tillika med den läroanstalt af samma art, som på Jernkontorets bekostnad blifvit anlagd på Vestsura i Westerås Län och sedermera förflyttad till Nora.

Utom *Stenkol* af alla slag (stenkol, stenkolsstybb, cokes o. s. v.), hvaraf införseln 1839 uppgick till 92,000, men redan 1854 till 769,626 tunnor, *infördes* sistnämde år 5,582 famnar ved (27,673 famnar 1834, 17,382 famnar 1844), 122,000 stycken tunnband, 11,000 styck. stäfver, vidare bjelkar och sparrar, läkter och bräder, fanerskifvor och virke m. m. (dessa sistnämda till ett värde af omkring 10,000 rdr) samt 5,172 kubikfot mahogny (1,382 kub.fot 1834, 1,448 kub.fot 1844). *Exporten af skogsprodukter* för sistnämda år utgjorde deremot: *virke och timmer* för ett värde af 156,461 rdr (1844 för 120,208 rdr), — *bräder, plankor* 1,196,970 tolfter (603,008 tolfter 1844), *bjelkar och sparrar* 729,890 st., — *stäfver* 7,528,773 st. (8,293,000 st. 1844, — *tjära* 110,468 tunnor (34,000 tunn. 1844), — *ved* 2,186 famnar o. s. v. — Med hänseende till värdet hafva under de sednare åren trävarorna intagit första rummet bland Sveriges alla exportvaror.

Bergsbruket är i Sverige af hög ålder, och torde redan under hedentiden så väl *silfver-*

*) I riket funnos år 1856 följande *lägre Landtbruksskolor*, nämligen: *Haddorp* i Linköpings Län, i slutet af Oktober 1855 ditflyttad från Sjögestad; — *Wäderbrunn* i Nyköpings Län; — *Säbylund* i Örebro Län; — *Gårdsjö* i Wärmlands Län; — *Dagsholm* i Elfsborgs Län; — *Lunne* i Westernorrlands Län; — *Rosendal* på Gottland; — *Edeby* i Stockholms Län; — *Degeberg* i Skaraborgs Län; — *Flishult* i Jönköpings Län; — *Torp* i Kronobergs Län; — *Bo* i Kalmar Län (skolan nu flyttad till Ryssbylund); — *Gungvala* i Blekinge Län; — *Orup* i Malmöhus Län; — *Julpa* i Westmanlands Län; — *Åby* i Gefleborgs Län samt *Wassbo* i Dalarne. — Hushållssällskapet i Halland har begärt inrättande af en lägre landtbruksskola på egendomen *Wrangelsro* i nämnde provins, och på *Alnarps* kungsgård i Malmöhus Län kommer ett Landtbruks-Institut att upprättas. Till detta Institut äro 175,000 rdr rmt anvisade att utgå under loppet af åren 1858 och 1859, hvarjemte det erhåller ett årligt anslag af 18,000 rdr rmt.

Rikets *Stuterier* under ofvannämnda år voro följande:

Strömsholm med 201 hästar, deraf 43 beskälare och 40 moderston.

Flyinge, med 94 hästar, deraf 31 beskälare och 20 moderston.

Ottenby, med 178 hästar, deraf 10 beskälare och 46 moderston. Det härvarande Holländeriet bestod af 166 kreatur, Schäferiet af 462.

Rikets *Stamholländerier* voro s. å. följande: *Jordberga* i Malmöhus Län; — *Björnö* i Kalmar Län; — *Susegården* i Hallands Län; — *Gammalstorp* i Skaraborgs Län; — *Riseberga* i Örebro Län; — *Lindholmen* i Nyköpings Län; — *Ulltuna* i Uppsala Län; — *Holm* i Westernorrlands Län; — *Haddorp* i Linköpings Län (ditflyttadt den 1 Nov. 1855 från Röby).

Geogr. Lexik.

som *koppar-* och *jernmalm* hafva blifvit brutna i landet. Redan på 1430:talet producerades vid Sala grufva 20,000 och 1506 ända till 35,000 marker silfver; år 1650 tillverkades vid Falu grufva 20,321 skeppund koppar, och år 1695 smiddes i hela riket öfver 228,000 skepp. jern. I våra tider har *jernet* intagit första rummet bland Sveriges skatter af mineralriket.

Sverige har haft en *guldgrufva*, Ädelfors i norra Småland, som, upptäckt 1730, gaf anledning till stora förhoppningar, men snart blef så uttömd, att man redan i slutet af 1700: talet upphörde med arbetet deri. Från 1741 till och med 1773 slogos af guld från Ädelfors 12,000 dukater. Nu erhålles guld genom guldhaltens utdragande ur silfvermalmer vid Gustaf III:s Silfververk i Falun, och under loppet af 1855 vunnos på detta sätt 72 ort 90 korn. — Vida ansenligare är produktionen af *Silfver,* hvilken metall erhålles från *Sala* i Westmanland, *Gustaf III:s* och *Löfås* Silfververk i Stora Kopparbergs Län samt *Guldsmedshyttan* i Örebro Län. Deremot har *Vermskogs* silfververk i Wermland blifvit nedlagdt, och vid *Hellefors* silfververk samt vid *Jerle* och *Pehrsbo* profhyttor har ingen tillverkning egt rum på de sednaste åren. Under åren 1845—54 utgjorde tillverkningen i medeltal 5,989 mark 9 lod 10 grän, — 1855 tillverkades i Sala 3,734 mark 12 lod, vid Gustaf III:s verk 639 mark 9 lod, vid Löfås 38 mark 10 lod och vid Guldsmedshyttan 1,250 mark 15 lod, eller inalles 5,663 löd. mark 14 lod. År 1847 var silfverproduktionen större än någonsin under de sednaste åren, nämligen 7,163 mark; år 1836, då den var lägst, uppgick den till 3,482 mark.

Koppartillverkningen var i medlet af 17:de århundr. så betydande, att regeringen icke ansåg sig kunna tillgodogöra den med fördel annat än igenom denna metalls slående till mynt; men den har sedan efter hand blifvit så förminskad, att hela produktionen år 1833 (vid 11 grufvor) utgjorde blott 5,519 skepp. 7 lisp. och 11 marker. Sedermera upptäcktes nya malmanledningar, och i synnerhet vid Åtvidaberg i Östergötland stegrades afkastningen så betydligt, att koppartillverkningen år 1854 för hela riket uppgick till 12,228 skepp. 17 lisp. 9 skålp. och 1855 till 12,526 skepp. 9 lisp. 4 skålp. Under åren 1845—54 utgjorde produktionen i medeltal 10,130 skepp.; största tillverkningen var på de sednaste åren 1855, den minsta 1840, då blott 5,794 skepp. tillverkades. De Svenska kopparverken äro: *Stora Kopparberget* vid Falun (1855 tillverkades 3,623 skepp.), *Åtvidaberg* (1855: 5,524 skepp. 4 lisp. 13 skålp. Stap. st. v.), *Ljusnarsberg* i Örebro Län (558 sk.), *Flögfors* i Örebro Län (226 sk.), *Gustafs och Carlbergs* kopparverk i Jemtland (1855: 262 sk.), *Waldemarsvik* i Kalmar Län (203 sk.), *Tunaberg* i Södermanland (28 sk.), *Riddarhyttan* i Westmanland (299 sk.), *Garpenberg* i Kopparbergs Län (64 sk.), *Korsnäs, Såghyttan, Löfås, Bergsgården* och *Smedstugan,* alla i Stora Kopparbergs Län. Nedlagda eller f. n. obegagnade äro *Jansbrohults* kopparverk i Wermland och *Gottenviks* i Östergötland. — Vid *kopparhamrarna* och *valsverken* *) tillverkades 1855 tillsammans 3,564 skeppund. — Exporten af gar-koppar utgjorde s. å. 9,992 skepp., hvaraf 6,247 gingo till Lübeck.

Jernhandteringen är imellertid den vigtigaste grenen af Svenska bergsbruket, och denna har i allmänhet varit i jemnt framåtskridande. Mellan åren 1738—1747 tillverkades t. ex. omkr. 334,000 skepp. tackjern, mellan 1791—1800 353,000 skepp. i medeltal årligen; denna tillverkning hade 1830 stigit till 399,000, 1840 till 550,000, 1850 till 645,000 och utgjorde 1854 icke mindre än 749,253, men 1855 redan 963,593 skepp. tackjernsvigt. Imellertid är denna progression föga betydande mot den i andra länder, t. ex. Stor-Britannien, som 1831 tillverkade blott 3 mill. skepp., men 1850 redan 11 mill., Nord-Amerikas Förenade Stater, som från 815,000 skepp. 1830 hade 1840 höjt sig till 4 mill. skepp., Frankrike, som 1827 tillverkade 1,137,000 skepp. men 1846 hunnit till 2,742,000 skepp. o. s. v. Detta förhållande förklaras dels derigenom, att brännmaterialet, stenkolet, i Europas öfriga länder är billigt och ymnigt, dels genom andra omständigheter, och bland dem icke minst den dryga beskattning, som hvilar på Sveriges jernhandtering, samt den fordna ansenliga exporttullen på stångjern, hvilken dock nu blifvit nedsatt till 4 sk. bko per skepp. Imellertid hafva skattebördorna i sednare tider blifvit något nedsatta, och sedan förbudet mot *utförsel af tackjern* blifvit upphäfdt, torde den Svenska jernhandteringen hafva en bättre framtid att motse.

Stångjernsproduktionen, som 1833 utgjorde 451,968, 1843 steg till 541,843 och 1853 till 718,570 skepp., hade 1855 höjt sig till 794,969 (1856: 840,205) sk. b.v. och har sålunda ansenligen tilltagit. *Gjutgodstillverkningen* genom gjutning direkt ur masugnarna, som åren 1846—1850 i medeltal steg till 20,127 skepp., gick 1855 upp till 32,273 skepp., och tillverkningen vid de egentliga gjuterierna till 35,374 skepp. ifrån 21,673 skepp. i medeltal under åren 1846—50. *Jernmanufaktur-* och *ståltillverkningen* hade likaledes 1855 höjt sig till 89,484 skepp. b.v. ifrån 74,327 i medeltal under åren 1846—1850, men var likväl d. å. mindre än 1851, 1852 och 1854, då den uppgick till 91—96,000 skepp., och än 1853, då den utgjorde ända till 108,762 skepp. — Sveriges största *jernmalmfält* äro belägna i Norrbotten, Dalarne, Wermland, Nerike, Westmanland och Uppland, och af de 1,836,727 skepp. tackjernsvigt jernmalm, som brötos år 1855, gaf Kopparbergs Län ur 140 grufvor det mesta eller 526,535 skepp., Örebro Län 419,326 skepp., Wermlands Län 339,572 skepp., Upp-

---

*) Dessa verk äro följande: *Avesta* i Kopparbergs Län, *Mårdsäter* i Örebro Län, *Källefall* och *Säthersfors* i Skaraborgs Län, *Lesjöfors* i Wermlands Län, *Kathrinefors* i Elfsborgs Län, *Tunaberg* och *Forssjö* i Nyköpings Län, *Åtvidaberg* i Östergötland, *Lessebo* i Kronobergs Län, *Kopparmöllan* i Christianstads Län, *Olofsström, Granefors* och *Kallinge* i Blekinge Län.

sala Län 119,809 skepp. (deraf Dannemora grufvor 103,005), Stockholms Län 73,010 skepp., deremot Jönköpings Län blott 52,674 skepp., hvaraf 51,430 från Taberget, Norrbottens Län endast 3282 skepp., deraf 1982 från Gellivara, och Jemtlands Län endast 729 skepp. — *Tackjernstillverkningen* var 1855 störst i Kopparbergs (275,445 skepp.) och Örebro (260,671 skepp.) Län samt dernäst i Wermland (148,531 skepp.); mesta stångjernet tillverkades s. å. i Wermlands Län (170,759 skepp.) och dernäst i Kopparbergs (120,001 skepp.), Gefleborgs (108,000 skepp.) samt Örebro (102,000 skepp.). Af *gjutgods* tillverkades mest i Södermanland, Östergötland, Örebro och Kopparbergs Län; bland de egentliga gjuterierna stodo Ankarsrum i Kalmar Län (3643 skepp.), Bolinderska gjuteriet i Stockholm (3,312 skepp.), Åker i Södermanland (2,539) och Motala i Östergötland (2,354 skepp.) främst. *Masugnarnas* antal i hela riket uppgifves för 1855 till 234; *smälthärdarnas* till 1,300, de egentliga *gjuteriernas* till 33.

Af jern utskeppades under loppet af 1855 följande: 554,060 skepp. st.st v. stångjern, 10,936 skepp. smältstycken, 18,885 skepp. stål, 3,600 skepp. plåtar, 6,555 skepp. spik, 6,335 skepp. bandjern och diverse manufaktur. — Största qvantiteten stångjern, 260,290 skepp., gick till Stor-Britannien, medan Nord-Amerika tog 96,355, Danmark 52,488 och Frankrike 40,484 skepp. Till Belgien gingo 27, till Norge 60, till Finnland 409 och till det öfriga Ryska riket 8 skepp.

Nickel tillverkas vid *Frösdal* i Wester-Norrlands Län, vid *Sågmyra* i Kopparbergs Län samt vid *Klefva* i Jönköpings Län, och exporterades deraf under året 1855 omkring 43,000 skålp.; — *Messing* tillverkades 1855 endast vid Skultuna i Westmanland till ett belopp af 788 skepp. *Blyverk* finnas vid *Löfåsen* och *Morgården* i Kopparbergs Län, vid *Sala* silfververk samt vid *Guldsmedshyttan* och *Bornshyttan* i Örebro Län, hvilka år 1855 tillverkade inalles 1,849 skepp. b.v. Af oarbetadt bly utfördes till Norge 45 skepp. — Under loppet af 1855 tillverkades ingen *Zink* (denna tillverkning af malmer från Hammars socken i Örebro Län samt från Godegårds socken i Östergötland gick 1854, vid Ekensbergs Zinkverk nära Stockholm, till 86 skepp. 10 lisp.); imellertid exporterades detta år 1,695 skålp. zink, och sedan det bekanta bolaget »Vieille Montagne» i Lüttich för 2,700,000 fr. inköpt Ammebergs Zinkgrufvor vid Askersund *), torde zinkbrytningen snart bli uppdrifven till ansenlig höjd.

Rikets förnämsta *Koboltverk* är *Tunaberg* i Södermanland, der 1,437 skålp. v.v. förfärdigades år 1855; 180,352 skålp. koboltmalm utskeppades s. å., största delen till England. — *Svafvel* beredes vid Stora Kopparberget, Öster Silfberget, Såghyttan, Korsnäs och Löfåsen, alla i Kopparbergs Län, samt vid *Dylta* i Örebro Län. Tillverkningen uppgick 1855 till 639 skepp., hvaraf blott 4 lisp. exporterades till Norge och Finland. *Vitriol* tillverkas likaledes vid Dylta och vid Stora Kopparberget samt vid Ölands och *Lovers* Alunbruk; af större vigt är imellertid *Alun*-tillverkningen, som idkas vid *Latorp* i Örebro Län, Kaflås, Carlfors och Hönsäter i Skaraborgs Län, Ölands och Lovers Alunbruk i Kalmar Län samt vid *Andrarum* i Christianstads Län. Af hela tillverkningsbeloppet, som 1855 utgjorde 7,624 tunnor (under åren 1843—1853 tillverkades årligen öfver 9,000 tunnor), utfördes öfver 77,000 lisp. till Finland, Danmark och Lübeck. De Svenska *Rödfärgs*-verken (Dylta, Ölands och Lovers Alunbruk, Ridkärr och Risbacka i Örebro Län, Stora Kopparberget och Öster-Silfberget i Dalarne samt Peterburg i Gefleborgs Län) tillverkade 1855 tillsammans 7,175 tunnor, hvaraf blott 488 utfördes. Härtill komma ytterligare ett *blyerz*-verk i Norbergs by uti Westmanlands Län, hvilket s. å. tillverkade 170 skepp., och *marmor*-bruket på Kolmården, hvars tillverkning för 1855 uppgifves till ett värde af 5,856 rdr bko. I Glafva socken i Wermlands Län tillverkas *takskiffer*, och i Töksmarks socken af samma Län brytes *Tälgsten*. Någon tillverkning af *Porfyr*-arbeten (vid Elfdals Porfyrverk i Dalarne) finnes icke uppgifven för 1855, men uppgick 1854 till ett belopp af 1,750 rdr, och den *brunstens*-brytning, som förut varit idkad på hemmanet Bölets mark i Undenäs socken af Skaraborgs Län, har likaledes legat nere 1855.

Sverige har ett enda *Stenkols*-verk, vid *Höganäs*, i Wäsby socken, Luggude Härad och Malmöhus Län. Här uppbrötos år 1855 tillsammans 178,108 tunnor stenkol till ett värde af 96,354 rdr bko, och deraf försåldes 88,560 tunnor, värda 53,792 rdr bko.

Sammanräknade antalet af ständiga arbetare vid rikets grufvor och bergverk utgjorde år 1854 inalles 18,298 personer.

Af det ofvanstående inses, att den Svenska bergverksproduktionen alltjemt utvecklat sig, och att i synnerhet de vigtigaste mineralierna gifvit nästan ständigt ökad afkastning. Man har beräknat värdet af landets hela bergverksproduktion till omkring 15 mill. rdr bko årligen.

Af denna ansenliga produktion utföres, som vi redan haft tillfälle antyda, en högst betydande del till främmande länder, företrädesvis jern och koppar. Följande tabell meddelar en öfversigt af den vigtigaste *exporten af bergverkens produkter* vid olika perioder.

---

*) Utom Zink- och Kobolt-grufvorna medföljde i köpet äfven den af bruksförvaltaren Mörk upptagna Läggesta koppargrufva.

		År 1834.	1844.	1854.	1855.	
Koboltmalm	skålp.	27,932	17,627	35,440	180,352.	
Jern, *gjutet* tack-,	skepp.	6,625	6,634	3,611	743.	
Kanoner och kulor,	»	7,214	5,228	10,511	552,	(derjemte söndersågade kanoner 5,377 skepp.)
Grytor och pannor,	»	—	584	6	45.	
Smidt: stångjern	»	400,175	544,480	609,649	554,060.	
Stål	»	10,287	30,274	26,805	18,886.	
Kalk	tunnor	—	35,584	30,281	34,355.	
Koppar, gårad	skepp.	3,012	5,561	9,233	9,993.	
Messing	skålp.	—	6,933	60	201.	
Sten, arbetad	r:dr	22,823	24,942	33,884	43,800.	

Sveriges *införsel* af bergverksprodukter är jemförelsevis mindre betydlig; men som det icke saknar sitt intresse att se, till hvilken grad vi uti detta hänseende äro beroende af utländningen, torde äfven följande tabell icke vara ovälkommen.

Sveriges Import af Bergverksprodukter.

		År 1834.	1844.	1854.	1855.	
Bly, oarbetadt,	skepp.	711	1,127	1,536	2,676,	(derjemte arbetadt omkring 13,000 skålp., dels måladt och lakeradt, dels omåladt.)
Chlorkalk,	skålp.	—	25,924	107,397	172,453.	
Guld, arbetadt,	lod	—	409	1,700	2,103.	
Jern, smidt eller valsadt	skepp.	11,023	796	4,171	Ankare 744 skepp., kettingar 3,546 skepp., plåtar, förtenta, 1,589 skepp.	
Jernvägsskenor,	r:dr	—	—	—	520,183.	
Stål, gjut-,	skålp.	—	20,239	69,661	78,730.	
Messing, arbetad	»	—	15,594	45,375	66,305.	
Nålar, sy- m. fl.	»	—	—	14,926	11,979.	
Salpeter,	lisp.	—	1,008	20,114	27,299.	
Salt, kok-,	tunnor	216,487	230,671	401,283	365,080.	
Silfver, oarbetadt,	lod	—	629,440	8,972,000	3,405,008.	
Sten, eldfast,	r:dr	—	783	973	3,648.	
Stenkol, -stybb och cokes,	tunnor	92,060	199,342	769,626	909,268.	
Svafvelsyra,	skålp.	142,964	448,939	268,316	348,977.	

Det är hufvudsakligen Stor-Britannien, Nord-Amerika, Danmark och Frankrike, som mottaga det Svenska jernet; äfven till Finnland afsättes icke obetydligt jern. Medan Nord-Amerika år 1834 från Sverige utförde ända till 147,000 skepp. och derutöfver, förminskades exporten dit under de följande åren och nedgick 1853 till blott 69,000 skepp. (1855 till 96,356), så att jernexporten till detta land minskats, medan den till England alltjemnt tilltagit (1834: 86,314, — 1844: 143,807, — 1853: 311,145; — 1854: 300,937, — 1855: 260,291 skepp.) i jemförelse med exporten till Amerika. År 1855 utfördes till Danmark 52,488 skepp. och till Frankrike 40,485 skepp. stångjern; till Finnland har exporten för det mesta bestått af manufakturjern.

Till Svenska folkets näringsfång höra ytterligare *Jagt* och *Fiske,* ehuru intetdera af dem bedrifves i någon större skala. Hos våra äldsta förfäder hörde *Jagten* till de mest omtyckta sysselsättningarna och var derjemte ett af de förnämsta näringsfången; men sedan skogarne blifvit uthuggna i de mer odlade delarne af landet och villbrådet nästan helt och hållet undanträngdt ifrån dessa, är det blott i Norrland som jagten kan betraktas såsom näringsfång. Derjemte idkas i skärgårdarna och vid kusterna af Bleking sträckfogeljagten som binäring. Redan från äldsta tider hafva lagarne sökt freda det *nyttiga villbrådet* under vissa tider af året, och i den nu gällande jagtstadgan (af den 13 April 1848) förbjudes i allmänhet sådant villbråds dödande, fångande eller förföljande från den 15 Mars till den 1 Aug. Likaså har lagstiftningen sökt åstadkomma utrotandet af *rof- och skadedjur* samt till och med utsatt belöningar för sådanas fångande. Deraf har följden blifvit, att de sistnämnda djurens antal aftagit, ehuru det ännu synes vara så betydligt, att, enligt officiela uppgifter, omkring 12,000 skadedjur nedläggas årligen, och att endast genom rofdjurens ödeläggelser de hemtamda djuren årligen förminskas till icke ringa antal. De rofdjur, som talrikast förekomma, äro Räf (1839 dödades 8,466 sådana, 1854: 5,109), varg (medan 558 vargar uppgifvas vara fångade 1839, nedgick antalet 1850 till 193 och 1854 till 118), björn (1854 dödades 79, 1850: 131), lodjur, mård, hiller, lekatt, samt bland foglarna örn, hök, glada, uggla. Huru stor skada rofdjuren åstadkomma bland de hemtamda, finner man deraf, att ensamt i Wenersborgs och Göteborgs Län år 1854 rofdjuren ihjälrefvo 38 hästar, 75 nötkreatur, 8 svin, 810 getter,

135 gäss och kalkoner samt 1,159 höns och ankor.

Jagten lemnar icke något synnerligt tillfälle till *export*, ehuru landet likväl utför något lefvande och slagtad fogel samt åtskilligt räf-, lo- och ekorr- samt jerf- eller filfras-skinn (1854 omkring 23,000 skålp. af alla sådana skinnvaror tillsammans): deremot är *importen* af sådana varor icke så obetydlig och uppgick för 1854 till öfver 50,000 skålp., deribland Krimska får- och lammskinn, skinn af jerf, lo, bäfver, björn, chinchilla och genott, sjupp, mård, utter o. s. v.

Ehuru Sveriges vidsträckta kuster samt talrika sjöar och floder tyckas böra förse landet med riklig tillgång på fisk, har dock *fisket* som näringsgren ingenstädes uppnått någon större utveckling och endast i Bohuslänska Skärgården blifvit bedrifvet i större skala, ehuru det äfven här nu mer har föga betydenhet. Medan Bohus Län tillhörde Norge, och Skåne var Dansk provins, idkades imellertid vid vissa tider rikt fiske vid dessa bägge provinsers stränder. Det berättas t. ex., att redan omkring år 900 betydliga fisklaster från Bohuslänska skären skola hafva afgått till England, och på Olof den Heliges tid fördes från samma landskap sill inåt Sverige. På 1100-talet gjorde Svenskarne stora sill-uppköp vid det nu i grund förfallna Skanör, och Saxo berättar, att vid denna tid sillen gick så ymnigt till i Östersjön, att roende båtar stundom hindrades deraf, ja, att man till och med kunde fånga sillen med blotta händerna. På 1300-talet gick sillen ymnigt till vid Bohuslänska kusten; men i förra hälften af 16:de århundradet var sillen borta, tilldess den återkom 1556, då det rikaste sillfiske, som här någonsin varit, skall hafva inträffat*). Men det rika fisket upphörde redan 1587. Sedan syntes ingen sill i någon större myckenhet förrän omkring 1660, ehuru den då icke visade sig på långt när så talrikt som förut. Fisket afbröts 1675 med anledning af det uppblossande kriget, och derefter visade sig sillen endast tidtals, i synnerhet 1727, då man likväl saknade både folk och redskap för att tillgodogöra välsignelsen. Slutligen infann sig sillen 1747 och qvarstadnade till 1808, då den försvann. Under denna period var sillfisket synnerligen rikt mellan 1786 och 1799, då sill kunde köpas för ett par skilling (?) tunnan, och man icke visste, hvad man skulle taga sig till med den myckna fisken. Större delen användes till trankokerierna, hvilka 1783 voro 328 stycken och tillverkade 11,000 fat tran årligen. Omkring 1787 blef dessa inrättningars antal ännu större, och ett år tillverkades ända till 120,000 fat tran. Högsta årliga fångsten under denna tid beräknas hafva uppgått till 2,938,000 tunnor, nämligen s. k. måltunnor, som då nyttjades i skärgården och voro nära dubbelt större än de nu brukliga. Sedermera tilltog trankokningen, men saltningen minskades; efter 1796 började fisket aftaga och upphörde alldeles 1808. Såsom orsaker dertill uppgifves dels den omständigheten, att man i sjön utkastade trangrums och annat skräde, dels ock det beständiga skjutandet i Kattegatt af så väl inhemska som främmande krigsskepp, dels också begagnandet af s. k. stora vader, som borttogo sillynglet. Af de officiela uppgifterna från denna tid finner man, att utförseln år 1780 gick till 127,974 tunnor saltad sill, år 1785 till 202,775 tunnor sill och 28,275 fat tran, 1790 till 279,736 tunnor sill och 33,731 fat tran, 1795 till 107,000 tunnor sill och 44,257 fat tran; ännu 1800 utfördes 156,000 tunnor sill, men 1808 blott 2,682 tunnor. Högsta exporten egde rum år 1793, då 303,161 tunnor utfördes. Nu mer fångar man vid denna kust endast 60—100,000 tunnor så kallad småsill, och nästan ingenting exporteras. Regeringen har imellertid lika litet i äldre som i nyare tider försummat att uppmuntra detta fiske genom statsanslag och att skona ynglet genom förbud mot begagnandet af otjenliga fiskbragder, så att man möjligtvis kan hafva hopp derom, att Bohuslänska sillfisket skall i en framtid åter bli upphjelpt, ty stor sill finnes ännu i Kattegatt, nämligen på det största djupet, och kommer fram till de yttre skären för att afhida lektiden, hvilken här aldrig inträffar före slutet af Mars och ofta ännu sednare; men vid denna tid äro fiskrarne ute med sina vadar och tvinga dermed sillen att stå qvar och lägga sin romm på grunden och bankarna utomskärs*). — Äfven vid Blekings kust har sillfiske varit idkadt, likasom fiske af strömming; men detta har aftagit år efter år, så att det nu icke lemnar mer än hvad som åtgår till fiskrarnes eget behof.

Utom *Storfisket* efter sill, idkas sådant äfven efter strömming och torsk (synnerligast kring Gottlands kuster, ehuru på de sednare åren här mindre gifvande), ål, långor, hvitling, gråsik m. m. Det s. k. *Småfisket* har till föremål flundror, hummer, krabbor och makrill. Af *flod-* och *insjö-fisket*, hvilket i allmänhet är mycket försummadt, är *laxfisket* det vigtigaste.

Utförseln af fisk har på de sednare åren icke varit betydlig. År 1855 exporterades t. ex. färsk fisk till ett värde af 44 rdr samt 12 tunnor kabiljo, 2 tunnor lax, 72 tunnor sill, 316 tunnor strömming, 1,280 lisp. gråsidor, 320 lisp. långor och torsk. Deremot *infördes* samma år färsk fisk för 8,271 rdr, 3,713 skålp. anschovis, 1,103 tunnor kabiljo, långor och torsk, 2,976 tunnor lax, 208,127 tunnor sill, 6,209 tunnor strömming, 328,828 lisp. gråsidor, 94,270 lisp. långor och torsk m. m. Af hummer infördes till ett värde af 13 rdr, hvaremot 1,977 tjog hummer exporterades.

*) Under sednare hälften af 16:de århundradet besöktes Bohuslänska skärgården årligen af tusentals Holländska fartyg, och endast i Marstrand, som genom Fredrik I:s privilegier kommit i nästan uteslutande besittning af sillfisket och sillhandeln, saltades och torkades för utskeppning årligen omkring 50,000 läster sill.

*) Ljungberg och Holmberg äro våra sagesmän med afseende på sillfisket i Bohuslän, hvars öden vi trott det vara af intresse att känna.

Fabriker och Manufakturer.

Sveriges fabriksverksamhet är af tämligen hög ålder, ty fabriksanläggningar omnämnas redan i Gustaf I:s tid, och under Gustaf Adolf upprättades fabriker för linne-, klädes- och andra ylle-väfnader, gevärs-faktorier, salpetersjuderier, till och med en klädesfabrik. Under Carl XI var det Svenska fabriksväsendet i full blomstring, och det berättas, att hela Svenska arméen då kunde beklädas med tillverkningar från inhemska fabriker. Imellertid hade de föregående stora krigen vändt folkets hog utåt mer än inåt, och Carl XII:s oroliga tid förlamade landet helt och hållet. Man har beräknat, att efter 1718 det egentliga Sverige hade på sin höjd 350,000 arbetsföra män, men deremot en skuld af 60 mill. dal. silfvermynt. Men nu vaknade en annan anda. Sverige höjde sig ur sitt förfall, och man kan icke annat än erkänna sanningen af Rosenhanes ord: »aldrig har någon nation, som den Svenska, så hastigt upplyft sig ur den afgrund, hvari den var sänkt.» Det var egentligen »Mössornas» parti, som arbetade på att läka statens sår genom att hushålla med det lilla, som staten egde qvar; men Mösspartiet slöt sig till Ryssland, nationalkänslan vaknade; man ville icke hålla vänskap med arffienden, och »Hattpartiet» kom till väldet. Dettas krig mot Ryssland misslyckades, som bekant; men Hattarne förlorade ändock icke modet, utan vände sin hog till åstadkommande af landets välstånd på andra vägar. Och nu började en blomstringstid för Sveriges manufakturer och fabriker. Den lilla staden Alingsås, der redan under Mösspartiets tid Jonas Alström börjat anlägga fabriker, blef nu en ordentlig fabriksstad och höjde sig från ett antal af 300 invånare snart till 1,800. Mellan 1734 och 1754 anlades i riket 652 fabriker, hvilkas antal år 1764 steg till 718. Riket hade 89 tobaksfabriker, 19 sockerbruk, 13 oljeslagerier, 7 stärkelsebruk; år 1754 voro 387 sidenväfstolar i gång; och stora mulbärsplantager anlades, t. ex. en vid Lund med 100,000 mulbärsträd och en på Ladugårdslandet i Stockholm med 30,000. Derjemte gynnades landt- och bergsbruket, sjöfarten och handeln. Men ett nytt krig, det Pommerska, gjorde Hattarnes välde vacklande; Mössorna kommo åter till styret; de gynnade hufvudsakligen jordbruket och lemnade fabrikerna utan understöd. Också förföllo dessa; af 822 sidenväfstolar, som funnos i Stockholm 1762, återstodo 1767 endast 221, af 192 klädesväfstolar endast 129, och de 8,007 arbetare, som haft sin näring af fabrikerna det förstnämnda året, hade 1767 sammansmält till 3717. Det är bekant, huruledes den sålunda uppkomna oredan slutades. Adolf Fredrik afsade sig regeringen; riksdag sammankallades, och slutligen ryckte Gustaf III genom revolutionen 1772 magten ur partiernas händer. Men manufakturerna vunno i det hela ej på bytet, utan gingo under Gustaf III och hans son alltjemt nedåt, och när klädesfabrikerna år 1747 sysselsatte 9,235 arbetare, hade år 1808 endast 2,480 arbetare vid dem sin utkomst, likasom år 1808 sidenfabrikerna hade blott 580 arbetare, medan sidenarbetarnes antal år 1754 uppgick till 1,604. Först sedan den nya styrelseformens införande har fabriksverksamheten åter börjat göra framsteg, och huru betydande dessa varit, torde man lättast finna genom följande sammanställning af de Svenska fabrikernas och manufakturernas tillverkningsvärden. Detta uppgick år 1810 till blott 3,657,489 rdr Specie à 79 sk. kurs, men höjde sig

1815	till	6,011,284	rdr	Sp.	à	100	sk.	kurs.
1820	»	7,109,707	»	»	à	131	»	»
1830	»	8,783,137	rdr	Bko	à	128	»	»
1840	»	14,133,051	»	»	à	»	»	»
1845	»	17,305,128	»	»	à	»	»	»
1850	»	24,727,682	»	»	à	»	»	»
1855	»	36,094,114	»	»	à	»	»	»

Vi anse oss här böra införa följande officiela tabell öfver *Fabrikernas* och *Manufakturernas Stolar, Arbetare* samt *Tillverkningsvärden* för åren 1845 och 1855.

	År 1845.				År 1855.			
	Fabriker.	Stolar.	Egare och Arbetare.	Tillverknings-värde.	Fabriker	Stolar.	Egare och Arbetare.	Tillverknings-värde.
Bomulls- och Linne-Fabriker	34	953	1,150	471,969	30	1,519	1,665	1,631,223
Klädes-Fabriker	128	705	3,870	4,931,419	106	880	3,684	6,375,332
Siden- d:o	18	383	565	606,267	12	529	779	1,082,468
Band- d:o	11	69	101	48,877	11	65	101	49,540
Mekaniska Bomulls-Spinnerier	9	—	1,100	1,340,698	16	481	3,097	5,421,562
Segelduks-Fabriker	9	194	604	225,266	7	120	1,176	377,741
Strump- d:o	25	139	202	39,486	18	282	609	247,352
Sockerbruk	22	—	512	3,714,266	17	—	907	7,369,340
Tobaks-Fabriker	89	—	991	1,149,826	90	—	1,839	2,484,291
Pappersbruk	87	—	993	731,353	90	—	1,350	1,198,947
Läder-Fabriker	336	—	883	714,492	550	—	1,879	2,114,061
Färgerier	332	—	1,018	466,307	449	—	1,741	876,681
Kattuns-Tryckerier	20	—	124	90,090	21	—	177	173,478
Glasbruk	14	—	582	357,959	17	—	1,138	769,911
Porcellainsbruk	2	—	494	283,773	2	—	728	414,496
Stenkärls- och Kakelugns-Fabriker	33	—	202	59,319	58	—	440	163,567
Oljeslagerier	49	—	111	274,083	52	—	220	1,047,305
Porterbryggerier	1	—	68	91,846	2	—	197	290,900
Vaxljus-Fabriker	3	—	6	22,825	1	—	2	221
Stearinljus- d:o	3	—	12	34,200	3	—	58	178,500
Såpsjuderier	17	—	37	97,515	9	—	31	214,417
Repslagerier	28	—	138	91,943	22	—	195	210,461
Ur-Fabriker	171	—	300	42,644	133	—	288	45,681
Kort- d:o	7	—	47	45,630	7	—	82	35,573
Tapetmålerier och Tapet-Fabriker	—	—	—	——	9	—	119	65,639
Kemiska tillverkningar af Färger och Syror	—	—	—	——	16	—	56	144,892
Fullfärdiga Åkdons-Fabriker .	—	—	—	——	19	—	195	139,190
Kemiska Elddons d:o . .	—	—	—	——	7	—	509	125,296
Mekaniska Verkstäder . . .	24	—	501	241,604	28	—	1,257	984,872
Diverse mindre Fabriker . .	919	16	2,215	902,021	636	29	2,586	1,298,337
Summa	2,391	2,459	16,826	17,075,678	2,438	3,905	27,105	35,531,274
Härförutan Motala Mekaniska verkstad				229,450				562,840

Enligt hvad denna tabell upplyser, är *klädesfabrikationen* bland de egentliga fabrikerna den vigtigaste i vårt land. Den hörer också derjemte till de äldsta, ehuru den egentligen först under de sednaste tjugo åren hunnit till någon större utveckling. Så tillverkades år 1810 endast 299,807 alnar kläde; men 1830 hade denna tillverkning redan uppgått till 512,887, 1845 till 893,500 och 1854 till 1,203,419 alnar, värda 6,375,223 rdr, eller ungefär $\frac{1}{6}$ af sammanräknade tillverkningsvärdet vid alla rikets fabriker. Denna klädestillverkning är imellertid icke tillräcklig för rikets befolkning (den gaf t. ex. 1854 blott vid pass $\frac{2}{3}$ aln för hvarje individ af rikets manliga befolkning (då beräknad till 1,750,000 personer), och ansenliga qvantiteter af utländska klädes- och andra ylleväfnader införas årligen. Så infördes t. ex. 1855 af kläde 20,303 alnar, af doffel, fris och frisad 94,094 alnar, af flanell 15,724 alnar m. m. till ett värde af 2,703,464 rdr. — Ett talande bevis för de Svenska yllemanufakturernas utveckling har man ändock deri, att, fastän den inhemska ullkulturen gått ansenligt framåt, ändock 2,564,127 skålpund utländsk ull infördes 1852 och 1855 icke mindre än 4,109,494 skålp. — Exporten af ylleväfnader uppgick till ett värde af 55,655 rdr.

I *Norrköping* voro 1855 icke mindre än 81 klädesfabriker i gång och sysselsatte 630 stolar samt 2,727 arbetare; hela tillverkningen af kläde, doffel och drap, corderoy, casimir, satin o. s. v. uppgick till 1,155,727 alnar, värda 5,221,162 rdr. De vigtigaste bland Norrköpingsfabrikerna voro d. å. Smedjeholmens Aktie-Bolags, Drags Aktie-Bolags, L. J. Eliassons och C. O. Nybergs, af hvilka den förstnämda tillverkade för nära 500,000, den sist-

nämda för icke långt ifrån 200,000 rdr. — Utom de Norrköpingska klädesfabrikerna funnos sådana i 11 städer; den största bland dessa var J. R. Wallberg et Söners i Halmstad, och derjemte funnos 4 fabriker i Nyköping, 1 i Wexiö, 2 i Stockholm o. s. v. — På landet voro 7 klädesfabriker inrättade, och de förnämsta bland dessa voro *Åhleström* nära Södertelje samt *Stigslund* vid Gefle.

Den med yllefabrikationen sammanhängande *Etoffs-tillverkningen* bedrefs 1855 vid två fabriker i Stockholm och uppgick till ett värde af 19,954 rdr i flaggduk, flanell o. s. v. Införseln af flanell för detta år uppgick till ett värde af 17,172 rdr, och af ullgarn af alla slag importerades 128,410 skålp.

Bomulls- och *Linneväfnads-fabrikerna* utgjorde år 1855 tillsammans 30 stycken med 1,519 stolar och 1,665 arbetare; de tillverkade s. å. 8,411,928 alnar bomullslärft, shirting, calico, cambrick m. m., utom dukar och shawlar af flera slag, alltsammans till ett sammanräknadt värde af 1,631,223 rdr eller 394,793 rdr mer än föregående året. Betydligaste tillverkningen hade *Rydboholms* fabrik i Marks härad af Elfsborgs Län, tillhörig Sven Eriksson, och dernäst *Strömsbro*, tillhörigt Gefle Manufaktur-Aktie-Bolag. Fabriksväfnad af endast linne åstadkoms vid *Almedahl* i Göteborg och uppgafs till ett värde af 94,268 rdr. Af hvita och färgade samt tryckta bomullsväfnader importerades till ett värde af 2,327,042 rdr, och exporterades för 56,423 rdr; importen af linneväfnader uppgick till 73,208, exporten till 86,869 rdr. Af bomullsgarn infördes 4,805,662 skålp. hvitt och 201,156 skålp. rödt; linimporten uppgick för året till 13,303, exporten till 1,490 lispund.

De *mekaniska bomullsspinnerierna*, till antalet 16, tillverkade 1855 inalles 10,598,093 skålp. bomullsgarn, värderade till 5,421,562 rdr eller 1,232,898 rdr mer än föregående året. De vigtigaste bland dem voro *Rosenlunds* och *Gamla Stadens* spinnerier i Göteborg, *Strömsbro* vid Gefle, *Nääs* i Elfsborgs Län, *Anderstorp* i Hallands Län, *Strömma* vid Carlshamn, *Rydahl* i Elfsborgs Län och spinneriet i Norrköping. Vid Almedahls mekaniska linspinneri tillverkades linnetråd för 177,707 rdr.

Bomullsindustrien är ett bland de mest glädjande exemplen af slöjdflitens utveckling i vårt land. År 1830 producerades endast 127,185 skålp. bomullsgarn vid de då befintliga mekaniska spinnerierna i riket, och bomullsfabrikernas tillverkning uppgick till blott 80,000 rdr. År 1820 funnos endast 4 bomullsspinnerier.

Bomullsimporten för 1855 utgjorde 14,733,529 skålp. eller 279,838 skålp. mindre än föregående året. År 1830 utgjorde hela bomullsimporten icke mer än 543,124 skålp.

Segel- och *tältduksfabrikerna* voro år 1855 tillsammans 7 med 1,176 arbetare och ett tillverkningsvärde af 377,741 rdr eller 24,000 rdr mer än föregående året. Betydligaste tillverkningen hade *Jonsereds* fabrik nära Göteborg, tillhörig bolaget W. Gibson et Söner. Af segel- och tältduk infördes detta år för 29,000, utfördes för 4,579 rdr eller 3,260 rdr mindre än året förut. Införseln af hampa utgjorde 12,323 skepp.

Sidenfabrikerna utgjorde 1855 ett antal af 12, alla i Stockholm, med 529 stolar och 779 arbetare. Tillverkningsvärdet uppgick till 1,082,468 rdr eller 170,698 rdr mer än det näst föregående året. Af färgadt och ofärgadt silke infördes för ett värde af 755,309 rdr, af siden- och halfsidenväfnader för 554,209 rdr; deremot uppgick de utförda sidenvarornas värde till endast 892 rdr.

Bandfabrikerna, till antalet 11, deraf 10 i Stockholm och 1 i Malmö, tillverkade under loppet af 1855 för ett värde af 49,540 rdr. Den största var K. A. Almgrens i Stockholm. *Strumpfabrikerna*, till antalet 18, tillverkade för 247,352 rdr eller för 73,000 rdr mer än föregående året. G. Wiechel i Norrköping och John Söderberg i Stockholm hade högsta tillverkningen. Införseln af band uppgick till ett värde af 305,218, utförseln till 3,147 rdr. Deremot infördes samma år strumpor för 358,496 rdr.

Ett antal af 21 *Kattunstryckerier* tillverkade 1855 för ett värde af 173,478 rdr, eller 31,855 rdr mindre än året förut. Den mest betydande bland dessa verkstäder befanns på *Eriksberg* vid Göteborg.

Färgeriernas antal s. å. uppgick till 449, och deras tillverkningsbelopp hade ett värde af 876,681 rdr, eller 72,474 rdr mer än föregående året. De vigtigaste färgerierna i riket voro de på Almedahls fabrik vid Göteborg samt färgeriet på Bastarås i Marks härad af Elfsborgs Län.

Närmast till klädesfabrikationen i tillverkningsvärde kommer *Sockerfabrikationen*, hvilken år 1855 idkades vid 17 sockerbruk, deraf 2:ne på landet; allesammans tillverkade för ett värde af 7,369,340 rdr eller för 1,580,488 rdr mer än föregående året. De betydligaste qvantiteterna tillverkades på Carnegie et C:os samt D. O. Franckes sockerbruk vid Göteborg och på sockerbruket vid Landskrona. Uti Stockholm funnos 11 sockerbruk; i Norrköping utmärkte sig det v. Leesenska bruket genom ansenlig tillverkning. Under loppet af året infortullades öfver 35 mill. skålp. råsocker eller öfver 5½ mill. skålp. mer än året förut, derjemte inkom utländskt topp-, kandi- och kaksocker till ett belopp af 2,041,256 skålp., hufvudsakligen från Norge. Af toppsocker och sirup utfördes 441,595 skålp., eller 300,461 skålp. mindre än föregående året. — År 1824 funnos i riket 24 sockerbruk; men dessas hela tillverkningsvärde uppgick till endast 1,669,212 rdr.

Tobaks- och *Snusfabrikerna* utgjorde 1855 ett antal af 90 stycken med 1,839 arbetare. Vid dessa fabriker bereddes 2,205,329 skålp. rök- och tuggtobak af diverse slag, deribland 473,837 skålp. cigarrer samt 3,555,222 skålp. snus, alltsammans värderadt till 2,484,291 rdr eller 289,292 rdr mer än föregående årets tillverkningsvärde. De vigtigaste bland dessa fabriker voro Ljunglöfs, W. Hellgrens och A. G. Strömberg et Sons i Stockholm. — Af tobaksblad och stjelk infördes s. å. 4,532,616

skålp. eller nära 600,000 skålp. mera än 1854; af karfvad och spunnen tobak, cigarrer och snus uppgick införseln till 55,205 skålp. eller 4,124 skålp. mindre än året förut. Utförseln af tobaksfabrikater, till större delen snus, hvilket gick till Norge, steg till 4,541 skålp. eller något mera än året förut. — År 1830 steg tillverkningsvärdet af dessa fabrikater till endast 832,281 rdr.

Läderfabrikerna stego oftanämda år till ett antal af 550, deraf 346 på landet, och tillverkade för ett sammanräknadt värde af 2,114,061 rdr eller för 241,503 rdr mer än året förut. De vigtigaste befunnos i Örebro (denna stad hade 6 sådana fabriker), vid Södra Underås nära Göteborg samt i Stockholm (tillsammans 11). Under året införtullades 5,388,362 skålp. oberedda hudar och skinn eller 1,011,705 skålp. mer än året förut; af beredt läder och skinn införtullades 49,575 skålp., också (14,487 skålp.) mer än föregående året. Ingen utförsel af inom riket beredt läder egde rum detta år. — År 1830 hade riket 176 läderfabriker, hvilka tillverkade för 479,900 rdr; importen af beredt läder uppgick 1830 till ett värde af 27,213 rdr., medan samma år läder utfördes för 600 rdr. År 1854 hade riket en läderexport af 60,366 skålp.

De 17 *glasfabrikerna*, alla å landet, tillverkade fönsterglas och glaskärl för ett värde af 769,911 rdr eller för 14,521 rdr mer än föregående året. De vigtigaste bland dessa verk voro *Eda* i Wermland, *Kosta* i Kronobergs Län, *Reymyra* i Östergötland, *Bromö* i Skaraborgs och *Wentzelholm* i Kalmar Län. Införseln af glasvaror uppgick för året till 230,550 rdr i värde; de exporterade glasvarorna hade ett värde af 1,291 rdr.

Pappersbruken äro bland de få fabriker, som hittills lemnat en för landets behof i det närmaste tillräcklig qvantitet fabrikat. År 1830 funnos i riket 176 pappersfabriker, som tillverkade för 479,000 rdr; år 1855 var pappersbrukens antal blott 90, deraf 88 på landet; men tillverkningens värde steg till 1,198,947 rdr eller uppgick till 141,554 rdr mer än för året förut. De vigtigaste pappersbruken voro *Korndahls* i Mölndahl, nära Göteborg, *Nyqvarns* i Stockholms Län (sedermera nedbrunnet), *Klippans* i Christianstads Län och *Holmens* Bruk i Norrköping. År 1832 utfördes af papper 36,800 ris, 1,588 lisp. samt ej specificeradt papper till värde af 242 rdr; år 1855 uppgick utförseln till ett värde af 84,317 rdr eller 39,167 rdr mer än föregående året. Det för 1832 importerade papperet hade ett värde af 56,611 rdr, medan papper för 51,899 rdr infördes 1855. Samma år utfördes 9,777 lisp. lump; men ingen sådan importerades.

Oljeslagerierna voro till antalet 52, deraf 47 på landet, och tillverkade för 1,047,305 rdr, — vid de 9 *Såpsjuderierna* uppgick tillverkningen till ett värde af 108,000 och vid de 3 *Stearinljusfabrikerna* till 178,500 rdr. Samma år utfördes 22,037 skålp. stearinljus; men införseln af stearin- och margarinljus utgjorde 80,979 skålp. eller nära 68,000 skålp. mer än året förut.

Tillverkningen vid rikets begge *porslinsfabriker, Rörstrand* och *Gustafsberg*, uppgick för 1855 till ett värde af 414,496 rdr. Af utländskt porslin införtullades för 140,169 rdr; endast 398 skålp. Svenskt porslin utfördes.

Porterfabrikationen bedrefs vid tvänne invid Göteborg anlagda bryggerier, hvilka sammanlagdt tillverkade för 290,900 rdr eller för 2,785 rdr mindre än föregående året. Största delen af denna tillverkning, eller för ett värde af 238,101 rdr, åstadkoms vid Carnegies et C:o porterbryggeri. Af porter och öl införtullades 40,863 kannor; utförseln af sådana drycker uppgick till 2,345 kannor.

Bland de industriela yrkena måste vi äfven upptaga *Bränvinsbränningen*, hvilken, under de första regenterna af Wasahuset knappast känd, sedermera under Gustaf III:s tid uppdrifven till en för land och folk förderflig höjd, vid 1809—10 årens riksdag från husbehofsnäring förvandlades till fabriksrörelse och sedermera varit fäst vid innehafvande af jord, tilldess 1854: års ständer åter förvandlade näringen till en fri handtering, hvilken likväl belades med mångdubbelt högre skatt. År 1853 då statens hela inkomst af denna näring utgjorde 505,302 rdr bko och den tillverkade qvantiteten enligt högsta beräkning kunde uppskattas till 25 mill. kannor, erlades endast 11 rst. i skatt för hvarje kanna. Efter 1854 betalar deremot bränvinsbrännaren för hvarje kanna 16 sk. bko, och för 1855 uppgick tillverkningsafgiften till 3,238,558 rdr bko, fastän bränneriernas antal hade på ett år minskats från 33,342 till 3,853, och hela tillverkningen utgjorde blott 9,426,820 kannor. År 1856 funnos åter 380 större och 5,138 smärre brännerier eller tillsammans 5,518 brännerier, hvilka tillverkade inalles 10,543,356 kannor och erlade en skatt af 3,573,623 rdr bko. (Under året 1857 har bränvinstillverkningen ytterligare höjt sig, och utgjorde de större bränneriernas antal 403, de mindres 5,536, eller tillsammans 5,939, hvilka sammanlagdt tillverkade 12,365,895 kannor och erlade en tillverkningsafgift af 4,121,965 rdr bko. Anmälda tillverkningsbeloppet vid de större bränneriernas uppgick till 9,165,305, vid de mindre till 3,200,590 kannor. Det som mest bränvinsbrännande länet var Christianstads (1,040,260 kannor vid de större, 1,108,996 kannor vid de mindre bränneriern); dernäst kommo Östergötlands Län, Blekinge, Malmöhus och Skaraborgs Län; minsta tillverkningen var uppgifven från Gefleborgs, Stora Kopparbergs, Gottlands, Westerbottens samt Jemtlands och Norrbottens Län (de begge sistnämda 10,000 kannor; i Wester-Norrlands Län förfärdigades blott 780 kannor; men vid de 3 större bränneriernа i Stockholms Stad 156,000 kannor, för hvilka i afgift erlades 52,000 rdr bko.

Jern- och *Stålförädlingen* har icke uppnått någon större utveckling; men när densamma under åren 1846—1850 uppgick till 74,327 skepp. b. v., hade den 1853 stigit till 108,762, men åter 1854 nedgått till 95,791 och 1855 till 89,484 skepp. b. v. Några mer detaljerade uppgifter om denna industrigren saknas i myndigheternas officiela berättelser.

Med idkande af jern- och metall-manufakturer i Eskilstuna fristad sysselsattes 1855 tillsammans 179 mästare samt 818 arbetare, eller inalles 997 personer.

Mechaniska verkstäder, af hvilka år 1834 det fanns 12, hvilka sysselsatte 276 arbetare, utgjorde 1844 ett antal af 25 med 776 arbetare och voro 1855 inalles 28 (deraf 4 på landet) med 1,257 arbetare och ett tillverkningsvärde af 984,872 r:dr b:co. Häruti inberäknades imellertid icke *Motala verkstad,* som anlades 1822 egentligen för Göta kanals behof, och hvars produktion nu mer i det närmaste uppväger alla de öfrigas tillhopa. De förnämsta bland de sistnämda voro A. Keillers i Göteborg samt den Bolinderska i Stockholm.

Motala verkstad hade till 1844 års slut förfärdigat land- och sjöångmaschiner till ett värde af 1,046,680 r:dr b:ko, och under de närmast efterföljande tio åren hade från densamma utgått 38 stycken ångfartyg af tillsammans 1814 hästars kraft, fullt färdiga till både fartyg och maschiner, 25 ångmaschiner om 2,456 hästars kraft, att insättas i fartyg, byggda på andra ställen, samt 18 stycken landångmaschiner, utom en mängd hydrauliska pressar, tryckpressar, rörliga kanalbroar, fasta jernbroar o. s. v., till ett sammanräknadt värde af minst 3,500,000 r:dr b:ko. Tillverkningen för 1855 ensamt uppgick till ett värde af 562,840 r:dr b:ko. Imellertid införas ännu ansenliga qvantiteter af maschiner och redskap (1855 till ett värde af 893,213 r:dr, medan utförseln steg till blott 4,947 rdr.)

Antalet af ångmaschiner, som äro i gång inom riket, finnes icke uppgifvet; blott så mycket vet man, att antalet af enskilda ångfartyg år 1856 utgjorde 147 om tillsammans 6,594 hästkrafter, och att på 5 år dessa fartygs antal ökat sig med öfver 79 proc., hästkrafternas med öfver 85 proc.

Under året 1855 funnos i hela riket 2,438 fabriker och manufaktur-verkstäder, eller 25 flera än 1854 och 47 flera än 1845; vid alla dessa fabriker sysselsattes s. å. 27,105 personer, eller 2,033 mer än 1854 och 10,279 mer än 1845; antalet af väfveriernas stolar var 3,905 eller 700 mer än 1854 och 1,446 mer än 1845; fabriks- och manufaktur-tillverkningarnas sammanräknade värde 1855 steg till 35,531,274 r:dr b:ko eller 6,498,680 mer än 1854 och till 18,455,596 r:dr b:co mer än 1845, så att den inhemska industrien blifvit mer än fördubblad på ett decennium. De grenar af fabriksväsendet, som under denna tidrymd varit i stigande, äro: bomullsspinnerierna och väfverierna, strump-, tobaks- och läderfabrikerna, socker- och glasbruken, oljeslagerierna, såpsjuderierna, stearinljus-fabrikerna, mechaniska verkstäderna och porterbryggerierna.

Fabriks- och manufaktur-idkarnes sammanlagda *bevillning* för 1855 uppgick till 36,675 r:dr eller 10,043 r:dr mindre än för år 1854, en följd deraf, att Rikets Ständer vid nästföregående riksdagen nedsatt allmänna bevillningen å näring och rörelse till hälften.

Bland *husslöjderna* intager *väfverinäringen* första rummet, utgör en hufvudnäring i flera trakter af riket, men har ingenstädes uppnått en sådan höjd som inom Elfsborgs län, der tillverkningen af husväfnader för 1855 uppgick till

bomullstyger	13,571,259	alnar.
linneväfnader	388,991	„
ylleväfnader	588,637	„
eller tillsammans	14,548,887	alnar.
samt bomullsdukar	1,568,556	stycken.

Denna qvantitet af väfnader öfversteg tillverkningen för år 1854 med 3,374,627 alnar bomullsväfnader, 6,660 alnar linneväfnader och 120,133 alnar ylleväfnader, hvaremot tillverkningen af bomullsdukar minskats med 104,904 stycken.

Deremot tillverkades i Elfsborgs län år 1830:

bomullsväfnader	1,277,749	alnar
dräll och lärft m. m. af linne	602,111	„
vallmar och andra ylletyger	900,000	„
bomullsdukar	742,663	st.

I Gefleborgs län (Helsingland), Vester-Norrlands och Hallands län utgör väfnadsslöjden en hufvudsaklig binäring och idkas äfvenledes som sådan, ehuru i mindre skala, uti Jönköpings, Christianstads, Nyköpings och Gottlands län m. m.: hela tillverkningen för 1855 uppgår till 3,091,600 alnar. Af de officiela uppgifterna finner man, att under nämnda år husväfnadsslöjden i Gefleborgs län mot 1854 minskats med 16,500 alnar och i Hallands län med 4000 alnar, men deremot i Vester-Norrland ökats med 6000 och i de öfriga länen tillsammans med 19,600 alnar.

Den finare lärftsväfnaden i Vester-Norrland uppmuntras genom premier af statsmedel, och uppgingo dessa premier 1855 till ett belopp af 2,016 rdr eller 1,486 r:dr mindre än föregående året.

Öfriga husslöjder äro tillverkning af diverse smidesarbeten, t. ex. liar, yxor, hackor, spadar, nubb m. m., åker- och kör-redskap, möbler (isynnerhet Halland), laggkärl, kardor, väggur och klockor (Dalarne) samt band, strumpor, tröjor, tråd, garn, mattor, täcken, korgarbeten, halmflätor o. s. v.

Allt ifrån 15:de århundradet, då de s. k. handtverksskråen uppkommo i vårt land, hafva *handtverkerierna* varit bundna dels af skråens egna stadgar, dels af regeringens för dem utfärdade författningar, tilldess Svenska näringslagstiftningen undergick en väsendtlig förändring genom den år 1846, den 22 Dec., utfärdade Fabriks- och Handtverks-Ordningen. Genom denna förordning blef den enskilda husfliten fullkomligt frigifven, så att enhvar eger arbeta för eget behof och, på landsbygden, till afsalu; hvar och en, man eller qvinna, får *med egna händer* idka handtverk för sin utkomst, och för att hålla handtverksverkstad i stad eller *på landet,* — hvilket sistnämda förut icke varit tillåtet, — erfordras endast mästerskap (likväl blott i vissa uti förordningen uppräknade yrken) samt, i stad, burskap, men icke viss *lärotid.* Derjemte hafva socknarne på landet rättighet att antaga s. k. gerningsmän i hvilket handtverk som helst — denna rättighet var förut inskränkt till vissa yrken — och i stället för skråen äro i

städerna bildade s. k. *handtverksföreningar*, hvilka innefatta handtverken samfäldt, ehuru hvarje handtverks idkare för sig kunna hålla sammanträden och öfverlägga om sin handtering.

Ofvanstående förordning trädde i gällande kraft d. 1 Juli 1847 och medförde en ansenlig tillväxt af sjelfständiga handtverksidkare på landet; deremot har i städerna antalet af sådana idkare icke tilltagit i lika grad som det af arbetare och gesäller. I jemförelse med förhållandet under de förgående åren har likväl detta tilltagande varit rätt ansenligt, ty under de 8 åren 1846—1854 har handtverkarnes antal i städerna ökats med 21,1 proc., medan det under de 16 åren 1830—1846 ökades blott med 6,2 proc. Från 1846 till 1854 hade i *städerna* antalet af gesäller stigit med 15, af lärlingar med 16 proc.; men deremot har antalet af andra arbetare i städerna betydligt aftagit, likasom antalet af lärlingar och öfriga arbetare på *landet* förminskats. Genom den nya Handtverks-ordningen har en ny klass af handtverkare uppkommit, bestående af sådana personer, hvilka såsom försörjningsmedel med egna händer åstadkomma handtverksarbeten till afsalu. Antalet af sådana personer, äfvensom af handtverkare och deras arbetare i städerna som på landet inhemtas af följande tabell:

	1830.	*1846.*	*1854.*	*1855.*	
Mästare i städer och köpingar	5,884	6,253	7,577	7.510.	
Gesäller hos dessa	4.850	5,326	7,032	7,087.	
Lärlingar	6,514	7.061	7,758	7.497.	
Andra vid handtv. skattskrifna	397	673	1.829	1,788.	23,882.
Personer, som med egna händer till afsalu tillverka handtverksarbeten	—	—	3,934	4,057.	
Handtverkare på landet	—	—	2,006	1,801.	
Deras gesäller och arbetare	6,971	8,562	1,359	1,292.	
Gerningsmän	—	—	10,522	11,115.	
Deras biträden	—	—	5,372	5,238.	
	24,616	27,895	47,389	47,385.	

Hvad året 1855 vidkommer, så utgjorde antalet af städernas och köpingarnas handtverksidkande män och qvinnor med gesäller, lärlingar och arbetare tillsammans 23,882; handtverksidkande män och qvinnor på landet med gesäller och lärlingar voro 3,093; socknarnas gerningsmän och deras arbetare uppgingo tillsammans till 16,353, så att hela den delen af befolkningen, som idkade handtverk, för detta år uppgick till inalles 43,328, hvilka alla tillsammans erlade 66,524 r:dr b:ko i bevillning. Härtill kommo ytterligare 3,436 personer i städerna och 621 på landet, som tillverkade handtverksarbeten till afsalu, så att hela antalet blef 47,385 personer. I förhållande till 1854 hade antalet af handtverksgesäller i städerna ökats med 55, hvaremot antalet af mästare och handtverksidkande qvinnor i städerna minskats med 67, af lärlingar med 261 och andra arbetare med 41; på landet hade handtverkslärlingarnes antal ökats med 5, men antalet af verkstadsegande män och qvinnor minskats med 105, af deras gesäller och andra arbetare med 66; gerningsmännens antal hade blifvit ökadt med 593, men antalet af deras arbetare blifvit minskadt med 134, och bevillningen för 1855 understiger den för 1854 med inalles 7,208 r:dr b:co.

Största antalet af handtverkare var bosatt i Stockholm, som 1855 räknade 1,361 handtverksidkande män och 118 qvinnor med 2,138 gesäller, 2,244 lärlingar och 1,141 andra arbetare, hvaremot Göteborg räknade 259 mästare och 24 verkstad drifvande qvinnor med 288 gesäller, 435 lärlingar och 42 andra arbetare. De öfriga städerna med mer utvecklande handtverkerier voro Malmö (260 mästare), Norrköping (253 mästare), Eskilstuna (229 mästare och 888 arbetare), Carlskrona (216 mästare), Gefle (190 mästare), Upsala (174 mästare), Linköping (153 mästare), Christianstad (125 mästare) m. m. I Skanör bestod hela den handtverksidkande delen af befolkningen af 2 mästare, 1 verkstad drifvande qvinna, 1 gesäll och 1 lärling.

Under året 1855 exporterades slöjdevaror till ett värde af 83,215 r:dr. eller 58,027 r:dr mer än under föregående året.

Handel.

I likhet med de öfriga näringarna har äfven Sveriges *handel* varit underkastad talrika omvexlingar. Landets fördelaktiga läge och dess af utländningen eftersökta produkter gåfvo tidigt handeln en icke obetydande utsträckning, och det har funnits perioder, då en blomstrande produktion, i förening med en liflig företagsamhet hos enskilda, gifvit nationen ansenlig öfvervigt i handeln med utlandet. Med det har sällan dröjt länge, innan utarmande krig förlamat så väl produktionen som varuomsättningen, och först under det sednast förflutna fjerdedels århundradet har rikets handelsrörelse fått i lugn utveckla sig. Af de officiela uppgifter, som vi ega rörande Svenska handeln, meddelas här nedan följande utdrag.

Den första i Sverige upprättade s. k. handelsbalancen är den, som Kommers-kollegium uppställde för år 1724 på begäran af ständerna. Denna balance utvisar en *import* af 8,673,206 och en *export* af 5,643,453 daler s:mt. Uti importen inbegripas imellertid lurendrejerivaror till ett belopp af mer än ⅓ af den lofliga handelns. Efter nuvarande myntvärde skulle *importen* uppgå till 8,163,018 och *exporten* till 5,311,485 rdr bko.

Sednare officiela uppgifter utvisa följande förhållanden:

År.		Införsel.	Utförsel.	Tillsammans.
1738	Rdr Specie	2,267,898.	2,284,029.	4,551,927.
1768		2,535,291.	3,927,997.	6,463,288.
1824	Rdr Bko	9,802.047.	11,397,058.	21,199,105.
1830		11,150,382.	13,337,173.	24,487,555.
1835		15,561,794.	18,584,664.	34.146,458.
1840		18,308,220.	20,437,300.	38,745,520.
1845		21,250,000.	24,400,000.	45,650,000.
1846		20,600,000.	24,880,000.	45,480,000.
1847		28,040,000.	30,920,000.	58,960,000.
1848		23,200,000.	26,400,000.	49,600,000.
1849		25.521,000.	24,346,000.	51,867,000.
1850		23,987,000.	24,505,000.	48,492,000.
1851		28,048.000.	26,958,000.	55,066,000.
1852		29,049,000.	27,658,000.	56,707,000.
1853		34,387,000.	34,470,000.	68,857,000.
1854		52,437.000.	52,810,000.	105,247,000.
1855		56,561,000.	63,898,000.	120,459,000.

Man finner af ofvanstående tabell, att handelsrörelsen under de bägge sist anförda åren vunnit en utomordentlig tillväxt (hvilken hufvudsakligast härledt sig från dessa års spannmålsexport, som för året 1854 uppgick till 1,033,226 och för året 1855 till 1,755,105 tunnor, oberäknadt mjöl och gryn), och att under de sistförflutna 30 åren icke något år företer en sådan minskning i handelsrörelsen som 1848. Blott åren 1849 och 1850 var utförseln mindre än införseln, hvilka 1853 vägde ungefärligen lika.

De vigtigaste bland Sveriges nuvarande *importvaror* äro, hvad värdet vidkommer, socker, bomull och kaffe; de vigtigaste *exportvarorna* äro jern, trävaror och spannmål. Detta har likväl icke varit förhållandet i alla tider, utan hafva härutinan flerfaldiga förändringar egt rum. I första fjerdedelen af 18:de århundradet voro spannmål, tobak, specerier och vin landets vigtigaste importvaror; spannmålen fortfor till seklets slut att vara en hufvudsaklig importartikel, och dertill kommo ytterligare socker, salt och hampa; men ifrån första tredjedelen af 19:de århundradet uppträda socker och kaffe, bomullsgarn och sill såsom de hufvudsakligaste införselvarorna. Deremot utfördes i slutet af 16:de seklet icke blott jern, utan äfven trävaror, ladugårdsprodukter och fisk: i första fjerdedelen af 18:de århundradet bestod exporten företrädesvis af jern, koppar, trävaror samt beck och tjära, hvilka, tillika med alun, fortfarande voro de förnämsta exportartiklarna till seklets slut, hvarefter, sedan första tredjedelen af 19:de årh. jern, trävaror, spannmål och koppar företrädesvis utgått ifrån vårt land. Följande från Ljungberg lånade tabeller torde gifva ett tämligen tydligt begrepp om rikets handelsrörelse under nedanstående år.

Importvaror.

		År 1740.	1781.	1829.	1844.	1854.	1855.
Socker	℔	1,675,034	3,303,778	9,487,293	18,409,255	30,858,209	37,130,760
Bomull	»	?	108,294	572,091	3,210,028	15,013,367	14,733,529
Kaffe	»	20,000	1,305,092	2,808,519	6,223,332	13,520,081	13,642,372
Thé	»	?	?	25,000	43,694	123,705	211,273
Tobak	»	?	1,255,107	1.751,307	3,047,379	4,015,846	4,566,135
Bomullsgarn	»	?	23,660	734,327	1,413,237	2,613,765	5,004,713
Spannmål	T:r	229,204	673,828	775	23,864	76,768	42,708
Sill	»	33,996	1,420	138,787	193,260	233,228	268,232
Salt	»	200,000	295,872	177,413	230,671	401,283	365,080
Vin	Am	?	5,760	3,940	K:r 402,442	K:r 602,932	660,439
Silke	℔	?	9,807	25,641	31,202	49,984	726,803 R:dr
Färgämnen		—	60,428	97,130	663,700	1,096,600	678,919

och för 721,547 rdr

Exportvaror.

	År 1740.	1781.	1829.	1844.	1854.	1855.
Stångjern Sk℔	346,000	318,644	362,093	544,480	609,649	554,060
Koppar, gårad	746	2,030	3,030	5,561	10,410	9,993
plåtar	443	1,919	160	55	10	55
Messing ℔	?	3,430	30	6,933	60	196
Alun, L℔	40,000	73,140	148,225	136,697	76,974	77,088
Bräder, Tolfter	?	148,177	129,335	545,613	1,075,389	1,753,306
Stäfver st.	?	36,800	8,028,761	6,135,559	7,528,773	6,709,404
Tjära T:r	52,149	151,274	17,922	34,310	110,468	132,270
Beck »	10,265	28,790	2,646	3,085	L℔ 74,276	L℔ 32,707
Spannmål T:r	—	—	83,767	343,519	1,033,226	1,755,105
Papper ℔	—	—	?	360,200	310,404	649,987
Ångmaschiner	—	—	—	—	—	80,200 R:dr

Af dessa tabeller finner man, hvad först *importen* vidkommer, att, vid jemförelse mellan uppgifterna för 1740 och 1854, först *kaffe* och dernäst *sill* samt *socker* äro de artiklar, i hvilka största tilltagandet gifver sig tillkänna *). I ännu större proportion har införseln af *bomull* och *bomullsgarn* stigit sedan 1781, och under det sista årtiondet har tilltagandet varit som störst uti importen af bomull, kaffe, bomullsgarn och socker. Bland *exportartiklarna* företer gårkoppar det största tilltagandet; derefter komma tjära, jern och alun. Ifrån 1781 hafva imellertid trävarorna intagit första rummet i detta hänseende, och under det sednaste decenniet utmärker sig *spannmålen* genom ett synnerligt tilltagande. Äfven exporten af tjära har något ökat sig; men tillväxten för 1854 härleder sig sannolikt från en tillfällighet, — de ryska och finska hamnarnas blokad under kriget.

Sverige har ganska tidigt utsträckt sina handelsförbindelser till andra verldsdelar. Under Gustaf den Stores regering inrättades t. ex. det s. k. *Södersjö-kompaniet*, som icke blott öppnade handel på *Amerika*, utan äfven vid Delawarefloden anlade kolonien Nya Sverige; ett annat kompagni, som oktroyerades 1649, handlade någon tid på *Guineakusten*, tilldess de afundsamma Holländarne lade hinder i vägen derför; och *Ostindiska kompagniet*, som fick sina privilegier 1731, dref en för den tiden ganska ansenlig handel på *Ostindien* och *China*. Det sistnämnda kompagniet införde under de första fem åren af sin verksamhet varor till ett värde af 16 mill. tunnor guld, och sedermera uppgick åter utförseln af Ostindiska varor stundom (såsom 1777 och 1782) till 1 à 2 mill. rdr specie. Sedan de stora handelskompagnierna upphörde, synes verksamheten i detta hänseende en tid hafva hvilat; men för närvarande uppgår handeln på främmande verldsdelar till en ansenlig procentandel af rikets hela handelsrörelse. För 1855 var t. ex. förhållandet med svenska handeln följande:

	Införsel till Sverige.	*Utförsel från Sverige.*	*Tillsammans.*
Europa	47,436,000	58,847,000	106,283,000
Asien och *Australien*	1,558,000	534,000	2,092,000
Afrika	53,000	626,000	679,000
Amerika **)	7,467,000	2,375,000	9,842,000.

År 1854 uppgick handeln med Amerika till 11,901,600 och 1844 till 5,274,000 rdr bco; handeln med Afrika utgjorde dessa samma år 677.000 och 412,000, handeln med Asien 1,072,000 och 1,326,000 rdr bco.

*) Om folkmängden 1740 beräknas till 1,600,000 personer, så belöpte sig vid pass ½ lod kaffe samt 1,04 ℔ socker på hvarje Svensk: i medlet af innevarande århundrade, då folkmängden uppgår till 3,600,000 personer, stiger konsumtionen för hvar individ till 3 ℔ 24 lod kaffe samt 8 ℔ 18 lod socker.

**) Importen från Förenta Staterna uppgick till 1,941,000, från Brasilien till 4,828,000 rdr bco. Till Förenta Staterna utfördes för 1,906,000 och till Brasilien för 445,000 rdr.

Sveriges handel med andra Europeiska länder stod år 1855 på följande sätt:

	Införsel till Sverige.	*Utförsel från Sverige.*	*Tilllsammans.*
Stor-Britannien och Irland	12,283,000	24,988,000	37,271,000.
Lübeck	14,749,000	3,219,000	17,968,000.
Norge	5,624,000	4,172,000	9,796,000.
Danmark	3,131,000	7,698,000	10,329,000.
Hamburg	2,455,000	744,000	3,199,000.
Finnland	2,248,000	211,000	2,459,000.
Preussen	2,218.000	4,682,000	7,900,000.
Nederländerna	1,245,000	5,724,000	6,969,000.
Bremen	978,000	444,000	1,422,000.
Frankrike	820,000	3,573,000	4,393,000.
Spanien	659,000	668,000	1,327,000.
Portugal	320,000	926,000	1,246,000.
Italien	252,000	304.000	556,000.
Belgien	207,000	847,000	1,054,000.
Ryssland	138.000	59,000	197,000.
Mecklenburg	45,000	479,000	524,000.
Hannover och Oldenburg	11,000	74.000	85,000.

För jemförelsens skull meddela vi med hänseende till de vigtigaste länderna efter Ljungberg följande tabell för åren

	1738—40.	*1756.*	*1834.*
Stor-Britannien	Dr smt 3,670,000	Dr smt 6,430,000	Bco rdr 5,729,000.
Lübeck	782,000	1.233,000	2,877,000.
Danmark	1,030,000	1,341,000	3,142,000.
Norge	—	—	2,461,000.
Brasilien	—	—	2,252,000.
Förenta Staterna	—	—	3,271,000.
Preussen	809,000	1,890,000	562,000.
Hamburg	325,000	1,005,000	1,524,000.
Frankrike	1,207,000	1.649,000	2,277,000.
Nederländerna	2,312,000	3,120,000	715,000.
Finnland	—	—	2,250,000.
Ryssland	1,156,000	3,371,000	1,215,000.
Vestindien	—	—	245,000.

Af dessa tabeller finner man, att handeln med Holland och Ryssland ansenligen minskats, likasom handeln på Frankrike och Portugal, hvaremot handeln med Stor-Britannien, Danmark, Hansestäderna, Norge och Finland tilltagit, hvarjemte nya och stora afsättningsorter tillkommit i Brasilien, Förenade Staterna, Ost- och Vestindien m. fl.

En närmare uppgift på de varor, som Sverige exporterar till och importerar ifrån de olika länderna, torde icke sakna sitt intresse, och vi skola derföre här i korthet meddela en sådan uppgift för de vigtigaste länderna efter officiela källor:

Norge. *Import* fr.: salt fisk, koksalt, toppsocker (1851: 30,603 skålp.; 1854: 1,315,016 skålp.; 1855: 1,497,195 skålp.).

Export till: spannmål (1851: 30,918 tr.; 1855: 295,489 tr.), gryn, mjöl, ek- och bokstäfver, gjutet jern (kanoner m. m.), bomullsväfnader, segel- och tältduk, maschiner och redskap, stearinljus (1855: 16,500 skålp.), tjära, ångmaschiner (för ett värde af 80,000 rdr.).

Finnland. *Import* fr.: Ved (1855: 3,956 famnar), smör (40,632 lisp.), talg (52,569 lisp.), fläsk, (3,730 lisp., allt 1855), fisk, salt kött (1855: 43,318 tr.), spannmål, hudar och skinn, böcker (1855: 162 rdr värde).

Export till: Böcker (1851: 11,996 rdr; — 1853: 17,454 rdr; — 1855: 8,176 rdr värde), gjutet och smidt jern (1851: 9,222 skepp. stångjern, sedan allt mindre till blott 330 skepp. 1854 och 409 skepp. 1855), stål (645 skepp. 1851, 213 skepp. 1855), toppsocker (1851: 145.270 skålp.; 1854· 597,563 skålp.; 1855: 391,787 skålp.), tobak (1855: 296 skålp.). — Vidare: alun, porter och öl, bomull (1,217,217 skålp. 1855), kaffe (133,727 skålp. 1855), bomullsgarn m. m.

Ryssland. *Import* fr.: Hampa, olja (1852: 1,049,676 skålp.; 1853: 1,323,716 skålp; 1855: 108,826 skålp.), hamp- och linfrö, hudar och skinn (för 1855 ingen import), talg (1853: 139,197 lisp.; 1854: 8,299 lisp; 1855: 4,268 lisp.), rågmjöl (1852: 580,557; 1854: 25,056; 1855: —), tagel m. m.

Export till: Alun (1851: 103,513 lisp.; 1855: 209 lisp.), rödfärg, svafvel, ångmaschiner (1851 till ett värde af 111,000 rdr; 1852: 50,000; 1853: 12,500 rdr; 1854 —, 1855 —).

Danmark. *Import* fr.: Hudar (1855: 190,625 skålp.), kaffe, rått socker (1855: 2,756,792 skålp.), spannmål (1854: 1,813,538; 1855: 1,148,232 tr.), tran och späck, ull (1855: 1,737,265 skålp.), vin, arrak och rumm (1855: 85,179 kr.), fisk, olja, tobak.

Export till: Jern (1855 omkring 60,000 skepp.), stål, koppar (1855: 180 skepp.), papper (1855: 315,480 skålp.), spannmål (1855: 101,926 tr.), tjära, trävaror (1855: 338,840 tolfter bräder, 282,117 st. sparrar och bjelkar, 1,421 st. master och spiror m. m.), arbetad sten, alun, beck, linfrö m. m.

Preussen. *Import* fr.: Ull (1855: 113,217 skålp.), zink (266,497 skålp. 1855), hvete (1851: 19,413 tr.; 1854: 600 tr; 1855: 2 tr.), virke af ek, bok och ask, olja (1855: 1,201,166 skålp.).

Export till: Jern, (1855: 22,198 skepp. stångjern), koppar (1855: 3,490 skepp.), tjära, alun, beck, bräder och plankor, koppnarnickel, stål.

Lübeck. *Import* fr.: Guld (1855: myntadt till värde af 7,403 rdr Sv. bko), kaffe (1855: 1,291,608 skålp.; 1854: 2,402,563 skålp.), väfnader (1855: ylle- och halfylle, 410,744 skålp., hel- och halfylledukar för 205,209 rdr, helsiden: 5,416 skålp., halfsiden, 19,210 skålp.; bomullsdukar: 384,490 skålp. m. m.), rått silke (1855 till ett värde af 613,926 rdr), tobak (500,000 skålp.), bomullsgarn, bomull (1855: 507,508 skålp), ull (1855: 1,834,838 skålp.), hudar och skinn, vin (1855: 123,630 kr), zink (53,043 skålp.) m. m.

Export till: Silfver (1853: 203,162 rdr; 1854: 1,486,640 rdr; 1855: 24,714 rdr), jern (1855: 18,733 skepp. stångjern), stål (1855: 969 skepp.; 1855: 1,479 skepp.), koppar (1854: 8,301 skepp.; 1855: 6,247 skepp.), kopparnickel, trävaror (1855: 23,463 st. bjelkar och sparrar; 53,181 tolfter bräder), papper (1855: 89,372 skålp.), osläckt kalk (1855: 10,382 tr.), alun m. m.

Hamburg. *Import* fr.: Bomull (1855: 80,567 skålp.), hudar och skinn, kaffe (1854: 1,507,500; 1855: 837,293 skålp.), socker (1855: 199,444 skålp.); tobak (1855: 117,020 skålp.), ull, vin (1855: 19,123 kr).

Export till: Jern (6,833 skepp. stångjern, 342 dito spik 1855), stål (1854: 2,610 skepp., 1855: 411 skepp.), alun, gryn (1855: 106,364 skålp.), spannmål (1855: 1,045 tr. hvete, 1,984 tr. korn, 21,689 tr. råg) m. m.

Bremen. *Import* fr.: Tobak (2,500,000 skålp. 1855).

Export till: Jern (1852 och 53 öfver 25,000 skepp., 1855 blott 3,080 skepp.), tjära (1855: 462 tr.). Derjemte exporterades till Bremen 21,874 tr. råg 1855.

Nederländerna. *Import* fr.: Arrak (1851: 41,764 kr.; 1855: 193,893 kr.), bomullsgarn, färger, deribland indigo, hudar och skinn, olja, ost (1855: 26,148 lisp.), papper (1855: 13,167 skålp.), vin (1855: 24,304 kr), tobak (1852: 69,439; 1854: 105,107; 1855: 91,821 skålp.).

Export till: Alun, jern (1855: 11,115 skepp.), koppar, stål, tjära (1855: 26,169 tr.), beck, spannmål (1854: 30,968 tr. råg, 48,310 tr. korn och 2,170 tr. hvete; 1855: 292,724 tr. råg, 101,798 tr. korn och malt, 3,853 tr. hvete, 2,364 tr. hafre och 2,095 tr. ärter.

Stor-Britannien. *Import* fr.: Bomull (1851: 2,926,727, — 1853: 4,439,263, — 1855: 7,297,907 skålp.): bomullsgarn (4,536,282 skålp.), hel- och half-ylleväfnader, bomullsväfnader, rått socker (1851: 22,575: 1855: 2,713,531 skålp.); färger (indigo, blyhvitt, catechu, cochenill, sandel); stenkol (1855: 860,290 tr.); hudar och skinn; redskap och maschiner (1851: 418,363; 1855: 761,368 rdr); gjutstål (1851: 16,000; 1855: 54,340 skålp.), ull, färgträ; — jernvägsskenor (1855: 517,543 rdr), guano (121,105 rdr), thé (1855: 88,733 skålp.), — telegraphtråd (1855: 296,347 skålp.), o. s. v.

Export till: Jern (stångjern 1855: 260,291 skepp.), stål, kreatursben (1855: 29,310 lisp.), oljekakor, tjära (1855: 43,899 tr.); spannmål (1855: 617,394 tr. hafra, 50,125 tr. hvete, 24,471 tr. korn, 18,252 tr. ärter, 3,014 tr. vicker, 3,799 tr. råg), trävaror (1855: 893,612 tolfter bräder, 169,691 st. bjelkar och sparrar, 4,882 master och spiror m. m.).

Frankrike. *Import* fr.: Vin (1855: 214,344 kr.), cognac (1855: 57,516 kr.), plommon och sviskon, mandel, kork, tvål, salt, bomolja, terpentinolja, äkta porslin, kardborrar (1855: 13,556 rdr).

Export till: Jern (1855: 40,485 skepp.), trävaror (1855: 230,180 tolfter bräder, 26,402 st. bjelkar och sparrar), beck, tjära.

Portugal. *Import* fr.: Salt (1855: 140,819 tr.), vin (1855: 61,522 kr.).

Export till: Jern (1855: 19,116 skepp. stångjern), stål, trävaror (1855: 9,247 tolfter bräder), tjära (1855: 1,833 tr.).

Spanien. *Import* fr.: Salt (1855: 107,893 tr.), russin (572,306 skålp. 1855), fikon, apelsiner, citroner, mandel, vin (1855: 71,989 kr.), bomolja (1855: 622,991 skålp.), oarbetadt bly.

Export till: Trävaror (1855: 25,500 tolfter bräder och plankor), tjära (1,281 tr. 1855), stångjern (1854: 393 skepp., 1855 ingen export).

Italien. *Import* fr.: Salt (1855: 54,381 tr.), bomolja (1855: 210,866 skålp.), vin, lakrits, mandel, vinsten, apelsiner (1855: 116,469 skålp.), gryn.
Export till: Jern (1851: 2,728, 1855: 708 skepp.), trävaror (1851: 7,669, 1855: 5,864 tolfter bräder), tjära (1855: 1,199 tr.), stål, beck.

Algerien. *Export* till: Stångjern (1854: 651, — 1855: 3,620 skepp.), trävaror, (1855: 3,923 bjelkar och sparrar, 51 master, 24,586 tolfter bräder och plankor).

N. Amerik. Unionen. *Import* fr.: Tobak (1851: 1,445,139 skålp.; 1855: 581,519 skålp.), risgryn (1851: 42,364, 1855: 232 skålp.), socker (1854: 432,515 skålp., 1855: 0), tran och späck, färgträ, peppar, bomull (1851: 5,925,900, — 1854: 7,960,731, — 1855: 6,337,213 skålp.).
Export till: Stångjern (1855: 96,356 skepp.), stål (1854: 3,609; 1855: 1,942 skepp.).

Westindien. *Import* fr.: Socker (1851: 1,187,560 skålp.; 1855: 7,431,587 skålp.), kaffe (1851: 7,207 skålp.; 1854: 0; 1855: 14,560 skålp.).

Brasilien. *Import* fr.: Kaffe (1851: 7,834,648; 1855: 8,024,179 skålp.), socker (1855: 17,408,186 skålp.), hudar och skinn (1855: 2,296,321 skålp. torra, oberedda).
Export till: Jern (1851: 9,039 skepp.; 1855: 3,827 skepp.), stål (1854: 373; 1855: 20 skepp.), trävaror, tjära.

Cap. *Export* till: Bräder (1855: 5,872 tolfter), bjelkar, tjära, plogar (1,070 stycken), köksspislar (1855: 70 lådor).

Ost-Indien. *Import* fr.: Socker (1855: 7,288,830 skålp.), kaffe (1855: 478,320 skålp.), gryn (1855: 215,927 skålp.), oberedda hudar (1855: 105,453 skålp.), thé (1851: 75,323; 1855: 2,596 skålp.), arrak (1853: 324,369; 1855: 187,024 kr.), peppar (1855: 56,060 skålp.).

Ehuru under de sednast förflutna tretio åren tullsatserna på de flesta artiklar blifvit ansenligt nedsatta, hafva imellertid tull-inkomsterna betydligt tilltagit. De utgjorde t. ex. under åren

1830—34	i medeltal	2,590,136	Rdr	Bko
1841—44	»	3,731,354	»	»
1850	»	4,659,941	»	»
1854	»	6,331,713	»	»
1855	»	7,971,298	»	»

Sveriges *Inrikes* handel befordras i allmänhet genom goda landsvägar, stora insjöar och flera kanaler, hvartill f. n. jernvägar börja att anläggas. Ehuru densamma icke kan uppskattas i penningevärde, kan dess vigt likväl bedömas af det stora antal fartyg den sysselsätter, af de till en del högst dyrbara kanalbyggnader, som till stor del tillkommit för densammas skull, samt af de ofantliga varuqvantiteter, som fortskaffas på dessa kanaler. Man finner i Commerce-kollegii Berättelser uppgifter om denna del af den Svenska handeln, och vi hemta ur dem det nu följande.

Nämda Kollegii första berättelse om »Inrikes Sjöfarten» är den för 1828, och detta år begagnade rikets samtliga städer till inrikes sjöfart 369 fartyg om tillsammans 10,635 läster. För detta år saknades uppgifter om den sjöfart å inrikes orter, som idkades af landtmän med dem tillhöriga fartyg och båtar. Enligt sednare berättelser sysselsatte inre sjöfarten

	år 1834	år 1844	år 1854
Landtmanna-	775	887	1,221
Stapelstads-	199	200	216
och Sjöstads-fartyg	201	205	231
tillsammans	1,175	1,292	1,668
om	25,223	29,310	33,190 läst.

Medan sammanlagda antalet af och lästetalet för de fartyg och båtar om 5 läster och derutöfver, som år 1855 sysselsattes med inrikes sjöfart, uppgick till 1,676 och 32,593, utgjorde dessa tal för 1856 resp. 1,773 och 36,910. Dessa fartyg voro på följande sätt fördelade:

År 1856.

Landtmanna-	1,280 fartyg	om 25,057	läst.
Stapelstads-	278 »	» 6,813	»
Sjöstads- m. m. fartyg	215 »	» 5,040	»

Under samma år hade till stapelstäderna *från inrikes orter ankommit:*

förpassade fartyg	7,878 om	125,265 läster
förpassningsfria	15,429	244,278

och *till inrikes orter afgått:*

förpassade fartyg	7845 om	130,301 läster
förpassningsfria	13,871	229,816 l.

De förpassningsfria fartygens antal var, hvad beträffar så väl de ankommande som de afgående, nästan oförändradt lika med föregående årets. Deremot hade de förpassades blifvit ansenligt ökadt, ty dessa utgjorde 1855: ankomna 6828, afgångna 6783.

Sjöfarten å rikets större *kanaler* har likaledes varit betydande. Denna sjöfart bestriddes t. ex.

År 1834 af	5538	fartyg och båtar.
» 1844 »	8288	
» 1854 »	15,511	(deribland 2424 ångfartyg).

För 1856 äro uppgifterna om kanalfarten följande:

	Segel-fartyg.	Ång-fartyg.	Kanalafgifter.
Trollhätte kanal	5843	947	207,481 rdr bco.
Göta kanal	2466	838	153,297
Södertelje kanal	1921	1193	19,166
Strömsholms kan.	2180	—	39,373
Hjelmare kanal	524	226	20,967
Wäddö kanal	1126	93	1,334.

Om man undantager Hjelmare kanal, hade trafiken på alla de öfriga ökats i jemförelse med året 1855, obetydligt för Södertelje kanal, men ganska betydligt för de öfriga. Kanalafgifterna hade på de 5 åren sedan 1852 ökats med nära 76 proc. för Göta kanal, med 33½ pr. för Trollhätte kanal, med 27 pr. för Södertelje kanal, med öfver 50 proc. för Wäddö

kanal, med omkring 25 proc. för Hjelmare kanal samt med nära 70 proc. för Strömsholms kanal. Sedan nu jernvägen mellan Örebro och Arboga blifvit öppnad, komma inkomsterna från Hjelmare kanal att ansenligt minskas, så att frågan om Hjelmarens sänkning snart torde åter förekomma.

Inkomsternas stigande härleder sig till stor del från *ångfartygen*, och dessas (enskilda tillhörande) antal utgjorde:

År 1852	82 st.	om	3,561½	hästars kraft
» 1853	93	»	4,162½	»
» 1854	99	»	4,411½	»
» 1855	131	»	5,927	»
» 1856	147	»	6,594	»

Antalet af *handlande* och deras betjening var:

	I städer och köpingar.		På landet.	
	Handlande.	Betjening.	Handl.	Betjen.
År 1834	3,037	3,155	—	—
» 1844	3,498	3,388	—	—
» 1854	5,856	3,988	1,697	439.
» 1856	6,263	4,320	1,913	516.

De svenska småstädernas föga betydande handel inses bäst deraf, att, när samtliga städerna år 1855 hade inalles 5,725 handlande, tillhörde af dessa 630 Göteborg och 2,063 Stockholm. Af hela bevillningen, 104,625 Rdr, betalade Stockholm ensamt 33,585 och Göteborg 30,209 Rdr. De under landsrätt lydande städerna och köpingarne hade s. å. 226 handlande, hvilka i bevillning erlade 3200 Rdr. För 1856 hade städernas bevillning nedgått till 83,551 Rdr eller jemt hälften af hvad den utgjorde 1854, hufvudsakligen till följd af den vid nästföregående riksdagen beslutna skattenedsättningen.

Detta den Svenska handelns och industriens blomstrande tillstånd hotades med ett svårt slag genom den finanskris, som, sedan den länge låtit förspörja sig i de större industri- och handelsstaterna, mot slutet af 1857 äfven sträckte sina förderfliga verkningar till vårt land, der det uppstod en tryckande penningställning, till stor del i samband med krisen i den öfriga verlden, men likväl i ej ringa mån särskildt framkallad genom det svenska nationallynnet, att vilja njuta, förrän man förvärfvat. Imellertid kan det icke sägas, att någon egentlig panisk skräck fattade nationen, utan man beredde sig tämligen lugnt på att bära olyckan, hvilket också tyckes hafva lyckats, ehuru många stora och äfven redbara handelshus fallit. Med ständernas begifvande upptogs slutligen ett för näringarnas upphjelpande afseddt statslån af 12 mill. Rdr riksmynt (3 mill. silfv.), hvilket imellertid tyckes komma att kosta staten nog dyrt, enär Bankofullmägtige, åt hvilka det blifvit anförtrodt att deraf meddela lån, i början för sådana fordrade ända till 9 proc. i ränta, ehuru denna sedermera nedsattes till 8 proc. Att här upprepa allt det myckna, som härom blifvit skrifvet och taladt, skulle till föga gagna; man torde för alla händelser kunna hoppas det bästa, och äfven dessa «dyra» penningar synas begärliga, efter alla tecken att döma.

Sjöfart.

De äldsta underrättelserna man eger om Svenska handelssjöfarten äro af 1559, då städerna sig imellan träffade en öfverenskommelse, om huru deras sjöfart under då instundande sommar skulle bedrifvas, och deraf befinnes, att Sveriges hela på utrikes ort den tiden seglande handelsflotta bestod af 62 fartyg om tillsammans 3,534 läster, hvilka hufvudsakligen gingo på Holland, Danzig och «Bråwassze» (Brouage i Frankrike), men åtminstone icke för detta år till någon ort på andra sidan Engelska kanalen. Under de följande oroliga åren förföll sjöfarten allt mer, och Stockholm lärer år 1614 icke hafva haft något enda fartyg; under Gustaf den Store Adolf förkofrade denna sjöfart sig likväl så, att icke mindre än 71 fartyg af Svenska handelsflottan kunde biträda vid härens öfverförande till Tyskland. Imellertid bestod handelsflottan ännu år 1723 af endast 100 fartyg; men det år 1724 utfärdade produktplakatet hade den verkan, att redan 1727 handelsfartygens antal uppgick till 480 stycken, hvilket antal ytterligare ökades under det sedermera pågående kriget mellan sjömagterna, då Sverige var neutralt och våra rederier hade tillfälle till en synnerligt lönande fraktfart. År 1759 steg de Svenska handelsfartygens antal till 585, och tretio år derefter uppgifvas de fartyg, som användes till export och import, hafva haft en drägtighet af tillsammans 90,000 läster. Genom missgynnande konjunkturer, krig och kaperier kom Svenska handelsflottan sedan ytterligare i lägervall; men under åren 1814 och 1815 började åter en gynnsam tidpunkt för våra rederier, och under det sedan följande långvariga fredslugnet har Svenska sjöfarten vunnit en hittills okänd utveckling. De förmåner, som först 1815 och sedermera 1825 och 1840 i våra hamnar inrymdes åt Norrmännen, föranledde imellertid, att den på utrikes ort seglande Svenska handelsflottan först gick tillbaka (ända till 1837), dock har hon sedan dess småningom återvunnit samt till och med öfverskridit den ståndpunkt, på hvilken hon befann sig vid periodens början. Antalet af sjöstädernas fartyg har under samma tid tilltagit i stor skala och ännu mer antalet af landtmän tillhöriga farkoster.

Om sjelfva *seglationen* på Sverige har man icke uppgifter, som gå synnerligen långt tillbaka; men af dem, som äro tillgängliga, finner man, att denna under de sednaste åren förhållit sig som följer:

År.	Ankomne fartyg. Antal.	Lästetal.	Deraf Svenska.	
1827	3,995	161,248	2,130 om	82,168 läster.
1837	4,688	157,893	2,818 »	73,195 »
1847	6,707	270,451	4,194 »	121,187 »
1853	7,269	320,743	4,329 »	129,202 »
1854	10,648	418,615	6,093 »	183,066 »
1855	11,989	431,463	5,861 »	172,945 »
1856	10,343	453,236	5,888 »	184,178 »

Man finner häraf, att rikets sjöfart varit i jemt och ansenligt tilltagande, men att den inhemska handelsflottans andel deri under samma tid relativt aftagit. Den handelsmarin, som bland de utländska vunnit största insteget i seglationen på Sverige, befinnes vid granskning af uppgifterna vara den Norska, hvilken under perioden 1827—1854 tilltagit med icke mindre än 519 procent, medan den öfriga utländska seglationen under samma tid tillväxt med blott 79, den Svenska med 122 proc. Under de sednaste åren hafva följande Norska och andra utländska fartyg inlupit i Svenska hamnar:

År.	Norska.		Finska.		Andra utländska.	
1850	1,038 om	82,987 läster.	452 om	27,135 läster.	613 om	38,133 läster.
1854	1,620 »	129,199 »	1,339 »	18,924 »	1,596 »	87,426 »
1855	1,673 »	124,199 »	2,469 »	21,193 »	1,986 »	113,126 »
1856	1,488 »	131,278 »	623 »	20,005 »	2,435 »	137,805 »

Medan sålunda alla öfriga nationers till Svenska hamnar inkomna fartyg år 1856 hade en drägtighet af 137,805 läster, uppgingo de *Norska* ensamt till nära lika stor drägtighet, eller 131,278 läster, under det de Svenska fartygens lästetal d. å. öfverskred de Norskas med blott 52,870. Orsakerna till detta Norrmännens stora insteg i den Svenska sjöfarten, — hvartill sannolikt icke något motstycke finnes på hela jorden, — uppgifvas vara dels "den större frihet, som landtmanna-seglationen i Norge åtnjutit från äldre tider — intill 1852, — dels Sveriges prohibitiva tullstadganden i afseende på införseln af sådana materialier, som äro behöfliga för fartygs utrustning samt Sveriges högre naturalisations-afgifter, dels också den omständigheten, att Norrmännen i sitt skeppsrederi begagna sig af associationens magt samt uti sjelfva seglationen inrätta sig med större frihet än Svenskarne" *).

Deremot är Sveriges sjöfart på Norge icke synnerligen betydande, ehuru den på de sednare åren något tilltagit. Förhållandet härmed inses lättast genom följande sammanställning:

År.	*Svenska* fartyg ank. till *Norge*.		År.	*Norska* fartyg ank. till *Sverige*.		
1828	486 om	14,475 läster.	1828	559 om	20,882 läster.	
1850	443 »	12,005 »	1850	1,038 »	82,987 »	
1854	657 »	14,740 »	1854	1,620 »	129,199 »	
1855	913 »	20,050 »	1855	1,673 »	124,199 »	
1856	917 »	20,624 »	1856	1,488 »	131,278 »	(se ofvan).

Sveriges *hela handelsflotta* uppgifves år 1856 hafva bestått af 3,020 fartyg om 138,793 lästers drägtighet, fördelade på följande sätt:

Stockholms	147 fartyg om	14,434 läster
Göteborgs	143 »	20,091 »
Gefles	83 »	12,230 »
Öfriga stapelstäders	740 »	43,544 »
Öfriga städers och köpingars	291 »	8,718 »
Landtmäns	1,616 »	39,776 »
Summa	3,020 »	138,793 » **).

Stapelstädernas sjöfolk utgjorde s. å. 1,397 skeppare och 9,272 man sjöfolk, fördelade som följer:

	Skeppare.	Sjömän.
Stockholms handelsflotta	239	1,129
Göteborgs »	65	1,855
Gefles »	108	763
Öfriga stapelst.:s »	986	5,525
	1,397	9,272.

Följande ur Ljungbergs Statistik hemtade öfversigt af Svenska handelsflottans utveckling torde icke sakna sitt intresse:

År.	Antal.	Lästetal.		
1559	70	—		
1630	80	—		
1759	585	—		
1785	1,014	70,562		
1791	787	52,988		
1800	800	48,873		
1810	852	51,898		
1820	819	51,815		
1830	909	51,928	(stapelstädernas fartyg, men tills. med öfriga städers och köp.:s samt landtmäns. Antal.	Lästetal.
			1,841	72,074
1840	983	62,591	2,171	87,779
1850	1,042	73,552	2,744	112,983
1855	1,025	82,314	2,874	156,236
1856	(se ofvan).			

Om Sveriges ångbåtsflotta hafva vi redan i det föregående haft tillfälle yttra oss, men vilja här blott anmärka, att Svenskarne varit bland de nationer, som tidigast bland alla — och långt förr än Ryssland, Danmark och Norge — begagnat ångkraften på fartyg. År 1821, — blott fem år efter det Frankrike fick sin första ångbåt, — hade Sverige redan 3 sådana,

*) Ljungberg, II, 460.

**) Under 1857 har antalet ökats med 146 och lästetalet med 12,557.

och redan 1826 utgjorde de Svenska ångfartygen ett antal af 10 om 378 hästars kraft. År 1837 räknades redan 42 Svenska ångfartyg, år 1844 var deras antal 51, och år 1851 uppgingo de till ett antal af 67 om 3,026 hästkrafter. År 1856 var (se sid. 35) de enskilda personer tillhörande ångbåtarnas i Sverige antal 147 om 6,594 hästkrafter. Antalet af de ångbåtar, som under loppet af 1857 gjorde mer eller mindre reguliera turer mellan Stockholm och andra orter, steg till 100, med tillsammans öfver 5,000 hästkrafter; men af dessa voro dock 11 utländska. Till utrikes fart användes inalles 16 Svenska ångbåtar, af hvilka 6 tillhörde Stockholms rederi. Sedan 1856 har Stockholms ångbåtsflotta blifvit ökad med 5 nya fartyg.

Först ifrån år 1837 meddela de officiela berättelserna några underrättelser om *skeppsbyggeriet* i Sverige, hvilket ännu icke tyckes hafva vunnit någon synnerlig utveckling. Enligt de officiela uppgifterna var förhållandet med nybyggda, förolyckade och försålda fartyg under nedanstående år som följer:

År.	Nybyggda fartyg.	Kasserade ell. förolyckade.	Försålda.
1837	33 om 3,309 läster.	43 om 2,192 läster.	——
1847	55 „ 4,213 „	33 „ 1,724 „	15 om 1,331 läster.
1850	63 „ 6,055 „	41 „ 2,974 „	6 „ 758 „
1853	37 „ 4,292 „	38 „ 2,223 „	37 „ 4,220 „
1854	55 „ 6,744 „	74 „ 4,757 „	36 „ 3,751 „
1855	73 „ 8,560 „	53 „ 3,257 „	26 „ 2,751 „
1856	78 „ 7,788 „	51 „ 2,750 „	81 „ 1,872 „

Uti Commerce-kollegii berättelse för 1854 meddelas för första gången en uppgift, att 44 utrikes byggda fartyg om 5,274 läster blifvit naturaliserade som Svenska. År 1855 var de sålunda naturaliserade fartygens antal 37 med en drägtighet af 4,656 läster, och 1856 naturaliserades 32 fartyg om 3,252 läster, hvilket allt tyckes bevisa, att det Svenska skeppsbyggeriet ännu är otillräckligt för landets behof.

Bland *befordringsmedlen för Sveriges handel* intagas främsta rummen af följande:

1. *Bankerna*, bland hvilka första rummet intages af *Riksens Ständers Bank* i Stockholm, grundlagd år 1668. Bankens grundfond är 10 mill. rdr bko, och den 21 Sept. 1857 bestod bankens metalliska valuta af 18,000 dukater i guld, 4,751,285 rdr i silfver samt 7,800 rdr bko i kopparmynt. Bankens tillgångar och fordringar utöfver dess skulder utgjorde vid 1856 års slut inalles 13,891,328 rdr bko; dess utgifter och förluster för 1856 stego till 299,558, dess inkomster och vinster till 1,484,234 eller, med afdrag af föregående summa, till 1,184,675 rdr bko. Enligt bankoreglementet får metalliska kassans minimum icke understiga 2,500,000 rdr i silfver, och är sedelstockens maximum bestämdt till 20 mill. rdr bko utöfver metalliska kassans innehåll. Imellertid hafva vid 1851 års riksdag fullmägtige erhållit tillstånd att utöfver dessa 20 mill. disponera 2,500,000 rdr till de nya filialbankernas behof. Den 10 April 1858 utgjorde bankens metalliska kassa 24,182,021 rdr rmt, men dess utelöpande sedlar 44,890,678 s. m. Bankens lånerörelse har efter den 1857 yppade handels- och finans-krisen blifvit ytterligare utvidgad genom det under Bankofullmägtiges förvaltning ställda statslånet af 12 mill. rdr rmt hvaraf den 10 April 1858 4,115,950 rmt voro utlånade (i Maj öfver 6 mill.) *). — Härtill kommer ett stort antal *enskilda sedelutgifvande banker*, af hvilka den Skånska, stiftad 1830, är den äldsta, Stockholms enskilda bank, Wadstena och Hallands de yngsta. Sedan 1851 äro dessförutan s. k. *filialbanker* upprättade.

2. *Kanaler*. Bland de Svenska kanalanläggningarna intages första rummet af *Göta kanal*, som, i förening med *Trollhätte-kanal*, bildar en vattenväg igenom hela riket

*) Den öfversigt af Bankens hela ställning, enligt 1857 års bokslut, hvilken såsom bilaga åtföljde Post- och Inrikes Tidningar för den 1 Juni 1858, visar bland annat:

att Bankens inkomster och tillfälliga vinster utgjort 1,919,095 rdr 35 sk. bko, hvarifrån afgå ränteutgifter, förvaltningskostnader, välgörenhetsbidrag och förluster 477,095 rdr 11 sk. och Bankens bidrag till Riksgäldskontoret 1 million rdr bko, så att balansen (behållen tillgång utöfver skulderna), hvilken vid årets början uppgick till 13,891,328 rdr 25 sk., ökats vid årets slut med 442,000 rdr 24 sk. eller till 14,333,329 rdr, hvaraf grundfond 10,000,000, återstod af behållningen från 1856 2,891,328 rdr 25 sk. och ofvanstående vinst;

att af Bankens redbarheter det gångbara guld- och svenska silfvermyntet ökats från 2,136,488 rdr till 3,614,618 rdr, hvaremot omyntadt guld och silfver minskats från 17,291,235 till 7,448,002. På utrikes ort innestående voro vid årets början endast 340,186 rdr, men vid dess slut 3,888,250 rdr (hvaraf största delen eller 1,290,145 species för köpta, oremitterade vexlar. Dessutom hade till K. Myntet aflemnats 353,209 rdr och myntattester blifvit förskottsvis inlösta för 46,176 rdr. Hela guld- och silfvervärdet, som vid årets början utgjorde 20,474,604 rdr bko, hade således minskats till 15,350,257 rdr bko. Kopparskiljemyntet hade ökats från 4,433 rdr till 33,950 rdr bko; samt

att utelöpande bankosedelbeloppet, som vid årets början uppgick till 34,972,809 rdr, eller, med tillägg af utelöpande invisningar och innestående å löpande räkning, till 43,502,725 rdr, utgjorde vid årets slut resp. 31,129,141 rdr bko och 39,560,449 rdr bko.

och sammanbinder Östersjön med Nordsjön. Den äldsta af dessa är Trollhätte-kanalen, hvaraf en del, den s. k. *Carls Graf*, utfördes redan under Carl IX:s tid. Under Gustaf Adolfs tid anlades slussen vid Lilla Edet; men sedan afstannade arbetet på denna kanal-ledning och återupptogs först, sedan Carl XII hemkommit från Turkiet. *Svedenborg* fäste 1716 konungens uppmärksamhet på saken, och verkställandet uppdrogs åt *Polhem*, som åtog sig att på fem år fullända det hela. Arbetet påbörjades verkligen; men efter Carls död afstadnade det åter och upptogs först 1742. År 1753 byggdes en sluss i Carls Graf, som derigenom blef segelbar, och under ledning af en utmärkt ingeniör, *Wiman*, konstmästare vid Sala silfververk, fortsattes arbetet utmed Trollhättefallen och fortgick till 1755, då den af Wiman med utmärkt skicklighet anlagda s. k. Flottbergsdammen förstördes genom nidingsdåd, och hela planen förlorade det förtroende, som den hittills hade åtnjutit. Ändtligen bildades 1793 ett bolag för anläggande af Trollhättekanalen efter plan af kapiten-mekanikus *Erik Nordevall*, och den 14 Aug. 1800 öppnades ändtligen efter 200:åriga försök den nu färdiga Trollhättekanalen. Denna måste sedan, när Göta kanal blifvit fullbordadt, ombyggas till liknande dimensioner med denna, hvilket skedde åren 1836—1844 under ledning af öfverste *N. Ericsson*. Denna kanals dimensioner uppgifvas till 11,000 alnars längd, 22 fots (minsta) bredd och 10 fots (minsta) djup.

Upphofsmannen till *Göta-kanal*, den största af menniskohänder åstadkomna vattenväg i Europa, är den med rätta namnkunnige *Baltzar von Platen*, som 1808 fick uppdraget att låta verställa undersökningar för denna kanal — den, som lemnade honom detta uppdrag, var den olycklige konung Gustaf IV Adolf. Platen kallade till sin hjelp den engelska mekanikern *Thomas Telford*, och den 11 April 1810, just under den för Sveriges rike olyckligaste period, som historien vet omtala, då landets delning mellan Danmark och Ryssland var ett förslag, som hotade att bli till verklighet, bildade sig Göta-kanal-bolaget. Efter besegrande af talrika hinder och många motståndare hade den för saken outtröttligt verksamma Platen den glädjen att se vestra kanallinien, hvars första sluss, den vid Forsvik, öppnades 1813, färdig till segelfart d. 23 Sept. 1822, och tio år derefter, den 26 Sept. 1832, var hela Göta kanal fullbordad. Platen upplefde imellertid icke denna dag, utan hade aflidit redan 1829. Hela kostnaden för Göta kanal uppgick till 9,142,231 rdr bko, och utgör denna vattenvägs hela längd, alla deri intagna sjöar och vattendrag medräknade, 36 mil 1141 alnar. Den sprängda och gräfda kanalen utgör häraf tillsammans 8 mil 3551 alnar. Kanalen har 5 s. k. bestämmande och 53 sänkslussar; de mötande åarne och bäckarne afledas genom 24 kulvertar och 3 aqveducter; för kanalens aftappning vid reparationer finnas 11 stämportar och 14 bottenaflopp; öfver kanalen leda mer än 30 broar, de flesta af gjutet jern. Från Östersjön till kanalliniens högsta punkt, sjön Wiken i Westergötland, uppstiger man 308 fot 2 tum, och stiger derifrån ned 163 fot till Wenern. Kanalens bredd är 88 fot vid ytan och 48 fot i botten; djupet är 10 fot.

Södertelje Kanal, som genom den lilla sjön Maren sammanbinder Mälaren med Östersjön, påbörjades redan af Engelbrecht, fortsattes först 1780, återupptogs 1806 och fullbordades 1819. Kanalen är 3,150 alnar lång och 12 fot djup, har en sluss och en bro af egen konstruktion. Kanalen har kostat 556,409 rdr bko.

En fjerde vigtig kanal är *Strömsholms-Kanal*, som från sjön Barken i Dalarna genom flera vattendrag leder ut i Mälaren och har 10 mils längd och 7 fots djup. Kanalen står f. n. under ombyggnad och är beräknad att bli fullt färdig 1859. Kostnadsförslaget uppgår till 1,911,884 rdr bko.

Mellan Mälaren och Hjelmaren är en vattenväg öppnad genom *Hjelmare Kanal*, som sträcker sig 1½ mil från Hjelmaren till Arboga å (Grafudden). Kanalen, som var gräfd långt förut, utvidgades i Gustaf I:s tid och förbättrades under Carl XI och sedermera 1776; 1819 började gräfningen af en ny kanal från Sågsjön till Arboga Å. Djupet är 7 fot; slussarne utgöra ett antal af 9. — Den vigtigaste bland de öfriga kanalerna är *Wäddö-Kanal* i Roslagen, som har 10 fots djup och fulländades 1841.

Trafiken på dessa Kanaler vid olika tidpunkter ses af följande:

	1834.	1844.	1854.	1856.	
	fartyg o. båtar	fartyg o. båtar	fartyg o. båtar	fartyg o. båtar	
Trollhätte kanal	2,483	3,836	5,921	6,790	(947 ångf.)
Göta kanal	679	1,353	2,740	3,216	(829 ångf.) *)
Södertelje kanal	1,553	1,928	4,496	3,134	(1,193 ångf.)
Strömsholms kanal	629	782	910	2,180	
Hjelmare kanal	228	316	653	750	(226 ångf.)
Wäddö kanal	—	420	848	1,219	(93 ångf.)

*) Trafiken å Göta kanal under sistförflutna året (1857) har, enligt kanaldirektionens berättelse vid bolagsstämman i Stockholm den 30 Jan. 1858, bedrifvits af icke mindre än 2,591 seglande fartyg eller 203 flere än 1856, hvaremot antalet ångfartygsresor blott utgör 760 eller 69 mindre än föregående året. Afgifterna, som uppgått till 136,945 rdr 3 sk. 8 rst. bko, understiga med 9,341 rdr 19 sk. afgiftsbeloppet 1856, hvilken minskning uteslutande torde få härledas från stängningen af Brinkebergs kulles slussar i början af

3. *Jernvägar.* Det är först under det sednaste decenniet som anläggning af jernvägar blifvit på allvar påtänkt i Sverige; men vi hafva icke desto mindre redan nu i detta hänseende hunnit tämligen långt. Den 27 Nov. 1845 meddelade regeringen åt en enskild man (grefve A. v. Rosen) rättighet, att, i förening med ett eller flera bolag, anlägga jernvägar uti åtskilliga rigtningar inom fäderneslandet, och vid 1847—48:årens riksdag beviljade ständerna för 15 års tid en garanti af 4 procents ränta å 3,240,000 rdr bko, den beräknade kostnaden för en jernväg mellan Hults lastageplats vid Venern och staden Örebro, åt ett för denna anläggning bildadt bolag, hvilket den 28 Dec. 1848 erhöll Kongl. Maj:ts privilegium på denna jernvägs anläggande. Detta bolag blef likväl upplöst genom en kongl. resolution af den 10 Okt. 1851, sedan det i bolagsreglementet föreskrifna antalet aktier (20,000) icke blifvit tecknadt inom utsatt tid. Ungefär vid samma tid beslöto de då församlade ständerna, att, med upphäfvande af hvad som blifvit stadgadt rörande jernvägen mellan Örebro och Hult, medgifva och stadga åtskilliga förmåner och förbehåll i afseende på en jernväg mellan *Köping*, Örebro och Hult, i händelse ett bolag för sådant ändamål komme att bilda sig. I Juli månad nästföljande år anmälde sig ett sådant bolag till erhållande af oktroj, och den 13 Nov. 1852 utfärdades Kongl. Maj:ts privilegium för »Kongl. Svenska Aktiebolaget för en jernväg mellan Köping och Hult.» Under vissa vilkor, t. ex. att jernvägen skulle vara påbörjad inom 1852 års utgång och fullbordad inom 1855 års slut, och att densamma efter 40 års förlopp skulle i fullgodt skick åt Svenska staten öfverlemnas, tillförsäkrades i detta privilegium bolaget under dessa 40 år om en årlig inkomst af 5 procent å anläggningskapitalet, som beräknades till 5 mill. rdr bko. Men bolaget drabbades af åtskilliga oförutsedda motgångar, en af dess engelska direktörer förorsakade det genom svekfullt beteende ansenliga förluster, och dess verksamhet blef så uppehållen, att det icke ens ännu kunnat fullgöra sitt åtagande. Imellertid är jernvägssträckan mellan *Örebro och Arboga* nu fullt färdig och öppnades högtidligt den 29 Aug. 1857.

Imellertid hade ständerna redan vid 1847—1848:årens riksdag beviljat ett låneunderstöd af 66,666⅔ rdr bko för anläggandet af en jernväg mellan *Sjöändans lastageplats och Christinehamn*, och vid riksdagen 1850—51 beviljades ett understöd af 150,000 rdr, jemte ett anslag af 75,000 rdr, utan återbetalningsskyldighet, till anläggande af en jernväg mellan *Örebro och Nora.* Denna bana, den första fullt färdigbyggda för lokomotiv, öppnades den 5 Mars 1846. Den utgör 3 sv. mil.

Vid nästföljande riksdag (1853—1854) anvisades ännu mer betydande medel till jernvägarna. Ständerna anvisade nämligen först följande *lånesummor:* 1,600,000 rdr till anläggande af jernväg mellan Gefle och Falun, — 133,333⅓ rdr till jernväg mellan sjöarna Norra Barken och Wessman i Kopparbergs Län, och 100,000 rdr till fulländande af Norbergs-jernvägen; men derjemte *anslogos* 5 mill. rdr till anläggning af tvänne jernvägsstambanor. Med afseende på de sistnämda stadgades, att alla stambanor skola hädanefter utföras gnm statens omedelbara försorg samt, med allt hvad till dem hörer, anses som allmän tillhörighet och stå under statens förvaltning. Kostnaderna för stambanors anläggning bestridas i allmänhet af staten; men dock kunna vissa delar af sådana banor få utföras på enskild bekostnad, mot rättighet för staten att efter deras fullbordan inlösa de sålunda anlagda bandelarna. Smärre jernvägsanläggningar öfverlemnas åt den enskilda företagsamheten; men ingen sådan bana, som kan hänföras under egenskapen af allmän väg, får dock anläggas, inan Kongl. Maj:t gifvit tillåtelse dertill. I samband med detta beslut anvisade Rikets Ständer till konungens disposition först ett anslag af 60,000 rdr bko till anställande af undersökningar i såväl topographiskt som statsekonomiskt afseende och till uppgörande af förslag till jernvägars anläggning och rigtning, och dernäst det ofvannämda anslaget af 5 mill., hvaraf 4 för en del af den stambana, som, utgående från Göteborg, kommer att i rigtning gnm Vestergötland och Nerike förena nämda stad med hufvudstaden, och 1 million till påbörjande af en i rigtning åt Jönköping gående stambana från Malmö till den punkt »på nordliga sidan af förstnämda stad, som Kongl. Maj:t kan finna lämpligt bestämma.» I öfverensstämmelse med en af Rikets Ständer derom gjord framställning stadgades sedermera gnm en Kongl. kungörelse af d. 3 Febr. 1855, att de af ständerna beviljade medlen till jernvägsföretag skola upplånas gnm fonderade, inom riket utgifna räntebärande obligationer, för hvilkas förräntande och amortering en särskild liqvidationsfond kommer att upprättas. »Obligationerna, för hvilka den löpande räntan

---

sommaren. I anseende till den minskade handelsrörelsen har äfven myckenheten af vissa på kanalen befraktade varor, såsom spannmål, minskats, hvaremot andra ökats; men det synes likväl såsom om kanalen skulle vilja tilldraga sig en i framtiden alltmera vidgad rörelse genom förbindelsen med jernvägen, genom bearbetningen af zinkgrufvorna vid Askersund, genom utvidgning af Motala verkstads valsverk samt genom Kinda kanal och båtled. Den förflutna tiden gifver ock stöd åt en sådan förmodan. Då inkomsterna under qvinqvenniet 1833—37 utgjorde blott 32,401 rdr 30 sk. 6 rst., uppgingo de under det sista, 1853—57, till 123,969 rdr 4 sk. 6 rst., i medeltal årligen, hvilket utgör nära fyradubbling af inkomster. Detta gäller imellertid endast om den rörelse, för hvilken afgifter utgå enligt taxan för inre farten. Transitorörelsen har minskats genom tullfriheten i Öresund, men har alltid varit af ringa omfattning, så att inkomsten deraf ännu 1856 icke utgjorde mer än 7,011 rdr 20 sk. 11 rst., hvadan minskningen 1857 till 2,179 rdr 5 sk. 9 rst. är af obetydlig vigt.

icke bör öfverstiga 4 proc., få icke utgifvas å lägre belopp än 200 rdr riksmynt.»

Men huru frikostig än denna riksdag visat sig mot jernvägarna, skulle den dock vida öfverträffas af den riksdag, som började d. 23 Okt. 1856 och slutade först i början af 1858. Efter mångfaldiga debatter beviljade Ständerna till jernvägar följande summor:

Till *vestra stambanans* påbörjande och fortsättande från Stockholm öfver Södertelje mot Kathrineholm i Södermanland (*söder om Mälaren*) . . . . Rdr Rmt	5,679,000.
Till fullföljande af samma banas anläggning genom Vestergötland till och förbi Göta kanal . . .	7,610.000.
Till bangård m. m. i Göteborg .	465,000.
För *södra stambanans* sträckning till norra ändan af Finjasjön (uti Christianstads Län) . . .	4,365,000.
Till bangård m. m. i Lund och Malmö	260,000.
Till sträckningen mellan Falköping och Jönköping	1,300,000.
Till undersökningar	150,000.
Summa Rdr Rmt	19,829,000.

Till åstadkommande af medel till dessa anläggningar beslöts att upptaga ett lån af 20 mill. rdr rmt, hvilket först öfvertogs af grosshandlaren Johns i Stockholm, men, efter det handelskrisen inträffat och han råkat på obestånd, sedan afslöts i Hamburg. Af den sålunda beviljade summan skola högst 7 mill. tillhandahållas af Riksgäldskontoret under åren 1858 och 1859, det öfriga utbetalas under loppet af 1860.

Sedermera har Kongl. Maj:t under d. 20 Mars 1858 anbefallt kommittéen för statens jernvägsbyggnader att företaga följande undersökningar om a) lämpligaste sträckningen mellan Kathrineholm och den punkt vid Göta kanal i Westergötland, der jernvägen kommer att skära kanalen, utgörande således en föreningslänk mellan de från Stockholm och Göteborg utgående, under arbete varande särskilda delarne af vestra stambanan; b) södra stambanans riktning dels från Falköping förbi eller genom Jönköping, och dels från Finjasjön genom Småland, samt lämpligaste punkten för dessa bägge delars af södra stambanan anslutande till hvarandra; c) östra stambanans riktning från Kathrineholm öfver Norrköping och Linköping samt förening med södra stambanan; d) norra stambanan från Stockholm åt Upsala och Sala till någon lämplig punkt på Gefle-Dala-jernvägen; e) lämpligaste sättet för jernvägens dragande genom hufvudstaden; f) nordvestra stambanans riktning från lämplig punkt på vestra stambanan genom Christinehamn och Carlstad öfver Arvika till riksgränsen mot Norge; g) föreningsbana mellan Örebro och Askersund; och slutligen h) föreningsbana från trakten af Sala i sydvestlig riktning, emellan norra och vestra stambanorna.

Efter denna korta historik öfver de Svenska jernvägarna, torde vi böra i korthet omnämna, i hvad mån jernvägsanläggningarne blifvit verkställda. — Hvad först beträffar statens jernvägsbyggnader, så befares nu södra stambanan från Malmö till Örtofta på andra sidan Lund. *Vestra stambanan*, som den 1 Dec. 1856 öppnades från Göteborg till Jonsered, befares nu till Vårgårda bortom Alingsås, och vid denna banas andra ändpunkt, vid Stockholm, har arbetet blifvit påbörjadt under första fjerdedelen af året 1858 *). Af de öfriga jernbanorna är Örebro-Arboga-banan fulländad, som redan blifvit omnämdt, och Gefle-Falu-jernbanan, som påbörjades den 29 Maj 1855, har redan länge varit i drift utefter en ansenlig sträcka. Ytterligare en större jernvägsanläggning är den s. k. *Norbergs-jernvägen*, som i en sträckning af $1\frac{1}{2}$ mil löper från Norbergs stora jernmalmfält, inom socknen af samma namn i Westmanland, till Engelsbergs bruk vid sjön Åmänningen, der Strömsholms-kanallinien går fram, och hvilken är i det närmaste färdig. Banan mellan Örebro och Nora är redan omnämd. Bland de smärre och redan färdiga jernvägsanläggningarna bör uppmärksamhet egnas åt följande: *jernvägen mellan Sjöändan* (vid Venern) *och Christinehamn* (färdig 1851), af omkring 1 sv. mils längd; — *Lerviks jernväg*, mellan sjöarna Långban och Yngen, 5,250 aln., likaledes färdigbyggd 1851; — *Saxå-Yngen-jernvägen*, mellan Saxå Bruk och sjön Yngen, 5,000 alnar; — *jernvägen mellan Yngen och Daglösen*, 11,500 alnar lång, färdig 1853 och kostande 61,804 rdr bko; — hästbanan mellan Lesjön och Daglösen, förbi Philipstad, 4,500 fot lång och kostande 10,000 rdr bko; — *jernvägen mellan Yngen och Östersjön* eller *Kroppa-vägen*, 30,000 fot lång, öppnad i November 1853, och jernvägen mellan Östersjön samt Mögsjön och Öjevettern, 6,000 fot lång, öppnad i Juli 1853; bägge åstadkomna med tillhjelp af ett för dem beviljadt statslån af 73,333 rdr 16 sk. bko **; — hästbanan mellan

*) Bangården i Stockholm är bestämd att anläggas vid den s. k. Fatburssjön. Södra och vestra stambanorna lära komma att förenas i trakten af Falköping, vid Ranten, och det uppgifves derjemte, att man nu mer beslutit draga vestra stambanan, i Södermanland, söder om sjön Båfven i stället för norr om denna sjö.

**) Inom Philipstads Bergslag i Wermland har under de sednare åren utomordentligen mycket blifvit åtgjordt för kommunikationernas underlättande. En af bergmästaren von Schéele uppgjord tablå upplyser, att de på de sednaste åren här öppnade kommunikationslinierna upptaga en sträckning af mer än $8\frac{2}{3}$ mil, deraf kanaler 30.610 fot, jernbanor med hästkraft 99,598 fot och landsvägar 183,334 fot. Anläggningskostnaden för samtliga de nya förbindelselinierna uppgår till 942,294 rdr rmt, af hvilka 163.671 erhållits som statsbidrag utan återbetalningsskyldighet, 230.000 rdr som lån af statsmedel och 549,623 rdr blifvit tillskjutna af bolagen. — Genom Lerviks- och Kroppa-jernvägarna, tillika med åtskilliga vattendrag, sammanbindas sjöarne Långban, Yngen,

Ränken och Glafsfjorden i Wermland, 14,650 fot lång, fullbordad 1855 med en kostnad af 60,000 rdr bko; — jernvägarne för hästkraft vid Mölnbacka och Lesjöfors Bruk i samma provins samt *Frykstads-jernvägen* mellan Klar-Elfven och Fryken. — I Örebro Län märkes, utom de förut nämda, äfven hästbanan från Stribergs grufvefält till sjön Wikern, och i Dalarna jernvägen mellan *Grängesbergs* jerngrufvor i Grangärdes socken till lastageplatsen vid sjön *Södra Hörken*. — I Östergötland är den s. k. *Fiskeby-jernvägen* för hästkraft anlagd mellan sjön Glan och Norrköping samt öppnades på våren 1855, och derjemte har uti samma provins egaren af *Åtvidabergs* kopparverk på egen bekostnad börjat anläggningen af en jernväg för lokomotiv om en mils längd.

Bland jernvägsanläggningar, till hvilka lån äro anvisade, böra vi nämna den mellan Dellensjöarna och Hudiksvall samt mellan Söderhamn och Bergviken.

4. *Telegrapher* hafva länge funnits i Sverige, dock uteslutande optiska, hvilka till och med äro en Svensk uppfinning; åtminstone gjorde Edelcrantz i Sverige och Chappe i Frankrike denna uppfinning samtidigt och oberoende af hvarandra. Dessa telegrapher utgrenade sig från hufvudstaden till vissa punkter i skärgården, Waxholm, Furusund, Sandhamn, Dalarö m. fl.; men d. 1 Febr. 1853 beslöt regeringen, efter förslag af chefen för Topographiska Korpsen, att inrätta en elektromagnetisk telegraphlinie genom hela riket. Första delen af denna linie, eller telegraphledningen till Uppsala, öppnades redan d. 1 Aug. 1853 och öfverlemnades till allmänt begagnande d. 1 Nov. s. å. Under loppet af 1854 öppnades telegrapheringen mellan Stockholm och Grisslehamn (d. 10 Maj), och samma år utsträcktes telegrapheringen till Vesterås och Örebro, Göteborg (d. 4 Juli), Helsingborg, Wenersborg och Malmö (d. 28 Aug.). I November samma år nedlades en undervattenstråd i Öresund mellan Helsingborg och Helsingör, och d. 1 Januari 1855 öppnades denna linie till allmänt begagnande. Sedermera har det elektromagnetiska telegraphnätet blifvit allt mer fulländadt, och under loppet af 1855 öppnades t. ex. en mängd nya telegraphstationer, i synnerhet på östra sidan af landet. För året 1858 äro följande nya telegraph-anläggningar beslutna:

En ny telegraphlinie mellan Stockholm och Helsingborg, uteslutande afsedd för den utländska korrespondensen, för hvilken linie kostnaden förslagsvis är beräknad till 128,500 rdr.

En ny telegraphledning mellan Södertelje, Mariefred, Strengnäs, Eskilstuna och Arboga, med en förslagsvis beräknad kostnad af 77,000 rdr.

Östersjön, Mögsjön, Öjevettern och Bergsjön, från hvilken vid Sjöändan jernvägen leder till Christinehamn vid Wenern, så att oafbruten kommunikation sålunda är öppnad mellan gruffälten i nordöstra Wermland och Vesterhafvet. Genom Daglösen-Yngenvägen står bergsstaden Philipstad i samband med hafvet.

En ny telegraphlinie mellan Karlstad och Wenersborg genom Åmål, förslagsvis beräknad till 69,750 rdr.

Nya telegraphstationer i städerna Enköping och Engelholm, beräknade förslagsvis till en anläggningskostnad af tillsammans 7200 rdr.

Förändring af den nuvarande optiska telegraphen mellan Stockholm och Dalarö till elektrisk telegraphledning, erfordrande en förslagsvis beräknad kostnad af 26,000 rdr. Tillsammans 308,450 rdr rmt.

Under loppet af 1855 expedierades af Svenska elektromagnetiska telegraphen redan 121,032 depescher, och inkomsterna hade redan då uppnått den höjd, att de betäckte icke blott utgifterna för verkets underhåll och tjenstemännens aflöning, utan äfven lemnade öfverskott. Telegraphdepescher kunna nu mer från Sverige sändas direkt till Nord-Amerika, dit de från Liverpool kostnadsfritt befordras med ångfartyg.

5. En ordnad *Postinrättning* fick Sverige först under Drottning Christina, då vissa vid landsvägarna belägna hemman anordnades till postföring, hvilken likväl i början var så ofullkomlig, att brefven fortskaffades med gående brefbärare, som skulle tillryggalägga en mil på 2 timmar. Ännu fortskaffas *ordinarie*-posten till stor del genom dertill indelade posthemman; men *extra-* eller den s. k. *snällposten* och *paketposten* befordras medelst gästgifvare- eller entrepenad-skjuts. I sednare tider har mycket blifvit gjordt för postkommunikationernas underlättande, och bör deribland främst nämnas införandet af ett likformigt *medelporto* (af 4 sk. bko eller 12½ öre rmt per lod) samt tillåtelsen att erlägga portoafgiften genom s. k. frimärken, hvilket allt stadgades genom K. Kungörelsen af den 9 Mars 1855 *). De med posterna befordrade brefvens antal för detta år uppgafs till 5,212,919, och i rikshufvudboken för s. å. upptagas bland statens extraordinarie inkomster 904,177 rdr bko postmedel. År 1820 uppgingo postverkets bruttoinkomster till 332,224, år 1840 till 603,694 och år 1854 till 751,229 rdr bko. Om antalet af de med posterna befordrade brefven har man inga officiela uppgifter för längre tid tillbaka än 1833, och utgjorde dessas antal 1840 inalles 2,872,280, hvilket 1850 hade höjt sig till 3,903,365.

*) Sedan rikets ständer bifallit K. M:ts proposition i ämnet, kungöres i Svensk Författningssamling, att från och med den första Juli 1858 portoafgiften för inrikes s. k. portobref skall nedsättas från tolf och ett halft till tolf öre för bref af enkel vigt, med fortfarande fördubbling och flerdubbling af portot för tyngre bref; afgifterna för s. k. lösbref och lokalbref, med bibehållande af hvad derom i öfrigt för närvarande finnes stadgadt, erläggas med tre öre i stället för en skilling banko; samt assuransafgiften utgå med två öre för hvarje etthundra rdr rmt, som under öppen rekommendation med posten afsändes, och afgifterna för rekommendationsbevis med trettiofem öre för sluten och femtio öre för öppen rekommendation.

frågan om mynt-, mått- och vigt-systemet, hvilket genom Kgl. Stadgan af d. 31 Jan. 1855 och Kgl. Kungörelsen af d. 3 Febr. s. å. blifvit till hög grad förändradt och förenkladt. Dessa förordningar äro hufvudsakligen af följande innehåll:

Grundenheten för *Längdmåttet* är *foten*, d. v. s. $\frac{1}{2}$ af hittills gällande aln. Foten delas i 10 lika delar, kallade *tum*, och tummen likaledes i 10 delar, kallade *linier*. De större måtten heta *stång* och *ref*, och det nya längdmåttet indelas som följer:

1 ref = 10 stänger,
1 stång = 10 fot,
1 fot = 10 tum,
1 tum = 10 linier.

Till mått för *ytor* begagnas *längdmåttens qvadrater*, med qvadratfoten som enhet. Ytmåtten äro följande:

1 qvadratref = 100 qvadratstänger,
1 qvadratstång = 100 qvadratfot,
1 qvadratfot = 100 qvadrattum, och
1 qvadrattum = 100 qvadratlinier.

Enheten för *rymdmåttet* är *kubikfoten*, och indelas detta mått som följer:

1 kubikfot = 1000 kubiktum,
1 kubiktum = 1000 kubiklinier.

1000 kubiktum utgöra 10 kannor och 1 *kanna* är således, liksom hittills, = 100 kubiktum.

Vigten indelas:

1 Nyläst = 100 centner,
1 centner = 100 skålpund,
1 skålpund = 100 ort,
1 ort = 100 korn.

Räkne-enheten för *myntet* är fastställd till värdet af en fjerdedels riksdaler i silfver, enligt myntordningen af d. 9 Maj 1835, och denna räkne-enhet, som motsvarar *en* rdr rgs eller 32 skillingar banko, kallas nu *Riksdaler Riksmynt*. Denna riksdaler indelas i 100 lika delar, kallade *Öre* och hvartdera motsvarande $1\frac{40}{100}$ runstycke silfver eller $3\frac{84}{100}$ runstycken banko eller $5\frac{76}{100}$ runstycken riksgälds, d. v. s. nära en half skilling.

C. STATSFÖRFATTNING och STATSFÖRVALTNING.

Sveriges äldsta författning grundade sig på slägt- och stamförbindelser och omfattade ett *förbund* af fria samhällen (ända från familjen till Landskapet och Riket), till gemensamt försvar, med gemensam dom och gudstjenst. I spetsen för det hela stod Uppsala-konungen, ensam rådande till konung *Agnes* död, då riket delades mellan särskilda utgreningar af konungaätten, hvarförutan afkomlingarne af denna ätt, hvilka äfven kallades konungar, uppodlade öde landsträckor och sjelfva förskaffade sig riken. Det var dessa sjelfständiga småregenter, hvilka nedsatt Uppsala-konungens magt till ett blott religiöst öfvervälde, som utrotades af *Ingjald*, hvars plan torde varit att icke blott återställa öfverkonungens magt öfver *Swithjod* (Svea hären, Svea folket), utan att också utsträcka det öfver Götarne. Detta lyckades imellertid fullständigt först 200 år efter Ingjald, då Erik Emundsson i medlet af 9:de årh. var ensam konung i så väl Svea som Göta landet. Äfven vid denna tid visar sig den Svenska författningen som en *förbundsförfattning*. *Ätterna* med sina fria *husfäder* (odalmän, bönder) bildade *Häradet*, och ett förbund af flera härader utgjorde *Landskapet*, som äfven efter småkonungarnes utrotande bibehöll prägeln af en utbildad nationalitet. I spetsen för landskapet stod en af konungen tillsatt *Höfding*, representanten af det monarchiska elementet, och derjemte *Lagmannen*, det demokratiska elementets representant. Under höfdingen lydde i hvart härad *konungens länsman*. Men alla dessa små samhällen bildade gemensamt en demokratisk konfederation, *Riket*, under en enda *konung*, som *valdes*, ehuru Ynglinga-ättens gudomliga börd föranledde, att under en lång tid inom denna ätt son efterträdde fader, och en ärftlighet sålunda fanns med folkets stillatigande eller uttalade bifall. Rättigheten att välja konung tillkom ursprungligen Uppsvearne (det gamla Swithjod, de tre folklanden: Tiundaland, Attundaland och Fjædrundaland); men sedermera (bestämdt 1319, om icke förr) deltogo äfven de andra landskaperna i konungavalet. Om rikets allmänna angelägenheter rådgjorde konungen med folket särskildt vid hvarje *landskapsting*, af hvilka dock det förnämsta hölls i Tiundaland, trakten närmast omkring national-templet Uppsala. Detta ting, kalladt *Allshæriar ting* (all härens ting) eller *Alla Svears ting*, som årligen hölls på Mora äng, var icke blott ett vanligt landskapsting för Uppland, utan dit kommo också besutne män från de öfriga landskaperna och särskildt dessas lagmän, då de hade någonting att andraga hos konungen. Det på dessa ting fattade beslutet, *allshæriardomen*, fick konungen ej bryta, utan måste han verkställa det. Folket bestod af *fria* och *trälar* (i förra hälften af 14:de seklet afskaffades träldomen helt och hållet). Till de fria hörde *landtboerna*, som innehade jord mot lega och, ehuru utrustade med alla personliga rättigheter som friborne män, just derföre saknade de politiska rättigheterna. Dessa tillhörde deremot blomman af de frias klass, *Odalmannen*, den oinskränkta egaren af sin jord, som icke stod i konungens eller någon annan herres tjenst, och som, ifall han var af konungaslägt, eller genom stora bragder vunnit ära, anseende och rikedom, af de öfriga hölls i ett högre anseende, dock utan ökade politiska rättigheter, hvilket anseende också gick i arf till hans efterkommande. Detta var den äldsta *Bördsadeln*. Men derjemte förekommer också en *Tjenstadel*, bestående af dem, som inträdde i konungens tjenst, såsom hans hofmän och följemän, och hvilka derföre icke voro «män för sig», såsom odalmännen. Börd och tjenst gåfvo anspråk på *tignarvärdighet*, en hedersvärdighet, som konungen förlänade åt ättstora och utmärkta män, äfven bland sina tjenstemän. Namnet *tignarman* synes hafva ursprungligen tillkom-

mit endast konungar och deras ättlingar (*Hersar* kallades de gamla häradskonungarne) samt dessutom hvarje jarl personligen, men icke hans afkomlingar. Med namnet *Jarl*, ursprungligen en på hög börd grundad värdighet, utmärktes konungens höfdingar i landskaperna; men sedan 12:te seklet betecknar detta namn det högsta embetet, konungens högsta representant i riket, som förde befälet öfver krigsmagten och dömde konungens dom *). Jarlen var dock blott en konungens man, och ingen af konungens tjenstemän hade säte och stämma i odalmännens rådslag. Konungens ombud kunde ej tillika vara folkets, och derföre måste dettas ombud, lagmannen, vara "bondeson," tillhöra odalmännens klass. Lagmannen ålåg det att årligen på *landskapets* ting för folket upprepa innehållet af dess rättssedvänjor och lagar, hvilka stiftades af folket med lagmannens biträde, *utan konungens medverkan*, och han var landskapets förnämsta domare samt förde landskapets talan inför konungen eller dennes ombud. Under lagmannen dömde i Svealandskaperna *domare*, i Götalandet *häradshöfdingar* och *fjerdingshöfdingar*, hvilka sistnämnda valdes af menigheterna sjelfva. Domrarne i Svealand tillsattes på det sätt, att konungens länsman å tinget nämde tolf män, som valde domaren, *hvilken konungen satte dom i händer*.

Sådan var i det hufvudsakliga det Svenska samhällets författning, tilldess christendomen predikades och lossade det band, som fordom förenat Svear och Götar, — den gemensamma gudstjensten vid nationalhelgedomen i Uppsala och Uppsalakonungens derpå grundade öfverherrskap. Under hedendomens och christendomens kamp samt under Svears och Götars 200:åriga strider om hegemonien blef allmogen utarmad och dess inflytande förminskadt, hvaremot de rika och mägtiga (storbönderna och höfdingarne) tillväxte i magt på så väl konungens som folkets bekostnad. Derjemte uppstod en ny magt i staten, nämligen det Romerskt-Katholska *presterskapet*, och småningen inrotade sig grundsatsen om Kyrkans suprematı. Under striderna om thronföljden mellan mägtiga hus hade *herrarne* (*barones, principes, magnates*, som *adeln* kallades, så väl börds- som tjenste-adeln) stigit i vigt, emedan pretendenterna å ömse sidor sökte tillvinna sig anhängare. Derföre hade magten öfvergått till landskaps-magnaterna ifrån landskapstingen, och allsharjartinget hade förlorat sin förra betydelse. Folkets magt föll i händerna på andliga och verldsliga konfederationer, som beslöto om de allmänna angelägenheterna. Under dessa aristokraters inflytande uppsvingade sig *Folkunga-ätten* på thronen, och *Magnus Ladulås*, den kraftfullaste regenten af denna ätt, tog snart ett stort steg till den demokratiska författningens undergång. Magnus Ladulås *inkallade* nämligen *lagmännen i konungens råd*, — detta bestod af ett obestämdt antal öfver allt i riket boende män, prelater, konungens högre embetsmän och förläningsinnehafvare samt andra magnater i landskaperna, med hvilka konungen rådgjorde under sina resor, och hvilka han sammankallade, då han ville höra dem i angelägenheter, som angingo hela riket. Dessa sammankomster kallades "hof," sedermera "dagar" eller "herredagar." Efter lagmännens inkallande i rådet skulle naturligtvis dettas beslut genom deras deltagande vinna större anseende af laglighet, och derjemte tillegnade sig konungen stort inflytande genom Skenningestadgan 1285, enligt hvilken, då konungen ville kalla riket till "*samtal*," ingen fick der infinna sig, som icke var *kallad* af konungen eller hade giltigt ärende och kom på egen kost. Derjemte förbehöll sig konungen att med sina råd och gode män besluta och stadga i sådana ärenden, som kunde tarfva rättelse, och som "ej förut voro i lag gömde eller satte," samt utvidgade derigenom ansenligt sin inflytelse på lagstiftningen. Samtidigt med detta undertryckande af det demokratiska elementet ville Magnus äfven förvandla de förnämsta odalmännen till konungens män, göra den gamla bördsadeln till en *kunglig adel*, hvartill början gjordes genom *adliga* eller *frälse-rusttjensten*, som infördes genom Adelsö-stadgan, likaledes af år 1285. Från denna stadga, enligt hvilken *hvar och en, som gjorde krigstjenst till häst*, skulle vara fri (frälst) från utskylder till konungen, räknar det *verldsliga frälseståndet*, såsom sådant, sin uppkomst. Det *andliga frälset*, hvartill redan kon. Sverker Carlsson lagt grunden, förnyades likaledes af Magnus Ladulås 1282.

Sedan på detta sätt en tjenstadel uppkommit och derjemte ett presterskap bildat sig som en ny privilegierad klass, började lärorna om *stånd* samt om *högre* och *lägre* folkklasser träda i stället för de gamla grundsatserna om folkets jemnlikhet och allmänna sjelfstyrelse. Redan den år 1442, under Christopher, stadfästa *allmänna landslagen*, som utarbetades under Magnus Eriksson, ehuru de andliga då protesterade mot densamma, och hvilken i konungens och hans embetsmäns händer lade en större magt än de gamla landskapslagarne, stadgar vid lagmansval och bevillning af utomordentliga gärder en representation efter *stånd* (biskop med klerker, frälsemän och bönder, d. v. s. den klass af odalmännen, som icke "frälst" sin jord), och sedan städerna börjat vinna större betydenhet, uppträder äfven borgareståndet, köpstadsmännen, hvilka vid Magnus Erikssons val till konung 1319 voro tillstädes för första gången och derjemte i den äldsta riksdagskallelse, som vi ännu ega qvar, dat. Lund d. 29 Aug. 1359, kallas att infinna sig i Kalmar d. 12 Okt. s. å., tillika med fyra män af allmogen från hvar lagsaga. Bönder och borgare fingo imellertid icke alltid deltaga i statsangelägenheterna, utan kallades, sedan aristokratiens magt hunnit utbilda sig, till riksmötena blott vid hotande faror eller högst vigtiga angelägenheter, eller då de kunde för-

*) Det stora Jarlembetet delades redan i Magnus Ladulås' tid mellan två: *Drotset* och *Marsken*.

Geogr. Lexik.

stärka ett parti eller tjena till motvigt mot ett annat. Det hände dock, att de två lägre stånden, sedan Engelbrecht väckt dem till medvetande af sina krafter, stundom handlade på egen hand, t. ex. då bönderna, tolf från hvarje landskap, efter Carl Knutsons död sammanträdde och förelade Riksens Råd att träffa någon öfverenskommelse, "emedan de ingalunda kunde lida någon tvedrägt i landet." Förnämligast genom borgare och bönder valdes Sten Sture den Äldre till riksföreståndare. Hr Sten kallade 1470 till Upsala alla värdiga herrar, prelater, clerker, riddare, friborna (svenner), frälsemän, köpstadsmän och menige allmoge; bland de i Wadstena 1471 församlade nämnas äfven *bergsmän*, hvilka också förekomma i den uti Upsala 1484 gifna stadfästelsen på Kalmar-Recess af 1483 samt i rådets och ständernas förening 1499 om Christian II:s val till konung. Allt detta tillhör dock blott den Svenska ståndsrepresentationens förberedande period, hvilken fortfor ända till Gustaf II Adolf.

Genom Vesterås Recess och arfföreningen omskapade Gustaf Wasa Sveriges statsförfattning; han störtade genom den förra den gamla hierarchiska byggnaden och gjorde thronen ärftlig genom den sednare. Under honom och hans söner finnas riksråden ännu spridda i provinserna, och först 1602 upprättades en ständig rådkammare med 12 ledamöter. Ännu under Gustaf Wasa uppträda de gamla landskapsförbunden och underhandla dels sinsimellan, dels med konungen, och den sistnämde håller möten med enskilda landskaper, med allmogen särskildt, med allmoge och köpstadsmän tillhopa o. s. v. och derjemte ock med ombud från hela riket. *Herredagar* utan tillkallande af kommunernas ombud försvinna alldeles med 1500:talets utgång, och vid denna tid förekommer namnet *riksdag* allmännare i de offentliga handlingarna. Öfverläggningarne vid dessa synas hafva varit gemensamma, t. ex. vid den vigtiga riksdagen 1527, i Dominikanerklostrets sal i Vesterås; men konungens "framsättningar" besvarades särskildt af hvarje stånd. Vid riksdagen i Strengnäs 1547 förekomma protestantiska *kyrkoherdar* i de katholska prelaternas ställe, och till Gustafs sista riksdag kallades adeln, ordinarii (biskoparne) samt *två* beskedliga prestmän af hvart stift, *två* bönder från hvart härad och *fyra* borgare från hvar köpstad. Under stridigheterna mellan hertig Carl och Sigismund tillkom ett nytt element, *krigsbefälet* (1594), och 1595 kallades äfven *meniga krigsfolkets* ombud till riksdagarna, men nämnas icke mer efter 1598, hvaremot krigsbefälet först 1786 upphörde att kallas till dem. Adel, prester, borgare och bönder hade nu mer *genom häfdvunnet bruk* blifvit ansedda berättigade att, jemte Rådet, kallas till riksmötena och representera Svenska folket, de tre sistnämda stånden genom ombud, adeln mer eller mindre mangrannt. Redan från början af 1500:talet förekommer också det från Tyskan lånade ordet *Ständer*, ehuru ännu med obestämd betydelse, ungefär liktydigt med *menighet* eller *folket*. Under Gustaf, Erik och Johan tyckas rådet och adeln hafva ansett den afgörande rösten tillhöra dem, och fastän Carl IX sökte sitt stöd hos bönderna, ansåg sig ändock adeln, "såsom Sveriges kronos medledamot och stöd" för vida för mer än de "andre menige Riksens besutne underdåner," synnerligast sedan de med ärftliga län försedda grefve- och friherrskaperna blifvit inrättade, och sedan, genom Johan III:s adliga privilegier af d. 9 Juli 1569, obesutne adelsmän och *adelskapets ärftlighet utan rusttjenst* blifvit erkända i Sverige. Slutstenen lades genom *Gustaf II Adolfs* konungaförsäkran, som erkänner *rådets* magt, dess medlarekall mellan konung och folk; en förklaring, som i anseende till konungens egen stora personlighet för tillfället hade föga betydelse, men som dock af konungen högtidligen bekräftades, och hvilken man sedan icke försummade att göra gällande.

Under Gustaf den Store stadgar sig den representativa statsformen. Den första stadgan för en svensk ståndsriksdag är *Riksdagsordningen af 1617*. Enligt denna skall hvart stånd i sin "cammar" öfverväga de punkter, som af konungen öfverlemnas till deras begrundande; men de kunna dock till gemensam öfverläggning sammanträda på rikssalen. Dock synes det, som skulle konungen ensam haft afgörande rätt, utom i frågor om beskattning och om ändringar i allmänna lagen. Under Gustaf Adolfs tid höllos tre slag af sammankomster, vid hvilka folkets ombud rådplägade om allmänna angelägenheter. Det första slaget var *allmänna riksdagar*, till hvilka alla fyra stånden kallades, och vid hvilka ständerna, för att undvika allmänna sammanträden, vid denna tid började genom *deputerade* eller *utskott* meddela sig med hvarandra eller med regeringen. Vid riksdagen 1627 förekommer för första gången ett *hemligt utskott*. Det andra slaget utgjordes af de s. k. *utskottsriksdagarna* eller *mötena* med fullmägtige af adel, prester och borgare, men utan bondestånd, och hvilka egentligen höllos under konungens frånvaro i Tyskland. Härtill kommo, för det tredje, *provincial-sammankomster*, till hvilka alla fyra stånden inom en viss provins kallades. I 1634 års regeringsform gifvas föreskrifter om utskottsriksdagar och allmänna riksdagar, till hvilka sistnämda skola kallas hela Rådet, grefvar, friherrar, riddare och svenner; biskoparne och superintendenterna med två af hvart capitel samt en prest af hvarje tvänne härad; landsöfverstarne med vissa officerare af hvart landtregimente, en borgmästare och en rådman eller annan förnäm borgare af hvarje stad samt en bonde af hvart härad. Ännu i Christinas tid höllos 2 utskottsriksdagar (1645, 1651); den sista af detta slag var den, som Carl X Gustaf sammankallat till Göteborg 1658.

Det är icke här stället att utveckla de förhållanden, som föregingo den i Sveriges historia vigtiga riksdagen 1680, vid hvilken det länge jäsande missnöjet med öfvermodet hos adeln i allmänhet och rådet i synnerhet ändtligen skaffade sig luft, understödt af den unga konung Carl XI sjelf. Vid denna riksdag

inskränktes Rådets magt och beslöts reduktionen och förmyndareräfsten samt inleddes derigenom det *envälde*, som Carl XI öfvertog år 1682, och hvilket vid 1693 års riksdag ytterligare bekräftades. Konungen var nu en «envålds allom bjudande och rådande suverän konung, den ingen är på jorden för sina actioner responsabel»; åt honom var hela lagstiftande magten och hela regeringsmagten öfverlemnad; det enda, som ständerna icke bortgifvit i hela dess omfattning, var beskattningsrätten. Imellertid kallades ständerna (efter 1680 benämda *Kongl. Maj:ts Ständer*, likasom Rådets medlemmar hette *Kgl. Råd*) ofta till riksdagar, vid hvilka *Secreta Utskottet*, hvars ledamöter utan undantag utnämndes af konungen, var verkstaden för riksdagsbeslnten. Utskottet hade full myndighet att med Kgl. Maj:t besluta i de ärender, som detsamma förelades, men begagnades stundom blott till att förbereda ärenderna. — *Carl XII* regerade alldeles utan ständer, och under konungens frånvaro stod Rådet i spetsen för administrationen. Utan Carls samtycke sammanträdde imellertid 1710 ett «utskott af samtliga Kongl. Maj:ts Ständer», kalladt af Rådet, i Stockholm, och fattade beslut om krigsgärd och rekrytering, och mot slutet af 1713, då Carls frånvaro från fäderneslandet blef alltför långvarig, sammankallade prinsessan Ulrika Eleonora ständerna, konungen oåtspord. Carl förbjöd riksdagen, och ständerna åtskiljdes i Juni 1714, utan att hafva fattat något beslut, ehuru man dock uppgjort grunddragen till den regeringsform, för hvilken envåldsmagten skulle falla.

Efter enväldet inträdde *frihetstiden* (1719—1772). Redan i kallelsen till riksdagen 1718 afsade sig *Ulrika Eleonora* «den s. k. suveräneteten», och i början af 1719 undertecknade hon den nya regeringsformen, hvilken öfversågs och förändrades 1720, sedan Fredrik af Hessen blifvit konung. Genom densamma tillades styrande magten *Riksens Råd*, utan hvilket konungen ej kunde styra riket, och hvars ledamöter, 16 till antalet, skulle utses af ett ständernas utskott (24 af adel, 12 prester och 12 borgare), som på förslag uppförde 3 personer, hvarefter förslaget underställdes stånden och en af de tre utnämdes af konungen. Lagstiftande magten skulle utöfvas af *Riksens Ständer allena* (konungens bifall behöfdes icke), och beskattningsrätten tillkom likaledes ständerna allena. Genom en ny *Riksdagsordning* af den 17 Okt. 1723 stadgade ständerna ytterligare sin magt, och deri föreskrifves, att folkrepresentationen skall bestå af 4 *Riksstånd:* adeln, preste-, borgare- och bondeståndet (*som hvar för sig öfverlägga på sitt rum samt sjelfva välja sina talmän*, hvilka sistnämnda skulle utse Bondeståndets sekreterare). Till riksdagsärendernas utarbetande fördela sig ständerna i *deputationer* (utskott), bestående af ledamöter af alla 4 stånden, utom i Secreta Utskottet, från hvilket bönderna uteslötos. Detta *Secreta Utskott*, som vanligen bestod af 100 ledamöter (50 af adel, 25 prester och 25 borgare*), var en beslutande afdelning af ständerna, en liten riksdag för sig, som handlade sådana ärenden, hvilka icke borde med stånden *in pleno* företagas och afgöras (krigsplaner, allianser, fästningarnas och arméens tillstånd, bankoverket, från stånden remitterade mål m. m.), och afgjorde de flesta sådana mål med *Riksens Ständers magt*. Det hände ibland, att bönder adjungerades i utskottet, i synnerhet då frågor om krig förehades. Vid 1741-års riksdag tillsattes en «Secretissime Beredning», för att med utskottets magt behandla de allra hemligaste ärenderna; men från 1765 försökte ständerna inskränka utskottets magt genom för detsamma utfärdade instruktioner. — Ständerna hade äfven rättighet att förordna särskilda *kommissioner*, hvilka dock förbjödos vid riksdagen 1765—6.

Genom denna riksdagsordning var *Ståndsrepresentationen fullfärdig*; men på samma gång höjde sig också röster, som förklarade densamma otillräcklig, och redan 1719 begärdes representationsrätt för ofrälse embetsmän och ståndspersoner, dock utan påföljd. Huru ständernas och partiernas regering fördes, är bekant af historien, likasom att detta statsskick upphörde genom den af Gustaf III verkställda *revolutionen 1772*, som medförde en ny *regeringsform*, hvilken af Ständerna antogs den 21 Aug. d. å. Denna regeringsform stadgar, att konungen eger styra sitt rike, *han och ingen annan*, och Rådet blott att råda, men ej regera. *Krig kan konungen ej förklara, utan Ständernas samtycke.* Lagstiftande magten tillkommer konung och ständer gemensamt, beskattningsrätten ständerna. Dessa sammanträda, när *konungen för godt finner* eller dem sammankallar; de bibehålla sina privilegier och utnämna sjelfva ledamöter i de *utskott*, med hvilka konungen vill öfverlägga om ärender, som synas honom böra hållas hemliga, och hvilkas ledamöter hafva alla de rättigheter, som tillkomma ständerna sjelfva. Genom denna regeringsform upphäfdes alla efter 1680 såsom grundlag gällande stadgar, äfven 1766 års förordning om tryckfriheten, hvilken likväl upplifvades, dock utan att förklaras för grundlag, och 1780 i det närmaste upphäfdes genom den förklaringen, att *boktryckare* var ansvarig för allt missbruk deraf, samt 1798 ytterligare inskränktes. — Hela det nya regeringssättet förändrades dock snart genom den s. k. *Förenings- och Säkerhets-akten* af 1789, genom hvilken konungen beklåddes med en magt, som nära gränsade till envälde. Genom denna akt tillade sig konungen rättighet att *börja krig* och att sköta «de riksvårdande ärendena som honom nyttigast syntes; vid riksdagar skulle hos Riksens Ständer »inga andra ämnen förehafvas än de, hvilka konungen sjelf proponerat.» Rådkammaren upplöstes, och 1791 förklarade konungen, att *Riksråds-titeln* borde alldeles försvinna. Adeln var det endaståndet, som afslog Säkerhetsakten; men då, vid Gustaf IV Adolfs kröning, adeln utan motsägelse aflade hyllningseden, ehuru akten var inryckt både i konungens försäkran och ständernas trohetsed, ansågs densamma vara antagen äfven af adeln, och

*) Först efter 1772 deltogo bönder i hemliga utskottet.

statsförfattningen förblef sådan den blifvit stadgad ända till revolutionen 1809, då det nya statskicket grundlades.

Sveriges nu gällande grundlagar äro 1) *Regeringsformen* af d. 6 Juni 1809; 2) *Riksdagsordningen* af d. 10 Febr. 1810; 3) *Successionsordningen* af d. 26 Sept. 1810; och 4) *Tryckfrihetsförordningen* af d. 16 Juli 1812, med de sednare i dem af konung och ständer vidtagna förändringarna. De igenom unionen med Norge uppkomna konstitutionela förhållandena afhandlas i *Riksakten* af den 6 Aug. 1815, hvilken i Sverige *icke* är af grundlagsnatur.

Enligt de ofvanuppräknade fyra grundlagarna är Sverige f. n. en *inskränkt monarchi*, hvars krona är ärftlig inom konungahusets manliga linie. Konungen eger verkställande magten och den del af lagstiftningen, som rörer «rikets allmänna hushållning» *); men lagstiftande magten i öfrigt delar han med *Rikets Ständer*, d. v. s. nationens representanter af de fyra stånden: *Ridderskap och Adel, Presterskap, Borgare* och *Bönder*, hvilka å sin sida hafva oinskränkt beslutanderätt i alla beskattningsfrågor. — Konungen eger «allena styra sitt rike på sätt regeringsformen föreskrifver», men skall dock inhemta upplysningar och råd af sitt *Statsråd*, bestående af 10 ledamöter, af hvilka minst 4 skola vara tillstädes vid föredragningen och afgörandet af alla regeringsärender. Från dessa undantagas likväl s. k. ministeriela och kommandomål. De förra afgör konungen efter att blott hafva hört statsministern för utrikes ärendena eller någon annan tillkallad ledamot af statsrådet, de sednare i närvaro af den krigsdepartements-chef, till hvars förvaltning saken hörer.

Af statsrådets tio ledamöter skola *sju* vara chefer för hvar sitt departement; de öfriga äro konsultativa. Alla från konungen utgående expeditioner och befallningar skola, för att bli gällande, vara försedda med *kontrasignation* af vederbörlig föredragande, hvilken är pligtig att vägra sin kontrasignation, då han finner konungens beslut strida mot Regeringsformen. Statsrådets i konseljen närvarande ledamöter skola i alla förekommande mål ovillkorligen till protokollet yttra sina meningar och, i händelse konungen skulle fatta något beslut, som strider mot grundlagen eller allmän lag, icke blott emot sådant göra kraftiga föreställningar, utan ock sina särskilda meningar till protokollet anföra, vid äfventyr att i annat fall ansvara för beslutet, såsom hade de tillstyrkt detsamma. Statsrådets protokoller skola vid hvarje riksdag granskas af Konstitutionsutskottet, hvilket i vissa fall kan ställa statsrådets ledamöter inför *Riksrätt*, i hvilken presidenten i Svea Hofrätt är ordförande, medan bisittarne utgöras af rikskollegiernas presidenter m. fl. Efter konstitutionsutskottets hörande kunna också ständerna hos konungen till entledigande anmäla den eller dem af statsrådets ledamöter, som de anse i sina rådslag icke hafva iakttagit rikets sannskyldiga nytta. Sedan 1809 tillsättes en särskild embetsman, kallad «Rikets Ständers Justitie-Ombudsman», som skall vaka öfver rättvisans skipande samt domstolarnas och embetsmännens handhafvande af lagar och författningar; för att utöfva hans embete under laga förfall för Justitie Ombudsmannen tillsättes en suppleant*). Vid hvarje riksdag väljes en (af 12 ledamöter af hvartdera ståndet bestående) *Opinionsnämnd*, som skall yttra sig om huruvida Högsta Domstolen uppfyllt sina åligganden eller icke.

Rikets Ständer sammanträda (sedan 1840) hvart *tredje år till lagtima riksdag;* dock kan konungen äfven dessförinan sammankalla dem till *urtima riksmöte*. Af *Ridderskapet och Adeln* eger hvarje på riddarhuset introducerad ätt säte och stämma på riksdagen genom sin hufvudman; *Preståndet* bildas så, att ärkebiskopen, biskoparne och pastor primarius i Stockholm kallas af konungen, medan kyrkoherdarne bland sig inom hvarje stift välja ett för stiftet bestämdt antal ledamöter. Äfven komministrarne hafva rättighet att, om de sådant åstunda, inom sig utse en fullmägtig för hvarje stift, och till preståndet räknas derjemte 2 professorer från hvartdera universitetets verldsliga fakulteter samt 2 ofrälse civila ledamöter af Vetenskapsakademien. — *Borgareståndet* bestod förut af fullmägtige, valda ge-

*) Detta konungens envälde i den ekonomiska lagstiftningen härleder sig redan från Magnus Ladulås, hvilken genom Skenningestadgan af år 1285 tillegnade sig ett betydligt inflytande på lagstiftningen i sådana ärenden; men år 1682 uppdrogs denna lagstiftning första gången *formligen* åt konungen. Under frihetstiden fick konungen mellan riksdagarna med Riksrådet göra stadgar och förordningar, hvilka dock underställdes näst inträffade riksdag; hvarken 1772 års Regeringsform eller Säkerhetsakten nämner någonting derom; men i 1778 års riksdagsbeslut göres skilnad mellan lagfrågor, i hvilka konung och ständer gemensamt besluta, samt ekonomiska frågor, dem konungen blott till ständernas underdåniga yttrande i nåder aflemnat. Våra nu gällande grundlagar (R. F. § 89, R. O. § 34) säga uttryckligen, att ständerna i dessa mål icke få besluta annat eller mera än föreställningar och önskningar att hos konungen anmälas. Imellertid finnes ingen bestämd gräns för den ekonomiska lagstiftningen, utan dit antagas allt det höra, som icke är grundlag, allmän kyrko-, civil- eller criminal-lag.

*) I samma ändamål var *Justitie-Kanslers-Embetet* ursprungligen inrättadt, och uti ett ständernas memorial till Kongl. Majestät vid riksdagen 1765—66 kallas denna embetsman för «*folkets ombud*». F. n. åligger det Just.-Kanslern att sjelf eller genom de under honom ställda fiskalerna föra *konungens talan* i mål, som röra allmän säkerhet och Kronans rätt; men gemensamt med Just.-Ombudsmannen vakar han öfver lagars och författningars obrottsliga efterlefnad.

nom städernas borgerskap bland magistratspersonerna eller det verkliga borgerskapet, dock till olika antal efter en städerna imellan uppgjord klassifikation; men vid 1856—58 års riksdag beslöts, att valberättigade till Borgareståndet äro icke blott borgare och magistratspersoner, »utan äfven öfriga idkare af yrken, som till borgerliga näringar höra, egare till hus och tomt samt egare eller innehafvare under ständig besittningsrätt af jord under stadens domvärjo, alla dessa, *så framt de äro i staden bosatta*, dock med undantag för husegare af adeln eller preståndet, gemenskapen vid arméen och flottan, allmänna och enskilda verks vaktbetjening, dem, som äro anställda i annans tjenst eller ständiga arbete, daglönare och dem, som ega utöfva något yrke endast till sjelfförsörjning»; till ståndet räknas ytterligare *en* fullmägtig från Falu Bergslag och *fem* från de öfriga bergsbruken. Förut förrättades valen i Stockholm och Göteborg genom elektorer, men i de öfriga städerna genom direkta val; huru f. n. med valsättet skall förhållas, är ännu icke afgjordt för alla städer. — *Bondeståndet* representeras genom en af allmogen i hvart härad efter hemmantalet vald, inom häradet boende och besuten hemmansegare eller kronohemmans-åbo, som förut icke hört till annat rikstånd eller innehaft ordinarie beställning i rikets tjenst. Valen ske öfver allt genom elektorer. — Adelns talman, den s. k. *Landtmarskalken*, utnämnes af konungen, likasom Borgare- och Bondeståndets talmän; ärkebiskopen är Preståndets sjelfskrifna ordförande. Alla stånden utse sjelfva sina sekreterare, utom Bondeståndet, hvars sekreterare utnämnes af konungen, fastän det vid flera riksdagar varit föreslaget och vid den sednaste, 1856—1858, af alla fyra stånden beslutet, att ståndet sjelft skulle få utse denna sin tjensteman. Detta beslut omintetgjordes genom konungens veto.

För att bereda och utarbeta ärenderna, innan de förekomma i stånden, nedsättas vid riksdagens början icke mindre än *sex* s. k. *Utskott* (*Konstitutionsutskottet*, af *24* ledamöter; *Statsutskottet*, af 36 ledamöter; *Bevillningsutskottet*, af *48* ledamöter; *Bankoutskottet*, af 36 ledamöter; *Lagutskottet*, af 16 ledamöter; *Allmänna Besvärs- och Ekonomi-utskottet*, af *48* ledamöter), utom *Expeditions-utskottet*, som uppsätter ståndens gemensamma beslut. Om konungen så önskar, tillsättes dessutom ett s. k. *Hemligt Utskott*, för att med konungen öfverlägga om ärender, som han pröfvar böra hemliga hållas, och derjemte kunna stånden hvart för sig nedsätta utskott till upptagande af sina enskilda angelägenheter och besvär. Stånden tillsätta äfven ett s. k. *Särskildt Utskott* för behandlingen af så vidlyftiga ärenden, att de icke kunna behandlas af de vanliga utskotten. Dessa af ledamöter ur alla fyra stånden bestående utskott kunna egentligen betraktas som medel att undvika den olägenhet, som fyrdelningen måste medföra för diskussionen af ärendena, och ett ytterligare steg till vinnande af detta mål togs af riksdagen 1856—1858, då det beslöts, att stånden kunna på ett rum sammanträda till gemensam öfverläggning under landtmarskalkens ordförandeskap, likväl utan rättighet att der fatta beslut. — De tre ofrälse stånden aflöna sjelfva sina valda ombud; men bland adeln måste en hvar personligen bära kostnaderna för sin vistelse vid riksdagen. — Riksdag får icke räcka längre än 3 månader från den dag, då konungen låtit underrätta ständerna om statsverkets tillstånd och behof; dock eger konungen icke magt att vägra ständernas begäran om riksdagens förlängande ytterligare *en månad*. Efter denna tids förlopp eger konungen att åtskilja ständerna, när han så för godt finner.

Under Rikets Ständers styrelse stå banken och riksgäldskontoret; de utöfva på allmän riksdag "Svenska folkets urgamla rätt att sig sjelft beskatta"; de ega, gemensamt med konungen, magt att stifta allmän civil-, kriminal- och kyrkolag samt att sådan förut stiftad lag förändra och upphäfva. Icke må konungen utan ständernas och icke ständerna utan konungens samtycke ny lag stifta och gammal upphäfva. Till grundlags stiftande, upphäfvande, förändring eller förklaring fordras alla riksståndens sammanstämmande beslut och konungens sanktion. Sådana frågor skola anmälas hos konstitutions-utskottet. Enligt förut gällande stadga kunde ständerna icke besluta om grundlagsförändringar förrän vid nästföljande riksdag; men 1856—1858 årens riksdag beslöt, att, om vid samma riksdag, då konstitutions-utskottet framställt förslag till grundlagsförändring, samtliga riksstånden förkasta förslaget, *detta då skall anses som omedelbart förfallet*. Om riksstånden icke kunna förena sig, så förstärkes konstitutionsutskottet för att genom samfäld omröstning förena skiljaktigheterna; men sedan skall det fullständigt utredda förslaget hvila till nästkommande riksdag, då till dess antagade erfordras samtliga riksståndens bifall. För alla beslut i öfriga ärender (utom i bevillningsfrågor, som afgöras i förstärkt Statsutskott med 30 ledamöter af hvarje stånd) gälla tre stånds mening och konungens samtycke; om två stånd stadna mot två, förfaller frågan *).

---

*) Om alla de, som enligt grundlagarna äro berättigade att representera eller särskildt för sig utse riksdags-ombud, iakttoge denna rättighet, så skulle svenska folkets representantförsamling uppgå till ett antal af 1600 personer, men kan dock grundlagsenligt inskränkas till omkring 250. Vid riksdagarna närvarande äro omkring 50 adelsmän, 60 prester och borgare samt vid pass 100 bönder. 1856—1858 utgjorde representanternas antal 110 af adeln, 70 prester, 108 borgare och 259 bönder tillsammans 547, eller en representant på ungefär hvar 6,600 person.

Men de olika stånden representera ett ansenligt olika antal personer och likaså en högst skiljaktig förmögenhet. De 110 adelsmännen vid riksdagen 1856—1858 representerade sålunda 11,678 personer, till hvilket

Enligt *Successions-ordningen* skall konungen i regeringen efterträdas af sin förstfödde son, Sveriges och Norges *Kronprins*, och efter denne af hans manliga efterkommande, Sveriges och Norges *Arffurstar*, i den ordning de äro ättens hufvudmän i rätt nedstigande led. Kungliga husets qvinliga medlemmar och deras efterkommande hafva ingen rätt till thronföljden. Om thronföljaren är omyndig, d. v. s. om han icke fyllt 18 år, när konungen dör, så skall regeningen föras af svenska och norska statsrådet, till lika antal sammansatt, i konungens namn, tilldess Riksdagen i Sverige och Storthinget i Norge sammanträdt och förordnat förmyndare. När konungaätten utgår, skall statsrådet inom femton dagar efter konungens död utfärda kallelse till riksdag och storthing, hvilka på samma dag välja thronföljare. Om då hvartdera riket utsett olika person, så afgöres skiljaktigheten genom en dagen före thronföljarevalet utsedd kommitté af 36 ledamöter från hvartdera riket, hvilka sammanträda i Carlstad och utkora ny konungaätt.

Tryckfrihetsförordningen stadgar hvarje Svensk mans rättighet, att utan hinder utgifva skrifter i tryck och att icke kunna tilltalas eller straffas för deras innehåll, så vida icke detta strider mot tydlig lag. Lagligheten af åtalade skrifters innehåll pröfvas af en *jury*, vald dels af parterna och dels af domstolen; juryn besvarar med ja eller nej domstolens fråga, om skriften är brottslig efter det eller det lagens rum, och till fällande fordras minst två tredjedelar af juryns röster. Till tryckfrihetens vård skola ständerna vid hvarje riksdag förordna 6 för kunskaper och lärdom kände män, bland hvilka Justitie-Ombudsmannen förer ordet. Det från 1854 års riksdag hvilande förslaget om tryckfrihetslagens upphörande som grundlag blef vid sednaste riksdagen af ständerna enhälligt förkastadt.

Utom dessa grundlagar antogos också vid 1809—1810 årens riksdag de s. k. *konstitutionella stadgarne*, hvilka, fastän flera af dem föreslås och bearbetas af Konstitutionsutskottet, dock icke ega grundlagsnatur i afseende på sitt stiftande, ändring eller upphäfvande. Dessa äro: *Ansvarighetslag för Statsrådets ledamöter, föredragande och rådgifvare i Kommandomål*, af d. 10 Febr. 1810; — *Instruktion för Rikets Ständers Justitiæ-Ombudsman*, af d. 27 Febr. 1810; — *Riddarhus-Ordningen*, af d. 31 Mars 1810; — *Ansvarighetslag för R. S. fullmägtige i Banken* af d. 1 Maj 1810; — *Ansvarighetslag för R. S. fullmägtige i Riksgälds-kontoret* af samma dag; — *Instruktion för R. S. Revisorer af Stats-Banko- och Riksgäldsverken* samt *Formulär för Sveriges Konungaförsäkran*.

Statsförvaltningen. Redan Ynglingasagan berättar, att konungen var omgifven af ett tolfmannaråd, bestående af de visaste män, och sedan Fylkeskonungarne blifvit utrotade, synes konungen med detta sitt råd hafva utöfvat administrationen omedelbart genom i landskaperna tillsatta höfdingar (i Upplandslagen "Folklandshærra," under hvilka en "lænshærra" var förordnad öfver ett eller möjligtvis flera härader). Dessa höfdingar i land-

---

antal Ridderskapet och Adeln uppgick; presteståndet, som representerades af 70 riksdagsmän, utgjorde ett antal af 15,501; borgarståndet, representeradt af 108 ledamöter, beräknades till 74,877 och bondeståndet till 2,303,503 personer, med 259 representanter. Hela den delen af befolkningen, som representerades af de 4 stånden, utgjorde sålunda 2,405,559; bestämdt orepresenterade voro sålunda de i tabellerna upptagna "alla andra," 1,004,469, att icke räkna de 960 Mosaiska trosbekännarne och de i riket bosatta 910 utländningarne. Orepresenterade voro också de 70,568 ståndspersonerna (jemf. sid. 14). — Lika skiljaktiga äro förmögenhetsförhållandena. Adeln representerar en grundförmögenhet af omkring 50, presteståndet af 2, borgareståndet af vid pass 70 och bondeståndet af 170 millioner, eller tillsammans omkring 290 millioner. Nu uppskattas hela rikets jordegendom till 537 mill., så att de orepresenterade ega blott af jordegendom ungefär 150 mill., oberäknadt hvad som kan på dem belöpa sig af de 163 mill. hvartill stadsegendomen blifvit uppskattad, utom de 86½ mill., hvartill man uppskattat Stockholms stad. Fastän representationen är fördelad i 4 hus, finnas likväl inga instanser, ty icke något hus eger att granska eller rätta ett annats beslut, och härigenom uppkomma talrika olägenheter, bland hvilka den icke är den minsta, att, när två stånd stanna mot två, de vigtigaste frågor måste hänskjutas till förstärkt utskott, der afgörandet icke sällan beror på en eller två röster, ofta till och med på en aflagd, förseglad röstsedel. Likaså företer vår representation den sällsamheten, att tre stånd, som tillsammans representera omkr. 110,000 personer, kunna afgöra alla beskattnings- och lagstiftningsmål emot bondeståndet, som ensamt representerar 2,300,000, likasom att de begge stånd, som representera det minsta antalet personer, adel och prester, (som representera omkring 26,000 personer), kunna i besluten uppväga och i förstärkt utskott besegra de begge andra stånden, som representera omkring 2¼ mill. menniskor. Om man undantager de vetenskapsidkare, som presteståndet med sig införlifvat, är borgarståndet det enda, som icke ängsligt sträfvat att hålla sig rent och obesmittadt af alla främmande elementer, sedan det vid sednaste riksdag inom sig upptagit husegare i stad m. m.; men likväl saknas bland annat äfven inom detta stånd representation för de stadsmannanäringar, som idkas på landet, likasom för fastighet i köpingar; från presteståndet äro alla ordinarie prester uteslutna, som icke innehafva pastorat eller sacellani, alla lärare vid de offentliga undervisningsanstalterna (utom universiteterna), som sakna prebende, alla litteratörer och konstnärer; hos adeln kan hvem som helst representera, blott han är hufvudman för sin ätt, om han än saknar både kunskaper och förmögenhet, och af det egentliga bondeståndet är knappt en tredjedel representerad o. s. v.

skaperna kallades stundom Jarlar; men med benämningen *Jarl* förstods sedan 12:te seklet det högsta embetet, konungens högsta representant i riket, som förde befälet öfver krigsmagten och dömde konungens dom. Redan af Magnus Ladulås delades, som vi ofvan anmärkt, detta stora Jarlsembete i två: *Drotsets* och *Marskens*, af hvilka den förre var den högsta domaren, ledde högsta förvaltningen af konungens och kronans slott, gods, sakören och inkomster samt räknades för rikets högsta embetsman och konungens representant, medan Marsken skulle "hjelpa Drotset att styrka lag och rätt i konungens ställe" samt i krig föra befälet öfver hären. Sedermera, i 15:de seklet, hade redovisningen och uppbörden af konungens skatt och ingäld öfvergått till en "*Kammarmästare*," och dessutom förekomma 2 "Cancellerer", nämligen en Öfver-Canceller, med rikets insegel, och en Gårds- eller Hof-Canceller. Gustaf I skapade rikets kammarverk och inrättade *Räknekammaren*, med 4 kammar-råd och en chef, samt gaf densamma instruktion 1544. På hans tid nämnas äfven Riksråd. Johan III upplifvade det ej på länge tillsatta Riksdrotsembetet, och vid hans kröning bestämdes Riksrådens antal till 24. Först enligt beslut af riksdagen i Stockholm d. 17 Juni 1602 inrättades en *ständig Rådkammare* med 12 ledamöter, och då tillsattes äfven följande fem, äfven förut förekommande embeten som de *högsta riksembetena*, nämligen Riksdrotset, Riksmarsk, Riksamiral, Rikscanceller och Riksskattmästare, hvarjemte fem Hofråd och en Hofcanceller förordnades. Enligt 1634 års regeringsform ställdes dessa fem höga embeten, som alla förvaltades af medlemmar utaf Riksens Råd, i spetsen för fem rikskollegier: Hofrätten, Krigsrådet, Amiralitetet, Cancelliet och Räkningskammaren, som "skola drifva alla regeringsärender, dock konungens rätt och höghet oförkränkt och i ingen måtto förminskad."

Hvarje embetsman skulle vara skyldig att *göra reda* för konungen sjelf, så ofta honom behagade, eller också årligen inför sitt collegium, medan Riks-Collegierna sjelfva voro ålagda att göra reda inför konungen, "der han är tillstädes och gitter," eller eljest inför de fem höga Riksembetena, hvarvid öfverståthållaren i Stockholm skulle adjungeras. Denna *redogörelse* blef likväl snart försummad, och föreskrifterna för densamma voro i öfrigt bristfälliga. Den enväldiga Carl XI öfvertog sjelf hela regeringsbördan, och genom 1720: års regeringsform förlorade Collegierna sin omedelbara andel i styrelsen, och förvandlades de till blotta underordnade auktoriteter, emedan deri stadgades, att deras presidenter skulle tagas *utom rådet*. När sedan under den s. k. Frihetstiden ständerna bemägtigade sig hela styrelsen, redogjordes det inför dem om statsförvaltningen, och ständerna lemnade kollegierna föreskrifter efter åsigterna hos det parti, som hade öfvervigten på riksdagarna. Genom Gustaf III:s revolution återkom den administrativa magten helt och hållet i konungens händer, så att hans råd och underlydande myndigheter blefvo *honom allena* redo skyldiga, och genom Säkerhetsakten blef konungens sjelfrådighet ännu större. Nu återfingo Collegiernas presidenter sin plats i Rådet, hvilken de bibehöllo, tilldess 1809:års regeringsform stadgade, att konungens råd icke fingo bekläda andra civila embeten, och föreskref, att de allmänna ärendena skulle föredragas af statssekreterare, en för hvart särskildt departement.

Den egentliga *Statsförvaltningen* bestrides f. n. af följande sju verk: *Kammar-Collegium* (grundlagdt 1540); *Krigs-Collegium* (inr. 1636); *Förvaltningen af Sjöärendena* (inr. 1803); *Stats-Kontoret* (inr. 1680); *Kommers-Collegium* (inr. 1652; det 1631 inrättade *Bergs-Collegium* förenades med detta 1857); *Kammar-Rätten* (grundl. 1651, bestämdt afsöndrad från Kammar-Collegium först 1719) och *Sundhets-Collegium* (inr. 1688). Under det gemensamma namnet *Konungens Kansli* innefattas regeringens expeditionsbyråer, hvilka äro följande: *a*) Justitie-Stats-, *b*) Justitie-Revisions; *c*) Utrikes-departementets; *d*) Landtförsvars-departementets; *e*) Sjöförsvars-departementets; *f*) Civil-departementets; *g*) Finans-departementets och *h*) Ekklesiastik-departementets Expedition. Utom de ofvannämda Collegierna finnas talrika allmänna verk, som hafva särskilda förvaltningsområden sig anförtrodda, t. ex. Öfver-Post-Direktörs-Embetet, General-Toll-Styrelsen, Seraphimer-Ordens Gillet, Landtmäteri-Kontoret, Styrelsen öfver Fängelser o h Arbetsinrättningar, Väg- och Vattenbyggnadsstyrelsen, Konvoy-Kommissariatet m. fl.

Provincialstyrelsen är anförtrodd åt *Landshöfdingar*, biträdda af Landssekreterare och Landskamrerare, hvilka sistnämda i Landshöfdingens frånvaro gemensamt förestå embetet. Omedelbara utöfningen af verkställande magten, tillika med kronouppbörden och polisen å landet, tillhör *Kronofogdar*, *Häradsskrifvare* och *Länsmän*, i städerna *Magistrater* (Borgmästare och Råd). I de större städerna finnas särskilda *poliskamrar* för ordningens upprätthållande. Till en ordnad *Municipalstyrelse* har blott en början blifvit gjord genom de *Sockne-nämder*, som inrättades till följd af Kgl. Förordningen d. 29 Aug. 1843. Dessa nämder utses å sockenstämma för två år och ega ombesörja sådana för socknen gemensamma ekonomiska angelägenheter, som menigheterna kunna åt dem vilja uppdraga, men få icke taga någon befattning med sådana ärender, som tillhöra embets- och tjenstemäns handläggning. Riksdagen 1856—1858 beslöt en skrifvelse till Kgl. Maj:t "att genom sakkunniga män låta ej mindre upprätta förslag om landsting eller en länen omfattande kommunalrepresentation, än äfven i sammanhang dermed öfverse de angående menighetsstyrelse så väl på landet som i synnerhet i städerna gällande författningar samt derefter till Rikets Ständers pröfning förelägga de förslag, hvilka i följd deraf kunna varda utarbetade." En landskapsrepresentation förekommer redan under medeltiden, vid *domareval* och vid *bevillning af*

utomordentliga skatter, och ännu under Gustaf I:s tid uppträda, likasom under Sturarne, landskapsförbunden och underhandla dels sinsemellan, dels med konungen, som ofta höll möten med enskilda landskaper eller flera sådana. Ännu under Gustaf den Stores tid höllos provincialsammanträden, till hvilka alla fyra stånden inom en provins kallades för att afhandla med konungens fullmägtige. Sådana provincialmöten förbjödos alldeles år 1660.

I äldre tider var, såsom förut omnämdes, konungen landets patriark, dess högsta prest och högsta domare; men i de landskap, af hvilka den demokratiska konfederationen, *Riket*, bestod, dömdes efter egna lagar, stiftade af folket med lagmannens biträde och tillämpade af *lagmannen*, såsom förnämsta domaren. Till honom hänskötos målen af de lägre domrarne, hvilka i Svea-landskapernas Hundaren kallades *Domare*, i Göta-landskapernas Härader och Fjerdingar åter *Häradshöfdingar* och *Fjerdingshöfdingar;* häradshöfding blef framdeles den allmänna benämningen på häradets domare. Längre fram utöfvades konungens domsrätt vid de årliga *Räfstetingen* antingen af honom sjelf eller en dertill förordnad embetsman (vanligtvis höfdingen) inom hvarje landskap, hvars särskilda lag dervid tillämpades. Sedan efter christendomens införande de andliga fått särskild jurisdiktion, inskränktes (i Christophers Landslag uttryckligen) konungens domsrätt till mål, hörande under de *verldsliga* domrarne, och förordnades, att konungsdom skulle dömas i hvarje landskap vid *Räfstetinget*, hvilket äfven kallades Landsting och hölls årligen, på vissa i lag bestämda tider, af konungen sjelf eller å hans vägnar af biskopen, två af domkapitlet, lagmannen och två af rikets råd eller andra goda friborna män, som biskopen och lagmannen dertill utsågo i hvar lagsaga. De tolf, som sutto i nämden vid dessa ting, kallades Konungs-nämd. Derjemte kunde konungen, när han så nödigt fann, inom landskapet hålla *urtima* ting, som kallades *Rättare-ting*, och vid dessa utöfvade konungen sjelf, eller den hans dom hade (drotset eller annan af konungen dertill förordnad) den konungsliga domsrätten. Under de första Wasa-konungarne gjordes åtskilliga försök att ordna denna domsrätt efter nya åsigter, och Erik XIV stiftade 1563 den s. k. *Konungens nämd*, som bestod af 12 män, minsta delen frälse, hvilka likväl vid vigtigare tillfällen förstärktes med adelsmän, krigsbefäl, borgare, äfven prester. En tredjedel af nämden skulle hvart tredje år draga omkring i hvar landsända uti de förnämsta städer, särdeles vid de stora marknaderna, och der döma konungens dom. Denna nämd gjorde sig imellertid förhatlig och tog slut med Eriks regering. Carl IX försökte visserligen att i stället för Räfst- och Rättaretingen bilda en Riks-öfver-domstol, men misslyckades deri, och först Gustaf Adolf kunde upprätta *Hof-Rätten* som hela rikets öfverdomstol. Den 19 Maj 1614 invigdes högtidligen *Svea Hofrätt*, hvari riksdrotset presiderade; derefter inrättades *Åbo Hofrätt* d. 15 Juni 1623 och *Göta Hofrätt* d. 5 Nov. 1634; men konungen fortfor icke desto mindre att «ega högsta dom öfver alla domare i Sverige» och utöfvade sjelf *benådnings-rätten*, en rättighet, som under Gustaf Wasa och hans söner flera gånger finnes konungen förbehållen. Under frihetstiden utöfvades högsta domsrätten gnm en afdelning af rådet (Kongl. Revisionen) under konungens presidium. Genom författningen af 1772 stadgades, att denna Justitiæ-Revision skulle bestå af sju riksråd och att konungen, när han var tillstädes, skulle deri ega endast två röster samt votum decisivum, när meningarne voro lika delade. Samma dag Säkerhetsakten försågs med konungens stadfästelse (d. 3 April 1789) upplöstes Rådkammaren, och den 15 derpåföljande Maj utfärdades förordnande för *konungens Högsta Domstol*, eller Justitiæ-Revision, bestående af 12 lagkunniga ledamöter, hälften frälse och hälften ofrälse, «dem K. M. på behaglig tid uppdrog en slik befattning». Denna Högsta Domstol blef genom Regeringsformen af 1809 permanent och oberoende af konungen.

De nuvarande Svenska *domstolarne* äro följande: *Lägsta instansen*, olika på landet och i städerna, består för det förra af *Härads-rätten*, hvars ordförande, *Häradshöfdingen*, nämnes af konungen, medan bisittarne utgöras af 12 *Nämndemän*, å sockenstämma valda hemmansegande bönder. Häradsrätten afgör både tvist- och brottmål samt dels afgör, dels undersöker i flerfaldiga inom häradet förekommande ekonomiska frågor. Sedan Kämnersrätterna upphäfdes 1849, utgöres *lägsta instansen* i *städerna* af *Rådhus-Rätten*, hvari *Borgmästaren* är ordförande, och hvars bisittare, 2 eller flera, kallas *Rådmän*. Dessa väljas af borgerskapet; men borgmästaren utnämnes af konungen bland trenne af borgerskapet föreslagna personer*) Sedan *Lagmansrätterna* upphäfdes 1849, är *andra instansen* nu mer *Hofrätt*, bestående af president, råder och assessorer, alla utnämnda af konungen. Hofrätterna äro tre: *Svea Hofrätt* i Stockholm, med 25 ledamöter, för Svea Rike, Norrland och Gotland, *Göta Hofrätt* i Jönköping, af 25 ledamöter, för Öster och Westergötland, Småland, Öland, Dal och Bohuslän, samt *Skånska Hofrätten* i Christianstad, med 10 ledamöter, för Skåne och Bleking. Under Svea Hofrätt lyda 45 *domsagor*, under Göta Hofrätt 41 och under

*) Enligt Magnus Eriksons på den gamla Björkö-rätten (stadsrätt) grundade stadslag handhades städernas styrelse af ett konungens ombud i staden, *fogden* eller *fogaten* (en förvrängning af det latinska *Advocatus*), samt af stadens ombud, Rådet, bestående i de större städerna af en borgmästare och 24 rådmän, hvilka årligen invaldes af det afgående rådet in pleno under Fogdens ledning. Stadens öfverdomstol bestod af 2 borgmästare, 12 rådmän och fogden eller hans ombud; underdomstolen af fogden å konungens och tre rådmän å stadens vägnar.

den Skånska 15. Till Hofrätterna fullföljas både tvist- och brottmål från de lägre domstolarna så väl i städerna som på landet. — Sista *instansen* utgöres slutligen af *Högsta Domstolen*, bestående af 12 ledamöter (till riksdagen 1844—1845 hälften af frälse, hälften af ofrälse stånd), hvilka konungen utan ansökning eller förslag kallar bland dem, som han dertill anser skickligast. När konungen vill öfvervara Högsta Domstolens sessioner, har han der 2 röster, bvilka vid inkomna förfrågningar om lagens rätta mening böra inhemtas och beräknas, äfven om konungen icke deltagit i domstolens öfverläggningar derom. Vid afgörandet af *nådeansökningar*, som föredragas i Statsrådet, och i hvilka konungen allena besluter, skola tvänne af Högsta Domstolens ledamöter vara närvarande och yttra sig till protokollet, och derjemte skall denna domstols yttrande, tillika med Statsrådets, åtfölja de propositioner i lagfrågor, som konungen vill framställa för Rikets Ständer. Högsta Domstolen eger likaledes, att, likasom Statsrådet, yttra sig öfver de från ständerna afgifna lagförslagen, inan konungen fattar beslut om dem.

Samtliga de svenska domstolarne äro *permanenta*, utom *Häradsrätterna*, som på vissa orter sammanträda blott en, på andra, två eller tre gånger om året, ehuru äfven Extra-Häradsting hållas, när sådant begäres af part, eller något gröfre brott blifvit föröfvadt o. s. v.

Jury finnes blott i tryckfrihetsmål. — I skuldfordrings- och andra speciela mål bildar *Konungens Befallningshafvande* första instansen, ehuru denna myndighet är hufvudsakligen administrativ.

Finanser.

I äldsta tider bestodo konungens inkomster dels af vissa egendomar, till hvilka han hade nyttjanderätten, och af hvilka de förnämsta kallades *Uppsala Öde*, dels af å jorden hvilande, till honom utgående årliga utskylder samt personella skatter. Ursprungligen voro skatterna frivilliga sammanskott; men tid efter annan blefvo flera af dem *ständiga* under särskilda titlar, och dessa ständiga skatter lofvade folket i sin trohetsed att utan tredska årligen utgöra, hvaremot konungen icke egde rätt att utan folkets bifall fordra *utomordentliga* skatter (urtima gärd, bevillning *). Som laga skäl till en sådan urtima gärd upptager Södermanlandslagen endast två fall, nämligen att utländska trupper behöfde värfvas till landets försvar, och att konungen red sin Eriksgata. Derjemte hade konungen inkomst af böter och af *dana-arf*, d. v. s., efter den tidens lagar, arf efter *utländsk* man, som här i landet dött utan arfvingar. Kronans inkomster tillväxte efter hand, dels genom de gamla kronogodsens tillökande och förstorande genom nyodlingar, dels genom åtskilliga bevillningar, om hvilka landslagarne under 13—15 seklerna innehålla närmare bestämningar. Genom Magnus Ladulås' stadga om frälserusttjensten och likaledes genom det andliga frälset samt presterskapets rätt till tionden (den äldsta handling, hvari denna omtalas är ett bref af påfve Gregorius VII af 1080; tionden delades mellan presten, biskopen, kyrkan och de fattiga) förminskades visserligen Kronans inkomster; men allt detta och mera dertill återvanns åt henne genom Gustaf Wasas onekligen till hög grad despotiska förfarande. Hans åsigter i afseende på eganderätten till den Svenska jorden voro de, att sådana egor, som obyggda ligga, höra Gud, konungen och Sveriges Krona till, — en rättighet, hvilket i det s. k. Helgeandsholms-beslutet, som dock uppenbarligen är en förfalskad handling, hvilken producerades först under Johan III:s tid, härledes alltifrån 1282. Gustaf ansåg derjemte all obebyggd jord hafva varit Kronans, och att således alla skattehemman (d. v. s. de från skatt *icke* frälsta hemman, som då besuttos af *bönder*, den ena af de bägge delar, hvari odalmännens stånd blifvit deladt genom frälserusttjensten) voro upptagna på Kronans grund samt endast genom en af nåd beviljad ständig besittningsrätt blifvit skiljda från de gods, som Kronan innehade med verklig eganderätt. Härigenom kom man att betrakta skattebönderna nästan som Kronans landtbönder. Derjemte lade Gustaf under Kronan omkring 20,000 hemman, som förut tillhört de andliga, och tillerkände derjemte Kronan $\frac{2}{3}$ af tionden. Genom allt detta blef Kronan rik; men den sålunda införda redan i rikets finanser blef dock icke långvarig. De oupphörliga krigen fordrade nya gärder; i synnerhet Gustaf II Adolf och hans närmaste efterträdare måste förskaffa sig penningar dels genom försäljning och förpantning af Kronans gods samt af Kronans ränta af skattegodsen dels ock genom nya gärder. På detta sätt uppkommo Landtågsgärden, Boskapspenningarne, Qvarntullen, Landt- eller Lilla Tullen och Accisen samt Skjutsfärds- och Dagsverkspenningarne. Genom Carl XI:s reduktion och administrativa åtgärder i öfrigt försattes statens finanser återigen i blomstrande skick; men Carl XII:s krig och olyckor förstörde ännu en gång alltsammans, och under frihetstiden måste man pålägga nya skatter, hvilka nu företrädesvis drabbade bergshandteringen och industrien. Efter det nya statsskickets införande har man till princip antagit, att icke förhöja grundskatterna, utan att genom bevillningar, hufvudsakligen på person och rörelse samt inkomst, betäcka de statsbehof, hvartill de ordinarie statsinkomsterna icke varit tillräckliga.

Svenska Statens *Inkomster* f. n. utgå dels af staten och Kronan tillhöriga egendomar, dels erläggas de af befolkningen genom *Skattebidrag*, som utgöras under många och olika benämningar, ehuru dessa kunna sammanfattas under tvänne hufvudrubriker: *Ordinarie* och *Extra-Ordinarie-Inkomster*: Till de förra räknas de ständiga räntorna (jordeboks- och hemmantalsränta), tionde, af-

*) Naumann, Sveriges Grundlagar, sid. XI. *Geogr. Lexik.*

rad, arrendemedel af kungsgårdar och andra lägenheter m. m., sammanfattade under icke mindre än 27 inkomsttitlar; till de sednare höra de s. k. *bevillningarne:* Sjötullsmedel, Salu-accis af Städerna, Postmedel, Chartæ-Sigillatæ-medel och Bränvinsbränningsafgift, hvartill slutligen kommer *Allmänna Bevillningen,* ämnad att fylla den brist, som kan uppkomma, och hvilken utgöres efter en af ständerna vid hvarje riksdag uppgjord Bevillningsförordning. Såväl Ordinarie-Inkomsterna som Bevillningsmedlen ingå till Statskontoret och kallas derföre gemensamt för *Statsmedel;* deremot ingår *Allmänna Bevillningen* till Riksgäldskontoret och hörer till de s. k. *Riksgäldsmedlen.* De ordinarie inkomsterna anses som stående skatter eller en statens egendom, hvilken Ständerna icke kunna nedsätta eller upphäfva; bevillningarne tillhöra deremot uteslutande Ständernas förordnande, och konungen kan utan deras samtycke icke förhöja några allmänna afgifter, med undantag allenast af tullen på spannmål. Så väl de ordinarie inkomsterna som de extraordinarie utlagorna och bevillningarne få icke anordnas till annat än de af rikets ständer pröfvade behof och efter den upprättade staten, och i 65 § R. F. förordnas, att »statsmedlen ej må *annorlunda* än fastställdt blifvit, anordnas." Denna fastställelse sker genom den s. k. *Stats-Regleringen,* och uti *Riksstaten* eller *Budgeten* sammanföra Ständerna de beviljade beloppen under särskilda *Inkomst-* och *Utgifts-hufvudtitlar.* Imellertid kan konungen, på grund af gjorda medgifvanden å ständernas sida, använda de möjliga *besparingarna* på hufvudtitlarne till sådana för rikets styrelse oundgängliga utgifter, som äro af *tillfällig* egenskap; men deremot få de å *inkomsttitlarna* uppkommande *öfverskotten* icke användas af regeringen omedelbart, utan öfverlemnas till Riksgäldskontoret för att derifrån disponeras blott till de af Rikets Ständer å detta verk anvisade utgifterna.

Utom den ofvannämnda *Ordinarie-Stats-Regleringen* fastställes imellertid (sedan riksdagen 1828—1830) vid hvarje riksdag en s. k. *Extra-Ordinarie-Statsreglering,* hvartill dock anslagen icke utgå årligen, såsom till den ordinarie, utan vanligen på tre år. Denna Extra-Stats-reglering, hvartill utgifterna skola utgå från Riksgälds-Kontoret, innefattar en anordning af medel till hvarjehanda tillfälliga utgifter och lån (hufvudsakligen afseende försvarsverket och landets odling), och är med afseende på dem Konungen helt och hållet bunden af Ständernas stat och de föreskrifter för medlens lyftning, som Ständerna gifvit vid deras beviljande. De besparingar, som kunna uppkomma på de till Extra-Statsregleringen hörande anslagen få icke heller, derest sådant icke är uttryckligen medgifvet, användas till andra behof, utan måste oafkortade reserveras till kommande Ständers förfogande. — Härtill kommer slutligen en anvisning af *kreditiver,* eller bestämda summor, som få lyftas, då vigtigare, oförutsedda behof inträffa. Budgeten innefattar sålunda tre hufvudafdelningar: *Ordinarie Stats-Regleringen, Extra-Ordinarie-Stats-Regleringen* och *Kreditiverna.*

Om beloppet af Svenska Statens inkomster och utgifter i äldre tider känner man blott helt litet. Ljungberg uppgifver (II. 320 ff.), att då Gustaf I mottog regeringen, utgjorde statens alla *inkomster* 24,000 mark (en mark penningar = $\frac{1}{3}$ Rd Sp.), medan *utgifterna* uppgingo till *60 000,* och Riket hade en utländsk *skuld* af 68,000 mark. Men inom få år var skulden icke allenast betalad, utan kung Gustaf kunde äfven lemna penningelån till främmande furstar. Vid sin död lemnade han det s. k. »Herr Eskils Gemak», som bestod af fyra kamrar, uppfyldt med silfver, för hvars användande dock Erik snart visste råd. — Den äldsta riksstat, som vi ännu ega i behåll, skall, enligt samma författare, vara den af 1652 och sluta sig på en summa, som motsvarar 2,241,507 Rdr Sp. Carl XI:s stat af år 1696 utgjorde 1,618,650 R:dr Sp., oberäknadt inkomsterna af de stora utländska besittningarna (Liefland med Riga och Ösel, Pommern med Wismar, Estland, Ingermanland, Bremen, hela Finnland), som uppgingo till 1,052,500 Rdr Sp., hvaremot Svenska statsverket för dessa provinser hade en utgift af 529,690 Rdr Sp. År 1772 uppgingo Kronans inkomster till 10,818,465 Daler Silfvermynt eller 1,803,077 Rdr Sp., och år 1796 hade Kronan af Sverige och Finnland uti inkomst 7,531,817 Rdr 24 sk., hvaraf allmänna bevillningen utgjorde 1,366.666 Rdr 32 sk. Efter 1809 års revolution finnas af Rikets Ständer regelbundet uppgjorda statsförslag, och enligt dessa hafva statsverkets inkomster varit följande för nedanstående år och intill näst derefter inträffande riksdagar:

Statens *inkomster* utgjorde:

						Ordinarie	*Extra-Ordinarie*	o. *Statsfyllnads-summa.*
År	1810	B:ko	Rdr	3.346,012,	deraf	1,399,536	1.437,349	569,126.
»	1824		»	8,121,358	»	3,709,933	2,757,925	1,653,510.
»	1830		»	9,136,200	»	3,867,644	3,417,356	1,851,200.
»	1841		»	10,742,880	»	4,447,230	4,687,150	1,608,500.
»	1852		»	12.470,040	»	4.639,360	6,646,800	1,183,880.
»	1855		»	14,358,300	»	4,832,800	9,395,500	————

Emedan statsbristen eller statsfyllnadssummorna äfven äro intagna i denna tabell, utvisar totalsumman af statens inkomster tillika beloppet af *statens utgifter.*

Utom denna *ordinarie statsreglering,* för de ofvanstående åren och intill näst derefter inträffande riksdagar, har extra statsregleringen (se ofvan) också upptagit ansenliga summor. Denna extra statsreglering härleder sig från 1828—1830 årens riksdagar, då konungen begärde omkring $3\frac{1}{2}$ million Rdr banko till försvarsverkets iståndsättande eller också

att få upptaga ett lån till dessa behof, men ständerna, som icke ville göra lån, af extratillgångar anvisade 1,434,939 Rdr. hufvudsakligen till militära behof. Sedermera hafva vid riksdagarna sådana anslag, hufvudsakligast till försvarsverket och till befordrande af landets physiska odling, blifvit gjorda och stundom varit ganska betydande. Vid 1840—41:årens riksdag uppgick t. ex. extra-statsregleringen till 5,253,712, vid riksdagen 1850—1851 till 3,927,214, vid riksdagen 1853—1854 till 14,242,729 rdr bko (deraf 2,823,666 till lån). Dessa anslag utgå imellertid icke årligen, utan i allmänhet blott på 3 år, som ofvan sades.

De förnämsta bland de ordinarie inkomsterna äro de *ordinarie räntorna* (enligt Landshöfdingarnes berätttelser 1850—1855 = 6,800,000 rdr rmt), och *kronotionden*, de vigtigaste bland de extra-ordinarie åter *Sjötullsmedlen* och *Bränvinsafgiften*, (enligt samma uppgifter för 1851—1855 = 2,700,000 rdr rmt) hvilka sistnämnda i förhållande till statsverkets samtliga inkomster äro de mest betydande. Tullmedlen hafva i sednare tider ökat sig så hastigt och betydligt, att, när de under statsregleringsperioden

År	1812—1815	uppgingo till	1,486,000	rdr	bko.	
»	1824—1829	» »	1,759,000	»	»	
»	1841—1844	» »	3,266,000	»	»	
»	1852	» »	5,295,090	»	»	stego de redan
»	1854	till	6,331,713	»	»	och
»	1855	»	7,702,000	»	»*).	

Bränvinsbränningen, som hittills betalat endast vid pass 6 rst i skatt för kannan, så att 33,000 brännerier i medeltal till staten betalade blott 500,000 rdr, belades vid riksdagen 1853—54, som vi förut haft tillfälle nämna, med en förhöjd skatt af 16 sk. per kanna, hvaraf följden blifvit den, att brännerierna, ehuru förminskade till ett antal af 3,853, likväl betalat ett skattebelopp af 3,066,666 rdr, eller 780 rdr för hvarje bränneri, i stället att hvarje förut erlade blott 15 rdr **).

Utom ordinarie- och extrastatsregleringen bruka äfven, såsom ofvan sades, Rikets Ständer anvisa s. k. *krediti̇ver*, eller bestämda summor till lyftning för *oförutsedda* behof. Dessa krediti̇ver, vid hvilkas användande regeringen icke är underkastad annan inskränkning, än att hon skall använda dem till de derför uppgifna ändamålen, äro af 3 slag, först det s. k. *Stora Kreditivet*, som får lyftas blott »vid infallande krig», — dernäst *Mindre Kreditivet*, afseddt »till rikets försvar och andra högst vigtiga ändamål», och slutligen vissa för särskilda ändamål beviljade kreditiver, hvilka icke, såsom de bägge föregående, omtalas i grundlagarna. Stora Kreditivet har varit bestämdt till 2 millioner, det mindre har sedan 1809 vexlat mellan 1 och 1½ million till 2½ mill., och bland de öfriga kreditiverna befinnas t. ex. ett på 500,000 rdr för kolera-kostnader, beviljadt vid riksdagen 1834—35, ett om 250,000 rdr för neutralitetens upprätthållande, anvisadt vid riksdagen 1853—54 o. s. v.

Den af rikets ständer vid riksdagarna upprättade riksstaten innefattar följande *utgiftstitlar*, med de på dem belöpande summorna för nedanstående år:

	1845—1848.	1849—1851.	1852—1854.	1855—1857.
1. Hof- och Slottsstaten	686,700	686,700	780,840	780,840.
2. Justitie-departementet	811,100	1,112,920	1,160,250	1,190,360.
3. Utrikes- dito	225,650	225,650	225,650	225,650.
4. Landtförsvars- dito	4,118,240	4,162,180	4,261,330	4,376,340.
5. Sjöförsvars- dito	1,414,400	1,429 240	1,551,950	1,590,520.
6. Civil- dito	860,740	863,330	888,160	994,140.
7. Finans- dito	1,704,600	1 749,950	1,756,620	1,783,780.
8. Ekklesiastik- dito	1,038,200	1,145,100	1,194,980	1,305,830.
9. Indragningsstaten	524,460	539,840	650,260	629,460.
Bidrag för bestridande af de på Riksgäldskontoret anvisade utgifterna				1,481,380.
Summa	11,384,090	11,914,910	12,470,040	14,358,300 allt bko.

Den vid 1856—1858 årens riksdag uppgjorda beräkningen af Svenska rikets *ordinarie* eller ständiga *inkomster* uppgår till 8,196,800 rdr rmt, af de *extra-ordinarie* till 18,277,900 eller tillhopa 26,474,700 rdr rmt årligen.

*) Efter finanskrisen sjönko imellertid tullinkomsterna så, att när inkomsten vid de Svenska tullplatserna under de 4 första månaderna af 1857 uppgingo till 3,005,000 rdr, de under de 4 första månaderna af 1858 utgjorde blott 1,715,000 rdr.

**) Se vidare här ofvan: Allmän Öfversigt, pag. 27.

Deremot uppgå enligt riksstaten *utgifterna* till följande belopp:

1:sta Hufvudtiteln (Hof- och Slottsstaterna)	Rdr	Rmt	1,301,400.
2:dra Hufvudtiteln (Just.-departem.)	»	»	2,126,630.
3:dje Hufvudtiteln (Utrikes-departem.)	»	»	479,200.
4:de Hufvudtiteln (Landtförsvaret)	»	»	8,686,900.
5:te Hufvudtiteln (Sjöförsvaret)	»	»	3,241,530.
6:te Hufvudtiteln (Civil-depart.)	»	»	2,167,500.
7:de Hufvudtiteln (Finans-depart.)	»	»	3,332,400.
8:de Hufvudtiteln (Ekklesiastik-departem.)	»	»	3,055,000.
9:de Hufvudtiteln (Pensions- och Allmänna Indragningsstaterna)	»	»	1,117,940.
Summa	Rdr	Rmt	25,508,500.

Sålunda uppkommer ett *öfverskott* af 966,200 rdr rmt, hvilka skola användas för *Extra-statsregleringen*. Till denna skola utgifterna utgå från Riksgälds-kontoret, och beräknas dessa för de tre åren 1858, 1859 och 1860 till 16,568,542, hvarförutan sistnämnda kontor har åtskilliga utbetalningar, så att sammanlagda beloppet af dess utgifter för den treåriga finansperioden stiger till 26,698,603 rdr rmt. Kontorets tillgångar härtill utgjorde inalles 24,718,350 rdr rmt, och den sålunda uppkomna bristen, 1,980,252 rdr rmt, måste betäckas genom Allmän Bevillning. Hela den summa, som under den treåriga finansperioden skall utgöras af Sveriges inbyggare, uppgår sålunda till 103,224,103 rdr rmt eller till 29¾ rdr rmt för hvarje individ.

Men utom de till *Statsverket* ingående skattebidragen utgöras af landet betydliga, uti statens budget icke upptagna afgifter till så väl *municipala* som till och med allmänna *stats*-ändamål. Sådana i statskassan icke inflytande utskylder, öfver hvilkas belopp man saknar tillförlitliga uppgifter, äro t. ex. följande, hvilkas belopp upptagas efter landshöfdingarnes berättelser för åren 1851—1855:

För *rustnings-* och *roteringskostnad*	4,350,000	rdr	rmt *)
Kleresiet	4,000,000	»	»
Fattigförsörjningen	2,260,000	»	»
Väghållningen	2,050,000	»	»
Skjutskostnaden	940.000	»	»
Diverse onera	2,700,000	»	»
Kostnader för städernas styrelse	750,000	»	»
Summa	17,150,000	»	»

Sverige hade före riksdagen 1856—1858 ingen *utländsk statsskuld* och icke heller någon betydande *inhemsk* sådan. Den inhemska skuld, som staten åsamkade sig till följd af 1808—1809:årens krig, uppgick i slutet af 1810 till 7,079,861 rdr. Vid 1830 års slut hade den inländska skulden ett belopp af 7,491,916 rdr; men riksgäldskontorets fordringar och tillgångar voro då så stora (6,320,051 rdr), att skulden med blott 1,081,815 rdr öfversteg tillgångarna. Vid 1847 års slut och sedan ständerna beslutit, att åtskilliga Riksgäldskontorets äldre skulder skulle föras inom linien, utgjorde den återstående inhemska skulden endast 4,832,035 rdr; men vid riksdagen 1847—48 anvisades till konungens disposition ett kreditiv af 2 millioner rdr bko att användas till rustningar och andra åtgärder, som de politiska förhållandena kunde kräfva, och ständerna beslöto, att denna summa skulle anskaffas genom upplåning. Till godtgörande af detta lån med derå upplöpande räntor anslogs tillika ett årligt belopp af 300,000 rdr att utgå efter de grunder, den af ständerna derom upprättade författningen innehöll. På grund af dessa beslut upplånades medelst 3, 4 och 4½ procents obligationer en summa af 1,006,250 rdr bko, hvilken under loppet af 1850 till fullo betalades. Derjemte beslöto ständerna vid riksdagen 1853—54, att de medel, som erfordras till de jernvägsanläggningar, som blifvit eller kunna bli beslutna, skulle anskaffas genom upplåning för statens räkning medelst fonderade, inom riket utgifna, räntebärande obligationer, lydande å svenskt mynt och utfärdade af riksgäldskontoret å ständernas vägnar. I slutet af 1854 funnos sådana obligationer utfärdade till ett belopp af 1 million rdr bko, oberäknadt några äldre obligationer, utfärdade dels till rikets ständers bank och dels till innehafvaren mot 5 proc., de förra till belopp af 2,640.000, de sednare till blott 6,750 rdr. Totalsumman af Riksgäldskontorets räntebärande skulder detta år var 4,037,631. och af dess räntefria skuld 916,820 rdr. Verkets tillgångar öfverstego imellertid skulderna med 2,866,528 rdr. Vid riksdagen 1850—51 lemnade ständerna också en garanti af 4 proc. ränta å byggnadskapi-

*) Enligt Landshöfd.-berättelserna för 1851—55 uppgingo statsbidragen till 29,000,000 rdr rmt under följande rubriker:

Ständiga räntor	6,800,000 rdr rmt.
Rustning och rotering	4,350,000
Kleresistaten	4,000,000
Div. allm. besvär	2,700.000
Bränvinsbränn. afg.	2,700,000
Fattigförsörjning	2,260,000
Allm. Bevillningen	2,250,000
Väghållning	2,050,000
Skjutsningsbesväret	940,000
Städernas styrelse	750,000
Arrendemedel	400,000

När denna summa fördelades på hela folkmängden, skattade hvarje person 7 rdr 32 sk. rgs, oberäknadt tulluppbörden, charta-sigillata-afgiften och flera indirekta skatter.

talet samt 1 proc. amortissement till bolaget för den s. k. Köping-Hult-jernvägen, för hvilken kostnaden var beräknad till omkring 5 millioner rdr bko; men sedan bolaget icke uppfyllt sin förbindelse, är äfven denna garanti förfallen.

Genom riksdagen 1856—1858 fick deremot staten en betydande utländsk skuld, uppkommen genom ett i utlandet upptaget lån af 20 millioner rdr rmt till jernvägarnas anläggande, samt ett ytterligare lån af 12 mill. rdr rmt, föranledt genom den i slutet af 1857 utbrustna penningkrisen och upptaget i afsigt att förskaffa hjelp till de nödlidande näringarna. — Riksgäldskontorets skulder år 1856 uppgingo till 9,635,620 rdr bko; men dess fordringar stego till 17,064,003 rdr s. m., så att öfverskottet utgjorde 7,408,382 rdr bko.

Sveriges *krigsmagt* bildades fordom vid infallande krig genom utskrifningar i hvarje provins, som ålades att uppsätta ett visst antal knektar, medan det adliga frälset tjenade till häst. När krigen blefvo långvarigare och tätare, nödgades regeringen bilda värfvade regimenten, af hvilka en del förblefvo stående äfven i fredstid såsom garnisoner i fästningarna. Sedan Carl XI organiserat Sveriges krigsmagt på det för detta land egna sättet, sönderföll arméen i tvänne väsendtligen olika delar, den *indelta* och den *värfvade*. Den förra är bildad på det sätt, att allmogen genom vissa sammansättningar efter hemmantal (ungefär 2 hemman för hvarje rote) uppsätter soldater med beklädnad och nödigt underhåll i jord eller löningspersedlar. Derjemte har arméen två geniekorpser, ingeniör- och topografiska korpsen. Hela den stående arméen utgör 47,598 man. Dertill kommer sedan 1812 *Beväringen*, bestående af all landets vapenföra ungdom, indelad i 5 klasser från och med 21:sta till och med 25:te året samt utgörande vid pass 152,000 man, af hvilka den effektiva styrkan likväl sannolikt icke kan beräknas till högre än 85,780 man. Härtill kommer Gotlands National-beväring, som, ehuru tillhörande stående arméen, likväl får användas endast till ön Gotlands eget försvar och består af 9,048 man infanteri, jägare och pikförare, samt 236 man artilleri. Med denna styrka inberäknad, uppgår den stående arméen med befäl, spel, civiltjenstemän o. s. v. till ofvan uppgifna summa 47,598 man.

Vid 1855 års ingång utgjorde de ständiga trupperna följande nummerstyrka:

Infanteri, 16 regimenten af tillsammans	25,240 man.
Kavalleri, 8 regim.	4,705
Artilleri, 3 dito	2,829
Sappörer, ett kompagni	120
Summa	32,894 man,

oberäknadt officerare samt underofficerare vid de ofvanstående regimenterna (3,025 personer) samt ingeniör-, telegraf- och fyrverkarekorpserna (117 personer tillsammans).

Svenska arméens *reservtrupper* utgöras af Lifbevärings-regimentet, Hallands Infanteribataljon, Allmänna Beväringen samt extra Roteringsmanskapet, hvartill komma vid regimenterna öfver stat befintliga officerare samt i arméen qvarstående officerare, tillsammans 447 officerare och 95,347 man (1845). För närvarande kunna arméens reservtrupper med säkerhet upptagas till 100,000 man.

Svenska *flottan* räknar minnesrika anor. För att icke tala om sjömagten i äldsta tider, hvartill hvarje härad i riket skulle bidraga med fyra skepp, utom Westmanland, som lemnade 2 för häradet, och Gottland, som inalles uppsatte 7, kunde redan Torkel Knutsson år 1298 gå mot Ryssarne med 111 fartyg, och Sten Sture den Äldre år 1496 med icke mindre än 130. När Gustaf Wasa mottog riket, bestod örlogsflottan blott af »en hop skärjebåtar och annat prackeri»; men redan före konungens död lågo 23 stora skepp i Stockholm och 6 i Kalmar. Konung Erik hade en flotta om öfver 60 segel, med hvilken han beherrskade Östersjön mot Danskar och Lübeckare. Sedan vanvårdades flottan, tilldess Gustaf den Store upphjelpte äfven denna, så att han kunde afgå till Tyskland med 30 krigskepp och 200 transportfartyg. När Christina afsade sig kronan, bestod flottan, som redan 1644 öfver Danskarne vunnit den afgörande segern vid Femern, af 50 krigsskepp från 30 till 80 kanoner, och Carl XI, anläggaren af Carlskrona, lemnade efter sig 37 rangskepp, 10 fregatter samt tillika smärre fartyg. Carl XII upprätthöll likaledes flottan, och oaktadt krigets alla olyckor hade Sverige vid freden 1721 ändock 30 linieskepp och fregatter. Gustaf III var den, som synnerligen omhuldade flottan och hade 1788 icke mindre än 26 linieskepp och 15 fregatter, oberäknadt smärre fartyg, allesammans, skärgårdsflottan inberäknad, bestyckade med 5,000 kanoner. Efter denna tid har flottan visserligen icke varit försummad; men otillräckliga anslag hafva vållat, att hon icke kunnat upprätthållas vid sådan styrka som i Gustaf III:s tid. Mellan 1810 och 1838 nybyggdes imellertid 7 linieskepp, 7 fregatter, 8 skonerter och 3 korvetter, utom ett betydligt antal kanonslupar och kanonjollar, tillika med mörsarfartyg och ångbåtar.

Vid 1854 års riksdag bestod flottan af 33 örlogsskepp (deraf 10 linieskepp, nu två med skruf, och 7 fregatter) samt 248 skärgårdsfartyg, inalles 281 fartyg, utom de kongl. jakterna, lastdragare, transportfartyg o. s. v., med 1,511 kanoner och en ordinarie bemanning af 8,924 man. Härtill kunna i krigstid läggas *sjöbeväringen*, som enligt en kongl. kungörelse af den 13 Febr. 1849 skall tagas från vissa delar af landet (Blekinge och Vester-Norrlands län, Öland, Södra Möre fögderi af Kalmar län m. m.), — sjökaptener, styrmän och maschinister å privatas ångfartyg samt allt det handelsflottan tillhöriga manskap, som vid utbrott af krig är inskrifvet å sjömanshus eller i magistraternas rullor, hvilket skall på flottan tjenstgöra från 20 till fyllda 30 års ålder. Dertill komma ytterligare i krigstid 1535 båtsmän af den s. k. Extra Roteringen,

så att Sveriges hela sjökrigsstyrka uppgår till 36,256 man.

Konungariket Sveriges Indelningar.

Uti *historiskt hänseende* indelas Sverige i tre hufvuddelar: *Svea Rike*, eller *Svealand*, den mellersta, *Göta Rike* eller *Götaland*, den sydligaste, och *Norrland*, den nordligaste. Dessa hufvuddelar bestå af 24 historiska provinser eller *landskap*, nämligen *Svealand* af 6: *Uppland* (det östligaste landskapet mot Ålands haf och Östersjön), *Södermanland* (i söder om Uppland), *Westmanland* (i vester om Uppland), alla tre omkring Mälaren, *Nerike* (kring Hjelmarens vestra och Wetterns norra ända) *Värmland* (norr om Venern) samt *Dalarne* (i norr om Vestmanland. i öster om Värmland och Norge).

Götaland af 10: *Östergötland*, *Småland* och *Blekinge* (vid Östersjön), *Skåne* (Sveriges sydligaste landskap), *Halland*, *Bohuslän* (vid Kattegatt), *Vestergötland* (vester om Vettern och söder om Venern), *Dal* (vester om Venern) samt Östersjö-öarne *Gotland* och *Öland*.

Norrland af 8: *Gestrikland*, *Helsingland*, *Medelpad*, *Ångermanland*, *Vesterbotten* (vid Bottniska Viken), *Herjeådalen*, *Jemtland* och *Lappland* (utmed Kölen).

I *administrativt hänseende* indelas dessa landskap i 1 öfverståthållarskap och 24 *län* eller landshöfdingedömen.

Hvarje län delas i *fögderier*, tillsammans 112, innefattande ett eller flera *härader*. Häraderna, till antalet 191, utgöras af *socknar*, tillsammans 2,429. Socknarne innefatta *Hemman*, *Lägenheter*, *Verk* och *Inrättningar*. De *förmedlade* hemmanens antal utgör 66,230; (79.005 oförmedlade), hvartill ytterligare kommer städernas jord, motsvarande 731½ mantal.

Hemmanens eller *Mantalens* storlek och vidd äro synnerligen olika, alldeles som deras beskaffenhet eller s. k. *natur*. Under tidernas lopp hafva nämligen en del jordegare åt sin jord förvärfvat åtskilliga förmåner och friheter från skattebördor, hvilket också föranledt stor olikhet i hemmanens benämningar. De hufvudsakligaste arterna af hemman äro följande:

1. Kongl. *Lustslott* med derunder lydande hemman, egas af staten och begagnas af konungen. *Kungsgårdar* och *Kungsladugårdar* (tillsammans omkring 300 hemman) egas af staten och bortarrenderas af denna. De voro fordom anslagna till konungarnes vistelseort och nattläger under resor.

2. *Säterier* kallas de från flerahanda skattebördor befriade hemman, som fordom ansågos kunna innehafvas endast af adelsmän, och hvilkas innehafvare var så godt som enväldig furste på sin gård. De uppkommo derigenom, att konung Erik XIV, hvilken bestämde, att frälseman skulle hålla rustad karl och häst för hvarje 300 marks frälse- och 200 marks förläningsränta, beviljade frälsemannen eller riddaren rätt att från denna beräkning undantaga *en*, friherren *två* och grefven *tre* sätesgårdar. Nu kunna säterier innehafvas af hvem som helst, utan afseende på stånd; men de gamla friheterna qvarstå ännu. (Säterierna utgöra omkring 5,000 hemman.)

3. *Frälse-* och *Frälseladugårdar* äro sådana hemman, hvilka genom åtagandet af den s. k. Rusttjensten frälsades eller befriades från åtskilliga skattebördor; frälset leder sin uppkomst från Magnus Ladulås och Alsnöstadgan (1285). Sedan stadganderna om rusttjensten råkat i glömska, och det blifvit vanligt att som frälsejord betrakta all den jord. som innehades af adelsmän, blef större delen af Sveriges hemman af frälsenatur, så att vid Carl XI:s reduktion blott 8,000 hemman af alla de 57,000 i riket måste bära hela skattebördan. Genom reduktionen indrogos vid pass 30.000 hemman till kronan; men ännu 1844 voro 21,615 hemman (1855 voro de rena frälsehemmanen 11,808) eller mer än ⅓ af hela rikets i mantal satta jord af frälsenatur. Benämningen *Ut-* och *Insocknefrälsehemman* härleder sig från Carl XI:s stadgande, att af en frälsemans förvärfvade hemman frälsenatur skulle tillkomma blott dem, som lågo 1 mil från frälsemannens bostad, allt eftersom de befunnos *utom* eller *inom* den socken, der bolstaden låg. Namnet *Rå- och Rörshemman* uppkom genom ett nytt stadgande af Carl XI, att endast de hemman skulle få frälsenatur, som lågo i samma by, hvaraf sjelfva sätesgården var en del, eller inom sätesgårdens rågångar.

4. *Kronohemman* äro de, af hvilka staten begagnar både jorden och räntan. Deras antal utgjorde 1844 blott 7,373 (1855: 1,601); men detta antal förminskas årligen genom s. k. *Skatteköp*, hvarigenom krono-åboer kunna mot en ringa afgift förskaffa sig full eganderätt till sina hemman.

5. *Krono-Skattehemman* äro de, som visserligen egas sjelfständigt, men deltaga i *alla* slags skatter, *utan* några friheter, sålunda bära största tyngden af beskattningen, men också utgöra det största antalet (36,751 år 1844, 34,729 enl. Landshöfd. berätt. 1855). *Krono-rusthåll med augment* och *Skatterusthåll med augment* äro sådana hemman, som blifvit indelta till att underhålla ryttare *).

I *juridiskt hänseende* är riket deladt under de tre Hofrätterna, *Svea Hofrätt* för Svea Rike, Norrland och Gottland, *Göta Hofrätt* för större delen af Göta Rike samt *Hofrätten öfver Skåne och Blekinge*. Under Hofrätterna lyda *Domsagor*; hvarje domsaga utgöras af ett eller flera *Härader* eller *Tingslag*. — Bergslagerna äro indelade under 9 *Bergmästare-distrikter*.

---

*) Landtegendomens uppskattningsvärde beräknas till 537,868,643, stadsegendomens till 163,782,546; men man kan med skäl antaga ungefärliga värdet för landtegendomen till 800 och för stadsegendomen till 236 mill. Härtill kommer Stockholms stad, uppskattad till 68,529,182, men sannolikt värd 100 mill., så att hela riket kan uppskattas till 1,146 millioner riksdaler.

I *militäriskt hänseende* indelas riket i 6 militärdistrikter, af hvilka det första omfattar Skåne, — det 2:dra Småland och Östergötland, — det 3:dje Halland, Vestergötland, Bohuslän och Dalsland, — det 4:de Stockholms stad, Uppland och östra delen af Vestmanland, — det 5:te vestra delen af Vestmanland, Nerike, Värmland, Dalarne, Gestrikland och Helsingland, — det 6:te de öfriga Norrländska provinserna.

I *ekklesiastikt hänseende* indelas riket i 1 *Ärkebiskops-* och 11 *Biskopsstift.* De 12 stiften äro följande: 1) *Upsala ärkestift*: Uppland, Gestrikland och Helsingland, en socken af Herjeådalen och en liten del af Dalarne, som förr hört till Orsa, nu till Loos socken; — 2) *Strängnäs stift*: Södermanland, två socknar af Vesterås län, ett pastorat af Linköpings län samt Nerike; — 3) *Vesterås stift*: Dalarne, 1 härad och 4 bergslager af Örebro län samt hela Vesterås län, med undantag af Fjerdhundra, som tillhör ärkestiftet, samt 2 socknar af Vestmanland; — 4) *Carlstads stift*: hela Värmland, Dalsland, Carlskoga Bergslag samt två härader af Örebro län; — 5) *Linköpings stift*: hela Östergötland, utom en till Strängnäs stift hörande socken, samt smärre delar af Kalmar och Linköpings län; — 6) *Vexiö stift*: vestra delen af Småland; — 7) *Kalmar stift*: Kalmar län och Öland med en liten del af Konga härad i Kronobergs län; — 8) *Visby stift*: ön Gottland; — 9) *Lunds stift*: *Skåne* och *Blekinge*: — 10) *Göteborgs stift*: Bohuslän, Halland och 3 prosterier af Elfsborgs län; — 11) *Skara stift*: hela Skaraborgs län, en del af Elfsborgs och två pastorat af Jönköpings län; — 12) *Hernösands stift:* de återstående Norrländska landskaperna. — Under dessa stift lyda, enligt Westerlings matrikel för 1856, 174 *prosterier*, 1,252 *pastorater* och 2,429 *socknar.*

Städernas antal äro 90, *köpingarnes* 14. — Städerna äro antingen *stapelstäder*, som hafva rättighet till handel och sjöfart på utrikes ort, eller *uppstäder*, som sakna denna rättighet; de sistnämnda delas i *sjöstäder*, som ligga nära hafvet, och *bergsstäder*, i de trakter, der bergsbruket är hufvudnäring. Med undantag af Stockholm och Göteborg, indelas städerna i 5 klasser efter sin storlek och andra förhållanden.

Följande tabell upptager *länen* till *areal* och *befolkning* samt *städerna* med deras *folkmängd*, efter Tabell-kommissionens sednaste uppgifter, för den 1 Jan. 1856.

Län.	Areal.	Befolkning.	Städer.
Stockholms stad			97,952 innev.
Stockholms län	66 qv. mil.	117,193	*Södertelje*, 1,332 inv. *Norrtelje* 1,046. *Waxholm*, 1,010, *Östhammar*, 568. *Öregrund*, 666. *Sigtuna*, 415.
Upsala län	47	90,828	*Upsala*, 8,006. *Enköping*, 1,559.
Nyköpings län	57	123,689	*Nyköping*, 3,956. *Strängnäs*, 1,409. *Eskilstuna*, 4,031. *Thorshälla*, 685. *Mariefred*. 629. *Trosa*, 518.
Vesterås län	60	98,941	*Vesterås*, 4,085. *Sala*, 3,308. *Arboga*, 2,387. *Köping*, 1,576.
Örebro län	74	142,863	*Örebro*, 5,807. *Askersund*, 1,155. *Nora*, 986. *Linde*, 972.
Carlstads län	157	232,521	*Carlstad*, 4,128. *Christinehamn*, 2,002. *Philipstad*, 1,459.
Stora Kopparbergs län	278	158,755	*Falun*, 4,618. *Hedemora*, 1,086. *Säter*, 518.
Linköpings län	96	230,601	*Linköping*, 5,733. *Norrköping*, 17,116. *Söderköping*, 1,366. *Skenninge*, 1,342. *Wadstena*, 2,236.
Jönköpings län	97	166,462	*Jönköping*, 6,684. *Eksjö*, 1,981. *Grenna*, 1,068.
Wexiö län	86	143,707	*Wexiö*, 2,960.
Kalmar län	96	212,565	*Kalmar*, 7,554. *Westervik*, 5,038. *Wimmerby*, 1,559. *Borgholm*, 673. *Oscarshamn*, 1,900.
Skaraborgs län	75	208,771	*Mariestad*, 2,195. *Lidköping*, 2,883. *Skara*, 2,096. *Sköfde*, 1,152. *Hjo*, 936. *Falköping*, 807.
Elfsborgs län	114	254,505	*Wenersborg*, 3,289. *Borås*, 2,815. *Alingsås*, 1,412. *Ulricehamn*, 1,308. *Åmål*, 1,541.
Göteborgs län	43	196,390	*Göteborg*, 37,140. *Kongelf*, 904. *Uddevalla*, 3,859. *Strömstad*, 1,478. *Marstrand*, 943.

Län.	Areal.	Befolkning.	Städer.
Halmstads län,	43	110,815	*Halmstad,* 3,672. *Laholm,* 1,143. *Falkenberg,* 1,014. *Warberg,* 2,360. *Kongsbacka,* 555.
Christianstads län,	55	196,121	*Christianstad,* 5,594. *Cimbritshamn,* 1,373. *Engelholm,* 1,527.
Malmöhus län	40	268,664	*Malmö,* 15.808. *Lund,* 7,254. *Landskrona,* 4,833. *Helsingborg,* 4,473. *Ystad,* 5,056. *Skanör,* 771. *Falsterbo,* 303.
Blekinge län	25	111,255	*Carlskrona,* 14.513. *Carlshamn,* 5,214. *Sölvesborg,* 1,523.
Wisby län	27	46,985	*Wisby,* 4,852.
Gefleborgs län	171	126,368	*Gefle,* 9,587. *Söderhamn,* 2,183. *Hudiksvall,* 2,266.
Wester-Norrlands län,	216	107,717	*Hernösand,* 3,103. *Sundsvall,* 3,661.
Jemtlands län,	435	56,041	*Östersund,* 1,144.
Westerbottens län	668	75,994	*Umeå,* 1.654. *Skellefteå,* 245.
Norrbottens län,	937	63,629	*Piteå,* 1,545. *Luleå,* 1,350. *Haparanda,* 566.

D. ÖFVERSIGT AF SVERIGES HISTORIA *).

Det folk, som för närvarande bebor Sverige och bildar den äldsta bland Europas nuvarande stater, synes, om man undantager det ringa antal af Finnar och Lappar, som ännu vistas inom rikets landamären, tillhöra en och samma stam, med samma språk, gudsdyrkan och seder. Att detta icke alltid varit förhållandet, ligger imellertid i öppen dag, likasom att det nuvarande Svenska folket ursprungligen är ett folk af invandrare, som i en aflägsen forntid inkommit i landet, undanträngt dess fordna inbyggare och bosatt sig der med den framgång, att det ännu efter mer än 2000 års förlopp bibehållit sin sjelfständighet och aldrig sett sig kufvadt af främmande folk eller behöft lyda under utlänningars välde. Hvilka de folkstammar voro, som på detta sätt undanträngdes af de invandrande, derom äro fornforskarne knappast ense. Sannolikast synes, att de tillhört den stora Keltiska folkstam, som af de eröfrande Romarne påträffades i vestra och nordvestra Europa, och efter en gren af hvilken, Kymrerna eller Cimbrerna, Jutländska halfön blifvit uppkallad med namnet *Chersonesus Cimbrica.* Men hvarifrån kommo invandrarne sjelfva? Det vill efter alla tecken synas, som skulle deras hemland hafva varit det stora Schytien (*Svithiod det mikla*), Östra Europas vidsträckta slätt, dit de af Asiens eröfrare undanträngda nationerna togo sin tillflykt för att i lugn och frihet få lefva efter förfädrens sed. Men äfven här förunnade eröfrarne dem ingen ro. Persernas storkonung, Darius, — så berättar Historiens Fader, — hade beslutit att underkufva Scytherna och bröt in i deras land med en väldig här. De flesta Scythiska stammarne veko, trogna sina fäders sed, undan för eröfraren; blott en försvarade sig; det var *Geternas* omkring Donaus utlopp, i Thrachien, boende stam. De blefvo öfvervunna och gjorda till trälar. Men att denna träldom icke kunde bli långvarig i ett sådant land, är lätt att inse. Eröfrarens här drog vidare, och Geterna begåfvo sig ut på vandring, sökande sig nya, af fienden oåtkomliga boningsplatser. Längs efter Weichsel gick sannolikt tåget, och när de vandrande hunnit till Östersjöns strand, var vägen öfver Jutland och Danska Öarna icke lång till det sydliga Skandinavien. De Keltiska stammar (troligen den Nordiska sagans Jotnar), som innehade Östersjöns sydliga stränder och Jutland, ville väl icke fördraga invandrarne ibland sig, utan nödsakade dem att draga sig allt längre uppåt Norden. Så inkommo *Götarne* i sydnorden. Men kort derefter uppträder vid Mälarens stränder, i det mellersta Sverige, en annan Scythisk stam, *Svearnes,* som i sitt följe hade en annan mindre folkstam, af högre anseende, Asarne, hvilka besörjde deras gudstjenst och afdömde deras tvister. Äfven detta folk, som troligen bodde vid öfra Don, blef sannolikt genom den Persiska eröfraren nödsakadt till att öfvergifva sina bostäder; det ödelade sjelft sitt land och lemnade åt eröfraren qvar endast sin tomma tempelstad, det heliga Asgård. Men nordvestut ställde folket sitt tåg och kom öfver Östersjön till Mälaren, vid hvars stränder snart en ny bosättning uppstod med en ny tempelstad, Sveafolkets hufvudsäte och nationalhelgedom Uppsala. — Så föreställa vi oss invandringssagan och antaga, att invandringen egde rum omkring 500 eller 400 år f. Chr.

Det folk, som undanträngdes af de invandrande stammarne, de Keltiska Jotnarne, drog sig sannolikt först öfver fjällen inåt Norge, följdes äfven hit af nykomlingarne och drog sig under tidernas längd tillbaka öfver fjällen längre i norr, kom ned till hafvet på Bottniska Vikens vestra kust, satte sig ned der under namnet *Quener* och gick derifrån öfver till den stora

*) Aftryck ur ett snart utkommande större arbete i Sveriges Statistik.

hafsvikens östra kustland, Finnland. Dessa Jotnar (jättar) hafva i norden lemnat efter sig otaliga minnen.

Om Sveriges eller rättare den Skandinaviska Nordens sålunda invandrade inbyggare och om det land, der de bosatt sig, veta den tidens bildade folk icke synnerligen mycket. Den Massiliska köpmannen *Pytheas* (3:dje årh. f. Chr.) hade visserligen under sina resor till Britannien hört halfön omtalas under namnet Thule och som ett åkerbrukande land; *Pomponius Mela* (år 40 eft. Chr.) känner ön Codanonia som den bördigaste af Östersjöns öar; den Romerska samlaren *Plinius* nämner folken Ingevoner och Hellevioner (Svioner?) samt skildrar dem och deras land på ett sätt, som tydligen betecknar Skandinavien, och *Tacitus* slutligen talar om Svionernas folk såsom rikt och mägtigt genom vapen och flottor, ja, berättar, att folket består af «ädlingar, friborne, frigjorda och trälar» samt sjelfvilligt regeras af en enda. Deremot veta de sednare författarne mycket om Skandinaviens folkrikhet och de oupphörliga utvandringarna derifrån. En del af Skandinaviens Göter återvände, berättas det, till sitt fordna stamhem vid Donau och följde sina der qvarstannade bröder, Öst- och Vestgötarne, på deras tåg genom Germanien och utöfver södra samt sydvestra Europa; från norden utgingo Longobarder, Franker och Sachser, så berätta dessa folks egna historieskrifvare, Göten *Jornandes*, Longobarden *Paulus Warnefridi*, Franken *Fredegar* och Anglosachsern *Beowulf*. Men dessa vandrande skaror kommo sannolikt hufvudsakligast från den i syd-norden bosatta Götastammen, som mest lefde af jagt och uti konsten att röja jorden till åkerbruk var mindre hemmastadd än Svearnes (Svedjarnes) jordbrukande stam; hvaremot den sistnämda bodde mer fredligt i sin del af Sverige, röjde jorden, hade ett bördigt land, «uppfyldt af säd och honing, som öfverträffade andra länder genom sin boskapsskötsel, hade stora fördelar af sina skogar och sina floder samt var uppfyldt med främmande köpmannavaror», såsom det berättas af *Adam från Bremen*, hvilken skref, medan ännu hedendomen stod i flor uti Svea Rike.

Med *Svearne* sysselsätter sig också den inhemska fornsagan hufvudsakligen. Om man betraktar hvad som i Ynglingasagan berättas om regenterna, d. v. s. öfverstepresterna och folkanförarne af Svearnes äldsta dynasti, så finner man, att de flesta bland dem egnade sig åt fredliga yrken. Särskildt lofprisas *Anund Uppröjaren* som den vänsällaste bland konungar. I stället att som Götarne bekriga det inhemska folket, Jotarne, befryndade sig Asarne med dem och upptogo bland sina gudar deras Thor, likasom den Götiska Odin. De lefde, med ett ord, som ett åkerbrukande folk under en patriarchalisk, i början theokratisk regering; de hade prester, som voro folkets domare, lärare och skalder; de höllo stora offerhögtider, åtföljda af ting, vid hvilka folket, hvars rättigheter omvärnades af lagmännen, och konungen rådgjorde; i krig förde konungen *all-hären*, och tapperheten aktades högt, dock blott då den öfvades för nödvärn. Lagar funnos och likaledes skrifkonst, hvars tecken, — *runorna*, — ristades i trä och bark eller på stenar, resta till minnen efter märkliga män, slägter och företag. Fredens och årsväxtens gud, den milde Frejr, var ursprungligen Svearnes yppersta gud, medan Odin och Thor hufvudsakligast dyrkades i syd-norden.

Ynglingarnes ätt slutade sin regering öfver Svearnes folkförbund, — de särskilda landskaperna voro alla sjelfständiga, men förenade till ett demokratiskt förbund under öfverkonungen i Uppsala, hvilken dock under tidernas längd sett sin magt förminskad genom talrika fylkes- och småkonungar, — med en nidingsbragd: — *Ingjald Illråda* lade fylkeskonungarnes länder under sig genom mordbrand, och då han blef angripen, hade han icke mod att försvara sig sjelf.

Om man än icke vill räkna uppkomsten af en stat i Sverige så långt tillbaka som till Ynglingarnes första tider, kan man likväl med skäl räkna den Svenska statens ålder från år 600 eft. Chr., då Ingjald underlade sig Folkländerna, Nerike, Dalarne och Vestergötland. Äfven i detta fall blir Sverige den äldsta staten i Europa, ty Tyskland och Frankrike blefvo skiljda stater först genom fördraget i Verdun 843, England egentligen först genom Alfred 890, Danmark omkring 900 genom Gorm den Gamle, Begge Sicilierna genom Roger 1130, och de öfriga Europeiska rikenas egenskap af sjelfständiga stater daterar sig först från en sednare tid, ned till våra dagar, då Norge, Grekland och Belgien intagit sina rum i staternas ordning. — Huru vidsträckt runornas bruk varit i det egentliga Svealandet, kan man finna deraf, att bland de 2047 runstenar, som man känner (Forssell, fjerde Uppl., I, sid. 36), 1139 tillhöra ensamt Svea Rike (deraf 822 Uppland, 209 Södermanland, 61 Vestmanland m. m. och 47 Norrland), medan man i Göta Rike funnit inalles 434 (Östergötland 112, Vestergötland 90; Småland 90, Öland 34), på Gotland 161, i de fordom Danmark tillhörande provinserna Skåne, Bleking, Halland och Bohuslän 71, i Norge 90, i Danmark 112. På Island och Grönland har man träffat 31 runstenar, i England 9. Ännu i början af 1500:talet tecknades på Gotland inskrifter å grafstenar med runor.

Ingjald Illråda hade utvidgat Svearnes rike, men fick ej längre njuta frukterna af sin illbragd; han störtades af *Ivar Widfamne*. Denne var konung öfver Danska Öarna och Skåne, heter det. Finnes det någonting, som förbjuder det antagandet, att Ivar var konung öfver den Odin- och Thor-dyrkande Götastammen i Södra Sverige, och att kärnan i hans rike var det i sagan framskymtande *Wirdaland*, hvars regenter man fåfängt sökt inpassa i den Uppsaliska konungalängden? En sådan gissning gör det lätt att förklara, hurudedes en hämnare kunde vara så nära till hands och kunde så snart underlägga sig det höfdinglösa Svea-väldet. Ivar skulle, om detta antages, hafva varit den första monarken öfver det samlade Sverige och på halfön

hafva innehaft Svea Rike med Vestergötland. Östergötland och Wirdaland. Med honom börjar också, under detta antagande, den antagonism mellan de hittills med hvarandra i godt förstånd lefvande Svearne och Götarne (hvilka sistnämnda dock icke tyckas hafva erkänt Upsala-konungens öfvervälde), som länge fortsattes, och som, då de bägge stammarna redan voro lika mägtiga, till sist gifver sig tillkänna i Sverkerska och Erikska ätternas s. k. *riksbyte*. Men Ivars stora monarki förblef icke länge tillsamman. Redan Ivars närmaste efterträdare, *Harald Hildetand*, förlorade i slaget på Bråvalla Hed både rike och lif, och det tyckes, som skulle Svearne sedan hafva längre tid igenom haft sina egna konungar, hvilka litet imellan lågo i krig med Syd-Göta-konungarne, tilldess slutligen *Erik Segersäll* genom Fyrisältan, 979, besegrade den sista Syd-Göta-konungen, *Styrbjörn*, och förenade hela Sverige under sin spira. Snart derefter börjar historiens dag att sprida sig mer än förut öfver vårt land, till stor del derigenom, att Christendomen ändtligen funnit en väg också till Nordanlanden. Hvar den Helige Ansgar först började sin välsignelserika verksamhet, och hvar det Birka, der han grundlade den första församlingen i Sverige, var beläget, — detta är en tvist, som ännu icke blifvit afgjord. Men antingen Syd-Sverige eller Mälarens öar och stränder befinnas hafva rätt att tillegna sig äran af att hafva blifvit först belysta genom Christendomens sol, blir dock det säkert, att Vestergötland är Sveriges äldsta Christna bygd, och att *Olof Skötkonung* härstädes i Husaby källa mottog dop och Christendom omkring år 1000. Men den första milda, försonande Christendomen bibehöll icke länge denna karakter. De om hegemonien med hvarandra kämpande folkstammarne blefvo snart fiender äfven af religionshat, och under den första Christna dynastien, Stenkilska Huset, — ty Anund Jakob och Emund kunna, såsom tillhörande den föregående dynastien, ännu räknas till den för-Christna tiden, — ser man väldiga brytningar mellan de Christna, som hade sitt stamhåll i Vestergötland, och hedningarne i Östergötland och de gamla Svea-länderna. Till och med en hednisk motkonung — sannolikt af den gamla Syd-Göta-ätten — uppsattes mot *Inge den Äldre* med *Blotsven*, hvars son, *Erik Årsäll*, var den sista Göta-konungen. Imellertid utbredde sig Christendomen öfver hela landet, om ock långsamt; de blodiga striderna mellan hedningar och Christna afstadnade; men folkstammarnes kamp om hegemonien fortgick, äfven efter det konungen antagit titel *Svea-* och *Göta-konung*, tilldess den kraftfulle Jarl Birger tog magten i sina händer, kufvade alla inre oroligheter och åt sin son lemnade ett rike, hvars alla inbyggare kände sig som tillhörande samma folk. Hädanefter förspörjer man knappt några svaga efterdyningar efter striden mellan Götar och Svear, hvilken långt för detta blifvit glömd och utplånad för alltid.

Christendomen var nu den herrskande. Men den gick snart öfver till påfvedöme, och redan under *Carl* Sverkersson, samma furste, som först kallade sig Svea och Göta konung, fick Sverige sin ärkebiskop i Upsala (1163). Snart inträdde presterna, den tidens enda boksynte, i konungens råd, der biskopar och prelater redan tidigt fingo säte och stämma. Redan *Sverker* Carlsson lade grunden till det *andliga frälset*, och genom Skenninge möte samt *Magnus* Ladulås' frikostighet och flathet mot prelaterna, hvilka genom honom år 1281 fingo bekräftelse på det andliga frälset, upphöjdes presterskapet till en magt i staten. Vid sidan af denna nya magt uppträdde *adels-aristokratien*. Förut var odalmannen »blomman af de frias klass», den egentliga ädlingen, om man än äfven i äldsta tider kan spåra ett slags *bördsadel*, som utmärkta män lemnade i arf åt sina efterkommande, dock utan att dessa derigenom erhöllo några ökade politiska rättigheter. Konungens följemän utgjorde derjemte ett slags tjenstadel; men alla dessa, så »tignarmän» de ock voro, förmådde dock ingenting emot det fria folket, så länge dettas rätt omvärnades af *lagmannen*, den demokratiska författningens stöd emot både konung och aristokrati, så vidt en sådan kan sägas hafva funnits. Men småningom uppträder en verklig adels-aristokrati, — här dock vida skiljd från eröfrar-adeln i Europas andra länder, — och ehuru namnet Adel icke förekommer förr än långt sednare, var det dock dessa under de långvariga inbördeskrigen mellan stammarna småningom allt mer mägtiga blifna *Proceres et Magnates Regni Sveciæ*, dessa *Barones*, som de kallas i de påfliga brefven, hvilka efter hand förstodo att tillvälla sig folkets magt och att i förening med de andliga besluta om rikets angelägenheter. Genom de andliga och verldsliga herrarnes konfederationer rycktes magten ur folkets händer, och i förbund med dem ökades konungens myndighet, synnerligast genom de kraftfulla *Jarlar* af Folkungarnes Hus, som alltifrån Birger Brosa († 1202) egentligen förde regeringen som ett slags Majores Domus åt de svaga konungarne. Magnus Ladulås blef ändtligen den, som tog steget fullt ut och inkallade i konungens råd *lagmännen*, folkets ombud, hvilkas embete derigenom förlorade sin gamla betydelse. Men utom det, att han sålunda gjorde dem till sina tjenstemän, förvandlade han äfven den gamla Odalmanna-adeln till en under konungen tjenstpligtig kunglig adel. Början dertill gjordes genom *Alsnö-Stadgan* (1285), från hvilken det *verldsliga frälseståndet* såsom sådant räknar sitt ursprung. Denna tvåfaldiga aristokrati förblef imellertid icke länge konungamagtens stöd; den störtade först Folkungarnes hus och tog sedan ensam magten om händer. Det var genom aristokratiska konfederationer, som utländska konungar inkallades i landet, som den ryktbara *Kalmar-Unionen* blef åstadkommen, som slutligen, då de förnäma med afund sågo, att den ena skulle växa den andra öfver hufvudet, ingen konung längre tillsattes, utan verkställande magten uppdrogs åt *Riksföreståndare*, allt till förekommande deraf, att en man med kraft

att tygla sjelfsvåldet skulle innehafva thronen. I det öfriga Europa hade aristokratien en motvigt i städerna; sådana funnos knappast i Sverige, och de, som funnos, saknade allt politiskt inflytande. Äfven här fanns det imellertid en sådan motvigt, nämligen den af en gemensam fara förenade allmogen, Bondehären, och denna anlitades af fosterländskt sinnade män, *Engelbrecht, Sturarne*, slutligen *Gustaf Wasa*, så väl mot aristokraterna som mot Unionskonungarne. Derföre företer också Sveriges medeltid en oupphörlig kamp mellan dessa olika elementer. De aristokratiska »herrarne», som de kallades, ingå ordentliga föreningar för att betrygga och försvara sin magt mot konungarne, t. ex. i Skara 1322, i Söderköping 1436, i Telge 1438, i Stockholm 1492 och 1512; bondehärar genomtåga landet under Engelbrecht och rensa det från konungarnes utländska fogdar, men förmå ingenting mot »herrarnes» slughet och deras slutna phalanger; Sturarne söka omvärna folkets rätt och skydda landets heder, men stöta öfver allt på hinder, och konungarne sjelfva, som förgäfves söka ett stöd än hos det ena partiet än hos det andra, men öfver allt finna trolöshet och egennytta, sluta med ett försök att i blod dränka aristokratiens hydra, men gifva dermed dödsstöten åt Unionen och upphofvet till ett nytt statsskick, som ändtligen aflöser det allmänna eländet.

Den *nya tiden*, som för det öfriga Europa grydde redan med upptäckandet af vägen till Ostindien, med uppfinningen af boktryckerikonsten och med den store »Amiralens» upptäckt af en ny verldsdel, inträdde för Sverige med *Gustaf Wasa*. Född aristokrat, var han som konung despot; men om man någonsin kan tala om en »upplyst despotism», så är det hans, som förtjenar att betecknas med detta namn. »Gud och Sveriges Allmoge», det är Gud och Fäderneslandet, var hans första och sista tanke; det finnes allt ifrån det han första gången med befrielsens tanke i sitt hjerta beträdde Sveriges jord, tilldess han afträdde från jordens skådeplats, icke någon handling af honom, såsom hvars grund man icke kan spåra denna tanke. För hans kraft lyckades det att genom inledandet af *Reformationen* bryta den påfviska hierarchiens magt och att förmå de öfvermodiga prelaterna till den förklaringen, »att de underkastade sig att vara så rika eller fattiga, som Hans Nåde ville hafva dem». Att de mägtiga verldsliga aristokraterna, i hvilka konungen förskaffade sig en bundsförvandt mot hierarchien, icke skulle med vänliga blickar se utvecklingen af hans magt, förstås af sig sjelft; men äfven dessa förstod »Gamle Kong Göstaf» att hålla i tygeln, liksom han stäfjade sjelfrådigheten hos bönderna, som under de sednaste oroliga tiderna blifvit vana vid att med väpnad hand häfda sin andel i vårdandet af riksens värf. Kronans ärftlighet i Gustaf Wasas ätt var en välförtjent belöning för hans förtjenster, och det rike, som han mottog utarmadt, magtlöst, blödande, lemnade han efter sig rikt, mägtigt, aktadt i Europa. Men så snart Gustaf var borta, började den gamla hydran att åter uppresa sitt hufvud. Aristokratiens magt var icke bruten; *Erik* XIV sökte genom upprättandet af med ärftliga län försedda grefoch friherrskaper motväga sina bröders inflytande, och genom *Johans* adliga privilegier (af den 9 Juli 1569) erkändes uttryckligen en obesuten adel och adelskapets ärftlighet utan den rusttjenst, som allt sedan *Magnus Ladulås* varit vilkoret för frälsefriheten. De kungliga brödernas inbördes oenighet gaf sålunda aristokratien bättre fotfäste än förr, och snart såg man Folkungatidens gräsligheter förnyas. Genom brodermord vann Johan III sin krona, och under hans svaga regering underlät icke Papismen att göra hvad den kunde för att återvinna sin förlorade terräng. Men i *Carl* IX uppstod hämnaren. Han löste den vidunderliga Unionen med Polen, — hans förfarande mot *Sigismund* kan visserligen icke rättfärdigas ur den stränga rättens synpunkt; men för Sverige kunde ingenting tänkas fördelaktigare; — han stadfäste Reformationen genom Upsala Möte 1593, på hvars beslut en småsinnad Luthersk hierarchi velat grunda ett tillstånd af förstening och stillastående inom den Svenska Kyrkan; — han stäckte aristokratiens konungen öfver hufvudet växande magt, och han förde i alla bänseenden Sverige framåt så, att det med hans son kunde börja sin verldshistoriska roll och uppfylla sin stora kallelse. Redan Erik XIV hade utvidgat Sveriges gränser, då han med sitt rike införlifvade Estland och Reval (1561); men genom Stolbova-freden 1617 och stilleståndet i Stuhmsdorf 1629 utvidgade *Gustaf Adolf den Store* sitt rike med Kexholm och Ingermanland, med Liefland, Estland och Polska Preussen (det sistnämnda återlemnadt 1635), och det synes ingalunda otroligt, att konungen haft för afsigt att på alla håll förstora sitt rike så, att Nordens Medelhaf, Östersjön, skulle bli en insjö i det Svenska riket, likasom Medelhafvet var en insjö i det Romerska. »Drifven af en mägtig ande, den ingen motstå kan», — som Oxenstjerna skrifver, gick Gustaf Adolf öfver till Tyskland, räddade tankens och samvetets frihet samt förvärfvade åt sig och sitt folk en oförgänglig ära, hvilken han sjelf betalade med sitt eget ädla lif. Den stora planen till Sveriges utvidgande dog med honom; en sådan plan var alltför stor för *Christina*, under hvars regering dock den för Sverige ärorikaste bland alla freder, *Westphaliska freden*, afslöts, fastän genom hennes småsinne ändock icke så fördelaktig som den kunnat vara. Sanningen till ära må man erkänna, att eländigare regering än Christinas ej funnits i Sverige. «En nyckfull och trolös qvinna, utan hjerta, utan religion och utan fosterlandskärlek», kunde hon som regentinna icke vara annat än hon visade sig vara. Hon förrådde sina fäders tro, hon kastade vårdslöst ifrån sig jordens ärorikaste krona.

Så slutade de stora Gustavernas rad på ett sätt, som ingalunda var dem värdigt. Men Sverige var dock stort och äradt; konungens makt hade blifvit utvidgad; hierarchien fanns icke mer; folket var genomträngdt af känsla

för fäderneslandets väl; — men aristokratien blomstrade ännu och hade genom de stora krigen, genom sin i dem vunna ära och sina från dem hemförda rikedomar småningom utbildat sig till det öfvervägande elementet i staten. Gustaf den Store hade visserligen 1617 gjort några inskränkningar i de vidsträckta privilegier, som adeln fått 1612; men den var, isynnerhet sedan säterifriheten nu blifvit införd och frälsemännens fordna rustningsskyldighet sålunda till en del upphäfd, imellertid nu ett fullt organiseradt ärftligt stånd, hvars blomma utgjordes af rådet, och hvars högsta topp, de fem höga riksembetenas innehafvare, regentens sjelfskrifna förmyndare, så länge han ännu var omyndig, väl kunde mäta sin magt med konungens och icke försummade att göra det. Följande grundsatsen, «att ingen vanbörding skulle framdragas, riket till spott och nesa», ökade Christina adelsståndet, så mycket i hennes förmåga stod: 8 grefvar, 24 friherrar och 428 adelsmän creerades under hennes regering. Genom frikostigheten mot adeln minskades rikets inkomster och ökades böndernas skattebördor; på klagomålen svarades, «att bönderna skulle få förnimma, det adelsmän funnos i landet;» ja, man bad bönderna «akta sina hufvuden», när man tyckte dem bli allt för mycket pockande i sina fordringar. Så fortgick det under hela den tid *Carl X Gustaf* regerade, hjelte-konungen, som eröfrade Polen och Danmark, som med *Dalberg* till vägvisare förde sin segrande här öfver det tillfrusna hafvet, som genom freden i Roeskilde 1658 åt Sverige vann Skåne, Halland och Bleking, de enda af sina vidsträckta eröfringar, som Sverige ännu eger qvar, men oupplösligt lödda fast vid dess rike, men som mot hela det mot honom förenade Europa icke kunde utföra Gustaf Adolfs redan antydda stora plan, och som dog af harm öfver att han förfelat sitt mål, derjemte ångrande, att han icke följt Dalbergs råd och tagit Norge i stället för de nu mer Syd-Svenska provinserna, hvilka snart skulle hafva följt efter, och hvarigenom den Skandinaviska Halfön skulle blifvit *ett* rike, bebodt af ett folk med samma seder, lagar och intressen, någonting annat än det nu rådande splittringstillståndet. Carl Gustafs försök att minska adelns makt misslyckades; det lyckades för *Carl XI*, som, icke utan sina aristokratiska förmyndares åtgörande, uppfostrad i okunnighet och med flit försummad, först manligt försvarade sin krona emot utländska fiender och sedan ordnade sitt rike, med kraftig hand krossande dess inre fiender, de öfvermäktiga och öfvermodiga aristokraterna. Gustaf Wasa hade från hierarchien indragit 20,000 hemman till kronan; Carl XI:s *Reduktion* förskaffade henne 10 grefskaper, 70 friherrskaper och en stor mängd säterier och kronohemman, som adeln slagit under sig. Huru Carl genom *indelningsverket* ordnade rikets försvar, är allmänt känt. Men den store organisatören satte kronan på sin reaktion genom införandet af *suveräneteten*; han gjorde Sveriges konung till *envåldskonung.*

Konungamaktens långa kamp var slutad. Hierarchien och aristokratien, dess begge motståndare, voro besegrade. Allt böjde sig under en endas vilja. Lyckligt, om denna ende var en Carl XI! Men efter den Elfte Carl följde *Carl den Tolfte.*

Från Narva till Pultava, — hvilken rad af segrar och hvilket fall! Ingen har spridt Sveriges ära så vidt som Carl XII, som i sig sammanfattade allt hvad Svenska folket har stort och ädelt med alla dess fel. Till Polens och Sachsens fält, till Rysslands ödemarker, på vägen åt Asien, förde han Sveriges fanor; de stolta Osmanerna beundrade hans hjelteära; hans namn är firadt ännu i dag, och på Andernas toppar, der man knappt hört Sveriges namn, känner man ändock *Carlos Doce* och betecknar hans landsmän såsom män från Carl XII:s fädernesland. Ännu efter Pultavaslaget, sedan 400,000 man utgått från Sverige för att stupa på Carls slagfält eller försmägta i Sibiriens öknar, kunde den tillbedda Carl uppställa 70,000 man i ett skick, så vördnadsbjudande, att denna Sveriges sista här väckte Europas beundran; men han föll, och med honom föll Sveriges magt. Från rangen af en verldsmagt nedsjönk det Svenska riket till en stat af andra rangen, som måste hålla sig uppe genom förbund med andra magter, som hade qvar endast minnet af hvad det varit, endast hogkomsten af «den verldshistoriska kraft, som de par millionerna Svenskar utvecklat under tvänne århundraden.» Så slutade för den gången envåldsregeringen i Sverige, och med detsamma upphörde också den allt ifrån Gustaf Wasa fortfarande tid, «då Sveriges historia var dess konungars». Men lika litet som Frankrike vill hafva den store Napoleon borta ur sin historia, lika litet vill Sverige undvara Carl XII i sin.

Ulrika efterträdde Carl XII, och med Ulrikas gemål, *Fredrik I*, gick «det Svenska uret från XII till I.» Det var under dessa regenter, som de freder afslötos, genom hvilka Sveriges fiender utkräfde sina fordringar för Carl XII:s segerår: det var också under dem och deras närmaste efterträdare, som konungamagten från en statsmagt nedsattes till en tom titel, som subsidiesystemet, falheten och korruptionen blefvo drifkrafter till de beslut, hvilka fattades af regering och ständer, som Sverige sjönk ned till en af partier beherrskad republik med namn af konungadöme, som sjelfsvåldet frodades under namn af frihet, ty Ulrikas, Fredriks och Adolf Fredriks regeringar bära i vår historia namnet *frihetstiden,* ett slags euphemism för det lämpligare namnet *sjelfsvåldstiden.* Grunddragen i den nya regeringsform, som antogs 1719, kunna med få ord tecknas så, att konungen egentligen icke var annat än ordförande i Rådet och bunden genom dettas beslut, att Rådet sjelft berodde af Ständerna, och att Ständerna regerade, d. v. s. sjelfva innehade magten, hvilken de stadgade genom en 1723 utfärdad Riksdagsordning, med hvilken den Svenska *ståndsrepresentationen framstår fullfärdig.* Denna s. k. frihetstid sönderfaller hufvudsakligen i tre perioder, under hvilka *Mössornas* och *Hattar-*

nas partier ömsom hade väldet. Under de *Gamla Mössornas tid*, eller till 1738, hade, under *Arvid Horns* ledning, den *gamla* adeln öfvervigten och var politiken ännu fredlig samt välgörande för landet. Under denna period regerade Rådet imellan riksdagarna och hade äfven under dessa ansenligt inflytande. Man ville läka landets sår, ville, att Sverige skulle hushålla förståndigt med det lilla, som det hade qvar. Men när Mösspartiet började sluta sig till Ryssland, gick magten öfver i Hattpartiets händer (1738). Detta Frankrike tillgifna partis förnämsta ledare voro *Carl Gyllenborg*, *Carl Gustaf Tessin*, *A. v. Höpken*, *Axel v. Fersen*, alla utmärkta och fosterlands-sinnade män med stor förmåga. Nu lades högsta regeringsmagten i det s. k. Secreta Utskottets händer, och Rådet betraktades endast som Ständernas fullmägtige, pligtiga att rätta sig efter sina principaler, då dessa voro närvarande, och äfven mellan riksdagarna i mycket beroende af deras uttryckta vilja. Med Hattpartiets uppträdande tog den egentliga partitiden sin början, och riddarhusets demokratiska pluralitet var nu den rådande, i motsats till de gamla aristokratiska ätterna. Det var Hattarne, som förde det olyckliga kriget mot Ryssland, genom hvilket ytterligare ett stycke af Finnland förlorades; till denna period hör också Dalupproret, Pommerska kriget och den inrättningen, att genom en stämpel, graverad med konungens namn, med hans underskrift förse sådana handlingar, som han sjelf icke ville underteckna, och derigenom nedsätta honom rent af till en nolla. Men Hattarne hafva tillika den förtjensten, att genom dem Sveriges fabriker, handel och vetenskaper uppblomstrade, att de för den Svenska företagsamheten anvisade ett annat fält än krigets, att de lärde Svenskarne, huruledes de kunde skörda andra lagrar än slagfältens. Under deras tid uppstod den genom *Jonas Alström* i Alingsås grundlagda hittills okända fabriksverksamheten, snart så ansenlig, att riket 1762 hade 822 siden- och 192 klädesväfstolar i gång; under dem gynnades bergsbruket, landtbruket, boskaps-, i synnerhet fårskötseln, fisket, handeln och sjöfarten (Ostindiska Kompagniet utrustade årligen till China två skepp, medan det rika Frankrike ditsände knappt ett); genom dem stiftades Svenska Vetenskaps-Akademien af Höpken, Triewald, Sten Bjelke, Carl Linnæus, Jonas Alström och C. W. Cederhjelm. Men genom Pommerska kriget, som förstörde finanserna, störtades Hattarnes välde. De efterträddes 1765 af de Nya Mössorna, en förening af de gamla aristokratiska Mössorna och den ofrälse demokratien. Understödt af Ryssland och England — "det förra ville bringa Sverige under oket, det sednare ville förstöra våra fabriker," — ref det nya partiet ned allt hvad det föregående skapat. Reda skulle skaffas i penningeväsendet, jordbruket skulle gynnas framför fabrikerna, öfverflödet skulle hämmas, hushållning och sparsamhet iakttagas; — men allt skedde utan urskiljning. *Ständernas* pluralitet sökte utöfva högsta magten; korruptionssystemet grep omkring sig med ohejdad fart, man indrog det af staten lemnade understödet till fabrikerna. Dessa gingo under. Nöden blef stor, och upplopp utbrusto på flera ställen i landet. Man förbjöd vid högt vite allt klander af partiets åtgöranden vid 1765 års riksdag. Adolf Fredrik, som några år förut likgiltigt sett de vänner, som försökt utvidga hans magt, lägga sina hufvuden på stupstocken, lät nu af sin son, Gustaf, förmå sig till ett afgörande steg. Han nedlade regeringen i December 1768, och Sverige var i 5 dygn utan konung. Det regerande rådet kunde icke längre regera; landet hade öfvergifvit det. En riksdag sammanträdde 1769; ett nytt råd bildades af Hattar. Men 1771 hade Mössorna åter väldet, och samma år dog Adolf Fredrik.

Gustaf III vädjade till nationen, och 1772 års revolution gjorde slut på partiernas välde och frihetstiden.

En ny gyllene tid syntes gry för Sverige. Men Gustafs högtsträfvande planer lemnade honom ingen ro; den i början afgudade konungen såg sig plötsligen omgifven af motståndare och fiender, och för att förskaffa sig fria händer, tvekade han icke att genom en ny revolution, genom *Förenings-* och *Säkerhets-Akten* af 1789, åter införa enväldet. Denna envåldsmagt, som först blef förderflig för honom sjelf och kostade honom lifvet, skulle derjemte, likasom Carl XI:s, under hans son och efterträdare bringa Sverige på branten af dess undergång. Huru genom *Gustaf* IV *Adolfs* felsteg Finnland rycktes från Sverige, huru Ryssland och Danmark redan stodo beredda att stycka vårt gamla rike, då genom *Adlersparre* och *Adlercreutz* den vansinnige konungen störtades och Sverige räddades genom 1809 års revolution, detta är ännu i friskt minne. — Ett nytt statsskick började, en ny dynasti uppträdde på thronen.

A.

Abbeshult. Gästgifvaregård i Wrå socken, Sunnerbo härad och Wexiö län, belägen omkring $^5/_8$:dels mil söder om socknekyrkan och en half mil från Hallands länegräns; skjutsar till:

Wrå, i norr . . . . $^7/_8$:dels mil.
Ahlehulorne, sydvest . . $1\,^7/_8$:dels mil.

Abbotsnäs, frälse-säteri i Floda socken, Oppunda härad af Nyköpings län, har en vacker belägenhet vid sjön Floden, 6 mil från Nyköping, och består af 1 mantal säteri, med Sjölunda, $^1/_2$ mant. frälse, samt qvarn och såg. Abbotsnäs har fordom tillhört Juleta kloster, då det fick sitt namn. Genom Westerås recess 1527 indrogs det till kronan och donerades 1573 till Lars Westgöthe, derefter till dess måg Bastian Donat med frälsefrihet, och efter hans död ärfdes gården af hans dotter, Katarina, som var först gift med Henrik Richter, adlad Gyllenpistol, och sedan med P. Ellendorph, död 1688. Abbotsnäs reducerades, men utbyttes åter till frälse af sonen med första giftet, Karl Gyllenpistol, sedermera general och friherre, död 1695; tillhörde dennes arfvingar 1719 och mågen L. Kagg 1728, dess son, fändrik B. C. Kagg, 1760. De sednare egarne voro: löjtnant Klingenberg 1770, Segerström 1795, derefter Örbom, ryttmästaren Elof Ihre, död 1828, och hans enka Elis. Lovisa von Celsing 1854.

Abild, en socken i Årstads härad af Halmstads län; arealen kan ej med säkerhet bestämmas. Inom socknen äro flera sjöar, af hvilka Mosjön och Efsjön äro de betydligaste, de öfriga äro små och belägna på byarnas och gårdarnas egor. Så äro sjöar vid Örsedal, Borsered, Ryd, Kjerrsås o. s. v. Några betydligare vattendrag finnas icke inom socknen; men bland de mindre kunna anmärkas Eftaån, hvilken ofvanför hemmanet Eften faller ur Drengsereds in i Abilds socken, som den genomrinner in i Asige sockens skogsbygd; Börjeredsån, bildad af små vattendrag i trakten af Pukabol, flyter genom en liten sjö in i Asige; Musån, kommer från Mosjön, genomskär Abilds utmark och går åt Skönevad, samt Folabäck, förenad med Lunnagårdsbäcken ifrån Årstad socken, som vidgar sig vid Abildsbro och går åt Sannarpsmylla. Socknen är på sätt och vis delad i tvenne hälfter, hvaraf den ena är skogsbygd och den andra bergsbygd. Rådande jordmånen är svartmylla, här och der blandad med sand; i skogsbygden åter träffas på några ställen en rödaktig mager grusjord, som i orten kallas *rödpösa.* Ibland berg förtjenar det för sina starka silfverdrag märkliga Säberg, beläget vid landsvägen mellan kyrkan och prestgården, en särskild uppmärksamhet. Näringar äro åkerbruk och boskapsskötsel, jemte någon husslöjd. Socknen innehåller $32\,^3/_4$ oförmedlade och $26\,^{11}/_{24}$ förmedlade mantal, samt hade 1810 740, 1840 748 och 1856 833 invånare. Socknen har både fast och ambulatorisk folkskola, med hvar sin examinerad lärare. År 1856 besöktes den förra af 41 gossar och 33 flickor, och den sednare af 14 gossar och 17 flickor, samt undervistes 11 gossar och 5 flickor i föräldrahemmet; tillsammans 66 gossar och 55 flickor. Abild utgör för sig sjelft ett patronelt pastorat af 3:dje klassen, tillhörande Halmstads kontrakt af Göteborgs stift. Patron-rättigheten tillhör egaren af Hjulebergs säteri. Kyrkan, fordom kallad St. Johannis, är belägen på en jemn plan, $3\,^1/_3$ mil från Halmstad och 2 från Falkenberg. Hon är byggd af sten, 43 alnar lång och 12

bred, och försedd med torn. Utanpå kyrkans östra mur äro general-majoren och landshöfdingen B. Lilliehööks och hans frus Anna Ekeblads i sten uthuggna sköldemärken jemte årtalet 1669; deras familjgraf, en utbyggnad på norra sidan af kyrkan, är till öfra delen öppen inåt kyrkan och begagnas till sittplats vid gudstjensterna af Hjulebergs herrskap. Större delen af kyrkans silfver är ditskänkt af slägten Lilliehöök. I kyrkotornet hänger en klocka, som med lika svårläst som besynnerlig stil, har denna inskrift: *ĪPR + T + VR Denne klocke lod Olaus Tott stöbe med Sognemends tillhjelp 1538.* Socknens namn har fordom skrifvits *Abelt, Abbel, Abolt* och *Abeld.* Det härledes från Apel (trädet), med påstående att b fordom hade ljud som p; och en sägen derom är följande: »Det är i synnerhet i södra Sverige en vanlig saga, att man vid val af plats för en tillämnad kyrkobyggnad spännt ett par tvilling-oxar för en bjelke, sten eller annat och låtit dem sedan gå hvart de behagade; finnes äfven här. Oxarna hafva stadnat under en apel, der kyrkan sedan byggdes och fick deraf sitt namn.» På fornlemningar har socknen ringa förråd. På norra sidan om kyrkan i Abilds gärde äro tvenne ovala stenkretsar. På en höjd nära Hjuleberg är en sten, i hvilken flera mindre hål äro uthuggna omkring ett större, som är i midten; möjligtvis offerbord; troligen en s. k. elfqvarn. I de af allmogen omtalade jättefjät i härvarande berg igenkänner fornforskaren endast natur-formationer, icke några spår efter våra hädangångne förfäder. Vid Ryd gjordes i slutet af förra århundradet ett jordfynd, bestående af en guldring om 4 dukaters vigt, på hvilken Kristi korsfästelse föreställdes. Ryd skall fordom varit en stor herrgård. Icke långt från Hålryd, 3/4 mil från kyrkan, är ett berg, Kyrkoberget kalladt, hvarpå fordom varit en andaktsvård. Blott ett säteri, *Hjuleberg* (se denna art.), och en by, Abild, finnas i socknen. Adress: Falkenberg.

Abo. Gästgifvaregård uti Högsby socken, Handbörds härad och Kalmare län; skjutsar:

I nordost till *Brötterum*	. .	1 1/2	mil.
I sydvest till *Kråksmåla*	. .	1	mil.
I norr till *Staby*	. . . .	1 3/4	mil.
I nordost till *Åby*	. . . .	2 1/4	mil.

Abusa, ett skatte-rusthåll om 1 mantal, i Hellestads socken och Torna härad af Malmö län, har en utmärkt vacker belägenhet, är väl bebygdt och har en väl anlagd trädgård. Denna egendom har först tillhört slägten Tigerschiöld, och i början af 1700-talet egdes den af häradshöfdingen i Torna härad Wickman Tigerschiöld, som afled 1723 och begrofs i Dalby kyrka, hvilket vidare omtalas under rubriken *Dalby.* Sedan innehade lagman Tigerschiöld gården, och sednare egare hafva varit: ryttmästaren Örling, löjtnant Warg, löjtnant Kohrtz, häradshöfding Appelberg, kapiten friherre J. Gyllenkrok, krono-befallningsman J. Berlin; köptes 1825 af kronobefallningsmannen N. Klow. Egendomen såldes sedan delvis; och köpte kapiten Ljungman 1827 större delen, som han sedan lät enskifta från det öfriga och anlade der en enskild gård, kallad Eliselund, som är väl bebyggd af ekekorsverke med tegelväggar. — På backen norr om Abusa gård är en sten upprest, som har denna inskrift: *Centurioni qui. ad. Pultavam. fortiter. occubuit. Carolo. Filio. Pater. Ludovicus. Fahlström. in. memoriam. posuit.*

Ackjern eller **Ackjär** och **Akärn,** ett jernbruk i Lungsunds socken och Filipstads bergslag af Karlstads län. Här fanns år 1639 1 stångjernshammare; år 1689 erhöll bruket nya privilegier och hade 1695 1 hammare och 2 härdar. Bruket bestod år 1840 af 2 härdar samt hade 402 sk℔ 10 l℔ privil. årligt smide mot 3 sk℔ 10 l℔ hammarskatt, och brukets tillverkning utskeppades på Göteborg. Det eger nu 2 fria härdar, med oinskränkt smidesrätt, och 52 sk℔ 10 l℔ frälsesmide. År 1719 var brukspatron Camitz egare af bruket, år 1840 L. M. Ekelund, och nuvarande egaren är C. af Geijerstam.

Acklinga, en socken i Wartofta härad af Mariestads län. Arealen kan icke uppgifvas. Tvenne sjöar finnas inom

socknen, kallade Hyttesjöarne, och åarna Tidan och Ösan gå härigenom. Jordmånen är sandblandad lera och mylla. Näringar finnas egentligen inga andra än åkerbruket, och detta klent; här sås mest vårsäd. Socknen, med annexerna, innehåller $48^{11}/_{16}$ förmedladt mantal. Folkmängden var 1810 367, 1840 451 och 1856 491 invånare. Socknen har ambulatorisk folkskola, som besöktes 1856 af 23 gossar och 17 flickor, och undervisningen förestods af en lärare. Acklinga, jemte annexerna Ångarp eller Agnetorp och Baltak, utgör ett regalt pastorat af 2:dra klassen, tillhörande Käkinds kontrakt af Skara stift. Kyrkan, som ligger 4 mil från Skara, $2^1/_2$ mil från Sköfde och $5^1/_4$ mil från Jönköping, är byggd af sten 1778 och försedd med torn 1791. Hon är stor och ljus. Vid Källebacka här i socknen är en helsokälla, som är approberad och varit mycket besökt. Adress: Sköfde.

Adamsberg, ett frälse-säteri i Rimbo socken och Sjuhundra härad af Stockholms län, är en gammal egendom och kallades i äldre tider *Skälby* och *Fram-Skälby* till skiljnad från andra i orten belägna gårdar med samma namn. Under detta namn förekommer egendomen år 1468, då riksrådet Bo Karlsson gaf 2 markland »i Skälby, i Rimbo Härede sokn, till Klara kloster för sin lägerstad och för sin själ och för hans förfäders själar», enligt hans svågrars, Nils Stures och Steffan Ulfssons, intyg af samma år. Egendomen blef troligen vid reformationen indragen till kronan, i hvars ego den utan tvifvel en längre tid var, emedan icke några egare äro kända förr än 1626, då riksrådet Nils Stjernsköld sålde den till friherre Bengt Oxenstjerna till Ekebyholm här i socknen, och följde gården sedan till nyaste tider nämnda gods, hvilket sedan egdes af grefliga slägten Horn, som ännu innehafver Adamsberg, hvilket namn riksrådet grefve Adam Horn, efter sitt, gaf gården, sedan han blifvit egare deraf i första hälften af 1700-talet. — Egendomen, som har en vacker belägenhet nära sjön Testens södra strand, består af Adamsberg, 1 mantal frälse-säteri och $1^1/_2$ frälse, samt underlydande $^3/_8$ mantal. Gården är väl bebyggd och försedd med vacker trädgård och andra planteringar. — Vid gården äro ättehögar, och på egorna är en god källa, som fordom varit offerkälla.

Adelsnäs, fordom kalladt *Näs*, ett frälse-säteri i Åtvids socken och Bankekinds härad af Linköpings län, är beläget vid Bysjöns södra strand, $3^7/_8$ mil från Linköping och $^1/_8$ från kyrkan. När Näs först bebyggdes till herresäte är okändt; men dess första kände innehafvare var befallningsmannen på Westerås slott Johan Persson, död 1623, och förut, 1619, hade egendomen blifvit donerad till guvernören Nils Assersson Mannersköld, gift först med Kristina Böckler och sedan med Anna Wrangel, och efter hans död 1655 tillföll det först hans son och sedan sonsonen G. M. Mannersköld och dess fru Adriana de Besche, från hvilka egendomen reducerades, men utbyttes af deras arfvingar från kronan. Egendomen innehades sedan af ryttmästaren Otto Reinhold Bock, gift med en de Besche och död 1704, derefter af öfversten Frans Edvard Fock, gift med Eva Mannersköld, och efter hans död 1738 såldes af arfvingarna Näs till kapitenen grefve Fredrik Ulrik von Rosen och af denne 1764 till krigsrådet, sedermera landshöfdingen friherre Johan Adelsvärd. Han gjorde så väl Näs som Åtvidabergs kopparverk och derunder lydande gårdar och hemman, uppgående till omkring 70 mantal, till fideikommiss d. 20 Dec. 1781, hvilket stadfästades af K. M:t 1782, och godset fick dervid namn af Adelsnäs. Sedan har fideikommisset tillhört nyssnämnde Joh. Adelsvärds son, öfversten friherre E. G. Adelsvärd, och dennes son, kabinettskammarherren friherre Jac. Karl Adelsvärd, gift med Maria Sleman, och eges nu, efter fadrens död 1852, i fjerde ledet af sonen, kabinettskammarherren hos H. M. Konungen, friherre Erik Seth Adelsvärd.

Adelsnäs är en bland de vackraste egendomar i Östergötland, beläget vid en liten täck insjö, och dess omgifningar, af naturen redan herrliga, äro anlagda med mycken smak samt stora omkostnader. Det är i synnerhet ka-

binettskammarherren friherre J. K. Adelsvärd, som under de sednare åren vinlaggt sig om gårdens förbättring och försköning på ett mer praktfullt och med tidens smak förenligt sätt. Åbyggnaden i mangården består af ett karaktershus, med frontespice, af trä, beklädt med tegel, samt tvenne rymliga flyglar och tvenne paviljonger af sten, alla af en vånings höjd. Den ena af de sistnämnde upptages af en biljardsal, och i den andra förvaras ett ganska stort och dyrbart bibliothek, börjadt af landshöfdingen J. Adelsvärd och förökadt af efterträdande egarne. Intill gården ligger en vacker park, om 27 tunnlands areal, och i förening dermed en större trädgård om 6 tunnland; de äro anlagda, utvidgade och försedda med orangerier och drifhus af öfverste Adelsvärd, och har deras förbättring och försköning sedan den tiden oafbrutet fortgått. Dessutom finnes en djurgård vid egendomen. Ladugården är byggd af korsvirke med tegel. — Egaren af Adelsnäs har, enligt K. resolution af d. 3 Febr. 1779, Jus patronatus till Åtvids pastorat och tillsätter både kyrkoherde och komminister.

Godset består inom Åtvids socken af Adelsnäs, 2 mantal frälse-säteri med 5 torp, en mängd stugor för arbetarne och 4 salpeterlador; Slefringe, 2 mant. skatte-säteri, och dessutom 12¼ mant. skatte, 1¼ mant. krono och 15 mant. frälse, samt gästgifveri ¾ och i Kinds härad 1¼ mant., allt med en mängd torp och lägenheter; tillsammans 40½ mantal, utom säterierna. Dertill komma 2 qvarnar, med tillhopa 6 par stenar, och 2 sågar. År 1852 var Adelsnäs fideikommiss, nämligen det, som ligger inom socknen, taxeradt till 1,282,190 rdr, hvaraf för $32\frac{13}{24}$ hemman 122,190; dertill komma såsom enskildt arf eller aflinge-egendom, sterbhuset tillhörig, $\frac{23}{24}$ mant. skatte, taxeradt till 3,410 rdr. År 1850 brukades inom socknen 18¼ mant. med eget folk, de öfriga af arrendatorer och bönder. Inberäknadt hvad i andra socknar inom och utom länet hörde under fideikommisset särskildt, eller sterbhuset gemensamt, var hela taxeringsvärdet för det förras egendom år 1852: 1,482,864½ rdr, och för det sednares 504,770½ rdr. I andra socknar höra till fideikommisset följande jordegendom, nämligen: i Linköpings län $16\frac{11}{24}$ mantal, taxerade till 94,509 rdr, och i Kalmare län $14\frac{1007}{3344}$ mantal, taxerade till 106,165½ rdr. Sterbhusets arfve- och aflinge-gods utgjorde i Linköpings län $41\frac{63}{64}$ och i Kalmare län $28\frac{15447}{16720}$ mantal, taxerade till 281,509½ rdr.

Adelsö, en socken i Färentuna härad af Stockholms län, består af Mälaröarna Adelsö samt de mindre Björkö och Kurö, tillika med några holmar, alla liggande mellan Norra och Södra Björkfjärdarna samt Prest- och Hofgårdsfjärdarna jemte Svinsundet, och upptagande tillsammans en areal af 0,282 qv. mil. Den största ön, Adelsö, en bland de vackraste i Mälaren, har en omvexlande natur af berg- och skogsmark, här och der bevuxen med löfskog och derimellan åkerfält och ängar, och allt tillkännagifver en gammal och rik odling. Björkön och Kurön, äfven med gammal odling, äro mer bergländiga och till en del skogbevuxna. På den förra är en höjd, hvarifrån man har en vidsträckt utsigt, icke allenast öfver ön, utan äfven öfver de omgifvande. Jordmånen är dels lera, dels sandmylla; hufvudnäringarna äro åker- och trädgårdsbruk, och bland binäringar är sjöfart med 3 storbåtar. Ön har till sednare tider haft skog till husbehof. — Socknen innehåller, allt inbegripet, $28\frac{23}{48}$ oförmedl. och 19 förm. mantal, hvaraf 14½ skatte och 4½ frälse. Folkmängden var 1810 444, 1840 575 och 1856 600 personer. Socknen har fast folkskola med examin. lärare. År 1856 besöktes den af 27 gossar och 16 flickor; dessutom undervisades 3 gossar och 2 flickor i föderneheminet; således tillsammans 30 gossar och 18 flickor. — Adelsö utgör ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen och tillhör Svartsjö kontrakt af Uppsala stift. Här finnes icke komminister; men K. M. anslog d. 8 Sept. 1756 af Dalby hemman här i socknen 12 t:r 6 fjerd. 3½ kpr spannmål till en adjunkts underhåll. — Kyrkan, som ligger 5 mil från Stockholm och 12 från Uppsala, är gammal,

men reparèrad i sednare tider; hon företer numera inga märkvärdigheter.

Öns namn, eller rättare den der fordom liggande Kungsgårdens, skrefs fordom *Alsnu* eller *Alsnö* och äfven *Alnu* och *Alnö;* hvaraf det härleder sig är svårt att utforska; men att det kommer af adel, som bott på ön under Birkas lysande tid, är en orimlighet. Ön omtalas 1314 såsom hörande till »Trögdh af Fiædhrundia.» Dessa öar, likasom de öfriga omgifvande, äro en urgammal bygd med stor rikedom på fornlemningar och minnen, detta kanske i större grad, än någon af de öfriga Mälareöarna ega. Nästan alla de slag af fornlemningar, som förekomma på medlersta Sveriges jord, äro här förenade. Runstenar uppgifvas 2 vid kyrkan, 1 på Björkö och 1 vid Hofgården, der den ryktbara kungsgården Alsnö låg, af hvilka stenar den sistnämnde är märkvärdigast; men runristningen, inhuggen i en jordfast klumpformig sten, är svårläst. Grafhögar, bautastenar och stensättningar finnas nära nog vid hvarje gård och by på Adelsön. De märkligaste grifthögar, och i stor mängd, förekomma norr om kyrkan, af hvilka de största kallas Kungshögar, tre till antalet, likasom vid Gamla Uppsala; men de härvarande hafva sina fotstensbeläggningar ännu i behåll, och ett stycke derifrån är en tingshög, så att platsen i sin helhet har mycken likhet med den Uppsaliska. Vester om kyrkan är en ovanlig stensättning, och der finnes äfven en mängd mindre grafkullar. För öfrigt förekomma: norrut vid Stenby en mängd större och mindre grafhögar, med stenbeläggningar nedtill och stensättningar i flera former, och söder och öster ut från samma by en gammal grift i skeppsform; vid Mälby äro mindre grifthögar, hvaraf en kallas *Kung Rackas graf;* vid Bärby äro flera fornlemningar, deribland en sällsynt trekantig stenpelare i en äfven trekantig stensättning; der finnas också grafhögar; vester ut på Björkö vid sjön är en sådan mängd grafhögar, att intet ställe i hela Skandinavien, om ej fordom Ulltuna nära Uppsala, kan uppvisa något dylikt, och ännu räknar man der 1000 högar, men fordom troligen dubbelt; bland de stora märkas i synnerhet tre, som ligga i en rad, och hvaraf en kallas *Ormhögen;* här tyckes fordom också varit en tingsplats. På många ställen här på öarna finnas lemningar efter fästen och skansar, såsom vid Hofgården den s. k. *Borgskansen* och *Skansberget* vid Stenby; äfven hafva skansar varit vid Mälby och på Ellholmen, andra att förtiga. Lemningar efter gamla hamnar ser man äfven här och der vid stränderna, såsom vid norra sidan af Adelsön, Köpmansviken och Korsshamn. Ruiner efter den under Folkunga-regent-tiden ryktbara kungsgården *Alsnö* synas ännu vid byn Hofgården, som deraf fått sitt namn. Detta slott, som var 100 alnar långt och 40 alnar bredt, omnämnes i handlingar från början af 1200-talet, då konungarne ofta vistades der, och var ännu i godt behåll omkring år 1420, då Alsnö slott och län upptages i kon. Eriks af Pommern jordebok bland kungsgårdarna. Så väl detta slott som den fordna köpstaden Birka, som man äfven tror hafva legat på Björkö, äfvensom några andra märkliga fornlemningar härstädes komma under sina egna namn att vidare beskrifvas. Slutligen må nämnas, att man både på Adelsö och Björkö, men sparsammare på Kurö, hittat en mängd dyrbara och märkvärdiga fynd, i synnerhet uti den s. k. *Svarta Jorden* i norra delen af Björkön, nu ett åkerfält med svartmylla af särdeles stark färg och ovanlig sammansättning, der fordom nämnda stad skall varit belägen. I denna jord, den enda i sitt slag, har man hittat åtskilliga mynt, såsom konstantinopolitanska från 8- och 900-talen, flera kufiska och forntyska silfvermynt, många spännen, knifvar, skeppsnaglar, nycklar, arbeten af guld, silfver, koppar, kristall och bernsten, guld- och silfvertenar (betalnings-ringar), perlor, skålar af koppar och lera, sköldbucklor och åtskilliga vapen m. m.; och det i en otrolig mängd. I grafhögar och andra grafställen har man funnit många urnor af lera och några af koppar, stridsyxor, svärd, beslag på rustningar af koppar, malm, jern och äfven af silfver, vidare fruntimmersprydnader, kopparkärl m. m. Kufiska mynt hafva äf-

ven här hittats, hvaribland ett 1815, slaget under kalifen Almoktader Billahs tid (908—932) inom en ringmur. — Blott 3 gårdar nämnas i handlingar från 12- och 1300-talen. Den betydligaste gården inom socken är Stenby. Adress: Stockholm. Följande ställen inom socknen beskrifvas vidare under sina namn: *Stenby* (säteri), *Hofgården* (fordom Alsnö), *Björkö* (Birka), *Björkö by*, *Kungshögarna*, *Ingas Graf*, *Kung Rackas Graf* och *Ansgarii Monument.*

Adelöf, en socken i Norra Wedbo härad af Jönköpings län, har en areal af 23,143 tunnland. Marken är i allmänhet bergaktig, och såsom utgörande någon del af den fordna Holaveden och till en del uppgående i den stora bergskedjan öster om Wettern, har den, särdeles åt sednare sidan, en viss vildhet i sin karakter, men förlorar denna i samma mån som hon sträcker sig mot sjön Noen, der egorna blifva ännu bättre, landskapet vackert och mindre bergigt. Icke dess mindre har socknen äfven i förstnämnda trakt god, men merändels mycket stenbunden jord; lera till botten träffas äfven på sina ställen. Hufvudnäringen är åker- samt skogsbruk och boskapsskötsel. Socknen har rykte att ega goda betesmarker; det är ock härstädes vanligt, att bönderna om våren köpa oxar från södra Småland, göda dem på betet under sommaren och sälja eller slagta dem om hösten, hvilket gifver dem rätt god inkomst. Skogen är mer än tillräcklig för eget behof. Socknen innehåller $63\frac{1}{8}$ oförmedl. och $53\frac{3}{4}$ förmedl. mantal, hvaraf 19,613 skatte, 6,875 krono, 21,812 frälse och 5,25 säteri. Folkmängden var år 1810 1,577, 1840 2,111 och 1856 2,283 personer. — Socknens folkskola är egentligen ambulatorisk; men läsningen hålles tidtals i ett skolhus af en examinerad lärare. År 1856 besökte 223 gossar och 219 flickor skolanstalten, och dessutom erhöllo 30 gossar och 40 flickor undervisning hemma; tillsammans 253 gossar och 259 flickor. Socknen är delad i 2 s. k. skatar, hvardera med en lärare och läsrotar. Skolan flyttas hvar åttonde dag och återkommer efter 6 veckor till samma rote. Lördagsförhör hållas med de till veckans läsrote ej hörande barnen. Om Söndagen, under den vackra årstiden, hålles ock förhör i kyrkan. Landshöfding Bergenstråle har skänkt en fond till premier åt fattiga och sediga barn.

Adelöf är ett regalt pastorat af 2:dra klassen, tillhörande Norra Wedbo kontrakt af Linköpings stift Nuvarande kyrkan, belägen $2\frac{1}{8}$ mil från Grenna, $4\frac{1}{4}$ mil från Ekesjö och 9 från Linköping, blef, efter en långvarig rättegång om läget, ändtligen nybyggd af sten åren 1830—33 och invigdes första advents-söndagen sistnämnde år. Hon är vacker och ljus och är väl belägen. Den gamla träkyrkan, som säges vara uppbyggd år 1428, således öfver 400 år då hon nedrefs, var till slut ganska skröplig. Om dess ålder vittnade åtskilliga väggfasta prydnader, bland hvilka voro tvenne taflor, målade på guldbotten under katolska tiden, som synes deraf, att de föreställa händelser ur martyrhistorien. Ehuru af stort konstvärde, blefvo de vid gamla kyrkans nedtagande förstörda; det är dock högst bedröfligt, att sådan vandalisk förstörelse kan i vår upplysta tid ske, då presternas ovilkorliga skyldighet är att på vederbörlig ort anmäla alla fornlemningar, som finnas i en under deras vård stående kyrka, innan hon nedrifves.

Adelöf, likasom andra socknar i N. Wedbo härad, hörde till Wisingsborgs grefskap för Braheslägten, beräknad till 62 mantal. Med denna samt Wireda och Haugrida socknar förökades grefskapet af drottning Kristina genom gåfvobref 1646. Till grefskapet hörde dock icke säterierna Näs och Södraholm, med tillhörande frälse, äfvensom några andra frälsehemman, som innehades af särskilda adelsmän, såsom Äpplehult och Löfstad af en Johan Hård, Ulfsbo af en fru Ebba Soop och Fotsjö af en fru Elsa Soop, alla belägna i denna socken. Fotsjö blef sedermera säteri; men säterifriheten öfverflyttades år 1792 af dåvarande landshöfdingen i Jönköping, friherre Fr. Ulr. Hamilton, på ett hemman i Wreta by i Grenna socken, som då blef kalladt Wretaholm. Flera egendomar nämnas i handlingar från med-

let af 1200-talet. — Bland härvarande fornlemningar må följande nämnas: icke långt från kyrkan är en betydligare grifthög; vid Södraholms sätesgård i en hage är ett forntida tingsställe, och på prestgårdens egor är en hednisk grafplats samt stensättningar, med tradition om en gammal stad, kallad *Vulberg*. De betydligaste egendomarna inom socknen äro *Näs* och *Södraholm*, hvilka beskrifvas under deras namn. På Nostorps bys egor är Adelöfs marknadsplats belägen, der marknad hålles blott en gång om året, i September månad. Gästgifvaregården Hult ligger äfven här i socknen. Adress: Grenna.

Adlerskog, ett frälse-säteri i Eneby socken och Kinds härad af Linköpings län, beläget vid en liten sjö, är grundadt på Helleby, hvaraf 2 mantal varit kyrkohemman, det ena köpt från kronan af grefvinnan Maria De la Gardie, det andra, jemte 1 mantal skatte, doneradt 1651 till biskopen i Linköping Samuel Enander, af hvars 17 barn de öfverlefvande adlades under namnet Gyllenadler, hvarefter gården fick namn. Efter fadrens död 1670 tillföll godset arfvingar. Assessor Salomon Gyllenadler innehade det som säteri af 4 mant. 1683, Jonas Gyllenadler 1700; det såldes af kommendören S. Gyllenadler till lagman M. Palmstjernas enka, B. M. Preutz, och af henne till hennes måg, kapt. friherre C. Cronhjelm, gift med Kristina Palmstjerna, hvilken innehade egendomen som säteri af 3½ mantal frälse 1726 och ännu på 1750-talet. Derefter kom den till slägterna Hammarsköld och Breitholtz 1783, sedan till slägten Westerling; majoren Westerling egde det 1825, och hans enkefru, Sofi Helvegh, 1829; men 1850 och 1852 bonden Jakob Månsson. Egendomen bestod då af Adlerskog 3½ mantal frälsesäteri med underlydande Axhult ¼ mantal skatte med såg; Långsbo ¼ mant. skatte och Fyllingsbo ½ mant. frälse. Har är ett tröskverk, som drifves af en å, som flyter från en närbelägen sjö genom ladugården, samt en såg. Gården är bebyggd för ståndspersoner, har trädgård och alléer.

Adolfsberg, en helsobrunn och badinrättning i Ånsta socken, Örebro härad och län, ⅜ mil från nämnde stad. Här äro 2 källor. En är mycket gammal och har varit offerkälla, som fordom begagnades på vissa dagar till allehanda vidskepliga upptåg; den blef 1613 undersökt och antagen till helsokälla. Den andra källan är i sednare åren upptagen. Denna inrättning har varit mer och mindre besökt, tilldess den genom ett bolags försorg blifvit försatt i behörigt skick. Sjelfva anläggningen är på en gång ganska smakfull och tillika högst ändamålsenlig, så att de besökande få sina billiga fordringar tillfredsställda. Byggnaderna, såsom badhus, värdshus, brunnssalonger m. fl., äro rymliga och beqväma. Parken i trakten omkring källan är ganska vacker, och har bolaget der låtit plantera vid pass 8000 träd. Af källans vatten äro bildade flera små kanaler, dem konsten ledt genom parken och på flera ställen öfverbyggt med vackra broar och kinesiska bryggor. Mellan kanalerna framslingra engelska gångar, så att det hela erbjuder en behaglig promenad. År 1839 gjordes här en inrättning för både kalla och varma bad, och i badhuset betjenas nu med alla slags bad; i synnerhet har den å stället befintliga gyttjan med framgång blifvit använd till badning.

Adolfsforss (Öfre), ett jernbruk i Köhlens socken och Jösse härad af Karlstads län. År 1744 d. 29 Nov. utfärdades privilegium för L. M. Uggla m. fl. på 1 ämneshammare; år 1762 erhölls genom Kongl. resolution rättighet å stångjernssmide, och året derefter utfärdade Bergs-kollegium resolution på smidet vid Öfra Adolfsforss, hvilket beviljades endast med 1 hammare till manufakturämnens beredande för 400 sk℔ tillverkning. Genom Kongl. resolution af den 13 Januari 1824 förvandlades tills vidare ämnessmidet till stångjernssmide, och år 1839 d. 4 Febr. utfärdades privilegium å förvandlingen af ämnessmidet till stångjernssmide mot nedläggande af plåtsmidet med 500 sk℔ mot 1½ procent hammarskatt. Bruket hade år 1840 2 härdar och 900 sk℔ privil. årligt smide, samt en icke obetydlig spik- och manufaktursmides-

tillverkning och stålugn, allt med köpetackjern. Det har nu 2 ofria härdar med samma smide och hammarskatt som 1840. Brukspatron L. A. Groth egde bruket 1845, och hans arfvingar för närvarande. Brukets utskeppning sker på Göteborg.

Adolfsforss (Nedre), ett jernbruk i samma socken, som ofvan är omnämndt; har nu 2 ofria härdar samt i allt lika privil. årligt smide samt spik- och manufaktursmide som Öfra Adolfsforss. Se Noreberg.

Afholmsberget. Berg i Helsingland, Bjuråkers socken, vid nordvestra stranden af Norra Dellen (61^0 54′ n. br.), höjer sig till 740 fot öfver hafvet och 600 fot öfver Dellens vattenspegel.

Afhulta, fordom **Stafstorp** kallad, en gård i Munktorps socken, Snäfringe härad af Westerås län, har vacker belägenhet vid Mälaren. Gården har i drottning Kristinas tid blifvit försåld från krono till skatte. Sedermera har den tillhört fru Hirschman, direktör Björk, biskop Wijkman och brukspatron Iverus. Af fornlemningar märkas i närheten af Afhulta ruiner efter en skans eller borg med ringmurar samt en bautasten. År 1825 fann man vid Stafsby 5 st. menniskoskeletter tätt och rakt liggande bredvid hvarandra.

Aflebo-Sjön. Sjö i Södermanland, hörande till Trosa-åns vattensystem. Sjön, som äfven kallas Lillsjön, afbördar sig i sjön Nyckeln. Höjden öfver hafvet 37 fot.

Aflången. Insjö i Linderås socken af Norra Wedbo härad i Jönköpings län, märkvärdig derföre, att, enligt anteckning i Linderås kyrkobok, assessor J. L. Bogeman på Göberg der låtit år 1800 plantera braxen, som bibehållit sig och förökats.

Afva. Gästgifvaregård vid strandvägen uti Nordmalings socken af Ångermanland och Westerbottens (Umeå) län, norr om Degerfjerden; skjutsar till:

Lefvar, nord nordost . . .	$1\frac{1}{2}$	mil.
Önska (i Hernösands län), sydv.	2	mil.

Afvelsäter. Gästgifvaregård i Karlstads län, Tveta socken och Näs härad, ¼ mil söder om socknekyrkan; skjutsar till:

Åmåls stad, sydvest. . . .	1	mil.
Gränsjön, nordvest	$1\frac{3}{4}$	mil.
Göstakrog, nordost	$1\frac{1}{4}$	mil.
Norra Ed, n. n. o.	1	mil.

Afvern. Sjö i Nerike, Skyllerstads härad, på gränsen mot Östergötland. Sjön upptager vattendrag från Hjerta- och Baflinge-sjöarna, Bjurhulta-sjön samt Stora och Lilla Kringsjön; sjöns aflopp är Ysinge- eller Haddebo-ån, som passerar talrika sjöar, Wifbotten, Björklången, Björksjön, den milslånga Ormlången m. fl. och slutligen faller ut i Ysinge-viken af sjön Glan.

Aggarp, 2 mantal, och Stora Århufvud eller Ekholmen, 1 mantal, frälsesäteri i Kulltorp socken och Westbo härad af Jönköpings län, hafva tillhört 2:ne gamla slägter, först Store och sedan Hård, hvilken sednare en längre tid innehade godsen. Den förstnämnda gården är belägen på en höjd norr om sockenkyrkan, och den sednare vid Albo-sjö, äfven i Kulltorp socken. Den förste kände innehafvare af dessa gods var Bengt Andersson Store, som fick dem i förläning 1565 af konung Erik XIV. Sedermera innehade riksamiralen friherre Karl Karlsson Gyllenhjelm gårdarna, hvilka han, tillika med Tyllstorp och Broddhult, i arf lemnade till Estrid Store, som var gift med Anders Bengtsson Hård, page hos konung Gustaf II Adolf, hvilken sedan skref sig till Aggarp och Törestorp, äfven liggande i Kulltorp. Genom detta gifte kommo gårdarne till slägten Hård i sednare hälften af 1600-talet, och Aggarp förblef, jemte Århufvud, i den omkring ett århundrade. Ofvannämnde Anders Hårds och Estrid Stores son, drabanten hos kon. Karl X Gustaf, Hård, ärfde sedan begge gårdarna och derefter på 1700-talet sonen, majoren Gabriel Fredrik Hård, som var gift med B. H. Morat. Vid arfskiftet efter G. F. Hård delades gårdarne, tillsammans utgörande 2 mantal, sålunda, att sonen Fredrik Ad. Hård fick ett mantal i Århufvud, eller som det då kallades Ekholmen, och mågarna, sergeanten Vornitz och löjtnanten G. Gyllensting, fingo

hvar sitt $1/2$ mantal i Aggarp. Den förre, F. A. Hård, innehade Ekholmen till sin död 1818 och var den sista af denna gren af slägten Hård. Gården eges nu af bönder. Aggarp återförsåldes sedan till kyrkoherden i Kulltorp, Hans Svanström, och efter hans död 1783 kom gården till hans måg och efterträdare, kyrkoherden Zachar. Lund, och dennes dotter, Maria Kristina Lund, medförde densamma till sin man, häradshöfdingen Nils Peter Lagerbjelke, som här anlade en stor trädgård med 800 fruktträd; efter hans död 1837 innehafva hans enka och barn ännu gården.

Aggarp, en gård i Björkö socken och Östra Härad af Jönköpings län. På detta skattehemman, om 1 mant., bodde länge en bondslägt, vidt utgrenad i socknen, som kallade sig Trolle och ansågs härstamma af den adliga slägten Trolle. En löjtnant vid Smålands kavalleri, P. Jakobsson till Aggarp, död 1658, förekommer på en fana i Björkö kyrka, och man tror, att han är af den gamla slägten Björnram. De tvenne sista bönderna af Trolleslägten hafva sedan 1837 utflyttat.

Aggarö, ett frälse-säteri på en ö af samma namn i Mälaren, tillhörande Kärrbo socken i Siende härad af Westerås län, belägen omkring $1/8$ mil från fasta landet; i sundet derimellan går stora segelleden fram till Westerås. Aggarö är en gammal sätesgård, hvilken, tillika med säteriet Fröså ker, äfven beläget i Kärrbo socken, har i äldre tider tillhört den gamla slägten Cruus. Den förste af denna slägt, som egde bägge dessa egendomar, var Nils Larsson Cruus till Wärnsta, hvilken tillbytte sig 1 mantal i Fröså ker 1571 af kronan mot hemman i Uppland. Derefter har Jesper Nilsson Cruus, dels genom byte 1612, dels genom köp 1639, af kronan bekommit andra hemman i socknen, och landshöfdingen Gust. Cruus tillbytte sig 1663 frälsehemmanet Norrtorp på Långholmen, hvilken ö ligger söder om Aggarön, och lade detsamma under Aggarö gods. Derefter har landshöfdingen i Uppland, frih. Klas Hermansson Fleming, innehaft gården och skref sig till Aggarö; död 1681. Sedan kom egendomen till slägten Cronstedt, och presidenten i Krigskollegium m. m. friherre Karl Cronstedt bildade af Aggarö och Gäddeholm uti Ihrsta socken år 1743 fideikommiss åt tvenne sina söner. Derefter innehade kammarherren frih. Fredrik Cronstedt godset på 1750-talet och löjtnanten frih. Karl Fredrik Cronstedt 1825. Nuvarande egaren är grefve Karl Gustaf Lewenhaupt, son af majoren och riddaren grefve Gustaf Lewenhaupt, och gift med friherrinnan Charlotta Elisabeth von Essen. — Aggarö utgör 1 mant. frälsesäteri, och tillika med Gäddeholm, $1\,3/4$ mantal, samt underlydande, tillsammans $15\,31/32$ mantal, hvarom vidare i beskrifningen om Gäddeholm.

Agneholm, eller **Agnaholm,** har fordom varit en stark fästning på en liten holme, som nu kallas Aneholmen, der Gullspångs-elf flyter in i Wenern; den tillhör Amnehärads socken i Westergötland. En konung Agne skall gifvit sitt namn åt fästet, likasom åt Amne- eller Agnehärad. Under drottning Margaretas tid var slottet beryktadt såsom säte för danska fogdar, hvilka på det omenskligaste plågade kringboende allmoge. På Engelbrechts befallning förstördes denna fästning 1433 af vermlänningarne under Peder Ulfssons befäl; men kon. Erik af Pommern lät åter iståndsätta den. Sägnen förmäler, att en Otto Torbjörnsson Stuth, en dansk fogde på fästningen, varit så sträng och grym, att han låtit föra de uppstudsiga af allmogen och felaktiga af sitt husfolk ut på 2 stora stenar i elfven, der de genom köld och hunger under flera dagar måste umgälla sina fel. Stenarne hafva sedan fått namnet *Plågan* och *Fängelsestenen.* Denne Stuth var likväl den sista, som herrskade på Agneholm; slottet och fästena blefvo sedan förstörda och uppbyggdes aldrig. Efter dem finnas nu inga lemningar qvar, blott några lösa stenar. Denna fästning lärer äfven haft trakten omkring till län; ty konung Håkan utfärdar ett bref från Avanäs till inbyggarne i Agnaholms län.

Agnesberg. Gästgifvaregård i Wenersborgs län af Ångered socken och Wättle härad; skjutsar till:
Göteborgs stad, s. v. . . . 7/8 mil.
Kongelfs stad, n. . . . . . . 1 »
Lerum, ö. . . . . 2 1/8 »
Nohl, n. n. o. . . . . 1 3/8 »
Wedbacka, i Göteborgs län, n. n. o. . . . . 7/8 »

Agnetorp eller **Ångarp**, annex-socken i Wartofta härad af Mariestads län. Arealen är omkr. 9,560 tunnl. Jordmånen är sandblandad med lera och sandmylla. Näringen är åkerbruk. Socknens hemmantal är upptaget tillsammans med modersocknen. Folkmängden var 1810 720, 1840 899 och 1856 1,064 invånare. Socknen har ambulatorisk folkskola med 2 examinerade lärare. Den besöktes 1856 af 46 gossar och 34 flickor. Agnetorp är annex till Acklinga i Kåkinds kontrakt af Skara stift. Kyrkan, som ligger 4 1/2 mil från Skara, är byggd 1735 och är utan alla märkvärdigheter. Den enda betydliga sätesgården är Tidaholm med jernbruk. Adress: Sköfde.

Agnäs. Gästgifvaregård i Westerbottens (Umeå) län, af Bjurholms kapell och Nordmalings pastorat; skjutsar till:
Bjurholms kapell, nordv. . . 1 mil.
Orrböle, s. s. o. . . . . . . 1 1/4 mil.

Agnösund. Färj- och skjutsställe i Nyköpings län, Selebo härad och Aspö socken; fortskaffar resande till:
Botholms gästgifvaregård s. o. 5/8 mil.
Hjulsta, färjestad i Uppsala län 1 3/4 mil.

Agunnaryd, en socken i Sunnerbo härad af Wexiö län; arealen är 39,297 tunnl. Här finnas 14 sjöar, hvaraf de större äro Agunnarydsjön, Möcklen, 1 3/4 mil lång, och Tornasjön, genom hvilka Helga å löper; Wixsjön eller Wiggsjö, äfven Hvitasjön eller Wissjön kallad, ökar Helgans vatten genom en å, som vid Krogsbygd i Pjeteryd hinner densamma. Marken är ganska ojemn och bergaktig. Rådande jordmånen är svartmylla, dock finnes här och der blandning af lera samt på få ställen endast sand. Skogen är tillräcklig för eget behof vid de flesta gårdar, vid flera äfven till timmer. Hufvudnäringen är åkerbruk. Socknen innehåller 69 oförm. och 49 19/24 förm. mantal, hvaraf 9 1/2 skatte, 4 5/8 krono och 36 1/12 frälse. Folkmängden var 1810 1,217, 1840 1,555 och 1856 1,815. Socknen har ambulatorisk skola med en examinerad lärare. År 1856 besöktes den af 52 gossar och 29 flickor, hvarförutan 24 gossar och 45 flickor hade undervisning hemma. Barnens antal utgör således 76 gossar och 74 flickor, tillsammans 150 barn. Agunnaryd är ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen, tillhörande Sunnerbo kontrakt af Wexiö stift. Kyrkan, belägen 5 3/4 mil från Wexiö, är 45 aln. lång, 10 1/2 bred och 12 hög. Muren reparerades 1819. En fru på Brånanäs här i socknen, vid namn Agunda, har, enligt sägen, uppbyggt kyrkan och gifvit socknen sitt namn; hon hade äfven tvenne systrar, af hvilka Wisla byggde Wisslanda och Pieta Pjeteryd kyrkor. Agunnaryd kallades socknen redan 1385. Betydligare gårdar äro Byverma, Devanäs, Elmtaryd, Marsholm, Målansås och Rönnäs. Vid ön Höö, i Möcklen här i socknen, och vid Taxås gård i Stenbrohults socken fortlefver en tradition om ett danskt anfall. Kon. Alle var åt Westergötland att förjaga norska kungen. Då sände danska kungen hit Taxe och Höö eller Hödd. Den förre tog god välfägnad och lade sig under en klippa att sofva. Ett klippstycke nedföll och krossade honom. Deraf Taxås och Salig Grufvan, der han dog. Efter hans död tog Hödd befälet och härjade landet. En mor och dotter innebrändes, troligen på nämnde ö och gård, hvaraf denna blef kallad Höö. På ett näs i Agunnaryds sjö och på Bråna egor synas lemningar efter flera byggnader; troligen var här ofvannämnda fru Agundas bostad. Adr.: Wexiö.

Agön. Ö i Bottniska Viken; östligaste länken i den kedja af smärre öar, som utgöra södra värnet för inloppet till Huddiksvall. Ön delas i tvänne delar af en från söder inskjutande vik, som bildar Storhamns ankarplats. På ön finnes ett kapell, hörande till Huddiksvall och Idenor.

Ahlehulorne (Alebullerne). Gästgifvaregård uti Weinge socken, Högs härad och Halmstad län; skjutsar till:
Abbeshult, nordost . . . . $1\frac{7}{8}$ mil.
Laholms stad, sydvest . . $1\frac{13}{24}$ mil.

Ahlmossen. Hittills ofruktbar mosse i Thorstuna socken af Westerås län, hvilken Skensta byamän odlat, så att 60 tunnland blifvit fruktbärande.

Ahlsjöarne. Sjöar i Ljusdahls socken af Helsingland, med aflopp åt Storsjön och hörande till Ljusnans vattensystem.

Ahrendal. Gästgifvaregård i Thorslanda socken, söder från ön Hisingen af Göteborgs län; skjutsar till:
Bärby, i norr . . . . . . $1\frac{1}{2}$ mil.
Göteborg, östligt . . . . . 1 »
Nya Varfvet, östligt . . . $\frac{3}{4}$ »
Qvillebäcken, d:o . . . 1 »

Akaren. Sjö i Södermanland, hörande till Nyköpings-åns vattensystem. Sjön är, tillika med Nolångs- och Hendesjöarna, källan för Dunkers- eller Bergaån, som faller ut i Jälundsviken af den stora sjön Båfven.

Akebäck, en socken i Dede ting och Gotlands Norra härad. Marken (omkring 2,245 tunnl.) är öfverallt jemn. Rådande jordmånen är lera och ör. Skog finnes öfver invånarnes behof. Näringarne äro åker- och skogsbruk. Socknen består af $6\frac{7}{8}$ oförm. mantal. Folkmängden var år 1810 134, 1840 152 och 1855 179 personer. Socknen har fast skola, gemensamt med Follingbo, med 1 examin. lärare. År 1856 besöktes densamma af 7 gossar och 6 flickor, samt undervisades 3 gossar och 5 flickor i hemmet; tillsammans 10 gossar och 11 flickor. — Akebäck är annex till Follingbo konsist. pastorat i Wisby stifts norra kontrakt. Kyrkan, belägen omkring 1 mil sydost från Wisby, är en bland stiftets mindre och obetydligare. Hon är uppbygd i götisk stil af huggen kalksten år 1149, enligt uppgift. Vid kordörren ser man på yttre muren en liten, illa skulpterad menniskofigur, liggande på rygg med en slägga i händerna, till erinran, enligt folksägen, om en arbetare, som vid kyrkans byggnad nedfallit och sålunda ljutit döden. — Vid Bäcks gård finnes en för närvarande icke anlitad helsokälla, märklig genom sitt läge öfverst på en kägelformad kulle, och om hvars vatten kemie-professoren G. Sefström år 1819, efter å till Sundhets-kollegium uppsändt prof anställd undersökning, gaf det utlåtande, att det liknade Seltzer- och Faschinger-vatten, ehuru svagare. — Vid kristendomens införande på Gotland lefde i denna socken en mägtig man, kallad Botair af Akebäck, som var den nya läran tillgifven. Han lät uppföra den första (trä-)kyrkan på Gotland, hvilken dock af hedningarne blef nedbränd, och kallas stället, der kyrkan stod, ännu i dag *Kulstäde,* d. v. s. Kolstället, i Walls socken. Då byggde han en ny kyrka i Wi, — det heliga rummet, der då var mycket offrande och der sedan Wisby anlades, — och när hedningarne hotade att äfven vilja bränna upp den, gick han upp på kyrkan och förklarade, att, om de ville bränna kyrkan, skulle de äfven bränna honom. Dermed fick kyrkan stå. Hon var invigd med alla helgons namn, och på dess plats uppbyggdes sedan St. Peders kyrka i Wisby. Gårdarna i socknen heta Suderbys, Folhedarve, Glammunds, Smitts, Bäcks och Högdarve. Adress: Wisby.

Ala, Ahle, en socken i Gotlands Norra härad, har en areal af 6,503 tunnland. Här ligger Qvarna myr, omkring 150 tunnland, och Dynge myr, om vid pass 1,200 tunnland, hvilken sednare sträcker sig in i den närbelägna Kräklingbo socken. Marken är i det hela jemn. Rådande jordmånen är lera, här och der blandad med sand och mojord. Skog finnes till eget behof vid flera hemman; men andra hafva brist derpå. Åkerbruk är hufvudnäringen. Socknen innehåller $5\frac{1}{2}$ mantal. Folkmängden var 1810 150, 1840 omkring 240 och 1856 261. Socknen har fast folkskola, med en examinerad lärare. År 1856 besökte 14 gossar och 13 flickor skolan, medan 3 gossar och 6 flickor erhöllo undervisning hemma; tillsammans 17 gossar och 19 flickor, således var skolbarnens antal 36. — Ala är annex till

Kräklingbo konsistoriela pastorat i Medel-kontraktet af Wisby stift. Kyrkan, belägen vid pass 4 1/4 mil sydost från Wisby, är byggd af kalksten, såsom Strelow i sin »Guthilandiske kronike» kanske mindre tillförlitligt uppgifver, år 1072, enligt annan säkrare uppgift år 1149; hon var den första kyrkan i Kräklinge ting, invigd åt St. Jakob och hade, enligt sägen, fått sitt namn deraf, att *alla* sökte dit. — Uti socknen skall, enligt sägen, en Jätte fordom bott, hvilken hade namnet *Tjäle-gubben*, om hvars bostad Tjäle-ängen härstädes skall bära vittne. Om honom förtäljes, att han skall till den grad hafva haft Ala-presten i sitt våld, att denne icke tordes börja messan, innan Tjäle-gubben kommit till kyrkan; men som han ofta kom sent, ledsnade presten slutligen vid detta tvång, och en gång, då gudstjensten var börjad före Tjäle-gubbens ankomst, stack denne ihjäl presten i sjelfva kyrkan. Man tror sig ännu se blodfläckar efter detta mord i Ala kyrka. Tjäle-gubben nämnes vidare vid Alskogs sockens beskrifning. — Gårdarne i socknen heta: Stenstuga, Oleifs, Bjerges, Lauritze, Botvalta, Gyle och Gurfiles. Adress: Wisby.

Ala, en gård om 2 1/2 mantal skatte i Wassunda socken och Erlinghundra härad (Håbo-delen) af Stockholms län, är beläget nära Garnsviken. Var på 1300-talet kyrkogods; 10 örtugland jord i *Aal in Wadzsundum* voro anslagna åt kaniken i H. Trefaldighetskyrkan i Upsala på lön, hvilka troligen blefvo indragna till kronan vid reformationen. Före reduktionen tillhörde egendomen grefliga slägten Spens, från hvilken den indrogs 1683. Tillhörde sedan professor Dahlman, hans enka 1772, nu landtbrukaren Åberg.

Alanäs, en kapellförsamling i Jemtlands Norra fögderi och län, upptages vid modersocknen Hammardahls beskrifning. Alanäs är kapell till Hammardahls konsistoriela pastorat af Jemtlands Norra kontrakt af Hernösands stift. Adress: Östersund.

Alarp, ett frälse-säteri, om 1 mantal, i Asby socken och Ydre härad af Linköpings län, beläget nära Wifjärden, har tillhört på 1600-talet slägterna Orrhane och Björnram. År 1683 kallas gården jungfrur Brita och Beata Orrhanes säteri, var ej bebyggd och tillhörde dem ännu 1700. Gården egdes sedan af jungfru Anna Björnram 1725, såldes af en Stjernclo till löjtnanten Jöran Armskölds enka, E. C. Ulf, tillföll derefter genom byte och köp major O. M. Drake, hans måg, lifdrabanten C. E. Kock, 1750, fru Kock 1786, fältväbeln Otto Kock 1818, auditören C. O. Hellman 1829 och Peter Zachrisson 1850.

Albo, ett härad i Kristianstads läns andra fögderi, ligger från 80 till 190 fot öfver hafsytan, har en areal af 60,842 tunnland, af hvilka endast 54 äro sjöar och kärr, innefattar 114 3/8 mantal och består af följande socknar: Raflunda, Brösarp, Mällby, Hvitaby, Andrarum, Eljaröd, St. Olof, Rörum och Fogeltofta.

Albo och **Jerrestads** kontrakt i Lunds stift utgöres af följande pastorater: Raflunda och Brösarp; Andrarum och Eljaröd; Mellby och Hvitaby; S:t Olof (tillsvidare förenadt med Stiby); Wemmerlöf och Rörum; Cimbritshamn och Jerrestad; Cimbrits och Nöbbelöf; Gladsax och Tomerup; Wallby och Bolshög; Stiby (tillsvidare förenadt med St Olof), samt Borreby.

Alboga, annex-socken i Geseneds härad af Wenersborgs län, har en areal af 3,587 tunnland, hvaraf 30 äro sjöar och kärr. Jordmånen är lera och sandmylla. Åkerbruk är egentliga näringen. Socknen innehåller 12 mantal, och hade 1810 254, 1840 348, 1856 397 invånare. Socknen har fast folkskola, med 1 examinerad lärare, gemensam med Odh modersocken. År 1856 besökte 6 gossar och 1 flicka densamma, hvarförutan 2 gossar och 30 flickor undervistes hemma; tillsammans 8 gossar och 31 flickor. — Alboga är annex till Odh i Kullings och Geseneds kontrakt af Skara stift. Kyrkan, belägen 3 1/2 mil från Borås, är gammal, liten och byggd af gråsten. Hon ligger på en hög backe, så att hon synes långt om-

kring i nejden och är i sednare tider reparerad. En källa vid foten af backen skall fordom varit offerkälla. Adr.: Alingsås.

Albro. Gästgifvaregård uti Nyköpings län af Gillberga socken och Vester Rekarne härad, hvarifrån skjutsas till gästgifvaregårdarna:

Berga	2	mil.
Eskilstuna stad	1	»
Hållsta	1 ¼	»
Smedby	2	»
Thorshälla stad	1 ½	»

Alby, ett frälse-säteri i Botkyrka socken och Svartlösa härad af Stockholms län, har en vacker belägenhet vid Albysjöns vestra strand. Gården nämnes först 1568, då byggningsskrifvaren i Stockholm Lasse Jakobsson fick af kon. Erik XIV skattefrihet på sitt skattehemman Aleby; brefvet är underskrifvet af Katarina Månsdotter under K. M:ts sekret. Egendomen kom sedan till slägten von der Linde, som egde en mängd egendomar omkring Stockholm, men kanske blott till en del, emedan slägten Grundel och derefter Helmfeldt samtidigt skrefvo sig till Aleby. Borgmästaren i Stockholm Jakob Grundel, död 1667, skref sig äfven till Aleby, och rikstygmästaren friherre Simon Grundel Helmfeldt egde sedan gården; han stupade i slaget vid Landskrona den 14 Juli 1677, då ätten utgick. Derefter egdes den af lagman Funck och 1772 af hans enka. I sednare tiden har gården innehafts af en Fagerlund 1825, en Bergman 1847 och af en Dahlström 1850. Egendomen består af Alby 2 mantal frälse-säteri med 1 rå och rör Fjellsta, samt underlydande 1 ⅙ mantal, utom 2 mantal af Hamra.

Alby, *Stora* och *Lilla*, i Solna socken och Danderyds skeppslag af Stockholms län, var fordom by om tre hemman och nämnes redan på 1300-talet. En Laurus i Alläby bevittnade ett af Finvidher i Hufvudsta år 1373 utfärdadt salubref å hemman i sistnämnde egendom till Klara kloster. Sedermera fick kammarrådet Erik Jöransson Tegel här ett mantal i donation (se Hufvudsta); men hans arfvingar afhände sig det till Johan Palmström, som vid reduktionen tyckes vara egare till alla 3 hemmanen och då, jemte sina arfvingar, fick tillstånd att »sitta i sin possession orubbad»; men Tegels arfvingar skulle ersätta kronan vederlag med 1683 års ränta. Palmström lärer då fått säterifrihet på egendomen, emedan den i 1688 års jordebok kallas »Johan Palmströms säteri», med tillägg, att ett frälsehemman, kalladt Ättnestad, som tillhörde honom, vore »underlagdt Ahleby säteri.» Kongl. sekreteraren Ehrenkrok hade sedan egendom i Alby i medlet af 1700-talet och derefter kommerserådet Plomgren, hvars enka, Margareta Björkman, och arfvingar innehade egendomen 1772. Enligt 1825 års jordebok, voro 2:ne hemman här (№ 2 och 3), då delade mellan löjtnanten Grevesmühlen, som egde ½ mantal, v. presidenten Billberg ¼ och ryttmästaren Brander ¾ mantal säteri. Egdes 1849 af fru Wibom.

Enligt Jordeboken består Alby af 3 hemman, № 1 ett mantal, № 2 ett och № 3 ½ mantal, alla frälse-säteri. № 1 upptages i 1688 års jordebok som skatte, men blef säteri i Palmströms hand, som ofvan är nämndt.

Alböke, annex-socken i Slättebo härad och Norra Motet på Öland af Kalmar län, har en areal af 8,424 tunnl., hvaraf 8 äro sjöar och kärr, samt ligger 95 fot öfver hafvet. Marken är jemn och af fruktbar beskaffenhet. Rådande jordmånen är svartmylla, blandad med sand, utom vid hemmanen, som ligga vid östra sjön, der den består af hvit sand. I socknen finnes ingen skog, icke en gång ett enda barrträd; byn Korntorp har dock en liten skogspark i behåll, bestående af ek och hassel. På byn Äleklintas egor finnes ett berg, bestående af kalksten och alunskiffer, der kalkbränning sker utan ved, endast med skiffer. Kalkbränning är hufvudnäring, och dernäst åkerbruk. Socknen innehåller 19 ⅛ mantal, hvaraf ½ frälse, 9 krono och 9⅝ skatte. Folkmängden var 1810 439, 1840 624 och 1856 773 personer. Socknen har fast folkskola, som förestås af en examinerad

lärare och besöktes 1856 af 36 gossar och 34 flickor. Alböke är annex till Löths konsistoriela pastorat af 2:dra klassen, tillhörande Ölands Norra kontrakt af Kalmar stift. Kyrkan är gammal och byggd af sten samt reparerad 1759 och 1768. I densamma förvaras sedan katolska tiden åtskilliga bilder af trä. Dessa äro, säger en författare, bevis på den höjd, till hvilken bildsniderikonsten under medeltiden i allmänhet hade stigit. — Inom socknen finnas fornlemningar af nästan alla slag. Sydvest om kyrkan är ett stenrör af icke mindre än 8 alnars höjd. Vester om densamma äro 3 stora stenrör med fotkedjor af 6 alnars lodrätt höjd och 112 stegs omkrets. De kallas *Trerör*. Öppnar man dessa rörkullar, så träffas ordentliga stenkistor, sträckta i norr och söder, af 4 alnars längd och 1 alns bredd, och liken i dem äro obrända. Något längre i norr äro 4 andra rörkullar. Äfven dessa ega i botten stenkistor; men utom dessa stenkistor finner man andra fyrkantiga inhägnader af nedstuckna kalkflisor, till 9 steg i fyrkant och utan synnerlig höjning af marken. Dessa griftminnen tillhöra onekligen en sednare tid. — Äfven finnas i socknen åtskilliga ättehögar och stensättningar, deribland en skeppssättning och en domring af 9 stenar. — På Kårholma finnas ruiner efter en skans, en brunn med godt vatten och en grafplats, hvarest flera menniskoben blifvit funna. På östra stranden midt emot Kårholms-skansen är äfven en skans, begge anlagda efter fortifikationens reglor. Dessa skansar uppkastades år 1677 under kriget med Danmark, då danska amiralen Juel om sommaren och hösten härjade ön. Hos allmogen är ännu en sägen gängse, att Kårholmen fått sitt namn efter fru Elsa Kåre, som före digerdöden 1350 egt denna holme, Karsö med flera gårdar i socknen. Uti Löths permebok skall, enligt berättelse, varit antecknadt, att fru Elsa Kåre måste framköra 5 lass sten, när hvarje bonde körde ett lass till kyrkogårdsmurens uppförande, som verkställdes under hennes tid. Häraf kan man sluta, att hon egde mycket gods i socknen. Slutligen må nämnas den stenmur, som sträcker sig tvärt öfver landet åt vestra stranden något söder om byn Korntorp och slutar vid östra stranden på hemmanet Karsös egor. Lemningarne efter muren synas bäst på högländta ställen, men äfven här och der på sidländtare. Tiden när, eller ändamålet hvarföre, denna sträckmur blifvit dragen öfver ön, kan man ej med säkerhet bestämma i brist på handlingar, som röra denna sak; men sägnen angifver den såsom en gränslinie för ofvannämnde fru Elsa Kåres område.

Ale. Härad i Första Fögderiet af Wenersborgs län, ligger från 50 till 156 fot öfver hafvet, har en areal af 80,954 tunnland, hvaraf 11,205 äro sjöar och kärr, innefattar 247 ½ mant. och består af följande socknar: Skeppslanda, Hålanda, Sköfde, St. Peder eller Gamla Lödese, Tunge, Starrkärr, Kilanda, Nödinge och Östad.

Alfhem. Gammal benämning på Viken, det nuvarande Bohuslän.

Alfhem, nu ett säteri i Skepplanda socken och Ale härad af Wenersborgs län, har i fordna tider, enligt sägen, varit säte för landets konungar och sedan kungsgård, tillhörig kronan, huru länge är okändt; men gården kom sedan till slägten Ahlehjelm, som 1720 köpte den till skatte. Sedermera köptes Alfhem af direktören N. Sahlgren, som gjorde det till fideikommiss för sina efterkommande i nedstigande led, och i sitt testamente af år 1761 förordnade han, att, vid deras möjliga utgång, godset af K. M:t skulle för lifstid förlänas någon, som för flit i landthushållningen kunnat göra sig deraf förtjent, med förbehåll att betala en afgift till Kgl. Wasa-ordens kassa. Detta fideikommiss, som består af Alfhem 1 mantal säteri och underlydande 4½ mantal, innehades 1833, tillika med flera andra af Sahlgren stiftade fideikommisser, af hans dotters dotterson, frih. Nils Gust. Silfverskjöld. — Gårdens namn torde kunna härledas af någon fylkeskung, vid namn Alf, som här i heden timma uppbyggt åt sig en borg, och denna förmodan styrkes så mycket

mer, som i en platt grafhög, ej långt från gården, kung Alf föregifves ligga begrafven. I trakten af detta forntida konungasäte finnas dessutom flera fornlemningar, såsom kummel- och grifthögar, de sednare till större delen platta; men de äro nu mycket förstörda af helgedomsrånares händer.

Alfshög, en socken i Faurås härad af Halmstads län, har en areal af 2,916 tunnland, af hvilka 190 äro sjöar och kärr. Här i socknen ligger sjön Etran, till hvilken flera bäckar inlöpa och åter utgå derur. Landet är bergaktigt, dock finnas här och der mindre slätter. Skogen är otillräcklig. Jordmånen är mest lera, sandblandad; men äfven mylla. Hufvudnäringen är åkerbruk, hvartill kan läggas tillverkning af golfmattor. Socknen innehåller 18$^3/_4$ oförmedl. och 16$^3/_4$ förmedl. mantal, deraf 1$^7/_8$ skatte, 2$^1/_4$ krono och 12$^5/_8$ frälse, och hade 1810 306, 1840 350 och 1856 434 invånare. Socknen har fast folkskola, med 1 examinerad lärare. År 1856 besöktes denna af 17 gossar och 13 flickor, samt undervistes 4 gossar och 9 flickor i hemmet; tillsammans 21 gossar och 22 flickor. Alfshög är annex till Ljungby fordom patronela, nu regala pastorat i Warbergs kontrakt af Göteborgs stift. Kyrkan, belägen 1 mil från Falköping och $^3/_8$ mil från Ljungby, är 33 alnar lång och 17 bred. Dopfunten, af ek, synes bäras af trenne liggande lejon. Socknen har fått sitt namn af en nära kyrkan varande grifthög, som kallas *Alfs hög.* Denna hög öppnades 1814, och fanns deruti en starkt sammansatt askvård i form af en hällkista, och vidare ett kopparsvärd, en flintknif och en urna med brända ben och aska. Denna urna var gjord af en ganska fin lera, helt olika de flesta urnor, som funnits i Halland. För öfrigt finnas här flera andra fornlemningar. En kulle å Etrans vestra strand, strax norr om Pramstaden (färjstaden), kallad *Borgkullen,* skall fordom varit ett fäste eller borg. — *Trollhålet* kallas en grotta i ett berg nära Dalsgård och skall, enligt sägen, fordom varit tillhåll för troll och i sednare tid för snapphanar. — *Måsagårds Herrens* är namnet på ett ställe vid en torfmosse ytterst på Alfshögs utmark. Traditionen uppgifver, att någon person, som haft denna benämning, der fordom bott. Ruiner af en murad byggnad skola här hafva funnits, men blifvit nedbrutna och förda till Bohl till byggnadsmaterialier. — På Dalsgårds egor står en urgammal ek, i orten kallad *Brudeken,* hvilken vid roten har en omkrets af 15 alnar och är ihålig samt kan rymma flera personer derinne. Man berättar, att detta flera århundradens gamla träd fått sitt namn af ett brudpar, som deri dansat. Adress: Falkenberg.

Alfta, en socken i Helsinglands Södra fögderi af Gefle län, har en areal af 133,071 tunnland, hvaraf 8,800 äro sjöar och kärr. Marken är till största delen bergig och ojemn samt skogbevuxen. Rådande jordmånen är sandblandad lera. Allmogens förnämsta näring är boskapsskötsel och derefter åkerbruk; men af de stora skogarna hafva de föga förtjenst. Socknen, som ligger 440 fot öfver hafvet, utgör 90$^5/_{42}$ mantal och hade år 1810 3,075, 1840 4,123 och 1856 4,426 invånare. Socknen har en fast skola, som besöktes 1856 af 68 gossar och 63 flickor, och en ambulatorisk, der 123 gossar och 109 flickor undervisades af 5 oexaminerade lärare. I den fasta äro 2 lärare, den ena prest. — Alfta utgör, jemte Svabens bruks-kapell, ett regalt pastorat af 2:dra klassen, i Helsingslands Vestra Nedra Kontrakt af Uppsala stift. Kyrkan är belägen 6$^1/_2$ mil ifrån Söderhamn och 23 mil från Uppsala.

Alfva, en socken i Hemse ting och Gotlands Södra härad, har en areal af 4,767 tunnland, hvaraf 860 äro sjöar och kärr, och ligger 75 fot öfver hafsytan. Här ligger en del af den stora Mäster-myr, hvilken sträcker sig genom 7 socknar och innehåller vid pass 7000 tunnland, samt Koparve- eller Alfva-myr, som äfven sträcker sig in i Hemse och Rohne socknar och i sin helhet utgör vid pass 2000 tunnland. Marken är jemn och bergfri. Jordmånen är lera, likväl ofta blandad med sand, och på skog är ringa tillgång. Hufvudnärin-

gen är åkerbruk. Socknen bestod år 1795 af 14 3/8 mantal, nu af 3/4 mant. krono och 13 5/8 skatte, och hade 1810 336, 1840 356 och 1855 387 invånare. Här är fast folkskola, med 1 examin. lärare, som besöktes 1856 af 54 gossar och 53 flickor; dessutom undervisades 2 gossar och 1 flicka hemma; tillsammans 56 gossar och 54 flickor. — Alfva, modersocken, jemte Hemse annex, utgöra ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen, tillhörande Wisby stifts Södra kontrakt. Kyrkan, belägen 5 1/4 mil från Wisby och 1/4 mil från annex-kyrkan, är byggd af kalksten i götisk stil, enligt Strelow, år 1086; men en annan uppgift säger år 1221. I koret ligga flera grafstenar från 1300- och 1400-talen med munkstils-inskrifter; af dessa hafva tvenne utsatt årtal, nämligen: »**Anno Domini** MCCCXVII **kalendis Januarii obiit Botvi procuratrix Domini Botvidi Alvensis. Quæ in pace requiescat;**» och »**Anno Domini** MCDLIIII **obiit Dom. Henricus Curatus in Alua ipso die S. Erici regis et martyris. Orate pro eo.**» I kyrkan skedde d. 10 Juli 1752 ett åskslag, som ansågs så märkvärdigt, att det blifvit beskrifvet i Wetenskaps-akademiens handlingar 1753. — Af fornlemningar och minnen märkas: I denna socken bodde vid slutet af Gotlands hednatid en höfding, vid namn *Avair Strabajn af Alfva* (Ivar Stråben). Han är märklig för den vigtiga beskickning, han å sina landsmäns vägnar utförde till Svearnes konung, med hvilken han afslöt det *första förbundet* mellan ön och dess moderland; 60 marker silfver, deraf 40 till konungen och 20 till jarlen, skulle vara Gotlänningarnes skatt; Svearne och Gotlänningarne skulle utan tull och alla afgifter besöka hvarandras land; konungen skulle gifva Gotlänningarne hjelp och hägn samt genom sändebud vid deras landsting låta upptaga sin skatt. — På Burgen, en landthöjd mellan Alfva och Hemse, ligger en åker, kallad *Puke-reise,* der Avairs graf tros vara belägen. Der befinnes en kämpegraf, bestående af uppkastade jordvallar, blandade med större stenar, i form af en parallelogramm, tillsluten i ena ändan, men öppen i den andra, af 90 till 100 alnars längd, 18 till 20 alnars bredd inom vallarna, hvilka äro bevuxna med buskar; men planen innanför är jemn och i sednare tid odlad. — År 1824 hittades i en kämpegraf vid Gandarve omkring 6 lod vest-romerskt silfvermynt. — Gårdarnes namn äro: Koparve, Östres, Rutjerve, Gandarve, Haralds, Enge, Svie samt Stora och Lilla Ringome. Adress: Wisby.

Alfvared, en by i Åsarps socken och Redvägs härad af Wenersborgs län, skall, enligt folksägen, fordom varit stad, som af Danskarne blifvit förstörd. Nära härintill är en runsten samt lemningar efter grifthögar.

Alfvesta, ett skattehemman i Jäders socken, Öster-Rekarnes härad af Nyköpings län, är en gammal gård och nämnes omkring 1450. På 1600-talet donerades den till riksamiralen friherre Karl Karlsson Gyllenhjelm, reducerades sedan, men innehades på lifstid af G. Ribbing och från 1720 med säterifrihet af enkefru Charpentier, född Köhler; köptes till skatte 1736 af friherre E. G. Cederhjelm, tillhörde 1770 Fredenstjerna, 1825 friherre Kantzow och 1851 fru Kantzow. — Egendomen består af 2 1/4 mantal skatte och underlydande 7/8 mantal äfven skatte.

Alfvestad, en gård i Kimstad socken och Memmings härad af Linköpings län, ligger nära sjön Laxfjällen och består af 1 mantal skatte och 1/2 mant. skatte-säteri samt Huseryd 1/3 mantal skatte. Säteriet köptes 1631 af Knut Svensson Ödla, kallas 1683 säteri allodial-frälse, tillhörigt fru Anna Ödla. Alfvestads skattehemman erhölls genom donation, Huseryd genom byte med Ax. Lilje. Det hela egdes 1687 af nämnda fru Ödla. Sedan kom gården till slägten Skutenberg, Simon Lejman och hans arfvingar på 1750-talet. Vid innevarande århundradets början egdes gården af slägten Metzén. Öfverstelöjtn. frih. M. Armfelt köpte den 1837 och sednare J. Fischer, som innehade gården 1852.

Algrena och **Aspa,** jernbruk, det förra i Askersunds socken och Sundbo härad

af Örebro län, och det sednare i Hammars socken af nämnda härad och län, hafva, såsom belägna vid samma ström och icke långt ifrån hvarandra, länge varit förenade och tillhört samma egare. Dessa begge bruk, belägna vid Wettern, 7 ½ mil från Örebro, blefvo i kon. Karl XI:s tid anlagda af en holländare, Anton von Bogg eller rättare Boy, med 2 stångjernshamrar och 4 härdar samt 1,300 sk℔ årligt smide, utom 75 sk℔ frälsesmide. År 1692 byggdes 1 hammare vid Aspa och 1 vid Algrena. Begge bruken hade 1695 tillsammans 2 hamrar, 4 härdar, 1000 sk℔ smide, 10 sk℔ hammarskatt. År 1761 gaf Bergskollegium bruket smidesflyttning dit af 300 sk℔ från Illockhammar med härd och 450 sk℔ nytt smide samt dessutom 350 sk℔. Efter v. Boy tillföllo bruken i arf hans slägtingar och såldes af en fru Ehrenström till borgmästaren i Stockholm G. Kjerrman; åter försåldes de af hans måg, generalen frih. Duvall, till kommerserådet J. D. Wahrendorff, hvilken år 1783 lemnade desamma åt sin son, brukspatronen C. Wahrendorff. Han ökade smidet med 900 sk℔, anlade en ämneshammare, en härd och 2 spikhamrar, så att årliga smidet blef 3,075 sk℔, inberäknadt frälserätten med rättighet till 150 sk℔ förädlingssmide. Han lät äfven mycket förbättra bruksbyggnaderna och ombygga flera af sten, tillbyggde sjelfva mangården, anlade trädgårdar, alléer och planteringar, jemte nya vägar mellan egendomarna. År 1812 försåldes bruken till grosshandlaren Julius och kammarherren J. H. Steuck, hvilka derefter afyttrade dem åt ryttmästaren E. Rütterskjöld, hvars arfvingar sedan erhöllo dem. Under deras tid bestod (år 1828) hela bruks egendomen, utom Algrena och Aspa, af Olshammars säteri, Igelbäcks masugn, med flera underliggande grufvor och hemman, Åboholms bruk och masugn samt Bocksjö säteri med tillhörande hemman och lägenheter, belägna i Westergötland och Undenäs socken. År 1845 disponerades bruken af F. Mannerstråle; medintressenter voro R. och C. Rüttersköld. Algrena bruk hade år 1849 2 hamrar, 3 härdar och 1,568 $^3/_{10}$ sk℔ stångjernssmide, och Aspa hade s. å. 2 hamrar, 1 härd och 866 sk℔ stångjernssmide, af dels eget, dels köpt tackjern och med utskeppning på Stockholm och Göteborg. I hammarskatt erlägger Algrena 14 sk℔ 18 l℔ 13 ℔ och Aspa 8 sk℔ 13 l℔ 7 ℔. Begge bruken hafva 2 fria härdar hvardera. Nuvarande disponent är A. Robson.

Algunnen, en vik- och holmrik sjö på gränsen mellan Jönköpings och Wexiö län, uti Vester- och Norr-Widinge härader, med aflopp söder ut genom sjöarna Stråken, Salen och Åsnen, hvarifrån Torrums-ån leder till Engelholmsviken af Östersjön.

Algunnen. Sjö, på gränsen mellan Högsby och Kråksmåla socknar i Hanbörds härad och Kalmar län, har rik vattentillgång från en mängd större och mindre sjöar och vattendrag inom häradet, med utfall österut genom Alsterån till Kalmar-sundet af Östersjön.

Algustorp, en socken i Kullings härad af Wenersborgs län, upptager en areal af 8,493 tunnland, deraf 308 utgöra sjöar och kärr, och är belägen 235 fot öfver hafvet. Säfve- eller Stor-ån flyter genom socknen. Jordmånen är i allmänhet sand- och dålig mylljord. Näringarne äro jordbruk och åtskilliga binäringar. Socknen utgör 11 ⅛ mantal, hvaraf 2 ½ frälse, 1 ⅜ krono och 7 ¼ skatte, samt hade år 1810 324, 1840 420 och år 1856 542 invånare. Socknen har fast folkskola, som 1856 besöktes af 10 gossar och 11 flickor. — Algustorp, tillika med Sköfde, Tumberg, Härene, Bråtensby och Landa annexer, utgör ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen, tillhörande Kullings och Geseneds kontrakt af Skara stift. Kyrkan, som ligger 2 ½ mil o. n. o. från Alingsås och 6 från Skara, är byggd af sten; dess ålder är okänd; men den tillbyggdes 1748. Adress: Skara, Olstorp.

Algutsbo, frälse ½ mantal i Qvillinge socken och Bråbo härad af Linköpings län, tillhörde 1787 fru Märta Natt och Dag, född Kurck, 1725 hennes son Sten Arfvidsson (Sture); i sednare tider Henrik Stoltz och 1850 hans enka.

Algutsboda, en socken i Uppvidinge härad af Wexiö län, upptager en areal af 60,982 tunnland, af hvilka 2,250 äro sjöar och kärr. Höjden öfver hafvet är 520 fot. Endast små sjöar finnas i socken; den märkligaste är Råstocks-sjön, som går ända till Kalmar läns gräns. Marken är i allmänhet ojemn och bergig. De flesta hemman hafva ymnig skog så väl till timmer som vedbrand. Jordmånen är nästan öfver allt god mylla, hvilken dock på några ställen är sandblandad. Näringar äro åkerbruk och boskapsskötsel, och drifves här en betydlig oxhandel. Socknen innehåller 112 3/8 oförm. och 84 7/8 förmedl. mantal, inbegripen Moshults fjerding i Konga härad, hvaraf 47 3/8 skatte, 13 krono och 18 3/4 frälse. Folkmängden var 1810 3,083, 1840 omkring 4,000 och 1856 4,560 personer. Socknen har ambulatorisk folkskola, med 1 examinerad och 2 oexaminerade lärare. År 1856 hade 219 gossar och 144 flickor undervisning i skolan, och 3 gossar i allmänt läroverk. Barnens antal var således 315 gossar och 308 flickor; tillsammans 625; 93 gossar och 164 flickor saknade undervisning. — Algutsboda är konsistorielt pastorat af 1:sta klassen, tillhörigt Uppvidinge kontrakt af Wexiö län. År 1785 var fråga om att få pastoratet till prebende åt amiralitets-pastorn i Karlskrona; men det afslogs genom K. brefvet d. 9 Okt. s. å. Kyrkan, belägen 3 1/4 mil från Wexiö, är byggd af sten 1766 och 67, är 64 alnar lång, 30 bred, tornet är 52 alnar högt, 14 i qvadrat. Hon invigdes 1770. Altartaflan är af Hörberg. Socknen torde erhållit sitt namn af en herr Algut, om hvilken följande berättas:

Vid Råstocks gård här i socknen, 3/4 mil från kyrkan, ligger en liten holme i sjön, som af gården kallas Råstockholmen. På denna holme förmenas i förra tider hafva bott en ansenlig och rik man, vid namn *Algut*, som egde hela socknen och hade största makten i orten, hängde folk i en galge, som stod vid en stor ek i Getasjö (nu prestgårdsstommen), hvilken ligger der nära, m. m. För ett århundrade tillbaka syntes ännu lemningar på denna holme efter källare och 4 hus, som varit större än vanliga landtkyrkor. Källaren bestod af 2 rum med en jerndörr derför, hvilken förmenas vara densamma, som nu brukas till sakristiedörr i kyrkan. En stor jernkista skall äfven derifrån blifvit tagen och sedan använd till kassakista, tills vid pass för några 30 år sedan, då den bortsåldes. I jorden finnes äfven en mängd tegelstenar öfver allt på denna lilla ö, hvilken numera om sommaren är en ganska gräsrik och angenäm plan. Från Getasjö skall, enligt sägen, en kopparbro gått till ön; men huru än härmed förhåller sig, är dock visst, att jemte sjöstranden synas ännu lemningar efter en stor landsväg. Hvem denne Algut var, kan icke bestämdt med dokumenter bevisas; men det är sannolikt, att mannen var Algot Månsson (Sture), riksföreståndaren Sten Sture den äldres farfars far, hvilken drottning Margareta satt till slottsherre, och som sedan ofta nämnes i handlingar från 1374 till 1427, och har en annan af Sture-slägten, Gustaf Månsson, troligen Alguts broder, samtidigt härmed bevittnat handlingar rörande egendomar i Finnveden. Att en fästning här varit anlagd mot danska gränsen, är uppenbart, och att Algot Sture der varit höfvitsman, är mer än troligt. Betydligare gårdar här i socken äro säterierna Gåsamåla och Obbemåla. Adress: Wexiö.

Algutsrum, annex-församling af Algutsrums härad i Södra Motet på Öland af Kalmar län, har en areal af 7,313 tunnland, af hvilka blott 5 äro sjö och kärr. Marken är till större delen jemn. Jordmånen består mest af sand. På skog är brist. Åkerbruk är hufvudnäringen. Socknen innehåller 22 7/8 mant., hvaraf 1/2 frälse, 3 7/8 krono och 18 1/2 skatte. Folkmängden var 1810 753, 1840 980 och 1856 1,076 invånare. Socknen har en fast skola, som förestås af en exam. lärare och besöktes 1856 af 91 gossar och 33 flickor; 2 gossar fingo undervisning i enskild läroanstalt och 30 gossar och 50 flickor hemma; tillsammans 123 gossar och 83 flickor.

Algutsrum är annex till Glömminge konsistoriela pastorat af 2:a klassen,

tillhörande Ölands Medel-kontrakt af Kalmar stift. Kyrkan, som är af sten, tillbyggdes 1822. Altarprydnaden är från katolska tiden. — Fornlemningar förekomma i socknen af flera slag. Ruiner efter gamla borgar finnas, t. ex. efter *Algutsrumsborg,* hvaraf ringmuren med dess hvälfda inkörsport ännu synes, äfvensom efter *Gråborg* eller *Backeborg;* likaledes har man lemningar efter ett här i orten befintligt St. Knuts kapell. Vester om Öfvertorps by finnes en vacker andaktsvård samt grifthögar och bautastenar på flera ställen. Här i socknen träffades, enligt berättelse, omkring år 1600 en ekkista, full med guld och silfver. Bland öfriga här gjorda fynd, funnos vid Holmestorp i åkern 1828 ett af tvenne guldbrakteater hoplödt smycke af 4 ¼ dukaters vigt, och vid Törnbottens by 1827 i jorden under trädrötter 70 större silfvermynt, för det mesta från kon. Karl XI:s tid, i vigt om 100 lod. Adress: Borgholm.

Algö, ett frälse-säteri i Öfver-Selö socken och Selebo härad af Nyköpings län, beläget vid Algö-vikens vestra strand, är ett gammalt gods, som förekommer på 1300-talet såsom tillhörigt kungliga Folkunga-slägten. I slutet af 1500-talet tillhörde egendomen slägten Hund, utom en del, som egdes af slägten Soop, genom byte, som Axel Magnus Soop gjorde med kronan 1584. Den 4 Sept. 1600 skref sig Axel Åkesson Soop till Alliöö (Algö). Sedermera kom Algö genom gifte till slägten Slatte omkring 1622 och vidare till friherre Balz. Marschall, som testamenterade det 1685 till enkedrottning Hedvig Eleonora. Hon donerade det 1707 till guvernören öfver sitt lifgeding, presidenten grefve Karl Gyllenstjerna till Mälsåker, hvilken skänkte det till sin fru, A. M. Soop, hvarefter det ärfdes af riksrådet grefve Axel v. Fersen år 1749 och var sedan i denna slägt under ett århundrade, jemte Mälsåker. Enligt arfföreningen efter grefve von Fersen, tillföllo Algö och Mälsåkers säterier, med alla i Södermanland belägna tillhörande hemman, öfverstekammarherren grefve Fabian Reinhold von Fersen och innehades sedan af hans grefvinna, född Piper. Vid sista arfsdelningen af Fersiska godsen tillföll Algö hennes dotter, Hedvig Wilhelmina Augusta von Fersen, gift med kammarherren grefve Karl August Gyldenstolpe. År 1851 egde G. W. Forssell egendomen.

Godset består af Algö, 3 mant. frälsesäteri, samt underlydande Runsjö 1 mantal, Klisberga 1, samt Åleby, Lilla Lundby m. m., tillsammans 5⅜ mant. — Algö mangård har ett ganska vackert läge invid viken, som här inskjuter i landet, och hvars stränder äro i allmänhet ganska täcka. Karaktersbyggningen är gammal, men i godt stånd; den har en egen byggnadsstil, med ett utskjutande tak och utbyggnad, der familjen har en samlingsplats. — Strax utanför gården ligger i viken en ö, kallad *Algöholm,* bestående af ett aflångt berg med för det mesta branta sidor. Sägnen förmäler, att der fordom varit en vikingaborg, efter hvilken nedfallna och förstörda murar ännu lära synas; men man kan dock finna, att de varit upplagda till gårdens försvar.

Algö-Viken. Vik af Mälaren i nordost på Sela-ön uti Nyköpings län. Uti viken ligger Algö-holmen.

Alingsås. Uppstad i Westergötland, Elfsborgs län och Kullings härad, 43 ¼ mil från Stockholm samt 4½ mil från Göteborg, ligger på en jemn, men mager och sandig slätt mellan sjöarna Gersken och Mjörn samt genomflytes till en del af Lillån eller Gerska-ström, hvilken förenar sig med Säfve-ån. Staden bebyggdes först af flyktade invånare från det af fiender förstörda Nya Lödöse och fick sina första privilegier af Gustaf den Store Adolf 1619, hvarefter nya sådana utfärdades 1620, 1624, 1627 och 1634. Den lilla staden förde en lång tid de svenska småstädernas vanliga tynande lif och beboddes af ett par hundrade menniskor, tilldess genom en utmärkt man Alingsås för någon tid uppnådde en blomstring, som likväl, thy värr! blef af alltför kort varaktighet. Den ifrågavarande mannen var *Jonas Alströmer,* som föddes d. 7 Jan. 1685 i Alingsås, der hans far, Thore Carlsson, var borgare. Sedan, efter Karl

XII:s olyckliga krig, som bragte Sverige till undergångens brant, en annan politik än krigets börjat göra sig gällande, och Hattpartiet kommit till magten, fattades nationen af önskningen att godtgöra krigets olyckor och upphjelpa landet på fredlig väg genom ett förbättradt åkerbruk, genom utvidgad handel, manufakturer och fabriker. Det var nu, som Jonas Alström, i samråd med snillet Christopher Polhammar, utsåg det obetydliga Alingsås till fabriks- och manufakturstad; ett företag, hvilket lyckades så väl, att invånarnes antal från 300 efter några år steg till 1,800, och att allmänt välstånd rådde i det lilla samhället. Det af Alström grundlagda *manufakturverket* i Alingsås, som skulle bli en stamskola för öfriga manufaktur-inrättningar i riket, grundades dels med hans egna och ett af honom stiftadt bolags medel, dels med tillskott af kronan, och fick den 22 Juni 1724 sina första privilegier, hvilka år 1747 förlängdes på 40 år. Konung Fredrik deltog sjelf i bolaget med 40 lotter och besökte 1728 staden, dit Alströmer under verkliga faror 1723 skaffat väfstolar och tillbehör till ylle-, bomulls- och sidenband-fabriker. Men så snart Mössorna kommo till väldet, och ett nytt system gjorde sig gällande, var det förbi med härligheten. De Alströmerska (Alström blef, som bekant, adlad till Alströmer) fabrikerna förlorade sina privilegier, och af alltsammans återstod snart endast ett *klädesmanufakturi* och *strumpfabrik*, som först tillhörde ett bolag, hvilket dref detsamma med »ombytlig framgång», som det heter, och sedan tillföll en baron Silfversköld. År 1855 egde staden, enligt Landshöfdinge-ämbetets Berättelse, endast 2 klädesfabriker, tillsammans uppskattade till 11,108 rdr bko, och en strumpfabrik.

Alingsås är sålunda nu, likasom förr, egentligen en jordbrukande by med föga handelsrörelse, hvilken dock på den sednaste tiden blifvit något lifvad genom den staden förbistrykande jernvägen, som ditfört arbetsförtjenst och varuomsättning. Invånarnes antal uppgifves till 1,386, tomternas till 201, och till staden höra 5 $1/_8$ mantal, utgörande 574 geom. tunnland åker, utom äng och skog, alltsammans uppskattadt till ett värde af 295,430 rdr banko. Handtverkerierna drefvos år 1856 af 38 män och 4 qvinnor, som höllo 29 gesäller, 31 lärlingar och 19 andra arbetare; samma år hade staden 13 minuthandlare, deraf 1 qvinna, med en betjening af 8 personer, och hvilka tillsammans erlade 124 rdr 12 sk. i bevillning. Stadens hela statsbidrag utgjorde 1855 inalles 5,501 rdr bko, och dess fattigvård kostade 1,500 rdr. Det betydliga jordbruket skötes väl, och har Alingsås den märkvärdigheten, att potates här först planterades genom Alströmers försorg. De plantager för tobak och färgstofter, som den förtjente mannen anlade, äro imellertid sedan dess förvandlade till åker och äng. På stadens jord såddes 1855 tillsammans 20 tunnor hvete, 25 tunnor råg, 100 tunnor hafra och 500 tunnor potates, hvilka afkastade 100 tunnor hvete, 150 tunnor råg, 300 tunnor hafra och 3000 tunnor potates.

Staden har en lägre lärdomsskola med rektor och 2 kolleger samt en folkskola. Den aflönar en särskild stadsläkare, och dessutom har en extra-provincial-läkare sin station derstädes. Apothek och postkontor finnas. Stadens drätselverk förvaltas af en särskild kommission, och stadskassans inkomst 1855 uppgick till 3,442 rdr bko. Stadens marknader hållas d. 20 April, d. 15 Juni, 8 Oktober och 14 December.

Några utmärktare byggnader har Alingsås icke att uppvisa. Den år 1651 grundlagda *stadskyrkan*, som förfallit och återuppbyggdes af sten 1793, är ljus och rymlig. Uti kyrkan finnes en marmorsten med inskrift, som bibehåller minnet af fabrikör S. Lehndahls gifmildhet mot kyrkan och de fattiga.

Alingsås vapen är en hjort, stående under ett träd i en skogsbacke. Staden uppsätter 4 båtsmän.

Till stadsförsamlingen höra Alingsås socken, Nohlby, Rödene, Bälinge, Hunsjö och Ödenäs, alla belägna i Elfsborgs län och Kullings härad och tillsammans med moderförsamlingen utgörande ett regalt pastorat af första klassen.

Utanför staden är en *helsobrunn*, upptäckt 1734 af manufakturiets läkare doktor Kruse. Brunnen, som ligger på prestgårdens egor, är förenad med badinrättning, alltsammans stäldt på aktier och styrdt af en direktion.

Alingsås, en socken i Kullings härad af Wenersborgs län. Marken är jemn på åtskilliga ställen i socknen, men på andra bergaktig. Rådande jordmånen är der och hvar lera, men mest sandblandad mylla. Skog till behof. Näringar äro åkerbruk och husslöjder. Alingsås pastorat med annexerna utgör tillsammans 78¼ förmedlade mantal, och hade 1856 5,002 invånare. Alingsås stad och socken, samt annexerna Rödene och Bälinge, hafva gemensamma skolor. Lärarne äro 2 examinerade och 9 oexaminerade. År 1856 undervisades i fasta skolan 6 gossar och 4 flickor, i ambulatoriska 24 gossar och 26 flickor, i hemmet 102 gossar och 13 flickor, i allmänt läroverk 5 gossar och i enskilda undervisningsanstalter 3 gossar och 1 flicka; tillsammans 136 gossar och 125 flickor; och är skolbarnens antal således 161. Alingsås landssocken är annex till Alingsås stads regala pastorat, tillhörande Kullings eller Geseneds kontrakt af Skara stift. Kyrkan, belägen strax bredvid staden, är gammal, men utvidgad 1824. Af gårdar äro inga betydliga, dock må nämnas säterierna Lygnaholm, Hjelmared och Nolhaga. Bland härvarande minnesmärken kunna nämnas Rolfs grifthög vid Nohlby, der på skogen i seddnare tider en strid försiggick 1566 mellan svenskar och danskar. Vid ån Säfvelången förekomma lemningar efter grafvar och vallar. Vidare under ordet *Nohlby*. Vid Enekulla här i socknen skall, enligt sagan, fordom bott en man, hvilken varit gynnad af Lindormen eller Hvita Ormen, och derföre varit besökt af en mängd sjuklingar. Vid Alingsås fanns år 1695 i jorden en guldbrakteat, vägande 6⅝ dukater, och år 1750 en guldring af särdeles form. Adress: Alingsås.

Alkavare, en kapellförsamling i Luleå Lappmark och Westerbottens län, är belägen i Fjällen, 10 à 12 mil från Qvickjocks kyrka. Det lappmarks-pastorat, till hvilket Alkavare hör, utgöres för öfrigt af Jockmock, modersocken, och Qvickjock, annex i Westerbottens tredje kontrakt af Hernösands stift. Att här omtala Alkavares natur-beskaffenhet, vore att beskrifva en fjälltrakt i allmänhet; men för att gifva ett begrepp om beskaffenheten af de aflägsnare kapellen i Lappland, meddelas här en kort beskrifning om detta kapell, af en författare, som fullkomligen känt orten och förhållandena derstädes. »Det är ett slags kyrka, förmodligen ensam i sitt slag; den är af sten, hvilket låter ståtligt; men det värsta är, att väggarne äro genomskinliga. De bestå nämligen rätt och slätt af gråstenar, upptrafvade på hvarandra såsom en vedkast, utan något murbruk, således naturligtvis här och der med hål på. Taket är af bräder, med ett hål midt uppå. Prest och åhörare krypa genast in i detta vedlider, när de komma; ty de hafva ingen annan undflykt för regn och oväder. Här göra de upp en eld midt på golfvet i en dervarande eldstad, och röken går upp genom det hål, som är på taket, — kunde i annat fall hafva frisk utväg genom väggarna. Här ätes, drickes och sofves. Herden ligger här med sin hjord, som Polyphem låg med sin i sin grotta. Lycka, att alla slags väder hafva fri passage genom väggar och tak. Här predikas nu också, och sakramenten utdelas. Krypris, ljung och annat slags rask på marken utgöra bränslet, ty skog finnes icke på närmare håll än Qvickjock. Hit reser nu komministern i Qvickjock en gång om året och firar här *Midsommars-bönedagen* för Lapparna.»

Alkavare. Fjälltopp af Kölen om 5,200 fots höjd, nordost om sjön Wirijaur i Luleå Lappmarks vestligaste del; saknar ej silfvermalm.

Alkvettern. Sjö i Bjurkärns socken af Örebro län, tillhör Let-Elfvens eller Svart-Elfvens vattendrag och har sitt aflopp i sjön Möckeln, från hvilken Let-Elfven utgår. Med Alkvettern samman-

hänga sjöarne Ullvettern och Öijevettern, hvilka upptaga å ena sidan Östersjöns, Yngens och Långbansjöns, å den andra Lungens, Daglösens och Siksjöns vattendrag. Alkvetterns höjd öfver hafvet uppgifves till 379,6 Sv. fot.

Allatorp, en urgammal gård, 1 mantal frälse, i f. d. Tofta, nu Täfvelsås socken, i Kinnevalds härad af Wexiö län, är belägen vid södra ändan af Tofta-sjön. På denna gård, som fordom skrefs *Alletorp* och *Alletopta,* skall, enligt folksägen, som dock tyckes vara sann, en konung Alle fordom haft sin befästa borg, hvarefter lemningar ännu finnas i en trädgård på frälsehemmanet Alletorps egor. Ruinen af detta slott uppmättes på 1600-talet, visande en byggnad af 95 alnars längd och 34 alnars bredd. En dörr, som fordom tillhört detta slott, skall vara densamma, som nu begagnas till Wederslöfs kyrka i detta härad. Denne Alle var en mägtig och rik man, samtidig med Blenda, och har gjort sig märkvärdig för de förmåner, han skänkte de tappra Wärendsqvinnorna, hvarom vidare på sitt ställe. Alletorp kom sedan i enskilda personers ego, och genom ett gåfvobref af 1443 skänkte Simon Gudmundsson sin husfru Katrina Byrglers (Byrgers?) dotter två gårdar i »Gallatopta i Topta socken»; hvilket tydligt är en misskrifning, och G skall vara borta. Sedan känner man icke Alletorps öden, förr än 1698, då Gustaf Hård innehade gården genom köp.

Allbo, ett kontrakt i Wexiö stift, utgöres af följande pastorater: Skatelöf samt Vestra Thorsås och Härlunda; Wirestad; Moheda, samt Öhr och Aneboda; Qvenneberga och Hjortsberga; Slätthög och Mistelås; Wieslanda och Blädinge; Stenbrohult, samt Lekaryd och Aringsås.

Allbo. Härad i Wexiö läns Tredje Fögderi, ligger från 430 till 380 fots höjd öfver hafvet, har en areal af 355,199 tunnland, af hvilka 40,427 äro sjöar och kärr, innefattar 572 $^1/_2$ mantal och består af följande socknar: Skatelöf, Vestra Thorsås, Härlunda, Wirestad, Moheda, Öhr, Aneboda, Lekaryd, Aringsås, Qvenneberga, Hjortsberga, Slätthög, Mistelås, Wieslanda, Blädinge, Stenbrohult och Härlöf.

Allekajsi, *Allekats,* Fjäll vid Torneå Lappmarks gräns mot Norge, 68° 16′ nordligt; har kopparmalm.

Alleqvia, ett boställe för häradshöfdingen i Gotlands Norra Härad, är beläget i Endre socken och ofvannämnde härad, $^3/_4$ mil öster från Wisby. Gården utgör $^7/_8$ mantal kronoskatte. Karakters-byggningen är nyligen uppförd och ganska prydlig. Boställsvåningen är af nuvarande innehafvaren, häradshöfding Adolf Ludv. von Strussenfelt, smakfullt inredd, och der förvaras en hos enskild man ovanlig samling af dyrbara tafleverk och böcker.

Allerum, en socken i Luggude härad af Malmö län, har en areal af 10,785 tunnland, hvaraf endast 14 äro sjöar och kärr. Marken är för det mesta jemn och sidländ. Rådande jordmånen är sand och lermylla. Skog finnes till husbehof. Hufvudnäringen är åkerbruk. Socknen innehåller 34 $^1/_{40}$ mantal, och tillsammans med annexet 59 $^{13}/_{24}$ förm. mant. Hade 1810 1,343, 1840 1,790, 1856 2,341 invånare. Socknen har en fast och en ambulatorisk folkskola, med 1 examinerad lärare. Den förstnämnda skolan hade 1856 80 gossar och 90 flickor, och den andra 70 gossar och 95 flickor, samt i allmänt läroverk 4 gossar; tillsammans 154 gossar och 185 flickor. Dessutom begagna 30 gossar och 35 flickor söndagsskolan. Allerum jemte Flenninge annex utgöra tillsammans ett alternativt regalt och patronelt pastorat af 2:dra klassen, på så sätt, att egaren af Kulla-Gunnarstorp nämner pastor två gånger och konungen den tredje; det ligger i Luggude kontrakt af Lunds stift. Kyrkan är belägen $^3/_4$ mil från Helsingborg. — Enligt en gammal sägen, skall en sjöröfvare, kanske viking, vid namn Alle, vara af ortens allmoge dömd till döden vid *Domsten,* och socknen har sedan fått namn efter honom. Betydligare egendomar äro Hjelmshults kungsgård

och Kulla-Gunnarstorps säteri. Adress: Helsingborg.

Allevads-ån. Vattendrag i Malmöhus län och på en kort sträcka utgörande gränsen mellan detta och Kristianstads län. Ån, som äfven heter *Köpings-å*, faller ut på Skånes södra kust, icke långt i öster från Ystad.

Allgunsås eller **Allgundsås**, en gård, om 1 ½ mantal frälse, i Långasjö socken och Konga härad af Wexiö län. Denna gård med underliggande hemman i Långasjö och Wissefjerda socknar gafs 1353 till nunneklostret i Kalmar af Märta Turesdotter (Bjelke), då dottern Gunhilda der ingick som nunna. Fru Bjelke hade troligen här blifvit jordegarinna såsom dotter af Sigrid, riddaren Ture Kettilssons fru, hvilken var dotter af Bo Nilsson (Natt och Dag) och Cecilia Knutsdotter (Blå). Allgunsås tillhörde 1805 grefve Sparre och kammarherren Dalman.

Allhelgona socken, belägen i Rönö härad af Nyköpings län, norr om nämnda stad, har en areal af 9,234 tunnland, af hvilka 380 äro sjöar och kärr. Bästa bygden är utmed Nyköpings-ån, dels jemn, dels småkullig, men med enstaka högre berg, såsom vid Bönsta; längre in i socknen omvexlar slätt- och bergmark kring några små tillflöden till ån, såsom från Hofvasjön; norra och östra trakterna hafva skogsmark af 120 fots höjd, den sydöstra är mer bergländig, med små dalgångar mot Sjösa-fjärden i Svärta socken. Jordmånen är dels mera eller mindre god lera, dels mojord. Näringar äro åker- och ängsbruk, manufaktur-rörelse och fiske, utom andra af stadens närhet framkallade biförtjenster. Socknen innehåller 27 ¼ förmedlade mant., hvaraf 11 ½ skatte, 2 ¼ krono och 13 frälse, hvartill komma åtskilliga vattenverk och andra industriela anläggningar. Folknummern var 1810 767, 1840 825 och 1856 1,113. Socknen har fast folkskola, som 1856 besöktes af 39 gossar och 9 flickor, 7 gossar voro i allmänt läroverk, 14 gossar och 48 flickor begagnade enskilda undervisningsanstalter, 1 gosse och 2 flickor undervisades hemma. Således utgjorde skolbarnen tillsammans 61 gossar och 59 flickor. Läraren är examinerad. Vid Hargs bomulls-spinneri här i socknen är en skola för arbetare, stiftad af afl. grosshandlaren A. Bergman. — Allhelgona socken är annex till Nyköpings Östra stadsförsamlings regala pastorat i Nyköpings Östra kontrakt af Strengnäs stift. Kyrkan, belägen i staden, omtalas, då denna beskrifves. — Socknen benämndes 1314 och oftare *Ecclesia omnium sanctorum in prepos. Nicopensi*; äfvenledes år 1402 *Helghona*. — Bland fornlemningar nämnas framför allt de vid Bönsta här i socknen befintliga märkliga fornlemningar, hvilka särskildt vidare omtalas vid ordet *Bönsta*. — Vid stora landsvägen, öster ut från staden, skola kon. Erik XIV:s trupper år 1568 haft strid med hertigarnes. Betydliga egendomar inom socknen äro Kristineholms säteri samt Harg och Periodens pappersbruk, hvilka vidare omnämnas under sina namn. Adress: Nyköping.

Allhelgona socken, i Göstrings och Aska härader af Linköpings län, har en areal af 5,545 tunnland, hvaraf endast 25 äro sjöar och kärr. Socknen ligger rundtomkring Skenninge stad. En mindre hälft deraf hör till Göstrings och den andra till Aska härader. Sken-ån kommer hit från Bjälbo socken, går genom denna socken i många bugter till Järstad och upptager några bäckar. Landet är en nästan oafbruten slätt, med endast kullar, hufvudsakligen upptagen af åker; dock förekommer någon skogsmark norr och nordost om staden. Rådande jordmånen är lera, dock mångenstädes mylla och sand. På äng och bete är ringa tillgång, skog saknas icke alldeles. Enda näringen är åkerbruk. Socknen består af 51 ½ oförmedl. och 39 förmedl. mantal, deraf skatte 27 ¼, krono 3 ⅛ och frälse 7 ⅜ mant. Folkmängden var 1810 767, 1840 1,032 och 1856 1,079 invånare. Socknen har fast folkskola, med 1 examin. lärare. År 1856 besökte 34 gossar och 24 flickor skolan; för öfrigt undervisas 5 gossar i allmänt läroverk, 16 gossar

och 21 flickor i enskilda läroanstalter samt 40 gossar och 35 flickor i hemmet. Tillsammans 95 gossar och 80 flickor. — Helgona eller Allhelgona socken, hvarom ofta nämnes i handlingar från katolska tiden, att den har haft egna kyrkoherdar och egen kyrka, är nu annex till Skenninge stads regala pastorat och begagnar gemensam kyrka med staden, hvarom vid Skenninge beskrifning finnes vidare omnämndt. — Bland fornlemningar nämnas en runsten vid prestgården, grifthögar och bautastenar vid Husbyfjöl-vägen nära Örnsnäs, en stor grifthög bortom Wistena, o. s. v. På Lagmansberga egor finnes en helsokälla, som varit föremål för folkets dyrkan. Danskarne brände och sköflade under kriget 1667 de kringliggande socknarna, äfvensom denna, men skonade Skenninge by. Den betydligaste gården är Lindevad. Adress: Skenninge.

Allvar. Så kallas på Gotland och, i synnerhet på Öland, den skarpa, jordbetäckning saknande, kalkflis, som ligger i dagen på dessa öar och bildar Ölands mellersta del mellan Landtborgarna. Se Öland.

Allö. Så kallades den dåvarande holme i Helge-sjö, på hvilken kon. Kristian IV af Danmark år 1613, efter förstöringen af staden Wä, utstakade platsen för det nuvarande Kristianstad, hvilket fick sina privilegier 1615 och sitt namn 1617.

Almajalos-Jegna. Fjälltopp om 5,670 fots höjd, på gränsen mot Norge, vester om Wirijaur i Luleå Lappmark.

Almare-Stäke, berustadt säteri, $2\frac{1}{4}$ mantal, i Näs socken och Bro härad af Uppsala län, utgöres af en ö i Mälaren, kallad Stäkes-ön, bildande det trångaste passet af segelleden mellan Stockholm och Uppsala. Gården är belägen 3 mil från den förra och 4 mil från sistnämnde stad. Ön är $\frac{1}{4}$ mil bred och $\frac{1}{2}$ mil lång, omsluten af Mälaren, och är skiljd från Sollentuna härad i Stockholms län genom ett större sund, hvarigenom länsgränsen går, och från Näs sockens fasta land genom ett mindre sund. Det större sundet, genom hvilket nu mer segelled ensamt är öppen, ligger vester om ön, och dervid låg det fordna slottet, det historiskt namnkunniga Almare-Stäk, likasom nu den nya mangården. Det andra sundet ligger vester om ön och kallas *Lilla* eller *Bakstäket.* Öfver begge sunden äro broar byggda; den öfver östra sundet är försedd med vindbrygga för sjöfarten skull. Vägen från Stockholm till Westerås går midt öfver ön. Stäkesön är en bland de vackraste och fruktbaraste öar i Mälaren. Norra delen är skogbevuxen, de öfriga utgöra herrliga slätter af sädes- och ängsmark, här och der afbrutna af grönskande kullar, bevuxna med löfskog. Fordom hafva här funnits näktergalar, ditkomna från Svartsjö kungsgård, i hvars omgifningar drottning Kristina lät utplantera detta fogelslägte, som derifrån sedan spridde sig till de närbelägna öarna i Mälaren. Men det är icke endast denna ös naturskönheter och förmåner, som väcka en allmän uppmärksamhet, utan fastmer dess fornminnen, som göra den till en bland de märkvärdigaste i riket. Detta ställe var utgångspunkten för de flesta olyckor, som under Kalmar-unionens oroliga tidhvarf drabbade svenska folket; ty här var då prestligans förnämsta näste.

Gården har från forntiden kallats *Almare-* eller *Almarna-Stäk* och sednare *Biskops-Stäk* till skilnad från Herre- eller Baggar-Stäk vid Bo på Wermdön, hvarifrån icke långt ligger Åla Stäke, som ännu 1743 voro befästa. Namnet härledes af *all,* hela, *mar,* sjö, och *stäk* eller *stock,* sund, och skulle således betyda *hela sjöns utlopp.* Att Stäkes-ön redan i djupa hedendomen varit odlad och bebyggd, kan tagas för afgjordt, hvilken förmodan äfven styrkes af ännu i orten gängse sägner och af dervarande fornlemningar, och alla våra äldre häfdatecknare äro ense om, att här fordom varit ett fäste, uppbygdt till värn för Uppsala och Sigtuna, emedan fiendtliga flottor först måste passera de trånga sunden vid Stäke, inan de kunde framtränga till nämnda städer. Tiden, när ett sådant fäste blifvit uppfördt, kan dock icke bestämmas,

emedan ingen ting förekommer derom i våra äldre handlingar; men det är troligt, att man icke långt efter ofvannämnda hufvudstäders anläggning befäst dessa pass, såsom varande de enda i närheten, som kunde stängas för fiendtliga flottor. Den första, som urkunderna omtala hafva på detta sätt seglat upp i Mälaren och framträngt genom Stäkes-sund, är Sölve, en viking från Jutland, i slutet af 800- eller början af 900-talet. Sedan han landstigit på Lof-ön, der Uppsala-konungen Östen då vistades och för honom låtit tillreda ett gästabud, kringhvärfde han gästabudssalen och brände konungen inne med allt hans hoffolk. Derefter seglade han genom Stäket till Forn-Sigtuna, hvilket efter 11 dagars hård strid måste gifva sig; och blef Sölve korad till konung. Men kort är inkräktarens makt: Sölve blef ihjälslagen, då han trodde sig som mest säker. Då norska prinsen Olof Haraldsson, sedermera konung Olof den Helige, år 1008 gick upp i Mälaren med en liten flotta, sköflade han båda stränderna, seglade genom Stäkes-sund, hvarvid borgen troligen förstördes, och kom sedan till nyssnämnda stad, som hel och hållen blef uppbränd och uppbyggdes aldrig derefter. Ester, Kareler, Ryssar och andra folkslag från andra sidan Östersjön löpte ofta med sina flottor in i Mälaren och härjade stränderna, brände gårdarna och mördade folket. År 1188 om sommaren kom en sådan talrik flotta in in i denna sjö, då Almare-Stäk i grund förstördes, vid hvilket tillfälle de äfven slogo ihjäl erkebiskop Johannes, som då vistades på Stäkes-ön. Härefter begaf sig den barbariska svärmen till Nya Sigtuna, som då förvandlades i en grushög. Våra äldre historieskrifvare berätta, att nämnde österlänningar hvarken funno något motstånd vid inseglingen till Sigtuna eller något hinder vid återfärden derifrån; men detta låter dock otroligt. Urkunderna nämna icke heller ett ord härom; men sägen är, att svenskarne samlat sig till stor mängd vid Stäke, för att hindra fiendens genomfart, men att denne, derom underrättad, tagit vägen åt vestra sidan, genomgräft näset, som då förenade Stäkes-ön med fasta landet, och på detta sätt obehindradt kommit ut i öppna sjön. Efter denna händelse skall den gräfda kanalen, eller nuvarande vestra sundet, fått namn af *Ryss-Stäk* eller *Ryss-grafven*. Man känner ej med visshet, om det äldsta slottet varit uppbygdt af någon konung, af Sigtuna stad eller af enskild person; men, efter hvad man af äldre handlingar kan sluta, var ön fordom delad mellan flera egare, och kanske slottet äfven en enskild egendom, emedan detta tydligen läses i brefvet af år 1440, hvarigenom det beviljas erkebiskop Nils Ragvaldsson att, mot annat gods, tillbyta sig Stäke, och att man så mycket förr kunde tillåta det, som Almare-Stäk »ej är och aldrig varit konungs Uppsalaöde, utan var med öfvervåld trängdt dem af, som det egde.» Häraf synes äfven, att Stäke genom våld och ej genom lag och rätt kommit till kronan; men när det skett, är okändt. Huru härmed förhåller sig, torde till en del vidare kunna upplysas, då innehafvarne af Stäke omnämnas. Emellertid är säkert, att slottet efter ofvannämnda sköfling åter uppbyggdes; och att det redan långt före Kalmar-unions-tiden åter varit i stånd, kan antagas som säkert, emedan drottning Margareta 1398 hade en sammankomst med rikets herrar på Almare-Stäk. Under Engelbrecht Engelbrechtssons befrielsekrig uppbrändes Stäkes slott 1434 på konung Eriks af Pommern befallning, för att förekomma, att det icke skulle falla i svenskarnes händer. Slottet uppbyggdes åter under erkebiskoparnes tid och praktfullare än förut.

Redan på 1200-talet hade biskoparne lyckats att per fas et nefas förvärfva sig stora jordagods. Snart började de äfven att på dem uppbygga ståtliga stenhus och slott, hvilka de med tiden starkt befäste, för att under dessa oroliga tider efter omständigheterna kunna försvara sig mot styrelsen eller folket, i fall någondera vågade försöka att stäcka deras sjelftagna magt eller näpsa dem för deras förhatliga åtrå att, med åsidosättande af rikets gagn och välfärd, endast se sig sjelfva till godo på ett vilseförd folks bekostnad. Erkebiskoparne i Uppsala hade redan på 1200-

talet, utom en mängd landtgods, några befästa slott, bland hvilka Biskops-Arnö i Öfver-Grans socken var försedt med den bästa befästningen; men i anseende till belägenheten var det af föga nytta för deras ränkfulla planer, och icke heller nog starkt för att kunna trotsa folket, då det uppreste sig för sin frihet. De hade derföre länge kastat begärliga blickar på Stäke, som hade en för ändamålet passande belägenhet mellan Stockholm och Uppsala, och det lyckades slutligen erkebiskop Nils Ragvaldsson att få Stäke lagdt under erkebiskopsbordet. På herremötet i Arboga 1440 framställde han denna sin önskan, och genom beslut d. 3 Okt. samma år beviljades honom och hans efterträdare på biskopsstolen, »att lösa och skifta till sig Almare-Stäk med alla tillagor i vått och torrt, hvad namn det helst nämnas kan, blott kronan får fullt för fullt i sin skatt och andra egande låta sig nöja»; och när detta lagligen blifvit fullgjordt, »att han och de må fritt och ohindradt hafva, bruka, behålla och bygga som honom och dem bäst täckes, mur- och träbyggning till slott eller gård.» Detta tillståndsbref stadfästes sedermera af konung Kristoffer 1442. Strax började erkebiskop Nils byta till sig och köpa det ena hemmanet efter det andra på och i närheten af Stäkes-ön och lade dem under Almare-Stäks gods. Men inan vi ytterligare fortsätta godsets historia under erkebiskoparnes tid, torde det, för sammanhanget skull, vara nödigt att förutskicka några ord om de äldre egarne till hemman på Stäkes-ön.

Det är förut nämndt, att erkebiskop Johannes egde gods på Stäkes-ön, och troligen tillföll detta, sedan han ihjälslogs af Esterna 1188, hans arfvingar af Runby-slägten, och det är redan anmärkt, att ön i äldre tider var delad mellan flera egare; men säkert är, att på 13- och 1400-talen flera jordlotter funnos der, hvilka innehades af särskilda personer. Detta styrkes af förut nämnde Arboga mötes bref af 1440, deruti det tillstädjes erkebiskop Nils Ragvaldsson att tillbyta sig gods på Stäkes-ön, blott han »gåfve jord för jord, ränta för ränta, lika mot lika, hvad ränta eller afgäld det kunde helst vara, åt hvem den tillhörde, friborna män eller skattebönder, enär han deras godvilja dertill kunde få.» Vidare synes detta af många köpe- och bytesbref från den tid, erkebiskopsstolen kom i besittning af Stäkes slott. Följande egare af gods på ön kunna företrädesvis anföras. Den första af dem är riksrådet Karl Kristiersson, som, jemte sin husfru Helena, testamenterade 1328 jord på Stäkes-ön till Sigtuna kloster, hvilken gåfva sedan år 1345 stadfästes af konung Magnus Smek, då munkarne äfven fingo försvarsbref på Almare-Stäks skog och fiske. Derefter förekomma Jon Karlsson (Lejonansigte) och dennes son riksrådet Amund Jonsson, som skref sig till Ringstaholm och Almare-Stäk. Efter hans död, 1397, kom Stäkes-godset till slägten Sture genom hans dotter Kerstin, hvilken blef gift med riksrådet Amund Sture, som sedan skref sig till Räfsnäs och Almare-Stäk. Allt detta intygar en dom vid Sollentuna ting 1424. Om slottet tillhört Karl Kristierssons slägt och derefter hans arfvingar af Sture-familjen, kan nu svårligen med handlingar styrkas; men det är sannolikt att så varit, ty äldre bytesbref intyga, att de egt holmen och färjestaden. Att slottet icke varit Uppsala öde eller tillhört kronan, är förut nämndt. Icke heller omtalas, att någon konung varit i besittning af slottet, förrän Erik af Pommern, som gaf det, bland andra gods, till sin drottning Filippa 1420 och äfven lät inskrifva det i sin jordebok som ett rikets slott; men deruti blef sedan förändring.

Sedan erkebiskop Nils Ragvaldsson, genom Arboga herredags beslut 1440, fått tillstånd att köpa och tillbyta sig gods på Stäkes-ön, gick han strax derefter i författning derom, såsom synes af många fastebref, af hvilka här anföras några, emedan de äfven omtala dåvarande godsegare på nämnde ö. Redan samma år tillbytte han sig af Jöns i Glia och Lars i Ändesta jord i Almare-Stäks by, jemte qvarnströmmen och fiskvatten, mot jord i Bagare i Sollentuna och i Rinkaby uti Lofö socken; året derpå stadfäste Gustaf Amundsson Sture det byte, som hans moder,

fru Kerstin, med erkebiskop Nils gjort angående Stäke och färjestaden; år 1442 tillbytte sig erkebiskopen af fru Kristina, Peder Birgerssons enka, och hennes söner jord på Stäkes-ön mot jord i Fastberga i Skedvi socken; år 1443 upplät Gustaf Sture till erkebiskopen jord i Almar-Stäks by mot jord i Karlaby uti Täby och Wigby i Husby, och året derpå köpte han af fru Sigrid hennes rätt i hufvudströmmen och skeppsleden vid Stäke och tillbytte sig af riddaren Knut Stensson Horssgärde, liggande under Stäke, mot Säby i Weckholms socken, o. s. v. Sedan dessa och andra byten och köp voro gjorda, började erkebiskopen att åter uppbygga och befästa det af kon. Erik af Pommern uppbrända slottet, som då legat i ödesmål i 14 år, och kallade det *St. Eriks Slott,* på det icke någon måtte våga angripa en byggnad, som hade Sveriges patrons namn; och begagnades slottet derefter som ett skyddsvärn mot den verldsliga magten. Detta slott blef dock icke fullbordadt före hans död 1448. Hans efterträdare i embetet, Jöns Bengtsson Oxenstjerna, som samma år fick kon. Karl Knutssons stadfästelse på besittningen af Stäke, fortsatte sedan slottsbyggnaden, och då den blifvit fullbordad, befäste han slottet starkare än det förut varit, hvartill han använde alla medel, som stodo honom till buds. Genom historien är denna oroliga och ränkfulla prelat så tillräckligt känd, att det är öfverflödigt att omtala hans verksamhet vidare, än hvad som rör Stäkes öden. Sedan han på ett nedrigt sätt uppviglat folket mot Karl Knutsson och störtat denne, och sedan kon. Kristian I genom hans upproriska åtgöranden uppstigit på svenska tronen, var han genast färdig att förskaffa sig och prestligan nya förmåner och rättigheter, och bland annat utverkade han för sig Kristians stadfästelse på besittningsrätten till Stäke, deri konungen utfäste sig, att hvarken han eller hans efterträdare på svenska tronen eller några andra skola ega rättighet att, på kronans vägnar, tillegna sig eller ega »biskopsbordets och den helga kyrkas i Uppsala slott Almar Stäk». Allt var således på god fot dem imellan; men denna vänskap varade icke länge. Den oroliga prelaten började snart sina upproriska stämplingar äfven mot Kristian; men konungen lät häkta och till Danmark afföra den uppstudsiga presten och fråntog honom Stäke 1463. Nu upprörde kleresiet himmel och jord. Biskop Kettil Vase i Linköping tog till svärdet mot konung Kristian och återtog året derpå Stäkes slott, hvilket han anförtrodde åt erkebiskopens bröder, Krister och David Oxenstjerna, hvilka skulle hålla det tillhanda åt erkebiskopen, eller, om han dog, åt Uppsala domkapitel. Imellertid förlikte sig åter konung Kristian med erkebiskop Jöns och befallte, att den på Stäke anställda slottsfogden, Gustaf Karlson, skulle återställa nämnda slott till erkebiskopen, och kort derefter gåfvo dåvarande riksföreståndaren, biskop Kettil, och riksens råd honom tillåtelse att lägga hela Stäkes län under slottet till domkyrkans och erkebiskopsbordets evärdeliga egendom, för erkebiskopens lidna skada och fångenskap, och om någon konung ville det indraga, skulle han till erkebiskopsbordet erlägga 10,000 mark i ersättning, hvilket förordnande ändrades året derpå så till vida, att erkebiskopen jemväl fick Uppsala stads kronoränta, hvaremot han förband sig att årligen hålla två prebendenter med 100 mark och bortlägga all hämnd för det förflutna; ville någon konung detta rygga, skulle han lösa Stäke med 12,000 mark i skadegäld och hålla till evig tid två messor för rikets patroner. Begge dessa bref stadfästes af konung Kristian. Jöns Bentgsson dog 1467, och hans efterträdare på erkebiskopsstolen, Thord, konung Karl Knutssons frände, blef efter honom slottets herre. Då han emottog Stäke, måste han afgifva sin skriftliga försäkran på att hålla slottet och länet domkapitlet tillhanda, tilldess han erhölle påfvens stadfästelse på erkebiskops-embetet; men Thord fick aldrig någon sådan. Efter honom erhöll Jakob Ulfsson (Örnefot) erkebiskops-embetet 1470 och, jemte det, Stäke. Han vistades der mycket, och då kon. Kristian I, under Sten Sture den Äldres tid, anföll Sverige med krig och seglade med några fartyg och en hop krigsfolk

till Uppsala, blef han vid Stäke-sundet på återfärden hindrad af erkebiskop Jakob, så att han måste öfvergifva skeppen och tåga landvägen tillbaka till Stockholm. Under det uppror, som samma erkebiskop anställde mot Sten Sture den Äldre, till förmån för danska konungen Johan II, uppgjordes sammansvärjningen på Stäke, som sedan belägrades af Sturens folk 1497, hvilken belägring dock snart måste upphäfvas, emedan en dansk här kom erkebiskopen till undsättning. Då Sten Sture samma år afsade sig riksstyrelsen, och Johan II blifvit vald till Sveriges konung, stadfäste konungen den 15 Dec. erkebiskop Jakob i besittningen af Stäkes slott och förlänade honom Stäkes län och Uppsala stad med all konungslig rätt, och då Sture för andra gången blifvit riksföreståndare, måste han 1502 åter belägra Stäkes slott, der erkebiskopen och några af kon. Johans anhängare inneslutit sig; slottet måste då dagtinga.

Men ändtligen nalkades detta erkebiskopliga slott sitt slut, sedan det under nära ett och ett fjerdedels århundrade varit ett invigdt hem för trolöshet, förräderi, ränker, frosseri och brott af alla slag. Gustaf Trolle satt sedan 1514, efter Jakob Ulfsson, på erkebiskops-stolen. Knappt hade han emottagit kräklan, förrän han äfven grep till svärdet och började sina anslag mot fäderneslandets väl. Riksföreståndaren Sten Sture den Yngre hade i Juli månad samma år sammankallat ständerna till Södertelje, dit Gustaf Trolle kallades att aflägga sin trohetsed; men han vägrade med spotskhet att fullgöra densamma. I stället innestängde han sig på Stäkes slott och öfverlade der med sina vänner om tjenliga åtgärders vidtagande för konung Kristian II:s uppsättande på svenska tronen, ty dennes vanliga verktyg var Trollen alltid. Sten Sture skickade då krigsfolk till Stäke, der erkebiskopen så hårdt insperrades, att han började tänka på dagtingan. Han begärde den unge Gustaf Wase, som här gjorde en början till sina sedan ådagalagda bedrifter, till gisslan på slottet, under det han sjelf skulle infinna sig till samtal med Sture i belägringslägret. Men äfven nu blef han en bedragare. Sedan riksföreståndaren och några riksråd väntat i 2:ne timmar nedanför vallen, kom slottsfogden ut och berättade, att erkebiskopen icke ännu på 6 veckor kunde fatta något beslut i den saken. Alla uppmaningar till Trolle att uppgifva slottet voro sedan förgäfves, emedan han väntade undsättning från Danmark. Kon. Kristian afsände ock 4,000 man sjöledes till Sverige, under erkebiskopens farbror, Joakim Trolles, och Severin Norrbys befäl; men dessa blefvo slagna vid Dufvenäs utanför Stockholm. Trolle förlorade sålunda allt hopp om undsättning och måste beveka sig att på lejd komma till Stockholm, dit ständerna voro sammankallade i November 1517. Här betedde han sig lika fräckt och återvände tillbaka till Stäke. Då beslöto ständerna, att Gustaf Trolle, som fört afvog sköld mot sitt fädernesland, skulle, som ovärdig sitt höga embete, afsättas och hans slott Stäke i grund förstöras. Nu angreps slottet med all magt, och Trolles eget folk tvingade honom att uppgifva det. Detta förhatade näste blef derefter genast plundradt och till grunden nedrifvet, hvarvid Sture hade största möda att rädda Trolle undan soldaternas hämnd. Det berättas, att den stolta erkebiskopen vid detta tillfälle måste, för att rädda sitt lif, en hel natt gömma sig bland buskar på en liten holme strax vid slottet, hvilken sedan fick namn af *Biskopsholmen.* »Sveriges Förste», som han lät kalla sig, inneslöts derefter i Westerås kloster och måste skriftligen afsäga sig embetet samt med ed lofva att aldrig återtaga detsamma. Huru han höll denna ed, förtäljer historien. Efter Stockholms blodbad afvek han, hatad och afskydd, från fäderneslandet 1520, med sin själsfrände Kristian Tyrann, och »uppgaf omsider sin oroliga anda i Slesviks fängelse år 1535 uti Juli månad», då »kroppen kom att öka mullen i stadens domkyrka», säger Peringsköld.

Almare-Stäk förvandlades då till kronogods; men dess ladugård skänktes 1612 till riksamiralen friherre Göran Gyllenstjerna. Derefter innehade amiralen och landshöfdingen i Uppsala län friherre Göran Gyllenstjerna gården och

skref sig friherre till Lundholm, herre till Stäke m. m. Han var gift med Anna Johansdotter Skytte och dog på Stäke 1646. Riksrådet grefve Johan Gyllenstjerna, som blef grefve till Björkesund 1674, skref sig äfven till Stäke. Han egde en sådan styrka, att han med blotta händerna kunde raka ut en hästsko och klämma tillsammans den största silfverbägare. Han hade en naturlig afsky för qvinnor, hvarföre han, vid en af enkedrottningen af Danmark anställd måltid, hvarvid med flit var så tillstäldt, att bara fruntimmer uppvaktade, måste ut ifrån bordet. Han var icke heller gift, och vid hans död 1680 utgick denna grefliga gren. Godset reducerades sedan, men återköptes af hans arfvingar 1683. Före denna tid lärer Stäke varit utarrenderadt till Fabian Wrede. Sedermera kom det till slägten De la Gardie och tillhörde denna slägt till 1767. Riksrådet grefve Axel Julius De la Gardie innehade gården såsom kronorusthåll. En sägen är, att De la Gardie beklagat sig hos konung Karl XI, att gården var hårdt berustad med en dragon. Konungen, förtretad, skall då hafva svarat: »En De la Gardie har nog råd att hålla två ryttare», hvarpå tvenne påfördes Stäket och qvarstå ännu. Han var gift med Sofia Juliana Forbus och dog 1710, då hans son, riksrådet Magnus Julius De la Gardie, troligen blef egare af gården, och efter hans död 1741 gick den till sonen, en af rikets herrar grefve Pontus Fredrik De la Gardie till Sjö och Stäke. Han löste gården till säteri och dog 1791. År 1796 köptes egendomen af hofmarskalken friherre Rudbeck, som åter sålde den 1799 till en af rikets herrar, öfverståthållaren grefve Samuel af Ugglas, som hade den till sin död 1812, hvarefter en af rikets herrar grefve Gustaf af Ugglas innehade gården till sin död 1853, då den ärfdes af hans dotter, Ulrika Sofia Charlotta af Ugglas, gift med grefve Karl Magnus Ludvig Björnstjerna.

Gården har en utmärkt vacker belägenhet, omgifven af trädgårdar och parkanläggningar. Det nya karaktershuset, i italiensk stil, är uppfördt af hans excellens grefve Samuel af Ugglas. I parken finnes ett större monument af jern, upprest till minne af friherrinnan Åkerhjelm, född af Ugglas.

Alma-ån. Den i Christianstads län och ungefär midt i Skåne belägna Finjasjöns aflopp i Helge Å.

Almby, en socken i Örebro härad och län, har en areal af 6,804 tunnland, hvaraf 70 äro sjöar och kärr. Hjelmaren och Svartåns nedersta lopp utgöra socknens norra gräns; nämnda å utgör äfven gränsen mot Långbro socken. Sjöstranden till inemot Hjelmarsberg är sank, östligare något högländt, sandig och skogig, likasom socknens södra del, der den låga ås, som begränsar Täbyån på norra sidan, framstryker, men med tilltagande höjd öster ut; mellersta vestra bygden är jemn och bördig med lerjord. Skogen är i allmänhet tillräcklig för behofvet; men flera hemman hafva ingen. Hufvudnäringen är åkerbruk med afkastning öfver behof. Socknen innehåller 33⅞ oförmedlade och 30⅝ förmedlade mant. samt hade 1810 656, 1840 928 och 1856 944 invånare. Socknen har både fast och ambulatorisk skola, med 1 examinerad lärare. År 1856 besöktes den förra af 37 gossar och 28 flickor och den sednare af 19 gossar och 11 flickor. Dessutom undervisades en gosse i allmän och en i enskild läroanstalt. Således tillsammans 57 gossar och 40 flickor. — Almby är annex till Örebro regala pastorat, tillhörande Örebro kontrakt och Strengnäs stift, till hvilket pastoratet nämnes såsom hörande redan år 1314. Kyrkan, som ligger ¼ mil från Örebro, är gammal, byggd af sandsten med tjocka murar. Här är ett grafkor för slägten Åkerhjelm, och fordom fanns äfven ett sådant för slägten Lejonhufvud; men detta uppläts på 1750-talet till kyrkan. Ormesta by här i socknen uppgifves som stamort för den i kyrkans häfder namnkunniga slägten Rudbeckius, adlad Rudbeck; och biskopen i Westerås Johan Rudbeckius var här född 1581 af häradsskrifvaren Johan Persson och hans hustru Kristina Bose, hvilka äfven hade

tvenne andra söner: Petrus Rudbeck, prost i Köping, och Johan Bose Rudbeckius, professor vid Gymnasium Illustre i Stockholm, sedan rektor i Uppsala. Biskop Johan Rudbeckius hade många barn, bland hvilka Nils Rudbeckius, biskop i Westerås, Peter Rudbeck, biskop i Skara, och Olof Rudbeck, med. doktor, Atlanticans författare. Äfven en annan ryktbar person var född i Ormesta, nemligen Brita Jönsdotter, känd under namn *Nerikes-pigan*, hvilken var inblandad i trolldomsväsendet åren 1676 och 1677. — Betydliga egendomar inom socknen äro Hjelmarsberg och Mark, hvilka vidare beskrifvas under sina namn. Adress: Örebro.

Almebergen. En gren från Skandinaviens stora fjällrygg, Kölen, som från det 3,295,7 svenska fot höga Hemfjället nära Transtrand i Dalarne viker af inåt Sverige, går mellan Wermlands gräns i söder och Vestra Dalelfven i norr fram öfver Säfsen, och hvars fortsättning utgör mellersta Sveriges Norra Tvärrygg, som sträcker sig utefter Dalarnes gräns ända fram till Roslagen och innehåller landets rikaste malmlager.

Almedal, en linnefabrik, belägen 1/4 mil från Göteborg, med ett större färgeri för linne och bomull samt blekeri, eges af ett bolag under firma: »Almedals Fabriks-aktiebolag», med herrar J. G. Bratt och H. H. Wesslau såsom disponenter. Fabriken anlades först af Wesslau med stora omkostnader; sedan bildades ett bolag, som i början af sin verksamhet måste göra stora uppoffringar, hvilka lära uppgått till omkring 200,000 rdr bko. Genom sednare disponenters drift och omtanka kommo dock fabrikerna inom kort tid i stånd, och tillverkningarne derstädes, från den finaste damast till den gröfsta mattväfnad, täflade i godhet och elegans med hvarje utländskt fabrikat af linne; tillverkningen hade årligen stigit, så att den nu afkastade en betydlig vinst, hvartill fabrikens belägenhet nära till Göteborg bidrog. I Februari 1858 härjades den dyrbara fabriken af en eldsvåda, som förstörde spinneriet, blekeriet och färgerierna, hvaremot väfveriet blef räddadt. Färgeriet kom åter i gång; men de öfriga nedbrunna verkstäderna komma sannolikt icke att återupprättas. Tillverkningen uppgick 1855 till 183,425 ℔ lingarn och lintråd, värderade till 143,472 riksdaler bko. Till bolaget hör äfven en landtegendom, hvilken nu eger 80 tunnors utsäde och har en ladugård om 50—70 kreatur, allt en följd af verkställda odlingar af förut ofruktbar mark. Jordmånen är förträfflig, bestående af mylla på ler- och mergelbotten. Egendomen har mycken ek- och annan löfskog.

Almesjö berg, beläget på Almesjö egor i Unnaryd socken och Westbo härad af Jönköpings län, är en enstaka bergshöjd af omkring 1000 alnars längd och högst 40 alnars bredd. Berget är en alldeles kal klippa, skiljd genom en djup sänkning på berget i nära 2:ne lika delar. Den norra halfdelen är en sammanhängande bergmassa, 60 till 70 fot hög öfver Bolmens yta. Den södra delen har blifvit sönderssprängd i ofantliga stenblock, strödda rundt omkring, och är följaktligen något lägre än den norra, hvilken är nära jemnbred ofvanpå. Berget reser sig, så att säga, spöklikt, ett litet stycke från sjöstranden på en större ljunghed. Vestra sidan af norra halfdelen har lodrätta branter ända ned i den sandmassa, som lagt sig der bredvid. På östra sidan är ett stort bergras, som uppstiger till hälften af berget; men den öfre halfdelen är en bergvägg, hvilken lutar mot raset liksom beständigt hotande att falla. Någon ypperligare Ättestupa hafva de gamle icke kunnat uppleta, ty ett fall här utföre var säkert åtföljdt af döden. Folktron säger, att berget vissa julnätter har synts upprest på stolpar och trollen dansa och jubla derunder.

Almesåkra, en socken i Vestra Härad af Jönköpings län, har en areal af 11,919 tunnland, af hvilka likväl 1,890 äro sjöar och kärr. Inom socknen finnas 8 sjöar, hvaraf 2 hafva jernmalm. Davidstorps-sjön måste vara en underbar sjö, om det är sannt, som berättas i orten. Tvenne strömmar uppgifvas

gå in och ut på samma ställe i nämnde sjö, sålunda att en del af vattnet går till och en del går ifrån sjön. Den ingående kommer från Klappsjön i Malmbäcks socken; den utgående faller i Almesåkra-sjön. Så länge de åtföljas i samma strömfåra, synes hela strömmen gå åt Davidstorps-sjön, men då de snart åtskiljas, blir förhållandet tydligt. Det ena vattnet föregifves som tyngre gå under det lättare. Näringar äro åkerbruk och boskapsskötsel. Socknen innehåller 14½ mant. Till socknen komma dessutom från Nässjö och Malmbäcks socknar 16½ mant. Folkmängden var 1810 449, 1840 650 och 1856 717 invånare. Socknen har ambulator. folkskola, delad i 4 distrikter, med 1 exam. lärare. År 1856 undervistes 56 gossar och 46 flickor i skolan samt 4 gossar och 2 flickor hemma; tillsammans 60 gossar och 48 flickor. Skolbarnens antal uppgick således till 108. — Almesåkra är annex till Malmbäcks konsistoriela pastorat i Vestra Härads kontrakt af Wexiö stift. Den gamla träkyrkan, belägen 3¾ mil från Jönköping, säges vara byggd af en skog, efter hvars bortbuggande Davidstorps-sjön uppkom på grunden. Hon uppfördes 1694. Der finnes en målning af Kinnerus 1749, märklig för sin dogmatiska symbolik. Man ser satan stå inför Guds domstol med en anklagelseskrift, der en del blir otydlig genom det ur Lidandes-kalken uthällda blodet m. m. En tafla, der man kring Jesus på korset ser apostlarne i de dödssätt, evangelium och legenden uppgifva, är tagen i ett spanskt kloster. En ny kyrka, hvartill ritning redan 1837 var fastställd, var icke ännu byggd 1846. Socknen, hvars äldsta namn var *Almarsakar*, var 1300 ett af Njudungsgällen. Adress: Jönköping.

Almesåkra-Bergknut. En i trakten norr om Almesåkra kyrka, nära Elgaryds gästgifvaregård i Jönköpings län, vid gränsen mellan Vestra och Tveta härader, omkring 3½ mil s. o. från Jönköping belägen bergknut af öfver 1,100 fots höjd, inom en mil ifrån hvilken källorna till Laga-ån, Emm-ån och Husqvarna-ån upprinna. Dessa åar gå mot olika väderstreck och utfalla, den första i Kattegatt, den andra i Östersjön, den tredje i Wettern. Från bergknuten utgår en smal bergås, som åtskiljer Laga-åns och Helge-åns vattendrag.

Almetorp, ett säteri i Lava socken och Kållands härad af Mariestads län, ligger 2¼ mil från Lidköping, 11½ från Göteborg och 1 mil från hamn vid Wenern.

Almselc. Skjutsombytes-ställe utan särskilda friheter eller anslag af skjutshästar, beläget i Åsele socken af Westerbotten och Umeå län, vid Ångerman-elfvens östra sida; skjutsar till:

Råsele, n. v.	1½ mil.
Åsele, s. o.	2½ mil.

Almstad, en egendom i Tåby socken och Björkekinds härad af Linköpings län, har lydt under Stegeborgs-godset före reduktionen. Sedermera innehades den 1692 af bergmästaren Georg Danckwardt, död 1721, såldes af dess enka, J. M. Papke, till O. Löfgren, kom på 1750-talet genom köp och arf till mågen, bergsrådet friherre Alex. Funck, och eges nu af dess son, lagmannen frih. Fredrik Jakob Funck. Friherren har under 50 års besittningstid ansenligt förökat, förbättrat och förskönat gården, som har en vacker karaktersbyggning med trenne flyglar och i allmänhet god åbyggnad, vacker trädgård och park, den sednare anlagd på 1820-talet med 5 tunnlands areal. (Friherre Funck utmärker sig derjemte genom sitt nit för sockenbibliothekers upprättande och har till Norrköpings techniska skola nyligen skänkt ett mineraliekabinett.) På egendomen finnes ett godt bibliothek och myntsamling, hvilka beständigt ökas af nuvarande egaren. — Godset består af Almstad ½ mantal skatte, med Alm 1 mantal skatte, 1 mant. frälse, jemte Munkängen, Rangtorp ¼ mant. skatte, Skjörstad 2 mant. frälse med utjord, och Brunneby 2½ mantal skatte, allt under eget bruk; underlydande äro Nybble ½ mantal skatte med Hemmingsbro, samt Aspetorps utjord; utgör, med 5½ mantal i Tingstad och 2½ mantal i Härads-

hammar, ett gods af öfver 70,000 rdr taxering. — Om de underliggande hemmanen kan följande anföras: Alms frälsehemman har lydt under Mem; så äfven Skjörstad från år 1645 och ännu år 1700, men tillhörde år 1725 O. Ridderfelt. Alms skattehemman och Brunneby hafva hört under Stegeborg. Brunneby är i sednare åren försedt med bättre åbyggnad, trädgård och park.

Almundsryd, eller **Nykyrke**, en socken i Kinnevalds härad af Wexiö län. Dess areal är 44,338 tunnland, hvaraf 6,150 äro sjöar och kärr. I socknen finnas 11 sjöar. Sedan Mörrums å vid Hakeqvarn fallit ut ur Åsnen, håller den sig bred som en vik till nära Blidingsholm, men vid Brändeberg vidgar den sig till en sjö och kallas der Hafsbältan. Ofvan denna ligger den lilla sjön Hartgrepas Löjetråg, som infaller i Hafsbältan. Marken bergaktig. Rådande jordmånen är sandblandad svartmylla. Näringarne äro åkerbruk, boskapshandel och fiske. Socknen innehåller 46 mantal, af hvilka $30^7/_8$ skatte, $3^1/_4$ krono och $12^7/_8$ frälse. Folkmängden uppgick 1810 till 2,023, 1840 2,780 och 1856 till 3,549 personer. Socknen har både fast och ambulatorisk folkskola, med 3 oexaminerade lärare. År 1856 besöktes den förra af 183 gossar och 119 flickor, och den sednare af 120 gossar och 148 flickor. Hemma undervisades 27 gossar och 30 flickor; tillsammans 310 gossar och 227 flickor. — Almundsryd är annex till Urshults konsistoriela pastorat af 2:dra klassen, 1 afdeln., tillhörande Kinnevalds kontrakt af Wexiö stift. Den nya kyrkan, belägen $5^3/_4$ mil från Wexiö och $1^1/_4$ mil från Urshult, byggdes af sten 1830 och invigdes 1832. Hon är 69 alnar lång med tornet, 33 alnar bred inom murarna, hvilka äro 11 alnar höga. Tornmuren är 36 alnar, derå träbyggnad och spira af 18 alnar. Den gamla kyrkan, af trä, utdömdes redan 1792 och nedrefs först 1839. Socknen har haft äfven andra namn. Den kallades *Hvæm* på 1300-talet, *Hvembo* på 1400-talet, *Almosaryd* år 1677 och nu af allmogen vanligtvis *Nykyrke*. Här ligger en gammal borg, kallad *Trulleborg*, som kommer att beskrifvas på sitt ställe. Adress: Wexiö.

Almunge, en socken i Närdinghundra härad af Stockholms län, har en areal af 33,210 tunnland, hvaraf 1,880 äro sjöar och kärr. På gränserna, i synnerhet i söder och vester, förekommer bergländig skogsmark; men i medlersta delen är marken jemnare, med små kullar, här och der sidländt. Här äro flera större och mindre vattendrag, och det uppgifves, att 32 sjöar skola finnas i socknen. Fladens och Södersjöns vatten gå från öster, Norr- och Skärsjöarnas från söder, Mogasjöns med flera andras från norr, alla till den större Långsjön, hvilken sträcker sig inåt Rasbo socken, bildande Funbo-åns hufvudgren. Till samma vattendrag går ock Ramsen från sydvestra gränsen inåt Funbo socken. Deremot hafva Norrsjön och Testen i norr sitt utlopp åt öster genom Kärfven till Knutby socken och höra till Olands-åns dalgång. Rådande jordmånen är på slätten stenbunden lera, annars sand- och mojord. Skog finnes till afsalu. Näringarne äro åker- och skogsbruk, jemte bergsbruk och körslor. Socknen innehåller $60^1/_6$ oförmedlade och $56^3/_4$ förmedlade mantal, hvaraf $12^5/_{12}$ skatte, $4^3/_4$ krono och $39^7/_{12}$ frälse, dertill kommer Länna masugn. Folkmängden var 1810 1,580, 1840 1,813 och 1856 1,933 personer. Socknen har en fast skola med en lärare. År 1856 besöktes den af 57 gossar och 51 flickor, 4 gossar i allmänt läroverk, 1 flicka i enskild undervisningsanstalt, samt 90 gossar och 124 flickor i hemmet; tillsammans 151 gossar och 176 flickor, och dessutom gingo 12 gossar och 15 flickor i söndagsskolan. Skolbarnen utgjorde således ett antal, uppgående ända till 352. — Almunge utgör ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen och tillhör Närdinghundra kontrakt af Uppsala stift. Riksrådet friherre Klas Rålamb gjorde, såsom egare af Länna, anspråk på Jus patronatus i församlingen 1687; men det afslogs. Komminister-beställningen, som först inrättades 1798, tillsättes, utan förslag, af församlingen. Kyrkan, som ligger $3^1/_4$ mil från Uppsala och

$6^7/_8$ från Stockholm, är af okänd ålder, byggd af gråsten och sednast reparerad 1844. Hon är rik på adliga vapen och banér; äfven finnas här grafvårdar. Den gamla slägten Måneskö1d, hvars stamgods Seglinge ligger här i socknen, har sin graf under koret, och en grafsten på gången tillkännagifver, att Krister Karlsson Måneskö1d till Seglinge, död 1620, och hans husfru, Brita Båt, samt deras son, presidenten i Götha hofrätt Karl Måneskö1d, död 1670, och hans fru, Anna Soop, der ligga begrafna. Slägten Wallenstjerna har sin graf under kyrkan, och vid predikstolen är en grafvård af grön marmor med vapen och medaljong öfver majoren friherre Karl Wallenstjerna till Seglinge och Ora (Faringe), upprest af hans syster, fru Anna Margar. Danckwardt. Banér äro uppsatta i kyrkan öfver efterföljande: ofvannämnde presidenten Karl Kristersson Måneskö1d, öfversten vid Upplands regemente William Philp till Uddenäs och riksarchivi custos Jonas Bure till Stora Wäsby, död 1655. Vid Stora Wäsby här i socknen fanns särskild kyrka på 1670-talet. — Socknens namn skrefs 1294 och 1314, som nu, Almunge, men äfven *Aalmunge*, då hörande till **provincia Nærdhingiahundæri** af **Tiundia.** En del af socknen, belägen i sydvest, har fordom räknats till Rasbo härad; den innehöll $11^1/_4$ mantal och antecknas ännu i jordeboken under namn af Ulfs- eller Rasbo-bygden. Oaktadt denna socken tyckes ega gammal odling, finnas icke här några fornlemningar, utom ruiner efter en borg, som fordom legat på ett berg, kalladt Högberget vid Ulfsväsby. Sex gårdar och byar nämnas i handlingar från 12- och 1300-talen. De betydligaste gårdar äro säterierna Länna med masugn, Hagby, Stora och Lilla Wäsby, Uddnäs och Seglinge, hvilka vidare beskrifvas under sina namn. Adress: Uppsala.

Almnäs, ett säteri i Foglås socken och Käkinds härad af Mariestads län, har en vacker belägenhet vid Wettern. En del af gården har varit klostergods och 1527 vid reformationen kommit till kronan, som sedan 1586 åter utbytte den åt fru Margareta Sparre till Göksholm. Almnäs kom kort derefter till slägten Natt och Dag, och det är troligen från denna tid, som gården blifvit förvandlad till herregods. Genom bytesbref den 24 Juli 1592 erhöll Axel Johansson Natt och Dag Almnäs med flera gårdar i Foglås mot fastigheter på Öland och i Kronobergs län, bland hvilka förstnämnda flera förut varit klostergods. Efter Axel Johanssons död ärfdes Almnäs m. m. af hans dotter, som var gift med Karl Sparre till Sundby, och efter dem tillföll gården deras dotter, Maria Elisab. Sparre, som blef först gift med Thure Nilsson Bjelke till Åkerö och sedan med frih. Gustaf Bjelke. Den sistnämndes son, ryttmästaren frih. Thure Bjelke, hade sedan Almnäs; men då han dog mycket skuldsatt och efterlemnade flera arfvingar, sålde riksskattmästaren friherre Sten Bjelke, på deras vägnar, gården 1683 för 7,350 rdr till Kgl. rådet och presidenten Edvard Ehrensten, hvars enka, Katarina Wallenstedt, förblef efter mannens död, 1685, i besittning af godset. Sedan öfvergick godset till hennes dotter, som blef gift med grefve Ulrik N. Gyldenstolpe, hvilken sålde det 1722 till riksrådet och öfverståthållaren grefve Taube, som åter afyttrade gården 1726 till presidenten grefve Karl Frölich, och denne sålde den 1747 för 50,000 plåtar till grefve Adam Horn, som året derpå bortbytte Almnäs mot Westerbyholm m. m. i Kinds härad mot 20,000 plåtars mellangift till öfversten friherre Stackelberg, hvars son, öfversten grefve A. F. Stackelberg, sålde gården 1803 till öfversten friherre E. G. Adelsvärd. Han öfverlät densamma strax derefter åt sin dotter i första giftet, Eva Sofia Adelsvärd, som blef gift med grefve C. A. Stackelberg, son till nyssnämnde öfverste A. F. Stackelberg. Dessa åter bortbytte gården 1826 till brukspatron S. F. Selander mot Tyresö i Södertörn, och han sålde den 1829 till kammarherren grefve Alex. Sparre.

Almnäs är en särdeles vacker egendom, med ett i general Stackelbergs tid på en täck udde i Wettern uppbygdt stort och prydligt stenhus om 3 våningars höjd samt 75 alnars längd och 24 alnars bredd, hvars hufvudfaça-

der hafva 11 och gaflarna 4 fönsterlufter i hvarje våning. Palatsets omgifningar äro äfven utmärkt vackra. Trädgården, som ligger vid mangården, har 1/8 mils längd; dessutom finnes en smakfullt anlagd park och andra planteringar till egendomens förskönande. Bland andra prydnader inom palatset finnes i salongen en hvit marmorspisel, förfärdigad af piedestalen till den bildstod af kon. Ludvig XIV på Place du Peyron i Montpellier, som under revolutionen blef sönderslagen och, jemte en annan, som finnes på Malma i Södermanland, förd till Sverige af grefve C. A. Stackelberg. De äro försedda med inskrifter på franska språket.

Hela godset består af 3 5/8 mantal frälse-säteri, 19 3/8 frälse och 1 3/8 mantal kronoskatte, med en egovidd af omkring 7,300 tunnland. En knipphammare och ett tegelbruk finnas äfven vid gården samt husbehofsqvarn och såg.

Almvik, en köping i Törnefalla socken och Södra Tjust härad af Kalmar län. Här är en spikhammare med 20 sk℔ tillverkning samt tegelbruk och en mjölqvarn med 4 par stenar.

Almö, en ö i Blekinge skärgård, tillhörande Forkjärla socken, Medelstads härad af Karlskrona län, hvartill äfven Kurholmen hör, består af 1 5/8 mantal frälse. Ön har både inskärs- och utskärs-fiske.

Alnarp, kungsgård om 10 7/10 mant., anslagen till boställe åt landshöfdingen i Malmö län, är belägen i Lomma socken och Bara härad af nämnda län. Kungsgården har obetydliga åbyggnader, men mycken och god både åker och ängsmark, och bestrides större delen af gårdsbruket genom derunder liggande arbetshemman, i enlighet med derom upprättadt och af K. M:t faststäldt kontrakt, efter indelning till 31 1/2 så kallade hofverier eller hela arbeten, utom en mängd torpare. Godset var år 1840 utarrenderadt på 30 år till bonden Per Persson i Lomma, som derför betalade i arrende 1,400 tunnor spannmål, 1/3 råg, korn och hafra. Vid denna egendom finnas ännu gamla stubbar och träd efter en der förut varande, i landet högst sällsynt plantering af almträd, hvilken, ehuru en större prydnad på den kala slätten, genom okynne och vanart blifvit alldeles uthuggen, hvarföre äfven en stor del af vidboende grannar blifvit lagförda och dömda till betydliga böter. — Vid sista riksdagen beslöts, att Alnarps kungsgård skulle användas till ett landtbruksinstitut för Skåne. Detta institut, som till landshöfdingen i Malmöhus län skall utbetala 1,400 tunnor spannmål (333 1/3 t:r råg, 133 1/3 t:r korn och 533 1/3 t:r hafra) till 1862, men sedan detta år, då statsverket kommer att uppbära afkastningen af de hofveriskyldiga hemmanen, endast 1,200 tunnor spannmål, fick af ständerna i anslag på en gång 175,000 rdr rmt att utgå med 100,000 rdr under loppet af 1858 och 75,000 rdr under 1859, samt derjemte ett årligt anslag af 18,000 rdr rmt mot förbindelse att från och med slutet af 1860 mottaga och underhålla 24 frilärlingar och minst 28 elever, deraf 4 fria.

Alnö, en socken, bestående af en ö i Bottniska Viken, hörande till Norra Medelpad af Westernorrlands eller Hernösands län, är 1 mil lång och 1/2 mil bred och har en areal af 3,006 tunnland, hvaraf 250 utgöra sjöar och kärr, samt ligger 45 fot öfver hafvet. Den omgifves i norr af Klingerfjerden, i söder af Sundsvalls-fjerden, stöter i vester till Alnö-sundet, som skiljer ön från fasta landet, och i öster möter öppna hafvet. Ön är utmärkt för sina naturskönheter och minnesmärken. Marken är bergaktig. Jordmånen öfverallt sand, här och der blandad med mylla. En ås sträcker sig från norr till söder och sluttar åt öster och vester. Skogen är hjelplig. Hufvudnäringar äro åkerbruk, boskapsskötsel, skärgårdsfiske och bergsbruk. Socknen innehåller 20 1/2 mantal, hvaraf 7/12 krono och 20 1/48 skatte, och hade år 1810 660, 1840 860 och 1856 1,001 invånare. Socknen har fast folkskola, med 1 examinerad lärare. År 1856 besöktes skolan af 33 gossar och 20 flickor. Dessutom erhöllo 43 gossar

och 50 flickor undervisning hemma; tillsammans 76 gossar och 71 flickor. Således 147 skolbarn. — Alnö är annex till Sköns regala pastorat i Medelpads kontrakt af Hernösands stift. Kyrkan, belägen $3/4$ mil från Sundsvall, vester på ön, är byggd af sten i början af 1500-talet; har icke några minnesmärken. En klocka här påminner om ryssarnes härjningar år 1721, då flera byar afbrändes, med denna påskrift: *Genom elden är jag fluten och af Hendrik Lind gjuten. Se'n Ryssen för ett rof fick Alö klocka njuta* (1721 den 26 Maj), *Har menigheten mig i stället låtit gjuta* m. m. Mikaëlis dag är ifrån äldre tider högtidligen firad, emedan St. Mikaël är ansedd som kyrkans patron, och hon af honom fått sitt namn. — Åkern i socknen gaf fordom icke alltid säd till husbehof; men detta är i sednare åren afhjelpt. Skärgårdsfisket idkas af invånarne i synnerhet vid Rödön och Spikaren. En jernmalmsgrufva finnes vid byn Stafsäter, hvarom vidare på sitt ställe, och grå kalk brännes här på ön, snart sagdt det enda kalkstensbrottet i Medelpad. Färjställe är vid Röde by från och till Sundsvall. I äldre tider hafva utflyttningar varit ansedda som skadliga. År 1641 förbjöds på tinget i Ljustorp och 1683 i Skön tjenstfolks utresor från socknarna vid 40 marks vite. — Fornsagor äro här gängse, i synnerhet om den namnkunnige jätten *Starkotter*, som omtalas i Hervara-sagan under namn af *Alo Dräng*, och skall han bott på *Alo Påtta* gård. Af tvenne här belägna byar, Påtta och Påttäng, nära till gården Stålpås, vilja fornforskare sluta till Starkotters hemvist i denna ort. Något dylikt anmärkes äfven i den tillgränsande Sköns socken. Nära intill hafs-stranden på denna ö är en väldig grifthög, *Gångsviksbacke* kallad. De gamle hafva der i nejden velat söka den i sagorna fordom märkliga *Gandviken*. Vid byn Röde blef år 1687 på den så kallade *Konung Sverres ö* funnen en förgyld och väl arbetad stegbygel af koppar. Det berättas, att ett märkligt jordskalf försports på denna ö i Juli månad 1709. — Inga betydliga egendomar finnas i denna socken. Adress: Sundsvall.

Alsarp. Gästgifvaregård uti Wena socken, Sevedes härad af Kalmar län, omkring $1/2$ mil öster om sockenkyrkan; skjutsar till:

Fjellster, i norr	$1\frac{1}{2}$	mil.
Getterum, öster	$2\frac{3}{4}$	»
Hultsfred, sydvest	$1\frac{1}{4}$	»
Ishult, sydost	$2\frac{1}{4}$	»

Alsen, en socken i Jemtlands Södra fögderi af Östersunds län. Alsen ligger 1,130 fot öfver hafvet. Socknen, som med Mattmar till annex bildar ett pastorat af Jemtlands Norra kontrakt af Hernösands stift, har en egen belägenhet mellan Offerdal och Mattmar, på två smala landsträckor af 1 mils längd hvardera. Den ena ligger vid en vik af Storsjön, Trångsviken kallad, och Alsens sjö, hvilken del af socknen kallas Mellansjö-bygden; den andra går emellan Alsens sjö, af $1\frac{1}{2}$ mils längd, samt Hällsjön i Offerdal och sjön Nälden. Utom dessa 4 större sjöar finnas 5 andra mindre. Marken är i allmänhet bergig och ojemn; likväl förekomma äfven jemn mark och dälder. Rådande jordmånen är sandblandad lera. Skog finnes tillräckligt. Hufvudnäringarne äro jordbruk och boskapsskötsel, och binäringar äro handelsrörelse på Norge, skogsafverkning, tjärtillverkning samt jagt och fiske. Socknen innehöll i medeltal uti förra århundradet $32\frac{23}{72}$ mantal, hvaraf $3\frac{25}{36}$ krono och $28\frac{45}{72}$ skatte, nu $32\frac{1}{2}$ mantal. Folkmängden var år 1750 733, 1810 960 1840 1,235 och 1856 1,489. Socknen har ambulatorisk folkskola, med 1 examinerad lärare. År 1856 besökte 68 gossar och 61 flickor skolan; för öfrigt undervisades 52 gossar och 64 flickor hemma. Skolbarnens antal utgjorde således 121 gossar och 125 flickor eller tillsammans 246. — Alsen är annex till Offerdals konsistoriela pastorat i Jemtlands Norra kontrakt af Hernösands stift. Kyrkan, belägen $4\frac{1}{2}$ mil från Östersund, är till en del mycket gammal; och att redan 1346 kyrka fanns här, vittnar erkebiskop Hemmings visitation på Rödön samma år, då sockneboerna i Alsen besvärade sig öfver, att deras prest, herr Hans, velat uppbära en afgift, kallad *Biskopsstol,* som sockne-

boerna påstodo sig böra slippa, emedan de köpt en gård, halfva *Berge i Altsne,* för 90 mark, hvartill kyrkan betalt halfparten och socknen det öfriga. Denna sednare blef ock befriad från denna skatt samt den tionde, som då kallas Getesmör-mark. Den nuvarande kyrkan, byggd af sten, blef år 1757 på 42 dagar utvidgad i längden till dubbelt mot hvad hon förut var, och är nu 45 alnar lång, men endast 14 alnar bred; denna kyrka var ock den första, som en i orten bekant byggmästare, Per Olsson från Dillne och Oviken, hade uppfört. Vid invigningen 1758 blef hon kallad Lovisa Ulrika. Vid samma nybyggnad upptäckte man, att kyrkan fordom brunnit, hvilket, enligt gammal sägen, händt en julotta, då en qvinna, som förlorat en sten ur sitt radband i kyrkan, vid dess efterletande spillt eld bland den utströdda julhalmen och sålunda åstadkommit branden. I kyrkan finnes för öfrigt icke något märkligt, om ej att på gången ligger en grafsten öfver öfverstelöjtnant Lode på Wången härstädes. — I socknen förekomma några fornminnen och sägner. Icke långt från byn Glösa, i ett berg vid landsvägen, ses invid ett brant fall af den så kallade Lilla Qvarnån en ristning i en kalkartad häll; ristningen utvisar en mängd djur, såsom renar m. m., och är sägen, att der i hednatiden varit ett offerställe. Här i socknen talas mycket om nedgräfda skatter i jorden, som icke kan vara oväntadt, i anseende till fordna fiendtliga infall i landet. Midsommarnatten 1765 har ett stenröse blifvit af okändt folk uppkastadt, hvarest flera personer, tvenne dagar derefter, sett likasom ett rum i jorden efter ett skrin, vid pass $^3/_4$ aln i qvadrat med sina hörn, hvilket der förmenas blifvit som fynd borttaget. I socknen berättas, att en klockare, som i längre tid förskaffat sig rikedom genom liks plundring, slutligen af en händelse blifvit upptäckt. En hustru i Berge, som fått ett ben i halsen, hvaraf hon tycktes ådragit sig döden, blef snart derefter begrafven. Då klockaren äfven nu uppgräfde den aflidna i tanka att öfva stöld, men kommit att röra vid henne, hade benet lossnat, och hon åter kommit sig före. Tjufven blef då upptäckt och led straff. — Stenhus, utom kyrkorna, hafva här i orten icke varit kända förr än 1758, då regementsläkaren Lenæus uppbyggde ett sådant på Åberg. För öfrigt äro här i socknen en helsokälla och boställena Wången för öfverstelöjtnanten och Åberg för bataljonspredikanten; något betydligt herresäte finnes icke i socknen. Adress: Östersund.

Alsensjön. Sjö i Jemtland af Alsens socken, Offerdals härad och Östersunds län, nära $2^1/_2$ mil lång, men blott $^1/_8$ mil bred; belägen 1,089 fot öfver hafvet strax söder om sockenkyrkan; den afbördar sitt vatten till Storsjön genom Ytter-ån, omkring $^1/_4$ mil lång.

Alsheda, én socken i Östra Härad af Jönköpings län, har en areal af 28,720 tunnland, af hvilka 1,020 äro sjöar och kärr. Skede-ån, som har sitt ursprung från sjön Soljen i Östra Wedbo härad, går genom en del af socknen och förenar sig med Emm-ån vid Holtsby. För öfrigt äro i socknen flera sjöar, såsom Ömmestorps-, Karlsjös-, Byestads- och Holma-sjön. Marken är nästan öfverallt bergaktig. I trakterna omkring vattnen är jordmånen svartmylla, på höjderna sand. Skog finnes till husbehof och vid flera hemman till afsalu. Hufvudnäringar äro åkerbruk och boskapsskötsel samt något bergsbruk. — Socknen innehåller $98^{11}/_{12}$ oförmedlade och $74^1/_2$ förmedlade mantal samt hade 1810 2,043, 1840 2,475 och 1856 2,923 invånare. Här är ambulatorisk folkskola, som förestås af en examiner. lärare. År 1856 besöktes den af 214 gossar och 125 flickor, och undervisades dessutom 4 gossar i allmänt läroverk, 1 gosse och 2 flickor i enskilda undervisningsanstalter, men 196 gossar och 160 flickor hemma. Skolbarnens antal utgör således 415 gossar och 284 flickor. — Alsheda modersocken, jemte annexerna Skede och Ökna, utgöra tillsammans ett regalt pastorat af 1:sta klassen, i Östra Härads kontrakt af Wexiö stift. Kyrkan, belägen 9 mil från Wexiö och $9^1/_2$ från Jönköping, grundlades 1774 och invigdes 1778 samt reparerades invändigt på 1840-

talet. Hon är rymlig och ljus. Af minnesmärken finnas få i kyrkan. Ett vapen är insatt i en nisch, utmärkande lägerstaden för öfverstelöjtnanten J. Gyllenpamp till Hulta, död 1741, och hans fru, friherrinnan Beata Mörner till Kittelstorp, död 1739. I koret ser man en medaljong med bröstbilden af bergsrådet A. von Svab. På kyrkogården står ett gammalt stenhus med små fönster, hvilket ansetts för klosterbyggnad, ehuru utan allt skäl; det är efter utseendet uppfördt i katolska tiden. En sägen härleder socknens namn deraf, att vid kyrkoplatsens bestämmande auguriet tagits af en ål, hvilken en förbiflygande korp tagit på byggnadsmännens middagsbord och släppt på heden, der man beslöt bygga Ålshedens kyrka. — Fornlemningar och gamla sägner förekomma här af många slag. Runstenar finnas på kyrkogården, vid Holsby, mellan kyrkan och Rösa vid vägen två och vid Reperda by tre, alla med förstörd skrift. På Reperda och Holtsby egor äro flera märkliga fornlemningar, hvilka komma att omtalas vid byarnas beskrifning, äfvenså Kettil Runskes slott, som man trott legat här på Medaryds egor. Betydligare egendomar äro Hulta och Karlsjö. Adress: Hvetlanda.

Alsike. Gästgifvaregård uti Stockholms län af Alsike socken och Erlinghundra härad; härifrån skjutsas till gästgifvaregårdarna

Marma, n. o.	$1\frac{1}{2}$	mil.
Märsta, s. o.	$1\frac{3}{4}$	»
Sigtuna stad, s. s. o.	$1\frac{3}{4}$	»
och *Uppsala*, n. n. o.	$1\frac{1}{1}$	»

Alsike, en socken i Erlinghundra härad af Stockholms län, har en areal af 7,151 tunnland, hvaraf endast 30 äro sjöar och kärr. Socknen är till större delen en slättmark med spridda bergkullar. Socknens södra gräns är dock något sidländ mot ett vattendrag, som går från Knifsta socken till Ekhamnsviken; men dess norra gräns och Mälare-stranden, till en del, bestå af bergländig skogsmark. Skog finnes till husbehof, utom vid ett par gårdar; äfven till afsalu vid några. Rådande jordmånen är lera; åkerbruk är hufvudnäring, jemte något fiske. — Socknen innehåller $28\frac{1}{4}$ förmedlade mantal, hvaraf $8\frac{1}{4}$ skatte, $7\frac{3}{4}$ krono och $12\frac{1}{2}$ frälse, och tillsammans med Knifsta annex $68\frac{1}{8}$ förmedl. mantal. De flesta hemmanen ligga under säterierna. Folknummern var 1810 626, 1840 634 och 1856 669 personer. Socknen eger fast folkskola, med 1 examin. lärare. Den besöktes 1856 af 46 gossar och 18 flickor; 2 gossar voro intagna i allmänt läroverk; 11 gossar och 33 flickor undervisades hemma; således tillsammans 59 gossar och 51 flickor. — Alsike var under katolska tiden ett eget pastorat och först efter reformationen blef Knifsta ditlagdt som annex, och de utgöra nu tillsammans ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen, tillhörande Erlinghundra kontrakt af Uppsala stift. Kyrkan, belägen $1\frac{1}{5}$ mil från Uppsala och $1\frac{3}{4}$ från Sigtuna, är gammal och förseddes först 1798 med torn; hon är nu rätt vacker. Vid densamma var fordom ett »Christi-lekama-gille» eller »Helga Lekama gille», hvari alla klostermedlemmarne i Sko blefvo intagna 1513. Dessa gillens namn och stiftelse härleda sig från Helga Lekama-festen, en högtidsdag, som påfven Urbanus IV inrättade 1264, och hvilken sedan af katolikerna firades med mycken »andelig nytta» årligen torsdagen efter H. Trefaldighets-söndag och bivistades af så väl prester som lekmän. Denna fest gaf anledning till de sedan i hela katolska verlden inrättade många Christi-lekama-gillen, och i Sverige känner man 6 sådana; men icke annat än detta i någon landsförsamling. Socknens namn skrefs fordom som nu. — Fornlemningar finnas inom socknen af flera slag. Runstenar förekomma vid prestgården och Taksta, smärre griftkullar och stensättningar på flera ställen. Flera historiska minnen äro fästa vid denna bygd; hvarom vidare, då de ställen, der händelserna tilldragit sig, komma att beskrifvas, hvilka äro *Kungshamn*, *Flottsund* och slottet *Brömsehus*. Sex gårdar i denna gamla bygd nämnas i handlingar från 12- och 1300-talen samt en från år 1180. De betydligaste egendomarne äro nu Krusenberg, Kungshamn

och Rickebasta, hvilka vidare omnämnas under sina namn. Adress: Uppsala, Branshammar.

Alskog, en socken i Garde ting af Wisby läns Norra härad; i denna och Ardre socken ligger Wisne myr om 500 tunnl. Marken är i allmänhet jemn. Jordmånen i hela pastoratet uppgifves vara till två tredjedelar dålig sandjord, resten lerjord, blandad dels med sand, dels med svartmylla. Skog finnes till eget behof. Hufvudnäringen är åkerbruk. Om Alskogs belägenhet anmärker Linné i Gotl. Resan 1741: Här har sjelfva naturen gjort ett råmärke mellan norra och södra gebitet. Hela norra delen af ön, som vi hittills genomrest, bestod af kalkflisa under jorden, och der ofvanpå hård och torr mark samt barrskog; men här, som ett nytt land begyntes, hvilket varade allt åt söder, var mest sand eller ler och mylla, utan bergshällar; vid byar och ängar fanns mera löfskog af ek, ask, björk, hassel, hagtorn, slån. Detta södra och mildare landet innesluter socknarna: Alskog, Garda, Lye, Stånga, Hemse, Fardhem, Levede, Eista och flera i söder liggande. — Socknen bestod 1795 af $12^3/_4$ och, tillika med Lye annex, af $22^3/_4$ mantal; nu uppgifves det hela till $21^1/_2$ förmedlade mant. Invånarnes antal var 1810 382 och 1856 570; i hela pastoratet 895. De båda socknarne äro af tvenne andra, Garda och Lau, skiljda från hvarandra. Alskog har fast folkskola, som förestås af en examinerad lärare och besöktes 1856 af 18 gossar och 12 flickor; dessutom undervisades 2 gossar i allmänt läroverk; tillsammans 20 gossar och 12 flickor.

Alskog, jemte annexet Lye, utgöra ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen, tillhörande Wisby stifts Södra kontrakt. Kyrkan, belägen omkring 16 mil s. o. från Wisby, är byggd af sten i götisk stil, enligt Strelow, 1160; men troligare 1239. Hon har altarskåp, dopfunt med half upphöjda bilder, föreställande Frälsarens födelse, m. fl. ålderdomsminnen, samt hade 1797 på murarna invändigt kalkmålningar, som af konduktör Hilfeling nämnda år äro beskrifna i handskrift. Derur må här nämnas: Midt i kyrkdörren, på norra väggen, under läktaren, synes en målning i trenne akter. Den första, som var nära utplånad, berättas hafva föreställt en äldre qvinna, som mjölkade en annans ko, dervid Fan assisterade och höll kon i hornen. Den andra afdelningen föreställde samma qvinna, som nu, med Fans tillhjelp, kärnade smör af den stulna mjölken; en annan eldröd djefvul assisterade här. Den tredje föreställde, huru en svart djefvul rider på den nakna qvinnan till helvetet och med treuddig gaffel ansporrar henne. — På södra väggen äro apostla- och helgon-bilder målade; under S:t Görans bild står årtalet 1489 och ett litet stycke derifrån namnet **Hans Bretrewolt**, troligen målarens.

I denna socken finnas talrika och märkvärdiga fornlemningar, och man har äfven i jorden funnit sällsynta mynt, prydnader m. m. Vid *Larsarve* gård i denna socken gjordes år 1836 ett *jordfynd* af historiskt märkliga silfvermynt, nämligen anglosachsiska af kon. Æthelreds, svenska af kon. Olof Skötkonungs, gammal-tyska af kon. Ottos och hertig Henriks af Bayern, kufiska från 899—969 efter Kristus, samt åtskilliga prydnader, äfven af silfver; fyndet vägde 32 lod och inlöstes till de Kongl. samlingarna. — Vid *Guffride* (Gud-frida) gård anträffades år 1839, vid dikesgräfning i en till åker upptagen äng, likaledes ett dyrbart fynd, bestående af: en treflätad halsring, 32 tum lång och med ögla i ena ändan; en rund brakteat af $1^1/_4$ tums tvärlinie samt 221 hela och några brutna mynt, nämligen anglosachsiska af kon. Æthelreds; tyska kejsar-, biskops- och stadsmynt från 1000-talet; byzantinska af kejsar Basilius II och Konstantin XI; kufiska mynt, hvaribland ett kalif-mynt från Bagdad från 898—937 eft. Krist.; fyndet vägde $33^1/_2$ lod och blef till större delen inlöst. — I en till *prestgården* hörande åker hittades år 1840, bland stycken af ler-urnor, en mängd kufiska mynt från 895—965 eft. Krist., m. m., som äfvenledes inlöstes till Kongl. samlingarna.

Dessa jordfynd, tillika med inom socknen och dess grannskap befintliga, högst märkliga *Fornlemningar*, tillkännagifva, att denna trakt (Alskog, Lye, Garda, Lau och Närs socknar) varit säte för tidig och hög odling samt hufvudort för något manstarkt, rikt och mäktigt härad eller Fylke i forntiden. På *Gål-rum* vid *Guffride* — Gotlands märkvärdigaste graf-fält — af C. Säve i »Annaler for Nord. Oldkyndighed» förträffligt beskrifvet, finnas öns förnämsta *Skeppssättningar*, belägna på ett fält, som numera är inkräktadt af plogen, dock ännu utan upprifning af sjelfva minnesmärkena. Dessa bilda 7 kummelskepp, likasom föreställande en vikingaflottas framsegling till något märkligt slag. Fyra af dessa skepp ligga parvis, två och två tätt efter hvarandra; på half skeppslängd framför dessa går det femte ensamt; dessa 5 skepp äro 15 à 22 alnar långa. Omkring 100 alnar framför det främsta går ett skepp, 12 alnar långt, liksom ett spejarefartyg, och 2- à 300 alnar efter det sista af de fem går ett annat ensamt skepp om 8 alnars längd. Stenarne, som bilda dessa skeppsfigurer, äro i allmänhet 2 à 3 alnar höga. Fältet på sidan om denna skeppsflotta är, till en bredd af 100 och längd af 170 alnar, öfversådt med 15 större och mindre stenkummel. Sju af dessa högar äro omgifna med dubbla eller enkla kedjeringar, hvilka gå på 6 à 10 alnars afstånd från deras ytterkant. Utom de nämnda högarna finnes en dubbel stenkrets: den yttre ringen har 26 och den inre 18 alnar i tvärlinie, hvarigenom en öppen bana af omkring 3 alnars bredd finnes mellan dem. Och då stenarne äro just så höga, att de erbjuda beqväma säten, ser det ut som en plats för en dubbel ring af rådslående män. Det största af de nämnda kumlen är toppgröpt, har 24 alnar i tvärlinie och omkring 7 alnars höjd samt är omgifvet med en enkel krets af tämligen stora stenar, hvilken krets har 44 alnar i tvärlinie. — På 100 alnars afstånd framför dessa samliggande kummel och skepp ligger ensamt ett väldigt kummel, af några kalladt Dikare-rör (Diger-rör?), hvilket är det största af dem alla. Det har 44 alnar i tvärlinie och är tätt omgifvet af en rad stora stenar till fotstöd; höjden är 8 à 10 alnar. Märkligt är, att kumlets topp icke ligger i medelpunkten, utan på sidan derom, under det att en stor trattformig sänkning går ända ned till marken. Kumlet synes således antingen aldrig hafva blifvit fullbordadt eller ock plundradt på en stor mängd sten. — På denna märkliga grafplats finnas alltså 16 högar med eller utan omgifvande kretsar, en tom dubbelkrets och 7 kummel-skepp, eller 24 särskilda forngrafvar. Att flera skepps-sättningar i närheten blifvit för odling af okynne raserade, är i trakten icke obekant. De s. k. *Alskogs-stenarne* beskrifvas i en särskild artikel här nedanför.

Slutligen må nämnas det så kallade *Hästbinde* här i socknen. På sidan af ett litet berg, s. o. till söder från kyrkan finnes, genom en märklig naturens lek, en ögla eller ett handtag, hvari den största hand får rum. Folksägnen förmäler, att en jätte, vid namn *Tjälegubben*, i sin ifver huggit ett tag i berget och med handen utdragit denna ögla, hvari ett särskildt hål blifvit gjordt för tummen, att dervid binda sin häst, emedan han skulle slåss med en annan om sin brud. Nu för tiden brukas det vid brudfärder, som passera förbi Hästbinde på väg till Alskogs kyrka, att man der gör halt och intager förfriskningar, som från brudhuset ditföras. Tjäle-gubben är förut omnämnd vid beskrifningen om Ala socken, der han bodde.

Gårdarne i Alskog heta: Bota, Snosarfve, Snovalds, Sigtarve, Mallgårds, Stenstuga, Rangsarve, Bofride, Aningåkra, Tjengvide, Liffride, Magunse, Rudvies, Lassor, Smitts, Rommunds, Oleifs, Hallgårds, Guffride och Ut-Alskog.

Alskogs Stenar finnas i ofvanstående socken af samma nam. Vid Tjengvide gård har nyligen i en grusbacke och i grundvalen till en forntida byggnad påträffats en för sina huggna, något upphöjda figurer högst märklig stenhäll, 2 alnar 22 tum lång, 2 alnar 6 tum à 1 aln 21 tum bred samt 12 tum tjock. Stenens hela yttre rand, som upptill

har halfcirkelform, har varit prydd af en list med valknutar, hvaraf ännu en del äro tydliga och rätt vackra. Stenens öfra fält föreställer en åttafotad häst (Odens häst Sleipner?), hvarpå en person rider. Ofvanom hästen synes en annan figur, liggande på tvären, hållande något, som antingen är ett vapen eller redskap, nedtill slutande med en stor spetsig bill i spadform, eller ock, möjligen, en stor harpa. Framför hästen står en tredje menniskofigur i fotsid drägt, hållande i hvardera handen något, som han liksom offrande framräcker. För öfrigt märkas flera mennisko- och djur-figurer och otydliga föremål samt en beklagligen oläslig runrad, som öfverst hvälfver sig i en halfcirkelformig krökning. Det nedra fältet, afskiljdt från det öfra genom en rad med valknutar, föreställer en forn-nordisk vikingadrake med mast och stort, med snedgående glest nät tecknadt segel, stag och tåg samt flera mans besättning. Äfven på detta fält finnes en bakom skeppet uppstående runrad, som är ofullständig och endast till några få mynder läslig. Tjengvidestenen, detta dyrbara minne från en långt aflägsen forntid, är med stor omsorg aftecknad af P. A. Säve och utförligt beskrifven af C. Säve (i Runa och i Annaler för Nord. Oldkyndighed).

I samma socken är äfven ett annat dylikt monument af stort värde. Såsom golf-flisa inne i kyrkan ligger en sten, kallad *Alskogs-stenen*, med talrika figurer i svagt upphöjdt arbete, föreställande — såsom det tyckes — en segervinnares triumftåg. På denna stens ena, släta ända står dopfunten. Stenens bredd är 1 aln 2 tum, dess längd 1 aln 17 tum, hvaraf det med figurer prydda fältet 1 aln 4 tum. På tre sidor är detta fält omgifvet med en gördel af valknutar; den fjerde sidan är afstympad. Längst ned till venster synes en troligen fyrhjulig vagn, dragen af en stor häst. I vagnskarmen stå tvenne personer, af hvilka den främre kör hästen, på hvars rygg hvilar en aflängt rund tafla med otydliga figurer, och mellan denna tafla och körsvennen synas ett par figurer, af hvilka den ena liknar en fågel och den andra en dvärg, som håller i fågeln. Framför hästen och midtöfver en i sednare tid gjord »Piscina» eller hål att deruti hälla bort det begagnade dopvattnet, märkes ett föremål, som mest liknar en ofantligt hög stork eller struts, med nedvänd näbb; derefter följa några utnötta bilder och längst till höger trenne efter hvarandra gående män, den ena, som det tyckes, med ape- och den tredje med fågelhufvud. Dessa män tyckas vara de främsta i en procession, i hvilken den af hästen dragna vagnen utgör slutet. Ofvanom dessa bilder synas flera figurer, stadda i strid med hvarandra och väpnade med svärd, yxa och sköld, och öfver dem tyckas kastvapen flyga i luften. Högt uppe på fältet är en femsidig figur, nästan liknande planen af en fästning med bastioner eller hörntorn och uppfylld med en sammangyttring af svårtydda figurer. Vidare synas bilderna af fem fåglar och af en hvälfd port, ur hvilken tvenne menniskofigurer likasom uttåga, och derbredvid en liljestängel. Således bilder af strid, frid och triumf. — Fornforskaren hänvises till C. Säves utförliga skildring i Annal. for Nord. Oldk. 1852, der författaren fyndigt förklarar dessa figurer så, att de öfre föreställa ett fiendtligt anfall på en borg eller läger samt ett utfall och en strid, som slutar med segertåg, och anmärker, att stilen i denna bildliga framställning påminner om de basreliefer, som nyligen blifvit funna i Persepolis och Niniveh.

Alsnö, i fordna tider en borg och kungsgård, belägen i Adelsö socken och Färentuna härad af Stockholms län, är ett bland de i våra äldsta handlingar oftast omnämnda konungasäten. Vid byn Hofgården, belägen sydost från Adelsö kyrka, hvilken by utan tvifvel fått sitt namn till minne af det fordna slottet, synas ännu lemningar efter dess byggnader och vallar. Det har legat nära sjön på en backe af omkring 400 steg i omkrets och 12 till 15 alnars lodrätt höjd, hvarifrån man har en härlig utsigt öfver den kringliggande nejden. Grundvalen af slottet är, enligt en uppgift för några år sedan, vid pass 100 alnar lång, i öster och vester, och om-

kring 40 alnar bred. Nu finnes endast en liten del af den ena muren qvar; men på åtskilliga ställen synas ännu små hvalf, som gått under jorden. Man ser äfven några vallar, hvilka trapplikt sänka sig ned åt sjön. Vid slottet har varit en källare, hvartill nedgången ännu synes åt landsidan. Vid början af förra århundradet märktes lemningar och ännu spår efter den fordna slottsträdgården, som låg närmast sjön, och på en i medlet af samma århundrade utgifven karta äro tecknade stora murar och en hvalfport, och samtidigt dermed berättas, att man då såg i sjön pålar till en bro, som gått från Adelsö öfver sundet till Björkö.

Att här varit ett konungasäte redan under hednatiden, och att så kallade Fylkes-konungar här haft sin bostad, synes så väl af de tre Kungshögarna och Tingshögen, hvilka ännu finnas qvar, som ock af minnen och sägner, som ännu lefva bland ortens befolkning. De gamla s. k. Alsnö-kungarne, som omnämnas i gamla sagor och förekomma ännu oftare i muntliga berättelser man till man imellan, men hvilka sednare historieskrifvare inpassat i Uppsala-konungarnas slägtlista, eftersom tomma rum derstädes erfordrat, och hvilka nu sist blifvit (af Wieselgren) förflyttade till Smålands ljunghedar, dessa namngifna Alsnö-konungar hafva utan tvifvel haft sitt säte här på Hofgården; icke sagdt derföre, att alla uti den på 1600- och 1700-talet af dåvarande skribenter hopgjorda regentföljden i Alsnö-riket böra antagas såsom konungar i detta rike. Men vi lemna detta till fornforskares ytterligare begrundande och återgå till ämnet, till Alsnö beskrifning, ehuru ofullständig den än blir.

Sedan Alsnö-riket och alla andra fylken blifvit sammanlagda till ett rike, hafva dock många af Sveriges äldre konungar vistats och bott här på Alsnö slott, hvarifrån de utfärdat flera bref. Alsnö var redan en betydlig kungsgård före år 1200 och hade samtidigt flera underlydande gårdar och hemman samt fisket vid stränderna så väl af Adelsön som af de kringliggande öarna. Detta synes af konung Sverker Karlssons bref af år 1200, då han donerade Sundby på Munsö till Uppsala domkyrka, fisket dervid dock förbehållet Alsnö kungsgård (mansionem regiam Alsnu). Sedan hafva, utom andra, följande konungar här uppehållit sig och här utfärdat bref, nämligen: kon. Magnus Ladulås 1279, 1281, 1282 samt 1285, då han utfärdade stadgan om rust-tjenst; konung Birger 1297 och 1304 samt riksföreståndaren Torkel Knutsson 1297. Slottet var ännu i godt stånd 1420, ty konung Erik af Pommern upptager i sin jordebok Alsnö slott och län bland kungsgårdarna. Man känner ej, när slottet sedan blef förstördt. — Nära slottsruinen finnes en jordfast klumpformig sten, i hvilken en runskrift är ristad, som är ganska svårläst och blifvit af fornforskare uttydd på många olika, icke det minsta sammanstämmande sätt. Liljegren har i sina Run-Urkunder inskriften sålunda: *Raþu* : *RunaR rit. lit* : *rista* × *to iR* : *bruti* : *iroþ* : *kunūki* : *ToliR* : *auk* : *Kiila* : *litu* . *ris* - - - - : *þaun* : *hion* : *eftiR* : - - *kr* - - - (På annan rad:) *auk* : *i mirki* . *Hakun* : *baþ* : *rista.* En öfversättning lyder: Red (läs) runristningen Hakun bad rista, då de bruto (öfvervunno) Irod (Heraud) konungen. Tole och Jula, äkta hjon, läto rista. Grane högg märket. — Peringsköld säger, att stenen är ristad till minne af Östgöta-konungen Heröd, som stupade i Bråvalla slag, på föranstaltande af konung Ring på Alsnö. — Sjöborg har läst sista raderna: *þaun* : *hien* : *eftiR a iik i merki* : *Hakon baþ rista Krai i* - - -, och öfversätter hela skriften sålunda: Den rådige runristaren lät rista till den bortovarande konung Heröd; Toller och Kyle läto äfven rista - - - de voro tjenare, som efterlefde den, som höll banéret.

Alstad, Vestra, en socken i Skytts härad af Malmö län, har en areal af 3,078 tunnland jord. Marken är ojemn och backig. Jordmånen består af lera samt här och der grusjord. Hufvudnäringen är åkerbruk. Socknen består, jemte annexet, af $32\,^{19}/_{24}$ oförmedl. och $31\,^{11}/_{40}$ förmedl. mant., samt hade 1810 574 och 1856 1,167 invånare. Socknen har fast folkskola, med 1 examin. och 1 oexamin. lärare. År 1856 besökte 26 gossar och 34 flickor skolan, och dess-

utom undervisades 14 gossar och 27 flickor i hemmet; tillsammans 40 gossar och 61 flickor. — Vestra Alstad, modersocken, och Fro Alstad, annex, utgöra ett regalt pastorat af 2:a klassen, tillhörande Skytts kontrakt af Lunds stift. Kyrkan är belägen $2^3/_4$ mil från Malmö.

Alstad, Fro eller **Fru**, en socken i Skytts härad af Malmö län, har en areal af 2,060 tunnland. Marken och jordmånen äro desamma som i ofvanstående modersocken Vestra Alstad, under hvilken hemmantalet är upptaget. År 1856 voro 803 invånare här i socknen, som har fast folkskola, med 1 examinerad lärare. År 1856 besökte 50 gossar och 53 flickor densamma, och dessutom undervisades 6 gossar och 16 flickor i hemmet; tillsammans 56 gossar och 69 flickor.

Alster, en socken i Wäse härad af Karlstads län, har en areal af 25,689 tunnland, hvaraf 4,120 äro sjöar och kärr, och ligger 210 fot öfver hafvet. Marken är till en del bergaktig och till en del jemn. Jordmånen består mest af lera. Skogen är tillräcklig för eget behof. Socknen utgör $26^1/_3$ mant. och hade 1810 1,841, 1840 öfver 2,000 och 1856 2,321 invånare. Socknen har ambulatorisk folkskola, med 1 examinerad och 1 oexaminerad lärare. År 1856 begagnade sig 105 gossar och 83 flickor af denna skol-inrättning; för öfrigt undervisades 2 gossar i enskild skolanstalt samt 74 gossar och 84 flickor hemma; tillsammans 181 gossar och 163 flickor. Skolbarnens antal utgjorde således 344. — Alster är nu annex till Wäsehärads konsistoriela pastorat i Nyeds kontrakt af Karlstads stift; men vid blifvande pastorsledighet kommer Alster att skiljas från sin nuvarande moderförsamling och utgöra ett eget pastorat. Kyrkan är belägen $1^1/_4$ mil från Karlstad.

Alstern. Insjö uti Alsters socken, Wäse härad och Karlstads län. Denna sjö afbördar sitt vatten genom Alstraån söderut till Wenern.

Alstern. En sjö af $1^1/_8$ mils längd och endast $^1/_{16}$:dels mils bredd, med flera holmar, belägen inom Brattfors kapellförsamling i Philipstads bergslags härad och Karlstads län. Dess vatten afbördas förbi Paradis-hyttan till sjön Lungen och vidare derifrån söderut genom Lungs-elfven, sjöarna Ullvettern, Alkvettern och Möckeln samt Let-elfven till Skagern och Wenern.

Alstern. Liten sjö uti Lenhöfda socken, Uppvidinge härad och Wexiö län, bildas af åtskilliga smärre sjöar, gölar och mindre vattendrag samt afbördar sig genom Alster-ån, som rinner öster ut genom Handbörds och Stranda härader af Kalmar län till Kalmar-sund.

Alster-ån, som börjar sin sträckning från sjön Alstern i Lenhöfda socken af Uppvidinge härad och Wexiö län, är vattenrik och rinner från vester till öster med tillflöden från en mängd större och mindre sjöar och vattendrag. Genomlöper i Kalmar län Handbörds och Stranda härader samt utfaller i Östersjön och Kalmar-sundet ej långt norr om Pataholm.

Alstrum eller **Alsterum**, ett jernbruk i Alsters socken och Wäse härad af Karlstads län, är privil. d. 25 Nov. 1663 för Bengt Bergius att åter uppbygga det. Bruket hade 1695 1 hammare och 2 härdar med 500 sk℔ privil. årligt stångjernssmide mot 5 sk℔ hammarskatt och fick år 1739 tilldelning af 115 sk℔ af Wermländska smidestillökningen. Bergs-kollegium nedlade år 1827 1 härd och 230 sk℔ smide, flyttadt till Ribbingsforss. Bruket hade 1840 1 härd, 460 sk℔ årligt privil. smide samt 60 sk℔ frälsesmide, med eget tackjern. För tillverkningen, som skeppades på Göteborg, erlades i hammarskatt 4 sk℔. Bruket har nu 1 ofri härd, för öfrigt likasom år 1840; det är nedlagdt till d. 1 November 1858. Egare äro A. C. och H. F. Lexow.

Altarstenen. Ett större klippblock på Tanumsnäset i Tanums socken af Bohuslän, liggande utanför en bergshåla, som af allmogen kallas *Munke-*

kyrkan. Hafsviken der utanför kallas *Altarviken,* och traditionen förmäler, att de första kristna i Tanum, af fruktan för hedningarne, skola här hafva i löndom förrättat sin gudstjenst.

Alter, ett jernbruk i Piteå socken af Norrbottens län, hade 1840 2 härdar och 750 sk℔ privilegieradt årligt smide, hvarför erläggas i hammarskatt 7 sk℔ 10 l℔. Tillverkningen, som sker med eget tackjern, skeppas på Luleå eller Stockholm. Ett manufakturverk har här blifvit privilegieradt, men lärer ej vara uppfördt.

Altorps-moar. Ljungbeväxta, skoglösa sandhedar i Dalsland, söder om Ifvägs-sjön, sammanhängande med Ödskölds-moar. På en del ställen är slätten utvidgad, på andra hopträngd af inskjutande höjder och i allmänhet på längre eller kortare afstånd omgifven af gneiskullar. Sanden är alldeles ren, utan vräksten.

Altorps källa, belägen på den s. k. Ödskölds mo i Wedbo härad af Dalsland. Allmogen i orten har om denna källa den vidskepliga sägnen, att hon, då krig och ofred tillstundar, flödar öfver, så att en icke liten bäck flyter från henne, hvaremot hon under fredstider nästan alldeles förtorkar.

Altuna, socken i Simtuna härad och Westerås län, har en areal af 8,308 tunnland, af hvilka 180 äro sjöar och kärr. Socknen ligger på ömse sidor om Örsunds-ån. Östra delen genomstrykes af låga bergåsar, den medlersta af en sandås, den s. k. Dalkarls-åsen, hvilken åtföljer ån på begge sidor och inbäddar den i djup och smal dalgång, som dock norr och söder om Refvelsta-sjön utvidgar sig något; vestra delen åter upptages af låga bergåsar, hvilkas vestra lutning är kärrländig omkring och ofvanför Dragmansbo-sjön. Jordmånen är starkt sandblandad lera. Skog finnes vid flera byar till eget behof; men vid andra är brist. Åkerbruk är hufvudnäringen. Socknen innehåller $40^5/_8$ oförmedlade och $38^7/_8$ förmedlade mantal, hvaraf $20^3/_8$ skatte, $3^3/_4$ krono och $14^3/_4$ frälse; den hade 1810 840, 1840 914 och 1856 845 invånare. Socknen har fast folkskola, med 1 examinerad lärare. År 1856 besöktes skolan af 43 gossar och 16 flickor, för öfrigt undervisades 1 gosse i allmänt läroverk samt 16 gossar och 35 flickor hemma; tillsammans 60 gossar och 51 flickor. — Altuna, som nämnes 1314 såsom eget pastorat, hörande till provincia Simbohundæri, är nu annex till Simtuna regala pastorat, liggande i Södra Fjerdhundra kontrakt af Uppsala stift. Kyrkan, belägen $5^1/_2$ mil från Westerås och $3^1/_2$ från Sala, härleder sig från medeltiden. — Fornlemningar i socknen äro flera. Runstenar uppgifvas på Dräfle egor, i Anderstad och vid Brunneby gata. Vid byn Billerstena här i socknen, på berget Borgberg, torde man förr finna Thorborgs af sagan beryktade borg än vid Ulltuna i Ulleråkers härad vid Uppsala. Icke långt härifrån, i Simtuna socken, ligger en by, som äfven har namn af Ulleråker. Under artiklarna *Borgberg* och *Ulleråker* torde vidare denna sak kunna redas. Betydligare egendomar härstädes äro Flosta och Refvelsta säterier, hvilka vidare komma att beskrifvas under sina namn. Adress: Enköping.

Alunda, en socken i Olands härad af Uppsala län, har en areal af 26,082 tunnl., hvaraf 578 äro sjöar och kärr. Olands-å bildar här, under östligt lopp genom Tå- och Stamsjöarna samt Ginningens norra del, mestadels sydlig gräns, slutligen östlig, tills den går norrut till Ekeby socken; mellan de förstnämnda sjöarna mottager ån äfven ett tillopp från Morkarla socken. Längst i nordost stöter Mörtsjön till socknen, med utlopp till Ekeby. Omkring dessa vattendrag och vid hela gränsen af sistnämnda socken är en stor och tätt bebygd slättmark, dock med kullar samt här och der sidländt. I norr är en mer bergländig eller ock kärrig skogsmark, likaså i vester på häradsallmänningen. På skog är i allmänhet brist, utom i norra delen. Rådande jordmånen är dels sandblandad lera, dels mojord. Åkerbruk är hufvudnäringen; men derjemte idkas något bergsbruk, hvartill

komma körslor för jernbruken i de norrut liggande socknarna. Socknen innehåller 148½ oförmedlade och 144½ förmedlade mantal, hvaraf 51½ skatte, 32½ krono och 6½ frälse, eller tillsammans med Morkarla annex 169⅜ förmedlade mantal. Folkmängden var 1810 2,340, 1840 2,618 och 1856 2,583 personer. Socknen har en fast och 2:ne ambulatoriska folkskolor. Den förstnämnda, som har 2 lärare, besöktes 1856 af 27 gossar och 34 flickor, och de sednare, äfven med 2 lärare, besöktes af 34 gossar och 38 flickor; dessutom undervisades 91 gossar och 82 flickor hemma; således tillsammans 152 gossar och 154 flickor. Under dessa uppgifter är äfven annexet Morkarla inbegripet. — Alunda var under katolska tiden kanonikat vid Uppsala domkyrka, instiftadt af erkebiskop Folke (Engel) på 1270-talet; men i kraft af Westerås recess 1527 blef kanonikatet indraget till kronan, då kon. Gustaf I gaf detsamma till magister, sedermera erkebiskop Hans Petri Nericius. Alunda utgör nu, tillika med Morkarla, ett regalt pastorat af 1:sta klassen, tillhörande Olands och Fröslåkers kontrakt af Uppsala stift. Kyrkan, som ligger 3½ mil från Uppsala och 3⅓ från Östhammar, är till en del mycket gammal och har troligen från början varit hel och hållen uppbyggd af gråsten; men efter de brandskador hon undergått, såsom åren 1709 och 1715, har hon dels blifvit reparerad, dels ombyggd, hvartill man begagnat tegel, så att hon nu delvis är sammansatt af sten och tegel. Denna ombyggnad skedde åren 1780—87, då kyrkan äfven blef försedd med ett högt torn på vestra gafveln, och är hon nu rätt vacker. Vid invigningen fick hon namn af Gustaf Adolfs kyrka efter då varande kronprinsen. Flera dyrbarheter och minnesmärken från äldre tider förvaras i kyrkan, hvaribland antika messhakar, dalmatikor och en funt med kettil. Ett epitafium är uppsatt i koret öfver jägmästaren i Uppland Karl Fredrik Rotenburg till Kydingeholm, död 1630, och under grafstenar framför altaret hvila trenne församlingens prester med sina hustrur och barn. I äldre handlingar skrefs socknens namn Adhelunda och Adlunda, och nämnes den 1291 och 1314 såsom hörande till Oland. — Af fornlemningar här i socknen uppgifvas 4 runstenar i och vid kyrkan, 1 vid Långören och 1 vid Klef samt grifthögar vid Spånga. Ett sällsyntare fynd gjordes 1824 på Södra Löfsta egor, bestående af flera medeltidsmynt, förnämligast af Sten Sture den Äldres, Westerås örtugar samt brakteater, dels med St. Eriks krönta hufvud, dels med bokstafven A under en krona samt 2 rosor. Detta sednare mynt föreställer Westerås vapen, som det af ålder varit, och härledes, enligt en gammal legend, latinska namnet Arosia (a Rosa) af en solros, som vext på den höjd, der Westerås slott nu är anlagdt. Brenner uppgifver, att sådana mynt tillhöra kon. Anund Jakob! — Bland 63 gårdar och byar, som finnas i socknen, äro 47 omnämnda i handlingar från 12- och 1300-talen, och de flesta flera gånger; dessutom förekomma i dessa handlingar 10 gårdar, såsom liggande i Alunda; men deras namn finnas icke mer derstädes. De betydligaste gårdarne äro nu *Ål* och *Kydingeholm.* Adress: Uppsala, Spånga.

Alvastra, fordom kungsgård, sedan krono-säteri och nu boställe för öfversten vid Första Lifgrenadier-regimentet, ligger i Wester Tollstad s:n och Lysings härad af Linköpings län, ¼ mil från kyrkan. Dess belägenhet vid foten af Omberg och nära Wettern är utmärkt vacker. Alvastra har, enligt biskop Brasks vitsord, varit en by, gammalt frälse, och konung Sverkers gemål Ulfhilds morgongåfvogods, då klostret der grundades. Sedan kom gården till det bredvid liggande Alvastra kloster, och då detta, genom Westerås recess år 1527, indrogs till kronan, medföljde äfven dess gods, således äfven gården Alvastra. Kort derefter kom gården i enskilda personers besittning som förläning. Såsom sådan kom den redan år 1528, med inkomster och tillbehör, till Börje Nilsson, 1529 till Nils Svensson, 1533 till Peder Svenske, o. s. v. År 1560 testamenterades Alvastra gods och ladugård till hertig Magnus. I

sednare tider synes egendomen varit förpantad till grefve Henrik Mathias Thurn; riksamiralen grefve Karl Gustaf Wrangel begärde den 1649, men förgäfves. Derefter innehades Alvastra af presidenten Matthias Palbitski, som inflyttade till Sverige 1642, blef friherre 1675, hvarefter han skref sig friherre till Alvastra, och afled 1677 på sin gård Julita i Södermanland. Han lät år 1675 å nyo bebygga Alvastra till säteri; dock nämnes det redan år 1616 i offentliga handlingar: »upptaget till herresäte». Godset reducerades sedan från Palbitzskis arfvingar, jemte en del underlydande i denna och andra socknar, och anslogs kort tid derefter till öfversteboställe vid Första Lifgrenadier-regimentet. Första kända innehafvaren deraf var general-majoren Nils von Ungern Sternberg från år 1692 till 1709. De, som efter denna tid innehaft Alvastra som boställe, förbigås, såsom utan särdeles intresse; men om någon önskar veta hvilka de voro, så vinner han sin önskan, om han uppslår Widegrens beskrifning om Östergötland, der de uppräknas ända till år 1828. — Bostället består af Alvastra 1 mantal, Ålbeck 2 och Uckleby 1, tillsammans 4 mantal krono-säteri, med qvarn och kungsäng.

Alvastra Kloster, med dess kyrka och öfriga byggnader, låg fordom vid nuvarande mangården å ofvannämnda militär-boställe Alvastra, der märkliga lemningar ännu finnas. Detta ryktbara, praktfulla och rika, af folket beundrade och en tid helighållna kloster, der så många konungar och stora män i äldre tider fått sina hviloplatser, öfver hvilka marmor-griftvårdar med prunkande inskrifter täckte grafvarna, ligger nu dels i hemskt vackra ruiner, dels jemnadt med jorden. Alvastra är det första kloster, som inrättades i Sverige, och, enligt en nära samtidig underrättelse, det första abbot-stift i Nordens tre riken. Om första upphofvet till klostrets anläggning äro fornforskarne icke ense. Man påstår, att biskop Eskil i Lund, sedan han först 1144 stiftat Herrevads kloster i Skåne, till hvilket han från den helige Bernhard i Clairvaux erhållit Cistercienser-munkar, tillstyrkt konung Sverker I att af samma Bernhard begära munkar af samma orden för Alvastra och Nydala kloster, som då skulle anläggas. Andra uppgifva, att biskop Sven Karlsson eller hans efterträdare i Uppsala gifvit anledning dertill, och detta är troligare. Äfven är man af olika tankar, huruvida Benedictiner-munkar först en kort tid varit inrymda i Alvastra. Dessa gissningar kunna ej styrkas; men säkert är, att sistnämnda kloster är anlagdt af konung Sverker eller kanske rättare af hans gemål, Ulfhild eller Alfhild, som till dess uppbyggande afstod sin morgongåfva, och af hvilken klostret uppgifves hafva fått sitt namn, som först var Alfhildsstad eller Alfhildsrum och med tiden förändrades till Alvastra och på latin Alvastrum. Denna namnhärledning fordrar dock mer granskning längre fram. Sedan klostret troligtvis på 1150-talet blifvit fullbordadt, anlände till Alvastra Cistercienser- eller, som de äfven kallades, Bernhardiner-munkar, hvilka, på Sverkers begäran, nyssnämnde Bernhard hitskickat och bland dem en ung man, vid namn Gerard, från Clairvaux, som den helige mannen sjelf invigt till munk, och denne lärer nu hafva blifvit den första priorn i Alvastra kloster. Såsom sådan tjenstgjorde han der i 40 år, hvarefter han vid år 1190 reste tillbaka till Clairvaux, att der sluta sina dagar. Under hans tid lefde här en munk Stephanus, som sedan blef första erkebiskopen i Uppsala 1164. Suno nämnes 1223 såsom abbot i klostret. St. Brigitta blef nunna här 1340, och hennes man, lagmannen Ulf Gudmarsson, lefde i detta kloster, efter återkomsten från sin pilgrimsresa, som munk till sin död 1348. Från denna tid och sedan St. Brigitta ingått i klostret, stiftades äfven här en nunne-orden. Påfven Bonifacius XI stadfäste 1397 abbotens i Alvastra visitations-rättigheter i Skokloster. Alvastra kloster, hvilket var instiftadt både för munkar och nunnor, som bekant är, har utmärkt sig med många lärda män; det hade ett vackert bibliotek, och genom donationer och testamenten har det kommit till en mängd gods och dyrbarheter; men de sednare och bibli-

oteket lära vid en år 1415 uppkommen eldsvåda till en stor del gått förlorade, och klostret skadades betydligt. Det reparerades åter och förkofrades, tilldess det, i följd af Westerås recess 1527 lades under kronan. Berättelsen om klostrets öden efter denna tid skall fortsättas; men det torde ej vara ur vägen att förut kasta en blick på dess läge och det utseende, det denna tid hade, samt på de lemningar, som nu äro öfriga, dervid vi följa den intressanta berättelse, som den snillrike professor Brunius derom meddelat; likväl må det tillåtas, om vi här göra några tillägg.

»Det väcker i sanning en smärtsam känsla», yttrar den utmärkte fornforskaren, »att denna härliga byggnad varit vida mindre blottstäld för tidens åverkan än för vandalismens förstöring», och denna tankes riktighet bevisar han genom följande meddelanden angående Alvastra kloster-byggnaders förstörelse. »Icke lång tid efter klostrets och dess egendomars förenämnda indragning till kronan, använde konung Gustaf I en betydlig del af dess byggnader för uppförande af ett kungligt slott i Wadstena, som pågick 1545 och följande åren. Det berättas, att riksrådet Per Brahe den Äldre, naturligtvis med nådig tillåtelse, sedan låtit vid Alvastra kloster bryta tegelsten för sitt nya slott på Wisingsö. Konung Johan III gaf väl sedan 1575 ståthållaren i Östergötland, Johan Bjelke, befallning, att klosterkyrkan skulle iståndsättas och, efter Bjelkes död året derefter, utfärdade han en dylik befallning till Nils Hansson; men verkställigheten häraf uteblef dock. På 16- och 1700-talen, då kärleken till fäderneslandets fornminnen blifvit väckt af de män, som då bevakade deras helgd, torde åtminstone de då qvarvarande lemningarne af kloster-byggnaderna fått någorlunda vara i fred för helgedomsrånare; man vet dock, att innehafvarne af gården äfven under denna tid tillegnat sig materialier af ruinerna till sina egna byggnader och i synnerhet till kalkbränning. Försök gjordes äfven att förstöra ruinerna i stort, hvilket synes af den utaf Hjo stads- och landsförsamlingar ingifna ansökan att få från dem hemta byggnadssten för deras kyrkas uppbyggande; en skamlig begäran, hvilken konungen 1797 afslog med förklaring, att dessa ruiner borde såsom uråldriga minnesmärken fredas och ostörda lemnas.»

»Hvad likväl en rå egennytta har vågat, trots både allmänna och särskilda stadganden, skall här med några ord omnämnas», säger författaren vidare, och ur hans berättelse om klostrets och dess kyrkas ännu befintliga lemningar meddela vi följande korta utdrag. »Vid pass 2- till 300 steg från foten af Omberg, hvarunder vägen slingrar sig, ligger en låg, men tämligen rymlig kulle. Ungefär på midten af denna kulle märkas betydliga grundvalar och några mursträckor efter fasta klosterhus. En källare med en dörröppning af huggen kalksten och ett vackert hvalf af kalkflis är 27 fot lång och 20 bred. Denna källare, i midten hvaraf en herrlig källa framväller med ymnigt vatten, måste stått i förening med en annan, som ligger härjemte, och hvilken icke får undersökas, emedan den begagnas till hushållsbehof. Här qvarstår en kalkstensmur, 24 fot lång och 8 hög, hvilken måhända är en lemning af en byggnad å dessa källare. Icke långt härifrån märkes en ganska fast gråstensmur, hvilken, 15 fot hög, tyckes vara en lemning af en mindre byggnad.»

Kyrko-ruinen, som ligger på norra sluttningen af denna kulle, är så till vida i behåll, att hela dess anordning kan med fullkomlig säkerhet uppgifvas, hvilket ock herr Brunius noggrannt verkställt i sin berättelse, till hvilken konstkännaren hänvises. Här skola vi blott med några få ord omnämna kyrkans byggnadssätt till det yttre och inre. Hon har bestått af långhus, tvärskepp samt kor och sidokapeller, allt med tunnhvalf. Dimensionerna för densamma hafva varit rätt ansenliga. Mellanskeppets längd utgör $89\frac{1}{2}$ fot, dess bredd $23\frac{1}{4}$; korets längd är $30\frac{1}{4}$ fot och tvärskeppets $77\frac{1}{2}$; mellanskeppets höjd från golfplanen till slutstenarna är $36\frac{1}{2}$ och sidoskeppens $23\frac{1}{2}$ fot. Mellan- och tvärskeppen samt koret och kapellerna förstärkas med yttre hörn-

pilastrar. Ingångarne till kyrkan hafva varit flera, och vid hvarje märkes en liten fördjupning i muren med en skålformig vigvattens-sten. Utanför tvärskeppets södra gafvelmur ligger en aflång fyrkantig byggnad, hvilken har en rundbågig ingång från tvärskeppet och ofelbart tillkommit på samma gång som sjelfva kyrkan. Denna byggnad har troligtvis varit begagnad till sakristia, och der har konung Sverker I sin graf. Midtför norra sidoskeppet åt öster finnas lemningar efter en fyrkantig utbyggnad, som tyckes vara vida yngre än kyrkan, och hvilken förmodligen blifvit uppförd af den ryktbare Ulf Gudmarsson, som der ligger begrafven. Fönsteröppningarne hafva i allmänhet varit små, blott några större, i synnerhet de i koret. Hela byggnaden är till murar, pelare och takhvalf uppförd af kalksten, bruten i Omberget. Kärnan i omgifningsmurarna består af små kalk- och gråsten; intet spår till tegelsten finnes i den ursprungliga byggnaden, med undantag af ett litet stycke vid en fönsteröppning, troligtvis lemning efter någon reparation. Murarne visa spår efter härjande eldsvådor, förmodligen vid något af brandtillfällena åren 1312 och 1415. Kyrkan, som saknar torn, är uppförd med synnerlig omsorg. Anblicken af hennes yttre har varit mer vördnadsbjudande än intagande, och hennes inre har med sin svaga belysning och sina tunga hvalf gjort ett dystert intryck på åskådaren. De enda lemningar af denna storartade byggnad, hvilka ännu qvarstå efter förstörelsen, äro mellanskeppets vestligaste qvadrat samt gafvel och röste och en stor del af dithörande takhvalf. Tvärskeppets södra gafvel och röste äro jemväl i behåll, och kon. Sverkers graf har blott lidit obetydlig skada. Hela södra pelarraden med dithörande föreningsbågar är ännu oförstörd; men af den motsvarande har blott den vestligaste pelaren undgått förödelse, och de tre öfriga äro nära till socklarna bortbrutna.

Sedan Alvastra efter reformationen blifvit indraget till kronan, öfverlemnades, mot vissa vilkor, besittningsrätten derå till enskilda personer. Redan 1528 lemnades det i riddaren Börje Nilssons händer med det vilkor, att han skulle försörja de qvarblifna ålderstigna munkarne samt årligen gifva en viss afgift till kronan. Sedan fick presidenten M. Palbitzski besittningsrätten till Alvastra, som han innehade under en tid af 1600-talets sednare hälft, hvarom förut är nämndt i uppsatsen om gården. Det är redan omnämndt, att klosterbyggnaden, kanske den märkligaste och vackraste Sverige egt, kort efter dess läggande under kronan öfverlemnades till sköfling. Det tyckes deremot, säger Brunius, som kyrkan blifvit långt derefter nedbruten för uppförande af gårdens åbyggnader. Ännu 1760 var kyrkan så i behåll, att hon kunnat, enligt Brooemans yttrande, upptagas till sockenkyrka. Denna helgedom hade kort derefter, redan 1787, undergått en betydlig förstöring; men då qvarstod likväl hela östra gafvelmuren och ansenliga delar af sidomurarna och pelarna. Det måste således egentligen vara efter sistnämnde tid, som den skoningslösaste nedbrytningen fortgått. Man har nämligen tillgripit qvaderstenen för nybyggnad och ännu mer för kalkbränning. Denna grofva egennytta blef genom vederbörandes omsorg 1826 hämmad, hvarefter ruinen blef uppröjd, så att man nu kan ganska väl undersöka densamma. Icke destomindre märktes 1839 och ännu sednare helt nära ruinen en kalkugn, hvari en del huggen kalksten var inmurad. Att Sverkerska grafven ännu begagnas till skräpkällare, är ett hån af den nya tiden.

Under katolska tiden hafva vidtfrejdade män här fått sina grifttställen, bland hvilka må nämnas, enligt Broocmans uppgift, konungarne Sverker I, död 1151, Karl Sverkersson, död 1163, Sverker II, död 1210, jemte hans gemål, Ingrid, och Johan I, död 1222. Dessutom äro här begrafna erkebiskopen i Uppsala, Stephanus, död 1185, jarlen Birger Brosa Folkunge, död 1202, jemte hans dotter, riksmarsken Håkan Jonsson Läma, död 1318, lagmannen Ulf Gudmarsson, död 1348, samt riksråden Johan Kristiersson och Eggert Krummedick, död 1487, m. fl. Härvid anmärkes, att flera af de stenar, som betäckt dessa namnkunniga mäns grafvar,

och äfven andra stenar, hafva för längre tid sedan blifvit förflyttade till klosterkyrkan i Wadstena.

Såsom tillägg till beskrifningen om Alvastra kloster och dess fornlemningar torde man äfven böra omnämna några händelser, som i äldre tider här tilldragit sig. Konung Sverker I vistades ofta i sin hembygd Östergötland, och om vintern år 1155 var han äfven der och bodde någonstädes i Wester Tollstads socken, kanske på Alvastra. Seden var den tiden, att hög och låg om julnatten färdades till kyrkan, för att bivista Kristi födelsefest. Konungen begaf sig för detta ändamål, om natten till juldagen nämnde år, till Tollstad kyrka, åtföljd af sin stallmästare eller hästasven, som en sådan tjensteman kallas i bihanget till Westgötalagen. Kommen till Albäcks bro, icke långt från Alvastra, blef han oförmodadt öfverfallen af sin egen hofman och på stället mördad. Detta nidingsdåd tror man blifvit begånget på föranstaltande af danska prinsen Magnus Henriksson, hvilken eftersträfvade konungatronen i Sverige och sedermera lät halshugga Sverkers efterträdare, Erik den Helige, för att vinna detta ändamål. Till åminnelse af detta mord upprestes sedan på samma ställe, der det föröfvades, en trekantig sten af 1 ½ alns höjd. Länge stod detta minnesmärke, för hvilket vandraren blottade sitt hufvud, vid Albäcks bro norr ut på en åker nära vägen, tills egennyttan, för några sädesax mera, nedstörtade stenen 1731, och saknar stället ännu något minne af denna sorgliga tilldragelse.

Vid Folkungarnes uppresning, under Knut Långe, mot konung Erik Läspe 1229, hölls ett fältslag den 28 Nov. samma år, hvaruti den kungliga hären led ett stort nederlag och konungen sjelf måste flykta till Danmark. Rimkrönikan och inskriften på kon. Eriks grafsten i Warnhems kyrka nämna, att detta fältslag stått vid Alvastra; andra åter säga, att det stått vid Oluström. Ett ställe med detta namn finnes icke inom Östergötland, der man likväl bestämdt vet, att drabbningen försiggått. Men kan icke detta namn vara missskrifning eller missläsning, så att det borde vara Alu- eller kanske Ale-ström, i stället för Oluström? I öfversättning på munklatin heter det Alvastrum. — Med anledning af denna namnskiljaktighet komma vi åter till namnet Alvastra, hvilket historie-skrifvarne vilja härleda från konung Sverkers gemål, Alfhild, hvarom förut är nämndt. Månne det icke är sannolikare, att gården och, efter den, klostret Alvastra har sitt ursprungliga namn af den förbiflytande Albäcken, som i äldre tider tyckes varit kallad Aleström eller kanske Alfström? Ett hemman, som låg vid denna ström och nu är afhyst under Alvastra gård, hette fordom äfven Aleström, sednare Alebäck, då strömmen blifvit mindre, och utsäges nu Ålbäck. Således kunna möjligtvis Aleström, Oluström och Alvastra vara samma namn på samma ställe, och i följd deraf äfven Oluström vara nuvarande Ålbäck.

Under Dackefejden hade en af prestligan upphetsad småländsk bondhop 1543 fallit in i Östergötland och framträngt ända till Alvastra; men den måste draga sig tillbaka, då innevånarne i denna bygd trädde tillsammans och svuro konung Gustaf å nyo trohetsed, oaktadt ortens presterskap använde allt sitt bemödande att hindra det. Å den s. k. Kungsbacken vid Hästholmen finnas spår efter en förskansning, kanske sedan denna tiden.

Slutligen må nämnas, att, enligt en i Östgöta-bygden ännu gängse sägen, som kan styrkas af handlingar i Linköpings bibliotek, under det år 1545 en del af Alvastra-klostret nedrefs, funnos, i ett närbeläget kärr, en mängd skeletter efter små barn, alster af nunnornas förmenta kyskhet.

Alvesta. Gästgifvaregård uti Aringsås socken, Albo härad och Wexiö län, belägen nära intill sockenkyrkan och norra ändan af sjön Salen; skjutsar till:

Gottåsa, söder ut	2	mil.
Hössiö, i norr	1 3/8	»
Lygnåsa, vester ut . . .	1 ½	»
Nederled, i Jönköpings län, nordvest	1 5/8	»
Nöbbeled, sydöst	1 ½	»
Wexiö stad, öster ut . . .	1 7/8	»
Öhr, nordost	1 7/8	»

Ambjörnarp, eller **Ambjörntorp,** en socken i Kinds härad af Wenersborgs län, upptager i areal 21,754 tunnland, hvaraf 2,220 äro sjö och kärr. Den är skogsbygd, likasom de omgifvande socknarna, på få ställen jemn, i allmänhet backig och på sina ställen bergaktig. Skog finnes vid nästan alla hemman mer än tillräckligt och vid några ymnigt. Jordmånen är i allmänhet svag, omvexlande med hvit sand, röd- och svartmylla, på få ställen lera. Näringarne äro åkerbruk och skogsskötsel. Socknen innehåller 14½ mantal. Folkmängden var 1810 528, 1840 609 och 1856 722 invånare. — Ambjörnarp är annex till Tranemo regala pastorat i Kinds kontrakt af Göteborg stift. Kyrkan, belägen 4½ mil från Borås och 1 mil från moderkyrkan, skall, enligt sägen, först vara anlagd af en vid namn Ambjörn till Högalid här i socknen, som gifvit socknen sitt namn. Den nuvarande kyrkan är af trä, byggd 1623; i klockstapeln är en klocka med munkstil. I kyrkan förvaras en gammal värja med utsiradt fäste, som varit belagd med silfver och tillhört Bengt Matsson Ratz, som bott på säteriet Björkered här i socknen. — Bland fornlemningar nämnes en vid hemmanet By, nära kyrkan, liggande kulle, på hvilken står upprest en trekantig sten, hvarom förtäljas åtskilliga sagor. Säterier inom socknen äro: Högalid, Hallabo, Tåsthult, Emstahult och Björkered, hvilka vidare beskrifvas under sina namn. Adress: Svenljunga.

Amholtsberget. Berg i Bohuslän, Thorslanda socken, landkänning. På berget ses sammanstörtade stenmurar efter, som det berättas, ett fäste, kalladt *Thors Slott*, hvilket säges hafva tillhört en småkonung Thor, efter hvilken socknen förmenas hafva fått sitt namn. Holmberg anser detta Thors Slott för den borg, i hvars grannskap, efter berättelsen i Svarfdæla Saga, kämparne Thorolf och Thorsten lade i land före den strid, som de ute i skären höllo med Ljot den Bleke.

Amneharad, en socken i Wadsbo härad af Mariestads län, upptager en areal af 21,268 tunnland, hvaraf 1,650 äro sjöar och kärr. Socknen ligger högt samt består af en sandås, som skiljer sjöarna Skagern och Wenern och åt norr delar sig i två utsträckningar eller grenar, på hvilkas sluttningar byarne äro belägna. Denna ås består af sand, något lerblandad mylljord och klappersten. Åsens lägre delar hafva dock en mer lerblandad mark, i synnerhet omkring kyrkan. Jordmånen är stenbunden. Skog finnes till eget behof. Näringar äro hufvudsakligast åkerbruk och fiske. Folkmängden var 1810 1,523 och 1856 2,315 invånare. — Amneharad, jemte Råda annex, beläget i i Wermland, är ett konsistorielt pastorat, tillhörande Norra Wedbo kontrakt af Skara stift. Kyrkan, som ligger 4 mil från Mariestad och 2 från Hofva, är gammal, byggd af sten och tillbyggd 1757. — Bland minnesmärken är det gamla fästet Agneholm det märkligaste; dess beskrifning finnes i en särskild artikel. De betydligaste egendomarne inom socknen äro Ribbingsforss gård och jernbruk och Borgnäs säteri, hvilka vidare beskrifvas under sina namn.

Amsbergsklack, se Warberget.

Ammelången. Sjö i Örebro län, belägen med norra delen i Lerbäcks, den södra i Hammars socken, ½ mil lång, men helt smal. Sjön upptager åtskilliga vattendrag och faller ut i en djupt inskjutande vik af Wettern genom en rännil, som drifver Åmmebergs qvarn och såg. Sjöns höjd är 313 Sv. fot öfver hafvet.

Ammer-ån. Å uti Jämtland, Hammardahls socken, och aflopp för Hammardahls-sjön (63° 35′ nordl. br.). Ån har omkring 5¼ mils längd samt löper genom Hammardahls och Ragunda socknar ut uti Indals-elfven.

Amungen. Sjö i Dalarne, Rättviks och Ohre socknar, 2½ mil lång, midtpå ½ mil bred, men afsmalnande åt bägge ändar. Amungen, som upptager Aspen-sjöarnas vattendrag samt är rik på större och mindre holmar, bildar med sin östra strand en del af gränsen

mellan Helsingland och Dalarne. Vid hans södra ända ligger, inom Helsingland, Svabens verk. Genom sjöarna Balungen, Svärdsjön och Toftan afbördar sig Amungen i sjön Runn. Höjden öfver hafvet är 839 fot.

Andersbo. Jerngrufva i Films socken. Se Dannemora.

Andersby. Gästgifvaregård uti Dannemora socken och Olands härad af Uppsala län. Härifrån skjutsas till:

Bro, n. n. o.	1 1/4	mil.
Husby, s. s. v.	2 1/4	»
och *Söderby*, i öster . . .	1 1/2	»

Andersforss, ett jernbruk i Jerna socken och Westerdalarna af Falu län, är lagdt under Snöå-verken och privilegierades den 7 Juni 1830 för Stora Kopparbergs bergslag. Har nu 3 fria härdar.

Andersforss, ett jernbruk i Bergsjö socken och tingslag af Gefleborgs län, har en särdeles vacker belägenhet vid Gimåns vattendrag mellan sjön Ängebotjernen och Elgereds-sjön. Ehuru afståndet mellan dessa sjöar endast är vid pass 200 alnar, bildar dock vattendraget tvänne fall, vid hvilka brukets verkstäder och öfriga vattenverk äro anlagda. Bruket är väl bebygdt och anlagdt, efter derom 1793 hållen bergmästare-undersökning, af brukspatronen Anders Smaræus, som derå den 8 Sept. 1806 erhöll Bergs-kollegii privilegier på 1 stångjernshammare och 2 härdar för 450 sk℔ stångjerns- och 300 sk℔ ämnes-smide. Genom K. M:ts resolution af den 10 Juli 1822 förvandlades ämnes-smidet tills vidare till stångjernssmide. Efter honom har bruket fått sitt namn. Det bestod på 1840-talet af 1 stångjernshammare med 2:ne härdar samt 1 knipp- och 2:ne spikhammare, och egde 750 sk℔ privilegieradt årligt smide, hvarför erlades i hammarskatt 7 sk℔ 10 l℔. Bruket består nu af 2 ofria härdar; för öfrigt lika som ofvanstående. Det har ej eget tackjern, utan köper sådant, dels från Gefle, dels från Stockholm. Skeppningsorten är Stockholm; först landtransport $1\frac{3}{4}$ mil till Jättendals mellanfjärd. På köpekol är god tillgång från närbelägna skogar. Vid bruket finnas såg och qvarn, dock mest till husbehof. Landtegendomen består af 20 öres- och 1 penningeland. Egare 1855 var regimentsläkaren Sal. Fredrik Säve.

Andershammar, ett jernbruk i Lindes socken och bergslag af Örebro län, hade 1695 1 hammare och 2 härdar, 80 sk℔ smide och 2 sk℔ hammarskatt, hvilket sedan antogs utgöra 200 sk℔ efter hammarskatten. År 1761 hade bruket 1 härd och 100 sk℔, som flyttades till Gabrielshammar. Bergs-kollegium förklarade sedan år 1789 hammaren ödelagd, sedan återstående härd och smide fått flyttas till Helleforss. Nu öde.

Anderslöf. Gästgifvaregård vid stora vägen mellan Ystad och Malmö uti Anderslöfs socken, Wemmenhögs härad och Malmöhus län, belägen invid sockenkyrkan; skjutsar till:

Klörup, nordvest	1	mil.
Skifvarp, öster ut	1 7/12	»
Trelleborg, sydost	1	»

Anderslöf, en socken, till största delen i Wemmenhögs härad af Malmö län, har en areal af 5,739 tunnland, af hvilka 2,847 ligga i Skytts härad. Marken är tämligen jemn. Rådande jordmånen är lera. Skogen är obetydlig. Hufvudnäringen är åkerbruk. Socknen består af 26 1/2 mantal och hade 1810 1,027, 1840 1,450 och 1856 1,862 invånare. Socknen har både fast och ambulatorisk skola, med 1 examinerad och 2 oexaminerade lärare i den förstnämnda och 1 oexaminerad i den sednare. År 1856 besökte 146 gossar och 131 flickor fasta skolan samt 18 gossar och 24 flickor den ambulatoriska; dessutom undervisades 4 i allmänt läroverk, 2 i enskild skolanstalt och 3 flickor i hemmet; tillsammans 164 gossar och 164 flickor. 24 gossar och 23 flickor saknade undervisning. — Anderslöf är annex till Grönby modersocken i Wemmenhögs kontrakt af Lunds stift.

Anderstorp, en socken i Westbo härad af Jönköpings län, har en areal af 22,680 tunnland, hvaraf 550 äro sjöar och kärr, och ligger 620 fot öfver hafvet. Genom Kgl. resolution fick denna socken 1817 tillökning af Löfås by, $3\frac{1}{8}$ mantal, hvilka förut tillhört Refteled. Nissa-ån utgör vestra gränsen, och Anderstorps-, eller Nennesmo-ån, flyter genom socknen. Trakten omkring Henja by, som ligger på gruskulle, består på ena sidan af byn af en stor slättmosse och på den andra af en lika stor dels ljunghed, dels sandmo med furuskog. Hemmanen utmed sistnämnda mosse samt Nissa- och Anderstorps-åarna hafva flera stenfria egor på mosandbotten. I allmänhet är ytan mindre stenbunden här än i de södra socknarna, och jordmånen tämligen god. De flesta hemmanen hafva god tillgång på skog. Socknen består af $18\frac{1}{2}$ mantal och hade år 1810 647, 1840 öfver 800 och 1856 905 invånare. — Anderstorp är annex till Refteleds konsistoriela pastorat i Westbo kontrakt af Wexiö stift. Kyrkan, med torn af trä, är belägen på en sandmo, nära Anderstorps-ån, $8\frac{1}{4}$ mil från Jönköping, $11\frac{1}{2}$ från Wexiö, $13\frac{1}{2}$ från Göteborg och $1\frac{1}{4}$ från Refteled. Hon är rymlig och ljus, har inga minnesmärken och vanligt kyrkotyg; predikstolen är det enda märkliga, den är väl arbetad, men i egen ovanlig smak. — I socknen ligga säterierna Bråarp och Stjernehult samt jernbruket Gyllenfors, hvilka beskrifvas vid sina namn. Adress: Qvarsebo.

Anderstorp. Bomullsspinneri uti Halland, Lindome socken invid Kungsbacka-ån, upprättades 1833 och tillverkade 1855 1,080,373 ℔ bomullsgarn.

Anderstorps-ån. Å uti Halland, aflopp för Lugsjön och utfallande genom Kungsbacka stad i Kungsbacka-fjärden.

Andersvallsberg. Berg i Bjuråkers socken af Helsingland (omkr. 61° 52′ nordl. br.), uppgifves hafva en höjd af 1,180 fot.

Anderviken. Vestlig vik af Kållö-fjärden, som medelst Pålsundet sammanhänger med Stafbo-fjärden inanför Mörk-ön i sydöstra delen af Nyköpings län.

Andrarum, en socken i Albo härad af Kristianstads län, har en areal af 10,533 tunnland, af hvilka endast 6 äro sjöar och kärr. Marken är i allmänhet bergaktig och ojemn. Jordmånen är mager, bestående till en liten del af lera, men mestadels af rödt grus, till en del af alunskiffer. Något skog finnes väl i socknen; men de flesta hemmanen lida brist derpå. Socknen innehåller $17\frac{1}{3}$ mantal och hade år 1810 1,247, 1840 1,395 och 1856 1,562 invånare. Socknen har både fast och ambulat. skola, den förra med 1 examin. lärare, den sednare med 1 oexamin. lärarinna. År 1856 besökte 93 gossar och 92 flickor fasta skolan, samt 7 gossar och 8 flickor den ambulatoriska; föröfrigt undervisades 15 gossar och 25 flickor i hemmet; tillsammans 115 gossar och 125 flickor. 20 gossar och 25 flickor bivistade söndags-skolan. Socknen har äfven en slöjdskola för 20 flickor. — Andrarum, modersocken, jemte Eljaröd annex, utgöra tillsammans ett regalt pastorat af 3:dje klassen. Kyrkan är belägen $3\frac{3}{4}$ mil från Kristianstad och Cimbritshamn.

Andrarum, ett alunverk, beläget i ofvanstående socken, 4 mil söder om Kristianstad, är det äldsta i riket. Det är anlagdt på 1600-talet af Joakim Beck, som dertill erhöll privilegier af konung Kristian IV år 1637. Frihetsbrefvet grundade sig egentligen på Becks egna gods Bosjökloster, Gladsax, Fogelsång m. fl. Här har från längre tid tillbaka tillverkats en otrolig mängd alun och äfven vitriol. I ett värderings-instrument af år 1647, då bruket var endast 10 år gammalt, förekommer, att af 4 pannor på 28 dygn tillverkades 24,000 ℔ alun och 800 ℔ vitriol. År 1793 bestod alunverket af 22 pannor och tillverkade då årligen 4- till 5,000 tunnor alun. Kronans skogar voro, till 2 mils afstånd på alla sidor, privilegierade under detta bruk, och skedde allt skogsfällande på brukets utstämpling. Bruket är prydt med

ett vackert stenhus som karaktersbyggning, och bruksplatsen är vidlyftig och väl bebyggd, liknande en liten stad, försedd med alla nödiga handtverkare. Alun-tillverkningen sker af skiffersten, som först sammanlägges i högar, sedan rostas och sålunda, genom sjudning i vatten, gifver ifrån sig både alun och vitriol. Skiffern ligger i ett berg under ett tunnt jordhvarf; den har perpendikulär vägg till 30 alnars höjd, der brytningen verkställes. — År 1856 tillverkades vid Andrarum 1,610 tunnor alun.

Aneberg, fordom kalladt Aaneberg, ett frälse-säteri, förmedladt från 4 till 2 mantal, i Bredestad socken och Norra Wedbo härad af Jönköpings län, ligger vid Svartån. Egendomen tillhörde i slutet af 1600-talet lagmannen friherre Krister Bonde och i början af 1700-talet ryttmästaren frih. Wrangel samt hans afkomlingar, hvilka uppförde åbyggnaden, anlade trädgård, park och alléer. Egendomen innehades 1828 af protokolls-sekreteraren J. Hanqvist. Vid gården är mjölqvarn om 4 par stenar, såg och en manufaktur-hammare.

Aneboda, en socken i Allbo härad af Wexiö län, har en areal af 5,161 tunnland, hvaraf 720 äro sjöar och kärr. Den fordna häradsallmänningen Algunnen ligger till denna socken, och den der liggande sjön af samma namn, äfvensom sjön Stråken, gå in i socknen. Marken är stenbunden och backig. Jordmånen är till större delen grusaktig, här och der blandad med mylla, men i allmänhet mager, sandig och besvärad af bergsyra. Skog finnes här i mängd. Åkerbruk och boskapsskötsel äro näringar. Socknen innehåller 12¼ förmedlade mantal, hvaraf 9 ligga i Norrvidinge härad. Folkmängden var 1810 600, 1840 omkring 660 och 1856 775 invånare. Socknen har ambulatorisk folkskola, med 1 examinerad lärare. År 1856 hade 48 gossar och 50 flickor undervisning i skolan samt 1 gosse och 2 flickor i hemmet. Barnens antal var således 49 gossar och 52 flickor. Tilllsammans 101 skolbarn. — Aneboda är annex till Moheda konsistoriela pastorat, tillhörande Allbo kontrakt af Wexiö stift. Aneboda var fordom icke en enskild socken, utan en kapell-rote till Moheda, men har, genom egarnes af Aneboda säteri föranstaltande och bekostnad, skiftesvis fått gudstjenst, tilldess ändtligen 1593 den fick kyrka och ordentlig gudstjenst vissa helgdagar och 1696 egen prest. Kyrkan, vackert belägen på en kulle vid norra ändan af sjön Stråken, 3½ mil från Wexiö och 1¼ mil från moderkyrkan, ombyggdes 1714 och är 40 alnar lång och 12 alnar bred. Förut var här ett kapell, som en egare af säteriet Aneboda låtit uppbygga i »Aneboda rote». Socknens namn anses härleda sig från An Bågsvängare, i hvars saga, som ännu lefver bland folket, omtalas ett fältslag, som stått vid Wigby, vid pass 1 mil från Aneboda, der stridsfältet ännu visas. Betydligare gårdar äro säterierna Aneboda och Lammhult, det sednare beläget i Norrvidinge-andelen. Adress: Wexiö.

Aneboda, ett säteri om 1 mantal, i socknen af samma namn och Allbo härad af Wexiö län, är en urgammal gård, som egts af en kämpe, vid namn An Bågsvängare, hvars saga berättas ännu. Det säges, att han varit en tapper man och bivistat ett fältslag, som hölls vid Wigby, beläget en mil härifrån, der stridsfältet ännu är att skåda. I sednare tider har gården innehafts af Lars Eldstjerna, fröken Billensköld, som tillika egde Lammhults säteri, handlanden G. G. Baas 1770, dess son B. O. Baas, häradshöfdingen, slutligen presidenten friherre Wilh. af Klinteberg. Det egdes 1828 af bönder. hvilka äfven egde det derunder liggande frälsehemmanet Forhult, och 1846 af bröderna, häradsdomaren Nils Petter och kyrkovärden Kristoffer Nilsson.

Aneby, ett frälse-säteri i Bredestads socken och Norra Wedbo härad af Jönköpings län, är beläget uti en sandmo icke långt från Anebysjö. Gården har fordom tillhört riksrådet frih. Krister Bonde, död 1659, men öfvergick i början af följande århundrade till slägten Wrangel och innehades 1760 af

lagmannen frih. Otto Fredrik Wrangel. Egendomen köptes i början af detta århundrade af protokolls-sekreteraren J. Hanqvist, som testamenterade den till sin inspektor, Lundmark, som nu (1857) är egare af den. Till gården höra 2 förmedlade mantal säteri, ett jernmanufakturverk, ett qvarnverk med 4 par stenar, enbladig såg samt tegelverk; allt värderadt till 16,750 rdr. Genom Anebysjöns sänkning 1848 erhöll gården nära 86 tunnland torr sjöbotten och 3 tunnland sank mark.

Anestad eller **Agnesta**, en by i Bärebergs socken och Wiste härad af Mariestads län, är märkvärdig för de lemningar efter en gammal stad af samma namn, hvilka der ännu finnas, och under denna by ligger af ålder Anetorp i Lagnums socken. Sägnen bland ortens allmoge förtäljer, att en konung, vid namn Ane, fordom här bott och gifvit gårdarna sitt namn. Det berättas ock, att han här blifvit begrafven i en kopparkista med stöflar och krage, och man utvisar ännu hans grafställe under en upprest sten. När de gamle färdades förbi denna sten, skola de alltid, af högaktning för den hädangångne, aflyft hatten och sagt: »*Ligg i frid, kung Ane!*» Sånger om denna konung skola äfven lefvat i folkets minne. Nämnda kopparkista lärer ännu funnits qvar i grafven till slutet af 1600-talet, men då blifvit uppgräfven af helgedomsrånare och för slem vinning försåld i Göteborg. Lemningar efter 2 torg och 12 gator skola ännu synas i. byn, och omkring densamma äro 6 skansar, kallade Båleberg, Forntomten, Glosshögen, Grimshögen, Kulehålan och Kyrkosnipen. På Kulehålans skans säges ett förrådshus och på Kyrkosnipens en kyrka hafva stått. I trakten häromkring äro många fornsaker uppgräfda, såsom griftkrukor, kulor m. m.

Anetorp eller **Annestorp**, ett frälsehemman om 1 mantal i Lagnums socken och Wiste härad af Mariestads län, skall fordom kung Ane egt, tillika med ofvan omtalade Anestad. Här på gården bodde i slutet af 1500-talet biskopen i Skara, Jak. Johansson, död 1607 och begrafven i Tengeneds kyrka. Anetorp är nu ladugård under Malma säteri uti socknen af samma namn och har i sednare tider blifvit betydligt förbättradt af generalmajoren Belfrage, som var egare 1816.

Anfasteröd. Gård i Bohuslän, Inlands Fräkne härad och Ljungs socken, en af de utmärktaste i orten, med 1000 tunnlands egovidd, deraf 200 åker och äng. Egendomen har något skog till afsalu, outtömliga torfmossar, skattlagd mjölqvarn med 2 par stenar, tröskverk, laxöringsfiske m. m. och är väl bebyggd. Gården har länge tillhört den i ortens folksägner kända Schåre-slägten, ifrån hvilken den gick öfver till familjen Greiff; egdes 1845 af Herr C. Ljungman. — Uti *Maskogen* på Anfasteröds mark ligger en s. k. grafkista; i öfrigt finnes invid gården en större hög, som på Ödmans tid (1719—1749) var försedd med en murad omgång, och utom hvilken här funnos tre af en mur äfvenledes ombägnade stenvårdar, hvilket allt nu är borta. Folktraditionen säger, att högen varit en offerhög, och denna sägen tyckes bekräftad af en derinvid belägen offerkälla, *Skårkällan* (Skirkällan). På gårdens egor förekomma derjemte vid stranden af hafsviken Ljungskile 6 mindre grafkullar, af hvilka 3 äro prydda med stenvårdar, 3 breda hällar, kanske lemningar efter ett dyrhus, och flera små bautastenar. — Bland muntliga traditioner berättas (af Ödman), att en bergssmed (troll) en gång blifvit gripen vid Anfasteröd och förd till Bohus, hvarifrån han dock kom undan efter tre dagar. Han bad förgäfves egaren af A., som grep honom, att få bli fri och lofvade att gratis förrätta allt smide vid gården; men då bönen icke beviljades, uttalade trollet öfver mannens slägt en förbannelse, som skall hafva gått i fullbordan. En annan berättelse är, att en länsman Grefve, stamfader för slägten Greiff, här i trakten gripit en i Karl XI:s tid från Skåne hit undanflydd snapphanehöfding, kallad *kapten Lätt.* — En obestyrkt tradition berättar, att silfvermalm blifvit mot slutet af 1500-talet funnen på Anfasteröds

skog, och på gårdens egor ligger en mineralkälla vid *Lyckorna.*

Anga, en socken i Kräklingbo ting af Wisby läns Norra härad, är belägen på öns östra kust och har en areal af 6,318 tunnland, af hvilka 25 äro kärr och sjöar, med 85 fots höjd öfver hafvet. Marken är nästan öfverallt jemn. Rådande jordmånen är svartmylla, här och der blandad med sand och klappersten. Skog finnes tillräcklig för behofvet. Hufvudnäringen är åkerbruk. Socknen innehåller 7 $1/8$ mantal och hade 1840 268 och 1855 301 invånare. Socknen har fast folkskola, som förestås af en examinerad lärare och besöktes 1856 af 21 gossar och 9 flickor, och undervisades dessutom 4 gossar och 9 flickor hemma; tillsammans 25 gossar och 18 flickor. Kräklingbo och Anga hafva gemensam skola och lärare. — Anga är annex till Kräklingbo konsistoriela pastorat af 3:dje klassen i Wisby stifts Medel-kontrakt. Kyrkan, belägen 3 $1/2$ mil från Wisby, är en af de mindre på ön och i götisk stil uppbyggd, enligt uppgift år 1286, enligt Strelow 1200, samt invigd åt St. Dionysius. På kyrkogården söder om kyrkan är en runsten från kristna tiden, hvars inskrift upplyser, att Tolkar i Österby låtit göra stenen öfver sin son Rollaik, och slutar med denna bön: »Jesus Kristus nåde hans själ och alla kristna själar, amen, amen!» Stenen är prydd med ett vackert kors, omgifvet med en stor cirkelbåge och med små kors i vinklarna.

Af fornlemningar inom socknen märkas: På det s. k. *Rummet,* vid pass 50 steg öster från kyrkan, ligger ett ensamt stort stenrör af vid pass 100 alnars omkrets, 6 à 7 alnars höjd och rundtomkring foten omgärdadt med tätt vid hvarandra lagda granitstenar. — I det s. k. *Sticklet* eller *Hästhageskogen,* något längre bort i öster, finnas flera större och mindre stenkummel. Ett af dem, som är bland de betydligaste på ön, kallas *Store-rör* och har säkert varit 300 alnar i omkrets samt 9 à 10 alnar högt. Af giriga skattgräfvare är det mycket raseradt. — Under *Bendes* hemman i Sandviks skog, $1/2$ mil från kyrkan, vid vägen, som leder till hafsstranden, finnes en genom sina många stensättningar märklig grafplats, kallad *Trullhalds,* förmodligen ock begagnad till offer- och tingsställe i hedentima. Här märkes en ring af 10 st. 2 alnar höga granitstenar, på lika afstånd från hvarandra; ringens tvärlinie är 24 alnar; i midten är en större sten upprest af mer än 3 alnars höjd och 8 alnars omkrets, vid hvars fot en något mindre finnes liggande. Rundtomkring denna stenring ligga en mängd griftrör: först ett hvarf med ett för hvarje sten i ringen, sedan ett nytt hvarf, af hvars griftrör hvartdera ligger mellan tvänne af det inre hvarfvets, och sedan griftrör i flera omgångar på södra, sydöstra och sydvestra sidorna. De närmaste ega 14 à 16 alnars tvärlinie, men aftaga i vidd ända till 7 à 8 alnar. De störres ursprungliga höjd kan svårligen bestämmas, ty de äro af högrånare raserade; dock kan den antagas till vid pass 5 à 6 alnar. På båda sidor om en från nyssnämnda väg gående afväg ligga flera stensättningar. I flera af dessa kummel hafva grafkistor af på kant ställda kalkstensflisor blifvit funna.

Vid stranden märkes: Skaruviken mellan Grund-udd i norr och Hammarudd i söder, och derutanför grunden Anesbåden och Hammargrund. — Gårdarne i socknen heta: Suderbys, Stenstuga, Boters, Hemmungs, Engårda, Liffride (kapellans-boställe), Tjäle, Angelbjers, Bendicks, Eriks, Båticker och Österby. Adress: Wisby eller Ljugarn.

Angarn, en socken i Wallentuna härad af Stockholms län, har en areal af 4,096 tunnland, af hvilka 350 äro sjöar och kärr. Angarns-sjön, som ligger i nordvestra hörnet, emottager tillopp från ett tämligen bergkulligt och skogigt land i söder och utgår åt norr genom jemnare, dock kuperade bygder. Rådande jordmånen är lera, här och der sandblandad. Socknen består af 12 $1/4$ mantal, hvaraf frälse 3 $3/8$, skatte 7 $7/8$ och krono resten; den hade 1810 230, 1840 253 och 1856 302 invånare. Socknen har fast folkskola, med

1 examinerad lärare. År 1856 besökte 13 gossar och 7 flickor skolan, och dessutom erhöllo 9 gossar och 5 flickor undervisning i hemmet; summa 22 gossar och 12 flickor eller tillsammans 34 skolbarn. — Angarn var redan under katolska tiden och är ännu annex till Wada konsistoriela pastorat, tillhörande Vestra Roslags kontrakt af erkestiftet. Kyrkan, belägen 3 mil från Stockholm och 5 från Uppsala, är gammal och har flera gånger blifvit reparerad. Här finnas inga minnesmärken, utom en graf, som tillhört slägten Gyllenadler, hvilken graf nu är igenmurad. — Af fornlemningar uppgifvas 7 runstenar, hvaraf 3 i kyrkan och deraf 2 sönderslagna. I kyrkomuren är en märklig och välbehållen runsten, utan kors, med följande inskrift: *þiakne uk . Kūtirfʀ uk . Svinaltr . uk . þurulf . þir litu rise . stan . þina efteʀ Tuki . faþur sin . On furs uti Krikum . Kuþ ialbi at.* Vid Åsta är äfven en lättläst runsten, hvars inskrift är af de vanliga. Vid Råcksta säteri finnas 2 runstenar, väl bibehållna, hvilka komma att vidare omnämnas vid denna gårds beskrifning. Adress: Stockholm, Rörby.

Angelbos. Gästgifvaregård, i norr på ön Gotland, uti Läderbro socken, Forsa ting och Wisby län, belägen strax söder om sockenkyrkan. Härifrån skjutsas till:

Capellshamn, n. n. v.	$3/4$	mil.
Grodda, n. n. o.	1	»
Hundstäde hamn, n. n. o. .	$1\,1/2$	»
Koparfve, n. o.	$3/4$	»
Myrveller, s. v.	$1\,1/2$	»
Norgårda, öster ut . . .	$3/4$	»
Snackers, n. v.	$3/4$	»
Storungs hamn, n. o. . . .	$3/4$	»
Westers, i söder	$1\,1/2$	»
Wägome, s. o.	$3/4$	»

Angelstad, en socken i Sunnerbo härad af Wexiö län, har en areal af 25,828 tunnland, af hvilka 8,360 äro sjöar och kärr; höjden är 510 fot öfver hafvet. Sjön Kjösen sträcker sig in i socknen, och med denna förenar sig Qvenslöfs-sjön medelst en liten å. Här äro åtskilliga större och mindre sjöar, bland dem Bolmen. Marken är ojemn med talrika kullar och deremellan träsk, dock finnas äfven mer jemna trakter. Jordmånen består mest af sandblandad svartmylla, på få ställen af lera. Näringarne äro åkerbruk och boskapsskötsel, äfven för afyttring. Socknen innehåller 35 mantal, hvaraf 17 skatte, $3\,1/2$ krono och $14\,7/8$ frälse. Folkmängden var 1810 866, 1840 1,128 och 1856 1,285 invånare. Socknen har ambulatorisk skola med 1 lärare. År 1856 besökte 75 gossar och 59 flickor skolan, och undervisades för öfrigt 1 gosse och 1 flicka hemma; tillsammans 76 gossar och 60 flickor; dessutom besökte 80 gossar och 60 flickor söndagsskolan. I skolan hålles $9\,1/2$ veckors läsning i hvarje af 4 rotar. Skolbarnen uppgå således till ett antal af 136. — Angelstad, moderförsamling, utgör, jemte annexerna Ljungby och Kånna, ett konsistorielt pastorat af 2:a klassen, 1:sta afdeln., tillhörande Sunnerbo kontrakt af Wexiö stift. Kyrkan, belägen 8 mil från Wexiö, är byggd af sten, förut 37 alnar lång, $11\,3/4$ bred, med $9\,3/4$ aln. hög mur, utvidgades 1806 till 52 alnars längd och reparerades 1826. I kyrkan finnas 5 oljefärgstaflor med målningar på duk. En föreställer konung Karl XII till häst med dragen värja, en korsfästelsen, en Jesu flykt till Egypten, en Isaks offrande, en har porträtter af Hieronymus af Prag, Luther m. fl. St. Laurentius, kyrkans patron, är utskuren i trä. Vid kyrkan var fordom ett skrifthus, korsverksbyggnad, 12 alnar i fyrkant, der man lärer hållit kontrakt-konventer. På kyrkogården utvisas den i folkvisorna beryktade Ebbe Skammelssons graf. Hans broder Peder lockade Ebbes mö Lucia, under det Ebbe var i konungens gård. Ebbe hemkommer och mördar bägge i brudstolen. Sedan vandrar han till Rom i bojor, som han sjelf smidt sig. Återkommen till fäderneslandet, undergår han den penitens, hvartill påfven honom dömt, att ligga en natt på hvarje af Bolmens 365 öar och holmar, och släpar sig derefter döende mot Angelstad kyrka; man utvisar hålen efter fötterna, der han stod, då kedjorna affölle af sig sjelfva, till tecken att han var försonad. Han ned-

sjönk död och begrofs, efter egen önskan, der han föll, utom kyrkomuren, säker att, om så borde ske, han nog skulle komma inom den. Nu refs muren af osynliga makter, ända tills kyrkogården utvidgades, så att Ebbes graf kom inom densamma. Kedjorna hängdes in i kyrkan och användes sedan att smida den nuvarande kyrkspiran. Det säges, att Ebbe ankommit hit från Skottland i århundradet före reformationen. I Hedenstorp här i socknen föddes tvillingarne Isak och Jon Rothovius 1572 i en fattig bondes tjäll. Rikskansleren Axel Oxenstjerna uppfostrade Isak, som blef biskop i Åbo, och Jon blef superintendent i Kalmar. Från Isaks söner, sonsöner och sonssonsöner härstamma adliga slägterna Rothåf, Ridderhoff och Gyllenroth. Ett par af Jon Rothovii närmaste efterkommande hade olyckliga öden. Hans sonson, general-auditören Jon Gyllenroth, blef mördad af allmogen 1677, och dennes son, kapten Anders Gyllenroth, halshöggs 1722 för falsk angifvelse mot öfverste Kristoffer Stobée. — Betydligare gårdar inom socknen äro Bolmstad och Ularp. Adr.: Wexiö.

Angelstad, en frälse-egendom om 1 ½ mantal i Falköpings socken och Wartofta härad af Mariestads län, är belägen ¼ mil från Falköpings stad, har vacker mangårdsbyggnad och stor trädgård. Kronobefallningsman C. G. Carlén egde gården 1827.

Angered, en socken i Wätle härad af Wenersborgs län, har en areal af 11,525 tunnland, hvaraf 670 äro sjöar och kärr. Här förekomma flera sand- och bergshöjder och derimellan dalar och slättmark. Rådande jordmånen är svartmylla. På skog är brist. Näringar äro åkerbruk och boskapsskötsel. Socknen innehåller 32 mantal. Folkmängden var 1810 830 och 1856 1,132 invånare. Socknen har fast folkskola, med 1 examinerad lärare, och besöktes 1856 af 41 gossar och 27 flickor, hvarjemte 65 gossar och 76 flickor undervisades hemma. Söndagsskolan begagnas ej, emedan undervisningen fortgår under större delen af året. — Angered är annex till Lundby regala pastorat, tillhörande Norra kontraktet af Göteborgs stifts domprosteri. Kyrkan, som ligger vid Göta elf 1 mil från Göteborg, är mycket gammal och nästan från grunden ombyggd af sten 1799. Här är ett minnesmärke öfver ståthållaren på Elfsborgs slott P. Lilje, död 1659. Socknens namn utläses ofta Ångred. — Af fornlemningar finnas inom socknen på några ställen grafhögar; de största äro de s. k. *Rösereds högar.* År 1687 hittades här af några vallbarn ett uttänjdt och vridet guldstycke till 32 ½ dukaters vigt; troligen en myntring. Adress: Göteborg och Lerum.

Angerdshestra, en socken i Mo härad af Jönköpings län, utgör i areal 14,646 tunnland, hvaraf 380 äro sjöar och kärr. Marken, jordmånen och näringarne äro desamma som i modersocknen Bottnaryd (se denna art.); likväl får man tillägga, att ytan är mer kuperad och i det inre af socknen erbjuder ett utseende af något verkligen vildt, och hvad näringarna angår, kan tilläggas kol-tillverkning till Tabergs bruk och bergslag, som ligga nära intill. Socknen innehåller 17,125 oförmedlade och 11,5 förmedl. mantal. Folkmängden var 1810 476, 1840 595 och 1856 omkring 700. — Angerdshestra är annex till Bottnaryds modersocken och konsistoriela pastorat i Redvegs kontrakt af Skara stift. Kyrkan, belägen 2 ½ mil från Jönköping och 8 ¼ från Skara, af furutimmer, 22 alnar lång och 13 bred, är uppbyggd 1669, sedan den dåvarande blifvit nedrifven; den äldre kyrkan skall varit hitflyttad från hemmanet Källenäs af en der boende herre vid namn Ingel, hvarifrån namnet Ingelgedster, förkortadt till In- eller Angerdshester, härleder sig. Vid nämnda hemman lära ännu finnas tecken till fordna större byggnader. Några fornlemningar uppgifvas icke inom socknen, icke heller några betydliga egendomar. Adress: Jönköping.

Anjan. Sjö i Jemtland, Kalls socken och Undersåkers härad, nära Norska gränsen, vid foten af fjället Anjeskutan. Sjön, som håller 1 ¼ mil i

längd och på bredaste stället ¼ mil, afbördar sig öster ut i Kallsjön, hvilken genom Lithen infaller i Jemtlands Storsjö.

Ankarsnäs, ett frälse-säteri, med ladugården Bondanäs, i Korsberga socken och Östra härad af Jönköpings län, har vacker belägenhet på en halfö vid Hjerta-sjön. Under egendomen lyda 1 mantal frälse, Klockenäs, och 2:ne bebyggda utjordar. Ankarsnäs är ett gammalt herresäte, har från urminnes tider tillhört slägten Stålhammar och egdes ännu 1828 af denna ätts descendent från mödernet, majoren P. G. Unge.

Ankarsrum, en sätesgård i Hallingebergs socken och Södra Tjust härad af Kalmar län. Gården består af 1 mantal frälse-säteri och 16 underlydande hela hemman. Mangårdsbyggningen är stor och vacker, med motsvarande flygelbyggnader, och vid gården är en ansenlig trädgård och park. Gabriel Gyllenstjerna tillbytte sig gården år 1647. Den kom sedan år 1676 till slägten Lejonankar, och Bengt Gyllenankar var egare 1685. Derefter tillhörde gården P. Cederbaum år 1778, lagman G. Dahl 1799 och efter dem assessor J. G. de Maré och brukspatron B. Hoppenstadt. År 1829 var Kongl. sekreteraren de Maré egare af gården.

Ankarsrums jernbruk, beläget i ofvannämnde socken, erhöll privilegier den 12 Dec. 1655, hade 1695 2 tackjernshamrar och 4 härdar; hammarskatten var 8 sk℔. År 1805, d. 22 Okt., fick bruket privilegium på rekognitionssmide vid de gamla verkstäderna till oinskränkt belopp, dock skulle dubbel hammarskatt årligen utgå för 820 sk℔. År 1837, den 14 September, fick bruket Bergs-kollegii resolution å 2 nya stångjernshamrar och hade 1840 4 härdar och 1,740 sk℔ privilegieradt årligt smide, med eget tackjern, hvilket smide skeppades på Westervik, Kalmar och Stockholm. Frälsesmidet utgjorde 120 sk℔, och var smidesrätten för öfrigt vid tillåtna verkstäder obegränsad, mot särskild hammarskatt. Dessutom finnas här ett manufakturverk och gjuteri för gröfre och finare gjutgods. Skog finnes tämligen, men ej fullt till brukets behof. Bruket har nu 4 ofria härdar med 1,620 sk℔ privilegieradt smide, 16 l℔ 4 ℔ hammarskatt och 120 sk℔ frälsesmide; för öfrigt oinskränkt smide.

Annæ, St., socken, belägen i Hammarkinds härad af Linköpings län, har 16,524 tunnlands areal, hvaraf endast 80 äro sjöar och kärr. Socknen ligger längst i nordost af häradet, öster ut från Skällvik och Börrum och norr om Gryt, för öfrigt omgifven af hafvet och dess fjärdar. Den består dels af smala kuststräckor, en mellan Herrborums och Gropvikarna, och en från de sednare söder ut förbi Sandfjärden till Norrfjärdens inre vikar, Norrums-, Bess- och Julvikarna, långt i söder afskuren af Börrums socken, der denna når till Sandfjärden; dels höra hit en stor mängd öar och skär. Dessa äro, norr om Gropviken och Finnfjärden, den numera landfasta Thorön, de med hvarandra sammanhängande Gränsö, Lagnö, Yxnö, Marö och Wrångö åt öster, Norra Finnö eller Ufmarö med Ekö och Tyrislöt åt sydost, de mindre Kulsö, Wänsjö och Missjö öster ut, Djursö, Trännö, Risö, Rimö, Espholmen och Aspön åt norr och nordost, intill Trännö-, Löns- och Aspö-fjärdarna, som göra nordlig skilnad mot Wikbolandet; samt slutligen, söder om förstnämnda vikar, den landfasta Mörkön, Finnön åt öster, de mindre Engelholmen, Torrö m. fl. åt söder. Nu nämnda öar bestå åter egentligen af ännu flera, genom igenvallning sammanhängande, fordom af sund skiljda. Öarne hafva omvexlande berg, ängar, åkrar, sidländta marker, nästan utan inre vattendrag, utan betydliga höjdsträckningar eller åsar; de bilda i det hela en mild och leende, grönklädd skärgård, först i de yttre skären mot öppna hafvet öfvergående till kal ödslighet. De på fasta landet belägna delarne af socknen hafva ungefär samma natur, blott med något högre och mer sammanhängande berg söder om Gropviken. Längst i norr utfaller Herrborums-bäcken. Jordmånen är mycket omvexlande, dels lättare lera och klapperstens-

jord, dels och hufvudsakligast svartmylla på grund af lera eller mindre ofta sand. Ortens hufvudnäringar äro åkerbruk, boskapsskötsel, fiske samt någon skälfångst; vigtigaste binäringen är sjöfart, sednast idkad med 22 egna kustfartyg af tillsammans 298 läster, som föra socknens och kringliggande orters produkter till Norrköping och Stockholm från lastplatser inom och utom socknen, tillhöriga enskilda personer. Skog finnes tillräcklig till vedbrand, men ej till byggnader. Några jernmalmsgrufvor hafva tidtals varit bearbetade i kustorterna; kopparmalmsanledningar finnas på Engelholms egor, jemte ett rikt kalkstenslager; ett annat sådant träffas vid Thorönsborg. Handel drifves i tvänne lokaler vid kyrkan. Socknen består af 88¼ oförmedl. och 71¼ förmedlade mantal, hvaraf 20⅞ skatte och 50⅜ frälse, deraf större delen utgör eller lyder under säterierna. Folknummern var 1810 1,646, 1840 1,987 och 1856 2,132 personer. Socknen har ambulatorisk folkskola, som 1856 besöktes af 115 gossar och 77 flickor; 2 gossar hade enskild undervisning och 25 gossar och 71 flickor undervisades hemma; således tillsammans 142 gossar och 148 flickor. Läraren har undergått folkskole-examen. Socknen är en skärgård, bestående af 7 rotar. Icke tredskande af föräldrarne, utan lokala svårigheter hindra höst och vår skolgången.

St. Annæ socken är annex till Skällviks regala pastorat af 2:dra klassen i Hammarkinds kontrakt af Linköpings stift. Den nya kyrkan har en vacker belägenhet på fasta landet vid Östersjön, 2¾ mil från Söderköping och 4¼ från Norrköping. Redan år 1383 har Katarina Niclisadotter skänkt sin andel i Bovesta by (Bovastaboda) till plats för kyrkobyggnad, men med vilkor, att, derest kyrkan icke blefve uppförd, skulle jorden tillfalla hennes arfvingar, hvilket biskop Nils i Linköping och Birger Ulfsson bevittnat. Men då ingen kyrkobyggnad blef verkställd, så lades denna lägenhet såsom dagsverkstorp under Herrborums säteri. Kyrkan skall sedermera blifvit uppbyggd år 1520 och invigdes året derpå af biskop Hans Brask. Hon kallades då *Capella S:tæ Annæ in scopulis.* I denna kyrka hängde en liten tafla, hvarå en mans- och en qvinnobild voro målade, och under dem lästes: »*Testamentum Domini Stenonis Svantesson Sture, Gubernatoris Regni Sveciæ & ejus Consortis, Dominæ Christinæ Gyllenstjerna. Anno Domini C. MDXVI. Orate pro eis. Arosiæ Tabula Altaris 1516.*» Denna kyrka blef, såsom förfallen, öfvergifven och står ännu qvar obegagnad; men en ny kyrka uppbyggdes på en hög och vacker plats, ett stycke från den gamla. Hon påbörjades 1819 och blef fullbordad 1822 samt invigdes den 15 Aug. 1824. Hon är vacker, så väl till det yttre som till det inre, försedd med torn, är 64 alnar lång och 24 bred, med särskild utbyggnad för Thorönsborgs gods. Altartaflan, skänkt af grefvinnan E. M. Gyllenstjerna, född Ribbing, på Thorönsborg, är af Hörberg, en kopia efter Rubens, föreställande de tre vise männens besök i Bethlehem. — Fornlemningar saknas, utom ett stenkummel på ett högt berg å Lagnö egor. Då pesten härjade 1710 och 1711, anlades särskilda kyrkogårdar å Gränsö och Engelholms egor. Sjukdomen bortryckte 448 personer och deribland, säges det, hela befolkningen på 4 mantal Mörkö, utom en qvinna. — Betydligare egendomar inom socknen äro Thorönsborg, Engelholm och Djursö. Adress: Söderköping.

Anneberg, en gård i Dimbo socken och Wartofta härad af Mariestads län, består af 4½ mantal med underlydande hemman. Den är väl bebyggd med vacker mangårdsbyggnad af trä och 2:ne flyglar af sten; den förstnämnda omgifves af en större trädgård. Denna nu mer ståtliga egendom härleder sitt ursprung från en nyck af Dimbo gårds egare, nämligen att han flyttade åbyggnaden på nämnda gård till frälsehemmanet Winnberga, bebyggde det som ofvan är omtaladt och kallade det sedan Anneberg, som det ännu heter.

Anneberg, frälse-säteri i Bredaryds socken och Westbo härad af Jönköpings län, är beläget på en höjd ej långt ifrån

en liten sjö. Anneberg var fordom en bondby, kallad Hörda, af 3 ½ mantal, deraf 1½ frälse och 2 kronoskatte. År 1684 tillbytte sig assessoren Kyles enka, Anna Kyle, de nämnda 2:ne skattehemmanen mot 1 mantal frälse i Årevedsby och 1 mantal frälse Knutsgården i Hamra, hvarefter hon förskaffade åt samtliga hemmanen säterifrihet, med tillstånd att få kalla den sålunda bildade säteri-egendomen Anneberg. Den förmedlades sedan till 2½ mantal. Efter fru Kyle egdes godset af assessoren Stjernklou, hvilken försålde det till assessoren Lillienberg och vid hans död ärfdes det af general-löjtnanten friherre Lillienberg och efter honom af dottern Beata L. Lillienberg, som sålde det till majoren Arvid von Mentzer 1808. Efter hans frånfälle 1836 köptes Anneberg 1841 af kapitenen vid Jönköpings regemente Josua von Mentzer. — Vid Anneberg, nära vid vägen på gärdet, äro 2:ne griftkullar, af hvilka en icke är synnerligen stor till omkrets, men tämligen hög och väl afrundad, med bautasten i toppen. De ligga nära hvarandra. — I en hage nordost från gården finnas inom en liten krets 24 smärre griftkullar.

Anneforss, ett jernmanufakturverk i Fröjereds socken och Wartofta härad af Mariestads län, är beläget vid ån Tidan och nära kyrkan. Det är anlagdt i medlet af 1700-talet; privilegierades åren 1764 och 1765 till 500 sk℔ plåtsmide. Fick 1804 privilegium på 300 sk℔ ämnessmide för plåtsmidet här. Detta smide skulle förmodligen ske vid förut privilegierad plåthammare och härd, emedan Bergs-kollegii resolution innehåller: »utan förändring af verkstäder». Genom Kgl. brefvet d. 20 Februari 1836 påbjöds, att plåtsmidet skulle förvandlas till stångjernssmide. År 1828 voro här 2 kniphammare, 2 spikhammare, 1 räckhammare med 7 arbetare och 6,000 rdrs årlig tillverkning. År 1845 uppgifves: privilegierade årliga smidet af köpetackjern utgör 300 sk℔, som, jemte plåt-, manufaktur- och spiksmide, skeppas på Göteborg, och hvarför erlägges hammarskatt med. 3 sk℔. Hit hör en skattlagd mjölqvarn med 3 par stenar. Bland egare kunna nämnas: brukspatronen M. Andersson Julén, friherre Fr. von Essen, 1813—45.

Anneforss, ett jernbruk i Hanebo socken och Helsinglands Södra fögderi af Gefle län, är anlagdt år 1781. Bruket hade på 1790-talet 1 hammare och 2 härdar samt 600 sk℔ stångjernssmide och år 1840, tillika med Kihlaforss, 7 härdar och 3,600 sk℔ privilegieradt årligt smide af eget tackjern, som skeppades på Söderhamn eller Gefle. Hammarskatten var 36 sk℔. Vid bruket finnas flera spik- och manufaktur-verkstäder. Egdes 1840 af P. C. Rettig.

Anneforss och **Fredriksberg**, jernbruk, samt **Ulriksberg**, masugn, i Säfnäs socken och fögderiet Westerdalarne i Falu län. De tvänne förstnämnda ligga nära till kyrkan och bestodo på 1760-talet af 2 stångjernshamrar med 4 härdar, 2 råståls- och 1 garfståls-härd, med brännstålsugn, 1 plåt- och 2 spikhamrar, samt 2,000 sk℔ smide. Ulriksberg är masugn till dessa verk. Malm tages vid egna grufvor i Grangärde och Nya Kopparberget. Stångjernet utföres till nederlagsplatsen Marnäs i Norrbärke, 5 mils väg, och vidare öfver Westerås och Köping till Stockholm. Utom Anneforss och Fredriksberg, som gå med en ström, hafva de öfriga verken särskilda vatten. Se *Fredriksbergs-verken.*

Annelund, frälse-lägenhet i Solna socken och Danderyds skeppslag af Stockholms län. På denna plats, der i äldre tider en liten fiskarkoja, skymd af en hög barrskog och åldriga ekar här och der på kullarna, stod på Brunnsvikens förtjusande strand, och der, sedan Gustaf III framtrollat Haga lustgård, hvarest han ofta vistades, ett enkelt hus blef uppfördt till sommarbostad för en familj, som tillhörde Gustafs förtrognare umgängeskrets, — der valde ock i vår tid den namnkunnige Per Henrik Ling sin fristad, hvarest han, under den vackra årstiden, vanligtvis i enslighet tillbragte dagen i det gröna, från den stund lärkan öfver den leende ängen uppstämde sin mor-

gonsång, tills vakteln i den tysta skogen förrättade sin aftonbön. En vän till den berömda mannen har kort, men sannt, tecknat hans lefnad och vistande i detta hans älsklingshem, och det torde tillåtas att återgifva denna teckning i beskrifningen om det ställe, som han sjelf anlagt, der han framlefvat sina sednaste år, och der han äfven har sin — graf. »Han ombyggde här på Annelund icke allenast den gamla förfallna bostaden till ett smakfullt och beqvämt hem, utan förvandlade den torra tallbacken till en skiftande, löfrik park. Här njöt han hvila efter dagens tunga mödor; — denna hvila bestod dock i en ständig, ehuru förändrad verksamhet, i det att han oupphörligt ändrade hvad han förut anordnat och, sittande på en sten eller stubbe, utgaf befallningen derom åt arbetare och barn samt upptecknade derimellan något nytt skaldefoster.» — — »Här på en udde vid den löffagra stranden redde Ling sjelf den graf, som en gång skulle sluta i sitt fridsälla sköte stoftet af den rastlösa gengångaren från den gråa forntiden. Han planterade med egen hand askar, syrener och rosor kring de tvänne späda älsklingars stoft, som han der nedbäddat. Här egde han sina fridfullaste stunder, då han i stum beundran blickade utåt den solbeglänsta, glittrande viken. På 16:de årsdagen efter hans sista hvilobädds invigning, den 3 Maj 1839, slutade Ling sin skiftesrika, mångsidiga och verksamma bana. Den 9 Maj följdes hans stoft af lärjungar, vänner och anhöriga till sitt sista hvilorum. Lings hjeltedikt var slutad. Följande ord ur Asarne voro ristade på hans kista:

Striden är slut,
tröttade anden
hvilar sig ut
i de himmelska landen.»

På denna hans hvilostad, vid den sköna viken, der vågen sjunger och vinden hviskar om forntida minnen, reser sig nu en hög, grå bautasten, lik en dunkel jättevålnad, i lundens skugga. Derå läses:

Ling
1776—1839.

Denna minnes-sten är upprest 1848 genom subskription dertill öfver hela landet, föranstaltad af Geyer, Atterbom, Beskow, Branting och Georgii. — Ling föddes den 15 November 1776 i Ljunga prestgård i Småland, der fadern var kyrkoherde, och dog den 3 Maj 1839 på Annelund, endast 62 år gammal. Han var gift först med Sofia Maria Rosenqvist och sedan med Charlotta Catharina Nettelbladh.

Annelöf, en socken i Onsjö härad af Malmö län, har en areal af 2,615 tunnland. Marken är jemn. Jordmånen är sand och sandmylla på lerjord. På skog är brist. Hufvudnäringen är åkerbruk, binäring tobaksodling med god afkastning. Socknen innehåller 10 mantal och af Norrhviddinge socken i Harjagers härad $5^{47}/_{48}$ mantal, tillsammans $15^{47}/_{48}$ mantal, och hade 1810 563, 1840 945 och 1856 1,070 invånare. Socknen har fast folkskola, med 2 examinerade lärare. År 1856 besökte 61 gossar och 39 flickor skolan och för öfrigt undervisades 8 gossar och 12 flickor i hemmet; tillsammans 69 gossar och 51 flickor. — Annelöf är annex till Söderhviddinge konsistoriela pastorat i Harjagers kontrakt af Lunds stift. Kyrkan är belägen $1^1/_2$ mil från Landskrona.

Inom socknen finnes den bekanta *Dise offerkälla*, som till mycken vidskepelse begagnats. Inga betydliga egendomar. Adress: Lund.

Annerstad, en socken i Sunnerbo härad af Wexiö län, har en areal af 30,919 tunnland, af hvilka 4,600 äro sjöar och kärr. Utom Bolmen, som till större delen ligger i Sunnerbo härad, märkes sjön Kjösen, hvarifrån Bolmån går till Ejen i Röttja och Hamneda socknar och vid byn Horn utfaller i Lagan. Marken är bergaktig, och utmarken består i allmänhet af ljunghedar och mossar. Rådande jordmånen består mestadels af sand, här och der blandad med svartmylla. En del af socknen lider brist på skog, en del har sådan till eget behof. Näringar äro åkerbruk och boskapsskötsel. Socknen innehåller $34^3/_8$ mantal, deraf $19^7/_8$

skatte, 3½ krono och 11 frälse, samt tillsammans med annexen 79¾ förmedlade mantal. Folkmängden var 1810 828, 1840 1,280 och 1856 1,332 invånare. Socknen har ambulatorisk folkskola med 1 examinerad lärare. År 1856 togo 69 gossar och 65 flickor här undervisning, och för öfrigt undervisades 6 gossar i allmänt läroverk, 1 i enskild skola, 14 gossar och 18 flickor hemma; tillsammans 90 gossar och 83 flickor, och dessutom 60 gossar i söndagsskolan. Skolbarnens antal uppgår således till 233. — Annerstad, moderförsamling, jemte annexerna Nöttja och Torpa, utgöra tillsammans ett ärftligt pastorat af 2:a klassen, 1:a afdeln., tillhörande Sunnerbo kontrakt af Wexiö stift. Pastoratet är af konung Johan III förklaradt ärftligt, enligt donationsbrefvet af den 8 Jan. 1591 åt hofpredikanten Georg Marci och hans efterkommande bröstarfvingar, hvilken rätt af konung Gustaf III blifvit, genom resolutionen den 11 Sept. 1781 så väl för mans- som qvinnolinien bekräftad, då regementspastorn Johan Erland Wickelgren utnämndes till pastor. Hans son, Joh. Peter Wickelgren, som sedan blef arfspastor, fick vidare sin arfsrätt bekräftad genom resolution den 4 Maj 1827. Märkligt är, att ofvannämnde Georg Marci, den förste arfspastorn, ärfdes af sin dotter, Kerstin, som blef gift med Anders Osængius, hvilken blef pastor 1613, och hans efterkommande af Osængiska slägten innehade sedan, genom arf, pastoratet i nära ett århundrade. Derefter kom slägten Wickelgren, äfven i hundrade år, och derpå åter slägten Osængius. Detta arfspastorat har, likasom Åhus i Skåne, mest gått i arf på qvinnolinien, i synnerhet i sednare tider, och derföre ofta varit underkastadt rättegångar och tvister slägtingarne imellan. — Kyrkan, som ligger omkring 8 mil från Wexiö, nybyggdes af sten på gamla kyrkans grund 1826 och invigdes 1828. Tornet är 130 alnar högt. Folksägnen är, att gamla kyrkan först var bestämd att uppbyggas i Skens lund; men som trollen nedrefvo om natten hvad som byggdes om dagen, så vädjades till tvillingsoxarna, som skulle afgöra, om en *Anderstad* skulle väljas. De gingo åt öster, och en Anderstads kyrka uppstod. Den gamla kyrkan var 33 alnar lång och 16 bred. En messhake och en silfverkalk, som ännu förvaras, äro gifna af konung Johan III. — I socknen förekomma fornlemningar af åtskilliga slag, i synnerhet på Skens egor. Här äro stensättningar och bautastenar, äfvensom grafrör. Ett ibland dessa sednare är ganska stort och finnes kringlagdt med större stenar. En mängd grifthögar äro häromkring, och tvänne helt nära intill nämnda grafrör; man har deraf antagit, att detta varit Fylkeskonungars och andra betydande mäns begrafningsplats; och som stället än i dag kallas *Lundarna,* ehuru der på århundraden ej funnits några träd, förmodas, att här varit på en gång offerställe, tingsplats och begrafningsplats samt en mötesort, hvartill kungarne på Riksborg kallat allmogen. Emedan äfven flera rör tyckas vara från hednatiden, så har denna ort utan tvifvel en tidig odling. De betydligaste gårdarne äro Sundranäs, Norrnäs och Bolmaryd. Adress: Wexiö.

Annsjön. Sjö i Östergötland, Tjellmo socken och Finsponga län, bildad af åtskilliga från Nerikes-gränsen kommande gölar och bäckar. Sjön går i söder ut till Lyren, hvilken afbördar sig i Hättorps-ån, en af Hellesta-åns hufvudgrenar, med utlopp till sjön Glan.

Annsjön. Sjö i Jemtland af Hällesjö socken, Ragunda härad och Östersunds län, belägen omkring ½ mil nordvest från socknekyrkan.

Annån. Afloppet för *Annsjön*, på gränsen mellan Gnarps och Hassela socknar i Helsingland, genomflyter Gnarps väl odlade och befolkade dal samt faller efter 2½ mils lopp ut i Sörfjärden af Östersjön.

Annås. Gästgifvaregård uti Tanums härad och Göteborgs och Bohus län, på gränsen mot Quille härad; skjutsar till:

Grebbestöd, n. n. v.	1	mil.
Hede, norr ut	1	»
Quille, s. o.	1	»

Ansta, ett berustadt säteri, 1 $1/2$ mantal, i Romfartuna socken och Norrbo härad af Westerås län, är beläget $1/4$ mil söderut från kyrkan på en ås, som löper från Badelunda norr ut till Falu län. Gården donerades 1645 till öfversten vid Westmanlands regemente Peter Margalli Granatenfeldt och, efter hans död 1674, till kommersrådet Daniel Lejonanckar. Egendomen reducerades 1684, såsom ett gammalt militiehemman, till kronan och blef indeldt till boställe för dåvarande öfversten vid Westmanlands regemente, generalmajoren Peter Creimers; men detta förändrades 1691, då rustning sattes på Ansta, och Frövi i Skultuna socken anslogs i stället till öfverste-boställe. Ansta kom sedermera i enskilda personers händer och innehades på 1700-talet af regementsskrifvaren J. Röding, fältkamereraren J. Schenström och vice advokatfiskalen A. Gussander, som sålde egendomen 1809 till hr P. Waller.

Gården är bebyggd med en tvåvånings-mangårdsbyggning, med flyglar, omgifven på tre sidor af en stor trädgård.

Antarfve. Gästgifvaregård i söder på ön Gotland uti Hafdhems socken, Gröttlinge ting och Wisby län; skjutsar till:

Boxarfve, söder ut . . .	1 $1/4$	mil.
Enges, i norr	1 $1/2$	»
Halor, d:o	1	»
Ronehamn, nordvest . . .	1 $1/4$	»
Skog, söder ut	2	»

Anten. En långsträckt sjö i Långarc socken, Kullings härad och Wenersborgs län, med sträckning norr ut, till någon del inom Bjärke härad. Största längden är 1 $5/8$ mil och bredden omkring $1/2$ mil. Utgör hufvudkällan till det vattensystem, som bildas genom sjöarna Mjören, Säfvelången, Aspen och Lerums-elfven, med utlopp i Göta-elf, strax nordost om Göteborg vid gamla staden.

Anten. Liten insjö i Örebro län och Sundbo härad, på gränsen mellan Askersunds och Snaflunda socknar. Har genom en å aflopp till Wettern. Höjden 353 fot öfver hafvet.

Antonström, ett jernbruk i Sunne socken och Fryksdals härad af Karlstads län, fick den 22 Dec. 1760 Bergskollegii resolution på rättighet att här anlägga 1 stångjernshammare och hitflytta 1 härd och 190 sk℔ smide från Löfstaholm samt 1 härd och 400 sk℔ från Glumserud; år 1761 d. 16 Mars fick bruket ytterligare 100 sk℔ smide från Högfors och d. 14 Febr. 1803 rättighet att flytta 1 härd och 345 sk℔ af smidet till Löfstaholm. År 1840 hade Antonström 345 sk℔ privil. årligt smide, dels af eget, dels af köpe-tackjern, som skeppades på Göteborg, hammarskatten var 3 sk℔ 9 l℔. Egare voro 1845 C. D. U. Cronoborgs sterbhusdelegare. År 1857 hade bruket fri härd.

Antuna, en by i Eds socken och Sollentuna härad af Stockholms län, märkvärdig för de rättegångar den varit i äldre tider underkastad. Fordom och ännu 1688, enligt detta års jordebok, räknades byn till Hammarby socken i Wallentuna härad af samma län. I Antuna hafva i äldre tider flera hemman tillhört St. Clara kloster; men flera gånger har rättegång uppkommit om eganderätten till dem. »Beskedelig man Lüdeka Stralendorph, Knape», är den första kända egaren till hemman i denna by. Han sålde det i slutet af 1300-talet till Tideman von der Wesens husfru Elsabe, som åter 1392 gaf hemman derstädes i medgift för sin dotter Mekalde, då hon ingick som nunna i St. Clara kloster. Härom uppstod sedan rättegång mellan klostret och Stralendorph; men på räfstetinget i »Folklandstingstad med Walltuna hundare» tilldömdes hemmanet åt klostret. En annan rättegång uppstod 1446 imellan klostret och Lars i Nora (Danderyd), som orätt afhändt klostret ett hemman uti Antuna i skatt; men Upplands-lagmannen Jöns Bengtsson Oxenstjerna tilldömde på tinget i Svesta åt klostret hemmanet till »everdelig ego». Klostret fick dock icke länge vara i lugn besittning af detta hemman; ty redan 1454 väckte konung Karl Knutssons fogde, Lasse Esbjörn, på räfstetinget i Uppsala fråga om samma hemman och påstod, att

det var skatte; men detta bevistes vara orätt, och den förra domen fastställdes. Samtidigt med denna uppkom en annan tvist om 3 öresland i *Annertuna*, med yrkande om bördsrätt till dem. Denna rättegång handlades vid lagmanstinget med allmogen i Wallentuna härad i Örsta, och fälldes det utslag, »att dessa 3 öresland borde förblifva vid klostret fritt och oqvaldt efter denna dag.» Jönis i Annertuna satt som nämndeman, tillika med 11 andra namngifna, i häradet bosatta bönder. Häraf ser man, att äfven klostrens jordagods voro ofta underkastade rättegångar, väckta af lekmän. Efter denna tvists afgörande fick St. Clara kloster troligen vara i oqvald besittning af sina hemman i Antuna, emedan icke något dombref angående sådana rättegångar efter denna tid mer förefinnes i arkiverna. Klostret fick dock icke länge behålla godset; ty detta, likasom alla dess öfriga, voro bland de första, som, i kraft af Westerås recess 1527, indrogos till kronan.

Anudden. Ombergs nordvestra udde vid sjön Wetterns strand uti Wäfversunda socken, Dals härad och Linköpings län.

Anunda-bråten, en trakt i Hidinge socken och Edsbergs härad af Örebro län, har, enligt hvad några velat påstå, sitt namn deraf, att de hedna konungabröderna Anund och Sigar, hvilka stridde mot hvarandra, här *bröto* brödrafriden. Den har ock blifvit kallad *Höga-hed*, som man tror af de grafhögar, som der finnas, under namn af *Lanna-högar*. Konung Anund skall hafva fallit i striden och fått sin graf vid en ek, kallad *Kungs-eken*. Allt detta är dock obestyrkt.

Anunds hög, nämligen Braut Anunds, se Badelunda ås.

Anundsjö, en socken, belägen högst uppe i Ångermanlands Norra fögderi af Hernösands län, 210 fot öfver hafvet. Dess areal utgör icke mindre än 630,272 tunnland, af hvilka 15,000 äro sjöar och kärr. Denna socken är mycket olik de nästgränsande derigenom, att de stora skogarne, i synnerhet de, som ligga norr och vester ut, äro föga odlade genom nybyggare; men skälet till detta förhållande inses lätt, då man får veta, att stora skogar ännu i slutet af förra århundradet betäckte halfva socknen. Socknen har en norrländsk natur, sådan den fordom var, enkelt vacker, ehuru dess inbyggare icke gjort något för sina boståders förskönande. Landet är bergigt, skogbeväxt och uppfyldt af en mängd sjöar och vattendrag, af kärr och mossar i skogsbygden; den odlade jorden är dock fruktbar. Näringarne äro desamma som i hela Ångermanland, de hufvudsakligaste dock åkerbruk och boskapsskötsel. Socknen består nu af $47\frac{1}{8}$ mantal; i sednare hälften af förra århundradet var hemman-talet $40\frac{27}{96}$ mant., hvaraf $38\frac{1}{2}$ skatte och $1\frac{75}{96}$ krono. Folkmängden var 1760 endast 921, 1810 omkring 1,600, 1840 2,537 och 1856 3,026 invånare. Socknen har både fast och ambulatorisk folkskola, med 1 examinerad lärare. Den förra besöktes 1856 af 8 gossar och 1 flicka, den sednare af 65 gossar och 59 flickor; dessutom erhöllo 185 gossar och 175 flickor undervisning hemma; tillsammans 258 gossar och 235 flickor. Skolbarnens antal var således 493. — Anundsjö utgör ensamt ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen i Ångermanlands nordvestra kontrakt af Hernösands stift. Från år 1652 till 1699 har Åsele socken varit annex till Anundsjö, men blef då frånskiljdt. Kyrkan, af sten, belägen vid vestra ändan af Anundsjön, $12\frac{3}{4}$ mil från Hernösand, är gammal och anses vara uppbyggd på 1200-talet, men har dock icke några fornminnen förvarade. Hon är 38 aln. lång och 18 aln. bred; har intet torn, men så mycket prydligare klockstapel, som har 2 klockor och ur med visareverk åt fyra sidor, som skall vara uppsatt af en sockenbo, Per Sakrisson i Kubbe, den tiden känd i orten som en konstnär. Utom sakristian och tvänne kyrkportar härstädes, har han äfven byggt Junsele kyrka och Sidensjö kapell. — Minnesmärken finnas icke inom socknen; men om några ställen härstädes har man gamla sägner. Vid Önska by, belägen 2 mil vesterut

från kyrkan, är en hög sandhed, som har en smal $2\frac{1}{2}$ alnars bred väg med djup tvärsluttning på sidorna, hvilken hed kallas *Önskans remen*. Det berättas, att en hustru med sitt barn der en julmorgon omkommit, och påstås, att Önska by, som förut hört till Sidensjö socken, i anledning af denna olycka blifvit lagd till Anundsjö. Om *Antals-berget* äro många berättelser, huru en jätte deruti haft sin bostad, med mera dylikt. *Middags-berget* på byn Sörflärks egor har en källa med godt vatten öfverst på sin spets. Från Pulsjö- och Surbergen kan solen midsommartiden ses hela natten, utom $\frac{3}{4}$ timma, som hon är under horisonten. — Någon betydlig egendom finnes icke inom socknen. Adress: från söder Bjästa, från norr Nordmaling.

Apalsjön. Sjö i Södermanland, som genom en liten å afbördar sig i Östra Hjelmaren.

Apelnäs, en sätesgård i Björketorps socken och Bollebygds härad af Wenersborgs län, består af Apelnäs 1 mantal säteri, Hede 1 mantal frälse och brukas under Smedstorps säteri i samma socken. Dessa egendomar tillhörde fordom öfversten W. Pendiel, född i Skottland och död i Sverige 1695, 1758 assessor Bilberg och löjtnanten Kierulf, omkring år 1820 hr Jakob Dahl och år 1829 bönder.

Apelnäs, en sätesgård i Roasjö socken, annex till Sexdräga pastorat i Kinds härad af Wenersborgs län. På gärdet finnes en betydligt hög jordås, 600 alnar lång, som sammanbinder 2:ne större jordkullar; denna ås synes knappt vara bildad af naturen, utan af menniskors händer.

Apelsäter. Gård i Bohuslän, Lurs socken af Tanums härad, väl bebyggd och försedd med en utmärkt vacker trädgård, anlagd af Direkt. H. J. Brunius, som egde gården i början af 1840-talet. Gården är gammal och nämnes redan i Hakon Hakonssons saga, der den kallas *Abalsæter*. Det var här som Skule Jarl år 1221 under en nattlig öfverrumpling dödade 90 Ribbungar med deras anförare Gunnar Aserson, men sjelf dervid förlorade sin banérförare, Amund Åkaft, som blef skjuten genom strupen med ett spjut. Såsom de stupade Ribbungarnas grafställe uppgifvas en rund ättekulle och spår efter 3 förstörda dylika, som finnas vid gården, och det synes icke omöjligt, att de stupade blifvit jordade i eller omkring dessa gamla hednagrifter. Vid gården finnes äfven en rund krets, bildad af 9 st. stenar, af hvilka likväl 2 äro bortförda. — Apelsäters gård består af 1 mantal kronoskatte, och till egendomen höra qvarnar i den förbiflytande ån. Nuvarande egaren är förre kapten-löjtnanten vid flottan, C. G. Wiens.

Apelås, ett säteri om 1 mantal i Jösslunda socken, annex till Sunnersbergs pastorat i Kållands härad af Mariestads län. Tillhörde löjtnanten O. C. Roos 1814 och Kgl. sekreteraren C. U. Roos 1831.

Appuna, en socken i Göstrings härad af Linköpings län, har en areal af 2,106 tunnland, af hvilka blott 15 äro sjöar och kärr. Den är helt och hållet ett slättland med några obetydliga kullar här och der, ringa skogsmark vid sydöstra gränsen samt lutning i allmänhet mot Tåkern, dit ett litet vattendrag i söder utgår genom Wäderstad. Jordmånen är dels lera, dels svartmylla på lerbotten och räknas för den bördigaste i hela häradet. Skog så godt som ingen. Näringar äro åkerbruk och boskapsskötsel. Socknen består af 23 oförmedlade och $18\frac{1}{4}$ förmedlade mantal, hvaraf $14\frac{1}{4}$ skatte, $1\frac{1}{2}$ krono och $2\frac{1}{2}$ frälse. Det mesta utgöres af byar och tillhör allmoge; socknen hade 1810 382, 1840 427 och 1856 427 invånare. Socknen har fast folkskola, med 1 examinerad lärare. År 1856 besöktes skolan af 26 gossar och 30 flickor, dessutom undervistes 2 gossar i allmänt läroverk samt 2 gossar i hemmet; tillsammans 30 gossar och lika många flickor. — Appuna har, åtminstone från reformationen, varit annex till Hofs regala pastorat i Göst-

rings kontrakt af Linköpings län. Kyrkan, belägen 3/4 mil från Skenninge, är mycket gammal, af kalksten och hvälfd, har förr haft torn och måladt takhvalf. I kyrkan är en graf för Lunna säteris egare. Nämnda gård är den betydligaste i socknen. Socknens namn skrefs *Appunda* eller *Aponda* i början af 1300-talet. Adress: Skeninge.

Aranäs, eller **Årnäs**, en egendom i Forshems socken och Kinne härad af Mariestads län, är belägen på en i Wenern utskjutande udde, 1 mil från Skara och ej långt från Kinnekulle. Inan vi gå vidare i denna urgamla gårds beskrifning, torde det vara nödigt meddela, att det icke är kändt, hvarest det i äldsta urkunderna så mycket omtalade Aranäs verkligen varit beläget. Ett annat Arnäs ligger i Ljushults socken och Kinds härad af Wenersborgs län, hvilket äfven tillägges en hög ålder och som äfven haft en befäst borg; vid båda äro historiska minnen fästa. Det är således en svår uppgift att lösa, till hvilketdera ställe man bör förlägga flera af de tilldragelser, som historien och sägner omtala hafva egt rum på Aranäs. Här komma således de af äldre författare gjorda uppgifterna härom att följas, och öfverlemnas saken för öfrigt till fornforskares granskning och omdöme.

Nästan sammanstämmande uppgifva Messenius, Rhyzelius, Olaus Magni, Ericus Olai och andra, att det nu ifrågavarande Aranäs redan under hednatiden varit en konungaborg och den äldsta i Westergötland och derefter ett befäst slott, hvars prakt öfverträffat allt hvad man i den vägen då sett i Sverige. Detta låter något öfverdrifvet; men det är ofvannämnde författares utsago, och det får stå för deras räkning. Vidare uppgifva de, att slottet skall i synnerhet varit i sin största glans i Olof Skötkonungs och hans söners tider omkring år 1000. Derefter har man inga underrättelser om Aranäs, förrän i medlet af 1200-talet, från hvilken tid de blifva historiska. År 1256 belägrades och förstördes slottet af Danskarne; men det blef åter iståndsatt. Riksmarsken Thorkel Knutsson innehade det sedan och vistades mycket derstädes; men det är icke kändt, om han egde det, eller om han der residerade i egenskap af förmyndare för hertigarne Erik och Waldemar. Hit till Aranäs bjöd han år 1304 kon. Birger och dess nyssnämnde bröder på gästabud, hvarom mera längre ned. Aranäs tyckes derefter blifvit indraget till kronan, troligen efter hertigarnes rysliga död, då en del af deras gods fråntogos deras arfvingar, hvilken indragning visar sig deraf, att Aranäs först anslogs till klostergods, sedan till förläningar och slutligen till Skara biskopsstol. År 1308 hitflyttades klosterfolket i Gudhem, emedan de der ledo brist på vedbrand och hade alltför mycken gästning; när de återflyttade till Gudhem, är obekant. Gudhems kloster kallas derför i gamla handlingar både Rackeby och Aranäs. År 1366 skänkte konung Albrecht Aranäs, som då kallas kungsgård, till Gerhard Snackenborg. Konung Magnus Smek pantsatte år 1371 godset till biskop Nils och Skara biskops-säte för en summa af 1,000 mark penningar, som han lånt af biskopen, hvilket stadfästes af påfve Urban V år 1379; men Snackenborg återbetalte biskopen de lånta penningarna och behöll Aranäs. Det är dock troligt, att biskoparne i Skara på något sätt sedan åtkommit gården och derpå behållit den till reformationen. Efter denna tid hafva nedannämnde innehaft gården. År 1632 voro landshöfdingen i Wermland Olof Stake och hans husfru Anna Ribbing uti besittning af densamma och, efter Stakes död 1664, hans arfvingar och afkomlingar till reduktionen 1681, bland dem riksrådet friherre Gustaf Posse, som skref sig till Aranäs och afled 1676; han var först gift med E. Banér och sedan med M. Berndes. År 1683 tillbytte sig assessoren i Svea hofrätt Bengt Sparre kungsgården af kronan mot hemman i Södermanland, och Årnäs, som egendomen derefter kallas, blef frälse. Det egdes sedan af generalmajoren friherre C. G. Roos, död 1722; öfverste-löjtnanten J. G. Carlström genom gifte 1723 med fröken C. Roos; lagman C. von Numers 1740—1750 och derefter öfverste-löjtnanten

B. Storckenfelt. År 1779 köpte riksrådet grefve Ulrik Scheffer egendomen, och efter hans död stjufsonen, h. exc. grefve M. Brahe, som åter år 1800 försålde den till kommerserådet B. H. Santesson, egare år 1833.

Att Arnäs egendom blifvit tidigt bebyggd, är säkert, och det är icke otroligt, att här varit en större borg redan under hedentid och sedan ett befäst slott långt före förstörelsen genom Danskarne 1256, samt att slottet beboddes af kongliga personer 1304, hvilken sednare uppgift är historisk sann. Huru detta slotts storlek och utseende varit, kan af de obetydliga lemningarna icke bestämmas. Man ser ännu spår af grafvar, som omgifvit slottet, ehuru flera af dem i sednare tider genom odlingar och trädgårdars anläggande blifvit igenfyllda och jemnade. I dessa grafvar har man ofta under gräsvallen funnit huggna stenar, som utan tvifvel varit använda till grafvarnas anläggning, äfvensom spår af vindbroar, som varit deröfver lagda. Den fordna vägen till slottet var med stor kostnad anlagd. Den nuvarande karaktersbyggningen, af trä, är uppförd af grefve Scheffer på samma ställe, der det fordna slottet stått, och är rätt vacker. Här finnas ock flera planteringar.

År 1803 erhölls privilegium för ett glasbruk på Aranäs, och 1804 började blåsningen. Med glasbruket var förenadt ett pottaske-kalsiner- och raffinerverk. Bruket var inrättadt för Böhmiskt fönster- eller så kalladt taffelglas. En besparingsfond var gjord för arbetarne. Glasbruket nedlades år 1813 och låg sedan nere till 1836, då endast buteljblåsning egde rum, som sedan alltjemt fortgått; och drifves bruket nu med 8, stundom 16 deglar, hvarvid 20 glasfabrikanter och omkring 50 andra arbetare sysselsättas, och uppgår tillverkningen årligen till omkring en million buteljer.

Godset består af 1 mantal säteri, $1\,^{13}/_{16}$ mant. frälse samt $^{1}/_{8}$ mant. kronoskatte, och utgöra åker och äng omkring 800 tunnland och skogen, särdeles väl vårdad, 1,400 tunnland. 20 bönder och torpare utgöra hela gårdens behof af arbete samt körslor. År 1855 nybyggdes en såg med turbin och qvarn med 2 par stenar. Skeppsvarf finnes. En skola är på egendomen inrättad, der undervisning lemnas åt brukets och gårdens barn. — Egare sedan 1849 är brukspatron Wadström.

Såsom ett minne, fästadt vid Arnäs, kan omnämnas en tilldragelse inom kongliga Folkunga-ätten. Som man af historien känner, herrskade mellan konung Birger och hans bröder, hertigarne Erik och Waldemar, en beständig oenighet, som ofta urartade till våldsamma uppträden. Marsk Torkel Knutsson använde allt sitt bemödande, för att förmå dem till förlikning, men gemenligen utan framgång. För att vinna detta ändamål, inbjöd han så väl konungen som hertigarne till gästabud på Aranäs om våren 1304, på det han, under ett gladt samqväm och med lugn måtte få arbeta på en broderlig sämja dem imellan. Genom sin kloka och lugna framställning angående saken, lyckades han slutligen att tillvägabringa en förlikning, och en skriftlig förklaring af hertigarne uppsattes den 30 April ofvannämnde år, deri de, bland annat, förbundo sig, att de icke, utan konungens tillstånd, skulle resa ur riket, ej besöka konungen, utan att vara kallade och ej med större medfölje än konungen i det fallet utsatt. Hertigarne underskrefvo denna förbindelse; men kraften af densamma räckte dock icke länge; det misstroende, som alltid rått mellan bröderna, ökades fastmer och blef ett upphof till olyckor för kungliga huset och riket.

Arboga. Uppstad vid Arboga Å, $1\,^{3}/_{8}$ mil från dennas utlopp i Mälaren, $15\,^{3}/_{4}$ mil land- samt 14 mil sjöväg från Stockholm, är sannolikt en af Sveriges äldsta städer, hvars första ursprung man icke känner, likasom icke heller anledningen till stadens namn. Med detta sistnämnda hafva antiqvarierna haft mycket att syssla; med anledning deraf, att stadens vapen är en örn, har man t. ex. förmenat, att namnet, som förkortadt uttalas »Arbo», skall betyda »örnboet»; men det sannolikaste lärer väl dock vara, att namnet Arboga härleder sig från *ar*, å, och *boga*, så

att Arboga skulle betyda »staden vid åkrökningen».

Dessa antiqvariska spekulationer kunna vi imellertid gerna lemna åsido, för att i stället öfvergå till den gamla stadens, — »gammal som Arboga gata», säger ordspråket, — verkligen märkvärdiga och med hela Sveriges i allmänhet på det närmaste sammanhängande historia. Redan under hedendomen och den första christna tiden tyckes Arboga hafva varit en betydande ort, om man får sluta af de talrika ättehögar, som finnas nära staden, hvarförutan man här tror sig hafva funnit spår efter en offerlund. Derjemte förekomma qvarlefvor af flera borgar och fästen. Så har en half mil öster om staden, på en holme i Arboga Å, legat ett slott, hvilket anses hafva varit det starka fästet Åkersborg, hvarifrån man velat härleda namnet på Åkerbo härad; — på Herrängen, invid staden, låg fästet Ragvaldsborg; — på Skansberget, vester om staden, ser man vidsträckta lemningar af skansar, och söderut skola också tvänne stora borgar hafva varit belägna. Alla dessa försvarsverk tyckas antyda, att staden varit en vigtig ort, som behöft på bästa sätt omvärnas. — Under medeltiden lär Arboga likaledes hafva varit ganska ansenligt, och man tror sig med säkerhet känna, att staden då hade minst 4 kyrkor, 3 kloster, 4 kapell och dessförutan flera s. k. gillen. Hvar tre af dessa kyrkor, nämligen *St. Olofs*, *St. Petri och Pauli* samt *Helgeands-* eller *Hospitalskyrkan*, varit belägna, vet man nu mer icke med bestämdhet. St. Olofskyrkan säges väl hafva legat vester om staden, på det s. k. Nästqvarnsgärdet, men nämnes icke mer sedan slutet af 1200-talet; Petri- och Paulikyrkan omtalas visserligen sednare; men läget känner man icke, utan tros det, att hon nedbrunnit 1468, och Helgeandskyrkan (kanske på samma plats som det nuvar. Rådhuset) anses hafva varit sammanbyggd med Franciskaner-klostret. De 4 kapellerna voro: *Hel. Svens kapell*, söder om staden, — *Stæ Catharinæ*, vid gamla storgatan, nära tullen, — *Helge Korskapellet*, norr om ån, och *St. Andreæ kapell*, som utgör en del af nuvarande stadskyrkan. Det största och äldsta bland klostren var det möjligen med Helgeands-kyrkan sammanbyggda *Franciskaner-klostret*, hvilket berättas hafva blifvit anlagdt af Magnus Ladulås år 1285 och skall hafva intagit hela den plats, der nu rådhuset, Jerntorget och stadskyrkan ligga. Ett år 1320, under Magni Smeks regering, anlagdt *Dominikaner-kloster* skall hafva legat söder om ån, och det tredje *klostret*, tillhörigt nunnor af *Benediktiner-Orden*, anlagdt 1308 i Birger Magnussons tid, tros hafva legat nära Franciskaner-klostret, på samma plats, der nu stadskyrkan står. Man tror sig nere vid åbrädden se lemningar efter ett hvalf, genom hvilket klostrets nunnor gått för att hemta vatten, »på det de icke skulle behöfva komma i mannaåsyn.» Detta kloster lär imellertid hafva blifvit upphäfdt efter den brand, med hvilken staden hemsöktes 1468, ty Franciskaner-orden egde klosterbyggnaden 1476 och förvandlade den till det ofvannämnda St. Andreæ-kapellet. Detta kapell skänktes af Gustaf I till staden och blef som *stadskyrka* invigdt först 1651 åt den Hel. Trefaldighet. Den dittills begagnade stadskyrkan, *St. Nicolai*, nu landsförsamlingens kyrka, skall vara byggd af Magnus Ladulås.

Arboga har varit sätet för talrika och vigtiga riksdagar, bland hvilka den första uppgifves vara det år 1307 af hertigarne Erik och Waldemar sammankallade riksmöte, der en förlikning uppgjordes mellan hertigarne och konung Birger, som derefter sattes i frihet. Någon tid efteråt, 1350, härjades staden af digerdöden, som här lär hafva anställt stor förödelse. — Under Engelbrechts frihetskrig höllos här 3 riksmöten, och på det första af dessa, 1434, valdes Engelbrecht till rikets höfvidsman. På Arboga riksdag 1440 nedlade Karl Knutson riksföreståndersskapet mot vederlag af Finnland och Öland, samt valdes Christopher af Baiern till Sveriges konung. På Arboga riksdag 1471 utsågs Sten Sture den Äldre till riksföreståndare. Från denna riksdag och den »läst Tyskt öl», hvarmed bönderna skola hafva blifvit förmådda att gifva sina röster åt Sturen, vill man härleda det

gamla ordspråket om Arboga-ölet, att »det kommer efter». Imellertid menar en annan tradition, att detta ordspråk härleder sig från slaget vid Tillinge år 1365, i hvilket Magni och Håkans här blef slagen, för det den af det goda ölet i Arboga lät uppehålla sig för länge, så att den kom alltför sent fram till valplatsen. (Ett annat ordspråk om »all den peppar i Arboga är», torde syfta på stadens vidsträckta specerihandel i medeltiden.) Kort före Sturens val till riksföreståndare hade Arboga (1468) af Erik Karlsson Wase, som slagit Karl VIII:s höfvidsman Nils Sture, hvilken med sitt folk stod i staden, blifvit plundradt och nedbrändt. Derföre fick också staden på riksdagen 1480 skattefrihet på 6 år, och alla de, som ville bygga stenhus, benådades med samma frihet på 12 år; men redan 1513 hemsöktes Arboga af en ny eldsvåda, hvilken föranlät Sten Sture den Yngre att eftergifva alla utskylder till kronan på 12 år. Under sista året af denna period härjades staden af en ny brand.

Imellertid tyckes staden ändock hafva bibehållit sin vigt, ty samma år den sistnämnda branden inträffade, 1525, hade Gustaf I till Arboga sammankallat en ny riksdag, hvilken dock måste flyttas till Westerås. Under gamle kung Göstaf höllos icke desto mindre 7 riksdagar i Arboga, deraf tvänne på ett år, 1532. Kung Gustafs sista riksmöte här hölls 1546, och vid denna riksdag beviljade ständerna ett lämpligt underhåll åt konungens söner. Af vigt är Erik XIV:s riksdag i Arboga 1561, på hvilken ständerna antogo de 43 s. k. »Arboga-Artiklar», genom hvilka hertigarnes rättigheter och skyldigheter bestämdes. År 1597 hölls den af hertig Carl utlysta »enighets- och ståndaktighets-sammankomsten» i Arboga, der Carl enhälligt anmodades att träda i spetsen för rikets styrelse. Tvänne år sednare lärer en ny riksdag hafva varit hållen i denna stad, som derjemte var sätet för herredagar 1637 och 1657, den sistnämnda det sista bland de talrika riksmötena i Arboga, hvilkas sammanräknade antal uppgifves till icke mindre än 32. Dertill komma ytterligare flera prestmöten under medeltiden, inalles 7, det första hållet 1297, det sista 1474. Allt detta tyckes ovedersägligen ådagalägga stadens vigt, och ända till 1647 innehade också Arboga 14:de rummet bland Sveriges städer, men nedflyttades sedan till det 24:de och innehar nu N:o 31.

Arbogas äldsta privilegier äro utfärdade år 1480 af riddaren Nils Sture, som efterskänkte den ränta, staden af ålder och i många konungars och herrars tid utgjort. Af Gustaf I fick staden privilegier 3 särskilda gånger; Johan III gaf 1576 Arboga rättighet till fri handel på sjöstäderna utom skärgården, och äfven Carl IX och Gustaf Adolf vårdade sig synnerligen om Arboga. Carl IX uppmuntrade på det högsta »harneskmakeriet» i Arboga och tillät 1607 stadens harneskmakare att upprätta ett eget faktori; men fastän detta yrke ännu 1720 var ganska talrikt representeradt, upphörde det dock småningom med bruket af harnesken och förvandlades till det nuvarande plåtslageriet. I Gustaf Adolfs tid fanns i Arboga ett mynthus, der åren 1626 och 1627 de s. k. Arboga klippingar och fyrkar präglades. Sedan 1551 hade Arboga en »kungsgård», der drottning Katarina Stenbock och Johan III ofta vistades; prinsessan Cecilia med sin gemål, markgrefve Christopher af Baden, höllo hof i Arboga från 1571 till 1579, dock icke på denna »kungsgård»,*) hvilken nedbrann redan 1569 och sedan icke blef återuppbyggd, emedan Carl IX skänkte till staden den jord, som tillhört kungsgården, mot en årlig afgift af 38 sk𝔗 koppar, som dock efterskänktes af Gustaf den Store. Cecilia residerade på »kungshuset», den af Gustaf I till staden skänkta fordna Helgeands-kyrkan; detta kungshus öfverlemnades af drottning Kristina 1634 åter till staden och förändrades till rådstuga. — I sednare tider har Arboga åtskilliga gånger lidit af eldsvåda, t. ex.

*) Det till staden hörande, ehuru i landsförsamlingen belägna *Koberg* var den fordna kungsgården och kungsladugården. Stället kallades en tid *Kohagen* och hade ett Holländeri. (Handskrift af prosten Wessén, förvarad i Arboga landskyrka.)

1569 och 1650, hvarförutan på Bartholomei-dagen 1743 åskan slog ned i rådstugan midt under rättens session, utan att dock någon vidare olycka inträffade. Utom dessa olyckor bidrog anläggandet af städerna Nora och Linde samt af Hjelmare Kanal ansenligt till minskning af stadens välmåga och varuomsättningens ledande åt annat håll.

Såsom ett curiosum böra vi omnämna den s. k. »Arboga Rätt», ett sannolikt vid något af stadens gillen uppkommet stadgande om huru vid dryckeslag skall tillgå. Denna »Rätt» består af blott 5 paragrafer, hvilka lyda som följer: 1) Ingen skall skänka i, utan värden eller den han i sitt ställe förordnar; 2) ingen skall sätta ifrån sig bägaren, förrän han tömt den; 3) ingen skall låta slå i derimellan eller hålla uti, medan värden skänker i; 4) gör någon det, böte med att tömma en full bägare; 5) nekar någon härtill, uteslutes han ur laget. Carl XI lär under sitt vistande i staden en gång hafva brutit mot någon af dessa artiklar, och då värden erinrade honom derom, sade konungen skämtande: »efter detta är Arboga Rätt, skall det ock så förblifva hädanefter», och fogade sig villigt i föreskriften.

Bland märkeligare byggnader i Arboga förtjena följande anföras: 1) *Stads-* eller *Nerkyrkan*, så kallad efter sitt läge nedanföre den andra, högre belägna kyrkan. Denna kyrka anses ursprungligen hafva varit ett till Franciskaner-klostret hörande St. Andreæ kapell, hvilket år 1529 af Gustaf I skänktes till staden för att förvandlas till stadskyrka. Men stadsboerna begagnade som sådan den s. k. Uppkyrkan, tilldess Johan III 1576 antydde dem, att, om de icke ville uppbygga sin kyrka, de icke allenast skulle förlora sina privilegier, utan derjemte få böta 2000 daler. Nu grep man sig an med saken; och 1593 kunde gudstjenst hållas i kyrkan, hvilken likväl invigdes först 1651 och kallades Trefaldighets-kyrkan. Hon håller 92 alnar i längd och 25 i bredd, är ljus och vacker samt prydd med flera målningar, af hvilka en, föreställande Kristi nedtagande från korset, anses vara af Rembrandt. Bland klockorna i det omkring 100 alnar höga och med småtorn försedda tornet märkes i synnerhet en, som sannolikt hör till de äldsta *oomgjutna* klockorna i riket; på denna klocka föreställas Jungfru Maria samt helgonen S. Anna och S. Martia; inskriften kring nedra kanten lyder: *Hielp I. H. S. Maria, Anna et Sta Martia. Anno Dni MCDVIII.*

2) *Landskyrkan* eller *St. Nicolai*, äfven *Uppkyrkan* kallad med anledning deraf, att hon ligger högre än Stadskyrkan, skall vara byggd af Magnus Ladulås och håller 60 alnar i längd samt 40 i bredd. Altartaflan, i konstrikt träsnideri, anses härleda sig från Trondhjem och hafva blifvit antingen tagen under Erik XIV:s krig eller också hitskänkt under Unionstiden; andra anse henne vara ett krigsbyte från Ryssland eller Polen. Tornet, som blef färdigt 1652 och har en hög spira, består af tegel från det fordna Dominikanerklostret och är uppfördt af *Anders Tornresare*, som skall hafva byggt omkring 22 olika torn, mest i Westmanland och Södermanland, men äfven i Falun och Carlstad. Arboga stads- och landsförsamlingar skiljdes 1657 från hvarandra, men äro nu åter förenade och bilda, tillika med Sätterbo annex, ett regalt pastorat af första klassen.

3) *Rådhuset* var först af trä; men sedan skänktes, som vi redan berättat, Helgeandskyrkan af Gustaf I (1531) till staden att inredas till rådhus, hvilket dock ej kom till verkställighet. Kyrkan nedbrann 1564, återföll till kronan, iståndsattes och begagnades till »kungshus». Sedan Kristina åter (1634) lemnat detta åt staden, förändrades det till rådstuga, och ett torn uppsattes på vestra gafveln. Denna byggnad nedrefs imellertid 1758, då nuvarande rådhuset uppfördes; detta har sedan dess undergått flera reparationer, sednast 1852—1854, då kostnaden för reparationen uppgick till 8,694 rdr bko.

Utom rådhuset och kyrkorna har staden blott 4 stenhus, deribland ett rätt stort och ansenligt, grundlagdt af stadens utmärkte välgörare, assessoren Ahllöf, och af gammalt utmärkt med benämningen »Arboga stenhus».

Arboga stad, som reglerades efter branden 1650 och då innehöll 310 bebyggda gårdar, är till formen en aflång fyrkant, bestående af tvänne delar, norr och söder om ån, hvilka förenas med en bro. Staden har två torg, Stortorget, söder om Norra Storgatan (eller Nygatan) samt Jerntorget. Under åren 1852 och 1853 blefvo, hufvudsakligast genom den för staden synnerligen nitiska d. v. borgmäst. Stolpes åtgärd, de norr och öster om stadskyrkan belägna gator, som förena Jerntorget med en större plats, som blifvit inköpt till Hamntorg, utvidgade, stensatta och försedda med trottoirer, hvilket allt, tillika med inköpet af Hamntorget, medförde en kostnad af 6,218 rdr bko. Strax invid staden ligger en nu fullständigt ordnad och planterad vacker begrafningsplats. Den nätt och ordentligt byggda staden har en vacker skeppsbro och derinvid bangård för Arboga—Örebro-jernvägen, hvilken öppnades den 29 Aug. 1857. — Sedan 1854 pågår arbete med uppmuddring af Arboga Å.

Arboga stads befolkning uppgick 1855 till 2,308 personer eller 223 mer än 1850, och hade d. 1 Jan. 1858 höjt sig till 2,624 samt tyckes stadd i jemnt tillväxande. Stadens näringsfång äro handel, handtverkeri, sjöfart, faktori-rörelse och jordbruk, hvartill 1855 kommit ett bränvinsbränneri, som drifves med ånga. Vid 1855 års slut hade staden 10 handlande med öppna bodar, i hvilka såldes hufvudsakligast spannmål, salt, viktualier, kramvaror och alngods. Antalet af burskapsegande handlande och enkor var 18, med en sammanlagd bevillning af 276 rdr 16 sk. bko, hvarförutan 3 qvinnor idkade handel. — Handtverkerierna sysselsatte 64 mästare och husbönder samt 133 gesäller, lärlingar och andra arbetare, af hvilka sistnämnda 26 hade rätt att till sitt försörjande förfärdiga handtverkerivaror. Bevillningen för handtverksrörelse år 1855 utgjorde 237 rdr, och sammanräknade tillverkningsvärdet uppgick till 41,826 rdr bko. — Vid det nämnda bränneriet tillverkades 45,000 kannor bränvin; utom detsamma funnos i staden inga andra fabriker än ett större garfveri och 4 färgerier, hvartill sednare tillkommit ett gjuteri och machinverkstad, hitflyttadt från Krokfors och anlagdt i stor skala. I Arboga finnes äfven ett boktryckeri.

Till sjöfart begagnades ofvannämnde år 20 seglande fartyg om tillsammans $772^{5}/_{100}$ läster samt 1 jernångfartyg, hvartill sedan ytterligare kommit 2 lastdragare-ångfartyg, Kungsöhr och Ahllöf. De flesta resorna skedde på Stockholm, ehuru några bland stadens fartyg gått på Göta kanal och Norrland m. fl. inrikes orter samt ett till och med besökt nordtyska hamnar. Från staden utfördes hufvudsakligen metall-effekter, viktualier, spannmål och kreatur, på de sednare åren äfven plank och bräder. Spannmål, saltvaror och styckegods utgjorde de hufvudsakliga retour-frakterna. — Faktori-rörelse drefs 1855 af 4 personer.

Fattigförsörjningen, som 1850 kostade 1,154 rdr bko, uppgick 1855 till 3,598 rdr samma mynt, som utdelades till 65 fattighjon och underhållstagare samt användes till en matinrättning för fattiga. En år 1854 här upprättad »Fruntimmers-förening» har af fattigvården öfvertagit alla åt dennas omsorg hemfallna barn, hvilka för närvarande utgöra ett antal af 25 och vårdas på ett af föreningen stiftadt barnhus. För hvarje barn erlägger stadens fattigvård till föreningen 50 rdr rmt om året; men dessförutan eger föreningen inga andra tillgångar än några smärre donationer. Samma Fruntimmers-förening har nu, mot ett årligt anslag af 1,200 rdr rmt, öfvertagit stadens mat-inrättning, der fattiga bespisas, och en måltid gifves åt alla med pass försedda genomvandrare, hvilkas antal i Maj 1858 uppgick till mer än 100. Genom dessa inrättningar är så mycket vunnet, att alla tiggare inom staden alldeles försvunnit. — O. Ahllöf inrättade genom testamente 1740 i staden ett barnhus, ursprungligen ämnadt för 10 flickor och 12 gossar, ehuru nu inalles blott 10 barn kunna underhållas derstädes, en följd af penningevärdets försämring. Dessutom finnes den s. k. Näfska testamentsfonden, 45 ¼ donerade mantal, till understöd för blesserade soldater vid Westmanlands regimente, samt en annan

donation af 400 tunnland, hvaraf räntan tillfaller äldre borgare och deras efterlemnade enkor.

Stadens undervisningsverk bestodo 1855 af en pedagogi, med en lärare och 35—40 lärjungar, och en folkskola, med en lärare, samt en flickskola, med en lärarinna. Vårterminen 1856 undervisades i folkskolan 76 gossar och 67 flickor; anslagen af folkskolemedel utgöra omkring 300 rdr rmt; men flickskolan har derjemte en årlig gratifikation om 150 rdr rmt af H. M. Konungen samt uppbär dessutom räntan af 1,200 rdr rmt donerade medel.

Arboga stad hade 1855: 337 hus och tomter samt egde 27 hemman eller 3,722 tunnland jord (deraf 605 åker, 686 äng och 2,431 skog). Utsädet var 360 tunnor spannmål och 150 tunnor potates, hvaraf skördades 2,270 tunnor spannmål och 1,200 t:r potates, efter afdrag för utsädet. I staden underhöllos 65 hästar, 60 oxar, 220 kor, 130 st. ungboskap, 140 får och 110 svin. Hela det uppskattade värdet utgjorde 347,500 rdr bko, deraf 84,297 för stadens jord. — Stadens bevillning uppgick till 2,010, bränvins-afgiften till 16,745 och samtliga statsbidragen till 38,591 rdr bko. Kostnaden för stadens styrelse steg till 3,386 och för kleresiets underhåll till 2,113 rdr bko.

Staden är skyldig att hålla 16 båtsmän. Dess vapen är en örn med utsträckta vingar och klor.

Arboga. Gästgifvaregård uti Arboga stad och Westerås län (Westmanland); skjutsar till:

Fellingsbro (i Nerike, Örebro län), v. n. v. . . . . $1\frac{1}{4}$ mil.
Kungsör, öster ut . . . . $1\frac{1}{2}$ »
Köping, n. o. . . . . . . $1\frac{3}{4}$ »

Arboga, ett kontrakt i Westerås stift, innefattar följande pastorater: Arboga stads- och landsförsamling jemte Säterbo; Himmeta; Medåker samt Vestra Schedvi. Karlskyrka och Torpa ligga i Westerås län, men tillhöra V. Rekarnes kontrakt i Strengnäs stift.

Arboga, en socken i Åkerbo härad af Westerås län, ligger rundt omkring staden af samma namn, på ömse sidor om Arboga å, och har en areal af 16,547 tunnland, hvaraf 420 äro sjöar och kärr. Norr om ån är en bördig slätt med lerhaltig jordmån och tätt bebyggd; endast utefter gränsen vidtager en sandig skogshed. Ett vattendrag af flera grenar, från ofvanför liggande socknar, utfaller i nämnde å längst i öster; på södra sidan åter om ån möter genast Köpings-åsen, som äfven här är brant, men utbreder sig åt söder till en jemnare bygd kring Fröshammarsviken, i hvilken några små vattendrag utfalla från sjöarna Toften, Tjurlången m. fl.; den nordligare Gålsjön har sitt utlopp i Arboga-ån. Jordmånen är hufvudsakligen lera, men sandblandad och stenig i skogsbygden. Näringar äro åkerbruk, boskapsskötsel, skogs- och något bergsbruk. Socknen innehåller 47 förmedlade mantal, hvaraf 34 skatte, $4\frac{5}{8}$ krono och $8\frac{3}{4}$ frälse. Folkmängden var 1810 1,286, 1840 1,369 och 1858 1,371 invånare. Socknen har fast folkskola, med 3 lärare, af hvilka 2 examinerade. År 1856 besöktes skolan af 75 gossar och 31 flickor; för öfrigt undervisades i allmänna läroverk 42 gossar, i enskilda skolanstalter 23 gossar och 30 flickor samt hemma 4 gossar och 50 flickor; tillsammans 144 gossar och 114 flickor. Dessutom begagnade 13 gossar och 17 flickor söndagsskolan. Således ett antal af 288 skolbarn. — Arboga landsförsamling är annex till Arboga stads regala pastorat i Arboga kontrakt af Westerås stift. Sockenkyrkan, St. Nicolai benämnd, ligger i staden vid dess nordöstra sida och kallas i hvardagsspråk vanligen *Uppkyrkan* till skilnad från stadens egen kyrka, som benämnes *Nerkyrkan*. Det berättas, att hon skall vara uppbyggd i konung Magnus Ladulås' tid på 1280-talet; men tornet är tillbygdt 1652. Hon har ett vackert utseende så väl till det yttre som till det inre. Altartaflan är gammal och af värde; hon föreställer Kristi nedtagande från korset och begrafning samt de 12 apostlarna. Orgelverket uppsattes 1736, då ett äldre nedtogs, hvilket sednare var skänkt till kyrkan af slägten Porse, som eger grafställe fram i koret. För

öfrigt flera lemningar från medeltiden. Socknens namn har fordom skrifvits *Arbogh, Arboge, Arbuga, Arbogha,* och i stadens gamla sigill står *Arhogharboga,* hvilket man vill härleda af *ar,* å, och *boga,* båge, på den grund, att ån kröker sig här i en båge. — Fornlemningar förekomma omkring staden af nästan alla slag, i synnerhet grafhögar, många ganska ansenliga och i mängd på vestra och södra sidorna. Lemningar efter borgar, slott och skansar äro icke heller sällsynta, i synnerhet åt vester och öster utom staden, bland hvilka, såsom de märkligaste, böra nämnas de på Herrängen efter ett fäste, kalladt *Ragvaldsborg,* och *Halfvardsborg,* nära sjön Tjurlången; hvarjemte man torde böra nämna, att vid staden fordom funnits en offerlund, och på det söder ut från staden belägna *Brattberget* förekomma stenrör, äfvensom att man också der tror sig finna en s. k. vildträdgård. Dessa fornlemningar skola vidare omnämnas på sina ställen. De flesta gårdar och byar omnämnas i medeltidens äldre handlingar. De betydligaste nuvarande gårdar äro Gäddegården, Strömsnäs eller Porsegården, Freishammar, Ellholmen och Jäders bruk. En af socknens rotar, den s. k. Hospitals-roten, innefattar hemman, som fordom tillhört Helgeandshuset i Arboga och sedan kommit under Krono-hospitalet i Westerås. Dessa hemman förvaltas nu af Kgl. Seraphimer-Ordens-Gillet. Adress: Arboga.

Arboga Graf sträcker sig 1 ½ mil från sjön Hjelmaren till Arboga-ån och börjar ¼ mil öster från staden, vid den s. k. Grafudden. Kanalen, som var gräfd långt förut, blef utvidgad under Gustaf I:s tid och under Carl IX försedd med »boolverk» samt derefter, på 1620- och 1630-talet, med 12 »slutor». Carl XI lät förändra detta till 9 slussar, hvilka blefvo färdiga 1701. År 1768 innehades hela slussverket af Örebro stad, som köpt det af kronan. Ett nytt slussverks-arbete påbörjades 1770 och blef färdigt 1776 med en kostnad af 52,222 rdr. Kronan återtog imellertid slussverket 1814 på bolagsmännens enständiga begäran; 1818 beviljade ständerna ett lånebidrag af 200,000 rdr, och 1819 började gräfningen af en ny kanal, som upptogs från Sågsjön till Arboga Å. Hela kostnaden för kanalen, som fullbordades 1830, uppgick till öfver 942,000 rdr bko. Kanalen har 7 fots djup, 9 slussar, 5 broar, 1 färja, 4 lastageplatser och en reparationsdocka. — Se vidare *Hjelmare Kanal.*

Arboga Helsobrunn. Arbogas topograph, komministern i Arboga landsförsamling, Jakob Benjamin Lohman, berättar i sin 1737 utgifna »Arboga Känning» följande om denna mineralkälla: »Några steg från Tysk- eller Sax- »källan (som hafver kosteligt fint och »klart vatten), är innebyggarne till »största både nytta och nöje en mi- »neralkälla och hälsobrunn af Gud gif- »ven, hvilken för få år åter uppfanns »(yppades ånyo 1732 och upptogs 1739). »Ty att han tillförene varit nyttjad, be- »visa the stenar, som med flit synas i »källans ursprungning vara lagde, och »thet förmodligen vid Reformationstiden. »Thessutan är mig (säger L.) af en viss »man berättadt, *att då han under krigs- »tiden med flera förnäma varit på klo- »stret Starri Tråki i Polen inquarterad, »hafver en Bernhardiner-munk af ett thär- »städes varande gammalt document* (af »år 1348. Se Tunelds Geographi 1:a »Band. 3:dje delen [6:te Uppl. Sthlm »1787] pag. 44) bevist, att väster om »Arboga stad skall vid en bäck finnas »en namnkunnig Hälsobrunn eller Mi- »neralkälla, hvilket också finnes sannt »vara.» Denna mineralkälla lärer sålunda kunna räknas bland de äldsta kända helsokällor i Westmanland och måhända inom fäderneslandet, ty sjelfva Medevi har icke flera anor att uppvisa. Nuvarande stadsläkaren i Arboga, med. dokt. Wilh. Bergmanson, anställde först 1843 och sednast, i sällskap med apothekaren Gyllencreutz, 1852, qvalitativ analys af mineralvattnet, hvarvid detta, som eger stark bläcksmak, befanns innehålla fri kolsyra, kolsyrad jernoxidul, *svafvelsyrade salter,* icke obetydligt haloidsalter med chlor samt salter med kalkjord till basis. Detta, såsom analysen visar, på en gång stärkande och

lindrigt lösande mineralvatten har, enligt doktor Bergmansons 17-åriga erfarenhet, häfdat sitt urgamla anseende och visat sig i synnerhet *särdeles verksamt mot migraine*, åtskilliga magens och tarmkanalens sjukdomar, flerårig magsyra, vissa chroniska diarrhéer, äfvensom mot frossor samt åtskilliga musklernas, benens och ledgångarnas sjukdomar, flerahanda fruntimmers-sjukdomar, bleksot och nervösa lidanden, till och med af svåraste beskaffenhet, såsom t. ex. svår katalepsi, hvilken genom detta mineralvatten nyligen blifvit grundligt botad. Brunnen har de 3:ne sista åren varit, årligen, besökt af 130 till 150 personer, hvaraf ⅓ ståndspersoner. Det af doktor Nils Gahn år 1797 uppförda gamla brunnshuset blef år 1856 af herr kapten Karl Theodor Strömberger nedtaget, hvarefter han från grunden uppförde ett nytt, vackert och rymligt brunnshus, som för närvarande har en täck belägenhet i en lummig, af lind, ask, björk, hägg, al och rönn bestående lund, planterad åren 1820—24 af doktor Gahns måg, assessoren Hultberg. Bemälte hr kapten har äfven betydligt utvidgat lokalen samt förvandlat en närgränsande, nu till brunnslokalen intagen, med sekelgamla ekar och andra löfträd tätt beväxt kulle (sedan äldsta tider Frejs eller Fröjas kulle kallad) genom anlagda spatsergångar till en engelsk park, m. m., allt med en sammanlagd kostnad af 4- till 5,000 rdr, så att brunnslokalen för närvarande är en bland de täckaste och trefligaste man inom fäderneslandet kan besöka, hvarföre äfven dokt. B. vid en af Arboga brunnsgäster den 31 Juli 1856 för hr kapten Strömberger gifven fest ansåg sig kunna helsa herr kaptenen med följande, vid detta tillfälle, afsjungna verser:

Mel.: Fröjd i hjertan och pokaler.
(Nordblom.)

Njut af fröjd, du helsokälla,
Nu du fri och skyddad är!
Låt din ådra ymnigt välla,
Visa, att du tacksam är!
Låt din Vårdare få skörda
Högsta lönen Han begär:
Tack och lof från hjertan rörda
För allt godt du dem beskär!

Se! ur nyfödd våg nu stiger
En Najad med helsans blick,
För *Beskyddaren* hon niger
Med sitt enkla, höga skick,
Och en tår i ögat blänker;
Men det är en glädjens tår
För den frihet, som Du skänker
Henne i en mängd af år.

Kan Du stå emot den sköna?
Hon, med helsans purpurkind!
Elfvors drottning i det gröna,
Lekande med vestanvind!
Kan Du neka henne bära
Till Dig fram sin hyllningsgärd?
Kan Du neka henne lära
Oss, att Du är hyllning värd?

Tag då mot den tack vi egna
Åt det nit Du visat här,
Att *så* värna, att *så* hägna,
Helsones prestinna der!
Må de lofsånger, som höra
Himlen till, från källans rund
Ännu länge nå Ditt öra
Under bönens högtidsstund!

Öfver dörren till nuvarande brunnshuset finnes anbringad följande inskription:

Helsobrunnen Winbäcken
1856.
Se! Till Ringa Öden Mig
Bestämde Ej Rätte Gifvaren
Ej Ryktet,

så att initial-bokstäfverna till hvarje ord, sammanlagda, bilda namnet: Strömberger.

Arboga Å. Ett af mellersta Sveriges större vattendrag, bildas af tre källgrenar, *Oppboga-ån*, *Linde-* eller *Vedevågs-ån* samt *Nora-* eller *Järle-ån*, och faller ut i Mälaren vid Kungsör. Den längsta af dessa källgrenar är Linde-ån, som har sina källor i sjöarna *Hörken* (853 fots höjd) och sjön *Silken* (838 f.), under sitt fortsatta lopp bildar *Ljusnaren* (547 Sv. fot) och *Råsvaln* (211 fot) samt slutar i sjön *Wäringen* (109 fot), från hvars östra sida Arboga-åns hufvudstam utgår under benämningen *Oppboga å*. I Wäringen infaller likaledes *Nora å*, som under sitt lopp bildar *Fåsjön* (295 Sv. fot), hvari *Usken* afbördar sig, och *Nora-sjön* (270 fot), som upptager *Wikerns* vattendrag. I Oppboga-ån infaller sjön *Gliens* vattendrag, och under sin ytterligare fortsätt-

ning upptager hon den från sjöarna N. och S. Mogen kommande Rockhammars- eller Sundbo-ån och flera smärre, deribland Skedvi-ån, som bildar gränsen mellan Örebro och Westerås län. Arboga-ån är segelbar till $1\frac{1}{2}$ mil från sitt utlopp. Nästan hela Arboga-åns område utgör en hastigt stigande bergstrakt, och först öster om Järle-ån, längs Arboga-åns stam fram mot Mälaren, börjar ett slätt eller långsamt sluttande och derjemte bördigt land, hvilket utgöres af Fellingsbro socken och södra delen af Åkerbo härad. — I Arboga-ån utfaller *Arboga Graf*, eller *Hjelmare kanal*, som nedstiger omkring 73 fot från sjön Hjelmaren till Arboga-ån.

Arbottna, ett frälse-säteri i Muskö kapellsocken och Sotholms härad af Stockholms län, har en vacker belägenhet på norra stranden af ön Muskö, hörande till Södertörns skärgård. Ön är nu delad i tvänne nästan lika stora trakter, hvaraf den norra tillhör denna gård och den södra frälse-egendomen Ludvigsberg, fordom kallad Skarpa. Arbottna är ett urgammalt herresäte, enligt sägen bebygdt med en fast borg i heden tid. Namnet uppgifves härleda sig af *ar*, åra, och *boþ*, bod, således årbod, ett ställe för upplag af skeppsredskap i allmänhet, ett nödvändigt hus vid ett vikingasäte, som man berättar, att Arbottna fordom varit. Af dessa sägner och ännu mer af den mängd fornlemningar, som ännu förekomma på ön, kan man antaga, att den är tidigt odlad och bebyggd, ehuru inga skriftliga bevis derpå kunna uppvisas, och under hela medeltiden har man föga underrättelser om denna märkvärdiga ö, mer än att den lydt under Häringe i Wester-Hanninge socken 1278 och, jemte detta gods, under biskopsbordet i Strengnäs. Om Arbottna sedan genom Westerås recess 1527 kom till kronan, är icke bestämdt säkert; men det är bevisligt, att gården var kronogods under Wasa-regenternas tid, emedan riksamiralen Karl Karlsson Gyllenhjelm bytte till sig densamma af kronan 1638. Derefter kom Arbottna till slägten Bååt, och riksskattmästaren friherre Seved Bååt innehade det till sin död 1669; det reducerades från hans arfvingar 1688, då gården åter kom till kronan. Sedan förpantades egendomen år 1700 till grosshandlaren Herman Hermanni, men innehades 1719 af friherrinnan A. Banér, ofvannämnde Seved Bååts dotter, till hennes död 1733, då gården köptes af riksrådet grefve Olof Törnflycht och några år sednare af friherre Hummerbjelm samt egdes från 1750 till 1757 af en Segerbrand och derefter af en Westerberg. År 1769 kom Arbottna till slägten Levin, som ännu eger det och egentligen upphöjt så väl denna gård som det tillgränsande Ludvigsberg från föga vinstgifvande hemman till förmånliga och vackra sätesgårdar. Den första egaren till Arbottna af Levinska slägten var handlanden Adolf Ludvig Levin, som köpte egendomen sistnämnde år. Han förökade och förbättrade densamma mycket och löste de underliggande hemmanen till frälse samt stiftade så väl af Arbottna som af Ludvigsberg, åt hvilket han gaf sitt namn, ett fideikommiss, som sedan öfvergick till sonen P. L. Levin och nu eges af ryttmästaren A. W. Levin. — Säteriet utgör 2 mantal och underlydande $3\frac{1}{4}$, hvaraf $2\frac{3}{4}$ under eget bruk, samt ett nyanlagdt tegelbruk vid Löfhagen. Mangårdsbyggnaden är af sten, uppförd i ofvannämnde A. L. Levins tid; förut var här ett trähus, som skall varit bebodt af kon. Gustaf II Adolf, men afbrändes 1719 af Ryssarne, uppbyggdes åter, men nu är nedrifvet. Vid egendomen är en större trädgård och vacker park. — Af fornlemningar finnas här grafhögar, der man funnit en konstigt sammanfogad messingskedja, hvilken synes hafva tillhört ett betsel.

Arbrå, en socken i Helsinglands Södra fögderi af Gefle län, har en areal af 95,325 tunnland, af hvilka 8,500 äro kärr och sjöar. Marken är bergaktig, och derimellan ligga kärr och mossar. Rådande jordmånen är sandmylla och på några få ställen lera och myrjord. Skog finnes tillräckligt. Hufvudnäringar äro åkerbruk och boskapsskötsel. Socknen, som ligger 320 fot öfver hafvet, innehåller 62 mant., jemte

annexet Undersvik $82^{33}/_{168}$ oförmedlade mantal, och hade år 1810 1,842, 1840 2,482 och 1856 2,648 invånare. Socknen har fast folkskola, som 1856 besöktes af 72 gossar och 56 flickor, och äfven ambulatorisk skola, der 72 gossar och 68 flickor undervisades. För öfrigt undervisades 1 gosse i allmänt läroverk, 27 gossar och 25 flickor i hemmet; tillsammans 172 gossar och 149 flickor. I den förstnämnda skolan är 1 examin. lärare och i den sednare 2 oexaminerade, hvaraf en är tillika klockare. — Arbrå, modersocken, och Undersvik, annex, utgöra tillsammans ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen i Helsinglands Vestra Nedra Kontrakt af Uppsala stift. Kyrkan är belägen $4^5/_8$ mil från Söderhamn och $22^5/_8$ från Uppsala. Adress: Bollnäs.

Arby, en socken i Södra Möre härad af Kalmar län, har en areal af 32,932 tunnland, af hvilka 570 äro sjöar och kärr. Socknen, som har 60 fots höjd öfver hafvet, intill hvilket den gränsar, består dels af slättbygd, dels af skogsbygd; i den förra är marken jemn, i den sednare mycket bergaktig och stenbunden. Rådande jordmånen är lera och sandmylla. Skogsbygden har ymnig tillgång på skog, hvarföre försäljning af skogseffekter och boskapsafvel anses såsom invånarnes förnämsta näringsfång. Slättbygden åter har skog till husbehof. På slättlandet är åkerbruk hufvudnäring. Socknen innehåller $45^7/_8$ mantal och tillsammans med annexet Hagby $76^5/_8$ mant. Folkmängden var 1810 1,876 och 1856 tillsammans med annexet 4,327 invånare. Pastoratet har både fast och ambulator. folkskola, med 1 examin. och 3 oexamin. lärare. År 1856 besöktes fasta skolan af 179 gossar och 162 flickor, och den ambulatoriska af 65 gossar och 29 flickor. Dessutom undervisades 3 gossar i allmänna läroverk samt 115 gossar och 129 flickor hemma; tillsammans 362 gossar och 320 flickor. Gossar till ett antal af 90 och flickor af 166 sakna undervisning. Skolbarnens antal i denna socken jemte Hagby uppgick år 1856 till 936. — Arby, moderförsamling, jemte Hagby annex med kapell, utgöra tillsammans ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen, tillhörigt Södra Möre kontrakt af Kalmar stift. Kyrkan är belägen 2 mil från Kalmar. — Nästan alla hemmanen i socknen uppbrändes af Danskarne 1564. Adr.: Kalmar.

Ardre, en socken i Kräklinge ting af Wisby läns Norra Härad, belägen på öns östra kust, har en areal af 9,373 tunnland. I denna och Alshögs socknar ligger Wisne myr om 500 tunnl. Marken är till större delen ojemn, ofta bergaktig. Rådande jordmånen är kalk och sand, här och der blandad med svartmylla. Skogen är tillräcklig för behofvet. Näringar äro åkerbruk jemte idkande af landthandel, skeppsfart och kalkbruk. Socknen består af $8^3/_8$ hemman, och hade 1810 223, 1840 nära 400 och 1856 471 invånare. Socknen har en fast folkskola, som förestås af 1 examinerad lärare och besöktes 1856 af 27 gossar och 17 flickor. Dessutom undervisades 1 gosse i allmänt läroverk samt 6 gossar och 10 flickor hemma. — Ardre är annex till Östergarns modersocken i Wisby stifts Medelkontrakt. Kyrkan, belägen $4\frac{1}{2}$ mil från Wisby, är byggd af sten i götisk stil, enligt uppgift, år 1266; Strelow säger 1166. Altartaflan är gammal, med mycket snidverk i trä. Tätt invid altarets södra sida står en liten marmorpelare, bärande en stenskål af $\frac{1}{2}$ alns tvärmått, med afledningsrör i bottnen, hvilken skål varit antingen dopfunt eller vigvattenskärl. — Ruiner efter fordna byggnader finnas här i socknen på flera ställen. Ett litet stycke nordost från kyrkan ses lemningar af gamla curati- eller presthuset, hvilket varit bygdt af huggen sten med hvälfda rum. — Vid pass 100 alnar i sydvest derifrån finnas lemningar af en s. k. *kastal* (kastell, skyddstorn) af det slag, som finnes vid flera Gotländska kyrkor. — På kapellans-bostället *Mullvalds* och vid *Bringsarve* gård äro lemningar efter gamla stenhus med hvalfrum. — I en vacker äng vid landsvägen nedanför Kopungs klint ligger ruinen af *Ardre kapell*, hvars form har varit en aflång fyrkant, 35 alnar lång och 18 alnar

bred invändigt. Dess murar äro mycket förstörda; här och der ännu 6 aln. höga. Kapellets alla hörn äro ännu qvar. På östra chormuren, helt lågt öfver marken, sitter ett stickbågigt och spetsigt trebladigt fönster, 2 alnar 21 tum bredt, hvilket varit tredeladt och haft ut- och invändigt skråa smygar. På vestra muren, som på midten alldeles rasat, står i muröppningen en grof stenbild, som, enligt sägnen, skall vara en Thorsbild. Flera stycken af bågar och annan huggen sten ligga omkring ruinen, hvars inre, likasom dess närmaste yttre är fullbeväxt af träd och buskar. Framme i kapellets östra del ligger en vacker altarhäll, 4 alnar 12 tum lång och 1 aln 20 tum bred. — Omkring 30 steg vester från ruinen är en 3 alnar djup, i kalkberget utgräfd brunn med friskaste vatten. — Det förmäles, att Gunfjaun, son till Gotlands första kända bebyggares, Tjelvars, son Hafthi och dennes hustru, Hvitastjerna, skall hafva dött och ligga begrafven i denna trakt. Af sin fader fick Gunfjaun Gotlands södra treding till besittning. Gamla, alldeles otillförlitliga sagor mena, dels att Gunfjaun byggt nämnda kapell, dels att det skall vara uppfördt öfver hans graf.

Till denna socken hör Ljugarns landthamn, omkring 5 ½ mil från Wisby, med tull-inspektion, post-expedition sedan år 1852 och lots-station. Här idkas, utom landthandel, skeppsfart och kalkbruk. År 1827 fick Ljugarn, jemte några andra Gotländska landthamnar, rättighet att direkt införa utrikes varor och på stället få dem tullbehandlade, och år 1856, i likhet med alla landthamnarna, af tullkammaren i Wisby oberoende utklareringsrätt till utrikes orter. Ljugarns hamn kallas den ankarsättning på 5 à 6 famnar sand med ler, som befinnes i bugten mellan Ljugarns kalkbruk och de s. k. Lau's holmar. Stora skepp kunna här stoppa upp och hafva godt skygd, undantagande vid stormar från OSO till NO. — Gårdarna i Ardre heta: Bringsarve, Mullvalds (kapellans-boställe), Petsarve, Alsarve, Kopungs, Ekese, Westerby, Botvalda, Hallsegårda, Botreifs, Ljugarns kalkbruk, Lauritze och Hallute. Adr.: Ljugarn.

Arendal, en egendom, belägen i närheten af Göteborg, i Lundby socken på Östra Hisingen. Här lät öfverste Staël von Holstein uppföra ett batteri i Juli 1719 och hindrade derigenom danska amiralen Tordenskjold från att framtränga till Göteborg.

Arendala, en kronoskatte-gård om 1 mantal, i Hardeberga socken, Torna härad, Malmö län, var förut by, men utgör nu mer en af byhemmanen sammanslagen gård under ett bruk, anlagd och bebyggd af Kongl. räntmästaren S. Cronsjœ, som dessutom vid denna egendom gjort många betydliga odlingar och förbättringar, men derföre icke glömt att försköna den med betydliga planteringar. År 1840 egde magasinsförvaltaren H. Zicherman gården.

Arenäs eller **Arnäsholm**, ett frälsesäteri i Willstad socken och Westbo härad i Jönköpings län, egdes af slägten Törneflycht vid 1700-talets början, år 1750 af kammarherren grefve Jakob Spens, 1760 af hofrättsrådet Klingspor, 1766 af hofjunkaren D. C. von Konow och derefter af enkefru Sparfvenfelt. Sedan såldes gården omkring 1809 till bönder.

Arfvet. Gästgifvaregård uti Stora Kopparbergs län, i vester vid Oresjön, af Ore socken och Nedan-Siljans fögderi; skjutsar till:

Böle, nordost	2 ⅛	mil.
Ofvanmyra, sydost	1 ¾	»
Skatungeby, vester	1 13/16	»

Arfvidstorp, ett frälse-säteri om 1 mantal, i Mellby socken och Kållands härad af Mariestads län. Fröknarna Kafle egde gården 1814.

Arfsjön. Urtappad sjö i Uppsala län, Hagunda härad och Järlåsa socken, som lemnat odlingsbar mark af vid pass 80 tunnland.

Arholma, en liten ö uti skärgården i Wätö socken och Bro skeppslag af

Stockholms län. På densamma är uppbyggd en ansenlig känningsbåk af sten. Norr derifrån äro tvänne höga kasar, och vid östra sidan af Arholma är ett sjömärke, som hör under norra lotsdistriktet och Stockholms fördelning.

Årils läge, eller **Årildsleje,** som det vanligen utsäges, är ett fiskläge vid Skånes vestra kust, beläget i Brunnby socken och Luggude härad af Malmö län och tillhörande Krapperups fideikommiss i samma socken. Här fångas den mycket omtyckta Kulla-sillen, som plägar komma hit mot slutet af Juli månad och qvarstannar till Michaëli-tiden; men sillfångsten har varit mycket omvexlande. Fiskläget har 56 gatuhus och bebos af ungefär lika många hushåll samt styres af en byfogde. Arildsleje har ett eget kapell, om hvars ursprung bland allmogen går en underbar och sorglig sägen. I byn Stubberup (Stubbarp i Brunnby socken?) bodde en qvinna, vid namn Helena, moder till den helige Arvid, åt hvilken man invigde kapellet. Denna fru hade gift sig andra gången med en man, som hette David. Stjuffadern lade försåt för sina rika stjufsöner, förhyrde ett skepp, på hvilket de skulle resa, för att bese främmande länder och förvärfva namnkunnighet, men stämplade med skepparen i hemlighet, så att denne tände eld i det med stenkol lastade fartyget och öfverlemnade Arvid, som var drucken, samt de öfriga åt lågorna. En stor flytande sten mottog Arvids döda kropp, förde den till stranden helt nära dit, der den aflidnes moder bodde, och hon lät nu begrafva sin son samt till hans åminnelse bygga nyssnämnde kapell. Stenen beskådas ännu med förundran af alla kommande, emedan man på densamma ser aftryck af en menniskokropp. — Enligt en annan sägen kastade sig bröderna från det brinnande fartyget i hafsvågorna och flöto i land. Man har ännu en gammal visa härom, som sjunges af fiskare och bönder i orten, och hvilken börjar sålunda:

Stolts Inger lill' var ett rosenblad,
De herrar ligga inför Brunby;
Herr David han om henne bad,
Så ynkelig gråter stolts Inger, m. m.

Aringsås, en socken i Allbo härad af Wexiö län, har en areal af 13,330 tunnland, af hvilka 1,990 äro sjöar och kärr. Här äro flera vattendrag. En å, kommande från Furen och Dansjön, utfaller vid Aringsås i Salen. Gränsbäcken mellan Kinnevalds och Allbo härader, som kommer från en sjö vid Gemmatorp och Spåningslanda, utfaller i Helgavarma å, kort förrän denna utfaller i Salen, och i samma sjö utfaller söder om Alfvestad en å, kommande från sjöar i Hjortsberga, vid gränsen af Jönköpings län. Marken är ojemn, bergaktig och stenbunden. Rådande jordmånen är svartmylla. På skog är brist. Hufvudnäringen är åkerbruk. Socknen innehåller $27\frac{5}{8}$ mantal, hvaraf $14\frac{7}{8}$ skatte, $\frac{1}{2}$ krono och $12\frac{1}{4}$ frälse. Folkmängden var 1810 586, 1840 823 och 1856 973 inv. Socknen har ambulatorisk skola, som förestås af en examinerad lärare, och besöktes 1856 af 45 gossar och 60 flickor. — Aringsås är annex till Lekaryd konsistoriella pastorat, tillhörande Allbo kontrakt af Wexiö stift. Kyrkan, belägen $1\frac{3}{4}$ mil från Wexiö, 43 alnar lång, 14 alnar bred, var en af de prydligaste i stiftet 1770 genom friherrar Koskulls på Engaholm förtjenster; är nu bland de mindre utmärkta. Vid kyrkan är slägten Koskulls graf. Strax vid kyrkoporten stå 2 runstenar; den ena stod förut på en grifthög nordost från kyrkan, den andra är yngre. De betydligare gårdarna äro Engaholm och Benestad säterier. Adress: Wexiö.

Arjeplog, en Lappmarks-socken i Lappmarkens fögderi af Westerbottens län, hade, då den var förenad med Arvidsjaur, en areal af 4,903,023 tunnland, hvaraf 240,000 voro sjöar och kärr. Socknen är uppfylld med stora och höga fjällberg, många, till en del stora sjöar, kärr, mossar och hedar. Den ligger 1,250 fot öfver hafvet och 21 mil nordvest från Piteå samt består af $3\frac{3}{4}$ mantal. Innevånarnes antal var 1810 757, hvaraf 1.0 lappar, som bebodde 5 byar, 1840 954 och 1856 1,117. Socknen har ambulat. folkskola med 1 lärare, och skolan besöktes 1856 af 28 gossar och 25 flickor; 44 gossar

och 50 flickor fingo dessutom undervisning hemma; således tillsammans 72 gossar och 75 flickor. — Arjeplog var förut, och ännu 1816, annex till Arvidsjaur, men är nu eget pastorat, tillhörigt Westerbottens andra kontrakt af Hernösands stift. — Inom socknen är tings- och marknadsplats. Här finnas silfvergrufvor, kallade *Nasa-Fjälls* och *Gustaf Feldts* silfververk, hvarom vidare under deras namn, och på flera ställen myrjernmalm. Adress: Piteå.

Arkils tingstad, en märklig fornlemning vid Bellsta sätesgård i Wallentuna socken och härad af Stockholms län. Den består af en fyrsidig stensättning med midtsten, utmärkande en forntida tingsplats. I närheten, vid Alfvaviken, äro tvänne märkliga runstenar, förenade medelst en kedja af klumpstenar. Stenarnas inskrifter äro mycket svårlästa, emedan de äro af tidens åverkan mycket skadade. Den ena stenen har en *Arkil*, jemte tvenne andra, rest; men till hvilkens minne är svårt att finna. Efter denne Arkil har troligen monumentet fått sitt namn. Peringsköld påstår, att dessa runstenar äro uppresta till åminnelse af Göternas konung Oggi. Dessa fornlemningar äro aftecknade i Göranssons Bautil och Peringskölds Bibliska Slägtregister. Här vid Bellsta finnas äfven flera andra stensättningar samt större och mindre griftkullar.

Arkö, en ö i yttre Bråviken, tillhörande Jonsbergs socken i Östkinds härad af Linköpings län, är märkvärdig för en der belägen skans. *Arckie ö* nämnes i äldre handlingar och donerades 1548 till Karl Holgerssons moder, Beata Grip, riksrådet Nils Bosons dotter, i stället för Rönö. Här på en holme, kallad Arkösund, ligger en skans, som efter holmen ännu har namn af *Arkösunds skans*. Det berättas, att konung Erik XIV anlagt detta fäste; men andra påstå, att kon. Gustaf II Adolf låtit uppföra detsamma. Ingendera kan med säkerhet bestämmas som rätta anläggaren. Det vissa är, att fästets anläggning skett i ändamål att hindra fiendtliga flottor från att inlöpa i Bråviken. Med visshet känner man, att under Danska kriget i kon. Karl XI:s tid denna skans blef i största hast iståndsatt år 1677 och besatt med 100 man, under befäl af en vid namn Utter. Efter sluten fred lemnades skansen öde och har sedermera icke varit begagnad. Man har velat påstå, och det med skäl, att, om denna skans varit i behörigt skick, då Ryssarne år 1719 i Juli månad hemsökte Norrköping samt röfvade och brände på alla orter kring Bråviken, de icke skulle vågat sig dit in. Skansens belägenhet är sådan, att farvattnet i grannskapet kan från densamma lätteligen beskjutas, så att en fiende åtminstone icke utan största svårighet kan framkomma.

Arkö lotsgård, boställe för lots i öster på Arkön, belägen i Östgöta skärgård vid inloppet till Norrköping genom Bråviken, uti Jonsbergs socken, Östkinds härad och Linköpings län.

Arla källa, belägen i Odensvi socken, Åkerbo härad af Westerås län, är för de vid henne fästa minnen och sägner samt de fornlemningar, som finnas i närheten, en af de märkligare i vårt land. Vattnet innehåller mineral. Intill sednare tider har allmogen, särdeles Hel. Trefaldighets-aftonen, samlats vid källan, derstädes druckit och tvagit sig samt sednare på aftonen anställt lustbarheter. En stor al, som skjutit upp vid källbrädden och med sina lummiga grenar hvälfver sig öfver det friska, i ständig rörelse befintliga, vattnet, var då alltid prydd med kransar, kronor och blomsterqvastar, allt af ortens Flora. — Ordet Arla är urgammalt. Det är sammandraget af *Arilhälla*, ett isländskt ord, som betyder eldstad. Deraf vårt nu brukliga *Aril* eller *Äril.* — I källans grannskap finnes ett minnesmärke, hvarpå detta namn torde hafva afseende, och hvars utseende utvisar ett gammalt offerställe, hvilket socknens namn, Odensvi, Odens offerställe, äfven antyder. Det kallas numera *Elfqvarnen* och består af en stor altarhäll med åtskilliga runda fördjupningar; ända intill sednare tider har här bedrifvits åtskillig vidskepelse, som tyckes vits-

orda hvad härom blifvit sagdt. Likaledes synes detta vinna styrka af följande sägen, som ännu är allmän i orten: »Två gamla hjon — en gubbe och en gumma — gingo en afton hit att söka gods. Då de kommit i närheten af källan, begynner gubben att gräfva och finner snart en kittel af guld, försedd med två öron eller handtag och dertill fylld med guldmynt. Redan äro de i begrepp att uppdraga det kostbara fyndet, då, i samma handvändning, en pyssling med en halmkärfve låter se sig. Gumman, som aldrig kunde tiga, tillspörjer pysslingen, sägande: »hvart drar du?» Pysslingen: »bort». Gumman: »det kan du icke, lilla!» Men detta begabberi hade den påföljd, att både pyssling, kittel och halmkärfve försvunno, och äfven gumman fann i häpenheten rådligast att taga till fötterna. Gubben deremot, som qvarstannat, begynner ånyo att gräfva, och vid det han för andra gången upptäcker kitteln, visar sig en halfflådd tjur. Snart äro djurets begge horn af den armstarka mannen omfattade; nattens stunder förgå, och vid morgonens första ljusning öfver skogen är tjuren försvunnen, och det gyllene kärlet ligger i den gamles händer.»

Arnared, ett frälse-säteri om 1 mantal i Wistorps socken och Wartofta härad af Mariestads län, har ansenlig och vacker mangårdsbyggnad af trä. Gården tillhörde år 1816 majoren friherre C. Fägersköld.

Arnemark. Gästgifvaregård i Norrbotten af Piteå pastorat och län, belägen vid östra sidan af Piteå-elf; skjutsar (endast embets- och tjenstemän samt utsockne resande) till:

Ojeby, s. o. . . . . 2 mil.
Sikforsen, n. v. . . . . . . $1/2$ »

Arninge, tvänne byar, den ena kallad *Wester-* och den andra *Öster-Arninge,* äro belägna i Täby socken och Danderyds skeppslag af Stockholms län. Den förra, bestående af 3 skattehemman, nu sammanlagda till en gård, utgör tillsammans $2^5/_8$ förmedlade mant. och är mycket gammal. Ingemund i »Arnunge» bevittnade 1296 ett bytesbref mellan Upplands-lagmannen Birger Persson och Rörik Mattson till Sollentuna. Erik Gethe köpte ett hemman härstädes i första hälften af 1600-talet, riksrådet grefve Nils Brahe egde det 1688, och ståthållaren Joh. Stjernhoff skref sig till Wester-Arninge 1696. Efter denna tid hafva flera delvis egt hemman härstädes. Kamrer Berg egde en del 1772, och handlanden Jöran Rehn tyckes samtidigt hafva förvärfvat sig hela Wester-Arninge, emedan han erhöll säteri-frihet på gården, enligt Kgl. resolution 1774, med vilkor att utgöra rustningsbesväret. Till minne af denna märkliga tilldragelse lät köpmannen, som utan tvifvel var en fåfäng narr, vid landsvägen uppresa en huggen sten, hvarå med gyllene bokstäfver läses: »Hans Maj:t Konung Gustaf III gaf säteris frihet för Wester Arninge Rusthåld 1774 den 28 October uti dess ägares Jöran Rehns och dess hustrus Rebecka Christina Kinströms lifstid, hvilka reste stenen». Detta minnesmärke är utan tvifvel det enda i sitt slag. — Öster-Arninge består af 3 frälsehemman, hvartdera om 1 mantal, af hvilka grefve Per Sparre egde tvänne 1688. Så väl Wester- som Öster-Arninge tillhöra nu Rydboholm i Öster Ryds socken i denna skeppslag. Vid bägga ställena äro grafhögar, men obetydliga, och vid det sednare är en runsten, men sönderslagen.

Arnäs, en socken i Ångermanlands Norra Fögderi af Hernösands län, mellan Gideå-elf och Bottniska Viken med dess fjärdar. Socknen har talrika vattendrag; man uppgifver, att här äro 37 större och mindre insjöar, hvaraf Höglands-, Högby-, Hjeltans-, yttre och inre Lemesjön-, Qvafeds- samt Norr-Gisjösjön i synnerhet nämnas. Igenom den sistnämnda löper Gideå-elfven, som kommer från Lappmarken och går åt denna socken, men rinner härifrån till Grundsunda och emottager flera vattendrag, innan den vid Gideåbacka utfaller i hafvet. Öfverst på Höglandsberget skall vara en märklig sjö, både stor och djup, som man berättar har aborrar. Från hafvet sträcker sig Malmö-fjärden till

denna socken. Två holmar, Malm- och Råskärs-ön, ligga derutanför mot hafsbandet och lyda under socknen. Samma hafsvik öppnar mot landsidan två farvatten, det ena söder om Burön till Själevad, det andra norrut till Arnäs. Det sistnämnda leder till den s. k. Idbyfjärden, som på alla sidor omgifves af bebodda öar, såsom Burön, Dekarsön och Hornön, utom flera smärre. Längre upp möter Ströms-sundet, genom hvilket Öfverö-fjärden, närmast kyrkan, blandar sitt vatten med hafvets salta. Mineralkällor finnas äfven här. Emot hafskanten är skogen nära utödd; men uppe i landet är den ännu ymnig. Åkerbruk och boskapsskötsel äro hufvudnäringar, och binäringar äro linodling, väfveri, fiske m. m. Socknen utgör $77^{91}/_{96}$ oförmedl. och 73 förmedl. mant.; i slutet af 1700-talet upptogos $85^{105}/_{288}$ mant., hvaraf $78^{52}/_{288}$ voro skatte och $7^{52}/_{288}$ krono. Folkmängden var 1780 1,202, 1810 1,914, 1840 2,848 och 1856 3,571 personer. Socknen har fast folkskola med 1 examinerad lärare. År 1856 besöktes den af 125 gossar och 120 flickor; dessutom erhöllo 4 gossar undervisning i allmänt läroverk samt 120 gossar och 118 flickor undervistes hemma; tillsammans 249 gossar och 238 flickor. Således var skolbarnens antal 487. — Arnäs utgör ensamt ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen i Ångermanlands nordöstra kontrakt af Hernösands stift. Nuvarande kyrkan, belägen 11 mil från Hernösand, 75 fot öfver hafvet, utvidgades vid slutet af 1700-talet. Den gamla kyrkan, utan torn, 37 aln. lång och 15 bred, ansågs vara uppbyggd på 1300-talet, men var bofällig och trång, sedan församlingen ökats. Utom vanlig prydnad, har nuvarande kyrkan inga minnesmärken. — Inom socknen hållas 2:ne marknader, i Januari och Augusti, vid Ströms-sundet, der allmogen med Hernösands-boerna har sin bytesplats. — Af fornlemningar förekomma på flera ställen stenhopar och grafhögar. På Burön vid hafsbandet finnas ännu åtskilliga stensättningar, hvarom äro många sägner och gissningar; andra förmena, att Fale Bure hin Unge äfven der haft egendom. På Dekars-ön skall ännu en hemmansdel kallas Falegården. Någon märklig egendom finnes icke inom socknen. Adress: Söder ifrån: Bjästad, norr ifrån: Nordmaling.

Arnäsholm, ett frälse-säteri i Ljushults socken och Kinds härad af Wenersborgs län, skall fordom haft ett starkt befäst slott, som hetat Aranäs eller Arnäs; men sedan någon af de äldre egarne flyttat mangården från fasta landet till en holme i Frisjön, tror man att egendomen fått namn af Arnäsholm. Rundtomkring den holme, der säteriets mangård nu är belägen, finnas lemningar af stenbryggor. I en sandgrund, fordom kallad *Slottet* af folket i orten, hafva jernringar blifvit funna, och i en äng, tillhörig hemmanet Enekulla, är en sten- och jordvall, fordom kallad *Skansen*. Arnäsholm tillhörde på 1760-talet öfversten grefve L. W. Creutz. Som Kinds och Marks härader i flera århundraden utgjorde gränsorten mellan Sverige och Halland, torde således Kinnahus och detta Arnäs vara detsamma, och icke det ofvan beskrifna af samma namn, oaktadt häradet, der det ligger, heter Kinna. Rimkrönikan yttrar sig för öfrigt:

Tha sampnade Hertugana bada,
Ock foro in til Landamärke
Med myckin macht ock diger stärke
Tha hade the thar stempna läga.
The Danska fore andra väga,
Ock lågo vid Kinnahus ena stund
Sedan foro the til Bovosund. *)

Arnö, eller **Bond-Arnö,** som den gemenligen benämnes, en socken, belägen i Trögds härad af Uppsala län, består af Mälare-öarna Arnö, Öknö och Ängsholmen samt flera holmar i Staby- och Ökneby-fjärdarna, hvilka tillsammans omfatta en areal af 3,749 tunnl., hvaraf 30 äro sjöar och kärr. Marken är öfverallt något bergaktig, med dels lera, dels mojord. Åkerbruk och fiske äro förnämsta näringarne. Socknen innehåller $18^{7}/_{8}$ oförmedlade och $12^{7}/_{8}$ förmedlade mantal, hvaraf 1 krono och $11^{7}/_{8}$ frälse. Folknummern var 1810 282, 1840 244 och 1856 245 personer. Socknen har ambulatorisk skola, med

*) Bogesund, nu Ulricehamns stad.

1 lärare. År 1856 besökte 30 gossar och 24 flickor skolan. — Arnö förekommer ej på 1300-talet bland häradets socknar, om icke såsom annex till Lillkyrka; men sedermera, åtminstone från 1556, har Arnö utgjort ett eget pastorat ända till 1799, då det lades såsom annex till Wallby pastorat; Grönsö, som under tiden hört hit, lades åter till Kungs Husby socken. År 1674 gjorde egarne af Arnöberg anspråk på jus patronatus i församlingen; men konsistorium satte sig deremot. Sedermera, 1707, påstod vice-presidenten Heerdenhjelm sig ega denna rättighet, hvilken fråga tyckes blifvit afgjord 1729, då konsistorium förnekade hans enka densamma. Slutligen förklarade Kgl. M:t 1740 församlingens valrätt giltig, och, som förut är nämndt, blef Arnö 1799 annex till Wallby konsistor. pastorat i Trögds kontrakt af Uppsala stift, hvilket ännu fortfar. När kyrkan, som ligger 5¾ mil från Uppsala och 2 från Enköping, först uppbyggdes, är okändt. Det omtalas, att ett kapell först blifvit uppfördt och sedan en kyrka, som afbrann 1574, hvarefter hon åter uppbyggdes. I nuvarande kyrkan äro flera grafvar och upphängda sköldemärken. Bland de förra är midtför altaret Arnöbergs graf, öfver hvilken en sten tillkännagifver, att krigsöfversten i kon. Johan III:s och Karl IX:s tid Aron Bengtsson Schack der hvilar; han stupade i Dorpt 1601. Vid vestra gafveln i kyrkan har presidentskan Maria Heerdenhjelm låtit bygga en graf 1731, och öfver den s. k. Grönsö-grafven ligger en sten med inskrift: »Fru Catharina, Herr Jacob Hampes Enkefru, och Herr Johan Näfves till Öknön Dotter.» I kyrkan finnas 3:ne adliga sköldar, hvarpå läses: Bengt Aronsson år 1494, Åke Bengtsson år 1586, Aron Bengtsson år 1601; alla egare af Arnöberg. Vid kyrkan stiftade Magnus och Hiles Jordssöner till Mälsåker en *Själa-stuga,* hvilken de begåfvade med åtskilliga gods. — Bland fornminnen anmärkas 2:ne runstenar vid Wäppeby och Söderby på Öknö. På samma ö vid Frösta äro lemningar efter en kyrka och på Utö ruiner efter en klosterbyggnad. I handlingar från 1300-talet omnämnas 3:ne gårdar här i socknen. De betydligaste egendomar äro nu Arnöberg, Utö, Marby och Öknö, hvilka beskrifvas på sina ställen. Adress: Enköping.

Arnö, ett krono-säteri i Öfver Grans socken och Håbo härad af Uppsala län, har en vacker belägenhet på en ö af samma namn mellan Mälare-fjärdarna Gåran och Ullfjärden. Arnö är ett urgammalt herresäte, och enligt sägen var det redan i heden tima ett odalgods, bebygdt med en befäst borg. Här hade utan tvifvel den namnkunniga slägten Läma sitt stamgods och ej på Bond-Arnö i Trögds härad, som flera författare förut uppgifvit, hvilket i det följande torde kunna vidare upplysas. Denna slägt uppgifves härstamma från Håkan Jarl, som år 1217 var nära att bli vald till konung i Norge. Huruvida hans son, Knut Jarl, varit egare till Arnö, är okändt; men den sistnämndes son, drotset Greger Knutsson (Läma), egde och skref sig till Salsta och Arnö. Efter hans död — han lefde ännu 1272 — ärfde sonen, riksrådet Magnus Gregersson till Arnö och Grönsö, »fädernearidelen» i ön, som då utgjorde 4 markland och 5 öresland jord, och afträdde den på 1280-talet till erkebiskopen i Uppsala, Magnus Bosson, som köpte godset på domkyrkans vägnar. Nämnda erkebiskop dog 1289, hvarefter Magnus Gregersson 1298 afgaf ett intyg, att han erhållit full betalning för egendomen, och att han året förut erhållit fasta derpå vid Lagunda häradsting, hvilket visar, att det gällde detta Arnö och icke Bond-Arnö; ty då skulle fasta gifvits vid Trögds häradsting, och dessutom kallades detta gods från den tiden Biskops-Arnö, till skilnad från Bonde-Arnö. Sedermera tillhörde Arnö Uppsala domkyrka och var anslaget till erkebiskopsbordet, ända tills det indrogs till kronan, i kraft af Westerås beslut 1527. Att här uppräkna alla erkebiskopar, som sedermera innehaft godset, vore utan allt intresse; och må endast nämnas de, som förbättrat och förskönat detsamma och der vistats. Det uppgifves, att ofvannämnde Magn. Bosson först bebyggt Arnö till erkebiskopssäte; detta är troligt, men kan icke

styrkas; säkert är dock, att erkebiskoparne kort derefter bebodde Arnö. Hans efterträdare, Nils Allesson, och dennes efterföljare på erkebiskops-stolen, vistades här ofta, och har den förre härifrån utfärdat flera bref, äfvensom han härifrån började sin visitationsresa omkring stiftet 1302. Hans efterträdare hafva varit följande: Nils Kettilsson Hvite, som här upprättade sitt testamente 1314 och äfven dog här den 1 Juni s. å.; Olof Björnsson (Färla), som lade hela ön jemte Killinge i Håtuna socken med flera gods under erkebiskops-stolen och lät uppbygga ett stenhus på Arnö; Peter Filipsson (af Runby-slägten), som här byggde en »sakristia» af sten, och Hemming (Sparre), som gjorde sitt testamente 1351 på Arnö, der han ock dog den 15 Maj s. å. Flera erkebiskopar hafva sedan utfärdat bref, daterade Arnö, och Johannes Jerechini har uppbyggt trähus, enligt andra uppgifter 3 stenhus härstädes. Han rymde från Sverige 1419. Rörande de sednare katolska erkebiskoparne uppgifves, att Arnold Klemensson dog på Arnö 1434; Jöns Bengtsson Oxenstjerna vistades ofta här, som synes af hans bref, och Jakob Ulfsson (Örnefot) afsade sig erkebiskops-embetet genom bref, dateradt Arnö 1514; men han bodde der äfven sedan och ännu 1520, då gården under kriget med Danskarne sköflades af riksföreståndaren Sten Stures krigsfolk. Vid påsktiden nämnde år afsände Sture en ansenlig tropp från Stockholm sjöledes uppåt Mälaren, för att uppsöka fienden i trakten af Uppsala och under vägen dit anfalla och plundra erkebiskopsgården Arnö, hvilket grundligen verkställdes. Vid afresan derifrån togo de gamla erkebiskop Jakob till fånga och förde honom med, hvarefter han insperrades i Gripsholms kloster, der han dog 1526. Hans efterträdare, Gustaf Trolle, var egentligen den sista erkebiskop, som innehade Arnö; ty Trolles efterträdare, Johannes Magni Gothus, kom icke rätt i besittning af erkebiskops-stolens fästen och slott, och dessutom var gården då förstörd. I kraft af Westerås recess 1527 indrogs Arnö, likasom alla andra kyrkogods, till kronan, och tyckes det, som konung Gustaf och hans söner sedan haft godset för egen räkning, emedan de ofta vistades derstädes. Kon. Gustaf låg om hösten 1539 sjuk härstädes, och kon. Johan lät 1589 åter reparera och förbättra det gamla slottet, hvilket ännu qvarstår, ehuru mycket förändradt efter sednare tiders smak, och såsom sådant är det af238ecknadt i Dahlbergs verk. Det äldsta erkebiskopliga slottet, kalladt Fasthus, tror man vara till grund och kärna redan uppfördt på 1320-talet af erkebiskop Olof Björnsson, och hans efterföljare hafva, efter hvad förut är berättadt, hvarken spart möda eller omkostnader till gårdens förbättrande; i sednare tider har, så väl före som efter reduktionen, icke något blifvit försummadt, som kunnat lända till godsets förkofran, hvarföre det nu är en bland de vackraste egendomar i Uppland. — Sedan Arnö under en tid af nära ett århundrade tillhört kronan, såldes det derifrån år 1622 till riksrådet Filip von Scheiding, som innehade det till sin död 1646. Han hade två söner, ståthållaren i Reval, Johan Kristoffer von Scheiding, och landtrådet Otto von Scheiding, hvilka blefvo friherrar 1653, och vid den förres död, 1685, utgick ätten; men om dessa ärfde Arnö efter fadern, är okändt. Snarare skulle man tro, att riksmarskalken grefve Jakob De la Gardie efter Filip von Scheiding blef innehafvare af godset, emedan han skref sig till Arnö, bland andra gods. Imellertid reducerades Arnö 1684, hvarefter det förvandlades till boställe för öfversten vid Lifregimentet.

Arnö, ett frälse-säteri i Nikolai socken och Jönåkers härad af Nyköpings län, är ett urgammalt gods. Under namn af *Arnedke* förekommer gården redan 1286. Den skänktes sedan 1453 af fru Ingeborg (Blå), riksrådet Matts Ödgislasons (Lilje) enka, till Franciskaner-klostret i Nyköping. Den synes på 1630-talet hafva tillhört dels slägten Sjöblad till Flättna i denna socken, dels Åke Tott på Rinkesta i Årla socken. Arnö tillhörde 1658 riksrådet friherre Thure Sparre, 1685 hans brorson, Gustaf Sparre, och under förra hälften af 1760-talet friherre Magnus Larsson Fle-

ming och hans slägt. År 1763 egde generalmajor Sjöblads enka, Ulrika von Berchner, Arnö, som hon 1769 gjorde till fideikommiss för sin dotter, Juliana, gift med riksrådet Fredrik U. Sparre till Rossvik, och efter hennes död 1775 ärfdes fideikommisset af hennes son, F. A. U. Sparre, död 1812. Sedan gick godset genom flera händer inom slägten och tillhörde 1826 friherre Karl Berchner Sparre och 1851 Alexander Sparre.

Arnö gods, som har en vacker belägenhet nära Byfjärden, bestod 1852 af Arnö 2 mantal frälse-säteri, Gårdnäs 1 mantal, Flättna 1 mantal frälse-säteri och Brandthäll 1 mantal skatte-säteri; underlydande dessutom voro $14\frac{7}{8}$ mantal inom socknen, $2\frac{1}{4}$ i Stigtomta, 2 i Runtuna och $\frac{1}{2}$ mantal i Bergshammar.

Arnöberg, ett frälse-säteri i Arnö socken och Trögds härad af Uppsala län, har en vacker belägenhet på öns nordvestra sida. En sägen är gängse i orten, att här låg i fordna dagar ett fast slott, kalladt Arnöborg, uppbygdt till skydd mot främmande vikingar, som ofta härjade på Mälare-stränderna. I de äldsta handlingarna förekommer ofta ortnamnet Arnö och Arnöberg som herresäte, utan att läget utsättes. Det är således icke lätt att utleta, till hvilken ort en så benämnd gård hörer; gissningsvis torde man dock kunna anföra följande gårdar såsom de der kunna vara nu ifrågavarande Arnöberg. Ett Arnhö förekommer i ett bref af år 1268, hvarigenom lagmannen i Wermland, Höldo, gifver »så mycket han egde i denna gård» till Riseberga kloster, och ett Arnöberg, som biskopen i Westerås Israel Erlandsson (Engel) sjelf köpt för 80 mark penningar, gaf han, bland andra gods, 1317 till domkyrkan derstädes. Det är sannolikt, att dessa tvänne gårdar äro desamma som detta Arnöberg. I sednare tider förekommer slägten Schack som egare af gården. I Arnöbergs graf i kyrkan ligga en Bengt Aronsson, död 1494, Åke Bengtsson, död 1586, och Aron Bengtsson, alla af denna slägt och egare af Arnöberg. Den sistnämnde, Aron Schack, var krigsbefälhafvare mot Ryssland i konungarne Johan III:s och Karl IX:s tid och stupade i Dorpt 1601; han var gift med en af Näfve-slägten till Utö, förlagdt här i grannskapet. Derefter nämnes Bengt Nilsson Schack som egare till Arnöberg. Han hade en dotter Elin, som blef gift med konung Johan III:s köksmästare, Polykarpus Kopp, och med henne fick K. Arnöberg, som sedan öfvergick till deras dotter, Elisabeth, hvilken blef gift med ståthållaren i Wadstena län Jöns Nilsson, adlad Jacobsköld 1605.

Arnön. Icke obetydlig ö vid Wenerns norra kust, tillhörande (Wermlands) Karlstads län.

Arphus, ett frälse-säteri om $\frac{1}{4}$ mantal i Härads socken och Åkers härad af Nyköpings län, har en täck belägenhet vid Söderfjärden af Mälaren. Gården lärer först blifvit bebyggd af en Arp, egare till åtskilliga andra egendomar i orten, och har af honom fått sitt namn. Han var gift med C. Rosenhane. År 1685 egde G. Rosenhanes arfvingar gården och från 1706 en Grubbensköld; den kom sedermera under Bergshammar, tillhörde 1852 brukspatron Lars Gustaf von Celsing och nu kapten Ad. Hacksell. I äldre jordeböcker är Arphus antecknadt såsom ett oskattlagdt »gatehus»; har först vid extra roteringen år 1811 blifvit ansedt såsom $\frac{1}{8}$ mantal och först i nyare tider blifvit satt i mantal till $\frac{1}{4}$, med säteri-frihet från Bergshammar i Fogdö socken.

Arpö, en ö i Blekinge skärgård, belägen i Listerby socken och Medelstads härad af Karlskrona län, består af $\frac{3}{8}$ mantal frälse under Johannishus. Ön har inskärsfiske och en hamn för mindre fartyg. Här är ett af inloppen till Karlskrona, kalladt Arpösund.

Arrie, en socken i Oxie härad af Malmö län, har en areal af 1,527 tunnland. Marken är i allmänhet jemn, men på några ställen bergaktig och sandig. Rådande jordmånen är mylljord och lera. På skog är brist. Socknen innehåller $9\frac{3}{8}$ mantal, tillsammans

med annexet $26^{11}/_{48}$ förmedlade mantal, och hade 1810 280, 1840 435 och 1856 407 invånare. Socknen har fast folkskola, med 1 examin. lärare. År 1856 besökte 27 gossar och 22 flickor skolan; för öfrigt undervisades 5 gossar och 6 flickor hemma; tillsammans 32 gossar och 28 flickor. Dessutom bivistade 5 gossar och 2 flickor söndagsskolan. Skolbarnens antal utgjorde således 67. — Arrie, moderförsamling, jemte Hököpinge, annex, utgöra ett regalt pastorat af 2:dra klassen. Kyrkan är belägen $1 \frac{1}{2}$ mil från Malmö. Adress: Malmö.

Arvas-fjäll. En del af fjällgränsen mellan Luleå- och Piteå-Lappmarker, vid 66° 40′ nordl. br.

Arvidsberg, en koppargrufva på säteriet Kåreholms egor i Rönö socken och Björkekinds härad af Linköpings län, är belägen i ett 12 famnar öfver Östersjön åt alla sidor sluttande berg. Hon lärer i urminnes tider varit bearbetad och är inköpt af egaren till Gottenviks grufva emot årlig frälseränta. Trenne stora dagöppningar, som af ålder funnits, och af hvilka en har 20 famnars djup, hafva blifvit afsänkta medelst bränning och icke genom sprängning. Malmgången sänker sig städse åt djupet, som år 1827 var nära 50 famnar, och under hela afsökningen har ingen anledning förekommit till dess utvidgande på bredden. Malmen är tämligen rik och af god beskaffenhet, ehuru mer än vanligt jernhaltig. Här brötos årligen 5- à 600 sk℔ malm; men under de sednaste åren hafva Gottenviks-grufvorna stått obearbetade.

Arvidsjaur, en Lappmarks-socken i Lappmarkens fögderi af Westerbottens län, har, jemte Arjeplogs socken, 4,903,023 tunnland, af hvilka 440,000 äro sjöar och kärr. Marken är mer jemn än i Arjeplog; men här och der höja sig äfven härstädes större berg, och landet är för öfrigt uppfyldt af sjöar, träsk, kärr och hedar. Socknen, som ligger 1,200 fot öfver hafvet, består af $14 \frac{5}{6}$ mant. och hade 1810 971, 1840 1,556, då med Arjeplog, och 1856 ensam 944 invånare. Socknen har fast folkskola, som förestås af 1 examinerad lärare, och besöktes 1856 af 26 gossar och 24 flickor. Dessutom undervisades 201 gossar och 174 flickor hemma; tillsammans 227 gossar och 198 flickor. Häri inbegripes Maså kapell med särskild skola och lärare. — Arvidsjaur hade förut Arjeplog till annex, men är nu särskildt konsistorielt pastorat, tillhörande Westerbottens andra kontrakt af Hernösands stift. Kyrkan är belägen 14 mil nordvest från Piteå. Adr.: Piteå.

Arvika, en socken i Jösse härad af Karlstads län, innefattar, jemte köpingen, 48,091 tunnlands areal, hvaraf 8,880 äro sjöar och kärr. Marken är dels bergaktig, dels jemn, och rådande jordmånen är lera. Skog finnes till husbehof och på flera ställen äfven till afsalu. Socknen utgör $32 \frac{1}{4}$ mantal och hade 1810 1,927, 1840 3,050 och 1856 3,604 invånare, utom köpingen. Socknen har en ambulatorisk folkskola, med 2 examinerade lärare. År 1856 besökte 186 gossar och 124 flickor skolan; för öfrigt undervisades 2 gossar i allmänt läroverk samt 121 gossar och 162 flickor i hemmet; tillsammans 309 gossar och 286 flickor. — Arvika köping med landsförsamlingen samt annexerna Gunnarskog, Elgå och Ny utgöra tillsammans ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen i Jösse kontrakt af Karlstads stift. Kyrkan är belägen $7 \frac{3}{4}$ mil från Karlstad.

Arvika, en köping, belägen i ofvanstående socken, vid en vik af Glafsfjorden, Kyrkoviken kallad, $7 \frac{3}{4}$ mil från Karlstad, erhöll privilegier d. 14 April 1811. Enligt kungörelsen af den 23 Dec. 1812, skulle den kallas *Oscarsstad*, hvilket namn dock, genom Kommerse-kollegii kungörelse af d. 26 Juni 1826, utbyttes mot Arvika. Köpingens läge är både vackert och ändamålsenligt. Den har, genom den numera segelbara By-elfven, gemenskap med Wenern, och emedan inga skrån eller korporationer här någonsin funnits, hade handeln och rörelsen ganska hastigt tilltagit och komma troligen att ännu mer förökas,

så att inflyttade personer hafva icke ångrat sin bosättning derstädes. Köpingen hade år 1840 549 och 1856 796 invånare. År 1855 funnos här 14 handlande och 110 handtverkare; fartygens antal var 5 om 88 lästers drägtighet, utom ett ångfartyg. Här är en fast skola, med 1 examinerad lärare. År 1856 besökte 45 gossar och 40 flickor densamma. För öfrigt undervisades 2 gossar i allmänt läroverk, 30 gossar och 26 flickor i enskilda skolanstalter, samt 8 gossar och 10 flickor hemma. Barnens antal var således 85 gossar och 76 flickor, tillsammans 161.

Asa, en socken i Norrvidinge härad af Wexiö län, innefattar en areal af 31,359 tunnland, hvaraf 4,030 äro sjöar och kärr. Har 580 fots höjd öfver hafvet. Den största sjön här i socknen är Asasjö, $^3/_4$ mil lång. En dalsträckning går från Asa gård till Kalfhult, $^1/_4$ mil. Jordmånen består hufvudsakligen af svartmylla, mindre af lera. Näringar äro åkerbruk, boskapsskötsel och något handarbete. Socknen innehåller $40^1/_2$ mantal, hvaraf $24^7/_8$ skatte, $2^1/_2$ krono och $13^1/_8$ frälse. Folkmängden var 1810 1,365, 1840 1,320 och 1856 1,891 invånare. Socknen har ambulatorisk skola med 1 lärare. År 1856 besökte 105 gossar och 80 flickor skolan, 16 gossar och 17 flickor undervisades i enskilda anstalter och 2 gossar och 3 flickor hemma; tillsammans 123 gossar och 100 flickor. — Asa är annex till Tolg konsistoriela pastorat, tillhörande Norrvidinge kontrakt af Wexiö stift. Kyrkan, belägen $^7/_8$ mil från Tolg och $3^1/_2$ norr om Wexiö, nybyggdes under åren 1805 till 1808, med torn af sten. Har 80 aln. längd och 20 aln. bredd inom murarna, med hvalf af gips. Öfverstelöjtnanten frih. Gust. Lejonhufvud, egare af Asa gård, har mycket bidragit till kyrkans byggnad, och någon har yttrat: »man kan nästan anse kyrkan som en ärofull minnesvård öfver honom». Han har ditskänkt altartaflan, af Hörberg, föreställande fariséen och publikanen. Hans porträtt ses i koret. Hans enka, J. Ehrenborg, har låtit uppföra ett rymligt grafkor af sten med koppartak, grundmuradt, öster om kyrkan. Öfver ingången ser man en dyrbar marmorsten med gyllene inskrift, hvilken antyder, att derinom hvila G. Lejonhufvud och J. Ehrenborg. Socknen är rik på fornlemningar, och detta förvånar ingen, som får veta, att Odins graf och Asgård ligga här i bygden.

Våra äldre fornforskare hafva mycket brytt sina hjernor, för att utforska, hvarest Odens Asgård legat. De hafva sökt den i himmelen och på jorden; men förgäfves, ända till vår upplysta tid, då en man stiger helt oväntadt fram och säger: Asgård ligger i Småland! Stode nu de gamla gubbarne upp, hvilka med sina spejareögon spejat kring hela vida verlden efter det skimrande Asgård, skulle de tro sig hafva i sin tid varit bra kortsynta. Gycklet för sig! Allt nog: den utmärkte, i fornsaker grundlärde Wieselgren, som genom sina utgifna snillrika historiska afhandlingar lagt grunden till en ny svensk historia om den äldsta tiden, hvilken förr eller sednare måste omskrifvas, har också väckt uppmärksamheten på våra stamfäders invandringar och bosättningar, på deras samhälls-inrättningar och yttre förhållanden till den öfriga verlden, annorlunda och mer sanningslikt än våra historieskrifvare förut mägtat göra. Här blir icke fråga om att framdraga de stora upptäckter, Wieselgren gjort under sina forskningar i källorna för vår äldsta historia, utan skola vi meddela endast hvad han säger om det nu ifrågavarande Asgård. Sedan han omtalat denna märkvärdiga bygd i allmänhet, yttrar han sig som följer:

»Denna ort är dock märkvärdigast för sina minnen, om också nästan urblekta. Dock är ingen ort i Skandinavien, som har mera anspråk på äran att hafva varit det skandinaviska Asgård, der invandringen från ett Asgård utom hafvet väl slagit till någon tid sina bopålar neder. Från Er. Dahlbergs till Er. Tunelds dagar var detta en obetviflad sak. Då sedan tviflet gällde allt, utom Uppsala- och Stockholms-nejdens minnen, der historiographien hade sitt egentliga hem, så blef det blott som ett gyckel anfördt, att Småland hade Odins graf och Eddans

Asgård, under det att få trosartiklar mindre skakades än den, att Odin varit en Sigtuna- eller Uppsala-bo. Tiden har nu vuxit ifrån den barnsligheten, att forskarens felsteg kunna vara en — patriotism. Men för att undvika skenet af detta fel, bör man ej vika tillbaka på forskningens bana. Vi anblicka Asa-nejden, ehuru ofullständigt. *Baggansås berg*, med 50 alnars brant och en källa vid foten, bär ännu en mythisk dimma öfver sig, som antyder sammanhang med forntima kult. I detta berg bodde fordom troll, som fiskade grodor och ödlor i källan, hvilken »fisk» de om nätterna stekte i böndernas eldstäder der nära. Man såg det, men dristade ej knysta. Efter någon tid kom en björnförare, som lånte hus i en stuga. Björnen låg öfver natten på stugans golf. Trollen kommo och kokte och stekte. Björnen brummade. Ett troll slog honom med sin näsduk. Då anföll han trollen så, att de måste fly. Sedan mötte ett troll bonden vid berget och frågade, om han ännu hade sin »kissa» (katt) qvar. »Sju sådana ligga på ugnen», svarade bonden. »Då komma vi aldrig igen», genmälte trollet. Sedan har man ej heller sett dessa fiskstekare. Detta »är sagan om Baggansås Kissa». — *Hjortåsen* är största höjden i socknen. I *Bjurberget* säges fordom varit malmbrott. Vid *Hjerpebroar* på *Hisshults* egor är ett berg, med inhuggna figurer och bokstäfver, som, mossbelupna och mest utplånade, ej kunna dechiffreras. Traditionen är, att ett slag stått der mellan konung Odin och konung Hjerpe. Den sednare flydde och gömde sig i ett träd på detta berg; men Odins korpar visade Odin dit, och han sköt Hjerpen. Vi önska, att Finn Magnusen, C. Molbech och Forchhammer ville besöka detta ställe, mötte af 3 ledamöter ur vår Kgl. Witterh.- Hist.- och Antiqv.-Akademi, som ej kan underlåta att egna uppmärksamhet åt dylika föremål. Ynglinga-sagan synes hafva förvarat ett minne, som torde ega sammanhang med sägnen om Hjerpeberget. Konung Dag hade sitt möderne från ett konungarike söder om Svea land. Han var så vis, att han sjelf förstod sina offerpresters augurier (»förstod fogelskri»). Han egde en fogel — Sparf heter han här — som flög till åtskilliga orter och berättade kungen tidningar. Han flög en gång till Reidgötaland till en gård, som hette Wörva, der han flög på bondens åker och hemtade sig der mat. Bonden kom och slog sparfven ihjäl. Konung Dag blef illa vid och offrade sin egen son, för att få veta, hvad som tagit vid sparfven. Då inhemtades, att han var dräpen på Wörva. Sedan utrustade han en stor krigshär och drog till Götland. Och när han kom till Wörva, gick han upp på landet med sin här och härjade; folket flydde; men när de redo öfver Skiotans vad eller Wapnevad, kom en träl ur skogen på åbacken och med en hötjufva dräpte konungen. Folket vände nu hem till Sverige från sin »Österväg»; men kungens son Agne inföll i Finland, der nu en Froste regerade, klarligen det Finland, der en offerprestinna hette Hulda, då en Snö med dotter Drifva i Wisburs tid regerade i detta land. Med hänvisning till hvad förut är sagdt, drista vi förklara sannolikare, att strider mellan *Uppsala-kungen* och *Finvedsoch Wärends-kungar* af lika språk här äro vidrörda, än strider mellan den förre och Slaver-Finnar i nuvarande Finnland. Uppsala-kungen seglar till det land, Isländarne alltid ansett ligga *austr*, men uppträder i ett land med namn af svensk rot. Oden — Odens-presten i Asa? — har skjutit Uppsala-kungens *spejare*, som i sagan blef en sparf, men i Asa-sägnen en hjerpe. Hvar hämdekriget stått, är svårt att af Ynglinga-sagans benämningar utleta. Dock synes fråga vara om så långt afstånd från Uppsala, att man seglade dit hellre än gick till fots. *Wörva* kan nog hafva tillbråkats eller vid afskrifningar uppkommit af *Ver-land* eller *Ver-ved*.»

Ofvanstående yttrande af en man, som ofta med klar och säker blick intränger i forskningens labyrint, är så eftertänkligt, att det icke bör förgätas af kommande tecknare af Sveriges äldsta öden, utan att dessa böra fast mer egna en särdeles uppmärksamhet åt det ur glömskans mörker framskymtande ljus, som författaren af Smålands Beskrifning

lyckats framkalla till upplysning af det förgätna Östmannarikets fordna öden. — Vi återvända nu till det nuvarande Asagård, för att ytterligare nämna några ord om dess fornlemningar och minnesmärken. På Asagårds egor är en höjd, kallad *Helvetesbacken,* — »ett hedniskt kultställe, som så benämnts af kristna», — men som kanske fått den sednare förändringen af namnet, emedan herren på Asa straffade sina arbetare för försummelser genom att ställa dem der att hugga ved. År 1669 träffade i denna backe nära gården ryttmästaren P. Ulfsparre ett hvalf, vid hvars öppnande mötte ett sken, likt en blixt, som strax utsläcktes. I hvalfvet funnos följande 5 fynd: En likkista, sammansatt af släta flintstenar; en lampa af lera, en hand bred, ej glaserad, lik dem, som funnits i Roma subterranea; en lucerna perpetuo lucens; en tvåeggad knif, bestående af flintsten till både skaft och blad, vid pass 1 ½ qvarter lång; ett blad af en annan knif af poleradt stål samt ett jern af ½ alns längd. Der funnos också förbrända ben. Det uppgafs enstämmigt af folket på 1600-talet, att Odin var här begrafven. En mängd grifthögar förekomma i Asa gårds norra gärde och en större grafhög i Asa bys gärde, kallad Odenskulle, samt en större bautasten i samma gärde. — Vid Kråketorps gård, ¼ mil från Asa, är en stenmur af 6 alnars tjocklek, 80 alnar lång och 20 bred, *Odinskrubban* kallad, äfven *Odins stall.* Krubban är säkert ett bondnttal af *Krypta,* som i medeltiden blef namn på ett slags tempelrum. I midten hafva några träd uppväxt. En sönderslagen runsten ligger vid Runstensbäck på Kråketorps soldattorps mark. Den är slagen i 8 stycken, och runor synas på dem alla, men icke de vanliga, utan sådana, som förekomma på stenar i Småland och Blekinge; man finner ett tydligt *Sugil* och ett *ven,* samt några enstaka runor. Ej kors, utan punkter skilja orden. Öster om Asasjön, gent emot Asagård, är en hög, kallad *Blothögen,* äfven *Odins graf.* Den ligger midt i en aflång fyrkant, hvilken 4 andra högar, 2 på hvardera sidan af sjön, bilda. Stenknifvar m. m. hafva funnits i dessa högar. Sägen går, att en guldvagn, som i klart väder synes å sjöbotten, körts ner här ur Odins stall. En gång var den nära att bli uppdragen; men tystnaden bröts, och vagnen sjönk åter. Adress: Wexiö.

Asa, eller **Asagård,** ett frälse-säteri i Asa socken i Norrvidinge härad af Wexiö län, är en urgammal, märkvärdig gård, som uppgifves såsom Odins första boningsort i Norden, och der en mängd fornlemningar förekomma, hvarom ofvan vid Asa sockens beskrifning förut är ordadt. Den äldsta kända egaren af gods i Asa är Måns Laghil, gift med Karin Ingasdotter, hvilka 1408 gåfvo gården till Nils Krok, »på det han skulle vara färdig i rikets tjenst, när herrskapet honom derom tillsäger.» Han är sannolikt stamfader för den redan vid år 1600 utgrenade slägten Krok. Sedan var Abjörn Jönsson (Hård) egare af gods i Asa, som ärfdes af hans dotter Bengta, gift med slottslofven på Kalmar slott, Olof Jöransson (Liljesparre), och kom gården sålunda till slägten Liljesparre. Gården ärfdes af hans son, öfversten Jöns Olofsson (Liljesparre) på Asa, som var gift med Ingeborg Gylta till Påtorp, med hvilken han hade sonen Arvid Liljesparre, assessor i Göta hofrätt. Denne introducerades på riddarhuset 1636. Han var gift med Agneta Brömsadotter Gyllenmärs. Sedermera innehade Arvids broder, stallmästaren Peder Liljesparre, Asa, till hvilken gård han äfven skref sig, jemte Westregård. Han var förlofvad med Gunilla Bjelke, då kon. Johan III gifte sig med henne. Som drottning gaf Gunilla sedan åt sin förra fästman sin kusin, Anna Lagesdotter Posse, till hustru. Egare under sednare tiden hafva varit generalmajoren H. Ulfsparre till Asa 1635, ryttmästaren Peter Ulfsparre 1669, kapten Joh. Abr. Ulfsparre 1669, grefve Löwen, öfverstelöjtnant von Vicken, öfverdirektören Mæchel; öfverstelöjtnant G. Lejonhufvud köpte Asa 1795, kammarherren frih. G. Lejonhufvud blef sedan egare 1827, gift med Ulrika Sofia Elisabeth Freytag, som efter mannens död 1848 innehade gården, hvilken ärfdes af sonen, Gust. Abr. Edv. Lejonhufvud, som nu är egare.

Asa har en vacker belägenhet midt emot Asa kyrka och nära Asasjö. Godset bestod 1828 af 3 mantal säteri, $2\frac{3}{8}$ rå och rör, $\frac{1}{2}$ frälse, $1\frac{7}{8}$ augm. skatte samt $\frac{1}{8}$ kronoskatte, eller tillsammans $7\frac{7}{8}$ mantal. Här äro 2:ne mjöl- och 2:ne sågqvarnar, af hvilka en af hvartdera slaget är skattlagd. Gården har en vacker karaktersbyggning, uppförd 1800 af öfverstelöjtnanten G. Lejonhufvud. Egendomens areal skall vara 20,000 tunnland, dock större delen skog.

Asa, ett gammalt fäste, som äfven är kändt under namnet *Eds* och *Edsholms slott,* eller *Grufö slott,* beläget vid Grumsfjärden i Wermland. Det bestod af flera våningar och var försedt med hvalf och källrar, hvarefter lemningar ännu synas. Man har trott, att det fått sitt namn efter Olof Trätäljas dotter, Åsa. I Engelbrechts tid hade slottet grymma fogdar, och då frihetskriget utbröt, satt der en fogde, som hette Herman Gisebad, icke bättre än sina föregångare, hvarföre Engelbrecht, genom väpnaren Peder Ulfsson, lät förstöra det, likasom alla andra dylika plågonästen. Eljest går bland allmogen i orten en egen berättelse om fästets förstöring. Enligt denna skall en fru, vid namn Rangela, som egde slottet och var girig och hård mot bönderna, belagt farten öfver slottsbron med en hög och obillig afgift. Detta förtröt bönderna, hvarför, efter aftal dem imellan, en gick upp på berget Edsbonden, under det en annan ställde sig på ett berg invid slottet, på andra sidan sundet, hvarefter följande samtal dem imellan skall hafva förefallit: »Kära granne, låna mig din kittel.» — »Hvad skall du med den?» — »Jag skall koka fru Rangela på Eds slott; ty hon tager för hög tull af resande.» — »Då skall du gerna få låna honom.» — Detta hördes till slottet, och dåvarande tidens vidskepliga tro på bergtroll föranlät fru Rangela att i hast inpacka sina dyrbarheter och förfoga sig från slottet. Hon led dock skeppsbrott i det efter henne kallade Rangelsundet eller Ransundet, hvarefter bönderna förstörde slottet. En väl beslagen jerndörr, som skall tillhört detta slott, säges blifvit satt för sakristian i socknens kyrka.

Asa-sjön. Sjö uti Småland, en af de öfversta länkarna i Helga-sjöns och Åsnens vattendrag, 500 Sv. fot öfver hafvet. Vid sjöns stränder ligga Asa och Tolgs kyrkor.

Asarum, en socken i Bräkne härad af Karlskrona eller Blekinge län, har en areal af 51,439 tunnland, af hvilka 3,430 äro sjöar och kärr. Socknen har många sjöar, man uppgifver 100; de största äro Björkesjön, Långsjön, Bysjön, Brogöl, Öjasjön och Trammålasjön. Myån löper genom socknen och bildar Brogöl med flera sjöar. Marken är mer bergaktig än jemn; jemnast är den s. k. Strandbygden. Der äro lera och svartmylla den rådande jordmånen. Åt skogstrakten åter är jordmånen mycket svagare och består merändels af sand samt s. k. jäsjord. Skog finnes till husbehof. Åkerbruk är hufvudnäringen. Socknen utgör $77\frac{3}{4}$ mantal och hade 1810 4,398, 1840 6538, och 1856 7,361 invånare. Socknen har fast folkskola, med 5 examinerade lärare, och en ambulatorisk skola med 1 lärare, som icke tagit examen. Den förra skolan besöktes 1856 af 520 gossar och 480 flickor, den sednare af 10 gossar och 9 flickor. 49 gossar och 106 flickor undervistes hemma; således tillsammans 579 gossar och 595 flickor. 5 gossar och 4 flickor saknade undervisning. — Asarum är annex till Karlshamns regala pastorat i Listers och Bräkne kontrakt af Lunds stift. På Frisholmen är en kastellpredikant. Kyrkan är efter sin första byggnad ansenligen utvidgad. År 1697 tillbyggdes norra sidan och 1741 den södra, då äfven kyrkan undergick en betydlig reparation. — Socknen är tämligen rik på fornlemningar, minnen och naturmärkvärdigheter, i synnerhet vid Asarums by. Man har härledt byns och socknens benämning från As, Odins tillnamn, och för att göra detta sannolikt, har man påpekat tvänne andra i socknen belägna byar, Thorarp och Froarp, och har på detta sätt lyckats uppleta minnen efter Odin, Thor och Frej. En

folksägen åter förtäljer, att Asarum fått sitt namn af Assar, som här först uppröjt en plats, ett rum, som han sedan bebyggde. Denne Assar skall vara begrafven i ett stenrör, beläget nordost om landsvägen, som går till Karlshamn. Vid Asarum by finnas några bautastenar, och har man der i en backe hittat en flintknif samt ett gammalt sigill med abbrevierad munkstils-inskrift: »Sigillum Haquini Presbyteri de Asarum», troligen en katolsk prest. I denna by är en förträfflig källa, kallad *Kungskällan*, emedan konung Carl XI skall hafva druckit ur densamma. Midsommaraftonen, äfvensom påföljande dag, samlas här en ansenlig folkmängd, för att, enligt gammal plägsed, dricka vatten och offra. Källan skall hafva fått sin ryktbarhet af följande händelse: En handskmakare, *Matthias Malm*, hade en son, som i sin barndom var blind. Alla föreskrifna läkemedel voro fruktlösa. Men en natt drömmer Malm, att någon rådde honom, det han skulle midsommarnatten i denna källa tvätta barnets ögon. Fadern följde detta råd, och sonen återfick sin syn. Derefter kom källan i stort rop. Händelsen skall tilldragit sig för omkring 130 år sedan. Sannolikt är källan dock en urgammal offerkälla, och den omtalade händelsen är säkert blott en af de nyaste tiders legender, som tjenat att upplifva de gamla. Imellan Asarum och staden, på Tubberyds mark, är en helsokälla, som blef först iordningsatt af en handlande Schay och var redan 1792 bebyggd till brunnsgästers begagnande. Icke långt derifrån ligger det s. k. *Penningeberget*, på hvilket är en ganska god källa. Till socknens märkvärdigheter räknas äfven *Naravalls kyrka*, som är ingenting annat än en ansenlig stenklippa, belägen sydvest från Asarum. Denna klippa är remnad ofvanifrån och nedigenom i 7 stycken, af hvilka det mellersta har utseende af ett torn. I dessa klippors refvor har man i ofredstider förvarat sina bästa lösören. — *Hakebäck*, som skiljer Asarum från Tingsås socken i Wexiö län, bibehåller minnet af det gamla namnet Hake; Hakestad, Hakerör och Hakeqvarn kallas några deromkring belägna ställen. Historien omtalar en Hake, som varit konung öfver Skåne, Blekinge och en del af Småland. — Vid hemmanet Jordgöl finnes ett berg, kalladt *Blåkullen;* vid den sidan af berget, som gränsar till Brogöl, är det ganska brant och liknar en ättestupa. Kanske detta berg fordom varit ett offerställe; ty icke långt derifrån har man funnit flintknifvar, som brukat begagnas vid offren. Adress: Karlshamn.

Asarum. Gästgifvaregård invid Asarums sockenkyrka i Bräkne härad och (Blekinge) Karlskrona län; skjutsar till:

Hästeryd, i vester	½	mil.
Hökadahl, norr	1	»
Möllögården, nordvest . . .	1	»
Tränsum, öster	1	»

Asby, en socken i Ydre härad af Linköpings län, har en areal af 27,772 tunnland, af hvilka 6000 äro sjöar och kärr; socknen är ett bergigt land med många sjöar, af hvilka sednare Sommen är den största, och de större bland de öfriga äro Backlången, Skärsjön, Gransjön, Tången, Wålen, Svensbosjön och Winningen. Söder om Sommens fjärdar, Asby- och Wi-fjärdarna, mellan hvilka bildas en ganska vacker halfö, kallad Asby udde, finnas små vattendrag med lutning mot Sommen; åt vester och norr gå äfven små vattendrag. Den stora sjön har ute på fjärdarna betydligt djup, inuti vikarna mindre. Asby-fjärdens inre hörn genomstrykes af en sandås, der kallad Spikudden, som, ganska hög och långsträckt, men smal och brant, fordom öfverallt bevåxt med tallskog, följer vestra stranden från Torpa och sedan fortgår åt sydost till Sund under namnet Hjortåsen. För öfrigt äro Sommens stränder i allmänhet tämligen stängda af berg och skogsmark, och Asby udde upptages i midten och vid vestra stranden af ej litet höga åsar eller berggrupper; östra stranden är jemnare, likasom trakten från Asby-fjärdens inre ända åt nordvest intill Torpa. Längre in från stora sjön är i allmänhet bergländig mark. Särskildt nämnas höjderna Kittelberget, med ortens märkligaste jättegryta, Grums-, Thors-, Ufve- och Hörkulle-bergen, alla

söder om Asby-fjärden, samt på Asby udde Skälleberget, Kaptensbacken och Majdalsbergen m. fl. Rådande jordmånen är å bergen, der dessa äro jordbetäckta, sandmylla eller sand, i dalarna mest sandmylla, öfverallt besvärad af klappersten; svagt lerblandad är jorden blott på Asby uddes östra strand. Åkerbruket har i Asby fått större utsträckning, särdeles i socknens östra hälft, än i häradets flesta andra delar; ängsbruket och boskapsafveln stå ej lägre; men skogsbruket har aftagit genom för mycket anlitande af skogen, och många hemman hafva redan obetydlig tillgång. Slöjd, fiske, med flera binäringar äro med hela häradet gemensamma. Socknen utgör 76 ½ oförmedlade och 63 ½ förmedlade mantal, hvaraf 23 ½ skatte, 3 ¼ krono och 36 ¾ frälse. Deribland finnas en mängd säterier om 1 mantal, blott ett om 3, tillhöriga dels ståndspersoner, dels bönder; öfriga hemman höra mest till allmoge. Folkmängden var år 1810 1,376, 1840 1,620 och 1856 1,736 inv. Socknen har en ambulatorisk folkskola, som förestås af 1 examinerad lärare och 1856 besöktes af 73 gossar och 44 flickor. Dessutom hade 1 gosse undervisning i allmänt läroverk, 2 gossar i enskild skolanstalt, medan 62 gossar och 88 flickor erhöllo undervisning hemma; hela skolungdomen utgör således 139 gossar och 132 flickor.

Asby har sannolikt utgjort af gammalt och utgör ännu ett särskildt konsistorielt pastorat af 1:sta klassen, tillhörigt Ydre kontrakt af Linköpings stift. Kyrkan, belägen 8 ¾ mil från Linköping och 3 ¾ från Ekesjö, skall varit helgad åt Jungfru Maria, således från katolska tiden till en del; men hon är tillbyggd 1687 af trä på norra sidan och 1718 på den södra. År 1513 utfärdade biskop H. Brask ett aflatsbref för kyrkan. Hon har flera adliga grafminnen från 1600- och 1700-talen, och ligga här, bland andra, begrafna kapitenen Göran Rääf till Sånna, död 1680, löjtnanten vid Östgöta infanteri Lennart Rääf, blesserad i slaget vid Helsingborg den 28 Febr. 1710, död samma år, och Esbjörn Svensson af vapen. Socknen kallas i handlingar från 1300-talet, deruti äfven en mängd gårdar äro nämnda, *Aasby* och *Asby;* man har härledt detta namn från As, Oden; men troligare är, att det kommer af den höga ås, som går genom socknen. Denna socken är sannolikt en bland häradets äldsta bygder, hvilket synes af dess fornlemningar; och att den tidigt blifvit bebyggd med en mängd herresäten, intyga äfven sednare förhållanden. Dessa kommo dock sedan under katolska tiden till kyrkliga stiftelser, och det är förvånande att erfara, det nära en tredjedel af denna sockens jordegendom var i presternas och klosterfolkets händer: af 74 ½ hemman, hvaraf socknen bestod, tillhörde då, enligt en gammal jordebok, 12 ½ kyrkliga inrättningar, 5 Wadstena kloster och 3 Skeninge kloster. Vid reformationen återföllo många af dessa hemman till kronan, men största delen till gifvarnes slägtingar, och redan i början af 1600-talet hade nästan hela socknens jordegendom öfvergått i adelns händer, hvaraf mycket dock indrogs vid reduktionen; inom socknen finnas ännu 8 säterier och 3 boställen, hvilka sednare troligen före reduktionen äfven varit adeln tillhöriga. Ännu större bevis på att kyrkorna i landsbygden blifvit begåfvade med en mängd hemman, är Hagby kyrka i Uppland. Redan år 1220, och troligen långt förut, egde denna kyrka hemman i alla gårdar och byar inom socknen till ett antal af 13, utom i en enda gård, och dessutom hade hon många hemman i kringliggande socknar, hvarå påfven Honorius III gifvit sin skydds- och stadfästelsebulla, daterad Lateran den 31 December nämnde år. — Af fornlemningar och minnen må nämnas följande: grafhögar, större och mindre, finnas på flera ställen, såsom vid kyrkan och vid Norrby säteri samt på Asby-uddens östra strand; stensättningar förekomma äfven på några ställen, men inga märkliga. På Tängarps egor ligger ett berg, *Kittelberg* kalladt, som har trenne jättegrytor, hvilka äro invändigt mycket släta. Den största har 1 ¾ alns diameter och 2 alnars djup; de öfriga äro något mindre. På sätesgården Norrbys egor är en källa, förut kallad Hålken,

nu Adolfs helsokälla, hvars vatten man anser vara af samma kraft som Medevis. Fordom bedrefs här mycken vidskepelse. År 1815 märktes vid Aspa och andra ställen ett jordskalf, sträckande sig vidare till Wimmerby-trakten. Af de 8 säterierna komma följande att under sina namn beskrifvas: Norrby, Redeberg, Sångarp, Sånna, Alarp, Ekäng och Södra Måla eller Briteberg. Adress: Linköping och Kisa.

Asige, en socken i Årstads härad och Halmstads län, har en areal af 12,497 tunnland, af hvilka 5,091 höra till Halmstads härad, men resten till Årstads. Socknen är i allmänhet en mager trakt, som likväl delas i slättbygd och skogsbygd, hvilka begge till stor del äro ljungbevuxna och föga fruktbärande. Rådande jordmånen är en blandning af sandmylla, grus och mojord. Skogarne äro illa medfarna och gifva knapp tillgång till invånarnes behof. Näringar äro åkerbruk, men föga lönande, och någon husslöjd. Socknen innehåller $20\frac{1}{5}$ förmedlade mantal. Af dessa $20\frac{1}{5}$ mantal tillhöra $15\frac{3}{8}$ Årstads härad och $4\frac{33}{40}$ Halmstads. Invånarnes antal var 1810 545, 1840 854 och 1856 919 personer. Socknen har ambulatorisk folkskola, med 1 examinerad lärare. År 1856 besöktes den af 40 gossar och 33 flickor. Årstad och Asige äro hvardera delade i 4 skolrotar. Det är egentligen intet tredskande hos föräldrarne; men de fattigare bland dessa tvingas af behofvet att anlita barnens arbetskrafter och hålla dem från skolan. 2 gossar och 1 flicka voro döfstumma och saknade undervisning. — Asige är annex till Årstads regala pastorat i Halmstads kontrakt af Göteborgs stift. Kyrkan, belägen $1\frac{3}{4}$ mil från Falkenberg, är 45 alnar lång och 12 bred. Här finnas tvänne taflor, målade i olja af icke oskickliga konstnärshänder. Den ena, som utgör altartafla, föreställer den korsfäste Försonaren, och under ligga alla de pinoverktyg, som varit begagnade vid korsfästelsen; den andra föreställer en moder med sitt barn i famnen och anses vara målad uti Italien. Kyrkan är byggd på Asige Hed, och omgifves af denna märkvärdiga heds fornlemningar och minnesvårdar, hvarom vidare nedanföre. Adress: Falkenberg.

Asige Hed, en ödslig ljunghed i Halland, som fått sitt namn af ofvanbeskrifna Asige socken, inom hvars område en del af heden ligger. Den har en ganska betydlig utsträckning samt en deremot svarande bredd och omgifves af högre och lägre bergsryggar. Här ligga i mängd till en del betydliga grafrör; men i synnerhet ådraga sig tre uppresta stenar den resandes uppmärksamhet. De äro nästan fyrkantiga och hålla från 2 fot 6 tum till 3 fot på hvarje sida och 12 fot 6 tum i höjd. Två af dessa stenar stå endast 7 fot från hvarandra, den tredje, 120 fot längre bort, har haft på 8 fots afstånd jemte sig en sten, hvilken nedfallit och håller i största bredden 8 fot och 15 fot 6 tum i längd. Hvarje af dessa stenar har vid sig ganska vida, men låga jordkullar. Den östra högen, hvarå ena stenen kullfallit, är ganska märkbar; de vestra deremot hafva blifvit betydligt skadade genom vägens anläggande deröfver. Längre åt söder och icke synnerligen långt härifrån, nära Asige kyrka, höja sig, på båda sidor om vägen, större och mindre grafhögar. Här finnas äfven några större och mindre bautastenar, af hvilka en tyckes för icke länge sedan hafva blifvit af skattgräfvare omkullstörtad. Längre fram och icke långt från Getinge kyrka stå till venster om vägen på sluttningen af en ansenlig landthöjd jemväl några bautastenar; här märkes äfven en domring. Vi återvända till Asige Hed, som kringsväfvas af en sorglig fornsaga. Här är nämligen ett af de många ställen, som muntlig öfverlemning och bibehållna minnesmärken bestämma såsom skådeplats för Hagbarths och Signes eller Habors och Signilds olyckliga äfventyr. I denna trakt ligger Sigardsberg, som för mer än ett halft århundrade tillbaka hade tydliga lemningar efter gråstensmurar, och derunder Sigards- eller Signes-stad. Här hafva fordom stått bautastenar, minnesmärken, såsom man tror, efter Sigars kämpar. Signes bur är en aflång fyrkant, som

fordom liknat en tomtplats, och Signes källa ligger nära härintill. De två höga bautastenar, vi här sett bredvid vägen, kallas, liksom de två andra, Habors stenar eller galge. En ganska ansenlig ättehög bredvid vägen emellan Asige och Åhrstad heter Habors hög. — Man har länge tvistat om stället för denna af Saxo omtalade sorgliga tilldragelse, och utom i Halland, det nu nämnda, uppgifvas i Uppland vid Håtuna minnen efter Habor och Signild och i Nerike ungefär på samma sätt. Det sannolika är, att hela händelsen är en dikt, — men en skön dikt. — Vid Håtuna kommer sagan att berättas vid beskrifningen af dervarande minnesmärken.

Asjöberget. Berg i Södermanland, 277 fot högt, beläget på södra gränsen af det s. k. Enhörna-landet, hvilket innefattar Öfver- och Ytter-Enhörna socknar.

Ask, en socken i Aska härad af Linköpings län, har en areal af 1,967 tunnland, hvaraf blott 10 äro sjöar och kärr. Medlersta delen är en slätt med några kullar, den södra en nästan jemn skogsmark; i norr börjar en något betydligare höjd, hvars fortsättning inom Ekebyborna socken bildar Djurgårdsudden vid Boren. En liten bäck går från Winnerstad snedt genom slätten mot nordvest till Ekebyborna, en östligare gren dertill följer nästan gränsen till samma socken. Rådande jordmånen är sandblandad lera, utom vestra delen af sockneu, som eger ren lera. Hufvudnäringen är åkerbruk. Socknen innehåller $16\frac{3}{4}$ oförmedlade och $13\frac{3}{4}$ förmedlade mantal, hvaraf $7\frac{1}{4}$ skatte, $1\frac{3}{4}$ krono och $4\frac{3}{4}$ frälse. Folkmängden var 1810 254, 1840 306 och 1856 309 personer. Socknen har fast folkskola, som 1856 besöktes af 6 gossar och 3 flickor; 8 gossar och 10 flickor undervistes hemma; tillsammans 14 gossar och 13 flickor. Se vidare vid modersocknen Ekebybornas beskrifning. — Ask är nu annex till Ekebyborna, hvilken ligger i Bobergs härad och tillhör Aska kontrakt af Linköpings stift, som det af ålder varit; men år 1558 lades Ask till Winnerstad i samma kontrakt, hvarifrån det återtogs 1578 och lades åter till Ekebyborna, kom ånyo till Winnerstad 1601 och hörde dit till 1699, då det åter lades till Ekebyborna, hvilket sedan den tiden fortfarit. Kyrkan, som ligger $1\frac{1}{2}$ mil från Wadstena och $1\frac{1}{4}$ från Skenninge, skall, enligt sägen, vara den äldsta och fordom den enda i nuvarande Aska härad, och, att döma af hennes byggnadsstil och ofantligt tjocka murar, skulle man kunna förledas att tro denna sägen. Imellertid är säkert, att kyrkan är mycket gammal, uppbyggd med $2\frac{1}{2}$ alnars tjocka murar af huggen kalksten, inuti fyllda med stengrus, och försedd med ett torn vid östra gafveln, af lika bredd med kyrkan. Detta torns mur mot kyrkan genombröts i sednare tider, så att kyrkan blef tillökt med nuvarande chor. I äldre tider lärer kyrkan blifvit afbränd af Danskarne och efter branden stått öde så länge, att enbuskar och träd uppväxt i murarna. I kyrkan finnas inga märkliga minnesmärken; endast några gamla bildverk äro der förvarade. Enligt sägen, hafva Danskarne i kon. Erik XIV:s tid afbränt alla hemmanen i Ask, undantagande 2:ne frälsehemman, af hvilka vid det ena, som lydt under Ulfåsa och legat i Wedemo, ett märke varit tecknadt på skorstenen. — Utom obetydligare fornlemningar, som förbigås, är i en åkerlycka, ett litet stycke sydvest från kyrkan, en uråldrig stensättning, hvaraf 6 stenar nu stå qvar. Denna stensättning kallas vanligen *Tingskrets;* men då urnor med brända ben blifvit funna inom ringen, tyckes densamma snarare vara en grafplats. — Ingen betydlig sätesgård finnes i socknen. Adress: Motala.

Ask, en socken i Onsjö härad af Malmö län, har en areal af 5,601 tunnland, hvaraf endast 3 äro sjöar och kärr. Marken är nästan öfverallt jemn, men dock på åtskilliga ställen stenbunden. Rådande jordmånen är lera. Någon bok- och ekskog finnes. Hufvudnäringen är åkerbruk. Socknen består af $16\frac{5}{16}$ mantal, hvaraf 11 krono och $1\frac{1}{8}$ utsockne-frälse, jemte mindre lägenheter och 6 gatuhus; likväl anmärkes,

att uppgifterna äro mycket olika. Innevånarnes antal var 1810 616, 1840 740 och 1856 934 personer. Socknen har fast folkskola, med 1 examinerad lärare. År 1856 besöktes den af 29 gossar och 18 flickor; dessutom undervisades 5 gossar och 1 flicka i enskilda läroanstalter samt 29 gossar och 46 flickor i hemmet; tillsammans 63 gossar och 65 flickor. 5 gossar och 8 flickor begagnade söndagsskolan. — Ask är annex till Konga regala pastorat i Onsjö kontrakt af Lunds stift. Kyrkan är belägen $2^3/_4$ mil från Landskrona. — Inga betydliga egendomar. Adress: Landskrona.

Aska, ett härad i Linköpings läns åttonde fögderi, ligger utmed stranden af Wettern och dess östligaste bugter, från Wadstena-viken till Nerikes gräns, och omgifves i sydvest af Dals härad, i söder af Göstrings, i öster äfven af Göstrings och Bobergs härader samt sjön Boren, i nordost af Finspångs, i norr af Sundbo härad. Häradet, som ligger 330—380 fot öfver hafvet, har en areal af 75,098 tunnland, af hvilka 3,435 utgöra sjöar och kärr, och innefattar 310 förmedlade mantal, hvaraf $208^5/_{20}$ skatte, $34^1/_6$ krono och $68^5/_8$ frälse, omfattar följande socknar och socknedelar: en mindre del af Strå och en större del af St. Per samt hela Orlunda, af Dals kontrakt; hela Hagebyhöga, Fifvelstad, Westra Stenby, Styra, Hvarf, Ask, Winnerstad, Motala och Nykyrke samt halfva Ekebyborna, af Aska kontrakt; mindre delar af Hof och Bjälbo samt halfva Allhelgona, af Göstrings kontrakt, samt en del af Krigsberg inom Gullbergs och Bobergs kontrakt, men allt inom Lysings, Dals och Aska fögderi. Detta härad är således ett af dem, som särdeles fullständigt visa olikheterna i kyrklig och civil indelning.

Aska, ett kontrakt i Linköpings stift, utgöres af följande pastorater: Ekebyborna och Ask; Winnerstad och Motala; Westra Stenby; Hagbyhöga och Fifvelstad; Westra Ny eller Nykyrka, samt Hvarf och Styra. Se Aska härad.

Aske, ett frälse-säteri i Håtuna socken och Håbo härad af Uppsala län, beläget nära $^1/_4$ mil från Mälaren, der segelleden mellan Stockholm och Uppsala går fram, $4^3/_4$ mil från förstnämnda och $3^1/_2$ mil från sistnämnda stad. Gården är ett urgammalt herregods, som nämnes redan på 1200-talet. En Bengt Mattsson till Ask gaf jord till Sko kloster genom bref, dat. Ask 1274, och en annan, Rörik Mattsson till Ask, troligen den förres broder, testamenterade gods i Skällnora till Uppsala domkyrka 1276. I de handlingar, hvaruti denna gård Ask förekommer, säges dock icke, hvar den är belägen; men det är påtagligt, att den legat i Uppland, och der finnes ingen annan gård af samma namn. Säkert är, att det Aski, som domprosten i Uppsala Andreas (And) 1315 testamenterade till sin brorsdotter Rangborg (And) och hennes man, riksrådet Arnvid Göstafsson (Sparre) till Wik, är detta Aske, äfvenså den gård af samma namn, som Hemming och Finvid bebodde, då de underskrefvo ett fastebref på Håtuna ting 1324. Häraf ser man, att de gamla befryndade slägterna And och Brunby-ätten i äldsta tider egt Aske, och kanske deras efterkommande äfven innehaft gården. Sedermera förekommer icke Aske i handlingar förrän i början af 1600-talet, då fru Beata Oxenstjerna egde det. Derefter tillbytte sig riksrådet Axel De la Gardie Aske gård, utom en fjerdedel, som grefve Jakob De la Gardie köpte, och efter dem kom godset till drottning Christinas råd, Joh. Paulin Olivecrantz, död 1707, derefter till krigsrådet Walrave, kammarrådet Braunerhjelm och landshöfdingen Drufva. Landshöfdingen grefve Karl Wilh. Lejonstedt tillbytte sig egendomen 1760 och sålde den till sin måg, majoren Ingelotz, hvarefter friherre Erik Johan Fleetwood köpte gården 1792 och sålde den åter 1799 till brukspatronen Gustaf Sehmann och dess fru, Anna Joh. Tham, hvilkas barn, efter faderns död den 1 Jan. 1855, godset genom arf tillföll; och är nu sonen, protokolls-sekreteraren Karl Gustaf Sehmann, för närvarande dess disponent.

Brukspatron Sehmann var en af

Upplands utmärktaste landthushållare. Under mer än ett halft århundrade hade Aske varit i hans hand, och denna egendom var, då han tillträdde den, i ganska stort förfall; men genom hans verksamhet och drift blef den försatt i det goda skick, att den nu är en af de vackraste, fördelaktigaste och bäst skötta inom hela orten. Han hade under sin verksamma lefnadstid dock icke uteslutande egnat sin omtanka åt egendomens iståndsättande och förbättrande i ekonomiskt afseende, utan äfven skänkt sin uppmärksamhet så väl åt dess omgifningars förskönande som åt dess bebyggande, i hvilket allt råder mycken smak, förenad med nytta. Han, som redan tidigt efter egendomens erhållande företog ombyggnader och nyanläggningar, lyckades att på sin höga ålder få njuta skuggan af den utaf honom ordnade vackra parken, äfvensom att ega medvetandet af att vid sjelfva hufvudgården ingen byggnad finnes, som icke genom hans försorg blifvit uppförd. Corps de logis, af sten, bygdt 1805—1808 och bestående af två våningar och rez de chaussée, ligger högt på något afstånd från sjön, med vidsträckt utsigt öfver den kringliggande nejden och en del af egorna samt har en ren, särdeles smakfull stil. Från gårdssidan inträder man genom en med arkader försedd peristil uti den midt i huset belägna förstugan, som höjer sig genom begge våningarna samt erhåller belysning uppifrån genom en ofvan kupolen på taket anbragt glaskupa. Statfolksbyggnad, orangeri och ladugård äro äfven uppförda af sten; derjemte finnes tegelbruk, beläget vid sjön, samt vatten- och sågqvarnar, allt anlagdt af samma egare.

Aske gods, med underlydande hemman Sundby, Tjusta, Skråmsta, Westtibble m. fl., belägna i Håtuna och Tibble socknar, består af tillsammans $11\frac{7}{8}$ mantal säteri, frälse och skatterusthåll, med 2,600 tunnl. jord, deraf något mer än 1,400 tunnland utgöra skog, björkhagar och backar, deruti inberäknade $33\frac{1}{2}$ tunnland trädgård och park, omkring 152 tunnl. fördelade på 19 jordtorp, det öfriga åker och äng under eget bruk. Efter den plan, som är afsedd att följas för åkerbrukets bedrifvande med nioårig cirkulation, beräknas höst- och vårutsädet af särskilda slag till minst 250 tunnor, utom jordfrukter; höfångsten i medeltal årligen till 1000 parlass, oberäknadt hvad som användes för grönfodring i ladugården till 70 à 80 kor, 30 par oxar, 30 st. hästar, jemte småkreatur. — Skogen är nyligen uppmätt och indelad i trakthuggning på 100 års återvext.

Askeby, en socken i Bankekinds härad af Linköpings län, har en areal af 3,263 tunnl., hvaraf blott 20 äro sjöar och kärr. Mellersta delen, utefter socknens hela längd, är en slätt med spridda kullar och backar; vid vestra gränsen finnas något mer sammanhängande höjder, och ännu mer sammanhänga höjderna på den östra. Båda höjdsträckningarne äro yttersta utskott af de åsar, som skilja häradets olika vatten. Mellan dem båda sluttar socknen dels åt norr mot den å, som från sjön Teden i Örtomta socken rinner till Roxen, dels åt söder mot sjön Fläreu, äfven hörande till samma vattendrag. Rådande jordmånen är dels lera, dels svartmylla, dels lättare sandblandad lera. Hufvudnäringen är åkerbruk med någon boskapsskötsel; äng och bete saknas ej, men skog nästan alldeles. Socknen innehåller $39\frac{5}{8}$ oförmedlade och $42\frac{3}{8}$ förmedlade mantal; det mesta eges af bönder. Folkmängden var 1810 527, 1840 677 och 1856 717 invånare. Socknen har fast folkskola, med 1 examinerad lärare. År 1856 besöktes den af 23 gossar och 18 flickor; 5 gossar och 7 flickor erhöllo undervisning hemma. Tillsammans 28 gossar och 25 flickor, således skolbarnens antal 53.

Aschaby, *Askaby* förekommer såsom kloster redan före år 1174, sedermera åtminstone från 1300-talet såsom kyrkosocken med egen kyrkoherde, dock sannolikt under klostrets patronrätt. I sednare tider har socknen från år 1555 till 1581 varit annex under Wårdsberg, men derpå utgjort och utgör nu ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen, tillhörande Bankekinds kontrakt af Linköpings stift. Kyrkan, belägen $1\frac{1}{4}$ mil från Linköping och 3 mil från

Norrköping, utgöres af en äldre del, åt vester till, af gråsten, i rundbågsstil, och en yngre, åt öster, af tegel, i spetsbågsstil. Den förstnämnda vestra delen, nära 100 fot lång utantill och 33 ½ fot bred, består af ett skepp med 4 korshvalf af tegel, med 4 ⅓ fot tjocka yttermurar och 5 smala fönster, 10 alnar högt från golfvet, samt ett torn i två afdelningar ofvanpå hvarandra, med 6 fot tjocka murar; öfra afdelningen har varit ett bönkapell. Ännu en tredje afdelning högst upp har äfven funnits, men lärer nedrasat genom vådeld 1609 och ej blifvit återställd. Både torn och skepp synas vara redan från 1100-talet. På södra sidan är en utbyggnad, äfven af gråsten, fordom troligen altarchor. I öster har funnits ett högchor, i hvars ställe år 1418 uppfördes ofvannämnda yngre del af kyrkan, bestående af två qvadrater och tresidig altarvägg, äfven med hvalf och 9 fönster; hela dess längd är 57 fot, bredden 28½. Slutligen finnas på norra sidan af både den äldre och yngre byggnaden flera utbyggnader, såsom vapenhus och sakristia. Man vill påstå, att fordom vid gudstjensten klosterfolket har haft sina platser i den östra delen, den öfriga församlingen i den vestra. Nu begagnas en del af den sednare till sockenmagasin, tornet till förrådshus och källare; det öfriga är särskildt afstängdt och begagnas som kyrka. Kyrkan har haft olyckan att fyra gånger förstöras af brand, nämligen år 1537, tillika med klostret, af vådeld, 1567 härjad och uppbränd af Danskarne under kriget, samt genom vådeld åren 1609 och 1700. Bland kyrkans minnesmärken torde följande förtjena nämnas. Här hafva blifvit begrafna riksrådet och lagmannen i Wärend Nils Sigtrudsson (af gamla slägten Natt och Dag), död 1299, samt flera af slägterna Tott, Sparre, Kagg och Pil. Kyrkoherden härstädes, Abraham Aschanius, har under choret sin graf. När denna uppmurades, skall man funnit stycken af en hästhud i jorden, och sägnen är, att en person, som stupat i en drabbning, varit svept i och begrafven med denna hud. Bland kyrkans dyrbarheter är en märklig gammal förgylld silfverkalk med munkstilsinskrift: »**Jhesus-oretur pro thordone bonde röriksson milite qui fecit hanc calicem parari ad honorem beate birgitte**». Utmed den äldre kyrkodelens södra sida finnas obetydliga lemningar af klosterbyggnaden, äfvensom af den mur, som omgifvit dess trädgård, hvilka omnämnas särskildt här nedan. — Fornlemningar förekomma här i socknen af de mer vanliga, såsom grafhögar och stensättningar, men icke särdeles märkliga, utom en stensättning i Juby bys gärde. Den består af 9 i cirkelform lagda stenar med en stensatt grop midtuti, troligtvis ett gammalt tingsställe. Vid det vattendrag, som går härigenom från Fläreu, ligger en större runsten, som likväl är mycket skadad. — Af Askeby sockens gårdar har naturligtvis en betydlig del under katolska tiden tillhört klostret, nämligen 29 af 39⅛ enligt 1700 års jordebok, och Wadstena kloster egde äfven här en gård, hvilka gårdar utan tvifvel indrogos till kronan genom Westerås recess 1527. De flesta torde sedan tillfallit adeln i förläning eller som donationer, emedan på 1600-talet ungefär hälften af socknens egendomar varit i adelns besittning, men till en del åter gått ifrån densamma vid reduktionen. Nu finnes icke något säteri inom socknen. År 1775 grundades här ett sockenmagasin, som 1815 var det betydligaste i Östergötland. Adress: Linköping.

Askeby, fordom *nunnekloster,* beläget i förenämnde socken, der lemningar efter detsamma ännu finnas vid kyrkan. Det säges, att detta kloster skall vara anlagdt 1167 af konung Karl Sverkersson, hvilket dock är obestyrkt; men det förekommer före 1174 som nunnekloster. Dessa nunnor tillhörde Cistercienser- eller Bernhardiner-orden, hvilken hade omkring 20 kloster i Sverige, dels för munkar, såsom Alvastra, Nydala och Warnhem, dels för nunnor, såsom Wreta, Askeby, Byarum, Gudhem, Skokloster, Fogelö och Riseberga. Alla dessa voro stora och rika, och att Askeby var ett af de rikaste, intygar, bland andra handlingar, påfven Lucius III:s år 1174 utfärdade bref, hvaruti

han förunnade klostret skydd och stadfästelse på dess gods. Klostret var rikt begåfvadt med 78 gårdar ensamt i Östergötland jemte 2 qvarnar och 4 tomter i Norrköping, förutan många hemman, utjordar och fisken i andra orter inom landet, hvilka tid efter annan genom gåfvor, köp och byten tillfallit klostret, och 1350 hade det äfven patronat-rätt i St. Olofs kyrka i Norrköping. Vid Askeby klosters stiftande lärer första uppsättningen af nunnor blifvit ditflyttad från Wreta moderkloster. År 1378 öfvergick en stor förödelse klostret genom eldsvåda. Det uppbyggdes dock åter genom regeringens och enskilda personers frikostiga penningebidrag. Samma år olyckan inträffade, utfärdade konung Albrecht ett påbud om 1 örtug penningar af hvar och en svensk medborgare, »som åt sitt eget bröd», till klostrets upphjelpande, och genom riksdrotset Bo Jonsson Grips och andra rika personers frikostighet kom klostret åter snart i godt stånd. Sedan inträffade reformationen, då klostren, tillika med all annan kyrkans tillhörighet, indrogos till kronan i kraft af Westerås recess 1527. Detta öde träffade naturligtvis äfven Askeby; men nunnorna fingo likväl stadna qvar flera år derefter; deras antal minskades dock årligen betydligt derigenom, att de togo tjenst hos andra, flyttade till sina slägtingar eller gifte sig. Deras vistande derstädes tog dock ett hastigt slut, då klostret för andra gången afbrann år 1537. Klostrets jordegendomar blefvo efter den tiden dels lemnade i förläning, dels sålda och donerade till åtskilliga inrättningar och personer. Bland andra fick Svante Stensson Sture af konung Gustaf 2 gårdar, som förut lydt under Askeby kloster. Konung Johan III befallte väl genom bref af den 23 Febr. 1576 Östergötlands dåvarande ståthållare, Johan Bjelke, att förekomma klostrets totala förfall och ombesörja dess snara upprättande; men detta kom ej till verkställighet, emedan det var stridande mot reformationens stadgande. Såsom en egenhet kan äfven nämnas, att Gustaf Wasa, såsom riksföreståndare, gaf 1522, vid ett besök i klostret, detsamma ett så kalladt »Beskärmelsebref». Den fordna klosterkyrkan är redan omtalad vid beskrifningen af socknens nuvarande kyrka, hvilken sistnämnda utgör en del af klostrets.

Askeby. Gästgifvaregård i Askeby socken och Bankekinds härad af Linköpings län; skjutsar till följande gästgifvaregårdar:

Fillinge, s. s. o.	1	mil.
Göstorp, i öster	1 1/4	»
Kumla, n. n. o.	3/4	»
Linköpings stad, vester ut .	1 1/4	»
Månesta, s. v.	3/4	»
och *Salfvedal*, s. o. . . .	3	»

Askeberga, en gård i Wads socken och Wadsbo härad af Mariestads län, är i antiqvariskt hänseende märkvärdig för den der befintliga fullständiga tingsplatsen. Här vid gården ligger en sidländt äng, hvarifrån en höjd uppstiger, på hvilken 24 stenar äro uppresta i oval krets, 12 på hvardera sidan. De äro 4 alnar höga och 10 till 12 alnar breda, med 5 alnars afstånd från hvarandra. Det är sannolikt, att här varit det *Askubeck*, der det märkvärdiga landsting hölls mot slutet af 1100-talet af biskop Jerpulf, på hvilket den vigtiga frågan först förekom om tiondes erläggande af all jordens afkastning, och dervid det beslöts och beviljades, att tionde afgiften, såsom ny laga skatt på all jord, skulle erläggas till biskopen. Derom yttras i bihanget till Westgötalagen: »Han kom fyrsta sinni tionde af bondom Biskupi tha fick han doma till a thingi, fyrst thing hafdis ok hioldz vider Askubeck»; hvilket lärer betyda: »Han (Jerpulf) kom första gången bonden att gifva tionde till biskopen; det fick han dom på vid tinget, först då ting hölls vid Askubeck». Detta ting kallades i biskop Brynolfs Rimkrönika en herredag, och det heter här om tionden:

Richsens Radh, efter Kirkiona Lag,
Samtyckte thet på en Herredag.

Här vid Askeberga hafva fynd blifvit gjorda. År 1780 hittades vid gräfning i åkerjorden derstädes en guldring, som då värderades till 400 daler kopparmynt.

Askenäs, ett säteri om 2 mantal i Göteryds socken, Sunnerbo härad af Wexiö län, har vacker åbyggnad och trädgård. Tillhörde 1770 landshöfdingen Falkengren och 1828 kapten Hammarberg.

Asker, ett härad i Örebro läns Första eller Östra Fögderi, sträcker sig från Hjelmarens södra strand kring Telge-ån och sjön Sottern till Nyköpings och Linköpings läns gränser, har en areal af 71,511 tunnland, af hvilka 7,110 äro sjöar och kärr, ligger 1,660 till 3,250 fot öfver hafvet, består af $249\frac{1}{2}$ mantal och omfattar följande socknar: Stora Mällösa, Lännäs och Asker.

Asker, en socken i häradet af samma namn och Örebro län, har, jemte en mindre del af Westra Wingåker, en areal af 34,344 tunnland, af hvilka 3,250 äro sjöar och kärr. En bergås går genom socknen i rigtning från öster till vester och fortgår genom närliggande socknar. Södra gränsen utgöres till en del af sjön Sottern, hvarifrån ett vattendrag, här kalladt Brefvens å, framflyter genom socknen och vidare till Södermanland, hvarest det rinner genom en mängd större och mindre sjöar samt slutligen utfaller i Östersjön. Ån kallas der Nyköpings-ån. Norra gränsen åter utgöres af sjön Qvismaren, som genom Telje-ån utfaller i Hjelmaren vid Segersjö. För öfrigt äro några smärre sjöar i socknen, såsom Bratorps-sjön, Ultorps- och Hällasjöarne m. fl. Närmast till Telge-ån är landet sankt, sydligare mestadels slätt och bördigt med lerhaltig jordmån, tills den ås, som skiljer nämnda tvänne vattendrag, här möter och uppfyller södra delen af socknen med sina utskott. Dock finnes vid Sotterns nordöstra hörn en tämligen jemn landsträcka; men sydligare, kring Brefvens-ån, förekomma åter höjder. Socknen har således en rik bygd mot Telge-ån, i hvilken åkerbruk är hufvudnäringen och ger afkastning utöfver ortens behof; och en annan, mestadels skogig och bergig, der bergs- och skogsbruk intaga ett betydligt rum som hufvudnäring. I den förra ligga en stor mängd byar, i den sednare, utom Bysta gård och Brefvens bruk, mest strödda gårdar, lydande under dessa. Socknen består af $95\frac{1}{6}$ oförmedlade och $86\frac{7}{16}$ förmedlade mantal. Af dessa tillhöra 145 bönder med egna större och mindre hemman, medan 62 innehafva andras hemman; dessutom finnas 168 jordtorpare. Invånarnes antal var 1810 2,508, 1840 3,706 och 1856 3,923 personer. Matlagen äro nu 823.

Uti denna socken har mycket blifvit gjordt till dess inbyggares bästa och gagn. Skolinrättningen är här ordnad på ett ändamålsenligt sätt. Vid folkskolan äro 4 lärare, och år 1855 besöktes den af 248 gossar och 253 flickor, eller tillsammans 501 skolbarn. Skolhuset är nyligen bygdt med två våningar; den nedra disponeras af lärarne, och den öfra utgör en enda stor sal, der äfven ett sockenbibliothek förvaras.*) — I socknen äro anställda en veterinär-läkare och tre examinerade barnmorskor. Här äro bosatta öfver 60 personer, som äro sysselsatta med handtverk och handarbeten. För afhjelpande af möjligen inträffande nöd och för ordningens vidmagthållande inom församlingen, äro här inrättade en ändamålsenlig fattighus-inrättning, sockenmagasin, sparbank, förmyndarekammare och förliknings-kommitté, hvilken sednare under en tid af flera år verkat mycket för folkets sedlighet och framför allt förekommit onyttiga och ofta förderfliga rättegångar. Ett stort företag här i orten har blifvit föreslaget, men ännu, af skäl som vi ej känna, uppskjutet och nära nedtystadt, nämligen en plan att sänka vattnet i Hjelmaren och Qvismaren 6 fot, dels för

*) Så uppgifves förhållandet med folkskolan i Asker, enligt benäget meddelad skrifvelse från orten; men enligt Konsistoriernas uppgifter rörande folkskolornas tillstånd den 1 Juli 1856, har socknen både fast och ambulatorisk skola och 2 lärare, en för hvardera skolan, den ena prest, den andra klockare. Fasta skolan besöktes 1856 af 103 gossar och 70 flickor, den ambulatoriska af 135 gossar och 134 flickor; dessutom erhöllo 9 gossar och 49 flickor undervisning hemma hos sina anhöriga och 1 gosse begagnade allmänt läroverk. Således skolbarnens antal tillsammans 248 gossar och 253 flickor.

att derigenom förekomma de öfversvämningar, som den mellan nämnda sjöar gående Telge-ån vid flodtiden förorsakar, och dels för att erhålla strandvinning. Kostnadsförslag m. m. till detta företag är redan uppgjordt af öfverstelöjtnanten Lundmark; men många hinder hafva mött för dess fullbordande, och det största är kanske allmogens misstroende till företagets lyckliga utgång.

Asker utgör för sig sjelft ett regalt pastorat af 2:dra klassen, tillhörande Örebro kontrakt af Strengnäs stift. — Kyrkan, belägen på en höjd med ovanligt vidsträckt utsigt, 3 mil från Örebro och 12¼ från Strengnäs, är rätt vacker, byggd af sten, men saknar för närvarande torn, hvartill grund dock blifvit lagd, och tornbyggnad kommer att nästa sommar (1859) uppföras af täljsten. Kyrkan har ett stort orgelverk och vacker altartafla; men några minnesmärken från katolska tiden uppgifvas icke. Kyrkogården har nyligen blifvit utvidgad, planerad och planterad med träd. Utom sockenkyrkan finnes vid Brefvens bruk en kyrka med torn, af sten, och dervid en begrafningsplats; vid Bysta sätesgård är äfven en liten kyrka af trä. — Fornlemningar och minnesmärken förekomma på flera ställen inom socknen. På den ofvannämnda bergåsen, å Mörby egor, äro lemningar efter en större skans eller kanske rättare en borg, emedan flera fornlemningar från hednatiden här förekomma. Nedanför denna bergås, vid sluttningen mot norr åt den så kallade Qvismardalen, hvilken troligen i fordna tider varit sjö, finnas på Mörby och Tångsäters skogar flera stensättningar. Invid vägen mellan Mellösa och Asker, nära Telge bro, ligger en stor ödslig backe, benämnd *Onsbacken* eller *Odinsbacken*, hvarpå finnes en stensättning, utvisande, att der varit domaresäte, och der omkring flera större och mindre stenkullar, men på sydvestra kanten en helsokälla. Här vid bron har äfven stått en runsten; men en oförsynt nämndeman i grannskapet har gjort sig till lagbrytare och flyttat stenen till sin gård, der han blifvit placerad vid porten. På stenen läses: *Björn* : *auk* : *Kairvatr* : *letu* : *rasa* : *stin* : *þensa* : *iftir* : *Aibiurn* : *faþur* : *sin* : *Kuþ* : *hulbi* : *selu* : *hans*. Onsbacken har en gång varit begagnad till afrättsplats; men man vet icke, om det skett flera gånger. På säteriet Hammars egor finnas äfven väl bibehållna domarestenar. — De betydligaste egendomarne i socknen äro Bysta med Brefvens bruk, Hammar, Wärsta och Mörby. Adress: Örebro.

Askersund. Uppstad i Örebro län, 25¾ mil sydvest från Stockholm och 5⅞ mil från Örebro, är belägen vid sjön Alsen, en vik i norra ändan af Wettern. Staden håller i längd 1,050, i bredd 700 alnar samt upptager en areal af 42 tunnland; den anlades 1640 och försågs tre år derefter af drottning Christina med privilegier, hufvudsakligen ämnade till uppmuntran af det då derstädes idkade spik- och nubbsmidet, hvilket sedan blifvit förflyttadt till de angränsande socknarna Lerbäck, Hammar och Gogård. Före denna tid var Askersund köping under Wadstena. Stadskyrkan, fordom försedd med två torn, afbrann 1661 och undergick återigen samma öde 1776, då äfven större delen af staden lades i aska. Nu är Askersund åter uppbygdt ganska regulierT med breda gator och rymligt torg, vid hvilket rådhuset är beläget, tillika med Prins Oscars elementarskola, stiftad 1812 genom enskilda bidrag och invigd 1815 (skolan hade 1854 två lärare och 39 lärjungar). Derjemte har staden en flickskola och en folkskola, hvari 1856 undervisades 43 gossar och 45 flickor, medan 4 gossar och 11 flickor åtnjöto enskild undervisning samt 13 gossar och 20 flickor undervisades i hemmet. Askersunds stad utgör ett konsistorielt pastorat af tredje klassen.

Askersunds folkmängd uppgifves för åren 1850—1855 i medeltal till 1,054 personer, af hvilka 626 varit mantalsskrifna. Staden har 142 bebyggda och 45 obebyggda tomter, taxerade till 146,753 rdr bko, och derjemte 1,658 tunnland jord, taxerad till 48,001 rdr. De hufvudsakliga näringsfången äro handtverkerier och handel samt jordbruk. År 1856 räknade Askersund 33 handtverkare (deraf 1 qvinna), med 18

gesäller, 21 lärlingar och 3 andra arbetare; de handlande voro samma år 22 män och 1 qvinna med en betjening af 5 personer och erlade i bevillning 226 rdr 42 sk.; af dessa höllo en del (1855) öppen bod, hvaremot de öfriga idkade spannmålshandel eller handlade med spik. Stadens handel, — heter det i landshöfdingens sednaste femårsberättelse, — har tilltagit i liflighet, sedan 2:ne ångskonerter från och med år 1853 underhållit trafiken mellan staden och Göteborg; dock klagas deröfver, att ortens allmoge slagit under sig handeln med spannmål och bränvin på stadens bekostnad; år 1856 hade staden 5 fartyg om 138 lästers drägtighet. Äfven handtverks-mästarne lära hafva att uthärda täflan med närboende bönder. Stadens marknader hållas den 14 April, den 19 Aug. och den 21 Oktober. På stadens 198 tunnl. åker utsåddes 1855 tillsammans 115 tunnor spannmål och 100 tunnor potates, hvilka i afkastning gåfvo 656 tunnor spannmål och 700 tunnor potates. Stadens qvarnar äro taxerade till 1,533 rdr 16 sk. bko. — Askersunds hela statsbidrag utgör 6,367 rdr bko.

Stadens styrelse har kostat 600 rdr bko om året; fattigvårdskostnaden har under qvinqvenniet 1850—1855 uppgått till 1,061 rdr bko årligen. Utgifterna för stadens ekonomi uttaxeras till $^3/_8$ af stadsjorden och till $^5/_8$ af borgerlig rörelse. Väghållningen är fördelad på tomterna och anses uppgå till 32 sk. bko årligen på hvarje tunnl.

Askersunds stad har sparbank sedan 1851; helsovården besörjes af 2:ne läkare, den ena antagen och aflönad af staden. Vapnet är en smed, stående vid ett städ. Staden hör till 5:e klassen och innehar vid riksdagarna nummer 53.

En half mil från Askersund ligger det prins August tillhöriga Stjernsund, och i närheten af staden befinnas Åmmebergs zink- och koboltgrufvor, köpta af Belgiska bolaget Vieille Montagne för 2,700,000 fr., Läggesta koppargrufva, upptagen af bruksförvaltar Mörck, samt Hammars glasbruk.

Askersunds landsförsamling, en socken i Sundbo härad af Örebro län, är belägen vid Wettern och omgifver staden. Dess areal är en af de betydligaste i Nerike, i det den innehåller 64,060 tunnl., hvaraf 8,350 äro sjöar och kärr. Wettern utgör socknens gräns i sydost och öster. Landet genomstrykes af en mängd utlöpare från Tiveden, är tämligen högländt och har en stor mängd vattendrag. Sydligast går Norra Asplången ut i Aspa-ån, dernäst bilda Lång- och Mullsjöarne, jemte Örgaggen, en å, som utfaller i den med Wettern sammanhängande sjön Alsen. I samma sjö utfaller den vid gränsen af Snaflunda liggande Antens och den sydvestligare Qvarnsjöns vattendrag genom Wikern. Längst i vester slutligen bilda Gryten samt Östra och Westra Laxsjöarne ett mer än 400 fot öfver hafvet liggande vattensystem, som genom Bodarne socken går till Svartån, likasom den nordligare upprinnande Stafån. Marken är till större delen ojemn, backig och bergaktig, i synnerhet den delen, som gränsar till Tiveden; men omkring Alsen är slättbygd, och der är jordmånen lera, obetydligt blandad med sand; Tiveds-trakten åter har jäs- och mojord. Skog finnes tillräckligt till husbehof, äfven till kolning och byggnadsvirke. Hufvudnäringar äro åker-, bergs- och skogsbruk, hvartill kunna läggas boskapsskötsel, linodling och kolning. Socknen innehåller $66^3/_4$ mant., en del bergverk och qvarnar ej inberäknade. Folkmängden uppgick 1810 till 2,841, 1840 3,290 och 1856 till 3,430 invånare. Här i socknen är både en fast och en ambulatorisk folkskola, af hvilka den förra förestås af en examinerad och den sednare af 2 oexaminerade lärare. Den fasta skolan besöktes 1856 af 86 gossar och 43 flickor och den ambulatoriska af 118 gossar och 64 flickor; dessutom undervisades 8 gossar i allmänna läroverk och 2 gossar och 10 flickor i enskilda skolanstalter samt 38 gossar och 115 flickor i föräldrahemmet; tillsammans 252 gossar och 232 flickor. Här är äfven ett fattighus, uppbygdt af sten af friherrliga slägten Soop, hvartill en beständig fond är anslagen. — Asker-

sunds landsförsamling är ett patronelt pastorat af 2:dra klassen, tillhörande Kumla kontrakt af Strengnäs stift. Stjernsunds egendom här i socknen, hvilken, efter prins Gustafs död, tillföll prins August, har patronatsrätt till pastoratet. Kyrkan, belägen helt nära staden, 6 mil från Örebro, på en kulle, är vacker och rymlig samt byggd på 1660-talet af sten. Hon har ett grafchor för slägten Oxenstjerna, med en minnesvård öfver riksrådet Gust. Soop, och en graf för Edö sätesgård. På sagominnen och fornlemningar äro Wetterns stränder här rika; bland annat äro *Borgarberget* och *Murberget* kända för ruiner efter befästningar, samt hemmanet *Kullängen* för sin åbyggnad, hvarom vidare under deras namn. Bland betydligare egendomar äro: *Stjernsund* och *Edö* samt jernbruken *Dohnaforss* och *Algrena*, hvilka äfven beskrifvas under sina namn. Adress: Askersund.

Askeryd, en socken, belägen till större delen i Norra Wedbo härad af Jönköpings läns 2:dra fögderi och till en mindre del i Ydre härad af Linköpings läns 1:sta fögderi; den större delen ligger mellan sjöarna Östra och Westra Lägaren och vid bådas nordliga tillflöden; den mindre vid Westra Lägarens sydöstra sida. Af Östra Lägaren hithör blott den vestligaste viken; dessutom finnas inom socknen 8 mindre sjöar. Jordytan är i allmänhet ojemn; likväl finnas vid och mellan sjöarna i Lägerbo-bygden dels tämligen jemna nejder med smärre kullar, dels mer bergkulliga trakter; dalarne i norr äro mer bergländiga, med omvexlande höjder, dalar och kärr; så äfven sydligaste delen, der Ufbergen ligga. Rådande jordmånen är sandblandad svartmylla på grusbotten, men till det mesta stenbunden. Socknen har tillräcklig skog, särdeles i trakten af Lägaren. Näringar äro åkerbruk och boskapsskötsel samt något fiske. — Socknen har en areal af 27,980 tunnland, af hvilka 3,580 äro sjöar och kärr, och utgör $23\frac{3}{4}$ förmedl. mant., hvaraf $5\frac{1}{2}$ skatte, $2\frac{1}{8}$ krono och $16\frac{1}{8}$ frälse; i kyrkligt hänseende utgör den tillsammans med Bredestad $74\frac{11}{16}$ förmedlade mantal. Häraf utgöra 18 hemman i Askeryd tillsammans 2 säterier med tillhörande gods; det öfriga tillhör bönder. Folkmängden var 1810 1,481, 1840 1,590 och 1856 1,879 invånare. Socknen har både fast och ambulatorisk folkskola, den sednare delad i 4 rotar, med 1 examinerad lärare. År 1856 besökte 45 gossar och 30 flickor fasta skolan samt 63 gossar och 57 flickor den ambulatoriska; dessutom undervisades 3 gossar i allmänt läroverk samt 12 gossar och 15 flickor i hemmet. Skolbarnens antal uppgick således då till 123 gossar och 102 flickor.

Askeryd, modersocken, jemte Bredestad, annex, utgöra tillsammans ett regalt pastorat af 3:dje klassen i Norra Wedbo kontrakt af Linköpings stift. År 1733 gjorde några åboer i östgöta-andelen ett försök att bli förenade med Ryds socken, men förgäfves. Kyrkan, belägen i småländska delen af socknen, $5\frac{3}{4}$ mil från Jönköping och $1\frac{3}{4}$ från Ekesjö, anses för en af de äldsta i häradet och skall vara uppbyggd redan på 1100-talet; andra åter säga, att hon är uppförd år 1388. Hon är till en del byggd af gråsten, utan tvifvel den äldsta, sednare af täljsten och tegel samt tillbyggd åren 1652 och 1660 af timmer; nu är hon 92 fot lång och 60 fot bred. Kyrkan har inga gamla minnesmärken. Kyrkans silfver, bestående af 350 lod, bortstals genom inbrott natten till den 6 Nov. 1850. — Socknen är en urgammal bygd, och *Askaryd* förekommer på 1300-talet. Under katolska tiden hafva alla hemman här, utom ett, varit lydande under Wadstena kloster, nämligen $29\frac{5}{8}$ mantal af $30\frac{5}{8}$, enligt 1700: års jordebok. De betydligaste egendomarne äro nu säterierna Bordsjö i småländska delen samt Olstorp och Tunarp i östgöta-delen. Adress: Ekesjö.

Askeryd, ett frälse-säteri, om 2 mantal, med derunder liggande Assjö säteriladugård om 1 mantal, i Askeryds socken och Norra Wedbo härad af Jönköpings län; den förra gården ligger icke långt från kyrkan och den sednare vid Assjön. Den äldsta kända egaren var Filip Bonde, riksråd och marskalk.

I kon. Karl IX:s tid egdes gården af öfverstelöjtnanten Göran Patkull, som lefde ännu 1642. Derefter har egendomen varit i flera egares händer och egdes slutligen af kapt. Georg Schmitterlöw, som år 1801 försålde den till hans exc. grefve Gustaf Trolle-Bonde. Genom utbyte med andra hemman förenades denna egendom år 1805 med Bordsjö och Katrineholms fideikommiss.

Askim, ett härad i Göteborgs fögderi och län, beläget på en medelhöjd af 25 till 610 fot öfver hafsytan, har en areal af 37,724 tunnland, af hvilka 1,830 äro sjöar och kärr, innefattar 158$^5/_8$ mantal och består af följande socknar: Fässberg, Askim, Frölunda, Kollered, Råda och Styrsö.

Askim, en socken i Askims härad af Göteborgs län, har en areal af 7,290 tunnland, hvaraf 270 vatten. Marken är bergaktig, och rådande jordmånen är lera. Socknen innehåller 31$^7/_8$ mantal. Folkmängden var 1810 1,205, 1840 1,285 och 1856 1,317 invånare. Socknen har en ambulatorisk folkskola, som skötes af 1 examinerad lärare och besöktes 1856 af 61 gossar och 53 flickor; dessutom undervisades i enskilda anstalter 18 gossar och 28 flickor; tillsammans 79 gossar och 81 flickor. — Askim är annex till Fässbergs prebendepastorat i Domprosteriets Södra kontrakt af Göteborgs stift. Kyrkan, som ligger $^3/_4$ mil från Göteborg, är af okänd ålder, byggd af gråsten och reparerad 1622. Adress: Göteborg.

Asklanda, en socken i Gäseneds härad af Wenersborgs län, har en areal af 3,749 tunnland, hvaraf blott 30 äro sjöar och kärr. Mark, jordmån och näring äro desamma som i Norrunga socken, hvartill Asklanda är annex, hvilket konsistoriela pastorat tillhör Kullings eller Gäseneds kontrakt af Skara stift. Socknen innehåller 8 mant. och hade 1810 227, 1840 228 och 1856, jemte modersocknen, 1,375 invånare. Socknen har fast folkskola med 1 examin. lärare, och besöktes skolan 1856 af 123 gossar och 117 flickor, hvarjemte 13 gossar och 8 flickor undervistes hemma; tillsammans 136 gossar och 125 flickor. — Kyrkan, belägen 1$^3/_4$ mil från Alingsås, är byggd af huggen sten. Betydligaste gården är Sällerhögs säteri, fordom Skälleryd kalladt. Adr.: Alingsås.

Asknäs, en frälse-egendom om 2 mantal i Ekerö socken och Färentuna härad af Stockholms län, är beläget på den vackra öns strand. Gården har redan i äldsta tider tillhört Folkungaslägten och den gren af denna slägt, som i nedstigande linie härstammade från jarlen Bengt Folkesson Snyfvels, hvilket äfven den regerande grenen gjorde, på det sätt, att Bengts ena son, Knut Jarl, fortplantade den förstnämnda grenen, och hans andra son, Magnus Minnisköld, Birger Jarls fader, den regerande grenen. Denne Knut Jarl egde flera gods här i trakten, bland dem Hunhammar (nu *Norsborg*) i Botkyrka socken och det gent öfver Mälaren på Ekerön belägna *Askanäs*, som denna gård den tiden kallades. Knuts son, korsriddaren Johan Knutsson, har bestämdt egt Asknäs och troligen äfven Hunhammar i början af 1200-talet. Den tiden inlöpte ofta Öster-folk från andra sidan Östersjön, i synnerhet Ester, Kareler och Ryssar, med sina vikinga-skepp in i Mälaren och härjade dess stränder samt gjorde alltid strandhugg, der något fanns att röfva. Om hösten år 1218 hade Jon Jarl, som Johan Knutsson vanligen kallades, hemkommit till sitt fädernegods Askanäs från ett nioårigt korståg mot de hedniska Esterna, för att der nedsätta sig och, efter så många utståndna mödor och strider, få njuta lugn och huslig sällhet med sin hustru och sina barn, som då vistades på denna gård. Några dagar efter sin hemkomst satt han en kulen höstqväll med de sina vid en eldbrasa och förtäljde för dem sina bedrifter i främmande land och gick sedan till hvila. Om natten väcktes han af ett buller utanföre. En stor svärm Ester, som inseglat i Mälaren med en flotta, hade gjort landstigning på Ekerön, och de öfverföllo nu på Asknäs oförmodadt Jon Jarl och hans husfolk, som, oredda till strid, slutligen måste vika för öf-

vermagten och nedgjordes af sjöröfrarne, och herr Jon stupade sjelf under kampen. Hans efterlefvande enka lyckades dock undkomma genom flykt på en båt öfver sjön till Hunhammar, som då egdes af henne och hennes slägt, och hvilket gods var bebygdt med en fast borg, omgifven af vallar och grafvar. Anländ dit, samlade hon i hast sina tjenare och underhafvande samt för öfrigt så mycket folk och fartyg, som kunde erhållas, och begaf sig ut till sjös med den lilla flottan, för att uppsöka fienden. Denne träffades vid en stor klippa utanför Ekerö strand; en strid på lif och död uppstod, och sjöröfvarhopen led slutligen ett gräsligt nederlag. Till minne deraf blef klippan sedan kallad *Estmötet* eller *Eströtet*, äfven *Ryssklippan*, hvilka namn den än i dag bibehåller, och den förbiseglande sjömannen underlåter ej att för sina om tilldragelsen obekanta följeslagare berätta, huru Jon Jarls fru der vid klippan nedgjort Ryssarne, hvilket namn allmogen, som bor vid Mälaren, alltid gifver detta öster-folk, som sägnen ännu omtalar för dess härjningar och föröfvade grymheter på denna sjös stränder. Om Asknäs sedan kom till den fallne Jon Jarls son, Knut den Långe, som besegrade kon. Erik Eriksson 1229 vid Oluström och lät utropa sig till konung i Sverige, men stupade sjelf vid Sparrsätra 1234, och om hans söner, Holmgeir och Filip, som båda blefvo halshuggna för uppror mot den regerande slägten, sedan ärfde Asknäs, är ovisst. Deras egendomar indrogos då till kronan, eller kanske rättare anammades af den herrskande Folkunga-ätten, och påtagligt är, att denna ätt sedermera var innehafvare så väl af Asknäs som Hunhammar. Till styrka härför kan följande anföras. Då konung Waldemar år 1278 eller 1279 måste afträda riket till sin broder, Magnus Ladulås, uppgjordes denna sak på Asknäs, och afsägelsebrefvet är derifrån utfärdadt. Detta säger just icke, att Waldemar derföre då var egare af gården; men sådant är troligt, ty Magnus bodde väl icke derstädes. I detta bref intages det förbehåll, att Waldemar skulle få vara i besittning af sina arfvegods, bland hvilka kanske äfven Asknäs var. Hvad åter Hunhammar beträffar, så synes tydligt, att det egdes af regerande Folkunga-ätten; ty då Magnus Ladulås' söner, Erik och Waldemar, uppreste sig mot sin broder konung Birger 1306, samlade de sitt krigsfolk på denna gård, och derifrån begåfvo de sig till Håtuna, hvarom mera vid dessa gårdars beskrifningar. — I Svenskt Konversationslexikon förekommer vid artikeln *Askanäs*, att det icke är bekant, hvar denna gård legat. Det är bevisligt nu ifrågavarande gård, hvilken redan i början af 1200-talet egdes af Folkunga-slägten, och det var äfven här, som Johan Knutsson Jarl blef mördad af Esterna år 1218. — Riksrådet Lindsköld egde Asknäs; men han bortbytte det år 1675 åt riksmarsken Karl Gustaf Wrangel. Sedan har gården varit i enskilda personers händer.

Askome, en socken i Arstads härad af Halmstads län, har en areal af 4,189 tunnland, af hvilka 395 äro sjöar och kärr. Åtran går genom socknen och bildar den bekanta Yngeredforss vid gården af samma namn. Bland sjöar är Skärfven en större. Marken är någorlunda jemn, dock förekomma äfven bergaktiga och skogiga trakter. Rådande jordmånen är sandblandad mylla, här och der lera. Jordbruket utgör på slättbygden och boskapsskötseln i skogsbygden hufvudsakliga näringen; en binäring är försäljning af väfnader. Socknen består af $10^2/_5$ mantal, hvaraf $8^2/_5$ krono och kronoskatte och 2 utsocknes frälse, samt hade 1810 297, 1840 310 och 1856 362 invånare. Socknen har ambulatorisk folskola med 1 examinerad lärare. År 1856 undervisades i densamma 44 gossar och 48 flickor och dessutom 1 gosse och 1 flicka i enskild läroanstalt; tillsammans 45 gossar och 49 flickor. — Askome är annex till Wessinge ärftliga pastorat i Halmstads kontrakt af Göteborgs stift. Kyrkan, belägen $1^3/_4$ mil från Falkenberg, är byggd af sten 1780 och tornet 1804; hon är 34 aln. lång och 15 bred. — Af fornlemningar förekommer en märklig i Askome gärde, söder från kyrkan, bestående af 14 stycken upp-

resta stenar, hvaraf den högsta är 4 alnar öfver jorden och den minsta 2 alnar. De hafva bautastensform, och sägnen är, att stället fordom varit en begrafningsplats. Adress: Falkenberg.

Askum, fordom **Askheimr,** en socken i Sotenäs härad af Göteborgs län, har, jemte Kungshamns kapell-församling, 13,053 tunnlands areal, af hvilka 250 äro sjöar och kärr, och ligger 80 fot öfver hafvet. Öfverser man denna landsträcka från någon högre bergspets, så framter den ett ödsligt, ökenlikt utseende. Låga, af vatten och hafsvindarna slätslipade bergskullar höja sig bakom hvarandra i en tröttsam sträckning från Grafverna till Sotehufvud och Åbyfjorden. Några små åkerlappar mellan bergsskrefvorna och ett par föga betydande löfträdslundar vid gårdarna Dale, Omborseröd och Kärrböle äro de enda föremål, som lifva enformigheten. Jordmånen är mestadels lermylla, mångenstädes på mergelbotten. Jordlapparne äro utmärkt bördiga, i synnerhet i den dalsträckning, som kröker sig mot söder från kyrkan; men hemmanen äro, med afseende på vidden af sin odlingsbara jord, de minsta i länet, oaktadt deras antal är 32 mantal. Utom jordbruk idka inbyggarne stort fiske och stå sig i allmänhet ganska godt. Socknen, jemte kapellet, består af 32$^5/_8$ mantal, deraf ensamt Askum 15$^1/_2$, hvaraf 3$^3/_4$ äro krono och 11$^3/_4$ frälse. Folkmängden var 1810 1,105, 1840 1,630 och 1856 2,011 invånare. Socknen har en ambulatorisk folkskola, med 1 oexaminerad lärare. År 1856 besökte 182 gossar och 135 flickor skolan. — Askum är annex till Tossene regala pastorat, tillhörande Vikornas kontrakt af Göteborgs stift. Kyrkan, belägen 4$^3/_4$ mil VNV från Uddevalla på en höjd vid byn af samma namn, uppfördes år 1708 på grundvalen efter en äldre, och består af ett 37 alnar långt hus. Den enda här förvarade märkvärdigheten är en lika så gammal som väl arbetad dopfunt af täljsten. Funten utgöres af en fyrabucklig skål, förenad genom ett kort mellanstycke med en fot, som föreställer trenne lejon, hvilka gapa öfver krönta hufvuden, dem de hålla mellan tassarna. Betydelsen af denna symbol är svår att utreda, förutsatt, att en betydelse verkligen finnes deri. En krans af sirater omgifver funtens skål. — Här förvaras ock en rund skål till en annan funt, prydd med slingerformiga ornamenter. — Under choret ligger Simmingsköldska slägtens graf.

Utom *Tryggöns* och *Malmöns* märkvärdiga hällkiströr, hvilka beskrifvas under sina namn, finnas många dylika på bergen, i synnerhet omkring Wejer. Hällristningar, föreställande skepp och hålor, förekomma vid Omborseröd, på Mörkegiljehällen och Annebäckskulle å St. Askums egor, samt på Eldstacken vid Anneröd och på Smedberget vid Prestbacka. En rund krets af 6 högre stenar, utanför hvilka tvänne dylika bilda en ingång, träffas på Böseberget vid Anneröd. Bredvid ligger en ganska stor bautahäll kullfallen, och på något afstånd derifrån finnes en ansenlig grafhög, prydd med en rest stenstod af 2 alnars höjd. — *Roparekullen* kallas en grafhög på stranden vid öfverfarts-stället till Malmö, och på Hasslerööds utmark åtföljes en lutande kämpesten af sagan om en envigeskamp, som der blifvit hållen. En förfärlig, lodrät bergvägg vid Warpekilen kallas *Borgebratta* och säges fordom varit krönt af en borg, som varit säte för ortens fylkeskonung. Historien omnämner såsom sådana *Sote*, hans son *Bläing* och sonson *Balke*, och måhända är det om dem sagan vill påminna, så framt icke dessa bott på det fordom befästa Åby. — En betydlig sandås vid fjerden å Buamark, benämnd *Sandhufvudet*, åtföljes af den tradition, att en stad der stått, och man vill till och med utvisa tomten, der kyrkan varit belägen; men utan tvifvel äro dessa tomter lemningar efter ett fiskläge, som der stått, måhända under 1556—1587 årens sillfiske, likasom förhållandet har varit å det gent emot på Stångenäs liggande Skönberg. — Under namnet *Jättegrafven* visar man i ett bergpass vid Djupedal vid Warpekilen en skalbank, som har formen af en kolossal grafhög, men dock eger endast naturhistorisk märkvärdighet. Här är en alldeles otrolig myckenhet snäckskal hopvräkt, och, enligt de enstäm-

migaste vittnesbörd af trovärdiga personer, lärer man funnit skeletter af menniskor under de orubbade lagren. — En jättegryta i ett berg midt för Jockekilen kallas *Dyrstolen* och är en af de märkvärdigaste naturbildningar i den vägen samt vederlägger genom sin skapnad fullkomligt det påståendet, att dessa hålor småningom blifvit tillskapade af hafsströmmens kraft. I närheten häraf är *Bokesten,* vid hvilken folksagan vill påstå, att en prest i full skrud midnattstid läser messan till försoning för en der begången illgerning. Ingen af de tillfälliga åhörarne kan dock uppgifva, hvilken ritus han följer. — Öarne *Malmö och Tryggö,* hvilka beskrifvas under sina namn, höra till Sotenäs skärgård, hvaraf större delen ligger i denna socken. Utom dessa, som äro de största, finnas flera mindre, såsom *Smögen,* med ett starkt befolkadt fiskläge, som bebos af Bohusläns mest kunniga, ordentliga och förmögna fiskare, samt *Hållö,* hvarest på 1820-talet uppbyggdes en blänkfyr; lågans höjd öfver vattnet skall vara 100 fot. *Sotaskär* heter en klippa utanför Sotehufvud, och i dess grannskap ligger *Bränvins-skäret,* hvilket alltid måste förblifva en förargelseklippa för våra nykterhetsföreningar, emedan ingen seglare passerar det, utan att der taga sig en sup. Adress: Uddevalla.

Asmundshålan, äfven **Frilleshillern,** en naturmärkvärdighet i Lurs socken af Bohuslän. Denna grotta bildar ett rum om 15 alnar i längd, 10 i bredd och 5 i höjd, och traditionen berättar, att den fordom varit ett tillhåll för 7 röfvare, som till sin uppassning tagit till sig en vallpiga, hvilken de beröfvat synen. Genom en från gården Gissleröd stulen oxe, som råmade i hålan, blefvo de slutligen upptäckta och dagen derpå, Julaftonen, gripna, nedhuggna af allmogen och nedgräfda i en närliggande mosse, som deraf kallas *Mannamyren.*

Asmundtorp, en socken i Rönnebergs härad af Malmö län, har en areal af 4,073 tunnland, af hvilka endast 2 äro sjöar och kärr. Marken är jemn, utom de s. k. Rönneberga-backarna, belägna i norra delen af socknen. Jordmånen är dels sand, blandad med mylla, dels lera, blandad med sand. På skog är brist. Hufvudnäringen är åkerbruk. Socknen består af $27\frac{1}{3}$ mantal, mest krono och utsocknes frälse, och hade 1810 798, 1840 1,213 och 1856 1,404 invånare. Här finnas 2 fasta folkskolor, med 2 examinerade lärare. År 1856 besöktes de af 117 gossar och 97 flickor; dessutom erhöllo 8 gossar och 15 flickor undervisning hemma; således tillsammans 125 gossar och 112 flickor. — Asmundtorp är annex till Landskrona regala pastorat i Rönneberga kontrakt af Lunds stift. Kyrkan är belägen 1 mil från Landskrona och 3 mil från Lund. — På Rönneberga bys egor och vid östra sidan af de der belägna grifthögarna höll kon. Carl XI en blodig drabbning med Danskarne, hvilka här besegrades, hvarefter fred afslutades år 1679. I en af dessa högar är Skånska konungen *Rune,* som uppgifves hafva lefvat i 7:de århundradet, begrafven, hvilken hög, den största af dem alla, nu för tiden kallas *Bålhög.* Adress: Landskrona.

Aspa. Jernbruk i Hammars socken och Sundbo härad af Örebro län, är förenadt med Algrena jernbruk i Askersunds socken, och detta sednare bruks beskrifning omfattar äfven Aspa bruks.

Aspa. Gästgifvaregård i Ludgo socken, Rönö härad och Nyköpings län; skjutsar till gästgifvaregårdarna:

Berga, n. v.	$2\frac{3}{4}$	mil.
Gnesta, n. o.	$2\frac{1}{4}$	»
Nyköpings stad, söder . .	$2\frac{1}{4}$	»
Strand, ell. *Råby* krog, s. v.	2	»
Svärdsbro, s. o.	$1\frac{1}{4}$	»
Önnersta, norr ut	2	»

Aspeboda, en socken i Kopparbergs fögderi af Falu län, har en areal af 16,732 tunnland, hvaraf 1,900 äro sjöar och kärr, och ligger 395 fot öfver hafvet. Marken är bergaktig till en del, men på många ställen äfven jemn. De högsta bergen äro Bengsberg, Fransberg, Fogelberg och Aspebo-bergen. Sjöar finnas här i mängd; de största

äro: Öfver- och Ytter-Aspen, Spjuten, Stora Yllingen, Holsjön m. fl. Skog har i sednare tider börjat tryta. Jordmånen är i allmänhet stark lera. Hufvudnäringar äro åkerbruk, boskapsskötsel och bergsbruk. Socknen, tillsammans med Torsång, innehåller 56½ mantal. Folkmängden var 1757 ungefär 750, 1810 857, 1840 960 och 1856 992. — Aspeboda är annex till Torsångs konsistoriela pastorat, tillhörande Stora Tuna kontrakt af Westerås stift. Socknen har i förra tider varit förenad med Torsång, och en tid har ⅓ af socknen lydt under Torsång och ⅔ under Stora Tuna; men dessa sistnämnda blefvo derifrån skiljda och hafva sedan hört under Kopparbergs socken; efter flera uppkomna rättegångar om Aspebodas fördelning, afgjordes frågan genom Kongl. resolutionen af år 1746, som bjuder, att hela socknen skulle lyda som annex till Torsång. Kyrkan, af trä, är belägen på en höjd ¾ mil från Falun. Första kyrkobyggnaden har skett genom landsdomaren Alb. Hanssons och några bergsmäns försorg, och kyrkan är invigd till St. Annas ära. I katolska tiden fanns ett kapell, beläget i skogen på en bergshöjd. År 1667 blef kyrkan ombyggd och 1746 reparerad. Här ser man ofvannämnde Alb. Hanssons vapen, ett svin, och dess frus, Bengta Nilsdotters, ett hästhufvud, och förvaras här de rika bergsmännen Karl Hanssons från Grönske och Måns Nilssons från Björbo epitafier, begge från 1720-talet, likasom två standarer och en fana, Bergsregimentet tillhöriga.

Bland gamla egendomar i denna socken finnas flera, som förvara minnen från Wasa-konungarnes tid, såsom *Aspeboda*, nu kallad *Fläskkällaren*, *Skinnarbo*, nu *Nygården*, *Surarfve* och *Strutenbo* eller *Stråtenbo*. Aspeboda, Nygården och Surarfve återfinnas under sina namn, der gårdarnas minnen äfven omtalas. I Strutebo bodde i förra tider en Erik Staffansson, som var ogift, men hade 17 oäkta söner. Han anmältes hos Gustaf II Adolf med begäran om lifsstraff för denna oordentlighet; men konungen benådade honom derföre, att alla dessa söner voro krigsmän. — I socknen voro fordom många koppargrufvor och hyttor, som nu äro ödelagda. Sådant förhållande är med Skyttgrufvan m. fl. samt med kopparhyttorna vid Stråtenbo, Ljusdal, Nederskog, Stora och Lilla Aspebo, Surarfvet, Westbo och Wallmora m. fl. — Uti historien förekommer ofta benämningen *Bergsknapar* och *Bergs-frälse*. Titeln af Bergsknapar fingo förmögna bergsmän, som genom sin rikedom t. ex. försträckt kronan penningar och derföre ansågos värdiga att få sköldemärke och adelskap. En sådan var Kristoffer Olofsson till Noor, som innehade betydlig egendom här och i kringliggande socknar och för försträckningar blifvit år 1621 af konung Gustaf II Adolf adlad under namnet Gyllenknoster; en bergsknape var också sannolikt Engelbrecht, som, förrän han blef riksföreståndare, bodde vid Kopparberget och kallades då fri odalsman. En bergsknape fick äfven frälse-frihet för sina hemman, hvaraf bergsfrälset uppkommit. Uti denna socken lära många knapar haft egendom, emedan år 1685 här funnos 19½ mantal bergsfrälse. Adress: Falun.

Aspeboda, — har äfven varit kalladt Asboda och Asbo, nu *Fläskkällaren,* — ett hemman, beläget mellan sjöarna Damsjön och Lilla Aspen i Aspeboda socken, Falu bergslag och län, har från äldre tider tillhört den gamla slägten Svinhufvud, som här i trakten hade många egendomar. Stamfadern var Magnus Jeppesson, bergsöfverste på Kopparberget 1396. Hans sonsons son, Nils Månsson (rödt svinhufvud i gyllene fält), var bergmästare på Kopparberget 1478—1499, och hans son, Måns Nilsson (Svinhufvud), fogde på Kopparberget redan år 1515, men ännu år 1533, egde Aspeboda, der han bodde 1520, då Gustaf Wasa uppträdde som fäderneslandets befriare i Dalarne. Måns var då tillgifven honom och hans sak och vägrade bistå Arendt Persson på Ornäs, som ämnade fängsla Gustaf. Men sedan Gustaf blifvit konung, företog Måns förrädiska stämplingar mot honom och riket. År 1533 samlades här på Aspeboda hos Måns Nilsson flera af de mest

ansedda af socknemännen för att rådslå, huru man borde handla, då konung Gustaf nämnde år påbjöd, att en klocka från hvarje kyrka skulle aflemnas till Lübeckska skuldens betalning. Måns Nilsson var på sin tid en rik bergsman; han hade varit Gustafs vän, men uppeggade nu de upproriska och utsågs till deras anförare. Sedan upproret misslyckades, och han blef efterspanad, flydde han in i skogen vid hemmanet Skinnarbo (nu Nygården i Aspeboda socken) och gömde sig i en kolmila, der han efter några dagar uppvädrades af sin egen hund och blef af Lasse Eriksson och hans knektar fängslad och förd till Stockholm, der han dömdes till döden och afrättades år 1534. Man har i sednare tider upptäckt lemningar efter Måns Nilssons boning på Aspeboda, i synnerhet efter en större källare, der han, som det berättas, urhålkat hälleberget medelst antändt fläsk, emedan krut till sprängning icke ännu var brukligt; gården och trakten deromkring har derföre blifvit kallad Fläsk-källaren. Han efterlemnade enka, Margareta Albrechtsdotter, som dog 1552, och hade tre söner, hvaraf tvänne rymde till Norge; troligen voro de inblandade i faderns upprorsförsök. Den tredje sonen, Påfvel, blef kyrkoherde i Floda i Södermanland. Om någon af hans arfvingar egde Aspeboda, är osäkert; men han hade äfven en dotter, Anna, som blef gift med bergsmannen Hans Persson i Surarfvet, äfven beläget i Aspeboda socken, och deras son, Peder Hansson (Svinhufvud), skref sig till Asbo. — Vidare om Måns Nilsson Svinhufvud förekommer under ortnamnet Båtstad.

Aspeland, ett kontrakt i Linköpings stift, utgöres af följande pastorater: Mörlanda och Tveta; Wirserum och Järeda; Molilla och Gottfridsdal, samt Lönberga.

Aspeland, ett härad i Kalmar läns andra fögderi, ligger mellan 310 till 490 fot öfver hafvet, har en areal af 234,441 tunnland, hvaraf likväl 17,375 äro sjöar och kärr, innefattar 207$^3/_4$ mantal och består af följande socknar: Mörlanda, Tveta, Wirserum, af hvilken smärre delar höra till Östra Härad af Jönköpings län och Uppvidinge härad af Wexiö län, Järeda, Molilla, Gottfridsdal (Garfveda), Lönberga, af hvilken en mindre del ligger i Södra Wedbo härad af Jönköpings län, samt Karlstorp.

Aspen. Sjö i Lerums socken och Wättle härad af Wenersborgs län, har en kilformig figur, hvars största längd är $^1/_2$ mil och största bredden $^3/_{16}$ mil. Bildas af Lerum- eller Lerje-ån, som hufvudsakligast hemtar sin vattentillgång från sjöarna Mjören och Anten, rinner igenom Säfvedals härad af Göteborgs län från öster till vester samt faller ut i Göta-elf strax i nordost om Göteborgs stad.

Aspen. En mindre sjö, belägen uti Långseruds socken af Gillbergs härad och Karlstads län, har tillopp från sjöarne Älen, Öjesjön och Finsjön jemte flera smärre vattendrag inom häradet och afbördar sig i Gillbergs-elfven, som förenar Glafsfjolen med Harefjorden.

Aspen. En liten sjö i Juleta socken, Oppunda härad och Nyköpings län, lemnar sitt vatten österut till sjön Öljaren.

Aspen, *Stora* och *Lilla.* Två vid omkring 260 fots höjd belägna sjöar i Vestanfors socken af Norbergs bergslag och Westerås län. I Stora Aspen utfaller Södra Barken, och de i förbindelse med hvarandra befintliga Aspensjöarne afbörda sig i Åmänningen.

Aspen. Ett sammanhängande system af små sjöar, som sträcka sig parallelt med gränsen mellan Helsingland och Dalarne, från n. v. till s. o. Den nordvestligaste sjön i kedjan heter *Djup-Aspen,* som sammanhänger med *Aspen,* hvilken genom en rännil står i förbindelse med *Helsing-Aspen,* en nordlig bassin af Gammelbosjön, hvars sydöstra bassin heter *Skål-Aspen.* Denna är genom en rännil af $^1/_8$ mils längd förenad med den rätt i söder liggande *Dalkarls-Aspen,* som åter afbördar sig i sjön Amungen, hvars aflopp genom flera

sjöar fortsättes ned till den stora sjön Runn.

Aspenäs, ett frälse-säteri i Öster Wåla socken och härad af Westerås län, har vacker belägenhet vid sjön Temnarens norra ända, 1 mil öster ut från kyrkan. Detta urgamla herresäte har fordom tillhört de gamla slägterna Folkunge, Blå och Sparre. Riksrådet, lagmannen i Östergötland Bengt Månsson Minnesköld, af Folkunga-slägten, och kanske äfven hans förfäder, hafva egt gården på 1200-talet, och Bengt, som skref sig till Ulfåsa och Aspenäs, innehade den ännu 1260. Efter honom ärfdes den af hans dotter, Katarina, som blef gift med riksdrotset Knut Jonsson Blå, sonson af den mägtige Ivar Blå till Gröneborg i Uppland, som derefter skref sig till Aspenäs, hvilken egendom han innehade redan år 1310. Efter Knut Blå ärfde riksrådet Måns Knutsson Blå 1348 egendomen, och år 1356 innehades den af en riddare Måns Gislarsson, hvilket styrkes af ett gammalt pergamentsbref, som fordom förvarats vid gården, och ett annat härstädes förvaradt bref af år 1460 intygar, att herr Sten Bengtsson varit egare af godset efter den ofvannämnde, och åter efter honom hans enka, Anna Olofsdotter, som gaf det åt Hillevi, Axel Pedersson Brahes dotter, hvilken blef gift med riksrådet Bengt Fadersson Sparre. Efter kon. Gustaf I:s tid hafva slägterna Trolle, Posse, Horn, Sparre och Schönberg varit egare af godset. Aspenäsgrenen af Trolle-slägten var utomordentlig rik. Vid arfskiftet efter egaren af detta gods, Arvid Trolle, hvilket förrättades här 1551, fingo hans trenne döttrar många egendomar sålunda, att den ena, Elsa, som först egde till man en Dansk riddare, Joh. Skougard, och sedan Arvid Gabrielsson Oxenstjerna, fick Engsö gård jemte 106 hemman; den andra, Beata, 106 hemman, och den tredje, Anna Trolle, fick Aspenäs tillika med 127 hemman. *) Anna blef först gift med Knut Haraldsson Soop och sedan med Lage Axelsson Posse, hvarigenom godset kom till hans slägt, och ännu 1630 bodde här en enkefru Karin Posse. I sednare hälften af 1600-talet egde riksrådet frih. Per Persson Sparre Aspenäs och 1683 hans fru, Sigrid Horn. Sedan föll det genom köp i medlet af förra århundradet till hofjägmästaren Anders Schönberg och troligen sedan till kanslirådet Anders Schönberg, hvars slägt sålde gården till bruksidkaren Anders Barchæus, egare af Gysinge i Gestrikland, med hvilket jernbruk den sedan varit förenadt. År 1772 egdes godset af en Wittfot och år 1825 af grosshandlaren Benedicks, hvars arfvingar ännu äro egare deraf. — Att Aspenäs i fordna tider varit bebygdt med borg, omgifven af ringmurar, är troligt, och att gården under medeltiden varit befäst samt försedd med dubbla grafvar och vallar, synes ännu af platsen, der mangården stått; den inre grafven var i början af detta århundrade till en del fylld med vatten. Gården var fordom belägen ett stycke från det ställe, der ett kloster sedan uppfördes, och lemningar synas ännu efter dess förra läge. Slutligen flyttades mangården till det ställe, der kloster-byggnaden varit uppsatt. Dessutom var äfven här en kyrka, hvarom vidare här nedan.

Aspenäs' kloster och kyrka hafva fordom legat på ofvan beskrifna sätesgårds egor. Ehuru Rhyzelius i sin Kloster-beskrifning samlat alla underrättelser om de kloster, som under katolska tiden varit inrättade i Sverige, har dock Aspenäs' nunnekloster undgått hans forskningar. Dock lärer ett sådant funnits vid nämnda sätesgård, hvilket omtalas i ett pergamentsbref af år 1356, som förut förvarats vid Aspenäs, men nu är förkommet. Kansliråldet Anders Schönberg, som var uppfödd derstädes, har om detta kloster uppsatt en berättelse, som här i utdrag meddelas. En gammal sägen i orten tillegnar den Heliga Birgitta stiftandet och inrättandet af detta kloster, förmodligen för nunnor af Birgittiner-orden, hvilken, efter hvad man vet, icke inom Sveriges gränser haft andra sådana kloster än ett i

*) Tuneld säger, att detta Aspenäs är en gård i Lerums socken i Wättle härad af Wenersborgs län.

Wadstena och ett i Nådendal uti Finnland. Upplands-lagmannen Birger Pedersson (Brahe) var Bengt Magnusson Minneskölds måg och fader till den Heliga Birgitta, som, efter sin moders tidiga död, blef uppfostrad på Aspenäs hos sin moster, Katarina, gift med riksdrotset Knut Jonsson Blå. Denna moster, som skall blifvit hänförd af sin systerdotters uppenbarelser och syner, torde först låtit uppbygga ett särskildt hus, der Birgitta och hennes leksystrar fingo öfva sin andakt. Med tiden, då Birgitta kommit till mer stadgad eftertanka om klosterväsendets helighet, beslöt hon att här, hvarest hon tillbragt sin ungdomstid med böner och uppenbarelser, anlägga ett kloster för den orden, som hon sjelf stiftat; och detta verkställdes. Genom de (år 1800) ännu befintliga lemningarna från klostertiden sökte Schönberg bevisa, att ett Birgittiner-kloster verkligen funnits här på Aspenäs; och han tyckes hafva lyckats deri. Han berättar, att i nedra våningen af den då till en del qvarstående klosterbyggnaden var ett trångt rum, som haft namn af *Sanct Britas kammare*, likt ett fängelserum, med ett ganska lågt hvalf, utan eldstad, och ett sängställe, af tegel uppfördt mot väggen, der hon, utan eldning om vintern, skall haft både sin sofkammare och sitt bönhus, der hon hvilat på sin tagelbädd. Att hon ansetts som en helig person och hållits i stor vördnad inom klostret, visar sig ock af ett litet silfversmycke, starkt förgyldt, bestående af bokstäfverna S. B. sammanfogade, hvilket då kort förut blifvit funnet i trädgården. En ögla ofvantill visade, att det var ämnadt att bäras om halsen. Vidare styrkes af andra omständigheter, att Aspenäs varit ett nunnekloster. I den gamla klosterkyrkan funnos några altarkläden, dels af sidentyg med väl virkade blommor af guld- och silfvertråd, dels af fint linne med bilder af djur och åtskilligt krams. På en af dessa altardukar voro tre adliga vapen stickade i hjertformiga sköldar; det ena var slägten Natt och Dags eller yngre Sture-ättens sköldemärke, det andra Gyllenstjerna-slägtens, och det tredje tillhörde den gamla adliga slägt, som blef introducerad med namnet Plåt. Allt detta vittnar om gammalt kloster-arbete af qvinnohand. — Utan tvifvel blef detta kloster, likasom alla andra, indraget till kronan genom Westerås recess 1527. Sjelfva klosterbyggnaden nyttjades sedan af godsets egare till boningshus, dertill förändradt och inredt; men slutligen blef den så bristfällig, att den måste nedrifvas år 1728 eller, efter annan berättelse, redan 1718. Med tillhjelp af Dalbergs teckningar, hvilka dock tillkommit sedan klostret blifvit förvandladt till boningshus, ehuru detta icke förändrat sjelfva stommen, torde man kunna göra en ritning på dess byggnadssätt. Klosterbyggnaden var smal och tre våningar hög. Den nedersta våningen har bestått af kök och visthus jemte den förut omnämnda S. Britas kammare, den andra har innehållit 3 något större rum och den öfversta 4 små kamrar. Det yttre utseendet var detsamma som andra gamla klosterbyggnaders, med små fönster, utantill med mörkt murbruk rappade väggar och högt tak. I rummen skola åtskilliga helgonbeläten m. m. varit uppställda.

Klostret hade egen kyrka, uppbyggd med tjocka tegelmurar och försedd med torn, vapenhus och sakristia, dessa tre sistnämnda troligen tillbyggnader i sednare tider. Hon hade 23 alnars längd och litet öfver 16 alnars bredd inom murarna. Mellan klostret och kyrkan, som lågo blott några steg från hvarandra, skall hafva varit en öfverbyggd gång. Kyrkan var invigd till helgonet och riddaren St. Jörans minne och förvarade hans bild, sedan den med tiden förlorat sin förgyllning och dyrkan; äfven fanns derstädes en antik kalk, på hvars fot var en inskrift med munkstil. Kyrkans och klostrets silfver har, enligt berättelse, blifvit nedgräfdt i en skogsbacke vid gården, troligtvis vid något krigstillfälle, eller kanske då kloster-silfret efter reformationen skulle indragas till kronan; men det berättas, att det blifvit återfunnet på 1600-talet af några gårdens drängar, som vid ett tillfälle varseblifvit uppe i dagen hörnet af en stor kista, hvilken de om nattetid upptogo, plundrade och rymde bort med sin

funna skatt. Denna fordna klosterkyrka har efter reformationen blifvit begagnad till luthersk gudstjenst, så ofta herrskapet på godset bestått sig egen husprest, och derimellan har hon varit tillsluten, men bibehållen ända till sednare tider. Hon lärer en gång på 1500-talet blifvit skadad af brand, men åter iståndsatt och 1595 prydd inuti med målningar. År 1738 reparerades kyrkan åter.

Aspenäs, ett frälse-säteri i Malexanders socken och Ydre härad af Linköpings län, har vacker belägenhet på den efter gården uppkallade uddens yttersta ända i sjön Sommen. Aspenäs är en gammal gård, som tillhört Wadstena kloster, ditskänkt af Ida, Johan Bylows dotter, gift med Lars Ulfsson. Såsom klostergods indrogs den troligen vid reformationen till kronan, men kom sedan till enskilda personer. Egendomen tillhörde 1683 och 1705, som säteri, major Gabriel Gyllenstål och 1725 hans enka, Katarina Cronhjelm. Derefter hafva följande varit egare: kaptenen P. B. Kinninmundt, död 1733, och efter honom mågen, kapt. J. Printzensköld, gift med Kristina Kinninmundt; år 1783 lagmannen Gripensköld, sedan kapt. Gyllenhammar och hans enka, fru C. E. Gyllenhammar 1825—1850. År 1852 egde fanjunkaren A. F. Gyllenhammar 1¾ mantal i Aspenäs, kapt. O. H. Gyllenhammar ¼ och sekreteraren A. W. Gyllenhammar egde Landsnäs. Detta har af gammalt varit frälse, till 1680 rå och rör, under Aspenäs. — Egendomen bestod 1852 af Aspenäs 2 mantal frälse-säteri med Landsnäs ½ mant. frälse och frälse-utjorden *Skärpet.*

Aspenäs, en gård i Lerums socken och Wättle härad af Wenersborgs län, har vacker belägenhet vid sjön Aspen, 2 mil från Göteborg. Gården tillhörde på 1590-talet slägten Lillje. Häradshöfdingen Lage Axelsson Posse, son af R. R. Axel Nilsson Posse till Thun och Såtenäs, fick med sin fru, Anna Arvidsdotter Trolle, säterierna Aspenäs och Engsö. *) Aspenäs tillhörde derefter öfverkommissarien Cederflycht, död 1747, och år 1760 assessoren v. Jacobsson, som på egendomen nedlade stora kostnader. Det har i sednare tider tillhört hr P. Bagge och år 1828 tolagskamreraren J. von Holten.

Mangården var nybyggd 1833, nedersta delen af gråsten. Denna byggnad har en dubbel stentrappa, hvarpå 4 massiva kolonner uppbära en balkong till en stor hvälfd salong, hvilken ligger midtför en stor trädgård, med många alléer, lust- och badhus. Man har härifrån en vidsträckt utsigt öfver Aspen och hela den omgifvande bygden. I trädgården finnas 2 stora ekar, kallade Herrgårds- och Länsmans-ekarna. Ladugården är byggd på gråstenspelare. — Bland fornminnen finnas grifthögar här i nejden, och vid sjökanten är en håla, der, enligt fornsägen, röfvare uppehållit sig.

Aspholmen, en holme, belägen nära Nya Elfsborg i Lundby socken på Östra Hisingen i Göteborgs län, består till större delen af berg. Danska amiralen Tordenskjold gjorde vid belägringen i Juli månad 1719 härifrån betydlig skada på Nya Elfsborgs fästning. Hans trupper lågo betäckta bakom Aspholmen och visade sig endast då de behöfde aflossa sina skott, hvarefter de genast drogo sig tillbaka, och hans bomber träffade öfver berget ganska lätt den högre liggande fästningen.

Asplången. Insjö i Östergötland, ½ mil lång, men föga bred, genom hvilken Göta kanal går fram. Ifrån Söderköping räknadt, kommer man vid kanalfarten in i sjön Asplången vid Snöfvelstorp och lemnar densamma vid Hulta. På sjöns stränder ligga prydliga herrgårdar: Lundsbo, på norra, samt Tvärdala, Minsjö och Knutstorp å södra stranden.

Asplången, *Norra* och *Södra.* Små sjöar i Askersunds socken af Örebro län, hvilkas aflopp drifver Aspa bruk, qvarn och såg samt faller ut i Wettern.

*) Detta säger Tuneld; men andra påstå, att nu ifrågavarande Aspenäs icke egdes af denna slägt, utan att detta var Aspenäs i Wåla socken af Westerås län. (Se ofvan.)

Aspnäs-sjön. En af sjöarna i den stora sjökedja, som bildar Wassdalens vattendrag och utgör början till södra grenen af Ångerman-elfven.

Aspvik, ett berustadt säteri i Näs socken och Bro härad af Uppsala län, ligger vesterut i socknen vid en å, som fått namn efter gården. Aspvik är ett gammalt gods, som fordom tyckes hafva tillhört Folkunga-slägten och sedan kommit till Skokloster. Detta är åtminstone förhållandet med den dervarande qvarnen, som konung Birger låtit uppföra i den klostret tillhöriga »Aspviiks ström i Næs vid Almarnir» (Stäke), hvilken qvarn hertigarne Erik och Waldemar 1307 skänkte åt Skokloster. Gården kom sedan till kronan, troligtvis, åtminstone till en del, genom Westerås recess 1527, och donerades, under frälsefrihet, 1571 till ståthållaren Anders Sigfrid Rålamb till Bro och Aspvik; efter hans död, 1583, kom densamma till hans dotter, Cecilia, som blef gift med Erik Mattsson Körning, och som, efter mannens död 1599, innehade gården ännu 1610. Sedan öfvergick den till slägten Gyllenholm; men reducerades 1683.

Aspås, en socken i Jemtlands Södra fögderi af Östersunds län, ligger 990 fot öfver hafvet. Dess areala vidd är upptagen jemte modersocknen Rödön. Socknen är belägen på en lång och hög ås mellan Krokoms- och Långans-elfvar, hvilken ås sluttar mot norr och söder, men sammanhänger genom ett näs med Rödö-landet samt Näskotts och Rödöns socknar. Vattendrag äro flera. Krokoms elf flyter på östra och Långan på norra sidan; Näfver-ån åter faller ut i Långan. Skogen är vidsträckt. Hufvudnäringarne äro åkerbruk, boskapsskötsel, fiske och jagt. För längre tid sedan erhöll pastor i Rödön från denna lilla socken i tionde 18 till 20 elgbogar. För omkring 100 år sedan utgjorde socknen $12^{41}/_{72}$ mantal, deraf $^{7}/_{24}$ krono och $12^{5}/_{18}$ skatte, med 36 rökar, nu 13 mantal. År 1756 var invånarnes antal 260, 1810 428, 1840 585 och 1856 709 personer. Socknen har fast folkskola med 1 examin. lärare. År 1856 besöktes den af 29 gossar och 27 flickor; dessutom erhöllo 16 gossar och 21 flickor undervisning hemma; tillsammans 45 gossar och 48 flickor. Således var skolbarnens antal 93. — Aspås är annex till Rödöns konsistoriela pastorat i Jemtlands Norra kontrakt af Hernösands stift. Kyrkan, belägen 2 mil nordvest från Östersund, är af okänd ålder, men gammal och byggd af sten. — Inga fornlemningar finnas inom socknen. I ett berg härstädes är en djup, underjordisk håla, om hvilken flera jättesagor berättas. Adress: Östersund.

Aspö, en socken i Selebo härad af Nyköpings län, består af Aspön i Mälaren, med undantag af en liten del af öns sydöstra strand, Hornsudden kallad, som tillhör Öfver-Selö socken, hvaremot hit hörer en del af Toster-ön, som numera sammanhänger med Aspön, likaledes af Märsön i norr samt en mängd smärre skär ända till Biskops-stenarna i nordvest, i fjärden Tedaren, der Uppland, Westmanland och Södermanland sammanstöta, det vill säga tre stift och tre län. Hjulstasund utgör hufvudsakligen socknens norra gräns, Oknö- och Tynnelsö-fjärdarna med Botholmsviken den östra, Granfjärden med Magerö- och Säby-vikarna den vestra; i sydvest på Toster-ön tillstöta Strengnäs och Fogdö socknar. Socknens areal är 6,063 tunnland, hvaraf endast 15 äro sjöar och kärr. Flera skogiga berg- eller sandåsar stryka fram från sydost till nordvest. Mellan dem ligga dels ängar å småningom igenvallade fordna vattenleder mellan sjövikarna, dels åkerfält, här och der tämligen vidsträckta. Rådande jordmånen är lera, dock i en del trakter sandblandad. Åkerbruk är hufvudnäringen, hvarjemte idkas fiske. Socknen innehåller $26^{13}/_{16}$ mant., hvaraf $7^{3}/_{4}$ skatte, 1 krono och $18^{1}/_{16}$ frälse, och hade 1810 611, 1840 609 och 1856 645 invånare. Socknen har fast folkskola, som förestås af 1 lärare. År 1856 besöktes skolan af 28 gossar och 21 flickor; dessutom undervisades 5 gossar och 12 flickor hemma; tillsammans 33 gossar och 33 flickor. Således var skolbarnens antal 66. — Aspö

var under katolska tiden eget pastorat och har från år 1623 varit prebende till Strengnäs konsistorium och räknas nu till tredje klassens pastorater, tillhörigt Öfver-Selö kontrakt af Strengnäs stift. Kyrkan, belägen 1 ½ mil från Strengnäs, är byggd af sten med två rader massiva och oformliga pelare, hvilka understödja hvalfvet. Alla gångarne mellan pelarna, i synnerhet på sidorna, äro smala, fönstren små och kyrkan mörk. Altartaflan, som är gammal, i katolsk stil, har troligen förut tillhört Lagnö kloster, ty derifrån äro flera bilder och taflor hitförda vid den tid, då klostret förstördes, och förvaras de nu här i kyrkan. Denna är af hög ålder, ehuru, enligt sägnen, yngre än Öfver-Sela, dit folket, efter christendomens införande, först skall hafva farit till gudstjenst öfver sjön från den s. k. Kyrkobacken. Det säkra är, att kyrkans norra del är från okänd tid; men den södra och den östra äro tillbyggda 1462 af Erik Axelsson Tott och dess fru, född Lillje, till Lagnö, hvilkas vapen äro inhuggna på östra gafveln. Desamma hafva äfven skänkt altartaflan 1477, och sednare egare till Lagnö och till Säby hafva likaledes gifvit kyrkan hennes öfriga dyrbarheter. Kyrkan är försedd med ganska märkvärdiga hvalfmålningar från forntiden. Ofvannämnda begge herresäten, Lagnö och Säby, hafva hvar sin graf under kyrkan; Erik Axelsson Tott och hans fru äro begrafna i Lagnögrafven. I choret har fru Ingeborg Ryning till Lagnö sin graf jemte 2:ne barn. I förhuset är biskop Insulins' grift, och på kyrkogården hvilar riksrådet friherre Erik Wrangel, död 1765. Han hade före sin död förordnat om några dokumenters nedläggande i grafven och att desamma icke skulle få öppnas förrän år 1835. Man förmodade, att de skulle innehålla upplysningar om tilldragelser under parti-tiderna; men de lära blott angått familjeförhållanden. — *Aspu* eller *Aspø* nämnes 1288 och 1314 såsom hörande till prepositura Strengnensis. Ön har öfverallt spridda fornlemningar, hvaraf dock många äro utan betydenhet. I en stor sten i nejden af Lagnö, den s. k. *Gislaugs-* eller *Aspö-stenen*, är en runskrift inhuggen, hvilken man trott innebära efterrättelse om vattenminskningen i Mälaren, hvarom vidare vid artikeln *Aspö runsten.* I trakten af samma gård finnes en Ryssgraf; troligen ligga här de slagna i någon strid med Esterna. Vid Wadholms by är en märkligare stensättning; vid Skär lemningar efter en forntida byggnad, och likaledes på Borgholmen vid Magerö, der, enligt sägnen, Ivar Blå skall haft en borg. Från pesttiden vid början af 1700-talet finnes antecknadt, att hela byalag dött ut, på en eller två personer när. De betydligaste egendomarne äro säterierna Lagnö, Säby, Skär eller Skärsholmen och Magerö. Adress: Strengnäs.

Aspö-sten, eller, som den fordom benämndes i orten, *Gislaugs-* och *Gislögs-sten,* en runsten i Aspö socken, har vunnit en viss namnkunnighet genom en allvarsam tvist, som uppkom mellan några af våra äldre fornforskare om läsningen och uttydningen af dess inskrift. Nära Lagnö sätesgård och ej långt från den vik, som löper in vid Hornö, står denna runsten i en skogsbacke. Den är ovanligt stor och vacker samt har en välgjord ristning, bestående af en vanlig slinga och midtuti densamma en mansbild; uti slingan läses följande runskrift: *Kislauk . lit . kiarva . mirki . þisa iftiR . þorþ . auk . Sloþi . lit. kiarva . sant i aR . þit . sum. sak . al var . auk . sum . hvat vaR . þat.* Denna skrift blir kanske omöjligt att rätt och sannt uttyda; de äldre hafva försökt det; men ingen har lyckats deruti. Erik Benzelius uppgaf 1694 Aspörunsten som ett bevis på vattenminskningen, derigenom att han läste: »hit gick vattnet i min tid.» Detta upptogs af O. v. Dalin och väckte mycken tvist. E. Ekholm utgaf sedan 1758 en särskild skrift derom. Flera hafva försökt att öfversätta orden *kiarva sentier* eller *sant i ar,* som sednare läst det sistnämnda, men utan framgång. De olika tydningarne hafva varit: af Björner »konstla stenstoden», af Göransson »göra sanningsvittnet» och af Peringsköld »göra bro öfver landtkärret». Ihre öfversätter ordet *sak* med slog, dräpte, och *hvat* af *vitar,* vårdkasar; således blir hans

öfversättning af hela inskriften: »Gisle lät göra märke efter Thord, och Stodi lät göra detta, som sårat Alven och vårdkasar vaktat». Ekholm åter öfversätter: »Gislög lät rista märke åt Thord, och Stodi lät rista fotspåret dit som Alven utmärker och som vattnet var minskadt». Om denna stens ålder har Ekholm följande förmodan: att med Gisle bör förstås riksrådet Gisle till Wik och Aspenäs, son af riksrådet (?) Gustafsson Sparre och Helena Sture, och med Thord menas Thord Bonde, riksråd hos Magnus Eriksson och son till Knut Thordsson Bonde, riksråd hos konung Magnus Ladulås. De voro i slägtskap, emedan Thord Bondes son var gift med Gisles dotter. Gisle och Thord lefde omkring 1330, då stenen troligen blifvit af den förre rest åt den sednares minne. Stodi var troligen någon lärd man, kanske guvernör för Gisles barn, eller husprest hos honom, som roat sig med att tillsätta anmärkningen om vattnets höjd. — Uti Afzelii »Sagohäfder», Band. II, sid. 151, läses ytterligare en förklaring, enligt hvilken inskriften på stenen skall lyda: *»Gislög lät göra detta märke efter Thord; och Stodi lät göra sanningsvittnet om Älfvorna, som han såg, och annat som — hvad var det?»* »Dessa runor, — fortfar Afzelius, — synas vara huggna i det ändamål att vittna om älfvor och andra troll, dem Stodi hade sett omkring hällen.»

Aspö. En mindre ö nordligast i Östgöta skärgård, näst sydost om Gränsö, belägen vid Bråvikens början, emellan öarna *Gränsö* och *Arkö,* i Jonsbergs socken, Östkinds härad och Linköpings län. Denna ö har begrafningsplats för sjöfarande, som aflida under resor i detta farvatten.

Aspö, en ö i Blekings-skären uti Nättraby socken och Medelstads härad af Karlskrona län, hvartill äfven Gjölö hör, består af $3\frac{5}{12}$ mantal. Imellan denna ö och Tjurkö går stora inloppet till Karlskrona hamn. På den vid Aspö belägna holmen Drottningskär ligger ett kastell och ett annat starkt fäste på Kungsholm vid Tjurkö; afståndet mellan dessa skansar är omkr. 760 famnar. De äro anlagda till hamnens försvar, ifall fiendtliga anfall skulle ega rum.

Aspö-sund. Vestra inloppet till Karlskrona hamn, hvilket kan begagnas af smärre örlogsfartyg. Vid Aspö-sund är en liten skans anlagd på Hästholmen. Sundet har 4,560 fots bredd.

Assjön. Sjö uti Jönköpings län, på gränsen emellan Norra och Södra Wedbo härader, strax norr om Korpaberga, med aflopp åt Läjern, hvilken tillhör Sommens och Svartåns vattendrag.

Assån. Tillopp till Lidan, i hvilken flod denna å infaller nära Ufvereds kyrka. Ån upprinner på gränsen mellan Gäsene härad af Elfsborgs län och Laske härad af Skaraborgs län, går igenom Larfs, Önums m. fl. socknar och flyter nästan parallelt med Lidan.

Astorp, ett frälse-säteri om 1 mant. i Wånga socken och Skånings härad af Mariestads län, är beläget nära Ullstorps-sjön. Tillhörde 1813 löjtnanten Paco Hårleman såsom fideikommiss.

Asurs grafhög. Denne Asur omtalas som befälhafvare på jarlen Götes vikingaskepp i en runskrift på en sten, nu inmurad i väggen på kyrkan i Bro socken och härad af Uppsala län, men som fordom stått i trakten deromkring. Stenen, försedd med kors, har följande inskrift: *Kinluh* × *Hulmkis* × *tutiR* × *sustiR* × *SukruþaR* × *auk* × *þaiRa* × *Kaus* × *hun* × *lit. keara* × *bru. þesi* × *auk* × *raisa* × *stain. þina. eftiR* × *Asur* × *bunta. sin.* På annan rad: *sun. HakunaR* × *Jarls* × *saR* × *vaR* × *vikika* × *vaurþr* × *meiþ Kaeti. Kuþ* × *ialbi* × *ansau* × *ant. uk* × *salu* +.

Våra äldre fornforskare och sednast Afzelius (Sv. Folk. Sagohäfder) hafva förklarat denna inskrift vara af historisk märkvärdighet. I 12:te århundradet bodde i Westergötland en jarl vid namn Gaute, Gaete eller Göte, som var en mäktig viking. Årligen gjorde han långväga färder till vestra länderna, till de christnas hjelp mot hedningarne, och hade vid dessa färder mycket folk med sig, både från Svea och Göta land.

Flera runstenar omtala män, som varit med Göte på hans vikingatåg, och en sådan är ofvanstående sten, rest till minne af Asur, Håkan Jarls son, som var vikinga-vård på en färd med Gaete. Äfven omtalas på runstenar i Gåsinge kyrkdörr i Södermanland en Svense och i Landeryds kyrkas tornmur i Östergötland en Thialfe, hvilka rest med Guti vester ut. Denne Göte, säger Afzelius, blef gift med Knut den Heliges dotter. Deras måg var Thord Bonde, som, jemte svärfadern, tog konung Inges parti i kriget mot Blot-Sven; men efter Svens fall ingingo hans söner förlikning med Göte och Thord, och den sistnämndes son, Jedvard, fick deras syster, Cecilia, till hustru. Af detta äktenskap föddes kon. Erik den Helige. Det tros, att den gamla gården Jarlaqvist, Westgöta-jarlarnes säte, äfven varit Götes. Man känner icke vidare Asurs faders, Håkans, öden, blott att han varit jarl, och icke heller Asurs egna, mer än att han färdats i vikingatåg till främmande länder och att hans efterlefvande enka, Ginlög Hulmgisdotter, byggde nära Bro kyrka en bro och reste dervid en minnessten. Vid kyrkan äro tvenne stora grifthögar, den ena alldeles oskadad och kallad Asurs hög, i hvilken han troligen är begrafven; om den andra högen, som genom okynne blifvit betydligt skadad, är ingen sägen hvem som der blifvit jordad; kanske Håkan Jarl har der sin hvilostad?

Atlingbo, en socken i Stenkumla ting af Wisby läns Södra Härad, har en areal af 2,708 tunnl., hvaraf 1,280 äro sjöar och kärr. Marken är öfverallt jemn och rådande jordmånen lera, äfven här och der svartmylla och ör. En del af den stora Roma myr ligger inom socknen. På skog är vid flera hemman brist. Hufvudnäringen är åkerbruk. Socknen består, enligt 1795 års jordebok, af 11¾ mantal, och hade 1810 211, 1840 210 och 1855 236 invånare. Här är fast folkskola, som förestås af 1 examinerad lärare och besöktes 1856 af 10 gossar och 11 flickor; dessutom undervisades 1 gosse i allmänt läroverk samt 1 gosse och 2 flickor hemma; tillsammans 12 gossar och 13 flickor. — Atlingbo utgör ett af Wisby stifts 3:ne regala pastorater, af 3:dje klassen, och tillhör stiftets medelkontrakt. Kyrkan, belägen 1¾ mil söder från Wisby, är byggd af sten i götisk stil, enligt Strelows krönikas osäkra uppgift år 1039; hon var den första i Medel-tredingen, har alltså hög ålder och var, enligt Gotlands-lagen, en af öns trenne Asyl-kyrkor, der dråpare i sjelfva kyrkan, på kyrkogården och i prestgården hade 40 dagars fristad. Här finnes en grafsten med runor, och en annan med munkstils-inskrift från år 1470 öfver en Johannes Ysem. — Den månglärde fornforskaren, biskop Göran Wallin, söker i sina »Gothländska Samlingar» med de brokigaste skäl bevisa, att detta Atlingbo varit de gamles sagofirade ö Atlantis. Att det är ett af den Gotländska kulturens äldsta säten, synes redan af ofvanstående korta anteckningar. — Gårdarne i Atlingbo heta: Kyrkelasse, Suderbys, Rundarve, Myrände, Lilla Atlings, Friggårds, Nygårds, Källgårds, Isume, Resarve, Lilla Björke, Ringdarve och Kallarve. Adress: Wisby.

Attarp, ett frälse-säteri i Bankeryd socken och Tveta härad af Jönköpings län, utgör 1 mantal och har en prydlig mangårdsbyggning af trä samt en stor och vacker trädgård. Den första kända egaren var öfversten Staffan Klingsporr 1671, som gjorde anspråk på jus patronatus, hvilket dock bestreds i hofrätten. Sedan egdes gården af presidenten i Göta hofrätt Wennerstedt, vice presidenten Klingsporr, öfverjägmästaren Silfverhjelm, löjtnant Gyllenram, hofrättsrådinnan Silfverhjelm, major Gedda, Karl af Sandeberg och kontrollör Ekvall, vid hvars död 1845 en märkvärdig flik lyftes på »allmänbildningens» och »allmänchristlighetens» förhänge.

Attersta, ett skatte-rusthåll om 1 mantal i Gällersta socken och Skyllersta härad af Örebro län, 1 mil från Örebro, har tillhört D. G. Hildebrand och 1828 öfversten friherre Aug. Ankarsvärd.

Attersta ström eller Thores-ån. Med detta namn betecknas den genom Qvismar-sjöarna i Hjelmaren utfallande Telgeån under en del af sitt lopp.

Attmar, en socken i Medelpads Södra fögderi af Wester-Norrlands län, har en areal af 73,710 tunnland, hvaraf 9,500 äro sjöar och kärr. Höga berg omgifva socknen, af hvilka Malings Flugg på Långskogs mark är det största. Marken är bergaktig, dock finnas smärre slätter. Öfver allt utgör jordmånen idel hård och mager lera och har ingen sand, som är tjenlig att upplösa åkrarnas lera eller stadga den på vägarna. Allmogens hufvudnäring i denna socken är förnämligast boskapsskötsel och fiske. En gammal författare säger, att klädedrägten härstädes »bibehålles mest efter åldrigt ärbart bruk, utan yppighet och öfverflöd»; numera lärer dock förhållandet vara helt annorlunda. Socknen, liggande mot gränsen af Helsingland, 120 fot öfver hafvet, innehåller 26⅓ mantal och hade år 1810 1,337, 1840 1,793 och 1856 2,156 invånare. Socknen har en fast folkskola med examinerad lärare, der år 1856 undervisades 56 gossar och 43 flickor, samt en ambulatorisk skola, der 32 gossar och 28 flickor erhöllo undervisning äfven af 1 examinerad lärare. Föröfrigt fingo 43 gossar och 57 flickor sin undervisning hemma; således tillsammans 131 gossar och 128 flickor. — Attmar är annex till Tuna regala pastorat i Medelpads kontrakt af Hernösands stift. Kyrkan, belägen 1½ mil s. v. från Sundsvall, ombyggdes år 1761 och är nu tämligen rymlig och ljus. Den äldsta kyrkan var helt liten och uppförd af grof gråsten. Nuvarande kyrkan förvarar ännu åtskilliga lemningar från påfvetiden, såsom en biktstol, rökelsekar, chorkåpa och flera gamla bilder. — Namnet Attmar härledes af *Att* och *Mar*, vid haf eller sjö; men denna härledning beror på blott en gissning. — Af fornlemningar förtjena nämnas de stora *grafhögar*, som förekomma i Attmars by. På den så kallade *Hambieskogen* och uppå ett dervarande bergs högsta kulle finnas lemningar efter en forntida väldig ringmur, troligen en vikingaborg, eller ett befäst torn till landets försvar, och på *Jernsätersberget* vid sjön Marmen synas grundmurar efter åtskilliga byggnader samt en stenmurad graf; äfven detta ligger på bergets topp. Vid Backa by är en stor grifthög, kallad *Galthögen*. — Spår efter Finnmark finnas ännu i Medelpad i åtskilliga socknar, deribland i Attmar. Tuneld omtalar i upplagan af sin Geographi öfver Sverige af år 1792, att i Stöde socken då funnos 6 Finnbyar och att hopar af denna nation då voro kringspridda uti de större skogarna i Torp, Borgsjö, Holm, Attmar, Ljustorp och Selångers socknar, alla belägna i Medelpad. Finska språket talade de endast sinsimellan. De voro ett härdigt folk och gingo vintertiden nära nog bara. De berättade, efter förfäderna, att de härstammade från Rautalambi och Tavastland. Adr.: Sundsvall.

Attorp, ett säteri i Sämb socken och Kinds härad af Wenersborgs län, tillhörde fordom slägten Hand.

Attundaland. En del af det fordna *Manhem* eller Uppland, det land, som den s. k. Odinska invandringen först bebyggde, och ett af dettas s. k. *Folkland*. De bägge öfriga äldsta folklanden voro *Tiundaland* och *Fjerdhundraland*. Sannolikt bestod Attundaland, såsom namnet antyder, af åtta härader.

Augerum, en socken i Östra Härad af Karlskrona län, har en areal af 24,393 tunnland, af hvilka 680 äro sjöar och kärr. Här finnes en mängd småsjöar, mest dock i norra delen, som är skogsbygd. Marken är mycket bergaktig, i synnerhet öfra delen, som gränsar till Småland; nedra delen åter, som sträcker sig mot hafvet, är mindre bergaktig, och mellan bergshöjderna ligga vackra dalar, med åker- och ängsfält. Socknen är till sin naturbeskaffenhet en af de täckaste i Blekinge. I öfra delen består jordmånen af finare sand, mojord samt här och der svartmylla; i nedra delen åter är rådande jordmånen lera och svartmylla.

Skogen är i öfra delen ymnig och består dels af furu och gran, dels af ek och bok samt björk och al. Hufvudnäringen i den landsträcka, som stryker utmed hafvet, är fiske, men äfven åkerbruk till behof; deremot äro åkerbruk, boskapsskötsel och skogsbruk de förnämsta näringarne uppåt landet. Socknen utgör 37 ¼ mantal och hade år 1810 1,259, 1840 2,960 och 1856 3,466 invånare. Socknen har en fast folkskola, som 1856 besöktes af 51 gossar och 40 flickor, och der en examin. lärare undervisade; vidare en ambulator. skola med 2 rotar, der 68 gossar och 53 flickor undervisades af 2 oexamin. lärare. För öfrigt var 1 gosse i allmänt läroverk, 1 gosse och 2 flickor i enskilda undervisnings-anstalter, medan 78 gossar och 94 flickor undervisades hemma. Således tillsammans 199 gossar och 189 flickor. Genom donation år 1856 har en slöjdskola för flickor blifvit med folkskolorna förenad. — Augerum är annex till Lösens regala pastorat i Östra Kontrakt af Lunds stift. Kyrkan, belägen 1 mil från Karlskrona, ligger i Augerums by och är byggd af sten. Inga märkvärdigheter finnas i densamma. Socknen nämnes i dagligt tal Afvarum. — Af fornlemningar uppgifvas på Augerums gårds egor några grifthögar, som kallas *Kumlen,* med derå resta bautastenar. Den betydligaste egendomen är Augerum, som vidare nedanföre omtalas. Adress: Karlskrona.

Augerum, en sätesgård, fordom by, i ofvanstående socken, består nu af 4 mantal, som innefatta hela Augerums by; men på 1790-talet voro blott 3 hemman sammanlagda. Gården förvandlades troligen till herresäte på 1770-talet af dåvarande egaren, assessoren Johan Jakob Ferber, som äfven anlagt den större trädgården, hvilken håller en areal af 9 tunnland. Här lät han plantera 800 fruktbärande träd och en mängd medicinal-vexter samt anlade äfven ett orangeri och alléer jemte bersåer. Mangårdsbyggningen, som har ett ganska vackert läge vid Augerums å, är uppförd af trä i början af 1810-talet och är ansenlig och prydlig. Nära vid gården på en höjd, Kronobergs stenbacke kallad, har man den vidsträcktaste utsigt öfver den härliga omgifningen. Till egendomens förbättring och försköning gjordes äfven mycket af brukspatronen Wickler, som var egare på 1790-talet. — På Augerums egor finnas flera större och mindre grafhögar, som kallas *Kumlen,* på hvilka man ser bautastenar uppresta, förmodligen till hädangångna kämpars minne; men inga sägner förtäljas om dem i orten.

Ausås, en socken, belägen i Södra Åsbo härad af Kristianstads län, 1 mil från och 90 fot öfver hafvet, har en areal af 6,411 tunnland. Marken är jemn, utom en tämligen hög backe nära vid Ausås' by. Rådande jordmånen är sandmylla, på en del ställen blandad med klappersten. Ekskog finnes obetydligt, och det är äfven brist på annan skog. Hufvudnäringen är åkerbruk. Socknen utgör 44 ½ mantal och hade 1810 785, 1840 1,090 och 1856 1,754 invånare. Socknen har både fast och ambulatorisk folkskola, den förra med 1 examinerad, den sednare med 1 oexaminerad lärare. År 1856 besökte 72 gossar och 59 flickor fasta skolan, samt 47 gossar och 44 flickor den ambulatoriska. Föröfrigt undervisades 4 gossar i allmänt läroverk samt 8 gossar och 20 flickor i hemmet; tillsammans 131 gossar och 123 flickor. — Ausås, modersocken, jemte Ströfvelstorp, annex, utgöra tillsammans ett regalt pastorat af 1:sta klassen i Södra Åsbo kontrakt af Lunds stift. Adress: Engelholm.

Avaskär. Fordom en ansenlig och befäst stad i Blekinge, som 1600 förlorade sina privilegier, hvilka öfvergingo till Christianopel, hvartill grunden lades s. å., och hvilken nya stad 1603 befästes och fick sitt namn efter Christian IV:s detta år födda son, prins Christian.

Ava-vattnet. Sjö i Umeå Lappmark invid *Tärna* kapell, är en af Umeå-elfvens källsjöar i fjällen, som mottager sitt tillopp från sjöarna Brakjauer och Umeå-vattnet; upptager äfven Are-ån samt Björkvattnet och har sitt aflopp i *Stor-Uman.*

Avesta, en socken i Näsgårds fögderi af Falu län, ligger 305 fot öfver hafvet. Areal, mark, jordmån m. m. upptagas i Grytnäs' beskrifning. Folknummern i socknen var 1840 826 och 1856 830 personer. — Avesta är annex till Grytnäs konsistoriela pastorat, tillhörande Hedemora kontrakt af Westerås stift. För öfrigt hänvisas till Avesta bruk nedanföre. Adress: Avesta.

Avesta, ett koppar- och jernverk i Grytnäs socken, Näsgårds fögderi af Falu län, har vacker belägenhet vid Dal-elfven, 2 mil från Hedemora, 7 från Westerås, 6¾ från Falun och 10 mil från Gefle. Dal-elfven gör vid Avesta tvänne fall, nämligen den s. k. Storforssen, 33 fot på 2,000 fots längd, samt Lillforssen, 13 fot på samma längd, enl. C. P. Hällströms afvägning. Detta bruk har undergått många skiften så väl till sina inrättningar, hvilka dels genom eldsvådor blifvit tid efter annan förstörda, dels af flera orsaker nedlagda, som äfven till sin verksamhet och industri, enär det först varit jernverk, så koppar– jern- och myntverk och slutligen endast jern- och kopparverk, som det ännu i dag är. Det uppgifves, att redan år 1622, på konung Gustaf II Adolfs befallning, en undersökning blifvit anställd vid Avesta-forss för anläggande derstädes af ett bruk, hvilket också anlades i liten skala 1636 under ledning af Holländaren Govert Silentz, som då för tiden var bruksföreståndare i Säter under Koppar-kompaniet och dettas dåvarande direktörer, riksrådet Klas Fleming och borgmästaren Jöns Hindriksson. Sedan fortsattes detta företag och bragtes till fullbordan af Wallonen Markus Kock, som i drottning Christinas tid inkom till Sverige från Lüttich och blef anställd vid myntverket. Härmed lärer närmare förhållandet vara följande. Sedan det så kallade gamla Koppar-kompaniet, ett bolag, emot viss afgift till kronan bekommit privilegium exclusivum att uppköpa all i Falun tillverkad råkoppar, hade det år 1623 införskrifvit från Tyskland några garmakare och kopparsmeder, för att med deras biträde anlägga ett kopparbruk i Säters ström, der förut ett kronans jernverk idkades. Detta verkställdes snart, och derefter blef all koppartillverkning i Falun förd till Säter, der en del användes till manufaktur-smiden, allt under kompaniets uppsigt och ledning. År 1636 beslöto det sednare Kopparkompaniets intressenter att skilja de enskildas koppar, som de tillhandlat sig, från kronans, och fördenskull anlägga ett eget kopparverk, emedan kol började tryta i Säters-orten, strömmen var liten och vatten fattades ofta, och dessutom vägen var lång till Westerås för transporter. Derföre sökte de sig en lägligare ort närmare Mälaren och köpte af bergsmän och bönder i Djeknehytte by och Grytnäs socken, ytterst i Näsgårds län, deras jernhamrar och sqvaltqvarnar vid Stora Dal-elfven och Avesta-forss, hvarest de anlade ett nytt kopparverk, som blef fullbordadt år 1636. Äfven drottning Christina donerade till Avesta 2:ne s. k. Djeknehytte-rotar, utgörande 2,297 tunnland. Härefter fördes kronans koppar till Säter och bolagets till Avesta. Men som verkets föreståndare på sistnämnde ställe icke ville nöja sig med den vanliga afbränningen på råkopparen, utan fordrade 2 ℔ af skeppundet för extra afbränning och anställde vräkare i Falu våg, hvilka obilligt taxerade kopparen, hvaraf Bergslagen led stor skada och besvär, och dessutom kronans andel i kopparen förminskades, så beslöt Regeringen att söka förmå Koppar-kompaniet att sälja sitt garmakeri till Bergslagen, på det densamma sjelf finge disponera om sin koppars gargöring och från vräkande och afslag befrias. Detta gick äfven för sig; Regeringen och Koppar-kompaniet sålde bruket år 1641 till Falu Bergslag för 18,000 rdr, då kompaniet upphörde och kopparhandeln blef fri, å hvilken försäljning erhölls stadfästelse genom Kongl. brefven den 26 Okt. s. å., den 28 Nov. 1645 och den 22 Nov. 1663.

Kort derefter upprättade Regeringen, på Bergslagens vägnar, kontrakt med myntmästaren Markus Kock, hvarigenom han förpligtades att gifva Bergslagen ett visst årligt arrende samt, utan allt afslag, vid Falun uttaga kopparen och sedan på egen bekostnad föra den

till Avesta att der garbrännas. Sedan det nya bruket, på sätt som sagdt är, var kommet under Koppar-bergslagen, fann Regeringen det vara oklokt att underhålla eget bruk till sin koppars förarbetande och beslöt då att nedlägga Säters bruk. Men då alltifrån Gustaf Adolfs död kopparmyntningen både i Säter och i de andra myntstäderna hade upphört, emedan kompaniet då började draga mer försorg om kopparens utskeppning på främmande orter, och Regeringen bemödade sig om att anskaffa silfvermynt i landet, förflöt någon tid, innan koppar uppmyntades, troligen ända till år 1641, då icke vidare blef fråga om de gamla myntstäderna, utan Regeringen vände sig till Avesta och lemnade hela kopparmyntningen till Kocks bedrifvande »på fyrkar, stora runstycken» och äfven plåtar, när dessa sedan började slås. För sin vid inrättningen nedlagda möda och drift, fick han den 10 Nov. 1642 privilegium på kopparmyntningen och till skänks tvänne kronans träbyggningar, som varit begagnade vid Säters mynt. Kort förut, den 26 Oktober 1641 (eller den 13 Augusti samma år), erhöll Avesta stadsprivilegier och skulle stå under Falu stads domsrätt. I brukets arkiv förvaras ännu Avesta Kämnersrätts protokoller från och med år 1642. Bruket blef såsom regale af flera reduktions-kommissioner angifvet; men det reducerades först år 1686 under kronan, då stads-privilegierna upphäfdes, borgrarne bortdrefvos, och bruket kom åter under häradsrättens domsrätt. Derefter utarrenderades bruket till enskilda personer till år 1698, då det öfverlemnades till Stora Kopparbergs Bergslag mot årligt arrende. Detta fortfor sedan till år 1777, då bruket genom formlig köpe-afhandling af den 12 November öfvergick från kronan till berörde Bergslag, som nu eger hela Avesta-verket. Den 6 Juni 1823 fick Avesta privilegium för Stora Kopparbergs-bergslag och har nu 3 fria härdar. Kopparmyntningen upphörde år 1830, då den flyttades till Stockholm.

Det nämndes förut, att bruket flera gånger lidit af eldsvådor; att uppräkna dem alla skulle blifva alltför vidlöftigt, hvarföre endast de mest förödande nämnas. År 1803 den 13 September afbrann hela bruket, hvarvid jemväl kyrkans torn och tak, äfvensom en klädesfabrik, gingo förlorade. De flesta af brukets invånare försålde kort derefter sina gårdstomter till Bergslagen mot vilkor att för sig, sina hustrur och barn erhålla fria husrum. År 1822 afbrann äfven en stor del af brukets byggnader, jemte qvarn och kolhus; men sedan den tiden hafva likväl brukets alla verkstäder blifvit uppbyggda, detta på ett mer ändamålsenligt sätt än före eldsvådan.

År 1840 voro vid Avesta följande verkstäder: *Kopparverket*, uppfördt af tegel, under plåttak, i en byggnad, hvilken innehöll: 1) garmakeri med tvänne dubbla härdar och 3 kratsugnar; 2) valsverk med 2 par valsar, 4 ugnar och 1 vedsåg; 3) kopparsmedja med 3 härdar och 3 hamrar, hvaraf 1 var ämneshammare för valsverket. *Jernverket* bestod af: en smedja af tegel, under plåttak, med 5 härdar och 3 hamrar; en smedja, äfven uppförd af tegel, för en stångjernshammare med härd, en knipp- och en spikhammare med sina härdar, samt en härd för handsmiden. Enligt Bergs-kollegii resolution den 22 Dec. 1842 får här en särskild härd begagnas för Morellska smidet. År 1857 bestod kopparverket af garmakeri med garhärdar och kratsugnar, kopparsmedja med garhärdar, värmugnar och hamrar, 2 valsverk med tillbehör; s. å. drefs af jernverket endast 1 ämneshärd samt den gröfre jernmanufakturen, såsom tillverkning af stångjernshamrar, städ o. s. v. Före det nuvarande jernverkets anläggning hade af ålder funnits en så kallad redskaps-hammare för tillverkning af gröfre jernmanufaktur; dessutom hade *Davidshytte* manufakturverk i många år funnits vid Avesta. *Davidshyttan*, belägen i Hedemora socken, $1/2$ mil ifrån Hedemora stad, privilegierades d. 20 December 1655 för Markus Kock för ståltillverkning; hade sedan flera egare, men inlöstes enligt Kongl. brefvet den 9 Febr. 1758 af kronan såsom understöd för Avesta; men då utrönt blifvit, att ingen del af kopparhandteringen kunde med förmån flyttas till

Davidshyttan, försåldes detsamma den 28 September 1763 till Falu Bergslag för 120,000 daler kopparmynt, hvarefter så väl det gamla som det den 21 Febr. 1756 privilegierade nya manufakturverket flyttades till Avesta, der det gamla ämnessmidet får förädlas till spik, liar, knipp-, skär- och bandjern. *Koppar-tillverkningen* vid Avesta, som år 1644 uppgick till 12,580 sk℔ och år 1744 till 5,169 sk℔, uppgick 1844 endast till 2,989 sk℔, inberäknad frikopparen. År 1856 garades vid Avesta 4,804 och valsades 1,694 sk℔. *Jernsmidet* privilegierades den 6 Juni 1823 för 3 härdar och 2 hamrar till 1,350 sk℔ och bedrifves med eget tackjern. Hammarskatten är 13 sk℔ 10 l℔. — För öfrigt finnas vid bruket ett bok- eller stampverk m. m., en tullqvarn med 5 par stenar, såg och tegelbruk. Brukets tillverkningar sändas för det mesta landvägen till Westerås och derifrån sjöledes till Stockholm och andra orter.

Avesta bruk liknar en liten stad med torg och raka gator, och finnas ännu 2 handlande, 2 garfvare, 2 kopparslagare, 1 sadelmakare, 1 kakelugnsmakare, 3 skomakare och 2 skräddare. — Bruket har kyrka och egen församling. Avesta hade i äldre tider ett kapell af trä. Den nuvarande kyrkan, af sten, är grundlagd af myntmästaren Markus Kock 1652 och blef, efter 3½ års arbete, fullbordad år 1655. Hon hade ett litet torn midtpå och 6 andra vid sidorna. Vid den olyckliga eldsvåda, som den 13 September 1803 härjade bruket, afbrunno äfven kyrkans nyssnämda torn och tak och måste repareras, hvilket äfven skedde kort derefter. Kyrkan har i sednare tider fått ett ståtligt, spetsigt och kopparbeklädt nytt torn, som uppbyggdes efter professor Brunii ritning. Urverket och slagklockan, som sitter i tornet, har Bergslagen skänkt till kyrkan. Denna är 50 alnar lång och 25 aln. bred samt ljus och rymlig. Kyrkans prydnader äro de vanliga. Bland 6 ljuskronor har kon. Carl X hitskänkt en, som förut prydt Fredensborgs slott i Danmark och troligen är ett krigsbyte. Under sakristian äro ofvannämnde Markus Kock och hans fru, Elisabeth Eyck, begrafna, och deras epitafier i svart marmor äro uppsatta i kyrkan på sakristi-väggen med en latinsk inskrift. Kock, hvars afkomlingar adlades under namnet Cronström, dog i Avesta 1657, 72 år gammal, och hans fru 1665. Bredvid detta minnesmärke sitta Cronströmska vapnen, minnen af assessoren i Kommerse-kollegium Abr. Cronström, född 1640, död 1696, och assessoren i Bergskollegium Petter Cronström, född 1651, död 1708. — Vid bruket finnes en prydlig, två våningar hög och kopparbetäckt karaktersbyggnad af sten, hvilken är uppbyggd på 1820-talet. Brukets verkstäder, en del arbetare-bostäder och andra byggnader äro nybyggda och de öfriga i väl underhållet skick. Här är äfven en vacker trädgård och åtskilliga andra planteringar. — Till bruket hörer endast obetydlig jordegendom. — Avesta är försedt med ett Kongl. postkontor och fast folkskola; dock undervisas socknens barn på ambulatoriskt sätt inom 3 läserotar. År 1856 besöktes skolorna af 36 gossar och 34 flickor; dessutom undervisades 27 gossar i allmänna läroverk, 3 gossar och 8 flickor i enskilda skolanstalter samt 4 gossar och 32 flickor i hemmet; tillsammans 70 gossar och 74 flickor. Lärare äro en prestman i fasta skolan, och klockaren undervisar på de 3 ambulatoriska läserotarna.

Axberg, en socken i Örebro härad och län, har en areal af 18,815 tunnland, hvaraf 1,380 äro sjöar och kärr. Sjön Wäringen och Dylta-ån utgöra norra gränsen; vestligare faller ett mindre vattendrag ut i nämnda å. Skogen Käglan stupar tämligen brant norr ut mot de ofvannämnda vattnen; men dess södra sida är mer långsluttande och består vester ut mest af ängar och gles skog; — åt öster är denna mer betydande; men här öppna sig flera dalgångar, som, ju längre i söder, allt mer utvidgas, bli bördigare och mer bebyggda. Tvänne åsar gå dock igenom hela trakten utmed Långens och Lillåns vattendrag. Rådande jordmånen är lerblandad svartmylla. Hufvudnäringen är dels åker-, dels bergs- och skogsbruk. Sock-

nen innehåller $44^3/_4$ oförmedlade mantal, deri ej inberäknade en del af Dylta och Axbergshammars bruksanläggningar; tillsammans med annexet utgör pastoratet $74^1/_2$ förmedlade mantal. Folkmängden var 1810 1,083, 1840 1,450 och 1856 1,585 invånare. Socknen har både fast och ambulatorisk folkskola. Den förra har 1 examiner. lärare och besöktes 1856 af 20 gossar och 17 flickor; den sednare åter, med 2 läserotar, har 2 oexaminerade lärare och besöktes s. å. af 37 gossar och 21 flickor. Dessutom undervisades 3 gossar i allmänt läroverk, 12 gossar och 18 flickor i enskilda undervisningsanstalter samt 35 gossar och 34 flickor i hemmet; tillsammans 107 gossar och 90 flickor. Således var skolbarnens antal 197. — Axberg, moderförsamling, jemte Hofstad, annex, utgöra ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen, tillhörande Glanshammars kontrakt af Strengnäs stift. Kyrkan, belägen $1^1/_8$ mil från Örebro och 13 mil från Strengnäs, är ombyggd i början af 1660 talet och invigdes midsommardagen 1663 af biskopen i Strengnäs Serenius. — Socknens namn skrefs 1314 Axaberg. Dylta, med svafvelbruk, och Axberg, med Axbergshammars jernbruk, äro de betydligaste godsen inom socknen. Till det förstnämnda, Dylta, äro de flesta hemmanen i Axbergs, Hofstads och Kils socknar förbundna att årligen utgöra af helt mantal 33 dagsverken och 14 stafrum ved samt att företrädesvis dit hembjuda sina skogseffekter, emot gångbart pris. På flera ställen i socknen finnas kalkberg, hvaraf god kalk brännes. År 1764 inrättades här ett sockenfattighus af brukspatron Molitors fru, som till grund för denna inrättning lade 18,000 daler kopparmynt; deremot förbjöd hon all ståt vid sin begrafning. Igenom socknen går Örebro—Arboga-(Köping—Hult-)jernvägen, som här har stationerna Dylta och Axberg. Adress: Örebro.

Axberg, ett säteri, och *Axbergshammar,* jernbruk, äro belägna vid Dyltaån, $1^3/_4$ mil från Örebro, i Axbergs socken, Örebro härad och län. *Axbergs säteri* är $^1/_4$ mantal med underliggande $19^{14}/_{29}$ mantal jordegendom. Åbyggnaden är af trä, reveterad. *Axbergshammars jernbruk* har 3 härdar, 3 hamrar och 1,503 sk℔ privilegieradt stångjernssmide samt 1 knipp-, 2 spikhamrar, och stålugn, med 300 sk℔ manufaktursmide. Bruket är grundadt på köpetackjern och har sin utskeppning på Stockholm. När bruket först grundlades är okändt; men »Axebergs hammarsmedjor» äro byggda 1558, enligt detta års register, och »Axebergs hammar» förekommer äfven år 1625. Privilegium utfärdades den 18 April 1639, då här funnos 2 hamrar. År 1738 utfärdade Bergs-kollegium resolution om smidets ökande till 1,887 sk℔, frälseräten inberäknad, och år 1799 resolution, att 1 härd och 460 sk℔ smide skulle nedläggas efter flyttning till Hättorp. År 1823 utfärdade Bergs-kollegium privilegium å rekognitions-smide, 200 sk℔, och 1840 resolution om $^1/_3$ tillökning i smidet mot $1^1/_2$ procent. Egare synas hafva varit af flera slägter under olika tider, sednast brukspatron Stjerncreutz och efter honom majoren frih. Cronstedt, som egde gården och bruket 1828; men han försålde dem till boktryckaren i Örebro N. M. Lindh, hvilkens son, brukspatr. P. M. Lindh, egde dem 1838 och 1848 brukspatron Holst.

Axcholm, ett fäste, beläget på Axön i Wenern utanför Segerstads socken i Wermland. Denna fasta borg, hvaraf lemningar ännu synas, är i historien känd blott till namnet. Den skall hafva blifvit förstörd af Engelbrecht.

Axeltofta, utsocknes-frälsegård i Tofta socken och Rönnebergs härad af Malmö län. Grefve Hamilton på Togerup egde denna gård på 1820-talet; men hans arfvingar försålde den 1845 till nuvarande egaren, ryttmästaren E. von Segebaden. Egendomen utgjorde då omkring 2 mantal.

Axelvåld, ett frälse-säteri i Svalufs socken och Rönneberga härad af Malmö län, skall fordom tillhört Kågeröds socken och Luggude härad af samma län; en förmodan, som vinner sannolikhet, då man af gårdskartan finner, att

säteriet är på alla sidor omgifvet af den sednare socknen. Kågeröds kyrka ligger äfven gården närmare än Svalufs, så att herrskapet på Axelvåld nu, såsom i alla tider brukats, bivistar gudstjensten i Kågeröd. Orsaken till detta egna förhållande uppgifves vara följande: Då pesten en gång hemsökte gården, skall bud hafva blifvit afsändt till pastor i Kågeröd med anmodan att komma till herregården, för att gifva nattvarden åt en dödssjuk. Denne nekade att komma; men pastor i Svaluf, derom anmodad, skyndade att infinna sig. Egaren af Axelvåld skall då, af erkänsla för denna oförskräckta pligttrohet, hafva utverkat, att säteriet derefter räknades till Svaluf. Efter en annan utsago skulle detta ombyte vara föranledt af egarens önskan att bekomma insocknes-frihet för några till egendomen hörande, i Svaluf belägna, hemman. Denna grund har man ansett vara sannolikare, förmodligen emedan den är egennyttigare. — Med Axelvåld har det närbelägna säteriet Möllarp från lång tid tillbaka varit förenadt under samma egare. Vid sistnämnde gård finnas spår efter forntida befästning, och är denna troligen äldre än Axelvåld; Jens, Påvel och Gjerd Kjörning, som lefvat i slutet af 1400- och början af 1500-talet, nämnas alla som herrar till Möllarp.

Anläggaren af Axelvåld anses vara Axel Tönneson Wiffort, efter hvilken säteriet har sitt namn. Han var riksråd och befallningsman på Malmöhus i medlet af 1500-talet. Han förstorade Axelvåld derigenom, att han tillbytte sig år 1579, mot gods på Fyen och i Jutland, af konungen gårdar i Svaluf, Karatofta och Lönstorp. Han dog 1580 och ligger begrafven i Lunds domkyrka jemte sina 2:ne hustrur, Anna Andersdotter Jernskägg till Skottarp och Anna Krabbe. Genom första giftet kommo Axelvåld och Möllarp under samma egare. Axel Wiffort hade nämligen med Anna Jernskägg ärft en del i Skottarp och sedan af hennes brorson, Severin Axelsson Jernskägg, tillöst sig hela gården. Nämnde Severin Jernskägg var gift med Kjerstin Kjörning och hade genom henne blifvit egare af Möllarp, hvilket han 1579 bortbytte till Axel Wiffort mot återerhållande af sin fädernegård Skottarp, och från denna tid hafva begge gårdarne varit förenade. År 1581 egdes gårdarne af Korfitz Wiffort, troligen den nyssnämndes son, och efter hans död 1592 innehade Melchior Ulfstand, gift med ofvannämnde Ax. Wiforts dotter, Elsa, dem, hvilka äfven han betydligt utvidgade, i det han 1607, mot annat gods, tillbytte sig af konungen 10 gårdar i Svaluf, 3 i Halmstad och 1 i Kågeröd. Efter hans död 1617 ärfde sonen, Axel Ulfstand, Axelvåld och Möllarp och egde dem till sin död 1634, då ätten utslocknade. Han var gift med Elsa Lange och hade med henne dottern Anna Ulfstand, som ärfde godset samt var först gift med Fredr. Below till Spötterup och sedan, efter hans död 1648, med Knut Axelsson Urne, hvarigenom godset öfvergick till denna slägt. Urne var egare af Axelvåld och Möllarp, då Skåne blef åter Svenskt, och var en bland dem, som undertecknat Malmö-recess. Han dog 1670 och efterlemnade 4 söner: Fredrik, Wulf Hieronymus, Jörgen och Axel, den sistnämnde gift med Katarina Dahlpil. Dessa herrar lära varit så släta hushållare, att de nödgats försälja all sin egendom, och den sista af dem skall hafva dött i största fattigdom i ett gatuhus i Kågeröd, hvilket herrskapet på Kågeröd af gunst och nåd lät honom bebo. En deras faster, gift med den myndige borgmästaren i Helsingborg Bengt Pihl, adlad Pihlkrona, hade icke bättre öde. Jemte hustrun skall Pihl hafva haft del i båda egendomarna och på vissa vilkor innehaft dem under kriget, då de voro indragna till kronan. Efter Pihls död lärer dock enkan råkat i sådan fattigdom, att hon måste draga omkring i landet och på herre- samt prestgårdar tigga sig till uppehälle. Ännu bibehöll hon dock den gamla börds-stoltheten och brukade berätta, huruledes hon, för sitt namns skull, ådrog sig allmän uppmärksamhet hvarje gång hon inträdde i kyrkan. Af dessa herrar Urne har troligen Knut Thott (se Knutstorp) 1691 köpt egendomen. Man känner dock icke med säkerhet, huru dermed hänger tillsammans; ty

ännu 1697 nämnes Jörgen Urne som egare. Att godset dock varit i Thotts ego, kan synas deraf, att bland Thottska arfvingarnes år 1721 väckta ersättningsanspråk hos Svenska kronan upptages äfven ersättning för 6:te penningen af Axelvåld. Enligt en anteckning af pastor i Svaluf af år 1726, skall Jörgen Urne 1696 hafva infriat det för skuld försålda godset; förmodligen har således Knut Thott först köpt godset och derefter Jörgen Urne åter inlöst det. År 1699 kommo Axelvåld och Möllarp i slägten von Lindes ego och hafva sedan förblifvit i denna slägts besittning ända till våra dagar. Major Isak von Linde köpte dem nämnde år. Han var en son af sina förtjenster och egde inga andra anor. Sin bana började han som korporal vid ett kavalleri-regimente och hette då Lind; sedan tjenade han upp sig till major och adlades 1695. Att han förtjente denna utmärkelse, synes af några i hans adelsbref omnämnda, om tapperhet vittnande bedrifter. I slaget vid Halmstad, då han ännu var korporal, fick han befallning att med 24 man falla 4 kompanier af Tropps Danska dragoner i flanken; Lind anföll, framträngde med sin lilla trupp ända till fanorna och eröfrade en af dem, sedan han nedskjutit fändriken. Denna bedrift gjorde honom till löjtnant vid Lichtones regimente; såsom sådan deltog han i slaget vid Lund, och då öfverste-löjtnanten i första träffningen blef skjuten, tog Lind såsom äldsta löjtnant befäl öfver 6 kompanier, slog med dem Seeländska adelsfanan och återeröfrade en del af det redan förlorade Svenska artilleriet samt tog flera Danska kanoner. På Axelvåld tillbragte den gamle krigaren sina sista dagar i lugn och ro. Efter hans död beboddes gården af hans söner och af mågen, häradshöfding Tollsten, som 1712 der lät uppföra en med tegelmur öfverdragen korsverksbyggnad; enkefru von Linde, född Nordstén, bodde på Möllarp. Här sammanträffade fru Tollsten från Axelvåld, amiralskan Ankarstjerna på Knutstorp och en fru von Fraser på Dragsholm; alla älskade bålens fröjder, och än länge fortvarade minnet om det lustiga lif, som då fördes af »Rönneberga härads muntra fruar». Major von Lindes söner voro häradshöfdingen Adolf von Linde och ryttmästaren Johan Lorentz von Linde. Bägge dogo ogifta, och den sednare, som öfverlefde brodern, testamenterade egendomarna vid sin död 1752 till sin systerson, öfversten Otto Adrian Berg, adlad 1751 till Berg von Linde. Egendomen blef vid detta tillfälle fideikommiss, och dervid fästes det vilkor, att bägge egendomarne skulle upptagas till en faststälId ganska måttlig summa, hvilken fideikommissarien, med afräknande af egen arfslott, skulle åt syskonen utbetala. Denna fideikommissrätt har imellertid ingen ännu begagnat, och så väl sonen som sonsonen hafva delat jemnt med syskonen; ett onekligen sällsynt exempel! Öfverste Berg von Linde dog 1768, och sonen, majoren Henrik Walter Berg von Linde, erhöll fideikommisset. Som byggnaderna å egendomarna voro förfallna, började han genast uppföra stall och sedan boningshus, bestående af 2:ne flyglar. Möllarp beboddes af hans fastrar, fyra mamseller Berg, som dogo alla ogifta, utom en. Major Berg v. Linde, gift med M. L. v. Otter, dog 1834, och Axelvåld och Möllarp inlöstes af äldsta sonen, major Otto Salomon Berg v. Linde, gift med friherrinnan Eva Raab. Af honom har Axelvåld erhållit sitt nuvarande utseende, sådant det är aftecknadt i »Skånska Herrgårdar»; hufvudbyggnaden är, efter professor Brunii ritning, uppförd 1848, och flyglarne sedan ändrade i öfverensstämmelse dermed.

Gården är belägen på ett upphöjdt näs, på tre sidor omgifvet af en mindre sjö, som är bildad genom fördämningar. En krans af ek- och bokskogar, dels nära inpå gården, dels på något afstånd derifrån, omgifver den och bidrager att höja täckheten af dess belägenhet. Norr om gården, der sjöns vatten har sitt aflopp, är en qvarn anlagd; derifrån letar sig vattnet väg genom skogen, sammanstöter $1/4$ mil från Axelvåld med en annan liten bäck och bildar med den en qvarndam, i hvilken på en holme säteriet Möllarp ligger. Den ofvannämnda byggnaden är uppförd i vacker rundbågsstil och

består af en hufvud- och två flygelbyggnader, alla envåningshus. Hufvudbyggnaden är 48 alnar lång och 20 alnar bred; åt gårdssidan har den grupperade fönster, infattade mellan pilastrar, som sammanbindas genom trebladiga båggesimser. Gårdsidans fronton har en dubbel båggesims. På båda sidorna om dörren äro hvälfda fönster och öfver densamma fyra aflånga nischer. Trädgårdssidan har en jordvåning och en hög ofvanvåning; hvarje jordvåningens fönster är infattadt af pilastrar, men ofvanvåningens äro grupperade. Den framspringande frontonen har en trebladig båggesims. På hvardera sidan om den dörr, som från ofvanvåningen förer ut på en altan, äro smala fönster, infattade i nischer med trebladig bågbetäckning. Från altanen förer å bägge sidor en trappa ned i trädgården; trappan har jernskrank i rosverk. Flygelbyggnaderna, af hvilka den norra är uppförd 1799 och den södra 1793, hafva blifvit förbättrade och ändrade. Ladugårdsbyggnaderna ligga norr om boningshusen och bestå af 3 stora grundmurade gråstensbyggnader, uppbyggda af Henr. Walter Berg von Linde 1776, 1778 och 1789.

År 1697 var utsädet på Axelvåld af råg och korn 50 tunnor, af hafre 30; 203 lass hö inbergades, och 200 svin föddes med ollon vid gården; vid samma tid var utsädet på Möllarp af råg och korn 18 t:r, af hafre 16; ängen gaf 150 lass. — År 1715 taxerades Axelvåld till 49 t:r, insockne 63 t:r, hardtkorn, och Möllarp till 17 t:r, insockne 32 t:r och utsockne 70 t:r, allt hardtkorn. — År 1765 bestod egendomen af $3^5/_8$ mantal säteri och 5 mantal insockne; 30 större och mindre torp och 2:ne vattenqvarnar hörde dit. Samtidigt hade Möllarp $1^5/_8$ mant. säteri, 2:ne insockne-hemman, 5 gatuhus, 1 mjöl- och 1 sågqvarn. — För närvarande utgöra båda egendomarne $4^3/_4$ mantal säteri, kronoskatte $^1/_2$ mantal, utsockne frälse $1^5/_8$, insockne frälse $5^1/_{12}$ mantal, summa 12 hela mantal; 17 större och 18 mindre hus, 2:ne skol- och 2:ne fattighus höra till gården. Ett tegelbruk och 2:ne vattenqvarnar äro derå anlagda. Egorymden är 4,800 tunnland. Taxeringsvärdet var 1850 56,000 rdr bko. Jorden består öfver hufvud taget af lermylla, som, väl häfdad, gifver god afkastning. Höbetet är godt, torfmossen stor; skog, så bok- som ek-, upptager omkring 1,500 tunnland. — Enligt Kongl. resolutionen af den 15 Okt. 1760 tilläts öfverstelöjtnanten Berg von Linde att tillbyta sig jus patronatus till Svalufs pastorat mot hans innehafvande patronrättighet till Konga pastorat. År 1650 förlänades patronrättigheten till Konga åt egaren af Knutstorp; men när denna rättighet öfvergått till egaren af Axelvåld, är obekant.

Axevall, eller **Axevalla**, fordom ett befäst slott, beläget i Skärfs socken och Walle härad af Mariestads län, 1 mil från Skara. I fordna tider låg på en udde i sjön en med tjocka, bergfasta murar uppförd borg, omgifven af djupa grafvar åt landsidan samt med höga torn och vallar rundtomkring. På något afstånd derifrån voro spridda skansar i trakten och en stor skog, kallad Vallen, slutade fästningsverken. Allt detta är nu jemnadt med jorden.

Man känner icke med säkerhet, när Axevalla borg först blifvit anlagd; men troligtvis skedde detta vid tiden före kristendomens allmännare spridande i landet, då den ofta blef en tillflyktsort för konungarne. Inge och Sverker I hafva stundom vistats härstädes. Då den afsatta konung Waldemar, med biträde af sin svåger, Danska konungen Erik Glipping, med en krigshär inbröt i Sverige för att försöka återfå sin krona, ankom han 1278 till Westergötland, härjade landet och intog Axevall, som vid återtåget äfven lärer blifvit förstördt. De begge svågrarne, Waldemar och Erik, uppehöllo sig här nämnde år från trettondedag jul till påsktiden. Sedan fred samma år blifvit afsluten med Danmark, fick Peder Porse af Halland Axevall af konung Magnus (Ladulås) som pant för ett penningelån, som han lemnat Erik Glipping och ofta fordrat tillbaka, men derför nu fått invisning på den summa, som konung Magnus, enligt fredstraktatens innehåll, borde betala. Sistnämnde konung infann sig på god tro till en måltid,

som Porse gaf på Axevall, och blef väl undfägnad; men då han ville resa bort, förelade honom värden tvänne vilkor, antingen att betala skulden, eller förblifva qvar i fångenskap. Här var då ej annat val än det första vilkoret. Porse fick då Lödöse slott och län för att göra sig betald, och då Magnus kom i frihet, ville han aldrig, ehuru tvungen dertill, rygga denna förskrifning. Slottet lärer åter blifvit uppbygdt; ty Axevalla nya slott, som det kallas, kom år 1315 på hertig Eriks andel i ett häfdabyte med hans bror, hertig Waldemar. Sednare tyckes dock Axevalla ännu tillhöra Porse-slägten; ty konung Magnus Smek tog 1327 detta slott från sin stjuffader, hertig Knut Porse af Halland. År 1362 lärer slottet varit alldeles förfallet; ty nämnda år beslöto rikets ständer att det åter skulle iståndsättas, såsom en nödvändig fästning emot Danskarnes infall. Första oenigheten imellan drottning Margareta och konung Albrecht uppstod om Axevalla, såsom följd deraf, att drottningen år 1388 låtit uppbygga ett fäste nära intill Axevalla, för att från detta slott afskära all tillförsel och sålunda bringa det till öfvergång. Albrecht förklarade henne då krig; men påföljande året 1389 måste ståthållaren derstädes, Svante Skåning, uppgifva slottet till drottningen. Hon vistades understundom på Axevalla och underskref här 1393 en befallning till fogdarne i Östergötland, att de icke skulle kräfva något af kyrkor och kloster-hjon. Slottet innehades sedermera af kronans fogdar, bland hvilka under drottn. Margaretas och Erik XIV:s tider nämnas Nils Guttormsson och Hennechin Beckman. Frihetshjelten Engelbrecht belägrade Axevalla flera gånger, men kunde aldrig intaga det. Så bestallade han detta slott 1434, då det egde, utom starka murar, ett fast skansverk, med dertill uppbådad Westgöta-allmoge; han uppmanade Danska befälhafvaren Anders Nilsson att godvilligt öfverlemna det; men denne nekade och skulle försvara slottet i det yttersta; han beredde sig till motvärn och lät afbränna förborgen framför slottet, att den ej måtte vara honom till hinder. Engelbrecht, som insåg, att belägringen skulle bli långvarig, anförtrodde densamma åt den tappre Erik Puke och lemnade honom en del af hären samt drog med den öfriga delen till södra Westergötland. År 1436 förde Engelbrecht sin här för sista gången mot Axevalla och lät på det kraftigaste belägra detta fäste; men han sjuknade och måste lemna belägringen. Vid slutet af samma år erhöll dock dåvarande riksmarsken Karl Knutsson (Bonde) slottet genom dagtingan med Danska befälhafvaren Folke. År 1441 var Bo Knutsson höfvidsman på Axevall. Sedan man upptäckt, att Ture Turesson (Bjelke) varit förrädisk mot konung Karl Knutsson, beslöt den tappre Thord Bonde att på Axevall bemägtiga sig Tures person. Detta slott var då väl bemannadt och försedt med lifsmedel, så att det derföre kostat både manspillan och tid att bruka våld. Thord reste derföre, åtföljd af några vänner, 1452 till Axevall och ankom dit såsom en gammal bekant. Kort derefter kommo flera personer efter, likasom af en händelse, så att sällskapet slutligen steg till 30. Allt gick fredligt till, och Ture Turesson anade icke något svek. På aftonen, då man skulle äta qvällsvard, frågar Thord sin värd, huru det förhöll sig med hans förrädiska brefvexling med fienden, fattar uti och hotar att genast mörda honom, om han gjorde motstånd. Tures tjenare rusade då fram för att frälsa sin herre; men såsom oberedda voro de snart öfvermannade och fängslades eller nedgjordes. Axevall lemnades då till Thord Bonde, och Ture Turesson sattes i fängelse i Warnhems kloster. En Bengt Duun var fogde här 1456. Konung Christian I utfärdade år 1464 bref till allmogen i Axevalla län, med varning, att den ej skulle deltaga i biskop Kettil Wases uppror. År 1465 skrefvo erkebiskopen Jöns Bengtsson Oxenstjerna och Ivar Gren till den från riket flydda konung Karl Knutssons ståthållare på Axevall, Åke Jönsson, att han skulle öfverlemna slottet åt Ivar Grens tjenare, Johan Olofsson. Genom Ivars trolöshet kom slottet åter till Danskarne 1468. År 1469 uppreste sig allmogen i Westergötland, anförd af Otto Thorbjörnsson, samt belägrade, intog och

uppbrände detta fäste, hvilket under Danska väldet varit en plåga för orten. Enligt andra uppgifter skall slottet blifvit iståndsatt, men nedbrutet i Sten Sture den Äldres tid år 1471 och sedan aldrig åter uppbygdt.

Axevalla slott har i sin välmagt varit hållet för så märkligt och vigtigt, att orten deromkring blifvit kallad *Axevalla län*. Det utgjorde under medeltiden ett slags centralfästning och var en säker tillflyktsort vid Danskarnes denna tiden ofta gjorda inbrott och ett försvar mot fiender, hvilka genom detta fäste blefvo hindrade att framrycka längre upp i landet. De lemningar, som ännu finnas efter detta slott, kanske det starkaste i riket under sin tid, äro nu knappt synliga, emedan stället, der det stått, nu är öfvervuxet med höga löfträd, och midt i borgen är ett ovanligt stort enträd. I den omgifvande trakten förekomma äfven flera fornlemningar. Till slottet var fordom en stenlagd väg öfver ett träsk, som säkert förr var mer vattenrikt än nu. På fasta landet och till venster om vägen vid Husgärdet synas lemningar efter en skans, äfvensom vid torpet Troijenborg efter tvänne dylika. Några spår efter en vall börja vid vägen åt Tranum, sträcka sig fram vid vapenöfningsheden och sluta vid sistnämnda skans. Slutligen bör icke förgätas den märkvärdiga halfkors-grafven på Axevalla hed, som var i fullt stånd till Maj månad år 1805, då den af helgedomsrånare förstördes, emedan den ansågs hindra trupprörelserna på denna öfningsplats. Denna graf, som af folket i orten kallas *Jättegrafven* eller *Odensgrafven*, var belägen på en jordhöjd och hade fyra takhällar af granit, 1½ aln tjocka, bland hvilka en skall hafva vägt 117 sk℔. När heden jemnades till exercisplats, måste grafven raseras, och i dagen visade sig då, sedan takhällarne blifvit aflyfta, 18 st. benrangel sittande omkring väggarna i små stenkistor, hvar och en formad af uppresta stenskifvor. På en bädd af kol och aska till 1 alns höjd befunno sig skeletterna i en särdeles hopträngd och lutande ställning, med undantag af ett enda, som låg utsträckt på södra sidan framför de öfriga. Tydligen hade de tillhört olika åldrar och kön, och bredvid dem träffades flintknifvar, pilspetsar och en liten hammare af bernsten utan skaft samt en genomborrad perla af samma ämne. Denna afdelning var 2 alnar hög, och derofvanpå fanns åter en bädd af kol, mylla och kullersten till 1 alns höjd. Från denna sednare bädd var ½ aln till takhällarna; hela grottans storlek var 12 alnar i längd, 4 i bredd och 4½ i höjd. Fyra andra dylika grafvar upptäcktes äfven då på andra ställen i grannskapet. På Tranums egor vid Kohagemåssen och Husgärdet samt på Lundby gärden finnas äfven grifter af dylikt slag.

Axevalla Hed och **Nya Axevall**, den förra en mötes- och exercisplats för Skaraborgs och Westgöta regimenten, det sednare ett kronohemman, bebygdt för krigskommissariatet vid dessa regimenten och förenadt med heden, allt beläget i samma socken, Skärf, der ofvannämnde Axevalla slott fordom legat. *Axevalla Hed*, belägen mellan landsvägarna, som gå från Skara och Sköfde, är en stor slätt, egentligen tillhörig kronoparken Vallen, från hvilken den är utbruten och för nämnde ändamål planerad under kon. Gustaf IV Adolfs tid, hvarmed början gjordes 1803. Inberäknad den ännu bibehållna kronoparken, hvilken för kronans räkning blifvit till största delen uthuggen, har nuvarande mötesplatsen en längd af 2,250 och en bredd af 1,500 famnar samt omfattar en areal af omkring 500 tunnland. Den är så jemn och slät, att dess like finnes på få orter i riket. Särskildt bör nämnas det större öfningsläger af Svenska och Norska trupper, som hölls här sommaren 1858. — *Nya Axevall*, nu ett kronohemman om ¼ mantal, ligger på kronoparken, efter hvilken det äfven kallas *Vallen*. Hemmanet, som inköptes för kronans räkning 1802 till Westgöta kommissariat, är på en gång smakfullt och ändamålsenligt bebygdt, så väl för de Kongl. personernas eget vistande derstädes vid inträffande större läger, som för passevolans-inrättningen och kommissariatet, hvartill nödiga större ma-

gasiner, bageri, sjukhus, häst-lasarett och flera mindre byggnader äro uppförda.

Axholm, ett frälse-säteri i Fläckebo socken, Norrbo härad af Westerås län, är ett urgammalt herregods, beläget i en vacker trakt på vestra stranden af Fläcksjön. På en holme i nämnda sjö stod i äldre tider och ända till våra dagar ett stort stenhus, kalladt Axholms slott, med torn på taket, uppfördt af riksdrotset grefve Magn. Brahe, som egde denna gård vid år 1593 och dog 1633; andra säga, att hans dotter, Ebba Brahe, efter hennes mans, riksmarsken grefve Jakob De la Gardies, död 1652 uppbyggt slottet; men detta är mindre troligt. Deromkring hafva från äldre tider vackra planteringar varit anlagda, och en bro har från fasta landet gått öfver sundet till holmen. För ett århundrade sedan uppgifves, att ingen bebott detta slott på lång tid tillbaka, och den sista, som der haft sin bostad, uppgifves vara ofvannämnda grefvinnan Ebba; hon dog 1674. I början af detta århundrade var slottet så förfallet, att det måste nedrifvas, och på den gamla grundmuren uppfördes en prydlig paviljong i götisk stil; hela holmen förvandlades 1814 till en vacker engelsk park. Den nuvarande mangården, af trä, ligger midt emot denna holme, nära stranden, och har en högst täck belägenhet. Som förut är nämndt, egde slägten Brahe Axholm redan på 1500-talet, och genom Ebba Brahe kom gården till den De la Gardieska. Sedermera har den i början af 1700-talet öfvergått till slägten Posse, hvilken den tillhört till vår tid. Riksrådet grefve Arvid Posse egde gården i medlet af nämnde århundrade; derefter fick hofmarskalken grefve Knut Posse densamma, och efter honom hans son, löjtnanten grefve Knut Lindorm Posse, som dog 1840, och hans arfvingar innehade den sedan. Godset består af Axholm, 3 mantal frälse-säteri med Byrilsbo och Nolansjö, samt 2 mantal rå och rör Norrby och underlydande inom socknen $10\frac{1}{2}$ mantal frälse och $\frac{11}{16}$ skatte.

Axmar, ett jernbruk i Hamrånge socken och Gestrikland af Gefle län, tillhör Hamrånge-verken. Den 7 April 1671 utfärdades först privilegium för Klas Depken på en stångjernshammare och år 1693 på ytterligare 1 hammare och 2 härdar. År 1695 fick bruket smidesrätt till 600 sk℔, och hammarskatten var 6 sk℔. Bergs-kollegium beviljade sedan 1784 tillstånd att få inflytta 100 sk℔ smide från Länna och 300 sk℔ från Nyhammar. År 1830 erhölls tillstånd att flytta hammaren till Tönnebro i Skog socken; och år 1838 tillöktes smidet med en tredjedel mot viss hammarskatt. År 1840 hade bruket 4 härdar, hvaraf dock 2:ne voro flyttade till Tönnebro; årliga tillverkningen af privil. smide utgjorde då 2,533 sk℔ 6 l℔ af eget tackjern, och hammarskatten var 25 sk℔ 9 l℔ 13 ℔. Bruket har nu 2 ofria härdar med 1,266 sk℔ 13 l℔ privil. smide mot 25 sk℔ 6 l℔ 13 ℔ hammarskatt. Stångjernet skeppas på Stockholm och Gefle. Brukets disponent var under sednaste decenniet Bergman von Schinkel.

Axsjön. En mindre sjö i Dunkers socken af Willåttinge härad och Nyköpings län, faller ut i *Hänaren* och är belägen vid sydvestra socknegränsen mot Hyltinge.

Axtorna, en by, belägen i Svartrå socken och Faurås härad af Halmstads län, nära Warberg, är märklig för ett här mellan Svenskar och Danskar hållet fältslag år 1565. Sedan Svenskarne den 15 September nämnda år med stormande hand intagit Warbergs slott, der Carl Mornay sedan sattes till ståthållare, använde Danska öfverbefälhafvaren Daniel Ranzow allt sitt bemödande för att återtaga slottet. Han ryckte sjelf in i norra Halland och belägrade Warberg, som han lät storma trenne gånger, men blef så tappert afslagen, att han med förlust af 1,600 man nödgades draga sig tillbaka; till denna återmarsch bidrog äfven mycket den inträffade underrättelsen, att Svenskarne vore i antågande från Småland och Westergötland. Kon. Erik hade nämligen samlat sina trupper vid sätesgården Risa i Örsås socken och Kinds härad i Westergötland, der han mönstrade dem och utsåg Jakob Henriksson Hästesko till de-

ras fält-öfverste, hvarefter de aftågade till Frölunda på Halländska gränsen; men konungen sjelf begaf sig till Jönköping. Imellertid sändes Knut Hand med något folk till Falkenberg, der en Dansk trupp uppehöll sig, hvilken blef slagen, staden sköflad och bron öfver Ätra-strömmen uppbränd. På detta sätt hoppades Hästesko kunna innesluta Ranzow i norra Halland; men denne, ehuru svagare i manskap, var starkare i krigskonst än Hästesko. Sedan Ranzow blifvit tvungen att upphäfva Warbergs belägring, ämnade han draga sig åt Skånska sidan i säkerhet; men som bron vid Falkenberg var förstörd, måste han söka något vad, för att komma öfver strömmen, som då höstetiden flödade mycket, och tågade han således uppföre strömmens strand, tills han skulle finna ett tjenligt öfvergångsställe, hvilket lyckades vid Axtorna, der läger slogs tills öfvergången kunde försiggå. Men Hästesko anlände samtidigt till Axtorna, der äfven han lägrade sig, och båda härförarne hade valt höjder till lägerplatser, icke långt från hvarandra. Ingendera ville i början gå ur sin fördelaktiga ställning; men slutligen, den 20 Oktober, lemnade Hästesko, litande på sin öfverlägsna manstyrka, sin förmånliga ställning och anföll öfverdådigt fienden, som stadnade qvar på sin höjd. Svenska hären bestod af 16 fanor ryttare och 24 fännikor knektar; den Danska var endast 6 fanor och 14 fännikor. Striden började. Stridsplatsen var högst olämplig för de anfallande, ty marken var så stenbunden, att rytteriet föga kunde användas, och uppgången så trång, att hälften af fotfolket ej kunde deltaga i striden; dessutom hade Ranzow på alla sidor förskansat lägret med en vagnborg, späckad med fältstycken. Allt detta hade Hästesko icke insett, än mindre beräknat; han trodde, att rått mod och en öfverlägsen armstyrka voro tillräckliga till fiendens besegrande. Svenska fotfolket fäktade med stor mandom, bröt in i fiendens vagnborg, dref flera fännikor på flykten och eröfrade flera kanoner; men rytteriet, i synnerhet det Tyska, som stod främst och skulle börja striden, tog till flykten, sedan det afskjutit sina rör, och derunder bragtes de Svenska ryttarne i oordning. Härigenom fick Ranzow ett gynnande tillfälle att anfalla fotfolket i sidan, drifva det tillbaka i oordning och derunder tillfoga det ett stort nederlag. Mörkret åtskiljde slutligen de stridande, hvilka begge tillskrefvo sig segern. Förlusten på begge sidorna uppgifves mycket olika af äldre Svenska och Danska författare. Tegel säger, att Svenskarne förlorade 1,400 man och en annan äldre författare uppgifver 1,700. Danska författare åter påstå, att fienden lemnade 4- till 5,000 man döda på stridsplatsen, och Messenius uppgifver, att antalet af de slagna på bägge sidor var 6,000 man. En medalj, som blef slagen i Danmark till minne af Danskarnes seger, uppgifver förhållandet ännu orimligare. På medaljens ena sida ser man konung Fredriks bild och titel; på den andra ett krönt F och deromkring inskriften: *a. 65. am abondt S. Ursul. Slug K. Friederich der 2. mit 4000. man auf Astor Heide* (Axtorna hed) *K. Erich den 14 war 25,000 man starck unt bliben 5000 Sweden auf die walstadt.* Denna medalj finnes i Svenska myntsamlingar. Våra sednare författare uppgifva Svenskarnes förlust till 1,700 man döda, flera fanor och 30 kanoner; Danskarnes åter ungefär till lika många döda, flera fanor, deribland Jutländska adelsfanan, en mängd fångar och byte. Dessutom tillägga de, att, om Hästesko, som var fienden öfverlägsen i manskap, icke gjort det oförsigtiga anfallet och dervid svikits af Tyska rytteriet, skulle han troligen kunnat helt och hållet förstöra fienden; men nu lärer man, oväldigt dömdt, få erkänna, att Danskarne den gången hade öfverhanden. Olyckan i Axtornaslaget blef derjemte särskildt olycklig för unga grefve Svante Sture, som beskylldes för förräderi under drabbningen och af konung Erik kallades »fältflykting» samt, efter eget vidgående, räddade sin fana endast derigenom, att han »ref henne af stången, kastade bort denna, men stoppade fanduken i byxsäcken». Huru grefven slutligen föll för den vansinnige konungens hand, är kändt af historien.

B.

Backa, en frälse-egendom i Kårsta socken och Långhundra härad af Stockholms län. Enligt tillgängliga handlingar hafva följande egt denna gård: egendomen såldes 1744 af Nils Eld till presidenten Erik Nolcken, och från honom köptes den 1752 af hofkansleren H. A. Gyllenborg. År 1772 egdes den af en Gertner, hvilken afyttrade den till assessor Balk. Kapten Ad. Diedr. Reutersköld köpte den af Balk 1779 för 8,333 rdr specie samt 25 dukater äreskänk. Från Reutersköld såldes den till grefve M. Bunge 1791 för 11,000 rdr specie; sedan köpte friherre W. R. Lenhusen gården 1813 af Bunges konkursmassa. Efter att en kort tid hafva varit i hans hand, öfvergick gården genom byte till svågern, friherre Kasper Wrede, hvilken utbytte den till fröken Henrika Leuhusen mot en henne tillhörig egendom i Bro socken. Sedan år 1847 har den tillhört possessionaten P. Aug. Åkerlund, som nu är egare.

Som största delen af den uppodlade åkern och ängen varit sjöbotten, af den sjö, genom hvilken segelleden till en del gått mellan Skeptuna socken och Norrtelje-viken, eger gården en stark och bördig lerjord, omvexlande med mylla och på högländta ställen något sand.

Egendomen består af gammalt af Röby $1\frac{1}{2}$ mantal frälse, hvartill komma Röby $\frac{5}{8}$ mantal rusthåll och Backa 1 mant. augment, alltsammans förmedladt från $5\frac{1}{2}$ mantal. Arealvidden är 1,400 tunnland, hvaraf mer än hälften dels god, dels medelmåttig skog. Till egendomen höra 9 torp med tillsammans 75 tunnland åker och öfver 100 tunnland äng. Här finnas 2:ne mjölqvarnar med 5 par stenar, en enbladig såg och tegelbruk, alltsammans skattlagdt. Qvarn, såg och ett större tröskverk drifvas af det vatten, som utfaller ur sjön Sparren, hvilken har sitt enda utlopp i Garnsviken. Gillberg $\frac{3}{8}$ mantal lemnar augment och $\frac{1}{4}$ mant. Byhle i Närtuna frälseränta till gården. Mangårdsbyggnaden, med torn, är nyuppsatt, innehållande 16 rum. Trädgården, med en mängd fruktträd och bärbuskar, är terrassformig och anlagd vid sluttningen af den höjd, på hvilken boningshusen och de flesta uthusen äro byggda. Utsädet är omkring 60 t:r. För det nyligen anlagda tegelbruket finnes outtömlig tillgång på lera och sand. — På egorna finnes åtskilliga grafhögar och stensättningar.

Backa, en socken i Vestra Hisinge härad af Göteborgs län, har en areal af 2,754 tunnland, af hvilka 220 äro sjöar och kärr. Socknen är belägen vid södra delen af Göta-elf, af hvilken den omgifves i öster och söder. Här finnes blott föga utmark, utan nästan all jord är odlad. Icke olämpligt tillägger man denna lilla trakt namnet af *Hisingens trädgård*, hvilket tillkännagifver ej blott jordens bördighet, utan ock den näringsgren, hvaråt inbyggarne med allvar egnat sig. Folket är också här det förmögnaste på Hisingen. Marken är i allmänhet bergaktig, men har äfven slätter. Jordmånen är lera, här och der blandad med mylla eller sand. Skog finnes obetydligt. Hufvudnäringarne äro åkerbruk och boskapsskötsel. Socknen innehöll 1825 31 oförmedlade mantal, förmedlade till $20\frac{1}{4}$; nu $30\frac{1}{4}$ förmedlade mantal. Folkmängden var 1805 739, 1840 899 och 1856 908 invånare. Backa har fast folkskola med 1 examinerad lärare. År 1858 besöktes skolan af 60 gossar och 47 flickor; 9 gossar och 8 flickor undervisades hemma, summa 69 gossar och 55 flickor; inalles 124 skolbarn. — Backa är annex till Säfve prebende-pastorat, tillhörande Elfsyssels Södra kontrakt af Göteborgs stift. Kyrkan, belägen på en höjd, ej långt från Göta elf, är en enkel stenbyggnad af vanlig struktur, med ett tillbygdt vapenhus i vester. — Socknens stora uppodling öfvertygar,

att man på dess inskränkta område icke numera kan söka några fornlemningar, emedan plogen förstört dem, som här fordom funnits, och man har med härjandet framfarit med den vandaliska ifver, att icke ett spår efter dem nu ens finnes qvar. Presterskapet och kronobetjeningen här på orten hafva således ganska oförsvarligt underlåtit, hvad lag och författningar ålägga dem. — Ett historiskt minne hafva de dock icke mägtat utplåna. Krigsåret 1644 hade Danskarne ett befäst läger vid Tingstad här i socknen, hvarifrån de ärnade belägra Göteborg. Vid stranden norr om detta ställe voro äfven uppförda skansar, från hvilka, liksom ifrån lägret vid Tingstad, fienden fördrefs d. 1 Augusti samma år af grefve Per Brahe och Lars Kagg, hvilka här förde befälet. Adress: Göteborg.

Backa. Gästgifvaregård i Wärö socken, Wiske härad och Hallands län; skjutsar till:

Åsa, n. n. v.	$1^3/_8$	mil.
Warberg, stad, söder ut .	$1^7/_8$	»
Åsbro, öster ut	$1^{23}/_{24}$	»

Backamo. Bohusläns regimentes mötesplats i Ljungs socken, försedd med åtskilliga byggnader, t. ex. matsalonger, sjukhus m. m.

Backaryd, en socken i Medelstads härad af Karlskrona län, har en areal af 24,832 tunnland, af hvilka dock 1,950 utgöra sjöar och kärr. Hela socknen är en bergig skogsmark, uppfylld af kärr och mossar, samt innesluter några till större delen små sjöar, hvaraf Långsjön och Tjurken äro de största. Mellan dessa sjöar framflyta vattendrag, i hvilka husbehofs-mjölqvarnar äro anlagda. Rådande jordmånen är mylla. Skogen är ansenlig. Hufvudnäringen är åkerbruk. Socknen utgör 21 $^1/_4$ förmedlade mantal, samt hade år 1810 1,376, 1840 2,228 och 1856 2,625 invånare. Backaryd har ambulatorisk folkskola med 1 examin. och 1 oexamin. lärare. År 1856 besöktes skolan af 175 gossar och 136 flickor. De ambulatoriska läserotarnas antal är 6. — Backaryd utgör nu ensamt ett regalt pastorat i Medelstads kontrakt af Lunds stift. I äldsta tider har Backaryd icke haft egen kyrka, utan hört till Rotneby socken. Första grunden till ett kapell lades år 1630, och kallades det Helga Trefaldighets kapell. I detta kapell predikades 11 gånger om året; men icke desto mindre finner man antecknadt, att folket, som sällan eller aldrig bivistade gudstjenst, var värre än hedningar. År 1633 gaf Danska konungen Christian IV tillåtelse, att kapellet skulle anses såsom en sockenkyrka, och hörde Backaryd då till Sölfvitsborgs län. År 1640 invigdes kyrkan af biskop P. Winstrup i Lund, och vid samma tillfälle förband sig kyrkoherden i Rotneby, att mot viss tillökning på inkomsterna hålla gudstjenst i Backaryds kyrka alla sön- och högtidsdagar. Sedermera fick socknen egna kyrkoherdar och blef ett eget pastorat under konung Carl XI:s tid. I sednare tider hafva dessa bägge församlingar åter blifvit förenade, så att Backaryd ännu år 1792 var annex till Rotneby; nu är det eget pastorat, som förut är omnämndt. Kyrkan är byggd af trä, var förut nog trång, men blef i början af 1700-talet utvidgad och reparerad. — Socknen tyckes hafva fått sitt namn deraf, att dess första bebyggare måste rödja och göra sig rum imellan berg och backar.

Backaryd. Gästgifvaregård, belägen invid socknekyrkan, af Backaryd socken och Medelstads härad i Blekinge län och Karlskrona höfdingedöme, på gränsen mot Bräkne härad. Denna gästgifvaregård synes vara densamma, som på Fr. Akrells år 1851 utgifne reskarta öfver Sverige är upptagen med namnet *Kålmar;* skjutsar till:

Djuramåla (i Kronobergs län) n. n. v.	$1^3/_4$	mil.
Hoby, sydligt	$1^5/_8$	»
Ronneby köping, s. s. o. . .	$1^3/_4$	»

Bada (Nedra), ett jernbruk i Fryksände socken i Fryksdals härad af Karlstads län, har en stångjernshärd, med oinskränkt smide, en salusåg med 2 ramar och en tullqvarn med 2 par stenar. Jordegendomen utgöres af 149

ören kronoskatte. År 1845 uppgafs bruket hafva en härd och 450 sk℔ årligt privilegieradt smide med köpetackjern, hvilket smide skeppades på Göteborg, och hvarför erlades 4 sk℔ 10 l℔ hammarskatt. Nu en fri härd. Egare är E. G. Myrin. Adress: Sunne och Bada.

Bada (Öfra), ett jernbruk i Fryksände socken och Fryksdals härad af Karlstads län, hade 1845 tvänne härdar, 900 sk℔ privilegieradt årligt smide med köpetackjern, hvilket smide, för hvilket erlades 9 sk℔ hammarskatt, skeppades på Göteborg. Nu 2 fria härdar. Nuvarande egare äro J. R. och C. E. Geijer.

Bada. Gästgifvaregård nära Bada Elfs utlopp i sjön Öfre Fryken uti Fryksände socken och Fryksdals härad af Carlstads län; skjutsar till:

Ohleby, n. n. o. . . . . . . $^7/_8$ mil.
Åsegård, s. s. v. . . . . . . $^7/_8$ mil.

Bada-sjön, en $^3/_4$ mil lång vattensamling, som upprinner inom Fryksände socken af Fryksdals härad och Carlstads län; afbördar sitt vatten genom Bada Elf förbi Bada gästgifvaregård söderut till sjön Öfre Fryken.

Bada-elf afleder vattnet från Badasjön till sjön Öfre Fryken inom Fryksände socken af Wärmland.

Badelunda, i dagligt tal Balunda, en socken i Siende härad af Westerås län, belägen längst i norr af häradet. Dess areal är 10,021 tunnland, hvaraf blott 30 äro sjöar och kärr. Socknen är till största delen en slättbygd, endast afbruten här och der af smärre berg- eller skogsbackar och af den sandiga Badelunds-åsen, som går genom vestra delen från norr till söder. Tvänne små vattendrag förena sig vid åsens östra sluttning och bilda en å, hvilken sedermera går söderut mot Ihrsta; ett annat mindre vattendrag går fram på vestra sidan om åsen, och bägge utfalla i Westerås-fjerden. Rådande jordmånen är sandblandad lera; men de hemman, som ligga utefter ofvannämnda ås, hafva endast sandmark med föga lera. Skogen är vid de flesta hemmanen tillräcklig för eget behof. Hufvudnäringen är åkerbruk. Socknen innehåller $45^5/_8$ oförmedlade och $42^3/_4$ förmedlade mantal, hvaraf $29^3/_4$ skatte, $10^1/_2$ krono och $2^1/_2$ frälse. Folkmängden var 1810 933, 1840 973 och 1856 1,028 invånare. Socknen hade sistnämnda år fast skola med 1 examinerad lärare och besökt af 54 gossar och 25 flickor; 2 gossar besökte allmän, 2 flickor enskild läroanstalt; i hemmet undervisades 18 gossar och 38 flickor, inalles 74 gossar och 65 flickor. — Badelunda hade år 1343 kyrkoherde, men skall sedermera varit annex till Furby, hvilken socken sedan blifvit delad mellan Badelunda och Thortuna. Utom delen af ofvannämnda Furby har Badelunda äfven blifvit utvidgad af hemman från den fordna Kärlinge socken, som låg inåt Mälaren och sedan vidare till Westerås stads område. Från 1545 funnos åter kyrkoherdar i Badelunda; men från 1650 till 1688 och åter från 1695 har socknen varit och är ännu prebende till en lektor vid gymnasium i Westerås och räknas till 2:dra klassens pastorater. Den nuvarande kyrkan, belägen på Badelunds-åsen, en dryg $^1/_2$ mil i nordost från Westerås, skall vara uppbyggd af biskop Lydeke Abelsson i Westerås på 1470-talet, hvilken biskop egde många egendomar här i socknen, och sedermera har hon blifvit tillbyggd och med mycken kostnad inredd på 1620-talet, hvartill i synnerhet riksrådet friherre Henrik Horn, som innehade Hässlö här i socknen, bidragit. En sjuklig fru från utrikes ort, som tagit bad i en härvarande offerkälla och derigenom fått sin helsa åter, skall hafva skänkt storklockan till kyrkan. Flera kapeller hafva fordom funnits i trakten af Westerås, och St. Olofs (kanske sedan Kärlinge sockenkyrka?) tros ha legat vid vestra gränsen af denna socken, äfvensom ett vid Tibble och äfven ett annat vid Ingeberga öster ut i socknen, emedan man der funnit spår till en forntida byggnad. Socknens namn har skrifvits Balung, Badlung och äfven Badljung. Härledningen härtill uppgifves på flera sätt, nämligen att en

jungfru badat i nämnda offerkälla, som var omgifven af en offerlund, hvaraf stället blifvit kalladt *Badlund;* en annan uppgift är, att namnet kommer af *bad,* båt, och *lung,* lugn, stilla vatten, d. v. s. hamn, emedan en sådan fordom funnits vid Mälaren. Dessa gissningar blott omnämnas. I socknen förekomma mångfaldiga fornlemningar och minnesmärken, i synnerhet på och vid Badelunds åsen. Grifthögar och kullar, med eller utan bautastenar eller stensättningar, finnas: vid Ingeberga och vid Kylla i öster, vid förra byn bland andra en större hög och vid den sednare 2:ne större. Vid Gryta i sydvest finnes bland andra en ansenlig grifthög, och vid Hässlö i söder, Lundby i vester, Malma i norr samt vid Furby och prestgården äro större och mindre grafkullar; men framför alla förtjenar att ihogkommas den märkliga *Anundshögen* på Badelunds-åsen, på hvilken inom socknen, från Tibble till Hässlö, finnas grafplatser tätt vid hvarandra, hvarom vid beskrifningen om berörde ås vidare nämnes. Vid kyrkan och vid det ej långt derifrån belägna Tibble ser man åtskilliga stenar till 3 alnars höjd, troligen begrafningsplatser. Af sägnen firade källor finnas vid kyrkan, som förut är nämndt, och vid Gryta. Betydligare gårdar äro Hessle eller Hässlö och Malma. Adress: Westerås.

Badelunds-ås. Denna märkvärdiga ås, som börjar i Dalarne, redan norr om Svärdsjö kyrka, och afbrytes af sjön Runn, men fortsättes på andra sidan derom, kommer in i Westerås län med 2:ne grenar uti Moklinta och Vester Fernebo socknar, hvarefter grenarne förenas vid Sätra på gränsen mellan Fläckebo och Kila. Derifrån framstryker åsen med än växande, än aftagande betydenhet, i sydöstlig rigtning öfver Romfartuna, der en östlig gren möter från Kumla socken, och öfver Hubbo och Badelunda socknar, ½ mil från Westerås, sticker derpå upp i flera öar uti Mälaren samt öfvergår till Kjula-åsen i Nyköpings län. På denna ås finnas en mängd fornlemningar, och vid densamma äro äfven historiska minnen fästa. Det förnämsta minnesmärket här från hedna tider är en stor grifthög, benämnd *Anunds-* eller *Amunds hög,* der man uppgifver, ehuru obestyrkt, att konung Braut-Anund har sin graf. Enligt Grau's berättelse (i Westmanlands Beskrifning), skall denna grifthög under hans tid, för öfver ett århundrade tillbaka, omkring roten haft en omkrets af 109 och en sluttningshöjd af 15 famnar. Ofvanpå sjelfva kullen var en rund dal, som Grau säger, af 1 ½ alns djup. Norr om högen voro 7 uppresta stenar, tvänne till 3 ½ alns höjd, och 5 grafkullar af 10 till 15 famnars omkrets hvardera och omkring 1 famns höjd. På östra sidan af högen syntes 2:ne ringar af stora stenar med smärre stenar inuti, till antalet 24 i den ena och 27 i den andra. Söder om högen låg en omkullfallen sten. — Under vår tid uppgifves Anundshögen ega en omkrets af 326 alnar och en sluttningshöjd af 42 alnar, hvilket blir ungefär detsamma. — Grau påstår bestämdt, att Braut-Anund hvilar i denna hög, och till styrkande deraf anför han Ynglinga-sagans berättelse om konungens död och inskriften på en vid högen stående runsten. Sagans berättelse innehåller, att, när konungen en höst färdats här i orten och ärnade sig till en af sina gårdar, *Himmelshed* kallad, der några bergdalar funnos, så hade snö och sedan regn till den mängd fallit, att en stor klump af sten och sand lossnade från berget och nedstörtade öfver konungen och hans medfölje, då de vid raset färdades der förbi, hvarigenom de alla blefvo ihjälslagna. — Runskriften åter innehåller, att »Fulkvid lät rista (resa) alla dessa stenar åt sin son Hedin, Anunds broder. Vraither uthögg runorna». Af detta synes, att anledningar verkligen förekomma för den uppgifts riktighet, att Braut-Anund skall uti ifrågavarande Anunds-hög ligga begrafven. Konung Yngvar hade med sin gemål Fulkvida, enligt äldre författares sammanstämmande berättelser, 4 söner, nämnde Anund, hans efterträdare i regeringen, Hedin, efter hvilken modern upprest runstenen här på åsen, samt Skira och Hardin. Dessa bröder, Anund och Hedin, samt deras moder,

Fulkvida, omnämnas således tillsammans på fornlemningar här på åsen, och det vore en högst egen tillfällighet, om medlemmar af någon annan slägt än den Yngvarska kunde på en gång hafva samma namn med dem. Man torde således kunna våga antaga, att Anunds olycka här i trakten tilldragit sig och att Anunds-högen är hans graf, äfvensom att runstenen är upprest af modern efter hans broder. Allmogens berättelse är, att en jätte, vid namn Anund, ligger begrafven i högen. Det talas här mycket om blåa eldar, hvilka nattetid skola synas så väl öfver Anunds-högen som öfver de andra härvarande griftkullarna, och allmogen ser, såsom vanligt, i dem säkra anvisningar på der nedgräfda skatter. På Anunds hög hafva fordom äfven häradstingen blifvit hållna, hvilket synes af åtskilliga från år 1355 till 1437 utgifna dombref; sedan den tiden hafva de hållits i Långby och Tibble, der det gamla tingsbordet ännu skall förvaras, äfvensom på andra ställen.

Af minnen, som äro fästa vid Badelunds-åsen, är ett, som fortlefver i namnet *Jutekärret,* beläget nedanför åsen. Under Gustaf Wasas frihetskrig tågade han i April 1521 till Westerås och stadnade öster om staden på Badelunds-ås, för att afskära Danskarne, som kommo landvägen från Stockholm. Här blef han öfverfallen af fienden, som blef slagen, och en del störtade under flykten ned i ett kärr, som den tiden fanns, och i hvilket en mängd omkom; kärret fick sedan deraf sitt namn. Vid upptagandet af ett dike i detta Jutekärr skall för icke länge sedan påträffats en ring, hvilken blänkt som guld; men hittaren blef icke egare af densamma, emedan, inan han väl fick tag i den, en osynlig magt »skrattat» bort den. Flera dylika sagor att förtiga. Rundtomkring denna ås finnas märkliga fornlemningar af alla slag, hvilka på sina ställen omtalas.

Badelunds-ås är i geologiskt hänseende märkvärdig derföre, att på densamma vid Hessle, ½ mil från Westerås, är det längst inne i landet belägna ställe, der man funnit Östersjömusslor i fossilt tillstånd (ungefär 12 mil från närmaste hafskust). [Hisinger.]

Badene. Frälse-säteri om 1 mantal i Qvänums socken och Skånings härad af Mariestads län, är beläget på en hög kulle. Gården var fordom herresäte; sedan 1814 har den tillhört bönder. Vid byn af samma namn ses lemningar efter Badene fordna kyrka.

Badstubacken. En höjd i Mora socken icke långt från kyrkan, märkvärdig derföre, att Gustaf Wasa härifrån talade till Dal-allmogen. Enligt en annan sägen var den nu ihopsjunkna kullen *Klockgropen* skådeplatsen för denna händelse.

Baggarstäket. Ett ställe vid Baggarsfjärden i Roslagen och Bo kapellförsamling, har sin märkvärdighet deraf, att Ryssarne, som under mordbrännartåget 1719 försökte landstiga här, blefvo tillbakadrifna af Södermanlands regimente.

Bagghusfjärden. Fjärd af Ålands Haf mellan Wäddö, Björkö och fasta landet af Stockholms län, mottager vesterifrån Strödjans vattendrag och fortsättes genom Balsaren, Stor- och Lillfjärden samt den nära 2 mil långa Ortala-viken till Singö-fjärden. De nu uppräknade vattendragen äro artificielt förenade genom *Wäddö-Kanal* (se denna).

Baggnäset, ett näs på Kättstads egor i Stöde socken i Medelpad, der man ser någorlunda bibehållna lemningar efter en gammal borg. Sägner om denna äro gängse i bygden.

Baggå och **Borgforss,** jernverk i Skinnskattebergs socken och härad af Westerås län, gränsa till Dalarna i norr och nordvest och äro bägge belägna vid Hedströmmen, som har sin upprinnelse i Söderbärke socken, kommer hit från Malingsbo och går, under namn af Baggån, öster ut till Storsjön. Bruken hafva åtminstone i ett århundrade varit förenade och således haft samma egare. Baggå erhöll först år 1634 privilegium, som sedermera utvidgades åren 1729

och 1746; Borgforss är anlagdt år 1746. Kongl. rådet grefve Jakob Gyllenborg egde bruket omkring 1729 och efter honom, på 1750-talet, hans son, presidenten i Bergs-kollegium, grefve Fredr. Gyllenborg; han hade i sina yngre år fallit i härvarande ström, men räddades af en kolare. Bruket har sedermera haft flera egare och i sednare tider brukspatronerna S. G. Bjuggren på 1820- och J. C. Holmqvist på 1840-talet; det eges nu af grefve Claës Otto Sparre, gift med Maria Charl. Holmqvist, och kaptenen Patrik Reutersvärd, gift med Augusta Jakobina Holmqvist.

Baggå, tillika med Borgforss, uppgåfvos år 1828 bestå af 2 stångjernshamrar och 5 härdar, med 2,050 sk℔ 16 l℔ och 13 ℔ årligt smide, och år 1840 af 5 härdar, med 3,104 sk℔ 3 l℔ privilegieradt årligt smide, hvarför erlades en hammarskatt af 26 sk℔ 7 l℔ 13 ℔. Bruket bestod 1857 af 5 härdar och 4 stångjernshamrar, med oinskränkt smidesrätt, och stångjernstillverkningen uppgick per medium till 3,500 sk℔ bruttovigt. Brukseffekterna forslas vintertiden direkte till Köping, men sommartiden medelst båtled genom sjöarna Öfra och Nedra Wettern till Grisnäs upplagsplats $2\frac{1}{4}$ mil, hvarifrån de på axel forslas $3\frac{1}{4}$ mil till Köping. Till bruket hör en qvarn med 2 par stenar, en enbladig såg och ett mindre tegelbruk. — Baggå jordegendom består, under eget bruk, af $\frac{1}{2}$ mantal och underlydande i Skinnskattebergs socken, $3\frac{73}{80}$ frälse och $\frac{1}{20}$ kronoskatte, samt i Söderbärke socken af $\frac{161}{240}$ mantal, både krono och kronoskatte. Arealen är omkring 9,000 tunnland. Arbetsfolket, inberäknadt smeder, dagkarlar, landtbönder och torpare m. fl., utgör omkring 450 personer. — Till Baggå höra $\frac{19}{96}$ i Gerdsjöbo Bergsmanshytta samt den 5 mil derifrån belägna Starbo masugn i Norrbärkes socken, der det till bruket erforderliga tackjernet tillverkas.

Baggård, en egendom i Gerdhems socken och Wäne härad af Wenersborgs län, kallas äfven *Gerdhems Baggård* till skilnad från andra egendomar af detta namn. Baggård och dithörande Båglanda voro förut byar, den förra med 4 åboer och den sednare med 3. Dessa hemman innehades då af bönder, men äro af andra egare tid efter annan inlösta och utgöra nu en areal i inegor af 300 tunnland, hvaraf omkring 200 tunnland öppen jord i eget bruk och 75 tunnland skog å sockneskogen Linveden. Egendomen innehafves nu af kaptenen och direktören vid Trollhätte slussverks bolag, friherre Sebastian von Otter, gift med Ester Ribbing. — Den består af Baggård 1 mantal kronoskatte och Båglanda $\frac{1}{2}$ mantal, förmedladt från 1 mantal, samt 7 torp, af hvilka 1,200 dagsverken årligen utgå. Sedan egendomen kom i friherre von Otters händer, har densamma blifvit mycket förbättrad och förskönad, så att den nu är bildad till ett vackert och förmånligt herresäte.

Baldersnäs och *Bäckeforss* jernbruk jemte *Skåpeforss* sågverk utgöra tillsammans en egendom, belägen i Bäcka kapell, Wedbo härad af Wenersborgs län. Baldersnäs tillhörde år 1497 Steneby kyrka under namnet *Bellenäs;* det bebyggdes 1796 till herresäte af brukspatron C. Fr. Uggla. Egdes 1858 af brukspatron C. F. Wærn, som afled samma år. Egendomen, som har en utmärkt vacker belägenhet vid Laxsjön i norra delen af Dal, består af 1 mantal kronoskatte samt underlydande 5 mantal säteri, frälse och skatte med qvarn och sågverk. Dess areal är 300 tunnland inegor och 3,200 tunnland. Sjelfva gården synes redan långt förut utmark. Se *Bäckefors.*

Baldringe, en socken i Herrestads härad af Malmö län, har en areal af 4,189 tunnland, af hvilka 55 äro sjöar och kärr. Marken är ojemn. Rådande jordmånen är sandblandad lera. Skog finnes ymnigt. Hufvudnäringar äro åker- och skogsbruk. Socknen består af $16\frac{1}{2}$ mantal och hade 1810 376, 1840 430 och 1856 446 invånare. Socknen har fast folkskola med 2 lärare. År 1856 besöktes skolan af 32 gossar och 33 flickor, 1 gosse hade undervisning i allmänt läroverk, 5 gossar och 7 flickor hemma; summa 38 gossar och 40 flic-

kor. Således inalles 78 skolbarn. — Baldringe är annex till Högestad konsistoriela pastorat, tillhörande Ljunits och Herrestads kontrakt af Lunds stift. Kyrkan är gammal. Adress: Ystad.

Baldringe. Frälse-säteri uti ofvannämnda socken, om 4 mantal, tillhörigt kammarherren grefve C. E. Piper; väl bygdt, med god åker och höbol, betydlig hög- och furuskog samt fiske i en insjö. På gårdens egor finnas rådjur och hjortar i myckenhet.

Balingsta, en socken i Hagunda härad af Uppsala län, har en areal af 4,837 tunnland, hvaraf 80 äro sjöar och kärr. Den ligger vid Låstaviken och Säfva-ån, som utgör gränsen mot Gryta i vester. Landet är mestadels en skoglös slätt, dock ej utan bergkullar, och sluttar från en något mer bergländig mark i nordost, dels till nämnda å, dels till dess tillflöde vid gränsen af Hagby, dels till ett annat lika obetydligt vattendrag i sydost. Rådande jordmånen är lera. Åkerbruk är nästan uteslutande näring, utom något fiske. Socknen utgör $47\,^3/_4$ oförmedlade och $38^3/_8$ förmedlade mantal, hvaraf $9\,^1/_4$ skatte, $9\,^1/_8$ krono och 20 frälse; den hade 1810 521, 1840 484 och 1856 646 invånare. Socknen har fast skola med 1 examinerad lärare. År 1856 besöktes skolan af 26 gossar och 14 flickor, eller tillsammans 40 skolbarn. — Balingsta utgör ensamt ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen i Hagunda kontrakt af erkestiftet. Kyrkan, belägen $1^3/_4$ mil från Uppsala, är byggd af gråsten, hvälfd, med ett högt stentorn, utan träresning, och är troligen uppförd på bekostnad af Wiks sätesgårds egare i början af 1300-talet. Hon är i sednare tider reparerad. Flera griftminnesmärken finnas i kyrkan. Riksrådet Arvid Gustafsson Sparres till Wik och hans frus, Ramborg, tvänne barn, döda 1323, äro begrafna i choret framför altaret under en marmorsten med skrift i munkstil. Kyrkoherden härstädes, Sigge, död 1321, jemte hans moder, Asa, och hans syster, äro äfven i kyrkan begrafna under en sten med inskrift i munkstil. En af klockorna har inskrift på svenska med munkstil, hvilket är högst ovanligt. Socknen kallades fordom *Baldingx-* eller *Ballingxstadha,* äfven *Balnista* eller *Balinsta,* samt nämnes 1298 och 1314 såsom hörande till *Hagund.* — Fornlemningar finnas här af flera slag. Den förnämsta är dock det urgamla, beundransvärda *Wikshus* eller *Wiksmur,* fordom en befäst borg, hvilken ännu från klippan höjer sin stenmassa, trotsande tidens åverkan, hvarom mer under ordet Wik. Runstenar uppgifvas vara i vapenhuset, vid prestgården, Norsta, Frövi, Wik och vid Måsta två, hvaraf den ena har 4 djur, tecknade vid korset, och har följande inskrift: *Fastbiurn . uk . þuruþr . litu . rita . stin . þino . abtiR . Inkefast . buanta . sin. Kuiþ . hialbi . hans . ant . uk . kaþs . muþiR.* Tio gårdar och byar i socknen nämnas i handlingar från 12- och 1300-talen; de flesta af dem egdes af de gamla utdöda slägterna And och Engel, som voro befryndade med hvarandra. De betydligaste egendomarna äro Wik, Frövi och Wendtbrunna. Adress: Uppsala.

Balingsta. Berustadt säteri om 3 mantal i Huddinge socken och Stockholms län, nära sjön Örlången, med derunder lydande hemmanet Vidja, 1 mantal, innehades af bönder till medlet af 1600-talet, köptes sedan af rikskammar-rådet Isr. Cronström och ärfdes af hans dotter, enkegrefvinnan Johanna Rhenskiöld, som sålde gården 1723 till dåvarande sekreteraren, sedan presidenten Vult von Steyern. Efter hans död köptes gården af assessoren, sedan vicepresidenten i Svea Hofrätt, N. af Zellén, i hvars slägt gården förblifvit. Säteriet ligger $1^3/_4$ mil från Stockholm i en bergig, men utmärkt vacker trakt, genomskuren af sjöar och vattendrag; den välbyggda mangården har trädgårdar och park.

Baljemo Hed, en stor ljunghed, belägen i Bärebergs socken och Wiste härad af Mariestads län, är bekant för sina fornlemningar. Fordom har en stor väg gått tvärt öfver heden och icke långt derifrån ligger en åslik höjd, som troligen är uppkastad af mennisko-

händer och icke bildad af naturen. Midt på denna höjd stå 2:ne stenar, 5 alnar höga. En krigshöfding, vid namn *Baljer*, skall, jemte sin son, hafva stupat här i ett fältslag, och bägge skola blifvit begrafna under stenarna, förmäler sägnen. De skola hafva bott i Baljered i Levene socken; men sonen, som var i Anestad i Bärestad socken, blef der tillfångatagen af fienden. Fadern, en tapper krigsman, befriade sin son, tog honom under armen, hoppade upp på hästen och begaf sig ut på heden. Sonen skall hafva hållit i betslet, under det fadern stridde mot fienden; men slutligen stupade båda. — Strömfallet vid åsens ända har äfven fått namn af *Baljeforss*. — Inom hedens gränser, midt emot Anestads by, står en sten, kallad *Hästen*, der en annan krigshöfding skall ligga begrafven. — Det har varit fråga om att på heden anlägga en köping.

Balkåkra, en socken i Ljunits härad af Malmö län, har en areal af 2,152 tunnland, af hvilka endast 4 äro kärr. Ingen sjö eller betydligare vattendrag finnes i socknen. Marken är i allmänhet jemn. Ehuru jordmånen icke är den bästa, såsom bestående af styf och backig lerjord, har den, i sednare åren väl skött och brukad, likväl gifvit en ganska betydlig afkastning i spannmål och landtmannaprodukter. — Balkåkra, modersocken, och annexerna Snårestad och Skårby utgöra ett andra klassens patronelt pastorat i Ljunits kontrakt; patronrättigheten tillkommer egaren af Marsvinsholm. Adr.: Ystad.

Ballersta. Gård i Nyköpings län, Jönåkers härad och Halla socken, vid Hallbosjön, består af 2 mantal frälse och 1 mantal skatte samt hörer, tillika med ytterligare 2¼ mantal och det fordom bebyggda, nu som äng brukade och i jordeboken icke upptagna Åckersta, under Åkerö i Bettna socken af samma län. Gården nämnes redan 1315 under namnet *Baldresta*.

Ballersten. Se Ranten.

Balsaren. Se Wäddö-Kanal.

Balsberga, eller **Berga,** ett mantal skatte-rusthåll i Wårdinge socken af Stockholms län, beläget nära Långsjön, tillhör, tillika med Högtorps såg, riksdagsmannen P. Sahlström, författare till en god beskrifning öfver nämda socken.

Balsberg. Berg i Skåne, omkring 1 mil i nordvest från Christianstad, om 200 fots höjd. Den här befintliga Fläskegrafven, en stor håla, skall vara 100 famnar djup och säges innehålla 30 särskilda kulor eller hål. En gammal sägen förmäler, att den i sagorna ofta omtalade smeden Welint här bott och haft sin smedja. Berget, som till sin hufvudmassa består af granit, men på hvars sydvestliga sluttning gruskalk hvilar (hörande till Skånes kritbildningar), har ofta blifvit undersökt af naturforskare, och professor Forchhammer gjorde i geologiskt ändamål sommaren 1845 der ett besök. En beskrifning om Balsberg kan läsas i Linnés Skånska Resa, sid. 84.

Baltak, en socken i Wartofta härad af Mariestads län, har en areal af 3,263 tunnland, hvaraf blott 10 äro sjöar och kärr. Socknen hade 1810 328, 1840 496 och 1856 545 invånare. Baltaks socken har ambulatorisk folkskola med 2 examinerade lärare. År 1856 besökte 29 gossar och 16 flickor skolan, och 1 gosse undervisades i allmänt läroverk; tillsammans 30 gossar och 16 flickor. Således inalles 46 skolbarn. — Baltak är annex till Acklinga regala pastorat i Kåkinds kontrakt af Skara stift. Kyrkan, belägen 3¼ mil från Hjo, är mycket gammal, byggd af sten, har haft torn, som i förra århundradet skadades af åskan. Enligt sägnen har en Balter, egare af ett gods här i socknen, troligen Balteberg, på sin bekostnad låtit uppbygga kyrkan, — tiden är obekant, — och till minne deraf är hans bild uthuggen i sten på gafveln. Adress: Sköfde.

Balterör. Stenrör på gränsen mellan Suntaks och Ottrava socknar i Skaraborgs län. Utom detta förekomma på samma ställe tvänne andra liknande stenrör, kallade Sunte- och Magderör,

och traditionen berättar, att Sunte byggt Suntaks kyrka, Balte Baltaks i Acklinga pastorat samt att byn Madäng fått sitt namn af systern Magda.

Balungen. Insjö i Dalarna, tillhörande det vattendrag, som från sjön Amungen vid Gestriklands gräns, genom Balungen, Svärdsjön och Sundborns- eller Svärdsjö-ån, faller ut i sjön Runn.

Banda. Ting eller härad i Södra Befallningen på Gotland, innefattande socknarna Eskelhem, Tofta, Sanda, Westergarn och Mästerby.

Bankeberg, frälse-säteri om 2 ½ mantal i Fliseryd socken och Handbörds härad af Kalmar län, har vacker belägenhet, är väl bebygdt och har stor trädgård. Amiral J. Nordenanckar egde gården 1799, och sedan innehades den af landshöfdingen Gust. Peter Nordenanckar, död 1839, gift med friherrinnan Henrika von Köhler. — Vid en gren af Emm-ån äro här anlagda ett tegelbruk, en tullmjölqvarn, ett pappersbruk, en knippsmedja med 3 härdar och hamrar. Under egendomen höra några hemman i Högsby socken, äfvensom ¼ mantal Skorpetorp i Fliseryd socken. Vid det sistnämnda hemmanet är ett pappersbruk först anlagdt af kornetten J. E. Skytte. Det afbrann natten till den 13 Maj 1830.

Bankekinds härad i Linköpings län, mellan Åkerbo härad i nordvest, Hanekinds och Kinds i sydvest, Norra Tjust i Kalmare län i öster och sydost, Skärkinds härad i nordost, ligger öster om Stång-ån, kring ett par mindre till Roxen sluttande vattendrag och sträcker sig 3 mil i längd mot sydost, med 1 ½ till 2 mils bredd, samt upptager en areal af 4 ½ qvadratmil, deraf ½ utgöres af småsjöar. Hit höra smärre delar af St. Lars, Rystad och Törnevalla socknar, halfva Landeryd, nästan hela Vårdsberg, hela Svinstad, Grebo, Wärna, Askeby, Örtomta, Björsäter, nästan hela Åtvid samt en del af Yxnerum, allt af Åkerbo, Hanekinds och Bankekinds fögderi; de tre förstnämnda samt Landeryd höra illt domprosteriet, Björsäter och Yxnerum till Skärkinds prosteri jemte en del af Örtomta, som i kyrkligt afseende räknas till Gista socken, de öfriga 7 tillhöra Bankekinds kontrakt.

Bankekind. Kontrakt, tillhörande Linköpings stift och Län, består af samma socknar som Bankekinds härad, med undantag af Landeryd och Björsäter samt de smärre sockendelarna.

Bankeryd, en socken i Tveta härad af Jönköpings län, har en areal af 9,003 tunnl., hvaraf 230 äro sjöar och kärr. Stor- och Lill-ån gå genom socknen till Wettern. Marken är bergaktig. Rådande jordmånen är sand. Större delen af socknen har tillräcklig skog. Näringarne äro åkerbruk och boskapsskötsel. Socknen innehåller 29 mantal, hvaraf 13⅜ skatte, 5⅛ krono och 10¼ frälse. Folkmängden var 1810 683, 1840 960 och 1856 973 invån. Socknen har både fast och ambulatorisk skola. År 1856 besökte 34 gossar och 24 flickor den förra, 19 gossar och 3 flickor den sednare; dessutom undervistes 1 gosse i allmänt läroverk samt 4 gossar och 5 flickor hemma; summa 58 gossar och 32 flickor eller inalles 90 skolbarn. — Bankeryd är annex till konsistoriela pastoratet Järstorp, hörande till Tveta kontrakt af Wexiö stift. Kyrkan, som ligger ¾ mil från Jönköping, är af trä, men chor och sakristia af sten. Majorerna Klingspors och Ahlegrens hufvudbanér äro uppsatta på ena väggen. På kyrkogården har majoren Klingenstjerna sin familjegraf af sten. Bankeryd ligger vid Wetterns strandbank; deraf namnet. De betydligaste gårdarne äro Granbäck, öfversteboställe, samt säterierna Manseryd, Målskog, Kolaryd och Attarp.

Bankesta. Gård i Ytterjärna socken af Stockholms län, 1 mantal frälse, med underlydande 4 mantal frälse. Gården har varit bondgård under Lovisinska godsen i samma socken till 1747, då den bebyggdes af frih. Gyllengranat, som var gift med en Lovisin; den egdes 1772 och 1799 af fri-

herrinnan Gyllengranats sednare man, Svedenbjelm; 1825 och 1850 af friherrliga slägten Lovisin.

Bankhälla, en by i Wärings socken och Wadsbo härad af Mariestads län, är bekant för ett på dess egor år 1738 träffadt märkvärdigt och dyrbart fynd. En tjensteträng, Anders Persson, hade gått ned till en hage, att se efter sin husbondes hästar. I detsamma anlände äfven fyra pigor, för att i sjön taga kräftor med bloss; men som detta ej lyckades, och de blefvo våta, uppgjorde de en liten eld för att torka sig. Härunder sparkade drängen undan en liten stenhäll, som låg i lösa sanden, på hvilken i fordna tider hade legat en stor sten. Då han derpå tog ned i sanden, fann han tvänne stora guldringar. Pigan Kerstin Bengtsdotter gräfde djupare ned och fann 9 små ringar. De andra pigorna blefvo rädda, sprungo sin väg och bådo Anders och Kerstin kasta ringarna i sjön; men dessa följdes åt hem med utlåtelse: »I Guds namn taga vi ringarna med oss, och låtom oss vara ihop, om något ondt oss hända skulle!» — Hela fyndet utgjorde 131 lod myntvigt. Det inlöstes af kronan och förvaras i Antiqvitets-archivet. Drängen erhöll i ersättning 3,209 och pigan 1,371 daler kopparmynt. Guldet, som ofta stiftat äktenskap, gjorde det äfven här. Drängen och pigan lade hand i hand, köpte en del i Nordgård i Sparfva by i Flistad socken af ofvannämnde härad och blefvo lyckliga.

Bara. Härad i Malmöhus läns andra fögderi, består af 63,919 tunnl., af hvilka 1,198 äro sjöar och kärr. Hemmantalet uppgifves till $311^{43}/_{80}$, folkmängden till något öfver 12,000. Jordmånen är öfverallt lera och sandmylla, med ganska få undantag, omvexlande med större jemna slätter och höjder. Häradet består af följande socknar: Lyngby med Gerarp, Skabersjö, Knästorp med Tottarp, Kyrkheddinge med Esarp (till en del i Torna härad), Bara med Mölleberga, Görslöf eller Kyrkoby, Burlöf, Uppåkra med Flackarp, Brågarp med Näfvitshög, Hyby samt Bjäresjö med Lomma. Tingstället är gemensamt med Torna härad i Dalby.

Bara, en socken i Bara härad af Malmöhus län, har en areal af 3,332 tunnland, af hvilka endast 6 äro sjöar och kärr. Marken är ojemn, dock utan berg, och bördig; rådande jordmånen är lera; den skog, som finnes i socknen, tillhör Torups sätesgård i samma socken. Socknen, som innefattar $34^{11}/_{16}$ oförmedlade mantal, utgör, tillika med Mölleberga, ett patronelt pastorat af 2:dra klassen, hvartill patronaträtten omvexlar mellan Serafimer-ordens-gillet och egaren af Torups frälse-säteri. Folkmängden i hela pastoratet var 1805 806, 1840 955 och 1856 1,433 personer, deraf i Bara ensamt 1,150. Socknen har fast folkskola med 1 exam. lärare, i hvilken skola (1856) 72 gossar och 34 flickor undervisades; söndagsskolan bivistades samma år af 6 gossar och 12 flickor. — Kyrkan är belägen $1^{3}/_{10}$ mil från Malmö. Förnämsta egendomen i socknen är Torup. Adress: Malmö.

Bara. Kontrakt, tillhörande Lunds stift och Malmöhus län, består af socknarna: Lyngby med Gerarp och Göddelöf; Svedala; Hyby; Skabersjö och Törringe; Bara och Mölleberga; Kyrkheddinge och Esarp; Knästorp och Tottarp; Görslöfs kyrkoby och Särslöf; Burlöf; Stora Uppåkra och Flackarp; Bjäresjö och Oxie, med Malma hospital, samt Brågarp och Näfvitshög.

Bardsund eller **Baresund.** Inloppet från Östersjön till Norrköping. Det anses hafva varit den *Bardviks*-hamn, der konung Anund Jakob och Norska konungen Olof den Helige förlade sina flottor efter slaget vid Åhus i Skåne mot konung Knut i Danmark. Under seglingen från Kalmar år 1598 blef kon. Sigismund väderdrifven hit.

Barfva, en socken i Nyköpings län, Öster-Rekarne härad och kontrakt, vid stranden af Mälarens vik Söderfjärden, har en areal af 10,738 tunnl., hvaraf 590 äro sjöar och kärr. Norra hälften, som innefattar åtskilliga smärre sjöar,

hvilka hafva sitt aflopp åt Söderfjärden, och derjemte de större sjöarna Nassen och Öknasjön, hvilka sammanbindas af ett vattendrag, är dels jemn, dels berg- eller sandkullig och har några tämligen betydande höjder, t. ex. det 213 fot höga Grindhammarsberget, men är sidländt kring vattendragen och har mer eller mindre god lera till åkerjord. Södra hälften upptages till största delen af skogsmarker på ett östligt utskott från Kjula-åsen och har öfvervägande sandig jordmån. Åkerbruk, skogsbruk och fiske äro hufvudnäringarne. Hemmantalet är $20^3/_4$ mantal, och folkmängden var 1810 719, 1840 803 och 1856 884 personer. Socknen har ambulatorisk skola, med 1 examinerad lärare; 1856 besöktes skolan af 26 gossar och 14 flickor; dessutom undervisades 13 gossar och 22 flickor i hemmet, så att skolbarnens hela antal var 39 gossar och 36 flickor. — Barfva är annex till Jäders patronela pastorat, hvartill patronrätten utöfvas af egaren till Fiholm. Redan 1314 förekommer *Barua* som annex till Jäder. Kyrkan är ombyggd 1795—1796 och har, från samma sekels början, under choret en graf, tillhörig slägten Springer. — Af fornlemningar nämnas grafhögar och en större ättehög på Lindholms egor samt ruiner af en borg. De största gårdarne i socknen äro Lindholm och Prostökna. Adress: Strengnäs.

Barkarby. Gästgifvaregård i Järfälla socken af Stockholms län; skjutsar till:

Ensta	$2^1/_8$	mil.
Rotebro	$1^1/_4$	»
Stockholms stad	$1^1/_2$	»
Tibble, i Uppsala län . . .	$1^1/_2$	»

Barkareholmen och **Bryggeriholmen** uppgifvas hafva varit två i Norrström befintliga holmar, om hvilkas läge man nu är oviss. Ett gammalt kontrakt af 1441, afslutet mellan Clara Kloster och Herr Bengt till Salistom, upplåter den förstnämnda holmen till begagnande af honom mot en tunna smör årligen till klostret.

Barkarö, Kungs-, en socken i Westerås län och Åkerbo härad, mellan Mälarfjärden Galten i öster, Hedströmmen i norr och Arboga å i söder, innefattar 2,847 tunnland, hvaraf blott 10 äro sjöar och kärr. Utmed sjöstranden löper Hedåsen, som kommer från öarna i Barkarö-Viken och vid Kungsör afskäres af Arboga å. Socknen är i öfrigt en skoglös slätt, och jordmånen består till större delen af lera. Åkerbruk och boskapsskötsel äro hufvudnäringarne. Socknen, som innehåller $25^1/_2$ oförmedlade mantal, hade 1810 252, 1840 344 och 1848 357 invånare; den är annex till Köpings stad, hvilken tillika med annexen år 1856 hade 3,015 invånare. På 1600-talet kallades socknen *Barkaren vid Köping* och var redan den tiden särskild socken, men annex till staden och hade egen kapellan. Kyrkan ligger midt i socknen, 1 mil från Köping, och på kyrkogården har man anmärkt en stensättning. Socknens flesta minnen äro likväl fästa vid Kungsör, som under sitt gamla namn Ulfvesund anses hafva legat här på norra sidan om ån, och man vet med säkerhet, att här funnits ett kungshus med hofgård, som varit begagnadt i 16:de och 17:de seklerna, men småningom förfallit och dels blifvit försåldt, dels nedbrunnit 1822 och 1825; derjemte visas spår efter en tillämnad stadsanläggning från Carl XI:s tid. Hertig Gustaf Adolf hade socknen i förläning 1609. Till denna socken hänför sig den bekanta anekdoten om Carl XI, som blef stämd till häradstinget af en bonde, hvilken stallbetjeningen vid Kungsör afhändt en äng under föregifvande, att det skedde på kungens befallning. Carl infann sig vid tinget som part, försedd med advokat, tappade målet, befordrade häradshöfdingen till lagman och gaf en pension åt sin sakförare, men förbjöd honom att vidare befatta sig med rättegångar. — Af Kungsörs s. k. Ladugård höra $11^1/_2$ mantal hit. Adress: Köping.

Barkarö, en socken i Tuhundra härad af Westerås län, har, jemte Almö-Lindö, Ridö och andra holmar i Aspöviken, en areal af 5,485 tunnl., hvaraf endast 25 äro sjöar och kärr. På fasta landet är här en skoglös slätt, dels

åker med god lerjord, dels ängar å lägre trakter, hvilka fordom utan tvifvel stått under vatten och delat landet i öar, såsom flera gårdars namn tillkännagifva. På öarna i sjön finnas enstaka skogiga bergkullar. Hela socknen lider total brist på skog, utom öarne. Åkerbruk är hufvudnäringen. Socknen innehåller $40^2/_3$ oförmedlade och $39^{11}/_{12}$ förmedlade mantal, hvaraf 1 skatte, $5\,^1/_4$ krono och $33^2/_3$ frälse och hade 1810 640, 1840 703 och 1856 662 invånare. — Barkarö är ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen och tillhör domprosteriet i Westerås stift. Kyrkan, belägen 1 mil från Westerås, är ursprungligen mycket gammal, såsom synes af hennes tjocka murar, sammansatta af oformliga gråstenar; men hon har efter branden år 1771 blifvit något förändrad och förbättrad, hvartill en grefve Cronstedt, på egen bekostnad, i synnerhet bidragit. Man har i tornet anmärkt en för sin ålder märkvärdig klocka. Altartaflan är från år 1451. Socknens namn har fordom skrifvits *Barkarna, Barkare* och *Barckarö.* Man vill härleda namnet från *bark,* båt, i anseende till ortens behof af båtar i fordna tider, då trakten var mycket uppfylld af vatten, hvilket verkligen varit förhållandet, emedan man ännu träffar båtvrak långt uppe i landet från Mälaren. Till skilnad från Kungs-Barkarö socken, som är annex till Köping, kallas denna vanligen Westerås-Barkarö. — Åtskilliga fornlemningar förekomma i socknen. På Högholmen, som ligger i sjön mellan Ridön och Tidön, finnes en större grifthög. Lemningar af borgar förekomma på flera ställen, ehuru ingen betydlig. Söder ut från prestgården finnes i ett berg, kalladt *Lindberget,* en af kullriga stenar sammanförd mur, tämligen långsträckt, men till större delen alldeles nedfallen; i prestgårdens hage ser man äfven lemningar af en mur. Den förstnämnda muren nedgår i en äng, kallad *Domsängen,* nära Barkarö by, der ett fältslag i fordna tider säges stått. Äfven skall ett fältslag egt rum i en annan, äng, kallad *Galtegen,* der man i jorden funnit pilar och lemningar efter allehanda stridsvapen. Anmärkningsvärda gårdar äro: Fullerö, Ridö, Hjortsberga, Holma samt Barkarö prestgård och Gotö by, dels för gårdarnas ålder, dels för deras fornminnen, hvarom vidare i deras beskrifningar.

Barkarö, kyrkoherde-boställe i socknen af samma namn och Tuhundra härad af Westerås län, är märkvärdigt för sina fornlemningar och minnen. Det är utbrutet från kyrkobyn och har från urminnes tider varit anslaget till pastor. Det består nu af 1 mantal om 8 öresland; men katolska presterskapet hade blott 2 öresland, hvartill 6 skänktes af slägten Oxenstjerna på 1500-talet. Söderut från prestgården finnes i ett berg, kalladt *Lindberget,* en af kullriga stenar sammanförd mur i prismatisk form. Murens utsträckning är ganska läng från öster till vester och, der den hvilat på jorden, ruinerad, likväl så, att dess fot klart synes; men der berget är grund, bibehåller den, på somliga ställen, 1 à 2 alnars höjd. Samma mur nedgår i en äng, kallad *Domsängen,* och i prestgårdens beteshage synas lemningar efter en mur; men huruvida den förra egt sammanhang med denna, har icke kunnat utrönas. — År 1598, under oroligheterna i Dalarna i anledning af oenigheten mellan kon. Sigismund och hertig Carl, ankom hit till prestgården en utskickad från Krister Larsson Horn i Westerås. Denne utskickade hade befallning att skynda till konungen, till hvilken han hade ett bref, inneslutet i ett täljknifsskaft; men han var sin herre icke trognare, än att han uppvisade det för Carl Carlsson Gyllenhjelm, som då, på hertigens vägnar, var stadd på en resa till Dalarne. Gyllenhjelm förde honom genast tillbaka till Westerås, för att berätta Horn, att vägarne voro stängda med förhuggningar eller besatta med krigsfolk, och att han ej vågade resa längre med sin täljknif, hvarföre han kastat den i sjön, för att dölja innehållet af brefvet. Detta innehöll blott, att Horn med Upplands ryttare kommit till Westerås och ärnade sig till konungen; men Jos. Kursell hade besatt alla vägar i Nerike, att han der icke kunde komma fram; ville dock försöka att på annat håll komma igenom. Han önskade för öfrigt kon-

ungen lycka mot hans fiender. — Äfven kan nämnas, att på komministers-boställets egor i samma socken finnes, i östra gärdet, en källa af en qvadratfamns vidd, under hvars lösa och dyiga botten man icke kan med den längsta stång känna någon fast grund, så att allmänna tron är, att källan är bottenlös.

Barkarö-Viken. Vik af Mälarefjärden Galten vid Hedströmmens utlopp, sydost ifrån Köping.

Barken, *Norra* och *Södra*. Två sjöar i Stora Kopparbergs län, Norr- och Söderbärke socknar, och tillhörande Kolbäcks-ån vattensystem. Sjöarnas höjd öfver hafvet är 336 Sv. fot. Norra Barken, som mottager sjön Wessmans genom Hillensjöarna och Liren förstärkta aflopp, börjar vid Smedjebacken och sträcker sig från nordost till sydvest ned mot *Södra Barken*, hvilken, mindre än den förra, i söder delar sig i 3 vikar, af hvilka de tvänne östliga med sin södra ända utgöra gränsen mot Norbergs Bergslag i Westerås län. I Norra Barken infaller den österifrån kommande Jörkens aflopp, i Södra Barken den söderifrån kommande Billsjöns (600 fot) m. fl. Södra Barken afbördar sig i sydöstlig rigtning, förbi Sembla, Fagersta och Westanfors i Stora Aspen (258 fot), hvarefter vattendraget fortsättes genom Åmänningen och Kolbäcks-Ån. Genom Strömsholms-Kanal och dennas fortsättning mellan Aspen och Södra Barken är en vattenkommunikation öppnad från Mälaren till Smedjebacken och skall derifrån fortsättas upp till sjön Wessman.

Barkeryd, en socken i Tveta härad af Jönköpings län, har en areal af 21,407 tunnland, hvaraf 2,990 äro sjöar och kärr. Marken består till en stor del af backar med mossar, mest utan aflopp, genomskurna af små sjöar och vattendrag. Sjöar äro vid Ryssby och Ribbingsnäs, med flera. Rådande jordmånen består af sandgrus och någon svartmylla. Skogen är i allmänhet öfver hemmansegarnes behof. Hufvudnäringar äro åkerbruk, boskapsskötsel och något skogsbruk. Socknen innehåller 36 ¼ oförmedlade och 32⅞ förmedlade mantal, deraf skatte 27 ⅛, krono 2 och frälse 3¾; tillsammans med Nässjö 58 ¼ förmedlade mantal. Folkmängden var 1810 2,010, 1840 1,420 och 1856 1,454. Socknen har både fast och ambulatorisk skola. År 1856 besöktes den förra af 35 gossar och 24 flickor och den sednare af 19 gossar och 3 flickor; dessutom undervisades 1 gosse i allmänt läroverk, 1 gosse och 2 flickor i enskilda undervisningsverk; summa 56 gossar och 29 flickor eller inalles 85 skolbarn. — Barkeryd, jemte annexet Nässjö, utgör ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen, tillhörande Tveta kontrakt af Wexiö stift. Den nya kyrkan, belägen 10 mil från Wexiö och 2 ½ från Jönköping, är uppbygd på 1840-talet och blef färdig 1847. Den gamla var troligen den, som nämnes i ett bref af 1381. Här var förut en brudkrona om 100 lod; men då hon befanns vara för tung för de unga brudarna, omgjordes hon till 57 lods vigt. Då, på konung Gustaf I:s befallning, en af klockorna skulle tagas till Lübska skuldens betalning, gömde socknemännen den; men hon har ej sedan kunnat återfinnas. Bland minnesmärken och dyrbarheter i den gamla kyrkan och troligtvis äfven i den nya, hvad som dit kunde öfverflyttas, anmärkas: slägten Kagg har i kyrkan sin familjegraf, hvilken friherre E. W. Ehrenstrahl inlöste 1780 för 56 riksdaler specie, och öfverstelöjtnant Bengt Kagg har här sitt hufvudbanér med Kaggska anorna. Slägten Silfverhjelm, som varit egare af Ribbingsnäs här i socknen, har vid kyrkan sin familjegraf. Drottning Gunilla Bjelke, hvars fader, riksrådet Johan Axelsson, äfven egde Ribbingsnäs, har till kyrkan 1592 skänkt en messhake af sidenatlas med skjorta och ett dyrbart antipendium, hvaraf lemningar för ej längesedan voro qvar. Socknens namn skrefs på 1300-talet Bierkrydh och Berkeridh, på 1500-talet Barcheryd och Barkaryd. — Fornlemningar förekomma här i socknen af flera slag. Vid Esperyd äro dock de mest anmärkningsvärda. Här finnas 73 grafhögar, 2:ne rör af öfver 100 alnars

omkrets hvardera, jemte flera stensättningar. Vid Ryssby skall en runsten med okända mynder funnits och ett stort rör af 150 alnars omkrets. Dessa fornlemningar omnämnas vidare vid gårdarnas beskrifningar. På flera ställen förekomma s. k. Tempel, som anses för ruiner af kyrkor. På Röija gärde finnes ett sådant, och öster om detsamma ser man en skeppsformig stensättning, 30 alnar lång, i hvilken en viking säges vara begrafven; — på Spånarps skog är äfven ett tempel. Ett annat dylikt inom socknen, hvarest uppgifves icke, skall vara 22 alnar i fyrkant, med 12 alnars bredt chor. Flera gårdar här i socknen nämnas i handlingar från 1300 talet. De betydligaste nuvarande egendomarne äro Ribbingsnäs, Esperyd och Långåsa.

Barkestorp. Berustadt säteri uti Kalmar län, Norra Möre härad och Dörby socken, $^{7}/_{8}$ mil vester från Kalmar. Ett urgammalt gods, som länge tillhört slägten Kyle, af hvilken lagmannen Påvel Kyle år 1496 tillbytte sig detsamma från Systra-klostret i Kalmar mot gods i Elfverslösa. Genom gifte gick godset från Kyle-ätten till en Joen Elofsson, som i vapnet förde en svan med ring i näbben och var en bland dem af adeln, som underskrefvo Westerås arfförening 1544. Hans son, Claës Joensson, som underskref Uppsala Mötes Beslut 1593, var då ståthållare på Kalmar slott, men tillhörde sedan Sigismunds parti och följde honom till Polen med sina fyra söner. Egendomen hemföll då till kronan, men donerades åt Henrik von Kahlen, gift med Brita Kihl och död barnlös 1650; de ligga bägge begrafna i Dörby kyrka, der man på likstenen ser deras bilder. Barkestorp kom derefter åter till slägten Kyle och innehades såsom donation af Hans Kyle till Frötuna. År 1662 förlänades godset åt Kongl. rådet Edvard Ehrensteen, indrogs vid reduktionen, men återlemnades likväl åt honom mot byte af annat gods. År 1720 köptes gården af biskop N. Braun i Kalmar, hvilken sålde den till sin måg, generalmajoren G. D. von Essen, hvars arfvingar innehade godset till 1808, då det såldes åt kansli-rådet J. C. Linnerhjelm. Gården tillhör sedan 1854 grefve Hamilton. Barkestorps berustade säteri utgör 4 mantal och har stort tegelbruk.

Barksäter, *) en sätesgård i Östra Wingåker socken, Oppunda härad och Nyköpings län, 5 ¼ mil från Norrköping, 6 ½ mil från Örebro och 7 ¼ mil från Nyköping, består af 1 mantal frälse-säteri med ½ hemman Hackstorp i sambruk samt några smärre underlydande hemmansdelar och en mängd torp, tillräckliga för gårdens skötsel. Egendomens areal utgör i det närmaste 2,000 tunnland. Gården är belägen på ett näs mellan sjöarna Wiren och Bjelken, helt nära till den förstnämnda. Sätesbyggningen, ett gammaldags envånings-trähus, som troligen blifvit uppsatt på 1600-talet, bibehölls oförändrad ända till år 1856, då den påbyggdes.

Barksäter är kändt från början af 1400-talet, då det tillhörde en Erik Gidtse och redan upptages som frälse. Derefter egdes gården af en Peder Lars (ovisst af hvilken slägt), som gaf den i morgongåfva till sin hustru, Ingrid Ersdotter; i gåfvobrefvet, hvars årtal icke kunnat dechiffreras, finnes Barksäter benämdt som sätesgård. Vid början af 1500-talet var Jakob Larsson Geete, stamfader för adliga ätten Gethe (hans sonson introducerades 1629), egare till gården, som ända till den tiden kallades Birkesäter eller Björkesätter; skrifsättet varierade. Derefter förekommer den år 1520 i biskop Brask's jordebok, der det säges, att »Mons Pawalsson försålt till Herr Hans, »Biskop i Linköping», utom andra gårdar, som uppräknas, äfven »en del i »Biärkasäter, liggiandes i Wikingaaker »Sokn i Strengnäs Biskopsdöme, gamalt »frälse och Sijn hustrus retta Möderne». Men då biskopens »jordagods genom »hans afvikande från Riket blefvo Caduc »och under Kronan faldne», såsom det heter, lärer Barksäter, eller åtminstone den del deraf, som biskop Brask inköpt, tillfallit konung Gustaf I. Någon tid på 1500-talet uppgifves Bark-

*) Meddeladt af C. G. Indebetou.

säter (troligen den öfriga delen deraf) hafva tillhört Arwed Michelson Svarte Skåning, hvars moder var en dotter till Ingrid Jönsdotter Geet på Stora Djulö. Sannolikt hade han genom arf på mödernet blifvit delegare i Barksäter, ty den ofvannämnde Jakob Larsson Geete's hustru, Margareta Bengtsdotter af Oldengrene-slägten, härstammade genom sin moder från den gamla ätten Geet, af hvilken äfven Arwed Michelson, såsom vi sett, på mödernet ledde sitt ursprung.

År 1558 finnes Barksäter infördt bland »Kongl. Maj:ts arf och egna hemman», och efter konung Gustafs död tillföll det hans yngste son, hertig Carl, sedermera konung Carl IX, som stundom lärer besökt gården under sina resor inom hertigdömet. Han bortskänkte egendomen år 1580 till sin trotjenare, Gisle Nilsson Strutz, som dock icke fick tillstånd att försälja eller pantsätta densamma, och hertigen förbehöll sig dessutom, ifall herr Gisle doge utan bröstarfvingar, att egendomen efter hans och dess hustrus död skulle åter tillfalla hertigen eller hans efterkommande. Af donationsbrefvet, som ännu finnes qvar, ser man, att åtskilliga hemman och lägenheter i Östra Wingåker på den tiden hörde till Barksäter, hvilka sedermera blifvit derifrån afsöndrade och nu lyda under andra egare. Sådana voro Blåsnäs och Getskaf, nu hörande till Claëstorps fideikommiss, Mörkhulta och Torstorph (skrifves numera Tholtorp), lydande under Beckershof, samt Holmen och Lilla Forssa qvarn, som tillhöra Forssa bruksegare. Gisle Nilsson gaf Barksäter, med alla derunder hörande lägenheter, såsom morgongåfva åt sin hustru, Gunnil Jönsdotter Rosenstråle, redan året efter sedan han sjelf erhållit egendomen i donation af hertigen. Ehuruväl han afled utan att efterlemna barn, återgick ändock icke Barksäter till hertig Carl eller dennes arfvingar, ty fru Gunnil fick behålla gården genom byte, som stadfästes af Carl IX:s enka, drottning Christina, genom ett bref af år 1620. Under tiden hade fru Gunnil trädt i nytt gifte med Libert Caüer, som sedermera blef riksråd, och efter hans död, år 1608, för 3:dje gången med Christ. Schering. Hon lefde till inemot slutet af 1630-talet, men bebodde ej Barksäter under den sednare tiden, utan vistades på en annan sin egendom, Tomta i Bärbo socken. Det synes som Barksäter då innehafts af Birger Rosenstråle, som utan tvifvel var en bror till fru Gunnil. Vid arfskiftet efter henne år 1640 tillföll Barksäter herr Birgers son, ryttmästaren Svante Rosenstråle, gift med Margareta Qvaas (eller Marita Qvase, såsom hon sjelf skrifver sig) och redan förut bosatt på stället. Denne Svante Rosenstråle hade varit i tjenst vid ett Finskt regimente, tog sin hustru från Revel och bodde någon tid i Tavastland, förrän han flyttade till Barksäter. Egenhändiga anteckningar af hans fru finnas ännu i behåll. Han uppbyggde Forssa stångjernshammare på Barksäters område och dog i början af 1660-talet.

Barksäter tillföll derefter hans son, generalmajoren och friherren Libert Rosenstråle, gift med Gunilla Gyllenstjerna, en dotter till Gustaf Gyllenstjerna på Skäfö i Forssa socken, samt innehades efter hans död af enkan intill år 1698. Under hennes tid inträffade reduktionen, då gården indrogs till kronan, förmodligen till följd af innehållet i hertig Carls donationsbref af år 1580. Imellertid tillät konung Carl XI, att enkan efter herr Libert Rosenstråle fick i sin lifstid behålla hvad hon innehade, och under tiden lyckades det henne att få utbyta Barksäter från kronan mot andra hemman och att för gården vinna säteri-frihet, såsom den af ålder egt. Sedermera tillföll egendomen hennes son, kornetten Svante Rosenstråle, slutligen ryttmästare, gift med Sigrid Märta Rosenholm, en dotter till amiralen Erik Rosenholm på Cathrineholm i St. Malms socken. Efter hans tidiga död, redan i början af 1700-talet, synes Barksäter varit förvaltadt af brodern, majoren Claës Rosenstråle, för herr Svantes omyndiga barns räkning, ända till år 1739, då dottern, Catarina Petronella Rosenstråle, ingick gifte med kornetten friherre Gustaf Christian Falkenberg, som derigenom kom i disposition af egendomen. Fem år derefter försåldes

den af honom till riksrådet grefve Claës Stromberg på Claëstorp, dock med vilkor, att Falkenberg och hans hustru skulle bibehålla gården så länge de lefde. Derigenom inträffade det, att Stromberg aldrig fick tillträda denna sin possession, ty Falkenberg öfverlefde honom och disponerade egendomen ända till medlet af 1780-talet.

Imellertid uppstod en rättegång mellan grefve Stromberg, såsom presumtiv egare till Barksäter, och dåvarande innehafvaren af den närgränsande egendomen, Beckershof, brukspatronen Carl Gustaf Indebetou, rörande den oskiftade skogsmark, hvilken Barksäter hitintills ensamt disponerat. Redan under fru Gunilla Gyllenstjernas tid hade frågan blifvit väckt och föranledt vidlöftiga undersökningar samt en bitter skriftvexling mellan henne och svägerskan, fru Gunilla Rosenstråle, som då egde Beckershof; men tvisten hade icke då kunnat lösas. Nu varade processen så länge riksrådet Stromberg lefde, men afgjordes kort efter hans död till förmån för vederparten, så att Barksäter förlorade en betydlig del af sina utegor. Utom hvad som tilldömdes Beckershof, erhöll ock Östra Wingåkers prestgård en dryg andel, hvilken dock icke afsöndrades förrän år 1820.

Grefve Stromberg förenade Barksäter med Claëstorps fideikommiss, hvilket han stiftade år 1776, och jemte detta tillföll egendomen efter Strombergs död den af honom utnämnda fideikommissarien, grefve Claës Axel Lewenhaupt, en slägting till hans hustru. Dennes son och efterträdare var grefve Claës Casimir Lewenhaupt, öfverstekammarjunkare, gift med Wilhelmina Beckfriis från Skåne. Han begärde och erhöll Kongl. Maj:ts tillstånd att skilja Barksäter från Claëstorps fideikommiss och försålde egendomen år 1820 till sin svärfader, grefve Corfitz Beckfriis. Likväl fortfor mågen att förvalta egendomen ända till svärfaderns död på 1830-talet, då den i arf tillföll hans dotter, grefvinnan Lewenhaupt. Då hennes man år 1840 måste afträda sin egendom till borgenärer, försåldes Barksäter ånyo och inköptes af Thure von Eckermann från Reval, hvilken kort derefter blef måg åt grefve Lewenhaupt. Han bibehöll dock egendomen endast få år, hvarefter den såldes till Carl Ludvig Sundberg, som för närvarande eger densamma. Han har förbättrat åbyggnaden och företagit betydliga odlingar, hvarigenom egendomen kommer att vinna mycket i värde.

Barkåkra, en socken i Lunds stift, Bjära kontrakt och härad, $^3/_4$ mil n. n. v. från Engelholm, invid hafvet, har en areal af 6,897 tunnland, af hvilka endast 4 äro sjöar och kärr. Den utgör tillika med Rebbelberga annex ett regalt pastorat af andra klassen. Den del af pastoratet, som stöter till hafvet, har sandig jordmån; men uppåt landet blir leran öfvervägande; marken är till största delen jemn, med undantag af några få kullar mellan Hallands-ås och hafvet. Hela pastoratet är skoglöst. Folkmängden i Barkåkra ensamt uppgick 1805 till 1,380 personer; 1856 var hela pastoratets befolkning 2,427. Om skolväsendet saknas uppgift. Pastoratet består af $51^{23}/_{24}$ oförmedlade och $30^1/_{16}$ förmedlade mantal. Adress: Engelholm.

Barlingbo, en socken i Gotlands läns norra fögderi och Wisby stifts norra kontrakt, $1^1/_2$ mil sydost från Wisby, har en areal af 3,495 tunnland, hvaraf 35 äro sjöar och kärr. Socknen utgör, tillika med Ekeby, ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen, som 1832 hade 500, 1856 537 invånare och bestod af $25^1/_4$ förmedlade mantal. Socknens fasta folkskola, med 1 examinerad lärare, besöktes sistnämnde år af 24 gossar och 18 flickor, medan 1 gosse undervisades enskildt och 32 gossar samt 23 flickor i hemmet; inalles 57 gossar och 41 flickor. — Kyrkan, enligt Strelow byggd 1058, har kolonner af Gotlandsmarmor och målade fenster samt är invändigt en af våra vackrare landskyrkor. Adress: Wisby.

Barnarp, en socken i Tveta härad af Jönköpings län, har en areal af 11,687 tunnland, hvaraf 880 äro sjöar och kärr. Vid Barnarps-sjön, som omgifves af branta stränder, är backig

mark; men den omvexlar äfven med åkerfält och ängsmark; så är äfven förhållandet nästan öfverallt i socknen. En annan sjö är Suttersjön, som var till stor del igenvuxen 1770, men finnes ännu. Från denna vill man härleda Laga-åns ursprung. Bland vattendragen må nämnas Kråkebo-ån, som har sin förnämsta uppkomst ur Löfsjön här i socknen, går sedan förbi Mobro och förenar sig med Tabergs-ån kort före inloppet i Munksjön vid Jönköping. Ett annat vattendrag leder sig från Westersjön på Hyltena egor till Eckern. Vattnen i detta pastorat gå således både åt norr och söder, hvilket ger tillkänna en betydlig landthöjd, som just vid Barnarps kyrka når sin kulmination. Härifrån sänker sig marken brådstörtande, genom en mycket bruten natur, åt norr, men sluttar oförmärkt, genom en alldeles jemn dal, åt söder. Skog ega några byar ymnigt, andra hafva blott till husbehof. Rådande jordmånen är sand; mer sällan förekomma lera och svartmylla. Åkerbruk och boskapsskötsel äro här, likasom i de omkringliggande socknarna, hufvudnäringar. Socknen innehåller 20⅞ mantal, hvaraf 10⅜ skatte, 1½ krono och 9 frälse; tillsammans med annexet Månsarp 33⅞ förmedl. mantal. Folkmängden var 1810 703, 1840 950 och 1856 1,012 invånare. Socknen har fast skola med 1 examinerad lärare. År 1856 besöktes skolan af 50 gossar och 41 flickor, 1 gosse undervistes i allmänt laroverk, 9 gossar och 10 flickor hemma; summa 60 gossar och 51 flickor eller inalles 111 skolbarn. — Barnarp, jemte annexet Månsarp, utgöra tillsammans ett prebendepastorat för rektor vid Jönköpings trivialskola, af 3:dje klassen, tillhörande Tveta kontrakt af Wexiö stift. Kyrkan, belägen 11 mil från Wexiö och 1 mil från Jönköping, är byggd af sten och utvidgad till korsbyggnad 1678, med sakristia i öster. Generalen af artilleriet, Magnus Granatenhjelm till Odensjö, bekostade södra korset, der han ock lät bygga en graf, som igenfylldes vid en större reparation 1819, då äfven hans vapen undanflyttades. Å gafveln på kyrkans södra korsarm är en väl arbetad sandsten insatt, som liknar ett röste och prydes med Granatenhjelmska vapnet, hvarunder står 1687. Altartaflan, en vacker och märklig skänk af majoren, sedermera generalen Magnus Granatenhjelm på Odensjö, är utförd med kolonner, bjelkverk och flygelstycken i barockstil. Nederst föreställes nattvarden i oljemålning, deröfver i midten Christus korsfäst och å hvarje sida en bedjande qvinna; öfverst står Frälsaren med segerfanan på en snerkelgafvel, och vid hvarje sida derom en engel på en fotställning, hvarå läses 1686. Å hvarje flygelstycke märkas 2 porträtter, hvilka omfattas af ovala lagerkransar. Af dessa porträtter föreställer det högra Carl XI, det venstra Ulrika Eleonora, i bröstbilder af halfnaturlig storlek. Dessa porträtter äro fästa med stift och kunna lätt uttagas, då man under det högra finner generalen Magnus Granatenhjelms och under det venstra hans frus porträtt. Alla dessa porträtter, som äro väl målade å kopparplåtar i lifliga oljefärger, ha väl bibehållit sig. — Af fornlemningar må följande anmärkas: På Hyltena egor vid torpet Lustbäcken, utmed landsvägen, finnes en betydlig stensättning, utmärkande ett slagfält. Under plöjning vid Odensjö säteri påträffades menniskoben i stor myckenhet, äfvensom man funnit benrangel och hufvudskålar vid gräfning i en sandkulle samt stenyxor och förrostade jernvapen på andra ställen vid gården. Vid flera gårdar finner man ovala, runda och fyrkantiga rör afvexlande om hvarandra. Grafhögar äro sällsynta. Socknens namn skrefs 1524 Barnatorp. De betydligaste gårdarne äro Odensjö, Hällstorp och Hyltena.

Barnarp. Gästgifvaregård i Barnarp socken, af Tveta härad och Jönköpings län, belägen vid sockenkyrkan; skjutsar till:

Byarum, söderut	. . . .	2	mil.
Ingaryd, österut	. . . .	1⅛	»
Jönköpings stad, n. n. v.	.	1	»
Stigamo, s. s. o.	. . . . .	⅚	»

Barne. Härad i Leckö fögderi af Skaraborgs län, består af 193⅕ mantal och har en areal af 56,863 tunnland, hvaraf 695 äro sjöar och kärr.

Häradet består af följande socknar, nämligen: Skarstad med Hällum; Önum och Warp; Ryda, med Naum och Kedum; Lekåsa med Åsaka, Foglum, Essunga och Kyrkås, samt annexerna Long och Eling.

Barneköl, en insjö, belägen på en stor äng i Nöbbelöfs socken och Ljunits härad af Malmö län. En sägen förmäler, att i sjöns ställe fordom stått en herregård, hvilken sjunkit för egarens gudlöshet skull. Om dylika sägner, se för öfrigt under orden *Odensjön* och *Ringsjön.*

Barnekows sten. Vid Skillinge hed på Frägnareds gärde i Westergötland finnes en stor rostfläckig sten, som ännu kallas *Christian Barnekows sten.* Orsaken härtill är, att då Svenskarne 1612 här hade slagit Danskarne, hvilka anfördes af kung Christian IV sjelf, och dessa flydde undan de förföljande Svenskarne, fastnade konungens häst vid Frägnareds gärde i ett moras. De öfriga Danskarne voro redan förut, och Svenskarne kommo i sporrsträck efter, så att död eller fångenskap hotade kungen. Då skyndade äfven Barnekow förbi, varsnade konungens fara och lemnade honom sin häst, hvarpå Christian flydde; men Barnekow blef strax derpå nedhuggen af Svenskarne. Den inbrytande natten räddade vid detta tillfälle Danskarne från ett fullkomligt nederlag. Barnekow stupade vid nyssnämnde sten.

Barsebäck, en socken i Harjagers härad af Malmö län, är belägen vid hafvet, har en areal af 2,546 tunnland, hvaraf blott 2 äro sjöar och kärr. Marken är jemn, men till en del sumpig, och rådande jordmånen är lera och svartmylla. Ingen skog finnes, men torf på de flesta ställen till behof. Hufvudnäringen är åkerbruk jemte något fiske. Socknen består af 27½ mantal, hvaraf prestgården 1, insockne-frälse 22½ och frälse-säteri 4 samt gatuhus 28, och tillsammans med annexet af $38^{11}/_{48}$ mantal; den hade 1810 587, 1840 865 och 1856 1,015 invånare. Barsebäck socken har fast folkskola med 1 examinerad och 1 oexaminerad lärare. År 1856 besöktes skolan af 104 gossar och 68 flickor. I söndagsskolan gingo 29 gossar och 35 flickor. Skolbarnens antal utgjorde således 236. — Barsebäck, modersocken, och Hofterup, annex, utgöra tillsammans ett alternativt konsistorielt och patronelt pastorat af 2:dra klassen i Harjagers kontrakt af Lunds stift. Patronrättigheten tillkommer egaren af Barsebäcks frälse-säteri, som är den enda större egendomen inom socknen. Kyrkan är belägen 2 mil från Lund och Landskrona. — Fornlemningar finnas här i socknen af flera slag, men icke af särdeles märkvärdighet, utom vid Hoftorp. Här är en med buskar beväxt grifthög, kallad Kung Ottars hög, samt på något afstånd derifrån ett offer-altare, bestående af en sten, upplagd på 4 andra, alla 5 stenarna af ovanligt stora dimensioner. På många andra ställen finnas äfven griftkullar.

Barsebäck, ett frälse-säteri i Barsebäcks socken och Harjagers härad af Malmö län, anses vara en af de äldsta gårdar inom länet, ehuru dess ålder ej kan uppgifvas. I saknad af handlingar, hvilka, enligt sägen, blifvit vid en eldsvåda förstörda, kunna närmare underrättelser om fordna innehafvare af denna egendom icke uppräknas. Likväl känner man, att följande hafva egt densamma: tvenne vid namn Nils och Henrik Barsebäck äro de första kända egarne vid år 1434; derefter Nils Brock 1498, Claus Podebusk, Tage Thott Ottosson 1634, Axel Sehested, Knut Thott, som sålde gården till biskopinnan Kloo och tvänne bröder Olaus och Johan Rosenmark; fru Brigitta Scheel 1691, Johan Longenhjelm, Lorentz Christoffer Stobée; Carl Stobée; fältmarskalken grefve Gustaf David Hamilton, hans son, generalen grefve Hugo Wilhelm Hamilton från 1789 till 1800 och hofmarskalken grefve Gustaf Hamilton från 1800 till sin död 1854, samt derefter hans arfvingar.

Under ofvannämnde fältmarskalken grefve Gust. David Hamiltons tid upprättades egendomen ansenligt ur det djupa förfall, hvari den råkat, och han gjorde allt, för att förbättra den. Gref-

ven flyttade stall och ladugård från mangården, anlade vägar och stora planteringar och andra betydliga förbättringar i alla rigtningar. År 1767 stiftade han af Barsebäcks säteri med nu underlydande ett fideikommiss inom sin slägt; men fideikommiss-brefvet är icke nog tydligt och fullständigt, hvarföre vid sista innehafvarens död 1854 tvist uppkommit så väl om hvilken bör anses berättigad att som fideikommissarie emottaga egendomen, som äfven i följd af nämnde innehafvares arfvingars påstående, att densamma måtte bli förklarad vara arfvejord. Imellan de tvistande parterna är nu öfverenskommelse träffad om ett visst belopp, som gården årligen bör kunna afkasta, för hvilket den arrenderas af sista innehafvarens arfvingar. Dessa äro grefvinnorna Johanna Margareta Hamilton, gift med kammarherren grefve Magnus Albert Stenbock; Charlotta Fredrika Hamilton, gift med kammarherren friherre Carl Fredrik Rålamb; Vivica Augusta Hamilton, gift med friherre Sten Malte Ramel, samt Hedvig Sofia Hamilton, gift med ryttmästaren vid Skånska dragonregimentet Sebastian af Petersens.

Som förut är nämdt, anses Barsebäck vara ett af de äldsta herresätena i Skåne; detta kan dock icke fullt bevisas. Att här fordom stått en fast borg, och att under medeltiden nuvarande stenhuset blifvit uppfördt på gamla borgens grund, åtminstone till en del, lärer ej kunna betviflas, helst omkring mangården ännu finnas lemningar af befästningar, såsom dubbla vattengrafvar och vindbryggor m. m., som hörde till fordna tiders behof att förskansa sig och att inom borgen vara försedd med allt nödvändigt, för att kunna motstå belägringar och anfall. Nuvarande mangården består af 2:ne grundmurade byggnader, den ena trenne och den andra tvänne våningar hög. De omgifvas af vackra parker och en betydlig trädgård. År 1832 blefvo af dåvarande egaren, hofmarskalken grefve G. Hamilton, de under gården liggande hemmanen enskiftade och å nyo med mycken kostnad uppbyggda, hvarigenom egendomen gifver en ganska betydlig afkastning.

Godset består af Barsebäck, 4 mantal frälse-säteri, samt har underlydande: i Barsebäcks socken insocknefrälse $22\frac{1}{2}$ förmedlade mantal, i Hofterups socken och by utsocknefrälse $4\frac{1}{8}$ mantal, i Lundåkre by i samma socken säteri $2\frac{3}{16}$ mantal, i Karaby socken och Åhlstorps by $\frac{2}{3}$ mantal och en qvarn, samt i Christianstads län, Norra Åsbo härad och Färingtofta socken insocknefrälse $1\frac{1}{2}$ mantal; tillsammans $33\frac{35}{48}$ mantal. — Holländarehusen, belägna vid Saltsjön, bestå af 28 gatuhus, som bebos af en mängd personer, hvilka idka fiske och utgöra årliga dagsverken till Barsebäcks gård. Härvarande fornlemningar äro omnämnda ofvanför i sockuens beskrifning.

Bastmora. Skattehemman i Westerås län, Gamla Norbergs härad och Westanfors socken, med hytta, som till $\frac{2}{3}$, tillika med en del af gården, lyder under jernverken i Gunilbo.

Bastnäs-sjön. Liten sjö i Helsingland, Skogs socken, nära Stråtjera gästgifvargård, 195 fot öfver hafvet.

Beata-Christina, eller **Latorp,** ett alunbruk i Tysslinge socken af Örebro härad och län, är beläget $1\frac{3}{4}$ mil från Örebro och $\frac{3}{8}$ mil från Garphytte jernbruk i denna socken. Fordom var vid Latorp ett silfververk; men det nedlades år 1640. Den fordna silfvergrufvan ligger på Hjulåsen, en hög bergsrygg, som sträcker sig här förbi och är en gren af stora fjällryggen. Sedan man kommit upp på höjden, far man öfver en sjö till grufvan, hvilken har flera besynnerliga hål och grottor, hvarom berättas många uppbyggliga sagor. — Vid Latorps alunverk producerades 1856 inalles 1,700 tunnor af de 6,697, som utgjorde samtliga alunverkens produktion för detta år.

Beateberg, ett frälse-säteri och f. d. jernbruk i Röö socken, Sjuhundra härad af Stockholms län. Gården kallades fordom i äldre jordeböcker *Målnekulla*, hvilket förändrades 1670 till *Wiraberg*, och fick den år 1678 sitt nuvarande namn efter Beata Oxenstjerna,

som, efter sin faders, grefve G. Oxenstjernas, död, fick denna egendom på sin lott. Följande hafva vidare innehaft godset: riksrådet grefve Gabriel Bengtsson Oxenstjerna, gift med Anna Banér, ärfde, efter faderns död, godset, afled på Beateberg 1689 och är begrafven i Estuna kyrka. Christina Oxenstjerna, enka efter guvernören Gabriel Oxenstjerna; vidare mågen, grefve Carl Ulrik Torstensson, gift med ofvannämndes dotter, Anna Margareta Oxenstjerna, som sedan blef omgift med riksrådet Thure Gabriel Bjelke. Denne, som förut varit gift med Charlotta Christina Piper, bivistade konung Carl XII:s krig, först som ryttare vid Lifregimentet, då han red för sin faders rusthåll Salstad i Roslagen. Godset ärfdes af hans son, riksrådet Nils Bjelke. Riksrådet grefve Carl Rudensköld, gift med Christina Bjelke, nyssnämnde grefve Nils' syster, som sedan innehade godset, sålde det 1771 till riksrådet grefve Sven Bunge, som skref sig till Beateberg, gift med Elsa Beata Wrede, död 1801; derefter öfverhofjägmästaren grefve Mårten Bunge, död 1815, då ätten utslocknade. Godset blef söndradt 1816 och kom sedan för någon tid till friherre Leuhusen. Kort derefter återköptes det af grefve Mårt. Bunges enka, hvilken besatt stället till sin död 1845. År 1853 egdes det af possessionaten R. A. Åkerlund.

Både natur och konst hafva samverkat för att af detta ställe skapa något mer än vanligt skönt. Sjelfva mangårdsbyggnaden är ungefär i midten af en Engelsk park uppförd af riksrådet grefve Bunge. Parken upptager en arealvidd af mer än 100 tunnland. Den är beväxt med öfver 50 slags olika, dels sjelfsådda, dels planterade buskar och träd; hela dess norra och längsta sträckning sköljes af den utmärkt vackra insjön Wiren, i hvilkens midt grupperat sig 5 större och mindre holmar. Mangårdsbyggnaden, af sten, innehållande 26 rum, är påbörjad af grefve Rudensköld och fullbordad af grefve M. Bunge. Ännu finnes qvar den gamla flygelbyggnad, hvarest den bekanta fröken Malin Rudensköld blef född. På samma egendoms östra sida, omkring 1,000 alnar från Wiren, är sjön Angarn, hvilken med sitt vatten berör trenne socknar, nämligen Röö, Skederid och Riala. Denna sjö faller ut genom en å, som rinner tätt förbi husen och sedermera slingrar sig genom Beatebergs park i Wiren. I parken finnas flera större gräsbeväxta slätter, af hvilka en bär det betecknande namnet *Brudslätten.* Såsom anledning till detta namn förmäler traditionen, att en prest, hvilken älskat och älskats af en fröken Oxenstjerna, derstädes nattetid låtit viga sig med sin käresta. Då hennes onkel, en af de mägtige Oxenstjernorna, fick veta om denna »vanbyrding», som vågat närma sig till en så högförnäm dame, kallade han upp presten och frågade honom i befallande ton: »Huru har ni fördristat er att tänka på att taga en fröken Oxenstjerna till hustru?» På detta uppblåsta och dumdryga spörsmål skall presten hafva svarat: »Herre! en qvinna hafver jag begärt, och en qvinna hafver jag fått», och derpå helt lugnt aflägsnat sig.

Godset består af Beateberg $1\frac{1}{2}$ mantal frälse-säteri inom Röö socken, dessutom hörer för närvarande derunder $\frac{1}{2}$ mantal Ingmundby i Skederid. År 1794 anlades en stålugn och knippsmedja, men hvilka kostsamma anläggningar, sedan arbetet derstädes upphörde, få år derefter blifvit helt och hållet raserade. Till egendomen lemna 9 torp 1,200 dagsverken. Egovidden är omkring 3,000 tunnland, hvaraf 2,000 tunnland skog af till största delen god beskaffenhet. Utom parken lemna skogen och hagarne ymnig tillgång på ek- och annan löfved. Tvänne trädgårdar med orangeri, persikohus och vindrufskaster finnas på stället.

Beateberg, en socken i Wadsbo härad af Mariestads län, har en areal af 9,674 tunnland, af hvilka 1,375 äro sjöar och kärr. Jordmånen är mer och mindre stark lera, lerjord och s. k. sandmylla. Hufvudnäringen är åkerbruk, jemte boskapsskötsel. Socknens hemmantal är upptaget jemte Bellefors, och dess folkmängd uppgick 1810 till 760, 1840 till 876 och 1856 till 941 inv. Beateberg socken har fast skola,

med 1 examin. lärare. År 1856 besöktes skolan af 26 gossar och 20 flickor; dessutom undervisades 1 gosse i allmänt läroverk, 1 gosse och 1 flicka i enskild läroanstalt samt 9 gossar och 12 flickor hemma; tillsammans 37 gossar och 33 flickor. Således inalles 70 skolbarn. — Beateberg är annex till Bellefors konsistoriela pastorat i Norra Wadsbo kontrakt af Skara stift. Kyrkan, belägen $3^3/_4$ mil från Mariestad, är byggd af trä. Rya kapell, som hon fordom kallades, skall varit bygdt vid vägen och flyttades sedan till Ryholms säteri i slutet af 1600-talet. År 1758 flyttades det $^1/_2$ mil längre i öster till frälsehemmanet Bolet. Benämningen af kapell bortlades, och kyrkan kallades Beateberg efter grefvinnan Lagerberg, född Beata Sparre. Socknen har tillkommit på det sättet, att, då kyrkan byggdes, lades till densamma de närmast deromkring belägna hemmanen, som förut tillhört Bellefors och Ekeskog, hvaremot Bellefors fick sin ersättning af hemman, tillhörande Hunnekulla eller Tibergs socken. — Den enda sätesgård här i socknen är Ryholm. Ännu en kyrka, benämnd Tiberg, har fordom funnits här, belägen $^1/_8$ mil från moderkyrkan; men hon blef genom Kongl. resolution af den 10 Nov. 1757 utdömd och år 1760 raserad. Kyrkogården finnes ännu.

Beatelund, egentligen **Kornäs**, ett frälse-säteri uti Ingarö socken och Wermdö skeppslag af Stockholms län, har vacker belägenhet på Farstalandet vid Fisksundet. Före reduktionen innehades gården dels af riksrådet Claës Rålamb, dels af Blixencronas arfvingar. Rålamb gaf gården namn efter sin andra fru, Beata Soop, och skref sig till Bro, Beatelund, m. m.; död 1698. Hans son, landshöfdingen friherre Bror Rålamb, ärfde troligen sedan Beatelund, till hvilket han skref sig; död 1734. Derefter innehade riksrådet frih. Olof Cederström gården och skref sig äfven till den; han afled 1745, och egendomen har alltsedan tillhört denna slägt. Den innehafves nu af baron A. Cederström. — Godset bestod 1849 af Beatelund 2 mantal frälse-säteri, Brunn 3 mant. frälse-säteri ladugård, Bergvik 1 mantal frälse-säteri samt underlydande $3^1/_2$ mantal och tvänne qvarnar.

Beckaskog. Gods i Skåne, Christianstads län och Kiaby socken, en mil från Christianstad, har fordom varit ett rikt och välbygdt kloster för munkar af Bernhardiner-Orden, som år 1165 hitflyttades från dåvarande staden Wä af erkebiskop Andreas den Spetälske, hvilken år 1223 tog sitt säte på Ifö, ansenligen utvidgade klostrets område, gaf munkarne vidsträckta privilegier och derföre fick ett rum bland helgonen. Under sina abboter njöt Beckaskogs kloster ett oafbrutet välstånd ända till år 1537, då Christian III indrog det till kronan och följande året förlänade det åt Gert Ulfstand, som skulle erlägga 300 gyllen årligen till konungen och derjemte försörja munkarne samt underhålla 4 ryttare. Efter Ulfstand beboddes godset af en Marsvin och derefter af först Otto, sedan Henrik Ramel, som år 1640 ansenligen förändrade byggnaderna, så att af det fordna klostret föga annat återstod än kyrkan. Vid hvad tid eller på hvad sätt Beckaskog under frälsenatur kommit till Ramelska slägten, kan icke upplysas. Den sista egaren af denna slägt var Ove Ramel, som af politiska skäl blef förlustig alla sina egendomar i Sverige, hvarefter Beckaskog reducerades till kronan och år 1680 blef öfversteboställe vid Södra Skånska Kavalleri-regimentet. Bland de personer, hvilka som indelningshafvare innehaft godset, märkas kronprins Adolf Fredrik, 1744—1753, hertig Carl 1770—1780, fältmarskalken grefve Toll, 1780—1817, m. fl. Den sistnämnde har uträttat mycket för Beckaskogs förskönande och der anlagt parker och en trädgård, i hvilken han sjelf planterat de flesta fruktträden. Han har derjemte påbyggt byggnaden mellan slottets bägge torn och gifvit södra tornet förändrad takresning, dock med bibehållande af det gamla utseendet. — Godset är nu anslaget till lön åt generalbefälhafvaren i Skåne. Flera konungar och prinsar hafva vistats der, och äfven i historien har det erhållit

en plats genom den subsidietraktat med England, som afslöts här den 3 Oktober 1805.

Beckaskogs gård ligger på näset mellan Oppmanna- och Ifö-sjöarna, och igenom dess trädgård rinner, tätt invid den åldriga, med tvänne torn försedda hufvudbyggnadens murar, en liten bäck, bekant genom sitt fördelaktiga ålfiske, som räknas bland de förnämsta i riket. Godset eger sjelft betydligt utsäde och god höfångst; men derunder lyda ytterligare 21 hemman samt 56 gatehus och torp. Beckaskog egde före reduktionen 1680 jus patronatus till Ifö, men tillhör sedan denna tid Kiaby församling och betalar årligen till pastorn på Ifö helgonskyld af 8 tunnor, enligt en bland kyrkans handlingar förvarad gammal dom.

Beckershof, *) ett berustadt säteri i Östra Wingåkers socken, Oppunda härad och Nyköpings län, har vacker belägenhet på en udde i sjön Tislången. Gården består af 1 mantal, och underlydande lägenheter utgöra tillsammans $2^1/_{12}$ mantal, alla af kronoskatte natur, hvarjemte på egendomens utmark finnas en mängd oskattlagda torp, med hvilka gården beqvämligen kan skötas. Säteriet anlades på hemmanet Ramninges mark i medlet af 1600-talet af Carl Beckerfelt, general-inspektor öfver kronans krutbruk vid Åker, som från simpel ryttare hade tjent sig upp till ryttmästare och blifvit adlad af drottning Christina. Beckerfelt var gift med en dotter till ryttmästaren Svante Rosenstråle på Barksäter och ärfde vid svärfaderns död Ramninge rusthåll, der han raserade 2:ne torp, Timmergölet och Gunnilstorp, för att få utrymme åt sin nya anläggning, och uppbyggde Beckershof »i Ramninge äng på en liten sand»udde, som tillförene hetat Ramninge »udde.» År 1665 fick han säteri-frihet för sitt nya herresäte.

Efter hans död, i början af 1680-talet, träffades enkan, fru Gunilla Rosenstråle, af det missödet, att Beckershof blef reduceradt till kronan. Orsaken härtill låg troligen deruti, att Ramninge varit lydande under Barksäter, då denna egendom donerades af hertig Carl till Gisle Nilsson Strutz, efter hvars död den bordt återgå till hertigens afkomlingar, hvilket dock ej skedde. Beckerfelts enka blef visserligen af konung Carl XI benådad med besittningsrätt under sin lifstid af hvad hon innehade; men hennes försök att få utbyta Beckershof från kronan misslyckades helt och hållet, utan tvifvel af det skäl, att hon icke hade tillräckligt vederlag att erbjuda. I sin nöd vände hon sig till svägerskan, fru Gunilla Gyllenstjerna på Barksäter, som haft bättre lycka med sin bytes-ansökning, och begärde, att »Ramninge skulle försvaras under »Barksäter, eftersom det varit ett der»under lydande gods.» Då likväl fru Gyllenstjerna härmed icke kunde hjelpa sin svägerska, uppstod derigenom en kallsinnighet, som snart öfvergick till uppenbar osämja, då egarinnan till Beckershof begärde få sin andel af Barksäters och Ramninge gemensamma skogsmark utbruten. Den rättegång, som härigenom förorsakades, hann icke afgöras under fruarna Gunillas lifstid.

Ramninge är ett gammalt hemman, om hvilket man eger underrättelser från medlet af 1400-talet, då gården var klostergods under Juleta. Man eger ett dombref, utfärdadt år 1439 af herr Folke Laürson, som då »höll Ting med »allmogen i Oppunda härad vid Black»sta kyrka», hvaruti abboten i Juleta kloster tillerkännes »Ramninge Konæs.» Sjelfva gården synes redan långt förut hafva tillhört klostret; men det så kallade »Konäset», hvarom bemälda dombref handlar, är en smal landtunga, som åtskiljer sjöarna Tislången och Tisnaren, och hvilken ursprungligen tillhört häradets allmänning, men från uråldriga tider begagnats till beteshage först för Ramninge och sedermera för Beckershof. Man eger ock en skrifvelse af år 1440, utfärdad af biskop Thomas i Strengnäs, hvaruti han hotar med bannlysning en »Michel i Slux»torp, som afhändt Juleta kloster dess »egodelar vid Ramninge, som kallas »Konæs och Fiskeverken.» Med de sistnämnda förstås otvifvelaktigt Noors ålfiske, som ursprungligen varit beläget

*) Meddeladt af C. G. Indebetou.

i det trånga sund, hvilket näst ofvanför Ramninge sammanbinder Tislången med den ofvanföre belägna långt större sjön Tisnaren, och hvilket sund fordom benämdes »Munkenohr», men nu för tiden helt enkelt kallas Noret. Fisket blef sedan en kronans tillhörighet, nedflyttades till Forssa bruk och blef på 1780-talet inlöst till skatte. I grannskapet af Noret, på det förenämda Konäset, ligger ett beryktadt berg, söndersplittradt, så att man kan gå tvärtigenom detsamma. Det kallas allmänneligen Kammarberget, och derom gå i folkets mun många underliga berättelser, likasom om en utmed näset i Tisnaren belägen skogsholme, benämnd Hönön. Dylika sägner har man ock rörande Noret. Trakten är vild och har ett afskildt läge, och man finner ofta, att vantron bibehåller sig längst under slika förhållanden.

Beckerfelt efterlemnade åtta döttrar, som alla efter faderns död ingingo giften. En af mågarne, kornetten Stockman, stadnade på Beckershof och skötte svärmoderns affärer till hennes död år 1703. Derefter kom han sjelf i besittning af egendomen. Som han var barnlös, upptogs en af hustruns systerdöttrar, fröken Märta Christina Silfverbrand, hvilken tidigt blifvit moderlös, i Stockmans hus, och blef arftagerska efter sin moster och hennes man. Stockman dog år 1716, och få år derefter ingick fröken Silfverbrand gifte med assessor Johan Ryding, hvilken i sin ordning öfvertog svärmoderns affärer på Beckershof. Sakerna gingo bra, så länge enkefru Stockman lefde; men efter hennes död, år 1734, började de öfriga afkomlingarne efter Beckerfelt röra på sig och gjorde anspråk på egendomen, som var af krono-natur alltsedan reduktionen på 1680-talet. Rättegång började å öfrige pretendenters vägnar af en häradshöfding Peter Kyroni, son till Ingrid Beckerfelt, som blifvit gift med Nils Kyronius, då regementspastorn vid Adelsfanan, sedermera kyrkoherde först i Öregrund och derefter i Björklinge uti erkestiftet. Det var denne Kyronius, som vid den stora branden på Stockholms slott, strax efter Carl XI:s död, bröt sig igenom lågorna, åtföljd af några gardister, och räddade slottskyrkans silfver och presterliga skrud. Sonen, den ofvanbemälte häradshöfdingen, dog under rättegången mot assessor Ryding, och processen öfvertogs af hans bror, Nils Kyronius, rådman i Uppsala och en märklig person i den tidens politiska partistrider. Som riksdagsman för Uppsala var Nils Kyronius — (mannen var förut källarmästare, och hans namn är förvaradt i en af Bellmans sånger: »Mowitz skulle bli student» etc., deri första versen slutar med: »Kyroni öl förtärde») — en tid nästan allrådande i Borgarståndet, men missbrukade sitt inflytande, lefde sjelfsvåldigt och blef utsatt för förföljelser af fordna motståndare, som af honom blifvit illa behandlade, samt slutade med att begifva sig ur riket och rymma till Danmark, på tillstyrkan af sin måg, professor Celsius.

Imellertid uppgjordes genom hans bemedling tvisten om Beckershof på det sätt, att assessor Ryding fick betala 2,400 daler till pretendenternas förnöjande, hvilka deremot afstodo från sina anspråk och derpå lemnade en skriftlig försäkran, som assessor Ryding lät stadfästa af Kongl. Svea Hofrätt år 1742. Icke desto mindre uppblossade rättegången ånyo tio år derefter, då Ryding blef enkling. Trenne enkor efter de förra arfspretendenterna väckte nämligen resning i målet och påstodo, att deras lotter i Beckershof visserligen blifvit försålda till deras slägting, fru Ryding, men att de icke derföre afsagt sig bördsrätt, hvilken de nu ville begagna, då egendomen öfvergick i oskylda händer, ty med assessor Ryding stode de ej i skyldskap. Käromålet blef likväl, efter en flerårig process, ogilladt, och derefter sökte Ryding skatterätt till Beckershof, som ock erhölls 1758.

I sitt första gifte var assessor Ryding barnlös; men vid 65 års ålder ingick han nytt äktenskap med en annan af Beckerfelts dotterdöttrar, fröken Christina Ulfsparre från Johannislund, och med henne hade han 2:ne döttrar.

På sin höga ålderdom, och sedan han för andra gången blifvit enkling, lät assessor Ryding öfvertala sig att

sälja Beckershof till dåvarande egaren af Forssa bruk, handlanden Joh. Lundmark i Nyköping. Försäljningen skedde likväl med vilkor, att Ryding skulle bibehålla egendomen i sin lifstid; men som han då var 83 år gammal, tycktes hans återstående år icke kunna blifva många. Lundmark fick ändock icke tillträda Beckershof, ty fyra år sednare försålde han såväl bruket som landtegendomen i Östra Wingåker till brukspatron Carl Gustaf Indebetou i Nyköping, hans personliga ovän, hvarföre handeln måste uppgöras genom landssekreteraren Öijer, densamme, som bemedlat försäljningen af Beckershof till Lundmark, och hvilken nu i 2:ne år figurerade som egare till Forssa bruk och Beckershof, på det den verklige köparen skulle vara för Lundmark obekant eller åtminstone oåtkomlig, intilldess handeln blef lagstånden.

Brukspatron Indebetou bibehöll egendomen till sin död år 1791, förbättrade den under tiden betydligt och ökade egovidden genom process med dåvarande egaren till Barksäter, riksrådet Claës Stromberg, hvarigenom en god del af gårdarnas gemensamma skog och utmark tillerkändes Beckershof. Han efterträddes af sin son, Carl Göran Indebetou, som år 1814 sålde egendomen till brukspatronen Martin Arfwedson. Denne uppbyggde år 1819 den nuvarande vackra och beqvämliga corps de logis byggnaden samt använde i öfrigt osparda kostnader på egendomens förskönıng. Äfven underlydande lägenheter försågos af honom med förbättrade åbyggnader. Efter hans död år 1857 öfvergick Beckershof genom köp till krigsrådet Johan af Segerström, en dotterson till assessor Ryding, och innehafves af honom för närvarande.

Beckholmen, eller **Tjärhofvet.** En liten holme i Saltsjön invid Stockholm, genom ett smalt sund skiljd från Djurgården, skänktes till staden den 27 Mars 1647 och användes sedan 1686 till upplagsplats för tjära, eller s. k. *Tjärhof*, hvilket förut funnits vid Tegelviken och »Danviks-Skansen.» Holmen tillhörde sedan ett enskildt bolag, och uppsigten öfver Tjärhofvet besörjes af en inspektor. Öfver 30,000 tunnor tjära kunna uppläggas på Tjärhofvet. I sednare åren har holmen blifvit inköpt af Grosshandels och Skeppsrederiernas deputerade, hvilka derpå anlagt två skeppsreparationsdockor, fullbordade 1851 med Handels- och Sjöfartsfondens bidrag af 150,000 rdr bko och 69,821 rdr samma mynt af Grosshandels-societeten. Den större dockan är 250 fot lång, 56 fot bred i portöppningen och 21 fot djup vid vanlig vattenhöjd, — den mindre är 150 fot lång, 30 fot bred i portöppningen samt 13 fot djup. — Hela holmen uppgifves hålla 350 alnar i längd och 270 i bredd.

Bedarö, ett frälse-säteri i Löts socken och Trögds härad af Uppsala län, är ett urgammalt herresäte. Lagman Birger Perssons fru, Christina, testamenterade år 1293 6 örtugland i *Betherno i Fanö* till sin tjensteqvinna, Margareta, för trogen tjenst, jemte jord i Wreta i samma socken. Fru Elisab. Geresdotter testamenterade 1286 åtskillig *jord i Bedarnum*, nämligen 2 markland till Fogelö kloster, 8 örtugland till Sko kloster och 4 örtugl. till Predikarebröderna i Westerås samt 4 örtugl. till Predikarebröderna i Strengnäs. Riksrådet Filip Finvidsson af Runby bortbytte år 1300 till Uppsala domkyrka 8 örtugl. i *Bæthernum* i Löt mot gods i Täby socken. Erling till Myklaby tillbytte sig år 1298 af Rörik Mattsson till Ask 8 örtugl. i Bedarne samt jord i Hummelsta här i socknen mot jord i Markim. Riksrådet Folke Jonsson Blå pantsatte 1310 2 markland i *Bædharnum in Fanö* till Uppsala domkyrka för lånttagna 50 lödiga mark penningar. År 1310 tillhörde Bedarö Fånö gård. Godset blef troligen vid reformationen indraget till kronan. Sedan har egendomen tillhört slägterna Yxkull och Fleming 1686. Derefter kom Bedarö åter till Fånö. Landshöfdingen Claës Rålamb egde det år 1825 och Ryssvik 1849. Gården köptes 1858 af kapiten G. Dalman. — Egendomen består af 3 mantal frälse-säteri och 1 ½ mantal ladugård; underlydande 1 ¼ mantal.

Beddinge, Lilla. Socken i Malmöhus län och Wemmenhögs härad, har

en areal af 2,106 tunnland, af hvilka 4 äro sjöar och kärr. I socknen ligger Lilla Beddinge fiskläge med 18 hus. Socknen är annex till Kjellstorp; hela pastoratet hade 1856 1,550 invånare, af hvilka omkring 600 tillhörde Lilla Beddinge. Adress: Ystad och Jordberga.

Bejby-borg, ett gammalt befäst slott i Tillberga socken och Siende härad af Westerås län. Vid nämnda sockens norra gräns, der den sammanstöter med Sävalla och Kumla socknar, förekomma på Bejby egor ansenliga lemningar af en beundransvärd borg, hvilken nu kallas Bejby-borg, och midt emot densamma ligger *Gullbo borg*, icke mindre beundransvärd, i Sävalla socken och Ytter Tjurbo härad af förutnämnde län. Dessa jätteborgar, hvilken benämning sägnen gifvit dem, göra rätt för namnet, ty det synes knappt möjligt, att menniskokrafter kunna varit nog mägtiga att sammanföra och i höjden uppstapla så ofantliga stenmassor som de, hvaraf dessa borgar bestått. Till Gullbo borg återkomma vi vidare på dess ställe; nu blir frågan om Bejby borg. Denna var redan för ett århundrade tillbaka till största delen öfverväxt med skog, men dock så synlig, att Olof Grau (1754) kunnat uppmäta dess dimensioner, och han berättar derom följande: »Höjden af denna gamla skans är på vestra sidan ännu behållen till vid pass 33 alnar, längden af honom är 117 alnar, bredden 65 alnar och tjockleken af murarna, som der varit, har stigit öfver 16 alnar, eller mera än 5 famnar, som af de ännu behållna och öfverblifna murarna kan ses, hvilka allt ifrån grunden varit sammanhäfna af ofantlig stor och grof gråsten. Utom den inre ringmuren har äfven varit ännu en annan och större, ungefärligen 3 alnar ifrån hvarandra. Både i norr och söder hafva varit ingångar eller öppningar på honom.» Enligt sägnen, som utan tvifvel ännu lefver bland ortens befolkning, hafva dessa borgar, som fordom varit omgifna af sjö, nu af ängsmark, varit konungasäten, Bejby för kungen i det gamla *Siuhundra* eller *Seunda* härad, der tingen höllos på Amunda-hög i Badelunda socken, och Gullbo för kungen i det lika gamla *Tiurbo,* som höll sina ting på Lundboa-berg i Thortuna socken. Man förmodar, att bägge dessa borgar i fordna tider blifvit använda till försvarsanstalter under oroligheterna i konung Erik XI:s tid, år 1230, i konung Albrechts tid, år 1365, samt i den fejd, som uppkom mellan riksmarsken Carl Knutsson Bonde och riksdrotset Krister Nilsson Wase, hvilken sednare blef tillfångatagen på sin gård Räfvelsta i Altuna socken år 1439.

Belleforss, en socken i Wadsbo härad af Mariestads län, har en areal af 9,442 tunnland, hvaraf 800 äro sjöar och kärr. Marken är jemn och slät; genom socknen flyter ån Tidan. Jordmånen är mer och mindre stark lera, lerjord och s. k. sandmylla. Enskild skog fanns ännu 1812 till husbehof. Hufvudnäringen är åkerbruk. Socknen består, jemte annexerna Ekeskog och Beateberg, af $52\frac{1}{8}$ förmedlade mantal. Hela pastoratet hade 1856 tillsammans 2,567 invånare. År 1750 var folkmängden i Belleforss 1,392; år 1856 i Belleforss och Ekeskog 1,570. Belleforss och Ekeskog hafva gemensam fast folkskola med 1 examiner. lärare; 1856 besöktes skolan af 53 gossar och 17 flickor. — Belleforss, modersocken, jemte annexerna, utgör ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen i Norra Wadsbo kontrakt af Skara stift. Kyrkan är belägen vid ån Tidan på en med berg och sten omgifven kulle, $2\frac{1}{4}$ mil från Mariestad och $\frac{1}{2}$ mil från Göta kanal. Hon är urgammal och skall förr hetat Hunnekulla. — Ett gammalt slott eller fäste, kalladt *Myckling borg,* hvarefter några vallar ännu finnas på egorna till byn Myckeltorp, belägen $\frac{1}{2}$ mil från kyrkan, omnämnes ännu i sägnen. — Lagerforss stångjernsbruk ligger i socknen, hvarom vidare under denna artikel; äfven finnas här tvänne betydliga qvarnar i ån Tidan, Wräkforss och Hunnekulla.

Belle-vue. Såsom många utländska städer hafva sitt Belvedère eller Bellevue, något ställe, hvarifrån man eger

en särdeles hänförande utsigt, så har Stockholm äfven ett sådant med detta namn, en malmgård, innefattande landtudden mellan Norr- och Roslags-tullarna, vid en af den leende Brunnsvikens fagra stränder. Detta lustställe har dock i fordna dagar varit ett klostergods och hade namn af *Lögeboda.* Konung Albrecht utfärdade år 1365 ett skyddsbref för Clara klosters syssloman, Olaus i *Löghöbodha,* hvarigenom han förklarades fri från alla kronoutskylder, och honom förunnades lika frälse som riddare och riddares vederlikar egde, så länge han vore vid sin beställning, och sedan Olaus gifvit sig, med sina gods, under klostrets lydno, stadfäste konungen 1370 sin förr afgifna försäkran. Klostret bekom sedan *Lögiaboda torp* och utarrenderade det 1499 till guldsmeden Mattes i Stockholm för 4 mark penningar årligen. Det indrogs troligen vid reformationen till kronan, men har sedan kommit i enskilda händer. I sednare tider har stället blifvit bebygdt och förskönadt, hvarmed hofintendenten Pasch först gjorde början; öfverståthållaren frih. Carl Sparre fullföljde sedermera detta och gaf stället dess nuvarande namn. Konung Gustaf III inköpte lägenheten, och den har sedan tillhört kronan och varit bebodd sommartiden af flera kungliga och höga personer. På Belle-vue har en tämligen omfattande silkesodling varit idkad. Egendomen tillhör nu H. M:t Konungen.

Bellsta, ett frälse-säteri, beläget i Wallentuna socken och härad af Stockholms län vid Wallentuna-sjöns östra strand, 2 ½ mil från Stockholm, är en gammal gård, som nämnes redan 1318, då en vid namn Gelle der var åbo. Det tyckes, som skulle gården sedan blifvit kyrkogods och vid reformationen kommit till kronan, emedan Bellestad upptages i 1688 års jordebok för St. Eriks-hemman. Före reduktionen innehades gården af slägten Klingspor, från hvilken den indrogs till kronan och utbyttes sedan af Adolf Magnus Klingspor, enligt ofvannämnda jordebok. Derefter kom den till slägterna Lagerfelt och Clerck. Kongl. rådet och presidenten friherre Hans Clerck skref sig till Bellsta och Christineholm. Han var gift med Anna Bure, afled 1711 utan manliga arfvingar och är begrafven i Wallentuna kyrka. Kapiten Erik Ehrencrona egde Bellsta 1730—1741, derefter kammarrådet Ehrencrona. Kanslirådet Appelbom innehade det 1772 och efter honom hans arfvingar. I sednare tider egdes det af kammarherren frih. Adam Axel Reuterskjöld till Rånäs och, efter hans död 1850, af arfvingarne.

Bellsta, som nu består af 1 mantal frälse-säteri med underlydande ¼ mantal, har en vacker belägenhet vid Wallentuna sjö, stor mangårdsbyggning af trä, med en vacker trädgård, anlagd i början af innevarande århundrade. — Gården benämndes Bellestad 1318 och 1688, derimellan äfven Baldestad. — Vid Bellsta äro märkliga fornlemningar, bestående af 2:ne runstenar, flera ättehögar och stensättningar samt ett domaresäte, kalladt *Arkils tingstad,* under hvilken rubrik alla dessa fornlemningar äro vidare omnämnda.

Bellsta, en gård i Bromma socken och Sollentuna härad af Stockholms län, har fordom varit by och bestått af flera, minst 5 hemman. I 1688 års jordebok uppgifves byn delad sålunda: ett hemman om 1 mantal skatte och en kronotjord, som hafva varit donerade till Erik Jöransson Tegel, hvilken, med Kongl. tillåtelse, abalienerade dem, samt 3 hemman, 1 mantal krono hvardera, som varit donerade till Henrik Gertson, hvilken äfven, med Kongl. tillstånd, afhände sig dem, och det 5:te hemmanet, 1 mantal, upptages i jordeboken med anmärkning, att det är fru Christina Cronströms säteri. Sedermera kommo alla dessa hemman i kammarrådet och Kongl. myntmästaren i Avesta Isak Cronströms händer, och fru Christina Cronström egde dem, då de genom reduktionen indrogos till kronan; men hon fick rättighet att besitta dem i 10 år, hvarefter de åter skulle hemfalla till kronan. Så långt jordeboken. Om detta skedde, eller hvilka sedan innehaft Bellsta, är okändt; men år 1741 egdes det eller en del deraf af kyrkoherden i Jakobs församling i

Stockholm, Lars Arnell, och derefter af general-auditören Arnell 1772. I sednare tider hafva Per Lundberg 1829 och bryggaren Karlbrecht 1849 varit egare af Bellsta.

Hela Bellsta består nu, enligt 1825 års jordebok, af 1 mantal skatte-säteri, 2 ¼ krono-säteri och 1 mantal frälse-säteri samt en frälse-utjord, hvartill nu är tillagdt ⅛ mantal.

Bellö, en socken i Södra Wedbo härad af Jönköpings län, har en areal af 5,994 tunnland, hvaraf 590 äro sjöar och kärr. Socknen är nästan hel och hållen omringad af sjöar, nämligen Bellen, Mycklafloen, Ryssebo- och Skjutorps-sjöarna; men inom densamma finnes ingen sjö. Marken är mer bergaktig än jemn; jordmånen är sand och sandmylla, blott på få ställen lera. Åtskilliga hemman hafva brist på skog. Hufvudnäringarne äro åkerbruk och linodling, hvilken här idkas mer än i de kringliggande socknarna. Socknen innehåller 21 oförmedlade och 18 förmedlade mantal samt hade 1810 463 och 1853 566 invånare. Om folkskolan och socknens nuvarande invånare-antal saknas upplysning. — Bellö är annex till Ingatorps konsistoriela pastorat i Södra Wedbo kontrakt af Linköpings stift och hade 1856 tillika med modersocknen 2,638 invån. Kyrkan, belägen 11 ½ mil från Linköping, 2 ½ mil från Ekesjö och 1 mil från moderkyrkan, är nybyggd, sedan den gamla såsom bristfällig blifvit nedrifven; hon grundlades 1822 och invigdes 1828 af biskop M. Wallenberg. Hon är 80 fot lång och 39 bred, med 18 fot höga sidomurar, och har i vester torn med vanlig lanternin. Man har anmärkt, att socknens namn kan härleda sig från Franska ordet *bel, belle,* vacker, och gissar, att det blifvit gifvet af någon Fransk missionär, som inkommit i Sverige vid tiden för christendomens införande. Kyrkan heter Bellö, en iusjö Bellen och en gård Bellenäs. Alla dessa ställen, likasom socknen i allmänhet, göra skäl för namnet, ty denna bygd är en af de vackraste i länet. — Inga fornlemningar eller betydligare gårdar finnas inom socknen. Öster om kyrkan ligger en offerkälla.

Beläteröd, ett mantal, häradsskrifvareboställe i Myckleby socken och Orousts Östra Härad af Bohuslän, är egentligen märkvärdigt för sin skog, som fordom skall varit ganska stor, och om hvilken traditionen berättar, att vid christendomens införande de förtryckta hedningarne der undangömde sina gudabilder, hvilkas upptäckande gifvit anledning till ställets namn.

Benestad, berustadt säteri, 2 mantal, i Aringstad socken och Allbo härad af Wexiö län, har en utmärkt vacker belägenhet vid sjön Salen, är väl bebygdt och har stor trädgård. Dess egare hafva varit öfverstinnan Rosencrantz, kommerserådet Wesslo, landshöfding Mannerstam, presidenten frih. Cederström, majoren Hedenstjerna, majoren grefve Mörner, öfverfältläkaren Hillers 1828.

Bengtsheden. Byalag i Dalarne, Svärdsjö socken, ½ mil från kyrkan, ett af de ställen, som fått sin märkvärdighet genom Gustaf Wasas äfventyrliga färd i Dalarne. Det var i Åkersgården i denna by, som bondhustrun sade till honom: »ung karl, gör mig några korfstickor, efter du har intet att göra»; men han svarade henne: »inte kan jag göra era pölsepinnar».

Benhamra, Stora. Gods i Wada socken af Wallentuna härad och Stockholms län, vid Wadasjöns vestra strand; kungsgård om 4 mantal krono; har sannolikt varit herresäte för slägten Bjelke från 1300- och ännu i början af 1500-talet, tillhörde derefter slägten Tott och lemnades 1588 tillika med Lilla Benhamra och flera gårdar inom och utom socknen i byte åt Johan III. — *Lilla Benhamra,* i samma socken, vid östra stranden af Helgö-sjön, 2 mantal skatte, reducerades af Carl XI under kungsgården; har sedan tillhört enskilda, nu J. Wetterlind.

Bennebo *(Öfre* och *Nedre),* jernbruk i Karbännings socken och Norbergs

bergslag af Westerås län, blefvo, då flera stångjernshamrar i orten utdömdes 1689, bibehållna. Bruken hade 2 stångjernshamrar och lika många härdar, 2 sk℔ 8 l℔ 13 ℔ hammarskatt, 243 sk℔ 6 l℔ smide af eget tackjern samt utskeppade det på Stockholm. Nu hafva de hvardera en fri härd. Brukspatronen S. von Stockenström och bergsmän voro 1845 egare.

Bennebol. Bruk i Bladåkers socken, Närdinghundra härad och Stockholms län, mellan Bennebols- och Jättuna-sjöarna, anlades 1686 af grefve Stenbock, som egde Hargs bruk, under hvilket det sedermera lydt; har egen koltillgång, krossverk för malm och såg för rostugnsvedens sågning samt qvarn. — Bennebol består af $1/2$ mantal frälse, med underlydande $1/3$ mantal skatte, 2 frälse och såg.

Berffendal, fordom *Berofjardardal,* socken i Sotenäs härad af Bohuslän, har en areal af 3,240 tunnland, deraf 175 äro sjöar och kärr. Den lilla socknen är en af de naturskönaste trakter i Bohuslän. »Den egentliga Berffendalen, som framgår ifrån Åbyfjärden längs socknen inåt Svarteborg, synes så väl af sitt läge som af de hafsalster, man påträffar i densamma, hafva fordom utgjort en fortsättning af denna hafsvik. Åt öster om denna sköna dal, med sina bördiga sädesfält, sina vänliga lundar, sina välbyggda bondgårdar och sin anspråkslösa kyrka, reser sig det väldiga Skattefjellets skogbevuxna väggar midt emot de likaledes skogkrönta bergåsar, som komma från Sotenäset. Imellan bergen nordost i socknen utbreder sig en annan mindre dal, den s. k. *Hedumsgränsen,* med egorymd för 5 gårdar.» I Berffendalen är rådande jordmånen lermylla, blandad med styf lera. De gårdar, som ligga i vestra fjellet, hafva mera mojord än lera, och de öster om dalen belägna mest sand. Utom $1/2$ mantal Kapperöd, hafva alla hemmanen husbehofsskog, men äro af föga vidd och sakna nästan alla sommarbete. Socknen innehåller $18\,3/8$ mantal, deraf $10\,3/4$ frälse och $1\,7/8$ krono. Folkmängden var 1840 578 och 1856 703 personer. Socknens ambulatoriska skola med 1 examinerad lärare besöktes sistnämnde år af 47 gossar och 42 flickor, medan 3 gossar och 2 flickor undervisades i hemmet; inalles njöto sålunda 50 gossar och 44 flickor eller 94 barn skolundervisning. — Socknen är annex till Tossene uti Wikornes kontrakt och utgör detta pastorats nordligaste del. Kyrkan, af sten, har den täckaste belägenhet på en liten höjd, omgifven af lundar och åkerfält, men är i sig sjelf en oansenlig och ganska gammal byggnad, som utgöres af ett fyrkantigt skepp och likadant chor med ett halfrundt utsprång i öster samt är försedd med ett trätorn. Invändigt är kyrkan blott 28 alnar lång. Mellanmuren för choret är för icke längesedan nedbruten. I kyrkan förvaras, utom en gammal tälgstensfunt, ett ganska sällsamt krucifix, drifvet i emaljerad koppar. Den korsfäste bär krona och en blå, med guld kantad, kjortel. Ytterst på hvardera korsarmen sitter en bröstbild af ett helgon. Sjelfva korset har dessutom en mängd prydnader af stjernor och små ovala eller runda fördjupningar, uti hvar och en af hvilka är insatt en röd klut, som täckes af en bit Marienglas. En dylik prydnad förvaras ock i tvänne små dosor, som nedhänga i kedjor från korsarmarna. Krucifixet är 1 aln högt och anses tillhöra christendomens första tider i Norden.

Det synes som denna socken under hednatiden varit ett obebodt skogssnår, emedan här förekomma högst få fornlemningar från den tiden. Man finner endast en mångtydig figur, inhuggen i ett berg på Röds egor, samt några griftrör i Stumperöds utmark och traditionen om en forntida befästning på Slottsberget å Hästhagens skog. Ett par rubbade grifthögar finnas ock vid Skedklefven, ett till utseendet rysligt fjellbrott på socknens gräns emot Tose, och under detsamma ligga några sandåsar. Adress: Uddevalla.

Berg, en socken i Westerås län och Snäfringe härad, vester om Kolbäcksån och genomdragen af Strömsholms kanal, har en areal af 11,548 tunnland, hvaraf endast 35 äro kärr och sjöar.

Södra delen, som ligger kring nedra loppet af ett till Kolbäcks-ån gående vattendrag, är jemn och tämligen bördig; den öfriga delen utgöres dels af Bredmossen, i öster nära till ån, men skiljd derifrån genom Kolbäcks-åsen, i vester af låg berg- och skogsmark, så att skogsbruk och ängsskötsel utgöra sockuens näringsgrenar tillika med åkerbruket. Socknen innefattar $23^5/_8$ mantal och hade 1810 742, 1846 789, men 1856 848 invånare. Socknen har fast folkskola, med 1 examinerad lärare, och år 1856 undervisades i skolan 36 gossar och 30 flickor, medan 1 gosse bivistade allmänt läroverk, och 23 gossar samt 35 flickor undervisades i hemmet; sålunda inalles 60 gossar och 65 flickor. — Berg förekommer på 1300-talet, och en kyrkoherde derstädes är känd från denna tid; kapellaner hafva funnits i socknen från 1619 till 1826, då kapellanstjensten indrogs. Pastoratet är konsistorielt af 3:dje klassen i Munktorps kontrakt af Westerås stift. Kyrkan, $2^1/_4$ mil från Westerås, $1^1/_2$ mil från Köping, är gammal. — Nära prestgården visas lemningar af en forntida borg. Ingen betydligare egendom, mer än Åsby, nära Strömsholms kanal, som för det mesta haft samma egare med Trångforss bruk i Kolbäck. Adress: Strömsholm.

Berg, en socken i Wadsbo härad af Mariestads län, har, jemte annexet Lerdala, en areal af 10,785 tunnland, af hvilka 750 äro sjöar och kärr. Sjöarna Lången och Wallersjön ligga här i socknen. Marken är bergaktig i anseende till läget vid Billingens fot. På skog är brist. Rådande jordmånen är för det mesta sandblandad svartmylla, ehuru mycket stenbunden. Hufvudnäringen är åkerbruk. Socknen innehåller $34^1/_2$ mantal och tillsammans med annexerna $68^7/_8$ förmedl. mantal. Folkmängden var 1810 763, 1840 1,147 och 1856 1,331 invånare. Bergs socken har fast folkskola, med 1 examinerad lärare. År 1856 besöktes skolan af 28 gossar och 20 flickor; dessutom undervisades 2 gossar i allmänt läroverk, 1 flicka i enskild läroanstalt samt 30 gossar och 35 flickor hemma; tillsammans 60 gossar och 56 flickor. Således inalles 116 skolbarn. — Berg, modersocken, utgör, tillika med annexerna Lerdala, Timmersdala och Böja, ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen, tillhörande Billings kontrakt af Skara stift. Kyrkan, belägen $2^1/_2$ mil från Skara och Mariestad, $1^1/_4$ mil från Sköfde, är byggd af sten 1774, då vid den gamla kyrkans nedrifning 14 små silfvermynt hittades i en mur. — På rusthållet Orresäters östra gärde finnes en forntida grift. Biskop Laurentius III i Skara är född här i socknen. Adress: Mariestad.

Berg, en socken i Norrvidinge härad af Wexiö län, har en areal af 13,703 tunnland, af hvilka 1,379 äro sjöar och kärr. I socknen finnas 11 sjöar: Stråkern, den största, 1 mil lång, Lången $^3/_4$ mil, Ledje, Bergs, Östra och Södra, samt 6 småsjöar. Flera af dessa hafva jernmalm på botten. Juletorps å flyter genom socknen; den kommer från Hagsjö och går genom Tjureda och Ormesberga socknar ned i Helgasjön. Marken är i allmänhet bergig. Jordmånen består i öster och söder af svag svartmylla; men i vester och norr besväras den af en svårkuflig bergsyra. Hufvudnäringar äro åkerbruk, bokapsskötsel och någon väfnadsindustri. Socknen innehåller $41^1/_4$ mant., hvaraf $23^2/_3$ skatte, 2 krono och $15^7/_{12}$ frälse, samt tillsammans med annexet Ormesberga $51^5/_8$ förmedl. mant. Folkmängden var 1810 1,022 och 1856 1,295, tillhopa med annexet 1,690 personer. Socknen har ambulator. folkskola med 1 examin. lärare; skolan besöktes 1856 af 73 gossar och 75 flickor; 8 gossar och 10 flickor undervisades enskildt, 6 gossar och 7 flickor i hemmet; inalles 87 gossar och 92 flickor. Läserotarne äro 4, och flera af socknens qvinnor idka med framgång enskild undervisning. — Berg, moderförsamling, är, jemte Ormesberga annex, ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen i Norrvidinge kontrakt af Wexiö stift. Kyrkan, belägen $2^1/_2$ mil norr om Wexiö, är, utom torn och sakristia, $48^1/_2$ alnar lång och 28 alnar bred. Tornet med lykta är 55 alnar högt. Grunden till

kyrkan lades 1828; hon blef fullbordad 1831 och invigd 1835. I gamla kyrkan voro epitafier öfver Fr. Zinckler och hans fru, Johanna Suderlandia (Adl. Matr. kallar henne Margar. Williams), Hans Bergman, död 1705, och fänrik N. A. Eketrä, död 1782. Hans exc. grefve J. H. Tavast, död 1841, har sitt vapen uppsatt i kyrkan, dit han äfven skänkt en silfverkalk med patén, starkt förgyllda. Betydligare gårdar äro Berg och Rösås. Adress: Wexiö.

Berg, en sätesgård i Bergs socken och Norrvidinge härad af Wexiö län, har en vacker belägenhet vid Bergssjön. Berg är ett urgammalt herregods och har länge varit säteri. Den första kände egaren var Petrus Byærg, som egde flera gårdar och var troligen af adlig börd; han var tillika kyrkoherde i Bergs församling 1273. Derefter finnas inga kända egare till början af 1600-talet, då gården troligen var delad mellan flera. I drottning Christinas tid kom gården till landshöfdingen i Tio härad, Bengt Bagge till Berga, som bebyggde gården till herresäte. Sedan egdes af Bengt Stensson, Johanna Nilsdotter Hult, Susanna Thomsdotter och befallningsman H. Joensson endast delar i gården. Derefter innehade i första hälften af 1600-talet öfverste Frans Zinckler egendomen. Han blef introducerad Svensk adelsman 1649 och var stamfader för de namnkunniga bröderna, riksrådet grefve Fr. Sinclair och majoren Malcolm Sinclair, hvars visa ännu sjunges. I kon. Carl XI:s tid egdes Berg af regimentsqvartermästaren J. Gyllenstyng, adlad 1647, och sedan af fru Anna Lindegren, född Sjöblad, vid år 1680, friherrinnan Brita Kruus vid år 1700, häradshöfdingen Hans Berghman till Öjehult och Grimarp, död 1705, tullförvaltaren A. Bomerstin och A. C. v. Laurin. Derefter kom Berg dels genom arf, dels genom köp till kapiten Jöran Bexel, hvars arfvingar voro häraf egare 1770, sedan 1777 till sedermera öfverjägmästaren C. F. Berghman och 1790 till öfverjägmästaren W. Silfversparre, som flyttade mangården till dess nuvarande plats och der uppbyggde det ännu qvarstående karaktershuset. Öfverstelöjtnanten Otto Magnus Braun, som tillbyggde huset 1799, egde gården sedan och efter honom brukspatron Wilh. Sundblad, med Kgl. Maj:ts tillstånd, från 1803 till 1823. Berg kom sistnämnde år till hans exc. grefve J. H. Tavast, död 1841, då kapiten Ferdinand Gyllensvärd blef deraf egare.

Godset består af 1 ½ mantal frälsesäteri och 2 mant. säteri-rusthåll i sambruk och har 15 torp, 1 mjöl- och 1 sågqvarn; underlydande äro 1 ¼ mantal kronoskatte och frälseräntor af 1 ¼ mantal. Bergs sätesgård, som under sednare egarne blifvit till hög grad förbättrad och förskönad, räknas nu bland de vackraste inom länet. Utom det, att den naturliga belägenheten är intagande, har äfven konsten gjort mycket för det tillstånd, hvari gården nu befinnes. Mangårdsbyggningen, om två våningar, och de öfriga byggnaderna derinvid äro ganska smakfulla. Så äro äfven trädgården och de i sednare tider anlagda 2:ne parkerna. Den ena parken, om 3 tunnland, ligger vid gården, och den andra, om 6 tunnland, är anlagd på en midtför gården liggande vacker holme i Bergsjön. Denna holme kallas Slättö, och, enligt sägnen, har en jungfru Ana här haft sin bostad; jerndörren till hennes kammare skall nu vara sakristiedörr i Bergs sockenkyrka.

Berg, en socken i Jemtlands Södra fögderi af Östersunds län, har en areal, jemte annexernas, af 451,471 tunnland, hvaraf dock 42,000 äro sjöar och kärr. Storsjön, med en vik, ligger vid gränsen, Näkten sträcker sig från Näs och Hackås socknar till denna sjö, och dessutom har socknen smärre sjöar, såsom Qvarn- och Bergs-sjön samt Hålan m. fl. Socknen omslutes af berg, särdeles i vester, der vidsträckta fjällberg möta, och i öster af höjder. Hofverberget här i socknen är, utom fjällen, det högsta och äfven det märkvärdigaste, så att man icke bör underlåta att nämna några ord om detsamma. Det omgifves på alla sidor af Storsjöns vatten, utom på den södra, der en mosse eller myr af ¼ mil är belägen imellan Storsjöns östra och vestra vikar, och

har således intet samband med någon annan höjd. Öfverst på berget, vid vårdkasen, synas i klar luft 18 kyrkor. På en der upprest stock läsas de inskurna orden: *Per ardua ad astra.* Igenom norra delen af berget går ifrån öster till vester, nästan ned till bergets fot å vestra sidan, en spricka till några alnars bredd på somliga ställen. Der denna är djupast, ses ingen botten, utan mörka djupet, som man tror räcka ned till sjelfva sjöns vattenbryn; och hålla bönderna före, att denna springa blifvit öppnad vid Christi död, då hällebergen remnade. Den kallas eljest *Storspringan.* Berget håller vid foten ungefärligen 1 mil i omkrets. Ofvanpå växer skog, på några ställen tjenlig till timmer, som, der berget är brant, nedstörtas eller vältas utföre. Här uppe betas äfven boskap. En liten myr är öfverst på berget norrut, och deri ligger en liten tjärn eller träsk, som, med undantag af vintertiden, beständigt har vatten. — Marken uti inre delen af socknen är mer bergaktig än jemn. Jordmånen består i allmänhet af sandblandad lera. Skog finnes långt öfver behofvet. Hufvudnäringar äro åkerbruk och boskapsskötsel; binäringar äro fiske och fogelfångst. Socknen bestod i slutet af förra århundradet af 35$^4/_9$ mantal, hvaraf 4$^2/_9$ krono och 31$^2/_9$ skatte, nu af 36$^1/_3$ mantal, och hade år 1750 873, 1810 1,030, 1840 1,695 och 1856 med annexerna 1,952 invån. — Socknarne hafva fast folkskola, med 1 examinerad lärare. År 1856 besöktes skolan af 24 gossar och 13 flickor; 132 gossar och 147 flickor erhöllo undervisning hemma; tillsammans 156 gossar och 160 flickor. Således uppgår antalet skolbarn till 316. — Berg, modersocken, jemte annexerna Klöfsjö och Rätan samt Åsans kapellförsamling, utgöra tillsammans ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen i Jemtlands Södra kontrakt af Hernösands stift. Kyrkan, belägen 4$^3/_4$ mil från Östersund, vid ändan af Storsjöns södra vik, är mycket gammal, byggd af sten. Åsans kapell, beläget vid Ljunge elf, 2 mil från moderkyrkan, blef uppbygdt till der boende allmoges beqvämlighet, i anseende till svår kyrkoväg, och invigdt 1764. Inga fornlemningar eller betydligare egendomar finnas inom socknen. Adress: Östersund.

Berg. Säteri på Dal, i Nordals härad och Holm socken af Elfsborgs län, anses som det äldsta säteriet i provinsen, så framt ej Nordkärr och Wettungen i detta hänseende göra detsamma företrädet stridigt. Gården egdes 1416 af Sven Niklisson Stake af vapen och sedan af hans efterkommande, minst i 250 år. Bland gårdens ytterligare egare märkas Gustaf Carlsson (1684), som 1690 sålde gården till välborne Johan Reuter för 3,800 »in specie», — kornetten Svinhufvud 1767, — friherre von Scheding, — frih. Axel Ribbing 1801, — majoren och riddaren Erik Flach, som den 4 April 1820 sålde Berg, Hassle, Markustorp, Sapphult, Holm, Österråda, Södra Östanå och Söderbyn för 80,000 rdr bko till konung Carl XIV Johan. H. M. konung Oscar blef 1844 egare af gården, som sedan försåldes och nu innehafves af bönder. — Bergs säteri utgör 1 mantal; af de derunder lydande gårdar, som köptes af konung Carl Johan, äro Hassle $^1/_4$, Markustorp $^1/_8$ och Sapphult $^1/_8$ hemman rå och rör, Holm 1 mantal frälse, Österråda 1 mantal frälse och Södra Östanå $^3/_4$ mantal frälse, fordom tillhörigt Wadstena kloster. Söderbyn är $^1/_4$ mantal frälse.

Berg. Kronålfiske på Dal, i Wedbo härad och Töftedala socken af Elfsborgs län, försåldes 1851 till skatte mot en årlig ränta af 7 rdr 5 sk. bko.

Berg eller **Majoreberg.** Majorsboställe i Bohuslän, Herrestad socken och Lane härad, består af 1 mantal med vidsträckta egor och bördig jordmån. Bostället har en viss märkvärdighet deraf, att det var det första hemman i Norra Bohuslän, der bruket att träda jorden till höstsäde infördes; denna reform vidtogs omkring 1770 af dåvarande majoren, sedermera öfversten Werner Tranefelt, olyckligt ryktbar genom 1788 års krigshändelser.

Berg. Gästgifvaregård vid strandvägen och socknekyrkan i Hamrånge

socken af Gestrikland och Gefleborgs län; skjutsar till:

Stråtjära, n. n. v.	$2\frac{7}{8}$	mil.
Sundbro, v. s. v.	2	»
Trödje, s. v.	$1\frac{3}{4}$	»

Berg. Gästgifvaregård i Bjurbäcks socken, Wartofta härad och Skaraborgs län; skjutsar till:

Gullered	$2\frac{7}{8}$	mil.
Ledhestra	$1\frac{5}{8}$	»
Mättäng	$1\frac{7}{8}$	»
Vestra Kjerr	$\frac{3}{4}$	»

Berg och **Torp.** Gästgifvaregård på Wermlands-näset. Dessa tvänne byar, som ligga i skifteslag på ömse sidor om landsvägen, ansvara för gästnings- och skjutsbestyret skiftevis med hvarandra; skjutsa till:

Ekenäs, s. o.	$1\frac{1}{4}$	mil.
Råglanda, n. v.	$1\frac{1}{2}$	»

Berg, *Öfra* och *Nedra.* Jernbruk i Thorsåkers socken af Gefleborgs län, hafva hvartdera en ofri härd och det förra 317, det sednare 379 sk℔ 15 l℔ privilegieradt smide. Hammarskatten för Öfra Berg är 3 sk℔ 3 l℔ 8 ℔, för Nedra Berg 3 sk℔ 15 l℔ 19 ℔.

Berga, en socken i Skaraborgs län, Wadsbo härad och Norra Wadsbo kontrakt, ½ mil o. n. o. från Mariestad vid Wenern, innefattar 14½ mantal och utgör annex till Hassle patronela pastorat, som består af Hassle, Berga och Färe, jemte Enåsa kapell. Patronatsrätten tillhör säterierna Börstorp i Hassle och Säby i Berga socken. Hela pastoratet har 2,181 invånare, af hvilka omkring 400 komma på Berga ensamt. Kyrkan har orgelverk och torn med 2 klockor; tiden för hennes uppbyggande är okänd; öfver kyrkporten står Possevapnet hugget i sten. Utom Säby ligger i Berga ett litet säteri, Ingarud. Se vidare Hassle. Adress: Mariestad.

Berga, en socken i Sunnerbo härad af Wexiö län, har 47,142 tunnlands areal, hvaraf 3,580 äro sjöar och kärr, samt är 2½ mil lång och 1½ mil bred. Utom Bolmen, Furen och Widöstern finnas här flera smärre sjöar. Laga-ån flyter genom socknen. Rådande jordmånen är sand, dock finnes äfven lerblandning samt mylljord. På skog är brist. Åkerbruk och boskapsskötsel samt något fiske äro hufvudnäringarne. Socknen innehåller 71¾ mantal och hade 1810 1,883, 1840 2,730 och 1856 3,172 invånare. Socknen har ambulatorisk skola, med 2 examinerade lärare. År 1856 besökte 177 gossar och 185 flickor skolan; dessutom undervisades 20 gossar och 21 flickor hemma; summa 197 gossar och 206 flickor eller inalles 403 skolbarn. — Berga är annex till Hvittaryds konsistoriela pastorat, tillhörande Sunnerbo kontrakt af Wexiö stift. Kyrkan, belägen 4¾ mil vester från Wexiö, är byggd af sten åren 1819—1821, invändigt 55 alnar lång, 25 alnar bred och har 12 alnars hög mur. Tornet, 10 alnar i qvadrat, har 30 alnars hög mur. Troligen blir Berga modersocken; här hållas nu profpredikningar och val i stället för i nuvarande moderkyrkan. — Hemmanen vid Berga kyrka och Laga å fingo stadsprivilegier af konung Magnus Ladulås år 1279. Till inrikes handelns vidare befordran i Småland, gaf konungen biskop Henrik i Linköping samma år tillstånd att upprätta en marknadsplats på dess gård *Birka* i Berga eller *Birgom* i Finnveden, med tillägg, att, som byn var belägen på biskopens egen grund, skulle alla kungliga rättigheter från samma by framdeles i alla tider tillhöra biskop Henrik och hans efterträdare i embetet. — Vid riksdagen 1823 väcktes fråga om en stads anläggande härstädes. — Sedan Danska konungen Erik, under inbördes kriget mellan konung Birger Månsson och hans bröder, med sin krigshär framryckt till Ljungby, slöts vid Berga kyrka d. 1 Maj 1308 ett stillestånd mellan konung Erik och Danska riket samt hertigarne Erik och Waldemar, som skulle räcka till den 8 September 1309, då fred uppgjordes imellan konung Birger Månsson och hans bröder. — Många minnesmärken förekomma i denna socken. Runstenar uppgifvas följande: i kyrkdörren en med inskrift: *Vivikr . risti . kumlþ - - - taþir Aklonti,* och vid nya kyrkobygg-

naden inlades i muren 4 stycken, som förut stått i gamla kyrkan vid läktaren med skriften vänd inåt kyrkan. Äfven uppgifvas två runstenar på Trosslöfs egor i en bro samt vid Ingelstadsqvarnen vid Laga å. — Slätten och trakten häromkring äro uppfyllda af kummel och hällar; deribland märkas Jätteplatsen, Kalfvakullen, Elfvarör, Kycklingehönan, Resestenarna m. fl., samt några famnar från sjön en fornlemningsplats, utmärkt genom en prydlig anläggning. — I trakten äro ännu flera benämningar bibehållna efter ett gammalt konungasäte, såsom *Kongsängen*, *Kongsladan*, *Kongsmaden* och *Kongsstigen*. — År 1542, Allhelgonadag, hade Nils Dacke utsatt ett möte vid Berga med Westbo, Östbo, Sunnerbo, Wista och Tveta härader samt Jönköpings stad, för att underrätta sig om hvad bistånd han hade att förvänta. Han skickade äfven samma dag några af sina underanförare med 200 man dit ned; men allmogen svarade, att de ville hålla sig stilla och ingalunda fullgöra hans befallningar. Dessa härader förenade sig äfven om att utrota alla dem, som ville röfva och stjäla. Dackens folk måste således med samma svar begifva sig åter in i Wärend. — Betydligare egendomar äro *Ingelstad* och *Yxkullsund*, hvilka beskrifvas under sina namn; den sednare märkes i synnerhet för sina minnesmärken. Adress: Ljungby.

Berga, en by i Skå socken, Färentuna härad af Stockholms län. Denna by är märkvärdig derföre, att Sveriges äldsta slägter, såsom Folkunge, Engel, Läma m. fl., hafva på 1200-talet egt hemman härstädes. Hertig Bengt Folkunge, Birger Jarls son, pantsatte år 1277 sin gård *Berghir* till Uppsala domkyrka för lånta 400 mark, med vilkor, att han och hans broder, konung Magnus, skulle ega rättighet att emot denna summas återbetalande återfå gården. År 1296 testamenterade kaniken i Uppsala, Carl Erlandsson (Engel), sin gård *Byergaar* till Predikarebröderna i Sigtuna, med vilkor, att hans arfvingar efter hans död skulle, efter laga värdering, återköpa gården. Den förres frände, riksrådet Johan Engel, sålde år 1293 sin andel i *Bierghum i Færingø* för utbetalning af en skuld, uppgående till 80 mark, och han bortbytte samma år till erkebiskopen Nils Allesson jord i *Bierghum i Færingø* mot jord i Garns och Skånilla socknar i Uppland, hvarå lagfart togs vid Färingsö häradsting. Slutligen medgaf riksrådet Magnus Gregersson (Läma) år 1302 erkebiskop Nils Allesson rättighet att efter godtfinnande anordna om hans hemman i *Bergum* i Färingatuna, hvilket gods hans son Peder ärft efter Carl Erlandsson (Engel). Detta är ett exempel på egendomarnas täta aflåtanden på ett eller annat sätt under 1200-talet.

Berga, ett frälse-säteri i Vester-Hanninge socken, Sotholms härad af Stockholms län. Den första kända egaren af gården var en Gierss 1669, Ulfsparre 1670 och Ehrenhjelm 1686. Sedan kom gården till Törnflycht, på 1700-talet åter till Ehrenhjelm 1722, Colling 1735, Flach 1740, Aulævill 1772, derefter kommerserådet Ljunggren, direktör Zethelius och handlanden A. Tydén. Godset består af 2 mantal frälse-säteri med 5 mantal underlydande, qvarn och såg.

Berga, en gård i Ösmo socken och Sotholms härad af Stockholms län. Anders Bååt förordnade i sitt testamente 1291, att *Biærgær*, jemte Säby, skulle användas till omkostnaderna för uppresandet af hans grafvård i Strengnäs domkyrka. Wolmar Yxkull erhöll frälserätt på detta skattehemman 1611. För närvarande eges 1/4 mant. af Nils Jonsson, 1/4 af Adlercreutz.

Berga, ett frälse-säteri om 1 mantal i Ununge socken och Närdinghundra härad af Stockholms län, är ett urgammalt gods, som tillhört Bagge-slägtens förfäder. Denna slägts stamfader var norrmannen Peder, som inkommit till Sverige i början af 1400-talet och skall hafva egt Berga, som efter honom tillhörde hans afkomlingar, son efter far, till hans sonsons son, Peder Nilsson, hvilken man vet egde gården genom arf. Han förde Forstena-slägtens vapen; men hans son Måns, som blef adlad 1517,

kallade sig Bagge. Hans efterkommande hafva sedan skrifvit sig till Berga, äfven sedan gården gick ur slägten. Bengt Bagge, troligen Peders son, fick derefter Berga; men i följd af förräderi mot konung Johan III blef han halshuggen, och hans gods, deribland Berga, hemföll till kronan och donerades den 20 Mars 1577 till konung Johan III:s naturliga son, Julius Gyllenhjelm, tillika med en mängd hemman i Ununge, Bladåker, Edsbro, Knutby, Faringe, Almunge och Carlskyrka socknar, alla belägna i Stockholms län. Sedermera återfick Bengt Bagges enka Berga för lifstiden, enligt Kongl. brefvet den 31 December 1584; men hon hade icke länge gården, emedan Erik Tönnesson Tott tillbytte sig 1588 Berga och Skebo af kronan mot Lilla Benhammar i Wada socken. Om Totts arfvingar sedermera innehade Berga, är okändt; men Carl von Lockwin till Berga egde gården 1648; han dog år 1653. Fru Anna Ekorn egde sedan densamma från 1664 till 1675. År 1685 egde öfverstelöjtnanten Otto von Rosen Berga, och hans arfvingar innehade det ännu år 1722. Berga kom sedan till Skebo; men bortbyttes 1737 af kommerserådet Nordencrantz till kornetten Lars Willsdorff emot annat gods i Uppland. Hans måg, ryttmästaren Alex. M. Svedenhjelm, var sedan i besittning af Berga och sålde det till lagmannen Carl Engelcrantz, som åter afyttrade gården till kammarjunkaren Per Cederfelt. Denne sålde gården till direktören Elias von Langenberg och dess fru, Margareta Rothstein, hvilka öfverlemnade den 1795 till sin dotter, Charlotta, som blef gift med kommerserådet C. Arfvedsson.

Berga, en gård i Högsby socken och Handbörds härad af Calmar län, består af 2¼ mantal, hvaraf 1 är urgammalt frälse-säteri och 1¼ frälse. Gården har en skön belägenhet i Emma-ådalen, ¼ mil från sockenkyrkan. Den blef tidigt klostergods, ty år 1299 donerades densamma, med en mängd andra hemman, till nunneklostret i Calmar af dettas första priorinna, fru Margareta Göstafsdotter. Genom Westerås recess 1527 indrogs Berga till kronan och upptages redan i 1540 års eller första jordeboken; men år 1639 såldes det till landshöfdingen öfver Wexiö län, Bengt Bagge, jemte underlydande hemman, för 5,618 rdr, hvilket köp ytterligare stadfästes af drottning Christina år 1654. Nu kommer man i bryderi, huruvida slägten Bagge egde detta Berga eller gården af samma namn i Ununge socken i Närdinghundra härad af Stockholms län. I den sednast tillökade upplagan af E. Tunelds »Geographi öfver Konungariket Sverige» upptagas bägge dessa gårdar Berga såsom tillhöriga slägten Bagge ända från stamfadern Peder från Norge vid början af 1400-talet till ofvannämnde Måns Pedersson, som adlades Bagge 1517. Derefter nämnes landshöfdingen i Wexiö, Bengt Persson Bagge, som egare af det Småländska Berga, och efter hans död 1660 hans sons enka, Elsa Ebba Fleming. Deremot nämnes som egare till Uppländska Berga, efter Måns Pedersson, Bengt Bagge till Berga, som i Johan III:s tid blef halshuggen för förräderi, då Berga indrogs till kronan, men donerades till konung Johans naturliga son, Julius Gyllenhjelm, tillika med en mängd hemman i Ununge, Bladåker, Edsbo, Knutby m. fl. socknar i Uppland. Huru skall detta förstås? Det är kanske ett misstag om endera af gårdarna Berga; men det tyckes icke så vara åtminstone med Berga i Uppland; ty med detta följa många andra der i trakten belägna hemman i samma donationsbref. Imellertid få vi återvända till beskrifningen om Berga i Småland. Efter ofvannämnde landshöfding Bengt Bagges död 1660 kom hans sons, hofmarskalken Per Bagges enka, Elsa Ebba Fleming, till gården, men sålde den, med underliggande ströhemman i Handbörds, Stranda och Aspelands härader, den 17 Januari 1715 till brukspatron Isak de Besche, hvilken efter några år åter sålde gården till sin måg, kapten Johan von Gerdten. År 1747 var godset intecknadt i Banken för ett penningelån, som sistnämnde egares enka der gjort, och följande året sålde hon det till hofmarskalken Broman för 45,000 plåtar. Han sålde det åter till sin broder, kammarherren

Isr. Broman, och dennes dotter, Hedv. Ulrika Broman, till majoren F. Åkerhjelm år 1754. Berga försåldes från honom å banko-auktion 1759 och inropades af statssekreteraren friherre P. F. von Hegardt, som dog barnlös 1780. Hans enka, A. Regina Horn, innehade sedan godset, och efter henne ärfdes det af hennes mans systersöner, majoren H. O. af Harmens och häradshöfdingen G. Harmens. Berga tillhörde 1831 den förstnämndes son, kammarherren C. H. af Harmens, och eges nu af dennes arftagare. — Gården är bebyggd med en tvåvåningars karaktersbyggning af trä; på vestra sidan är en stor och smakfullt anlagd trädgård. Under godset lyder Fredriksfors jernbruk med Hornsö masugn.

Berga, ett frälse-säteri i Åkers socken och härad af Nyköpings län, är beläget vid en å, som kommer från Mörtsjön, går genom Lenna-sjön och utfaller i Wisnaren. Berga donerades med säterifrihet 1649 åt biskop Johannes Matthiæ i Strengnäs, som byggde en spikhammare i den då raserade qvarnens ställe. Gården reducerades sedan, men utbyttes 1699 (1669?) af biskopens måg, vice presidenten P. Franc, och egdes sedermera af dess arfvingar, hvaribland erkebiskop Steuchius, tills den år 1770 såldes af en Franc till en Tranefeldt och af denne 1772 till grosshandlaren J. D. Wahrendorff, egare af Åkers styckebruk, hvartill densamma ännu hör. Vid Berga har legat Åkers pappersbruk, anlagdt af Brochenius 1664, »kronan behållet» 1686, jemte »Klickhammaren»; den sednare är längesedan ödelagd; pappersbruket är nedlagdt i sednare tider. — Berga består af 2¼ mantal frälse-säteri, med qvarn, såg och tegelbruk, samt 1 mantal frälse, 1¾ skatte under eget bruk; underlydande ⅛ mantal frälse, 1¾ skatte och 15 torp. — Gården har en vacker belägenhet vid ofvannämnde å, som här faller utför en sluttande bergshöjd och slingrar sig fram mellan buskar och de små holmar den tillskapat. På den sidan af fallet, vid hvilken mangården är belägen, har man på den ganska branta bergsluttningen anlagt en park, med mångfaldiga gångar, grottor, och djupast i dalen broar mellan små holmar, hvilka äro försedda med lusthus och bänkar.

Berga. Gods i Tuna socken af Jönåkers härad och Nyköpings län, 2 mantal säteri, underlydande 4 mantal, har varit krono, men donerades 1626 till M. Kock, köptes till frälse 1638 och 1642 af riksrådet Er. Ryning och har sedermera tillhört åtskilliga egare, deribland riksrådet Fr. Ulr. Sparre (1788), hans son F. A. U. Sparre, Johan af Zellén (1823), dennes enka och son, samt öfvergick 1851 till öfverste A. Ammilon.

Berga. Ett mantal säteri uti Thorbjörntorps socken af Gudhems härad, tillhörde på 1750-talet friherrliga ätten Alströmer och hade ett schäferi för Angora-getter.

Berga. Gästgifvaregård uti Öster-Hanninge socken och Sotholms härad af Stockholms län; skjutsar till:

Dalarö	1¾	mil.
Forss	1	»
Länna	1	»

Bergagården *(Svinaberga).* Gästgifvaregård uti Pjetteryd socken och Sunnerbo härad af Kronobergs län; skjutsar till:

Bockaboda	2⅛	mil.
Elmhult	1¼	»
Ifla	1 5/16	»
Ryd	1	»

Berga- eller Snapperuds-ån. Å på Dal (i Dalsland), uppkommer i Buvattnet (en liten sjö i norra ändan af Mo socken och vestra delen af Kila samt östra delen af Svanskogs socknar), rinner i Haserås-sjön och faller ut i Åmålsviken. Gör 3 fall vid Kasenberg, ett vid Låbyn och ett vid Wassbotten.

Berga Åtting. Med detta namn betecknades fordom Östbo och Westbo härader af Jönköpings län samt af Kronobergs län Sunnerbo härad, tillika med Hvitaryd socken och dess annexer Dörarp och Berga.

Bergane. Skattehemman i Hesselskogs socken af Tössbo härad på Dal (Elfsborgs län), märkeligt genom den s. k. »kloke karlen Anders Andersson i Bergane», som till många sjukas afsaknad dog den 26 September 1808, 73 år gammal. Uti sin »Beskrifning öfver Grefskapet Dal» berättar Lignell om honom följande: »Med skäl kan han räknas bland namnkunnige Svenske män, då hans namn, hans siare- och läkareförmåga voro kända både när och fjerran. Då han rådfrågades genom budskickning, borde ett kläde eller annan klädespersedel från den sjuke medhafvas. Denna likasom vägde han i handen och derunder utrönte sjukdomens beskaffenhet. Gaf derpå några droppar i en flaska eller andra medel att användas, med hvilka han alltid var försedd. Tron på hans läkemedel var hos en och annan så stark, att, blott man fick se och taga uti flaskan, kändes lindring. Sådant hände väl sällan; men när det en gång skett och blifvit bekant, var undergörarens rykte stadgadt. Läkare-arfvodet och apotheksräkningen tillhopa kostade endast en plåt, det är 16 sk. riksgälds. Få dagar förflöto, då icke denna lilla summa inkasserades; stundom mottogs den flera gånger på dagen. Han kunde äfven tillrättaskaffa stulet gods och upptäcka tjufven. Så trodde äfven tjufvarne, hvarföre desse, när bekant blef, att den kloka karlen blifvit rådfrågad, hellre i hemlighet återburo det stulna än blottställde sig för följderna af hans förmenta tillgöranden. Han skall hafva erhållit sin öfvernaturliga kraft och siareblick på följande sätt: I sina ynglinga-år var han en dag i skogen att uppsöka hästarna. Gick länge fruktlöst, blef trött, lade sig på ett berg och somnade. Han väcktes af en hvit orm, som rann honom öfver ansigtet. Stod upp och visste nu genast, hvar hästarne voro, gick dit och fann dem. Efter den stunden visste han hvarjehanda, som ingen annan dödlig förstod. Skall äfven haft svartkonstboken, hvilken rådfrågades i kinkigare fall. Både han och hans hustru berömdes för gladt lynne, gästvänlighet och godhet.»

Bergbacka. Gästgifvaregård i Bergsjö socken af Norra Helsingland och Gefleborgs län; skjutsar till:

Bergje, s. s. o.	$1\frac{1}{2}$	mil.
Bringsta, o. s. o.	$1\frac{1}{2}$	»
Friggesund, s. v.	$3\frac{1}{2}$	»
Gryttje, n. o.	$1\frac{3}{4}$	»

Berghem, en socken i Marks härad af Wenersborgs län, har en areal af 5,832 tunnland, af hvilka 420 äro sjöar och kärr. Marken är mer jemn än bergaktig, och rådande jordmånen är sand. Flera hemman hafva hjelplig skog, många ingen. Hufvudnäringen är åkerbruk. Socknen består af $24\frac{7}{8}$ mantal och tillsammans med annexet af $43\frac{1}{6}$ förmedlade mant. Folkmängden uppgick 1810 till 751, 1840 till 1,108 och 1856 till 1,503, tillika med annexet till 2,895 personer. Socknen har fast skola med en examinerad lärare; i skolan undervisades 1856 50 gossar och 55 flickor, i hemmet 35 gossar och 50 flickor. — Berghem, modersocken, jemte annexet Hajom, utgör ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen, tillhörande Marks och Bollebygds kontrakt af Göteborgs stift. Kyrkan, belägen $3\frac{1}{2}$ mil från Borås och $5\frac{1}{4}$ mil från Göteborg, är byggd af sten, af okänd ålder; hon tillbyggdes 1792 och 1826. — I Wiska-ån här i socknen skedde natten till d. 5 Mars 1708 ett stort jordras, att ån till $\frac{1}{3}$ mil blef uppfylld, och en stark uppdämning, lik en insjö, föranleddes. År 1714 skedde äfven der ett slikt jordras, då hela häradet måste arbeta på åns öppnande. Adress: Borås.

Bergje. Gästgifvaregård i Ilsbo socken af Norra Helsingland och Gefleborgs län, strax norr om sockenkyrkan; skjutsar till:

Bergbacka, n. n. v.	$1\frac{1}{2}$	mil.
Bringsta, n. o.	$1\frac{1}{2}$	»
Hudiksvalls stad, s. s. o. .	$1\frac{3}{4}$	»
Malsta, o. s. o.	$1\frac{1}{4}$	»
Sanna, s. s. o.	$1\frac{1}{2}$	»
Åkre, s. o.	$1\frac{5}{8}$	»

Bergjum, en socken i Wätle härad af Wenersborgs län, har en areal af 13,029 tunnl., hvaraf 1,225 äro sjöar

och kärr. Marken är bergaktig. Rådande jordmånen är lera och mylljord. På skog är brist, hvarföre torf begagnas i stället. Åkerbruk är förnämsta näringsgrenen. Socknen består af 25 $\frac{1}{4}$ mantal samt hade 1810 783 och 1840 1,065 invånare, hvilkas antal 1856 uppgick till 1,141. Socknen har fast skola med 1 examin. lärare, som 1856 undervisade 23 gossar och 18 flickor, medan 94 gossar och 80 flickor undervisades i hemmet. — Bergjum är annex till Lundby regala pastorat i Norra kontraktet af Göteborgs stifts domprosteri. Kyrkan är först byggd 1755 och ombyggdes af sten år 1775. — I denna socken förtjenar anmärkas den s. k. Alströmerska landsvägen mellan Göteborg, gästgifvaregården Lerum och Alingsås, af $\frac{3}{8}$ mils längd, hvilken kanslirådet friherre Claës Alströmer började låta anlägga 1777, och hvartill äfven kommerserådet Christ. Arfvidsson samt direktörerna Jak. von Utfall och Joh. Alströmer bidragit med betydlig kostnad. Nyttan af denna väg är ovärderlig. Adress: Göteborg och Lerum.

Bergqvara, ett frälse-säteri i Bergunda socken och Kinnevalds härad af Wexiö län, har vacker belägenhet nära vid sjön af samma namn. Godset består af 5 mantal säteri och 29 underlydande mantal, de flesta i Bergunda och några i Öjaby socken, och anses det för den största sätesgården i Wexiö län. Namnet skrefs fordom något olika; ty gården kallades än *Birkevad* (i Sophia Brahes slägtbok), *Bergevara* och *Bergvet*, än *Barqvist* och *Birquet* (utländningen C. de Mornai's stafningssätt). Bergqvara, som blef det bestående namnet, är ett urgammalt herresäte, hvilket tillhört flera af de äldsta Svenska slägterna. Anläggaren af denna sätesgård kan ej med säkerhet uppgifvas. Man har gissat, att Småländska herremannen Gunnar Gröpe varit den första egaren till Bergqvara, såsom en förment stamfader för den gamla Trolle-slägten; men detta är alldeles obestyrkt, icke ens kändt genom sägner, och dessutom egde sistnämnda slägt icke gården förrän i medlet af 1300-talet. Den första kända egaren till Birkevad är drotset Knut Jonsson Blå, som lefde före och efter år 1300. Det var hans farfar, Ivar Blå till Gröneborg, som ansåg sig kunna ur sin mantel framskaka en lika högättad kronpretendent som Birger Jarl ur sin. Efter Knut Blå, tror P. Wieselgren, kom egendomen till en slägt, som förde en båt i sitt vapen och skref sig till *Bergsvad*, hvilken gård således skulle vara samma som Birkevad, ehuru detta fordrar bevis. Imellertid tyckes det vara troligare, att Bergqvara, som förut är nämndt, i medlet af 1300-talet kom i Trolle-slägtens ego genom riksrådet Birger Knutsson Trolle, som troligen fick det i sitt gifte med ofvannämnde Knut Blås dotter, Kjerstin,*) hvarefter han skref sig till Birkevad 1365, och slägten innehade sedan godset under två och ett halft århundrade. Af Trolleslägten hafva derefter troligen följande egt Bergqvara: Birger Knutssons son, Birger Trolle, riddare 1442, ärfde gården och skref sig till Birkevad. Efter honom fick hans son, riksrådet Birger Trolle, som lefde 1449, gården, och åter efter honom hans son, Birger Trolle Unge till Bo, som var riksråd 1449. Han har byggt Bergqvara slott, som nu ligger i ruiner; andra åter tro, att det är bygdt af Arvid Birgersson Trolle, den förres son, som, ståthållare först på Nyköping och sedan på Bornholm 1504, skref sig för riddare af Bergqvara. Hans son, riksrådet och ståthållaren öfver Kalmar län, Thure Arvidsson, ärfde sedan gården, hvilken en tid skall hafva varit innehafd af konung Erik XIV:s trofasta fältherre, Carolus de Mornai, gift med hr Thures dotter Anna. Genom giftermål med Annas yngre syster, Brita Trolle, kom godset till riksmarsken Lars Siggesson Sparre till Lundby år 1536 (?); deras bröllopp stod på Bergqvara. Uti arfskiftet efter nyssnämnde Lars Sparre och Brita Trolle 1584 erhöll af deras efterlemnade 75 $\frac{3}{4}$ hemman ståthållaren på Kalmar slott, Johan Sparre, på sin lott Bergqvara jemte 40 hemman och

*) Celsius påstår likväl, att Birger Knutsson var gift med Ingeborg Arvidsdotter till Bergqvara, och om så är, blir arfföljden olika, men Birger blir ändock egare till gården.

rikskansleren Erik Sparre 30 strödda hemman. Sedan Johan Sparre blifvit halshuggen i Kalmar, satt hans enka, Margareta Brahe, någon tid i besittning af Bergqvara; men sedan Erik Sparre förlorat sitt lif på Linköpings torg år 1600, indrog konung Carl IX godset till kronan. Konung Gustaf II Adolf anslog sedan 1615 till friherrskap åt riksamiralen Carl Carlsson Gyllenhjelm Bergqvara-godset, troligen dock endast Johan Sparres ofvannämnde arfslott. År 1635 afstod Gyllenhjelm friherrskapet till Johan Sparres nu återkomna enka, Margareta Brahe, som derå fick stadfästelse 1637, mot ersättning af Härlunda i Småland eller Herrelund, som det kallades, sedan det blef friherrskap. Gyllenhjelm afled 1650, och riksskattmästaren Seved Bååt fick friherrskapet Herrelund. Vid arfskiftet efter Johan Sparres enka, Margareta Brahe, bestod Bergqvara-godset, som nu endast var ett herresäte, af 16 hemman och inom rå och rör och fridsmilen 29 hemman samt 4 utom milen. Som denna fru dog utan barn 1638, så tillföll godset riksrådet Lars Sparre, den halshuggne rikskansleren Erik Sparres son, och efter hans död 1644 sonen, landshöfdingen i Uppsala län Svante Sparre, hvilka båda skrefvo sig herre till Bergqvara. Den sistnämnde erhöll af drottning Christina 1649 borgrätt öfver godset för sig och sina efterkommande; men denna rätt upphäfdes åter 1692, sedan sonen, kammarherren Lars Sparre, efter faderns död 1652 kommit i besittning af godset. Vid kon. Carl XI:s reduktion blef icke Bergqvara indraget till kronan, utan det gick i arf till Lars Sparres enda dotter, Beata Märta Sparre, som blef gift med riksrådet Claës Bonde till Säfstaholm, Bergqvara och Nygård, hvilken 1719 blef både friherre och grefve. Efter hans död 1726 blef Bergqvara enkesäte till 1732, då enkan sålde det till generalmajoren friherre Carl von Otter. Efter dennes död 1763 blef sonen, landshöfdingen öfver Halland, frih. Salomon von Otter, egare af godset. (Han gaf det gamla slottsbiblioteket till Wexiö gymnasium.) Genom gifte med hans äldsta dotter, Katarina Charlotta von Otter, kom Bergqvara till dåvarande lagmannen, sedan presidenten i Göta hofrätt, grefve Arvid Erik Posse, och, då han 1825 afled, till sonen, landshöfdingen i Christianstads län, grefve Knut Axel Posse, gift med Johanna Wilhelmina Hederstjerna, general-löjtnanten Erl. Hederstjernas dotter.

Det gamla slottet, som ses i Suecia Antiqua & Hodierna af Dahlberg, likasom ruinen finnes tecknad i »Sveriges märkvärdigaste ruiner» af M. G. Anckarsvärd, låg ett stycke i söder från den nuvarande mangården, på en udde i sjön, 1⅓ famn från vattnet, var uppfördt af riksrådet Birger Birgersson Trolle den Unge i första hälften af 1400-talet och till större delen bygdt af otuktade gråstenar. Det bestod af 6 våningar och 4 torn, uppförda som skanskorgar i hörnen. Rummen hafva varit små och låga. Ännu 1746 voro tak och torn i behåll. Nedra våningen hade varit hvälfd till källrar och fängelserum. Ingången till slottet tyckes hafva varit på norra sidan genom en lös trappa, som kunde borttagas. I öfrigt har slottet varit befäst med vallar och löpgraf, som nu är igenfallen. Norra och vestra sidorna af detta hus äro till en del nedfallna. De högsta qvarstående väggarne utgöra i höjd 40 alnar, hela husets längd 37 och bredd 25 alnar. Efter en genom vådeld afbränd mangårdsbyggning af trä uppfördes 1794 af dåvarande egaren, grefve Arvid Erik Posse, ett stort och kostbart karaktershus, 32 famnar från gamla slottet, bestående af 3 våningar, af hvilka den undra är grundmurad af gråsten, de öfriga af trä, reveterade. Utom denna byggning finnas på gården 2:ne flyglar af trä, äfven reveterade, samt 2:ne paviljonger. Ett stort grundmuradt bränneri m. m., med hvälfd källare, är uppbygdt 1828, men nedlagdt före år 1846, och egendomens godhet ansenligen ökad. Trädgården är rymlig och smakfullt anlagd med orangeri. Ett bibliotek af värde har fordom varit i slottet; men det bortskänktes till största delen till Wexiö gymnasii bibliotek af landshöfdingen friherre von Otter, och det öfriga delades vid presidenten A. E. Posses död mel-

lan hans söner. Tafvelsamlingen är stor, men ej synnerligen märkvärdig.

Godset utgöres af Bergqvara 5 mantal säteri, och derunder höra 2:ne ladugårdar, Ask af 2 1/4 mantal och Bergunda af 2 rå och rör. Under gården lyda 15 större och 43 mindre torp. Helg-ån, som går genom egorna och utfaller i Bergqvara-sjön, drifver ofvanför sitt inlopp i denna sjö, ett litet stycke från gården, flera vattenverk, såsom ett privilegieradt manufakturverk, en smedja med räckhammare och fordom äfven nu mer nedlagda spikhamrar; dessutom qvarn med 4 par stenar och en siktqvarn med 3 par, samt vid ett annat utlopp af ån ett tröskverk. Strömmen, som drifver alla dessa verk, kallas här Otterström. Ett stycke ofvanför dessa qvarnar, i samma ström, vid Räppe frälsehemman, som tillhör Bergqvara, äro en qvarn med 2 par stenar, en sågqvarn och åtskilliga stampar. Under Carl Carlsson Gyllenhjelms styrelse af detta friherrskap anlades här ett glasbruk, hvars verkmästare Czaren i Moskwa begärde att få låna. Gyllenhjelm biföll det 1634, »för den naboeliga correspondentz och vänskap skull». Och Czarens vän på Bergqvara skref sig glasmästarens »gode vän alltid». De flesta medlemmarne af Posseska slägten äro födda här på gården. Egaren af Bergqvara har från urminnes tider haft patronaträtt i Bergunda pastorat; likväl har detta pastorat från d. 24 September 1685 till 1750 varit regalt och anslaget till prebende för domprostarne i Wexiö. Genom Göta hofrätts dom den 13 Dec. 1750 återvann generalmajoren friherre von Otter patronaträttigheten, som egarne till Bergqvara allt sedan bibehållit.

Fornlemningar omtalas icke inom Bergqvaras egor. Ett minne från fordna dagar må dock här meddelas. Vid Dackefejden i konung Gustaf I:s regeringstid var Dackens första försök vid inbrottet i denna ort att bemägtiga sig Bergqvara slott, såsom en stödjepunkt för sina blifvande ströftåg vid bygdens härjande. Han belägrade det derföre år 1542 med en styrka af omkring 2,500 man. Riksrådet Thure Trolle försvarade sig då tappert; men Gustaf Stenbock, som af konungen var utsänd med krigsfolk att mota Dackens företag, blef bragt i sådan trängsel, att han måste söka sin räddning på Bergqvara slott. Dacken »ville blott blifva af med Stenbock och hans krigsfolk, så visste han nog hvad han skulle göra.» Tvärtemot hvad man öfverenskommit i stilleståndsafhandlingen, nämligen att vapenhvilan skulle räcka från Magdalena- till Allhelgona-dag, sedan Stenbock lemnat Bergqvara, sköflade och uppbrände han slottet kort derefter, vid hvilket tillfälle Trolles husfru, Magdalena Gyllenstjerna, som här låg i barnsäng, knappt med lifvet kunde undkomma.*) — Följande utmärkte män äro födda på Bergqvara: 1785 landshöfdingen i Malmö län, grefve Salomon Posse; 1787 majoren grefve Carl Otto Posse, egare af Björnö; 1788 assessoren i Bergs-kollegium, grefve Erik Posse, egare till Gottenviks kopparverk; 1792 en af rikets herrar, riksmarskalken grefve Arvid Mauritz Posse och landshöfdingen i Christianstads län, grefve Knut Axel Posse.

Bergqvara. Köping i Kalmar län och Söderåkra socken, lyder under Kalmar och till en del under Carlskrona stad, från hvilka bägge den är ungefär 4 1/2 mil aflägsen. På köpingsplanen bo 73 personer; köpingen har 2 handlande, 3 handtverkare och ett skepps-

*) I nya texten till Dahlbergs Suecia Antiqua & Hodierna berättas ofvannämnda krigshändelse sålunda: »Thure Trolle var konung Gustaf I och sitt fädernesland tillgifven, hvarföre ock Smålands upproriska allmoge sökte att förjaga honom och sätta sig i besittning af Bergqvara; men denna herre försvarade sig manligt och understöddes af Gustaf Olofsson Stenbock till Torpa, hvilken konung Gustaf skickat ned till Småland för att qväfva upproret. Efter en strid emot 2,500 man drogo de sig in på Bergqvara slott; men slutligen förmåddes Stenbock, genom ett svekfullt fördrag af Dacke, att öfvergifva slottet 1542. Knappt hade dock Stenbock begifvit sig derifrån, förrän Dacke, tvärt emot sin gifna försäkran, anföll med sådan våldsamhet, att Trolles fru, som då låg sjuk, med lifsfara måste rädda sig undan på en holme i den närbelägna sjön. Allt lemnades nu till skötling, och de upproriska uppbrände både gården och slottet, som sedan aldrig blifvit rigtigt återstäldt.»

varf. Hela köpingens bevillning för 1855 uppgick till 54 rdr 42 sk. bko. Handeln är ringa; men hamnen är god och anlöpes mycket af fartyg vid stormar samt på hösten i anseende till den sena isläggningen.

Bergsfjärden. Fjärd af $\frac{1}{2}$ mils längd i norr och söder samt $\frac{3}{8}$ mils bredd i öster och vester, bildad i Dalelfven genom den vid Söderforss bruk belägna Görön, som sträcker sig tvärt öfver flodens strömfåra. Fjärden sträcker sig söderut från flodens egentliga lopp, från hvilket den afskiljes genom Brams-ön, och utgör gräns mellan Gefleborgs län samt Örbyhus härad af Uppsala län.

Bergshammar, ett frälse-säteri, beläget i Fogdö socken och Åkers härad af Nyköpings län, vid Söderfjärden, en vik af Mälaren, är ett urgammalt gods, som troligen från början af 1300-talet tillhört förnämligare ätter. Slägten Sparre uppgifves som den första, hvilken innehaft egendomen, och derefter slägterna Oxenstjerna, Färla, Sture och åter Färla på 1400-talet. Det tyckes dock som flera personer af olika slägter samtidigt delvis egt gården. År 1325 försålde riksdrotset Nils Ambjörnsson (Sparre) till Salsta Bergshammar, kanske blott en del deraf, tillika med Stenby på Toster-ön, till domprosten Johannes i Strengnäs. Den förstnämnda gården lärer dock icke länge varit i de andligas händer, utan gick tillbaka till slägten Sparre eller Oxenstjerna. I början af 1400-talet egde en Katarina Gunnarsdotter, Birger Folkessons enka, en del i egendomen, hvilken såldes till riksrådet Anund Sture och sedan kom till sonen, riksrådet Gustaf Sture, som sålde den 1438 till Ulf Bengtsson Färla, hvilken slägt sedan skref sig till Bergshammar. Ulf Bengtsson tillköpte sig sedan annan jord i egendomen af en Marquard Buck, och hans bror, riksrådet Carl Färla, hvilken ärfde honom, var den första, som blef egare af hela Bergshammar, hvilket en lagmansdom af år 1494 styrker. Efter honom ärfde sonen, riksrådet Nils Färla, godset, och vid arfskiftet mellan hans barn tillföll det sonen, riksrådet Bengt Färla, som var gift med Bengta Tott och hade en son, riksrådet Åke Färla, och dottern Christina. Åke Färla, med hvilken slägten utgick på manslinien, lemnade vid sin död 1578 Bergshammar, med flera egendomar, i arf till sin systerdotter, Beata Gera, gift med riksrådet Krister Gabrielsson Oxenstjerna till Steninge. Deras dotter, Margareta Oxenstjerna, medförde godset till sin man, Axel Posse, och deras son, landshöfdingen Krister Posse, ärfde det efter sin moders död; hans son, med Christina Sparre, Axel Posse, gift med Katarina Elisabeth Kurk, slöt genom sin död 1662 denna gren af slägten. Enkan innehade sedan Bergshammar såsom morgongåfva till år 1705, då det genom sidoarf kom till öfverstelöjtnanten Carl Filip Sack, hvars moder var Christina Posse. Han lemnade gården till morgongåfva åt sin fru, Christina Beata Lillje, som densamma innehade, tills hon, efter sin mans död, ingick nytt äktenskap med fältmarskalken grefve Erik Sparre. Bergshammar tillföll då hr Johan Gabriel Sack, öfverstelöjtnanten Carl Filip Sacks son, som upphöjdes till friherre 1726. Begåfvad med skönhetssinne och förmögenhet, ombildade han Bergshammar till ett bland de vackraste gods i riket, hvarom mera längre ned. Kanslirådet friherre Johan Gabriel Sack fick sedan gården och lemnade den i morgongåfva åt sin fru, grefvinnan Eva Bjelke, som år 1731 gjorde Bergshammar till fideikommiss inom slägten, hvilket förordnande efter hennes död genom träffad arfförening erhöll fullkomlig stadga. Det tillföll då hofmarskalken friherre Carl Filip Sack, gift med Margareta Barnekow, och efter hans död blef deras son, majoren friherre Johan Gabriel Sack, egare af fideikommisset, hvilket, efter hans död, tillföll frih Carl Filip Sack, som nu innehar detsamma. Han är gift med friherrinnan Jaquette Wilhelmina Bennet.

Huru Bergshammar varit bebygdt, och hvarest mangårdsbyggningen fordom varit uppförd, är okändt. Enligt sägnen, skall här fordom varit ett vikinga-fäste, hvaraf lemningar skola fin-

nas på ett berg, kalladt Stenby-borg. Man tror, att Carl Bengtsson Färla, som egde hela Bergshammar, först bebyggt det till herresäte. Den nuvarande mangården är grundlagd 1725 af friherre Johan Gabriel Sack och uppfördes under inseende af en Fransk arkitekt, vid namn Destin, som äfven vid samma tid uppbyggde det nuvarande slottet på Tullgarn. Den består af en stor och vacker karaktersbyggning och fyra flyglar, allt af sten. Den förstnämnda, af 3 våningars höjd, innehåller 34 rum och har ett ståtligt utseende. Åbyggnaden för öfrigt består af 10 grundmurade stenhus, hvaraf ett är hospital för 8 à 10 personer och inrättadt för trogna arbetare och tjenare vid gården. Fonden till denna inrättning är skänkt af grefvinnan Christina Beata Sack, född Lillje. Trädgårdar och parker förhöja den omgifvande härliga naturen.

Vid egendomen förvaras rikhaltiga och dyrbara samlingar af handskrifter, böcker, kartor, taflor, gravyrer, antiqviteter samt äldre och nyare vapen m. m., hvilket allt åtföljer fideikommisset. Handskrift-samlingen består af en mängd gamla diplomer, rörande dels enskilda familj-ärenden, dels historiska från år 1325 till närvarande tid. Biblioteket utgör 8,000 volumer, de flesta vetenskapliga verk, men äfven historiska och i sköna konsterna. Kartsamlingen består af 1,700 stycken äldre och nyare, och tafvelsamlingen upptager öfver 100 oljefärgsmålningar, en stor del af berömda mästare, och dessutom ett stort antal familj-porträtter, samt för öfrigt omkring 3,400 stycken äldre och nyare gravyrer och handteckningar. Rustkammaren, som är belägen i en af flyglarna, förvarar öfver 100 st. skjutgevär, ordnade så, att, om man börjar beskåda det äldsta geväret och sedan framskrider till det yngsta, så känner man denna uppfinnings historia; dessutom finnas här allehanda sorter hugg- och stickvapen, rustningar, sadeltyg, fanor och klädedrägter m. m. Biblioteket är grundadt af kanslirådet friherre Sack, tillökt af hans enkefru, Eva Bjelke, och sedan vidare förökadt af de efterföljande godsegarne, hvilket årligen fullföljes af den nuvarande egaren. Rustkammaren skall vara först bildad af riksmarskalken grefve Joh. Gabr. Stenbock och har sedan blifvit tillökad, likasom de öfriga samlingarna. Såsom en kuriositet kan nämnas, att här förvaras den pagedrägt, af blått sammet med rika galoner, hvilken nyssnämnde grefve Stenbock burit såsom page hos drottning Christina.

Egendomen består af följande hemman: i Fogdö socken: Bergshammars säteri 4 mantal, Bergshammarstorp $1/2$, Grönek $1/8$ rå och rör, Ingeby $3/4$ och Hannemyra $1/4$ mantal frälse, hvilka äro under eget bruk, utgörande 200 tunnland odaljord, som brukas i tveskifte, och cirka 100 tunnl. odlad äng och hagmark, hvilka brukas i cirkulation. Årliga afkastningen är omkring 1,000 tunnor säd af diverse slag samt af den uppodlade ängen omkring 12,000 ℔ hö. Öfriga hemman, hörande till gårdens skötsel, äro: i Fogdö socken: $1\,7/8$ mantal kronoskatte och $3/8$ mant. frälse Wälnäs; i Wansö socken: Källgården $3/8$ mantal, Runnholm 2, Wältesta $1/2$ och Östa $1/2$ mantal frälse, samt i Barfva socken: Bondökna $5/8$ mantal, Blixtorp $1/4$, Björklunda $1/4$, Harsätter $3/8$, Skogstorp $1/8$, Åstorp $1/8$ och Österlida $1/8$ mantal frälse.

Egendomen är tills vidare utarrenderad för en summa af 9,000 riksdaler riksmynt med undantag af trädgården och parken, corps de logis, trenne flyglar, stall och visthus m. m.

Alla stenhusbyggnaderna vid gården äro, enligt allmänna Brandförsäkringsreglementet, värderade till 90,000 rdr bko. Taxeringsvärdet för egendomarna i Fogdö socken är 32,380 rdr, i Wansö socken 12,824 rdr och i Barfva socken 8,545 rdr bko.

Bergshamra. Gästgifvaregård i Länna socken och Frötuna skeppslag af Stockholms län; skjutsar till:

Furusund	2	mil.
Norrtelje, stad	2	»
Ruggsättra	$1\,3/4$	»
Wettershage, landväg . . .	2	»
D:o sjöväg . . .	$1/2$	»

Bergsjö, en socken i Bergsjö tingslag af Gefle län, har en areal af 90,096

tunnland, af hvilka 12,300 äro sjöar och kärr. Jordytan är i allmänhet bergaktig; men derimellan förekomma bördiga dalar, större och mindre sjöar, vattendrag, kärr och mossar. Rådande jordmånen är lera och sand, ofta mer och mindre blandad. Inom socknen finnas många sjöar och strömmar, hvaraf de större blott nämnas. På norra gränsen ligger Malungs-sjön, till största delen inom socknen, hvarifrån ett vattendrag flyter ned till ett annat, som kommer från en liten sjö på vestra gränsen, och fortsättes öster ut genom Annsjön och Gnarps socken, der kalladt Annån, hvilken förenar sig med Gnarps-ån, som utfaller i hafvet. Ett annat större vattendrag, Hassela-ån, flyter i sydöstlig riktning till Elgereds-sjön och går vidare genom Kyrksjön och Storsjön, den största sjön på gränsen mot Jättendals och Harmångers socknar. Flera större berg finnas inom socknen, och den bergkrans, som vid sockenkyrkan omsluter horisonten, har flera höga berg, ibland hvilka Bolleberget har 940 fots höjd öfver hafvet och är en landkänning för sjöfarande. För öfrigt stiga flera berg vida öfver 1,000 fot öfver hafvet, såsom Bergsjö Elfås 1,410, Malungsflugg i Medelpads råskillnad 1,500, Nipen 1,430 fot o. s. v. Skogen inom socknen är ymnig, och, enligt uppgift, erhåller allmogen årligen för kol af Andersforss och Strömbacka bruk 5,000 riksdaler banko. Trävaru-rörelsen har under de sednare åren äfven varit ganska vinstgifvande. Näringar äro åker- och skogsbruk, boskapsskötsel, fiske, linodling, forsling till bruken m. m. Socknen innehåller $37\frac{1}{2}$ mantal och med annexet $45\frac{85}{384}$ oförmedlade mantal samt hade 1810 1,662, 1840 2,428 och 1856 2,967 invånare. Socknen har både fast och ambulatorisk skola med 1 examinerad och 2 oexaminerade lärare; i den förra undervisades 1856 33 gossar och 20 flickor, i den sednare 96 gossar och 73 flickor; i hemmet undervisades 31 gossar och 45 flickor och enskildt 2 flickor; sålunda inalles 160 gossar och 140 flickor.

Bergsjö, modersocken, utgör, jemte Hassela annex, ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen, tillhörande Helsinglands Norra kontrakt af Uppsala stift. Kyrkan, belägen $3\frac{1}{4}$ mil från Hudiksvall och 28 från Uppsala, är uppbyggd på en sandås och har ett fritt och behagligt läge vester om Kyrksjön; på samma plats, som den nu befintliga, stod jemväl gamla kyrkan. Hon var murad af gråsten med tegelhvalf och synes hafva blifvit utvidgad till dubbel längd åt vester, på samma gång det gamla tornet uppfördes. Att detta skedde år 1481 upplyses af en sedel, som fanns i det ihåliga klotet på tornspetsen, när tornets träspira omkullstörtades af storm år 1654. Innehållet af detta sällsamma dokument må anföras såsom prof på presterskapets smak och skriftställaretalang den tiden: »*Ecce signum crucis sanctæ Domini mei Jesu Christi, fugite partes adversæ, vincit, vincit leo de tribu Judæ sed in Jesse. Allelujah, Trinitas, unitas, Pater, filius et spiritus Sanctus. Jesus hujus operis* — — — *et principium et finis vita, lux, veritas, Jesus Nazarenus, Rex Judeorum. Caput vincit, Christus regnat, Christus imperat in nomine patris, pater est pax; in nomine filii filius est vita, in nomine spiritus sancti, spiritus est reqvies. Ista scripta fuere in consummatione hujus turris per me Petrum Johannis de Rogstada, Presbyterum Bergsjö et Gnarp An. Domini MCDLXXXI in vigilia assumtionis beatæ virginis.* — Sedan den nya träresningen ofvanpå tornet åter nedstörtat för storm 1714, uppbyggdes år 1729 ett fastare torn i samma stil som det å Hudiksvalls kyrka. År 1733 utvidgades kyrkan ytterligare åt östra sidan till en längd af 63 alnar. Då denna kyrka blef otillräcklig för församlingens ökade folkmängd, företogs år 1793 hennes ombyggnad, som fulländades 1796, hvarvid dock gamla tornet bibehölls; men den vådeld, som den 17 April 1842 under stark storm utbröt i den nära intill belägna kyrkbyn, lade i aska icke allenast 5 bondgårdar i nämnda by samt prestgården, utan jemväl kyrkan, af hvilken sednare likväl de fasta gråstensmurarne blefvo bibehållna. Lyckligtvis var dock kyrkan nyligen brandförsäkrad, så att omkring 10,000 rdr bko i brandskade-ersättning erhöllos. Året

derpå företogs åter kyrkobyggnaden, hvilken fulländades 1844 utom målningen, som verkställdes åren derefter. Kyrkan är nu utvändigt 70 alnar lång, 31¾ alnar bred och 12¾ alnar hög, under papperstak. Tornet är inbygdt å vestra gafveln, 12½ alnar i fyrkant och 69 alnar högt, hvaraf 41 alnar i stenmur och 28 alnar i tornspets; sakristian vid östra gafveln är 11 alnar lång och 15 alnar bred. I tornet äro tvänne klockor anbragta, omgjutna efter branden. Kyrkan, hvilken är uppförd efter sednare tiders byggnadssätt, har invändigt kalk- och gipshvalf, stora kopparbeslagna ingångsportar, 14 större fönsterlufter, läktare samt predikstol, anbragt ofvan altaret, allt prydligt måladt och förgyldt. På sidorna om predikstolen samt ofvanom densamma äro taflor, föreställande Christi korsfästelse, uppståndelse och ankomst till domen, allt omgifvet med bildhuggeri-arbeten och förgyllningar. Kyrkan blef åter 1845 brandförsäkrad till ett värde af 16,555 rdr bko.

Inom socknen finnas inga märkliga fornlemningar; men följande minnen kunna dock omnämnas. På sidorna af Annsjön och det vattendrag, som inflyter i denna, ligga flera större och mindre vallar. I trakten af dem och inom desamma har i sednare tider å flera ställen anträffats grundmurar efter eldstäder samt källaregropar. Man har trott, att dessa lemningar äro efter Finnar, hvilka i början af 1600-talet uppehöllo sig uti skogarna i Helsingland samt der lefde af svedjande, jagt och fiske; men den omständigheten, att en mindre grus- och sandkulle mellan Hagbo-, Sveds- och Hamre-fäbodsvallar bär namn af *Uppsala-högen*, gör den förmodan icke osannolik, att dessa lemningar äro från en äldre befolkning, och att odlingen i fordna tider från Gnarpsdalen sträckt sig efter Ann-ån allt fram till detta ställe, ehuru trakten af okända anledningar sedan blifvit öde. Utom denna hög må vidare nämnas, att på flera ställen i socknen, såsom vid Berge, Bolle, Gamsäter, Djupe och Andersfors, finnas grift- och stenkummel af sådan beskaffenhet som vid sjökusten. Vid Andersfors ligga 4 kummel på en upphöjning, som löper parallelt med dalsträckningen; de hafva vattendraget på ena sidan och på den andra en större myr, hvilken först på sednare åren blifvit odlad. — Enligt sägnen skola vid Tröstens och Ingesarfvens byar lemningar finnas efter byggnader, hvaraf de vid Trösten tros hafva tillhört en kyrka eller kapell. — En sägen är, att en kyrk-klocka ligger nedsänkt i Storsjön nära sundet till Kyrksjön. Den har sannolikt utgjort Bergsjö sockens andel i klockgärden år 1531. Ett lika missöde träffade vid samma tid Delsbo kyrk-klocka, hvilken icke kom längre än till Bergviken, på gränsen imellan Hanebo och Skog, der den nedsjönk genom isen och ännu är qvarliggande.

Intet herresäte finnes inom socknen Utom prestbostället, om 17 öres- 8 penningeland, och löjtnants-bostället Bolle, äro alla hemmanen af kronoskatte natur, hvaraf under Andersfors, Strömbacka och Franshammars bruk lyda tillsammans 41 öres- 21 penningeland, men allt det öfriga besittes af sjelfegande bönder.

Bergslager. De äldsta Bergslagerna i Sverige äro *Sala Bergslag*, med privilegier af okänd ålder, — *Falu-* eller *Stora Kopparbergs Bergslag*, med Säters och Näsgårds län, Öster-Dalarnes fögderi samt Wester-Dalarne, hvars äldsta privilegier förnyades af Magnus Eriksson, — och *Wester-Bergslagen*, bestående af Gamla Norbergs med Lilla Wåhla och Fernebo socknar, Norrberke, Söderberke och Grangärde, hvars första privilegier äro af 1354. Enligt Kongl. Maj:ts Skrifvelse till Bergs-kollegium af den 6 Oktober 1854 äro rikets Bergslager fördelade i följande *Bergmästerier* eller *Bergmästar-distrikter:*

1:sta eller Norra distriktet. Norrbotten och Westerbotten. Bostads-station: Piteå eller högst 10 mil derifrån.

2:dra. Wester-Norrland och Jemtland. Bostads-station: Sundsvall eller högst 5 mil derifrån.

3:dje. Gefleborgs, Uppsala och Stockholms län. Bostads-stat.: Gefle eller inom Ofvansjö och Thorsåkers Bergslag.

4:de. Westmanlands och St. Kopparbergs län, med undantag af St. Kopparbergs grufva och Sala silfververk. Bost.-stat.: Hedemora eller högst 5 mil derifrån.

5:te. Nya Kopparbergs, Hjulsjö, Grythytte och Helleforss samt Lindes och Ramsbergs Bergslags-socknar, tillika med Fellingsbro och Glanshammars härader af Örebro län. Bost.-stat.: »Stora Gården» och »Stortorp» vid Nya Kopparberget.

6:te. Hela den öfriga delen af Örebro län, med dervarande Nora Bergslags socken samt Lerbäcks, Lekebergs och Carlskoga Bergslager, äfvensom hela Skaraborgs län. Bost.-stat.: »Knutsberg» jemte »Lilla Elfstorp» vid Nora stad.

7:de. Wermlands, Elfsborgs samt Göteborgs och Bohuslän. Bost.-stat.: Philipstad.

8:de. Södermanlands, Östergötlands, Calmar och Gotlands län. Bost.-stat.: Norrköping eller högst 5 mil derifrån.

9:de eller Södra distriktet: Jönköpings, Kronobergs, Blekinge, Christianstads, Malmöhus och Hallands län. Bost.-stat.: Wexiö ell. högst 5 mil derifrån.

Bergslagen, Vester-. Fögderi och härad i Stora Kopparbergs län, innefattar Norrberke, Söderberke, Malingsbo, Grangärde och Ludvika socknar, har en areal af 404,946 tunnl., hvaraf 52,000 äro sjöar och kärr, innefattar 148⅝ mantal och beboddes 1856 af 18,678 personer.

Bergslags fögderi af Westerås län, innefattar Wagnsbro och Norbergs härader samt Skinnskattebergs Bergslag, eller socknarna Westra Fernebo, Karbenning, Norberg, W. Wåhla, Westanforss, Skinnskatteberg, Gunnilbo och Hed.

Bergslags kontrakt af Linköpings stift och län består af socknarna Risinge, Wånga, Hellestad, Skedevi, Regna, Tjellmo och Godegård.

Bergstena, en socken i Kullings härad af Wenersborgs län, har en areal af 6,272 tunnland, hvaraf 2,110 äro sjöar och kärr. Folkmängden var 1805 284, 1840 396 och 1856 770. Bergstena socken har fast folkskola med 1 examinerad lärare. År 1856 besökte 49 gossar och 36 flickor skolan, 2 gossar undervisades i allmänt läroverk samt 12 gossar och 20 flickor hemma; till sammans 63 gossar och 56 flickor. Således 119 skolbarn. — Bergstena är annex till Lena konsistoriela pastorat i Kullings eller Geseneds kontrakt af Skara stift. Kyrkan, belägen 4 mil från Wenersborg, är byggd af gråsten, således mycket gammal. Här är en minnesvård öfver egaren af Kålbecks säteri här i socknen, assessoren M. Simmingsköld, upprest af dess landtbönder efter hans död 1747. Adr.: Alingsås.

Bergsund. Jerngjuteri på Södermalm i Stockholm, strax invid Horns tull, anlagdt 1770 af Engelsmannen Lewis och sedermera fortsatt, sednast som maschinbyggnadsverkstad. Dess tillverkningsvärde för år 1856 uppgifves till 268,804 rdr bko.

Bergs slussverk, mellan sjöarna Roxen och Boren, det största på Göta-Kanal-linien. Man uppstiger här, vid Bergs gästgifvaregård, från sjön Roxen till den 136 fot högre belägna sjön Boren genom 15 slussar. Af dessa äro nederst vid Roxen 7 sammanbyggda, kallade *Carl Johans Slussar*, derefter följer en insjö och, vid dennas ända, 2 slussar, vidare en kort kanalsträcka och åter 2 slussar, så ett stycke kanal och 2 slussar, slutligen 1,700 alnar kanal och ändtligen 2 slussar. Under den långvariga färden genom slussarna, bruka de kanal-resande besöka Wreta klosters märkvärdiga kyrka, som ligger omkring 500 alnar söderut från Berg.

Bergsäng. Gästgifvaregård i Ekshärads socken af Elfvedals härad och Carlstads län, belägen utmed Clarelfven; skjutsar till:

Asplund, s. o.	1¾	mil.
Näs, n. n. o.	1	»
Råda, söder ut	1⅛	»
Thorsby, s. s. o.	1¾	»

Bergunda, en socken i Kinnevalds härad af Wexiö län, utgör i areal 14,090 tunnland, hvaraf 1,360 äro sjöar och kärr. De större sjöarne äro Bergqvara sjö och Bergunda 2:ne sjöar. Marken är ojemn och backig. Jordmånen är i allmänhet mylla, hvars botten består af sand, här och der blandad med sand. Inom socknen förekomma åtskilliga stora mossar af 7 till 10 alnars djup. Skog finnes till bränsle. Hufvudnäringar äro åkerbruk och boskapsskötsel. Socknen innehåller 29¾ mantal, hvaraf 3¼ skatte, 1¼ krono och 25¼ frälse, samt tillsammans med annexet 58½ förmedlade mantal. Folkmängden var 1810 837, 1840 960 och 1856 1,068 invånare. Bergunda socken har både fast och ambulatorisk folkskola, med 1 examinerad och 1 oexaminerad lärare. År 1856 besökte 35 gossar och 28 flickor den förra, 9 gossar och 5 flickor den sednare skolan; dessutom undervisades 1 gosse i allmänt läroverk och 3 flickor hemma; tillsammans 45 gossar och 36 flickor. Således inalles 81 skolbarn. — Bergunda, nu moderkyrka, var redan 1440, som det synes, prebende till arkidiakonatet i stiftet och blef sedan, jemte Öja annex, patronelt till år 1693, då det förklarades regalt, men åter patronelt 1750 af 3:dje klassen, som det sedan förblifvit. Egaren af Bergqvara säteri har patronrätt. Pastoratet tillhör Kinnevalds kontrakt af Wexiö stift. Kyrkan, belägen ⅝ mil från Wexiö, är gammal, likväl af sten, har 41 alnar i längd, 12 i bredd och 10 i höjd samt är försedd med torn. År 1611 blef kyrkan plundrad af Danska trupper, som borttogo bly- och jerntaket samt alla gamla handlingar och prydnader. Åren 1823—1826 undergick hon betydliga förbättringar. Den gamla sakristian är inredd till ättegraf för grefliga slägten Posse till Bergqvara, och en ny sakristia har blifvit tillbyggd, hvilket utvändigt gifvit kyrkan utseende af korskyrka. Säteriet Bergqvara är det betydligaste godset i socknen.

Bergviken. Sjö i Södra Helsingland, egentligen en utvidgning af Ljusne-elfven, belägen mellan Segerstads socken i norr, Söderala i öster, Skog i s. o. samt Hanebo i s. v. och vester. Ljusneelfven går in i sjön vid dennas nordvestra hörn, i närheten af Segerstads kyrka, och lemnar sjön vid nordöstra hörnet, vid Bergviks sågverk, hvarefter den bildar en ny utvidgning, Marman. Bergvikens största sträckning från vester till öster är en dryg mil, största bredden omkring ⅜ mil; åt s. s. o. utgår en vik af ⅝ mils längd, vid hvars ändpunkt Skogs kyrka är belägen. Största ön heter Stor-ön. Sjöns höjd öfver hafvet uppgifves till 149 fot; på östra sidan reser sig Gullberget 671, på den sydvestra Hamnäs berg 950 fot öfver sjöns yta.

Bergviken. Sågverk i Helsingland, invid Ljusne-elfven och landsvägen åt Norrland. Verket, som tillhör ett bolag, består af 2 vattensågar om 8 ramar vid Bergviken samt 1 ångsåg om 4 ramar vid Ahla, som ligger vid hafvet. Verket hemtar sitt timmer från vidsträckta skogar i Gestrikland, Helsingland och Herjeådalen, ända upp till Norska gränsen, utefter Ljusne- och Woxna elfvar samt deri nedrinnande åars flod-dalar. Årliga tillverkningen utgör omkring 25,000 tolfter plankor och minst lika mycket tunnbräder samt vid pass 10,000 stycken bjelkar årligen. Mellan sjön Bergviken och Söderhamn är för närvarande under anläggning en jernväg, som kommer att med hästbana fortsättas till Bollnäs och bör bli af stor fördel för varutransporterna till och från det inre af landet.

Bernshammar, ett jernbruk i Heds socken och Skinnskattebergs bergslag af Westerås län, är väl beläget vid Hedströmmen. Det afbrann 1667, men uppbyggdes åter af bergmästaren Olof Hisings enka, som då egde det. Sedan kom det till öfverstelöjtnanten Schönström, hvars arfvingar egde det på 1750-talet. Derefter egdes bruket af brukspatronen F. O. Lorichs, död redan 1828, hvilken mycket förskönade det, och efter honom af sonen, brukspatronen Lorentz Ludvig Lorichs, gift med Charl. Henrika Linman, hvilken innehar det ännu. — Bruket hade för ett århundrade sedan 2 stångjernsham

rar och 4 härdar samt 19 sk℔ 10 l℔ hammarskatt; tackjernet köptes då. År 1845 hade det 2,600 sk℔ årligt smide, med köptackjern, hvarför erlades 26 sk℔ hammarskatt, och skeppning på Stockholm. För närvarande har bruket 4 fria härdar. — Mangårdsbyggningen, af trä, utantill belagd med tegel, är prydlig och rymlig och omgifves af park och trädgård, der ett ypperligt orangeri är anlagdt.

Bersbo koppargrufvor äro belägna på Bersbo hemmans egor i Wärna socken, Bankekinds härad och Linköpings län. Hemmanet eger säterifrihet och hörer, tillika med grufvorna, under Adelsnäs fideikommiss. Bersbo grufvor omtalas 1655, men troddes då hafva legat öde i längre tid. Grufvefältet består egentligen af tvänne sådana, *Cathrinebergs-*, i rödkornig granit, och *Bondgrufve-*fältet, i grå granit. Det förstnämda upptogs 1671, då man der fann spår efter äldre arbeten; malmgången går på djupet till 100 famnar, och grufvan har blifvit beryktad genom de stora rymder, som blifvit utsprängda i henne. År 1817 uppsattes af Samuel Owen en ångmaschin om 15 hästars kraft, till uppfordring af malm och vatten; men så väl denna maschin som byggnader, materialier och inventarier förstördes af en eldsvåda i Maj 1825, då förlusten räknades till 100,000 rdr bko. På 1830-talet var allt åter i stånd, och malmbrytningen hade börjat på nytt redan 1828. Bondgrufvefältet upptogs 1764 och bearbetades till 1775, hvarefter det låg nere till 1795, då det åter bearbetades ett par år, men 1797 nedlades såsom icke lönande. På grufvefältet upptagna sednare grufvor äro Stall-, Katt-, Käring-, Smedje- och Österbogrufvorna m. fl. Största grufvan på Cathrinebergsfältet hade 1761 16 famnars djup, på 1820-talet omkring 100, år 1853 ända till 116 famnars djup, med 126 fot långt arbetsfält å botten. År 1850 steg hela antalet arbetare med hustrur och barn till nära 500 personer.

Bestorp, ett frälse-säteri i Forsheda socken af Westbo härad och Jönköpings län, fordom kalladt *Beestorp*, ett gammalt herresäte, tillhörigt slägterna Hand, Hjulhammar, Reuterhielm och Ruuth. Bestorp tillhörde slägten Hand, och denna slägts gamla vapen stod måladt på fönsterrutorna i karaktersbyggningen derstädes, hvilken sedermera bortflyttades. Sedan flera af slägten Hjulhammar innehaft gården, kom den till slägten Reuterhielm, och Nils Reuterhielm utbytte Bestorp till frälse. Fru C. Gyllencornett egde godset vid år 1730 och C. G. Reuterhielm på 1740-talet. Kammarherren Reuterhielm sålde det omkring 1780 till riksrådinnan Ebba Christina Ruuth, som förenade det med Källunda säteri i Kärda socken af Östbo härad. Från henne, som gjorde Källunda och Bestorp med flera tillhörande hemman till fideikommiss, öfvergick gården till hennes son, hans exc. grefve Erik Ruuth, som 1810 öfverflyttade fideikommiss-naturen till Gundralöf i Skåne och sålde Källunda med Bestorp till lagmannen Carl Danckwardt, hvilken innehade Bestorp 1852. — Sedan byggnaderna vid Bestorp blifvit flyttade, som förut är nämndt, uppsattes de åter vid Åminne då anlagda jernverk i Kärda socken af Östbo härad.

Betal-sjön. Sjö uti Ångermanland, med aflopp i Ångerman-elfvens nordliga källgren kort före dennas förening med Wengel-elfven.

Beted. Gästgifvaregård i Jernskogs socken af Nordmarks härad och Carlstads län, strax norr om Jernskogs kyrka; skjutsar till:

Flogned, n. o.	$1\frac{1}{2}$	mil.
Månserud, söder	$1\frac{1}{8}$	»
Påterud, n. v.	1	»

Bettna, en socken i Oppunda härad af Nyköpings län, har en areal af 17,288 tunnland, af hvilka 3,320 äro sjöar och kärr. Den utgör egentligen en landtunga mellan de stora gräns-sjöarna Långhalsen i öster, med Ålspångasundet i norr, Yngarn, Maskaren med Åkeforss ström i söder och sydvest. Socknen genomstrykes i midten af föga sammanhängande berg- och skogsmarker,

sluttande åt ömse sidor medelst mer omvexlande och kuperade, småkulliga trakter, med kärr och små vattendrag. Ett af dessa går från Dalby-sjön till Farnbyviken i Wrena; ett annat långt i vester, från Telgaren i Lerbo, utfaller i Yngarn. Mest omvexlande, åtminstone stycktals af ovanlig naturskönhet, äro stränderna af sistnämnda sjö, äfvensom Åkerön i densamma, med bergbackar, slätter, ängar, löf- och barrskog. Rådande jordmånen är lera, af mer eller mindre god art; näringar äro åker-, ängs- och något skogsbruk, fiske m. m. Socknen innehåller 56 1/4 förmedlade mantal, hvaraf 21 3/8 skatte, 3 1/8 krono och 31 3/4 frälse. Folknummern var år 1810 1,316, 1840 1,555 och 1856 1,675 personer. Bettna socken har både fast och ambulatorisk folkskola, med 2 examinerade lärare, och 2 ambulatoriska läserotar. År 1856 besöktes den förra skolan af 48 gossar och 38 flickor, den sednare af 29 gossar och 18 flickor; dessutom undervisades i hemmet 19 gossar och 33 flickor; tillsammans 96 gossar och 89 flickor. Således inalles 175 skolbarn. — Bettna utgör för sig ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen i Oppunda Östra kontrakt af Strengnäs stift. Kyrkan, belägen 3 1/2 mil från Nyköping och 8 mil från Strengnäs, är byggd på 1400-talet, men utvidgad år 1774. Hon har flera adliga epitafier; i Åkerö gårds graf står riksrådet grefve C. G. Tessins likkista; men ingen minnesvård utmärker för efterverlden denna namnkunniga statsmans hvilorum. År 1666 slog åskan ned i choret och krossade några grafstenar; skadan blef sedan reparerad af Åkerö egare. — Af fornlemningar har socknen stor rikedom: grafhögar i nejden af kyrkan och emot Brosund, borgruiner på Wiseberget nära samma sund, runstenar i södra bygden, en bautasten vid Åkerö, m. m. Förnämsta godset är Åkerö. Adress: Nyköping.

Betsberg, se *Bispberg.*

Bexheda, en socken i Östra Härad af Jönköpings län, har en areal af 8,054 tunnl., hvaraf 680 äro sjöar och kärr. En å, här kallad Bexheda å, i Hvetlanda och Alsheda Gy-ån, sedan Emm-ån, går igenom socknen. Sjöar äro: Björne, Bodesjö och Grumlan. Marken är mer bergaktig än jemn. Jordmånen består till större delen af alfjord, ibland starkt sandblandad. Skogen är tillräcklig. Hufvudnäringen är jordbruk, äfven körslor af brukseffekter och malm. Socknen innehåller 25 mantal, deraf 20 1/4 skatte, 2 1/4 krono och 2 1/2 frälse; tillsammans med annexet Näsby 51 3/4 mantal. Folkmängden var 1810 550, 1840 750 och 1856 769 invån. Socknen har ambulatorisk skola med 1 examinerad lärare, gemensam med Näsby annex; 1856 besöktes skolan af 35 gossar och 41 flickor eller inalles 76 skolbarn. — Bexheda utgör, tillika med annexet Näsby, ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen inom Östra Härads kontrakt af Wexiö stift. Kyrkan, som ligger 7 1/2 mil från Wexiö och 8 1/2 mil från Jönköping, är gammal och byggd af sten. Hennes skrud stals 1695, då hon fick kollekt i stiftet för att kunna köpa en ny. — Socknen, som kallas Bechsid i en handling af år 1300, har sitt namn af Bexheda-ån. Adress: Hvetlanda.

Biby, ett säteri i Gillberga socken och Wester-Rekarnes härad af Nyköpings län, beläget icke långt från Hyndevads ström, är ett gammalt herresäte. Riksrådet Laurens Ulfsson (Blå) bortbytte 1418 Biby till Bo Dyre. Har sednare tillhört slägten Stjernsköld från slutet af 1500-talet till 1676, då riksrådet och amiralen friherre Claës Stjernsköld här afled och var den sista af sin slägt, som egde Biby. Gården kom sedan genom gifte till amiralen Gustaf Sparre, reducerades från honom, men återlemnades på lifstid. Sparre pantsatte sedan gården till Rikets St. Bank. Köptes af J. Lohe 1703, hvarefter hans enka innehade gården 1719; den ärfdes af dottern, enka efter landshöfdingen Leijel, och innehades af henne 1760—70. Kom derefter 1782 till slägten v. Celsing och egdes af majoren von Celsing och, efter honom, af hans enka på 1820-talet. Nuvarande egaren är brukspatronen Lars Gustaf von Celsing, gift med Gustava Ottilia Fleming. — God-

set består af 2 mant. frälse-säteri, med tegelbruk och kalkugn, och Hvarsta 2 mantal frälse-säteri samt underlydande $5^5/_8$ mantal, Lekare qvarn af 2 par stenar och såg samt $4^3/_4$ mant. i Husby och 5 i Öja.

Bie. Två mantal skatte med qvarn i Nyköpings län, Oppunda härad och Floda socken, är deladt under Eriksberg och Gimmersta. Här befinnes en kallvattenkur-anstalt, under de sednare åren kallad *Augustenbad* och försedd med allt, som vid sådana kuranstalter erfordras. Bie eller Augustenbad ligger $5^3/_4$ mil s. v. från Thorshälla och 4 mil fr. Kungsör.

Bielkesta, ett frälse-säteri i Giresta socken och Lagunda härad af Uppsala län, har vacker belägenhet vid Låstaviken af Mälaren, omkring 2 mil från Uppsala. Bielkesta har sedan långliga tider tillbaka varit herresäte; men egarne äro icke kända förr än i slutet af 1500-talet, då riksrådet friherre Claës Nilsson Bjelke egde gården. Det är dock troligt, att hans förfäder innehaft densamma. Nyssnämnde Claës Bjelke var gift med Elsa Bjelke, dotter af riksrådet Johan Bjelke och Margareta Posse. Det är mer än troligt, att hon medfört egendomen i sitt gifte, ty mannen har aldrig skrifvit sig till Bielkesta, men väl till en annan mindre egendom i trakten. Elsas fader är redan nämnd; hans fader var riksrådet Axel Bjelke, död 1547, dennes fader riksrådet Erik Bjelke, som lefde år 1509, och hans fader riksrådet Thure Bjelke, kallad *Bondeslagtare,* som skref sig till Kråkerum och dog 1488. Det är sannolikt, att dessa son efter fader egt Bielkesta. Claës Bjelke innehade egendomen till sin död 1623, då den ärfdes af hans och hans husfrus, Elsa Bjelkes, dotter, Catharina Bjelke, som egde godset till sin död 1695, hvarefter det kom till presidenten grefve Carl Eriksson Gyllenstjerna, som innehade det till sin död 1723, då det bibehölls af hans enka, Anna Maria Soop, som afled 1735 och lemnade egendomen till sin dotter i första giftet, Eleonora Margareta Wachtmeister, efter hvars död 1748 hennes son, öfverhofjägmästaren grefve Carl Reinhold von Fersen, hade godset till 1756, då han sålde det till biskopen Olof Kjörning. Efter dennes frånfälle 1778 kom gården till hans son, expeditions-sekreteraren von Kjörning, som behöll den till sin död 1832, då den i arf tillföll en hans aflägsna slägting, enkan Ingrid Märtha Grafström i Norrland. Hon bortskänkte gården 1833 till sina barn, hvilka samma år försålde den till andre landtmätaren Stagnell, från hvilken egendomen år 1849 köptes för 50,000 r:dr bko af häradshöfdingen Carl von Heyne, som nu innehar den.

Egendomen består af Bielkesta 1 mantal frälse-säteri, jemte underlydande $6^1/_2$ mantal frälse. Grefvinnan Catharina Bjelke tros hafva uppbyggt mangården, hvilken hon flyttat till dess nuvarande vackra läge vid sjöstranden. — Några runstenar, grifthögar eller andra minnesmärken från äldre tider finnas icke på gårdens egor. — Från expeditions-sekreteraren Kjörnings tid berättas följande anekdot. Presten i Giresta fick ej börja gudstjensten, förrän exp.-sekreter. kommit till kyrkan; men en gång fick församlingen till prest en bondeson från socknen, hvilken den myndiga egendomsherren trodde sig hafva på sina fem fingrar. Men vid sin ankomst till kyrkan, lät presten klockaren börja; när Kjörning hörde detta, svor han på att afsätta presten för embetsfel; men detta blef icke af. En annan anekdot berättas om honom sålunda. En dag kom en stackars torpare till Kjörning med en ödmjuk anhållan att få göra små körningar. »Tack, som tillbjuder, men sådana gör jag sjelf!» — svarade Kjörning.

Billeberga, en socken i Malmöhus län och Rönnebergs härad, $1^1/_4$ mil öster från Landskrona, har en areal af 3,957 tunnland, hvaraf 4 äro sjöar och kärr. Socknen består af $17^7/_8$ mantal, alla försedda med god åker och äng; rådande jordmånen är styf lera. Billeberga hade 1805 650, 1840 1,100 och 1856 1,250 invånare. Socknen har fast folkskola med 2 examinerade lärare; skolan besöktes 1856 af 110 gossar

och 90 flickor, 2 gossar åtnjöto enskild undervisning, medan 28 gossar och 40 flickor undervisades i hemmet; skolbarnen utgjorde sålunda ett antal af 140 gossar och 130 flickor. Söndagsskolan besöktes af 55 barn. — Billeberga utgör, tillika med Tirup, ett regalt pastorat af 2:dra klassen uti Rönnebergs kontrakt af Lunds stift, och utgjorde hela pastoratets befolkning 1,852 personer år 1856. Något större gods finnes icke i socknen. Adress: Landskrona.

Billeberget. Bergshöjd i Skåne och Dalby socken, icke långt från Romeleklint och i folktron sammanhängande med denna genom flerfaldiga sägner. En sådan är följande: uti Billeberget bodde en fru, — alla Skånes berg och enstaka höjder bebos af fruar, — kallad Billebjera-frun. Hon hade i sin tjenst fått en piga af Klinta-folket (d. v. s. från Romeleklint); men pigan hade ledsamt i Billeberget och begärde en dag att få göra besök hos sina slägtingar i Klinten. Hon fick den begärda tillåtelsen, och hennes fru gaf henne derjemte ett präktigt silfverbälte, som hon skulle taga på sig, när hon kom till Klinten, för att visa, huru grannt hennes fru hade styrt ut henne. När flickan kom till Klinten, visade hon bältet och omtalade, hvad hennes fru sagt. Men Klinta-frun bad henne icke taga på sig bältet, utan i stället spänna det omkring en stor ek, som stod på berget. Så snart detta skett, ryektes trädet genast upp med rötterna och flög under väldigt dån till Billeberget. — Frun i detta berg hade flera döttrar, hvilka stundom infunno sig på böndernas gillen och dansade med drängarne; de voro alltid fint klädda och dansade både vackrare och lättare än alla andra.

Billesholm. Kungsgård, 5 ½ mantal, i den del af Norra Wrams socken, som ligger inom Malmöhus län och Luggude härad (socknen tillhör eljest Södra Åsbo härad i Christianstads län), fordom frälse säteri, nu majors-boställe vid Skånska husarerna. Gården har tillhört Danska familjen Bille, men blef sedan som ett Bornholms-vederlagsgods utbytt till krono-säteri eller kungsgård. Både man- och ladugården, den förra bestående af 2 flygelbyggnader, äro omgifna med grafvar. Jordmånen är skarp, med godt höbol; under gården lyda flera torp och hemman. Någon skog och tillräckligt mulbete finnas. Gården har fordom varit belägen på samma ställe, der Ljungs- eller Lundsgården nu ligger, och der man finner qvarlefvor efter källrar.

Billinge, en socken i Malmöhus län och Onsjö härad, 4 ¼ mil o. n. o. från Landskrona, har en areal af 11,571 tunnland, hvaraf blott 6 äro sjöar och kärr. Åker, äng, skog och torfjord äro goda. Socknens hemmantal utgör 18⅜ mantal; socknen hade 1805 1,190, 1840 1,182 och 1856 1,278 invånare. Socknen har fast folkskola med 1 examinerad lärare, som 1856 undervisade 53 gossar och 35 flickor; i hemmet undervisades 35 gossar och 44 flickor; 89 gossar och 93 flickor bivistade söndagsskolan. — Billinge utgör, tillika med Röstånga, ett regalt pastorat af 3:dje klassen i Onsjö kontrakt af Lunds stift, och bebوddes hela pastoratet 1856 af 1,955 invånare. Adress: Lund och Trolleholm.

Billingen, eller **Billingsbergen,** den samfälda benämningen på flera mer eller mindre betydliga, fristående bergmassor, hvilka hvila på ett gemensamt underlag, som sträcker sig parallelt med Wettern och utefter en längd af ungefär 5 mil skiljer Tidans dal från det öfriga slättlandet. Nordliga delen, den egentliga *Billingen*, höjer sig med branta, på flera ställen lodräta afsatser till en vidsträckt, skogbevuxen platå med 936 fots (853 fots His.) höjd öfver hafsytan, och är tvärtöfver klufven af en dalgång, i hvilken landsvägen öfver berget är anlagd. Billingens platå fortsättes i söder af *Tofvatorps* och *Brunhemsbergen* samt *Bornaberget*, i söder från detta af *Högstena-* eller *Plantaberget*, *Fåredalsberget* med *Hvarfs-* och *Gerumsbergen* samt *Gisseberget*. Vestra sluttningen af det för alla dessa berg gemensamma underlaget utbreder sig

till ett öppet slättland, den så kallade *Fahlbygden,* i hvars medelpunkt staden Fahlköping är belägen, omgifven i nordvest af *Mösseberg,* i sydost af *Ålleberg,* hvilka också tillhöra Billingens spridda bergmassor. Nära 1 mil i nordvest från Billingens norra sluttning, eller den s. k. *Billingsfoten,* ligger det jemförelsevis obetydliga *Lugnås*, hvilket höjer sig 160 fot öfver det omgifvande slättlandet och sannolikt sammanhänger med Billingen. Billingsbergen bestå, likasom de öfriga Westgötabergen, af öfvergångs (primära, paläozoiska) bergarter, tillhörande Siluriska formationen, hvilka gemensamt hvila på ett underlag af röd gneiss. Underst ligger sandsten och derefter alunskiffer, bägge af omkring 80 fots mägtighet. Det alunskiffern betäckande kalklagret håller deremot 207 fot i tjocklek. De på sandstenen liggande alunskiffer- och kalklagren äro fördelade i 3 särskilda berggrupper, på hvilka de öfversta lagren af lerskiffer och trapp (diabas) äro utbildade i flera spridda bergplatåer och kullar. Nordligaste kalkstens-flötsen utgöres af den egentliga Billingen, som öfverst uppbär en trappmassa, hvilken höjer sig omkring 240 fot öfver kalkstenslagret. Till denna flöts höra äfven de bägge mindre trappkullarne, Brunhemsberget och Bornaberget. På den nedersta eller östligaste kalkstensflötsen ligga 3 särskilda trappkullar: *Högstenaberget, Fårdalsberget* och *Gerumsberget,* hvartill ytterligare kommer *Gisseberget.* Den vestligaste, eller Fahlbygds-flötsen, uppbär Ålleberg och Mösseberg, af hvilket sistnämda öfversta planen är vid pass 924 (844 His.) fot öfver hafsytan. Lugnåsberget har endast sandstens- och alunskiffer-lagren, bägge tillhopa af lika mägtighet som de motsvarande lagren i Billingen, eller vid pass 160 fot.

Uti en stor remna i berget, kallad *Jättestigen,* skall, — berättar folksagan, — fordom hafva varit en ingång, som ledt djupt in i berget. En bonde skall en gång hafva vågat sig ditin och fann, längst inne på en häll, en sofvande man ligga. Huru han blifvit bergtagen, vet ingen; men hvar gång bönklockan röres i Yglunda kyrka, vänder han sig och suckar. Så skall han ligga till domedag. — På Billingen ligga Warnhems, Eggeby, Lerdala m. fl. kyrkor och socknar.

Billingsberg. Ett och ett tolftedels mantal kronoskatte i Wärmlands län, med underlydande $^1/_3$ mantal Törnebohl, $^1/_{12}$ dito Karsbohl samt S:ra Kläsbohls skattlagda qvarn och såg, som drifves med vatten, tillhör kapten A. Afzelius.

Billingsborg. Fordom ett fäste, anlagdt af Carl VIII Knutssons marsk, Thord Bonde, till värn mot Danskarne. Fästet anses hafva varit beläget på samma ställe som det nuvarande *Billingen,* en af de skansar, som försvara inloppet till Göteborg, och som anlades år 1700 tillika med Nya Varfvet derstädes. Detta fäste besköts år 1719 af Tordenskiold.

Billingsfors. Jernbruk i Steneby socken och Wedbo härad på Dal, anlades 1738 af ett bolag, bestående af öfversten friherre C. Ollonberg, majoren i Sachsisk tjenst Fromhold Svinhufvud, prosten Joh. Hesselgren, enkefru A. M. Svinhufvud, född Ehrencrona, samt bruksförvaltaren Nils Kock, hvilka den 18 Maj d. å. fingo privilegium att i Billings-strömmen, mellan Lelången och Laxsjön, på Högens egor anlägga en hammare för 200 sk℔ smide. Denna smidesrätt utvidgades sedan till 1,000 sk℔ 1752, och redan 1744 hade interessenterna fått tillstånd att anlägga en kopparhammare, under hvilken man, i brist af koppar, skulle få smida jernplåtar, dock utan att dertill köpa tackjern. År 1806 erhölls rättighet att förvandla plåtsmidet till 300 sk℔ ämnesmide mot dubbel hammarskatt. År 1839 privilegierades ytterligare 2 stångjernshamrar; men 1841 flyttades en härd och en hammare till Katrineholm. För 1855 upptages bruket till 3 stångjerns- och ämneshärdar med 3 hamrar, 1,600 sk℔ smide och 16 sk℔ hammarskatt, tillika med 1 stålugn, 1 kniphammare och 1 masugn.

Nils Kock anlade 1739 på Storön på sin enskilda bekostnad en manbygg-

nad, det nuvarande Billingsholm. Han anlade derjemte färgeri, stampar, mjöl- och grynqvarnar, tegelbruk och pappersbruk samt hade uppfunnit ett nytt smidessätt, hvarigenom bättre stångjern skulle erhållas; men vid anställda profsmiden, af hvilka bergsrådet von Swab bivistade ett, blef detta smidessätt förkastadt, och Kock måste 1752 afstå all sin egendom, deribland halfva Billingsfors, som nu tillhörde honom, till sina borgenärer. Bland dessa befann sig äfven kronan, som betalat honom 40,000 daler i förskott för hans uppfinning, och för denna skuld blef all hans lösegendom seqvestrerad. Han kom sig likväl något genom afkastningen af det af honom anlagda Gustafsfors eller Hallefors bruk. Kock dog 1762. Hans konkursmassas hälft i Billingsfors köptes 1753 på auktion af brukspatronen Lennart Magnus Uggla, hvilken sedan också köpte andra hälften, som tillhörde afl. ryttmästaren J. M. Svinhufvuds sterbhusdelegare. Brukspatron Uggla inrättade gudstjenst för bruksfolket i en sal på Billingsholm, der först presterskapet i Steneby och Hesselskog turvis tjenstgjorde, men sedan en af honom antagen och aflönad brukspredikant 1761. Sjelf skötte Uggla klockaretjensten, men nedlade densamma, då den af honom uppförda brukskyrkan af trä invigdes den 27 November 1763. Uggla, som 4 gånger varit riksdagsman och var en flitig författare i finanser och ekonomi, var gift med Anna Märta Taube, halfsyster till ordensbiskopen Taube och syster till riksrådet grefve Edv. Didr. Taube, den bekanta fröken Hedvig Taubes far. Uggla dog 1794, men hade i lifstiden sålt östra hälften af Billingsfors till sin äldsta son, C. F. Uggla, och den vestra hälften till sin måg, brukspatronen Mattes Wærn från Moss jernverk i Norge. Nämda Wærns enka, Maria Uggla, köpte 1799 östra hälften af sin bror och blef ensam egarinna af Billingsfors. Hon sålde åter östra hälften 1805 till sin son Peter Wærn, som drunknade i Laxsjön 1813, och vestra hälften utarrenderade hon åt sin yngsta son, Carl Fredrik Wærn. Den 1 Januari 1813 köpte grefve Arvid Posse hela Billingsfors och sålde 1814 ¼ deraf till ryttmästaren Silfversparre på Nydala, ¼ till lagmannen Cl. Stedt. Härigenom kom Billingsfors till Upperuds bruksbolag, som ännu innehar detsamma. Detta bolag bestod 1851 af ryttmästaren C. Silfversparres enka, född Stedt, häradshöfdingen Wolrath Ulfsparre, grefvinnan U. Ramel, född Lewenhaupt, baron Henry de Reverony St. Cyr, disponent, baron Aug. Raab och häradshöfdingen C. G. Cervin. Sedan St. Cyr kommit på obestånd, utbjöds bruket till salu 1858. I den beskrifning, som medföljer annonseringen om denna försäljning, heter det, att »bruket är privilegieradt för 1,600 sk℔ smide, har en masugn med 2:ne stybbes-rostugnar, gjuteri med kupolugn, 4 Franche-Comté-härdar med 2:ne smält- och 4 räckhamrar, en knipphammare, 2 stålugnar, en mindre mechanisk verkstad med tillbehör, en skattlagd tullmjölqvarn om 3 par stenar samt en husbehofs-såg med en ram, och lyda under bruket $4^{139}/_{240}$ mantal jordegendom af säteri, frälse- och skatte-natur.»

Billingsfors masugn är för närvarande den enda på Dal och privilegierades den 29 November 1830 samt erhöll 21 års frihet. Malmen hemtas dels från grufvor på Dal, dels i Wärmland, dels från Taberg i Småland. Der tillverkas äfven gjutgods. Det af Nils Kock vid Billingsfors anlagda pappersbruket fortgick icke längre än från år 1747 till 1752. Billingsfors har derjemte den äldsta folkskolan på Dal, inrättad 1761.

Billingsfors bruksförsamling, annex till Steneby i Norra Dals kontrakt af Carlstads stift, erhöll, som vi ofvan berättat, sin kyrka 1763, hvilket år den invigdes den 27 Nov. Kyrkan, uppförd af trä utaf brukspatronen L. M. Uggla, ligger på en holme i Laxsjön. Predikanten, som tillika är skolmästare vid bruket, fick af Uggla penninglön och boställe; men den sistnämda förmånen har numer upphört, och undfå predikanterna i stället kost, husrum m. m. af brukets egare. Emedan bruket ligger till hälften i Steneby och till hälften i Hesselskogs pastorat, hafva kyrkoherdarne der hvar sitt år hufvudvården

öfver bruksförsamlingen, och denna erlägger till presterskapet i dessa pastorater den lön, den förra enligt lag och öfverenskommelse bör utgöra.

Billings kontrakt, af Skara stift, innefattar socknarna: Sköfde stad och socken, Ryd, Suntetorp, Sventorp, Forssby, Hagelberg, Kyrketorp och Wårfruhem; — Warnhem eller Skarke, Ifrum, Ögglunda, Eggby och Lundby; — Dala, Borgunda och Högstena; — Berg, Lerdala, Timmersdala och Böja; — Stenstorp, Kyrketorp och Brunnhem; — Sjögerstad och Rådene; — Åsaka; — Häggum. Enligt Kongl. Brefvet af d. 4 April 1856 kommer Sköfde pastorat att, sedan nuvarande komminister i landsförsamlingarna afgått, delas så, att Sköfde stad och socken, Ryd, Wårfruhem, Kyrketorp, Hagelberg och en mindre del af Forssby kommer att utgöra ett pastorat samt Sventorp, Suntetorp och det öfriga af Forssby ett annat.

Bilsbro. Jernbruk uti Nyköpings län, Oppunda härad och Vestra Wingåkers socken, anlagdt 1629 af Håkan Andersson och tillsammans med det af Joach. Danckwardt 1638 anlagda Spånga bruk privilegieradt för 450 sk℔ smide, men från 1746 för 500 sk℔, hade i sednare åren 4 härdar, 2 hamrar, 1000 sk℔ privilegieradt stångjernssmide af köpetackjern, 1 räck- och 2 spikhamrar för 300 sk℔ manufaktursmide och lastplats vid Hjelmaren, men nedlades år 1850. Enligt uppgift från f. d. Bergs-kollegium hade bruket 1856 åter 2 härdar och 500 sk℔ smide mot ½ proc. i hammarskatt. — Bilsbro hemman, 1¼ mantal skatte, hvartill höra ⅓ mantal skatte Läppe och 2 mant. Stafhälla, har samma egare som Lunda gård i ofvannämda härad och socken.

Biludden. Upplands nordligaste udde i Elfkarleby socken och Örbyhus härad af Uppsala län, skjuter (32′ 30″ vester om Stockholms observatorium) ut i n. n. o. till en längd af ¼ mil och med högst obetydlig bredd samt bildar derigenom östra banken af Dal-elfvens mynning och, på andra sidan, en god hamn för smärre fartyg, kallad *Bilhamn.* Udden fortsättes genom ett grund af ¼ mils längd, hvars yttersta punkt, *Bådhäll,* ligger 0° 30′ 45″ vester från Stockholm, vid 60° 40′ n. br.

Binnaretorp. Gästgifvaregård i Kalmar län; skjutsar till:

Thorsås	1½ mil.
Tråxhult	¾ »

Binneberg, en socken i Westergötland, Skaraborgs län och Wadsbo härad, 2¼ mil söder från Mariestad, 1½ mil n. n. o. från Sköfde, i närheten af Billingen, efter hvilket berg socknen förmenas hafva sitt namn, uppkommet genom en sammandragning af Billingeberg. Genom socknen flyter Ösan. Jordmånen består mest af sandmylla i stenbunden och backig jord, till minsta delen af lermylla på jemn och stenfri sådan. Socknen saknar alldeles skog. Kyrkan, af gråsten, är mycket liten, men har torn. Socknens areal är 2,175 tunnland, hvaraf 25 äro kärr och sjöar. Invånarnes antal var 147 år 1850. Om skolväsendet saknas uppgift. — Binneberg är annex till Odensåkers pastorat i Södra Wadsbo kontrakt af Skara stift. — Uti Tunelds Geographi (upplagan af 1833) berättas, att, då allmogen år 1711 uppbådades från Westergötland att gå till Halland för att bistå Stenbock emot Danskarne, kommenderades 18 prester, deribland fem kyrkoherdar, att medfölja bönderna. Allmogen från Wadsbo härad samlades i Binneberg. Oaktadt landshöfdingens, baron Soops, häradshöfdingens och kronfogdens närvaro, visade sig bönderna uppstudsiga, söpo, sorlade och hotade. Presterna hjelpte landshöfdingen och häradshöfdingen på flykten; men kronfogden, som var hatad af bönderna, hvilka beskyllde honom för att hafva tagit mutor för det de skulle slippa gå i fält, men ändock skrifvit ut dem, blef illa handterad i flera timmars tid och slutligen ihjälslagen med en sten. Året derpå skedde ransakning. Af de upproriska, till större delen från Hofva och Undenäs socknar, dömdes 1 att halshuggas och steglas, 30 till 40 par spö och många till fängelse på lifstid. Adress: Mariestad.

Binneberg. Gästgifvaregård i Binnebergs socken och Wadsbo härad af Skaraborgs län; skjutsar till:

Enebacka	$2\frac{1}{4}$	mil.
Greby	1	»
Kjeckestad	2	»
Klostret	$2\frac{1}{8}$	»
Pålstorp	$2\frac{1}{4}$	»
Skjerf	$2\frac{1}{8}$	»
Sköfde	$1\frac{1}{2}$	»
Timmerdala	1	»
Walla	2	»
Werås	$2\frac{1}{2}$	»

Birom. Fordom kyrka i Forshems socken af Kinne härad och Skaraborgs län, belägen imellan Forshems kyrka och annexkyrkan Wedum. Qvarlefvor derefter syntes ännu 1812 vid hemmanet Ödekyrke; men någon vidare upplysning hade icke kunnat erhållas, emedan de äldre handlingarne och kyrkoböckerna förlorades vid prestgårdens brand 1679. En sägen berättar, att två systrar, som varit oense, byggt hvar sin kyrka, Fullösa och Birom, som äfven skrifves Birhem eller Bolum.

Bisgården *(Biskopsgården)*, ett frälsesäteri om 1 mantal i Husaby socken och Kinnefjerdings härad af Mariestads län, tillhörde 1813 hans exc. grefve N. Posse, nu grefvinnan Louise Posse till Hellekis. Här synes en ansenlig stenmur, en lemning af det stenhus, som biskop Brynolf Gerlacksson lät år 1477 uppbygga i Husby, sedan denna Olof Skötkonungs döpelse-ort kommit till Skara biskopsstol.

Biskopskulla, en socken i Lagunda härad af Uppsala län, har en areal af 4,374 tunnland, hvaraf 70 äro sjöar och kärr. Örsunds-ån, det enda betydliga vattendraget inom socknen, har sitt ursprung i Vester-Löfsta och Hvittinge socknar och flyter in i Alsta-sjön samt utgör sedan socknens norra gräns emot Nysätra; vid östra gränsen går ett litet vattendrag till Fröslunda eller Fröjeslunda socken. Landet är mestadels en vacker slätt, ej alldeles men dock till en stor del skoglös, i norr något sank, för öfrigt omvexlande med bergkullar, mest i rigtning från sydvest till nordost. Rådande jordmånen är lera. Socknen utgör 55 oförmedlade och $44\frac{5}{8}$ förmedlade mantal, af hvilka $22\frac{3}{4}$ skatte, 12 krono och $9\frac{7}{8}$ frälse. Folkmängden var 1810 653, 1840 629 och 1856 643 personer. Socknen har fast folkskola, som 1856 besöktes af 22 gossar och 24 flickor, hvarjemte 1 gosse undervisades i allmänt läroverk, 30 gossar och 32 flickor i hemmet. Vid folkskolan fanns 1 examinerad lärare. — Biskopskulla, modersocken, och Fröslunda, annex, utgöra nu tillsammans ett regalt pastorat af 1:sta klassen, tillhörande Lagunda kontrakt af Uppsala stift. De voro år 1314 särskilda pastorater och hörde båda till provincia Laghund; men från 1690 eller egentligen från 1693 blef Fröslunda annex till Biskopskulla. Kyrkan, belägen $1\frac{1}{4}$ mil från Enköping och 3 mil från Uppsala, är gammal, byggd af sten, reparerad 1741, då tornet först uppfördes och klockorna, som förut hängde i en stapel, ditflyttades; äfven sakristian sattes i bättre skick, hvilket allt en tafla öfver sakristidörren skriftligen intygar. Kyrkan har sedan år 1827 blifvit å nyo reparerad till det inre, försedd med orgelverk samt hel och hållen om-målad. Hon är inom väggarna 45 alnar lång, 12 bred och 10 hög, utom hvalfvet, samt försedd med ett 45 alnar högt spetsigt torn. Flera sköldemärken finnas i kyrkan, hvilka tyckas tillkännagifva, att följande äro här begrafna: häradshöfdingen Johan Ehrenhjelm, död 1755 på Hormesta; vapnet är uppsatt af hans enka, Anna Charlotta Appelbom; assessoren i Kammar-revisionen Lars Henr. Landsberg till Hormesta, död 1612; Johan Landsberg till Hormesta, död 1619, samt öfversten Erik Keelsson Silfversparre till Hamra och Sälna, död 1671. För öfrigt hafva följande i kyrkan sina grafstenar: Erik Pehrsson till Hamra, död 1601, Erik Jöransson till Hamra, död 1605, samt kyrkoherdarne här i pastoratet: Jonas Laurentius, son af Laurens Jenisson till Hambra, död 1490; Martinus, död på 1550-talet; Ericus Humble, död 1622, och dessutom minst 4 andra kyrkoherdar på 1600-talet. I kyrkan förvaras en gammal silfverkalk,

som under katolska tiden blifvit ditskänkt af någon adlig person. Den är prydd med sex särskilda teckningar, icke illa gjorda. Den första föreställer Christus på korset, hvaröfver står: *J. N. R. S.;* den andra: St. Petri bild, hvarunder läses: *S. Petri Apo;* den tredje: ett okändt helgon, med en staf i handen och omgifvet af stjernor; den fjerde innehåller följande inskrift, likasom på ett band: *Jhesus nasareus rex judeorum help;* den femte: St. Jöran på draken, och den sjette: ett adligt sköldemärke, med en bjelke tvärtöfver och en på snedden, två horn på hjelmen, eller samma vapen, som ofvannämnde Laurens Jenisson till Hambra förde år 1444.

Socknens namn härleder sig utan tvifvel af en här liggande gård, kallad *Collem (Kullen)*, som redan på 1100-talet tillhörde erkebiskopsstolen i Uppsala, och hvarå påfven Lucius III gaf sitt skyddsbref den 5 Nov. 1185. Derefter anslog erkebiskop Jakob Erlandsson år 1280 *sin gård* (curiam suam) *Kollar*, med allt tillbehör, till underhåll för sex chorgossar vid Uppsala domkyrka, läggande dertill *socknen Kollar*, och frikände han densamma från all biskoplig domsrätt samt öfverlemnade till domkapitlet full rätt att i nämnde församling ombesörja allt efter eget godtfinnande. I den gamla Biskops-krönikan förekommer äfven, att nämnde erkebiskop stiftat af *gården Biskopskulla*, tillika med *socknen Kulla*, ett prebende i Uppsala domkyrka, i hvilken han anställt sex gossar för chortjensten *(Hic de mansione Biscupscullum, cum ecclesia Cullum --- ordinavit præbendam in ecclesia Upsaliense, in qua instituit sex parvulos pro servitio chori)*. Häraf finner man, att gården då kallades Biskopskulla, men socknen endast Kulla. Sedermera fick äfven socknen namnet Biskopskulla till skilnad från den närliggande Kulla socken, äfven belägen i Lagunda härad, som för samma orsak benämdes *Bondekulla;* i ett bref af år 1326 förekommer först benämningen Biscupscullum. Någon gård Kulla finnes icke nu i socknen, om ej nuvarande prestgården fordom haft detta namn. — Inga märkliga fornlemningar inom socknen uppgifvas. Fyra härvarande gårdar nämnas i handlingar från 1200-talet och en redan år 1185. — Landsberga är den enda betydligare egendom härstädes, hvarjemte kan nämnas Hormesta såsom ett gammalt herregods. Adress: Enköping.

Biskops-stenarna. Så kallas gränsmärket mellan Uppland, Södermanland och Westmanland eller, rättare, mellan Uppsala, Strengnäs och Westerås stift; ty, om icke så varit, hade de ej blifvit kallade *Biskops*-stenar. Sägnen är, att biskoparne i Strengnäs och Westerås samt kanikerna i Uppsala här haft ett sammanträde, för att öfverlägga om konung Carl VIII:s störtande, och kanske hafva stenarne då blifvit resta till minne af detta upproriska prestmöte, eller ock på det hvar och en af de sammanträdande skulle få afgöra saken inom sitt stift, för att undvika all rangtvist, likasom Sveriges och Danmarks konungar fordom gjorde vid möten på Brömsebro. Dessa stenar stå på en liten holme mellan Mersön i Uppland, Aspön i Södermanland och Engsön i Westmanland.

Biskopsudden, eller *Bergsjölund*. Sannolikt det först bebyggda stället på Waldemars-ön eller nuvarande Kongl. Djurgården, af Carl X tillämnadt till plats för ett lustslott. Stället innehades i Gustaf III:s tid af frih. Sprengtporten, sednare af Fries, som här anlagt den s. k. Friesens Park. Det har sedan 1838 stått utan åbyggnad; men en sådan håller man nu på att der uppföra.

Bispmotala. Gammal gård i Motala socken, Aska härad af Linköpings län, har en härlig belägenhet vid Wetterns vik Vårviken, $^1/_8$ mil från kyrkan. Motala, som gården fordom hette, är urgammal, och sägnen berättar, att här i hedentiden bott en höfding. Under katolska tiden lades den under biskopsstolen i Linköping och fick namnet Bispmotala, bortbyttes till Wadstena kloster, men indrogs till kronan genom Westerås recess 1527. Sedan tyckes gården till en del hafva kommit i eu-

skilda personers händer, okändt om genom köp, donation eller förläning. Så skref sig Johan Anckarfjell, död 1683, till Storgård och Bispmotala. Major Schildt och presidenten Erik Gammal Ehrencrona nämnas som arrendatorer af gården, hvilken 1760 innehades på arrende af kammarherren friherre Carl Gammal Ehrencrona och sedermera af hans enka, Helena Ehrenbjelke, och deras arfvingar. Från år 1800 var gården utarrenderad till kronobefallningsmannen Nils Rignér, som 1808 med Kongl. Maj:ts tillstånd transporterade den på kammarherren G. M. U. Fletwood. Årliga arrendet utgick då med 55 tunnor 16 kappar spannmål, och var arrendatorn skyldig att hålla ett schäferi af 50 Spanska får och en hingst till ortens tjenst. Gården såldes på 1830-talet för 26,666⅔ rdr och egdes 1850 af A. F. von Homejer, 1853 af brukspatron Beselin. Gården består nu af 4⅞ mantal skatte. På egorna finnas lemningar efter skansar, hvarom vidare vid socknens beskrifning. Hertig Johan af Östergötland lär här hafva haft en jagtpavillon.

Bispberg, eller **Betsberg.** Jerngrufva, belägen i Säters socken och fögderi af Falu län, ¼ mil o. n. o. från Säters stad och på nordvestra sidan i sluttningen af den i orten allmänt bekanta bergsträckningen *Bispbergs klackar.* När grufvan först upptäcktes, vet man icke; men af hennes vida dagöppning och ansenliga varphögar kan man sluta, att hon är uråldrig. Hvad man dock vet, är att hon finnes nämnd i konung Eriks af Pommern privilegier af år 1420, hvilka innehålla en bekräftelse af dem, som Bispberget med öfriga jernbergslager förut erhållit af drottning Margareta. Egare af grufvan har af ålder varit det i bergslagens sigill nämnda *Betzeberga-lag,* som bestått af Säters, Hedemora, Husby samt en del af Tuna och Garpenbergs socknar. Derjemte hafva biskoparne i Westerås under katolska tiden af dåvarande konungar varit förlänta med stora inkomster af denna grufva så väl som flera andra gamla och ansenliga grufvor. Biskoparne hade sin egen hytta ¼ mil öster om grufvan vid Bispbergs-hyttan, Westerås kaniker sin vid Königs-hyttan; men kronan uppsmälte sin afradsmalm vid den s. k. Sätra gård, der hon hade sitt hyttebruk inrättadt.

Sedan kon. Gustaf I vid reformationen, enligt Ständernas beslut och Westerås recess år 1527, indragit de andligas ansenliga gods och räntor till kronan, hade konungarne sjelfva, jemte bergslagen, till en tid låtit bryta grufvan och sörjt för hennes renhållande, men derpå emot tionde-afgift upplåtit henne till bergslagen, hvilken genom indelta rotar förestått gruf-brytningen. Denna skedde då för tiden så oförståndigt, att ansenliga och täta ras igenstörtade malmbottnarna tid efter annan och till slut alldeles hindrade tillträdet. Utom den ringa malm, som kunde vinnas af väggarna i dagöppningen och de få ännu qvarlemnade spjelkarne af pelare och bergfästen, hade grufvan således i 20 år stått öde, då efter bergmästaren Scheffers och bergstingsrättens i Säter offentliga uppbud hon år 1697 öfvertogs af landshöfdingen friherre Nils Gripenhjelm för Nisshyttan till ⅓:del, och af brukspatronen Johan Angerstein för Wikmanshyttan till ⅔:delar. För att åtkomma malmen på djupet, anlades derefter ett schackt, benämndt kon. Carl XII:s schackt, på sydöstra sidan och utom stora dagöppningen. Detta schackt blef neddrifvet till ett djup af 34 famnar i gråberg, då det år 1737, till följd af malmstreckens fallande åt sydost, träffade den väntade malmtillgången; schackt-sänkandet fortsattes derefter i malm; ort indrefs under den af ras betäckta botten, och malmfältet, i sträckning från s. v. till n. o., öppnades, och har brytningen alltsedan fortgått. Malmen är för sin halt och goda art i alla tider räknad ibland de bästa af rikets jernmalmer. Malmfångsten blef efter hand ökad, och grufvan har i sednare tider årligen gifvit ungefär 42,600 sk℔ malm (1856: 54,481 sk℔). — Uppfordringen, som i gamla tider skedde med begagnande af hästvindar, går nu med vatten alltsedan år 1609, då uti den s. k. Ljuster-ån och Säters vattendrag en vattenkonst byggdes med en stånggång af 937 famnars

längd. — År 1752 inrättades ett hakspel för sten-uppfordringen, och har alltsedan konsten efter ombyggnad och förbättringar tjenstgjort så väl till uppfordrande af vatten som af all i grufvan bruten sten.

Huru länge egarne af Nisshytte- och Wikmans-hyttebruken bibehöllo sina grufvedelar odelade, kan nu icke med visshet uppgifvas; men af grufvans förvarade böcker synes, att de för lång tid tillbaka till andra bruksegare afyttrat något af sina delar, och tid efter annan hafva ännu flera förvärfvat sig lotter i grufvan, så att hon nu eges af ett större antal bruksegare, hvilka sjelfva använda malmen vid sina bruk i Stora Kopparbergs län och i Gestrikland.

Grufve-bolaget utgöres nu af följande:

Egare af Nisshytte bruk . . .	för	$^{45}/_{216}$:delar.
» af Norns bruk	»	$^{27}/_{216}$
» af Wikmanshytte bruk .	»	$^{27}/_{216}$
» af Garpenbergs bruk . .	»	$^{24}/_{216}$
» af Horndahls bruk . .	»	$^{24}/_{216}$
» af Högbo bruk	»	$^{18}/_{216}$
» af Stjernsunds bruk . .	»	$^{11}/_{216}$
» af Mackmyra bruk . .	»	$^{12}/_{216}$
» af Oslättforss bruk . .	»	$^{4}/_{216}$
» af Hoforss bruk . . .	»	$^{18}/_{216}$
» af Gammelstilla bruk .	»	$^{6}/_{216}$
Tillsammans		$^{216}/_{216}$:delar.

Bitterna, en socken i Laske härad af Mariestads län, har en areal af 13,469 tunnland, af hvilka 550 äro sjöar och kärr. Marken omvexlar med berg, åsar och kullar och derimellan slätter och dälder, större och mindre; mossar och kärr förekomma äfven på många ställen. Några af mossarna äro dugliga till bränntorf. På skog är brist. Rådande jordmånen är lera, ofta blandad med sand; äfven finnes här och der lermylla. Hufvudnäringen är åkerbruk. Socknen innehåller $31^{3}/_{8}$ mant.; hela pastoratet består af $60^{29}/_{32}$ förmedlade mantal. Folknummern i socknen var 1810 483, 1840 2,100 och 1856 2,426 personer. Socknen har både fast och ambulatorisk skola med 1 examinerad lärare. År 1856 besöktes den förra skolan af 100 gossar och 60 flickor och den sednare af 190 gossar och 106 flickor. Dessutom undervisades 3 gossar i allmänt läroverk, 1 gosse och 1 flicka i enskild läro-anstalt samt 2 gossar och 5 flickor hemma; summa 296 gossar och 172 flickor eller inalles 468 skolbarn. — Bitterna, modersocken, jemte annexerna Wedum i ofvannämde härad och Eling i Barne härad, utgöra tillsammans ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen, tillhörande Wilska kontrakt af Skara stift. Socknen har fordom bestått af två delar, Öster- och Vester-Bitterna, med hvar sin kyrka; men sedan Öster-Bitterna kyrka genom vådeld blifvit lagd i aska, delades denna socken midt i tu mellan Vester-Bitterna och Wedum, ehuru den bordt hel och hållen förenas med Vester-Bitterna, enligt Kongl. brefvet den 6 Febr. 1787. Kyrkan, belägen omkring 4 mil från Skara, Lidköping och Alingsås, är ombyggd eller utvidgad 1807 samt ljus, rymlig och vacker. — Socknen har åtskilliga minnesmärken. Vester om Tolanda by finnas lemningar efter en byggning, bestående af stenhögar samt många släta stenar, hvilket rum af allmogen ännu kallas *Wirkels-* eller *Torlandaborg.* Här skall fordom varit ett slagfält, der de stupade kämparne blifvit begrafna. Annan sägen förmäler, att här varit en handelsplats. Det enda säteriet i socknen är Ölstorp.

Bjellerup, en socken i Malmöhus län och Torna härad, har en areal af 2,222 tunnland, deraf endast 4 äro sjöar och kärr. Socknen har god, ehuru sidländ åker, men ringa hötillgång. Folkmängden var år 1805 417, 1840 475 och 1856 447 individer. I den fasta folkskolan, med 1 examin. lärare, undervisades 1856 27 gossar och 23 flickor, i hemmet 3 gossar och 2 flickor, inalles 30 gossar och 25 flickor. — Bjellerup utgör tillika med Stora Råby ett præbende-pastorat af 3:dje klassen i Torna kontrakt af Lunds stift och hade tillika med modersocknen 917 invånare år 1856. Socknens förnämsta egendom är *Stora Bjellerup,* ett mant. frälse-säteri med underlydande. Adr.: Lund.

Bjereshög, eller **Bjäresjö,** en socken i Skåne, Malmöhus län och Bara hä-

rad, har en areal af 903 tunnland och backig, men god åkerjord samt tillräcklig höfångst och torfjord. Skog saknas alldeles. Socknen hade 150 invånare år 1805; 1856 var invånarnes antal 114; i den fasta skolan, som hade 1 examinerad lärare, undervisades 12 gossar och 9 flickor. — Bjereshög utgör, tillika med Oxie och Malmö hospitalsförsamling, ett regalt pastorat af 3:dje klassen uti Bara kontrakt af Lunds stift, och hvilket 1856 hade tillsammans 790 invånare. Adress: Malmö.

Bjeresjö, en socken i Malmöhus län och Herrestads härad, ½ mil nordvest från Ystad, vid hafvet, har en areal af 3,865 tunnland, hvaraf 10 äro sjöar och kärr. Åkerjorden är öfver hufvud mager, hötillgången ringa och torfjorden obetydlig. Invånarnes antal uppgick år 1805 till 672, 1840 till 925 och 1856 till 1,045. Församlingen hade sistnämda år både fast och ambulatorisk folkskola; i den förra undervisades 50 gossar och 48 flickor, i den ambulatoriska 32 gossar och 37 flickor, inalles 82 gossar och 85 flickor. Läraren i den fasta skolan var examinerad, den ambulatoriska skolans bägge lärare deremot oexaminerade. — Socknen är annex till St. Petri församling uti Ystad och utgör tillika med denna ett regalt pastorat af 2:dra klassen, som 1856 hade 2,221 invånare. Vigtigaste gården i socknen är Bjeresjöholm. Adress: Ystad.

Bjeresjöholm. Gammalt gods i Skåne af Malmöhus län, Herrestads härad och Bjeresjö socken, ⅜ mil nordvest om Ystad. Dess massiva hufvudbyggnad med kringsluten borggård, 3 våningar hög på en sida och tvänne på de tre öfriga sidorna, uppfördes 1576 af en Dansk adelsman Björkaas, gift med en fröken Christenz, hvilkas namn och vapen ses på en öfver inkörsporten insatt sten. Hvilken som sedan innehaft Bjeresjöholms gods, lärer man icke med bestämdhet kunna uppgifva. Sjöborg uppgifver, att efter freden i Köpenhamn godset blifvit, som Bornholms vederlag, af Danska egaren Ove Thott öfverlemnadt till Katharina De la Gardie, och ansågs det då vara värdt 16,800 rdr samt gaf uti inkomst 560. Enligt andra uppgifter har Bjeresjöholm tillhört Ebba Brahe, efter hvilken det tillföll grefve Magnus Gabriel De la Gardie. För dennes enskilda skuld till kronan blef godset reduceradt; men hans syster, Christina De la Gardie, återfordrade flera sina deri inbegripna mödernegods och tvistade derom länge. År 1702 förpantades godset till öfverstelöjtnanten baron Magnus Fleming; men från honom inlöstes det på grund af bördsrätt af Christina De la Gardies dotter, grefvinnan Hedvig Eleon. Stenbock, hvilken 1788 försålde godset till krigsrådet Per Palmcreutz, efter hvars död det tillföll hans son, kammarherren Per Palmcreutz, hvars dotter sedermera ärfde godset. Hon var gift med öfverstelöjtnanten von Essen och hade med honom en dotter, Charlotta, som sedan tillträdde godset och gifte sig med majoren Joachim Cock. Denne lät år 1790 borttaga de efter den fordna befästningen qvarbefintliga vindbryggorna, tillika med det då ännu qvarstående tornet. Egendomen indelades i farmer, försågs med qvarn och garfveri m. m. samt förbättrades ansenligen. År 1840 innehades Bjeresjöholms frälse-säteri af assessor Colliander, apothekare i Lund.

Bjeresjöholms säteri består af 4 mantal, har flera trädgårdar och en vacker bokskog af 84 tunnlands vidd, som på norra sidan omgifver gården. Mangården är med en djup graf skiljd från ladugården, som är uppförd dels af sten, dels af korsvirke, till större delen samtidigt med slottet. Under sednare åren har på egorna blifvit anlagd en ladugård, kallad *Killesjö*, der garfveriet befanns, under det Cock innehade godset.

Bjerge, Stora. Gästgifvaregård i Wallstena socken, Båhls ting af Norra fögderiet eller »Befallningen» och Wisby län på Gotland, belägen omkring ¼ mil nordvest om sockenkyrkan; skjutsar till:

Gandarfve, s. o.	1¼	mil.
Guthe, n. n. o.	⅜	»
Magnuse, s. o.	1	»
Röstäde, s. v.	1⅛	»
Tibbles, ö.	1	»

Bjerka *(Bjärka)*, en socken i Skånings härad af Mariestads län, har en areal af 5,369 tunnl., af hvilka 1,660 äro sjöar och kärr. Flia-ån flyter genom socknen. Marken är bergaktig, derimellan dälder och mossar, allt med stenbunden jord. Jordmånen är sandmylla i en del af socknen och sand för öfrigt. Skog finnes knappt till husbehof. Hufvudnäringen är åkerbruk. — Bjerklunda socken, d. v. s. Bjerka och Härlunda tillsammans, hade 1856 inalles 1,212 invånare och fast folkskola med 1 examinerad lärare; i skolan undervisades 42 gossar och 28 flickor, 8 gossar besökte allmänt läroverk, 1 gosse och 2 flickor hade enskild undervisning och 39 gossar samt 63 flickor undervisades i hemmet, så att de undervisning mottagande barnens antal uppgick till 90 gossar och 93 flickor. — *Bjerka* och *Härlunda* socknar anses, sedan deras kyrkor sammanbyggdes 1781, blott som en socken, kallad *Bjerklunda;* men detta är i offentliga handlingar icke antaget. — Bjerka socken är annex till Skara regala stadsförsamling, tillhörande Skara stifts domprosteri. Den nya kyrkan, belägen 1 ¼ mil från Skara, är byggd af huggen sten och rätt vacker. Här är en minnesvård öfver öfverintendenten Pehr Tham till Dagsnäs, hvilken egendom är den betydligaste inom socknen.

Bjerke. Härad i Elfsborgs läns 1:sta fögderi, har en areal af 33,927 tunnland, hvaraf 2,255 äro sjöar och kärr, består af 82²⁄₁₆ mantal och hade (1856) 5,262 invånare. Häradet består af Mellby socken med dess annexer, Magra, Erska och Lagmansered.

Bjern. Gästgifvaregård i Karlanda socken af Nordmarks härad och Carlstads län, strax söder om sockenkyrkan; skjutsar till:

Månserud, nordligt	1	mil.
Sehln, s. v.	1 ⅓	»
Södra Ström, s. s. o.	1 ⅛	»

Bjerrome. Säteri uti Halmstads län, Åhrstads härad och Wessige socken, består af 1 hemman med underliggande frälsehemmanet Friberg och 12 ⅛ underlydande hemman. Bland fordna egare nämnas kapitenerna Pahl och Sneckenberg samt öfverstinnan Rayalin och kapiten Liljehök. Gården är bebygd med trähus, har god trädgård och odlingsbar utmark, som består af bördig lera.

Bjersgård, ett frälse-säteri i Gråmanstorps socken och Norra Åsbo härad af Christianstads län, har den täckaste belägenhet på en holme i en liten insjö. Den äldsta kända egaren är Otto Andersson Ulfeld, benämd herre till Bjersgård. Han måtte dock icke länge innehaft gården, innan han sålde den åt Mogens Gyllenstjerna, och har den sedan denna tid alltjemt varit i slägten Gyllenstjernas ego. Denna slägt, som härstammar från Danmark, inkom först till Sverige på 1400-talet med Erik Nilsson Gyllenstjerna till Ågård, från hvilken ofvannämde Mogens Gyllenstjerna till Stjernholm härstammade i femte led. Mogens var Danskt riksråd och hade tjent under fem konungar. Då konung Christian II rustade sig mot Sverige, kom Gyllenstjerna tillbaka till Danmark. I slaget vid Uppsala förde han Danska hufvudbanéret; han blef der sårad och fången, men räddades af Peder Skram, som äfven återtog fanan. Sedan företog han sig en resa till den Heliga Grafven, och, enligt sägnen, lärer han under denna resa hafva badat i Jordans flod på samma ställe, der Frälsaren lät döpa sig. Efter hemkomsten blef han riksråd och slutligen ståthållare i Köpenhamn. Troligen hafva Bjersgårds byggnader blifvit uppförda af honom. Han hade med sin fru, Anna Sparre, 23 barn, af hvilka sonen, Mogens Gyllenstjerna, fick, efter faderns död 1569, Bjersgård. Han var gift med Hella Ulfeld. Om henne berättas, att då hon en dag, i sällskap med sin man, gick förbi en grafhög, i hvilken hr Vogn sades vara begrafven, hon dervid funnit ett ofantligt stort armsmide af rent guld i tredubbla ringar, hvarå ändarne voro formade som ormhufvuden. Af smycket lät hon göra sig en stor guldkedja. Mogens Gyllenstjerna sålde gården till sin son, Laxmand Gyllenstjerna, landsdomare i Skå-

ne, som under en tid af 41 år skall bebott den och, dels genom köp, dels genom byte, förökat godset med 40 bondgårdar; men slutligen lärer han försålt godset åt sin dotter Lena. Utom andra åtgärder, som han vidtagit för egendomens förbättring, skall han hafva anlagt vattenledningar kring gården. Han förlänades år 1618 med Helena kyrkas län och 1619 med Frosta härad. Lena Gyllenstjerna förblef ogift. Hon sålde från Bjersgård $^3/_4$ af strögodset, hvaribland Bläsinge, hvilket nu bildar en egen gård. Under hennes tid hemsöktes Bjersgård af Snapphanarne, hvilka plundrade hus och källrar och tvingade fröken Lena sjelf att dansa för dem på gården. Hon dog 1679. Hennes bror, Ebbe Gyllenstjerna, afled före henne 1677, så att egendomen öfvergick till hans enka och barn; och enkan, Elin Parsberg, köpte sedan Bjersgård af sina barn. Af den äfven till Skåne sträckta reduktionen hade fru Elin sin dryga känning. Fröken Lena hade nämligen af Joachim Gersdorff tillbytt sig 16 à 18 bondhemman, hvilka denne fått i pant af Danska kronan för ett penningelån. Efter de gällande reduktionsgrunderna ansågos dessa som kronans egendom och indrogos. Fru Elin sålde Bjersgård 1692 för 14,932 daler silfvermynt till sin dotter, Margaretha Sofia, som blef gift med öfversten Nils Hästesko, en af kung Carl XII:s bussar, som uti slaget vid Helsingborg 1710 blef dödligt sårad och afled på sin egendom kort derefter. Deras enda son anförtroddes åt faderns vän och vapenbroder, öfverstelöjtnanten frih. Axel Eriksson Gyllenstjerna, för att hos honom uppfostras; men redan tidigt afled den unge arftagaren i koppor, då Danska grenen af slägten Gyllenstjerna utslocknade. Som fru Hästesko icke ville, att denna gamla Gyllenstjernska egendom skulle öfvergå till en annan slägt, så testamenterade hon den som fideikommiss åt ofvannämnde frih. Axel Eriksson Gyllenstjerna till Frösåker, som var af den Svenska grenen. Fideikommissbrefvet är dateradt den 19 April 1725 och har ett tillägg af den 3 November 1733. Hr Axel var en af kung Carls kämpar, öfvervar belägringen af Krakau, som kungen »tog med torra slängar», och i slagen vid Narva och Helsingborg blef han sårad; de uttagna kulorna förvaras ännu i slägten. Hans äldste son var den beryktade presidentssekreteraren friherre Johan Gyllenstjerna, som åt Ryska ministern i Stockholm under dåvarande parti-tider förrådde flera vigtiga kabinettshandlingar, blef derför dömd till Marstrands fästning, men rymde derifrån och fick till underhåll ett gods i Liefland af Ryska kejsarinnan Elisabeth. Vid faderns död 1751 tillträdde derför den yngre sonen, Nils Gyllenstjerna, fideikommisset. När, sedan mösspartiet fått väldet, jemte andra statsoffers, äfven den då aflidne Johan Gyllenstjernas namn återställdes till ära, kommo hans hustru och dotter till Sverige och uttogo sin arfslott. Nils Gyllenstjerna dog 1791, då fideikommisserna Bjersgård och Frösåker öfvergingo till äldsta sonen, sedermera landshöfdingen friherre Axel Erik Gyllenstjerna. Han har mycket förskönat Bjersgård genom anläggande af en stor och vacker park. Han dog ogift 1823, och derefter öfvergick Bjersgård till brorsonen, kammarherren friherre Nils Christoffer Gyllenstjerna, som nu innehar fideikommisset, jemte Krapperum. Friherre Gyllenstjerna har sedan egnat sig åt naturvetenskapliga forskningar; en af honom gjord samling fiskar har han skänkt till Lunds zoologiska museum. Han har tvänne gånger varit gift, först med friherrinnan Vivika Sture och sedan med grefvinnan Hedvig Maria De la Gardie, bägge döda.

Bjersgård är, mindre för sin åbyggnad, än för sin ålder och sin härliga belägenhet, ett märkligt ställe. Två, midt emot hvarandra vända, 300-åriga korsverksbyggnader, uppförda, som det säges, af Mogens Gyllenstjerna den Äldre i medlet af 1500-talet, af hvilka byggnader den norra har två våningar, den södra blott en, äro belägna på en holme i en den täckaste lilla insjö, som inskjuter sina små vikar in uti parken och skogen, hvilka på alla sidor omgifva den. Sex andra små sjöar, förenade sinsimellan genom kanaler, hvilka Laxmand Gyllenstjerna låtit gräfva, lem-

na sitt vatten åt denna lilla insjö. Holmen, på hvilken gården ligger, är genom en träbro förenad med fasta landet, hvarest, sydvest om karaktersbyggnaden, ladugården är belägen, hvilken består af fyra korsverksbyggnader. Parken, som i söder och öster omgifver insjön, är rik på trädslag, vidsträckt och vacker. Der ser man grifthögar, i hvilka hundra-åriga ekar slagit sina rötter. Vester om parken och med den förenad ligger en stor trädgård, utvidgad och mycket förskönad af frih. Axel Erik Gyllenstjerna.

Bjersgård taxerades 1697 till 54 tunnor rågs och korns och 6 tunnor hafres utsäde samt 450 lass hö. Vid 1715 års taxering upptogs godset till: säteri 70, insockne frälse 184 och utsockne frälse 112 tunnor, allt hardtkorn. År 1767 utgjorde Bjersgård: säteri $7\frac{1}{4}$, insockne frälse $17\frac{43}{48}$ och utsockne frälse $10\frac{3}{4}$ mantal samt 28 insockne frälse gatuhus och torp m. m. För närvarande (1853) utgör Bjersgård: säteri $7\frac{3}{4}$, insockne frälse $22\frac{99}{144}$ och utsockne frälse $5\frac{13}{24}$ förmedlade mantal. Derå finnas 42 större och mindre torp, en skattlagd qvarn med 2 par stenar, ett enbladigt vattensågverk och 2:ne fattighus. Dessa hemman och lägenheter äro belägna i Norra och Södra Åsbo härader. Tunnlandtalet kan icke med bestämdhet uppgifvas. Trädgård och park upptaga 50 tunnland. Gården har god tillgång på skog, tillräcklig äng, stora torfmossar, fiske i insjöarna samt skattlaxfiske i Rönne och Beljane åar.

Bland fornlemningar, sägner och minnen, fästa vid Bjersgård, må följande omnämnas: I parken derstädes finnas flera större och mindre grafhögar; äfven omtalas en plan, der stora stenar äro uppsatta, af folket kallade *Jättestenarna.* — I Gråmanstorps by bodde i äldre tider Gråsven eller Svend Graa, af hvars slägt byn säges hafva fått sitt namn och kyrkan vara byggd. År 1598 sågos ännu lemningar efter hans gård. På Smullerup, som ligger i samma socken och nu hörer till Bjersgård, bodde herr Vogn. Denne blef under någon tvist dödad af Gråsven, som för detta mord erlade 3,000 mark silfver och guld. Men snart utbröt ånyo tvisten imellan de båda familjerna. Vogns hustru, fru Mette, lät göra sig en guldstol, som hon uppställde åt sig i kyrkan. Retad af detta hennes högmod, satte sig Gråsven i hennes stol, och, då hon bad honom gå ur den, slog han henne »ned till sorten jord». Fru Mette ilade hem och berättade för sina söner den lidna smäleken samt uppmanade dem att hämnas. I en täck lund, af folket kallad Rosenlund, samlades Vogns söner och slägtingar, anförda af herr Thule Vognsen, och lade råd; stället kallades sedan »Stefnen». De förklädde sig till jungfrur och gingo så till Gråmanstorps kyrka. En af Thule Vognsens tjenare varnade Gråsven; men denne aktade icke derpå, utan gick skaran till mötes, räckande handen åt herr Thule, som gick i spetsen. Då Thule i vredesmod förebrådde honom mordet på fadern och moderns skymf, flydde Gråsven in i kyrkan och blef der af Thule dödad. Blodet kunde 100 år derefter ännu synas på väggen, och vid kyrkan förvarades hans hufvudskål, »ille forhugget». Äfven Thule Vognsen säges hafva blifvit dödad af Gråsvens följeslagare. Slägtingarne berättas derpå hafva gifvit sitt arfvegods åt Herrivads kloster för läsandet af själamessor öfver de aflidna. Dessa gods tillbytte sig sedan Mogens Gyllenstjerna den Yngre på Bjersgård af konung Fredrik II. Denna händelse är besjungen i den gamla Danska kämpavisan om »Thule Vognsen och Svend Graa»; men der förlägges skådeplatsen till Lunde kyrka på Jutland. Chytræus, på hvars berättelse denna framställning till större delen är stödd, uppgifver dock, att händelsen tilldragit sig i Gråmanstorp, hvilket äfven intygas af en år 1624 gjord anteckning. Uti denna sednare anföres som bevis intyget af en nittio-årig man, som vittnade, att han hört sin farfar berätta, att i dennes ungdom bodde i socknen 4 herremän: Gråsvend i Gråmanstorp, herr Thule på Bjersgård, Nils Eriksson i Smullerup och en onämd i Holm. Väl strider denna uppgift emot den af Chytræus lemnade, som säger, att Thule Vognsen bodde på Smullerup; men den

nittio-årige mannens minne kan ju lätt hafva svikit honom. — Att Bjersgårds by är äldre än den nuvarande, bestyrkes af den sägnen, att den fordna Bjersgårds by legat till venster om vägen, och att ett stycke derifrån vid en mellanväg har Ösle by legat, hvilka båda blifvit sammanslagna, så att deraf den nuvarande Bjersgårds gård är bildad. — I Bjersgårds park är en stor, djup håla, om hvilken följande sägen förtäljes. En fru vid Bjersgård, som var mycket stolt och högmodig samt hård mot sina underhafvande, lät bära sig i en guldstol ut på en kulle, der hon kunde öfverse sina egor och rätt fröjda sitt öfvermodiga sinne vid betraktandet af deras vidd. Men plötsligen, under det hennes själ var uppblåst af stolta tankar, öppnade sig jorden under henne, och hon jemte guldstolen nedsjönko i afgrunden. I stället för kullen ser man nu den djupa hålan. Denna fru var troligen densamma, som ofvanföre omtalas; hon hade först stolen för att skryta med och väcka afundsjuka hos de förnäma, hvarigenom hennes fåfänga blef tillfredsställd, och begagnade den sedan för att ingifva vördnad och beundran hos sina underhafvande. — Här i socknen tyckes det som guld fordom funnits i mängd. — I en af källrarna på Bjersgård har, enligt sägnen, Mogens Gyllenstjerna gömt sig, för att undkomma Christian Tyrann. När detta skulle hafva tilldragit sig, kan man icke inhemta af herr Mogens' historia; kanske har han tagit sin tillflykt hit vid något öfverfall under Severin Norbys sköflingar i Skåne.

Bjersjölagård. Ett mantal kronoskatte och rusthåll i Kjerrstorps socken och Färs härad af Malmöhus län, har under flera generationer tillhört familjen Coyet, som 1766, 1777 och 1812 der uppfört ett prydligt corps de logis med 2:ne flyglar och dermed upphöjt egendomen till hufvudgård, hvaremot den förut var blott ett sämre bebygdt hemman med helt litet odlad jord. Omkring 1820 köptes gården från major A. Coyet af ryttmästar Ehrenborg på Hessleholm, och af hans son, löjtn. C. H. Ehrenborg, såldes egendomen 1841 mot 83,333 rdr 16 sk. rgs till nuvarande egaren, kammarherren A. von Bülow, hvilken synnerligen förbättrat gården, så att, då den 1841 afkastade omkring 200 tunnor spannmål, den år 1854 gaf öfver 2,000. På egorna finnas kalkstensbrott och stora torfmossar; årligen säljas omkring 1,000 läster kalk. År 1842 införskrefvos hit Hannoverska torfskärare, hvilka bearbetade torfven på ett hittills här okändt sätt och med den framgång, att deras method nu mer användes på alla större torfmossar, som lämpa sig derför. Några tusen alnar från gården, invid en nu till det mesta aftappad liten sjö, befinnas qvarlefvor af ett s. k. gammalt slott, hvilket dock torde varit af föga betydenhet, emedan traditionen ingenting nämner derom; dess förstöring synes hafva skett på fredlig väg, emedan material härifrån lärer blifvit forsladt till Svaneholm. Adress: Lund.

Bjersved. Ett mantal säteri, ett mantal frälse och $^5/_{10}$ mantal skatte uti Jönköpings län, Mo härad och Torryd socken, tillhör Nissafors bruksegendom, men är för närvarande sönderstyckadt och bebos af bönder. Se *Nissafors.*

Bjertorp, en gård i Fyrunga socken och Skånings härad af Mariestads län, består af Bjertorp 2 mantal frälse och $^1/_4$ mantal kronoskatte. Dess areal är 696 tunnland, hvaraf 300 åker, 67 äng och $123^1/_2$ skogsmark, resten af arealen begagnas af 13 torpare. Mangården har vacker belägenhet på en höjd i midten af egorna, hvarest en större karaktersbyggnad är uppförd.

Bjerträ, en socken i Södra Ångermanlands fögderi af Hernösands län. Arealen är upptagen tillsammans med modersocknen Nora. Södra gränsen utgöres af Ångerman-elfven, hvari socknen skjuter ut som en halfö med åtskilliga uddar och näs; norra delen begränsas af höga bergsträckningar. Utom elfvens vikar, Kungsgårds-, Strinne- och Lungviks-fjärdarna, finnas inom socknen flera mindre sjöar och vattendrag. Marken är bergig, dock jemnare mot elfven. De största bergen äro vid

Strinne, af ½ mils längd, och från högsta kullen har man en vidsträckt utsigt. Jordmånen är sandblandad mylla och lera. Skog finnes ymnigt. Hufvudnäringar äro åker- och skogsbruk samt boskapsskötsel. Socknen innehöll i slutet af 1700-talet $32^{79}/_{96}$ mantal skatte och $^{11}/_{12}$ krono samt hade 1768 666 invånare; 1840 hade dessas antal stigit till 1,218 och 1856 till 1456. Bjerträ socken har både fast och ambulatorisk folkskola med 1 examinerad och 1 oexamin. lärare. År 1856 besöktes den förra skolan af 42 gossar och 36 flickor, den sednare af 32 gossar och 29 flickor; dessutom undervisades 13 gossar och 21 flickor i enskilda läroanstalter samt 37 gossar och 30 flickor hemma; tillsammans 124 gossar och 116 flickor. Således inalles 240 skolbarn. — Bjerträ är annex till Nora prebendepastorat i Ångermanlands Östra kontrakt af Hernösands stift. Äldsta kyrkan, belägen omkring 4 mil från Hernösand, var byggd af sten, troligen på 1300-talet, då obetydlig och utgörande blott en del af den nuvarande kyrkan, som minst två gånger blifvit tillbyggd. Hon har inga fornminnen, utom större klockan, som har inskrift med munkstil sålunda: **A. D. MDVI completum est hoc opus ad laudem nostræ piæ virginis Mariæ.** — Kyrkoherdens boställe, Inholm, består af 1 mantal, hvarunder lyder stamjord i Hjelta samt ett urfjäll på Strinne och Näsoms egor. — För öfrigt finnes här i socknen en by, kallad *Kungsgården,* der, enligt sägnen, Ångermanlands konung *Geiröder* haft sitt säte, då Giresta by, med namn af *Herrestad,* varit ladugård, hvarunder Stafre ock lydt som fäbodställe. Denna by, som förut varit krono till år 1584, skall af kon. Johan III blifvit bortbytt emot Hof och Fogelsta, då Hernösand anlades; men som samma hemman den tiden legat under Skogs och Hägdångers prestbord, hafva pastorerna derstädes fått ersättning, för det förra 12 och för det sednare 20 tunnor spannmålsvederlag. Helsokällor uppgifvas vid Kungsgården, Näsom och Strinne. — Af fornlemningar och minnen kunna anföras följande: grafhögar förekomma på flera byars egor. Vester om byn Kungsgården synes på en myr en liten höjd med lemningar af murar, som förmenas hafva varit en skans. Vid stranden af Strinne fjärd, gent emot Locknö by, kallas ett ställe Kjör- eller Kyrkstad, och berättas det, att, innan kyrkan fått sitt nuvarande läge, skola der, som på många orter omtalas, fåfänga försök gjorts med kyrkbyggnad. — Vid Ryssarnes härjningar i Ångermanland år 1721, fick också Bjerträ besök af dem, och de uppbrände Norrlands och Mälands byar; men en annan by, Lungvik, har blifvit skonad af mordbrännarne, sedan de i källrar och visthus tagit hvad som funnits. Vid deras bortgång har en luntstake blifvit qvarlemnad vid porten med Svensk påskrift: »här ha vi varit och väl farit», ett bevis på att Svenska öfverlöpare, som kände orten, gjort fienden följe. Adress: Hernösand.

Bjessebohult. Gästgifvaregård i Elmeboda socken och Konga härad af Kronobergs län; skjutsar till:

Broaryd	$1^3/_8$	mil.
Dångebo	$1^3/_8$	»
Plaggebo	$1^1/_2$	»

Bjestad, by uti Näträ socken och Norra Ångermanlands fögderi af Vester-Norrlands län, har sedan år 1753 postkontor, som då var det enda imellan Hernösand och Umeå. Här är äfven tingsställe och gästgifvaregård.

Bjuf, en socken i Malmöhus län och Luggude härad, 1½ mil o. n. o. från Helsingborg, har en areal af 3,379 tunnland, af hvilka 4 äro sjöar och kärr, till en mindre del god, men till större delen skarp och mager åker och äng samt någon småskog. Socknen beboddes år 1805 af 434, 1840 af 680 och 1856 af 873 personer; den har fast skola, som 1856 besöktes af 58 gossar och 35 flickor, hvilka undervisades af 1 examinerad lärare. — Bjuf är annex till Norra Wram i Södra Asbo kontrakt af Lunds stift, hvilket pastorat är alternativt regalt och patronelt; patronus är egaren af Wrams-Gunnarstorp. Adress: Helsingborg.

Bjuggfors. F. d. jernbruk i Ferglanda socken af Walbo härad på Dal, inom Elfsborgs län, anlades 1761 af kornetten H. G. Natt och Dag, som d. å. erhöll tillåtelse att i en bäck uti ängen till hemmanet Sandsjö få uppföra en manufaktursmedja med ett vattenhjul för en räckhammare och två spikhamrar samt der af köpestångjern förädla 150 sk℔ årligen. År 1813 bortflyttades 75 sk℔ till Rådanefors, och den 6 November 1826, genom resolution för kronofogden H. J. Nordberg, flyttades de återstående 75 sk℔ till det nya jernbruket Munkedal i Foss socken af Bohuslän, hvarigenom Bjuggfors-verket helt och hållet upphörde.

Bjurbeck. Kapellförsamling till Bottnaryd i Redvägs kontrakt af Skara stift, till en del belägen i Redvägs härad af Elfsborgs län, till en del i Wartofta härad af Skaraborgs län, 3 mil v. n. v. från Jönköping. Areal, folkmängd m. m. upptagas jemte modersocknen.

Bjurberget. Gästgifvaregård i Dalby socken och Elfvedals härad af Carlstads län; skjutsar till:

Flatåsen, s. o.	$1\,{}^3/_8$	mil.
Kindsjön, nordligt	1	»

Bjurbäck. Jernbruk i Wärmland, Långsunds socken, tillsammans med Åminnefors. Har för närvarande 3 fria härdar. Se *Åminnefors.*

Bjurbäcken. Gästgifvaregård i Lungsunds socken och Filipstads bergslags härad af Carlstads län; skjutsar till:

Björkeberg, i Nerike, s. o. .	2	mil.
Filipstad, nordligt	$1\,{}^1/_2$	»
Gäddetjern, s. s. v.	$1\,{}^1/_4$	»

Bjurfors. Bruksegendom i Westerås län, Gamla Norbergs härad och Norbergs socken, vid ett från Andersbennings-sjöarna till Dal-elfven rinnande vattendrag, $^1/_4$ mil från Avesta, privilegierades 1666 och anlades 1667 af Isak Cronström (Kock, se Avesta) som messingsbruk och fick 1676 sina privilegier ytterligare bekräftade. Bruket är uppfördt på Håkansbennings hemman, hvilket 1693 reducerades från frälse till skatte, och det tillhörde Cronströms slägt till 1730, då det köptes af landshöfdingen baron Funck, från hvars slägt (mågen, statssekreteraren Boneauschöld, och sonen, kammarherren baron Erik Funck) bruket gick öfver till slägten Wahrendorf, vidare till brukspatronen Bedoire 1822, hans sterbhus 1847 och slutligen grefve Mörner. Bjurfors, som är jernbruk sedan 1807, hade 1856 tre ofria härdar med 1,800 sk℔ privilegieradt smide och 18 sk℔ hammarskatt, samt bestod af 2 mantal skatte med underlydande $2\,{}^1/_4$. Messingsbruket upphörde sannolikt 1822.

Bjurfors, eller **Lasjö.** F. d. jernbruk i Westerås län, Wagnsbro härad och Vester-Fernebo socken, norr om Lasjön, är ett gammalt verk, som på 1750-talet tillhörde en brukspatron Ad. Fernsten, men hvarifrån hytta, bruk och smidesrätt 1767 flyttades till Engelsberg. Bjurfors består af 2 mantal frälse med tillhörande $4\,{}^{13}/_{16}$ mant. och qvarn; deraf lyder största delen, 1 mantal frälse och $4\,{}^1/_{16}$ underlydande, till Engelsbergs bruk, det öfriga under Ramnäs.

Bjurhem, kronoskatte-hemman, beläget i Frändeforss socken och Sundals härad på Dal, $^1/_2$ mil från Wenersborg. Dess egare hafva varit assessor Holberg, löjtnant Gabriel Alex. Hård och hans son, Adam Hård. Nuvarande egaren är handlanden P. H. Skarin i Wenersborg.

Bjurholm, en socken i Westerbottens län och Westerbottens första fögderi, $4\,{}^3/_4$ mil vester från Umeå, har en areal af 258,592 tunnland, af hvilka 16,000 äro sjöar och kärr. Marken är ojemn och bergig; jordmånen består till största delen af sand och sandblandad lera. Socknen var 1805 kapell till Nordmaling, men är nu ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen i Ångermanlands nordöstra kontrakt af Hernösands stift. Invånarnes antal uppgår till 2,050, och församlingen har fast skola med 1 examinerad lärare, som 1856 undervisade 19 gossar och 14 flickor, medan 162 gossar och 196 flickor undervisades i hemmet. Adress: Nordmaling.

Bjurkärn, en socken i Örebro län och Carlskoga Bergslags härad, invid gränsen mot Wärmland, omkring sjöarna Alkvettern, Frövettern och Ullvettern, har en areal af 37,492 tunnland, af hvilka 9,980 äro sjöar och kärr. Nära tredjedelen upptages sålunda af vatten; det öfriga är dels berg- och sandåsar af föga höjd, dels skog och moras, dels tämligen bördiga slätter vid sjöarnas norra stränder. Förnämsta vattendraget är Tims-elfven. Socknen innehåller 19 hemman; näringar äro åkerbruk samt skogs- och bergsbruk. Socknen hade 1810 1,735 invånare; 1840 var dessas antal 1,759; 1856 var det 2,310. Socknen har ambulatorisk skola med 1 examinerad lärare, som 1856 undervisade 177 gossar och 164 flickor, medan 2 gossar åtnjöto allmän, 1 flicka enskild undervisning och 8 gossar samt 12 flickor undervisades i hemmet. — Bjurkärn, som haft egen kyrka från 1640-talet, hörer till Carlskoga och utgör, tillika med denna socken samt Carlsdals bruks- och kapellkyrka, ett konsistorielt pastorat af 1:sta klassen inom Wisnums kontrakt af Carlstads stift. — Bland gårdar märkas *Alqvittern* eller *Alkvettern,* vid sjön af samma namn, 1 mantal säteri och bland ortens äldsta gårdar, tillhörig slägten Linroth och andra, nu Mitander; *Lahnforss* jernbruk m. fl. Socknens hyttor hemta sin malm från Nora-trakten. Adress: Carlskoga.

Bjursnäs. Gods i Nyköpings län, Daga härad och Björnlunda socken, 4 ¼ mil från Nyköping, vid Låckvattnet, är ett gammalt herresäte, hvartill riksrådet Magnus Pijk skref sig 1436. Gården tillhörde i början af 1600-talet slägten Stengafvel, 1664 enkefru Liljesparre, född Stengafvel, 1681 och 1698 öfverste Hård, hvars slägt innehade godset ännu 1740; sedan kom gården genom gifte till ryttmästar Grüner; den tillhörde vidare Gumælius 1795, Welander 1804; hans exc. grefve C. B. L. von Stedingk köpte sedermera gården, som ärfdes af hans son, grefve L. G. von Stedingk 1851.

Bjursund. Säteri-rusthåll, 1 ½ mantal, i Loftahammars socken af Norra Tjust härad och Kalmar län, är väl beläget vid Östersjön, omkring 2 mil sjöväg från Westerviks stad. Den bekanta Bo Jonsson tillbytte sig 1385 denna gård af Peder Thomasson; i sednare tider känner man som egare fru Beata Oxenstjerna 1633 och grefve Gustaf Wrede 1685. Gården var af gammalt 3 mantal frälse-säteri, men bortbyttes 1691 af Nils Nilsson Natt och Dags arfvingar till kronan emot Räfsjö i Östergötland och blef då skattlagd till 1 ½ mantal krono samt indelades på Östgöta kavalleri; baron A. G. Lybecker löste imellertid godset 1797 till skatte och återförskaffade det säterifriheten. Det tillhörde 1799 friherrinnan Lybecker, född Knorring. Godset tillföll sedan baron Lybeckers systerson, kapiten Pauli, och systerdottern W. Rosenmüller, född Rydelius, men såldes af dessa till enkefru W. Risellsköld, född Hammarsköld, som egde Bjursund 1829. — Gården har prydlig åbyggnad, trädgård och park. I början af 1800-talet fanns ett lånbibliothek på Bjursund.

Bjursås, en socken i N. Siljans fögderi af Falu län, har en areal af 19,440 tunnland, af hvilka 4,150 äro sjöar och kärr. Socknen är rik på sjöar och vattendrag. Gopen, vid vestra gränsen, ½ mil lång, är dammsjö till Falu-verken, och hans vatten löper genom Felsjön och Tansen samt vidare genom Grycken i Warpen; uti samma sjö utlöper Rogsjön, som är 1 ¼ mil lång och ½ mil bred. Fjällgrycken, ¾ mil lång, Utgrycken och Bjursjön utfalla i Rogsjön. Marken är, öfverhufvud taget, bergig, och jordmånen är hvarken sand eller lera, utan ett slags bergmylla, innehållande en blandning af åtskilliga jordarter. Skogen är knappt tillräcklig för eget behof. Hufvudnäringar äro åker- och ängsbruk samt boskapsskötsel, och som binäring idkas hvarjehanda handslöjder. Socknen består af 12 ²⁄₈ mantal och hade 1810 2,058, 1840 2,565 och 1856 2,874 invånare. Här är både fast och ambulatorisk folkskola, med 1 examinerad och 1 oexaminerad lärare. År 1856 besöktes fasta skolan af 61 gossar och 46 flickor, den ambula-

toriska af 66 gossar och 3 flickor; 29 gossar och 50 flickor erhöllo undervisning hemma; tillsammans 156 gossar och 99 flickor; dessutom gingo 16 gossar och 10 flickor i söndagsskolan. Alltså utgör skolbarnens hela antal 281. — Bjursås utgör ensamt ett konsistorielt pastorat i Leksands kontrakt af Westerås stift. Kyrkan, belägen 16 mil från Westerås och 2 mil från Falun, af trä med ett litet torn, skall vara uppbygd 1599. Förut var här ett kapell, hvarefter platsen visas på en backe norr om kyrkan, *Dödsbacken* kallad. Nuvarande kyrkan utvidgades 1734 till 18 alnars längd och 18 alnars bredd på östra ändan, hälften större än hon var förut. — Man har härledt socknens namn af *bjur*, bäfver, hvartill anledningen skulle vara, att här fordom funnits ovanligt mycket bäfrar, och *ås*, af de åsar eller bergsträckningar, som stryka genom socknen. — Af minnesmärken finnas här flera, såsom Ärtknubb, Kungshögen och Storkarlsbacken; men dessa ligga inom Leksand sockens rå, ehuru de egentligen höra hit till socknen, hvarföre de äfven omnämnas vid ordet Leksand. Nämnde *Kungshög*, eller, som den äfven kallas, *Kullen*, är en 9 alnar hög bergbacke, bevuxen med tallar, hvilken ligger midt uti en stor och slät myr. Här hade Gustaf Eriksson Wasa sitt första nattläger under sin äfventyrliga resa till Rättvik. — Bjursås socken hade sin dryga del i trollväsendet 1671, hvarom se art. Blåkulla. Man har anmärkt, att den i Dalarne sällsynta oxeln växer i denna socken. Någon större egendom förekommer icke. Adress: Falun.

Bjurum, en socken i Gudhems härad af Mariestads län, vid Hornborgasjöns sydöstra strand, har en areal af 4,420 tunnland, af hvilka 1,110 äro sjöar och kärr. Socknen är bildad af tvänne sammanlagda socknar, Hånger och Mårby, hvilket skedde 1768, då majoren C. G. Lillje lät uppbygga en kyrka för bägge socknarna, i stället för två, som förut funnos, och socknen fick sedan heta Bjurum efter hans gods Stora Bjurum här i socknen. Marken är till större delen jemn; en mindre del är något bergig. Jordmånen är mest sandjord, här och der svartmylla, och åkerbruk enda hufvudnäringen. På skog är brist. Socknen innehåller 16⅝ mantal och hade 1810 306, 1840 385 och 1856 440 invånare. Bjurums socken har fast folkskola med 1 examinerad lärare. År 1856 besöktes skolan af 9 gossar och 12 flickor, 2 gossar och 2 flickor undervisades hemma; tillsammans 11 gossar och 14 flickor. Dessutom begagnade 9 gossar och 13 flickor söndagsskolan. — Bjurum är annex till Klefva moderförsamling, som ligger i Wilska härad; hela pastoratet tillhör dock Vinköls kontrakt af Skara stift. Kyrkan, belägen 1½ mil från Skara, är, som ofvan är nämdt, uppbygd 1768 och följande åren. En sägen är gängse, att en kung Inge, som bott på Ingatorp i Gudhems socken, skall vara begrafven på Hångers fordna kyrkogård. — Ett betydligt gods inom socknen är Stora Bjurum.

Bjurum, Stora, ett frälse-säteri i ofvannämde socken, är beläget 1½ mil från närmaste städer, Skara och Falköping. Konung Carl Knutssons svärfader, Carl Ormsson (Gumsehufvud), först gift med Märta Gregersdotter, gaf sin sednare fru, Ingeborg Bengtsdotter, denna gård till morgongåfva år 1431. Riksrådet Erik Eriksson (Gyllenstjerna) till Danstorp, död 1477, gift med Christina, konung Carl Knutssons dotter, skref sig till Bjurum. Magdalena, äfven kon. Carl Knutssons dotter, gift med Ivar Axelsson Tott, skänkte år 1491 denna egendom, hvilken förmodligen tillfallit henne i arf efter morfadern, ofvannämde Carl Ormsson, åt sin systers man, riksrådet och lagmannen i Nerike Hans Åkesson Tott, död 1493. Egendomen innehades sedan af slägten Soop under en tid af öfver tre århundraden, med undantag af tvänne egare, hvilka dock voro beslägtade med Soopska familjen, hvilken sistnämnda sedan återfick godset. Den förste egaren af denna slägt var Hans Totts måg, riksrådet Harald Soop, som fick gården med sin hustru, Catharina Tott. Derefter hafva följande, son efter fader, varit egare af Bjurum: ståthålla-

ren på Leckö, Olof Pedersson (Örnefot), fick gården 1529 genom gifte med Catharina Tott, enka efter Harald Soop; ståthållaren Åke Haraldsson Soop var egare 1558; riksrådet Hans Åkesson Soop 1593; öfversten vid Westgöta kavalleri Erik Hansson Soop, till sin död 1632 (det var han, som räddade kon. Gustaf II Adolf ur fångenskapen 1629) och riksrädet friherre Gustaf Mattsson Soop till sin död 1679. Derefter kom Bjurum till slägten Stenbock genom nyssnämde G. Soops dotter, Margaretas, gifte med öfverstelöjtnanten grefve Carl O. Stenbock; då han afled 1697, tillföll godset majoren grefve Erik Stenbock; efter hans död 1739 gick det 1743 till majoren Carl Georg Lillje, som var gift med Margareta Carlsdotter Stenbock. Han uppbyggde stenhuset samt förbättrade och förskönade egendomen och afled 1782. Brynte Lillje sålde sedan Bjurum på 1820-talet till majoren Gust. Carlsson Soop, gift med B. S. Lagerfelt, som innehade gården 1830. Som egare 1857 uppgifves hofkamrer P. J. Forselius.

Stora Bjurum, som år 1828 uppgafs bestå af 1 mantal frälse-säteri, med underlydande hemman 13 $^3/_{16}$ mantal, är bebygdt med ett ansenligt två våningar högt stenhus, uppfördt, som förut är nämdt, af majoren C. G. Lillje, och har dessutom flera andra byggnader af sten. Vid gården finnas en god och prydlig trädgård med orangeri, en vacker park, utom andra planteringar i omgifningen, samt en ståtlig allé, 1,200 alnar lång, som leder ned till landsvägen. Gården har äfven vacker belägenhet på en holme, nu omgifven af en å, som ej långt härifrån har sitt inlopp i Hornborga-sjön; men troligen var här fordom sjö. Allt synes tillkännagifva, att de sidländta ängar, som omgifva egendomen, fordom stått under vatten. En kulle, ej långt från gården, kallad Svanholmen, nu beväxt med ek-, björk- och hasselskog, har kanske fordom äfven varit kringfluten af vatten och fått namn efter svanor, som man der haft instängda, ty vilda af detta fogelslägte finnas på orten. En större holme, kallad Almö, vacker och beväxt med mångfaldiga löfträd och bärbuskar, belägen i Hornborga-sjön, och hvilken man mycket besöker midsommarstiden, tillhör egendomen. — Såsom ett dyrbart fynd kan nämnas, att man på Stora Bjurums egor år 1798 i en åker hittat en guldring om 9 $^1/_2$ dukaters vigt.

Stora Bjurum består för närvarande af Stora Bjurums säteri 1 mant., Ljustorps säteri 1 mantal, samt Bryngelstorp $^1/_2$, Justatorpet $^1/_4$, Sånnabo $^1/_4$ och Rikssätter $^1/_4$, allt rå och rör.

Bjurum, Lilla, ett säteri om 2 mantal i Wättlösa socken och Kinne härad af Mariestads län, har i medlet af 1500-talet tillhört slägten Ekeblad, och år 1579 nämnes såsom egare af Lilla Bjurum Erik Andersson Ekeblad, hvilken lärer varit en af dem, som bevakade konung Erik XIV i hans fängelse. År 1604 var slottslofven på Elfsborg, Thorsten Christoffersson (af Forstena-slägten), egare af gården, hvilken han troligen erhållit genom gifte med sin andra fru, Ebba Ekeblad. Derefter egdes säteriet af Nils Claësson Ekeblad, död 1609, sedan af öfverstelöjtnanten Johan Nilsson Ekeblad, stupad vid Wittstock 1636, hvarefter hans enkefru, Magdalena Sparre, egde gården och medförde den i sitt andra gifte till riksrådet frih. Harald Stake, som afled 1677; men inan dess lärer gården öfvergått till sonen, frih. Erik Stake, kanhända som mödernearf, ty han innehade densamma vid sin död 1672 före faderns frånfälle. Lilla Bjurum kom sedan till kronan, troligtvis genom reduktionen, och anslogs derefter till boställe för öfversten vid Westgöta regimente, hvilket ännu fortfar. — Af härvarande minnesmärken kunna nämnas: St. Thorstens offerkälla, 1 $^1/_2$ aln i fyrkant, stensatt i botten och rundtomkring och fordom omgifven af en mur. Ett stenkast derifrån finner man lemningar efter St. Thorstens kyrka eller kapell, som äfven kallades Birum eller Bjurum. Denne Thorsten skall hafva varit en herde, som, för försummelse i sin tjenst, blef af sin hedniska husbonde mördad vid en sten, vid hvilken Thorsten som christen plägade göra sin bön. Underverk skola skett då husbonden smädade hans

namn. (Se Afzelii Sagohäfder, om Helig Thorsten.) Ej långt derifrån finnes i skogen en däld på en höjd, som nu kallas *Thorsgrafven,* der fordom varit en ättestupa. Der i trakten är Gullhammars gård belägen, och torde vara det Gyllingshammar, som omtalas i Göthriks och Rolfs saga.

Bjurvik, en gård, bestående af Bjurvik, 1 mantal frälse-säteri, och Rulleberg, säteri-ladugård, 1 mantal, i Näfvelsjö socken och Östra härad af Jönköpings län, har en utmärkt vacker belägenhet på en udde i sjön Tjurken, som omgifver gården på tre sidor, medan en gräfd kanal genomskär landfästet på fjerde sidan, så att stället bildar en ö. Mangårdsbyggningen är väl anlagd, trädgården oansenlig; men parkerna deromkring äro både stora och vackra. Gården har ofta ombytt egare; den tillhörde 1770 löjtnant Drake och derefter friherre Mörner, enkefru Hjerta, kapiten Gustorf, herr Lindstedt, ryttmästaren Klingspor, bränneri-föreståndaren von Sivers, ryttmästaren Bruze, löjtnanten O. G. von Gerdten, mönsterskrifvaren J. Wettermark och 1828 befallningsman S. T. Wettermark. Som sednaste egare uppgifves apothek. A. Borg i Ystad.

Bjuråker, en socken i Gefleborgs län och Norra Helsinglands fögderi, vid sjön Norra Dellen, har en areal af 143,833 tunnland, af hvilka 18,800 äro sjöar och kärr. Marken är till största delen bergaktig, utom närmast till kyrkan, på ett näs vid Dellens sydöstra strand, der den är jemnare, och jordmånen består af lera, medan den i det öfriga af socknen är sand. Hemmantalet är 45 mantal; socknens folkmängd utgjorde 1810 2,157, 1840 3,125 och 1856 3,426 personer. Socknen har fast folkskola med 1 examinerad och ambulatorisk skola med 3 oexaminerade lärare; år 1856 undervisades i fasta skolan 20 gossar och 16 flickor, i den ambulatoriska 137 gossar och 152 flickor, medan 2 gossar åtnjöto undervisning i allmänt läroverk och 60 gossar samt 58 flickor i hemmet. Skolungdomens antal var sålunda 219 gossar och 226 flickor, eller inalles 445. — Bjuråker är annex till Norrbo och utgör tillika med detta ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen i Helsinglands Norra kontrakt af Uppsala erkestift. Adress: Hudiksvall eller Ljusdal.

Bjurö klubb. Landkänning i Löfångs socken af Westerbotten. Ända hit framträngde de Ryska mordbrännarne 1721, men vände om härifrån.

Bjädesjö. Säteri, 3 hela hemman, med underliggande Bjädesjö Carlsgården, 1 hemman rusthåll, i Myresjö socken af Östra Härad och Jönköpings län. Gården, som tillhört biskop Linnerus i Lund och sedan hans son, adlad Linnerhjelm, såldes af dennes son, hofrättsrådet Linnerhjelm, till bergshauptman A. Lundström 1770. Godset har sedan tillhört åtskilliga egare, 1828 ryttmästaren C. R. Hammarsköld, 1857 kapten Nordenfelt. Egendomen är väl bebyggd och har en vacker trädgård.

Bjälbo, en socken i Göstrings härad af Linköpings län, upptager en areal af 3,975 tunnland, af hvilka 30 äro sjöar och kärr; 440 tunnland ligga dock i Aska härad. Socknen ligger i en bördig trakt, hvilken redan från en aflägsen forntid varit odlad. Marken är jemn. Skena-ån skiljer socknen från Skenninge stads egor. På skog är öfver allt brist. Jordmånen är af flerfaldigt slag; men den öfvervägande är sand. Hufvudnäringsgrenen är boskapsskötsel. Socknen innehåller 38 $^7/_8$ oförmedlade och 32 $^7/_8$ förmedlade mantal, af hvilka 21 skatte, 7 $^3/_8$ krono, 4 $^1/_2$ frälse; 1 $^3/_4$ skatte Elgsjö hör till Aska härad. Folkmängden var 1810 608, 1840 830 och 1856 834 personer. Socknen hade 1856 fast folkskola med 1 examinerad lärare, som detta år undervisade 26 gossar och 20 flickor, medan 3 gossar njöto allmän, 10 gossar och 11 flickor enskild undervisning samt 30 gossar och 40 flickor undervisades i hemmet. — Bjälbo är annex till Skenninge regala pastorat. Kyrkan, som ligger $^1/_2$ mil från Skenninge, 1 $^1/_4$ från Wadstena och 3 $^1/_2$ mil från Lin-

köping, säges vara en bland de äldsta kyrkor i Östergötland; hvem som först byggt henne, är okändt.

Socknen kallas i äldsta handlingar Biællbo, hvilket namn den lärer fått af kyrkans gamla välljudande klockor eller bjällror, som de af våra äldsta christna förfäder benämdes. — Bland socknens fornlemningar och minnen, utom dem, som tillhöra kyrkan och jarlsätet Bjälbo, hvilka upptagas vid dessa ställens beskrifningar, förekomma, utom andra obetydligare, följande. Sydvest från kyrkan på de sädesfält, som ännu kallas Rödåkrar och Blodåkrar, hölls år 1169 ett blodigt fältslag mellan konung Knut Eriksson och 2:ne prinsar, Kol och Burislev eller Boleslav, konung Sverker I:s söner med hans sednare gemål, Richissa, hvilka, under sken att hämnas sin halfbroders, konung Carl Sverkerssons, mord, eftersträfvade kronan, men blefvo af Knut öfvervunna och måste, efter att hafva lidit ett svårt nederlag, fly, den förra till Norge och den sednare till Danmark, der han kränkte konung Waldemars syster, Liten Kerstin, och dömdes till lifstidsfängelse. Fyra närmast kyrkan, på kort afstånd från hvarandra, öster om vägen liggande hemman sägas hafva namn efter slaget, nämligen: *Bristorp*, der det brustit ut och börjat; *Snoppetorp*, der fienden måst snoppa eller skynda sig undan; *Sjuntorp*, der 700 man skola stupat, och *Öfvertorp*, der kon. Knut fått öfverhanden. Förrostade värjklingor, spjutspetsar och sporrar hafva blifvit funna, der fältslaget försiggått, och Palmsköld berättar, att 1,000 Danskar, förmodligen af prinsarnes hjelptrupper, som i drabbningen stupat, blifvit begrafna på norra sidan om kyrkan. — År 1309, under oenigheten mellan konung Birger och hans bröder, Erik och Waldemar, hade hertigarne lägrat sig vid och omkring Bjälbo, för att hindra Birger och hans bundsförvandt, konung Erik i Danmark, som redan voro vid Holveden, att med sin här vidare framtränga i Östergötland. Hertigarne hade träffat anstalter till anfall och öfverlemnat hufvudbaneret åt Mattis Kettilmundsson; men en obetydlig händelse tillintetgjorde deras väl uttänkta planer. Herr Mattis' häst snafvade på den ojemna marken och stupade öfver en sten, så att han sjelf föll af och baneret slogs i stycken. Detta ansågs, enligt tidens tro, för ett olycksbådande tecken, och hertigarne afstodo från det då tillämnade anfallet.

Bjälbo kyrka uppgifves som en bland de äldsta i riket, och enligt sägnen skall hon vara den först byggda kyrkan i Östergötland. Den ursprungliga gamla kyrkan har varit en märkvärdig byggnad, olik alla öfriga i denna ort. Hon blef sedan till större delen ombyggd och förändrad under åren 1786, 1787 och 1788; men mycket af den äldsta helgedomen är bibehållet. Kyrkan, som fordom bestod af skepp och chor med en sakristia å norra sidan och ett fyrkantigt torn vid vestra ändan, blef åren 1786 till 1788 utvidgad åt öster. Tornet fick lyckligtvis bibehålla sitt urgamla skick; men triumfbågen och choret nedbrötos, och skeppets sidomurar blefvo åt öster utdragna och sammanbundna med en halfrund altarvägg. Skeppets gafvelmur och ursprungliga sidomurar äro till det inre uppförda af huggen, till det yttre af tuktad kalksten; tornets omgifningsmurar äro till det yttre och alla omfattningar samt trappor af huggen, för öfrigt af tuktad kalksten; hvalfven och gluggarnas betäckningar äro af kalkflis. Tornet innehåller 4 afdelningar öfver hvarandra; de 3 första hafva 2 rum hvardera; men den fjerde afdelningen, högst upp, har endast ett stort rum. I 2:ne af dessa rum skall Birger Jarls moder, Ingrid Ylfva, bott under oroliga tider, ty de äldsta kyrkotornen voro byggda till försvarsverk och derföre försedda med ofantligt tjocka murar, små fönsteröppningar och mycket smal trappuppgång, för att lättare kunna afhålla en fiende från att bestorma tornet. Högst uppe öfver tornkamrarna sitta 2:ne klockor, hvaraf den mindre var gjuten i katolska tiden, som syntes af inskriften: Ave . Maria . Halp . Maria .; men den omgjöts 1778. Den större och märkligaste är skänkt till kyrkan af Ingrid Ylfva, men sedan omgjuten 1688. Hon har på ena sidan denna minnesskrift:

»Hedvig. Eleonora. Carolus XI. Ulrica. Eleonora. Senatores Ericus Lindeschiöld. Carolus Gyllenstjerna. Bjællbo är thet ælsta Jarla- och Fursta Sæte i Östra Götland, ifrån Hedna verld. År MCC var Magnus Manneschöld af Biællbo Jarl och mæst rådande i Götha Rike. Han hade Ingrid Ylva til Fru, hvilkens Son var Birger Jarl, af hvilken 5 Konungar i Svea och Götha Rike komne æro: K. Walldemar, Magnus Ladulås, K. Birger, Magnus Ericsson, Eric Magnusson och 2 regerande Furstar Hertig Eric och Walldemar. Af thenne Birger Jarls Moder ær thenna klocka först tilkommen år MCCXL. År MDCLXXXVII sprack hon sönder, d. VII Martii, nær det för Hertig Carl Gustav ringdes, och den gamla klockan haft ett mæckta herligit ljud öfver många andra i landet, derföre hon var mycket namnkunnig, och af sedermera Konungar och Drottningar samt månge förnæme Herre-Mæn beskådat och hört ringas. Men nu omguten i Stockholm år MDCLXXXVIII. Curantibus Secretario Regio Johan Hadorphio et Mag. Andræa Dyk. P. R.» — Den mägtiga fru Ingrid Ylfva yfdes öfver sin börd och rikedom, och hennes största åtrå var att göra sig namnkunnig efter döden. Det berättas, att hon, som skall hafva haft en stor spådomsanda, på sin döds-säng sagt, »att, så länge hennes hufvud stode rätt upp, skulle Folkungaätten ega bestånd», hvarföre hennes son, Birger Jarl, skall efter hennes död låtit inmura hennes lik, med hufvudet uppåt, i en fyrkantig stenpelare i sakristian. Vid en förändring af byggnaden har man undersökt rigtigheten af denna sägen, men ej funnit den bekräftad. Uti sina rum i tornet hade fru Ingrid *) låtit inrätta allt för ett längre vistande derstädes. En lång tid efter hennes död funnos ännu en del af hennes husgeråd och köks-saker qvar i hennes öfvergifna boning. Brenner skall hafva yttrat, att han år 1669 i oftanämda kamrar sett ljuskronor, stekpannor, halster och krokar, som voro lemningar efter fru Ingrid; men 1706 voro de borttagna och använda till annat ändamål.

Utom dessa minnesmärken, eger kyrkan föga andra märkliga qvar. Flera adliga personer hafva dock i äldre tider här blifvit begrafna; men alla griftstenar öfver dem voro borttagna redan före kyrkans ombyggnad, utom en framför altaret, under hvilken hvila välborna fru Elisabeth Clara von Slöslof, född Panekalov, tillika med hennes dotter, fru Maria Watz, född på Sittorp, och hennes son, Carl Gustaf Brun, bägge döda 1666. En runsten ligger i sakristi-dörren. Fordom var här i kyrkan från katolska tiden en altartafla, bestående af 16 förgyllda bilder, och äfven en annan, föreställande Christi korsfästelse, som nu är uppsatt i sakristian, men skulle icke misspryda sitt rum i kyrkan. — På kyrkogården ligger en urgammal dopfunt af hvitgrå kalksten. Dithörande skål och fot bestå af två särskilda stycken, som äro runda; den sednare saknar sirater, men den andra prydes kring kanten med båggesimser; den är mycket skadad af vittring. En annan dopfunt, af rödaktig kalksten, förvaras i tornets nedersta afdelning. Denna dopfunt, som tillkommit kort efter reformationen, är arbetad i renaissance-stil. Foten, som står på en fyrkantig grundsten, är smärt och hög samt prydd med allehanda figurer och bladverk. Skålen, hvilken är liten och åttkantig, är på samma sätt prydd. Dopfunten är väl arbetad och finslipad samt alla figurer och bladverk inristade. — Kyrkogården har i äldre tider varit en af de största i orten; men år 1786 afhägnades på norra sidan om kyrkan mer än hälften af kyrkogården, som sedan anslogs till äng åt komminister-bostället i Skenninge.

Bjälbo by, belägen i nyss beskrifna socken af samma namn. Fordom höjde sig här en ståtlig borg, omgifven af fasta byggnadsverk med väldiga murar, »det äldsta jarla- och furstesäte i Östergötland från hedna verld», säger in-

*) Att fru Ingrid låtit bygga tornet, som sägnen lyder, är föga troligt, emedan på hennes tid spetsbågstilen var rådande i Östergötland, men tornet, likasom kyrkan, är hållet i rundbågestil, — anmärker Brunius.

skriften på storklockan i kyrktornet. Nu ligga här småtäcka träbus, som med sina rödmålade väggar, hvita fönster omfattningar och knutbeklädnader samt grönskande torftak röja välstånd och trefnad, och der bredvid knappt synbara lemningar efter den furstliga borgen, som blifvit jemnad med jorden, ett hemskt minne af herreväldets förtryck och öfvermod mot det slafvande folket. Inom Bjälbos murar låg en tid Sveriges öde, och de afskyvärda tilldragelser, som timade under den mägtiga Folkunga-slägtens tid, hade ofta sitt upphof härifrån. Bjälbo har en intagande belägenhet och äfven vackra omgifningar. Den fordna mangården tyckes hafva haft en vidsträckt omfattning af andra byggnader. Man förmodar, att sjelfva borgen legat sydvest från kyrkan, på höjden af en dervarande kulle, hvarest man funnit lemningar af en grundval och källrar. De öfriga byggnaderna och en trädgård torde hafva varit belägna på något afstånd från borgen, och namnen på några nuvarande hemman i byn ådagalägga, att här måste funnits en ansenlig kungsgård. Man har gissat, att hofstaten bott i den delen af byn, der rusthållet *Hofgården* är beläget, att *Trädgården* varit der säteriet ligger, att fogden bott i nuvarande rusthållet *Fogdegården*, och att ett blockhus stått, der *Blockhusgården* nu har sin åbyggnad. Gården tillhörde först den gamla slägten Ulf, och Ulf Jarl till Bjälbo, som lefde i sista hälften af 1100-talet, anses vara den första kända egaren af gården. Hans son, Erik Ulfsson, ärfde sedan godset, och efter dennes död kom det till hans dotter, den namnkunniga Ingrid Ylfva, som blef gift med jarlen Magnus Minnisköld till Bjälbo, och på detta sätt kom gården till Folkunga-slägten. Deras son, den store Birger Jarl, ärfde sedan, efter moderns död 1252, Bjälbo, der han var född och der han tillbragte större delen af sin lefnad; man tror, att han äfven dog härstädes. Sedan innehade hans mägtiga slägt Bjälbo, hvarest konung Magnus Ladulås ofta vistades och hvarifrån han 1272 och 1290 utfärdade bref. Hertigarne Erik och Waldemar skola här 1306 anställt ett ståtligt bröllop för fem sina tjenare och kallade från flera särskilda trakter sina män till sig, för att deltaga i högtidligheterna, efter hvilkas slut de, enligt sägnen, förberedde den bekanta Håtuna-leken. Härifrån aftågade de i hemlighet till Håtuna. Hertig Eriks enka, Ingeborg, testamenterade före 1353 Bjälbo till nunneklostret i Skenninge, och kort derefter gaf konung Magnus Smek patronrättigheten öfver Bjälbo kyrka till samma stiftelse, hvilka donationer sedan förblefvo klostrets tillhörigheter, tills detta vid reformationen indrogs till kronan, hvarefter gården Bjälbo troligen småningom bildades till by. Några ställen häromkring bära ännu minnen af fältslaget vid Bjälbo. Man har här funnit flera vapen. De 1,000 Danskar, som stupat i slaget, skola vara begrafna på norra sidan om kyrkogården.

Bjärby, en socken i Skaraborgs län och Wiste härad, 2½ mil öster från Wenersborg, har en areal af 3,402 tunnland, deraf 15 äro sjöar och kärr. Socknen består af 8 mantal och hade 1810 204 invånare, 1840 305 och 1856 248. Socknen hade 1856, tillika med Särestad och Håle, en examin. folkskollärare och fast skola, hvari 12 gossar och 6 flickor undervisades detta år. — Socknen är annex till Särestads regala pastorat i Wäne härads kontrakt af Skara stift. Kyrkan förstördes af Danskarne 1611, och derefter förenades socknen med Särestad; kyrkogården är nu åkerfält, men kyrkans grund orubbad. — I socknen finnas talrika grafställen från fordna dagar, och år 1789 skall en bonde vid Westholt (Westölet?) här i socknen hafva i jorden funnit 3 guldstycken af 23½ lods vigt. Adr.: Lidköping.

Bjäre. Härad i Christianstads läns 3:dje fögderi, har en areal af 55,704 tunnl., hvaraf 291 äro sjöar och kärr, består af 175½ mantal och har omkring 14,000 invånare. Det består af följande socknar: Vestra Karup med Houf, Förslöf med Grefvie, Barkåkra med Rebbelberga, Hjernarp samt Båtstad med Torekow.

Bjäre. Kontrakt af Lunds stift och Christianstads län, består af samma socknar som Bjäre härad, men derjemte af Tostarp, annex till Hjernarp i Åsbo härad af samma län, samt af Engelholm och Munkalyngby.

Björby. Silfvermalmstreck på Dal, i Tydje socken och Tössbo härad, funnet år 1656 af en Lars Svensson och sedan bearbetadt genom presidenten Erik Flemings försorg, nu nedlagdt allt sedan 1666. Den 14 Dec. 1660 erhöllo inspektoren öfver bergverken i Skåne, Casper Schmidt, samt borgaren Johan Ellers i Göteborg privilegium och 6 års frihet på detta silfverstreck. De blefvo missledda af en bedragare, som lofvade dem att draga både guld, silfver och koppar ur malmen, men, när han väl fått penningar i förskott, rymde sin kos till Norge. Då drog sig Schmidt ifrån verket och lemnade det åt Ellers ensam. Denne dog 1665, och hans enka och barn ville afstå verket åt kronan; men denna emottog icke anbudet.

Björka, en socken i Malmöhus län och Färs härad, 3 mil n. n. v. från Ystad, har en areal af 1,828 tunnland, af hvilka endast 6 äro sjöar och kärr. Socknen består af $4\frac{1}{2}$ mant., har svag åker, ringa höbol, men någon torfjord och småskog. Socknen anses, tillika med Illstorp, för den magraste i hela länet. Invånarnes antal var 1805 161, 1840 220 och 1856 332. Socknen hade sistnämda år fast skola med 1 examinerad lärare, som undervisade 26 gossar och 24 flickor, medan 2 gossar och 1 flicka åtnjöto enskild undervisning. — Björka är annex till Illstorps konsistoriela pastorat af 3:dje klassen i Färs kontrakt af Lunds stift. Adress: Ystad och Söfdeborg.

Björka, ett säteri om 1 mantal i Locknevi socken och Södra Tjust härad af Kalmar län, har länge varit herresäte. Den första kända egaren är ståthållaren Sven Månsson Eketrä och efter honom hans son Johan Svensson 1625, som troligen ärfde det. År 1646 egdes gården af Johan Eketrä, 1682 af en fänrik von Gerdten och sedan af kapiten Staffan Klingspor, gift med friherrinnan Christina Duvall, hvilka förbättrade gården. Derefter egdes den af en Löwenadler och år 1828 af enkeprostinnan Engstrand, född Pontin. Såsom egare 1857 uppgifves majoren och riddaren A. Elliot. Gården hade då en mjölqvarn med 3 par stenar och på ett under Björka lydande mantal frälse funnos såg och qvarn.

Björkborn. Jernverk i Karlskoga socken och Karlskoga Bergslags härad af Örebro län, vid Tims-elfven, 1 mantal frälse; hytta och jernbruk sedan 1639; har 1 ofri härd med 175 sk℔ privilegieradt smide, mot 1 sk℔ 15 l℔ hammarskatt, och 26 sk℔ 5 l℔ frälsesmide. Bruket tillhör lagman Oxehufvud.

Björkbyn. Gästgifvaregård i Sandskogs socken och Gillbergs härad af Carlstads län; skjutsar till:

Gränsjön, sydligt	1	mil.
Hugnerud (i Wenersborgs län) s. s. v.	$1\frac{1}{4}$	»
Rudsbyn, n. n. v.	$\frac{3}{4}$	»
Ökne, n. o.	$1\frac{1}{2}$	»

Björke, en socken i Geseneds härad af Wenersborgs län, har en areal af 3,372 tunnland, af hvilka 135 äro sjöar och kärr. Nossan och Sibbarps å flyta genom socknen. Rådande jordmånen är jäsjord. Åkerbruk är hufvudnäringen. Socknen innehåller $7\frac{1}{4}$ mantal samt hade 1810 182, 1840 215 och 1856 221 invånare. Björke moderförsamling har, jemte Grude, Wäsene och Hjellby, 1 gemensam skollärare, som 1856 undervisade 9 gossar och 6 flickor i den fasta skolan; i hemmet undervisades 10 gossar och 6 flickor; inalles 19 gossar och 12 flickor, eller blott 31 skolbarn. Hudene har egen examinerad lärare och fast skola. — Björke, modersocken, jemte annexerna Grude, Hudene, Hjellby och Wäsene, utgöra tillsammans ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen, tillhörande Kullings eller Geseneds kontrakt af Skara stift. Kyrkan, belägen $3\frac{1}{2}$ mil från Alingsås och 5 mil från Skara, är mycket gammal, byggd af

gråsten, tillbyggd 1774 och reparerad 1824 samt är ljus och rymlig. Adress: Alingsås.

Björke, en socken i Wäne härad af Wenersborgs län, har en areal af 6,966 tunnland, af hvilka 180 äro sjöar och kärr. Marken är någorlunda jemn, men här och der äfven bergaktig. Jordmånen är sandblandad lera. Hufvudnäringar äro åkerbruk och boskapsskötsel. Socknen består af 11 $^3/_8$ mantal samt hade 1810 646, 1840 980 och 1856 1,000 invånare. Björke socken har fast folkskola med 1 examinerad lärare. År 1856 besökte 50 gossar och 46 flickor skolan; dessutom undervisades 28 gossar och 26 flickor hemma; tillsammans 78 gossar och 72 flickor. Således inalles 150 skolbarn. — Björke är annex till Tunhems konsistoriela pastorat i Wäne härads kontrakt af Skara stift. Kyrkan är af okänd ålder och byggd af sten.

Björke, en socken i Gotlands län, Norra Befallningen och Dede Ting, 2 mil s. s. o. från Wisby, har en areal af 2,592 tunnland, hvaraf 110 äro sjöar och kärr. Socknen, som består af 9 $^1/_2$ mantal, hade 1840 195 invånare och 1856 782 invånare tillsammans med Roma, hvartill Björke är annex i Medelkontraktet af Wisby stift. I socknens fasta skola, som har en examinerad lärare gemensamt med Roma, undervisades sistnämde år 12 gossar och 5 flickor, i hemmet 2 gossar och 3 flickor. Kyrkan, af sten, uppgifves vara byggd 1182. Adress: Wisby.

Björke, en by uti Skee socken och Wette härad af Bohuslän, märkvärdig genom sina talrika fornlemningar. »Vid gården, — säger Holmberg i Bohusläns Beskrifning, — räknar man omkring 50 oansenliga grafkullar, märkvärdiga derigenom, att för några år sedan träffades uti en af dem ett käril af jern, liknande en gryta och inneslutande brända ben. Strax härvid, på de s. k. *Åsarna,* ligga 14 grafhögar, af hvilka ett par omgifvas af randstenar och hafva 3 alnar höga bautahällar. Mellan högarna stå här och der några mindre stenar uppresta, och på bergåsen, ofvanom dessa, synas flera griftrör. Ett berg i grannskapet, kalladt *Röseberget,* är prydt med fyra i rad liggande stenrör, som innehålla stora hällkistor och omgifvas af några stensättningar, hvilka tyckas vara efter påbörjade, men ej fullbordade kiströr. I närheten ligga två cirkelformer af kullfallna stenar, och på Stämmeliden, äfven i grannskapet, träffas dylika. Till höger om byvägen, som leder mellan Björke och Änneröd, stå två höga stenar med ett mellanrum af 8 alnar, samt vid dem några små. Strax söder ut från denna fornlemning står en alldeles liknande, men mindre. Tvåtalet af höga stenar träffas ofta i Norra Bohuslän, både på fria fältet och ibland grafkullar, och synes derföre betydelsefullt. Man skulle kunna gissa, att de blifvit resta på envigsplatser, der båda de tvistande stupat, eller på slagfält, der bägge anförarne omkommit. Dessa stenar äro alltid med omsorg utvalda och stå mestadels med de bredaste sidorna vända åt hvarandra. De skulle ock kunna beteckna skepp, i synnerhet då man finner dem förenade med mindre randstenar.»

Björkeberg. Socken i Linköpings län och Gullbergs härad, en slättbygd i kilen mellan Svartån i norr och Lillån i söder, med jordmån af svartmylla, ler- och dungjord, ringa äng och bete, nästan ingen skog och åkerbruk samt boskapsskötsel till hufvudnäring. Socknens areal är 2,546 tunnl., af hvilka 20 äro sjöar och kärr. Den består af 16 $^5/_8$ förmedlade mantal, till det mesta byar, som innehafvas af bönder. Folknummern var 1805 290, 1840 419 och 1856 427. Socknen har fast skola med 1 examinerad lärare, som 1856 undervisade 30 gossar och 23 flickor, medan 9 flickor åtnjöto undervisning i hemmet. — *Birkeberga* nämnes på 1300-talet. Socknen utgör nu, tillika med Ledberg i Walkebo härad, ett konsist. pastorat af 3:dje klassen i Gullbergs och Bobergs kontrakt af Linköpings stift; hela pastoratets folknummer för 1856 uppgifves till 858 personer. Kyrkan är af sten, gammal, men af olika

ålder; hennes pelare borttogos 1798, tillika med takhvalfvet af sten, hvilket ersattes med ett hvälfdt brädtak; tornet är från 1762; från gamla tider förvaras ett rökelsekar. — Af fornlemningar omnämnas stensättningar vid Kullersbrolöt, och i förra århundradet funnos ännu grafkullar nära kyrkan. Skeninge kloster och andra kyrkliga stiftelser hafva vid katolska tidens slut egt gårdar i socknen, och på 1640-talet innehade adel en betydlig del deraf. Hit höra Hesselby, 1 mantal säteri, som tillhört Bo Jonsson, Solkeryd, som tillhört fru Brita Gyllenadler, Årestad, $2^3/_8$ skatte, fordom tillhörigt Claës Rålamb, Bålorp, 1 frälse-skatte, fordom tillhörigt Rosenstjerna, nu tillhöriga bönder, med undantag af Hesselby, som 1852 tillhörde sadelmakaren I. Cassel. — Bland märkvärdiga naturtilldragelser finnes antecknad en ovanligt tidig vår och sommar 1750, med ovanligt god äring, och en derpå följande nästan lika ovanligt tidig, stark och ihållande vinter från Oktober 1750 till slutet af Mars 1751.

Björked, eller **Björkefors.** Jernbruk i Wärmlands län, nedre Fryksdals härad och Sunne socken, har 2 ofria härdar med 1,066 sk℔ 13 l℔ privilegieradt smide, mot 10 sk℔ 13 l℔ 7 ℔ hammarskatt; nedlagdt till den 1 Nov. 1859. Tillhör H. V. Montgomery.

Björkekind. Härad i 6:te fögderiet af Östergötlands län, vid Slätbakens nordöstra strand och söder om Bråviken, ehuru till en ringa del norr om denna, har en areal af 46,911 tunnland, af hvilka 1,205 äro sjöar och kärr, innefattar 257 förmedlade mantal och beboddes 1856 af 5,363 personer. Det består af socknarna Östra Ny och Rönö, Kuddby, Å, Tåby och Konungssund, tillhörande Öst- och Björkekinds- eller Wikbolands kontrakt. — Björkekinds härad blef den 17 Augusti 1633 lemnadt som underpant åt pfalzgrefven Johan Casimir och den 16 Juli 1651 af drottning Christina skänkt åt honom och hans manliga lifsarfvingar.

Björkekinds kontrakt, se *Wikbolands.*

Björken, *Stora* och *Lilla.* Två sjöar i Lekebergslagen af Örebro län, bägge hörande till den i Hjelmaren utfallande Svart-åns vattendrag. Stora Björken (314 Sv. fots höjd), lång och smal, mottager tillopp från Ölen (335 Sv. fot) och aflemnar sitt vatten till Lilla Björken, som åter afbördar sig i Toften (252 fot), hvilken genom Teen (220 f.) och Svart ån står i samband med Hjelmaren.

Björkenäs. En udde, som skjuter ut i Kalmar sund uti Kläckeberga sockens skärgård, ½ mil från Kalmar, och är uppfylld med gamla stensättningar, hvilka tillkännagifva, att fordom en stad eller köping varit belägen derstädes. Det ursprungliga namnet, Birkanäs eller Birkenäs, har föranledt Wieselgren att här söka det Birka, eller den köpstad, der Ansgarius först landsteg, och hvarifrån han utgick för att predika Christendomen i Sverige (jemf. Björkö i Mälaren). En midtför näset utskjutande udde bildar en rymlig hamn, så god, att den fordom någon gång utgjort Svenska flottans vinterläger. Under Erik XIV:s tid fanns här ett kronans skeppsvarf, der örlogsskeppet »Elefanten» reparerades 1564. Traditionen vill veta, att den fordna köpstaden här blifvit förstörd 1036.

Björkenäs, Lilla. Gård i Wireda socken af Norra Wedbo härad och Jönköpings län, vackert belägen på en höjd vid sjön Ören, inköptes i början af detta århundrade af löjtnanten Josua Bråkenhjelm, gift först med en fröken Gardmien, sedan med en fröken Drake. Gården består af 1 mantal frälse och dertill 1 mantal i Kiryds by. Efter egarens död ärfdes egendomen af en hans son i första giftet; men efter dennes tidiga död tillföll gården den efterlefvande enkan, genom hvars död 1857 godset öfvergått till ätten Drake.

Björkered. Gästgifvaregård i Kinnarums socken och Marks härad af Elfsborgs län; skjutsar till:

Borås stad	1	mil.
Sexdräga	$1^3/_8$	»

Björkesund. Frälse-säteri uti Nyköpings län, Rönö härad och Tystberga socken, är beläget 3 mil från Nyköping vid Sibbofjärden, som medelst ett smalt sund förenas med Östersjön. Godset har tillhört Bo Jonsson Grip och kom med hans dotter Christina till riksrådet Göran Eriksson Gyllenstjerna till Fogelvik, i hvars slägt godset stadnade till 1776. Alltifrån riksrådet Göran Johansson Gyllenstjerna († 1686) skref sig slägten grefvar till Björkesund. Riksmarskalken grefve Göran Nilsson Gyllenstjerna, den siste af sin ätt († 1799), försålde 1776 två tredjedelar af godset åt hofmarskalken grefve Carl Gabriel Mörner, som förut förvärfvat den återstående tredjedelen genom sitt äktenskap med grefve Gyllenstjernas systerdotter, Lovisa Ulrika Horn. År 1818 ärfdes Björkesund af statsrådet grefve A. G. Mörner och eges sedan hans död (1838) af hans arfvingar. — Godsets präktiga åbyggnad, ett tre våningars stenhus, uppfördes omkring år 1725 af riksrådet Nils Gyllenstjerna, efter ritning af Nikodemus Tessin och med biträde af en Fransk architekt. De större flyglarne uppfördes af grefvens enka, Ulrika Juliana Brahe, efter ritning af Carl Gustaf Tessin. Egendomen har betydligt bibliothek med dyrbara handskrifter, på sednare tider ansenligt ökade med handlingar, tillhörande den nyaste tidens historia. Bland här förvarade porträtter märkes ett af drottning Christina, måladt i Rom och af henne skänkt till Gyllenstjernska ätten. Trädgården, om sex tunnlands vidd, är försedd med drifhus; en mindre park upptager utrymmet mellan åbyggnaden och sjön.

Björkesunds säteri, grundadt på gårdarna Nässätra och Flagårdshamra, består af ett mantal; dertill hör Stora Hamra, 1 mantal ladugård, tillika med Häljö och andra 26¾ mantal samt Björndala qvarn och flera lägenheter inom socknen, utom 5 mantal i Bälinge; taxeringsvärdet är 114,000 rdr bko. För det till godset hörande Häljö (Helgö) har egaren af Björkesund, skiftevis med Nynäs, jus patronatus till Bälinge och Tystberga pastorat.

Ryska mordbrännarflottan landade 1719 vid det ⅜ mil från Björkesund belägna Häljö och afbrände en der befintlig åbyggnad; men Björkesund räddades genom en krigslist af inspektoren. Denne utsände i skogstrakten mot Häljö ett antal underhafvande, försedda med lurar och gamla trummor samt med lakan uppsatta på stänger, så att de sågo ut som fanor. Allt detta skrämde Ryssarne, så att de i största hast begåfvo sig tillbaka till sina galérer.

Björketorp, en socken i Bollebygds härad af Elfsborgs län, har en areal af 28,836 tunnland, af hvilka 1,450 äro sjöar och kärr. Socknen består af 30⅝ mantal och hade 1,090 invånare 1805, 1840 1,538 och 1856 1,775. I sockneus fasta skola undervisades samma år af en examinerad lärare 87 gossar och 58 flickor, medan 40 gossar och 27 flickor erhöllo undervisning i hemmet. — Björketorp är annex till Bollebygds konsistoriela pastorat af 1:sta klassen i Marks och Bollebygds kontrakt af Göteborgs stift. Kyrkan, utmed stora landsvägen mellan Göteborg och Borås, är af okänd ålder, med målningar i taket. — I det s. k. Ramberget, vid Räflanda by uti denna socken, befinnes en grotta, hvars ingång är murad som en fästningsport; från sjelfva grottan, som är rymlig och stor som en kammare, skall, enligt berättelse, en gång leda till Borås. Inom socknen ligga säterierna *Forssa, Smedstorp, Apelnäs* med 1 mantal frälse Hede och ett par hammarverk. — Adress: Borås.

Björkfjället. Bergsarm i Lycksele Lappmark, utgående från Norska fjällen och belägen norr om Windel-elfven, mellan denna och Lais elf; bergsarmen sträcker sig ned till en mil nära Sorsele kyrka och utgör en naturlig gräns mellan Arjeplogs och Sorsele socknar. En af de till detta fjäll hörande kala topparna, kallad Nalsberget och belägen strax invid Windelns och Laiselfvens sammanflöde, höjer sig något uppöfver björkregionen; men dess lodräta höjd är icke bekant. Hela bergsträckan har verklig alpnatur och torde alltid förblifva obebodd, ehuru vid hen-

nes fot på bägge sidorna finnes god tillgång på ängsmark.

Björkfjärden, *Norra* och *Södra*. Fjärdar af Mälaren. Den förra, hvars åt norr utskjutande vik kallas Ekolsunds-Viken, håller i längd omkring 3, i bredd nära 1 mil och begränsas i söder af Adelsön och Munsön. Södra Björkfjärden, i norr begränsad af Adelsön och Ekerön, i söder af Södermanlands fasta land, sammanhänger med Mälarens östra del genom Bockholmssund, afsmalnar i sydost till Telgefjärden och är, likasom Norra Björkfjärden, uppfylld af talrika öar. I Södra Björkfjärden ligger det minnesrika Björkö. Norra och Södra Björkfjärden förenas genom Svinsundet, mellan Adelsö och Munsö.

Björkfors, *) sågverk och skattehemman, är beläget i Neder-Calix socken af Norrbottens län, blott några få mil söder om norra polkretsen, på 2 mils afstånd (den ginare vintervägen räknadt) från sockenkyrkan samt 4 $^1/_4$ mil från Haparanda stad, och lyder för öfrigt under länets norra domsaga samt Neder-Calix tingslag. Hemmanets skatt jemte underlydande utgör i det närmaste 2 mantal, hvaraf likväl ej mer än $^{11}/_{16}$:dels mantal belöper sig på stamhemmanet, hvilket ensamt är under eget bruk, då deremot det öfriga är upplåtet åt torpare och arbetare. Stamhemmanet, ensamt för sig, omfattar en egovidd af öfver 3,000 geometr. tunnland, hvaraf vid pass en fjerdedel utgöres af skogsmark. Stora egovidder betyda visserligen för närvarande föga i Norrbotten, der de till det mesta utgöras af sanka, i ödesmål liggande myrar och hedland; men att de dock kunna bringas till att betyda ej så litet, derom vittna, bland andra, äfven de vidsträckta, med liflig grönska bevuxna lindor, som å Björkfors framkallats på en plan, hvilken för en mansålder sedan var en obebodd vildmark, och som ej så långt derförut måste ha varit botten till en sjö, omgifven af eller sjelf omgifvande de med björk- och barrträd bevuxna höjderna och kullarna, fordom dess stränder och öar.

Den för naturskönhet känslige tillryggalägger utan tvifvel med nöje de $^3/_4$ mil väg åt sidan från stora vägen vid Sangis gästgifvaregård, som föra honom till Björkfors längs Sangis-ån, hvilken lilla elfs här med lummiga björkar rikligen beprydda branta stränder gifva strömfallet och godset dess namn. Efter det vägen svängt omkring foten af en tämligen hög backe med resliga furor, visar sig den smakfulla, tvåvånings hvitmålade herregårdsbyggningen, täckt belägen på en liten höjd, på andra sidan den sorlande forsen, som ett stycke nedanför förenar sitt vatten med den från vester kommande, genom en djup flod-dal framströmmande Korpikåelfven, efter att under sitt lopp hafva tjenat till drifkraft åt sågen, en tullmjölqvarn och ett tegelslageri. De större, snör-räta, med unga trädplanteringar å ömse sidor försedda vägar, som i norr och vester genomstryka de odlade fälten, de slingrande gångvägarne genom lummiga, upprensade skogslunder, det lilla skolhuset främst i raden af arbetarnes stugor, som sträcka sig längs å-stranden, bidrager till en, söderut ofta sedd, i Norrland mindre vanlig, taflans brokighet. Den betydliga, till herregården hörande, ladugårdsbyggnaden är redan upptagen af länets största boskapshjord, 60 kor och ungboskap, stallet af 10 hästar, då deremot för några få år sedan å hemmanet ej kunde födas mer än 15 kor och några hästar.

Björkfors' sågverks anläggning går ej tillbaka längre än till sednare hälften af förra århundradet. År 1763 tog välloflige Härads-syne-rätten, med anledning af kaptenen Henrik Henricii ansökan, »att vid den så kallade Björkforsen» få anlägga »ett finbladigt sågverk», stället i skärskådande, och afgaf Rätten sitt tillstyrkande till anläggnings beviljande, i trots af de särdeles kraftiga protester, som »Herr Capitainen och Professoren Wälborne Jonas Meldercreutz» i denna sin dubbla egenskap af krigare och lärd förstod att deremot afgifva. Ett par utdrag ur den skrift, som innehöll dessa protester, och visande motiverna för dem, torde,

*) Benäget meddeladt af herr C. N. Ketscher.

dels för sin originalitets skull, dels såsom betecknande för dessa nordliga trakters dåvarande klena tillstånd i odlingsväg och befolkning, här vara på sin plats: »Sedan Kongl. Maj:t icke »allenast i dess allernådigste skrifvelse »af d. 9 Juni 1747 uppå Riksens Hög- »lofl. Ständers underdåniga tillstyrkan, »i ömmaste termer för Meldersteins jern- »verks inrättning — — — tydligen »tillägga Meldersteins jernverk betjening »af allmogen å den trakt, som är imel- »lan Luleå och Calix elfvar, samt i »stöd deraf förklara bemälte distrikt »med derå varande skogar för behöri- »gen anslagne till Meldersteins jernverk »och dess betjening, som uti allt för- »klaras ega företräde — — — föran- »låtes jag vördsamligen erinra, att denna »trakt eller distrikt mellan Luleå och »Calix elfvar må anses vara under Kongl. »Kollegii höggunstiga vård — — — »samt anhålla etc. — — —. Skulle »således alltså dessa tillämnade finbla- »diga sågars skeende anläggning icke »tjena till annat än att igenom bri- »stande betjenings uppstegrande och »dyrhet förorsaka Meldersteins bruks »och äldre privilegierade inrättningars »ruin — — — hvilket allt strider mot »Kongl. Maj:ts allernådigste afsigt till »näringarnes och landets inbördes upp- »komst i längden etc. — — — —. »Sedan således, som skedt, höga öfver- »heten allernådigst täckts förunna mig »dess allernådigste tillstånd och förmå- »ner, till alla dessa verk och inrättnin- »gar, så är att vänta under den milda »Gudens välsignelse, och höga öfverhe- »tens orubbade beskydd, allas deras »gjorlig skyndsammaste framgång till »det allmännas och landets bästa, ige- »nom mig, som till min egen förmån »af gemensamt intresse med Melder- »steins Bruk, söker efter bästa förmåga, »att bringa allt snart i bästa anbefalta »ordning och fulla gång» — — — — Det område, som sålunda bestreds för Meldersteins räkning, intog en längd af 10 mil samt räckte för öfrigt från hafvet till Kölen. I sin ädla ifver att försvara detta område, aktgaf hr kaptenen och professoren ej på att han, för att komma till den omtvistade terrängen, belägen mellan Calix och Torneå elfvar, redan öfverskridit den eljest tämligen breda och betydliga Calix-elfven, som han sjelf angifvit såsom gräns för sitt vidsträckta välde. — Redan 1767 var den tvåramiga sågen färdigbyggd och erhöll tid efter annan privilegie-skogar sig tillslagna från kronomarker till en sammanräknad areal af, utom impedimenta, 5,500 tunnl., hvarifrån medgafs en årlig afverkning af 3,283 träd, mot en stubböres-afgift och brädränta, som, jemte krono-utlagor för hemmanen, årligen uppgår till vid pass 1,100 rdr rmt. Från nämde område hafva likväl sedermera icke obetydliga vidder afgått till nyanlagda kronony- byggen. År 1779 erhöll en brukspatron Anders Lundin i Stockholm, som då i disponentskapet efterträdt en herr Abraham Fougt, tillåtelse att anlägga kronohemman under sågverket och privilegium för ett manufakturverk, som ock blef anlagdt, men efter någon tid sedermera igenlades. Efter det att år 1798 en del af sågverket gått i handel efter beräkning af 7,500 rdr för det hela, hade detsamma 1819, då grosshandlaren i Stockholm, And. Öströms, enka och arfvingar försålde det till från Finnland efter kriget inflyttade löjtnanten Magn. Fr. Clementeoff och konsul J. Sundell i Haparanda, stigit i värde till 20,000 rdr rgs. — Sedan den förstnämdes son, vice häradshöfdingen Paul Fr. Clementeoff, derefter innehaft en del af verket och vid sin alltför tidiga bortgång lemnat efter sig i orten minnet af en ädel personlighet, öfvergick verket i sin helhet, jemte underlydande lägenheter, slutligen år 1844 genom öfverlåtelse af enkefru konsulinnan H. Sundell, mot en köpesumma af 52,500 rdr rgs för det hela, till sin nuvarande egare, grosshandlaren i Stockholm J. Bergman O:son, som redan förut blifvit egare af en fjerdedel i sågverket.

Efter denna tid hafva betydliga odlingar och utdikningar blifvit verkställda, de dyrbara åbyggnaderna nyuppförde eller fulländade, samt i öfrigt en mängd arbeten genomförda, hvilket allt kan antagas hafva fördubblat egendomens värde och gifvit åt den, det förra kronoybygget, dess nuvarande be-

tydenhet. Hemmanets spannmåls-afkastning har hittills dock varit obetydlig, emedan de flesta skördar skadats af den i skogsnejderna häromkring, vanligen omkring den 10 Augusti, infallande nattfrosten. Imellertid har denna förstörande frost de sednare åren blifvit märkbart lindrigare mot förr. Genom fortsatta odlingar torde den kunna helt och hållet aflägsnas, då denna vackra egendom kommer att i alla hänseenden fylla den framstående plats, hvartill den, genom så många andra företräden, är berättigad.

Sågverkets lastageplats, benämnd »Svartskär», är belägen vid Sandörsunds hamn och lyder under Näsby tullinspektion.

Björkholm. Säteri uti Hallands län, Weddige socken och Wiske härad, ligger naturskönt i en dal vid Horredssjön, är väl bebygdt och har vidsträckt trädgård. Godset består af ett hemman säteri med underlydande 26 hemman frälse, 6½ hemman frälseskatte och åtskilliga tullqvarnar i Wiska-ån; af de underlydande hemmanen ligga 3 i Frillesås socken. Björkholm är en gammal sätesgård och egdes före 1718 af häradshöfdingen Rudebecks arfvingar, men såldes af dem till professoren J. J. von Döbeln i Lund. Efter honom egdes gården af hans son, kanslirådet von Döbeln, sedan af hofjunkaren von Döbeln och häradshöfdingen von Döbeln samt är fideikommiss i Döbelnska slägten.

Björk, eller **Björkhyttan,** ett jernbruk i By socken och Näsgårds fögderi af Falu län, skall vara uppbygdt år 1633 och privilegiet stadfäst år 1689. Bruket består af 1 stångjernshammare och 1 härd, har 55 sk℔ privilegieradt smide, med eget tackjern, samt 11 sk℔ hammarskatt. Utskeppningen sker på Gefle och Stockholm. Bruket eges af bergsmän.

Björklinge, en socken i Uppsala län och Norunda härad, 1¾ mil norr från Uppsala, på östra stranden af Björklinge-ån och Wilsåkers-åns norra strand, har en areal af 23,166 tunnland, deraf 1,880 äro sjöar och kärr. Bland öfriga vattendrag märkas Wis-sjön och Wis-sjö-ån, Björklinge-åns ena källgren, Långsjön m. fl. Sydöstra delen består till största delen af slättbygd; vestra delen är lågländig skogs- och kärrmark; rådande jordmånen i östra bygden är lera, der och hvar sandblandad; åkerbruk är hufvudnäring; men derjemte idkas något skogsbruk. Socknen innehåller 72⁷⁄₂₄ förmedlade mant. och beboddes 1810 af 1,097, 1840 af 1,175 och 1856 af 1,230 invånare. Socknen har fast folkskola med 1 examinerad lärare, som 1856 undervisade 36 gossar och 20 flickor, medan 21 gossar och 28 flickor undervisades i hemmet. — Redan 1314 nämnes *Birklinga* såsom hörande till *Norundh,* och af kyrkoherdar anföres en från 1300-talet, kaplaner från 1633. Björklinge utgör ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen, tillhörande Norunda kontrakt af Uppsala ärkestift. Kyrkan, af okänd ålder, med en liten tornspira i hvartdera af långhusets hörn, har ett grafchor, der åtskilliga egare af Sätuna gård hvila, samt en graf, tillhörig Närlinge gård. Egarne af Sätuna hafva gjort anspråk på jus patronatus. — Ett St. Botolphs Gille förekommer här 1489. Af fornminnen nämnas åtskilliga runstenar och en grafhög. Under sin lärotid i Uppsala, brukade Gustaf Wasa ofta besöka Björklinge prestgård. I socknen ligga följande gårdar: *Sandbro, Sätuna, Ramsjö, Närlinge,* skräddaren Holm-Lejonkronas gods, m. fl. Adress: Uppsala.

Björklinge-ån. Biflod till Fyris eller Uppsala å, kallas i öfra loppet Wilsåkers å och upprinner ur sjön Bången i Bälinge socken och härad, rinner först i s. ö. och sedan i n. ö. rigtning, bildar derefter gränsen mellan Norunda och Bälinge härader, mottager från norr tillflöden från sjöarna Welången och Wis-sjön, böjer sig (vid 32′ vester från Stockholm) tvärt åt söder, bildar under namnet Björklinge å fortfarande gräns mellan de bägge nämda häraderna och faller ¾ mil rätt i norr från Uppsala ut i Fyris-ån.

Björkmåssa. Gästgifvaregård i Kalmar län; skjutsar till:

Foglebo . . . . $2\frac{1}{4}$ mil.
Klöfdala . . . . $1\frac{9}{16}$ »
Målilla . . . . $2\frac{1}{8}$ »
Serarp, i Jönköpings län . $1\frac{5}{8}$ »
Triabo . . . . $1\frac{1}{2}$ »
Ödeshult, i Jönköpings län . $2\frac{1}{4}$ »

Björksnäs, ett frälse-säteri, 1 mantal, i Kisa socken och Kinds härad af Linköpings län. Den första kända egaren är assessoren Peder Mattsson Stjernfelt, och hans son byggde egendomen till säteri. Den tillföll sedan hans dotter, Catharina Grubbe, som blef gift med en Cambel, hvilken genom rättegång måste afstå gården till general-löjtnant C. A. Stackelberg, som 1721 försålde den till kapiten J. H. Winter. Sedan innehades Björksnäs 1760 under fideikommiss-rätt af hans son J. H. Winter och år 1818 af vice häradshöfdingen Lars Duséen samt 1829 af bönder.

Björksta, en socken i Westerås län och Ytter-Tjurbo härad, belägen på Sagåns vestra strand samt vid Oxfjärden och Spånsundet af Mälaren, har en areal af 14,117 tunnland, af hvilka blott 50 äro sjöar och kärr. Igenom socknen rinner Tortuna- eller Lill-ån till Sag-ån. Socknen är en tämligen jemn bygd, med jordmån af god eller sämre lera och svartmylla samt åkerbruk till hufvudnäring; binäringar äro skjutsning och forsling af varor. Socknen innefattar $64\frac{1}{4}$ förmedlade mantal och beboddes 1810 af 1,140, 1840 af 1,259 och 1856 af 1,309 invånare. Socknen har både fast och ambulatorisk skola med 1 examinerad lärare i den förra och 1 oexaminerad i den sednare. I folkskolan undervisades 1856 47 gossar och 28 flickor, 6 gossar begagnade allmänt läroverk, 14 flickor hade enskild undervisning, och i hemmet undervisades 32 gossar och 35 flickor. — Björksta, 1307 kalladt *Birkista* och med kyrkoherdar kända från 1300-talet, komministrar från 1593, är ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen i Sala kontrakt af Westerås stift. Kyrkan är ombyggd efter en eldsvåda 1617; men deri förvaras minnen från äldre tider, och då altaret refs efter branden, skall man deri hafva funnit en förgylld koppardosa, innehållande dokumenter, reliquier och på de sistnämda följande förteckning: »*de mensa Domini; de cruce S. Andreæ; de ossibus S. Olai Regis II miraculosi et de St. Catharinæ; dubitatum est de sindone S. Erici Regis II miraculosi.* — Större och mindre grafhögar, dels med, dels utan bautastenar, träffas öfver allt i socknen, vid Frögärde och Almsta i nordvest, vid Tycklinge, Orresta, Kärsta och Carlby i norr, vid Nyqvarn; vid Kyringe i söder förekommer en runsten; en run-inskrift läses på ett jernbeslag å kyrkodörren (inskriften lyder: Gud ⁝ sinne ⁝ i þær ⁝ mæster ⁝ Ruþinger ⁝ og ⁝ Bo ⁝ fris ⁝ o ⁝ alfa ⁝), och lemningar efter en borg ses vid Näs i söder.

Vid Tycklinge träffades 1818 under gräfning och stenbrytning ett Romerskt dryckeskäril, fyldt med benlemningar och å ena sidan försedt med följande inskrift:

Apollini, Granno
Donum Ammilius
Constans . Præt . Templi
Ipsius.
V. S. L. L. M.

hvarom J. Hallenberg författat en afhandling.

Af den bekanta landskapsgränsen vid Sag-ån, Östensbro, finnes ännu namnet qvar i Östanbro, söder om Nyqvarn. — Bland gårdar märkas *Målhammar, Östanbro, Halstaberg,* m. fl. — Adress: Westerås.

Björkvik, en socken i Nyköpings län och Jönåkers härad, utmed sjön Yngarens vestra strand, har en areal af 42,623 tunnland, af hvilka 8,150 äro sjöar och kärr. Socknen, en af de större i länet, nära 2 mil i längd och 1 till $1\frac{1}{2}$ mil i bredd, genomstrykes af flera skogbevuxna, mer eller mindre bergiga och längre ned med kärr uppfyllda åsar, utgreningar från Kålmorden, och som gå i östlig rigtning mot Yngaren, vid hvars stränder de utplatta sig till smärre kullar, omvexlande med ängar eller slätter. Mellan dessa åsar framgå icke obetydliga vattendrag, bland

hvilka följande förtjena att anmärkas. Akeforss-ån, vid norra gränsen, — Forssjöns och Wirens aflopp i Yngarn, — Storsjöns och Wiggarens aflopp i Yngarn, kalladt Hönebäcks-ån, — Wedbyån, afloppet för Näsnaren och Hålvettern, Wirån m. fl., alla tillhörande Nyköpings-åns vattensystem. Sjöbygden, hvars jordmån består af lera eller lermylla, är en af länets vackraste trakter; men de inre bygderna, 120—250 fot öfver hafvet, 60—90 fot öfver Yngarn, upptagas till stor del af utmarker och hafva sandblandad lera eller mojord. Skogar finnas ännu, dels i enskild ego, dels utgörande den betydligaste delen af härads-allmänningen, i trakten af Näsnaren och Wiggaren. Åkerbruk, boskapsskötsel och skogsbruk äro hufvudnäringarne, och dertill komma kolning och tjärubränning, stångjerns- och spiksmide, fiske o. s. v.; några kalkstensbrott drifvas också. Socknen består af 85⅝ förmedlade mantal, det mesta lydande under herresäten inom eller utom socknen, och hade 1810 2,586, 1840 2,969 och 1856 3,112 invånare. Socknen har ambulatorisk skola med 1 examinerad och 1 oexaminerad lärare; 1856 undervisades i skolan 244 gossar och 148 flickor, medan 3 gossar undervisades i allmänt läroverk, 71 gossar och 116 flickor i hemmet; inalles sålunda 318 gossar och 164 flickor. — Björkvik utgör ensamt ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen, hörande till Nyköpings Vestra kontrakt af Strengnäs stift. *Birkevik in prep. Nicopensi* förekommer omkring 1314 och oftare. Kyrkan, byggd af gråsten, med torn, invigd åt St. Nicolaus och sannolikt först korskyrka, har tvänne gånger blifvit utvidgad, först af Finnar, som i Carl IX:s tid inkallades för att uppodla Kålmorden (denna tillbyggnad kallades ännu på 1740-talet för Finnkyrkan) och sist år 1685. I kyrkan finnes ett grafchor för slägten Meijerhjelm och en graf, tillhörig slägten Rosenhane. — Af fornlemningar märkas: grafhögar på en udde i trakten af kyrkan och på Danebyholms egor; — *Jättestenarne* eller *Neckens borg*, två ofantliga remnade klippor i lodrät ställning och af 17 alnars höjd, på en slätt vid Linder-ån nära Ödesängen; en byväg går midt igenom dem, och traditionen berättar, att en jätte, som ridande fört dessa stenar bundna vid ett rep öfver hästryggen, men varit förföljd af en annan, här afskurit repet och vältat stenarna i Linder-ån, hvars lopp derigenom blifvit förändradt. Necken tros här hafva sin boning, då han stiger upp ur hafvet, besöker bygdens floder och undervisar i musik. Vidare förekomma skansruiner å Borgarberget vid sjön Björken, enligt sägnen från Ryska kriget 1719, men sannolikt äldre; sägnen talar derjemte om en drabbning, som skall hafva stått mellan Svenskar och Danskar vid Hofsta, och på Kålmorden befinnes här en gränsesten, kallad Spiksten, der 2 län, 3 härader och 4 socknar sammanstöta. — De vigtigaste bland socknens gårdar äro: *Danebyholm*, *Edeby*, *Hagbyberga*, *Marieberg*, *Hofsta* och *Wirå bruk*. Adress: Nyköping.

Björkvik. Säteri uti Östra Ryd socken af Skärkinds härad och Linköpings län, vid sjön Höfverns östra strand, sedan gammalt socknens största gods, har tillhört slägten Gera och gick från Holger Carlsson Geras söner, friherrarne Carl och Jöran Holgersson († 1588), öfver till deras systerdotter, Christina Oxenstjerna, gift med Lars Tychesson Gyllencreutz. Genom hennes syster, Elisabeth Oxenstjerna, gift med Conrad Yxkull, kom gården till denna ätt och genom Beata Yxkulls dotter Elisabeth till riksrådet friherre Claës Rålamb. Under hans tid kallas Björkvik 1683 ett gammalt frälse-säteri och tillhörde ätten Rålamb till slutet af 1700-talet; det såldes 1783 till öfversten frih. J. G. Banér, hvars son, Joh. G. Banér, hade det som fideikommiss, men 1813—1815 bytte ut Björkvik mot Sjöö i Uppland till friherre J. C. Adelsvärd på Adelsnäs, hvars enka innehade gården 1854. Inom socknen lyda till gården 10½ mantal, hvaraf 4½ under eget bruk. Godset har prydlig åbyggnad af trä, trädgård m. m.; af kapten A. Rålamb, riksrådets son, började en samling af böcker och annat. Till gården höra Backa qvarn och Sandfors såg.

Björkå. Jernbruk i Ångermanland (Vester-Norrlands län), Öfver-Lännäs socken och Botheå tingslag, vid Björk-åns utlopp i Ångerman-elfven, anlades 1771 derigenom, att 600 sk℔ stångjernssmide hitflyttades från Gålsjö bruk, och bestod i slutet af 1700-talet af 1 hammare och 2 härdar. Numera består bruket af 2 ofria härdar med 900 sk℔ privilegieradt smide och 9 sk℔ hammarskatt. Bruket led år 1773 skada af ett jordras genom en 80 alnar lång backes infallande, hvilket dock inom kort reparerades.

Björkången. Sjö, hvars norra del är belägen i Skogs socken af Helsingland, medan den södra tillhör Hamrånge socken af Gestrikland, 145 fot öfver hafvet. Sjön tillhör en kedja af vattendrag, som saknar gemensamt namn, men drifver flera af Helsinglands bruksanläggningar och qvarnar. Nämda vattendrag upprinner i Hanebo socken, går derefter in i Skogs socken, genomflyter *Storsjön* (208 fot) och fortsättes genom flera smärre sjöar, tilldess det mottager en ansenlig förstärkning från *Tönnångers-sjöarna* (163 fot). Vattendraget går sedan in i Björkången, som sträcker sig rätt i norr och söder, derefter i n. o. till Tönnebro-sjöarna och faller slutligen ut i hafvet strax nedanför Axmars bruk i Gestrikland.

Björkäng, en kapellsocken uti Wadsunda härad af Mariestads län. Dess areal och hemmantal upptages vid modersocknens Fredsbergs beskrifning. Här äro Hubberuds, Månsaruds och Mossjöruds sjöar. Hufvudnäringen är åkerbruk. Socknen hade 1810 762 och 1849 850 invånare. I Björkäng finnes icke folkskola. — Björkäng är annex till Fredsbergs regala pastorat i Norra Wadsbo kontrakt af Skara stift. Kapellet, beläget vid Göta kanal, 2 mil från Mariestad, är bygdt af trä vid obekant tid. — Vid Håsentorp är en helsokälla.

Björkö. Ö uti Mälaren, i Södra Björkfjärden och vid södra ändan af det sund, som mellan Björkö och Adelsö å ena, Ekerö och Munsö å andra sidan sammanbinder nämda fjärd med Norra Björkfjärden, tillhörande Adelsö socken af Färentuna härad och märkvärdig icke blott genom sina fornlemningar, utan äfven genom den tradition, som låter christendomen i Sverige först predikas genom den Hel. Ansgarius uti den på ön belägna staden *Birka* eller *Björkö.* Ön är bergländig och till en del skogbevuxen; på en höjd, hvarifrån man har en vidsträckt utsigt, befinnes en minnesvård öfver Ansgarius, ett kors med inskrift, rest efter jubelfesten 1830. Om öns fornlemningar, se art. Adelsö. Björkö by, 3 mantal, reducerade från slägten Örnstedt, innehafves nu af bönder.

Utan att ingå i någon antiqvarisk undersökning, om huru vida den, enligt fornsägnens vittnesbörd, på Björkö belägna staden eller någon annan sådan, varit det *Birka,* den handelsplats eller köpstad, der de första christna lärarne i Sverige började predika sin lära (Wieselgren anser detta Birka hafva varit beläget på Björkenäset eller Birkanäset vid Kalmar), skola vi blott anföra hvad sägnerna hafva att berätta. Enligt dem var Håkan Ring, en ättling af Olof Trätelja, Ingjald Illrådas son, och sålunda af Ynglinga-ätten, stamfader för de s. k. *Alsnö-konungarne,* hvilka höllo hof på Adelsö och antingen voro läntagare under Uppsala-konungarne eller dessas medregenter i hela riket. Från konungasätet på Alsnö (Adelsö) ledde en bro öfver till Björkö, och här låg en stad, *Björkö* eller *Birka* kallad, rik på folk och gods samt mot ströfvande vikingar väl försvarad af stridsgoda män. Staden kunde, enligt sagornas uppgift, uppställa femtontusen krigsmän till sitt försvar, och borgrarne i Björkö voro så rika, att Danskarne, som belägrade staden, ansågo hvar och en kunna i brandskatt betala hundrade mark silfver utan stor afsaknad. Det berättas, att, när fiendtliga skepp löpte in i Mälaren, så tändes vårdkasar, först i Blockhus-sund, dernäst på Brantberget eller det nuvarande Brunkeberg i Stockholm, vidare på Kungshatt och sist på Wårdbyberg, hvarigenom borgrarne i Björkö kunde varnas för faran och anstalta om sitt försvar.

Uti den rika handelsstaden befunno sig talrika christna fångar, som blifvit ditförda af vikingarne, och genom dessa torde någon kunskap om christendomen redan hafva blifvit spridd härstädes, då Ansgarius anlände till Birka år 829, under det konung Björn, med tillnamnet *på Håga*, var den regerande på Alsnö och i Björkö. Konungens ståthållare eller rådsherre, som han kallas, Hergeir, var den första, som lät döpa sig af Ansgarius, och för den nya församlingens behof lät han på sin egen gård uppföra den första christna kyrkan (man har trott, att den genom sitt ovanliga byggnadssätt märkvärdiga Munsö kyrka är detta af Hergeir byggda första christna tempel). Den af Ansgarius grundlagda christna församlingen vårdades efter hans afresa af Gautbert (i dopet kallad Simon) och dennes slägting, Nithard; men dessas ovisa nit föranledde en förföljelse af hedningarne mot de christna, och Nithard blef afdagatagen, medan Gautbert förjagades. Imellertid fortfor ändock christendomen, och Hergeir lyckades, berättar sagan, att genom sin bön till de christnas gud afvärja stadens hotande förstöring af Danska vikingar. Men inga predikanter från utlandet vågade sig längre upp till den oroliga Norden, förrän Ansgarius, dertill å nyo uppmanad af kejsar Ludvig den Fromme, 25 år efter sin första resa till Norden återvände till Björkö såsom kejsarens fullmyndiga sändebud. Här fann han nu en konung Olof, hvilken mottog honom väl, och blef det nu på Alla Svears Thing beslutet, att de christna lärarne skulle fritt få predika, bygga kyrkor och omvända så många de kunde. Ansgarius reste nu till Tyskland tillbaka och afled i Bremen 865. Bland de Bremiska biskopar, som efter hans död infunno sig i Björkö, nämnas Rimbertus och Unne, som dog i Björkö 936 och blef begrafven derstädes. Den förre beskrifver Björkö som en stad, der konungen vistades, och som hade egen ståthållare, mägtiga invånare och rika köpmän, men icke var i stånd att uthärda en belägring; äfven Adam af Bremen säger, att Björkö var Sveriges hufvudstad, belägen ej långt från Sigtuna, sålunda icke ett och samma med denna, såsom några förmenat. Om Björkös vidare öden vet man föga; sägnen uppgifver, att staden skall blifvit förstörd af Norska konungen Olof den Helige år 1008. Så mycket är dock säkert, att, när Adalvard den Yngre, som i Stenkils tid (1061—1066) var biskop i Sigtuna, ville besöka Unnes graf i Björkö, fann han staden förstörd och icke något märke efter grafven. Det uppgifves också, att den under Stenkils tid till biskop i Björkö utsedda Johannes der fann blott en hop ruiner och måste derföre flytta till Linköping. Allt hvad man ännu ser på ön, är stenhögar, vallar och tvänne portöppningar, den ena söderut, den andra norrut, alltsammans i närheten af den förut nämda minnesvården öfver Ansgarius.

Björkö. Ö uti Öckerö socken af Bohuslän och Hisingens Vestra Härad. Denna socken utgöres af den stora ögrupp, som uppfyller hafstrakten vester om Hisingen, de i fornsagorna bekanta *Ekröyjar* eller *Eikröyjar*, och den största i gruppen är denna Björkö, $\frac{1}{2}$ mil lång och $\frac{3}{16}$ mil bred midtöfver samt innefattande $3\frac{3}{4}$ mantal. Sundet mellan denna ö och Hisingen kallas Björköfjord.

Björkö. Gård i Knutby socken och Närdinghundra härad af Stockholms län, mellan sjön Ginningen och Harsjön, $4\frac{1}{6}$ mantal säteri, har i sednare hälften af 1600-talet tillhört en öfverstelöjtnant Wasil von Buturlin, gift med Anna, dotter af Christer Knutsson till Tomta. Sedan egdes gården af öfverjägmästaren A. Bergsköld till 1676, då efter hans död hans enka gifte sig med en kapten Svinhufvud, som var gårdens egare mot slutet af 1600-talet. Bland sednare egare nämnas kgl. rådet grefve Didrik Wrangel och hans arfvingar, bland hvilka riksrådet baron W. L. Taube löste gården från medarfvingarne och sålde den till lagman C. J. Wattrang 1731. Dennes slägt innehade den ännu 1825; år 1849 blef Braunerhjelm egare deraf. Under gården lyda 1 mantal frälse och $1\frac{1}{6}$ skatte.

Björkö. Större ö uti Roslags-skärgården, mellan Björkfjärden och Ålands Haf, hörer med sin större södra del till Wätö, med den mindre norra delen till Wäddö socken. På ön träffas lösa stenblock af grå eller rödlett sandsten, som användes till qvarnstenar, masugnsbyggnader och hvarjehanda stenhuggare-arbeten och har sannolikt tillhört en öfvergångsformation, hvilken, utbredd på något ställe i närheten, sedermera blifvit vid någon våldsam naturtilldragelse omstörtad och till större delen nedsänkt i hafvets djup, och efter hvilken dessa splittrade ruiner äro minnesmärken.

Björkö, en socken i Östra Härad af Jönköpings län, har en areal af 17,565 tunnland, af hvilka 3,078 höra till Södra Wedbo härad och 3,210 äro sjöar och kärr. Sjön Stora Römmen är den största (1 mil lång) i socknen, och med denna förenas Lilla Römmen medelst en liten bäck; Skärfven och Bodasjön äro äfven märkliga sjöar. Marken är jemn och mager; två stora mossar förekomma. Skog finnes tillräckligt för hvarje hemman. Hufvudnäringar äro åkerbruk och boskapsskötsel, hvarförutan invånarne förtjena på handarbeten inom hus. Socknen innehåller $26\frac{1}{4}$ mant., hvaraf $13\frac{3}{4}$ skatte, 2 krono och $10\frac{1}{2}$ frälse; men dertill kommer »Björkö Skate», belägen i Wedbo härad, som utgör $5\frac{1}{2}$ mant. Tillsammans med Näfvelsjö uppgår pastoratet till $65\frac{3}{8}$ förmedlade mant. Folkmängden var 1810 1,085, 1840 omkring 1,300 och 1856 1,436 invånare. Björkö socken har ambulatorisk folkskola med 1 examinerad lärare. År 1856 besökte 99 gossar och 86 flickor skolan; dessutom undervisades 1 gosse och 2 flickor hemma; tillsammans 100 gossar och 88 flickor eller inalles 188 skolbarn. — Björkö, jemte annexet Näfvelsjö, utgör ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen. Nya kyrkan, som ligger $7\frac{3}{4}$ mil från Wexiö och $6\frac{1}{8}$ mil från Jönköping, grundlades den 1 Maj 1843 på ny plan öster om vägen; den gamla kyrkan låg vester om vägen. Den nya, byggd af sten, är 63 alnar lång, med chor och torn, och 30 alnar bred. En gammal fana finnes i kyrkan efter löjtnanten P. Jakobsson (Björnram) till Aggarp, † 1658. Ett grafchor, tillhörigt friherrliga slägten Mörner, hvilket var uppfördt vid gamla kyrkan, står ännu qvar på samma plats och skall underhållas af kyrkan för gåfvan af en större silfverkanna af justitierådet Lindstedt. En silfverdopskål är gifven till kyrkan af riksståthållaren grefve Carl Mörner. Socknens namn skrefs *Byuræke* år 1300, *Biærkrydh* 1307 och ännu 1680 *Byrke.* Ett *Bjurekis,* hvilket utmärkes, såsom beläget högst i norr, uti Inledningen till Smålandslagen, torde vara detta Björkö eller Byrke. — Socknen är rik på fornlemningar. Runstenar förekomma i ringmuren vid kyrkan och vid Römme. I Bautil upptagas flera runstenar i Björkö; men de återfinnas i andra socknar, hvarom Wieselgren i sin Nya Smålands Beskrifning (Del. 3, sid. 187) närmare ordar. Ättehögar finnas eller hafva funnits vid prestgården, kyrkan och Römme, vackra stensättningar vid Björkeryd. De märkligaste af dessa fornlemningar omnämnas vidare vid beskrifningarna om de gårdar, der de finnas. Betydligare egendomar i socknen äro Aggarp, Björkeryd, Holmen, Rödjenäs, Sjöeryd, Hårdanäs, Sjö och Römme.

Björkön. Liten ö i Hjelmaren, tillhörande Askers härad af Örebro län. Tillika med den från Askers härad utskjutande udde, på hvilken Göksholm ligger, bildar denna ö gränsen mellan egentliga Hjelmaren och den del af sjön, som benämnes Vestra Hjelmaren.

Björlanda, en socken i Vestra Hisings härad af Göteborgs län, har en areal af 9,095 tunnland, af hvilka blott 25 äro sjöar och kärr. Namnet skrifves i äldsta handlingar både *Björlanda* och *Björnland.* Socknen synes bestämdt hafva varit modersocken i ett pastorat; dock kan ej med säkerhet afgöras, om detta varit i Säfve eller Thorslunda, eller i beggedera, hvilka då varit förenade. På Hisingen går imellertid en tradition, att Björlanda och sistnämda socken varit förenade en tid, då Rödbo socken tillhörde Säfve, hvilket ock är

ganska trovärdigt. Mynningen af Nordre-elf, som öppnar sig utmed denna sockens strand, benämnes *Qvillan*, Sturlesons Elfvarqvisla. *Mycklahed* (den stora heden) är en vidsträckt uppodlad slätt på socknens gräns emot Säfve. Efter traditionen skall densamma fordom varit skogbevuxen, men blifvit afröjd af Danskarne, under den tid dessa innehade Hisingen med flera orter i pant för »Elfsborgs-lösen». Nu för tiden är socknen alldeles utan skog. Hufvudnäringarne äro åkerbruk och boskapsskötsel. Socknen innehöll 1820 $30\frac{1}{4}$ förmedl. mantal, hvaraf $3\frac{1}{2}$ frälse, $1\frac{1}{2}$ krono och $25\frac{1}{4}$ skatte; nu $39\frac{3}{4}$ förmedlade mantal. Folkmängden var år 1805 1,041, 1840 1,272 och 1856 1,397 personer. Björlanda socken har både fast och ambulatorisk skola med 1 examinerad och 3 oexaminerade lärare. År 1856 besöktes den förra skolan af 29 gossar och 17 flickor, den sednare af 22 gossar och 13 flickor, 22 gossar och 36 flickor undervisades hemma; summa 73 gossar och 66 flickor. — Björlanda är annex till Säfve prebende-pastorat, tillhörande Elfsyssels Södra kontrakt af Göteborgs stift. Kyrkan, belägen $1\frac{3}{8}$ mil från Göteborg och 1 mil från Kongelf, tillbyggdes 1734 och består af ett långhus med tresidig chorgafvel. Här förvaras flera minnesmärken från fordna tider och äfven från sednare. Ett epitafium sitter i kyrkan med denna inskrift: *Hær under hviler Aerborne oc Velforneme Mand Eric Andersson Hoofgard Sourren Skriffer och Hærradsdomare offver Nårske Hisen, med sin Kjera Hustro Erligh oc Gudfruktig Kjerstin Pedersdotter, som heensoffvit i Herran 1669 hennes ålder 47 år, han heensoffvit 1671 AEtatis 52* etc. I choret täcker en grafsten »stoftet af domaren här i orten, hofrättsrådet Z. Stjerncreutz, född 1738, död 1814.» — Af katolska antiqviteter förvaras ett rökelsekar af brons med drakhufvud på locket, ett fragment af ett gammalt altarskåp, föreställande de dödas uppståndelse, samt en dopfunt, försedd med reservoir för vigvatten.

Fornlemningar finnas här af flera slag. På Nordviks mark förekomma flera uppresta stenvårdar på ett ställe, kalladt *Högstena*. De omgifvas af grifthögar, i en af hvilka ett rikt fynd för längre tid tillbaka skall vara gjordt. — Imellan Kolseröd och Lexby samt på Röra utmark träffas ock bautastenar; vid dem på sednare stället har man funnit askfyllda ler-urnor. Nämde Lexby är otvifvelaktigt det *Leikberg*, der konung Östen Haraldsson slog Hisingsbönderna 1141, och hvaröfver Ejnar Skulason diktade det första rimmade skaldeqvädet i Norden. Kanske äro stenvårdarne mellan denna gård och Kolseröd uppresta till åminnelse af denna ryktbara händelse, hvarom en dunkel sägen ännu qvarlefver hos allmogen.

I Säfve socken är den s. k. Stjernecreutzska skolan, som stiftades af framlidne hofrättsrådet Zach. Stjernecreutz, enligt testamentarisk disposition af den 12 December 1812. År 1825 räknade denna skola, hvilken vid sin inrättning var den första vexelundervisnings-anstalt i Göteborgs stift och den tredje i ordningen inom riket, 51 lärjungar. Läraren, hvilken bör vara prest, åtnjuter i lön dertill anslagna frälseräntor af hemmanen Skänella Norgård i Tufve samt Östra och Vestra Pilegård i Lundby socken, tillsammans 125 rdr bko, samt till boställe skolans hemman, $\frac{1}{8}$ mantal kronoskatte Bärby Öfvergård, hvarförutan han af socknen erhåller frivilliga gåfvor i korn och offer. Till skolans underhåll bidraga barnen med 24 sk. bko inskrifningspenningar. På folkupplysningen i orten har denna skola haft ett märkbart inflytande. Stiftaren af densamma donerade 1810 äfven en fond af 500 rdr bko till Säfve sockens kyrka och fattiga. — Ingen betydligare egendom finnes i socknen. — Adress: Göteborg.

Björna, en socken i Vester-Norrlands län och Norra Ångermanlands härad, kring Gideån och dess bifloder, 14 mil n. n. o. från Hernösand. Socknen, om hvilken vidare underrättelser saknas, är ett regalt pastorat af 3:dje klassen i Ångermanlands nordöstra kontrakt, består af $21\frac{77}{92}$ oförmedlade mantal, har fast folkskola med 1 exa-

minerad lärare och 1856 besökt af 18 gossar och 6 flickor, medan 14 gossar och 14 flickor undervisades i hemmet, samt beboddes sistnämde år af 1,356 invånare. Adress: söderifrån Bjästad, norrifrån Nordmaling.

Björnbacken. En större ättehög vid Husby gård på Munsön i Mälaren, der en tradition låter konung Björn Jernsida ligga begrafven.

Björndam. Masugn, anlagd 1637 af H. von Föhrden och Anders Hindersson, i Dunkers socken och Willåttinge härad af Nyköpings län, har en tid varit styckebruk, derefter haft plåtsmide, nedlades 1702, men upptogs åter 1726 för Björndams bruk. Detta anlades 1641 å lägenheten Wålsjönäs af Herm. Zurschmieder och Joh. Piatt, fick 1688 äfven privilegium på knipphammare och har sedan slutet af 1600-talet haft samma egare som Ekensholm i Dunkers socken. Se *Ekensholm*.

Björneborg. Jernbruk och hytta, med tillhörande Östra och Vestra Jonsbohls bruk, är beläget i Wisnums socken och härad af Carlstads län; det innehar underlydande egendomar och hemman i Warnums socken af samma län samt i Carlskoga socken och härad af Örebro län. Bruket ligger vid Wismans utlopp ur sjön Wismen, som är 0,7 mil lång och på bredaste stället 2,500 alnar, på en höjd af 397 fot öfver hafvet och 250 fot öfver Wenern, $1\frac{1}{4}$ mil från Christinehamn, 8 mil från Örebro samt 28 mil från Stockholm. Om uppkomsten af brukets namn är den traditionen gängse, att strax efter dess anläggning en björn, under förföljandet af en ko, inkommit uti smedjan samt under brottning med stångjernshammaren blifvit af densamma krossad. — Bruket anlades år 1656 af borgmästaren i Christinehamn Olof Persson Jernfelt, anläggare af flera bruk i samma trakt, hvaribland Östra och Vestra Jonsbohls bruk, hvilket sedan 1855 tillhör egaren af Björneborg. Från grundläggaren öfvergick bruket dels genom arf, dels genom köp till dess måg, öfverstelöjtnanten Niklas Nordensvärd, och derefter till hans brorsöner Johan och Olof Nordenfeldt, hvarefter det oafbrutet varit inom Nordenfeldtska slägten och innehafves för närvarande af arfvingar efter år 1843 aflidne kammarherren Olof Nordenfeldt, hvilken sednast innehade egendomen på en hand. Under hans tid, äfvensom derefter, har egendomen genom större inköp blifvit betydligt förökad, äfvensom privilegierna utvidgade. De nuvarande egarne, nyssnämde arfvingar, äro kabinettskammarherren frih. Corfitz Augustin Beck-Friis, gift med fröken Christina Nordenfeldt, af $^1/_5$:del, fröken Sofia Nordenfeldt af $^1/_5$:del och brukspatronen Olof Nordenfeldt af $^3/_5$:delar. Den sistnämde, gift med m:ll Mathilda Carolina Sofia Biel, är sedan år 1848 brukets disponent.

Björneborgs landtegendom med tillhörande Jonsbohls bruk, beläget $^1/_2$ mil söder om Björneborg, består af 1 mantal säteri, $5\,^1/_8$ mantal frälse, $7\,^{31}/_{40}$ mantal kronoskatte och $^{67}/_{144}$ mantal bergsmans-skatte, belägna inom förutnämde olika socknar, och höra dertill frälseräntorna af $5\,^1/_2$ mant. Arealen utgöres af $2{,}023\,^1/_2$ tunnland åker, $1{,}281\,^3/_4$ tunnl. äng, 445 tunnl. hagar och 17,889 tunnland skog, tillsammans $21{,}639\,^1/_4$ tunnland = 0,93 qvadratmil, sträckande sig från Wenerns östra strand, norr om Hults faktori, österut, med afbrott af några få mellanliggande hemman, $1\,^1/_4$ mil intill Nysunds sockenrå.

Bruken ega privilegier för 8 smälthärdar, 1 gasvällugn och 2 räckhärdar, med oinskränkt smide sedan år 1847, 1 stålugn, 2 manufakturhamrar, 1 vattenslägga, 4 spikhamrar och 1 klippsax. Tackjernshyttan, med gasrostugn, drifves med ångmaschin, hvilken eldas af masugnsgasen. I smältsmedjan vid Björneborg begagnas ånghammare, hvars panna eldas af från härdarna bortgående värme. Björneborg eger $^{11}/_{99}$:delar i Linnebäcks hytta och $^9/_{16}$-dels heldel af Qvarntorps hytta, båda belägna i Carlskoga bergslag. Dessutom finnes en kupolugn med tillhörande jernsvarfstol. Vid Björneborg finnes äfven en qvarn med 2:ne par stenar, en enramig finblads-såg, och vid Jonsbohl en qvarn med 2:ne par ste-

nar samt en enbladig såg. Vid Björneborg finnes tegelbruk för tillverkning af brukets behofver.

Tillverkningen vid hyttan uppgår till 7,028 sk℔ tackjern pr år i medeltal sedan den byggdes år 1852, och åtnjuter densamma 9 frihetsår. Stångjerns-tillverkningen i medeltal under de 3 sista åren uppgick till 7,139 sk℔ bergsvigt, hvaraf tillverkats 1,024 sk℔ stål och dessutom en del blifvit uträckt till finare stångjerns-dimensioner och spik. — Bruket eger $^{64}/_{1000}$:delar i Dalkarlsbergs grufvefält, Wickers, Stribergs, Svartbergs, Åsbobergs och Mogrufve grufvefält i Nora socken af Örebro län, samt delar i Persbergs odalfält, Stögbergs och Bollengrufvefälten med flera mindre grufvedelar i Philipstads bergslag, hvarifrån det eger tillräcklig malmtillgång för egna tackjernstillverkningen.

Egendomens befolkning utgöres af 1,128 personer.

Björnekulla. Socken i Christianstads län och Södra Åsbo härad, omkring Helge-ån, har en areal af 4,305 tunnland och ligger $1^3/_4$ mil från Engelholm, 2 mil från Helsingborg. Socknen består af 14 mantal, hade 1840 640 invånare, 1856 deremot 918 och fast folkskola, i hvilken 78 gossar och 59 flickor undervisades af 1 examinerad lärare. Dessförutan bivistade 2 gossar allmänt läroverk, medan 7 gossar och 5 flickor hade enskild undervisning, 6 gossar samt 12 flickor undervisades i hemmet. — Björnekulla, modersocken, utgör tillika med Broby annex ett regalt pastorat af 3:dje klassen i Lunds stift och Södra Åsbo kontrakt, hvilket består af $32^{11}/_{16}$ oförmedlade hemman och som 1856 beboddes af 1,912 invånare. Närmare underrättelser saknas. Adress: Åby.

Björnlunda. Socken i Nyköpings län och Daga härad, vid östra stranden af sjön Båfven och dennas sydöstligaste vik, har en areal af 23,768 tunnland, hvaraf 4,200 äro sjöar och kärr. En del af socknens sydöstra gräns bildas af sjön Likstammen, i nordost är Storsjön, och ungefär midt i socknen befinnes Låckvattnet, som genom ett smalt näs skiljes från Båfven, och hvarifrån ett flergrenigt vattendrag går till Storsjön, hvilken tillhör Trosa-åns vattensystem. Socknen är i det hela ojemn, bergig och backig, dock i norra delen, omkring Storsjön, slätare och här utgörande en af häradets bördigaste trakter; utmed Båfven ligge. mindre högländ skogsbygd. Jordmånen är dels bättre, dels sämre lera, dels mojord; åkerbruk är hufvudnäringen. Socknen består af $50^1/_2$ förmedlade mantal och hade 1810 1,528, 1840 1,580 och 1856 1,683 invånare. Socknen har en fast och 2 ambulatoriska skolor med 2 examinerade lärare. I fasta skolan undervisades 1856 45 gossar och 30 flickor, i de ambulatoriska 21 gossar och 22 flickor; 2 gossar undervisades i allmänt läroverk, 1 flicka i enskildt och i hemmet 53 gossar och 90 flickor; inalles 121 gossar och 144 flickor; till socknens skolväsende har komminister Welander donerat ett kapital af 13,750 rdr. — *Biornlunda in prep. Nicopensi* nämnes redan 1314 och utgör nu ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen. Kyrkan är gammal, tillbyggd 1767 och sednast 1830 med Stedingkska grafchoret, som tillika är högchor, och der hans exc. fältmarskalken grefve C. B. L. von Stedingk hvilar sedan 1837; andra grafvar äro Kruses till Elghammar sedan 1600-talet, Stengafvels till Bjersnäs (under sakristian), sedermera Grüners och Wattrangs; derjemte finnes en minnesvård öfver fru Catharina Rosenhane till Elghammar och en af marmor öfver C. Wattrang († 1744). — Af fornlemningar omtalas runstenar i trakterna af Storsjön och Likstammen samt en vid kyrkan och lemningar efter en borg vid Klefva. — Större gods äro *Ekhof, Wideby, Bjursnäs, Elghammar, Klefva,* m. fl. — Adress: Södertelje.

Björn och **Fogeln.** Två för de seglande farliga klippor i hafvet, belägna i skären utanför Hållnäs socken, 4 mil från Öregrund. Björnklippan, mellan Öregrunds-grepen och Löfsta-fjärden, sträcker sig 4 mil i längden; på dess nordöstra kant uppsattes ett sjömärke år 1768.

Björns Hög vid byn Håtuna, i närheten af Uppsala stad, påstås vara konung Björns på Håga grafhög. I grannskapet skall det finnas grundmur efter en gammal byggnad.

Björnskog. Frälse-säteri om 1 mantal i Hultsjö socken och Vestra härad af Jönköpings län, har en lång tid tillhört egare af en slägtlinie; men arfföljden till godset har gemenligen egt rum genom giften. Den först kände är öfverstelöjtnanten G. Ramsvärd 1672, hvars dotter, Elisabeth Ramsvärd, medförde gården i sitt gifte med ryttmästaren J. Silfverstolpe 1713, och deras dotter, Greta Silfverstolpe, i sitt gifte med kapiten O. F. Stålhammar 1721. Deras måg, kapiten G. A. Klöfverfeldt, egde gården 1728, och hans måg, kapiten A. C. Laurin, adopterad Klöfverfeldt, fick den sedan. Han inköpte ett större gods under Björnskog, men måste, alldeles utblottad, sälja bägge godsen till kapiten Per Emanuel Reutersvärd 1786. Hans son, öfverstelöjtnanten Carl Gustaf Reutersvärd, hade godset redan 1828 och egde det ännu 1856. Han är gift med Eleonora Christina Carlheim Gyllenskjöld. Han har mycket odlat gården och satt den uti allt i ett godt skick. Här finnas såg, qvarn och tröskverk, drifna med vatten. I den härvid belägna sjön har man på en klippa anmärkt lemningar, som man berättar, efter ett kloster; men dessa ruiner kunna på sin höjd vara efter någon byggnad, som tillhört Nydala kloster.

Björnsnäs. Frälse-säteri i Qvillinge socken och Bråbo härad af Linköpings län, har vacker belägenhet vid Bråviken, $^3/_8$ mil från kyrkan. Det har först tillhört slägten Krusbjörn och derefter slägten Kiörning, från hvilken det reducerades till kronan 1683; men det utbyttes sedan af K. rådet grefve Jakob Reenstjerna mot vederlag i andra gods och är sedan kommet i arf till hans sonson, lagmannen grefve Fredr. Ulrik Reenstjerna, som sålde Björnsnäs jemte Björnvik här i socknen till assessoren Carl N. Wadström. Sednare egare hafva varit löjtnant Staël von Holsten 1783, H. Bergvall 1825, friherre F. Friesendorff, lagman L. M. Trozelli 1850 och löjtnant Trozelli 1853. Godset bestod 1855 af $1^3/_4$ mantal frälse-säteri med Åhle och underlydande; samma egare innehade också Ekeby, $2^1/_4$ mantal skatte-säteri m. m.

Björnstenen. En upprättstående sten på Wåxtorps Ljung i Wåxtorps socken och Höks härad af Hallands län. Det berättas, att en hel krigskassa varit förvarad under Björnstenen, och att tvänne densamma liknande stenar i närheten, den ena i Torps åkergärde, den andra fordom (icke nu mer?) i Dömestorps gärde, några alnar från vägen mellan Hasslöf och Karup, likaledes utvisat ställen, der penningar och dyrbarheter blifvit nedgräfda, för att förvaras undan en väntad ströfvande krigshär.

Björnstorp. Gods i Malmöhus län, Torna härad och Göddelöfs socken, strax nordost om högsta spetsen af Rommeleklint, har fordom tillhört egarne af det dertill gränsande säteriet Häckeberga, hvars egare, Holger och Hack Ulfstand, som på 1500-talet byggde Häckeberga gård och Gerarps kyrka, berättas hafva bränt allt teglet dertill på Björnstorp och dervid uthuggit den vackra skog, som då ännu betäckte det nu nakna Rommeleklint. Traditionen tyckes bekräftad genom talrika spår efter raserade tegelugnar. Det torde imellertid icke vara fullt tillförlitligt, att Björnstorp tillhört herrarne Ulfstand, ty i ett skiftebref af 1587 nämnes en Michel Pederson till Björnstorp, och vid denna tid lefde ännu Hack Ulfstand, som sålunda icke innehade denna gård, emedan herr Michel uppgifves hafva fått densamma af konungen. Kanske Björnstorps egna herrar sjelfva förstört sin skog och bränt tegel, hvilket de sålt åt Häckeberga-herrarne. Imellertid hade i medlet af 1600-talet Björnstorp och Häckeberga, jemte flera kringliggande egendomar, en gemensam egarinna i fru Metta Rosencrantz, som dog 1683 och ärfdes af sin dotter, Metta Sofia, gift med etatsrådet Monrad, hvilken egde går-

den, då provinsen blef Svensk. Monrads affärer voro i så klent skick, att hans arrendatorer hos honom egde stora fordringar, till hvilkas betalande han måste afstå sina gårdar, och på detta sätt kom, tillika med Toppeladugård, efter åtskilliga tvister äfven Björnstorp till grefvinnan Christina Piper på Krageholm, enka efter Carl XII:s i Rysk fångenskap aflidne premierminister, Kgl. rådet grefve Carl Piper. Hon bebyggde det hittills obebyggda Björnstorp omkring 1730, och hennes anläggningar till den af henne skapade hufvudgårdens förskönande voro så vidtomfattande, att det sades om henne, att »hon tappat bort sitt penningeskrin på Rommeleklint.» Men fru Christina visste hvad hon gjorde. Efter hennes död 1752 tillföllo Björnstorp, Assartorp och Ugglarp hennes dotter, Hedvig Maria Sture, som 1754 sålde dem till dåvarande kammarherren, sedermera hofmarskalken Fredrik Gyllenkrook till Svenstorp för 246,534 daler kopparmynt. Assartorp såldes tre dagar efter köpet af Gyllenkrook till presidenten grefve Carl Fr. Piper; men Björnstorp hade mångfaldiga öden, inan det för alltid stadnade inom Gyllenkrookska slägten. Gyllenkrook sålde det nämligen 1761 till baron Adolf Barnekow, som mycket förskönade gården, anlade karpdammar och vägar m. m., men nödsakades taga lån hos Gyllenkrook, hade otur med sitt frieri till den rika och sköna grefvinnan Florentia Henrietta Hamilton och efter en kort, men lysande meteorbana måste återlemna Björnstorp till Gyllenkrook med ansenlig förlust. Hofmarskalken Gyllenkrook, nu för andra gången egare, bytte 1777 bort Björnstorp till baron Strömfelt mot Gundralöf (nu Ruuthsbo); Strömfelt blef i rikets tjenst utkommenderad till Marokko och lemnade gården på arrende åt Gyllenkrook, som i Juni 1778 återköpte Björnstorp och i slutet af samma år på nytt sålde det till hofjunkaren Silfversköld. Men ännu en gång skulle Björnstorp bli hans. Gyllenkrook egde nämligen i Södermanland fideikommisset Hesselbyholm. På detta fick han ett förmånligt anbud af landshöfdingen Sven Liljecrantz. Han begärde derföre af Kongl. Maj:t, att Hesselhyholms fideikommiss-natur skulle få öfvergå till Björnstorp, hvilken gård han hoppades kunna mot billigt pris återfå af Silfversköld, och fick den 1 Mars 1779 konungens bifall till denna begäran. Men denna gång hade Gyllenkrook uppgjort räkningen utan värden, och en god del af hvad han förtjenat på sitt handlande och vandlande med Björnstorp skulle han nu förlora. En vän till Silfversköld, magister Bethén, som fått nys om saken, underrättade S. derom, och när Gyllenkrook kom med sitt förslag, fordrade S. 12,000 daler i afträde, utom andra förmåner. Gyllenkrook måste gå in på vilkoren, och nu var Björnstorp genom fideikommissnaturen orubbligt fäst vid hans slägt. Han dog 1795, och fideikommisset, Svenstorp och Björnstorp, tillföll hans äldsta son, majoren friherre Axel Gyllenkrook, gift med grefvinnan Charlotta Mörner. Han dog 1805, och efter hans död tillträddes Svenstorp och Björnstorp af nuvarande egaren, öfverstekammarjunkaren och kommendören, friherre Axel Gustaf Gyllenkrook, stiftaren af Råby räddnings-institut, den ädla menniskovännen, hvars minne aldrig dör hvarken i Skånes eller fäderneslandets annaler, och som i sina bemödanden för medmenniskors bästa med samma nit understödjes af sin likasinnade maka, friherrinnan Malin Fock. Vid Svenstorp få vi vidare tillfälle att tala om dessa makar; här må det vara nog att nämna, att baron G. på Björnstorp, sin älsklingsgård, vistats större delen af sin lefnad, att han här förvarat de dyrbara naturhistoriska samlingar, som han sedan skänkt till Lunds universitet, och att den 2 April 1857 han här firade sitt guldbröllopp, då de bägge makarne uppvaktades af Lunds akademis rektor och Lunds stads borgmästare, lyckönskades af alla barnen på Råby och af godsens underhafvande, som till dem öfverlemnade en för subskriberade medel anskaffad dyrbar porslinsvas med vyer af bägge herrgårdarna. De bägge makarne skänkte denna dag 12,000 rdr till fattig- och flick-skolorna i Lund, 2,000 rdr till staden Lunds förskönande och till Råby institut 62,000 rdr i

fast egendom. — Baron Gyllenkrook och hans friherrinna bo i Lund; på Björnstorp bor deras enda qvarlefvande son, baron Fredrik Gyllenkrook, gift med Ulrika von Römeling.

Björnstorps gård har mangårdsbyggnad om två våningar med frontespis, brutet tak och vindskupor, ladugårdshus af murad gråsten, flera boningshus för handtverkare, park, trädgård om 10 tunnland, omgifven af en i halfcirkel gående kastanie-allé, och ifrån stora landsvägen leder en lång allé upp till gården. Godset består för närvarande af $5\frac{1}{5}$ mant. säteri med underlydande $20\frac{7}{5}$ mantal frälse, 2 husbehofsvattenqvarnar, schäferi med 300 får, jagt, fiske i Ugglarps sjö och flera dammar. Under Björnstorp lyda: 1:o Ugglarps gård, $1\frac{4}{5}$ mant. urgammalt säteri, har fordom hetat Ullerup, troligen efter en gammal viking, vid namn Uller, som här satt sig i ro, och till minne efter sig strax invid gården upprest en stensättning i form af ett skepp, innehållande 39 stycken stora stenhällar. Gården har 90 tunnor spannmåls-utsäde och är bortarrenderad till landtbrukaren Nils Hagman. 2:o Ettarps ladugård, $2\frac{1}{3}$ mantal insockne-frälse, anlagd af nuvarande egaren år 1818, har 240 tunnors utsäde och är äfven bortarrenderad till landtbrukaren Nils Hagman.

Björnvik. Frälse-säteri i Qvillinge socken och Bråbo härad af Linköpings län, har vacker belägenhet vid Bråviken, $\frac{1}{4}$ mil från kyrkan. Kongl. rådet grefve Jakob Reenstjerna är den första kända egaren, och efter honom hade hans enka gården, som i arf sedan tillföll hennes sonson, lagmannen grefve Fredrik U. Reenstjerna. Den såldes sedan till assessoren Carl Nils Wadström, som innehade den 1760. Han var en skicklig landthushållare och satte Björnvik i godt skick genom nya brukningssätt af åker och äng och nya arbetsöfverenskommelser med gårdens underhafvande, så att godset afkastade dubbelt mot hvad det gjorde, då han köpte det. Sedan 1783 har gården tillhört medlemmar af friherrliga familjen von Friesendorff. Björnvik är $1\frac{1}{2}$ mantal frälse-säteri med underlydande Kuddby, Trönäs, Åby, m. m.

Björnåsen. En 1,250 fot hög bergsklump i Helsingland, på gränsen mellan Delsbo och Ljusdals socknar.

Björnö. En sätesgård i Frötuna socken och härad af Stockholms län, $\frac{3}{10}$ mil från Norrtelje och 8 mil från Stockholm, består af $3\frac{1}{2}$ mant. frälsesäteri, och de underlydande hemmanen utgöra tillsammans 8 mantal. Godset har ett vackert läge vid en vik af den till Norrtelje inskjutande hafsfjärden, som fått namn af berörde stad. Mangårdsbyggningen är mycket gammal; hvem som uppfört den, är icke bekant. Björnö är kändt från slutet af 1200-talet, då deladt mellan flera egare och således den tiden en by. Slägten Wase var, enligt hvad nu befintliga handlingar upplysa, den första, som innehaft hemman i denna by; riksrådet Kettil Carlsson (Wase) egde, jemte sin husfru, Kerstin Bosdotter (Folkunge), jord derstädes nämde tid och ännu år 1330. Efter honom tillföll hemmanet i arf hans son, riksrådet Nils Kettilsson (Wase), som egentligen är grundläggaren af Björnö som herregods, hvilket han bildat genom byten och köp af de öfriga hemmanen i byn. Sålunda tillbytte han sig 1362 hemman derstädes mot jord i Mellingsholm i samma socken och 1364 af Sven i Reffsja i Estuna socken ett hemman i Björnö mot jord i nämde Reffsja samt 1365 af fru Elin Ingemundsdotter och hennes medarfvingar deras hemman der i byn. Af dessa och äfven af andra förvärfvade hemman bildade han detta gods, som sedan förblef i hans slägt i nära två århundraden. Utan trifvel bebyggde han äfven gården på ett sätt, som anstod hans höga slägt, hvilket är så mycket troligare, som denna ättegren af Wasa-slägten skref sig till Björnö och således ansåg det som stamgods. Nils Wases son, riksdrotset Krister Wase, ärfde, efter faderns död, Björnö och hade bland sina många förläningar äfven bygden deromkring. Han efterlemnade vid sin död 1442 tre söner och två döttrar, hvilka ärfde hans många

och stora egendomar, och af sönerna fick riksrådet Johan Wase Björnö utom andra gods. Efter hans död 1477 tillföll vid arfskiftet Björnö hans dotter Anna, som blef gift med rikshofmästaren Ture Jonsson (Tre Rosor) och förde således godset i Roosiska slägten.

Ture Jönsson Roos var på sin tid en mägtig man och egde en mängd gods, som han förvärfvat på mångahanda sätt. Bland annat hade han på sin frus, Anna Wases, konung Gustaf I:s systers, vägnar tagit lika arfslott med sina svågrar efter Annas moder, Brita Sture. Derom uppkom sedan rättegång mellan honom och konungen, hvilken afgjordes af rikets råd 1528 sålunda, att konungen tilldömdes en tredjedel af alla de gods, som blifvit arfvingarne olagligen afhända. Huruvida Björnö då tillföll konungen, eller det först efter Ture Jönssons uppror 1529 blef, likasom hans öfriga stora gods, indraget till kronan, är svårt att afgöra i brist af handlingar, som röra denna sak. Det tyckes dock, som skulle Ture Jönssons son, domprosten i Uppsala Göran Roos, den tiden varit innehafvare af Björnö, hvilken förmodan ännu mer styrkes af följ. berättelse.

Ofvannämde arfstvist var en af orsakerna till Ture Jönssons uppror mot konung Gustaf 1529. Uppresningen började i Westergötland; men för att sprida upprorslågan äfven upp åt landet, skref herr Ture till sina tre söner, riksråderna Johan och Lars Roos samt ofvannämde domprost Göran, hvilka egde stora gods i Uppland, att de mot konungen skulle uppvigla allmogen äfven i denna landsort. De bägge riksråden förblefvo likväl konungen trogna; men prelaten hörsammade sin faders uppmaning och gjorde allt hvad som stod i hans magt för att sprida upproret i Roslagen. Han samlade på Björnö en hop raska bonddrängar, lade sig med dem i en nära gården belägen skog och förskansade sig der med förhuggningar. Konungen erbjöd sig sända lejdebref till Göran, i fall han ville skilja sig från fadern, och hans bröder och fränder skrefvo allvarligen till honom med förmaning att frånträda sin föresats att med vapen sätta sig emot konungen; men allt var förgäfves. Han samlade deremot allt mer folk omkring sig, som han sjelf måste kläda och bespisa. Dessa omkostnader blefvo honom tämligen dryga, och när födoämnena inan kort blefvo slut vid Björnö, for han omkring i bygden, för att hos prester och bönder förskaffa sig matvaror. Dessa ledsnade dock snart vid prostens prejerier och vägrade slutligen att vidare bistå honom. Då begaf han sig åt norra Roslagen till kyrkoherdarne Andreas i Husby-Skederyd och Lars i Öster-Löfsta, hvilka hyste honom en tid. Slutligen fann han sig dock icke mer säker i Roslagen, utan afreste med sitt folk sjöledes derifrån till Helsingland. Sedan han der en tid framfarit med mord och brand, samlade sig Norrala-allmogen under sin kyrkoherde Jens' anförande, för att gripa honom och hans anhang, och det lyckades äfven att ertappa upprors-stiftaren. Han fördes då till Stockholm, der han hölls i häkte under halftannat år. Göran Roos fick sedan konungens nåd, och genom gåfvobref af 1531 återställdes äfven till honom så väl Björnö som andra gods, hvilka konungen indragit till kronan för faderns och sonens upproriska stämplingar mot sig och riket.

Denna öfvermodiga prest, vanligen benämd mäster Göran, slutade sitt oroliga lif på Björnö 1543, och vid arfskiftet efter honom tillföll godset hans bror, riksrådet Johan Roos, som deremot afstod Penningeby i Länna socken i Uppland till sin andra bror, riksrådet Lars Roos. Johan Roos' son med Christina Gyllenstjerna, riksföreståndaren Sten Sture den Yngres enka, Gustaf Roos, ärfde Björnö efter faderns död 1556, blef sedan riksråd och upphöjdes till grefve af Bogesund vid kon. Erik XIV:s kröning 1561. Han var först gift med Ingeborg Röd och sedan med Cecilia Stenbock, drottning Catharinas syster, hvilken sedan, efter mannens död, som enka innehade Björnö; men huruvida hon var i besittning deraf till sin död, eller om godset ärfdes af sonen, ståthållaren öfver Westmanland och Dalarne grefve Johan Roos, hvilken, ogift, sjelf sköt ihjäl sig 1581, är osäkert. Det känner man dock, att

Björnö några år derefter var i slägten Oxenstjernas ego, troligen genom köp från Roosiska arfvingarna.

Ståthållaren i Reval friherre Erik Gabrielsson Oxenstjerna egde i slutet af 1500-talet Björnö och skref sig till godset. Efter hans död ärfdes det af sonen, riksrådet frih. Carl Oxenstjerna. Han dog 1629. Huruledes hans arfvingar sedermera afhändt sig Björnö, känner man icke; men redan 1633 egde Erik Bjelke och hans hustru, Catharina Hemming, godset, och 1643 innehades det af riksrådet friherre Svante Banér. Han förpantade Björnö 1665 till riksrådet grefve Anders Torstensson; men det lärer återgått till slägten, emedan riksrådet Gustaf Pehrsson Banér sedermera egde och sålde godset 1672 till riksskattmästaren frih. Gustaf Bondes enka, Anna Christina Natt och Dag, hvarefter hennes son, Carl Bonde, ärfde det, så att Björnö då först kom till slägten Bonde, som sedan den tiden alltjemt i arfföljd innehaft detsamma till våra dagar. Medlemmarne af denna gren af slägten hafva alla skrifvit sig till Björnö.

Kongl. rådet Carl Bonde är således den förste af denna slägt, som egt Björnö. Han upphöjdes till greflig värdighet 1695 och inrättade Björnö till fideikommiss i sin slägt, hvarför hans äldste son, riksrådet grefve Gust. Bonde, fick godset efter faderns död 1699. Efter hans frånfälle åter, 1764, tillföll godset sonen, hofmarskalken grefve Thord Bernhard Bonde, som innehade det till sin på Björnö timade död 1785, då det kom till hans son, kammarjunkaren grefve Gustaf Ulf Bonde. Han afled redan 1788 barnlös, då fideikommisset Björnö öfvergick till hans farbroder, riksmarskalken grefve Carl Gustafsson Bonde, och vid hans död 1791 tillföll det hans son, öfverste-kammarjunkaren, hans exc. grefve Gust. Trolle Bonde. Då han den 3 Januari 1855 afled barnlös, tillföllo alla honom tillhöriga fideikommiss-egendomar, Säfstaholm, Wibyholm, Trolleholm med flera, hans brorson, kammarherren grefve Gustaf Bonde; men hans öfriga egendomar, hvaribland Björnö, hvarå fideikommiss-rätten förut blifvit upphäfd, ärfdes samfäldt af Gustaf Trolle Bondes samtliga syskonbarn. Dessa försålde sedan egendomen, med dertill hörande frälse-hemman, utgörande tillsammans $11\frac{1}{2}$ mantal, den 4 Dec. 1855 till rådmannen i Waxholm C. F. Theel och handlanden derstädes F. W. Åkerberg för 176,666 rdr 32 sk. bko.

Björnö. Ett frälse-hemman om 1 mantal, fordom säteri, i Kråkerum socken och Stranda härad af Kalmar län, består af öfver 100 holmar i Saltsjön, beväxta med ek, men äfven andra trädslag. Bjelke-slägten har från äldre tider innehaft gården, och sedan har den haft samma egare som Kråkerum, äfven beläget i samma socken, till hvilket gods den ännu hör. Har vacker belägenhet, mangårdsbyggnad och trädgård. Här ser man en ruin, som det säges, efter ett kloster, hvilken består af murar och tvänne stora hvalf.

Björnö säteri, gemensamt med **Stäflö** säteri och underlydande hemman, belägna inom Åby, Ryssby, Kleckeberga och Förlösa socknar i Kalmar län, vid en vik af Kalmar sund, $1\frac{3}{4}$ mil norr om Kalmar, är ett gods, som sedan äldre tider blifvit dels igenom arf, dels igenom köp samladt af och tillhört von Ulfklowska slägten intill år 1787, då egendomen ifrån öfversten och riddaren H. von Ulfklows enka genom bördköp öfvergick till öfverstens systerson, majoren och riddaren H. W. Berg von Linde, under hvars tid flera hemman blifvit sålda, och som 1814 försålde hela egendomen till sina barn och mågar, af hvilka majoren grefve Carl Posse och dess grefvinna, Sofia Berg von Linde, arrenderade egendomen till 1835, då den igenom köpebref af den 22 Oktober 1834 öfvergick till deras ensamma ego; godset utgjorde då $34\frac{5}{8}$ mantal.

Bland äldre egare af Björnö och Stäflö nämnes en Jakob Ulf till Stäflö redan på 1400-talet. En ryttmästare Anund Stensson har varit egare af Stäflö på 1560-talet; han testamenterade gården åt sin svåger, Johan Siggeson Bure, öfverste vid Norrlands regimente. En Jakob Jakobsson Bååt

till Stäflö förde befälet på Ryssby skans år 1612. I medlet af 1700-talet egdes Stäflö af en grefve Lewenhaupt, och vid samma tid bodde på godset en öfverstinna Zeidewitz, om hvilken berättas följande. Hennes egentliga namn var Dorothea, prinsessa af Holstein-Beck, gift markgrefvinna af Bayreuth. Hon föll helt oväntadt i barnsäng, hvilket föranlät hennes gemål att hålla henne som fånge till 1716, då hon i hemlighet fördes öfver till Sverige af landshöfdingen von Brehmer, som lemnade henne på en gård, tillhörig hans syster. Här lefde hon länge i nöd, tilldess hennes gemål 1759 befallde, att hon skulle föras till Stäflö, der hon lefde på en pension af 6,000 dal. kopparmynt och der hon äfven lärer aflidit.

Egendomen var före 1814 försedd med sätesbyggnad ensamt vid Björnö, hvilket, gemensamt med Stäflö, Horssö och Wadstena, $3^1/_2$ mantal, brukades af 68 hofveri-bönder, 15 torpare och 10 fiskare. Dessas egor voro mer och mindre svårt, för det mesta i tegskifte, inblandade med främmande egor inom 19 olika skiftelag, hvarföre sedermera laga skifte företogs uti alla skiftelagen med utflyttning af 62 gårdar. Derjemte har skogen blifvit indelad till trakthuggning, 4 mil vägar blifvit anlagda och corps de logis byggda vid Björnö, Wisslö, Leckeby och Persmåla. Efter inköp af 9 och försäljning af 5 gårdar, under hvilka egendomen blifvit indelad, består den nu af Björnö i Åby och Ryssby socknar $6^3/_8$ mantal, Stäflö i Åby och Kleckeberga socknar 11, Wisslö i Kleckeberga, Ryssby och Åby socknar 1, Orrmösgården i Åby socken $3^7/_{16}$, Leckeby i Åby socken $5^7/_8$, Svartingstorps ladugård i Åby socken $1^1/_2$ samt Persmåla i Ryssby och Åby socknar $5^{13}/_{16}$ mant.; summa 35 mantal.

Björsarf. Skattehemman om 1 mantal med masugn i Nya Kopparbergs socken af Örebro län, har en areal af omkring 3,500 tunnland. Masugnen tillverkar årligen cirka 1,400 sk℔ tackjern och eger dertill fullt tillräcklig malmtillgång från Ombergs- och Lombergs-fälten i Grängesberget; gården har brukningsrättighet i Norra Hörks hytta. Egendomen har till 1851 tillhört Stjernforss bruk och egdes 1857 af brukspatron Erik Cederborgh på Wedevåg.

Björskog. Socken i Åkerbo härad af Westerås län, har en areal af 8,817 tunnland, hvaraf 20 äro sjöar och kärr. Arboga å går fram vid socknens södra gräns, och till denna å går genom socknens midt ett tvågrenigt vattendrag från Bro och Himmeta. Utom i norra delen, der lägre bergåsar framgå, är marken öfverallt jemn, och rådande jordmånen är lera, här och der lermylla. På skog är brist. Åkerbruk är hufvudnäringen. Socknen innehåller $78^1/_2$ oförmedlade och $77^7/_8$ förmedlade mantal, hvaraf $55^5/_8$ äro skatte, 19 krono och $3^1/_4$ frälse samt hade 1810 1,207, 1840 1,278 och 1856 1,477 invånare. Björskogs socken har fast folkskola med 1 examinerad och 3 oexaminerade lärare; dessutom hålla 2 oexaminerade qvinnor och 1 karl skola. Folkskolan besöktes 1856 af 78 gossar och 30 flickor, 4 gossar erhöllo undervisning i allmänt läroverk, 25 gossar och 12 flickor enskildt samt 20 gossar och 55 flickor hemma; tillsammans 127 gossar och 97 flickor, eller inalles 224 skolbarn. — Björskog är ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen, tillhörande Köpings kontrakt af Westerås län. Kyrkan, belägen $4^1/_8$ mil från Westerås och 1 mil från Arboga, är ganska vacker, men af okänd ålder. Tornet uppbyggdes 1652 och reparerades på 1750-talet. Konung Carl XI jagade ofta och höll öfningar med trupperna i nejden af denna kyrka. Socknens namn skrefs fordom *Björnaskog.* — Af fornlemningar märkas en tingsplats vid Östuna, norrut, och lemningar efter Granmarsborg, hvarom mera vid denna borgs beskrifning. — De betydligaste gårdarne inom socknen äro säterierna Grönö och Eknö, hvilka hafva sina egna artiklar.

Björsäter. Socken i Wadsbo härad af Mariestads län, har en areal af 10,461 tunnland, hvaraf 4,791 tillhöra Kinne härad och 170 äro sjöar och kärr. Utom sjöarna Wenern och Wrist-

ulfven, till hvilka socknen gränsar, finnas inom densamma icke några betydliga sjöar eller vattendrag. Marken är i allmänhet jemn, dock förekomma äfven några höjder. Jordmånen består af lera, sand och svartmylla. Hufvudnäringarne äro åkerbruk och boskapsskötsel. Socknen består af $20^{5}/_{8}$ mantal, tillsammans med annexerna $51^{1}/_{8}$ förmedlade mantal. Folkmängden var 1810 1,003, 1840 1,212 och 1856 1,382 personer. Björsäters socken har fast folkskola med 1 lärare för denna socken samt annexerna Lugnås och Bresäter. År 1856 besökte 45 gossar och 30 flickor skolan; dessutom undervisades 1 gosse i allmänt läroverk samt 79 gossar och 89 flickor hemma; tillsammans 125 gossar och 119 flickor. — Björsäter, modersocken, utgör, jemte annexerna Lugnås och Bresäter i Kinne härad, ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen, tillhörande Kinna kontrakt af Skara stift. Kyrkan, belägen $3^{3}/_{4}$ mil från Skara, $1^{1}/_{5}$ mil från Mariestad, af sten, är ombyggd 1754, sakristian 1779, och tornet, som är prydligt och smakfullt, år 1780. Då drottning Christina den 19 Oktober 1650 besökte prestgården, erhöll dåvarande kyrkoherden, Mauritius Laurentii, donationsbref för sig och sina efterkommande på tvänne hemman i Björsäters by. Denna donation stadfästes af konung Carl XI 1675 och af kon. Fredrik 1721. — Fornlemningar äro flera. Vid rusthållet Kolsäter finnas lemningar af en borg, hvilken, enligt sägnen, tillhört Folkungaslägten. På *Korssbacken* i Björsäters by har fordom stått ett kors. Man förmodar, att här varit en grifthög, emedan man vid gräfningar deri funnit urnor. — Några betydligare egendomar finnas icke inom socknen. Det torde böra omnämnas, att en gård i byn Åsen har egen lastageplats vid en vik af Wenern; den är väl byggd och tillhörde 1813 kommerserådet O. Dyréen. — Adress: Mariestad.

Björsäter. Gästgifvaregård i Björsäters socken och Wadsbo härad af Skaraborgs län; skjutsar till:

Enebacken	$1^{1}/_{2}$	mil.
Forshem	$1^{3}/_{4}$	»
Hasslerör	2	mil.
Mariestads stad	$1^{1}/_{4}$	»
Kjeckesta	1	»

Björsätter. Socken i Linköpings län och Bankekinds härad, på gränsen mot Kalmar län, har en areal af 16,941 tunnland, hvaraf 3,580 äro sjöar och kärr. Socknen består af från sydost till nordost löpande skogs- och bergstrakter samt mellan dem liggande tämligen trånga dalar eller slätter, sjöar och bäckar, med aflopp till Roxens eller Slätbakens dalbädd. Bland sjöarna märkas Höfvern vid socknens östra gräns, Risten i sydost, Borken och Teden, m. fl. Rådande jordmånen är mer eller mindre god lera; äng, betesmark och skog finnas tämligen tillräckligt. De vigtigaste näringsgrenarne äro åkerbruk, boskapsskötsel och bränvins-bränning, körning för Borkhults och Åtvidabergsverken, tjärubränning, förfärdigande af laggkärl o. s. v. Åtskilliga gamla kopparskärpningar finnas, nu mer obegagnade. Hemmantalet är $24^{1}/_{2}$ förmedlade mantal, hvaraf $^{1}/_{3}$ tillhör bönder, men det mesta lyder under säterier inom och utom socknen. Befolkningen var 1815 1,052, 1840 1,310 och 1856 1,418 personer. Socknen har ambulatorisk skola med 1 examinerad lärare, som 1856 undervisade 27 gossar och 14 flickor, medan 1 gosse undervisades enskildt och 106 gossar samt 91 flickor i hemmet. — Björsätter, som 1377 skrefs *Björnasætra,* utgör med Yxnerum ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen inom Skärkinds kontrakt af Linköpings stift. Kyrkan, som ursprungligen stått på annat ställe, men sedan, före 1401, uppfördes af trä på sin nuvarande plats, byggdes af sten och tegel 1800, reparerades 1850, har torn, orgel, två altartaflor af Hörberg m. m. — I socknen finnes en föga besökt helsokälla vid Höstebäck och 2 andra på prestgårdens egor. Bland fornlemningar förekomma grafhögar på flera ställen, och i sluttningen af Wahlberget, på Missmyra egor, vid sjön Risten, förekomma lemningar efter en stenmur, hvilken anses hafva tillhört sjökonungen Wahles borg, och i hvilken man vill hafva funnit en jerndörr,

som skall hafva blifvit begagnad till sakristidörr i gamla kyrkan. Gentemot detta berg synes vid udden Stjerten början till en stenbro i vattnet. På Målberget vid Öfversjön skall sjökonungens gemål, fru Wahla, haft sin bostad. Traditionen omtalar ett fältslag, som skall hafva stått på Tocka-kärret, på gränsen mellan Björsätters och Wärna socknar, mellan 3 småkonungar, Wahle, Renne och Tocken; och återkommer dessutom Wahles namn i ett par gårdar, kallade Walsinge. Uti pesten 1711 dogo härstädes flera personer. — Socknens förnämsta gårdar äro säterierna Ekhult och Sjöberga. — Adress: Linköping.

Björtorp. Gästgifvaregård i Amne socken och Wadsbo härad af Skaraborgs län; skjutsar till:

Hofva	$1\,^3/_4$	mil.
Torfved	$1\,^5/_8$	»
Wall	$1\,^3/_4$	»

Blaberget. Berg i Bjursås socken af Dalarne, från hvilket man, efter berättelse, skall kunna se solen hela midsommarsnatten.

Blacken. Fjärd af Mälaren, genom Qvicksund skiljd från samma sjös vestligaste fjärd, Galten. Fjärden, som i norr sammanhänger med Westerås-fjärden, i öster med Gran-fjärden, har på sin norra strand Rytterna och Barkarö, på den södra Tumbo, Wallby och Sunds socknar. Den största bland öarna är V. Ridö.

Blacksta. Socken i Nyköpings län och Oppunda härad, på norra stranden af Norra Långhalsen, $3\,^1/_2$ mil från Nyköping och $6\,^3/_4$ mil från Strengnäs, har en areal af 5,508 tunnland, hvaraf 1,120 äro sjöar och kärr. Vestra hälften omvexlar med slätter och kullar omkring några bäckar, som gå till Warsjön, hvilken faller i Långhalsen nära Ålspånga Sund; östra hälften är mer bergländig. Rådande jordmånen är lera; hufvudnäringarne åkerbruk, fiske, m. m. Socknen består af 18 mantal och hade 1810 393 invånare, 1840 441 och 1856 1,286. Socknen har fast folkskola med 1 examinerad lärare, som 1856 undervisade 48 gossar och 36 flickor, medan 2 gossar undervisades i allmänt läroverk, 12 gossar och 9 flickor enskildt samt 11 gossar och 14 flickor i hemmet. — Redan år 1317 nämnes *Blaksta,* då som annex till Wadsbro; på 1400-talet var dock förhållandet omvändt. Detta är händelsen ännu, ty Blacksta modersocken utgör nu med Wadsbro ett alternativt konsistorielt och patronelt pastorat af 2:dra klassen i Oppunda Östra kontrakt af Strengnäs stift. Patronrätten tillhör Lagmansö gård; sacellaniet är *alltid* patronelt. Hela pastoratet består af $45\,^1/_8$ mantal och hade 1856 1,305 invånare. Blacksta kyrka är gammal och har några grafminnen af egare till Ekenäs. — Af fornlemningar omtalas en större och flera mindre grafhögar vid Bjudby, en runsten på prestgårdens egor samt lemningar efter en borg i samma trakt och efter en annan vid Näsby, bägge vid Långhalsen. — Vigtigaste gården är Ekenäs vid Warsjöns utlopp; vid kyrkan ligger Blacksta, 2 mant. frälse med vädersåg. — Adress: Nyköping.

Blackstad. Socken i Södra Tjust härad af Kalmar län, har en areal af 19,046 tunnl., hvaraf 1,470 äro sjöar och kärr. Marken är bergaktig. Rådande jordmånen är svart- och sandmylla; men i dalen omkring kyrkan är jordarten lera. Skog finnes tillräckligt. Hufvudnäringarne äro åkerbruk och boskapsskötsel. Socknen innehåller 22 mantal. Folkmängden var 1810 936, 1840 1,264 och 1856 1,500 invånare. Socknen har både fast och ambulatorisk skola, hvardera med 1 examinerad lärare. I fasta skolan undervisades 1856 22 gossar och 7 flickor, i den ambulatoriska 39 gossar och 27 flickor; 1 flicka hade enskild undervisning, och 45 gossar samt 18 flickor undervisades i hemmet. — Blacksta är annex till Locknevi konsistoriela pastorat i Södra Tjusts kontrakt af Linköpings stift. Kyrkan, belägen $2\,^1/_2$ mil från Wimmerby och $3\,^1/_4$ mil från Westervik, nybyggdes af gråsten åren 1788—90 och kallades, enligt Kongl. resolution den 5 Juli 1793, Gustaf Adolf, samt invig-

des den 14 Juli s. å. — Betydligare egendomar inom socknen äro säterierna Källsberg och Trästad.

Bladåker. Socken i Stockholms län och Närdinghundra härad, mellan sjöarna Ginningen i vester och Järingesjön i öster, hvarförutan sjön Wellen nästan delar socknen midt itu, och den från Ginningen utgående Olands-ån till en del bildar socknens norra gräns mot Alunda och Ekeby socknar. Socknens areal är 17,311 tunnland, af hvilka 2,350 äro sjöar och kärr. Vid Olandsån är tämligen jemn bygd; det öfriga är hufvudsakligen berg- och skogsmark, särdeles öster ut i den s. k. Morbygden. I socknens vestra del är jordmånen lerhaltig, annars och mest lättjord och sand. Näringarne äro åkerbruk, ängs-, skogs- och bergsbruk med dertill hörande körslor samt något fiske. Hemmantalet är 21 $^1/_4$ förmedlade mantal; folkmängden, 1815 693, 1840 864, var 1856 865 personer. Socknen hade sistnämde år fast skola med 24 gossar och 10 flickor, ambulatorisk skola med 9 gossar och 15 flickor, hvarjemte 1 gosse undervisades i allmänt läroverk och 20 gossar samt 32 flickor i hemmet. Skollärarne voro tvänne, bägge examinerade. — Bladåker är annex till Ekeby i Uppsala län och hörer till Olands och Frösåkers kontrakt af ärkestiftet. Socknen förekommer under namnet *Bledakir* eller *Bladaker* 1303 och hörde 1314 till *Nærdighiahundari.* Kyrkan är gammal, byggd af gråsten, reparerad 1842; altartaflan, målad af Anna Ehrenstrahl, är en skänk af konstnärinnan. — De vigtigaste gårdarne i socknen äro Rungarn, Norrgarn och Bennebols masugn. — Adr.: Uppsala.

Blanka, eller **Blankaholm.** Gård i Hjorteds socken och Södra Tjusts härad af Kalmar län. Gården tillhörde kronan, då den 1625 donerades till Göran Gyllenstjerna. En Krister Zelow var härtill egare 1676 och Georg Zelow 1685, sedan 1767 en von Gardemein och derefter en Cederbaum. Assessorskan Liljenstolpe egde Blankaholm, tillika med Mjöshult i samma socken, 1799 och öfverstelöjtnant Robert Montgomery 1829.

Blasieholmen är nu med Norrmalm i Stockholm en landfast udde, sydvest om Jakobs kyrka, men har i äldre tider derifrån varit skild och utgjort en liten holme, innesluten af det vattendrag, som från Norrström gick utefter nuvarande Lilla eller Östra Trädgårdsgatan och föll ut i Ladugårdslandsviken, som då sträckte sig upp till fordna Packartorget, numera Norrmalmstorg. Öfver Näckeström, som denna strömgren kallades, var en bro, Näckebro benämd, ännu befintlig i drottning Christinas tid, hvilket inhemtas af ett Kongl. bref den 6 Juli 1652, deruti öfverståthållaren baron Rosenhane anbefalldes, »att med det första besörja reparationen af Näckeströms bro, imellan Östermalmen och Blasieholmen, helst, sedan Ladugårdslandet under staden blef doneradt, vägen öfver berörde bro till Blasieholmen allmänt nyttjades.» Holmen kallades i äldsta tider Käpplingen, och sitt nuvarande namn tros den fått af en välmående borgare på 1590-talet, Blasius Dundej, hvilken här hade ett hus. Ryktbar i historien har holmen blifvit genom den å densamma år 1389 begångna mordgerningen å 60 Svenska borgare, hvilka natten imellan den 11 och 12 Juni sistnämde år blefvo af Stockholms Tyska borgare fängslade, öfverförda från slottet till Käpplingen och der inkastade i ett gammalt trähus, hvarpå sattes eld, så att de arma fångarne lefvande innebrändes. Missgerningsmännen skola till syndabot och åminnelse af detta mord blifvit ålagda att, med sin kostnad, invid den dåvarande allmänna vägen genom Södermalm öfver nuvarande Tullportsgatan till Skans tull, uppsätta 3:ne stenpelare, hvilket äfven lärer skett omkring år 1400, och deraf platsen fått namnet Pelarebacken. Pelarne bestodo af 3:ne höga stenar, på hvilka stycken ur Christi Pinoshistoria voro föreställda. Af dessa monumenter är numera endast ett i behåll, en Gotlands-kalksten, upprest å backens östra sida och infattad i en ram med fot, båda af gjutet tackjern. Stenen är öfver 5 alnar hög och omkring 1 $^1/_2$ aln bred samt föreställer Christus på korset och nedanföre 2:ne på ömse sidor derom stående qvinnor,

alltsammans mycket skadadt och den under korset befintliga inskriften oläslig. Å motsatta sidan af stenen är på en dervid fastnitad jernskifva följande inskription:

Denna Minnesvård
Uppsatt i anledning af
Stockholms Tyske Borgares
Öfvervåld på de Svenske
Den 12:te Juni 1389
Återupprestes år 1851.

Och är det genom Kongl. Vitterhets-, Historie- och Antiqvitets-Akademiens försorg samt på dess bekostnad, som qvarlefvorna af denna minnesvård blifvit hopsamlade och iordningställda.

Kajbyggnaden vid Blasieholmen, ifrån Kongl. Operahuset till f. d. Norra Slagtarhuset, fullbordad år 1838, har kostat stadskassan omkring 270,000 rdr banko.

Bleckenstad. Ett mantal frälse i Linköpings län, Göstrings härad och Ekeby socken, nära Svartån, har tillhört slägterna Stålhammar 1687 och 1700, samt Stråle 1726; egare från början af 19:de seklet hafva varit inspektor Hellstrand, doktor Dalbom, fru Kernell, Per Egnell och sekreteraren L. Forssbäck, alla genom köp. — I samma socken *Bleckenstad*, 1 mant. krono, indraget militieboställe.

Bleckhem. Frälse-säteri i Törnefalla socken och Södra Tjusts härad af Kalmar län, är ett gammalt herresäte. Erik Knutsson Soop har skrifvit sig till Bleckhem. Johan Skytte egde gården 1622, derefter Göran Gyllenstjerna, död 1646, hvarefter hans enka, Anna Skytte, sedan innehade gården, och hennes arfvingar 1685. Riksrådet friherre Hamilton bodde på Bleckhem åren 1755—1760. Gården kom sedan till slägten Risellskjöld. År 1778 tillhörde den lagman O. Risell, adlad Risellskjöld, derefter hans son, lagman Christian Risellskjöld, och år 1829 expeditions-sekreteraren Olof Joh. Risellskjöld, död 1836; derefter hans enka, Christina Sofia Risellskjöld och hennes dotter, Maria Risellskjöld, som var gift med frih. Nordenfalk.

Blekfjället. Fjällsträcka i Umeå Lappmark, den naturliga gränsen mellan Sorsele och Stensele socknar, utlöper från Norska fjällen, parallelt med Umeå elf samt mellan denna och Jeuktån. Högsta höjden vid Stor-Uman är omkring 3,600 fot. Fjället är obebodt, och icke ens vid dess fot kan åkerbruk ega rum.

Blekinge län, beläget mellan 56 och 56 ½ gr. n. br. samt sträckande sig i öster och vester från 2 till 2⅔ gr. vester från Stockholms observatorium, innefattar provinsen Bleking, som håller 10 mil i längd, knappa 3 mil i bredd samt, tillhopa med den omgifvande skärgården, omfattar en areal af 26,04 qvadratmil, hvaraf sjöar och vattendrag utgöra omkring 1,04. Länet gränsar i norr till Småland, på sluttningen af och nedanför hvars platå det är beläget, i vester till Skåne, i öster och söder till Östersjön. — Blekinge län lyder under Hofrätten i Skåne och Bleking samt har sin landshöfding i Carlskrona; det har 3 städer, Carlskrona, Carlshamn och Sölvitsborg, med köpingarna Ronneby och Christianopel, samt indelas i öfrigt uti juridiskt hänseende i 2 domsagor och 4 tingslag, uti administrativt hänseende i 2 fögderier och 4 härader samt i ekklesiastikt uti 35 socknar, utgörande 21 pastorater och 3 prosterier af Lunds stift. Denna indelning åskådliggöres tydligare genom följande uppställning.

Domsagor.	Fögderier.	Härader.	Socknar.	Pastorat.	Prosterier.
Östra och Medelstads	Östra och Medelstads	Östra	Carlskrona	1	Östra.
			Ramdala	1	
			Jemjö . . . . . Annex		
			Carlskrona Tyska församl.	1	
			Lösen	1	
			Augerum . . . . Annex		
			Christianopel	1	
			Thorhamn	1	
			Sturkö . . . . Annex		
		Medelstads	Ronneby	1	Medelstads.
			Backaryd	1	
			Hjortsberga	1	
			Edestad . . . . Annex		
			Tving	1	
			Eringsboda . . . Annex		
			Nättraby	1	
			Listerby . . . . Annex		
			Forkärla	1	
			Fridlefstad	1	
			Sillhöfda . . . . Kapell		
			Rödeby [1]		
Listers och Bräkne	Bräkne och Listers	Bräkne	Carlshamn	1	Listers och Bräkne.
			Asarum . . . . Annex		
			Hilleryd	1	
			Åryd . . . . . Annex		
			Hoby	1	
			Öljehult . . . . Kapell		
		Listers	Mörrum	1	
			Elleholm . . . . Annex		
			Mjellby	1	
			Gammalstorp	1	
			Ysana . . . . . Annex		
			Jemshög	1	
			Näsum . . . . . Annex		
			Sölfvesborg stad och socken	1	

[1]) Rödeby tillhör Östra Härad.

Länet består af 1,083 förmedlade och 1,117 oförmedlade mantal samt 6,640 lägenheter, verk och inrättningar, af hvilka 2,980 äro oskattlagda, deribland 1,467 båtsmanstorp; bebyggda lägenheter, afsöndrade på viss tid eller för lifstid, äro 2,833; skattlagda fisken och fiskelägenheter äro 3 skatte och 97 krono; derjemte förekomma 143 tullmjölqvarnar, 89 tullsågqvarnar, 43 husbehofsmjölqvarnar, 8 husbehofs-sågqvarnar, 6 stampar, 2 kopparhamrar, 2 jernmanufaktur-hamrar, 7 pappersbruk, 9 tegelbruk, 3 oljeslagerier, 22 garfverier, 2 bresiljeqvarnar, 5 bryggerier, 8 färgerier, 1 bomulls-spinneri samt 2 koppar-vals- och hammarverk.

Folkmängden utgjorde vid 1855 års slut 111,255 personer och i början af samma år 106,531, deraf på landet 42,994 mankön och 45,874 qvinkön, i städerna 7,787 mankön och 9,876 qvinkön. De skattskrifnas antal var 52,971, de skattfrias 53,560, deribland gemenskapen vid Kongl. Maj:ts flottor. Enligt 1850 års mantalslängd utgjorde länets befolkning 103,061 personer, deraf 85,308 på landsbygden och 17,753 i städerna. — Befolkningen är tätast i det till Skåne gränsande Listers härad, der på sina ställen 7—8,000 menniskor bo på qvadratmilen; i medeltal uppgår den till 4,270 på qvadratmilen.

Det till hälften af sin omkrets af Östersjön omgifna länet bildar ett kustland, som i vester sammanhänger med Skåne och i norr med Småland, hvars bergsryggar tränga in i Bleking och sprida sig i alla rigtningar under fortsatt sänkning mot kusten. Bleking

bildar sålunda Småländska berglandets sista sydliga afslutning mot hafvet och företer, likasom detta, en ständig omvexling af berg, höjder och dalar, de sednare uppfyllda med en myckenhet små sjöar och kärr eller genomskurna af vattendrag, som hafva sina källor i det Småländska berglandet. Den del af provinsen, som ligger närmast till detta och bildar länets högsta del, — 500 till 550 fot öfver hafvet, — liknar också Småland mest och eger dettas vilda, bergiga natur, dess öfver allt brutna, stenbundna yta. Denna bygd kallas *Skogsbygden,* och sänkningen derifrån nedåt hafvet har från urminnes tid varit indelad i tvänne afdelningar, *Mellanbygden* och *Strandbygden*, eller *Waran,* hvilkas gränser imellertid äro obestämda. Genom dessa afsättningar sänker sig landet terrassformigt ned emot hafvet, — sänkningen uppgifves utgöra ½ fot på 100, — och härigenom händer, att vattendragen stundom sakna behöfligt affall och bilda vidsträckta kärr och vattensjuka s. k. ängsmader. Sådana vattensjuka trakter finnas kring de flesta vattendrag i länets öfra och mellersta delar, tillika med talrika mossar och kärr i de trånga dalarna och fördjupningarna mellan bergen. Man beräknar sammanräknade vidden af dessa till minst 1½ qvadratmil eller 35,000 tunnland. — Hela trakten mellan östra kusten och Jemsjö-ån, från Kalmar läns gräns ner till Thorhamns udde, är lågt slättland; men vester om det nämda vattendraget blir landet ojemnt och småkulligt, och derefter förete Strandbygden och Mellanbygden med få afbrott en ständig vexling af höjder och dalar, uddar och hafsvikar, bördiga ängar och åkerfält, genomskurna af sjöar och slingrande vattendrag, med ett ord de täcka, leende utsigter, som förskaffat Blekinge namnet *Sveriges trädgård.* Visserligen hafva många bland landets skönheter nu mer försvunnit, sedan de rika ek- och bokskogarne blifvit nedhuggna och blott nakna berg, grusåsar eller stenrösen ännu stå qvar; men ännu finnas talrika sköna trakter, t. ex. Lyckeby, den löfrika skärgården kring Tromtö, trakterna kring Ronneby, Carlshamn, Asarum, Mörrum, Elleholm och det bördiga, folkrika Listerlandet eller Mjellby socken.

I geognostiskt hänseende företer länet föga omvexling; granit och gneiss äro här, likasom öfver allt i Sverige, de rådande bergarterna, den förra i större utsträckning än den sednare. Öfver landets östra del utbreder sig en större granitbildning; en mindre sådan börjar i *Ryssberget* (egentligen Ries- eller Jätteberget), som betecknar gränsen mot Skåne, och fortsättes mot norr samt förenar sig med den på gränsen af Småland rådande graniten. På flera ställen äro granitbergen förklyftade och sönderremnade, t. ex. vid Djupadal, der Ronneby-ån brutit sig väg genom en sådan remna. Mellan de bägge granitbildningarna ligger röd gneis, på hvilken bergart äfven skärgården och en del af kuststräckan hvilar. De små oktaedriska kristaller af magnetisk jernmalm, som förekomma i både gneissen och graniten, kunna i technisk väg icke tillgodogöras. Diorit uppgifves förekomma s. v. om Rödeby kyrka och ofvanför Sillhöfda kapell. Derjemte träffas af yngre bildningar gruskalk och krita på östra sidan af Carlshamn, vid södra ändan af det s. k. *Penningberget,* vid foten af *Listershufvud* samt af bergkullen *Högarör* i Mjellby socken. Vid Penningberget är kritlagrets mägtighet blott ungefär 8 fot; men vid Listershufvud har man genomgräft det till 200 fots djup, utan att kunna påträffa någon annan bergart.

Af länets många *insjöar* äro *Halen* och *Raslången,* på gränsen mot Skåne, de betydligaste, den förra vid pass 780, den sednare 520 tunnland. I östra delen af länet ligger den långa, men smala sjön *Alljungen,* af icke fullt 500 tunnlands areal. Det största bland provinsens vattendrag är *Mörrums-ån,* som har sina källor i Jönköpings län, går genom sjöarna *Helgasjön, Salen* och *Åsnen* i Kronobergs län, kommer in i Blekinge uti provinsens nordvestra del, bildar flera forssar, deribland närmare utloppet det för sitt laxfiske bekanta Mörrumsfallet vid Mörrums kyrka, och faller ut i Listerviken. Öfriga vattendrag äro: *Ronneby-ån,* som delar länet

ungefär i två lika stora delar, kommer från sjön Rottnen i Kronobergs län, bildar det redan omnämda vattenfallet vid Djupadal, hvars lodräta bergväggar förenas af ett klippstycke, som imellan dem bildar en naturlig bro, derefter har ett nytt fall, Ronnebyfallet, och löper ut i Ronnebyviken; — *Lyckeby-ån,* från Bockabosjön och andra sjöar på gränsen mot Småland, med utlopp i Lyckebyviken; — *Mie-ån,* mellan Mörrums- och Ronneby-åarna, sjön Miens aflopp till Carlshamns-viken; — *Listerby-ån, Nätraby-ån,* m. fl., mellan Ronneby- och Lyckeby-åarna; — *Jemsjö-ån,* öster om Lyckeby-ån, samt slutligen *Brömsebäck,* fordom Sveriges riksgräns mot Danmark, nu skilnad mellan Blekinge och Kalmar län.

Från Brömsebäck sträcker sig kusten i sydvestlig rigtning och är ända till den här ytterst belägna *Thorhamns udde* öfver allt flack och kal samt öppen mot hafvet. Från Thorhamns udde bryter kusten tvärt af mot vester och förändrar här med ens utseende, form och beskaffenhet; den företer nu en ständig omvexling af djupa vikar och långt utskjutande uddar, näs och landtungor, hvilkas stundom branta och klippiga, stundom jordbetäckta och skogbevuxna stränder mot hafvet skyddas af en mängd större och mindre öar, holmar och skär, hvilka inom sig bilda rymliga fjärdar med ypperliga ankarplatser och säkra hamnar. I detta hänseende utmärker sig synnerligast östra skärgården, mellan Thorhamns-landet och Gjöudde, som innesluter Carlskronas redd med omgifvande fjärdar, hvilka skyddas och begränsas af öarna *Almö, Arpö, Hasselö, Aspö, Sturkö, Tjurkö, Senoren,* m. fl., ända till de i Thorhamns-landets förlängning belägna *Utklipporna,* på hvilka ett fyrtorn är uppfördt. Från Gjöudde till *Pukavik* är skärgården mer afbruten och har icke att uppvisa mer än en ö af betydenhet, *Ternö.* Från Pukaviken till den vid Skånes gräns belägna *Saxaviken* utgör landet en mot sydost utskjutande halfö, det lågländta, mot hafvet obetäckta *Listerlandet,* som bildar en öfvergång från Blekinges klippiga skärgårdar till Skånes öppna och jemna kust.

I norra hälften af länet, eller Skogsbygden, är svartmylla, mer eller mindre stenbunden, den rådande jordarten, der den ej uttränges af kärr- och mossjord i de mellan höjderna instängda sumpiga dälderna. Der och hvar på jemnländigare trakter och i ådalarna träffas lera, dels som bottenhvarf under sandmyllan, dels blandad med denna i dagen; leran är rådande jordarten omkring Lyckeby-åns låga stränder. Trakten utefter Kalmar läns gräns och hela det låga östra kustlandet bestå hufvudsakligast af sand och klapperjord. Vester om Jemsjö-ån, der slättländigheten upphör, vidtager deremot en bördig, lös lerjord, som äfven träffas i skärgården, — med undantag af den sandiga Sturkön, — och som i närheten af Ronneby öfvergår till styflera. På andra sidan om denna köping består den i allmänhet bördiga jordmånen ömsom af ler- och sandmylla på lerbotten; men på Listerlandet blir sandmyllan ensam rådande.

Det sydligt belägna och af hafvet omgifna Blekinges klimat liknar Skånes deri, att vintrarne äro blida och ostadiga och att vårvärmen infinner sig tidigare samt i förening med hafsvindarna befordrar snösmältningen. Grannskapet med det Småländska berglandet och dess länge qvarliggande snö inverkar imellertid hämmande på vårvärmens utveckling samt underhåller i jorden en fuktighet och kyla, som vanligen fördröja vårbruket och vårsådden med en eller annan vecka längre än i mer öppna, ehuru nordligare belägna trakter. Provinsens kärr- och sumpmarker gifva också upphof till frostskador både sent om våren och tidigt på hösten. Luftens medeltemperatur samt högsta graden af köld och värme äro, i brist af observationer, icke kända; jordens medeltemperatur har genom thermometer-observationer i källan vid Lyckeby befunnits vara + 8° 54. — Blekings flora består i en sammansättning af Skånes och Smålands, jemte den Skandinaviska hafskustens i allmänhet samt Östersjöstrandens enskildt. Arternas antal uppgifves till 836. Alla södra och mellersta Sveriges löfträd finnas och frodas i Bleking, dels blandade med hvarandra,

dels med barrskogen. Eken och boken intaga främsta rummet bland löfträden.

Blekingsbon är till charakteren sjelfständig, beslutsam, liflig, tjenstaktig och gästfri, — men derjemte häftig, våldsam, hämdgirig samt benägen för tvister och rättegångar, — allt egenskaper, hvilka stegras genom missbruket af bränvinet, hvars tillverkning för icke länge sedan var den lilla provinsens nästan hufvudsakligaste näringsgren. Uti landshöfdingens berättelse för år 1833 läser man: »nästan öfver allt är landtmannens hushållning byggd på bränvinsbränning; allt hvad han kan undandraga de dagliga lifsförnödenheterna användes till denna s. k. förädling, den han på närmare eller fjermare håll afsätter, uppoffrande allt för ögonblickets vinst och liknöjd för det förderf och de olyckor, han derigenom utbreder.» Under denna tid tillverkades så mycket bränvin, att åren 1846 och 1847 i medeltal öfver 760,000 kannor om året utfördes från provinsen, deraf det mesta från Sölvesborg, hvilken lilla stad åren 1843—1845 utförde icke mindre än 735,000 kannor i medeltal om året. Ända tilldess den sednaste förordningen om bränvinsbränningen började tillämpas, fortfor superiet i stor skala, och ännu år 1855 tillverkades 605,471 kannor bränvin, 1857 ända till 1,400,000 kannor. Fastän bränvinsbränningen sålunda ökats, stod dock länet år 1857 som bränvinsproducent näst efter Malmöhus och Östergötlands län; men imellertid torde superiet hafva blifvit mindre, ty uti landshöfdingeberättelsen för 1855 uppgifves, att fylleriet och med detsamma brottens antal märkbart förminskats, »otvifvelaktigt en följd af den förändrade bränvinslagstiftningen och den deraf föranledda pris-stegringen på bränvinet.» »Ett glädjande tecken i detta hänseende är, att de häktades antal under de sista fem åren (1851—1855) betydligt minskats.» — I öfrigt äro Mellanbygdens (eller Byabygdens, som den äfven kallas) invånare de mest hyfsade, hvaremot Strandboerna äro mindre snygga och mer grofva i sina seder, Skogsbygdens invånare mindre hyfsade, men renare i sina seder. Folket är i allmänhet utmärkt för sitt vackra utseende och sin prydliga klädedrägt, hvilken sistnämda, för mycket bekant för att behöfva särskildt beskrifvas, höjer i synnerhet qvinnornas naturliga täckhet.

Bland *näringsgrenarna* intager *jordbruket* första rummet och har på de sednare åren ansenligt höjt sig genom nyodlingar och genom ett förbättradt brukningssätt. Vexelbruket är nu mer allmänt, äfven på mindre gårdar; fullkomligare åkerbruksredskap hafva intagit de ofullkomligares ställe, och på herrgårdarna har grund-dikning efter Engelsk method blifvit införd. Hufvudsädena äro råg, korn, hafra och potates samt hvete, hvars begagnande årligen tilltagit; äfven morötter och rofvor hafva kommit i bruk. Enligt sednaste officiella berättelse såddes i medeltal åren 1851—1855 inom Blekinge län 690 tunnor hvete, 13,600 t:r råg, 10,426 t:r korn, 4,613 t:r hafra, 1,310 t:r blandsäd, 1,150 t:r ärter och 41,136 t:r potates samt skördades, efter afdrag för utsädet, 5,000 t:r hvete, 74,600 t:r råg, 55,300 t:r korn, 22,450 t:r hafra, 5,509 t:r blandsäd, 5,200 t:r ärter och 277,000 t:r potates. Wicker, blandsäd, lin och hampa odlas mindre allmänt, de bägge sistnämda hufvudsakligast blott till eget behof. Ännu producerar icke länet tillräckligt med säd för eget behof, utan hemtar sådan från Gotland, Öland och Skåne; men den tid nalkas otvifvelaktigt, då produktionen kommer att motsvara konsumtionen, framför allt så snart brännerierna upphöra att förvandla en betydlig del af grödan till bränvin. Länets landtbruksskola, som förut varit på Gungvala, är nu flyttad till Marielund i Nättraby socken.

Sedan fodertillgången ökats genom den odling af rotfrukter, som vexelbruket föranledt, har äfven *boskapsskötseln* stigit betydligt, och för 1855 uppgafs nötkreaturens antal till 47,506, hvaremot det 1850 utgjorde omkr. 45,000 och 1833 endast omkr. 31,000. *Fårafveln* bedrifves ännu hufvudsakligen endast för det egna behofvet, med undantag af ett schäferi på fideikommissegendomen Johannishus, der 1855 underhöllos 638 får, som i afkastning

lemnade 1,014 ℔ ull. Fårens antal inom länet steg 1855 till 36,885, och hade detta djurslag blifvit förbättradt genom blandning med Southdowns-får. Af *svin* underhöll länet 21,909 stycken, och *häst*-afveln hade blifvit förkofrad genom införskrifna hingstar. Provinsens hästar, som i allmänhet äro lifliga, uthålliga och välfödda, uppgingo 1855 till ett antal af 6,274.

Om *bränvinsbränningen* hafva vi haft tillfälle att yttra oss i det föregående. *Skogarne* missvårdas, och ingen förståndigare hushållning med dem har låtit sig förnimma, lika litet som man företagit återplantering af fälld skog, utom på Johannisbus, der ett rationelt skogsbruk är infördt. Imellertid har skogsafverkning och export af skogsprodukter hittills varit ett flitigt anlitadt medel att anskaffa penningar, och beräknas värdet af bjelkar, sparrar, bräder, tunnstäfver och andra skogsprodukter, utförda till utlandet, till minst 130,000 rdr bko årligen, medan ungefär lika mycket blifvit afsatt på inrikes orter; dock får man icke tro, att alla dessa skogsprodukter tillhöra Bleking ensamt, enär en stor mängd deraf dels nedflottas, dels landvägen föres från Småland till hamnarna i Bleking. Oaktadt skogsbristens tilltagande bygger man allmänt af trä, merändels hos allmogen stora boningshus af tvänne våningar, och äfven ladugårdshusen uppföras af trävirke; endast i Listers härad, der skogen på flera ställen är utödd, finner man ladugårdshus af gråsten samt der och hvar mangårdsbyggnader af tegel. Från detta härad har också bruket af stengärdesgårdar spridt sig utåt kustlandet. Bränntorf begagnas tämligen allmänt vid bränvinsbränning inom de skogfattiga socknarna Mjellby, Ysane, Mörrum och en del af Asarum.

De få verkstäder, som höra till *bruks-* och *bergsrörelsen*, hafva vi redan uppräknat, tillika med de öfriga inrättningar, som kunna räknas till fabriks- och industri-väsendet. Den förnämsta bland dessa är *Strömma* bomulls spinneri uti Asarums socken, der 400 arbetare sysselsättas, och som 1855 producerade omkring 460 bundtar garn dagligen af 3,500 balar bomull, som årligen förbrukas.

De enda *binäringarne* af någon betydenhet äro sjöfart och fiske, det sistnämda af stor vigt för befolkningens bergning vid länets kust och i skärgården. Lax fiskas i hafvet och i Mörrums å samt äfven, ehuru obetydligt, i Ronneby och Lyckeby åar; i öfrigt utgöra strömming, torsk, flundror med flera fiskslag de hufvudsakliga föremålen för fisket. År 1855 egde länets landtmän 16 fartyg om 404 läster, begagnade till inrikes sjöfart. — I nordvestra delen af länet idkas tjärubränning; linne-, bomulls- och ylle-tillverkningar hemtas mest från Småland och Westergötland. Trädgårds- och biskötsel idkas endast till husbehof.

Handel drifves hufvudsakligen med skogs-effekter, bränvin och något fläsk samt, undantagsvis i goda år, med något spannmål och kan ej anses vara särdeles betydande. — Igenom länet går sedan 1855 *telegraflinien* från Kalmar till Christianstad, med stationer i Carlskrona och Carlshamn.

Till följd af handels- och penningekrisen har imellertid Blekinge län sett sina näringsgrenar ansenligen aftaga. Handeln har minskats så, att tulluppbörden, som i slutet af Maj 1857 vid samtliga tullkamrarna uppgick till 104,000 rdr rmt, i slutet af Maj 1858 icke utgjorde mera än 51,000 rdr s. m.; skeppsrederierna, som (i stad och på landet) 1857 egde 69 fartyg om 3,964 läster, finna blott med svårighet sysselsättning för dessa, och frakterna hafva nedgått med en tredjedel; arbetet på de enskilda varfven i Carlskrona och Carlshamn har nästan alldeles afstadnat; fabrikerna hafva måst inskränka sin produktion; jordbruket har måst kämpa med stora svårigheter till följd af bristen på penningar och mindre god skörd; äfven fisket har i år utfallit mindre fördelaktigt. Här finnes ock föga hopp om förbättring för den närmaste framtiden, och en sådan förbättring betviflas till och med i den berättelse, som år 1858 affordrades Konungens Befallningshafvande om ställningen i landet. Konungens Befallningshafvande säger deri: »de varor, genom

hvilka penningar hufvudsakligen indragas i länet, äro trävaror och bränvin. Af de förra kan ingen vinstgifvande export i år väntas. Bränvinstillverkningen har varit högt uppdrifven, och man har i allmänhet odlat potates som rudimateria för bränvins produktionen. Större delen af jordbrukarne beror derföre af bränvinsbrännarnes förmåga att drifva sin tillverkning i en skala, som motsvarar potates-odlingen, och att betala potatesen med högsta möjliga pris. År 1857 tillverkades i länets 33 större brännerier 823,792 kannor bränvin och i de 574 smärre sannolikt öfver 600,000 kannor, medan de smärre brännerierna erlade ½ eller ⅔ mindre skatt för hvar kanna än de större. Nu har skatten blifvit förhöjd och de små pannornas afverkningsförmåga bestämd till ett belopp, som kanske öfverstiger det verkliga, och detta torde hafva den följd, att bränvinsbränningen blir betydligt inskränkt och potatespriserna nedtryckta, hvarigenom ställningen för den, som icke utbytt potates-odlingen mot sädesproduktion, måste bli högst bekymmersam.» — I denna mörka tafla afhöras ännu icke några förändringar till det bättre.

Blekinge län är *uppskattadt* till 10,981,300 rdr bko för landsbygden och 2,806,744 rdr bko för städerna samt erlägger i årliga *statsbidrag* för den förra 471,854, för de sednare 115,814 rdr bko. Af den uppgifna statsbidrags-summan åtgå för rustning och rotering inalles 26,960, — för presterskapets aflöning 38,469, — till fattigvården 35,660, — för väghållningen 11,500 rdr bko, m. m., hvartill komma de indirekta skatterna, stämpelpappersafgift, sjötullsmedel, o. s. v., så att länets hela beskattning år 1855 icke utgjorde mindre än 600,000 rdr bko eller kanske närmare 1 million rdr rmt. — Länet är indeladt till 1,694 båtsmansnummer.

För ordningens vidmagthållande på landet sörja 2 kronofogdar, biträdde af 9 länsmän och vederbörliga kronofjerdingsmän. Dessutom finnas i länet 2 landsfiskaler och derjemte speciela tillsyningsmän för att beifra förseelser mot bränvinsförordningarna (dessa tillsyningsmäns antal var sju år 1855). Bland fängelser märkas länsfängelset i Carlskrona med 92 celler, kronohäktet i Carlskrona med 30 celler och häradsfängelset vid Norje i Listers härad med 12 celler. — *Fattigvården* besörjes i allmänhet ordentligt, och för *helsovården* finnas på landet 2 provincial-läkare, stationerade i Carlskrona och Sölvesborg, samt en distriktläkare i Ronneby. Länet har sitt *lasarett* och *kurhus* i Carlskrona; men en afdelning deraf flyttades 1854 till lägenheten Gustafsberg vid Carlshamns stad; *sockne-apothek* finnes endast i Ronneby köping; ännu 1855 saknades examinerade barnmorskor i 8 af länets socknar. — Tvänne vederbörligen examinerade *djurläkare* finnas i länet.

Folkundervisningen fortgår i alla länets socknar enligt Kongl. Förordningen den 18 Juni 1842, och utom städernas skolor, — ett högre elementarläroverk i Carlskrona samt lägre elementarläroverk i Carlshamn, Sölvesborg och Ronneby, — har länet en landtbruksskola på Marielund. — Bland öfriga allmänna och kommunala inrättningar märkas: ett i Mjellby socken 1855 bildadt *bolag* till ersättande af skadad eller förlorad fiskredskap, — ett *kreaturs-försäkringsbolag*, — *socken-magasiner*, blott i Hoby och Backaryd, — *sparbanker* i Carlskrona, Carlshamn, Ronneby köping och Jemshögs socken, — och slutligen länets *Allmänna Brandstodsbolag*, som den 31 Mars 1855 ansvarade för en summa af 14,342,100 (deraf 7,449,550 för byggnader och 6,892,650 för lösören) rdr bko.

Man vill härleda namnet *Blekinge* från ordet *blek*, som skall betyda stilla, lugn; men sannolikare synes Holbergs mening vara, att namnet kommer af »bleika», lysa, och »ängr», vik. Saxo kallar Blekingsboerna »Blacmanni», och de *blåmän*, som nämnas i de gamla sagorna, förmenas hafva varit Blekingsbor. Landet har af ålder varit en del af Göta Rike och sålunda tillhört det Svenska Riket; på hvad sätt det sedan kommit till Danmark, känner man icke; men allt ifrån Erik Segersälls tid näm-

nes Brömsebro som gräns-skilnad mellan bägge rikena. Under Magnus Erikssons minderårighet inlöste Matts Kettilmundson äfven Blekinge till Sverige, och år 1341 afträdde konung Waldemar i Danmark högtidligen alla de Danska länderna öster om Öresund; men redan 1360 återgaf Magnus Erikson så godt som godvilligt dessa provinser. Engelbrecht hyllades visserligen af Blekingsboerna 1436; men deras trohet varade icke länge, och fastän Gustaf Wasa 1523 eröfrade provinsen, afträddes densamma 1524 åter till Danmark, hvilket rike den tillhörde ända till 1658, då genom freden i Roeskilde provinsen för alltid kom till Sverige. — Såsom ett gränsland har Blekinge ofta varit skådeplatsen för vilda strider, ehuru det också icke sällan hände, att, fastän Sveriges och Danmarks konungar och riken lågo i fejd med hvarandra, allmogen i grannprovinserna slöt s. k. *bondefreder* och fortsatte sin samfärdsel som förut i all vänskaplighet. Sina fruktansvärdaste krigsminnen har provinsen sedan kriget mellan Svenskar och Danskar på Erik XIV:s tid, då landet förhärjades 1556, 1564, 1566, 1568, likasom sedermera 1611, 1676—1678 och 1710, ehuru de tre sistnämda årens fiendtliga påhelsningar icke kunna på det aflägsnaste jemföras med förödelserna på 1560-talet. Året 1564 var likväl sannolikt det blodigaste. I September detta år ryckte konung Erik sjelf in i landet och tågade fredligt fram; men hans vrede förgrymmades, då han sporde, att Blekingsboerna öfverrumplat och hängt några efterblifna Svenskar, och han befallde nu, att vägen mellan Lyckeby och Ronneby skulle härjas, då omkring 1,000 Danskar blefvo nedhuggna på vägarna och i skogarna. Bönderna begärde förskoning och gåfvo gisslan. Erik ryckte fram utanför det väl befästa Ronneby, lät uppfordra staden, men fick ett trotsigt svar. Han befallde nu belägring och stormlöpning; men två allvarsamma angrepp misslyckades. Söndagen den 4 September på morgonen sköto Svenskarne eld i staden, och Gudmund Olofsson inträngde dit med tre fännikor knektar. Danska besättningen drog sig undan; en trupp af 600 Danskar, som sökte smyga sig till skogs, upphanns och nedhöggs. Hela staden var gifven till spillo. Dörrarne till den med folk uppfyllda kyrkan sprängdes, och då folket störtade ut, nedhöggos alla utan barmhertighet. Presten mördades i kyrkdörren. Qvinnor och späda barn nedstuckos och kastades i elden. Då blodbadet nått sin höjd, yttrade några i Eriks sold stående Tyska knektar, »att de tjent Turken, Ryssen och många stränga och blodtörstiga herrar; men aldrig hade de sett en så vederstygglig framfart.» Ändtligen slutade blodbadet; konung Erik reste till Kalmar, och fångarne fördes till Svenska lägret, för att derifrån transporteras vidare. Män, qvinnor och barn drefvos som boskapshjordar; de flesta barhufvade, barfotade eller i blotta linnet. Imellertid skänkte man dem lifvet; men de skulle föras inåt Sverige att der arbeta för sin föda i fångenskapen. Genom bevakningens menskliget kommo dock många undan; men aldrig glömde Ronneby den olyckliga 4 September.

Utom de nuvarande städerna har Blekinge haft åtskilliga andra, t. ex. Luntertun i Ysane socken, — Elleholm, med slottet Sjöborg, på en holme nära Mörrums-åns utlopp, — Lyckeby med Lyckå slott, — Ronneby, — Avaskär, den nuvarande köpingen Christianopel. — Bland landets fornlemningar märkas de talrika skepps-sättningarna och domarestenarna på landtungan Hjortehammar, ej långt från Carlskrona, hälleristningarna i Hästhallen i Thorhamns socken, som föreställa en flotta om 21 fartyg med 8 till 30 åror allt efter deras olika storlek, — och det beryktade *Runamo* i Hoby socken, i hvilket fornforskarne vilja se en runristning till minne af Harald Hildetands bragder, medan vetenskapsmännen förklara dessa runor för ett geologiskt phenomen.

Blendas lled, se *Wärend*.

Blentarp. Socken i Malmöhus län och Torna härad, $2^3/_4$ mil o. s. o. från Lund, har en areal af 9,928 tunnland, hvaraf 140 äro sjöar och kärr. Sock-

nen, som har skarp och sandig åker, god höfångst samt torfjord, beboddes 1840 af 1,351, 1856 af 1,616 invån. Af 3 examinerade lärare undervisades detta år i församlingens fasta folkskolor 110 gossar och 95 flickor, medan 24 gossar och 21 flickor hade undervisning i hemmet. — Blentarp är annex till Söfde och utgör, tillika med denna socken, ett patronelt pastorat af 2:dra klassen i Färs kontrakt af Lunds stift. Patronus är egaren af Söfdeborg. — Inom socknen ligga Ågerups frälsesäteri och Simontorps säteri. — Adr.: Ystad.

Blidsberg. Socken i Redvägs härad af Wenersborgs län, har en areal af 5,439 tunnland, af hvilka 135 äro sjöar och kärr. Hufvudnäringen är åkerbruk. Socknen innehåller 21 ¼ mantal. Folkmängden var 1810 491, 1840 702 och 1856 1,048 invånare. Blidsberg och Humla socknar hafva gemensamt fast folkskola med 1 examinerad lärare. År 1856 besökte 28 gossar och 31 flickor skolan; dessutom undervisades 15 gossar och 11 flickor hemma; tillsammans 43 gossar och 42 flickor eller inalles 85 skolbarn. — Blidsberg, modersocken, jemte annexerna Dahlum och Humla, utgöra tillsammans ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen, tillhörande Redvägs kontrakt af Skara stift. Kyrkan, belägen 1¾ mil från Ulricehamn och 6 mil från Skara, är af okänd ålder och byggd af sten på gammalt sätt. Ej långt derifrån är den s. k. *Berthilsdal,* i hvilken finnes en sten, liknande en grafsten. Sägnen förmäler, att Berthil, den första christna prest i denna ort, här i socknen blifvit af hedningarna ihjälslagen och begrafven under denna sten. — Adress: Ulricehamn.

Blidö. Skärgårds-socken i Frötuna skeppslag af Stockholms län, består uteslutande af öar, den långa och smala Yxlan, Blidön, Oxhalsen, Ö. Lagnö m. fl. samt en oräknelig mängd skär, omgifves i vester af Furusunds-fjärden, i öster af hafvet, gränsar i söder och norr till Ljusterö och Rådmansö socknars skärgårdar samt har en areal af 9,072 tunnland, hvaraf 250 äro sjöar och kärr. Öarne äro lågbergiga, klippiga, sakna icke skog och hafva hufvudsakligen sand- och mojord, något lera, men föga svartmylla. Näringar äro ängs- och skogsbruk mer än åkerbruk, fiske, skälfångst och sjöfart. Hemmantalet är 25 ½ förmedlade mantal, det mesta tillhörigt allmoge. Invånarne utgjorde 1810 ett antal af 739, 1840 af 992 och 1856 af 1,093. Församlingen hade sistnämda år ambulatorisk skola med 1 examinerad lärare, som undervisade 68 gossar och 47 flickor, medan 12 gossar och 29 flickor undervisades i hemmet. Kommunikationen med kringliggande orter sker sjöledes, hufvudsakligen öfver Wettershaga i Länna socken och Furusund; på öarna finnas blott smärre vägar. På ömse sidor om de stora öarna och mellan dem är segelled. På Yxlan finnes optisk telegraph, vid Furusund både telegraph och tull- samt lotsplats. — Blidö är annex till Länna och bildar med detta ett konsistorielt pastorat af andra klassen i Sjuhundra kontrakt af ärkestiftet. Kyrkan, af trä, på Blidöns vestra kust, byggdes 1656—1660 på bekostnad af egaren till Blidö gård; choret är i sednare tid tillbygdt af tegel. På kyrkogården finnes en grafvård öfver Olof Gerdes. I närheten af Furusund blef 1522 Junker Thomas gripen af Erik Fleming. I socknen märkas *Blidö* gård och *Furusund.*

Blidö. Ett frälse-säteri i Blidö socken och Frötuna skeppslag af Stockholms län, har i äldre tider kallats *Fånö.* Riksrådet Axel Banér köpte det först af kronan. Hans måg, öfversten frih. Erik Lejonhufvud till Ådö, Blidö och Wasa, innehade egendomen 1656, och hans enka, Christina Dorothea Banér, ännu 1680, derefter landshöfdingen friherre Axel G. Lejonhufvud, och sedan hans son, Axel Gabriel Lejonhufvud, som sålde gården år 1709 till fru Gustaviana Fleming, gift med öfversten Carl Gust. Horn. Gården kom sedan genom arf till hofjunkaren grefve Carl Gustaf Horn. År 1760 köptes egendomen af banko-kommissarien Robsahm, som sålde den till majoren friherre P. O. Yxkull, och denne åter

1762 till fru Reenstjerna; derefter kom gården 1777 till Kongl. sekreteraren Julius Grundelstjerna, som strax förpantade den till ett bolag. Egendomen såldes sedan 1779 till en af delegarne, presidenten friherre Carl E. Lagerheim. Var redan 1825 styckad.

Blidö har fordom varit ett betydligt gods, och år 1804 utgjorde det 5 mantal säteri, och brukades dessutom under gården $1\frac{1}{2}$ mantal frälse samt underlydande frälsehemman i orten till $2\frac{3}{4}$, hvarförutan frälseräntor af 8 mantal hörde derunder. Äfven Furusund, 1 mantal, egdes till jorden af Blidö gods; men en stadgad ränta deraf tillhörde Mellingeholm.

Blockhusharen. Holme i Bottniska Viken, utanför inloppet till Gefle; på denna holme ligger fästet Fredriksskans, som försvarar inloppet till Gefle.

Blockhusudden. En udde af Djurgården, en half mil från Stockholm åt Saltsjösidan, har fordom haft en mindre skans till inloppets försvar, men är nu tullstation och dessutom bebyggd med flera täcka landställen, som af Stockholmsboerna begagnas till s. k. sommarnöjen.

Blodberget. Berg i Skatelöfs socken af Albo härad och Kronobergs län imellan Odensjö och Skägglösa byar, nämnes i traditionen om Blenda. Uti regim.-qvartermästaren Peter Rudbecks »Småländska Antiqviteter» läses om detta berg följande: »varandes hos samma By (Odensjö) et Berg med en ingång uti och stuga inanföre, den de (Wärendsqvinnorna) Oden invigde och helgade, och satte en röd Skåhl på ett Stenbord eller Altan, i den de ofrade, hvilket berg ännu Oden eller Puka kyrkia kallas, och lefva många bönder, som samma Skåhl sedt derinne ståendes, och ännu står, men ingången blef för få åhr sedan (förf. skref i slutet af 16- och början af 1700-talet), af Guds allvisa försyn, för den vidskieppelse, der brukades igenfallen; der hade ock alla Ogerningzmän, som gingo Bildtoge, sit säkraste tilhåld, för än ingången blef ruinerad.»

Blombacka. Ett frälse-säteri i Winköls socken och Skånings härad af Mariestads län, har vacker belägenhet vid ortens vattenrikaste ström, Flian, $\frac{3}{4}$ mil vester om Skara stad. Egare härtill hafva varit: Bengt Tholsson år 1573; Hans Liljehök, gift med Anna Lake och död 1594; Johan Krabbe till Blombacka och Svenneby, död 1680; general löjtnanten frih. L. Åkerhjelm, gift med G. Göthenstjerna, död 1767; majoren Sam. Åkerhjelm; öfverstelöjtnanten friherre L. Åkerhjelm, gift med H. Fock, samt öfver-proviantmästaren C. Carleson. Majoren L. Gyllenhaal sålde denna egendom år 1830 till öfversten J. af Jochnick, och efter hans död 1833 innehade hans enkefru, Charlotta Sofia Margaretha Tham, gården. Nuvarande egaren är W. Hoffman. — Blombacka egendom består af 1 mant. frälse med tullqvarn, byggd af gråsten, med 4 par stenar, samt såg; dessutom hör gästgifveri-hemmanet Lilla Flata, med tullqvarn, till gården. Åbyggnaden vid säteriet består af 4 flygelbyggnader af tegel, med en stor trädgård. På 1830-talet fanns här ett Engelskt garfveri, hvilket sedan blifvit nedlagdt.

Blomberg. Sätesgård i Husaby och Källby socknar af Kinnefjerdings härad samt i Vesterplana, Klefva och Holmestads socknar af Kinne härad i Mariestads län, är belägen på Kinnekulles södra del, andra afsatsen, vid Wenern, $1\frac{1}{4}$ mil från Lidköping. Biskopen i Skara, Benedictus Johannis, gaf år 1304 denna sin egendom till domprostarne i Skara. Den tillhörde sedan slägten Roos af Hjelmsäter. Knut Knutsson Roos, gift med Ingrid Månsdotter, egde Blomberg i början af 1500-talet och efter honom sonen Måns Knutsson Roos 1567, gift med Christina Gregersdotter; derefter Axel Månsson Roos till Blomberg och Essgärdet, gift med Karin Ribbing. Efter dem hafva nedannämde af slägten Roos egt gården: Måns Axelsson Roos, gift med Catharina Cruus, död 1636, en Hård, gift med Gunilla Roos, qvartermästaren Knut Ulrik Roos och ryttmästaren G. Palmström. Den adliga slägten Karlström har derefter innehaft denna egendom till år 1775, då

den såldes af G. Karlström till riksrådet grefve C. F. Scheffer, som innehade den till år 1780, då han försålde den till kammarherren grefve A. L. Hamilton. Under dennes tid sattes gården i sitt nuvarande skick, så väl till byggnader som till åkerbruket. Han dog 1802, och enkegrefvinnan Hamilton, född de Besche, innehade egendomen till år 1810, då den tillföll hennes son, häradshöfdingen grefve Hugo Diedrich Hamilton, egare 1831, gift första gången med A. von Strokirch och andra gången med Maria Charlotta von Hofsten. Godset tillhör nu phil. mag. grefve A. Ludv. Hamilton. — Blombergs hela gods består af 4 mant. säteri och $10\frac{7}{24}$ mantal, dels frälse, dels kronoskatte, jemte lotterna 1 och 2 af f. d. kronoparken Anemåsen. Till egendomen höra Martorps qvarn med 2 par stenar och Holmestads qvarnar med 4 par stenar och 2 enbladiga sågar. Egendomen har hamn vid Wenern samt stenbrott af sandsten, kalksten och s. k. tälgsten.

Blommedal. Landt- och bruksegendom i Linköpings län, Aska härad och Nykyrka socken, hette fordom till en del Uddevallsby, till en del Benneby, ligger nära Resjön och består af $2\frac{1}{2}$ mantal skatte säteri och manufakturverk med 1 knipp- och 2 spikhamrar. Manufakturverket privilegierades den 7 Dec. 1758. Säteriet tillhörde 1687 Henrik och 1750 Carl Rotkirch; 1850 egdes $\frac{5}{8}$ mantal af sekreteraren Berndes, $1\frac{7}{8}$ jemte bruket af J. Söderpalm; 1853 tillhörde bruket med $1\frac{1}{2}$ mantal Söderpalm, $\frac{3}{8}$ mantal Anders Larsson och $\frac{5}{8}$ sekreteraren Berndes. De nu under Båna eller Bona bruk lydande hemmanen Bälleberg och Fläda hörde 1687 under Blommedal.

Blomsholm. Tre mantal säteri uti Skee socken och Wette härad af Bohuslän, $\frac{3}{4}$ mil n. o. från Strömstad, en af de bättre egendomarna i länet, fick säteri-frihet 1620 och namn efter sin dåvarande egare, Norrmannen Anders Blom. Gården öfvergick sedan till åtskilliga slägter, men såldes slutligen 1665 till generalmajor Sven Ranck, inom hvars slägt den förblef omkring ett århundrade. Gården har sedan tillhört slägten Virgin och slutligen H. M. kon. Carl XIV Johan. Som egare 1857 uppgifves Jakob Nilsson. — Karaktersbyggningen är af trä, men icke synnerligen ansenlig. — På Hedes utmark, vid landsvägen, söder om Blomsholm, ligger Bohusläns största ättehög, den s. k. *Grönhögen,* med en omkrets af 175 steg och 36 stegs sluttningshöjd. Deromkring synas omkring 10 smärre kullar; men traditionen har ingenting att anföra om denna griftplats.

Blomskog. Socken i Carlstads län och Nordmarks härad, 10 mil v. s. v. från Carlstad, egentligen ett näs mellan sjöarna V. Silen och Lelången, har en areal af 31,220 tunnland, hvaraf 6,420 äro sjöar och kärr. Socknen, som består af $21\frac{1}{4}$ mant., hade 1810 1,043, 1840 1,614 och 1856 1,852 invånare. Socknen hade d. å. en ambulatorisk folkskola, hvars examinerade lärare undervisade 103 gossar och 93 flickor, medan 27 gossar och 26 flickor hade undervisning i hemmet. Socknen utgör, tillika med Trankil, Torrskog och Vårvik, af hvilka de bägge sistnämda ligga på Dal, ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen inom Nordmarks kontrakt af Carlstads stift; hela pastoratet beboddes 1856 af 5,987 invånare. Kyrkan är gammal, sedan katholska tiden, och berättas det, att dörren till henne skall hafva blifvit tagen från Buresås slott (se detta). Vid en rifning i kyrkan 1736 hittade man der ett radband med vidhängande pergamentsremsa, på hvilken, enligt uppgift af Fernow, följande sannolikt rådbråkade Latinska bön stod att läsa:

Empe, lempe, Zelen, thelen,
Danneman kommen är,
Bock stor, Häcksmar i Willebrå
Krigsråck. Ekebohl och Amen.

Socknens adress är: Ökne.

Blåfinne-fjärden. Insjö uti Ångermanland, vid 63° n. br., hvars aflopp förenar sig med den till Faxel-elfvens system hörande Helgonsjön och gemensamt med denna faller in i Ångermanelfven. Vid Blåfinne-fjärdens nordvestra ända ligger Graninge kyrka.

Blåkulla, eller **Blå Jungfrun.** Öfversta toppen af ön Jungfrun i Kalmar Sund, se vidare *Jungfrun.* — I Solberga socken af Inlands Nordre härad i Bohuslän ligger äfvenledes en *Blåkulle,* eller *Blån,* en landkänning på Brattön i Hakefjord. Holmberg säger, att »Blåkullen är den första landkänning af södra Bohuslän, som visar sig för den från Skagen kommande seglaren; derefter följa Marstrands fyr och Tjörns berg.» Enligt honom besjunges detta berg af Ossian under namnet *Gormmeall,* hvilket ord lär skola betyda *Blå Kullen.* En tradition förtäljer, att på Brattön bodde i fordna tider en qvinna, vid namn *Torna,* med sin enda son, som hvarje sommar var ute på härnadståg. En höst kom han icke tillbaka, och den sörjande modern gick sedan i långa tider hvarje dag upp på Blåkullen, spejande utåt hafvet efter sonen. Slutligen varseblef hon en dag en drabbning på Marstrands-fjorden och kände bland de stridande igen sonens skepp, just som detta gick till botten. Förtviflad störtade hon sig i hafvet och omkom; men hennes lik flöt upp vid ett icke långt ifrån Brattön beläget skär, som ännu efter henne kallas *Tornaskäret.* Fiskare påstå sig hafva i sednare tider iakttagit, att detta skär fortfarande höjer sig.»

I öfrigt förekommer i nästan hvart och ett af Sveriges landskaper ett *Blåkulla,* hvilket står i samband med de vidunderliga sägner om trollkäringar, påskfärder och barns bortförande, hvilka en tid troddes och föranledde blodsdomar och exekutioner. Vi hafva trott oss böra meddela följande korta sammandrag af historien om dessa hexeriprocesser.

»Den 29:de Maj 1668 inkom till landshöfdingen Gustaf Duwall i Falun rapport från kronobetjeningen, att en piga från Herrdal ankommit till Elfvedalen och systelsatte sig med trolldom. Lars Petri Elvius var då pastor i Elfvedalen och inrapporterade det till biskopen i Westerås. Hon bekände sig hafva ridit till Blåkulla på sopqvasten, fört barn dit, skafvit af klockorna och messhaken på första Böndagen och lemnat hin håle. Hon arresterades; men resorna och barnförandet till Blåkulla fortforo samt spridde sig allt mer och mer omkring. De misstänkte arresterades, sattes i bojor och handklofvar, med stark vakt, dock foro de likväl till gästabodet i Blåkulla på kyrkoherdens kor, förderfvade länsmans och annat godt folks boskap och satte getter, sopqvastar och annat i stället för sig, då de foro bort. Denna sak, långt ifrån att anses för vidskepelse och öfvertro, togs så allvarsamt, att ransakningar, domar och exekutioner anställdes — ett blodigt bevis på tidens råhet.

De mesta af de för trolldom anklagade voro qvinnfolk, hvaribland en benämd Gertrud Svensdotter, 12 år gammal, »bekände sig hafva tagit tjenst hos Satan för 5 år sedan, men visste icke annat än det skulle bära till kyrkan, då det bar åt Blåkulla med sin läromoder Store Marit. Vidare bekände hon sig bohlat med Satan, mollkat pastoris hustru och hans barns præceptorem etc.» Exekutioner och straff anställdes på regeringens befallning, och presterna tillsades att förmana sina åhörare till en rätt gudsdyrkan och att afstå från den vederstyggliga trolldomssynden. En kommission nedsattes i Dalarne att ransaka om trollpackorna och de förförda barnen; uti kommissionen presiderade hans excellens riksrådet Lorentz Creutz. Den 14 Augusti 1668 begyntes ransakningen. I Mora socken dömdes 17 personer till lif, bål och brand, »af hvilka 2:ne hustrur såsom gravidæ skontes till efter barnafödandet, då de strax skulle dräpas; bålet stod tillreds.» De öfriga 15 gingo Bartholomæi dag, först 7 på första bålet, 5 på det andra och 3 på det tredje; ett gräsligt spektakel, som I. Moræus i sitt bref kallar det. Bålen stodo gent emot kyrkan å andra sidan elfven, så att hela menigheten, så väl af Mora, som de omkringliggande socknarna, kunde noga se det. Trollpackorna gingo hurtigt till döden, utom de 2:ne sista, hvilka begynte jemra och grufva sig. 148 barn straffades med ris, och en gosse sprang gatlopp mellan de andra socknepojkarna. Somliga barn fingo stå med bara axlar och ris i händerna afsides i kyrkan hvarje Söndag ett helt

år igenom. Fredagen efter Bartholomæi dag blefvo 7 personer i Elfvedals socken halshuggna och brända.

Trolldomsraseriet blef häraf ännu värre, så mycket mer, då den enfaldigare hopen såg, att de upplystare trodde derpå. Enligt landshöfdingen Duwalls bref till Kammar-kollegium af den 8 Juli 1671, voro Särna, Elfvedalen, Mora, Wenjan, Orsa, Oret, Rättvik, Leksand, Åhl och Bjursås socknar, som han säger, inficierade af trolldomsväsendet.

Landshöfdingen Duwall gjorde den klyftiga anmärkningen, att, såsom trollpackorna kunde så lätt flyga i vädret, måste de vara lättare än annat folk, hvarför han äfven lät väga några, och, hvilket under! trollpackan, som bordt väga 12 à 16 ℔, hann knappt till 4. (Se Landsh. Duwalls bref till rikskansleren Magnus Gabriel De la Gardie, den 26 Febr. 1670, infördt i handlingarna om Trolldomsväsendet i Dalarna, utgifne af Kröningssvärd). Det löjliga blandar sig ofta med det bedröfliga. Den 15 April 1671 voro 47 personer inom Falu län för trolldom aflifvade. Äfven i Vester-Dalarna utbredde sig detta oväsende. Men detsamma stannade icke inom Dalarna. I Helsingland, Herjedalen och Ångermanland trollades, ransakades och brändes. Äfven i Bohuslän grasserade denna vidskepelse, och en allmän kyrkobön befalldes uppläsas från predikstolarna. Besynnerligt, att detta oväsende äfven gick öfver Frankrike vid samma tid. Också i Tyskland, i synnerhet vid Harz, herrskade trolleri. Blocksberg var här trollpackornas samlingsställe, och der troddes Blåkulla vara beläget. En domstol inrättades i Frankrike, kallad la chambre ardente, som kom många menniskor om lifvet. Hertigen af Luxemburg anklagades och sattes i ett 15 månaders fängelse, der han dog, och allmänheten trodde fullt och fast, att fan tog lifvet af honom.

Satan visade sig skenbarligen för Stjernhök och Sundius, tvänne kunnige män, som sutto i trollransakningarna. Uti ett moln af svafvelrök gick han in till dem genom lyckta dörrar, och dessa lärda herrar inlemnade en beedigad berättelse derom. Lektor Eurenius i Hernösand inbillade sig och sin hustru, att de den 16 Okt. 1674 varit i Blåkulla. I Stockholm begicks en allmän böndag till trolldomens hämmande. Slutligen upptäcktes, att alltsammans var bedrägeri, och att en gosse från Gefle angifvit sig sjelf för att samla penningar.

Biskop Rudbeck i Westerås och professor Brunnerus i Uppsala voro de enda, som offentligen förklarade alltsammans för villfarelse. Aldrig hade detta elände spridt sig så vida, om man ej användt så högtidliga medel till dess hämmande, hvilket hade den bedröfliga verkan att ännu mer öka allmogens tro på det vidunderliga.» *)

*) Äfven i sednare tider hafva dylika trolldomsäfventyr varit å bane. År 1742 började ett trolldomsväsende i Mora, och 17 barn gjorde sin bekännelse för prosten Wollenius. År 1757 huserade trollpackorna i Åhl, hvarom kan läsas i denna församlings kyrkobok. Några qvinnor blefvo af skomakaredrängen Erik Jansson angifna för trolldom, hvartill han tagit sig anledning att misstänka dem derföre, att föräldrarnas boskap om dagarna kommit hem ur skogen och sedan icke velat gå i vall, samt af qvinnfolkens sammankomster på kyrkbacken. Erik Jansson, som ansåg kreaturen förgjorda, höll hemligen råd härom med sin mästare, som ansågs vara kunnig om naturens under, och rådförde sig äfven med andra om sättet att upptäcka trollpackor. Saken drogs för domstol, och redan vid första lagliga undersökningen gjorde Erik Jansson sig misstänkt för lögn, och vid andra tinget återtog han hvad han yttrat om qvinnfolken och gjorde dem afbön. Men kort derefter påstod han åter, att trolldomen varit verklig. Qvinnorna betygade sin oskuld och klagade öfver våldsam medfart och pinosätt. Prosten i Leksand inlemnade till Kongl. Svea Hofrätt under den 23 Oktober 1758 ett långt betänkande om trolldom, deri han påstår, att den grundar sig på förbund med djefvulen, och medgifver, att en och annan omständighet styrker, det Gölis Olof Erssons enka på Heden och Back Karin Larsdotter i Kihlen verkligen trollat. De anklagade qvinnorna blefvo införda till länsfängelset i Falun, der landshöfding Cederström sjelf förhörde dem och sedan släppte dem på fri fot, hvarvid Hofrätten gjorde anmärkning; dock stadfäste den tingsrättens utslag, hvarigenom qvinnorna frikändes. Skomakaredrängen Erik Jansson dömdes till 16 dagars fängelse vid vatten och bröd samt 100 daler silfvermynt böter och Back Karin till 8 dagars fängelse vid vatten och bröd, för det hon velat inbilla folk, det hon kunnat trolla. Hofrätten ansåg trolldomsväsendet härröra af folkets svaga begrepp och vantro, som förfört det att tro på fordna sagor, dem de i barndomen hört och nu trott vara verkliga.

Slutligen skola vi i korthet omtala allmänhetens sätt att föreställa sig resorna till och lefnaden i Blåkulla, sådan den förekommer i ett gammalt manuskript, som finnes infördt i de förut nämda handlingarna, utgifne af Kröningssvärd.

»Då trollpackorna föra barnen med sig till Blåkulla, rida de på sopqvasten och smörjas ur ett horn. Denna saga går ännu på flera ställen i riket, och Påskaftonen pläga goda vänner ännu på skämt sända hvarandra bref, hvilka hemligen framskaffas, och hvaruti inneslutes sopqvast, raka, smörjehorn och fjäder m. m. Brefvets formulär börjas:

»Sopa, raka, smörjehorn,
Sänder jag dig till resedon», etc.

Jemte hornet plär följa en nål, hvilken har den sällsynta egenskapen, att, då den sättes i väggen, blir der en öppning, så att man kan fara derigenom med häst och vagn. Sedermera sluter sig väggen, och på detta sätt kunna trollpackorna komma in när och hvar som helst. När de sålunda inkommit till barnen, uppväcker trollpackan dem; men det öfriga folket kan ej vakna. Trollpackan ber då barnet följa sig till gästabudet, hvilket det ej kan neka, ej heller förmår ropa om hjelp. Stugan blir då helt ljus, hvilket kommer af det glänsande hornet. Nu sätter trollpackan barnet uppå taket, tilldess hon samlat flera och fått fullt det henne af satan förelagda antalet. Kommer hon till Blåkulla, utan att hafva talet fullt, så får hon bannor och stryk af satan. Skjutshästen, hvarpå hon med barnen färdas, är en ko, häst, eller menniska, på hvilken de rida bakfram, eller ock på en stång, som trädes mellan kreaturets fötter, hvilka förut måste smörjas. Under dylik färd inväntar hon vid kyrkorna sina kamrater och sätter barnen på kyrktaken, der de likna små kajor. Trollpackan skafver imellertid af klockorna, och då hon sedan rider genom en sky, kastar hon metallen dit med dessa ord: »Gud låte min själ aldrig komma närmare Gud, än denna metall åter till klockan!» Vid framkomsten till Blåkulla synes huset för barnen i början liksom skinande af eld. Satan emottager trollpackan i högsätet, der han sitter mägta ansenlig, eller ligger han under bordet helt förskräcklig, men alltid bunden med en kedja. Sedan trollpackan helsat honom med en compliment, den ej ens den största höflighet i våra dagar skulle medgifva, framför hon sina pupiller under knäfall. Satan frågar då barnet, om det vill tjena honom, hvartill barnen merändels svara ja, emedan han lyser af ett sådant majestät, att de ej kunna neka. Satan lofvar dem deremot glädje och gästabud så länge de lefva och deras själar evig ro efter döden. Sedan kontraktet med handslag blifvit afslutet, märker satan dem sålunda, att han antingen biter dem i pannan eller ristar dem i lillfingret. Med blodet inskrifves då deras namn i en stor bok. I städja få barnen en silfverpenning eller silfverpjes, som är ovansklig, så länge de tiga dermed, eljest förvandlas den till en bark eller spån. Efter sålunda förrättadt värf börja trollpackorna att brassa och steka, göra korf och tillaga bränvin, hvarpå ringes till måltid, der de dricka lustigt om, och efter måltiden rökes tobak, dansas och sorlas, värre än på något bondegästabud. Musiken går, och ömsevis spelar satan med svansen under bordet, roar trollpackorna med mörksens gerningar, hvarefter hofmästaren utropar stället till nästa sammankomst.

I Blåkulla undervisas barnen af tillsatta skolmästare, som lära dem att martera Fader Vår och Tron, förbanna himmel och jord, minne och sinne, troll-

Domaren, som satt i rätten, lärer ej varit alldeles utan den vidskepliga tron på trolldom; men en grefvinna De la Gardie, som vid samma tid reste genom landet, tog närmare kännedom om saken och intresserade sig för de olyckliga varelserna, som voro föremålet. Hon talade i Stockholm mot dessa orimligheter, och undersökningarne upphörde. Rikets Ständer läto slå öfver henne en medalj vid påföljande riksdag. Originalhandlingar till denna process förvaras på Löberöd i Skåne.

Att liknande vidskepelser förekomma ännu i dag, finner man af trolldomsväsendet och resorna till »Josefsdal» 1858 från Gagnef och Mockfjerd, hvari en fanatisk prestman torde haft icke ringa andel. Vi få vidare tala härom i art. *Gagnef.*

kommissionen och årets gröda, alla foglar, utom skatan, i hvilken skepnad trollpackorna stundom förbyta sig. Förbundet med satan förnyas hvar stor Böndagsnatt. Trollpackorna gå sällan i kyrkan, utan en halmkärfve eller svinho står i stället för dem, det dock ingen annan än de af Blåkulla-sällskapet kunna märka. På den kedja, hvarmed satan är bunden, såga trollpackorna mycket; men när länken är nära afnött, kommer en ängel och löder honom ihop».

Blå Porten. Ett bekant värdshus på Djurgården vid Stockholm, fordom kalladt Lusthusporten, strax inanför ingången till den egentliga Djurgården, härleder sig allt ifrån 1692.

Blåsjön. En af de öfversta länkarna i den sjökedja, som utgör Wassdalens vattendrag, hvilket bildar Ångermanelfvens sydliga källgren.

Blädinge. Socken i Allbo härad af Wexiö län, har en areal af 14,001 tunnland, af hvilka 2,280 äro sjöar och kärr. Här äro flera sjöar, af hvilka Salen är den största, och på hvars botten finnes jernmalm. Marken är tämligen jemn och bergfri. I socknens vestra halfdel består jordmånen af svartmylla och är mycket stenig, i den östra åter är sandjord. Vestra delen har skog till eget behof; men många hemman i den östra hafva brist derpå. Hufvudnäringarne äro åkerbruk, boskapsskötsel och något bergsbruk. Socknen innehåller $28^1/_{24}$ mantal, hvaraf $13^7/_{12}$ skatte, $1^5/_{12}$ krono och $13^1/_{24}$ frälse. Folkmängden var 1810 746 och 1840 1,022 personer. — Blädinge är annex till Wieslanda konsistoriela pastorat, tillhörande Allbo kontrakt af Wexiö stift. Kyrkan, belägen $2^1/_4$ mil vester från Wexiö, är mycket gammal och skall vara byggd af Blenda, — det är urminnes. Hon är af sten, fick torn 1781 och utvidgades år 1834 till en tredjedel mot öster, så att kyrkan nu är 42 alnar lång, $14^1/_2$ bred, muren $7^3/_4$ hög och tornet 24 alnar högt. Slägterna Rosenbjelke, Bourdon och Netherwood hade fordom sina vapensköldar uppsatta i kyrkan; sedan 1834 äro de utflyttade i — vapenhuset. Altartaflan, föreställande Christus i örtagården, är målad af generalen, statsrådet grefve A. Otto Mörner och af honom 1823 skänkt till kyrkan. Ett epitafium öfver hans exc. grefve C. St. Mörner samt ett öfver presidenten frih. Bror Cederström äro insatta i norra och södra kyrkomuren. Vid kyrkan är Mörnerska grafven en särskild byggnad. Der ligger äfven presidenten B. Cederström. Sednare medlemmar af familjen hafva önskat bli begrafna »bland folket» i kyrkogården. Socknen anses allmänt vara benämd af Blenda, som här byggde kyrka af det byte, som hon tog i en drabbning med Danskarna; till minne deraf heter en gård ännu *Jutagården,* der Jutarne blefvo slagna. Nära dertill vid sjöstranden är en asplund omkring ett stort rör, som anses med vidskeplig vördnad. Ett annat rör, ett bland de största i orten, ligger söder om kyrkan och kallas *Tumlinge rör.* En jätte ville stena kyrkan och samlade sten dertill i sin handske; fick så höra klockorna och flydde, då han uttömde hvad som hunnit samlas, och som blott fyllt tummen på handsken. — Betydligare gårdar inom socknen äro Oby och Lästad. — Adress: Wexiö.

Bläsinge. Sätesgård i Ö. Ljungby socken af N. Åsbo härad och Christianstads län, $1^3/_4$ mil från Engelholm och 3 från Helsingborg. Egendomen har till $1^1/_4$ mantal varit säteri från äldre tider, i början af 18:de århundradet förlorat, men 1725 återfått säteri-frihet, hvilken år 1755 tilldelades ytterligare 3 mantal Bläsinge by, Pilagården och Björnhög. I kyrkans handlingar finnes såsom egare år 1733 och förut antecknad öfverjägmästaren J. Hammarberg, 1762 baron Gustaf von Liewen, 1788 majoren baron Gyllenstjerna; i sednare tider har gården, jemte $^5/_8$ mant. Brödåkra och $^5/_8$ mant. Södregård, egts af familjen Horn, sedermera af landtrådet Sjökrona, derefter af ryttmästaren Carl von Hennigs, som år 1845 sålde hela egendomen med underlydande hemman i Ö. Ljungby, tillsammans $7^3/_{16}$ mant. för 110,000 rdr rmt till Danska un-

dersåten Hostrup, som lät stycka egendomen och frånsålde åtskilliga skattehemman för 80,000 rdr, hvarefter återstoden med inventarier år 1856 såldes för 270,000 rdr till ett bolag, som ytterligare styckat och sålt för minst 120,000 rdr. Sjelfva sätesgården med $1^9/_{16}$ mant. tillhör nu Per Nilsson och Jöns Bengtsson och utgör för närvarande en vacker gård, som har 25 tunnor vinter- och 75 tunnor vår-utsäde, höhöstnad, betesmark och utmärkt vacker ung bokskog.

Bläsinge. Gästgifvaregård i Högby socken af Ölands Norra Mot och Kalmar höfdingedöme; skjutsar till:
Melböda, n. n. o. . . . . 1 ¼ mil.
Södvik, s. s. v. . . . . . . 1 ¼ »

Bo. Frälse-säteri i Vestra Hargs och Wifolka härad af Linköpings län, kallades fordom *Kijlehof* eller *Kylehof*, troligen efter någon medlem af den gamla slägten Kyle, som således egt gården. Den kom sedan till den gamla slägten Ribbing och såldes af öfversten Johan Ribbing till vice-presidenten Isr. Lagerfeldt, efter hvilken godset i arf tillföll hans dotter, fru Brita Lagerfeldt, och 1739 hennes brorson, landshöfdingen Gustaf Adolf Lagerfeldt. Efter hans död ärfdes gården af dottern Brita M. Lagerfeldt, som var gift med generalen friherre Gerdt Lejonhjelm. Af nyssnämda fru B. M. Lagerfeldt bortbyttes Bo gods år 1800 till grefvinnan Brita Magdalena Sinclair, född Fock, som i sednare giftet med öfversten friherre Carl Lejonhjelm 1811 sålde egendomen till lagmannen Carl Fredrik Hummerhjelm, som egde gården 1828, hvarefter den innehades af hans enka ännu 1853. — Godset består af Bo, 2 mantal frälse-säteri med Lilla Harg, 1 mantal frälse, qvarn af 3 par stenar, tegelbruk, garfveri, trädgård, fiske o. s. v., Stora Harg, Lergärde m. m. Gården är vackert belägen nära kyrkan; mangårdsbyggnaden med två flyglar, en vacker park och 3 trädgårdar göra stället till ett af de vackraste i orten.

Bo, eller **Boo,** äfven kallad *Öfra Svennevad.* Socken i Skyllersta härad af Örebro län, är bildad 1735 af delar utaf Svennevads modersocken; en mindre del af Bo socken ligger inom det så kallade Finspånga Län af Linköpings höfdingdöme. Landet upptages för det mesta af Tylö-skogens utskott från söder och Sotterns södra gränshöjder från norr; bland vattendrag märkas Haddebo-ån, som faller i sjön Afvern, och Emma Ström från sjön Gryten. Nästan hela södra gränsen är full af träsk; blott kring sjön Afverns nordvestra hörn är någorlunda god bygd. Jordmånen är merändels lerblandad sand. Skog finnes till afsalu. Hufvudnäringarne äro åkerbruk, knappt tillräckligt för eget behof, samt skogs- och bergsbruk. Socknen innehåller omkring 27 förmedl. mantal. Folkmängden var 1810 1,214, 1840 omkring 1,900 och 1856 1,939 invånare. Bo socken har både fast och ambulatorisk skola med 1 examinerad och 2 oexaminerade lärare. År 1856 besöktes den förra skolan af 85 gossar och 47 flickor, den sednare af 13 gossar och 10 flickor; 5 gossar undervisades i allmänt läroverk samt 32 gossar och 70 flickor hemma; tillsammans 135 gossar och 127 flickor; således inalles 262 skolbarn. — Bo socken är nu annex till Svennevads konsistoriela pastorat, tillhörigt Örebro kontrakt af Strengnäs stift; men komministern i Bo tillsättes af egaren till Bo säteri. Vid socknens bildande funnos endast kapellpredikanter och först i sednare åren egen komminister. Kyrkan, belägen vid Afverns norra strand, är byggd af trä. Fältmarskalken frih. Hugo Hamilton och hans grefvinna, Anna Falkenberg, egare af Bo fideikommiss, hafva först låtit uppbygga på säteriets egor en kapellkyrka och skänkt ½ mantal frälse till boställe åt predikanten, på grund hvaraf friherren erhöll år 1735 af kon. Fredrik I icke allenast jus patronatus till samma kapell, utan äfven konungens stadfästelse på det fundationsbref han uppsatt, uti hvilket det ålades blifvande fideikommissarier till Bo att alltid underhålla och bygga detta kapell. — Socknen har fått sitt namn efter säteriet Bo, hvarunder de flesta hemmanen derstädes höra, och hvilket är det enda

betydliga godset derinom. — Adress: Örebro.

Bo, Boo, eller **Boholm,** som gården benämnes i gamla handlingar. Frälsesäteri om 2 mantal i Svennevads socken och Skyllersta härad af Örebro län, beläget $4^3/_4$ mil från Örebro. De gårdar och hemman, hvaraf godset nu består, hafva i äldre tider varit i många händer och söndrade i smärre hemman. Uti de äldsta jordeböckerna äro hemmanen antecknade dels såsom frälse, dels såsom »Kgl. Maj:ts arf och eget». På 1600-talet tillhörde en del af dem arfvingarne efter general-fältherren grefve Gustaf Horn till Björneborg, som egt dem under donationsrätt. Sedermera kommo de i slägten Flemings ego, men blefvo vid reduktionen indragna till kronan. Grefvinnan Anna Kruus tillbytte sig derefter af kronan 16 mantal af dessa hemman, hvilka hon sammanlade och bildade deraf en sätesgård, som sedan öfvergick i arf till grefvinnan Anna Fleming, och hon medförde densamma i giftet med fältmarskalken friherre Hugo Johan Hamilton, som med nämde gård förenade de öfriga hemmanen, hvarigenom hela godset kom till Hamiltonska slägten, i hvars ego det ännu är. Fältmarskalken Hamilton och hans grefvinna gjorde sedan Bo, med underlydande, till fideikommiss, och godset tillföll, såsom sådant, deras son, hofmarskalken friherre C. F. Hamilton, och derefter hans äldsta son, generalmajoren och landshöfdingen friherre J. A. Hamilton. Då den sistnämde afled utan son, öfvergick fideikommisset till hans broder, landshöfdingen friherre F. U. Hamilton, och efter honom till landshöfdingen friherre C. Diedr. Hamilton, hvarefter kammarherren, f. d. öfver-postdirektören frih. Hugo Adolf Hamilton erhöll fideikommiss-egendomen och innehar den ännu.

Som ofvan är nämdt, hade fältmarskalken Hamilton och hans grefvinna sammanlagt och inköpt de gods, hemman och jernverk, hvilka ännu tillhöra Bo. De bestå af säteriet *Iboholm*, $2^1/_2$ mantal, med afhysta hemmanen *Sjö*, *Grisbacka* och *Nygård*, tillhopa icke mindre än 32 mantal frälse; dessutom finnes på dessa hemmans egor ett jernbruk vid *Gryt*, med 5 härdar, 5 stångjernshamrar och 2,675 sk℔ privilegieradt stångjerns-smide; här är äfven en koppargrufva, som 1764 och några följande år varit bearbetad. Vid bruket finnes äfven betydligt manufaktursmide, till en del vid *Hjortqvarn*, der äfven masugn är anlagd; men en del tackjern måste dock köpas. Utskeppningsorten är Stockholm. Vid nyssnämde Hjortqvarn äro äfven anlagda färgeri och stampverk, tegelbruk, qvarn och såg. Vid Bo gård finnes schäferi; äfven tröskverk, som drifves med vatten.

Fältmarskalken friherre H. J. Hamilton, som grundat Bo gods, har äfven bebyggt det till sätesgård. Nu består mangårdsåbyggnaden af karaktershus med flyglar af trä, reveterade. Der förvaras ett godt bibliothek, utgörande omkring 3,000 band, och en utmärkt tafvelsamling, som består af 150 st. taflor, större delen af Italienska och Flamandska mästare. Omgifningarne äro vackra. Trädgårdarne ega, utom en mängd goda fruktträd af alla slag, äfven orangeri och drifhus samt drifverier för persikor och vindrufvor. Tvenne parker omgifva mangården. Egaren af Bo säteri har jus patronatus i annexet Bo, som ofvanföre är berättadt. — På gårdens egor förekomma många stenkummel och stensättningar; i kummlen ligga naturligtvis jättar begrafna, efter folkets berättelse.

Bo. Gästgifvaregård i Jönköpings län; skjutsar till:

Matkull, i Kronobergs län .	$1^1/_4$	mil.
Starhult	1	»

Bo. Gård i Bredsätra socken och Runstens härad af Kalmar län och Ölands Norra Mots fögderi, belägen söderut från kyrkan, har tillhört den rike och mägtige Bo Jonsson Grip, hvilken äfven bott derstädes, sedan konung Albrecht den 9 Augusti 1371 till honom pantförskrifvit Öland och Borgholm. Vid slutet af medeltiden lades Bo gård tillika med nästan hela socknen under biskopsbordet i Linköping, och gården fick då namnet *Biskopsboo*. Efter det då här stående slottet synas ännu lem-

ningar, i hvilka man vid begynnelsen af det innevarande århundradet hittat åtskilliga silfverpjeser. Vid samma tid borttogs på Bo egor en planerad fyrkant, i hvars ena hörn man fann en starkt sammansatt askvård af kalkflisor och inom denna tre med aska och ben fyllda urnor. — Bo gård består af 1 oförmedladt eller $^3/_4$ förmedlade mantal.

Bo, eller **Boo.** Socken i Stockholms län och Wermdö skeppslag, belägen på Wermdön och innefattande större delen af det s. k. Ormingelandet och Ormingefjerding, består af 11 $^1/_4$ förmedl. mantal och beboddes 1815 af 385, 1840 af 361 och 1856 af 417 invånare. Socknen hade sistnämda år fast folkskola med 1 examinerad lärare, som undervisade 12 gossar och 10 flickor, medan 5 gossar undervisades enskildt och 2 gossar samt 3 flickor i hemmet. — Kyrkan, af trä, är från drottning Christinas tid; på kyrkogården finnes ett grafchor, tillhörigt Cederströmska ätten. Bo är annex till Wermdö pastorat i Östra Roslags kontrakt af ärkestiftet. — Bland gårdar i socknen märkas: Bo och Länerstad, Kumelnäs, Welamssund m. fl.

Bo. Frälse-säteri, 3 mantal, i Bo socken och Wermdö skeppslag af Stockholms län, har vacker belägenhet vid Baggars Stäke, nära kyrkan, och är ett gammalt herregods. Slägten Bagge är den första, som man vet ha innehaft Bo. Ståthållaren Jakob Jakobsson Bagge skref sig till Bo och Wäsby, var gift med Elisab. Soop och dog 1611. Det tyckes som hans bror, Johan Bagge, också varit delegare i Bo och äfven deras svågrar, vice presidenten Olof Bure och Kongl. sekreteraren Jonas Bure. Derefter lärer Bo kommit till slägten Rehbinder på 1600-talet. I början på 1700-talet egdes det af Kongl. rådet grefve Nikodemus Tessin, som skref sig till Bo, och efter hans död 1728 af sonen, riksrådet Carl Gust. Tessin, som äfven egde Länersta; han dog på Åkerö 1770 barnlös, då grefliga ätten utslocknade. Sednare egare hafva varit riksrådet grefve Erik von Stockenström till Bo, död 1790, kapiten Fredr. Adolf Gripensvärd på 1820-talet och Dahlqvist 1849. — Ryssarne uppbrände Bo år 1719.

Bo. Frälse-säteri om 2 mantal, beläget i Kråkerums socken och Stranda härad af Kalmar län, har vackert läge vid en å och mangårdsbyggning om 2 våningar. Hofmarskalken friherre A. Rappe egde gården 1829.

Boarp. Gård i Ekeby socken, Göstrings härad och Linköpings län, nära södra stranden af Lillån, består af Boarp, 1 mantal skatte, Blåvik, 1 mantal frälse, vid Sommen, Linnestorp, m. fl. Tillhörde 1855 kamrer S. J. Bergman och hans fru, A. M. Ahlfort, hvars slägt redan 1726 innehaft Blåvik och det nu till Boarp likaledes hörande Kopparhult.

Boberg. Härad i Östergötlands län, beläget på ömse sidor om Boren, Motala Ström och Norrbysjön, har en areal af 77,182 tunnland, hvaraf 8,480 äro sjöar och kärr, innefattar 258$^3/_4$ förmedl. hemman och har omkring 8,000 invånare. Det består af följande socknar: Klockrike och Bruneby, Fornås och Lönsås, Skeppsås och Elfvestad, Wallerstad, större delen af Krigsberg, hälften af Flistad, alla af Gullbergs, Bobergs och Walkebo fögderi samt Gullbergs och Bobergs kontrakt, hvartill kommer hälften af Ekebyborna, som hör till Aska kontrakt. — Bobergs härad hörde till Gustaf I:s yngsta sons, hertig Magni, furstendöme och inrymdes genom äktenskapskontrakt af den 23 Februari 1611 åt hertig Johans gemål, Maria Elisabeth. — Vid Bobergs by i Fornås socken ser man på tvänne särskilda höjder 2 bautastenar af 6—7 alnars höjd öfver jord, och hvilka, enligt Widegren, sannolikt blifvit uppresta till minne af någon höfding, som fordom haft sitt hemvist i byn, och af hvilket höfdingesäte häradet fått sitt namn.

Boberg. By uti Ölmevalla socken i Halland. Uti ett österut derifrån beläget berg befinnes, enligt Bexells uppgift i Hallands Beskrifning, ett berg med en öppning om 3$^1/_2$ alnars höjd

samt 1 alns bredd, som leder till en gång längre inåt berget. Enligt berättelsen i orten skall gången fortsättas vid pass $1/_8$ mil och gå ut vid ett berg vid Qvia i Fjärås socken. Hvad man med visshet vet, är att grottan i berget vid Boberg tjenade till tillflyktsort för dem, som under Carl XII:s tid höllo sig undan af fruktan för att bli utskrifna till krigstjenst.

Boberget. Berg i Östergötland, Östkinds härad och Östra Stenby socken, strax invid Bjerkhusa by. Widegren (Östergötl. Beskrifn., 1828) berättar, att år 1749 en bonde här hittat 18 st. ringar af bränd lera, hvilka sannolikt varit sänken på nät, och hvartill upphittaren också begagnade dem. Man har af detta fynd förmodat, att Bråvikens vatten fordom gått ända hit, och att här funnits ett fiskeläge. »På vestra ändan af berget befinnes mellan åkrarna ett *källefly*, hvars urhålkning liknar rymden af en båt om 50 tunnors drägt, och är en sägen, att en sådan båt här i fordna tider strandat.»

Bockaboda. Gästgifvaregård i Agunnaryd socken och Sunnerbo härad af Kronobergs län; skjutsar till:

Ifla	$1 \frac{1}{2}$	mil.
Ljungby	$2 \frac{1}{4}$	»
Lönshult	$1 \frac{1}{4}$	»
Svinaberga	$2 \frac{1}{8}$	»

Bockabo-sjön. Vid Småländska gränsen (290 fots höjd) belägen sjö, en af källsjöarna till den på Blekings kust i Östersjön utfallande Lyckeby-å.

Bockasten. Vid Gjällaberget i Skåne ligger en stor sten, som fått detta namn af åtskilliga deruti synliga spår, liknande bockfjät. Det säges, att en jättequinna, stående på Blinkarps Ry (den högsta granitkullen på Söderåsen från Odensjön), med sitt fläteband slungat en stor sten mot den nybyggda kyrkan i Färingtofta, men att, under farten, stenen söndrat sig i tvänne delar, af hvilka den ena nedfallit vid Gjällaberg och den andra på Färingtofta gata, der den ännu visas.

Bockhammar. Jernbruk i Gunnilbo socken och Skinskattebergs härad af Westerås län, beläget vid en ström, som kommer från sjöarna Dragarn (?) och Gäfsjön i Skinskattebergs socken och flyter ut i Stora Kedjen. Uppgifterna om anläggaren af detta bruk och dess första egare äro mycket olika, och svårligen lär man i denna oreda utleta det rätta. Äldre författare, såsom Grau, säga, att bruket i konung Carl IX:s tid blifvit uppbygdt 1603 med 3 stångjernshamrar och 5 härdar på frälse grund, hvilken sedermera blifvit skatte; men derefter nämner han ingen egare förr än riksmarsken grefve Jakob De la Gardies enkefru, Ebba Brahe. Sednare författare uppgifva, att en O. Bock först anlagt bruket mellan åren 1627 och 1632 på Söder Naddebo och Erlandsbo bolbyar och upptagit $1/_{16}$ hemman Hellefors; men huru det kommit i Jakob De la Gardies och hans grefvinnas ego, är okändt. Grau säger, att Ebba Brahe som enka redan 1633 egde bruket, och att hon d. 30 Oktober s. å. fått Bergs-kollegii tillstånd att reparera detsamma. Detta måste han tagit ur luften, ty Ebba Brahe blef ej enka förr än många år derefter. Säkert tyckes dock vara, att hon och hennes man egde bruket före 1647, ty i brukets handlingar för detta år förekomma bägge såsom egare af Bockhammar; men i dessa nämnes i synnerhet Ebba Brahe, som här hade bruksförvaltare, bland hvilka nämnes Måns Christiersson, till hvilken hon år 1673 försålde bruket med underlydande landtegendom för 12,000 daler kopparmynt. Efter Christierssons död 1691 ärfdes Bockhammar af hans son, M. Christiernin, och tillföll sedan hans måg, Ad. Sam. Edman. Derefter tillhörde det presidenten grefve Gyllenborg och inropades sedan på Banko-auktion af brukspatronen J. Bedoire, som sålde det åter till brukspatronen J. Ramsell 1776 för 705,000 daler kopparmynt. Till R:s afkomlingar har det sedan öfvergått, och egaren af Ferna bruk, J. Ramsell Dahlsson, egde det 1828. Det tillhör nu de s. k. Ferna-verken och eges af grefve Carl Johan von Hermanson, gift med Carolina Fredrika Dahlsson. — Bockham-

mar hade 1849 4 härdar och $2,333^{3}/_{10}$ sk℔ stångjernssmide. Bruket har vacker belägenhet och är väl bebygdt. Till detta bruk har Killinghammar jernbruk, beläget $^{1}/_{16}$ mil nedanför i strömmen, hört allt sedan ofvannämde grefve Gyllenborg 1760 inköpte det och sammanlade det med Bockhammar, hvarom vidare vid ordet Killinghammar. — Som en egenhet må nämnas, att en af ofvannämde Måns Christiersson, under den tid han var bruksförvaltare på Bockhammar på 1660-talet, derstädes, för grefvinnan Ebba De la Gardies, född Brahe, räkning, uppförd byggning, till minne af Ebba Brahe ännu 1828 bibehölls i godt stånd. Deruti fanns en stor sal med 9 fönster, 19 alnar lång, 17 ¼ bred och 5 ½ alnar hög. Denna byggnad kostade grefvinnan 15,000 daler kopparmynt, som hon ej ville betala.

Bockholms-sund. Sund mellan Mälar-fjärdarna Ekerö-fjärden och Södra Björkfjärden, i norr begränsadt af Lillön, i söder af Södertörns fasta land.

Bocksjö. Ett mantal säteri uti Undenäs socken, Wadsbo härad och Skaraborgs län, nära Wettern, har sin egentliga märkvärdighet deraf, att hertig Carl genom öppet bref af den 24 Mars 1595 gaf denna gård åt Erik XIV:s dotter, fru Constantia. Gården har sedermera tillhört en brukspatron Wahrendorff, en kammarherre Steuch, med flera.

Boda. Kapell i Nedan-Siljans härad af Falu län. Dess areal upptages under modersocknen Rättvik, likaså jordmån, näringar, m. m. Socknen utgör 7 ½ mantal samt hade 1840 1,972 och 1856 1,941 invånare. Socknen har både fast och ambulatorisk skola med 1 examinerad och 6 oexamin. lärare. År 1856 besöktes fasta skolan af 46 gossar och 51 flickor, den ambulatoriska af 76 gossar och 84 flickor; dessutom erhöllo 22 gossar och 26 flickor undervisning hemma; tillsammans 144 gossar och 161 flickor. Skolbarnens antal var således 205. — Boda är annex till Rättviks konsistoriela pastorat i Rättviks kontrakt af Westerås stift. Kapellet, beläget 6 ½ mil från Falun, är bygdt af trä år 1624, men tillöktes med 20 alnars längd 1733. En del af socknen kallas Ofvanhede och fick redan 1618 tillstånd af biskop Olaus Bellinus att bygga kapell, hvilket biskop Johan Rudbeckius stadfäste 1628. Det är okändt, på hvad sätt Boda och Ofvanhede sedan kommo tillsammans. — Adress: Gagnef.

Boda. Jernbruk i Enångers socken af Gefleborgs län och Helsingland, hade (1856) 4 ofria härdar med 2,400 sk℔ privilegieradt smide mot 24 sk℔ hammarskatt. Bruket tillhör Långvindsverken i samma socken, hvilka anlades år 1687.

Boda-skogen. Så kallades fordom det nuvarande *Carlskoga*, »en stor obebodd skog, s. o. från Wärmlands berg och öster från Ölme härad och Wisnum, till några mil i längd och bredd å ömse sidor af Svart-elfven, hvilken tjente till ingen annan nytta än att bönderna i Knista och Qvistbro socknar i Nerike brukade fiska i de sjöar, som lågo på skogen, hvilken ock fick namnet Boda-skogen derföre att, i synnerhet omkring sjön Myckelen, voro mångfaldiga fiskare-*bodar* uppbyggda, vid 3 mil från Warnums och 6 mil från Fernebo kyrkor», — säger Fernow. Han tillägger, att, när hertig Carl en gång reste öfver Möckeln och frågade sin skjutsbonde om anledningen till sjöns namn, bonden svarat, att det härledde sig från den »möckla» (myckna) fisk, som der fångades. Då sade Store Carl:

Har det förr hetat Möckels bodar,
Skall det härefter heta Carls Skogar.

Han förmådde också folk att inflytta, deribland både Finnar och Walloner, hvilka snart hade röjt och uppodlat landet samt bearbetade dess malmstreck.

Bodarne. Socken i Örebro län och Grimstens härad, belägen på Tivedens nordliga utskott, hvilka äro mer fyllda med skog och träsk än med bergshöjder, af gammalt en ryktbar gränstrakt mellan Nerike och Westergötland. I

söder ligga sjöarne Lången och Bodarne-sjön, som bilda Svart-ån, i sydost Gryten och Vestra Lax-sjön, af hvilka Lax-ån bildas; bägge åarna hafva sitt aflopp i Toften. Utmed östra gränsen går Staf-ån. I norr ligger Widfaste-mossen; i söder upptaga flera andra träsk ansenligt af socknens areal, som är 17,843 tunnland, hvaraf 1,250 äro sjöar och kärr. Sand och mojord äro rådande jordarter och socknen i allmänhet en bland de ofruktbaraste i länet. Hemmantalet är 7 ½ förmedl. mantal, en del bruksanläggningar likväl oberäknade. Jordbruk, dock blott till hälften motsvarande behofvet, samt skogs- och bergsbruk äro socknens näringar. Socknen, som 1810 beboddes af 759 personer, hade 1840 1,016 och 1856 1,064 invånare. Socknen hade samma år både fast och ambulatorisk folkskola, den förra med 1 examinerad, den sednare med 1 oexaminerad lärare. I fasta skolan undervisades 42 gossar och 36 flickor, i den ambulatoriska 23 gossar och 25 flickor; 1 gosse hade enskild undervisning, och 21 gossar samt 35 flickor undervisades i hemmet. — Bodarne socken var till år 1647 kapellförsamling under Wiby, men fick detta år egen kyrkoherde och utgör nu ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen i Edsbergs kontrakt af Strengnäs stift. Kyrkan, belägen nära Westgöta-gränsen, 6 mil från Örebro, har i choret en graf för slägten von Boy, på kyrkogården en för slägten Uggla. — Bland gårdar och verk märkas: *Lassåna* gård och jernbruk samt *Laxå* jernbruk. — Socknen, som af gammalt hetat Ramundaboda, anses hafva fått sitt namn af jätten Ramunder, hvars grafhög visas vid Tiveden. I medeltiden fanns här ett kloster, antingen vid Ramundeboda eller Lassåna, såvida icke socknens nu varande kyrka är byggd på klostrets ruiner. Vid reformationstiden innehades det af St. Antonii munkar eller eremiter och skall hafva varit det enda inom riket, som tillhört denna orden. Vid Ramundaboda finnas postkontor och gästgifveri; om ställets historiska märkvärdighet och dess minnen från Folkunga-ättens och Sturarnes tider m. m., se *Ramundaboda*.

Bodarne, eller **Brända Bodarne.** Ett krigsminne i Torpa socken, Himle härad af Halland, på Torpa utmark, hvilken säges fordom hafva varit bevuxen med tjock skog. I denna skog hade Torpa socknemän, medan landet tillhörde Danmark, uppfört bodar, till hvilka de i krigstider flydde undan med sin redbaraste egendom; men det dröjde icke länge, inan äfven dessa bodar blefvo upptäckta af de ströfvande Westgötarna, som plundrade och nedbrände dem.

Bodarne-sjön. Sjö på Tiveden, bildande till en del gränsen mellan Nerike och Westergötland, 391 fot öfver hafvet. Sjön genomflytes af den ¾ mil sydligare upprinnande Svart-ån, hvilken genom Toften och Teen fortsätter sitt lopp till Hjelmaren. Invid sjön ligger det historiskt märkvärdiga Ramundeboda.

Bodarp. Socken i Skytts härad af Malmöhus län, 2 mil söder från Malmö, har en areal af 1,500 tunnland, liten, men bördig åker och äng samt någon torfjord och beboddes 1840 af 332, 1856 af 361 invånare. Socknen hade sistnämda år fast folkskola med 1 examinerad lärare, som undervisade 30 gossar och 22 flickor. — Bodarp eller Boderup socken är annex till Hårlöfs regala pastorat af 1:sta klassen i Skytts kontrakt af Lunds stift. — Någon större egendom finnes icke i socknen. — Adress: Malmö.

Bodsjön. Sjö i Jämtland, Bodsjö socken och Refsunds tingslag, utgör en del af det vidtutgrenade vattensystem i Södra Jämtland, hvari Refsunds-sjön är hufvudbassinen. Bodsjön, i hvilken vattendrag samla sig från vester och söder, afbördar sig genom Herrevadström i den österut liggande Refsunds-sjön.

Bodsjö. Socken i Jämtlands norra härad och Refsunds tingslag, 4 mil s. s. o. från Östersund, är uppfylld med vattendrag och kallas derföre äfven Båtsjö, af andra Bod- eller Boddsjö, emedan en Norsk qvinna, vid namn Bod-

da, berättas hafva med sina 5 söner varit den, som först satt sig ned, der nu Bodsjö by befinnes. Socknen, som består af $6\frac{3}{4}$ mantal, hade 1840 462, 1856 578 invånare och fast folkskola med 1 examinerad lärare, gemensam med Refsund. I skolan undervisades (1856) 22 gossar och 27 flickor, i hemmet 7 gossar och 15 flickor. — Kyrkan, af okänd ålder, är byggd af trä vid Bodsjöns strand. Det äldsta bönehuset skall vara uppfördt af den ofvannämda Bodda och hafva bestått af stolpar, nedslagna i de fyra hörnen, och förenade medelst plankor. Detta bönehus blef sedan utvidgadt och försedt med sakristia och ett smalt chor. Öfver kyrkdörren står årtalet 1469. Predikan hålles här endast hvar tredje söndag. Bodsjö är annex till Refsunds konsistoriela pastorat af 2:dra klassen i Jämtlands Södra kontrakt af Hernösands stift. — Adress: Östersund.

Bodum. Socken i Ångermanlands Södra fögderi och Sollefteå tingslag, belägen vid Ångermanlands nordvestra gräns mot Jämtland och kring Fjellsjöelfvens vattendrag med dess sjö-utvidgningar, $17\frac{1}{4}$ mil n. n. v. från Hernösand, utgör, tillika med annexerna Fjellsjö och Tåsjö, ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen i Ångermanlands Vestra kontrakt. Hela pastoratet består af $18\frac{27}{128}$ oförmedlade mantal och beboddes 1856 af 2,114 personer. Bodum socken ensam hade 1840 345 och 1856 473 invånare samt egde gemensamt med Fjellsjö fast folkskola, i hvilken 1 examinerad lärare undervisade 42 gossar och 36 flickor, medan 2 gosser hade undervisning i allmänt läroverk, 8 gossar och 6 flickor i hemmet. — Adress: Sollefteå.

Boforss. Bruk i Carlskoga Bergslags härad och socken af Örebro län, vid Tims-elfvens utlopp. Gården är en bland de äldsta i orten och har tillhört slägten Bjelke omkring 1600, sednare Flygge, Robsahm, m. fl. Boforss jernbruk anlades 1646 och har 1 fri härd med 60 sk℔ frälsesmide. Egendomen tillhör nu P. Lagerhjelm. — Fernow berättar, att i hertig Carls tid egdes Boforss af en Bjelke (sannolikt den i Linköping år 1600 halshuggna Thure Nilsson), hvars enka år 1604 råkat i onåd, då godset tillerkändes kronan.

Boge. Socken på Gotland, i Forssa ting, 3 mil o. n. o. från Wisby, har en areal af 7,452 tunnland, af hvilka 680 äro sjöar och kärr. Socknen är annex till Othems konsistoriela pastorat af 3:dje klassen i Norra kontraktet af Wisby stift. Hela pastoratet hade 1856 1,302 invånare, af hvilka omkr. 500 tillhörde Boge ensamt. Bägge socknarna hafva fast folkskola med 1 examinerad lärare, som 1856 undervisade 44 gossar och 38 flickor, medan 1 gosse undervisades i allmänt läroverk, 2 gossar och 5 flickor i hemmet. Socknen innefattar $8\frac{7}{8}$ mantal. — Kyrkan, af sten, uppgifves vara byggd 1190, men skall, åtminstone till någon del, hafva afbrunnit 1695 och då blifvit åter uppbyggd. Altartaflan är af sandsten, målad med oljefärg. — I Boge socken ligger gården Tjelvar, der höfdingen Tjelvar haft sin bostad på Tjelholmen i Tjelvars Vik. — Adress: Wisby.

Bogen. Kapell till Arvika församling i Jösse kontrakt af Carlstads stift, icke långt från Norska gränsen och vid det vattendrag, som från Waril-sjön på riksgränsen går till sjön Lilla Eken och vidare genom Stora Eken, Wassbotten, Bergsjön, Gunnern och Wagge elf fortsättes till Flagan och genom Jösse elf afbördar sig i Glafsfjolen. Kapellförsamlingen hade 1856 608 invånare och ambulatorisk skola med 1 examinerad lärare, som undervisade 35 gossar och 33 flickor, medan 4 gossar och 5 flickor undervisades i hemmet. — I socknen ligger Mitandersforss bruk. — Adress: Arvika.

Bogerud. Gästgifvaregård i Råda socken och Elfdals härad af Carlstads län; skjutsar till:

Dufvenäs, östligt	$1\frac{1}{2}$	mil.
Olsätter, s. s. v.	$1\frac{7}{8}$	»
Råda, nordligt	$1\frac{3}{4}$	»

Bogesund. Se *Ulricehamn.*

Bogesund. Frälse-säteri i Östra Ryds socken och Danderyds skeppslag af Stockholms län, är beläget på Wäderön midt emot Waxö-landet, ½ mil från Waxholm och 4 mil från Stockholm. Enligt 1688 års jordebok, har riksrådet grefve Abraham Brahe till Rydboholm i samma socken först köpt 2:ne skattehemman i Bogesund, hvilka hans son, riksdrotset grefve Per Brahe den Yngre, efter faderns död 1630, ärfde och sedan förvandlade till ett herresäte, der han ofta vistades, och der han äfven afled 1680. Hans brorson, riksrådet grefve Nils Nilsson Brahe, innehade sedan Bogesund, enligt ofvannämde jordebok, och efter hans död 1699 ärfdes troligen gården af hans son, general-majoren grefve Abraham Brahe, som afled 1728, då gården tillföll hans dotter Kerstin Anna Brahe, som blef gift med grefve Carl Fredr. Hamilton. *) Sedan innehade hofmarskalken grefve von Rosen Bogesunds säteri, hvilket köptes 1772 af riksrådet grefve Axel von Fersen, såsom dåvarande förmyndare för sedermera generalmajoren och öfver-hofstallmästaren grefve Albrecht von Lantingshausen, hvilken, myndig, sjelf mottog gården; efter honom tillföll den hans dotter Johanna Carolina von Lantingshausen, som först blef gift 1810 med hofmarskalken friherre N. von Höpken och efter hans död 1829 gifte om sig 1833 med öfversten Magnus Albrecht Hay, som afled 1847. Enkan innehade sedan gården till sin död, då sonen med första mannen, ofvannämde N. von Höpken, friherre Nils Albrecht von Höpken, ärfde densamma; då hans morbror, kapitenen grefve Erik Albrecht von Lantingshausen, afled den 18 Maj 1856 utan barn, och grefliga slägten von Lantingshausen med honom utgick, tillföll äfven dennes fideikommissgods frih. N. A. von Höpken, som nu är egare så väl af dessa som af Bogesund.

Bogesund har en härlig belägenhet och är försedt med en vacker mangårdsbyggnad af sten, uppförd 1670 af grefve Per Brahe den Y., och som synes långt ut åt Saltsjön. Mangården är aftecknad i Dahlbergs och Thersners verk. Trädgården är stor och vacker, sedan den å nyo blef anlagd och förbättrad i början af innevarande århundrade. Vid en korsgång i trädgården är en sten upprest, ofvanpå hvilken finnes en solvisare anbragt; denna sten, som fanns i en åker 1813, har följande inskrift:

Petrus Brahe, Comes.

Mangin dänne Gardin prisär
Dän tän ändrer är äi visär.
Wörda tina fäders slögder
Ok där af te hade frögder
Odalvärk och sköna Lundir
Samt de gamla kloka fundir.

Låt äi utländsk gäck fordärfva
Thet tu här af mig fått ärfva,
Om tu hålder ordin dänna
Tå får tu Guds qvädin känna.
Skönan äng fördärfver magir
Skalken härjar gardin fagir.

Bogesund var 2 kronohemman, då Abraham Brahe köpte det; men dessa upptagas i 1688 års jordebok för skatte, om 1 mantal hvartdera; troligen fingo de sedan säteri-frihet i Nils Brahes tid och utgöra nu 2 mantal säteri, med Carlsudd och Lersund samt qvarnar. År 1741 lydde under gården 10 frälsehemman samt 18 torp inom socknen, och 1850 12 mantal, sannolikt från början eller småningom afsöndrade från Rydboholms gods. — Vid Bogesund äro fästa flera minnen från den äldre Brahe-tiden; men de tillhöra äfven Rydboholm, och upptagas derföre vid dess beskrifning. Vid bryggan härstädes stod fordom en vacker och märklig runsten, som nu är sönderslagen; dock kan man af de qvarvarande styckenas inskrifter sluta, att en Kune och hans hustru Asa låtit resa denna sten åt sin son Håkan, som blef död i Åker och begrafven i kyrkogård.

Bogevik. »Träsk» eller vattensamling på Gotland, nära Slitehamn, faller ut i hafvet genom de s. k. »Sju Strömmar», sju smala kanaler af vid pass 15 alnars längd, i hvilka ymnigt sikfiske idkas.

*) Författaren till den år 1856 utgifna texten till Dahlbergs Suecia Ant. & Hod, säger hofmarskalken M. Hamilton.

Boglösa. Socken i Uppsala län och Trögds härad, i norr om Lillkyrka, har en areal af 7,568 tunnland, hvaraf 120 äro sjöar och kärr. Socknen är en skoglös slätt med spridda bergkullar och tämligen uthuggen skogsmark, särdeles mot sydvest och norr; ett par små vattendrag gå till Ekaviken af Mälaren. Jordmånen är lera, och åkerbruk den uteslutande hufvudnäringen. Socknen utgör 67½ oförmedlade och 53 förmedlade mantal samt beboddes 1810 af 753, 1840 af 756 och 1856 af 776 personer. Den hade samma år fast folkskola med 1 examinerad lärare, som undervisade 36 gossar och 20 flickor, medan 2 gossar undervisades i allmänt läroverk, 2 gossar och 5 flickor i hemmet. — Redan 1314 nämnes Bugløsu såsom hörande till Trøgdh. Socknen är annex till Lillkyrka konsistoriela pastorat af 2:dra klassen i Trögds kontrakt af Uppsala stift. Kyrkan, gammal, af gråsten och utan torn, reparerades på 1600-talet på Herman Wrangels bekostnad och sednast åter 1837. Det berättas, att i kyrkomuren finnes inmurad en Dalkarlsfana, hvilken sockenboerna tillbytt sig mot sin sockenfana, som nu skall finnas i Tuna kyrka i Dalarne. Man vet icke stället, der fanan är inmurad. Bytet skall hafva skett efter en drabbning, hvilken stått här och upphört på det sätt, att Dalkarlarne nedlagt sina vapen och bågar. Man vill deraf härleda socknens namn. — Af fornminnen nämnas runstenar vid Mörby m. fl. samt Hemsta ängsbackar. På Rickeby egor skall finnas en hällristning, föreställande skepp. Inom socknen ligga 12½ hemman, hörande till Wårfrukyrka socken och Trögds härad, och i denna sockenskate märkas tvänne berg, Stora och Lilla Harberget, firade i folksägnen, det förra för en grotta, det sednare för lemningar efter en borg. — Adress: Enköping.

Bograngen. Ett Finnhemman i Finnskoga kapellförsamling i Wärmland, förtjenar att omnämnas derföre, att man föga känner något om dessa lägenheter på gränsen mellan Sverige och Norge. Detta ställe skall vara det första, som i norra Wärmland blifvit bebygdt af Finnar. Finnarne inkommo till Wärmland under hertig Carls tid, som hade detta landskap i sitt hertigdöme och tillvägabragte en stor omhvälfning i Wärmlands inre förhållanden, förnämligast med bergverken derstädes; hela Carlskoga bergslag, som han kallade efter sitt eget namn, blef af honom uppröjd, och han inskaffade i landet en mängd Finnar, hvilka fingo platser i norra delen deraf närmast Norska gränsen. För att gifva ett begrepp om ett sådant Finnhemman, torde följande tjena. Vid Bograngen sås 5 tunnor korn, 8 till 10 tunnor potates, som afkasta i medelmåttiga år omkring åtta gånger utsädet; icke något höstutsäde och inga andra rotfrukter odlas der än potates. Vid ett underlydande torp, kalladt *Våhlberget,* rättare Vårdberget, emedan, enligt sägnen, fordom en skans legat der, är utsädet 2 tunnor korn och 2 t:r potates. Vid gården fodras 3 hästar, 10 till 12 kor samt 20 till 30 getter, och vid torpet 1 häst och 3 kor. Den lilla egendomen är af stort värde i anseende till sina stora skogar och framför allt ett förmånligt ställe för landthandel, emedan det är till närmaste stad 16 mil; dessa äro ock hufvudnäringarne, och binäringar äro god jagt samt godt fiske här och i hela bygden. Tjugo till 30 tolfter sågtimmer kunna, utan att skogen deraf försämras, årligen afverkas, och de säljas i Christiania för högt pris. Mången tycker säkert, att denna beskrifning om en lappris-lägenhet har varit nog långtrådig; men mången kanske läser denna heldre än en lika detaljerad beskrifning om ett stort herregods. Bograngen är nu utarrenderadt till landthandlanden N. Sundén, och för närvarande har gården icke någon bestämd egare, emedan rättegång uppstått mellan tvänne Norrmän om eganderätten dertill, hvilket mål nu är under pröfning hos Kongl. Maj:t. Slutligen kunna vi icke underlåta nämna, att hr Sundén subskriberat på 6 exemplar af detta lexikon, troligen för att sprida dem i orten, hvars bebyggare gerna läsa hvad som rör Sverige.

Bogsta. Socken i Nyköpings län, Rönö härad, på södra och östra stränderna af sjön Runviken, som tillhör Svärta-åns vattendrag. Socknens areal är 6,619 tunnland, af hvilka 600 aro kärr och sjöar. Den bildar ett kuperadt land, med omvexlande slätter och höjder utmed sjön, men bergländigare trakter vid nordöstra och södra gränsen. Rådande jordmånen är lera, hufvudnäringen åkerbruk. Socknen består af $19^3/_8$ förmedlade mantal och beboddes 1810 af 454, 1840 af 515 och 1856 af 491 invånare. I socknens fasta folkskola, som är gemensam med Settersta, undervisades sistnämda år 19 gossar och 15 flickor, medan 16 gossar och 23 flickor hade undervisning i hemmet. Skolans lärare är examinerad. — Socknen, på 1300-talet kallad *Bughastaf*, synes omkring 1314 och 1440 hafva varit annex till Settersta, men en tid före 1556 till Ludgo. Kaplaner förekomma från 1628. Socknen är nu annex till Settersta konsistoriela pastorat af 3:dje klassen i Nyköpings Östra kontrakt af Strengnäs stift. Kyrkan, gammal, byggd af gråsten, reparerad 1849, skall efter sägnen ursprungligen hafva varit ett kloster. Runstenar finnas i kyrkan och på flera ställen, borgruiner på en höjd vid sjön, m. m. — I gamla handlingar förekomma namn på ännu befintliga gårdar, såsom 1320 och 1322 i bytesbref mellan Nils Abjörnason och andra. De vigtigaste godsen äro *Näsby* och *Ökna*, vid Runviken, samt *Norrby*, n. o. från kyrkan. — Adress: Södertelge.

Bohr. Gästgifvaregård i Jönköpings län; skjutsar till:

Långstorp	$1^3/_4$	mil.
Nederleds	2	»
Wernamo	1	»

Bohrsgård. Egendom af 3 mantal skatte i Lindesbergs landsförsamling af Lindes Bergslags härad och Örebro län, tillhör Cederborghska slägten, likasom *Östra Bohrs* eller *Båhrs* jernbruk, $4^1/_2$ mil från Örebro och $^1/_2$ mil sydost från Linde stad, vid Lindes-elfvens utvidgning Bohr-sjön. Bohr är en gammal egendom, som år 1700 inköptes af brukspatron Erik Philipson Cederborgh och sedan varit bibehållen i slägten, son efter far. Gården är icke bebyggd; bruket hade 1856 två fria härdar. Till egendomen höra qvarn och såg. Gården tillhör nu brukspatronen och ridd. E. R. Cederborgh på Wedevåg samt disponeras af Kongl. sekreteraren R. Ehrenborg.

Bohus. På en holme i Nordre-elf, kallad Elfvebacken, strax invid Kongelfs stad, ligga ruinerna af detta fäste, fordom ett bland de starkaste i Norden och nu den kolossalaste och mest romantiska bland ruinerna efter våra fordna borgar. Anledningen till anläggandet af detta slott var den, att kon. Hakon Hakonsson, som åt den landsflyktiga Svenska hertigen Erik Magnusson lemnat Kongahella slott eller Niklaborg på den nuvarande Ragnhildsholmen i elfven som län och återfordrade detta, icke kunde förmå hertigen att återlemna borgen. För att lättare betvinga den envisa hertigen, anlade konungen år 1308 ett fäste af trä, hvilket Svenskarne på spe kallade *Bagahus* eller *Baggehus*, ty *Baggar* har af ålder varit ett vanligt spenamn på Norrmännen. *) Traditionen berättar, att på den med grof skog bevuxna Elfvebacken uppehöll sig fordom en mördare, som lyckats undkomma lagens arm. För honom uppenbarade sig en gång en gammal, vördig gubbe, som tillsade honom att begifva sig till Norska konungen och uppmana denne att på Elfvebacken anlägga ett fäste, som aldrig skulle kunna svärdtagas eller komma i fienders våld, så framt konungen kunde laga så, att en stark hund framsläpade första hörnstenen till byggnaden. Den flyktiga brottslingen fullgjorde detta uppdrag, och konungen lät anlägga Bohus, med iakttagande af den gifna föreskriften. Det nyanlagda Bagahus motsvarade genast sitt ändamål, ty Niklaborg föll genom kapitulation 1309, och fastän hertig Erik inan kort återtog det, blef det åter Norskt redan 1312

*) Egentliga roten till namnet lär dock vara forn-nordiska ordet bagi, som betyder hinder. Den tvärs för Nordre elfs utlopp liggande holmen, der slottet står, hette ursprungligen Bagaholm.

och omtalas sedan den tiden icke mer. Det öfvergafs sannolikt för det bättre belägna Bohus. Dettas vigtiga läge, såsom gränsort mot Sverige och nyckel till Göta-elf, föranledde, att det snart befästes allt starkare, så att det 1448 var Norges starkaste borg; enligt en ännu bibehållen sägen skulle då hvarje i södra Bohuslän boende mansperson, som var öfver 15 år gammal, ditföra ett par tillslagna gråstenar af en viss bestämd storlek. Sedan slottet sålunda blifvit befäst, uthärdade det tre belägringar, den första 1502 af den upproriska Norska allmogen under Herlof Hydefads anförande, den andra af den fördrifne Christian II:s trupper 1531, och den tredje och svåraste af Svenskarne under kriget 1563—1570. Under den sistnämda belägringen blef slottet illa tilltygadt af de batterier, som blifvit uppförda på Fontinsberget, — imellan detta berg och Nordre-elf ligger staden Kongelf, — och var nära att bli taget med storm den 26 Mars 1566; men kommendanten Jens Ulfstand sprängde då i luften det af Svenskarne redan eröfrade tornet Rödatorn och räddade dermed platsen. Sedan följde under åren 1595 och 1605 vigtiga förändringar och förbättringar i fästningens försvarsverk, hvilka ytterligare förbättrades af länshöfdingen Ivar Krabbe, sedan Svenskarne under Lars Kagg beskjutit slottet 1645. Man har sedan 1658 en af Erik Dahlberg tagen teckning af fästningen, hvars hufvudbyggnader bildade en fyrkant med hörntorn med prydliga betäckningar. Nordvestra tornet, kalladt Farshatt, var fyrkantigt, det sydvestra, Morsmössa, deremot rundt, och runda voro sannolikt också de bägge tornen på östra sidan. De mellanliggande byggnaderna voro höga och irreguliera; ett par af dem pryddes med trappgaflar. Midt på vestra sidan utsprang en fyrkantig byggnad, det s. k. Rödatorn, hvars inåt borggården vända del innehöll slottskyrkan. Utanverken bildade en oregelbunden sjukant; de högsta reste sig mot Fontinsberget och den på detta uppskjutande klippspetsen Röda Kon, hvarifrån fästningens inre med lätthet kunde beskjutas. — I detta skick befann sig Bohus, då det den 18 Mars 1658 öfverlemnades till Sveriges krona, och den 30 i samma månad höll kon. Carl Gustaf der sitt högtidliga intåg. Det dröjde imellertid icke längre än 20 år, förrän Bohus slott åter blef satt på ett prof, det hårdaste bland alla, som det utstått. Från den 25 Maj till den 22 Juli 1678 utstod Bohus en belägring af Norrmännen under Gyldenlöwe och räddades derifrån endast genom sin besättnings öfvermenskliga ansträngningar och riksamiralen grefve Gust. Otto Stenbocks ankomst i nödens stund. På slottet kommenderade öfverste Fredrik von Börstel och öfverstlöjtnant Carl Gustaf Fröhlich; belägringsarméen uppgifves till 10 à 16,000 man. Enligt v. Börstels dagbok inkastade fienden under denna belägring 2,265 bomber, 600 tvåpundiga granater, 161 eldkulor, 79 korgar med handgranater, 384 stora stenar, förutom oräkneliga kanonkulor, hvarjemte flera minor gjorde betydlig skada. Just som den sammansmälta garnisonen icke visste någon annan råd än att uppgifva slottet på ackord, ryckte, natten till den 19 Juli, Stenbock öfver en pontonbrygga vid Göteborg in på Hisingen, slog fienden tillbaka, gick följande dagen på sex kolonner öfver ön, följd på elfven af en med 16 kanoner bestyckad pråm, och stod vid middagen den 21 Juli på Hisingslandet midt för Bohus. Fienden trängdes undan, och öfverstelöjtnant Sparre gick honom så nära in på lifvet, att han i Danskarnes egna approcher sköt dubbel Svensk lösen, hvilken med glädje besvarades från slottet. Detta besköts visserligen ännu af Danskarne; men redan följande dagen, den 22 Juli, upphäfde de belägringen, satte sjelfva eld på sina läger och skyndade till Uddevalla, fruktande att få sin reträtt afskuren. Den räddade fästningen var en ruin, men sattes redan samma år i stånd, ehuru den sedermera till all lycka aldrig behöfdes. Folksägnen berättar från belägringen åtskilliga drag, som beteckna den nöd, hvari Svenskarne befunno sig, och den ståndaktighet de det oaktadt ådagalade. Norrmännen trodde t. ex., att slottet skulle nödgas gifva sig af brist på proviant;

men då flög en örn, som tagit en stor lax, öfver fästningen och släppte midt på borggården sitt byte, hvilket genast visades på en stång för de belägrande. För att inbilla dessa, att man icke saknade kreatur, hängdes hudarne efter de slagtade kreaturen på den enda ko, som de Svenska ännu hade qvar, och hvilken leddes fram för fienden i ständigt ny kapprock, o. s. v.

Äfven från 1713 har man qvar en teckning af fästningen efter den sednaste reparationen, och här befinnas bägge tornen, Farshatt och Morsmössa, runda, det förra högre än det sednare. Rödatorn har nästan samma form och höjd som förut; men mellan de bägge stora tornen resa sig ansenliga byggnader, och utmed Farshatt befinnes en stor bastion, rigtad mot berget Röda Kon. Utanför portarna äro de gamla utanverken förhöjda och nya tillkomna; inom dessa verk synes också ett boningshus, sannolikt det gamla landshöfdingeresidenset, ty landshöfdingen hade sitt säte på Bohus från 1680 till 1700. Detta utseende behöll slottet, tills det föll i ruiner. Sedan provinsen blifvit Svensk, behöfdes icke längre någon gränsfästning, och Carl XII ämnade derjemte i Sundsborg uti Svinesund få ett fast bålverk mot Norrmännen. Derföre fördes Bohus' kanoner till Sundsborg, hvilket dock lemnades ofulländadt efter kung Carls död, då en del af kanonerna återfördes; men 1786 beslöts ändtligen, att Bohus skulle raseras. Borgrarne i Kongelf fingo redan 1783 tillstånd att taga sten från Bohus; men 1796 förbjöds all vidare rasering, emedan »det berodde på nådig pröfning, huruvida fästningen skulle åter iståndsättas.» Detta blef aldrig af; Kongelf fick åter hemta sten och gjorde det med sådan ifver, att utan tvifvel blott en enda grushög nu skulle utmärkt det stolta fästets rum, om icke kon. Carl Johan vid en resa genom Kongelf förbjudit all vidare förstörelse.

Till ofvanstående, ur Holmbergs »Bohusläns Beskrifning» hemtade berättelse om Bohus slott, anse vi oss böra bifoga följande beskrifning öfver Bohus ruiner af professor Brunius.

»Det visar sig klarligen, att fästningens grund-idé ursprungligen varit och efter alla förändringar förblifvit en fyrkant med hörntorn och mellanliggande hufvudlinier. Man uppkommer från vestra sidan, som i synnerhet är, i anseende till sina höga murverk, vördnadsbjudande, på en borggård, som är ganska rymlig och å östra, norra och södra sidorna lägre än de omgifvande klipporna. Vid uppgången ha funnits sju portar öfver hvarandra.*) Af dessa är den yttre, hvars hvalf qvarstod för några år tillbaka, redan bortjemnad. Ehuru de öfrigas omfattningar och bågar äro bortbrutna, så bära sig likvisst de fasta murstråckorna, så att man kan med skälig trygghet vandra under de stora gråstensmassor, som, endast qvarhållna i sitt fasta murbruk, tyckas sväfva öfver ens hufvud. Alla utanverk å denna sidan, hvilka ligga den lilla staden närmast, äro till största delen förstörda. Farshatt och Morsmössa, som haft trenne bestyckade våningar och bombfria hvalf samt varit förenade med en ansenlig byggnad, omgifva borggårdens vestra sida. Inanför denna byggnad, som dels tjent till försvar, dels till boningsrum, har en annan smal men hög byggnad framskjutit inåt borggården.**) Ingången till denna sednare är betäckt med en spetsbåge och fenster-öppningen deröfver med ett rundhvalf. Tvänne rundbyggnader ligga vid borggårdens motsatta sida. Dessa äro antingen grundvalar till, eller lemningar efter hufvudverkets nordöstra och sydöstra hörntorn. Imellan dessa rundbyggnader sträcker sig en hufvudmur, hvarinom en betydlig byggnad med bombfri betäckning höjer sig, och derutom en smal hvalfgång med öppningar för handgevär. Å södra sidan sammanbindas hörntornen äfvenledes med en rak mursträcka, hvarinom finnas några fasta byggnader. Midt häremot begränsas borggården af en lägre mur,

*) Öfver den innersta porten var förr uppspikad en hästsko med 8 söm, hvilken drottning Margarethas häst skall hafva förlorat, då hon en gång red in i slottet.

**) Denna byggnad innehöll slottskyrkan.

utanför hvilken vidsträckta utanverk försvara bergsbranterna. Morsmössa, hvars qvarstående murar med en tjocklek af 15 fot bilda en rundel af 30 fot i inre tvärmått, är till största delen nedbrutet. Farshatt är deremot tämligen i behåll. Detta sednare torn har flera skottgluggar öfver hvarandra. Deras smygar äro mycket djupa och deras betäckningar något tryckta. Man finner i detta torn lemningar efter en mycket väl anlagd snäcktrappa, på hvilken man uppkommer från borggården i särskilda våningar. I tornets djup har funnits ett pinorum, hvars golf bestått af jerngaller, och hvarest fångar saknat vädervexling och dager.» — — — — —

»Den stora byggnad, som ligger vid borggårdens östra sida, är aflångfyrkantig och har tvänne ingångar från vester. Längs igenom midten af denna byggnad höja sig fem fristående och två väggfasta pelare, hvilka, hållande öfver fyra fot i hvarje sida, ha 16 fots afstånd från hvarandra. och förenas med mägtiga rundbågar. Betäckningen af denna byggnad består af ett tunnhvalf, hvars vederlag utgöres både af långsidor och gaflar, och hvars midtlängd understödjas af nyssnämda pelare. Här ha fordom funnits tvänne trossbottnar. De byggnader, som ligga åt söder, äro tämligen stora. Af dessa har en blifvit, såsom det tyckes, i sednare tider försedd med ett tunnhvalf, hvilket dock nu är till största delen bortbrutet. Nästan midt på borggården ser man grundvalar efter en rundbyggnad, hvarinom finnes ett hjelmhvalf, som föga höjer sig öfver borggårdens plan. Detta håller tre fot i tjocklek och har i toppen en rund öppning af tre fots, två tums diameter. Härunder är en brunn utsprängd i klippan, hvilken vid 2 fots djup har vatten, och hvilken håller 49 fot, 6 tum i djup. Denna brunn skall, enligt von Linnés uppgift, varit hela 50 famnar djup. Detta är naturligtvis en miss-skrifning eller ett misstag, som bör derföre rättas, att samma uppgift efterföljes i Tunelds Geographi öfver Sverige och i många andra skrifter. Man skulle knappast behöft mer än hälften af detta djup, för att hinna elfvens yta, och hvartill skulle detta tjena, då vattnet nu under sommaren har till sin yta samma höjd som borggårdens plan? Härtill kommer, att von Linnés samtidige, Cederbourg (Göteb. Beskrifn., pag. 133), som tagit noga kännedom om hithörande ämnen, säger, att ifrågavarande brunn håller 36 alnars djup och aldrig mindre än 8 alnars vatten, som ditflyter genom många friska ådror. Denna fästning har haft bombfria krutmagasiner och förrådshus, beqväma garnisonsrum, ett kommendantshus och en rymlig garnisonskyrka».

»Utanverken äro i anseende till belägenheten i hög grad oregelbundna. Man skulle förgäfves här söka skaffa sig något redigt begrepp om en rigtig bastions utseende. De starkaste utanverken ligga å norra sidan, för att i möjligaste måtto försvara fästningen emot Fontin och Rödakon, som beherrska densamma. Inom dessa utanverk är en ansenlig kringmurad vattenbehållning, hvari fordom fisk funnits. Här saknas aldrig vatten: men det är stundom mindre användbart. Utanför Morsmössa åt Hisings-sidan och vid uppgången åt stadssidan höja sig jemväl ansenliga murverk. Å de andra sidorna ha bergsbranterna, såsom mindre tillgängliga, icke fått dylika försvarspunkter. Torn, mellanliggande linier och byggnader derinom, bestå af lodräta gråstensmurar, som hålla från 12 till 16 fot i tjocklek. Rundbågar äro rådande; men här finnas dock tryckta och äfven raka betäckningar öfver ingångar, skottgluggar och fensteröppningar. Hvalfven utgöras af större och mindre gråstensflisor; men man träffar somligstädes vanligt murtegel och Holländskt klinkert. Skottgluggarne och snäcktrappan i Farshatt äro af särdeles tunn och vacker gråstensflis. Utanverken bestå af tjock murbeklädnad med inre jordfyllning. Denna murbeklädnad utgöres af tunna löpare utan inspringande bindare, och derinom af små, kullrig och kantig gråsten samt tegelstumpar. Jordfyllningen har flerstädes utträngt murbeklädnaden, så att mycket deraf nedrasat. Flera insjunkningar märkas å vallgångarna, hvilket förmodligen tillkommit genom mingångars

instörtande. Bröstvärnen, som bestå af jord, äro så sammansjunkna, att man icke kan nu döma om krönens höjd eller embrasurernas förhållanden. Alla murar äro beklädda med gråsten, hvilken är till sina dimensioner alltför liten. När härtill kommer, att bindare deruti saknas, och att bakmurningen till stor del utgöres af kullersten, är det helt naturligt, att, ehuru kalkbruk blifvit allestädes användt såsom bindningsmedel, detta murverk saknar erforderlig styrka för sitt ändamål. Dessutom är fästningen ej allenast ifrån Fontin och Rödakon, utan äfven ifrån Hisingen, så beskjutbar, att det är endast till följd af forntidens ringa insigter i belägringskonsten, som dessa förskansningar förblifvit ointagna. All huggen sten är bortbruten, hvarföre de flesta utanverken förlorat sina hörn och portarna sina omfattningar. Hvalf-flis och murtegel äro äfven flerestädes borttagna. Säkert är, att dessa höga murverk skulle, om de ej blifvit fredlysta, snart sammansjunkit till blotta grushögar.»

Bohuslän. Så benämnes kustlandet mellan Göta-elf och Svinesund, som med sin skärgård är belägen mellan 57° 40′ och 59° 7′ n. br. samt 28° 41′ och 29° 55′ ö. l. från Ferro. Landet gränsar i vester till Kattegatt, i söder till Westergötland, i öster till Westergötland och Dal samt i norr till Aggerhuus stift i Norge. Största längden är omkring 14, största bredden vid pass 5, den minsta $^{5}/_{8}$ mil; arealen uppgifves till 39$^{3}/_{5}$ qvadratmil.

Det Bohusländska kustlandet, hvilket omgifves af en vidlöftig skärgård och sönderskäres af talrika hafsvikar, ligger alltför nära till hafvet och till alltför ringa höjd öfver detta, för att kunna få namn af ett bergland, men eger ändock i alla hänseenden charakteren af ett sådant. »Det liknar en sönderbruten klippa, hvars spridda block blifvit utan ordning kastade om hvarandra.» Kusten delar sig i en oräknelig mängd uddar och näs, mellan hvilkas stupande branter smala hafsvikar skära djupt in i landet, och inuti vikarna samt längs med kusten ligga oräkneliga öar och skär, så att kuststräckan tyckes vara ett slags miniatyrbild af Norges ännu mer storartade förhållanden af samma slag. Bohusläns fasta land liknar dess skärgård så, att man med visshet kan påstå, att det nuvarande fastlandet för tusentals år sedan sjelft varit en sådan skärgård. Detta utseende företer hela landet, mest dock mellersta och norra delarne; i den mot Dal gränsande nordöstra delen är ytan mindre splittrad och mer sammanhängande samt utgör mer bestämdt en bergsbygd. Landet eger i allmänhet icke någon långsluttande strand, utan stupar tvärt ned i sjön; ju längre det aflägsnar sig från hafvet, och ju längre man kommer mot norr, desto högre blir läget, dock så, att betydligaste höjden, i nordöstra delen, föga stiger öfver 400 fot. Nästan allt det öfriga landet ligger lägre än 300 fot öfver hafsytan, fastän många uppskjutande klippor resa sig uppöfver denna höjd. Man har på grund af de naturliga förhållandena delat landet i tre hufvuddelar: 1:o *Fjällbygden,* eller de närmast till Norge och norra Dal gränsande trakterna, — 2:o *Kustlandet,* eller det öfriga af Bohusläns fasta land, tillika med Hisingen, — och 3:o *Skärgården.* Lika naturlig är dock indelningen i *Norra* och *Södra Bohuslän,* hvilken noga öfverensstämmer med den gamla indelningen i *Wiken* och *Elfsyssel.*

Bohuslän har talrika storartade och ovanliga naturskönheter att uppvisa. Framför allt i mellersta och norra delen af landet vilja resande igenkänna vyer omkring Luzerner-sjön i Schweiz och i Öfra Österrike, dock i mindre skala. Synnerligen vild och storartad är naturen i Bullarens härad, mer mild och vek omkring Göta-elf. Deremot eger landet ett ödsligt utseende i den yttersta strandkanten och i skärgården.

Bland de betydliga vikar och bugter, här kallade *Fjordar,* som hafvet bildar på landets vestra kust, märkas: *Hakefjord,* mellan Inland (södra delen af länets fasta land) och Tjörn, — *Halse-* och *Hafstens-fjord,* som går in till Uddevalla, — *Stig-fjorden,* mellan Tjörn och Oroust, — *Kolje-fjorden,* mellan Oroust och Bokenäs, — *Gullmaren,* fordom *Godmaren,* mellan Bokenäs och

Stångenäs, vid sin inre ända delad i två mindre vikar, *Färlöfbugten* och *Saltkälleviken,* — *Bro-fjorden,* i Stångenäs, — *Åby-fjorden,* mellan Stångenäs och Sotenäs, mynningen af dessa bägge vikar heter *Malmö-fjord,* — *Sote-fjorden,* med *Bottnafjorden,* mellan Sotenäs och Qville, genom sina blindskär den farligaste hafsvik i Sverige, — *Dynekilen* och slutligen *Svinesund,* länets norra gräns. Denna hafsvik, hvars rigtning först går från s. v. till n. o., i likhet med Bohusläns flesta vikar, kröker sig sedan tvärt mot söder och bildar *Idefjord,* en naturlig gräns mot Norge. Utom Sotefjord äro alla dessa vikar smala och inklämda mellan höga klippstränder. Ytterligare märkas *Rifö-fjord,* mellan Askims härad och Hisingen, — *Elfvefjord,* mellan Hisingen och Inland, samt *Sandnäs-fjorden,* som inskär i Tanum med sydöstlig rigtning. Derjemte benämnes hafvet efter de öar och stränder, som det sköljer, t. ex. *Koster-fjorden,* vid Koster-öarna, — *Hafstens-sund,* vid Tanum, — *Wäderö-fjorden,* — *Malmö-fjorden,* — *Marstrands-fjorden,* o. s. v.

Utan att ega någon *insjö* af betydligare storlek, har Bohuslän ett ansenligt antal af sådana. De vigtigaste äro *Bullaren-sjöarne,* tre mil långa och smala samt förenade genom ett smalt vattendrag af endast några hundra famnars längd. Dessa sjöar ligga i rät linie med Idefjord och hafva sannolikt fordom sammanhängt dermed. Andra sjöar äro *Nedra Kornsjön,* som genom Kynneelf faller i Södra Bullarsjön, — *Kärn,* som genom Qvistrums å faller i Gullmaren, — *Örsjön,* på gränsen mot Dal, den största näst Bullaren-sjöarna, — *Grindsby-sjön,* på Oroust, med flera smärre, kallade »Kärn» och »Wättnen», af hvilka det finnes ett oräkneligt antal i fjellbygden och på den bergsträckning, som stryker igenom Inland, eller södra delen af provinsens fasta land.

Bland *floder* märkas, *Göta-elf,* landets gräns mot Westergötland; 2 mil ofvanför sitt utlopp delar sig elfven i två armar, hvilka omfatta ön Hisingen, och af hvilka den öfra, kallad *Nordre elf,* faller ut i Elfve-fjord, den nedra vid Elfsborg i Rifö-fjord. Södra armen, vid utloppet 3,000 alnar bred, är den egentliga segelleden, emedan Nordre elf blifvit uppgrundad genom i äldre tider gjorda försänkningar vid Bohus. Under sitt lopp utmed Bohuslän bildar Göta elf ett fall af 9 fots höjd vid Ström, och hvilket undvikes genom *Ströms kanal.* Öfriga elfvar äro: *Qvistrums-* eller *Örekils-elf,* som upprinner på Ödsköldsmoar i Dal, upptager *Hajums-ån,* går igenom sjön Kärn och faller ut i Gullmar-fjorden, — *Uddevalla-ån,* fordom *Befvir-å,* faller ut vid Uddevalla, — *Kynne-elf,* från Dal, rinner genom Kornsjön och Bullaren-sjöarna åt Idefjord samt kallas vid utloppet *Kyrke-elfven,* — *Wettelands-ån,* faller ut vid Strömstad, o. s. v.

Af de öar och skär, som späcka Bohusläns kust, nämna vi *Oroust,* fordom *Ordost,* 3 qvadratmil, — *Tjörn,* fordom *Thiórn* (Uthórno), 1 qvadratmil, och *Hisingen,* mellan Göta elfs bägge armar, $1\frac{1}{2}$ qvadratmil, hvaraf $\frac{4}{5}$ tillhöra Bohuslän. I södra skärgården ligga äfven öarne *Hönö, Öckerö* och *Björkö,* i de äldsta häfderna kallade *Eckeröar, Koö, Klöfverö, Mjörn, Lyrö* m fl.; i norra skärgården *Malmö,* ännu till en del bebodd af en egen folkstam, de s. k. Malmö-barnen eller Malmöpytterna, *Hamborgö, Otterö, Rösö, Kärnö, Koster-öarne* och *Kosterskären* samt *Wäder-öarne,* utanför norra skärgården. Utanför den södra ligga *Paternosterskären.* »Anblicken af skärgården under en vestanstorm, — säger Holmberg, Bohusläns oöfverträffliga beskrifvare, — är rysligt skön. Den är då en enda ofantlig bränning. Längs skärbandet reser sig en mur af skum, och då de vilda vågorna brytas mot klipporna, slunga de tornhöga, fraggande vattenpelare i luften, hvilka med förskräckligt dån störta ned, för att lemna rum för andra. Utan hopp om räddning finner då den seglare, som hit indrifver, sin graf, och då stormen lagt sig, vittna nästan alltid vrakfyllda stränder om sådana timade olyckor.»

De många vikarne bilda på kusten talrika halföar och uddar. Hela Inland, eller södra Bohusläns fasta land, är egentligen en stor halfö, och likaså provinsens nordligaste del, Näsinge pa-

storat. De märkligaste näsen äro imellertid *Sotenäs, Stångenäs* och *Bokenäs,* belägna utmed hvarandra på mellersta kusten och utskjutande i hafvet med 2 à 3 mils längd, men föga bredd. Från Stångenäs framsticker den milslånga udden *Herrenäset;* från Tanum utskjuter *Tanumsnäset,* o. s. v.

Bohusläns *bergsryggar* sträcka sig dels åt nordost och sydvest, dels i norr och söder. Genom Inland stryker mot nordost en bred bergsrygg, som börjar på Hisingen och går inåt Dal, der han genom *Kroppe-* och *Knipafjellen* fortgår åt Kölen. I norra delen af provinsen stryka på ömse sidor om Bullaren-sjöarna två fjällryggar från söder till norr, med någon dragning åt nordvest. Den vestra af dessa begynner på Sotenäs och Stångenäs samt fortsättes ända till Svinesund; den östra, som är större än den förra, kallas gemenligen *Kynnefjäll,* går inåt Norge och är på sina ställen öfver 1½ mil bred. Andra bergsryggar finnas på gränsen mot Dal och andra ställen. Bohusläns högsta punkt är *Björnepiken* på *Löfverås-fjället* vid Idefjord, omkring 600 fot öfver hafsytan. Bland öfriga högre punkter märkas *Dragonkullen* och *Ejdebratta,* i vestra fjällryggen, *Hundskinnskullen,* på Dal-gränsen i Sörbygden, *Blåkullen,* en klippö i Hakefjord, m. fl.

Bohusläns berg bestå allmänneligen af granitartad gneis; ren granit förekommer i fasta berg endast i Tanums socken på en sträcka af ¾ mil; eljest finnas smärre granitmassor på flera ställen inbäddade i gneisen. På Oroust och flera ställen i södra skärgården bestå bergen af glimmerskiffer; tälgsten träffas i östra Bullaren, på Tjörn o. s. v.; berget Röda Kon vid Kongelf består hufvudsakligast af fältspat. Krita med flinta, icke sällan innehållande stenvandlade echiniter, finnes sparsamt spridd öfver södra kusten; stycken af kalksten träffas der och hvar på bergshöjderna; kiselbildningar förekomma i bergspringorna, t. ex. granater i mängd på Tjörn och Stångenäs, de sistnämda spräckliga. Malmgångar med jern och, som man förmodat, koppar och silfver, förekomma väl, men löna ej mödan af bearbetandet. — Rullsten, Geschieben, äro sällsynta i Bohuslän, utom på fjällen, der de ofta äro ofantligt stora, samt i vissa trakter af stranden. Deremot är landet rikt på den märkvärdiga bildning af naturen, som kallas för *Jättegrytor,* deribland många sällsamt formade, blott likasom påbörjade och liknande inhuggna nicher; de kallas i landet för bergkittlar. Smärre *torfmossar* förekomma i kustlandet och på öarna. Till landets största märkvärdigheter i naturhistoriskt hänseende höra dock dess s. k. *Skalberg,* i urtiden af hafvet sammanförda ofantliga samlingar af fossila snäckor. Sådana skalberg, som här äro allmänna, men sällan träffas i det öfriga Sverige, kallas *Skälsandsbankar,* då snäckorna äro blandade med sand, *Skällersbankar,* då de, såsom oftare är händelsen, ligga tillsammans med lera. I Orousts och Tjörns dalar hvilar jordmånen till stor del på ett sådant utbredt skällerslager; men de bekanta *Kapellsbackarne* vid Uddevalla, som bestå af dylika snäcksamlingar, ligga ända till 207 Svenska fot öfver hafvet. Till nära nog samma höjd träffas liknande skalberg på Sotenäs och Stångenäs; på Wätteberget i Näsinge, af norra Bohuslän, ligger till och med ett lager fossila snäckor vid 500 fots höjd. Hafva dessa höjder fordom varit hafsbotten, eller har en natur-revolution sammanhopat och uppvräkt dem? — Till en oändligt yngre tid än dessa bankar höra de ostron- och andra musselskal, som man påträffar öfver allt under jordytan i Bohusläns kustdalar, och som härleda sig från den tid, då dessa dalar voro fortsättningar af hafsvikarna, hvilkas vatten genom den i Bohuslän tydligt urskiljbara *landhöjningen* måst draga sig undan. Imellertid är denna landhöjning icke lika öfver allt; och medan vissa punkter höja sig långsammare än andra, finnes det sådana, som alldeles icke höja sig. Det s. k. Gudmundsskäret vid Fjällbacka i Qville anses med visshet hafva höjt sig mer än 2 fot på ett sekel och öfver 5 fot på tre århundraden, medan deremot punkter i närheten af Marstrand på seklet höja sig endast omkring 14 tum samt vissa delar af Stångenäs och Tjörn alldeles icke.

Det fordom skogrika landet har för närvarande *skogsbygd* endast i en del af Wette och Tanums härader, Bullaren och Sörbygden samt det inre af Inland; det öfriga fasta landet med en del af Oroust har skog knappt till husbehof; Hisingen, skärgården och yttersta kusten äro med få undantag alldeles nakna. Skogarne bestå af gran och furu, björk och al; ekskogar träffas fredade vid herresäten; boken, som fordom växte på Bokenäs, växer ännu vildt på Bornö i Gullmarsfjord, under 58° 23′, bokens nordligaste växtställe i Sverige. I Bohuslän växer också idegran *(Taxus baccata)*, här kallad *Balind*, sannolikt ursprungligen vild, icke planterad; trädet träffas så väl här och der på stranden som på de större holmarna i norra skärgården, dock sparsamt.

Bohusläns befolkning bestod, enligt officiela uppgifter, år 1856 af 141,784 personer. Det finnes ingen anledning att antaga, det massan af provinsens befolkning har sitt ursprung från en annan stam än rikets öfriga invånare; de bibehålla dock sin Norska anstrykning och skilja sig ännu i mycket från sina södra och östra grannar. Inbyggarne i norra delen af länet kallas *Håttar, Nordhåttar*, och deras land *Håttebygden*, sannolikt af det fornnordiska ordet *Hátt* (läs: *Hått*), som betyder hög, och med hvilket namn betecknas, att de bo *högre upp* mot norden än deras södra grannar, hvilka ensamma benämna dem så. Bland kustbefolkningen i norra länet betecknas en del med benämningen *Skråfhåttar*, hvilka anses tillhöra en främmande race, som äfven finnes bosatt på andra ställen af kusten, utmärker sig genom ovanlig reslighet, mörklagdhet och starkt utstående ansigtspartier samt förmenas vara af Celtisk stam, hvilket man äfven, med lika grund, antagit om invånarne på Tjörn. Mer sannolikt än detta är, att de förut omnämda så kallade *Malmöbarnen*, äro en qvarlefva af urbefolkningen eller af bronzfolket, efter hvilket flera sällsamma qvarlefvor förekomma på Malmö. Eljest äro i allmänhet både män och qvinnor resliga, de sistnämda dock icke välbildade, utom på Tjörn, och vackra ansigten äro sällsynta; staden Uddevalla har dock rykte för sina vackra qvinnor. — Bohuslänningens lynne liknar hans hemlands natur; det är friskt och lefvande, men brutet och ojemnt. Han är öppen, redbar, utmärkt gästfri, hjelpsam och arbetsam, — säger Holmberg, — men äfven lättsinnig, högmodig, obändig och stridslysten samt tarfvar kraftfulla embetsmän, om han skall hållas inom skrankorna. Uti vissa trakter, t. ex. i Wiken, lära sederna befinna sig på en låg ståndpunkt, och i södra skärgården spörjer man en i ögonen fallande frånvaro af ädlare drag, hvilken dock förklaras genom fattigdomen, nöden och det förtryck, som »det lumpnaste månglare-interesse» utöfvat öfver dem. »De äro Svenska nationens Parias!» — utbrister Holmberg. Får man sätta tro till brottmåls-statistiken, så är förhållandet synnerligen ofördelaktigt i detta län, ty år 1853 sakfälldes här i medeltal hvar 34:de person, då förhållandet i hela riket var som 1 till 89. Men, som landshöfdinge-embetet i sin berättelse för 1851—1855 anmärker: »man måste med varsamhet använda brottmåls-statistikens uppgifter, för att icke löpa fara att villseledas, ty enstaka företeelser, som uppenbara sig endast och nästan uteslutande inom antalet af den lösa befolkningen, innebära icke något bevis om skaplynnet hos den egentliga kärnan af folket.» Imellertid kan, efter samma berättelse, sedlighetstillståndet icke anses försämradt mot förut, annat än i afseende på dryckenskapslasten och den derpå beroende olofliga bränvinshandeln; »men äfven i denna del bör det med visshet kunna antagas, att förhållandet skall vända sig till det bättre, sedan en ändamålsenligare lagstiftning, angående bränvinets tillverkning och försäljning, trädt i verkställighet.» I afseende på *bildning* och *upplysning* är provinsens befolkning bestämdt i framåtskridande, och man hoppas det bästa af den nu ordnade folkundervisningen. Talrika vidskepelser lefva imellertid ännu qvar, och allt nytt och ovanligt i religiös väg anslår genast på Bohuslänningen, som var starkt invecklad till ex. i hexeri-

väsendet på Carl XI:s tid, och på hvilken våra dagars läseri icke underlåtit att göra djupt intryck. — Befolkningens *hufvudnäringar* äro nu som i fordna dagar *åkerbruk* och *fiske*. Korn i södra och hafra samt blandkorn i norra delen äro hufvudsädet; trädgårdsväxter odlas icke obetydligt på Hisingen; ortens förnämsta åkerbruksredskap äro plog och jernharf. I Göteborgs och Bohuslän såddes af hvete, råg, korn, hafre, ärter och bönor år 1855 icke mindre än 102,049 tunnor, hvaraf, med afdrag för utsädet, skördades 468,730 tunnor; af potates sattes samma år 36,253 tunnor, hvilka gåfvo 280,527 tunnor. — *Boskapsskötseln,* som fordom varit betydligare, är ännu ganska ansenlig i skogsbygden, och slagtboskap försäljes årligen till Norge, 1853 äfven till England; denna näringsgren har dock under de sednaste åren »endast delvis vunnit förkofran». År 1855 hade länet 19,907 hästar, 3,249 oxar, 40,838 kor, 18,594 stycken ungboskap, 62,109 får, 18,819 svin och 192 getter. Någon utmärktare infödd race af husdjur finnes icke; Norska hingstar hafva blifvit inköpta och utlemnade till begagnande. För får-afvelns upphjelpande har länets Hushållnings-sällskap år 1847 inköpt en hjord Cheviot-får och upprättat 3 schäferier, af hvilka ett ännu befinnes på Stora Wrem i närheten af Uddevalla. — *Skogarne* äro ytterligt vanvårdade, och skogsbygden är för närvarande inskränkt till delar af Wette och Tanums härader, Bullaren och Sörbygden samt det inre af Inland. Tillgången af byggnadstimmer och bränsle svarar i allmänhet icke mot länets behof, och de af Hushållnings-sällskapet anslagna premierna för skogsplantering hafva icke haft önskad verkan. — Bland inrättningar, som höra till *bergsrörelsen,* finnas i Bohuslän Munkedahls stångjernsverk med 500 sk℔ smide och manufakturverk för 150 sk℔ smide i Sunnervikens fögderi. På Malmön har man börjat bearbeta ett stenbrott, som ger utmärkt vacker granit, och vid Tjufkihl i Lycke socken brytes skiffer.

Näst jordbruket utgör *fisket* provinsens vigtigaste näringsgren och sysselsätter omkring sjettedelen af länets befolkning. Vi hafva redan uti den »allmänna öfversigt», som föregår detta Lexikon, haft tillfälle att lemna en öfversigt af det Bohusländska sillfisket och kunna här blott meddela det nuvarande förhållandet med denna näringsgren. Det Bohusländska fisket består för närvarande af det s. k. *småfisket* vid saltsjöstränderna (ofta småtorsk, koljor, hvitling m. m.), som jemförelsevis är mindre hufvudsakligt och föga vinstgifvande, — af *sillfisket,* nu af föga betydenhet, samt af *laxfisket* och *insjöfisket;* men det egentliga fisket har tre hufvudgrenar: *storfiske* (torsk, långor, heljefundror och gråsej), *makrillfångst* samt *hummer-* och *ostrontägt.* För att upphjelpa det hittills tämligen illa skötta storfisket, hafva medel blifvit anslagna (16,966 rdr 32 sk. för åren 1851—1855) till premier och understöd åt välfrejdade fiskare. Någon uppgift om fiskeri-näringens afkastning finnes icke. Helt nyligen hafva bolag bildat sig för bättre bedrifvande af fisket och för att åstadkomma en ändamålsenligare insaltning af den fångade fisken. — Andra näringsgrenar äro *sjöfart,* hvari provinsens kustboer ega utmärkt skicklighet. År 1856 begagnades i Göteborgs och Bohus län till utrikes sjöfart 113 fartyg om 5,079 och till inrikes sjöfart 312 fartyg om 761 lästers drägt, eller inalles 425 fartyg om 10,491 läster med 425 skeppare och en besättning af 1,170 man; — *jagt, biskötsel* och åtskilliga handaslöjder, hvaribland båtbyggeriet i Bohuslän står högre än annorstädes i riket, synnerligast på Koster och Oroust. — *Bränvinsbränningen* har på de sednare åren blifvit ansenligt inskränkt, och enligt Landshöfdingeberättelsen för 1855 tillverkades detta år i Göteborgs och Bohus län vid 15 större brännerier 256,401 kannor samt vid de smärre tillsammans 2,478 k:r. För den för närvarande (Dec. 1858) pågående bränningstiden hafva i Göteborgs och Bohus län anmält sig 6 större brännerier med en tillverkning af 77,870 k:r och en bränningsskatt af 46,722 rdr rmt samt *ett* mindre bränneri med 540 kannors tillverkning och 80 rdr rmt skatt, tillsammans 7 brännerier med 78,771 kannors tillverkning

och en afgift af 47,262 rdr rmt. — De norra häraderna i Bohuslän idka liflig *handel* med landtmannavaror på de Norska gränsorterna.

Provinsen Bohuslän utgör, tillika med Göteborgs stad, Askims, Säfvedals och Östra Hisings härad, ett landshöfdingedöme, med Göteborg till residensstad; när landet först kom under Svenska kronan, förenades det med Elfsborgs län till 1680, då det kom i sitt närvarande skick. Landshöfdingen residerade imellertid på Bohus till 1700. Provinsen indelas i 17 härader, af hvilka 9 tillhöra norra delen, eller *Wiken*, nämligen *Wette, Bullaren, Tanum, Qville, Sotenäs, Stångenäs, Tunge, Sörbygden* och *Lane,* medan de öfriga 8 höra till södra delen, eller *Elfsyssel,* nämligen *Orousts Östra* och *Orousts Vestra härad, Tjörn, Inlands Fräkne, Torpe, Nordre* och *Södra* samt *Hisings Vestra härad.* Detta sistnämda tillhör Göteborgs fögderi; men de öfriga äro delade på 4 fögderier, nämligen *Norrvikens,* innefattande Wette, Bullaren, Tanum och Qville; *Sunnervikens:* Sotenäs, Stångenäs, Tunge, Sörbygden och Lane; *Orousts* och *Tjörns:* öarna af samma namn, samt *Inlands,* innefattande de 4 Inlands-häraderna. Bohuslän lyder under Göta Hofrätt och innefattar 4 domsagor. I ekklesiastikt hänseende hör provinsen till Göteborgs stift, delas i 4 kontrakter: Elfsyssels Södra, Orousts och Tjörns, Elfsyssels Norra samt Wikornes, och innefattar 27 pastorater, bestående af 67 socknar, 1 slotts- och 9 kapellförsamlingar. Städerna äro 4: *Uddevalla, Strömstad, Kongelf* och *Marstrand;* dertill kommer köpingen Lysekil samt öfver 80 större eller smärre fisklägen. Provinsens hela hemmantal uppgifves till 2,556 förmedlade eller 2,887 oförmedlade. Hela provinsen värderas till omkring 10 millioner rdr banko.

Bohuslän underhåller ett infanteriregimente af 904 nummer, utgörande 400 rusthålls- och 504 rotehållsnummer, fördelade i 2 bataljoner. Regimentet var förut kavalleri; men redan 1776 fick norra sqvadronen sitta af och förvandlades till lätt infanteri; år 1791 fick äfven södra sqvadronen afsitta, men blott för en tid af 50 år, mot erläggande af vakansafgift för häst- och sadelmundering. Tiden för södra sqvadronens egenskap af infanteri är nu förlängd till år 1862. Länet underhåller tillika med Göteborgs 459 båtsmän, oberäknadt städernas vakanta 180 nummer.

Hvad *folkundervisningen* vidkommer, så finnas visserligen nu mer skolor i alla socknar; men de flesta äro dock endast ambulatoriska. Endast 45 fasta folkskolor funnos 1855 i Göteborgs och Bohus län, deraf vid pass 30 i Bohuslän enskildt; de ambulatoriska skolorna utgjorde deremot ett antal af 102. Af barnen i skoláldern var det föga öfver halfva antalet, som ordentligt begagnade undervisningen. Bland äldre skolinrättningar märkes Stjerncreutzska skolan i Säfve socken på Hisingen.

Provinsen har lasarett och kurhus i Uddevalla stad, der det nya länsskjukhuset fulländades 1851. Den vigtigaste bland de milda stiftelserna är den *Hvitfeldtska donationen,* anslagen till en stipendii-fond åt studerande vid Göteborgs Gymnasium, — från början endast åt Bohuslänningar, — och bestående af säterierna Sundby på Tjörn samt Åby på Sotenäs, tillsammans 6 mantal, med underliggande $141\frac{1}{12}$ mantal öfver hela länet spridda in- och utsockne-frälse, alltsammans den 22 Jan. 1664 doneradt af fru Margaretha Hvitfeldt, enka efter befallningsmannen i Dragsmarks län Thomas Dyre, och till minne af hennes enda son, Ivar Dyre, som afled i Montpellier 1663. Af donationen reducerades en del till kronan, men återskänktes sedan till gymnasium under frälsefrihet med vilkor, att räntorna deraf skulle som ett Kongl. stipendium tilldelas studerande från Halland. Om denna donations vidare öden, förvaltningen deraf o. s. v. kunna vi här naturligtvis ingenting meddela.

Bohuslän intager såsom en historiskt märkvärdig ort ett upphöjdt rum bland Sveriges provinser; talrika fornlemningar af mångfaldiga slag bevisa, att landet varit tidigt och talrikt bebodt. Den äldsta benämning, under hvilken

det förekommer, är *Alfhem,* hvarmed man förstod hela kustlandet mellan de bägge elfverna, Raum-elf (Glommen i Norge) och Gaut-elf (Göta elf i Sverige). Namnet härleder sig sannolikt från landets äldsta regent, konung Alf, och hans ätt, Alfarne. En annan äldre benämning är *Ranrike,* som synes varit samtidig med Alfhem och helt noga betecknar det nuvarande Bohuslän. Den i våra fornskrifter allmännast förekommande benämningen på Bohuslän är imellertid *Wiken,* som först betecknade kustländerna på bägge sidor om Christiania-fjord, tillika med landet till Göta elf, men sedan öfvergick till Bohuslän ensamt och slutligen till dess norra del, der det ännu qvarstår i namnet på de bägge fögderierna, *Norr-* och *Sunnerviken.* Invånarne kallades *Vikueriar,* d. v. s. Vikens försvarare. En redan i 12:te århundradet bruklig benämning på södra Bohuslän, eller landet från Uddevalla till Elfven, är *Elfvarfylke* (i 14:de seklet *Elfvarsyssel*), hvars inbyggare, som ansågos för de argaste bland alla Norrmän, kallades *Elfvargrimar,* d. ä. de grymme vid elfven. Namnet *Bohuslän,* ursprungligen *Bahuslän,* innefattade i början af 17:de århundradet ingenting mer än det gamla Elfvarfylke; men alltsedan medlet af detta sekel inbegreps äfven Wiken derunder. Namnet är sannolikt sammandraget af *Baggehus,* som Svenskarne kallade det slott, hvilket Norska konungen Håkan Magnusson lät uppföra för att i tukt hålla Svenskarne på Kongahella slott, hvilka efter gammal sed hedrade sina vederdelomän med det uråldriga spenamnet Baggar, — ett namn, hvilket till och med ännu i dag Bohuslänningen ofta får uppbära af sina grannar i Vestergötland till ett minne deraf, att hans land länge utgjort en del af Norges rike.

Vid granskandet af de talrika fornlemningar, som förekomma i Bohuslän, kommer man till den slutsatsen, att landet varit bebodt af åtskilliga folkstammar, som efterträdt hvarandra. Äldst bland dessa stammar är den, som begagnat de redskap och vapen af sten och ben, hvilka ännu till stor mängd träffas i provinsen. Detta folk tillhörde sannolikt samma Polarfolkstam, som i urtiden befolkade den öfriga Norden, men skiljde sig från denne till seder och bruk, emedan man i Bohuslän icke träffar några bland de Kummelgrottor eller Halfkorsgrafvar, i hvilka detta folk eljest brukade begrafva sina döda, utan att bränna deras lik. Närmast efter stenredskapen i ålder komma *stenrören,* de i Bohuslän s. k. *walarne* (vårdarne), dels med, dels utan hällkiströr. De sednare äro ingenting annat än vanliga ättekullar, som icke fått jordfyllnad; men de förra äro af vida högre ålder, stå nästan alltid enstaka på de högsta bergsspetsarna, innehålla små af stenflisor bestående kistor, täckta med en gröfre häll, och innesluta nästan alltid brända ben och oftast vapen af bronz, äfven guld, men aldrig, om de äro orubbade, jern och silfver. Dessa tillhöra ett folk, som nyttjat bronzvapen, som är yngre än stenfolket, men äldre än våra förfäder, hvilka kände jernet. Detta folk var sannolikt våra häfders *Joter,* sagans *jättar.* Dessa efterträddes af den s. k. Odinska invandringens folk, ty att något för Bohuslän eget folk, vid namn Alfer, som man velat antaga, funnits här, torde vara en rent af ur luften gripen hypothes. Från våra fäder härleda sig de grafkamrar, som i Bohuslän kallas *Dyrhus* (af dyr = djur), *jättestugor* och *stenstugor,* grafchor, tydligen tillhörande ett folk, som brände sina döda, och sparsamt förekommande i det öfriga Sverige, *ättehögar* och, slutligen, de märkvärdiga *hällristningar,* som i mängd förekomma på Bohusläns klippor och bestämdt äro inhuggna med metallredskap. Dessa »bergtaflor» föreställa vanligen strider till lands och sjös, jagter o. s. v. Man igenkänner der män och qvinnor, hästar, oxar och kor, hjortar, ormar och foglar, skepp med och utan master och segel, båtar, vagnar, sköldar, vapen, fotsulor o. s. v., ofta icke illa tecknadt och utfördt.

Nordens gamla sagor berätta, att i Bohuslän regerat som sjelfständiga konungar furstar af en högättad konungastam, inom hvilken namnet Alf varit ärftligt, och af hvilken sjelfva landet fått namnet Alfhem. Denna ätt utgick

år 866 med konung Gandalf, som stupade för Harald Hårfagers svärd. Landet tillföll imellertid icke konung Harald, utan gaf sig under den mägtiga Sveakonungen Erik Wäderhatt och blef sålunda ett trätofrö mellan Sverige och Norge, tilldess Harald ändtligen år 971 underlade sig hela Bohuslän, Wärmland och Dal. År 995 blef allt folket i Bohuslän christnadt genom Olof Tryggwason, hvilken likaledes omvände hela det öfriga Norge, ofta med grymhet, och i Bohuslän var christendomen så föga rotad, att Olof den Helige måste på nytt der predika den nya läran. Efter Olof Tryggwasons fall i slaget vid Swoldern år 1000 tillföll vid delningen af hans länder Bohuslän för andra gången Sverige, hvars konung, Olof Skötkonung, gaf det som län åt sin måg Sven Jarl. Men det dröjde icke länge, inan Olof den Helige lade hela Bohuslän åter under sig (1019, 1020), och sedan dess förblef landet införlifvadt med Norge. Det stolta Kongahell var Norges förnämsta stad, och fastän de hedniska Wenderna under Rettibur år 1135 förstörde staden, repade den sig ändock och fortfor länge att vara en bland Norges yppersta städer. I alla de oroligheter, som hemsökte Norge under de sedan följande långvariga partistriderna, deltog Bohuslän samt var till och med den oroligaste landsändan i St. Olofs rike. Birkebener och Bagler, Slitungar och Ribbungar hade här en skådeplats för sina strider, tilldess Hakon Hakonsson, konung Sverres sonson, ändtligen återställde ordningen i landet. Det var konung Hakon Hakonsson, säkerligen Norges största konung, som grundlade Marstrand, som uppförde slottet Niklaborg på Ragnhildsholmen, hvilket sedermera blef upphofvet till anläggandet af Bohus slott, och som i Dragsmarksdalen uppförde den praktfulla Mariækyrkan, hvars ruiner ännu tala om herr Axel Thordsons och Skön Walborgs kärlek och olyckor. Bohusländningarne lefde sedan i lugn, förenade med Norge, tilldess dettas drottning Margaretha, som på Bohus slott år 1388 af de Svenska herrarne fick första löftet om Sveriges krona, förenade alla Nordens tre riken. Under Unionstiden stod Bohuslän, tillika med det öfriga Norge, en kort tid under en Svensk konung, Carl VIII Knutsson (1449—1450), och under det derpå följande kriget mellan Carl och Christian af Oldenburg tumlade Thord Bonde tappert om i Bohuslän, der han slutligen förrädiskt mördades 1455 eller 1456. Gustaf Wasa, som upphäfde Unionen, lade 1523 Bohuslän åter under Sverige, men afträdde det 1532 mot ersättning af 1,200 Rhenska gyllen till Danmark, och med detta rike förblef provinsen sedan införlifvad till år 1658, då Bohuslän genom freden i Roeskilde för alltid blef Sveriges tillhörighet. De krigshändelser och öfriga tilldragelser, som sedermera inträffat i Bohuslän, tillhöra Sveriges allmänna historia.

Bohult. Gästgifvaregård i Jönköpings län; skjutsar till:

Moboda	$^2/_3$	mil.
Långstorp	$1\,^3/_4$	»

Bokara, eller **Bockara.** Gästgifvaregård i Mörlunda socken och Aspelands härad af Kalmar län; skjutsar till:

Haddetorp, n. v.	$1\,^3/_8$	mil.
Staby, söderut	$1\,^1/_2$	»
Århult, österut	$1\,^1/_2$	»

Bokenäs. Socken i Lane härad af Göteborgs län, på Bokenäset i landskapet Bohuslän, norr om ön Oroust, har en areal af 8,355 tunnland, af hvilka 55 äro sjöar och kärr. Hufvudnäringarne äro åkerbruk och boskapsskötsel. Socknen innehöll år 1825 $44\,^3/_4$ oförmedlade och 35 förmedlade mant.; nu utgör socknen 35 förmedlade mantal. Folkmängden var år 1820 481, 1840 1,525 och 1856 1,582 personer. Bokenäs socken har fast folkskola med 1 examinerad och 1 oexaminerad lärare. År 1856 besökte 69 gossar och 15 flickor skolan; dessutom undervisades 55 gossar och 66 flickor i hemmet. — Bokenäs, modersocken, jemte Dragsmark, annex, utgör tillsammans ett regalt pastorat af 3:dje klassen, tillhörande Elfsyssels norra kontrakt af Göteborgs stift. Kyrkan är belägen $2\,^1/_4$ mil från Uddevalla. Det säges, att hon i katolska

tiden varit kapell under Mariækyrkan i Dragsmark och haft tvänne altaren, af hvilka det ena bar namnet St. Botolphi altare. Detta är så mycket mer sannolikt, som kyrkans byggnadssätt vittnar om en ålder, som går långt tillbaka. Det vanliga skeppet och choret med sin genombrutna skiljemur äro här tillökade, det sednare med ett halfrundt utsprång, tjenande till sakristia, och det förra med ett vid vestra gafveln grundmuradt vapenhus, hvarpå man sedan satt ett trätorn.

Fornlemningar förekomma på Stora Kärrs utmark, der ett tämligen väl bibehållet dyrhus står. Sju sidostenar bilda en aflång fyrkantig grotta af 7 alnars längd och 3 alnars bredd, som täckes af tvänne stora, ojemna hällar. En jordhög, som på norra sidan blifvit utgräfven, omgifver monumentet. Nära samma hemmans qvarnar, i en brant backe, synas lemningar efter ett annat dyrhus, eller måhända efter en grafkista från en något sednare period. Denna lemning består af 3 mot hvarandra lutande, 2 alnar långa och breda hällar, hvilka troligen uppburit den stenskifva, som nu ligger bredvid, nedsjunken i marken. Griften har ingång i vester. — En liknande fornlemning återfinnes på Forsens utmark, ej långt från färjestaden. — Grafhögar, dock hvarken talrika eller utmärkta, och icke heller åtföljda af någon tradition, ligga på egorna till gårdarna Smedberg, Humlehed, Lanehed och Lekstale samt på Bjellands ås. Några mindre stenar stå uppresta vid dessa sistnämda, och nyligen har från en af dessa högar bortförts en stor bred häll, som användes till spång öfver en bäck. — På ofvannämda Lekstale anträffades för flera år tillbaka i en myr på en bergshöjd en täckt grift, hopfogad af stenflisor. Dess innehåll blef dock icke närmare observeradt; men det är att förmoda, att detta grafrum, i likhet med de af samma konstruktion, som upptäckts vid Hunnebo å Sotenäs och vid Påland i Bullaren, tillhör de Nordens äldsta urinbyggare, som nyttjat stenvapen. — På Lökås, till venster om vägen, som går till Dragsmark, stå under en klippa 2 hällar, på 17 stegs afstånd från hvarandra. Den ena, som är 2 alnar lång och lika bred, omgifves af några mindre stenar. Denna fornlemning kallas *Axel Thordsons graf*, och sägnen bland allmogen förtäljer, att det var här denne uppgaf sin ridderliga anda under färden till sin brud i Dragsmark, sedan han blifvit sårad i striden på Fidje hedar i Lyse socken. — På nyssnämda Lökås finnes i ett berg en håla, som bär namnet *Karekyrka* och *Jockumsgiljan*, utan att likväl orsaken till denna benämning kan förklaras af den gängse sägnen, att röfvare här fordom haft sitt tillhåll. — Af heliga träd, som fordom funnits inom Bokenäs, vet man att omtala en bok på *Eskilsröd* och en urgammal fura på *Skorperöd*. Den sistomtalta troddes hafva stått före syndafloden, och ännu någon gång hör man här utsägas om något ovanligt åldrigt: att det är »så gammalt som *Bokenäs kyrka* och *Skorperöds furu*». — Adress: Uddevalla eller Lysekihl.

Boksjön. Sjö på Dal, på gränsen mellan Wedbo härad i nämda provins och Norge, $1/2$ mil lång och $1/8$ mil bred.

Bolby. Krono-säteri rusthåll med Hasselforss jernbruk, beläget i Örebro län, Grimstens härad och Skagershults socken, hvilken i sin helhet lyder under sätesgården, har en areal af 27,559 tunnland och 27 kappland och ligger 4 $1/4$ mil från Örebro. Bolby är troligen ett urgammalt herresäte, hvilket namnet äfven antyder; likväl förekommer det icke i de äldre urkunderna, och detta förhållande bevisar snarare gårdens ålder än det förnekar den, emedan egendomen troligtvis förblifvit inom slägterna längre tider och således icke blifvit afhänd eller söndrad genom köp och donationer. Detta är verkligen händelsen med många gods. Slägten Falkenberg är den första, som man med säkerhet känner hafva åtminstone från år 1603 innehaft denna egendom och skrifvit sig till »Bohlbyn». Denna slägt härstammar från Mark-Brandenburg, hvarest den redan på 1400-talet florerat; men på 1500-talet kom den till Liefland och derifrån år 1593 till

Sverige med Henrik Baltzarsson v. Falkenberg, som då var riddare af Liefländska Svärds-orden. Han blef sedan ståthållare på Kalmar slott och förvärfvade sig i Sverige många egendomar, bland andra Börstorp i Vestergötland och Trystorp i Nerike, och var gift med Elis. v. Fitinghof. Hvilka af hans efterkommande sedan innehaft Bolby, känner man ej med visshet. Öfversten Henrik Falkenberg, som skref sig till *Haga* (vid Enköping), *Bohlbyhn* och *Hesslefors,* egde denna gård i första hälften af 1700-talet; gift med grefvinnan Ulrika Bonde. Efter hans död 1754 ärfdes Bolby af hans son, riksrådet Melker Falkenberg, som blef upphöjd först till friherrlig och sedan till greflig värdighet; gift med friherrinnan Hedvig Eleonora Wachtmeister. Sedan tillföll Bolby hans exc. generalen grefve Gust. Wachtmeister och, efter dess död 1826, hans enkegrefvinna Henriette Elisabeth Wachtmeister, född Falkenberg, som sedan egde gården.

Bolby herregods har utmärkt vackert läge på en höjd invid sjön Teen, med vidsträckt utsigt öfver sjön till bruket och den kringliggande nejden. Mangården är väl bebyggd, och hufvudbyggningen, uppförd 1761 af riksrådet grefve Melker Falkenberg, är två våningar hög, smakfull och väl underhållen samt omgifven af vacker trädgård och park. — Godset består af Bolby $3\frac{1}{2}$ mantal krono-säteri rusthåll, med 27 större skattlagda, 22 medelmåttiga och 36 mindre torp; underlydande äro 3 mantal krono-skatte och $8\frac{1}{2}$ mantal frälse, qvarn med 2 par stenar, såg och tegelbruk. Hasselforss jernbruk, som tillhör Bolby och äfven är beläget i Skagershults socken, beskrifves under sitt namn.

Bolbynäs. Säteri uti Bosebo socken af Westbo härad och Jönköpings län, 1787 förmedladt från 3 till 1 mantal, vackert beläget mellan två sjöar. Gården skall fordom hafva varit kallad Bosebo efter en härstädes mägtig man, vid namn Bose. Sägnen berättar, att hr Bose hade en piga, vid namn Maja, som fattat tycke för christendomen, hvilken hon hört predikas i Sandviks kyrka, då för tiden den enda i trakten. Bose, som var nitisk hedning, förbjöd pigan alla ytterligare besök i kyrkan. Men flickan kunde icke förmås att afstå från kyrkobesöken, och hon hotades nu med att mista lifvet, så framt hon icke hellre ville försöka att ro öfver en på kyrkvägen liggande sjö på en säck, fylld med sten. Flickan vågade försöket, och hennes kraftiga tro förvandlade stenarna till fjäder, så att säcken flöt fram med sin börda. Detta järtecken förmådde Bose att sjelf bli christen och att derjemte bygga en kyrka, det nuvarande Bosebo. Godsets namn härleder sig sannolikt från ordet bol = stor. Det har stora, tämligen goda, men i hög grad stenbundna egor. Den äldsta kända egaren var en kornett Hjulhammar, sedermera lagman Wadst, kornett Strömhjelm, som sålde det till regimentsskrifvaren Rylander; 1846 innehades gården af prosten A. Hjelmqvist och auditör J. Rylander.

Bollebygd. Socken i Bollebygds härad af Wenersborgs län, har en areal af 36,427 tunnland, af hvilka 4,780 äro sjöar och kärr. Marken är bergaktig och stenig. Rådande jordmånen är sand, något myll- och klapperjord. Skog finnes öfver behofvet. Hufvudnäringen är åkerbruk. Socknen består af $41\frac{1}{3}$ mantal och hade 1810 1,538, 1840 2,328 och 1856 2,665 invånare. Församlingen har både fast och ambulatorisk folkskola; i den förra undervisades (1856) 86 gossar och 90 flickor, i den sednare 23 gossar och 25 flickor; 3 gossar hade enskild undervisning, och i hemmet undervisades 36 gossar och 38 flickor. Bägge skolornas lärare voro examinerade. — Bollebygd, jemte annexerna Björketorp och Töllesjö, utgör ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen, tillsammans $88\frac{5}{16}$ förmedlade mantal, tillhörande Marks och Bollebygds kontrakt af Göteborgs stift. Kyrkan, belägen $4\frac{1}{2}$ mil från Göteborg, $2\frac{3}{8}$ mil från Borås, ligger på en höjd vid landsvägen till Alingsås och är af okänd ålder. Här förvaras ett gammalt krucifix. — I en grifthög i denna socken skall en Baldur vara begrafven. — Adress: Borås.

Bollebygd. Härad i Elfsborgs läns 3:dje fögderi, har en areal af 88,475 tunnland, hvaraf 8,200 äro sjöar och kärr. Det består endast af Bollebygds socken, med annexerna Björketorp och Töllesjö, och utgjorde 1856 $88^5/_{16}$ förmedlade mantal med 5,701 invånare. Till Bollebygds och Marks kontrakt af Göteborgs stift höra socknarne: Sätila och Hysna; Seglora, Fritsla, Kinnarumma och Skephult; Örby och Kinna; Berghem och Hajom; Surteby, Foutskäl och Tostared; Istorp, Öxnevalla och Horred; Kongsäter, Gunnarsjö, Grimmared och Carl Gustaf; Thorestorp, Öxebäck och Ellekulla; Bollebygd, Björketorp och Töllesjö.

Bollerup. Socken i Christianstads län och Ingelstads härad, 2 mil v. s. v. från Cimbritshamn, $1^3/_4$ o. n. o. från Ystad, har en areal af 2,407 tunnland, af hvilka 10 äro sjöar och kärr. Folkmängden var 1840 514 och 1856 592 personer. Socknen hade sistnämda år fast folkskola med 1 examinerad lärare, som undervisade 29 gossar och 32 flickor, medan 9 gossar och 3 flickor undervisades enskildt. — Bollerup socken är annex till Ullstorp moderförsamling uti Ingelstads kontrakt af Lunds stift; pastoratet är alternativt regalt och patronelt; patronatsrättigheten tillhör egaren af Bollerups gård. I sockenkyrkan finnes en vacker graf, uppbyggd 1647 för Ranzowska slägten. — Adr.: Ystad.

Bollerup. Gods i Christianstads län, Ingelstad härad och Bollerups socken, $1^3/_4$ mil från Ystad, är ett bland Skånes förnämsta herregods, med vidsträckta egor och, ehuru icke så praktfullt bebygdt som flera bland de öfriga godsen, likväl försedt med både goda, rymliga och beqväma boningshus. Äldsta kända innehafvaren af Bollerup var en Dansk öfverstelöjtnant Falk Lykke, gift med en Ranzow. Denne lät år 1628 uppföra gårdens norra, nu till spannmålsmagasin nyttjade stenhusbyggnad af 4 våningars höjd, såsom en med hans namn och årtalet uthuggen sten ännu tillkännagifver. Sedan Skåne kommit under Svenska kronan, öfverlemnades Bollerup af Danska egaren Ide Skeel till en Svensk, Gustaf Horn. År 1757 såldes godset till en herr Milvius, gift med en Wachtmeister, och derefter till kommerserådet Sahlgren; genom giftermål med Sahlgrens dotter tillföll det kansliradet friherre Claës Alströmer och sedan hans exc. grefve Ruuth, hvarefter hofmarskalken baron Platen blef egare af detsamma. Han lät 1803 uppföra en rymlig charaktersbyggnad midt emot den gamla, dock i helt vanlig stil och af två våningars höjd. Baron Platen anlade likaledes det hufvudsakligaste af trädgården och parkerna. Godset har fordom varit befäst med bastionerade vallar och vattenrika grafvar; af de förra synas ännu lemningar; i de sednare fångas karp och rudor, likasom uti en insjö och åtskilliga dammar. Med godset följer, alternativt med Kongl. Maj:t, rättigheten att tillsätta kyrkoherde i Ullstorps och Bollerups församlingar.

Bollnäs, eller **Boldnäs.** Socken i Helsinglands Södra fögderi af Gefleborgs län, har en areal af 171,165 tunnland, af hvilka omkring 25,000 äro kärr och sjöar. Marken är mycket ojemn; dels sammanhängande åsar, dels bergshöjder, äfven enstaka berg, genomstryka socknen nästan öfverallt; likväl finnes slättmark på flera ställen vid stränderna af Ljusne- och Woxna-elfverna, der byarne till större delen äro belägna. Rådande jordmånen är myllblandad lera och sand samt skogjord i nyodlingarna. Åkerbruket är här lönande; sädesåkrar äro mer vanliga än på flera andra ställen i Helsingland. De omkring kyrkan belägna byarne hafva knapp tillgång på skog; den öfriga delen af socknen är försedd med rikare tillgång. Hufvudnäringarne äro åkerbruk, boskapsskötsel, skogsbruk och linodling. Socknen utgör $144^1/_3$ mantal och hade år 1810 4,223, 1840 5,475 och 1856 6,492 invånare. Bollnäs har både fast och ambulatorisk skola med 2 examinerade och 5 oexaminerade lärare. År 1856 besöktes skolorna, den fasta af 62 gossar och 49 flickor, den ambulatoriska af 174 gossar och 192 flickor; 11 gossar undervisades i allmänt läroverk, 102 gossar och 156 flickor i hemmet. —

Bollnäs utgör ensamt ett regalt pastorat af 1:sta klassen i Helsinglands Vestra Nedra kontrakt af Uppsala stift. Kyrkan är belägen 4½ mil från Söderhamn och 22 mil från Uppsala. — Adress: Bollnäs i socknen befintliga postkontor.

Bollnäs. Frälse-säteri, 1 mantal, i Malexanders socken och Ydre härad af Linköpings län, har tillhört fru Ester Krummedyk, J. Andersson Armsköld, Sven Lindeskyld och sedan hans son, kapitenen P. Svensson Lindeskyld. År 1760 egde kapitenen J. C. Stråle egendomen och 1829 landtmätaren J. C. Lagergren, 1852 fru Lagergren.

Bollstra. Gård i Edshult socken af Södra Wedbo härad och Jönköpings län, är bebyggd för ståndspersoner och har vackert läge samt goda, men inskränkta egor (0,6 mantal frälse). Gården har länge varit innehafd af slägten Löwenadler och egdes 1857 af häradshöfdingen i Norra och Södra Wedbo, lagmannen L. Löwenadler. Till gården hör en qvarn med 2 par stenar.

Bolltorp. Gods i Skönberga socken och Hammarkinds härad af Linköpings län, är en förmånlig egendom så väl för jordbruket som för flerahanda vattenverk, som der drifvas. Bolltorp består af 1 mantal krono-säteri, sammanbygdt med Torsvalla, som är 1 mantal berustadt säteri, under hvilka brukas Hestad, 1 mant. frälse, Blankekärr, 1 mant. skatte, och Bro, 1 mant. frälse m. fl. Här har länge funnits ett pappersbruk af samma namn som gården, ett af de äldsta i riket, först privilegieradt den 14 April 1716. Det lades genom vådeld i aska 1758, men iståndsattes åter och hade 1828 2:ne kypar, 1 vals och 1 press, hvarvid årligen tillverkades 2- à 3,000 ris diverse sorter papper. Nu nedlagdt. Dessutom finnas ett större tegelbruk, ett sågverk och en mjölqvarn med 2 par stenar vid gården. Schoutbynachten Johan Bogman och hans arfvingar hafva egt Bolltorp, med de öfriga hemmanen, hvilka 1760 innehades af assessoren Elias Magnus Ingman. Gården egdes 1853 af frih. F. A. Funck på Tomtaholm.

Bolmaryd. Frälse-säteri i Annerstads socken och Sunnerbo härad af Wexiö län, har utmärkt vacker belägenhet vid Bolm-åns utfall från sjön Kjösen. Godset består af 2½ mantal säteri, med ½ mantal rå och rör Björkeberg, hvarunder lyda 9 mant. af frälse och skattefrälse natur samt qvarn med 2 par stenar. Säteriet har från äldre tider varit ett af de s. k. Sparre-godsen och då ibland de större egendomarna i länet samt haft 40 till 50 underlydande hemman. Man vet ej med säkerhet, hvem som grundlagt detta säteri; men troligen är det någon af Sparre-slägten. Den första kände egaren af denna slägt är riksrådet Johan Eriksson Sparre till Bolmaryd 1627—32, och efter honom hans enka, Ebba Oxenstjerna, som lade Hallarp, Öijarp m. fl. dertill. Vidare sonen, assessoren friherre Johan Sparre omkring år 1680. Hans son, friherre Axel Sparre, ärfde sedan godset, men dog i Venetiansk tjenst år 1689, då hans moder, hofmästarinnan Märtha Berends, kom till Bolmaryd gods och egde det år 1699. Vice-amiralen friherre Erik Sjöblad och dess fru Beata Sparre egde godset 1705, och deras arfvingar försålde det 1742, med underliggande gods, till Gabriel Falkenberg, som åter sålde det 1745 till ryttmästaren Casper Ehrenborg till Hofdala, hvilken var egare deraf 1770. Derefter såldes godset 1804 till ledamoten af Högsta Domstolen J. Stockenberg, som 1828 testamenterade det till vice-häradshöfdingen J. A. Stockenberg. Bönder köpte sedermera 1837 Bolmaryds gods. — Mangårdsbyggningen är vacker, äfvensom trädgården.

Bolmaryd. Ett och ett halft mantal skatte och 1⅞ mantal frälse i Nöttja socken af Sunnerbo härad och Kronobergs län, ligger vid Bolm-åns inlopp i Ejen. Skattehemmanets ränta var år 1637 anslagen åt ryttmästaren Johan Nieroth; frälsehemmanet hörde ännu 1805 till Bolmaryd i Annerstad socken.

Bolmen. Smålands största insjö, belägen till större hälften inom Jönköpings, till den mindre inom Kronobergs

län, håller 3 mil i längd, 1,6 i bredd och 2,9 qvadratmil i areal. Sjön har tillopp från Unnen och flera andra sjöar och vattendrag; han afbördar sig i sjön Kjösen, hvars vattendrag, Bolm-ån, genom sjön Ejen förenar sig med Lagan och genom denna elf ledes ut i Kattegat. I sjön, hvars höjd öfver hafvet är 400 fot, ligger den märkvärdiga ön Bolmsö.

Bolmsnäs, nu kalladt **Lilljenäs,** fordom äfven *Ryd* och *Hammar.* Frälsesäteri om 2 mantal i Thorskinge socken och Westbo härad af Jönköpings län, beläget vid Bolmens norra strand. Det är ett gammalt herresäte, som fordom tillhört slägten Stjerna. Göran Månsson till Bolmsnäs var 1615 häradshöfding i Östbo härad. Assessor M. F. Segercrona egde gården 1757. Assessor Lilljebergs enka innehade den sedan, och efter hennes död tillföll gården i arf hennes son, lagmannen Anders Daniel Lilljeberg, som sökte tillstånd att få kalla densamma Lilljenäs. Efter hans död köpte dennes broder, presidenten grefve Lillienberg, gården, som han innehade till sin död, då den ärfdes af hans dotter, grefvinnan Le Febure. Efter henne innehades säteriet af öfverste Lode, gift med hennes yngre syster. År 1845 egde hofmarskalken Liljenstolpes enka Lilljenäs.

Bolmstad. Frälse-säteri i Angelstads socken och Sunnerbo härad af Wexiö län, har vacker belägenhet på Bolmens strand midt emot Rået eller Rå-ön, en större ö i denna sjö. Gården är ett gammalt herresäte. Den första kända egaren var riksrådet Broder Butz på 1400-talet, som skref sig till Bolmstad. Sedan finner man icke, hvilka egt godset, förrän Måns Kyle, som 1637 innehade det såsom sätesgård. Sedermera kom Bolmstad i häradshöfding Daniel Lilljenbergs ego (gift med Christina M. Stjernklo), som 1751 fick rättighet att af N:ris 1244 och 1431 bilda en Stjernklo-Lillienbergsk ätt med fideikommiss, likväl egande blott en röst på riddarhuset. Ätten blef friherrlig 1766. Bolmstad tillhörde sedan presidenten J. G. Lillienberg, som blef grefve 1778, derefter hans mågar, presidenten frih. Olof Elias Lagerheim och bergsrådet Jean Le Febure. År 1828 innehade enkefru Margaretha Charl. Le Febure, född Lillienberg, ena hälften af godset, och arfvingarna efter presidentskan Lagerheim, född Lillienberg, den andra hälften. Det egdes 1845 af häradshöfdingen J. Tornérhjelm. Bolmstads gods uppgifves 1839 bestå af 2 mantal säteri samt inom Angelstad socken 3¾ rå och rör, 3¼ frälse, 1 skatte-frälse och ¼ mantal krono-skatte; inom Odensjö socken 1½ mantal krono-skatte och i Berga socken 1¾ mantal frälse; tillhopa 12½ mantal, jemte såg och mjölqvarn, allt i Småland. År 1845 hade Bolmstad 1 mant. säteri 4 andra hemman inom rå och rör. Mangården består af karaktershus och 2:ne flygelbyggnader af trä.

Bolmsö. Socken i Vestra härad af Jönköpings län, har en areal af 29,044 tunnland, af hvilka 14,000 äro sjöar och kärr. Den ligger dels på ön, som innefattar omkring 9,580 tunnl., dels på fasta landet vester om Bolmen. Öns längd är 1½ mil, bredden ¼. På sjelfva ön finnas blott tvänne sjöar, Helgasjön och Sjunken; inga vattendrag finnas, utom de, som komma från sjöarna. Marken är till en del bergaktig, till en del jemn, dock stenbunden. Jordmånen är i allmänhet blandad sand och grus. På barrskog är total brist. Hufvudnäringarne äro åkerbruk och boskapsskötsel samt något fiske. Socknen i sin helhet innehåller 29 mant., deraf vester om sjön 12⅜ oförmedl. Folkmängden var 1810 711, 1840 825 och 1856 i Bolmsö och Tannåker 1,326 personer. Socknen har ambulatorisk folkskola med 1 examinerad lärare. År 1856 besökte 100 gossar och 83 flickor skolan; dessutom undervisades 12 gossar och 5 flickor hemma; tillsammans 112 gossar och 88 flickor; således inalles 200 skolbarn. — Bolmsö, modersocken, jemte annexerna Dannäs och Tannåker, utgöra tillsammans ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen, tillhörande Westbo kontrakt af Wexiö stift. — Kyrkan, belägen 9¾ mil från Wexiö och 10½ mil från Jönköping,

är byggd af sten, 41 aln. och 16 bred; nu förfallen och alldeles för liten. Här voro slägterna Stjernas, Kyhles och Gyllensvärds banér uppsatta år 1757. Klockorna sitta i stapel; stora klockan har ett djupt hugg, likasom af en stor yxa. Det säges vara gjordt af Danska krigsknektar, som ville sönderslå och bortföra henne. — Bolmsö är en af de märkvärdigaste öar i riket så väl för sina historiska minnen, som för den mängd fornlemningar, hvilka här förekomma och omnämnas här nedan. — Adress: Wernamo.

Bolmsö, fordom *Bolmsey*, äfven *Eygrimur Bolmur*, är, som förut är nämdt, en af de märkvärdigaste öar i vårt land. Att här upprepa allt, som i större eller mindre grad kan vara intressant, vore ett onödigt företag, helst de, som företrädesvis lagt sig på antiqviteternas studium, nog veta hvart de skola vända sig, för att vinna de upplysningar om Bolmsö, de önska erhålla. De fornforskare, som hufvudsakligen beskrifvit denna ös fornlemningar, äro: Sjöborg och Wieselgren samt Liljegren och Brunius. En långvarig tvist har varit förd mellan fornforskarne om stället, hvarest den i sagorna omnämda ön *Bolmsey* eller *Bolmur* legat, och denna tvist är icke ännu afgjord. Wieselgren har dock nu afgifvit sitt utlåtande i saken, som grundar sig på goda skäl och nära nog full bevisning, att denna vidt beryktade ö är densamma som den i sjön Bolmen i Småland belägna Bolmsö. Många minnen af fordna hjeltars bragder lefva således på denna ö, och en mängd urgamla fornlemningar intyga, att här bott en hjelteslägt, hvilken, enligt den snillrike fornforskarens öfvertygelse, var konungarnes i Finveden slägt, med konungasätet på Bolmsö. Till tviflares ytterligare begrundande och skärskådande af herr Wieselgrens utlåtande i detta ämne, taga vi oss friheten att här återgifva en del af hvad han i sammandrag efter »Hervara-Sagan» berättar om denna Bolmsöns hjelteslägt.

»Isländska sagan känner Bolmur och en kunga-ätt, som herrskar deröfver», börjar den grundlige häfdatecknaren, och fortsätter: Hervara-sagan, som är för Virdarike hvad Yngliga-sagan är för Svearike, åberopar fornböcker för sin framställning. Tidigt antog man, att Bolmsey var Bolmsö i Finveden. En nyare kritik uppstod, som utom Skandinaviens gränser ville förlägga alla våra fornminnen, tvärtemot hvad Rudbeck förut gjort, hvilken inom våra gränser ville samla hela verldens fornhistoria. Denna nyare kritik har icke heller skonat Bolmur, hvars namn till och med blifvit förvrängdt till Holmur.

Hervara-sagan anför, huru Turkar och Asiens folk kommo östan ifrån och togo boningar i Norden. Deras höfding var Odin. Af hans söner nämnes blott Sigurlami, som af Odin fick Gardariket, gift med Heidi, kung Gylfes dotter. Deras son är Svafurlami, som efter fadern blef höfding i Gardariket. Han skaffade sig svärdet *Tirfing*, smidt af tvänne dvärgar, om hvilket den ena sade, då det framlemnades: *Varde detta ditt svärd mans bane hvar gång det draget varder, och med det skola begås tre de största nidingsverk. Det varde äfven din bane!* Han var gift med Fridur, en jotadotter. Deras dotter var Eivor, den vänaste och visaste bland qvinnor. Men på Bolmsö, der den genom enviget med Starkather bekanta Hergrim Halftrolls och hans makas Alfhilds son Grimur satt sig ned, och som sedan kallades *Eygrimur Bolmur*, bodde Grimurs son, kämpen Andgrimur Orädde, en väldig viking. Denne härjade i Svafurlams rike, nedlade honom med Tirfing och tog Eivor, med hvilken han höll bröllopp i sitt hem på Bolmsön. De egde 12 söner: Angantyr, Hervardur, Hjorvardur, Semingr, Rami, Brani, Barri, Reiner, Tiundur, Bui och tvänne Haddingar, hvardera mäktande en mans verk, men Angantyr två mäns; varande ock hufvudet högre än de andra. Angantyr bar Tirfing. Semings svärd var Misteltein, Hjorvardurs hette Hrotta. Om deras berserksgångar och öfriga värf gingo många sagor.

Timade så en julafton på Bolmsö, att löften skulle göras. Då lofvade Hjorvardur att han skulle ega Ingebiorg, dotter af Ingve Uppsala-kung.

Följande år besöktes Uppsala. Då uppstod täflan mellan Hjorvardur och Hjalmar, som stämdes till envig på Samsö. Detta ger anledning förmoda, det Bolmurs-kämparne der hade sin ättegraf och att Samsö varit en allmän begrafningsplats för de ätter, hvilka förlorade »vid den stora öfversvämningen» eller Kimbriska floden (omkring 200 före Christus) sitt land. Angantyr gifte sig med Svafva, dotter af Bjartmar Jarl på Aldeioborg. Envigeskampen gick sedan för sig på Samsö. Hjalmar stridde med Angantyr, Orvar Oddur med de öfriga 11 bröderna. Orvar nedlade dem alla; Hjalmar och Angantyr stupade bägge, och alla bröderna nedsattes i högar på ön med sina vapen; men Hjalmars ättegraf var ej der. Hans lik fördes af Orvar till Uppsala. Sången mellan den döende Hjalmar och Orvar lefver ännu på allas läppas. Ingeborg öfverlefde ej sin sorg, utan som Ogn gaf hon sig sjelf döden.

Svafva födde Angantyr en dotter, Hervor, en sköldmö. Hon uppväxte hos sin morfader. Trälarne kallade henne träldotter; hon frågade morfadern om sitt fäderne, och han upplyste, att hon var af äkta säng och hög börd. Sköldmön klädde sig som karl, Hervardur kallad, fick befälet öfver en vikingahop och anlände till Samsö. Utan fruktan ilar hon till grafhögarna på ön, der hon ser högspetsarna brinna. Hon gick mellan de största eldarna och hann slutligen till berserkskämparnes grafvar. Hon uppstämde en sång till hamnarna, som sofvo under trädens rötter, för att uppväcka Angantyr och med böner förmå honom att gifva henne Tirfing ur grafven, slutligen med besvärjelser. Då öppnas högarna, lågor slå upp, och en röst höres: »Hervor, dotter! Hvi kallar du så? Med trollstafven mörka Hvi rasar du så?» m. m. Hon fick ett nekande svar; Tirfing fanns ej i högen; men när hon ändock fortfor med besvärjelser, förklarar Angantyr, att, om Tirfing komme ur grafven, skulle den spilla hela hennes ätt. Hon fortfor dock med besvärjelserna, stående med hjelm och brynja, försäkrande sig vara färdig att taga svärdet också ur den mest flammande eld, som lekte kring de aflidnes hamnar. Nu var svärdet i hennes hand, och hon qvad: »Hvilen då alle, Bort vill jag skynda. Lugnt hvilen i högen. Hädan jag ilar.»

Slutligen yttrar sig Wieselgren: »Här möta vi en verldsåsigt, som ej är Odins-religionens. Ty Odin samlade sina kämpar i en stor sal, der man åt fläsk och drack mjöd: således en uppståndelselära, som utgjorde en nyhet i Odinska reformationen. Men i Hervaras religion hvila hjeltarne obrända i sina grafkamrar, hvarföre man på Samsö under en half månad byggde de döda kostbara grafkamrar, der en hvar hedning låg med ära i sitt hus. Att denna hedninga-åsigt hunnit in i södra och vestra Sverige, se vi ännu i de *Kelter*, som vi ge den fornvetenskapliga benämningen, sedan en så stor förbistring inkommit så väl i benämningarna (halfkorsgrafvar, gång-grafvar, jotakummel etc.) som i förklaringarna. Vid Axevalla har vårt sekel sett de döda ligga i sina grafrum med tecken, att de suttit i sina stolar.»

Sådan är Bolmsö-kungarnas saga, om hvilken vi få vidare tala i art. *Finved.* Oaktadt der förekomma många dikter, ligger deri en historisk sanning, och det är denna, som torde kunna styrkas af de mångfaldiga fornlemningar, som finnas på denna märkvärdiga ö. Hit hör främst säteriet Bolstad, der sannolikt konungar haft sitt säte, och strax norr om hvilket man finner ett Hof, gudahuset, nu likaledes ett säteri. Vid Bolstad finnas lemningar efter en byggnad af 60 alnar i fyrkant, med källrar och brunnar, allt omgifvet af en graf. Ett stycke i norr derifrån är en tings- eller fredsbana, oval, med 13 ännu qvarstående stenar. Äfven på Håringe, ett tredje säteri på ön, förekomma ännu lemningar efter byggnader på den s. k. Gårdstads kulle. Strax nedanför gården, nära sjöstranden, ligger en stenhäll, kallad Kung Rings grafsten. Denna kung Ring, som i ortens traditioner kallas Håkan Ring och efter hvilken Håringe anses hafva sitt namn, var möjligtvis Andgrims och hans sondotter Hervors efterträdare på Finvedens thron. Omkring $1/8$ mil i söder från Håringe, nära hemmanet Skede på

öns östra strand, förekommer ett af de vackraste fornminnen i hela Finveden, en regelbundet uppkastad jordvall af 20—25 fots höjd och ofvantill försedd med en jemnbred plan af vid pass 6 alnars bredd. På denna planerade jordvall, måhända en forntida tornerplats, befinnes vid sjön en hög af 80 steg i omkrets, kallad *Kungshögen*. Vid pass 20 steg derifrån stå 4 bautastenar, och ett litet stycke från dessa ligga 3 små grift- eller offerhögar. Flera stenar finnas derjemte resta på den omnämda planen, och i vester derom ligger en större samling grifthögar, till ett antal af 120. Den stora högen skall vara Kung Rings Hög. — Nära till torpet Smederyd, på en liten höjd mellan Bolmen och Helga-(Helig-)sjön står en 5 alnar hög sten i lutande ställning, sannolikt af det slags stenar, mot hvilka man brukade krossa offren. Nära intill denna sten ligger en treudd och derintill offerkullar, hvilket de förmodas vara på den grund, att de i grafkullar vanliga lemningarne icke finnas i dessa. Grifthögar förekomma dessutom till ett antal af 60 på en sandås i Bolmsö bys gärde, flera spridda sådana träffas vid säteriet Hof; vid Husaby ligga icke mindre än 90 grifthögar, o. s. v. — På Bolmsö finnes ett hemman, kalladt Mycklagård, sannolikt efter det stora Mycklagård (Konstantinopel) uppkalladt efter någon viking, som tjenat Kyrialax. — Bland nyare folksägner berättas följande: två pigor hade vid en fiendtlig öfverraskning uti en liten båt flytt öfver till en annan ö, Löfö; men båten drefs af stormen utåt sjön, och flickorna måste stadna qvar på ön. De uppehöllo der till en början lifvet med hasselnötter; men slutligen svälte de till döds. Ännu ser man om nätterna till stora högtider de ihjälsvultna flickorna gå med lykta och söka nötter; men sådana finnas icke mer på Löfö. Det är sannolikt vanliga luftsken, som gifvit anledning till sagan om lyktorna. En annan folksaga, med dertill hörande visa, handlar om Ebbe Skammelson från Skottland, som förlofvade sig med jungfru Malfred på Tiraholm eller Tira i Bolmsö, om hvilken berättas i art. *Angelstad*. — Bolmsö kyrka har, likasom många andra, varit i fara att bli kullslagen af en jätte med ett stenkast. Den stenhäll, som jätten i denna afsigt kastade mot kyrkan, ligger på Urshults skog och är 5¾ alnar hög och 3½ alnar bred; men den stadnade ¾ mil ifrån målet.

Bolshög. Socken i Christianstads län och Järestads härad, ¾ mil sydvest från Cimbritshamn, har en areal af 2,407 tunnland, af hvilka 80 äro sjöar och kärr. Marken är ojemn och bergig. Socknen innefattar 9⅞ mant. och beboddes 1810 af 294, 1840 af 368 och 1856 af 490 invånare. Socknen hade sistnämda år fast folkskola med 1 examinerad lärare, som undervisade 38 gossar och 27 flickor, medan 8 gossar och 6 flickor undervisades enskildt. — Bolshög socken är annex till Wallby patronela pastorat af 2:dra klassen i Albo och Järestads kontrakt af Lunds stift. Egaren af Glimminge har patronatsrätten. — Adress: Cimbritshamn.

Bolstad, eller **Bolmstad.** Frälse-säteri i Bolmsö socken och Westbo härad af Jönköpings län, är ett urgammalt konunga- och sedan herresäte och kallas af Wieselgren »hufvudorten i ö-socknen». Gården, som kallas Stora Bolstad, består af 2 mantal säteri, med Bursberg och Börka ½ mantal, hvilken sednare gård fått namn af Lilla Bolstad. Hof i samma socken var derunder en tid ladugård. Prosten i Sunnersta, Eskil, gaf 1293 alla sina gårdar på Bolmsö till Linköpings domkyrka, då riddarne Johan Fors och Olof Sarps bevittnade gåfvobrefvet. Sedan blefvo slägterna Stjerna och Kyhle godsegande på Bolmsö och utan tvifvel äfven af Bolstad; derefter slägten Gyllensvärd. Per Jonsson, öfverstlöjtnant vid Smålands regimente, gift med Elisabeth Hand till Gafle, hvars moder var Virginia, konung Erik XIV:s naturliga dotter med Agda Persdotter, hade 1632 af kon. Gustaf II Adolf fått ett *Gyllen-svärd* och introducerades med detta namn under № 240. Hans son, ryttmästaren Johan Gyllensvärd till Bolstad, Gafle m. m., gift med Märtha Stjerna och död 1688, har

troligen ärft Bolstad. Derefter var löjtnanten Harald Gyllensvärd 1757 egare af gården. Lilla Bolstad har sålts af en Gyllensvärd till landtmätaren C. Saxelin. Stora Bolstad gick sedan från slägten Gyllensvärd till majoren Elias von Porath. År 1829 egde fru Brita Gyllenpalm halfva gården och den andra hälften innehades af bönder. År 1845 egde bönder alltsammans, sedan fänrik Gyllenpalms arfvingar sålt sin andel. — Bolstad har på sina egor flera märkliga fornlemningar, hvilka äro omtalade vid beskrifningen om Bolmsö.

Bolstad. Socken i Sundals härad på Dal, Elfsborgs län, invid Wenern, har en areal af 12,127 tunnland, hvaraf 50 äro sjöar och kärr. Största längden i norr och söder är $1^1/_4$, största bredden i öster och vester 1 mil. Dalbergs-ån och Lill-ån rinna genom socknen. De flesta hemmanen sakna skog till husbehof. Bolstad består af 42 mantal och hade 1805 1,297, 1840 1,925 och 1856 2,196 invånare. Sistnämda år hade socknen ambulatorisk skola med 1 examinerad lärare, som undervisade 64 gossar och 50 flickor, medan 6 gossar bivistade allmänt läroverk och 58 gossar samt 97 flickor undervisades i hemmet. — Socknen kallades 1380 *Byrstadha,* 1451 *Burstadha* och 1476 *Byrdhstad.* Den utgör nu, tillika med annexerna Grinstad, Genstad och Erikstad, ett regalt pastorat af 1:sta klassen i Södra Dals kontrakt af Carlstads stift; hela pastoratet hade 1856 icke mindre än 7,830 invånare. Kyrkan är korskyrka med ett oformligt, tjockt, fyrkantigt torn vid vestra gafveln och sakristia vid den östra, allt af sten, urgammalt, men flera gånger tillbygdt. Hon ligger $2^3/_4$ mil från Wenersborg, $6^1/_4$ mil från Åmål. Till socknens fattigkassa har hofrättsrådet Christopher Risell, död 1817, skänkt ett stående kapital af 50 rdr bko. — Inom socknen finnas tvänne fideikommisser, *Qvantensburg* och *Ekarebol.* — Under gräfning i jorden vid Tillhagen i Bolstads socken, träffades 1819 9 armringar af enkla trinda silfvertenar, ett stycke af en tjock, flätad halsring, åtskilliga bitar af smycken m. m. jemte 343 hela silfvermynt, deribland 86 Anglosachsiska, 285 Tyska och 2 Kufiska af Ismael ben Ahmed och Nasr ben Ahmed, år 299 och 308 efter Hedschra. Hela fyndet vägde 91 lod, hembjöds till kronan och inlöstes till större delen. De Anglosachsiska mynten skola vara de enda, som veterligen blifvit funna på Sveriges vestra kust, hvaremot sådana ofta förekommit på östra kusten.

Bolstreborg. I Westmanland, Bro socken, på en klipphöjd omkring $1\frac{1}{2}$ fjerdingsväg från Bolstre by. Den temligen obetydliga bergshöjden omgifves af murar egentligen blott på norra och östra sidorna, dock så, »att den östra muren, genom hvilkens södra del, der den bildar en tvär krok, ingången löper, i nordost utgår från bergets fot och i söder åter möter den samt sålunda omfattar en jemnare vidd af höjdens långsträcktare sluttning på denna sidan». Muren, som vid ingången tyckes vara fullkomligt bibehållen, har omkring $2\frac{1}{2}$ alnars lodrät höjd och nästan enahanda bredd. Den består af större, oftast på flatsidorna lagda stenar, med derimellan inkilade smärre skärfvor. Bygdens sagor hafva mycket att förtälja om fordna strider med *Bolstre-kungen* och huru han tuktade Korslöte- och Skoffsta-kungarna i sitt grannskap. — Se vidare Runa, 1842, Häft. II, sid. 6 ff.

Bolum. Socken i Walla härad af Skaraborgs län, på Billingens vestra sluttning, vid Hornborga-sjön, har en areal af 5,161 tunnl., af hvilka 1,430 äro sjöar och kärr. Socknen, som är belägen $1^3/_4$ mil sydost från Skara, består af $32^7/_8$ mantal och hade 1810 401 invånare, hvilkas antal 1840 steg till 568. — Bolums kyrka, gammal och 1740 tillbyggd, sammanbyggdes år 1822 med Broddetorps, till hvilken socken i Winköls kontrakt af Skara stift Bolum är annex. Hela pastoratet, bestående af Broddetorp, Hornborga, Sätuna och Bolums socknar, hade 1856 1,484 invånare. — Adress: Sköfde.

Bolum. Gästgifvaregård i Bolums socken och Walla härad af Skaraborgs län; skjutsar till:

Flata	$2\frac{1}{2}$	mil.
Gökhem	2	»
Hedene	$2\frac{1}{8}$	»
Klostret	$\frac{3}{4}$	»
Kyrketorp	$1\frac{1}{8}$	»
Ranstad	$1\frac{1}{2}$	»
Skara stad	$1\frac{3}{4}$	»
Skärf	$1\frac{1}{4}$	»
Sköfde	2	»
Thorbjörnstorp	$1\frac{1}{4}$	»

Bona. Frälse-säteri på Munsö i Mälaren, Färentuna härad och Stockholms län. Gården har fordom hetat *Munsö* eller *Munzö* och enligt sägnen varit boställe för den öfverprest, som förestått afguda-offren i Birka. Sedermera tillföll gården ärkebiskoparne i Uppsala från 1200-talet och blef då kallad *Bona,* som många egendomar heta i Uppland, hvilka varit under biskopsbordet. Ett stenhus, eller rättare slott, uppfördes, och ärkebiskoparne hafva vistats der mycket, hvilket synes af alla de bref, som der blifvit utfärdade. Redan år 1183 nämnes påfvens skyddsbref för ärkebiskops-stolens gods på Munsö, utan tvifvel Bona; år 1350 utfärdades ett bref om tionden, dateradt Munzö; år 1359 utfärdade ärkebiskop Lars ett aflatsbref på Munsö; år 1287 var ärkebiskop Magnus närvarande, då Sven Svensson gjorde sitt testamente; år 1313 uppgjordes ett salubref mellan ärkebiskop Nils och Simund Keldorsson; år 1317 upprättades ett jordabyte mellan konung Birger och ärkebiskop Nils Nilsson, att hans fogdar på Munsö skulle hafva rättighet att hugga vedbrand på ön Malmö; år 1318 är ett bref utfärdadt på Munsö mellan ofvannämnde ärkebiskop och biskopen i Westerås o. s. v.

Sedan Bona vid reformationen blifvit förvandladt till kronogods, känner man föga af dess öden. Troligt är dock, att detta gods, liksom så många andra fordna kyrkogods, varit bortgifvet som förläning åt några af rikets högre embetsmän. Hvad man vet om de sednare egarne dertill är följande: Kongl. räntmästaren Peder Bergenfeldt innehade i första hälften af 1600-talet gården, der han ock dog 1650 och ligger begrafven i Munsö kyrka. Sedermera, från 1661, har grefve Dohna varit innehafvare af denna egendom. Derefter egde landshöfdingen öfver Stockholms län, sedermera Kgl. rådet grefve Jakob Gyllenborg gården och skref sig till densamma. Han dog 1701. Att egendomen då tillföll hans arfvingar är troligt; men kort derefter kom Bona till friherrliga slägten Giertta, hvars afkomlingar ännu innehafva den som fideikommiss. Detta stiftades af en af Carl XII:s hjeltar, gen.-major. frih. Giertta, som vid Pultava frälste konungens lif genom att han lemnade honom sin häst. Giertta blef krigsfånge och var länge i Ryssland, men återkom och blef president i Krigs-kollegium. Han dog 1740, utan söner, då friherrliga ätten utgick, hvarföre Bona tillföll brodern, generalmajoren Christian Giertta, som var gift med Catharina Cedermark och dog 1746. Nuvarande egaren är possessionaten Johan Adam Giertta, gift med Gustava Wilhelmina Groll.

Egendomen består af Bona och underlydande inom socknen $7\frac{1}{2}$ mantal. Mangården är i förfall. Efter gamla borgen finnas lemningar ett stycke från gården; dessa äro väl bevarade, emedan man byggt ladugårdshusen öfver dem. De skola vara betydliga; men som de nu fått tak öfver sig, kan ingen få kännedom om deras storlek. På det under Bona lydande säteriet Skälby finnas lemningar efter grundvalen till en större byggnad, sannolikt från sednare tid.

Det finnes inga fornlemningar vid gården utom ofvannämda ruin; men en familjhändelse, hvaraf en akt tilldragit sig på Bona, är märklig. I slutet af 1600-talet bodde på Häckeberga i Skåne fru Metta Sofia Krabbe, gift med Dansken Joh. Monrad. Hennes son, Finsk kapten, var gift med en fröken Giertta (ätten skref sig då Hjerta i Finnland), med hvilken han hade 2 söner och 2 döttrar, en af dem känd för häftigt sinne och ostyrda begärelser. Slutligen fattade hon en oloflig kärlek för sin moders betjent, hvilken hennes anhöriga, till förekommande af det mellan de älskande uppgjorda äktenskapet, förhjelpte till en god klockarsyssla. Detta oaktadt fortsattes dock den gamla kär-

leken, som med hemliga möten underhölls och ändtligen gick så långt, att fröken beslöt öfvergifva hus och hem samt med sin älskare begifva sig till Danmark. Hans resa blef ock verkställd, fastän fröken af modern bindrades att medfölja. Mer än ett år förlopp derefter, utan att man förmådde öfvertala henne från den fattade föresatsen att vilja gifta sig med betjenten. Då nu modern 1686 sålde sin egendom i Skåne, för att flytta till Finland, och fröken således såg sig beröfvad lägligheten att stundom få emottaga sin älskares besök, blef hon alldeles förtviflad samt yttrade de grymmaste hotelser att på våldsamt sätt beröfva sig lifvet, om det förmentes henne att fullborda sitt så länge tilltänkta giftermål. Den stackars modern nödgades sålunda att dertill samtycka och var dessutom nog flat att utbetala dotterns arfslott. Resan verkställdes sålunda, att betjenten öfverkom i hemlighet från Danmark och var till mötes på ett utsatt ställe, der fröken, förklädd i bondkläder, tog farväl af sin moder. På en bondvagn färdades paret till Sundet, hvarest de satte sig öfver till Danska landet, der de utan dröjsmål läto sammanviga sig. Händelsen blef imellertid snart bekant, ehuru modern, som lemnade orten samma dag som dottern, sökte på ett nog löjligt sätt fördölja dem. Under resan till Finland besökte hon sina slägtingar på Bona, der hon tillbragte en tid, under hvilken hon, bland andra dårskaper, derifrån affärdade till alla Skånska anhöriga och vänner notifikation, att hennes kära dotter aflidit på Bona efter en kort sjukdom. Denna tillställning blef naturligtvis genast upptäckt. Modern flyttade till Finland, och dottern och hennes man tillbragte ett eländigt lif i Köpenhamn. Deras slutliga öden äro okända.

Bona, eller **Båna.** Bruksegendom i Linköpings län, Aska härad och Nykyrke socken, $^3/_4$ mil från kyrkan vid en å mellan Bocksjön och Fränsjön, anlades 1783 af direktören vid Ostindiska Kompagniet J. Abr. Grill Abrahamsson på Bona frälsehemmans egor. Bergs-kollegium utfärdade 1782 privilegium för hammaren och meddelade egaren rättighet att hemta tackjern både från egen hytta i Lerbäcks Bergslag samt från de i orten befintliga hyttorna. Bruket hade 1828 2 härdar och 300 sk℔ ämnes-smide; för 1856 uppgifvas 2 ofria härdar med 300 sk℔ privilegieradt smide mot 3 sk℔ hammarskatt samt 15 sk℔ frälsesmide; gården tillhör ännu familjen Grill. Bona hemman tillhörde 1687 Christer Bondes enka, Elsa Cruus, och 1726 deras arfvingar. Till egendomen höra 2 mantal skatte och $2^1/_2$ mantal frälse, af hvilket åtskilligt förut lydt under Medevi.

Bona. Gästgifvaregård i Bredesta socken och Norra Wedbo härad af Jönköpings län; skjutsar till:

Ekesjö stad, s. o.	$1^7/_8$	mil.
Hullaryd, n. v.	$1^3/_8$	»
Ingevaldstorp, o. s. o.	$1^1/_4$	»
Marietorp, södernt	$1^7/_8$	»
Knohult, s. v.	$1^5/_8$	»
Säthälla, n. o.	$2^1/_8$	»

Bonared. Gästgifvaregård i Hysna socken och Marks härad af Elfsborgs län; skjutsar till:

Hellingsjö	$1^3/_8$	mil.
Skene	1	»

Bondeberget. Ett berg i Tillinge socken, der Upplands-bönderna nedhöggos af de Tyska »Garparne», som efter Käpplinge-morden drogo från Stockholm omkring i landet, plundrande och röfvande.

Bondegården. Gård i Halland, Halmstads härad, Söndrums socken och Eketånga by, har en viss märkvärdighet genom den ännu bibehållna traditionen, att en förklädd konung undkommit dit efter ett sjöslag vid Nissans utlopp. Den förklädda konungen kan icke gerna vara någon annan än Danska konungen Sven Ulfsson, som undkom ur Nissaslaget och under namnet Wåndråde sökte sig en tillflykt hos Carl Bonde, som då innehade denna gård. Slaget stod Larsmesse-dagen år 1062 mellan Sven Ulfsson och Norska konungen Harald Hårdråde, hvars flotta i slaget fördes af Håkan Jarl. Den slagna och flyende

Sven Ulfsson tillkännagaf sig för denne och blef genom hans försorg förd till Jarlens vän, Carl Bonde. Här måste konung Sven lida smälek af bondens hustru, som ryckte undan honom handduken, när han torkade sig midt på densamma. Carl Bondes son följde Wåndråde genom skogen till vägs, och följande vinter lät konung Sven kalla till sig Carl Bonde och förärade honom hvilket hemman på Seland han sjelf ville välja; men när Carl begärde att få taga sin hustru med, tillstaddc icke konungen detta, utan lofvade skaffa Carl bättre och vettigare hustru, då den förra kunde få behålla deras gamla gård.

Bonderup. Socken i Torna härad af Malmö län, har en areal af 3,795 tunnland, hvaraf endast 4 äro sjöar och kärr. Marken är dels jemn, dels kullig. Jordmånen är i allmänhet mycket sandblandad. På skog är brist, och detta var förhållandet redan på 1600-talet, då konung Christian IV den 13 Juli 1633 beviljade »Peder Jörgensen, sognepræst till Bonderup sogen», rättighet att få vedbrand på kronoskogen i Dalby, hvilket äfven general-guvernören i Skåne, friherre Gustaf Banér, sedan, d. 9 Nov. 1665, beviljade »sockneprästen Oluff Pedersön i Bonderup och Esereup sockner». Hufvudnäringen är åkerbruk. Socknen innehåller 16 1/6 mantal och hade 1810 468, 1840 730 och 1856 874 invånare. Bonderup socken har fast folkskola med 2 examinerade lärare. År 1856 besöktes skolan af 65 gossar och 43 flickor; dessutom undervisades 10 gossar och 12 flickor hemma; tillsammans 75 gossar och 55 flickor eller inalles 130 skolbarn. — Bonderup var fordom, tillika med Eserup socken, ett särskildt pastorat och hade sin egen kyrkoherde; men år 1673 blef denna socken anslagen till Dalby och Eserup till Kyrkheddinge, enligt Kongl. brefvet den 13 Januari samma år. Nu är Bonderup annex till Hellestad modersocken i Torna kontrakt af Lunds stift. Kyrkan, belägen i Bonderups by, 1 1/4 mil från Lund, är af okänd ålder, byggd af gråsten, till en del täckt med bly. Hon är reparerad 1775, 1761 och 1771; de tvänne sista gångerna hade vestra gafveln nedrasat. Kyrkan, som är tillbyggd med choret, har 30 aln. längd och 10 aln. bredd invändigt, utan torn, är således liten, men dock ljus. Här finnas inga särdeles märkvärdigheter, blott några griftstenar efter okända personer, utom en vid altaret, hvars inskrift tillkännagifver, att Clara Jörgensdotter år 1628 låtit lägga densamma öfver sin mans graf; denne var *Jens Greerson, sogneprest till Boenderup oc Eserup sogner,* som der låg begrafven jemte sina två förut aflidna hustrur. I klockstapeln hänger en klocka med denna inskrift: Maria es mine nam ick ben Ghegoten van Cornelis Waghevens int iaer ons Heeren M + CCCCC + ende + XXXVI. Härunder finnas 4 små medaljonger med bibliska figurer. Allt bär vittne om ansenlig ålder, och sjelfva namnet Maria visar, att denna klocka fordom lärer varit döpt. — Adress: Lund.

Bondstorp. Socken i Östbo härad af Jönköpings län, har en areal af 13,909 tunnland, hvaraf 980 äro sjöar och kärr. Bland 23 sjöar, som finnas i socknen, böra nämnas Bondstorpssjön, som har 6 holmar i rät linie, från hvarandra i nästan lika afstånd, och Grönsjön, bekant för sin gröna färg och sitt jemt kyliga vatten. Marken är bergaktig; rådande jordmånen är sand. Hufvudnäringarne äro åkerbruk och boskapsskötsel. Socknen innehåller 8 1/8 mantal, af hvilka 4 7/8 äro skatte, 1/2 krono och 2 3/4 frälse. I den ekklesiastika socknen ligga dessutom 1 1/2 mant. af Stengårdshult socken, så att summan är 9 5/8 förmedlade mantal. Folkmängden utgjordes 1810 af 434, 1840 af 623 och 1856 af 677 invånare. Socknen har fast skola med 1 examin. lärare, som 1856 undervisade 45 gossar och 34 flickor, medan 2 gossar bivistade allmänt läroverk och 9 gossar samt 10 flickor undervisades i hemmet. — Bondstorp är annex till Tofteryd konsist. pastorat af 2:dra klassen, tillhörande Östbo kontrakt af Wexiö län. Denna socken var ett eget gäll, försedt med egen prest, under katolska tiden och redan 1299. Sedan lärer den

på 1500-talet blifvit annex; men före 1629 hade Konsistorium delat gället i 2:ne delar, hvaröfver kyrkoherden Knut i Tofteryd klagade hos Kgl. M:t, som befallte, att Knut skulle behålla gället. År 1648 blef Bondstorp åter eget pastorat, som fortfor till 1700, då det åter blef annex till Tofteryd. Kyrkan, som har vacker belägenhet vid Rasjön, omgifven af åkrar och ängar, $2\frac{3}{4}$ mil från Jönköping, uppbyggdes å nyo af trä 1694, men är tillbyggd 1820 och är nu 31 alnar lång, $12\frac{1}{2}$ bred samt väggen $6\frac{3}{4}$ alnar hög. I äldre tider skrefs socknens namn Boheng eller Bothingstorp. — Här finnas åtskilliga minnesmärken såsom vid Ekornahult, der kloster-ruiner utvisas, kanske snarare efter någon kyrka — I socknen ligger Rasjö masugn, tillhörig Nissafors bruk. — Adress: Wernamo.

Bondkyrko- eller **Heliga Trefaldighets-socken,** belägen i Ulleråkers härad af Uppsala län, utbreder sig i vester om Uppsala stad. Landet ligger omkring Läby-åns nedra lopp intill Ekoln i söder och Fyris-ån med Lilla och Stora Föret i öster. Sistnämda ås dalgång, i rigtning mot öster och söder, är temligen sidländt; längre i vester och i norr, till och omkring ett annat vattendrag, som kommer från Börje socken, omvexla bördiga slätter å lerjord med skogs- eller bergbackar och sanka trakter; vestligast går, åt söder från Uppsala stad, en sandås, å hvilken finnas några kronoparker; den sluttar här i söder tämligen brant mot ån, men sjelfva stränderna äro sidländta. Åns utlopp vid Flottsund är trångt, krokigt och besväradt af sand. Ortens hufvudnäring är åkerbruk, hvartill å många ställen komma trädgårds- och boskapsskötsel, med mera drift än vanligt, samt dessutom biförtjenster genom lättheten att afsätta landtmannaprodukter i Uppsala. Socknen innehåller $61\frac{1}{8}$ oförmedlade och $50\frac{11}{16}$ förmedlade mant., hvaraf $15\frac{1}{2}$ skatte, $27\frac{11}{16}$ krono och $7\frac{1}{2}$ frälse; den hade 1810 715, 1840 834 och 1856 964 invånare. — Heliga Trefaldighetskyrkan utgjorde, tillika med Spikinge eller Skuttunge socken, det sjette kanonikatet vid Uppsala domkyrka, som instiftades år 1270 af ärkebiskop Folke (Engel). Då kanonikaternas gods och anslag sedermera, genom Westerås recess år 1527, kommo till kronan, och kanonikaterna, likasom andra dylika stiftelser, upphäfdes, anslogos äfven detta kanonikats inkomster åt Andreas Olai, som var »kyrkioherre i Bondakyrkiona», och denna socken blef eget pastorat; den förenades redan år 1604 eller egentligen 1613 med domkyrko-församlingen, hvilket fortfor ända till år 1806, då Heliga Trefaldighets församling anslogs till lön åt seminarii-prefecten och förvandlades 1837 till prebende åt en theologiæ professor vid Uppsala akademi, egentligen theologiæ pastoralis. Socknen är sålunda nu prebende-pastorat af 2:dra klassen och tillhör domprosteriet. Kyrkan ligger i Uppsala och kommer således att omtalas i stadens beskrifning.

Det förefaller högst eget och förvånande, att våra äldre fornforskare, som så mycket sysselsatt sig med undersökning af denna orts fornlemningar, aldrig tänkt på hvad namn socknen fordom haft, utan helt enkelt kallat den för *Heliga Trefaldighets församling,* hvilket tydligen är en nyare benämning, antagen långt efter christendomens införande i landet, och som uppkommit först sedan denna bygd fick Hel. Trefaldighets-kyrkan i Uppsala till sin sockenkyrka. Namnet *Bondkyrko-socknen* åter, som är ännu yngre, härleder sig deraf att, sedan de flesta gårdarne härstädes blifvit anslagna till Hel. Trefaldighets-kanonikatets underhåll, de utarrenderades åt bönder. Ett försök att ur diplomerna framleta denna sockens fordna, nu alldeles bortglömda, namn, har lyckats författaren af denna uppsats, och orten hette i äldsta tider — *Vingru,* kanske rättare utläst *Vingerö.* Detta ortnamn förekommer i minst 6 handlingar från år 1281 till år 1322, efter hvilken tid det alldeles försvunnit ur diplomerna. I nyssnämda 6 handlingar förekomma egendomar, som sägas vara belägna i Vingru, och de återfinnas i Hel. Trefaldighets-socken, ingen enda undantagen. Dessa egendomar äro: Norrby, Ekeby, Husby och Sätra, alla belägna i Vingru. Samma ortnamn

finnas i denna socken, utom Sätra, som nu räknas till det nästgränsande Näs och ligger nära gränsen mellan bägge socknarna, men har troligen fordom hört till Heliga Trefaldighets-socken. Slutligen får anmärkas, att Vingrn icke nämnes i någon yngre handling än af år 1322; Heliga Trefaldighets-socknen nämnes först i en handling af 1316, men derefter i alla sednare diplomer, utom ett.

Fornlemningar af flera slag finnas ännu i denna socken till större antal; men i äldre tider var här en sådan mängd, att säkert ingen socken i hela riket kan uppvisa något dylikt. Runstenar uppgifvas vid Håga, Flogsta, Wårdsätra och Norby. Sistnämda gårds runminnesmärke består i tvänne inskrifter, ristade i ett fast hälleberg vester om gården, utan kors. Grifthögar, större och mindre, förekomma ännu på flera ställen; men fordom hafva här i socknen funnits öfver 1,000, hvilket icke är öfverdrifvet, då man i början af förra århundradet endast på Ultuna egor, det gamla Ulleråker, räknat 700 högar, och, enligt Peringskölds uppgift, »hafva oräkneliga ättehögar varit ofvan slottet i Uppsala på Lasseby-sidan; men var en stor del af dem då till åker uppkörde och planerade till Rennarbanan». Under hans tid fanns äfven en ansenlig kungshög vid Fjerdingstullporten och en mängd griftkullar på Tegelängen och Luthagen, andra ställen att förtiga. Förödelse har gått öfver alla. Den största grifthög, som helgedomsrånarne ännu förskonat, åtminstone från total förstörelse, är en af folket kallad *Kungs-* eller *Björns hög* vid Håga gård, en knapp fjerdedels mil från Uppsala, i hvilken Björn at Haugi skall vara begrafven, och deromkring finnas ännu många mindre högar någorlunda bibehållna. Några märkliga stensättningar finnas icke nu mer i socknen. Detta allt bevisar denna märkvärdiga bygds uråldriga befolkande och odling, och styrkes detta förhållande äfven deraf, att alla gårdar och byar inom socknen omnämnas i våra äldre häfder. — Bland minnen, fästa vid denna ort, kan omnämnas följande: Efter Nils Stures mord i Uppsala flydde konung Erik i sin sinnesförvirring utåt vägen till Flottsunds-trakten. Riksrådet Dionysius Beurreus, som hade varit Eriks lärare, särdeles i främmande språk, skyndade efter konungen och upphann honom vid Malma by här i socknen. Då han här, med tårar och knäfall, bad konungen förskona de öfriga fångarne, vinkade Erik förtörnad åt en drabant, som nedstötte Beurreus. Detta skedde den 24 Maj 1567 vid en källa, som ännu kallas *Dionysii källa.*

Bonäs och **Sunnanvik,** om 1 mantal hvartdera, fordom 2:ne kronohemman, köpta till skatte 1843, belägna i den delen af Skatelöfs socken, som tillhör Kinnevalds härad i Wexiö län. Bägge hemmanen tillhörde konung Gustaf I:s arfvegods, kommo sedan till Bergqvara och föllo vid arfskiftet efter Margareta Brahe, den olycklige höfvitsmannen i Kalmar Johan Sparres enka, på Ebba Brahes lott; men hennes man, grefve Jakob De la Gardie, bortbytte dem kort derefter till riksamiralen Carl Carlsson Gyllenhjelm. År 1657 uppdrogos de åt hertig Adolf Johan under Norrköpings besluts vilkor. De blefvo rusthåll 1691. Här bodde biskopen i Wexiö O. Cavallii fader, Erngisle Olofsson, såsom fogde i Gyllenhjelmska friherrskapet.

Bopparfve. Gästgifvaregård på Gotland, uti Ejsta socken och Hablingbo ting i Södra fögderiet eller befallningen af Wisby län, belägen ¼ mil i vester om sockenkyrkan; skjutsar till:

Burge, österut	⅞	mil.
Lingvide, s. o.	1⅞	»
Sandäckes, n. o.	1¾	»
Sicklings, norrut	1¼	»
Qvinnegårda, s. s. o.	1½	»

Borangen. Gästgifvaregård i Dalby socken och Elfvedals härad af Carlstads län; skjutsar till:

Kindsjön, s. o.	¾	mil.
Midskogen, v.	1	»
Ransby, o. s. o.	2	»

Bordsjö. Frälse-säteri om 2½ mantal i Askeryd socken och Norra Wedbo härad af Jönköpings län, är ett urgam-

malt herresäte, som egdes af Bondeätten redan på 1300-talet. Den första kända egaren af denna slägt var riksrådet och riddaren Peder Thordsson Bonde, som utan tvifvel fått godset med sin husfru, Ramborg Magnusdotter till Bordsjö, och således har troligtvis gården förut tillhört hennes föräldrar, riksrådet Magnus Bengtsson och Brita Knutsdotter. Peder Bonde dog 1390, och godset ärfdes af hans son, riksrådet och lagmannen i Westmanland, Thord Bonde till Bordsjö och Säckesta. Han afled 1413, och godset kom sedan till första egarens, Peder Bondes, brors, riksrådet Rörik Bondes, slägtgren; hans sonson, riksrådet Peder Thordsson Bonde, dennes son, riksrådet Filip Bonde, och hans son Magnus Bonde, död år 1493, skrefvo sig alla till Bordsjö. Under denna tid säges, att kon. Carl Knutsson äfven egt gården, emedan han, förrän han 1448 blef konung, skrifvit sig till Bordsjö; men detta är icke bevisande, och dessutom innehade, som ofvan synes, Filip och hans son Magnus gården under kon. Carls hela lifstid. Troligare är att Magni son, riksrådet Thord Bonde till Traneberg, egde Bordsjö, och att hans son, öfveramiralen Jöns Thordsson Bonde, egde gården, kan antagas för bestämdt; ty i hans hand kommo de flesta Bondeslägtens gods, och han anses, enligt genealogien, för slägtens sednare allmänna stamfader; från honom härstammade nämligen de 4 hufvudlinierna: 1:o Bonde till Stensholm, utdöd 1716, 2:o till Laihela och Björnö, den förstnämda utdöd, 3:o till Borrö och Fituna och 4:o till Säckestad och Säfstaholm (utdöd 1783). Jöns Bondes son, riksrådet Filip Bonde, fick sedan Bordsjö, och efter honom sonen, riksrådet Carl Bonde, som 1651 blef friherre till Laihela, samt derefter hans son, riksrådet Christer Bonde, död 1659. Af lagmannen i Wärmland, Christer Christersson Bonde, som skref sig friherre till Bordsjö, och hans husfru Anna Catharina Wrangel, stiftades 1712 ett fideikommiss, bestående af arfvegodsen Bordsjö, Cathrineholm i Marbäcks samt Hästeryd i Frinnaryds socknar med tillydande frälsehemman, till förmån för grefliga slägten Bonde af Björnö, först riksrådet grefve Gustaf Bonde och sedan hans äldsta manliga efterkommande. Till detta fideikommiss höra äfven Askeryd samt Assjö, Kunhult, Edhult och Eldstorp i Askeryds socken. Efter grefve Gustafs död 1764 föll fideikommisset till sonen, hofmarskalken Thord Bernhard Bonde, och efter hans död 1785 till kammarjunkaren grefve Gust. Ulf Bonde. Han afled 1788 barnlös, då Bordsjö, jemte öfriga fideikommisser, öfvergick till hans farbror, riksmarskalken grefve Carl Gustafsson Bonde, och vid dennes död tillföll det hans son, hans exc. grefve Gustaf Trolle Bonde. Då han 1855 afled barnlös, kommo alla hans fideikommisser till hans brorson, kammarherren grefve Gust. Trolle Bonde. — Mangårdsbyggnaden, af trä, är mycket gammal, men har tvänne nyare tvåvåningsflyglar samt en väl anlagd trädgård. I denna har riksrådet Gustaf Bonde låtit år 1740 resa en marmorsten, som på ena sidan har en lång gudlig inskrift på latin, hvilken antyder, att han var gårdens tionde innehafvare, och å stenens andra sida en Svensk, som hufvudsakligen innehåller en bön till Gud, att han måtte bevara egendomen för orätta egare, dåliga hushållare och trolösa förvaltare. På stenen äro äfven i runskrift antecknade åtskilliga vid denna tid timade tilldragelser, deribland äfven att den stora kometen*) detta år började blifva synlig.

Det så kallade Södra Bordsjö, som Tuneld och flera nämna, finnes nu mera icke på annat sätt, än såsom sammanlagdt med de öfriga till ett enda gods af 2½ mantal. I Bordsjö var ett halft mantal krono, som konung Gustaf II Adolf bortbytte, tillika med Stubbarp, 1 mant., år 1620 mot andra hemman, till riksrådet Erland Björnsson Båt till Skattmansö. Enligt anteckning i jordeboken hade riksrådet Bo Ribbing 1632 mot 3½ procent köpt från kronan ½ mantal Bordsjö; men det egdes 1702 af en fru Elsa Cruus, säkerligen densamma, som blef gift med lagmannen

*) Sannolikt 1744 års komet, som den 6 Oktober delade sin svans i 2, den ena kortare och krokig, den andra längre och rak.

Christer Bonde. Troligen var det på detta sätt, som detta halfva hemman kom att införlifvas med det öfriga af Bordsjö och blef af Christer Bonde löst till säteri.

Boren. Sjö uti Östergötland, tillhörande Motala-elfs vattensystem, ligger 245 fot öfver hafvet, håller omkring 1 mil i längd, $1/8$ till högst $1/3$ mil i bredd och har en areal af vid pass $1/4$ qvadratmil. Södra stranden är någorlunda hög och skogländig till och vid den s. k. Djurgårdsudden, blir sedan jemnare och lägre, slutligen åter något högre, men är i det hela slät; flera uddar sticka ut åt norr och bilda imellan sig små vikar, i hvilka bäckar utfalla; den största bland dessa från slättbygdens eller södra landthöjdens skogsdungar och kärr kommande bäckar, som utfaller vid Ulfåsa, har föga öfver $1/2$ mils längd. Norra stranden är mer högländt, har omvexlande kullar och de vackraste ekhagar med sköna utsigter nedåt sjön och andra landet; äfven på denna strand utfalla åtskilliga små bäckar. Vid Borens bägge sträuder är vattnet icke särdeles djup, minst vid den södra, men ute på sjön tillräckligt för segelfart, från 20—40 fot, på några ställen besväradt af skär och grund, men utan öar. Vattnet är klart som Wetterns, hvilken sjö Boren äfven i andra hänseenden liknar. Från Borens östra hörn, vid Husbyfjöl, strömmar Motala-elf med en obetydlig forss mot öster och sydost till Norrby-sjön. Göta Kanal-linie går fram genom Boren, på hvars stränder Krigsbergs och Ekebyborna kyrkor samt godsen Hälla och Ulfåsa äro belägna. Genom *Borenshults* 5 slussar stiger man från Göta Kanal 51 fot utföre till sjön. Imellan Motala och Boren är kanalen gräfd utefter en sträcka af 6,426 alnar.

Borg. Frälse-säteri, beläget i Borg och Löths förenade socken, Memmings härad af Linköpings län, är ett urgammalt gods och har utan tvifvel i fordna tider varit bebygdt med ett fast slott, hvilket namnet tyckes utvisa. Gårdens äldsta öden äro alldeles okända ända till medlet af 1600-talet, då landshöfdingen i Östergötland, frih. Lars Eldstjerna, mot annat gods tillbytte sig Borg af kronan, som således då var egare af gården eller kanske rättare byn. Eldstjerna, som derefter förvandlade stället till herresäte, erhöll säterifrihet derå och bebyggde detsamma såsom ett säteri anstår. Godset hade 1666 blifvit doneradt till Eldstjerna, togs vid reduktionen i anspråk såsom tillhörande Norsholm, men utbyttes och tillhörde E. till hans död 1701. Eldstjernas dotter, Brita († 1743), gift med Hans Billingsköld († 1710), nämnes som egarinna 1726; sedermera pantsattes egendomen till rådmännen Sven Ridder och L. Nordstein, som innehade den på 1750-talet; öfversten friherre C. G. Adelsvärd köpte sedan godset, men sålde det till grefve Fr. v. Schwerin, hvars son, grefve Aug. v. Schwerin, innehade det 1853.

Godset består af 6 mantal frälsesäteri, hvarunder äro afhysta Eneby 2 mantal skatte och $2\frac{1}{2}$ mantal frälse; härtill hörer vidare Borgs qvarn samt $4\frac{1}{8}$ mantal i Löth. — Trädgården är stor och vacker. I densamma är, inom en plantering af prydliga löfträd, Eldstjernska grafven, hvilken fordom var en del af gamla kyrkan, som är nämdt vid socknens beskrifning. Här hvilar ofvannämde Lars Eldstjerna. — Uti en äng vid Motala ström skola finnas lemningar af en skans, troligen anlagd af Engelbrecht vid Ringstaholms belägring år 1434.

Borg och **Löth,** till en socken förenade, enligt Kongl. resolution af den 21 Oktober 1783, belägna i Memmings härad af Linköpings län, hafva en areal af 10,229 tunnland. Socknen är till större delen en slättbygd, här och der dock något bergkullig. Endast små vattendrag finnas inom socknen, Ahlsäter-sjön och 2:ne små åar; men vid norra gränsen tillstöta sjön Glan och Motala ström. Största delen af hemmanen äro skoglösa, blott den s. k Skogsbygden har ved till husbehof. Rådande jordmånen är lera, på några ställen sandblandad. Förnämsta hufvudnäringen är åkerbruk, jemte boskapsskötsel. Socknen innehåller $54\frac{3}{4}$ oför-

medlade och 51 ¼ förmedlade mantal, deraf 10⅞ skatte, 4 krono och 36⅜ frälse. Folkmängden var 1810 1,105, 1840 1,316 och 1856 1,359 personer. Församlingen hade 1856 både fast och ambulatorisk skola med 1 examinerad lärare i den förra. I den fasta skolan undervisades 36 gossar och 22 flickor, i den ambulatoriska 10 gossar och 9 flickor; 4 gossar hade allmän och 2 flickor enskild undervisning, medan 16 gossar och 24 flickor undervisades i hemmet. — Borg och Löth, som i fordna tider haft sina särskilda kyrkoherdar ända till år 1696, då Löth blef annex till Borg, utgör nu ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen, tillhörande Lösings, Bråbo och Memmings kontrakt af Linköpings stift. Kyrkan, som ligger 3¼ mil från Linköping och ½ mil från Norrköping, är gemensam för bägge socknarna. Hon är vacker, började byggas 1799 och blef färdig 1802. Altartaflan, som föreställer Christi bergspredikan, är målad af Hörberg och skänkt af öfversten friherre Er. G. Adelsvärd. Från Borgs gamla kyrka är bibehållet ett messingsbäcken, som nyttjas till dopskål, och hvarpå finnes en mans bröstbild med denna inskrift: »*Marcus Tullius Cicero Cons.*» Detta bäcken säges vara kommet från Rom till Wadstena och har länge gått i arf inom Barckhusiska slägten, inan det skänktes till nämda kyrka. Äfven finnes ett crucifix af silfver på ett ebenholtzkors, som en Kinnimundt fört med sig från Rom och af kammarrådet Hans Billingskölds enka, Brita Eldstjerna, blifvit skänkt till Borgs gamla kyrka. Denna sistnämda kyrka, som låg vid Borgs gård, var, då den nya skulle byggas, gammal och förfallen och ursprungligen mycket liten, men tillbyggdes sedan; hennes ålder är okänd. Hvilka öden denna kyrka haft i gamla tider, känner man icke, endast att hon skonades under Ryssarnes härjningar 1719, men led af en häftig eldsvåda 1729, hvarefter hon åter iståndsattes och var sedermera Borgs sockens enskilda kyrka, tills den nya blef färdig. Löths gamla kyrka, som legat å nuvarande komministerbostället egor, var 44 alnar lång och 14 alnar bred samt invigd åt alla helgon. Utom de minnesmärken, som redan äro omnämda, fanns i gamla kyrkan ofvannämda fru Brita Eldstjernas graf, till hvars underhåll hon 1729 dit skänkt ¼ hemman Ekenberg i St. Johannis socken. Hvaraf socknen fått sitt namn, känner man icke bestämdt; men troligt är, att någon här vid Motala elf eller på holmen i elfven liggande borg i äldsta tider gifvit upphofvet dertill; den gamla Ringstadaborg ligger också här i närheten. — Fornlemningar och minnesmärken finnas nästan af alla slag inom socknen. På en holme, Öna kallad, i den s. k. Resebro mosse, som är en igenvallad sjö, finnes grundval efter en större oval stenhusbyggnad med 2:ne cirkelrunda flyglar. Den mängd sten, som dels i mannaminne blifvit derifrån hemtad och dels ännu finnes qvar, tillkännagifver, att byggnaden varit betydlig. — Midtför denna holme, i en skogsbacke, står en sten af 4 alnars höjd, troligen en bautasten. — På ett berg i Resebro äng, Brudberget, som blott på ett ställe kan bestigas, synes en förfallen mur, som afstänger sjelfva bergshöjden från den tillgängliga sidan. — Vid Herrebro, i ett berg på venstra sidan om vägen, när man färdas från Linköping till Norrköping, förekomma ritningar, som likna kronor och hjul, hvilka man tror vara gjorda till minne af något fältslag, som fordom här blifvit hållet; man har också i jorden funnit förrostade värjklingor, sporrar och hästskor. — På häradsallmänningen är ett högt berg, benämdt Röfvare-berget, med lemningar efter en stor byggnad af sten, som folket i orten säger hafva varit en röfvareborg, men som troligen varit ett höfdingesäte. — På Klinga egor, vid vägen mellan Linköping och Norrköping, är, på en berghäll, ett hedniskt offeraltare, hvilket utgöres af en stor flat blotsten med 4 mindre underlags-stenar, som upphöja den förstnämda från marken. — På Borgs sätesgårds egor, i en äng vid Motala ström, synas ännu lemningar af en jordskans med vallar, hvilken utan tvifvel blifvit gjord af fältherren Engelbrecht, då han år 1434 belägrade och intog Ringstadholm. Det berättas, att omkring år 1720 en

styckekula, stor som ett litet barnhufvud, blifvit funnen inom skansen. — Ett berg i trakten härintill, nästan midtför Ringstadholm, kallas ännu *Kurberget* af en vaktkur, som fordom stått der, för att derifrån bespeja fiendernas rörelser. — Så väl vid Resebro hage och gärde, som vid torpet Loby på Lefverstads egor, finnas ättehögar och bautastenar. — Slutligen må nämnas, att vid ofvannämda Herrebro, som ligger ½ mil från Norrköping, återvände Ryssarne den 3 Augusti 1719 från sitt började ströftåg åt Linköping, sedan de den 30 Juli plundrat och bränt den förstnämda staden. En sägen är gängse, att en gumma, vid namn Brita Olsdotter, som de här mötte, med sin falska berättelse om Engelska flottans och 20,000 Svenskars annalkande, föranledde dem till återtåg. — De betydligaste sätesgårdar inom socknen äro: Borg, Klinga, Wi, Finnsta och Ekesund.

Borga. Gård i Högby socken och Ölands norra Mot af Kalmar län, har fordom tillhört byn Binnerbäck, hvarmed så förhåller sig, att byn, som bestod af 3 hemman, hade ett, som blifvit ödelagdt, men upptogs åter och derefter blef kalladt Borga, förmodligen af den gamla borg, kallad *Borga-Edha*, som fordom låg på gårdens egor, mellan Wedborms träsk och Borga. Nära gården är en vanlig ovalformig ringmur, af grofva granithällar med kalksten, uppförd utan allt murbruk. Muren eger ännu på flera ställen 8 alnars tjocklek, men är så nedfallen och öfverväxt med törne, att dess höjd ej kan bestämmas. I norr och söder synas tvänne öppningar, förmodligen efter portar. Borgens längd är 225 och bredden 133 alnar. Denna borg ligger på det näs, som bildas af Wedby träsk på vestra och Wedborms träsk på östra sidan. Längre åt söder på detta näs, omkring 1,200 alnar från förutnämda borg, finnes en grof stenvall af 8 alnars tjocklek, som är uppförd af samma byggnadsämnen som den nyss beskrifna borgen, hvilken stenmur sträcker sig i rät linie tvärt öfver näset och eger en öppning eller nedfallet porthvalf. Längre i söder, på 200 alnars afstånd, synes äfven en sådan stenvall parallel med den förra. Hela denna sträcka, hvarpå begge borgarna äro byggda, är sidländ och öfverväxt med skog. Vid inre sidorna af sträckvalls-öppningarna äro runda stenrör. Ingen tradition om borgen lefver hos samtiden; men Rhezelius anför, efter borgens beskrifning, följande sägen: »Nota. På dänna Borgen sägs hafva varit en Jättninna Zechiel be:d, hvilken honom funderat hafver, i detta Wibberums (Wedborms) träsk». Se Högby socken och Zechiels Sten.

Borgaberget. Berg i skilnaden mellan Qvarntorps och Wagersta utmarker under Bro herrgård i Askersunds socken, Sundbo härad och Örebro län, ½ mil vester från Askersunds stad. Berget har på tre sidor lodräta väggar af ända till 100 fots höjd. På östra sidan kan det bestigas, fastän med svårighet. Man uppgår vid ändan af berget, från ett på norra sidan beläget kärr, öfver en stor hop vid foten liggande skarpkantiga stenar. Der finnas lemningar efter ringmurar samt en port eller ingång. Murens längd norr om porten har varit 15 alnar och söder derom 75; höjden tyckes varit 12 till 20 alnar. Den ligger i bågform med ändarna krökta inåt berget och är nu alldeles förfallen; en del af lemningarna har nedrasat utför bergväggarna. Stenarne deri äro helt små, men ej, som vanligt i gamla murar, kullriga, ty här finnes tillgång på tjenligare mursten. Berget är platt; dock har det flera kullar samt höjer sig alltmer mot vester. Vid sydvestra hörnet ligga flera lösa skarpkantiga block eller klippstycken, och der finnes ett ställe, hvarest man möjligtvis kunde klättra upp på händer och fötter. Längden af berget från öster till vester är 100 famnar, bredden 60 till 70 famnar. Det är glest beväxt med granskog och saknar helt och hållet vatten. Utsigten är storartad öfver Wettern och staden Wadstena. Någon tradition i orten finnes ej om detta berg, och man vet ej, om det varit en vikingaborg eller ett af Tivedens röfvarenästen. Det sednare är dock troligast.

Borgaberget. Berg på Edö utmark i Askersunds socken, Sundbo härad och Örebro län, $^1/_{16}$ mil i norr från Wetterns vik Kärra-fjärden, i en vild och oländig trakt. Bergets längd är cirka 400 famnar, bredden 200. Det har på nästan alla sidor lodräta väggar till 70 och 80 fots höjd. På tvänne ställen, der berget är tillgängligt, har det varit försvaradt af murar. Vid sydöstra sidan synas efter dessa lemningar, hvilka antyda en port eller ingång. Murarne synas der varit högst 3 alnar höga och cirka 40 alnar långa. På östra sidan har också funnits en mur, 60 alnar lång, hvars lemningar till stor del nedrasat utför en 12 till 20 fot hög bergvägg. De, som ligga qvar på grunden, äro bevuxna med ljung. Af stenarna, som begagnats, är ingen större än att en karl utan svårighet förmått bära den. Då dessa murar voro i skick, var detta bergfäste förmodligen ointagligt för den tidens krigskonst. Berget har flera toppar, som bilda liksom torn inom fästet, emedan de äro nog svåra att bestiga, och hade med lätthet kunnat försvaras mot en öfverlägsen styrka, den tid krigskonsten var rå och belägringarne snart öfvergående. Å vestra sidan finnes på berget en dal, hvari ligger ett ofantligt klippblock, som lossnat från berget. I denna dal närmast intill blocket har man, förmodligen genom gräfning till fasta berget, funnit vatten, åtminstone större delen af året. På sidan af berget vid nordöstra hörnet ligger äfven ett väldigt klippstycke, hvars båda ändar äro så understödda, att man kan krypa under midten deraf. På östra sidan är en grotta, som går vågrätt in i berget, 5 alnar lång och 1 ½ aln vid. Hon fortsättes längre in, men blir så smal, att hon endast är tillgänglig för störar, hvilka man kan ränna långt in, utan att träffa något motstånd. Grottan är mörk, emedan dagsljuset utestänges af framför öppningen liggande klippor. Stenarten är der granit, som i brottet visar grofva qvartskorn, inbäddade i glimmer. På denna sidan består berget till stor del af ofantliga block, stora som ansenliga hus, staplade på hvarandra. Alla lösa block äro skarpkantiga. Berget är utom de högsta topparna beväxt med gles tallskog. Utsigten är storartad och vacker; i norr ser man Örebro stad och derbortom skogar, som tillhöra Nora bergslag på ett afstånd af nära 7 mil. I vester skådar man Askersund och kringliggande trakt, i söder större delen af Wetterns härliga vattenspegel. Sägnen i orten påstår, att då staden Sjöstad eller Skyrstad i Hammars socken blef förstörd, en del af dess borgare flydde hit och försvarade sig. Andra mena, att fienderna lade kanoner på detta berg och så nedsköto staden, ehuru det öfver sjön dit, der staden legat, är cirka ½ mil. Men enligt folkets tanka är det ingalunda långt håll för sådana vapen; ty kringvandrande krämare berätta, att de sett kanoner, som drifva kulan 5 mil. Att troll fordom bott i berget, är helt naturligt, och ännu lära de ej alldeles öfvergifvit det, ehuru folket i trakten bär föga respekt för dem.

Borganäs. Fordom ett betydligt fäste i Hedemora socken och Näsgårds fögderi af Falu län, beläget på en holme i Dal-elfven, icke långt norrut från Gråda färja och gästgifvaregård. Dess ålder är oviss; men det är troligen anlagdt i början af Kalmar-unions-tiden. Det var grundfäst med en mängd sten, omgifvet af elfven på tre sidor och sammanhängde med fasta landet medelst en ås. När konung Erik XIII gaf Dalarne till lifgeding åt drottning Margareta, behöll han likväl sjelf detta fäste, tillika med Kopparberget och Jernbergen i Dalarne, och satte år 1420 så väl deröfver som öfver Westerås slott den omenskliga Jösse Eriksson till fogde; dennes underfogde, en utländning, Johan Wale, var qvar såsom befälhafvare på Borganäs, då Engelbrecht i Juni månad 1433 belägrade fästet och i grund förstörde det midsommardagen samma år; det blef sedan icke åter upprättadt. Vid Engelbrechts och hans Dala-härs ankomst till stället tog Wale till flykten och stannade ej förr än i Westerås. Några lemningar finnas ännu efter fästet, och då det är grundt vatten synas tecken

efter stenmurar i elfven, der en brobyggnad fordom varit. Här i grannskapet har äfven varit en skans, belägen söderut från Gråda och äfven på trenne sidor kringfluten af elfven; genom åsen var en graf gjord, och här fanns äfven en stenbro.

Borgarberget. Berg i Björkviks socken af Nyköpings län, vid södra stranden af sjön Björken, är tämligen högt och omgifvet med en stenmur, af hvilken man ännu ser lemningar, likasom af en portöppning åt sjösidan. Det berättas, att Nyköpings borgare här förskansat sig under Ryssarnes härjningar 1719; men det på berget befintliga fästet härleder sig sannolikt från ännu äldre tider.

Borga slott. Se *Wisingsö.*

Borgbacken. En slät plan på en höjd nordost från Tönnersjö kyrka i Tönnersjö härad af Halmstads län, har, enligt traditionen, fordom haft ett slott eller borg. Man har i sednare tider derstädes funnit en nyckelknippa, med stora, förrostade nycklar, samt portringar, allt af jern. Ett litet förbiflytande strömdrag har likaledes blifvit uppkalladt efter Borgbacken och heter Borg-ån.

Borgberg. Berg på gränsskilnaden mellan Herrestads, Träslöfs och Spannarps socknar i Halland, der man fordom skall hafva funnit tydliga lemningar efter vallar och murar. Bexell tillägger, att traditionen vill veta, »det stundom en liten spökpicknick låter sig förnimma på Borgberg», och att de der dansande i trakten äro kända under namn af Borgbergs Jungfrur.

Borgberg, eller **Friberg.** Ett ansenligt och på alla sidor brant berg, beläget i Tjärstad socken och Kinds härad af Linköpings län, ej långt från Hallstads säteri, vid ändan af sjön Jernlunden. På detta berg har i urgamla tider varit en borg, efter hvilken lemningar ännu synas.

Borgby skans, i Säby socken och Snäfringe härad af Westerås län, är belägen i en skogsbacke på Borgby egor, bredvid allmänna vägen mellan Westerås och Kolbäck. Den har bestått af en ringmur, uppstaplad af stora stenar, såsom ännu synes af lemningarna. Det uppgifves, enligt folksägnen, att denna skans blifvit anlagd och begagnad i fältslaget vid Kolbäck 1252 mellan Birger Jarl och Folkungarna, hvilket dock är föga trovärdigt. Här i granskapet finnas några griftkullar, hvaraf en större nära skansen; äfven ser man här några bautastenar.

Borgeberget. Berg på ön Tjörn i Bohuslän, på Stordals egor i Stenkyrka socken, uppgifves af folksägnen hafva varit residens för en konung Alf, eller Alfkung, sannolikt en konung af den i Bohuslän (Alfhem) herrskande Alfiska ätten. Berget har på tre sidor så lodräta väggar, att det är alldeles oåtkomligt; på fjerde, eller östra, sidan synas lemningar efter stenmurar och derinom tydliga märken efter en murad vattencistern. Om konung Alf berättas, att han lefde i ständig fejd med Skottarne. En gång landstego dessa med ansenlig styrka vid Hummersund och trängde upp till kon. Alfs borg, hvilken de ämnade taga med stormande hand. Men Alf försvarade sitt fäste och dref dem tillbaka samt tillfogade dem ett stort nederlag, först strax vester om borgen och sedan vid Hoga. På bägge dessa ställen finnas stora samlingar af grafkullar, i hvilka man träffat jernbråte samt brända ben, hvilka förmodas hafva tillhört de slagna Skottarne. Antalet grafkullar på Hoga uppgår till 80, de flesta likväl förstörda. I den största, kallad *Kongshögen,* säges Skottarnes anförare vara jordad.

Borgeby, eller **Borreby.** Socken i Torna härad af Malmöhus län, har en areal af 2,129 tunnland, af hvilka blott 4 äro sjöar och kärr. Socknen ligger vid hafvet, 1 ¼ mil v. n. v. från Lund. Marken är jemn; jordmånen sand och lermylla. Skog finnes icke. Folkmängden, som 1805 uppgick till 350, hade 1840 ökat sig till 445 och 1856 till 532 invånare. I socknens fasta skola undervisades af en examinerad lärare

(1856) 55 gossar och 47 flickor, i söndagsskolan 22 gossar och 17 flickor. — Tillika med annexet Lyddeköpinge i Harjagers härad, utgör Borgeby ett patronelt pastorat af 2:dra klassen i Torna kontrakt af Lunds stift. Hela pastoratet bestod 1856 af 34 förmedlade mantal och hade 1,368 invånare. Patronatsrätten tillhör omvexlande egarne af Borreby och Lyddeborg. — Borreby gods är det största i socknen. — Adress: Lund. (Se vidare *Borreby*.)

Borgehall. Berg i Lerdala socken och Wadsbo härad af Mariestads län. Det är högt och ligger på Klyftamon bredvid Bjursjön. Här har en konung Birger eller Börje fordom haft sin borg, efter hvilken lemningar ännu finnas.

Borgfors bruk. Se *Baggå*.

Borggård. Gods och jernbruk i Linköpings höfdingdöme, Finspånga läns härad samt Hellestad socken, nära Stortrons utlopp, är en gammal gård, som sannolikt omkring 1550 genom byte kommit ifrån kronan och 1683 kallas gammalt säteri, tillhörigt kapten Erik Rosenstråle, som utvidgade godset. År 1725 egdes detta af ryttmästaren E. Rosenstråle och innehades ända till år 1783 af denna slägt, hvarefter godset öfvergick till slägterna Lindsfelt och De la Wall, derpå till O. Burenstam, hvars son, general F. Burenstam, sålde det till P. Jansson, egare 1850. Gården tillhör nu hans arfvingar. Bruket är gammalt, ombyggdes 1651, privilegierades 1665 och 1690, tillhörde Erik Rosenstråle 1683 och sedan säteriets öfriga egare. — Borggårds gods består af ½ mantal frälse-säteri Borggård, i sambruk med Emmetorp ½ och Sätra ¼ mantal frälse samt underlydande 2 mant. frälse och ¼ skatte, tillika med 1½ mantal i Stjernarps socken. Bruket hade 1856 3 fria härdar samt 48 sk℔ 15 l℔ frälsesmide. Dertill höra qvarnar, såg, tegelbruk m. m.

Borggårds grufva. Anledningar till blyglans och silfver, i Hökhufvud socken och Frösåkers härad af Stockholms län, lära hafva varit bearbetade för kronans räkning under Gustaf I:s tid och 1604. Grufvan är nu nedlagd.

Borghamn, beläget i Dals härad och Roxlösa socken af Linköpings län, vid foten af Omberget, är ett bekant kalkstensbrott med dertill hörande hamn, tidtals mycket besökt af fartyg, som der hemta sten till Carlstens fästning, af hvilken stenbrottet för närvarande disponeras, Nationalmusei-byggnaden i Stockholm, m. fl. byggnader. För brytandet och sågandet af stenen till Nationalmuseum finnas här åtskilliga sinnrika inrättningar. Borghamns kalkstensbrott, som i fordna dagar gifvit kalksten till Alvastra kloster, Wadstena kloster, Wadstena slott m. m., sedan till Göta kanal o. s. v., nämnes 1687 såsom »Åhnsbergs stenbrott på Vesterlösa egor och kalkugn, der årligen brännas 80 tunnor kalk.»

Borgholm. Ölands enda stad, hvars anläggande vid Borgehamn, der fordom en köping varit, beviljades af Carl XIII, »till lättnad för landets inre rörelse och för att bereda allmogen tillfälle att alla årstider ega tillgång till de nödvändigaste handelsvaror». Det Kongl. fundationsbrefvet för staden är dateradt den 28 Augusti 1816, och ett reglemente för densamma utfärdades den 29 Okt. 1817. Staden har långsamt gått framåt och hade 1855 icke mer än 626 invånare samt utgjorde icke ens egen församling, utan var och är ännu annex till Köpings socken. Staden är indelad till 100 tomter om 3,000 qvadratalnar, af hvilka 89 voro upptagna 1855, men endast 56 bebyggda. En s. k. apologistskola och en folkskola finnas i staden. Denna hade år 1855 tre små fabriker, nämligen en cichorie-, en färgeri- och en urfabrik; 8 handlande, 20 handtverkare af man- och 3 af qvinkönet bodde 1856 i staden, som samma år med inrikes sjöfart sysselsatte 3 fartyg om 21 läster och i utrikes sjöfart använde 4 fartyg om 142 läster. Staden lefver hufvudsakligen af minuthandel och skeppning af spannmål (30—40,000 tunnor om året) samt slipad och huggen kalksten, till ett värde af omkring 7,000 rdr bko årligen. År

1854 påbörjades i staden en hamnbyggnad, beräknad att kosta 32,433 rdr 16 sk. bko, och hvartill staden af statsmedel erhållit bidrag till belopp af 21,600 rdr bko. Fattigvårdsutgifterna utgjorde 1855 ett belopp af 566 rdr 16 sk. bko; 16 äldre personer och 17 barn åtnjöto då fattig-understöd. Staden eger en sparbank, som 1855 hade 111 delegare, hvilka under året insatt 3,084 och uttagit 1,565 rdr bko; det i banken insatta kapitalet uppgick till 8,159 och bankens egen fond till 420 rdr, allt bko. Vid slutet af samma år hade staden brandförsäkrade fastigheter till ett värde af 68,200 rdr banko och i städernas bolag försäkrad lösegendom för 104,200 rdr banko. I Borgholm befinnes kurhuset för Ölands södra distrikt. Borgholms högsta auktoritet är en s. k. ordningsman; stadskassans inkomster uppgingo 1855 till 2,082 och hennes utgifter till 990 rdr bko; hon hade detta år en skuld af 353 rdr s. m. — Stadens vackraste byggnad är det vid hamnen belägna kronomagasinet.

Borgholms stads 100 tomter och 75 tunnland jord äro taxerade till 80,130 rdr bko och erlägga i statsbidrag 3,392 rdr s. m.

Borgholms slott, fordom ett betydligt och starkt fäste, sedan ett ståtligt och praktfullt kongl. slott och nu en bland Sveriges vackraste och mest vördnadsbjudande ruiner, är beläget i Repplinge socken och Slättebo härad på vestra sidan af Öland, å sjelfva Landborgshöjden, der denna skjuter ut i vester med en brant klippvägg och slutar i norr med en afsats. Härifrån, 150 fot öfver hafvet, har man en vidsträckt och härlig utsigt åt söder öfver sundet och Kalmar med dess slott och domkyrka, på 3 mils afstånd, samt åt norr, på 4 mils afstånd, i rät linie, åt den ensliga, ur hafvet i halfspherisk form uppskjutande svartblå klippan *Jungfrun*, en fasa för sjömannen.

Borgholm, eller, som det fordom skrefs, *Borkholm*, räknar sin tillkomst från en långt aflägsen tid, och dess öden äro så sammanväfda med Ölands, att det under striderna om denna ö nästan alltid varit hemsökt af långvariga belägringar och härjande anfall, och de blodigaste striderna hafva blifvit hållna omkring slottets murar. Det äldsta namnet är troligen det rätta, emedan, enligt sägnen, en sjökonung eller viking, vid namn *Borke*, efter Danska uttalet *Borge*, först här skall haft sin borg. Redan i en handling, Constitutio de levandis et definiendis Oelandorum Oneribus, af år 1280, utfärdad af konung Magnus Ladulås angående uppbörden på Öland, omtalas denna borg, som då lärer haft stark befästning. Konung Birger hade här år 1307 en höfvidsman, vid namn Carl Tyske, och slottet var då i godt stånd. Hans bröder, hertigarne Erik och Waldemar, hade tagit Borgholm i besittning och erhöllo så väl slottet som ön 1308, hvilket, sedan Birger försonat sig med sina bröder, på mötet uti Helsingborg i Juli månad 1310 stadfästes. År 1313 hitflyttade hertig Waldemar med sin gemål Ingeborg och blef vid det s. k. häfdaskiftet af d. 9 Sept. 1315 ensam egare af Borgholm samt vistades här tvänne år, tills han, på sin broder Birgers inbjudning, afreste härifrån till Nyköping, der han fängslades. Efter hans död emottog hans enkehertiginna Öland med slottet i förläning och vistades här till sin död omkring 1350. Vid rikets delning 1357 imellan konung Magnus och hans son, kon. Erik, erhöll den förre Öland med Borgholm; men då Danska konungen Waldemar år 1361 gjorde sitt ryktbara tåg till Gotland, landsteg han äfven på Öland samt intog och förstörde Borgholm. Väl kom det snart åter till Sveriges krona; men Magnus pantsatte hela ön åt Hanseförbundet, hvilket säges å nyo hafva uppbyggt slottet. Äfven riksdrotset Bo Jonsson Grip erhöll 1371 hela ön såsom förpantning och innehade den till sin död 1386, då den åter blef kronans besittning. År 1440 belägrade Carl Knutsson Borgholm, hvilket konung Erik XIII anförtrott åt sin befallningsman Magnus Gren. Carl Knutsson intog slottet och fick det år 1441 i pant af rikets råd för 20,000 mark, hvilken summa följande året ökades till 40,000, samt behöll

det till konung Christophers död 1448, då han sjelf blef konung. Han insatte sin måg, Erik Gyllenstjerna, till höfvidsman på Borgholm. Under kriget mellan Christian I och Carl VIII belägrades slottet år 1456 af den förre; Gyllenstjerna måste dagtinga, och Borgholm kom i Danskarnes händer. Då Carl för tredje gången blef konung år 1467, tog hans oförsonliga fiende, ärkebiskop Jöns Bengtsson Oxenstjerna, sin tillflykt till detta slott, som då ännu var Danskt, och slutade här sitt oroliga lif 1468. Ivar Axelsson Tott innehade sedan både ön och slottet, hvarest han 1486 belägrades af Sten Sture den Äldre, som också slutligen intog detsamma. År 1497, då konung Johan inkallades från Danmark, kom åter Borgholm i Danskt våld, men återlemnades åt Svante Sture 1510 genom öfverenskommelse om fritt aftåg. År 1519 landsteg åter en Dansk krigshär och intog Borgholms slott, som sedan först 1523 åter kom under Sveriges krona. Sedan i århundraden Danskar och Svenskar kämpat om egandet af Öland och innehaft det ömsevis, tog detta kif ändtligen ett slut, i det amiral Norrby lemnade landet åt dess öde, och konung Gustaf I:s höfding, Arvid Westgöte, som förut intagit Kalmar, infann sig på Öland och emottog dess invånares trohetsed för sin konung. Imellertid hade Borgholm under dessa beständiga strider småningom förfallit, så att konung Gustaf, som ofta besökte Öland, aldrig bodde på slottet, utan i det närbelägna kungsladugårdshuset.

Konung Erik XIV, till hvars hertigdöme Öland hörde, vistades här tidtals både som hertig och konung. Sedan hans broder Johan uppstigit på thronen, och Öland med Borgholms slott blifvit anslaget till lifgeding åt hans drottning Catharina Jagellonica, beslöt han upphjelpa det förfallna slottet och gaf 1572 fullmagt åt Italienaren Johannes Baptista att vara slottsbyggmästare. År 1586 afgick befallning till en annan byggmästare, Dominicus Paar, att slottskyrkan skulle göras färdig. Johan vistades ofta på Öland och emottog på Borgholm år 1587 underrättelsen, att Sigismund, som dit åtföljt sin fader, blifvit vald till konung i Polen. Under kon. Carl IX:s krig med Danmark, då man hade att befara en fiendtlig landstigning på Öland, sattes slottet år 1610 i godt försvarstillstånd och anförtroddes åt Johan Ulfsparre, hvilken dock följande året måste öfverlemna det åt Danskarne. Kronprinsen Gustaf Adolf belägrade det likväl samma år och återvann det genom dagtingan samt gjorde den tappre Peder Michelsson Hammarsköld till befälhafvare öfver den Svenska besättning, som då inlades i slottet. År 1612 i Maj återkommo dock samma fiender, och sedan Borgholm i 14 dagar blifvit belägradt och beskjutet, hvarigenom murar och vallar blefvo så skadade, att besättningen började misströsta om möjligheten att längre hålla sig inom dem, måste Hammarsköld, dock på fördelaktiga vilkor, uppgifva slottet.

Krigshändelserna under denna belägring äro i korthet, enligt Tunelds Geographi, följande:

År 1612 hade Danska fältherren Ranzow och amiralen Godske Lindenou landstigit på Öland vid Mörbylånga kyrka bittida om Pingstdagsmorgonen den 31 Maj, under det särskilda Danska partier anföllo ön på fem andra ställen. Peder Hammarsköld mötte då Ranzow vid en udde, Edholmen kallad, med ryttare, soldater och bönder; man slogs till mot middagen. Danskarne måste några gånger vika; men deras kanoner nödgade slutligen Hammarsköld att i god ordning draga sig tillbaka. Förföljd 2 mil af Danska rytteriet, kom han likväl till Borgholms slott. Dagen derpå uppställde sig, 1½ mil från fästningen, Svenska krigsfolket, med bönderna på flyglarna; de hade framgång i början, men blefvo bragta i oordning af den öfverlägsna styrkan. Danskarne trängde sig imellan Svenskarne och fästningen; men Hammarsköld slog sig med förlust igenom, sedan fienden uppbränt Borgholms by och förgäfves uppfordrat fästningen, hvars besättning bestod af 3 kompanier Öländningar, 1 Småländningar och 1 ryttare-kompani, under befäl af ryttmästaren Knut Drake. Nu begyntes belägringen den 1 Juni, och sedan löp-

grafvar och skansar blifvit uppkastade, besköts nordöstra rundeln med 3 halfva kartover och bröstvärnet nedsköts. De belägrade uppsatte väl bolverk i slottet; men fienden besköt i tvänne dygn rundeln, stora muren och slottet med sprängkulor och fyrbollar samt lät slutligen hemta 4 kartover från Kalmar, hvarmed skjutningen fortsattes till den 11 Juni, då vallar och murar voro sönderskjutna och stormstegar uppsattes. Besättningen anhöll då, att Hammarsköld måtte spara sitt och deras lif till fäderneslandets tjenst; men hans hjeltemod hade injagat sådan förskräckelse hos Danskarne, att dessa ej ville dertill samtycka, förrän han till dem utlemnades. Besättningen ropade då från fästningen, att förr skulle man spränga sig i luften eller mangrannt låta nedsabla sig. Då afstodo Danskarne från sitt påstående. Dagtingan blef fastställd sålunda, att de belägrade skulle med allt hvad de egde öfverföras till fasta landet, krigsförrådet tillfalla Danskarne och Hammarsköld icke på 3 års tid tjena emot dem. Danskarne öfverträdde strax vilkoren. Som Ölands invånare, uppmuntrade af sina prester, varit Sverige ståndaktigt trogna, förlorade besättningen allt hvad den egde, många afkläddes och mördades under föregifvande att de medtagit krutpåsar och ville stanna qvar i landet; alla Ölands prester bortfördes i fångenskap till Danmark; invånarne mördades, deras boningar härjades och brändes. Hammarsköld, sålunda bedragen, fortfor att i kriget tjena sitt fädernesland. Borgholms fästning hade måst gifva sig endast af brist på tillräckliga försvarare; deras kanoner voro äfven för små mot Danskarnes. De af Ölands invånare, som lemnades vid lif, måste svärja trohetsed åt konungen i Danmark. Öfverste Friis, som här blef kommendant, höll dem till strängaste lydnad.

Freden i Knäred 1613 återställde åt Sverige Borgholm, som nu åter befann sig i ganska dåligt skick. Redan samma år gjorde Gustaf II Adolf anstalter till byggnadens förbättrande, och äfven drottning Christinas förmyndare anbefallde slottets reparation; men arbetet gick långsamt. Då pfalzgrefven Carl Gustaf år 1651 erhöll Öland såsom förläning och hitflyttade, var endast norra flygeln af slottet så färdig, att den kunde bebos. Hela östra flygeln, sydöstra tornet, äfven det i sydvest och grunden till södra flygeln ända till fönstren i nedra våningen, uppfördes i hans tid. Han använde härtill icke mindre än 200 arbetare, och för arbetets ledning inkallades till Sverige Nikodemus Tessin. Här tillbragte Carl Gustaf troligen sina lyckligaste dagar, hvarföre han ock en gång under kronans tyngd utropade: »O, mitt goda Öland! Huru lugn och lycklig var jag icke på din strand! En gång, när jag blir trött vid bullret, skall jag der sätta mig i ro och låta min son slitas med regeringsbesvären.» — Efter Christinas afsägelse hörde Öland med Borgholm till drottningens underhållsländer, och på slottet satt hennes »Hoppman», Lars Assarson. — Under konung Carl XI:s regering måste Borgholm åter uthärda en belägring. Både Danskar och Holländare landstego år 1677 på Öland och härjade. 3,500 man framträngde till slottet, som då hade en besättning af endast 200 man. Amiralen Hans Wachtmeister anlände dock i rättan tid till dess undsättning och förjagade fienden samt eröfrade, bland annat byte, äfven de stormstegar, han redan börjat uppresa mot murarna. Carl XI vårdade sig mycket om Borgholm och öfverlemnade år 1681 fortsättningen af slottsbyggnaden åt dåvarande öfversten Dahlberg. Södra delen blef färdig med undantag af ett litet stycke, som aldrig fullbordades. Architekten Svanschöld, i förening med landshöfding Gyllenpistol, ledde sedermera arbetet, hvilket dock under konung Carl XII:s krig alldeles afstannade. Från denna tid stod slottet obegagnadt och förföll, tilldess det år 1806 förstördes af vådeld.

»Borgholms slott», heter det i Thersners »Fordna och Närvarande Sverige», »i det skick, det nu befinnes, har icke än hunnit fullkomligen öfvergå till ruin. Dess fasta murar trotsa tiden, så att det, med någon kostnad, kunde åtminstone delvis åter upphjelpas, till mycket gagn för Öland. En qvadratisk

borggård, af 90 alnars längd och bredd, omslutes af fyra flyglar med tre våningar, nämligen den norra, vestra och östra af lika höjd med de fyra runda hörntornens murar, samt den södra, den yngsta, som aldrig hann fullbordas, hvilken åt borggården har blott 2:ne våningar; men å mera än hälften af dess yttre sida äro murarna uppdragna till lika höjd med de öfriga flyglarnas. Östra flygeln är i synnerhet härlig. Öfversta våningen har 9 höga fönsterlufter, af lika storlek med slottets öfriga fönster; den mellersta åter har 3 fönster på hvar sida om 3:ne höghvälfda öppningar, som bilda en mindre arkad; nedersta våningen utgör den vackraste arkad af 7 högt hvälfda öppningar samt å ömse sidor derom ett fönster vid flygelslutningarna. Nära vid norra flygelns yttre sida ligga det gamla och mindre slottets ruiner, jemte så mycket af dessa, som vid det nya och stora slottets uppbyggande fingo qvarstå. Inom det nya finnas tvänne brunnar, som under hela året innehålla tillräckligt vatten. Den ena af dem, den djupaste, belägen i nordvestra tornet, kallas *Jungfrubrunnen.* *) Tvänne stora källrar under detta slotts nedersta våning i vester äro ännu i tämligen godt skick. De närmast slottet gående bastionerna hafva lika höjd med nedra kanten af fönstren i slottets andra våning. Torn- och flygelmurarna äro 36 alnar höga. Vid öfra kanten, eller takfoten, var muren rundt omkring slutad med en krans af väl huggna liststenar; men dessa hafva till en del blifvit nedkastade, likasom andra delar af den härliga byggnaden nedbrutna af besökande Ölands allmoge, bland hvilken det synes vara en antagen sed, eller likasom ett inrotadt skrock, att anse sig ej kunna lyckligt lemna det besökta stället, utan att der hafva nedbrutit eller nedkastat någon sten. Slottet är lemnadt utan all närmare eftersyn och står sålunda fritt till sköflings, så väl för skadebegäret som för egennyttan; men det blefve ock svårt att skydda detsamma från en rå och obändig allmoges okynne.» Nu mer är ruinen dock fridlyst. — På bottnen af nordvestra tornet finnes ett vackert rum under tegelhvalf, som utgjort köket, och derifrån kommer man genom en dörr in uti gamla slottsbyggnaden. — Vestra flygeln, om 3 våningar, har i den andra 10 fönster, af hvilka de 4 mellersta äro mycket större än de öfriga. Man berättar, att här voro kon. Carl X:s egna rum och i de öfriga dervid liggande bodde hofstaten.

Under medeltiden utgjorde Borgholm med några gårdar, bland hvilka nämnas Slät och Bragelunda, en särskild socken under namn af *Borgh*, hvilket inhemtas dels af sockneförteckningen i hertiginnan Ingeborgs »Statuta de reditibus Cleri in Oelandia, Anno 1346», dels af biskop Brasks handskrifna förteckning på Ölands socknar. Af denna finner man äfven, att Borghs socken varit regal. Att den likväl varit ganska inskränkt och egentligen innefattat slottsbesättningen, kan man sluta deraf, att gården *Gettungstadh*, som legat strax söder om slottet, blifvit räknad till Repplinge socken. Denna gård återtogs af konung Gustaf 1 och förenades med kungsladugårdens egor; den hade förut blifvit donerad till Systra-klostret i Kalmar och troligtvis blifvit vid reformationen indragen till kronan. Under hertig Carl Gustafs vistande på Borgholm, åren 1651—1654, åtföljde honom Arvidus Andreæ Rydelius såsom hofpredikant. Derefter uppehölls gudstjensten af kyrkoherden i Repplinge intill kyrkoherden P. Ahlqvists död 1772. Efter den tiden har icke någon gudstjenst der blifvit förrättad.

Borgholms Kungsladugård, belägen i samma socken som Borgholms slott, som ofvan är nämdt, och ½ mil v. n. v. från kyrkan. När denna kungsladugård först blef anlagd och bebyggd, är okändt; det är dock troligt, att det skett före Wasa-regenternas tid, men långt efter slottets anläggning. Då konung Gustaf 1 år 1541 var på Borgholm, bodde han icke på slottet, utan på ladugården, hvaraf synes, att slottet

*) Man uppgifver brunnen till 60 alnars djup, och denna brunn jemte hela tornet tror man hafva tillhört äldsta borgen. Brunnen befinnes i det fordna slottsköket. (Se nedan.)

utgjorde en fästning, i hvilken boningsrummen voro inrättade mer för säkerhet än för beqvämlighet. Detta var ungefär äfven förhållandet, då konung Johan III år 1562 anslog Öland med Borgholm åt sin gemål, Catharina Jagellonica, till lifgeding och enkesäte. Först från denna tid förekommer Borgholms ladugård oftare i offentliga handlingar. År 1651 öfverlemnade drottning Christina, genom bref af den 7 Februari, åt sin kusin, prins Carl Gustaf, räntan af hela Öland till hans fria disposition, dervid särskildt tillägges besittningsrätten till ladugården och djurgården med deras inventarier, extra-ordinarie krigshjelpen undantagen. Den förstnämde anslog Carl Gustaf år 1653 till boställe åt sin stallstat och lät der uppföra en byggnad af trä om tvänne våningar, med utbyggd sal, efter den tidens smak. Äfven lät han anlägga eller föröka och försköna den nuvarande kungsträdgården, i hvilken han med egen hand hade planterat fruktträd. Ladugården, af sten, är uppbyggd i senare tider.

Borgnäs. Säteri i Amnehärads socken och Wadsbo härad af Mariestads län, har vacker belägenhet vid Skagersviken. Egendomen har fordom tillhört slägten Natt och Dag, men tillföll år 1731 kapiten J. Reenstjerna genom byte med kapitenlöjtnanten Axel Carlsson Natt och Dag, emot Gunnerbo i Wenersborgs län. År 1755 sålde Reenstjerna egendomen till kapiten B. G. von Rappolt, som år 1759 sålde densamma till hofsekreteraren B. G. Geyer; gården ärfdes sedan af slägterna Geyer och Geyerstam samt löstes af kapten K. af Geyerstam, egare år 1832 af Borgnäs och det i samma socken belägna Ribbingsfors.

Borgsjö. Socken i södra delen af Medelpad, i Wester-Norrlands län, har en areal af 181,671 tunnland, af hvilka 11,300 äro kärr och sjöar. Landet är till större delen uppfyldt af berg och skogsmark; men den bygd, som ligger utmed elfven Ljungan, är mer jemn än bergaktig. Denna elf, som flyter genom socknen, upptager några mindre vattendrag, såsom Talg-, Änger- och Har-åarna; flera sjöar, Stor-, Grund- och Borg-sjöarna, finnas här, men äro icke särdeles stora. Rådande jordmånen är lera. Skogstillgången är god. Förnämsta hufvudnäringarna äro skogs- och ängsbruk, boskapsskötsel samt åkerbruk till eget behof. Socknen utgör 28 mantal och hade år 1810 1,269, 1840 omkring 2,000 och 1856 2,501 invån. Socknen har ambulatorisk folkskola med 1 examin. lärare. År 1856 besökte 126 gossar och 141 flickor skolan; dessutom erhöllo 87 gossar och 82 flickor undervisning i hemmet. — Borgsjö är annex till Torps regala pastorat i Medelpads kontrakt af Hernösands stift. Den gamla kyrkan, af sten, var år 1768 så förfallen, att hon måste nedrifvas, och en annan uppbyggdes då i stället. Den nuvarande kyrkan, belägen $6\frac{3}{4}$ mil från Sundsvall samt 10 mil från Hernösand, är rymlig och ljus samt har ett litet torn midt på taket, hvartil köpmannen i Stockholm Erik Boræus, som var född här i socknen, testamenterade 30,000 daler kopparmynt. Inga särdeles minnesmärken finnas, om man ej skall nämna en kalk från slutet af katolska tiden, med påskrift: **St. Brigitta A. ø D.** MCCCCC. — Inom socknen finnas flera lemningar efter skansar m. m. Nära kyrkan, imellan sjön och Borgsjö-berget, låg *Borgsjö-skans,* som af guvernören Carl Sparre förbättrades och förságs med nya vallar år 1677 till ortens försvar mot Norrmännen. Den är sedermera förstörd. — Vid Borgsjö by är en sten, hvari förekommer en rund öppning, liksom gjord med svarfjern. Den kallas af allmogen *St. Olofs Gryta,* och skall St. Olof, vid framresan här, hafva deri vattnat sin häst. — Ingen betydlig egendom finnes inom socknen, icke heller malmstreck. — Adress: Sundsvall.

Borgsjön. Sjö uti Medelpad, hörande till Ljungans vattendrag, belägen vid 348 fots höjd öfver hafvet.

Borgstena. Socken i Wedens härad af Wenersborgs län, har en areal af 8655 tunnland, af hvilka 720 äro sjöar och kärr. Marken är bergig. Hufvud-

näringen är åkerbruk, hvartill kommer tillverkning af och handel med Westgöta-varor. Socknen består af 20¾ mantal och hade 1810 525, 1840 738 och 1856 770 invånare. Borgstena socken har fast folkskola med 1 examinerad lärare. År 1856 besökte 40 gossar och 36 flickor skolan; 12 gossar och 20 flickor undervisades hemma och 2 gossar i allmänt läroverk. — Borgstena är annex till Borås stads regala pastorat i Åhs kontrakt af Skara stift. Kyrkan, belägen 1½ mil från Skara, är urgammal och byggd af gråsten, utvidgad 1753 och reparerad 1818. — Uddetorp är det enda säteriet i socknen. — Adress: Borås.

Borgstena. Gästgifvaregård i Borgstena socken och Wedens härad af Elfsborgs län; skjutsar till:

Borås stad	2	mil.
Häljarp	2	»
Ljung	1½	»
Tvärby	1½	»

Borgunda, eller **Borna.** Socken i Gudhems härad af Mariestads län, har en areal af 4,791 tunnland. Inom socknen ligger Bornaberget, egentligen en gren af Billingen. Hufvudnäringen är åkerbruk. Socknen utgör 31⅜ mantal och hade 1810 575, 1840 770 och 1856 880 invånare. Borgunda socken har fast folkskola, som 1856 besöktes af 26 gossar och 14 flickor; den examinerade läraren är gemensam för annexerna Borgunda och Högstena samt moderförsamlingen Dala. — Borgunda är annex till Dala patronela pastorat i Billings kontrakt af Skara stift. Kyrkan, belägen 1 mil från Sköfde, uppbrändes af åskeld den 23 Maj 1765, men uppbyggdes åter på kommerserådinnan Thams och hennes sons, dåvarande hof-intendenten Thams, bekostnad och blef färdig 1767; hon reparerades år 1825. — I socknen finnas flera fornlemningar. Vid Brobacken äro de i orten så kallade *Domkullarna*, der tingsplats fordom varit, och på samma backe är en stor sten, med inhugget märke af en hästsko. Borgunda by skall fordom varit stad, och en plats i byn kallas ännu *Torghällen.* — Säterier inom socknen äro Ingridtorp och Gällsbo. — Adress: Sköfde.

Borgunda. Gästgifvaregård i Borna socken och Gudhems härad af Skaraborgs län; skjutsar till:

Dimbo	1½	mil.
Edåsa	1	»
Kyrketorp	1	»
Sköfde stad	1⅛	»
Thorbjörnstorp	1½	»
Wärsås	2	»

Borgvattnet. Kapellförsamling till Hammerdahls konsistoriela pastorat i Jämtlands Norra kontrakt af Hernösands stift, omkring ett med Ammer-ån sig förenande vattendrag, hade 1840 248, 1856 319 invånare och ambulatorisk skola med 1 examinerad lärare, som undervisade 9 gossar och 11 flickor, medan 8 gossar hade enskild undervisning och 13 flickor undervisades i hemmet. Se vidare under modersocknen. — Adress: Östersund.

Borgvik. Kapellförsamling till Grums annex-socken i Nors pastorat af Carlstads stift, 3¼ mil från Carlstad, vid norra stranden af Borgviken, som sammanhänger med Åsfjärden af Wenern, har tillika med Grums en areal af 46,332 tunnland, hvaraf Borgvik ensamt innehåller 1,050 tunnland kärr och sjöar. Kapellförsamlingen, som 1840 räknade 978 invånare, hade 1856 icke mindre än 1,106; i socknens ambulatoriska skola undervisades detta år af 1 examinerad lärare 64 gossar och 40 flickor, medan 2 gossar undervisades i allmänt läroverk, 1 gosse och 3 flickor hade enskild undervisning och 20 gossar samt 31 flickor undervisades i hemmet. — I församlingen ligger Borgviks bruk, och kapellet är egentligen uppfördt till gagn för detta bruk och närmast liggande hemman. Tillåtelsen att anlägga kapellet blef, på brukspatron Erik Borgströms begäran, utfärdad af konung Carl XII och är daterad Ystad, den 11 Jan. 1716. — Adress: Carlstad.

Borgvik. Jernbruk i Carlstads län, Grums härad och socken samt Borg-

viks kapellförsamling, hade omkring 1840 4 härdar med 2,266 sk℔ 13 l℔ privilegieradt smide af eget tackjern och erlade i hammarskatt 22 sk℔ 3 l℔ 7 ℔; 1856 hade bruket 5 fria härdar. Den 21 Nov. 1826 utfärdades Kongl. Bergs-kollegii privilegier för ett manufakturverk vid Borgvik, bestående af en räckhammare och en klippsax samt 6 stycken spikhamrar, och med rätt att förädla 400 sk℔ af eget ämnesjern. Till bruket höra 8 tullqvarnar med 20 par stenar och 4 enbladiga sågar. Under bruket lyda $2\frac{1}{2}$ mantal frälse och 9 stycken oskattlagda torp. Det tillhör ett bolag och skeppar sitt jern på Göteborg.

Borgvik, Norra. Gästgifvaregård i Borgvik socken och Grums härad af Carlstads län; skjutsar till:

Byn, s. v.	1	mil.
Heljebohl, östligt	$1\frac{3}{4}$	»
Malsjö, n. o.	$\frac{3}{4}$	»

Borgås, eller **Buresås.** Gammalt slott, beläget norr om Sunsta by i Blomskogs socken af Carlstads län, vid östra ändan af en från Foxen långt utskjutande vik, på en betydlig höjd, hvilken ännu bär namn af Borgåsen. Slottet och dertill hörande stall voro byggda af sten. Belägenheten har varit utmärkt vacker samt af naturen synnerligen betryggad mot fiendtliga anfall. Slottets grundläggare, likasom dess derpå följande innehafvare, äro obekanta; men utan tvifvel hade jarlarna öfver detta härad härstädes sin bostad och hofhållning. Dess läge förorsakade, att det ofta tjente till förvaringsort för rof och byten, tagna under ströftåg och plundringar i Norge. Den, som sist egde slottet, skall hafva varit en fru från England, hvilken, efter sin mans frånfälle derstädes i digerdöden, återreste till sitt fädernesland, hvarefter slottet efter hand förfallit, så att af detsamma numera endast återstå några stenhopar samt en stenmur, som gått upp till slottet. För öfrigt är platsen öfverväxt med skog. Sedan slottet börjat förfalla, fördes dörren till detsamma till Blomskogs kyrka och blef der använd såsom kyrkodörr.

Borgås. Ett kegelformigt berg i Mo socken, Bullarens härad och Bohuslän, hvars från tre sidor otillgängliga spets är åt söder befäst med en lång mur af stora stenar, qvarlefvan efter en konungaborg, som det heter, anlagd af en Grim och kallad *Grims slott.* Holmberg (Boh. Beskr., II, 257) anför derom följande saga. »På Borgås bodde i fordna dagar en bergakung med sin drottning och hofstat, alla af trollslägt; de infunno sig imellertid gerna på gästabud i orten och vid andra tillfällen, der någonting godt vankades. Bland andra dyrbarheter egde bergakungen två underbara hattar, *Duldehatten* och *Håldehatten,* af hvilka den förra, när den påsattes, gjorde trollet och dess sällskap osynligt, den sednare deremot gjorde allt osynligt synbart. Nu hände sig, att en rik bonde på Grimland gjorde bröllopp åt sin dotter, men dertill icke bjöd bergakungen. När bröllopsmåltiden var framdukad, försvann all maten och ölet, så snart det kom på bordet, utan att någon visste, hvart det tog vägen. En af gästerna, en bonde, anade då oråd, kastade sig på sin häst och red till Borgås, der bergadrottningen stod i nära förhållande till honom. Af henne begärde han att få låna »Håldehatten», fick den, satte den på hufvudet och galopperade hem. Men just som han satte sig upp, misstänkte trollen hans afsigt med lånet af hatten, satte efter den ridande, hunno upp honom och grepo tag i svansen på hans häst. Då ropade bergadrottningen: »rid icke på den »hala» (d. ä. den hårda, landsvägen), utan på den »bara!» (d. ä. den bara, afmejade åkern, öfver hvilken trollen icke hafva någon magt, emedan plogen der ristat så många korstecken). Bonden lydde rådet, fortsatte vägen på åkern och kom undan trollen; men ur berget flögo som glödande jernstänger och hördes ohyggligt skrän. När han med »Håldehatten» på hufvudet kommit till gästabudsgården, fick han der se bergakungen och andra stygga troll sitta kring bordet, ett vid hvar gäst, och gripa i faten. Då tog han ett svärd i hvardera handen, tillsade de andra gästerna att göra som han, satte

sig vid bordet och ropade: »stick, som jag sticker, och slå, som jag slår!» samt började hugga omkring sig åt bägge sidorna. De andra gjorde som han; så blef bergakungen dräpt med hela sitt följe, och sedan har Borgås stått öde.» — Holmberg förklarar sagan helt enkelt så, att på Borgås bott en höfding, hvars borg blifvit förstörd genom förräderi och han sjelf dräpt under en våldgästning.

Borgås. Lastageplats och faktori för Strömsholms kanal vid Kolbäcks-ån och det efter stället uppnämnda sundet; våg för Köpings stad, m. m.

Borkhult. Gods och jernverk i Yxnerums socken, Skärkinds härad och Linköpings län, nära sjön Borken, köptes, tillika med större delen af de gårdar, som ännu lyda under godset, såsom Gobo, By, Salfvedal, Hästnäs m. fl., ifrån kronan 1629 af pfalzgrefve Johan Casimir, tillhörde på 1680-talet hertig Adolf Johan, men innehades genom förpantning ännu 1700 af fru Hedvig Mörner. Gårdarne tyckas sedan hafva åter kommit under kronan; men Borkhult och Gobo utbyttes 1721 af general-löjtnant Jak. Burensköld († 1738), som 1725 grundlade Borkhults jernverk och 1711 förändrade det redan 1686 privilegierade smidet vid Gobo. På 1750-talet tillhörde godset Burenskölds dotter, Maria Johanna († 1774), enka efter generalmajor Cl. Ph. von Schwerin; det har derefter tillhört generalmajor C. Ph. von Schwerin († 1828), hans brorson, löjtnant grefve C. Ph. von Schwerin, och dennes arfvingar samt innehades 1853 af hofmarskalken grefve A. H. von Schwerin såsom fideikommiss. Till jernverket hör en masugn, som dock icke alltid är i gång. Jernverket hade (1856) 4 ofria härdar med 1,445 sk℔ privilegieradt smide mot 14 sk℔ 9 l℔ hammarskatt, och 105 sk℔ frälsesmide. Till godset höra qvarn med 2 par stenar, 1 fin- och 2 grofbladiga sågar, tegelbruk m. m. Derunder lyda Gobo 1 mantal frälse, Hästnäs ½, Odensgöl 1 mant. frälse m. m., och taxerades hela possessionen 1853 till 120,00 rdr bko.

Borna socken. Se *Borgunda.*

Bornaberget. Se *Billingen.*

Bornsjön. Sjö i Stockholms län, Salems socken af Södertörn, som genom *Wellinge å* har sitt utlopp i Ekeröfjärden.

Bornö. Ö i Gullmar-fjorden af Stångenäs härad och Bohuslän, en hög, ur fjorden uppstigande klippvägg, beklädd med bok- och granskog. På ön finnes en mineralkälla. På Bornön har, enligt Holmberg, Boh. Beskr., II, 15, boken sitt nordligaste växtställe i Sverige, under 58⁰ 23′ n. br., hvaremot detta träd eljest i vårt land icke går högre än till 57⁰.

Borrasjö. Sjö uti Wieslanda socken af Allbo härad och Kronobergs län, der, enligt uppgift af prosten Wiesel 1757, man fick »malar af 16 markers till 1 punds vigt.» Samma förhållande lär fortfara ännu.

Borrby. Socken i Christianstads län och Järestads härad, 1 mil s. v. från Cimbritshamn, vid hafvet, har en areal af 5,803 tunnland, hvaraf 75 äro sjöar och kärr. Marken är jemn med några grusbackar i norra delen och sandmoar åt södra sidan, invid hafvet. Rådande jordmånen är ler- och sandmylla, på en del ställen svårbrukad lera. Socknen, som innehåller $36\frac{3}{16}$ förmedlade mantal, beboddes år 1810 af 1,218, 1840 af 1,815 och 1856 af 1,957 invånare. Socknen hade sistnämde år 3 fasta skolor med 3 examinerade och 1 oexaminerad lärare, som undervisade 129 gossar och 120 flickor, medan 1 gosse begagnade allmänt läroverk och 26 gossar samt 27 flickor undervisades i hemmet. — Borrby utgör ensamt ett regalt pastorat af 2:dra klassen i Albo och Järestads kontrakt af Lunds stift. — Adress: Cimbritshamn.

Borreberget. Berg i Walla socken af Tjörns härad och Bohuslän, beläget på gården Åkers egor, har en lemning efter ett vikingafäste, bestående af nå-

gra stenhopar, med hvilka uppgångarne äro omvärnade.

Borrebol. Äldsta bolstaden till Medevi gård, der drottning Hedvig Eleonora tidtals skall hafva bott, och som 1662 köptes från kronan af hennes kammarherre, Johan Gyllenstjerna. Se vidare *Medevi.*

Borreby socken. Se *Borgeby.*

Borreby. Herresäte i Skåne, Malmöhus län, Torna härad och Borreby (eller Borgeby) socken, beläget på södra stranden af Löddeström, en fjerdedels mil från hafskusten; ett gammalt gods, ett bland de minnesrikaste i Skåne. Om tiden för denna gårds anläggande vet man ingenting med säkerhet, så mycket mindre som den blifvit förblandad med andra gårdar af samma namn. Imellertid uppgifves, att Borreby i slutet af 11:te århundradet tillhört en Sven Truedson, bror till konung Erik Ejegods gemål, drottning Botilda. Denna Sven var far till ärkebiskop Ascer i Lund, hvilken således skulle hafva haft godset efter fadern. Det antages också, att ärkebiskopen, som dog 1137, varit den, som lagt godset under Lunds ärkebiskopsstol. Det är icke desto mindre osäkert, huruvida detta Borreby varit det här i fråga varande, det i Torna härad; mer sannolikt är, att det legat i Järestads härad och Löddeköpinge socken. Första gången man med säkerhet vet, att Borreby i Torna härad omnämnes, är i ett donationsbref af 1410, hvari ärkebiskop Jakob Giertson i Lund skänker några hemman i Borreby till Lunds domkyrka, och har sedan denna tid gården legat under Lunds ärkebiskopssäte. Sannolikt befästes gården af prelaterna; men denna befästa gård afbrändes 1452, vid Svenska konungen Carl Knutssons härjande inbrott i Skåne. Imellertid reste sig snart en ny borg ur askan af den gamla, och enligt Brunii antagande härleda sig de nu qvarstående byggnaderna från tiden omkring 1500, då den kraftfulla Birger Gunnarson var Lunds ärkebiskop. Ännu kallas ett hörntorn för biskop Börjes torn, och i samma torn visas ännu det rum, som han bebodde, då han vistades på detta sitt gods.

Vid reformationen blef Borreby indraget till kronan, men bortförlänades redan 1540 åt reformationens ifriga befordrare, den sluga Malmö-borgmästaren Markus Kock, som 1546 fick kronans andel af tionden från Borreby och Löddeköpinge. Sedermera, 1559, förlänade Fredrik II Borreby åt sin »kammertjener» (kammarjunkare), Hans Spegel, åt hvilken samma konung 1563 utfärdade köpebref på godset, som bestod af Borreby hufvudgård med byn af samma namn samt Löddeköpinge by m. m. I Borreby kyrka finnes en af slägtvapen omgifven tafla, föreställande Hans Spegel och hans bägge hustrur, Catharina von Ahlefeld (✝ 1582) och Hedvig Sehested eller Hillebora Lindenow (man är osäker om namnet). Spegel, som dog 1592, behöll imellertid icke Borreby, utan sålde det 1589 till Hans Johansson Lindenow, af en ätt, som skall hafva inkommit till Danmark med kon. Christopher af Baiern, men enligt andra af gammalt innehaft gods i Slesvig, ehuru det förra är det troligaste. Alltnog, herr Hans Lindenow, befallningsman på Hindsgavl, köpte Borreby, och från honom, som var gift med Margaretha Rosencrantz, gick godset i arf till äldsta sonen, Otto Hansson Lindenow. Gården innehades sedan af dennes son, Otto, och sonson, som likaledes hette Otto, men under Carl Gustafs krig mot Danmark flydde bort från sin gård, som af konung Carl skänktes åt riksdrotset Peder Brahe år 1658. Vid freden 1660 återlemnades gården åt Lindenow, som 1664 introducerades på Svenska riddarhuset, men i hela sin lifstid var Danskt sinnad. Deraf föranleddes, att han under Carl XI:s Danska krig blef arresterad för med fienden förd brefvexling, och att 1678 en Svensk besättning inlades på Borreby. Denna garnison, under en kaptens befäl, blef den 8 Maj detta år angripen af en Dansk ströfkorps och nödsakad att gifva sig, dock först efter tappert försvar och sedan Danskarne börjat kasta granater, genom hvilka gården blef till en stor del förstörd.

Vid fredsslutet beviljades då de Skånska adelsmännen att inom år och dag få utan afgift flytta ut till Danmark; men Otto Lindenow qvarstadnade ända till 1681, då Ascheberg, dåvarande generalguvernören, som gerna ville bli af med Lindenow och hans gelikar, beviljade hans begäran att få flytta. Otto Lindenow dog på Eriksholm på Seland 1697. Han var gift med Elsa Juel († 1679) och hade med henne en son, Malte Juel Lindenow, samt två döttrar, Anna Sophia och Vivica, hvilka ärfde hans egendomar.

»Jungfru» Anna Sophia Lindenow innehade Borreby redan år 1687 och 1688, hvaraf det vill synas, som hade fadern lemnat denna gård åt döttrarna, då han flyttade från Skåne. Men det dröjde icke länge, inan reduktions-stormen kom öfver henne, och hon förlorade krono- och kyrko-tionden vid Borreby, hvilken för åren 1661—1687 beräknades, efter åtskilliga afdrag, till 3,880 daler silfvermynt, som hon måste betala, fastän hon af kronan fordrade 12,327 daler i ersättning för hvad Borreby lidit under kriget. Hon gifte sig 1704 med hofkanslern baron Wilhelm Julius Coyet; men som de icke hade några barn, öfvergick godset vid deras död (omkring 1709) till systern, Vivica Lindenow, gift med Hans Ramel. Denne dog 1711 och öfverlefdes af sin hustru, som afled först 1725. Af deras 13 barn fick Brita Ramel Borreby och blef gift med öfverstlöjtnanten Fredrik Trolle, som tillträdde godset 1720, der uppbyggde fasta och stora ladugårdshus, likasom på andra sina egendomar, och dog 1770. Sedan tillföll Borreby i mödernearf fröken Vivica Trolle, gift med riksrådet grefve Gustaf Bonde, och fröken Sophia Elisabeth Trolle, gift med generalmajor baron Fabian Löwen; tredje systern afstod sin andel mot lösen. Imellertid behöll grefvinnan Vivica Bondes far, Fredrik Trolle, dotterns möderne i Borreby mot en årlig afgift och tillhandlade sig 1767 likaledes Fabian Löwens andel, så att grefvinnan Vivica sannolikt först efter faderns död tillträdde hela egendomen, hvarefter hon blef enka 1774. Hon gjorde sig synnerligen älskad af sina underhafvande. Hon dog 1806. Med sin man hade hon en son och fyra döttrar; sonen var redan död före modern, men efterlemnade en son, grefve Gustaf Bonde, och en dotter; imellan dessa och deras fastrar delades Borreby; men dåvarande kammarherren grefve Gustaf Bonde, som sjelf ärfde en sjundedel, köpte år 1809 af sina medarfvingar det återstående för 68,572 rdr banko. Han innehade imellertid godset blott kort tid och sålde 1809 Löddeköpinge by till sin svåger, grefve Gustaf Hamilton, hvaremot Borreby säteri med underlydande af honom 1811 såldes för 75,000 rdr spec. till hans faster, Fredrika Brita, enka efter öfversten Berndt Joh. Hastfer. Hon innehade Borreby till sin död 1814. Af henne företogs en ny inredning af de gamla boningshusen, och hon påbörjade derjemte planteringarna kring gården. Hon efterlemnade tre barn, af hvilka fröken Brita Sophia arrenderade gården. Då hon, som sedan gifte sig med öfverste Bergenstråhle, dog barnlös 1833, ärfdes hon af sin syster, friherrinnan Gustava Margareta Ramel, född Hastfer, och af sin andra systers, Vivica Eleonora De Geers, barn, fröken Vivica De Geer och grefve Robert De Geer. Friherrinnan Ramel öfvertog egendomen och betalade i årligt arrende åt sina systerbarn 75 tunnor råg, 75 tunnor korn och 50 tunnor hafra. Sedan år 1817 är friherrinnan enka efter baron Otto Ramel och vistas nu, kommen till hög ålder, om somrarna på sitt gods, men lefver om vintrarna i Lund. Sedan både fröken Vivica De Geer och grefve Robert De Geer aflidit, äro den sednares barn, fyra döttrar, egarinnor till fjerdedelen af Borreby och friherrinnan Ramels lagliga arfvingar.

Boningshusen på Borreby äro af stort interesse, emedan åtskilliga delar ännu qvarstå från slutet af 1400- och början af 1500-talet. Man påträffar der ännu underjordiska gångar, borgfängelser o. s. v. Vi hafva redan omtalat, att gården blef afbränd 1452, men redan mot slutet af samma århundrade åter iståndsatt. Vid medlet af 1600-talet intogo byggnaderna en af-

långt fyrkantig borgplats, med längsta sträckningen i öster och vester samt belägen på föga afstånd från åstranden. Tre sidor intogos af byggnader, den fjerde, eller vestra sidan, af en mur, som sträckte sig mot norr utom borgen och nedåt åns strand. På norra sidan af borgplatsen var ett envåningshus, på den östra ett tvåvåningshus, och mellan dessa bägge byggnader låg i fyrkantens nordöstra hörn ett torn, uppfördt af biskop Birger och ännu kalladt »Börjes torn». På södra sidan lågo tre med hvarandra förenade byggnader, af hvilka den östra, som upptog halfva sidan, var ett långt envåningshus med källrar och gafvel åt öster, — den mellersta en hög tornartad byggnad med ett på södra sidan befintligt utsprång, genom hvilket den hvälfda inkörsporten ledde, och den tredje ett tvåvåningshus. Byggnaderna voro omgifna med vallar, och på sydvestra hörnet af dem var en bastion. Vallarne voro bestyckade med kanoner. Det hela omgafs af grafvar på tre sidor; på den norra skyddades det af ån.

År 1678 afbrändes och plundrades gården. Då den iståndsattes, jemnades norra huset med marken och en mur uppfördes der; på de förstörda östra och södra långhusens grund uppfördes nya envåningshus. På södra långhusets vestra gafvel ser man Otto Lindenows och Elsa Juels namnchiffer; »Börjes torn», port-tornet och det derintill i vester stötande tvåvåningshuset äro någorlunda bibehållna i gammalt skick. Alla murar äro raserade och grafvarna fyllda, så att man endast på vestra sidan ser spår af dem. Byggnaderna finnas omständligt beskrifna i »Skånska Herrgårdar» samt i Brunii »Konsthistoria». »Börjes torn» är fyrkantigt, har en källare och 2 våningar med ett rum i hvardera; det har förut varit högre, och det tros, att en underjordisk gång leder dit från port-tornet. På de jemnade vallarna växa nu skuggrika löfträd, och hela planen mellan borgplatsen och ån är omskapad till en park, anlagd af nuvarande egarinnan och hennes mor, grefvinnan Hastfer. I parken är en minnesvård öfver fru Bergenstråhle, född Hastfer. Öster om borgen ligger trädgården, och i söder om gården befinnes ladugården, som upptager en fyrkantig plan, öppen i norr, men bebyggd på de öfriga sidorna. Ladugårdshusen äro grundmurade tegellängor, dels med tegel-, dels med halmtak. Af den mur, som varit på norra sidan af borgplatsen utåt ån, upptogs grunden 1816, då man der fann flera kanonkulor, af hvilka en, som är smidd, men icke gjuten, förvaras på Lunds historiska museum och anses vara från Carl Knutssons tid.

Vid Lödde-åns utlopp ligga de så kallade »Holländarehusen», tillhöriga Borreby, och der Holländarne i äldre tider haft en nederlagsplats, der de uppköpte sill och timmer. Ett litet stycke ute i hafvet, der djupet vidtager, ses ett stort stenröse, kalladt »Löddekar», sannolikt ett gammalt sjömärke vid den här förut befintliga hamnen. Här inrättade Fredr. Trolle ett tegelbruk, hvaraf lemningar ännu synas.

Borreby består för närvarande af $24^{17}/_{24}$ oförmedlade eller $17\frac{1}{2}$ förmedlade mantal, deraf $3\frac{3}{4}$ förmedlade säteri och $13\frac{3}{4}$ insocknefrälse, belägna i Borreby socken och by samt $\frac{2}{3}$ förmedlade i Stäfvie. I Borreby äro 9 större torp, i Holländarehusen 9 och i Öhusen 3 stycken. — Patronrätten till Borreby och Löddeköpinge församlingar tillhör från urminnes tid Borreby gård, likasom kyrko- och krono-tionden af dessa församlingar.

På Borreby äro de gamla förhållandena på Skånes herrgårdar ännu oförändrade, och byn Borreby är måhända den enda i hela Skåne, som icke blifvit enskiftad; på två undantag när göra alla bönderna hofveri-arbete till herrgården. Den åldriga egarinnan har icke velat göra någon förändring under sin lefnad; men hofveri-systemet företer här sin vackra sida, ett patriarchaliskt förhållande mellan egendomsherre och underhafvande, och alla bönderna under godset äro förmögna. — Folket i Borreby och de angränsande socknarna, Löddeköpinge och Barsebäck, bildar tillsammans likasom en enda stor familj, hvilken är skarpt afskiljd från provinsens öfriga inbyggare. De hålla tillhopa mot främmande, tillåta inga in-

flyttningar, och först på den allra sednaste tiden har den starka folkökningen gifvit upphof till utflyttningar. De hade hittills en egen klädedrägt, karlarna knäbyxor af skinn, lång hvit vadmalströja och svart hatt med halfklotformig kulle och breda, vid sidorna uppvikta brätten samt om vintern mössa utan skärm med breda uppslag af hundskinn; men denna drägt tyckes nu allt mer bli urmodig. De äro alla storväxta och starka, fogliga, om de behandlas med mildhet, men hårda och styfsinta, då de tro sig förtryckta. År 1800 gjorde de upplopp mot frälseinspektoren och kunde blott genom ett kommando husarer återföras till ordning.

Borrefjäll. Ett högt och från tre sidor otillgängligt berg uti Ammedals hage af Stala socken och Orousts Vestra härad af Bohuslän, är åt norr, der det är lätt åtkomligt, befäst med en grof, nu nedrasad gråstensmur. Inom denna träffas en vattencistern, som fordom skall hafva varit kringbyggd med ektimmer. Spår efter murar synas också nedanför i backen vid uppgången. Ett hål i bergets östra sida befolkas af sagan med troll; man berättar sig derinne hafva funnit urnor med brända ben, hvilket dock tyckes mindre sannolikt. Denna borg säges, likasom *Borrevägg*, ett likaledes befäst berg på Hällebergs egor, hvars murar äro bättre bibehållna, hafva tillhört och fått sitt namn af konungen öfver Östra Oroust, Borre, som skall ligga begrafven söder om Borrefjäll, utan att dock stället kan närmare betecknas. I afseende på namnhärledningen torde dock traditionen hafva misstagit sig, och lärer härledningen af ordet borg vara den rigtigare. (Holmb., Bohusl., III, 83.)

Borrekoll. Ett berg eller fjäll på Dal, i Nordals härad och Öhr socken. Man har derifrån en vidsträckt utsigt öfver större delen af södra Dal samt Wenern. Nedanför berget ligger Öhrsjön. I Borrekoll är en djup och rymlig håla, omtalad af Gunno Eurelius (Dahlstjerna) i hans »Konunga-Skald». Grottans öppning är trång, så att blott få våga sig in deri. I denna grotta bodde jätten Borre, säger folksagan. En annan jätte bodde i Halle- och Hunneberg uti Vestergötland. Borre helsade en gång på den sistnämde och berättade för honom, att han förvarat nycklarna till sina skatter under en sten i Strengelund (en med löfträd bevuxen udde i sjön nedanföre), der den sistnämda jätten skulle söka dem för att taga vara på skatterna i berget, i händelse Borre icke återkomme från den *långresa*, som han ämnade företaga. En man hade åhört samtalet och kom öfver både nycklar och skatter. Andra berättelser om detta berg läsas i Dybecks »Runa», ur hvilken vi hemta följande. Man hade längre tid hört en tupp gala i den håla vid Borrekoll, i hvilken Borre bott. Flera försök anställdes att öfverkomma tuppen. Slutligen insläpptes i hålet en höna. Efter en stund återkom hönan till hålans öppning, åtföljd af en stor tupp, med glänsande fjädrar och en guldring i sin näbb, stor som en portring. Då tuppen fick se dagsljuset, for han under skri tillbaka i hålan, och har sedan icke varit synlig. — En annan berättelse. Jätten i Borrekoll flyttade till Halle- och Hunneberg. En man for förbi sistnämde berg. Jätten frågade honom: »Huru står det till med storemor i Linne» (Linne är en lägenhet nedanför Borrekoll) samt lemnade honom ett bälte, hvilket han skulle gifva henne. När mannen återkom, kunde han icke finna store-mor. Oviss hvad han skulle göra med bältet, spände han det omkring en stor ek. Jätten tog kort derefter både eken och bältet. — Ännu en. Några sjömän lade en gång till vid en aflägsen ö i Wenern och gingo i land. De träffade der en jätte, hvilken sade, att han i långliga tider vistats der på ön, sedan han nödgades flytta från Borrekoll för Öhr bjelles (= klockans) skull. Han tillade, att han der qvarlemnat en stor, svart tjur, och uppmanade sjömännen att söka den, då de skulle bli egare af djuret. Någon tid derefter kommo de till Borrekoll och begynte söka tjuren. Detta fortsattes i flera nätter. De hörde väl stundom, huru kreaturet råmade i närliggande skogar, men kunde likväl ej

finna det. Den, som kan öfverkomma den tjuren, skall aldrig lida någon nöd. — I grannskapet finnas en mängd fornlemningar, t. ex. söderut efter en gammal borg, samt nedanför fjället på en holme i Öhr-sjön ruiner efter ett fäste, hvilket, enligt uppgift, innehafts af en fylkeskonung. Norrut i skogen ses ett stort *varp*, eller uppkastadt röse, hvilket ingen går förbi, utan att derå kasta en risqvist, en lapp eller något dylikt. I närheten ses en dubbel domarekrets och dessutom i trakten en stor mängd ättekullar. Trakten hör till de mest storartade i Dalsland.

Borrie. Socken i Malmöhus län, Herrestads härad, $^3/_4$ mil n. n. v. från Ystad, har en areal af 856 tunnland, hvaraf 10 äro sjöar och kärr. Jordmånen är föga bördig, och socknen saknar skog, men har deremot tillräcklig torftägt. Socknen beboddes 1810 af 119, 1840 af 145 och 1856 af 155 invånare samt hade sistnämda år fast folkskola, der en examinerad lärare undervisade 8 gossar och 15 flickor, medan 6 gossar och 8 flickor besökte söndagsskolan. — Borrie är annex till Stora Herrestad regala pastorat af 2:dra klassen i Ljunits och Herrestads kontrakt af Lunds stift; hela pastoratet beboddes 1856 af 1,214 invånare. — Enligt Floræi förmenande skall Hervor, Angantyrs syster (se Bolmsö), här haft sin borg, och ett stycke derifrån stod striden mellan Hervor och hennes fosterfader Ormer å ena sidan samt Hunerna å den andra. Efter Hervor skall Herrestad hafva sitt namn. — Adress: Ystad.

Borrlunda. Socken i Frosta härad af Malmöhus län, $1^1/_2$ mil n. o. från Lund, har en areal af 3,365 tunnland, hvaraf 972 tillhöra Harjagers härad, och blott 2 äro sjöar och kärr. Socknen består af $12^1/_4$ mantal, har brist på skog, men god åkerjord af lera och svartmylla. Den beboddes år 1805 af 436, 1840 af 585 och 1856 af 804 invånare samt hade sistnämda år fast folkskola med 2 examinerade lärare, som undervisade 64 gossar och 47 flickor, medan 4 gossar och 5 flickor njöto undervisning i hemmet. — Borrlunda, moderförsamling, utgör, tillika med Skeglinge annex, ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen i Frosta kontrakt af Lunds stift. Hela församlingens folknummer uppgick 1856 till blott 774 personer. — I socknen ligger Christinebergs frälse-säteri. — Adr.: Lund och Ellinge.

Borr-sjöarne, *Östra* och *Vestra*. Två obetydliga sjöar i en af Helsinglands mest obebyggda trakter, vid norra gränsen af Loos socken, den förra 1,297, den sednare 1,300 Svenska fot öfver hafvet. Anmärkas såsom bestämdt uppgifvande höjden öfver hafvets nivå.

Borrud. Frälse-säteri i Bäcks socken och Wadsbo härad af Mariestads län, har vacker belägenhet vid sjön Ymsen, $^3/_4$ mil från Mariestad, och är ett urgammalt herresäte. Gården, hvars gamla namn var *Borröd* eller *Borrö*, skall, enligt sägnen, fordom, jemte Ymsjöholm, hafva lydt under det närbelägna Ymseborgs slott, då detta innehades af Folkunga-slägten. Sedan kom egendomen till slägten Posse och tillhörde, bland andra egare, äfven den ryktbara Knut Posse, hvilken såsom ståthållare på Wiborg 1470 gjorde sig namnkunnig genom stadens försvar och den s. k. Wiborgska Smällen. Han var gift med Brita Sture. Genom byte öfvergick egendomen år 1618 till slägten Bonde och innehades af assessoren i Göta Hofrätt Jöns Filipsson Bonde, död 1662; af öfverste E. Hjerta år 1710, sedan åter af slägten Posse och vidare, tid efter annan, af majoren frih. G. Mannerheim, landshöfdingen grefve Henning Gyllenborg, död på 1820-talet, brukspatron Anders Dahlman, men köptes år 1824 af brukspatron Georg Camitz, som nu innehar Borrud.

Egendomen består af Borrud, 1 mantal frälse-säteri med i sambruk varande $^1/_2$ mantal frälse Bromyr, der sockenskilnaden mellan Bäcks och Utby socknar framgår; härtill lyda Jula 4 mantal frälse och Hulabotten $^1/_8$ mantal i Utby socken, jemte Klockaretorp $^1/_8$ mantal frälse i Ullervad socken och under eget bruk varande hemman

i Utby socken samt 22 torp under hufvudgården. — Mangården har utmärkt vacker belägenhet vid stranden af sjön Ymsen på en udde, som utskjuter framom Ymseborgs slottsruiner. I norr och vester är den omgifven af löfskog, öfver hvilken höja sig topparne af frodiga och vidsträckta furuskogar. Karaktersbyggnaden, af tegel, tvänne våningar hög, är försedd på ena sidan med en utbyggnad, liknande ett torn, samt på den andra med en altan. Tvänne flygelbyggnader, af trä, reveterade, stå midt emot hvarandra intill det stora huset. Trädgården, med orangeri, upptager platsen mellan åbyggnaden och den der nedanför liggande sjön.

Borrum. En plats i Mörbylånga socken på Öland, strax nedanför Södra Bärby borg, der öns ungdom sedan urminnes tider haft sina midsommarslekar. Linné omtalar stället i sin resa, sid. 70, och Ahlquist förmenar i sin Ölands Beskrifn., att det fått namn af någon konung eller viking, vid namn Borre, som bott på borgen.

Borrås. Berg i Bohuslän, Hisingens Vestra härad och Säfve socken, der fordom möjligtvis någon befästning funnits, har nu åtskilliga spridda bautastenar och ibland dem tre cirkelformer, en af 12, en af 8 och en af 7 stenar; diametern omvexlar mellan 12—7 fot. Allmogen tror, att man ämnat uppbygga Säfve kyrka på detta ställe. Vid Svensby gård, på hvars egor Borrås ligger, visas i utmarken *Kong Borres graf*, hvarmed man förstår en i marken dold kista af stenhällar.

Borsna. Gästgifvaregård i Ryssby socken och Sunnerbo härad af Kronobergs län; skjutsar till:

Dörarp	$2^1/_2$	mil.
Ifla	$2^3/_8$	»
Ingelsta	2	»
Ljungby	$1^3/_4$	»
Nederled	$1^3/_8$	»
Nygård	$^1/_2$	»

Borsna. Frälse-säteri, 2 mantal, i Ryssby socken och Sunnerbo härad af Wexiö län, innehades i början af 1600-talet af slägten Netherwood. Kammarherren hos friherre Carl Carlsson Gyllenhjelm på Bergqvara, Carl Netherwood, adlad 1649, skref sig som innehafvare af gården till Maresholm och Borsna. Derefter hafva häradshöfding Lars Bark på 1770-talet och fänrik Stockenberg 1804 varit egare af gården, som nu tillhör lagmannen Gustaf Ad. Lagerbjelke. — Egendomen består nu af 2 mant. frälse-säteri, 1 mant. frälse och $^1/_2$ mant. krono-skatte rusthåll, alla i sambruk, samt underlydande $4^1/_6$ mant.

Bortakan *(Bortan)*. Hemman i Gunnarskogs socken af Jösse härad i Wärmland, i folksägnen bekant derföre, att efter digerdöden folk fanns qvar endast derstädes och på det två mil derifrån belägna hemmanet Ingersbyn.

Borås. Uppstad i Elfsborgs län, Wedens härad, vid Wiskan, nästan midt i Torpa socken, 45 mil från Stockholm och 6 mil från Göteborg, omgifven af berg och skog. Anledningen till stadens anläggande var den, att, som Vestgötarne i Bollebygds, Wedens, Gäseneds, Åhs, Marks och Kinds härader idkade handel i hela Sverige och äfven i tillgränsande riken, klagade de kringliggande städernas invånare hos konung Gustaf Adolf öfver att deras handel derigenom mycket inskränktes, och konungen hörde derföre de nämda häradernas invånare. Dessa tillkännagåfvo då, att deras hemman voro så svaga, att de icke kunde berga sig utan annat näringsfång, och nu gaf konungen dessa härader år 1619 eller 1621 tillstånd att bygga en stad vid Torpa kyrka. Privilegierna för staden utfärdades år 1624. Men den nya staden blef redan 1681, den 12 och 13 December, lagd i aska genom vådeld, så att blott några få hus återstodo; elden var så våldsam, att den till och med förbrände grafstenarna på kyrkogården. Samma öde undergick staden år 1727 och sedermera äfvenledes åren 1822 och 1827. Det sistnämda året afbrunno, utom rådhuset, 139 hus, uppförda på 220 tomter. Redan 1822 hade den på 1600-talet uppförda stadskyrkan afbrunnit, men sedan blifvit återuppbyggd och

förskonades vid den sistnämda branden, efter hvilken blott 46 hus qvarstodo, till större delen små och oansenliga. Staden var imellertid återigen så snart uppbyggd, att redan 1828 icke mindre än 140 hus åter stodo färdiga antingen helt och hållet eller till god del, och nu mer är Borås en af Vestergötlands och hela Sveriges vackraste och nättaste småstäder. Till stadens historia hörer också, att den en gång varit säte för Hofrätt, dock i ett exceptionelt mål och blott för den gången. År 1767 hade nämligen en viss Sven Hoffman uppviglat åtskillig allmoge i Elfsborgs län för att åstadkomma en förändring af regerings-sättet, och utom det att Riksens Ständer med anledning deraf nedsatte en särskild kommission i Stockholm under öfversten Gr. Frölichs ordförandeskap, nedsattes i Borås en s. k. extra-hofrätt, hvari vice-presidenten i Göta Hofrätt, Falkengren, förde ordet. Hufvudmannen och 41 af deltagarne dömdes från lifvet. På rådstugan förvarades länge en hop gamla vapen och spik-klubbor, som blifvit tagna ifrån upprorsmännen, då de tvingades att nedlägga gevär. I stadens annaler omnämnas besök af konungarne Fredrik 1717 och Adolf Fredrik 1749, bägge sålunda, innan de uppträdt på thronen; hertig Fredrik Adolf af Östergötland besökte staden 1780, Gustaf III 1787 och Carl XIV Johan 1821; till åminnelse af det sistnämda höga besöket ämnade man på stadens torg uppresa en obelisk; men 1822 års brand mellankom och tillintetgjorde afsigten. Äfven af den n. v. kungliga familjen hafva åtskilliga medlemmar besökt Borås.

Borås stad beror för sitt bestånd hufvudsakligen af rese- och gårdfarihandeln; den sysselsätter sig derjemte med vanlig bod- och minuthandel, fabriker och handtverkerier, men endast i mindre mån med jordbruk, ehuru staden besitter icke mindre än 11,000 tunnland jord, hvaraf dock endast 128 äro åker. För rese- och gårdfarihandeln, som sträckes till alla delar af riket och äfven till Norge, uppköpa stadens handlande högst betydliga partier af inhemska linne- och i synnerhet ylleväfnader från Skåne, Halland och Småland, men äfven från andra orter. Uti staden och dess grannskap stampas, färgas och beredas ylleväfnaderna till tjenlig handelsvara; men dessförutan äro stadens handlande förläggare till eller uppköpare af betydliga andelar i de bomullsväfnads-artiklar, som tillverkas i staden och hufvudsakligen i den landsort deromkring, der väfnads-industrien har sitt säte. Deremot är bod- och minuthandeln i staden föga vigtig i anseende till närheten med Göteborg; men omsättningen på stadens torg med landtmannaprodukter och i synnerhet spannmål är ganska liflig. De vigtigaste fabrikerna äro färgerierna; handtverkerierna äro goda, och garfverierna anses som utmärkta. »Borås stad» — heter det i landshöfding-berättelsen för 1851—1855, — »betraktad som afsättningsort, utöfvar i flera afseenden ett nyttigt och betydligt inflytande på kultur och näringar inom så väl Elfsborgs som flera angränsande län; och äro alla förhoppningar på vidare utveckling förbundna med det redan på nådig pröfning beroende förslag till jernvägsanläggning från staden till vestra stambanan vid Herrljunga, till hvars utförande ett aktiebolag bildat sig.»

Borås har ett lägre elementar-läroverk, med 5 klasser och 1 rektor samt 5 kolleger, och derjemte fast folkskola med 1 examinerad lärare, i hvilken 50 gossar och 44 flickor undervisades 1856. Samma år bivistade 75 gossar allmänt läroverk, medan 60 gossar och 65 flickor undervisades enskildt. Hela antalet barn, som njöto undervisning detta år, uppgick till 190 gossar och 160 flickor. Borås har derjemte sedan 1856 en technisk skola, med statsanslag af 5,000 rdr banko årligen, och hvilken 1858 besöktes af 19 lärjungar. Till skolan har aflidne handlanden A. M. Salmenius testamenterat 2,000 rdr rmt, och af en donation utaf häradshöfdingen N. G. Sommelius hade 1,138 rdr rmt kommit skolan tillhanda år 1858, så att hennes ekonomiska bestånd var betryggadt.

Borås stad, som 1856 hade 2,645 invånare, bestod då af 394 tomter, hade 128 tunnland åker, 9,509 $^{1}/_{32}$ tunnland äng och 1,393$^{9}/_{16}$ tunnland skog och

betesmark, 4 tullmjölqvarnar om 10 par stenar, 3 garfverifabriker, 1 tegelbruk, 135 lägenheter, 10 krogar och minuterings-ställen, uppskattades till 826,525 rdr 32 sk. och erlade 26,194 rdr bko i statsbidrag. Kostnaden för stadens styrelse uppgick till 3,193 rdr 12 sk., kleresistatens underhåll till 1,536 rdr, och fattigförsörjningen till 2,130 rdr, allt banko. Sjukvården bestrides af stadsläkare, hvarjemte provincial- och lasaretts-läkare äro stationerade i staden, som har lasarett och veterinär-inrättning. Stadens handlande utgjorde 1856 ett antal af 64 män och 2 qvinnor med en betjening af 150 personer och erlade i bevillning 1,070 rdr 24 sk. bko. Till handtverksklassen hörde 54 män och 10 qvinnor, med 41 gesäller och 9 lärlingar. Stadens sparbank hade 1856 ett rörelsekapital af 80,241 rdr bko. Stadens marknader för 1859 äro utsatta till den 18 Jan., den 19 April, den 5 Juli och den 27 September. Staden har apothek, postkontor och boktryckeri. — I ekklesiastikt hänseende utgör Borås stad med Torpa, Brämhult, Fristad, Borgstena och Gingrid socknar ett regalt pastorat af 1:sta klassen i Åhs kontrakt af Skara stift. Hela pastoratet beboddes 1856 af 7,282 personer.

Ett stycke utanför staden, på vägen till Brämhult, ligger *Åsbro* källa med ypperligt vatten, hvilken anses hafva varit offerkälla.

Omkring år 1730 fanns en helsobrunn $1/_{16}$ mil från staden och godkändes 1746. Genom Torpa socken, i hvilken staden är belägen, stryka tvänne åsar, af hvilka den ena kallas Boeråsen, efter hvilken staden fått sitt namn.

Boråserödsberget. Berg i Bohuslän, Tunge härad och Svarteborgs socken, frejdadt genom några i orten derom gående vidunderliga sägner. Namnet (Borgås-röd) antyder, att berget fordom haft någon befästning, som dock numera är försvunnen. En af dess otillgängligaste klyftor kallas *Riddarhagen*, efter en riddare, som en gång i full rustning skall hafva ridit deruppföre. Men här skall ock en »Bergajätte» hafva bott med sitt hushåll, ända tilldess den stigande upplysningen tvingade honom att flytta till Norska fjellen, *) och en fördjupning i berget, som liknar ett porthvalf och kallas *Jättedörren*, tros föra till de skimrande salar, i hvilka jättens skatter ännu ligga orörda; men då han reste, var han nog småaktig att taga nyckeln med sig, och sedan har man icke engång kunnat få rätt på nyckelhålet. Denna jätte hade imellertid en ganska vacker dotter, som hvarje dag satt utanför berget och slog sin harpa i solskenet; men huru hon solade sig, råkade en bondeson ifrån den närbelägna gården *Rom* att förälska sig i henne och gjorde flera fåfänga försök att bemägtiga sig den sköna, tilldess han slutligen lyckades kasta stål mellan henne och berget, då hon, med eller mot sin vilja, måste göra honom sällskap till hans hem. Orolig öfver sin dotters frånvaro, begaf sig jätten följande natt ut på spejande och kom i det ärendet också till Rom, hvarest han aflyfte taket och fick se den förlorade, sofvande i ynglingens armar. »Jaså», röt då den uppbragte fadern, »ligger du der, din hundunge; men» tillade han i en mildare ton, »har det kommit derhän, så må J då behålla hvarandra, och kunnen J nu på ert bröllopp gifva mig så mycket mat och dryck, som jag behöfver, så skola alla edra efterkommande bli rika och mägtiga». Nu reddes till gästabud. Vigseln skulle försiggå i Tose kyrka; men emedan det var starkt flöde, måste en bro läggas öfver den uppsvällda bäcken mellan Bärby och Dingle, så framt brudskaran skulle kunna komma torrskodd öfver. Jätten och hans hustru gingo derföre ut till Holma-åsar i Berffendalen och hemtade der den stora stenhäll, som nu ligger till spång öfver nämda bäck. Jättesan bar hällen i sitt förkläde; men jätten supporterna i tummen på sin vante. Och då gumman skulle knoga uppför den svåra backen på socknegränsen mellan Svarteborg och Berffendalen, hände henne en liten olycka, hvarom backens namn ännu på-

*) Allmogen i Bohuslän tror verkligen, att jättarne numera ha till största delen begifvit sig till Norges fjellar.

minner. När sedan bröllopet dracks, kunde, oaktadt brudparets osparda möda att anskaffa nödiga reqvisita, jätten icke bli mer än till hälften mätt och drucken, och förklarade han derföre, att endast hälften af slägten skulle bli storfolk. Derpå kastade han en med guld och silfver fylld säck på golfvet, hvilken skulle bli dotterns hemgift, om mågen orkade upplyfta den; men då denne var dertill för svag, fick han af sin brud en trolldryck, hvaraf han i ögonblicket blef så stark, att han med lätthet kastade skatten ifrån golfvet. Det unga paret lefde sedan en tid bortåt i lust och gamman; men omsider kom oenighet i huset, och mannen undfägnade då understundom, på äkta Bohuslänskt manér, sin tåliga hustru med käppen. Men en gång, då man icke fick skon att passa till en häst, som skulle beslås, tog hustrun skon och sammanklämde den med blotta handen, hvaraf mannen fann, med hvilken han hade att göra, och blef åter en af de frommaste äkta män i verlden. — På Rom lefver ännu en slägt, som yfves öfver att nedstamma ifrån jättemön i Boråserödsberget.

Jätten skall sedan flera gånger låtit höra af sig. En af hans efterkommande i Rom, som en dag afmejat all sin säd, utan att haft tid att binda en enda kärfve, yttrade: »ack, om denna ändå vore bunden, ville jag gifva min bästa stut, *Ringal!*» Solen gick i detsamma i glanning, och bonden begaf sig hem; men pigan stadnade på åkern för att göra band åt kärfvarna. Strax inställde sig jätten, ropande till flickan, så att det knakade i bergs-skrefvorna: »snärta, gör band!» och begynte sjelf att binda. I ångsten arbetade flickan så häftigt hela natten, att ryggen sprang af henne, när solen rann upp; men all säden stod ock då bunden och skylad, och jätten gick in i berget, ropande på sin belöning, Ringal, som strax kom springande till sin nya husbonde, och sedan många gånger låtit höra sitt råmande i berget. (Holmb., Bohusläns Beskrifning, III, 63.)

Bosarfve. Gästgifvaregård på Gotland uti Lye socken af Garde ting och Södra fögderiet eller befallningen i Wisby län, strax utmed sockenkyrkan; skjutsar till:

Enges, österut	1	mil.
Kyrkeby, n. o.	$1\frac{1}{2}$	»
Ljugarnshamn, n. n. o. . .	1	»
Orleifs, norrut	$1\frac{1}{4}$	»
Nährshamn, s. o.	$\frac{1}{2}$	»

Bosarp. Socken i Onsjö härad af Malmöhus län, $2\frac{3}{4}$ mil n. n. o. från Lund, har en areal af 5,508 tunnland, af hvilka blott 4 äro sjöar och kärr. Marken är till större delen jemn, rådande jordmånen sand; på skog är brist. Socknens hemmantal utgör $25\frac{3}{32}$ mantal; folknummern uppgick 1805 till 759, 1840 till 1,010 och 1856 till 1,258 invånare. Socknen hade sistnämda år både fast och ambulatorisk skola med en examinerad lärare i hvardera. I fasta skolan undervisades 62 gossar och 57 flickor, i den ambulatoriska 44 gossar och 25 flickor; 1 gosse undervisades i allmänt läroverk och 9 gossar samt 18 flickor i hemmet. Den ambulatoriska skolan hade 2 rotar med 2 skolhus, och undervisningsterminerna för hvarje rote räckte 10 veckor. — Bosarp, moderförsamling, och Strö, annex, utgöra tillsammans ett alternerande regalt och patronelt pastorat i Onsjö kontrakt af Lunds stift. Patronatsrätten tillhör egaren af Trollenäs. Folknummern i bägge församlingarna uppgick 1856 till 1,659 personer. — Någon större egendom finnes icke i socknen. — Adress: Lund.

Bosarp. Frälse-säteri om $5\frac{1}{4}$ mantal i Malmöhus län, Luggude härad och Risekattslösa socken, är fideikommiss i Ankarkronska slägten, har god, men sidländt åker, tillräcklig höfångst, en mjöl- och en sågqvarn samt eger patronatsrätt till Hesslunda och Risekattslösa församlingar. Mangården är bebyggd med ett grundmuradt envåningshus.

Bosarp, Stora. Länsmansboställe i Mo härad, Mulseryd socken och Jönköpings län, består af 1 mantal krono och ligger på en höjd med vidsträckt utsigt öfver Nissa-dalen. Hemmanet är

ett bland de bättre i häradet och har i långliga tider varit väl skött och odladt. Det har 1,000 tunnland skog, utom tillräckliga ängar och beteshagar. I nuvarande innehafvarens tid hafva alla uthusen blifvit ombyggda på ny plan, deribland en dyrbar ladugård med tröskverk, hvarjemte betydliga odlingar och andra förbättringar blifvit verkställda. Till bostället låg fordom qvarn med 2 par stenar och enbladig såg vid Nissa-ån, kallad Hoppebo; men dessa verk, med hvilka följde ett betydligt stycke skog och ängar vid ån, löstes år 1778 till skatte från kronan af dåvarande länsmannen D. Bogren, utan att skatten derå kommit efterträdande länsmän till godo.

Bosebo. Socken i Westbo härad af Jönköpings län, har en areal af 6,110 tunnland, af hvilka 1,100 äro sjöar och kärr. Sjöar äro Mejsjön, Gräsken, Arsbrunn och Harasjön, m. fl. Här framgår Danaholms-urkundens vattenlinie mellan det gamla Göta- och Wirdaland, — anmärker Wieselgren. Marken är bergaktig, och sandmylla är rådande jordmånen. Hufvudnäringen är åkerbruk; men allmogen är konstfärdig; redan 1819 såldes härifrån hundradetals spinnrockar om året till andra orter. Socknen innehåller $9\,^1/_6$ mantal, hvaraf $^7/_8$ skatte och $8\,^7/_{24}$ frälse. Folkmängden var 1810 242, 1840 260 och 1856 290 invånare. Socknen hade sistnämda år ambulatorisk skola, hvari läraren, gemensam med Burseryd, undervisade 16 gossar och 9 flickor. — Bosebo är annex till konsistoriela pastoratet Burseryd, tillhörande Westbo kontrakt af Wexiö stift. Det var en kort tid eget pastorat, men lades genom Kongl. resolution af den 22 Okt. 1696 till Burseryd. Huruledes kyrkan anlades af herr Bose på Bolbynäs, se detta ord. Den nuvarande kyrkan ligger 7 mil från Jönköping, är byggd af trä 1652, 24 alnar lång, 12 bred och $6\,^2/_3$ alnar hög. — Nära vid kyrkan finnes en källa, kallad *Cecilias källa*, i hvilken det offrades i fordna tider. Det säges, att denna »heliga Sisella» blifvit halshuggen af hedningar, hvarvid källan uppsprang, der blodet flöt. — De betydligare gårdarne i socknen äro säterierna Krabby och Bosebo eller Bolbynäs. — Adress: Qvarsebo.

Boschall. På Bosebo egor i Unnaryd socken och Westbo härad af Jönköpings län, ligger detta stenblock, 11 aln. högt och vid pass 30 aln. i omkrets. Blocket är en ibland de gamles skyddshällar. Tvänne andra stenblock ligga ett på hvar sida om jättestenen. Troligen äro de smärre blocken spruckna ifrån det större; men det ena är nära upprättstående, försatt i denna ställning genom andra underlagda stenar. Här bodde en herr Bose, säger sagan, stark kämpe och stark björnjägare; han hade en sådan tillgång på björnhudar, att han bäddade sängarna dermed åt de gäster, som besökte honom.

Bosgård, eller **Bos slott,** i Kronobergs län, Kinnewalds härad och Urshult socken, skall, enligt sägnen i bygden, hafva varit säte för en mägtig konung, hvars fiende bott på Slottsholmen vid Hakeqvarn i samma socken. En natt seglade Bo till Hakes slott, öfvervann Hake och uppbrände slottet. Efter slottet finnas grushögar på holmen, fastän nu öfvervuxna med grästorf. Afzelius vill härleda gårdens eller slottets namn från Bo Jonsson Grip och anmärker, att sägnen gör alla mägtiga män till konungar. Han meddelar derjemte, såsom hänförande sig till detta Bos slott, tvänne visor om vikingakonungen Bo och hans son, Palle Boson (se Afzelii Sagohäfder, V, sid. 254 följ.) Uti konungen vid Hakeqvarn ser Wieselgren den kon. Hake, som jagade ynglingakonungen Hugleik från Uppsalas thron, och som sjelf var konung i Virdaland (Småland och Bleking). Enligt honom är konung Bo en annan Virdakung, och skola Bo och Hake tillhöra de sednaste bland kungarne i de åtskilda Virdiska rikena, efter hvilkas tid de bäggc sammansmält och Kalmar blef den gemensamma hufvudstaden.

Bosgård. Ett mantal frälse i Drothems socken och Hammarkinds härad af Linköpings län, är troligen ett gam-

malt herresäte, beläget vid Söderköpings södra tull och förmodligen uppkalladt efter Bo Jonsson. Halfva gården skänktes år 1380 till hospitalet af riddaren Erik Carlsson och hans fru Märeta Knutsdotter; sednare skall den hafva tillhört Carl Knutsson och efter honom hans döttrar Christina och Magdalena. Gården skattlades 1683, då den som säteri innehades af fru A. M. Cruus, reducerades och indelades på landsstaten, men synes hafva stadnat qvar i förra egarinnans besittning ända till 1700 och 1726; 1783 egdes Bosgård af assessor F. A. Falk, 1825 af borgmästar de la Rose, 1850 och 1853 af D. Dahl.

Bosgård. Ett mantal frälse i Vestra Hargs socken och Wifolka härad af Linköpings län, tillhörde som säteri Claës Ulfsparre till 1680, derpå 1686 David Gyllenklous arfvingar, som tillpantat sig gården från enkefru Ulfsparre; 1700 A. Appelgren, 1726 öfverste von Schwerin, 1825 och 1853 justitierådet Hoffstedt, tillika med Mo, $1\frac{1}{34}$ mantal frälse. Gården ligger vid Hargsjön, n. v. från sockenkyrkan.

Bosholmen. Holme vid Stång-åns inlopp i sjön Stora Rengen, uti Wårdnäs socken, Kinds härad och Linköpings län, 135 alnar lång och 62 bred samt beväxt med vacker löfskog, vilda fruktträd och buskar. Här synas qvarlefvor af en källare samt stenfoten af en $2\frac{1}{2}$ alnar tjock mur. Traditionen berättar, att den ryktbara Bo Jonsson Grip, då han var egare till Säby i Wist samt Vesterby och Brokind i Wårdnäs, under sina resor sjöledes mellan dessa egendomar haft ett förfriskningsställe på den vackra holmen, som efter honom fått sitt namn. I en äng midt emot holmen finnes en hög sten, nästan i form af en karmstol, kallad Bo-Sten, der riksdrotset skall hafva hållit landbostämma.

Bosjö. Jernbruk med masugn i Brattfors kapell till Fernebo socken, Östersysslets fögderi och Filipstads bergslag af Carlstads län, hade år 1840 2 härdar, 900 sk℔ privilegieradt smide och 9 sk℔ hammarskatt, af eget tackjern, utskeppade på Göteborg. Afverkningen vid masugnen är för närvarande 3,100 sk℔ tackjern och 3,000 sk℔ smältstycken. Underlydande jordegendom utgöres af Norra Gräs $^{318}/_{960}$, Södra Gräs $^{231}/_{960}$ och Håkansbohl $^{153}/_{960}$ mantal. Följande grufvedelar tillhöra Bosjö jemte Brattfors bruk, nämligen: uti Stora Krangrufvan, Jordåskärret, Malmbergskärret, Vestra Han, Grindsjögrufvan, Bergsgrufvan, Nygrufvan, Finnmossen, Elfsberg, Åkerströmsgrufvan, Finshyttebergsgrufva, Getberget, Södra Hallsäta, Hökkullen och Gåsgrufvan. Nuvarande egaren är brukspatron H. G. Geijer, som äfven eger *Brattfors* jernbruk, hvilket vidare omtalas på sitt ställe.

Bosjö-Kloster. Socken i Malmöhus län och Frosta härad, $2\frac{3}{4}$ mil n. o. från Lund, har en areal af 10,738 tunnland, hvaraf 4,835 äro sjöar och kärr. Socknens största sjö är Ringsjön, i söder om hvilken $10\frac{11}{48}$ mantal ligga, medan $8\frac{1}{8}$ mantal ligga norr om sjön. Marken är ojemn, rådande jordmånen sandmylla, på några få ställen lera. Någon skog och torfjord finnes. Socknen beboddes 1805 af 732, 1840 af 862 och 1856 af 1,195 invånare. Den hade sistnämda år fast skola med 3 examinerade lärare, som undervisade 85 gossar och 77 flickor, medan 2 gossar undervisades i allmänt läroverk. — Bosjö-Kloster utgör ett patronelt pastorat af 3:dje klassen i Frosta kontrakt af Lunds stift, hvartill egaren af Bosjö-Klosters gård har patronatsrätten. Socknens nuvarande patronus, grefve C. Beck-Friis, har med ospard kostnad låtit iståndsätta kyrkan och på henne uppföra ett nytt torn efter ritning af professor Brunius och under hans ledning af arbetet. Biskop Thomander invigde i slutet af 1858 den sålunda restaurerade kyrkan, den utmärktaste bland de talrika Skånska klosterkyrkor, som bibehållit sig till våra dagar. — Adress: Hörby.

Bosjö-Kloster. Frälse-säteri uti Skåne, Malmöhus län, Frosta härad och Bosjö-Klosters socken, var fordom klo-

ster för Benediktiner-nunnor, anlagdt 1088 (enligt Strinnholm först i 12:te seklet) under konung Olof Hungers tid af en riddare, vid namn Tott, och har innehaft ansenliga egendomar. Klostret gafs år 1536 åt ärkebiskop Thorbjörn Bilde, hvilken innehade det till sin död 1551, kort före hvilken tid han blifvit afsatt från sitt embete. Konung Christian III förlänade det 1545 åt herr Hans Mortensen Barnekow, som förut varit prest vid Philippi Jacobi församling i grefskapet Strei och 1545 blef adlad samt skref sig till Birkholm. Han fick godset med rättighet att tillträda det efter ärkebiskop Bildes död och med vilkor att inflytta i riket och gifta sig med en Dansk jungfru. Enligt några uppgifter skall han hafva tillträdt egendomen 1547 med vilkor att underhålla nunnorna, och blef han Danskt riksråd 1558. Han var gift med Metta Oxe, efter hvars död Sten Rosensparre 1569 trädde i besittning af Bosjökloster. Det blef sedan adligt gods, och dess första enskilda egare tillhörde slägten Laxmand; sedan kom det genom arf till slägterna Ulfstand och Grubbe, hvarefter det öfvergick till Jockum Beck, som 1629 uppförde hufvudbyggnaden. Jockum Beck tillsatte sin förmögenhet på utrikes resor och på anläggandet af Andrarums alunverk och försålde Bosjökloster till Danska riksrådet Ulfeld, hvilken blef anklagad för högförräderi, då godset åter kom under Danska kronan. Jockum Becks son, Love, gifte sig med en grefvinna Eleonora Ulfeld, och deras son, major Corfitz L. Beck-Friis, återfick morfaderns egendom, som ärfdes af hans son, generalmajoren Corfitz Ludvig Beck-Friis, och sedan förblifvit hos grefliga ätten Beck-Friis.

Bosjökloster ligger på en holme i Ringsjön, der det tvänne våningar höga, grundmurade boningshuset omgifves af präktiga parker, rika på de yppersta ekar. En af herrgårdens flyglar utgöres af den gamla klosterkyrkan, hvilken nu begagnas som kyrka åt Bosjö-Klosters socken, till hvilken godset har jus patronatus. Egendomen består af 4 mantal frälse-säteri, $9^{13}/_{24}$ insockne- och $4^{11}/_{48}$ utsockne frälsehemman, 2 mjölqvarnar, qvarnstensbrott, m. m. — På en sten, som blifvit funnen härstädes, har man läst följande inskrift:

Kjelby Mölle och Dalby-vaang
Böge-Or och Ringsjö Faang,
Ded giver jeg Bose-kloster ny
Och selv hviler i denne höj.

Bosjön. Gästgifvaregård i Fernebo socken och Philipstads bergslags härad af Wärmland, Carlstads län; skjutsar till:

Mon, n. v.	$1^1/_4$	mil.
Philipstad, s. o.	$2^1/_4$	»

Botheå. Socken i Ångermanlands Södra fögderi af Hernösands län, har, jemte annexerna, en areal af 122,657 tunnland, af hvilka 9,300 äro sjöar och kärr. Socknen är belägen norr om Ångerman-elfven, der denna börjar utvidga sig på bredden. Elfven bildar i detta pastorat åtskilliga öar, såsom Holms i Öfre Lännäs, Fröks och Loholmarna i Styrnäs samt Sundby och Prestholmen här i socknen, utom flera mindre. Åtskilliga vattendrag infalla äfven här i elfven. En bergsrygg, Botheåsen kallad, 1,660 famnar lång och 660 bred, delar socknen i tvänne trakter; norr om densamma ligga 10 byar och i söder 4 byar. Man påstår, att socknen har 59 sjöar; de största äro Sim-, Gröp-, Hare- och Offersjöarna. De vattendrag, som sammanbinda dessa sjöar, utfalla nästan alla i Ångerman-elfven. Längs efter denna elf är marken till det mesta jemn och odlad; men på ett afstånd af $^1/_4$ eller $^1/_8$ mil derifrån, och ännu kortare, vidtaga bergsträckor, och på andra sidan dessa är odlingen af föga betydenhet, i anseende till jordens sämre beskaffenhet derstädes. Rådande jordmånen är lera, ofta blandad med sand; men intet odladt ställe består endast af sand. Skogen är vid de flesta byar tillräcklig, åtminstone för eget behof; några lida dock brist derpå. Hufvudnäringen är åkerbruk; binäringar äro kolning och körslor vid Gälsjö jernbruk, väfnads-slöjd och boskapsskötsel. Socknen innehåller $33^3/_8$ mantal, på 1750-talet $30^{49}/_{60}$ mantal, hvaraf $28^{61}/_{240}$ skatte och $2^5/_{96}$ krono. Folkmängden var 1766 610, 1810 732, 1840 925 och 1856 962 personer. Botheå har

fast folkskola med 1 examinerad lärare. År 1856 besöktes skolan af 40 gossar och 33 flickor; dessutom erhöllo 20 gossar och 30 flickor undervisning hemma; tillsammans 60 gossar och 63 flickor. — Botheå, modersocken, jemte annexerna Styrnäs, Öfver-Lännäs och Sånga samt Gålsjö bruksförsamling, utgöra tillsammans ett konsistorielt pastorat i Ångermanlands Vestra kontrakt af Hernösands stift. Kyrkan, af sten, belägen 6 ½ mil från Hernösand, är en bland de äldsta i orten, men måste vid första anläggningen varit mycket liten, emedan hon är tvänne gånger tillbyggd; från gamla tider lärer hon hafva behållit några gamla målningar i taket. Kyrkan har vackert läge vid Ångermanelfven, saknar torn, men är byggd som korsbyggnad, 44 aln. lång och 24 aln. bred. Några minnesmärken finnas icke i kyrkan. — Kyrkoherde-bostället, beläget vid elfven och nära kyrkan, består af 1⅜ mantal. — Inga särdeles märkliga fornlemningar förekomma i socknen, utom några grafhögar vid kyrkan; vid Sundby är en helsokälla, der fordom offer varit anställda. Nämda Sundby har varit herresäte och egdes på 1780-talet af professor Magn. Stridsberg. — Gålsjö stångjernsbruk är den enda betydliga egendomen i socknen och beskrifves på sitt ställe. — Adr.: Hernösand.

Botilsäter. Socken i Näs härad af Carlstads län, belägen på Wärmlands Näs samt både på östra och vestra sidan sköljd af Wenern, har en areal af 14,904 tunnland, hvaraf 220 äro sjöar och kärr. Socknen, som består af 21 mantal, beboddes 1810 af 872, 1840 af 1,110 och 1856 af 1,281 invånare. Sistnämda år hade socknen ambulatorisk skola med 1 examinerad lärare, som undervisade 70 gossar och 84 flickor, medan 9 gossar och 8 flickor hade undervisning i hemmet. — Socknen, som 1423 kallades *Bydilsäter* och 1436 *Bolsättra,* är för närvarande annex till Millesviks konsistoriela pastorat af 2:dra klassen i Nors kontrakt af Carlstads stift. Kyrkan, en gammal s. k. Redkyrka (d. v. s. belägen så långt inuti skogen, att man måste rida dit), säges vara byggd af en fru Botila af den anledning, att hon blef uppehållen af oväder och kom för sent till messan i Lurö. »År detta sannt, — anmärker Fernow, — så bör Botilsäter vara den äldsta kyrkan på Näset, ty eljest hade frun kunnat besöka någon annan kyrka.» »Man är oviss», — fortfar han, — »af hvad anledning munkarne kunnat hitsmyga ett stort *refben,* som tvifvelsutan varit af någon hvalfisk, men blifvit utgifvet för ett *jätteben,* det de helgat och inbillat allmogen tjena mot alla slags sjukdomar, hvarföre det ock efter hand blifvit tämligen medtaget. En *Mariebild,* inmurad af sten, öfver vestra dörren, har folket länge trott vara den fruns bild, som först grundlade kyrkan.» — Adress: Carlstad.

Botkyrka. Socken i Svartlösa härad af Stockholms län, har en areal af 15,159 tunnl., hvaraf 1,620 äro sjöar och kärr. Socknens norra gräns utgöres af Ekerö-fjärden och Wårby-viken af Mälaren, mot hvilken största delen af socknen sluttar, omvexlande med höjder, dalgångar, slätter och vattendrag. Nära Mälaren stryka några tämligen sammanhängande åsar, såsom Asp- eller Klockareberget, Malmen m. fl., i rigtning från vester till öster och sydost. På gränsen till Salems socken ligger den betydliga Bornsjön, med skogiga och bergiga stränder, vackra öar och holmar; dess utlopp är utom socknen. Ett smalt näs skiljer samma sjö från Aspen, som utflyter åt öster till ortens mest långväga vattendrag; detta kommer här in från vester genom Uttran och går genom Tumba-sjön åt öster och genom Tullinge- och Alby-sjöarna åt norr, tills det vid östra gränsen utfaller i Wårby-viken. Tumbaån har ett par famnars bredd, 2 fots djup och sanka stränder; hela vattendragets yttre omgifningar äro mer eller mindre bergiga kullar. Längst i sydost stöter den mer oländiga Hanveden härintill; å densamma ligga Gladö-sjön med utlopp till Huddinge, samt Rikstens qvarnsjö och Getaren m. fl., med aflopp till Grödinge, allt mot hafvet. Berg och åsar äro tämligen skogbevuxna. Rådande jordmånen är dels lera,

dels svartmylla, dels sand. Hufvudnäringarne äro åker-, ängs- och skogsbruk, trädgårdsskötsel samt fiske. Socknen innehåller 43 $^{17}/_{24}$ förmedlade mantal, hvaraf 7 $^{2}/_{3}$ skatte, 7 $^{11}/_{24}$ krono och 28 $^{7}/_{12}$ frälse, tillsammans med annexet 77 $^{1}/_{12}$ förmedlade mantal, utom lägenheter, qvarnar, tegelbruk, en såg och ett pappersbruk. De flesta hemmanen höra till en mängd säterier, och nästan all egendom besittes af ståndspersoner. Folkmängden var år 1810 1,400, 1840 1,475 och 1856 1,634 personer. Botkyrka socken har fast folkskola med 2 examinerade lärare. År 1856 besöktes skolan af 52 gossar och 33 flickor, medan 7 gossar undervisades i allmänt läroverk, 6 gossar och 6 flickor i enskilda undervisningsanstalter samt 3 gossar och 7 flickor i hemmet; dessutom begagnade 8 gossar och 12 flickor söndagsskolan. — Botkyrka, modersocken, jemte Salem, annex, utgöra tillsammans ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen, tillhörande Södertörns kontrakt af Strengnäs stift. Kyrkan, belägen 1 $^{1}/_{8}$ mil från Stockholm, 1 $^{5}/_{8}$ från Södertelje och 6 $^{1}/_{2}$ från Strengnäs, är säkert den äldsta i orten, men det oaktadt är hon bland de vackrare. Hon har sitt namn efter den här hemfödde hedninga-omvändaren St. Botvid, som skall hafva blifvit ihjelslagen på Råg-ön i nejden och begrafven först vid Saba (Juleta), men 9 år derefter blifvit flyttad till sin fädernegård Hammarby, nu socknens prestgård, hvarom vidare inhemtas vid ordet *Hammarby*. Till hans minne lät brodern Björn uppföra en träkyrka 1128, hvilket årtal är i jernbokstäfver antecknadt på nuvarande kyrkans vestra gafvel, och enligt Peringschöld skall hon blifvit invigd året derefter af biskoparne Henrik i Uppsala och Gerder i Strengnäs; detta är dock obestyrkt. Kyrkan blef sedan år 1176 ombyggd af gråsten, med högt torn, 60 alnar lång och 16 alnar bred. Flera griftminnen finnas i kyrkan. Riksrådet friherre Joachim von Düben till Riksten, död 1786, har här sin hvilostad, jemte sina båda fruar; så äfven majoren Magnus Oliveblad, död 1706, då denna slägt utgick, och öfver lagmannen i Uppland, Johan Gyllencreutz, är uppsatt ett vackert epitaphium af svart marmor. På kyrkogården finnas äfven grafchor och flera griftstenar. Riksrådet grefve Johan Liljencrantz har här låtit åt sig uppbygga en vacker graf år 1807, och ett grafchor är uppfördt för grefve C. C. Piper 1843. Fordom fanns här ett märkvärdigt grafmonument öfver St. Botvids broder Björn, hvilket nu förvaras i Kgl. Museum i Stockholm och beskrifves i sammanhang med de minnen, som äro fästa vid ofvannämda Hammarby. — I socknen finnas flera fornlemningar och minnesmärken. Utom Björns sten, uppgifvas runstenar i kyrkan, vid Högelby, Tumba och Hunhammar, vid hvilket sednare ställe och vid Norsborg äfven finnas större och mindre grifthögar, lemningar efter borgar och befästningar m. m., jemte åtskilliga historiska minnen, såsom efter fältslaget mellan kon. Erik XIV och hans bröder, hertigarne Johan och Carl, m. m., hvarom vidare under artiklarna *Hunhammar, Norsborg, Hammarby* och *Riksten.*

Denna socken kallas år 1283 *Ecclesia S:ti Botvidi in Tør* och 1314 *Bothuiþæ-kirkiu*, hörande till *prepos. Tørensis.* I gamla häfder förekomma gårdarna *Hunhammar* och *Hammarby* på 1100-talet, *Hambro* (Hamra), *Ælversta* (Elfsta) och *Fitiu* (Fittja) på 12- och 1300-talen samt flera på 1400-talet. De betydligaste säterierna äro nu: *Norsborg, Slagsta, Sturehof, Näsby, Riksten, Tullinge, Alby* och *Elfvesta,* hvilka äro gamla herresäten. I socknen ligger äfven Rikets Ständers Banks pappersbruk *Tumba.* — Adress: Stockholm.

Vid *Botkyrka* stod ett *fältslag* mellan konung Erik XIV och hans bröder i slutet af Augusti 1568. Sedan kon. Eriks höfvidsmän, Ivar Månsson Stjernkors och Torkil Jöransson, blifvit afsända med krigsfolk mot hertigarne till Nyköping, som de brände, drogo de sig $^{1}/_{2}$ mil tillbaka till Svarterå-ängar, der de slogo läger. Några dagar derefter blefvo de der öfverfallna af hertigarnes folk och ledo ett stort nederlag; de, som undsluppo, togo flykten framåt till Hölö kyrka, der de åter lägrade sig, men blefvo der oförmodadt öfverrumplade och jagade på flykten,

med förlust af en stor del af sitt artilleri, och förföljdes af hertigarnes styrka ända till Södertelje. Efter denna motgång sammandrog kon. Erik i Stockholm så mycket krigsfolk, han kunde, och lät den samlade hären aftåga söderut i Augusti 1568. Hertigarnes förtrupp hade redan hunnit till Botkyrka, och nu började slaget, hvarom en äldre berättelse, intagen i Handl. rörande Skandinaviens Hist., förtäljer ordagrannt sålunda:

»Det var vid Botkyrka, derimellan och sjön, som kon. Erik slogs tappert med hertigarnes folk och derigenom nödgade hertigarnes förtraf att vända från afsigten att den (södra) vägen tåga till Stockholm; tagandes de derföre vägen norr om Mälaren omkring åt Uppsala. Konungen red härvid mången deras hofman kull och bar sjelf derför flera märken i harnesket, som en käcker och viger herre anstod, den der ock var armstarker som fadren, salig kung Gösta. Vid detta slaget öfverrumplade konungen detta förtraf och slog det på det sättet, att han först oförmodadt och genom svängningar och vändningar kom att först få in kyrkogården, då flux han satte af något sitt lätta rytteri, som inom bogårdsmuren började att med skjutande afhålla fienden; i samma ryckte kungen höger och vänster på den derigenom något i oordning komne fienden, som aldrig mer hann att rätt sätta sig, utan, efter en half timmas skärmytslande, hals öfver hufvud måste längs med sjön i trängseln emot berget (Aspberget) in i skogen åt Telje, med konungen i hälarna på sig, som hade med sig hela magten, hafvande låtit ryttarne sitta opp; hertigarne vågade sig så icke mer den vägen. Konungen hade vid pass i hasten med sig 700 man, alla ryttare; och hertigarnes förtraf bestod af 400 ryttare och 670 knektar samt 120 hakeskyttar. Konungen satte sig sedan vid passet mellan sjöarna med en post framför i skogen i den ställning, att han der kunnat afvakta, att krigsmagten från Stockholm kommit, och slå hertigarnes hela magt med, om de sedan vågat den vägen. Men se'n blef han förrädiskt mer och mer öfvergifven. Konung Erik nu, liksom konung Göstaf I, hade en hvit panasch på hjelmen.» — Derefter, sedan hertigarnes krigshär framträngt till staden, försiggick den 17 September samma år en ny strid på Brunkeberg, då hertigarnes här blef undanjagad till Rörstrand, der ett befäst läger anlades på ängarna.

Botolfs Brink. En backe på byn Hults egor i Hycklinge socken och Kinds härad af Linköpings län, om hvilken Widegren berättar följande: »en fornsägen är, att här hafva under den tiden, som de s. k. Lördags-gästabud brukade hållas, tvänne brudhof mött hvarandra, då de, för att visa fröjdebetygelser, skjutit, hvaraf den ena brudens häst blifvit så bångstyrig, att han afslagit bruden, som i fallet mot en sten tagit döden. På detta ställe underhålles ännu af den vidskepliga allmogen en så kallad *offerkast,* bestående af ris och grenar af skogsträd. Besynnerligt är, att en Botolf ligger begrafven i Hycklinge kyrka, som den enda der befintliga grafstenen med årtalet 1633 utvisar.»

Botorp. Ett mantal kronoskatte, beläget i Ljungby socken och Södra Möre härad af Kalmar län vid Östersjöns strand, der gårdens läge är rätt vackert. Har fordom varit by och beboddes af bönder. Det är egentligen, sedan kronobefallningsmannen D. Cræelius blef egare af stället vid slutet af 1700-talet, som det bebyggdes till bostad för ståndspersoner. Sedan hafva äfven andra betydligt förbättrat och förskönat egendomen. Halfva inkomsten af Botorps i närheten liggande hamn och lastageplats tillhör äfven gården. Under kriget med Danmark i konung Carl XI:s tid försökte Danskarne den 13 Augusti 1776 att här landstiga, men blefvo af häradets raska allmoge, under kronobefallningsmannen N. Strömmans anförande, tappert tillbakadrifna.

Botorp. Frälse-säteri om 2 mantal i Linderås socken och Norra Wedbo härad af Jönköpings län, har vacker belägenhet vid sjön Noen. Riksrådet grefve Lillie egde gården på 1600-

talet; men den indrogs till kronan vid reduktionen 1682. På 1780-talet blef säteriet återlemnadt till Lillies efterkommande; men det såldes strax derefter till kammarrådet Gustaf Stockenström, som åter försålde det 1784 till hofjunkaren Carl Johan Bogeman till Göberg, hvilkens äldsta son, kapiten Carl Johan Bogeman, egde det 1828.

Bottensjön. Sjö i Skaraborgs län, Wadsbo härad, mellan sjöarna Wettern och Wiken, med obetydlig höjd öfver den förstnämda, 297,6 fot öfver Östersjöns nivå (Wetterns höjd = 297 fot). Genom *Rödesund* sammanbindes Bottensjön med Wettern. Bottensjön består af tvänne afdelningar, förenade genom ett sund, invid hvilket Waberget, af hvilket Wanäs fått sitt namn, höjer sig. Genom sjön går segelleden från Wettern till Westgöta-linien af Göta kanal; men inloppet till sjön, Rödesund, är sjelft kanaliseradt, och vid norra ändan af den ⅔ mil långa sjön, der denna står i samband med sjön Wiken, ligga Forsviks manufakturverk och kanal med sluss, den äldsta på kanal-linien, byggd 1813. Denna sluss innehåller fallet mellan Wiken och Bottensjön och är den högsta på hela kanal-linien, 307 fot öfver Östersjön, 11 fot öfver Wettern och 163 fot öfver Wenern. — Bottensjön kan egentligen anses som en vik af Wettern.

Bottna. Socken i Qville härad och Norrvikens fögderi af Bohuslän, har en areal af 4,328 tunnland, af hvilka 35 äro kärr. Endast vid Bottna-fjordens innersta ända stöta socknens egor till hafvet, hvadan ock inbyggarne föga sysselsätta sig med fiske. Ingen sjö finnes i socknen. Hemmanens beskaffenhet är enahanda med den i Qville. Uti den bördiga Bottnabed, en betydligare dal, som från Bottna-fjorden sträcker sig genom socknen, eger denna sin mesta och bästa åkerjord. Der är jordmånen lermylla, på ett par ställen vexlande med svartmylla. De gårdar, som hafva sina egor öster i socknen mot gränsen af Berffendalen, hafva deremot en svagare jordmån af sand och myrjord. Skog finnes ingen, blott några här och der stående obetydliga löflundar. En sandås, *Bottna-åsen*, ligger sydost i socknen. En myckenhet skälsand träffas bortom hemmanet *Skebbervall.* Uti ett af dervarande snäcklager påträffades för några år sedan ett upprättstående menniskoskelett af vanlig storlek; men några närmare undersökningar derom anställdes icke. Lemningar efter däggdjur äro ock funna ibland skälsanden vid Råholmen, socknens lastageplats. Hufvudnäringarne äro åkerbruk och boskapsskötsel. Socknen innehåller 20¼ oförmedlade mantal och 17 $\frac{7}{16}$ förmedlade, hvaraf 1 frälse och 1½ krono. Folkmängden var 1810 615, 1840 585 och 1856 654 personer. Socknen har ambulatorisk skola med 1 examinerad lärare. År 1856 besöktes skolan af 27 gossar och 19 flickor, medan 1 flicka undervisades enskildt, 18 gossar och 25 flickor i hemmet. Bottna och annexet Svenneby äro förenade till ett skoldistrikt, med 5 rotar, hvaraf 3 tillhöra Svenneby och 2 Bottna. Jemväl här finnas tredskande föräldrar och målsmän. — Bottna är annex till Qville regala pastorat af 1:sta klassen, tillhörande Wikornes kontrakt af Göteborgs stift. Kyrkan, belägen 4¾ mil v. n. v. från Uddevalla, vid hafvet, har vackert läge på en af de bergsluttningar, som begränsa Bottnaheden. Hon består af ett långhus, som vid vestra gafveln fått en tillbyggnad, öfver hvilken ett mindre trätorn reser sig. Genom nämda tillbyggnad, hvilken kan anses som vapenhus, leder den ena ingången; den andra är på kyrkans södra sida.

Af fornlemningar må följande nämnas: hällristningar finnas i grannskapet af gården *Skebbervall,* hvilken förmodas hafva fått sitt namn (Skeppvall) af de många på dess berg uthuggna skeppsfigurerna. Den vigtigaste och största taflan är aftecknad i Annaler for Nord. Oldkynd. Ibland skepp, fotsulor och hålor ser man här en sittande bild, som håller en annan knäböjande uti handen eller hårflätan. Den sednare griper uti en figur, om hvilken man ej kan bestämdt urskilja, huru vida den skall föreställa ett djur eller en stupande man. Under denna grupp stå

till höger tvänne bågskyttar, som sigta på hvar sitt djur, och till venster ett skepp, på hvilket två män hota med i högsta hugg lyfta svärd eller åror mot en otydlig figur, som står imellan framstammarna på detta och ett annat skepp. Af de andra fyra mennisko-figurer här stå, bär den ena ett långt svärd vid sidan. Här stå ock två cirkelfigurer med korsade diametrar, otvifvelaktigt betecknande sköldar. En dylik figur, stående öfver ett skepp, finnes äfven på en klippa vid Bottna kyrka, i hvars grannskap flera smärre hällristningar förekomma. — På ett berg å Wrångstad mark står ett s. k. *Dyrhus.* Det ligger i norra ändan af en aflång jordhög och omgifves på hvardera sidan af 5 uppresta stenar. Sjelfva dyrhuset är en s. k. »Rockedysse», den enda af det slaget i Bohuslän. Den ojemna takhällen hvilar med sin medelpunkt på 5 emot hvarandra lutande väggstenar, som bilda en rundaktig grotta. Öppningarne mellan väggstenarna äro omsorgsfullt tillkilade med smärre stenar, hvilkas släta kanter vetta inåt grottan och ådagalägga, att de förras mot hvarandra lutande ställning är ursprunglig och icke tillkommen af den påliggande jordens tryckning. Takhällen, som stödjer sig på de längsta väggstenarna, kan med den minsta tryckning sättas i en gungande rörelse, som orsakar ett doft ljud i grottan. Denna dess vägande ställning har ingalunda uppkommit genom väggstenarnas sjunkning, utan är bestämdt ursprunglig. Afsigten med denna anordning skall säkert alltid förblifva outredd. Att detta monument är en graf, bör icke betviflas. — Nedanför berget träffar man, vid Wrångstad qvarnar, en domring af 12 stora stenar. Dess norra sida tangeras af en mindre dylik krets af 9 stenar, och deromkring räknas 10 spridda bautastenar och 4 grafhögar, af hvilka en eger skeppsform. — Några hundrade alnar härifrån, vid qvarndammarna, träffas ett par rundade stensättningar, 20 runda och 3 aflånga grafhögar. I en af dem höjer sig en nära 5 alnar hög sten, och på andra sidan vägen en mindre dylik. Alla dessa fornlemningar ega förbindelse med de närbelägna på Tyfta mark i Svenneby socken. — Mindre märkvärdiga grafhögar och stensättningar dels finnas och dels hafva, enligt sägnen, funnits på *Bräcke, Bottna* och *Skärholmens* egor samt på *Bottna-åsen.* Allmogen har mycket att förtälja om en jätte, som fordom bott i *Bottnaberget,* tilldess klockljudet från den nybyggda Bottna kyrka dref honom derifrån. »Det vore så godt i Bottnaberg bo, vore ej den leda bjellko», var hans ständiga klagan. Till yttermera visso förtäljer sagan, att allmogen förbarmat sig öfver honom och rott honom till en annan jätte, som bodde i Sotehufvud på Sotenäs; men denne, som var liknöjd om en dylik inqvartering, skrek när han kom: »För honom till Fykan!» hvilket sedan blifvit ett ordspråk i orten. — Slutligen få icke glömmas några ord om en man, som i sista hälften af 1500-talet var kyrkoherde här i pastoratet och under sin lefnad haft många egna öden; mannen var den första religionsprosten i Bohuslän, *Gude Axelsson Gjedde,* Luthers lärjunge. Han härstammade från en Norsk adlig slägt, utan att åtnjuta dess privilegier, dem hans fader förlorat, emedan han ingick äktenskap med en ofrälse qvinna. Slägtens kända stamfader var *Gude Gjedde,* som var höfvidsman på Bohus omkring år 1490. Gude Axelsson hade studerat i Wittenberg, men afbröt sina studier, för att deltaga i Schmalkaldiska kriget 1546—47, som hertig Johan Fredrik af Sachsen förde mot kejsar Carl V nämda år. Återkommen till Norden, blef han pastor i Qville, der han visade sina åhörare, att han varit i krig och ej varit rädd, då det gällde. Han var en ifrig lutheran, hvaremot hans sockneboer voro ifriga papister. Då han om söndagarna red mellan kyrkorna, för att förrätta Luthersk gudstjenst, medförde han pistoler och ett stort slagsvärd, fästa vid sadelknappen, för att dermed skydda sig mot sina papistiskt sinnade åhörare; detta svärd förvarades sedan inom slägten, ända till medlet af förra århundradet, då det förkom vid en eldsvåda. En sägen omtalar, att då konung Jakob VI af Skottland, som blif-

vit vinddrifven till kusten, reste landvägen genom Bohuslän, tog han in i Qville prostgård och yrkade enträget att få se den gamle presten, som då var blind, om hvilken han hört så mycket berättas. Herr Gude beviljade detta omsider och infördes af sonen till konungen, som yttrade sin förvåning öfver hans höga ålder och dervid leende yttrade något om hans stora hvita skägg. Detta förtröt gubben, och han sade: »nu har jag lefvat alltför länge». Hans dödsår känner man icke, men det säges, att han var nära 100 år gammal; år 1573 afträdde han prostbeställningen till sin son, Jens Gjedde, och efter honom fick sonen pastoratet. — Adress: Uddevalla.

Bottna. Frälse-säteri i Bro socken och skeppslag af Stockholms län, beläget vid Bottna-fjärden, 8 $1/2$ mil från Stockholm, är ett urgammalt herresäte. Det är anledning förmoda, det gården på 1300-talet tillhört slägten Wase; ty väpnaren Ingemar Johansson (Wase) skref sig till *Butna* år 1350. Derefter känner man icke någon egare på 200 år. Jöns Olofsson till Botna underskref 1560 års riksdagsbeslut, och Nils Olofsson till Botna undertecknade ständernas bifall till konung Erik XIV:s Engelska giftermål år 1561; de voro troligen bröder. Hundra år derefter innehades gården af landshöfdingen Ture Oxenstjerna till Stensta i Söderbykarls socken, gift med Sigrid Oxenstjerna, och efter hans död, 1669, af guvernören öfver Zweibrücken grefve Gabr. Turesson Oxenstjerna, som skref sig till Stensta och Botten. Derefter innehade hans enka, Christina Oxenstjerna, gården till sin död år 1711. Riksrådet grefve Ture G. Bjelke fick sedan Bottna genom gifte med Anna Margareta Oxenstjerna, grefve C. U. Torstensons enka, hvarefter riksrådet grefve Nils Turesson Bjelke sålde det, jemte Stensta, till kammar-revisionsrådet E. M. Nordenstolpe, hvars arfvingar år 1774 föryttrade det till kapitenskan Margareta Silfversparre och hennes arfvingar 1775 till öfversten Gustaf Adolf Blix, af hvars enka, K. M. Ekestubbe, riksrådet grefve Salomon Cronhjelm köpte gården 1778. År 1825 egdes den af kapiten Georg Per Stjernheim, gift med Eva Beata Engelcrantz, och 1849 af Guillaume.

Bottna består af 2 mantal frälsesäteri, med mjölqvarn och underlydande $7/16$ mantal skatte. Mangården är byggd af trä och har vacker trädgård.

Bottnaryd. Socken i Mo härad af Jönköpings län, gränsande i öster och nordost till Tveta härad, i vester och nordvest till Vestergötland, har en areal af 35,663 tunnland, af hvilka 1,200 äro kärr och sjöar. Utom smärre andelar af Ko- och Dumme-mossar, har socknen talrika andra, större och mindre kärrtrakter och andra arter af sank mark. Den fasta marken består hufvudsakligen af ett torrt, merändels jernrostadt grus, ofta betäckt af en blott tumsdjup matjordsskorpa, som innehåller knappast halfförruttnade mossor, lingon- och blåbärsris samt ljungrötter. På höjderna finnes dock här och der bättre jord, och den s. k. Elgåsen, en från Ko-mosse nedåt Nissan gående ås, utmärker sig genom tämligen djup svartmylla; men här är i stället marken ganska stenbunden. Såsom ett bevis på de besynnerligheter i afseende på indelningen, som utmärka åtskilliga pastorater i Jönköpings län, må anföras, att Bottnaryds socken är belägen i så väl detta som i Elfsborgs och Skaraborgs län, och att 4 mantal af Bottnaryd i afseende på själavården höra till Habo i Skaraborgs län. — Bottnaryds socken, som består af 43 oförmedlade och 29 förmedlade mantal, beboddes 1805 af 865, 1840 af 1,160 och 1856 af 2,227 invånare (den sista uppgiften tillika med Bjurbäcks annex). Socknen hade sistnämda år ambulatorisk folkskola, hvari en examinerad lärare undervisade 101 gossar och 86 flickor, medan 22 gossar och 31 flickor hade undervisning i hemmet. — Tillika med Mulseryd, Angerdshestra och Bjurbäcks kapell utgör Bottnaryd ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen i Redvägs kontrakt af Skara stift; hela pastoratet, som består af 75 $1/4$ förmedlade mantal, beboddes 1856 af 3,841 invånare. Kyrkan ligger vackert vid

en liten sjö, 2¾ mil från Jönköping; den nybyggdes 1660 af furutimmer i korsform, med spåntak och spånbeklädda väggar. Invändigt äro tak och väggar försedda med målningar, föreställande bibliska tilldragelser; i taket föreställes himmel och helvete. Fordom voro väggarne nästan fullhängda med vapensköldar, deribland icke mindre än 32 Ribbingska; men vid en reparation 1826 utflyttades de flesta till en bodbyggnad på kyrkogården. Ribbingska, Fletwoodska, Liljecreutzska och Mörnerska ätterna hafva grafvar i kyrkan. — Af fornlemningar finnes inom socknen ett domarsäte vid Lilla Tolabo, på gränsen mellan Mariestads och Jönköpings län. Åtskilliga lemningar efter kyrkor vill man hafva funnit på 4 särskilda ställen inom socknen; en af dessa, som stod på en höjd vid Jära gästgifvargård, har icke åter blifvit uppförd, sedan hon blifvit bränd af Danskarne under deras krig mot Sverige. Äfven vid Nackebo och Elgaryd visar man qvarlefvor efter kyrkor, likasom vid hemmanet Kyrkeryd. — Bland gårdar inom socknen märkas: *Gunillaberg, Falla, Nackebo,* m. fl. — Adress: Jönköping.

Bottnaryds källa. En källa i Bjurbäcks socken af Redvägs härad och Elfsborgs län, på hemmanet Lönsås' egor, beryktad som undergörande, hvilket rykte uppkommit genom en enfaldig och för vidskepelse benägen hustru, hvilken dock eljest var känd för redbarhet och gudsfruktan. Ryktet om källans undergörande magt spridde sig åren 1816—1818 vida omkring; nu mer torde få tro på den underbara kraften hos vattnet. Förut var källan en af de vanliga offerkällorna, hvari man fordom offrade silfverslantar, i sednare tider en kopparslant, en knappnål, ett utslitet hästskosöm, o. s. v.

Bottniska Viken. Östersjöns stora nordliga vik, mellan norra delarna af Sverige och Finnland, från 60° 20′ till 65° 50′ n. br. Största längden från Åland till det innersta af Witå-fjärden, är 65 Sv. mil, största bredden 22 mil, arealen 850 qvadratmil. Mellan Umeå på Svenska och Wasa på Finska sidan delas viken genom en sammanträngning, i hvilken åtskilliga öar ligga, och som kallas *Qvarken*, i två delar, af hvilka den södra innefattar 580, den norra 270 qvadratmil. På Svenska sidan utfalla i denna hafsvik följande floder: Dalelfven, Ljusnan, Ljungan, Indals-elf, Ångerman-elfven, Umeå-, Piteå-, Luleå- och Torneå-elfvar, utom talrika dem imellan liggande smärre floder. Bland större öar utmed Svenska kusten märkas Gräsön, Agön, Brånön, Hernön, Hemsön, Ulfön, Holmön, Sandön, Bergön, m. fl.

Bowalls grufvor. Ödelagda silfvergrufvor i Dalarne, Säters läns fögderi och Stora Tuna socken, ½ mil öster från Östra Silfberget, hafva fordom fört silfverhaltig blyglans (2½ lod silfver på centnern), zinkblende och kopparmalm.

Bowalte. Gästgifvaregård på Gotland i Ala socken, Kräklinge ting och Wisby län; skjutsar till:

Busarfve, n. v.	1¾	mil.
Gurpe, nordligt	⅞	»
Kyrkejufves, v.	1½	»
Kräklinge, n. o.	½	»
Vesterby, s. s. o.	½	»

Boxarfve. Gästgifvaregård på Gotland, nära Bursviken, uti Öja socken, Hoburg ting, i södra fögderiet eller »befallningen» och Wisby län, omkring ⅛ mil i nordvest om sockenkyrkan; skjutsar till:

Antarfve, n. n. o.	1¼	mil.
Kyrkarfve, s. s. o. . . .	⅞	»
Lingvide, norrut	1¼	»
Skogs, s. s. o.	1	»
Quinnegårda, norrut . . .	1¼	»

Boxeruds silfvergrufvor. Två djupa schackter i ett berg, icke långt från Boxeruds gård i Millesviks socken och Näs härad af Carlstads län, der silfver blifvit brutet, enligt Fernows förmodan måhända redan »före Digerdöden, då antingen Folkungarne, som bevisligen egt flera gods på Wärmlands Näs, eller andra af adeln började lägga hand vid bergverken». Smälthyttan anses

hafva varit invid Sefflebro, der ett ställe ännu kallas hyttan. Redan 1660 voro Boxeruds grufvor så urgamla, att Bergskollegium ingenting visste om deras ålder.

Boxholm, rättare *Bocksholm.* Frälsesäteri, beläget i Ekeby socken och Göstrings härad af Linköpings län, vid Svartån, ½ mil söder om kyrkan, 3 mil från Wadstena och 4 ½ mil från Linköping, är ett gammalt gods och har fordom kallats *Fleminge,* efter en *Flæmingh,* som, enligt traditionen, var en afkomling af Roms Flaminier samt varit gårdens egare och gifvit den sitt namn; allt detta är dock obestyrkt. Första med visshet kända egare voro, enligt från orten benäget meddelad beskrifning, som här till större delen följes, följande, nämligen före år 1576 till halfva Fleminge: riksrådet och lagmannen Göran Holgersson Gera till Björkvik, gift med Märta Gylta och död år 1588. Derefter kom denna gårdsdel till Bengta Holgersdotter Gera, gift med ståthållaren i Reval, friherre Erik Gabrielsson Oxenstjerna; deras son, riksrådet friherre Carl Oxenstjerna, ärfde sedan gården och gaf före sin död år 1629 sin andel i Fleminge till riksrådet Lindorm Ribbing. Samtidigt från 1576 egdes en fjerdedel i gården af Bengt Pedersson Duse, son till Peder Månsson af utländsk börd († före 1563) och Ingrid Larsdotter Liljesparre, adlad 1576 »för dess välvilliga och hulle trotjenst». Derefter kom denna andel till Bengt Bengtsson Duse till Källery och hans systrar Cecilia, gift med Udde Andersson Grijs till Karleby, samt Bengta, gift med Nils Ivarsson Rosenqvist till Åkershult, hvilken år 1628 för 70 mark Svenskt gångbart mynt sålde sin andel i Fleminge till ofvannämda riksrådet Lindorm Ribbings enka, Märta Filipsdotter Bonde. Det nuvarande säteriet utgöres af dessa och en fjerdedel i Fleminge samt Stertinge, nordligare vid ån, hvilka sistnämda, tillika med flera underlydande hemman, förärades år 1594 af konung Sigismund till ståthållaren öfver Wadstena slott och län, friherre Arvid Gustafsson Stenbock, konung Gustaf I:s svåger, som der började bygga en sätesgård, hvilken han efter sig kallade *Bocksholm,* men blef samma år landsförvist. Efter att från år 1594 hafva varit indragen till kronan, blef denna gård, med många andra hemman, af konung Carl IX år 1603 »på behaglig tid förunnad» dåvarande riddaren, sedermera riksrådet, fältmarskalken Herman Hansson Wrangel, död år 1643. Huru länge egendomen innehades af honom, är obekant; men år 1615 blef den af hertig Johan af Östergötland donerad till dåvarande ståthållaren på Wadstena slott, Lindorm Pedersson Ribbing, som erhöll kon. Gustaf II Adolfs bekräftelse derå. Genom honom och hans fru blefvo, såsom ofvan är nämdt, Gera- och Duseandelarna lagda till egendomen. Han skref sig till Näs (i Bjurbäck uti Vestergötland) och Mossebo (i Rinna), blef riksråd och ståthållare öfver hela Östergötland. Efter hans död 1627 innehades egendomen af hans enka, Märta Filipsdotter Bonde, som tyckes hafva bott på Mossebo och der aflidit. Deras son, riksrådet Pehr Ribbing, blef omkring år 1630 egare till Boxholm, som han utvidgade och förbättrade. Han var gift med Christina Olofsdotter Ryning och afled på Boxholm 1664. Derefter voro egare till egendomen friherre Erik Persson Ribbing, öfverstelöjtnant vid Helsinge regemente, gift med Beata Scheringsdotter Rosenhane, och död år 1675; frih. Lennart Persson Ribbing, landshöfding öfver Vester-Norrland, och efter hans död år 1687 hans enka, friherrinnan Catharina Conradsdotter Falkenberg, till sin död år 1716. Hon löste egendomen, tillika med sin man, från svågern Eriks kreditorer med 5,269 rdr 14 ⅓ öre, 2,370 daler 19⅗ öre silfvermynt och 42,740 daler 29 öre kopparmynt, samt från kronan för frälse-vederlag i orten enligt reduktions-kommissionens bref af år 1697. Hon bodde mestadels vid Gimmerstad, men skötte Boxholm genom sönerna Pehr, 1719 års landtmarskalk, presidenten i Bergs-kollegium, Conrad, och general-löjtnanten Gabriel. Frih. Gabriel Lennartsson Ribbing, om hvilken i hans epitafium säges, att han

»försakade rådspurpurn till sin skapares ära», dog på Boxholm 1742 och var gift med grefvinnan Ulrika Eleon. Oxenstjerna till Edsberg, som innehade Boxholm ännu år 1750. Kammarherren friherre Gabr. Adam Ribbing, gift med Beata Sparre från Långdunker och död barnlös 1762, samt hans systrar, Eva Maria, gift med riksmarskalken grefve Göran Gyllenstjerna till Thorönsborg, och fröken Anna Charlotta Ribbing ärfde sistnämda år Boxholm, hvilket de år 1770 sålde till hofmarskalken friherre Adolf Olofsson Rudbeck, gift med friherrinnan Sigrid Eva Stromberg, hvilka år 1778 sålde samma egendom till brukspatron Olof Burenstam på Stjernsund, som strax derefter sålde den till sin bror, brukspatron Carl Daniel Burén på Grytgöl, död 1838 och gift med Didrika Elisabeth Zetterling, död 1827. Denne utvidgade både landt- och bruksegendomen, samlade ett stort bibliothek, som han förordnat skola alltid förblifva vid Boxholm. Vid hans död tillföll egendomen genom arf och köp enkan efter hans äldsta son, brukspatron Peter Carl af Burén, fru Hedda Waller, död 1852, och hennes barn, af hvilka sönerna, brukspatronen och riddaren Didr. Pontus af Burén, gift med friherrinnan Carolina Mariana Ehrenkrona, och häradshöfdingen Carl Otto Wilhelm Burén, gift med Louise Sjögreen, år 1849 gemensamt inlöste Boxholms landt- och bruksegendom, till hvilken den förstnämde sedan 1855 nu är ensam egare.

Boxholms gods, jemte Mossebo i Rinna socken uti samma härad, består af $6\frac{3}{8}$ mantal frälse-säteri, rå och rör, med underlydande $15\frac{3}{4}$ mantal frälse, 4 mantal frälse-skatte och $10\frac{8}{9}$ mant. krono-skatte, eller tillsammans $37\frac{1}{72}$ mantal jemte 131 stycken torp. — Egendomen innehåller utöfver 25,000 tunnland, deraf omkring $\frac{2}{3}$:delar skogsmark med utmärkt vacker, för bruksdriften och egendomens öfriga behofver fullt tillräcklig skog, deraf någon del användes till försäljning af 4- till 5,000 tolfter plank och bräder årligen. — Utsädet vid $9\frac{1}{4}$ under eget bruk varande hemman utgör 180 à 200 t:r och hö-afkastningen 1,000 à 1,200 lass.

Boxholm har utmärkt vacker belägenhet vid Svartån, och dess åbyggnader äro smakfullt uppförda. Mangårdsbyggningen är två våningar hög och har fyra bredvid liggande flygelbyggnader, alla reveterade. En vacker trädgård samt park, planteringar och alléer, som vidt och bredt omgifva stället, öka dess naturliga behag. Här förvaras ett utvaldt och dyrbart bibliothek, bestående af flera tusen volymer tryckta arbeten och en mängd handskrifter, som egaren af gården, ofvannämde herr C. D. Burén, först grundat och redan under sin lifstid så förökat, att det nu är en af de största boksamlingarna i länet, och förökas årligen.

Boxholm. Jernbruk, beläget på $\frac{1}{4}$ mils afstånd från Boxholms säteri, vid Svartåns ymniga vattendrag, är anlagdt på Carlebergs och Bredgårds egor i Ekeby socken samt på Norra Timerö egor i Åsbo socken, genomskuret af stora landsvägen från Linköping till Ekesjö. Det anlades 1754 på torpet Gropens grund under Timerö, der kammarherren friherre Gabriel Adam Ribbing på Boxholm lät uppföra 2 knipphamrar, kallade Gabriels och Beatæ hamrar efter hans och hans frus, Beata Sparres, dopnamn. Friherre Adolf Rudbeck på Boxholm ökade bruksdriften, som bragtes till sin höjd af brukspatronen C. D. Burén. De i gång varande verken voro i början af detta århundrade 6 stångjernshamrar med 10 härdar, 6 knipphamrar, 13 spikhamrar, 1 slagghammare, 1 plåtsmedja, 1 valsverk, 1 tråd-drageri, 2 stålugnar, 1 finsmedja och qvarn med 6 par stenar. I anseende till missgynnande konjunkturer under konung Gustaf IV Adolfs sednaste regeringsår måste rörelsen ansenligen minskas. Vid bruket tillverkas nu årligen 3,500 à 4,000 sk℔ stångjern med köpetackjern samt stål, spik och manufaktur-smiden. Enligt uppgift från Bergs-kollegium, hade bruket 1856 7 ofria härdar med 1,750 sk℔ privilegieradt smide mot 17 sk℔ 10 l℔ hammarskatt, och 22 sk℔ 10 l℔ frälsesmide. Af härdarna voro två råstålshärdar med 450 sk℔ mot 4 sk℔ 10 l℔ hammarskatt. Då bruket, från

dess anläggning år 1754, haft samma egare som Boxholms egendom, hänvisas läsaren till dennas beskrifning strax ofvanför. Vid egendomen finnas flera sågverk, qvarnar, tegelbruk och pottaskfabrik. Bruket utskeppar på Norrköping och Stockholm. Vid bruket finnes postkontor.

Braheberg. Egentligen Uthamra, 5½ mantal frälse-säteri uti Närtuna socken, Långhundra härad och Stockholms län; synes hafva tillhört de gamla Wasa-, sedermera Brahe-godsen, kom med Ebba Abrahamsdotter Brahe till A. Banér, som egde det 1637, innehades 1685 af G. Kurck, 1741 och 1772 af slägten Lejonflycht och 1849 af en Olsson.

Brahehälla. Fordom ett af grefve Per Brahe den Yngre, innehafvaren af grefskapet Wisingsborg, på säteriet Näs' egor och en hög klippa vid sjön Noen, uti Adelöfs socken, Norra Wedbo härad och Jönköpings län anlagdt lustslott, hvilket ännu 1802 stod oskadadt till tak och yttre murar, men 1857 var en fullkomlig ruin. En teckning af slottet, hvilket sannolikt skulle vara ett motstycke till Brahehus vid Grenna, ses i Dahlbergs Suecia Antiq. et Hodierna.

Brahelund. Se *Haga*.

Brahehus, numera endast ett bondhemman under Wretaholms sätesgård i Grenna socken och Wiste härad af Jönköpings län, men fordom ett ståtligt grefligt lustslott, ett hugskott af 17:de århundradets aristokratiska fåfänga. Öster om Grenna stad framstryker en bergsträcka, och ofvanför Uppgrenna by ligger dennas högsta klippa, hvarifrån man har en vidsträckt och härlig utsigt öfver Wettern, Wisingsö, Omberg samt långt inåt Vester- och Östergötland. Stället kallades *Gudsbacka* eller rättare helt enkelt Grusbacka och var bebygdt med en blygsam landthydda. Riksdrotset grefve Per Brahe den Yngre såg denna bergsklippa från Wisingsborgs slott, Braheska grefskapets dåvarande hufvudsäte, och inom kort tid blef klippan prydd med ett präktigt lustslott. Det har länge sedan blifvit förvandladt till en ruin; men af samtidiga berättelser och anteckningar kan man någorlunda bestämma dess fordna utseende. Enligt E. Dahlbergs planch af Brahehus och efter de upplysningar, som Brunii kända konstnärs- och forskareblick på ort och ställe inhemtat, »har detta lustslott bestått af en fyrkantig hufvudbyggnad med en bottenvåning, två mellanvåningar och öfverst en halfvåning med takfall åt alla sidor och å midten en laterna, omgifven af en altan. Af dessa våningar hade den nedersta och öfversta å hvarje sida fyra små fönsteröppningar, de mellersta deremot tre stora sådana. Denna hufvudbyggnad, belägen å yttersta branten, motsvarades å norra sidan af tvänne fyrkantiga hörntorn, hvilka med densamma och sinsimellan förenades med höga sträckmurar. Hvarje hörntorn, som bestod af en lägre och en högre våning, hade en fönsteröppning å hvarje sida och en kalottformig betäckning med spira. Hvarje sträckmur hade å midten en stor port samt tvänne rader gluggar öfver hvarandra. Fönsteröppningarne i bottenvåningarna voro stickbågiga, men i hufvudbyggnadens mellanvåningar och tornens öfvervåningar rakslutna. Hufvudbyggnadens halfvåning, som bildade ett slags Attika, hade små rundfönster. Sträckmurarnas gluggar voro i nedra raden stickbågiga, i den öfra cirkelrunda. Det hela var, så vida man får döma af den snillrike, ej sällan poetiserande, konstnärens teckning, utfördt i praktfull renaissans-stil.»

Brahehus slott reducerades 1685, och efter den tiden stod det öde, tills det afbrann 1708, och blef aldrig sedermera iståndsatt. Öfverlemnade åt den tärande tiden, hafva de afbrända murarne oupphörligt ramlat, och nu är föga öfrigt af det stolta slottet. Samma öde har äfven träffat Wisingsborg, som förstördes genom eldsvåda ett årtionde efter Brahehus' missöde; den enda af Braheska grefskapets trenne borgar, som elden skonat, är Vestanå, äfven beläget i Grenna socken; men detta slott har åter blifvit förderfvadt af en smaklös modernisering. Wisingsborg ansågs dock för det förnämsta;

då det sköts från detta slott, skulle skjutningen besvaras från Brahehus och Vestanå af de öfverst på de dervarande klipporna uppställda kanonerna, det grefliga herrskapet till honnör. Af lemningarna efter Brahehus slott är nu föga qvar. För omkring tvänne årtionden tillbaka funnos af hörntornen och sträckmurarna ännu några fots höga grundvalar i behåll; uti hufvudbyggnaden, hvars grofva omgifningsmurar ännu till tre våningars höjd qvarstå, voro stora källarhvalf, i hvilka man kunde ingå, och å inre väggarna syntes på anputsen lemningar efter målningar. På vägen, som går under den bergsträcka, hvarpå Brahehus ligger, synas äfven lemningar efter den väg, hvilken med en sträckning af nära en fjerdedels mil öfver bergshällen ledde till slottet. Det berättas, att grefvens underhafvande, vid hans besök på Brahehus, burit honom uppföre denna väg i portschäs; men af den benämning, *Guffar på Gudsbacka*, som påstås hafva blifvit grefven gifven af hans bönder, finnes nu mer icke något minne qvar.

Brakelund. En stor sandhed i Säfvareds socken och Kinnefjerdings härad af Mariestads län, hvilken fordom varit skogbevuxen. Här träffas många grifthögar och stensättningar. Af de förstnämda finnas på ett ställe 21 stycken smärre, i hvilka man vid gräfningar träffat större stenar, lagda i en cirkel, inom hvilken funnits aska och ben. Här äro äfven 15 runda stensättningar med olika antal resta stenar i hvarje. Man förmodar, att här i fordna tider stått ett fältslag. Sägnen är äfven, att här varit stad.

Brakjåuer. Fjällsjö, hörande till Umeå-elfvens system. Sjön har sitt tillopp från Umeå-vattnet och afbördar sig i Ava-vattnet, i hvilket Are-ån flyter in.

Bramre Kistor, eller *Bramre-Karis Kista*, är namnet på tvänne mellan Holm och Gunnarsnäs socknar på Dal i skogen befintliga hällkistor. Folket berättar, att jättar här blifvit begrafna, äfvensom att ett skogsrå, Bramre-Kari, här haft sitt tillhåll. En hustru, som var hafvande, gick en gång förbi detta ställe. Skogsrået kom då fram till henne, och hustrun tyckte det vara hennes grannqvinna. De följdes åt ett stycke, och rået bad henne, att få »det hon hade under sin barm». Hustrun blef förskräckt, skyndade hem, sjuknade och dog samma natt.

Bramsön. En större bebyggd ö i hafvet utanför Hedesunda socken i Gestrikland. Ön säges hafva blifvit af drottning Christina skänkt till Harfs by i samma socken.

Brandalssund. Gård i Ytter-Järna socken och Öknebo härad af Stockholms län, äfven kallad Ahlby och belägen vid en vik af Järna-fjärden, har sedan 1686 tillhört ätten Lovisin; år 1628 innehades gården af en fru Horn, född Lejonhufvud. Godset består af 5 mantal frälse-säteri med tegelbruk samt underlydande ½ mant. frälse-säteri ladugård och 2½ mant. frälse.

Brandsnäs. Gods på Torpön, i Torpa socken af Ydre härad i Linköpings län, består af 1 mantal frälse-säteri, med ½ mantal frälse Björkvik. Gården donerades 1642 till Otto Schulman och innehades sedan af hans son och dennes enka, Görvel Gyllenstjerna, hvars säteri Brandsnäs kallas 1683. Gården tillhörde sedan O. H. Schulman, gift med Christina Appelgren, köptes derpå af friherre Ax. Lindhjelm och innehades 1750 af hans enka, Debora Grönhagen. Egare 1786 var major Grönhagen, hvars kreditorer innehade godset 1825; det tillhörde 1850 och 1852 Grönhagenska slägten. — Den i sjön Sommen belägna Torpa ön är 1 mil lång och ¼ mil bred samt bebyggd med 8⅝ hemman. Widegren yttrar i sin Beskrifning öfver Östergötland den förmodan, att denna ö varit förr bebodd än den öfriga trakten.

Brandstad. Socken i Färs härad af Malmöhus län, 3½ mil n. ifrån Ystad, har en areal af 4,050 tunnland, af hvilka endast 8 äro sjöar och kärr.

Socknen, hvars hemmantal är $10^9/_{16}$ mantal, har i det hela mager åker, god höfångst, någorlunda skog och torfjord; den beboddes 1805 af 689, 1840 af 786 och 1856 af 944 personer. Uti församlingens skola, som hade 1 examinerad och 1 oexaminerad lärare, undervisades sistnämda år 76 gossar och 47 flickor, medan 3 gossar undervisades i allmän läro-anstalt, 12 flickor hade enskild undervisning och 4 gossar samt 12 flickor undervisades i hemmet. — Socknen utgör tillika med annexet Åsum ett regalt pastorat af 3:dje klassen i Färs kontrakt af Lunds stift. Hela pastoratet, som består af 25 oförmedlade och $9^7/_{12}$ förmedlade mantal, hade 1856 tillsammans 1,882 invånare. — Någon större egendom finnes icke inom socknen. — Adress: Hörby.

Brandstorp. Socken i Wartofta härad af Mariestads län, utgör i areal 11,710 tunnland, hvaraf 560 äro sjöar och kärr. Jordmånen består på de flesta ställena af sand, någon gång af lermylla och på några få ställen af svartmylla. Näringen är hufvudsakligast åkerbruk; men trädgårdar, som ofta finnas vid bondgårdarna och här och der äro ganska förmånliga, gifva äfven någon afkastning. Folkmängden var 1840 750 och 1856 812 invånare. Socknen har fast skola med 1 examinerad lärare. År 1856 besöktes skolan af 38 gossar och 41 flickor, medan 24 gossar och 18 flickor undervisades i hemmet. — Brandstorp är annex till Daretorps konsistoriela pastorat, tillhörande Kåkinds kontrakt af Skara stift. Då den så kallade Engelska svetten härjade i Sverige år 1529, hörde hela denna trakt utmed Wettern till Foglås socken, och då fanns en kyrka på Heldeholms egor här i socknen, hvilken gård tillhörde slägten Stenbock; men sedan orten blef grefskap för Brahe-ätten, lät riksdrotset grefve Per Brahe den Yngre flytta kyrkan till hemmanet Brandstorps egor år 1626 och lade den till Daretorps pastorat, der han utöfvade jus patronatus. Kyrkan, som ligger $2^1/_4$ mil sydvest från Hjo på andra sidan om Hökensås, ej långt från Wettern, är byggd af trä. — Betydligare egendomar i socknen äro Skämningsfors och Heldeholm. — Adress: Sköfde.

Branäs Ö, nu **Djurö,** uti Lösings härad och Dagsbergs socken af Linköpings län, skänktes i konung Christophers tid af dåvarande innehafvaren af Bråborg eller Branäs, Erik Axelsson Tott, till Wadstena kloster och var sedan djurgård under Bråborg. I drottning Gunnels (Johan III:s andra gemål) tid underhöllos här 12 hjortar och 230 rådjur; men vid Ryssarnes mordbrännartåg 1719 utrotades alla djuren. På ön qvarstår likväl ännu en ek, uti hvilken i Carl IX:s tid ett hjorthorn fästes till klädhängare under jagterna. Eken (som qvarstod åtminstone år 1828) håller 10 alnars omkrets vid roten, och hornet synes genom ett litet hål, betäckt med jerngaller, men hvilket vid nyssnämda tid troddes skola snart bli igenvuxet. Sista djurgårdsvaktaren var en Polack, Kusinski, som ännu 1720 bodde i Djurgårdstorpet. — Genom Kammar-kollegii bref af den 4 Maj 1722 blef ön mot arrende upplåten till hästbete åt landshöfdingen i Linköping, men kom 1738 under disposition af borgmästaren Ol. Ekermann i Norrköping, som der skulle inrätta ett schäferi. År 1759 köptes lägenheten till skatte, och år 1771 fick egaren tillstånd att der anlägga ett Holländeri. Bland sednare egare märkas två herrar Stjerneman, far och son, ryttmästaren baron F. W. R. Fock 1850 och löjtnant Conr. Ribbing 1853. — Ön är nu så odlad, att den i förmåner anses motsvara tvänne hemman.

Brastad, fordom *Bragasætr.* Socken i Stångenäs härad af Göteborgs och Bohuslän, har en areal af 7,984 tunnl., af hvilka 50 äro sjöar och kärr. Socknen utgöres af en stor bergplatå, som med branta väggar bryter sig mot Brofjorden. Trakten är naken och ful, och ögat besväras här och der af skarpa moar, hvilka icke kunna odlas. En större högslätt öppnar sig omkring Brastads kyrka, men är icke synnerligt bördig. Skog saknas alldeles. Hufvudnäringarne äro åkerbruk och boskapsskötsel. År 1825 innehöll socknen $57^3/_4$

oförmedlade mantal, af hvilka $10^3/_4$ frälse tillhörde Hvitfeldtska donationen. Folkmängden var 1805 icke mindre än 1,247, 1840 1,854 och 1856 1,963 personer. Församlingen hade sistnämda år ambulatorisk skola med 1 examinerad lärare, som undervisade 90 gossar och 59 flickor, medan 1 gosse bivistade allmänt läroverk och 36 gossar samt 102 flickor undervisades i hemmet. — Brastad är annex till Bro regala pastorat af 2:dra klassen, tillhörande Wikornes kontrakt af Göteborgs stift. Brastads grundmurade kyrka var, enligt gamla berättelser, i fordna dagar en ansedd offerkyrka, i hvilken kringliggande härader läto hålla böner för sina sjuka. Om hon icke, såsom allmogen påstår, förskrifver sig från den antediluvianska tiden, eger hon dock en ansenlig ålder. Hon består af skepp och ett mindre fyrkantigt chor samt ett stentorn af 23 alnars höjd, hvilket blifvit uppfördt i stället för det, som 1801 nedramlade. Men som grunden är lös, har äfven denna tornbyggnad satt sig så betydligt, att den sannolikt en vacker dag delar sin föregångares öde. Den lilla rakbetäckta dörröppningen, som inleder till choret, är prydd med tvänne infattningar af huggen granit. Den ena af dessa föreställer tvänne underdjur, och den andra ett menniskohufvud, omgifvet af tvänne drakslingor, samt deromkring denna inskrift: **Maria mer hialbi þam et þina stain gerþe**, — tydligen en bön till den Hel. Jungfrun för den persons välgång, som byggt kyrkan. En inskrift på altarprydnaden upplyser, att hon är hitskänkt af grefve Rutger von Ascheberg. Omkring den öfverst på taflan stående medaljong, som i basrelief föreställer Christi uppståndelse, stå Aschebergska och Baggeska sköldemärkena. På den simpla predikstolen synas årtalen 1608 och 1619 under tvänne adliga vapen, och dessutom icke mindre än »sex dygder i kjortlar och af ett tämligen misstänkt utseende». — Från äldre tider förvaras här en tälgstensfunt, med slät, rund skål på en fyrkantig fot, hvars hörn äro utsirade med löfprydda oxhufvuden. — Baggeättens murade graf under choret är nu igenfylld; men på norra väggen i kyrkan hänger ett epitaphium, föreställande i oljefärg 2 riddare i full rustning, 3 gossar och en äldre samt 2 yngre qvinnor i 16:de seklets drägter, med långa kåpor och sorgdok, alla knäböjande. Framför männen ligga 3 öppna hjelmar och ofvanom synas 2 vapen. Minnestaflan är uppsatt efter »*Erlig Velbyrdig mand Peder Bagge till Holmegaard som døde den 8 Februari 1609. Sammaledis Hans kjere Husfrve Erlig Velbyrdig oc Gudfrøctig Frve Frv Karinna Pedersdaater, som døde den 14 Marti Anno 1578 med begis deres Børn.*» Detta par har förärat kyrkan en kommunionkalk, försedd med initialerna till deras namn.

Brastads socken eger en ovanlig rikedom på olika slag af fornlemningar, i synnerhet hällristningar. På den vestra bergsluttning, som begränsar den dal, i hvilken Stora Backa är beläget, ser man nästan hvarje jemnare berghäll fulltecknad med dessa märkvärdiga afbildningar. Den af dessa, som ligger närmast landsvägen, är den ristning, hvilken allra först ådrog sig fornforskares uppmärksamhet, och har ett par gånger blifvit afteckrad, men helt origtig. Af 70 figurer, som här förekomma, utmärker sig en 5 fot hög mansbild med upphöjda händer, i den ena af hvilka han förer en kortskaftad yxa. Några af skeppsbilderna på samma häll äro ganska prydliga. Fortsättningen af ofvannämda bergås, närmare gården Backa, bär det betydelsefulla namnet *Disåsen.* En af dervarande ristningar är anbragt i en starkt sluttande häll och af ett märkligt innehåll. Här synas djur med greniga horn, förmodligen hjortar, hundar, skepp, sköldar, en man, stående med uppräckta händer i en båt, tillika med flera svårtydda figurer. På andra sidan om Backa äro uthuggna omkring 50 bilder i ett berg och deribland en man, som anfalles af tvänne djur, en annan, som med båda händerna uppbär en sirat, en fogel, stående öfver två fotsulor, tvänne urgröpta figurer, hvilka sannolikt beteckna mennisko-ansigten, och för öfrigt vanliga föreställningar. Antalet af ristningar i denna nejd af socknen är omkring 20. — På Medbo egor, vid tor-

pet Dammen, afbildas en drabbning. Svärdbeväpnade män stå här i hotande ställning med bågar i händerna, under det en annan, som tyckes beteckna fienden, är stadd i full flykt; bakom de förstnämda synas några bemannade skepp i naturlig ställning, men ofvan den flyende flera dylika, hvilka alla äro afröjda och till större delen upp- och nedvända; på ett af dem ligger ett dödadt djur. Denna hällristning är en af de få, som man med någon nöjaktighet kan förklara. De bemannade skeppen betyda otvifvelaktigt de segrandes flotta, de kullstjelpta de öfvervunnas. — Många andra ristningar af mindre värde ligga i närheten af de sistnämda och på flera ställen i orten. Af dessa skall, enligt uppgift, en vara belägen på Ryxöns mark, och af de 9 figurer, den innehåller, igenkänner man en sköldpadda, en kamel och ett djur, som troligen skall beteckna en noshörning. Finnas verkligen dessa djur der afbildade, så blir ju uppenbart, att hällristningarne tillhöra ett folk, som sett dylika föremål, d. v. s. våra förfäder, folket af Norræna-stammen, hvilka ofta på sina härnadståg besökte söderns länder och vid hemkomsten anförtrott åt klippan minnet af de sällsamheter de skådat.

I Brastad finnas 3 dyrhus, som alla äro väl bibehållna; något af dessa griftchor måste väl vara det »faseliga afgudahus», hvilket omförmäles i Tunelds Geographi. Det ena, beläget vid Allonevik på Tönntorps utmark, täckes af en häll, hvars längd är 7½ alnar och största bredd 4½. Efter en ingång, som är betäckt af 2 mindre stenskifvor, ser man äfven spår, och strax söder ut upptäckas 2 små cirkelformer af låga stenar. Det andra dyrhuset igenfinnes vid Ryxö och är, liksom det förra, till hälften doldt i en jordkulle. Hällen, som hvilar på 7 eller 8 väggstenar, är 8 alnar lång och 5 bred. Vid norra sidan synas 4 mot hvarandra resta tunna stenhällar af 2 alnars höjd, troligen lemning efter ännu ett dyrhus, hvars takhäll är borttagen. Rundtomkring äro mindre stenar uppsatta, och en lång stenrefvel går härifrån norrut. Det tredje står på Ryks egor och liknar föregående. — *Skälmestenarna* (egentligen *Sköldmö-stenarna*) stå i ett bergpass på Holländerörs utmark. Så nämnes en ovalform, bildad af 12 stenar, hvaraf de dubbla pelarstenarna äro 3 alnar höga; omkring hafva legat 5 små grafkullar. Vester om denna stensättning har stått upprest Bohusläns skönaste stenstod, som icke varit mindre än 13 alnar lång och 1¼ aln bred, men hvilken nu är ikullfallen och afslagen. Den har haft sin plats i ena hörnet af en med sten omsorgsfullt kringsatt och planerad fyrkant af 20 alnars längd och 14 alnars bredd. En mindre fyrkantig stensättning ligger på kort afstånd från den förra. — Vid Holma är en aflångt fyrkantig figur, bildad af 12 flisformiga stenar och sannolikt ett grafställe, särdeles som deromkring finnes en stor mängd grafhögar. En af dessa sistnämda lärer förr burit namnet *Kong Östens hög,* af orsak, som lätt kan redas. Det var nämligen hit som Peringschöld, bedragen af den närbelägna *Bornös* namn, förlade den Westfoldska konungen Eysten Halfdanssons griftställe, hvilket Sturleson säger skall finnas vid *Borra* (á Borro); men sammanhanget af konung Eystens saga lemnar intet tvifvel öfrigt, att ju med detta Borra menas Borre socken vid Tönsberg och icke Bornö i Gullmaren. — Grifthögar finnas dessutom på *Immestads* och *Hedes* mark, till ett antal af 100 på hvartdera stället; äfvensom på *Halls* egor, dit sagan lägger en stad, vid Brastads by, i Bregilja på *Kärrs* utmark, och på *Rörvall,* hvarest ock en bautasten stått. — Vid *Berg* äro ock stenar uppresta; men de åtföljas likaså litet, som öfriga ålderdomsminnen i Brastad, af någon tradition.*) — Egendomen *Holma,* belägen här i socknen, beskrifves under sitt namn. — Adress: Uddevalla.

*) Ofvanstående bekrifning öfver Brastad socken är hemtad ur A. E. Holmbergs »Bohusläns Historia och Beskrifning». Vi hafva till mönster valt denna socken, som är så rik på fornlemningar, i synnerhet på stenristningar, till hvilka, vid beskrifningar om andra ställen, der sådana finnas, vi ämna hänvisa till Brastad.

Bratteborg. Sätesgård i Byarums socken och Östbo härad af Jönköpings län, består, jemte underlydande hemman, af tillsammans $5\frac{5}{8}$ mantal säteri och frälse, och är, tillika med Götafors bruksegendom i samma socken, ett fideikommiss, tillhörigt grefliga slägten von Seth. Godset, som fordom tillhört kronan, inköptes derifrån 1647 af borgmästaren i Jönköping, Peder Gudmundsson, som adlades med namnet Strömberg. Han var gift först med Anna Nilsdotter, ofrälse, och sedan med Catharina Törnsköld. Med förra giftet hade han sönerna Gudmund och Jöns, som icke blefvo adlade, och med sednare döttrarna Brita Sophia och Anna Wendela, som adlades tillika med fadern. Gudmund, som kallade sig Lindblad, hade en son, som adlades till Lindeblad, och Jöns, som egde Bratteborg, kallade sig, efter gården, Brattman. Denne åter hade 5 söner, som alla adlades med namnet Strömberg, och de 2 äldsta upphöjdes till greflig och friherrlig värdighet, då de blefvo kallade Stromberg. Af dessa bägge bröder blef generalmajoren friherre Alexander Stromberg egare till Brattefors och Götafors, hvilka egendomar han köpte 1705 af sin faders halfsyster, Brita Sophia Strömberg. Efter friherrens död 1718 på Nydala, innehade hans enka, Eva Elisabeth Palmgren, egendomen till 1728. Sedermera lärer egendomen varit innehafd under förpantning af löjtnant Peter Krusbjörn, men genom rättegång hafva kommit till assessor Brouwers enka, Anna Margareta Liljecreutz, som i tredje giftet hade riksrådet grefve Gabriel von Seth, hvilken gjorde egendomen till fideikommiss år 1773. Förste fideikommissarien var riksrådets brorson, kammarherren J. G. von Seth, som dog utan manliga arfvingar, då godset tillföll andra brorsonen, löjtnanten grefve Gabriel v. Seth, född 1753, död 1826. Han hade 22 barn, af hvilka det äldsta, grefve Gabriel Filip von Seth, blef fideikommissarie 1828, gift med Charlotta Fredr. von Düben. Löjtnanten grefve Johan Fredrik von Seth innehade fideikommisset 1843, död 1850, gift med Henriette Sparre. Efter honom fick hans halfbroder, grefve Bror von Seth, fideikommisset och innehar det ännu. Han är gift med Julia Augusta Ljungberg.

Brattefors. Gård i Ljungs socken och Inlands Fräkne härad af Bohuslän, bestående af $1\frac{3}{4}$ mantal, deraf $\frac{1}{2}$ frälse, är utmärkt för sina vattenverk, bestående af såg och qvarn. Qvarnfallen anses som de bästa i orten och lemna tillfälle till anläggande af flera verk. Gården är bebyggd för ståndspersoner.

Brattefors. Om *Stora* och *Lilla Brattefors* på Kinnekulle läses i Lindskogs Beskrifning öfver Skara stift följande: »Bland märkvärdiga ställen i Klefva socken må nämnas Kinnekulles öfversta *Klef*, som i små och föga märkbara bugter sträcker sig från *Lilla Brattefors*. Höjden af denna klef, som hvarken är lika hög eller lika brant på alla ställen, kan per medium tagas till 23 alnar. Ej långt från Klefva ligger det märkvärdiga *Stora Brattefors*, hvars perpendikulära höjd närmast vid bergsfoten är nära 6 alnar. År 1787 var den der befintliga grottans djuplek, d. v. s. dess bredd inåt berget ifrån dess yttersta kant, $7\frac{1}{4}$ alnar och dess höjd till horizontela linien af den plan, som ligger ofvanpå denna klef, omkring 28 alnar. I grottan, der man under vattnets nedforssande kunde sitta torr, hade flera betydande personer ristat sina namn till åminnelse af sina besök härstädes. Men år 1809 inträffade ett ras, som bildade den perpendikulära vägg, hvilken med 12 alnars bredd och 16 alnars höjd nu visar sig i fonden. Till venster utgår rätvinkligt från denna vägg en pelarformig stenkoloss af 27 alnars höjd och 26 alnars bredd, till höger likaledes rätvinkligt en pelarvägg af 25 alnars höjd. Under en genom flera hvarf utskjutande berghäll till höger i grottan synes en tafla med deri ristade bokstäfver; men icke något märkvärdigt namn har kunnat upptäckas. I Vetensk.-Akadem. Handlingar för 1767 uppgifves, att Stora och Lilla Brattefors samt Martorps Klef äro »brådstörtor, tillkomna derigenom, att bäckar skurit ut genom det tredje hvarf-

vet eller den flolägriga kalkstenen, hvilka, då vatten om våren nedströmmar, visa artiga kaskader.»

Brattensborg. En gammal borg, fordom belägen i närheten af Båstad köping i Skåne, på en mycket brant klippa, ännu af folket i orten benämd Brattensborg, hvarpå, enligt sägnen, varit bygdt ett slott, efter hvilket nu mer icke ens ringaste lemning är att finna. Härifrån förmenas en viss sträng riddare, kallad *Brattensborgsherrn,* hafva, efter döden, hvarje högtidsafton gjort utfärder genom närliggande egendomen Waregården till Klacken i Halland, 1/4 mil derifrån, och tillägger folksägnen, att förstugudörrarne i Waregården aldrig kunnat hållas stängda julafton, i anseende till Brattensborgsherrns färd derigenom, hvilken alltid betecknas genom susning i luften och hundarnas skällande. — En annan sägen om Brattensborg, som deri kallas röfvarenäste och dess riddare röfvare, förtäljer följande: *Brattensborg* var ett röfvarenäste, hvilket sjunkit, till straff för der begångna brott. De stora penningesummor, som röfrarne der innehade, blefvo af vågorna vräkta i land, der de hittades af ärkebiskop Andreæ i Lund tjenare, som använde dem till fylleri och liderlighet. Ärkebiskopen förvandlade då alla dessa penningar till småsten, på det att vällust och yppighet icke skulle underhållas genom dem. Små runda testaceer, ett slags stenvandlade ostronskal, af mindre silfvermynts storlek, hvilka förekomma i ymnighet på stranden af Ifön, kallas af allmogen för *Brattensborgs-penningar.*

Brättfors. Socken i Philipstads bergslags härad af Carlstads län och annex till Philipstad, består, tillika med de 4 öfriga annexerna till detta pastorat, af 5 1/4 mant., med en areal af 317,589 tunnland, hvaraf Brattfors ensamt har 2,850 tunnland sjöar och kärr. Sockneus förnämsta vattendrag är Lungselfven, genom hvilken sjöarne Alstern, Lungen och Kalfven afbörda sig. I norra delen rinner Svart-ån. Socknen, som 1673 beboddes af »öfver 60 hjonelag», hade 1840 1,290 och 1856 1,425 invånare; i socknens ambulatoriska folkskola undervisades sistnämda år 105 gossar och 73 flickor. — Kyrkan anlades 1661, hufvudsakligen efter bedrifvande af Gustaf Börjesson på Hedenskog (Carlströmarnes stamfader) och Anders Andersson i Brattfors (ätten Bratts stamfader), upplyser Fernow. Socknen tillhör Nyeds kontrakt af Carlstads stift; vigtigaste gårdarne derstädes äro Brattfors och Bosjö bruk. — Adress: Philipstad.

Brattfors. Gästgifvaregård uti Brattfors kapell och Philipstads bergslag af Carlstads län; skjutsar till:

Molkom, s. v.	2	mil.
Philipstad, n. o.	1 1/4	»

Brattfors. Jernbruk med masugn i Brattfors kapell, Fernebo socken och Philipstads bergslag af Carlstads län, hade 1840 2 härdar, 6 sk℔ hammarskatt och 600 sk℔ smide af eget tackjern. Utskeppade på Göteborg. Egarne uppgåfvos då vara brukspatronerna H. G., J. R. och C. W. Geijer. År 1856 hade bruket 3 fria härdar, och utgjorde afverkningen vid masugnen 3,200 sk℔ tackjern samt 3,200 sk℔ smältstycken. — Underlydande jordegendom utgöres af Hult 9/64, Gräshöjden 4/64, Marhyltra 6/64, Lungsnäs 2/64, Geijersberg 1/2, Mossby 1/4, Ökna 1/8, Lermarken 1/8, Gråberg 1/8, Ölmbäck 1/4, Nornberg 1/3 mantal krono-skatte. De grufdelar, som tillhöra Brattfors, äro upptagna gemensamt med Bosjö bruks, som nuvarande egaren, brukspatron H. G. Geijer, äfven innehar.

Brattfors. Jernbruk i Gestrikland, Ockelbo socken, med 4 fria härdar och 300 sk℔ frälsesmide. Hör till de s. k. *Ockelbo-verken,* till hvilka hänvisas.

Brattfors Hed. På denna hed, 2 dryga mil vester från Fernebo kyrka (det nuvarande Philipstad), — berättar Fernow efter gamla sägner, — stod före Digerdöden en stad, der bergsmännen mötte vesterlandets bönder och tillbytte sig spanmål och pundvaror. Stället utvisades ännu på hans tid (1777), under namn af *Stensättningen,*

ej långt från *Skeppundsdalen,* »och är märkeligt, att på denna stora sandhed knappt synes en enda sten mer än här, der tjenlig sten till gatuläggning finnes, tämligen jemnt, till en åttondels mil.» Hvad den ofvannämda *Skeppundsdalen* beträffar, menar Fernow, att bönderna och bergsmännen der bytt sina varor skeppundvis, och berättar han vidare, »att en Sibylla skall hafva spått, det der skulle, en gång i verlden, växa upp en så stor törnebuske, att 10 konungar, som inbördes förde vapen mot hvarandra, skulle vid busken binda alla sina hästar och der sluta fred; men strax derpå skulle yttersta domen komma. Det hände verkligen i Carl XII:s tid, att en törnbuske växte upp der; men bönderna, som förmodligen icke voro belåtna med en så hastig dom, voro ganska sorgfälliga att med rubb och stubb rycka honom upp, när de foro här förbi», — tillägger den hedersmannen på sitt naiva språk.

Brattön. Ö i Hakefjord af Bohuslän och Solberga socken, $^1/_4$ mantal, bekant genom sitt höga berg *Blåkullen,* hvarom se artikeln *Blåkullen,* eller *Blåkulla.*

Brattön, *Stora* och *Lilla.* Egendom i Hede socken och Sörbygdens härad af Bohuslän, $1^1/_4$ mantal frälse, med 2 par tullmjölqvarnar, salusåg och tegelbruk, tillhör sedan 1856 landtbrukaren Svante Ödman, som nämda år köpte gården af brukspatron Joh. Zettersten, hvilken i 41 år innehaft densamma. Gården ligger 4 mil norr om Uddevalla och 2 mil ifrån Qvistrums gästgifvargård, omkring 500 fot öfver hafsytan, sundt och vackert. Under gården lyda 9 torpare, af hvilka 6 hafva häst.

Braxstad. Gård i Östra Tollstads socken af Wifolka härad och Linköpings län, var på 1600-talet till en del frälse och tillhörde Göran Gyllenstjerna, men afstods till kronan af hans arfvingar; en mindre del hade tillhört Wadstena kloster, derpå som krono blifvit köpt af M. Lejonsköld och reducerades från M. Lindhjelm 1692. I sednare tider löstes Braxstad till skatte och har tillhört major De Geer, lagman Hedenstjerna på 1820—1830-talet samt major Ahnström 1850 och 1853. Egendomen består af 2 mantal skatte med tegelbruk, såg och qvarn, belägen vid Lillån. Dertill höra Åhlstad $^1/_4$ mantal skatte och Täpparp $^1/_2$ mant. frälse, under eget bruk; underlydande äro 1 mantal frälse, $^1/_8$ skatte och 5 utjordar.

Braås' landtegendom och **Böxholms** eller **Bökesholms** säteri och bruk, belägna i Drefs socken och Uppvidinge härad af Wexiö län, hafva en längre tid varit sammanlagda till ett gods och haft samma egare, hvilka här omnämnas jemte egendomen. *Braås,* $^1/_2$ mantal frälse, har vacker belägenhet mellan sjöarna Drättingen och Örken, eller Storsjön. Första kända egaren af denna gård är brukspatron Olof Lundblad, som här anlade en masugn år 1745; men han innehade gården icke länge, utan sålde den till dåvarande bergmästaren, sedermera bergsrådet Erik Benzelstjerna, som förut egde Böxholms säteri; denne sålde begge gårdarna till öfverste Rappe. Under det familjen Rappe innehade gården, anlades stångjernshammaren, som 1782 flyttades till Böksholm. Hela godset tillhörde derefter friherre Adam Wilhelm Rappe, den första, som i riket införde stångjernshammarställningar af tackjern samt gaf anledning till ankarkettingars tillverkning och begagnande i Sverige. Godset kom 1828 till hofmarskalken grefve Gustaf Hamilton till Barsebäck, gift med grefvinnan Fredrika Bonde af Björnö; det eges nu af hans arfvingar, af hvilka ryttmästaren m. m. Sebastian af Petersens är disponent. Han är gift med grefvinnan Hedvig Sophia Hamilton, ofvannämda grefve G. Hamiltons dotter. — Vid Braås är en charaktersbyggning af trä, uppförd på en hög kulle, reveterad och ställd på en högre stenfot, med hvälfd källare under hela huset, samt tvänne flygelbyggningar. I sednare tider har af friherre Adam Wilhelm Rappe med stor kostnad vid gården blifvit anlagd en stor trädgård samt park, båda utmärkt vackra, likasom hela den lokal, på hvil-

ken gården är anlagd. I trädgården finnes öfver en i en kulle hvälfd ingång en sten upprest af framlidne friherre A. W. Rappe med följande inskrift: »Åt år 1809. Frie Svenske Män, gifven J edert bifall?» Midt emot denna sten, på en hög kulle, der frih. Rappe önskat hvila, är öfver honom och hans fru, F. M. Lundström, en minnesvård af gråsten upprest. — *Böxholm,* 1 mantal säteri, är nu mer blott en Braås underlydande egendom; men det var fordom herregods, och en J. Enhörning skref sig till Böxholm, död 1707; sedan fick denna gård samma egare som Braås, hvilket är förut anmärkt. Hela jordegendomen består af Böxholm 1 mantal säteri och Möllekull $\frac{1}{2}$ mantal frälse, hvilka brukas gemensamt, och underlydande äro $2\frac{5}{8}$ mantal i Drefs, 1 mantal i Hornaryds och $5\frac{1}{4}$ mantal i Sjösås socknar, alla frälse, $1\frac{7}{16}$ mantal krono-skatte i Nollebäck och Granhult socknar samt $\frac{1}{8}$ mant. frälse jemte tredjedelen uti Inglamåla jerngrufva, i Fröderyd socken.

Böxholms bruk ligger i vattendraget mellan sjöarna Drättingen och Örken. Bruket var först anlagdt på Braås egor, der en masugn uppfördes år 1745 af dåvarande egaren, brukspatron Ol. Lundblad; år 1762 anlade bergsrådet E. Benzelstjerna manufaktuverket efter erhållen tillåtelse, och öfverste K. Rappe fick år 1770 tillstånd att äfven på Braås anlägga en stångjernshammare med 200 sk℔ årligt ämnessmide; denna hammare flyttade han år 1782 till Böxholms säteri, $\frac{1}{4}$ mil från Braås. Grefve G. Hamilton begärde och fick sedan tillökning af ämnessmidet. År 1828 bestod bruket af masugn, en stångjernshammare samt manufakturverk, bestående af 5 knipphamrar och 4 spikhamrar. Nu består bruket af 2 stångjernshamrar med 1,050 sk℔ privilegieradt smide mot 10 sk℔ 10 l℔ hammarskatt, 2 härdar, 1 knipphammare och 3 spikhamrar med oinskränkt smidesrätt, 1 tullmjölqvarn med 3 par stenar och 1 enbladig såg.

Breared. Socken i Tönnersjö härad af Halmstads län, har en areal af 33,719 tunnl., hvaraf 2,865 äro sjöar och kärr. Här äro 20 sjöar, af hvilka Frillen vid Småländska gränsen samt Gyltigesjö, Sämlången och Brearedssjön äro betydligare. Genom dessa sjöar framflyter Fylle-ån, det enda betydligare vattendraget i denna trakt. Landet är en bergstrakt, och bland högre berg kan nämnas Klefven på prestgårdens egor; här och der är dock något jemnare. Jordmånen är mycket olika; men ingenstädes finnes lera eller lerblandad jord; sandmo, ljunghedar och sandblandad mylla finnes på några ställen. Skogarna äro i aftagande; dock finnes något så väl barr- och löfskog som torfmossar. Hufvudnäringarne äro åkerbruk, boskapsskötsel och något fiske; som binäring väfves icke obetydligt vadmal, hvilket försäljes i Borås. Socknen innefattar icke några stora och tätt sammanbyggda byar, utan endast byalag, men mest enstaka smärre gårdar. Hemmantalet utgör $49\frac{13}{20}$ mantal, och folkmängden var 1810 1,182, 1840 1,537 och 1856 1,711 personer. Barnundervisningen sker i en år 1815 inrättad ambulatorisk skola, som förestås af en examinerad lärare. År 1856 besöktes skolan af 71 gossar och 69 flickor; dessutom erhöll 1 gosse undervisning i allmänt läroverk och 1 i enskild läro anstalt. — Breared utgör ensamt ett regalt pastorat af 3:dje klassen i Laholms kontrakt af Göteborgs stift. Kyrkan, belägen $1\frac{5}{8}$ mil från Halmstad, 3 från Laholm och $16\frac{1}{4}$ mil från Göteborg, på en höjd nära landsvägen, är byggd af sten, försedd med trätorn, bygdt 1809, och en af sten murad sakristia. I kyrkan förvaras flera saker från katolska tiden, bestående i ett dopfat af messing med munkstils-inskrift, ett rökelsekar af metall, en antik liten klocka och kyrkans urgamla sigill af silfver, föreställande ett halster, hvaraf man torde kunna sluta, att kyrkan blifvit invigd åt St. Laurentius; omskriften är: *Breeris Kjerkis indsegel.* Det säges, att kyrkan under krigstider blifvit uppbränd af Danskarne. Ännu vid i sednare åren skedda reparationer har man funnit en mängd kol och aska, som med säkerhet intyga en kyrkan öfvergången brand. — Vid hemmanet Skallinge på en slätt öster

om gården är en oval stensättning af 12 uppresta stenar, af hvilka den högsta är $1\frac{1}{2}$ aln ofvan jordytan. Stensättningen, som ligger på längden i norr och söder, anses af fornforskare för en andaktsvård; allmogen påstår, att en kyrkobyggnad här varit tillämnad, hvilket stenarnas stående ställning motsäger. Hvarför icke en tingsplats? — Adress: Halmstad.

Breared. Gästgifvaregård i Breared socken och Tönnersjö härad af Hallands län; skjutsar till:

Halmstad	$1\frac{23}{24}$	mil.
Sjögård	$1\frac{5}{8}$	»
Qvibille	$1\frac{1}{12}$	»

Bred. Socken i Åsunda härad af Uppsala län, har en areal af 7,128 tunnland, hvaraf 60 äro sjöar och kärr. Vid socknens sydvestra gräns framflyter Sag-ån, som här skiljer Uppsala och Westerås län. Marken är hufvudsakligen jemn och skoglös mot vester, dit ett litet vattendrag går till nämda å, bergkullig åt sydost, och tämligen uthuggen skogsmark mot norr. Jordmånen är dels lera, dels svartmylla. Hufvudnäringen är åkerbruk. Socknen, som består af $30\frac{3}{4}$ oförmedlade och $27\frac{1}{2}$ förmedlade mantal, hade år 1810 702, 1840 726 och 1856 730 invånare. Socknen har fast skola med 1 examinerad lärare, som 1856 undervisade 31 gossar och 7 flickor. — Bred är annex till Sparrsätra konsistoriela pastorat i Åsunda kontrakt af ärkestiftet. Kyrkan, belägen 5 mil v. s. v. från Uppsala, är ursprungligen byggd af gråsten före år 1330, ombyggd år 1837. Enligt sägnen, skall man först hafva börjat bygga kyrka vid Hamby, sedan vid Ängesta och sist vid Löth, men öfvergifvit alla dessa ställen. Vid de två förstnämda lära ännu lemningar finnas efter dylika byggnader. I kyrkan förvaras ett exemplar af Missale Ecclesiæ Upsalensis, som dock är mycket förmultnadt. Före reformationen utgåfvos sådana till rättelse för presterskapet vid gudstjensten och andra till embetet hörande förrättningar. De voro skrifna på latin, men till innehållet olika i de särskilda stiften; troligen voro de författade efter biskoparnes eget godtycke. Inom Svenska katolska kyrkan känner man 4 missaler: Upsalense, Lundense, Strengnesense och Aboense. Utom det här i kyrkan förvarade missale, som är tryckt i Basel 1513, finnas exemplar deraf: två i Uppsala akademi-bibliothek samt ett i ofvannämda Sparrsätra och ett i Hernevi kyrkor inom ärkestiftet. Eget förekommer, att i alla dessa exemplar äro folierna från och med 87 till och med 93 utskurna, som det synes med beräkning. Lyckades man öfverkomma ett fullständigt exemplar, torde man kunna bedöma orsaken till dessa blads borttagande. Till kyrkan har Jöns Örnklou skänkt frälse-hemmanet Backa, hvartill öfverste Johan Sparfvenfelt eller Sparrfelt lagt halfva räntan af Backa qvarn. Hon eger äfven 4 öresland i Espelunda, som i äldre tider blifvit ditskänkta af en dräng. — I kyrkogårdsmuren finnes en runsten, utan kors, och enligt Burei handskrifna anteckningar skall vid kyrkan stått en runhäll, å hvilken inskriften skulle innehålla:

I Engestada kringla
I Niende haga hörne
Der ligger en sten;
Under stenen står kista,
Uti kistone ligger ett svärd:
Ho gräfver mot udd, blifver död,
Ho gräfver mot egg, blifver skadd,
Ho gräfver mot hjalte, behåller guldet.

För öfrigt finnas här i socknen icke några märkliga fornlemningar. I en hage, kallad *Penningehagen*, vid Skälby säteri, har, enligt sägnen, en skatt blifvit funnen, som skall blifvit nedgräfd i konung Christian Tyranns tid. — Ett rysligt mord tilldrog sig här år 1724. Komministern i Teda, Gabriel Broderus, företog detta år en resa till Romfartuna socken i Westmanland, för att der uttaga en penningsumma, som han ärft. Sedan detta var uträttadt, blef han på hemresan i Bred öfverfallen af några karlar, hvilka plundrade och ihjälslogo honom. Banemännen kunde ej lagligen till brottet förvinnas. — I gamla handlingar förekommer Bred åren 1291 och 1314 såsom hörande till det gamla provincia *Aashundæri*, och af gårdar uti socknen näm-

nas Gunsta och Edsberga på 1300-talet. — Säterier i socknen äro Strömsberg, Strömsdal, Skälby och Esplunda, hvilka på sina ställen vidare omnämnas. — Adress: Enköping.

Bred, eller **Brevik.** Kronohemman i Ekesjö landsförsamling af Södra Wedbo härad och Jönköpings län, med Lilla Grönlid, väl bebygdt och utmärkt vackert beläget nära en liten sjö, är, tillika med hemmanet Taltarp och ladugården Skinnaryd, boställe för öfversten vid Smålands husarer och innehades 1857 af öfverste F. W. Lagercrantz. Bostället innehåller $4^1/_4$ förmedlade mantal.

Bredared. Socken i Wedens härad af Wenersborgs län, har en areal af 12,543 tunnland, af hvilka 780 äro sjöar och kärr. Hufvudnäringen är åkerbruk. Socknen innehåller $21^1/_4$ mantal och tillsammans med annexerna $68^{19}/_{32}$ förmedlade mantal. Folknummern var 1810 743, 1840 1,010 och 1856 1,134 invånare. Socknen har fast folkskola med 1 oexaminerad lärare. År 1856 besökte 17 gossar och 11 flickor skolan; 80 gossar och 95 flickor undervisades i hemmet. — Bredared, modersocken, jemte annexerna Hedared, Sandhult, Temta och Vengia, utgöra ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen, tillhörande Åhs kontrakt af Skara stift. Gamla kyrkan, belägen $1^1/_2$ mil från Borås, var byggd af sten, men så förfallen 1833, att hon nedrefs och en ny uppfördes. — Röhle säteri är den betydligaste egendomen inom socknen. — Adress: Borås.

Bredaryd. Socken i Westbo härad af Jönköpings län, har en areal af 14,626 tunnl., hvaraf 1,120 äro sjöar och kärr. Sjön Drafven och Albosjön ligga här i socknen. Omkring Bredaryds och Bröttjestads byar utbreder sig en vidsträckt ljunghed, och Hafrida by är omfluten af stora mossar och kärr. På skog är knapp tillgång. Socknen innehåller $24^1/_2$ mantal och hade 1810 541, 1840 985 och 1856 1,171 invånare. Socknen har både fast och ambulatorisk skola med 1 examinerad lärare. År 1856 besöktes den förra skolan af 35 gossar och 23 flickor, den sednare af 12 gossar och 17 flickor; summa 41 gossar och 40 flickor. — Bredaryd är annex till Forsheda konsistoriela pastorat i Westbo kontrakt af Wexiö stift. Kyrkan, af sten, utan torn, belägen $8^1/_2$ mil från Jönköping, $9^3/_4$ från Wexiö och $^3/_4$ mil från Forsheda, utvidgades 1706 till 34 alnars längd och 11 alnars bredd. En förrostad värja med sorgflor samt Stjernas sköldmärke hängde fordom i kyrkan. På kyrkogården är en grafsten, uti hvilken tvänne menniskofigurer i basrelief äro huggna, den manliga i pansar och harnesk, den qvinliga i kåpa, med underskrift af innehåll, att Arvid Månsson Stjerna till Svaneholm, död 1570, samt hans fru, Carin Ribbing (året finnes icke), härunder hvila. Troligen har Stjerna egt Eskilstorp, ett gammalt säteri i socknen. — Denna ort har stor rikedom på fornlemningar. En runsten har stått vid Bjurbäcks bro; men som den der fallit omkull, upprestes den vid vägen midt imellan Forsheda och Bredaryd; stenen har icke ormslinga, utan är nederst försedd med tvänne kors, det ena uppå det andra, och följande skrift: FakRs × sati × stin × thasi × iftir × Uta × sun × sin × harþa × kuþan × trik - - uir ar - -. Det är: Fakir reste denna sten åt sin son Uta. Af slutmeningen äro åtskilliga stafvar bortnötta, och den kan således icke med säkerhet läsas. Wieselgren förmenar, att stenen är rest till minne af Uddo (Uta) Skalga af en här i trakten bosatt gammal ätt (Skielga, Skialga), troligen befryndad med gamla Stjerna-ätten, som har sin familjegraf i kyrkan. Det tyckes, som hade ett olycksfall förorsakat sonens död. (Se nästa artikel.) — Vid Bröttjestads by, $^1/_4$ mil söder om Bredaryd, på gärdet bredvid vägen åt Åhs, är ett ställe, hvarest förfädrens grafvårdar hafva en hos folket bibehållen helig vördnad att tacka för sin fridlysning, nämligen en helig lund, vanligen kallad *Bröttjestads Lund.* Denna intager på det kala bygärdet en rymd af 130 alnars längd och 60 alnars bredd. Inom denna krets räknas 32 större och mindre griftkullar samt 18 bautastenar. I nordvestra hörnet,

inne mellan griftkullarna, ligger en cirkelbana af 7 stenar. På foten af en griftkulle vid lundens östra sida stå trenne stenar, hvilka i treform omsluta högen. De öfriga bautastenarna äro här och der blandade med grifterna. En af de större griftkullarna prydes af en stor deruti uppväxt åldrig ek, och för öfrigt växa mellan kullarna andra slags träd, dem ingen vågar röra. I ett enskildt gärde till Vestergården äro tvänne stora högar, och strax söder om dem äro trenne mindre högar och en treudd nära intill dem. Sådana förekomma äfven, 8 fot höga, i nordost och på den stora ljungheden söder ut. — På en hög sandås, öster om Bredaryds by, räknar man 40 grafhögar; en stor och vacker griftbög ligger på ljungslätten söder om byn, kallad Lärkehög; ett litet stycke derifrån i nordvest finnes en mossgöl, kallad Heligsjön; nära dervid ligger på en låg kulle en hög sten, som, enligt folksägnen, en jätte kastat mot Bredaryd kyrka. Dessa fornlemningar och sjöns benämning helig utmärka tydligt, att här varit ett offerställe. — Vid Anneberg äro äfven griftkullar, som vidare omnämnas vid dess beskrifning. — Vid torpet Enskällebo äro tvänne jättestenar, den ena ett ofantligt stenblock af pyramidform på 5 alnars bas och af 8 alnars höjd, den andra i kubform, med 4 alnars sidor och 3 alnars höjd. Dessa kunna äfven vara bildningar af naturens hand. En annan, den föregående i storlek vida öfverträffande, stenbildning är den s. k. *Jättestugan* i Enskällebo berg. Det är en gråstensmassa af 800 fots höjd öfver hafvets vattenyta. Det var härifrån jätten Enskälle kastade stenen vid Heligsjö, som förut är nämdt. — Uti Hamra bys gärde träffas en af de märkligare fornlemningar i orten. På södra sidan af en enstaka bergkulle är en pall, manshög från bergets fot. På denna vid pass 6 fot breda pall ligger en offerhäll, 6 fot lång och 4 fot bred. Hällen är upprest på tvenne stenar. Här äro äfven grifthögar. — I socknen finnas fyra sätesgårdar, nämligen *Anneberg, Eskilstorp, Hafrida Forslyckan* och *Håkanstorp*, hvilka beskrifvas under sina namn. — Adress: Wernamo.

Bredåryd. By, belägen i Bredaryd socken och Westbo härad af Jönköpings län, bestående af 1 mantal skatte, 1¾ krono och 2¼ frälse, är märkvärdig derför, att den gamla slägten Skalga här varit bosatt och egt gods i andra gårdar inom socknen, såsom Hamra. Arnvid eller Arvid till Breþarydh förpantade 1306 sin jord i Hambra till Nydala kloster för 60 mark, hvarvid Uddo Skalga m. fl. vittnade. Denne var kanske samme Arvid Skalga, som var riksråd 1250—1270 eller troligare hans son Arvid. Han hade äfven en annan son, Gustaf Skalga. Eskil Skiælga nämnes 1292 och 1310; kanske säteriet Eskilstorp härstädes fått namn efter honom. Magnus Eskilsson Skialge dog som biskop i Westerås 1371, många andra af denna slägt att förtiga. Slägtens vapen var en klufven sköld, i högra fältet en englavinge, i det venstra en half stjerna. En runsten finnes upprest icke långt från Bredaryd kyrka vid Bjurbäcksbro, dit den blifvit flyttad från skogen. På den läses: - - *FakRs sati stin þasi eftir Uta sun sin harþa kuþan trik - - uir ar.* Med anledning af ofvannämda Uddo Skalga säger Wieselgren: »Månne ej minnesstenen, som stått på Skalga-ättens hög, öfver Uta, diplomets Uddo Skalge af 1306 eller någon annan med samma namn i samma slägt? Fadern kallar sin son *harda gudan dri(n)k* eller *dreng*, som på latin hette valde strenuus miles, sednare öfversatt med *stränge riddare*». Folket berättar, att en betydande främmande person här omkommit. — Grifthögar finnas på Bredaryds egor; de smärre omgifva en större.

Bredestad. Socken i Norra Wedbo härad af Jönköpings län, belägen på gränsen mot Södra Wedbo och i södra ändan af Svartå-dalen, har en areal af 5,729 tunnland, hvaraf 430 äro sjöar och kärr. Socknen ligger på bägge sidor om den s. k. Stockholms-vägen, och på vestra sidan om denna väg består jordmånen till det mesta af sandmo; i öfrigt är jorden särdeles god. Åt vester har socknen öfverflöd på skog; åt öster är tillgången på sådan mindre god. Socknen, som består af 13¾

oförmedlade mantal, beboddes 1810 af 432, 1840 af 435 och 1856 af 473 invånare. Sistnämda år hade socknen fast folkskola med en examinerad lärare, som undervisade 42 gossar och 35 flickor, medan 2 gossar bivistade allmänt läroverk samt 3 gossar och 1 flicka undervisades i hemmet. — Bredestad är annex till Askeryd regala pastorat af 3:dje klassen i Norra Wedbo kontrakt af Linköpings stift. Kyrkan, belägen $4^3/_4$ mil från Jönköping och 9 mil från Linköping, på en höjd midtemot Bona gästgifvargård, är säkerligen ansenligt gammal, hvartill man slutit af hennes betydligt tjocka murar. Hon anses också för den äldsta i stiftet och har varit en gammal offerkyrka; det berättas, att ännu alla de, hvilka mellan midsommaren efter gamla och nya stilen besöka Arkestorps helsobrunn i Flisby socken, bruka till Bredestad kyrka skänka en skärf, emedan vattnet eljest förlorar sin helsogifvande kraft. En dopfunt af malm, vägande tre lispund, förvaras i kyrkan. — Bland fornlemningar i socknen märkas några resta stenar på berget Kufvehall, sydost från kyrkan, och på Norregårds gärde. På ett till Hults by hörande gärde står en 3 fot hög sten med inskrift, att fogden i Wedbo, Nils Persson, på detta ställe fallit af hästen och dött den 14 Juni 1598. — Bland gårdar i socknen märkas *Aneby* och *Christineberg*, fordom kalladt Munkagård, men dock sannolikt icke något kloster, fastän folksagan så uppgifver. — Adress: Ekesjö.

Bredgården. Gård i Främmestad socken och Wiste härad af Mariestads län. Här skall bondesonen Jakob Johansson vara född; då han som fullvuxen yngling slog hö i gårdens äng, kommo värfvare för att taga honom i krigstjenst; men han rymde från dem till Skara, der han sedan studerade och blef slutligen biskop i Skara 1570.

Bredgården. Ett mantal krono i Westerås län, Simtuna härad och socken, häradshöfding-boställe. På egorna träffas stensättningar och kummel, och hafva förbrända ben och vapen blifvit upphittade. Bostället, som innehafves af häradshöfdingen Knut Björkenstam, arrenderas af ryttmästaren Björkenstam.

Bredsjö och **Askarbäck.** Frälse-säteri, beläget vid Bredsjön i Järlåsa socken och Hagunda härad af Uppsala län, är en urgammal gård, som, enligt sägnen, varit jarlasäte, och skall en jarl, som der bott, ligga begrafven i en sandås, som stryker genom socknen, hvaraf denna också skall hafva fått sitt namn (*Jarlas* eller *Jarlasa*, som det skrifves 1314). Slägten Bölja, som är gammal Svensk ätt, hvars kända stamfader skall vara kaniken Arvid Sixtensson i Strengnäs, har här i orten egt stora och många gods, deribland Bredsjö. Thomas Bölja är den första af denna slägt, som egt gården i början af 1500-talet, och hans son Niklis skref sig till Bredsjö 1550. Han hade med sin hustru Carin Kelsdotter Hvessing en dotter, Märta, som blef gift med Göran Johansson (Rosenhane) till Torpa, och som medförde egendomen till slägten Rosenhane. Efter Görans död 1576 ärfde hans son, ståthållaren i Nyköping Johan (Rosenhane), gift med Catharina Scheringsdotter Arp, gården, och då han dog 1624, kom egendomen till presidenten i Dorpts hofrätt Gustaf Johansson Rosenhane, som blef friherre och dog 1684 ogift, då hans brors, riksrådet Schering Rosenhanes, barn ärfde honom. Derefter innehades Bredsjö af ryttmästaren Johan Kruus (Kruse?), som sålde det till sin svåger, öfversten för Adelsfane-regimentet, friherre Henning Adolf Kruse till Bredsjö, gift med Virginia Spens; gården ärfdes sedan af deras dotter, Sophia Charlotta Kruse, som blef gift med öfversten Sven Duwall, hvilken skref sig friherre och herre till Bredsjö, Lindstad och Eka och dog 1743. Derefter lärer kammar-revisionsrådet Wahlstjerna hafva egt Bredsjö, och i början af 1800-talet innehades gården af majoren O. P. R. Rudbeck, gift med friherrinnan Lybecker, sedan af hans arfvingar. Gården köptes derefter af general-löjtnanten friherre Gustaf Olof Lagerbring och ärfdes, efter hans död 1847, af sonen med andra giftet, kapitenen vid Upplands regimente, friherre

Carl Gustaf Lagerbring, som eger den ännu.

Bredsjö gods har en areal af mellan 3- och 4,000 tunnland, till det mesta skog och mossar, af hvilka sednare större delen är odlingsbar; det består af följande hemman: Bredsjö, frälse-säteri, 1 mantal, jemte Lindstad, frälse-säteri, 1 mantal, samt frälse-hemmanen Harsbo $1/2$ mantal, Dalkarlsbo $1/4$ och Gynthersbäck $1/8$ mantal, under eget bruk; vidare utarrenderade åtskilliga hemman, tillsammans $5^5/_8$ mantal, hvaraf 2 äro frälse-säteri och de öfriga $3^5/_8$ frälse; dessutom 10 torp. Utsädet å den under eget bruk varande jorden är omkring 60 tunnor, utom odlingar, och jorden består af dels lera, dels svartmylla på lergrund och dels sandjord. På egorna finnas, utom förut nämda Bredsjön, som är den största, tvänne mindre sjöar, som innehålla vanliga fiskarter, och skogarna ega god tillgång på matnyttigt villebråd. Skogen, som är ganska vidsträckt, kommer att indelas till trakthuggning, hvartill början redan är gjord. Vid gården finnas qvarn och såg samt ett nyanlagdt tegelbruk. Porslinsbruk har drifvits vid Bredsjö till år 1822, då egendomen af enke-friherrinnan Silfverhjelm försåldes till general-löjtnanten friherre Lagerbring.

Gårdens belägenhet är, för att ligga uti denna i allmänhet mindre af naturen begåfvade del af Uppland och långt från Mälare-stränderna, ovanligt vacker, enär trakten öfverallt omvexlar med löf- och barrskog samt små sjöar och derifrån gående vattendrag. Sjelfva mangårdsbyggningen, af sten, som ligger på en höjd vid sjöstranden, är omgifven af trädgården och andra planteringar, har vacker och fri utsigt öfver sjön och dess närmaste omgifningar samt landsvägen. Innan det nuvarande stenhuset för omkring hundrade år sedan uppfördes, enligt berättelse af kammar-revisionsrådet Wahlstjerna, var här ett hus af trä hufvudbyggning; det finnes ännu qvar och är försedt med följande inskrift: »Johan Günther till Almö och Bredsjö 1480»; kanske årtalet för byggningens uppförande af nämda egare, hvilken sålunda skulle hafva innehaft godset före slägten Bölja. — Jus patronatus i Järlåsa socken har åtföljt innehafvandet af Bredsjö sätesgård alltsedan år 1694, då dåvarande egaren, öfversten frih. Henning Kruus, erhöll denna rättighet, af orsak, att han och förra egaren, presidenten frih. Gustaf Rosenhane, på egen bekostnad, med undantag af 100 daler silfvermynt, som drottning Christina till sådant ändamål förärat, och 200 daler silfvermynt, som genom kollekter och stamböcker insamlades, låtit uppbygga, inviga och med nödiga ornamenter förse kyrkan.

Bredsjö. Bruksegendom i Hjulsjö socken af Örebro län, består af närmare 5 hemman, af hvilka $7/8$ hemman ligga i Hellefors socken. Bruket och masugnen anlades 1676, på bägge sidorna af den å, som förenar de bägge små Bred-sjöarna, af kamreraren H. J. Hildebrand; 1761 var bergsrådet Detlof Heijkensköld egare af Bredsjö, hvilken gård sedan alltjemt varit i Heijkensköldska slägtens ego. Tackjernstillverkningen, som sker af malm från egna grufvor, belägna på godsets område, uppgår årligen till vid pass 2,000 sk℔ och har på 30 år ökat sig med dubbla beloppet; smidet var från brukets anläggning ända till 1831 800 sk℔; sedermera har tillverkningen ökats, och vid brukets 2 fria härdar utsmidas årligen omkring 1,600 sk℔.

Bredsätra. Socken i Runstens härad och Ölands Norra Mots fögderi af Kalmar län, har en areal af 5,439 tunnland, af hvilka endast 10 äro sjöar och kärr. Östersjön begränsar socknen i öster. Marken är i allmänhet jemn. Rådande jordmånen är myllblandad sandjord; äfven finnes svartmylla på sandbotten. Skogen är otillräcklig öfverallt, och byggnadsvirke samt vedbrand hemtas från Smålands-sidan eller från Böda skog. Hufvudnäringarne äro åkerbruk och boskapsskötsel; binäring fiske i hafvet. År 1820 innehöll socknen $45^1/_8$ oförmedlade och $23^1/_4$ förmedlade mantal; nu lika mycket. Folkmängden var år 1810 617, 1840 830 och 1856 957 personer. Socknen har

ambulatorisk skola med 1 examinerad lärare. År 1856 besöktes skolan af 71 gossar och 58 flickor; 10 gossar och 14 flickor undervisades i enskilda undervisnings-anstalter. — Bredsätra är annex till Gärdslösa regala pastorat af 1:sta klassen, tillhörande Ölands medelkontrakt af Kalmar stift. Kyrkan, belägen 4 1/2 mil n. o. från Kalmar och 1 3/4 mil o. s. o. från Borgholm, är byggd af sten och har tvänne torn, äfven af sten, ett i öster och ett i vester. Östra tornet har, i likhet med andra kyrktorn i orten, varit inrättadt till ett hus för ett convivium, kalladt *Convivium Sancte Catherine.* Detta gille har den 17 Januari 1413 anslagit en viss årlig summa till Franciskaner-klostret i Wisby, hvilket i klostrets diarium är antecknadt. Kyrkan, som är målad invändigt, är 38 1/4 alnar lång och 11 1/4 alnar bred. På södra sidan finnes ett vapenhus och på den norra sakristia. Inga minnesmärken finnas i kyrkan; men så mycket flera i socknen. Imellan *Bredsätra* by och kyrkan finnas ruiner efter en förskansning, hvars murar nästan bildat en liksidig triangel. Murarnas höjd öfver jordytan utgör 2 alnar. Strax norr om kyrkan äro flera spridda grifthögar utan fotkedjor. — På prestestommens egor hittades, för längre tid tillbaka, i en åkerren, under en stenflisa, 11 st. guldmynt, präglade under kejsarne i Konstantinopel Theodosius, Valentinianus, Leo och Anthemius. Äfven hittades här 2:ne guldringar och 2:ne silfverringar. Vid ett annat tillfälle blef en slät mindre metall-urna funnen här i jorden. — Norr om *Mellösa* by finnes en stor mängd spridda, pelarformiga bautahällar, utan synnerlig ordning. De synas utgöra så kallade kämpestoder eller minnen från fältslag. Vid *Ormöga* vägskäl äro äfven spridda stensättningar, bland hvilka finnes en grafhög med fotkedja och till ättehäll en stor klotrund sten. — Strax norr om *Öfra Sandby* by finnes en ättehög med bälte och krona, men utan ätthäll. Söder om samma by i en åker finnes ett kors af sten upprest. Det är 3 1/2 alnar högt ofvan jord och 1 3/4 alnar bredt öfver armarna. På ena sidan läses med Longobardisk munkstil namnet *Sune.* Sägnen omtalar, att en prest här omkommit under snöyra. — Fornlemningarna vid *Bo* gård och vid *Kläppinge* by omnämnas vid dessa ställens beskrifningar. — Vid sjöstranden finnas ännu ruiner efter det s. k. *Capella Sykavarp,* nu kalladt *Långöre kapell,* hvilket varit helgadt åt den Heliga Birgitta, och söder om kapellet står ett stenkors, ett bland de skönaste af detta slag, som Öland har att uppvisa. På utmarken mellan Kläppinge, Långöre kapell och Hagebröt synas en mängd tomtningar efter hus, som man förmodar efter den 1580 ödelagda köpingen Sikehamn. (Se *Sikehamn* och *Långöre kapell.*) — Flera gårdar i socknen nämnas i äldre handlingar, såsom: *Boo* (Bo), *Guteboda* (Gåtebo), *Medellösa* (Mellösa), m. fl. Wreta kloster egde 1/2 hemman Kläppinge här i socknen. — Adress: Borgholm.

Brefven. Jernbruk i Askers socken af Örebro härad och län, beläget 3 1/2 mil från Örebro, vid Brefvens å, består af Lilla Brefvens masugn, Lilla och Stora Brefvens stångjernsbruk samt Bysta knipphammare. Masugnen är privilegierad 1733. Stångjernsverket anlades, i följd af Bergs-kollegii privilegium, 1677 å frälsehemmanet *Lilla Brefvens* egor och fick genom Bergskollegii resolution 1733 förhöjning från 450 till 700 sk℔ årligt stångjernssmide vid 2 härdar med 4 1/2 sk℔ hammarskatt, dock med vilkor att af egen blåsning tillverka 250 sk℔ tackjern; genom ett i samma ström vid skatterusthållet *Stora Brefven* anlagdt nytt verk tillades 345 sk℔ årligt stångjernssmide vid 2 härdar med 3 sk℔ hammarskatt, enligt Bergs-kollegii resolutioner 1785 och 1786, hvarförutan sedermera, i följd af Kollegii resolution 1789, ytterligare till detta bruk förflyttades från Meldersteins bruk i Norrbottens län 300 sk℔, så att brukets årliga smide på köpetackjern vid år 1828 var 1,345 sk℔ utom hammarskatten 10 1/2 sk℔; genom Bergs-kollegii resolutioner 1775 och 1789, hvilka lemna rättighet att köpa 250 sk℔ tackjern, har brukets fordna skyldighet försvunnit att tillverka berörda qvantum

tackjern af egen blåsning. Hela bruket har nu 4 hamrar, 2 härdar, 1,345 sk℔ privilegieradt stångjernssmide, dels af köpt tackjern, dels af eget från en på stället belägen masugn, som 1846 tillverkade 5,135 sk℔ tackjern. Det s. k. högre frälsesmidet utgör här 295 sk℔. Vid bruket finnas dessutom gjuteri, mechanisk verkstad, 8 manufakturhärdar, 1 spikhammare och stålugn. Manufaktursmidet är oinskränkt. Utskeppningen sker på Stockholm. Här finnas brukskyrka, uppbyggd 1842, lankasterskola, sparbank för arbetare och underhafvande, m. m. Brefvens egare äro desamma som Bystads, till hvilken gård bruket alltid hört, och meddelas närmare underrättelser om dem under rubriken *Bystad.*

Brefvens- eller **Wingåkers-ån.** Den del af Nyköpings-åns vattendrag, som från sjön Sottern går in i Ölången. Mellan Sottern och Tisaren heter samma vattendrag Svennevads-ån.

Bresäter. Socken i Kinne härad af Skaraborgs län, 1½ mil s. v. från Mariestad, vid Wenern, har, tillika med Lugnås annex, en areal af 3,263 tunnland, af hvilka 35 äro sjöar och kärr. Socknen, som består af 18 mantal, beboddes 1810 af 361, 1840 af 450 och 1856 af 460 invånare och hade sistnämda år fast skola med 1 examinerad lärare, gemensam för Björsäter och Lugnås. I den fasta skolan undervisades 17 gossar och 7 flickor, i hemmet 25 gossar och 35 flickor. — Bresäter är annex till Björsäters konsistoriela pastorat af 2:dra klassen i Kinna kontrakt af Skara stift. Kyrkan byggdes 1666 af furutimmer och har fordom varit ansedd som offerkyrka. — Adr.: Mariestad.

Brette. Har fordom varit stad, dock blott för kort tid, belägen vid ändan af sjön Wassbotten i Wasenda socken af Wenersborgs län, ½ mil söder från Wenersborg. Lemningar af källrar, ugnar och tecken till gator finnas ännu på marken. Danskarne hade här läger under kriget år 1612. Staden fick privilegier af konung Gustaf II Adolf år 1620. En graf och vattenledning voro ämnade att gräfvas 1635 mellan Brette och Lilla Edet; men detta blef inställdt, och borgerskapet flyttade, efter gifven befallning år 1642, till Wenersborg, hvilket då anlades, emedan stadens inskränkta läge och Wassbottens uppgrundning till olägenhet för sjöfarten gjorde det nödvändigt att komma närmare till ett större vatten. Brette vår en af de städer, i hvilka Danskarne undfingo fri handel genom traktaten i Sjöred år 1624.

Brevik. Socken i Kåkinds härad af Mariestads län, har en areal af 10,368 tunnland, hvaraf 325 äro sjöar och kärr. Några små sjöar finnas i socknen, och Wettern utgör dess östra gräns; sjöns stränder äro här mycket vackra och beklädda med löfskog af alla slag. Marken är till större delen jemn. Jordmånen består mest af sand och sandmylla. Så väl barr- som löfskog finnes här tillräckligt. Åkerbruk är hufvudnäringen. Socknen består af 18 mantal och hade 1810 674, 1840 1,000 och 1856 1,285 invånare. Brevik socken har fast folkskola med 1 examinerad lärare. År 1856 besöktes skolan af 44 gossar och 31 flickor; 54 gossar och 49 flickor undervisades i hemmet; således inalles 178 skolbarn. — Brevik är annex till Grefbecks konsistoriela pastorat i Kåkinds kontrakt af Skara stift. Kyrkan, belägen 5½ mil från Skara och ⅝ mil från Hjo, vid landsvägen mellan Hjo och Carlsborg, är byggd af sten, af okänd ålder, ljus och rymlig, samt tillbygd 1760. — Det enda säteriet i socknen är *Hinsegården.* — Adress: Hjo.

Brevik. Frälse-säteri i Wermdö socken och skeppslag af Stockholms län, har vacker belägenhet vid Breviks-sundet. Egendomen reducerades från riksrådet Carl Gabrielsson Oxenstjerna, men utbyttes af riksrådet grefve Erik Lindsköld, som skref sig till Brevik; han var gift med Elisabeth Cronström och afled 1690. Har sedermera tillhört slägten Psilanderhjelm. Banko-kommissarien Arvid Psilanderhjelm skref sig till Brevik och Tållarö; gift med Gu-

nilla Elisabeth Psilanderhjelm, afled han 1740, då hans arfvingar, deribland sonen, kansliradet Johan Gustaf Psilanderhjelm, ärfde egendomen. Han dog 1782. Sedan kom gården till slägten Bruncrona, som ännu innehar den. Gården är väl byggd, med ett större charaktershus och tvänne flyglar, samt har vacker trädgård.

Brimsehus. Se *Brömsehus.*

Brimsisten. Se *Brömsebro, Brömsesten.*

Bringetofta. Socken i Vestra härad af Jönköpings län, har en areal af 19,440 tunnland, af hvilka 1,020 äro sjöar och kärr. Flera sjöar och vattendrag finnas i socknen. Af de förra märkas Bring, Ekelsjön, Åsbysjön och Sjöavak; af de sednare Bringetofta å och Forsså, hvilka rinna genom socknen, sammanflyta och vid Ljunga kyrka redan bilda en större å. Under den torra sommaren 1818, då nästan alla brunnar i orten uttorkade, uppvällde i Juli månad på hemmanet Haraldstorps egor en källa, hvilken gaf 60 kannor vatten i minuten. Marken är i allmänhet ojemn och stenbunden, här och der bergaktig. Bergen härstädes innehålla ofta en hvitkornig qvarts eller sandstensart, men endast i lösa block, som användas till qvarnstenar. Vid Hjetsöla finnes ett berg, som består af en stor qvartsmassa, och öfverst på detsamma förekomma block af conglomerat, deri det bindande ämnet är qvartsartadt. En kulle mellan Almesåkra och Hjetsöla ligger högst i södra Sverige, 1,037 pariserfot öfver hafvet, då Taberg är 1,032 fot; i hela Kronobergs län finnes icke något berg, som är högre än 888,4. Jordmånen är grus och klapper i söder, som är slät hed; bördigare är den i norr och vester, som utgöres af klippdalar. Skog börjar saknas på många ställen. Hufvudnäringen är åkerbruk och med detsamma förenade binäringar. Socknen innehåller 37 ½ mantal; tillsammans med annexerna 81 ½ förmedlade mant. Folkmängden var 1810 1,099, 1840 öfver 1,200 och 1856 1,310 invånare. Bringetofta socken har ambulatorisk folkskola med 1 examinerad lärare. År 1856 besöktes skolan af 126 gossar och 112 flickor; dessutom undervisades 17 gossar och 29 flickor i hemmet; således inalles 284 skolbarn. — Bringetofta, moderförsamling, tillika med annexerna Ljunga och Hylletofta, utgöra tillsammans ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassens 2:dra afdelning, tillhörigt Vestra Härads kontrakt af Wexiö stift. Kyrkan, belägen 7 ¾ mil från Wexiö och 5 ½ mil från Jönköping, är byggd af sten på 1500-talet, utvidgad af trä till korskyrka 1745, likaledes genom Silfverhjelmska grafchorets utrymning 1836. Den gamla kyrkan var byggd på »toften vid sjön Bring». Till den nyare kyrkan var tillbygdt ett grafchor för slägten Silfverhjelm, hvilket nu är förenadt med kyrkan, som ofvan är nämdt. Här hvila öfversten Johan Silfverhjelm, död 1659, majoren Israël Silfverhjelm och ryttmästaren Erik Silfverhjelm, bägge döda 1692. På kyrkogården, som utvidgades på prestgårdens egor 1841, ser man en vacker minnesvård öfver kronofogden Nils Moberg, som skänkt ¼ mantal i Strete till boställe för en skolmästare i socknen. Bland öfriga minnesmärken finnas adliga vapen af slägterna Oxe etc.

Såsom en egenhet kan äfven nämnas, att Wärends-lagmannen Måns Carlsson Pukes maka, fru Cecilia Elepsdotter, gaf 1287 *Bringatoptas* äldsta kyrka ett sparlakan. — Af fornlemningar inom socknen kunna nämnas högarna vid Femtinge på ett fält af 3 till 4 tunnlands vidd; de ega mycket olika former och äro möjligen af naturen danade, ehuru de uppgifvas som grafhögar. — De betydligare egendomarne här i socknen äro säterierna *Ekelsjö*, *Hafsjö* och *Åsby* eller *Åsbyholm*. Alla säterierna egas nu af bönder. Åsby är märkvärdigt derföre, att skalden Esaias Tegnérs förfäder hafva här bott. Hans farfader, en bondeson från Tegnaby, var här å gården frälsefogde, och hans son, Esaias, som först kallade sig Tegnér och blef kyrkoherde i Millesvik i Wärmland 1782, var här född 1734. Hans son åter var den oförgätlige skalden. — Adress: Wexiö.

Bringsta. Gästgifvaregård vid strandvägen uti Harmångers socken af Norra Helsingland och Gefleborgs län, nära intill sockenkyrkan; skjutsar till:

Bergbacka, o. n. o.	1 1/2	mil.
Bergje, s. v.	1 1/2	»
Gryttje, n. n. o.	1 3/4	»
Malsta, s. s. o.	1 9/16	»

Brink. Gästgifvaregård i Kimstads socken och Memmings härad af Linköpings län; skjutsar till:

Kumla	1 1/8	mil.
Norrköping	1 1/4	»

Brinkebergskulle. Denna är belägen i grannskapet af Wenersborg, invid *Carl Gustafs slussar* af »Carls Graf», som varit en bäck, men utvidgades af Carl IX till kanal mellan sjön Wassbotten och Göta-elf.

Brinkelid och **Garpatorp.** Skattehemman, det förra 1 1/4, det sednare 1/4 mant., belägna i Åsheda socken och Uppvidinge härad af Wexiö län. De hafva längre tid varit tillsammans som herresäte och donerades 1621 åt ryttmästaren Per Månsson Lood till Hielmsängia och 1633 åt ståthållaren i Jönköping Johan Rytter, gift med Anna Kåse, med hvilken han hade endast en dotter, som blef gift med major Monpenne, hvars slägt sedan innehade egendomen till 1732, då Anna Monpenne afled.

Brismene. Socken i Frökinds härad af Skaraborgs län, 1 3/4 mil s. s. v. från Falköping, har en areal af 5,115 tunnland, af hvilka 500 äro sjöar och kärr. Åkerbruk, boskapsskötsel och väfnadsslöjd äro befolkningens näringsgrenar. Socknen hade 1856 436 invånare och fast skola med 1 examinerad lärare, gemensam för Börstig och Kjerråkra. I skolan undervisades 15 gossar och 10 flickor. — Socknen är annex till Börstigs konsistoriela pastorat af 3:dje klassen i Wilska kontrakt af Skara stift. Kyrkan, af obekant ålder, reparerades 1817. — Adress: Falköping.

Bro. Härad längst i sydost af Uppsala län, på tre sidor omgifvet af Mälarens fjärdar och sund, Skarfven, Stäkes sund och Görväln i öster, Brofjärden i söder och Norra Björkfjärden i vester, uppgifves hafva en areal af 33,512 tunnland, hvaraf 880 äro sjöar och kärr, består af 168 1/8 mantal och hade (1856) 2,442 invånare. Det består af socknarna Bro och Lossa samt Vestra Ryd och Näs, hörande till Håbo och Bro fögderi samt Håbo prosteri.

Bro och **Wätö.** Skeppslag i Stockholms län, mellan Norrtelje-viken i söder, Frötuna skeppslag och Lyhundra härad i vester, Wäddö och Häfverö skeppslag i norr samt hafvet i öster, består dels af öar, dels af fast land, bägge delarne genomskurna af vattendrag, har en areal af 52,788 tunnland, hvaraf 2,800 äro sjöar och kärr, utgör 161 3/40 mantal och har öfver 3,400 invånare. Det består af Bro och Wätö socknar af Sjuhundra m. m. fögderi och af Lyhundra prosteri, hvarjemte några af Rådmansö sockens skär räknas hit.

Bro. Ting i Norra Befallningen af Gotland, innefattar Fohle, Lokrume, Weskinde och Bro socknar, består af 56 förmedlade mantal och hade (1856) 1,564 invånare.

Bro. Socken i Bro och Wätö skeppslag af Stockholms län, mellan Norrtelje-fjärden i söder och Norrbo-fjärden i nordost, har en areal af 29,183 tunnland, af hvilka 810 höra till Lyhundra härad, och 2,280 äro sjöar och kärr. Utom Brosjön med dess aflopp åt Koviken af Norrtelje-fjärden, som bildar socknens vestligaste gräns, och omkring hvilket vattendrag socknens bäst bebyggda del är belägen, förekomma här Utålsjön och Långtögen, med aflopp åt Norrbo-fjärden, och Bottna-fjärden, som sammanhänger med Osmaren, hvars från de på norra sockengränsen belägna Råda-sjöarna förstärkta aflopp likaledes löper ut i Norrbo-fjärden. Rådande jordmånen är på vestra sluttningen mer eller mindre god lera, på den östra mer sandmylla och grusblandad jord. Åker-, ängs- och skogsbruk samt fiske

och sjöfart äro näringarne i socknen, som består af $104\,^{15}/_{16}$ förmedlade mantal och 1810 beboddes af 1,683, 1840 af 1,840 och 1856 af 2,056 invånare. Sistnämda år hade socknen både fast och ambulatorisk folkskola med 1 examinerad lärare i den fasta. I denna undervisades 36 gossar och 16 flickor, i den ambulatoriska skolan 43 gossar och 66 flickor, medan 2 gossar bivistade allmänt läroverk och 77 gossar samt 81 flickor undervisades i hemmet. — Bro socken utgör ensam ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen i Lyhundra kontrakt af Uppsala stift. *Bro i Lyhundæri* nämnes 1314. Kyrkan är af okänd ålder, men har åtskilliga grafstenar och andra minnen från medeltiden och från nyare tider tre grafchor, för slägterna Oxenstjerna och Fleming, för slägten Mörner och för Södersunds gård. — Högar och runstenar förekomma i vestra bygden, högar äfven vid Utål, längre i öster. — Bland gårdar i socknen märkas: *Upplunda, Wernberg, Utål, Bottna* och *Noor* samt *Södersund*. — Bro och Lyhundra härad gåfvos af drottning Christina åt fältherren Lennart Torstenson, då Ortala grefskap upprättades åt honom 1647. Af gårdarna i socknen nämnas Biltinge och Ösby (Usby) redan 1290, då ärkebiskop Johannes gaf gårdar i dessa byar till Uppsala domkyrka. Tisslinge nämnes 1499 och Utål 1477. — Adress: Norrtelje.

Bro. Socken i Bro härad af Uppsala län, kallades 1314 *Bro cum annexa* såsom hörande till Brohundæri. Lejondals- och Örnäs-sjöarna utgöra socknens östra gräns; han begränsas i söder af Bro-fjärden, i vester af Kalmar-viken. Arealen är 10,299 tunnland, af hvilka 380 äro sjöar och kärr. Utom de förut omtalade vattendragen vid gränserna, finnes midt i landet ett af föga betydenhet, med utlopp till Bro-fjärden. Kring detta och i allmänhet i mellersta delarna af socknen är bästa bygden; men öfverallt omvexla bergkullar med slätter. I norr och nordost är skogstrakt. Jordmånen är dels lera, dels mojord. Hufvudnäringen är åkerbruk, hvarjemte idkas skogsbruk, fiske och sjöfart. Socknen utgör $41\,^{5}/_{8}$ oförmedlade och $35\,^{3}/_{4}$ förmedlade mantal, mestadels utgörande eller hörande under de större säterierna. Folkmängden år 1810 var 748, 1840 853 och 1856 865 personer. Socknen har fast skola med 1 examinerad lärare. År 1856 besöktes denna af 25 gossar och 13 flickor, medan 1 gosse undervisades i allmän läro-anstalt, 1 gosse enskildt, 13 gossar och 39 flickor i hemmet. — Bro, modersocken, och Lossa, annex, utgöra tillsammans ett patronelt pastorat af 2:dra klassen i Håbo kontrakt af Uppsala stift. Patronrätten tillhör egaren af Brogård. Socknen benämnes Vestra Bro till skilnad från Östra eller Roslags-Bro i Stockholms län; men enligt Palmsköld skall namnet icke härleda sig från *bro*, sådan som bygges öfver vatten, utan från *bro*, hög, till styrka för hvilken förmodan han anför, att på de ställen, som heta Bro, Broby, Brosätra o. s. v., vanligen förekomma stora grifthögar, och att denna Bro socken fått sitt namn af den stora grifthög vid kyrkan, som kallas *Asurs Hög*. Andra påstå deremot, att namnet verkligen härleder sig från här byggda broar öfver den fordna sanka trakten, och att de många broar, öfver hvilka landsvägen måst ledas, gifvit upphof till namnet *Broarna*, sedan förkortadt till Bro. Att orten, i hvilken Forn-Sigtuna låg, är urgammal bygd, skönjes ögonskenligen. Kyrkan, belägen $1\,^{3}/_{4}$ mil från Sigtuna och $6\,^{1}/_{4}$ mil från Uppsala, är gammal, af gråsten, utan torn. Här är en graf, tillhörig friherrliga slägten Funk till Brogård. Nils Olofsson Stråle, son af Upplands-lagmannen Olof, testamenterade 1359 sina vapen och häst till Bro kyrka, der han valde sin graf. Detta är allt af minnesmärken i kyrkan. — Inom socknen finnas 8 runstenar, men blott hälften äro väl bibehållna; af dem sitter en i *kyrkoväggen* och har denna inskrift: **Kinluk × Hulmkis × tutiR × systir × SukruþaR × auk × þaiRa × Kaus × hun + lit. Keara . bru . þesi × auk × raisa × stain × þina × eftiR × Asur × bunta . sin.** På annan rad: **Iun Hakunar × Iarls × saR × vaR × vikika × vaurþR × miþ Kaeti . Kuþ × ialbi × ansau × ant . uk × salu +.**

Af de öfriga äro några skadade, att de ej i sammanhang kunna läsas; följande äro läsliga: På *Hernevi* egor en sten med inskrift: Abiun . auk . Sibiun . auk . Kunhiltr . litu . risa . þina . stin . aftR . faþur . sin . auk . En . aftR . bunta sin Asur. I *Ullevi* gärde: Svain × auk × Biarn × auk . Ikulfastr . litu . resa × stin × eftiR × Ikul × faþur × sin; och vid *Järsta:* Kuriþ . auk . Sikviþr . auk × Sigfastr × raistu × stain × eftiR × Vifast × fadur × sin. — Om den förstnämda stenens inskrift berättar Afzelius sålunda:

»Denna runstens skrift är af historisk märkvärdighet. I elfte århundradet bodde i Vestergötland en jarl, vid namn *Gaute* eller *Göte,* som i yngre åren varit en mäktig viking. Årligen gjorde han långa färder, så väl till Irland och Spanien, som äfven till hedniska länder, för att ombesörja deras inbyggares omvändelse till christna läran. Vid dessa färder hade han mycket folk med sig både från Svea- och Götaland. Flera runstenar omtala män, som varit med Gaute på hans vikingatåg vesterut, och en sådan är ofvannämda sten, som är rest efter *Asur, Håkan Jarls son,* som var vikingavård (skeppsbefälhafvare) på en färd med Gaute. Dessutom omtalas på en runsten i *Gåsinge* vapenhus i Södermanland en *Sven,* som var med Guti vesterut, och i *Landeryds* tornmur i Östergötland en *Thialfe,* som var med Gauti; några andra kunde äfven upptagas; men det är öfverflödigt. Denne Göte blef gift med kon. Knut den Heliges dotter. Deras måg var Thord Bonde, som, jemte svärfadern, tog konung Inges parti i kriget mot Blot-Sven; men efter dennes fall ingingo hans söner förlikning med Göte och Thord och den sistnämdes son, Jedvard, fick deras syster, Cecilia, till hustru, och af detta äktenskap föddes Erik den Helige.» Afzelius säger vidare, att denna Asurs hustru, Sigrid, byggde nära Bro kyrka en bro och reste en sten. — Bland herrgårdar i socknen märkas: *Brogård, Lejondal* (äfven kalladt Brolöfsta), som tillhör Brogård, *Finsta, Önsta, Stora Ullevi.* I gamla permebref nämnas *Valdbuj* (nu Wallby), hvari hustru Doter på 1160-talet gaf jord till Wiby-kloster, och *Spanga* (nu Spånga), som Clemens och Igel samtidigt skänkt till samma kloster; vidare *Raby* (nu Råby) och *Hoseby* i Bro (nu Husby), nämda på 1200-talet, *Broo* (nu Brogård) och *Jurista* (nu Jarsta), på 1300-talet; *Brolosta* (Brolöfsta eller Lejondal), *Finsta* och *Kleff* (nu Klöf), förekomma på 1400-talet. — Vid *Önsta* (fordom Önnesta), hittades 1823 Kufiska mynt (5 hela och 2 styckade), slagna mellan åren 905 och 915. — Adress: Stockholm.

Bro. Socken i Åkerbo härad af Westerås län, innehåller i arcal 18,699 tunnland, hvaraf 1,080 äro sjöar och kärr. Norra delen af socknen upptages mestadels af bergåsar, som stupa tämligen brant mot Hed-strömmen, men åt vester sträcka sig öfver socknens hela bredd och omsluta småsjöar, hvarifrån vattendrag gå till hufvud-dalen, såsom från Wålen-sjöarna, Tisjön m. fl.; andra, såsom Rörsjön, Rölen och Vestlanda-sjön, hafva sitt utlopp till Himmeta. Längre söder ut drager sig den bergländiga trakten mer tillsammans och lemnar rum för en slättbygd utmed Hed-strömmen, blott afbruten af enskilda kullar; der är den rådande jordmånen lera, annars mest sand- och mojord. Skog finnes tillräckligt. Jemte åkerbruk idkas här skogs- och bergsbruk. Socknen innehåller 40 mantal samt hade 1810 890, 1840 1,091 och 1856 1,380 invånare. Bro socken har fast folkskola med 1 examinerad och 1 oexaminerad lärare. År 1856 besökte 33 gossar och 20 flickor skolan; 2 gossar undervisades i allmänt läroverk samt 51 gossar och 81 flickor i hemmet. — Bro är ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen och tillhör Köpings kontrakt af Westerås stift. Kyrkan, belägen 4 1/8 mil från Westerås och 3/4 mil från Köping, hör till de äldre och är rätt vacker. Tornet afbrändes genom ljungeld, tillika med klockorna och kyrktaket, den 29 Maj 1723, hvarefter det åter blifvit uppbygdt och kyrkan reparerad. Här är ett grafchor för Kolsva bruks egare, och i kyrkan hvilar stoftet af den ryktbare Johan Stjernhöök. Här har intill sed-

nare tider blifvit förvarad en gammal rustning af jern, okändt hvilkens. Bro socken förekommer i handlingar från 1300-talet. — Bland minnen från fordna dagar omtalas griftkullar vid Bolstrebyn, Julbron, i Åkerby-skogen och i Ekeby-hagen, nära vid ån, af 18 aln. lodrätt höjd. Det gamla slottet *Bolstreborg* ligger här i socknen, hvarom vidare på sitt ställe. — Betydligare egendomar äro *Kolsva* jernbruk och *Löftinge* säteri. — Adress: Köping.

Bro. Socken i Stångenäs härad af Göteborgs och Bohus län, har en areal af 18,792 tunnland, af hvilka 320 äro sjöar och kärr. Tvänne betydande fjällåsar, som förena sig vid gränsen mot Tunge härad, instänga här den vackra Brodalen, hvilken genomskär socknen från norr till Bro-fjorden och äfven utgrenar sig mot Åby-fjord. Denna dal, som eger jordmån af grålera, lermylla samt någon moss- och jäsjord, är ganska bördig och uppodlad ända till bergsrötterna. Utmed Färlöfskilen, — såsom den nordligaste grenen af Gullmaren benämnes, — samt utmed sistnämda fjords stränder, öppna sig ock några mindre dalar med bördig jord; men på de gårdar, hvilka ligga spridda i bergstrakterna, äro hvitlera och sand rådande. Skogarne äro mycket medtagna, och icke en gång hälften af hemmanen eger husbehofsskog till bränsle och gärdsle. Tillgång på skalmergel är icke obetydlig, men tillhör uteslutande ett par gårdar. Den ansenligaste snäckbanken i häradet ligger på en bergsluttning mellan Brevik och Yngeröd, men så sönderkrossad, att man icke kan uppleta ett enda helt exemplar, hvilket annars är vanligt. Imellan Skarstad och Skärfve ligger en dylik på ansenlig höjd öfver hafvet; och på gymnasii-hemmanet Röes egor, omkring 100 fot högre än hafvets yta, har man äfvenledes upptäckt ett lager af fossila snäckor. Der påträffades derjemte tvänne menniskoskeletter, hvilkas läge visade, att de derstädes icke blifvit begrafna, utan af hafvet ditvräkta, den tid snäckbanken bildades. Antaga vi nu (det är Holmberg, hvars ord anföras), att Bohusländska vallen i medeltal höjer sig 2 fot under hvarje sekel, och att hastigheten af denna höjning städse varit densamma, så blir resultatet, att 500 år äro förflutna, sedan dessa skeletter hit uppkastades af vågorna. Men icke mindre märklig är den upptäckt, hvilken vår förste archeolog, S. Nilsson, gjort, att nämligen dessa kranier icke tillhöra någon af de stammar, dem man bevisligen känner hafva bebott Skandinavien, utan med all sannolikhet ett sydländskt, i historiskt afseende ganska märkligt, folk. — År 1825 innehöll socknen 62 oförmedlade mantal, förmedlade till 52; nu har socknen lika stort hemmantal. Folkmängden var år 1810 1,480, 1840 2,067 och 1856 2,535 personer. Socknen hade sistnämda år både fast och ambulatorisk folkskola, bägge med examinerade lärare, som undervisade, i fasta skolan 49 gossar och 27 flickor, i den ambulatoriska 112 gossar och 84 flickor, medan 3 gossar undervisades i allmänt läroverk, 18 gossar och 56 flickor i hemmet. — Bro, modersocken, jemte annexerna Brastad och Lyse med Lysekils kapell, utgöra tillsammans ett regalt pastorat af 2:dra klassen, tillhörande Wikornes kontrakt af Göteborgs stift. Kyrkan, belägen 4 mil från Uddevalla, 7 från Strömstad och 12½ mil från Göteborg, af sten, är en gammal, i sednare tider förändrad, byggnad. En saga berättar, att kyrkan är murad af en Tippel Thure, som, af förtviflan öfver att se sin kärlek till en adelig tärna på Broberg icke besvarad, skall gjort ett dödande språng från murställningen, under utrop: »Efter jungfrun i Bure ej vill ja Tippel Thure, så skall jungfrun i Bure aldrig mer få se Tippel Thure!» Ödman berättar, att kyrkan blifvit uppförd af en Kiel Rosencrantz samt först grundad på prestgårdens äng under Brofjället, hvarest synes spår efter en tomtning. Detta skulle hafva skett vid medlet af 16:de århundradet; men det strider mot historiska uppgifter, ty »Brua Kirkiu» nämnes redan i handlingar från 1300-talet. Genom sednaste reparationen är kyrkan nu ganska prydlig både till sitt inre och yttre. Hon består af ett långhus, med femsidigt chor i öster och

ett trätorn vid vestra gafveln. I choret, hvarunder förr funnits många, nu igenfyllda, grafvar, ligga trenne grafhällar. Den ena, af 4 alnars längd, förer på nära oläslig munkstil denna inskrift: Hic quiescit Dominus Biarno Vlvonis Filius Qui Obiit Anno Ab Incarnacione Di. Denna otydliga skrift lemnar ingen upplysning; troligen har denne Björn varit prest här i socknen. Den andra stenen är lagd öfver befallningsmannen Christian Eriksson Bruhl, död 1690, och den tredje betäcker amiral Strömstjernas murade familj-graf. Derofvan, på södra chorväggen, hänger dennes adliga vapen, omgifvet af rika troféer, samt hans porträtt och hans båda värjor.

Bro socken bevarar åtskilliga historiska, blodiga minnen från äldre tider. Det var vid Färlöf *(Fyrileif)*, der konung Harald Gille på Larsmesso-aftonen 1134 blef besegrad af kon. Magn. Blinde, hvilken tillfogade honom ett stort nederlag och tvang honom att flykta till Danmark. Vid stället finnas dock icke några fornlemningar, som kunna erinra härom; men vid gården Skarstad *(Skarfstadir)* gå säguer om en större drabbning, som der blifvit hållen, och i några editioner af Sverres saga finna vi, att det just var här, i dalen mellan gården och bäcken, som konung Sverre år 1199 slog Baglerna samt de med dem förenade bönderna från Sotenäs, Stångenäs och Foss, hvilka här gingo honom till möte. De fornlemningar af grafhögar, hvilka stå på detta ställe vid *Hallebacka* och visat sig innehålla brända lik, hafva likväl naturligtvis icke någon gemenskap med denna händelse. — Med namnet *Långben Reses graf*, samt åtföljd af den gamla sagan om dennes strid med *Widrik Werlandsson*, utmärkes en nästan förstörd fotangelformig stensättning, nära landsvägen, på Björkebräckas egor. Hvardera udden håller 16 alnars längd, och några grafkullar hafva förr legat härtill. Då Långben Reses graf uppvisas på flera orter, och då den saga, man har berättat om honom, är, med undantag af några namnförändringar, öfverensstämmande med den allmänt bekanta, kan man anse alla vidare yttranden öfver detta ämne onödiga. — På Nolängen å prestgårdens mark ligger Tingshögen, hvilken förr haft en omsättning af stenar; och under det närbelägna Brofjället står en vördnadsbjudande ek, med namnet *Domare-eken*. Denna berättas hafva fått sitt namn deraf, att forntidens domare i orten, i skydd af dess lummiga krona, der fortsatt sina göromål, då oväder hindrade dem att sitta på tingshögen. — Märkvärdiga kiströr finnas flerstädes, och de på *Orreviks skog* och vid *Färlöf* dölja hvardera grafrum. — Ett sönderslaget dyrhus synes vid *Fiskebäck* på Herrenäset. — På *Sörrebergs* mark ligga omkring 40 grafkullar, och 14 dylika, hvaribland 2 aflånga, på en liten bergkulle mellan Wese och Mellby. — Vid *Ingalsröd* och vid *Ungeröd* äro ock dylika fornminnen. — Stensättningar, alla af mindre värde, förekomma vid *Lingate*, *Orrevik*, *Sörtorp* och i *Blådjuperöds* skog. Den på sistnämda ställe, hvilken kallas *Skälmebacken*, består af en cirkelform med 7 små stenar. — Den veterligen enda hällristningen inom Bro sockens område igenfinnes strax norr om åbyggnaderna på Wese. Den innehåller några ofullkomliga skeppsfigurer, hvarjemte föreställes ett par sporrar af den form, som på dem brukades i hednatiden, 6 hålor, så ställda, att de likna ögonen på en tärning, samt en oregelbunden figur, troligen teckningen af en blomma. — Till fornlemningar kan ock hänföras *Skönborg* på udden Herrenäset. Så kallas en myckenhet tomtningar och grundmurar efter små byggnader, hvilka troligen utvisa, hvarest ett betydligare fiskläge stått under sillfisket i sednare hälften af 16:de seklet. — Vid gården *Röe* vill Holmberg förlägga qvarlefvorna af det i Sveriges häfder ryktbara *Carlsborg*, hvarom se på dess ställe. — Enda säteriet i socknen är *Wese*, 1 mantal, med täck belägenhet nära Bro-fjorden. — Adress: Uddevalla.

Bro. Socken i Näs härad af Carlstads län, belägen nordligt på Wärmlands Näs, $4^1/_2$ mil s. v. från Carlstad, har en areal af 22,009 tunnland, af hvilka 570 äro sjöar och kärr. Marken är någorlunda jemn; jordmånen

består af lermylla, utom på ett eller annat ställe af skarp lera. Skog finnes till husbehof. Socknen, som består af 24 mantal, beboddes 1810 af 1,270, 1840 af 1,606 och 1856 af 1,909 personer. Socknen har ambulatorisk skola med 1 examinerad lärare, som 1856 undervisade 67 gossar och 49 flickor, medan 73 gossar och 82 flickor hade undervisning i hemmet. — Bro är annex till Ny konsistoriela pastorat af 2:dra klassen i Nors kontrakt af Carlstads stift. — Adress: Carlstad eller Åmål.

Bro. Socken på Gotland, i Bro Ting och Norra Befallningen af Wisby län, 1 mil o. n. o. från Wisby, har en areal af 6,295 tunnland, af hvilka 220 äro sjöar och kärr. Marken är jemn; rådande jordmånen sandmylla med lera. Socknen, som består af 8 mantal, hade 1810 blott 186, 1840 208 och 1856 267 invånare samt fast skola, hvari 1856 undervisades 9 gossar och 2 flickor, medan 1 gosse åtnjöt undervisning i allmänt läroverk och 6 gossar samt 8 flickor i hemmet. — Bro är annex till Weskinde konsistoriela prebendepastorat af 2:dra klassen i Norra kontraktet af Wisby stift. Kyrkan, af sten, enligt Strelow uppbyggd 1196, är en gammal offerkyrka, »rik på sköna architektoniska detaljer och underbara medeltidsminnen». Der invid fanns fordom en vida beryktad offerkälla, och årligen inflyta till Bro kyrka gåfvor dels från tillfrisknade sjuklingar, dels från räddade sjöfarande, ej blott från Gotland, utan äfven från det öfriga Sverige, till och med från utländska orter. Dessa gåfvor hafva ofta belöpt sig till några och 70 rdr bko om året. Afzelius berättar i »Sagohäfderna» en sägen, att Erik XIII:s sjöröfvare en dag kommo att, »till försoning af sina synder, på altaret i Bro kyrka nedlägga sina gåfvor af det gods, som de röfvat i Svenska skären. Men vid det de uppstodo, tändes på altaret af osynlig hand en eld, som förtärde gåfvorna, utan att ens duken på altaret skadades; men Frälsarens bild på korset svällde upp såsom en menniskas kropp af brännsår. Då förstodo de, att deras offer misshagade himmelen, och att deras herres fall var nära.» — Adress: Wisby.

Bro. Fordom marknads- och bytesplats i Wärmland, uti Warnum, der Christinehamn sedan anlades. Fernow säger, att »Bro, för sitt beqväma läge, blifvit nederlagsplats för Vestgötar, så fort de fingo någon handel på Wärmlands Berg eller Bergslagen. Hitintill kunde de segla med sina skutor och båtar öfver Wenern till Warnums hamn; emedan, — fortfar han, — vid Bro bodde ännu inga borgare eller factorer, lade närmaste kringliggande bönder under sig sådanas vinning, hvadan här ock säges allmänt, att Warnums bönder voro ganska rika, inan stad anlades vid kyrkan.» Här höllos årligen marknader, Mattsmesso-dagen och Tjugondedag Jul, till hvilken ända många bodar voro byggda på södra sidan elfven. Bro har fått sitt namn, af att kaflebroar blifvit lagda öfver den sumpiga mosse, som den tiden var här. Från Bro klöfjades på hästrygg 1 mil till Sjöändan, derifrån roddes genom Bergsjön, Hyttsjön, Öjevettern och Lungen till Bjurbäcken, sedan gick vägen öfver Ed, $^1/_4$ mil, till Asphyttan och vidare genom Daglösen till Wekhyttan. — Här anlade hertig Carl på 1570-talet det s. k. *Bro hertigsäte*, efter hvilket hvälfda källrar funnos qvar tämligen oskadda ännu 1779; huset var af trä, 30 alnar långt och 22 bredt. Omkring Warnums-elf lågo åtskilliga osmundshyttor och hamrar, som utgjorde ett kronobruk i hertig Carls tid. På Bro gård underhölls för hofvets räkning egen prest; som sådan nämnes herr Nils Swenonius, kapellan 1575, och Knut Christophori, hofpredikant på Bro, som 1583 fick Arvika pastorat. — När Mariestad anlades 1583, erhöll borgerskapet derstädes enskildt tillstånd att handla i Warnums hamn, så att Carlstad undantogs derifrån, när denna stad anlades 1584. Vestgötarne brukade eljest kalla denna trakt för *Warnums Hamn, Bro-hamn* och *Hamna.* Det var riksdrotset Gabriel Gustafsson Oxenstjerna, som i November 1638 utsåg Bro kungsgård och marknadsplats till

stad, och den 29 Oktober 1642 utfärdades privilegierna för Christinehamns stad. Anledningen till Oxenstjernas sändning till Wärmland var den, att han skulle ransaka angående ett oväsende, som uppstått på Bro marknadsplats vid årets Mattsmesso-marknad, der Peter Flygge nu för första gången affordrade bönderna tull. Han hade låtit uppföra ett staket kring marknadsplatsen, och ingen insläpptes på denna, förrän tullen blifvit erlagd; de vid sådant ovana bönderna refvo ned staketet, och Flygge höll på att bli ihjälslagen, men kom undan på en båt. Detta oväsende, hvartill Vestgötabönder hufvudsakligen voro skulden, uttyddes som uppror af Wärmlänningarne; men prosten Elfdalius i Fryksdalen lyckades imellertid öfvertyga vederbörande om Wärmlänningarnes oskuld.

Bro. Landtegendom, belägen $1/4$ mil vester från Askersunds stad, i Askersunds socken och Sundbo härad af Örebro län, består af $1\,1/3$ hemman Bro med 440 tunnlands areal, hvaraf 175 äro inrösningsjord. Wagersta, 2 hemman, i sambruk med Bro, har 618 tunnlands areal, Qvarntorp, 1 hemman, med 252 tunnland, brukas af bönder. Alla hemmanen äro frälse; jordmånen består af lera, något svartmylla. Till Bro och Wagersta finnes sparad skog; men vid Qvarntorp är den hårdt medtagen. Åbyggnaden är af trä; boningshuset, innehållande två våningar, är vackert, fastän ej stort. Godset är alldeles nytt, hvarför hvarken jordbruket eller uthusen äro i fullständigt skick. Nuvarande egaren är C. J. Björkegren.

Bro. Gästgifvaregård i Edsbro socken och Närdinghundra härad af Stockholms län; skjutsar till:

Gränstad	$1\,1/2$	mil.
Norrby	$1\,3/4$	»
Rickaby	$1\,1/2$	»
Ränka	$3/4$	»
Sättra	1	»
Wamstad	$1\,3/4$	»

Bro. Gästgifvaregård i Enånger socken uti Norra Helsingland och Gefleborgs län, vid strandvägen; skjutsar till:

Iggesund, norrut	$1\,1/2$	mil.
Kungsgården, söderut . . .	$2\,1/4$	»

Broa, eller **Brogård.** Gästgifvaregård på Fårön i norr om Gotland vid östra sidan af Fårösund, i Fårö socken och Rute ting samt Norra fögderiet eller »befallningen» af Wisby län, belägen omkring $5/8$ mil i söder om sockenkyrkan; skjutsar till:

Gåsemora, n. o.	$1/2$	mil.
Lauters, norrut	1	»
Lutterhornshamn, n. n. v. .	$1\,1/4$	»
Stux (öfver Fårösund), s. o.	$1/2$	»

Broarp. Gästgifvaregård i Höreda socken och Södra Wedbo härad af Jönköpings län, skjutsar till:

Bränsmåla, s. o.	$1\,3/4$	mil.
Eksjö stad, n. o.	$3/4$	»
Möcklamo, s. s. v.	$1\,5/16$	»

Broaryd. Gästgifvaregård i Linneryd socken och Konga härad af Kronobergs län; skjutsar till:

Bjessebohult	$1\,3/8$	mil.
Dångebo	2	»
Ingelstad	$1\,5/8$	»

Brobacken. Uti Näs härad af Wärmland finnas talrika ställen, vid hvilka folksagan fäster minnen från Olof Trätälja, landets första uppodlare. Hit hör också Brobacken vid Seffle Bro öfver By-elfven, som från urgamla tider varit plats för en marknad, kallad *Brobacks-* eller *Knusesunds-marknad,* och som hölls vid Mormessan hvarje år. Fernow menar, att denna marknad ursprungligen härledt sig från någon offerfest om hösten, till tacksamhet för god årsväxt. Uti en stor hög invid Brobacken skall Olof Trätälja ligga begrafven; högen är hopkastad af ren sand. En mil öster om Brobacken ligger *Kungshögen,* en stor och hög stenkulle med jordvall ofvanpå; här säges »en förnäm man» ligga begrafven, och att det derjemte här fordom funnits en borg, anses troligt deraf, att man der hittat en väl jernbeslagen dörr.

Broberg. Fordom säteri uti Bro socken af Stångenäs härad och Bohuslän, tillhörde såsom säteri ätten Rosen-

crantz och lydde sedan under Wese i samma socken. Det utgör nu en enskild egendom af 3 mantal utsockne frälse. Tillhör för närvarande J. C. och M. Hjort.

Broby. Socken i Mariestads län och Kinnefjerdings härad, en half mil från Wenern, har en areal af 1,319 tunnland och består af 7½ mantal. Jordmånen är sandmylla, men till det mesta sandblandad lera. — Socknen är annex till Kjellby och förenad med denna, som tillika med Broby, Skeby och Hangelösa utgör ett regalt pastorat af 2:dra klassen i Kinna kontrakt och Skara stift. Socknen hade 1810 blott 186 invånare. Se vidare *Kjellby.*

Broby. Socken i Södra Åsbo härad af Christianstads samt till en mindre del i Luggude härad af Malmöhus län, 1¼ mil s. o. från Engelholm, ½ mil n. o. från Helsingborg, har en areal af 2,013 tunnland, hvaraf blott 4 äro sjöar och kärr. Marken är öfver allt jemn, rådande jordmånen lera med något mylla; skog saknas nästan alldeles. Socknen består af 10⅖ mantal och beboddes 1805 af 305, 1840 af 825 och 1856 af 982 invånare samt hade sistnämda år fast och ambulatorisk skola, hvardera med 1 examinerad lärare. I fasta skolan undervisades 38 gossar och 43 flickor, i den ambulatoriska 21 gossar och 19 flickor, medan 1 gosse hade undervisning i allmänt läroverk, 8 gossar och 10 flickor i hemmet. — Broby socken är annex till Björnekulla regala pastorat af 3:dje klassen i Södra Åsbo kontrakt af Lunds stift. — Adress: Åby.

Broby. Socken i Östra Göinge härad af Christianstads län, 2¾ mil n. v. från Christianstad, har en areal af 14,071 tunnland, hvaraf 580 äro sjöar och kärr. Helge-ån flyter genom socknen. Marken är backig, till en del tämligen stenig, och socknen saknar icke skog; rådande jordmånen är sandmylla. Socknen består af 29⅘ mantal och beboddes 1805 af 1,038, 1840 af 1,565 och 1856 af 2,155 invånare samt hade sistnämda år både fast och ambulatorisk folkskola med 1 examinerad lärare i hvardera. I fasta skolan undervisades 41 gossar och 39 flickor, i den ambulatoriska 34 gossar och 46 flickor; 4 gossar åtnjöto allmän, 4 gossar och 5 flickor enskild undervisning, och i hemmet undervisades 21 gossar och 28 flickor. — Broby modersocken utgör, tillika med annexet Emitslöf, ett regalt pastorat af 2:dra klassen i Östra Göinge kontrakt af Lunds stift. Hela pastoratet beboddes 1856 af 3,117 personer och bestod af $52^{19}/_{24}$ oförmedlade och $42^{61}/_{96}$ förmedlade mantal. — Adress: Christianstad.

Broby. Två mantal frälse-säteri i Södermanland, Oppunda härad och Bettna socken, nära Åkeforss-åns utlopp i sjön Yngarens vestra ända, uppgifves hafva ett par sekler ifrån 1300-talet tillhört slägten Örnefot; men säkrare är, att slägten Ryning egt gården från början af 1600-talet. Här vistades år 1625 Christina Eriksdotter Ryning, som för lägersmål blifvit fråndömd sina gods, men sannolikt åter insattes deri; hon blef 1627 gift med Johan Conradsson von Fitinghoff, hvilken, enkling sedan 1656, dog på Broby 1685. Hans son, friherre Erik von Fitinghoff, innehade godset till sin död 1736; derefter tillhörde Broby G. G. de Besche 1740, J. L. von Ehrenheim 1760, dennes enka, född Montgomery, 1768 och 1795, öfverste P. Schönström från 1797 och ännu 1825, sedan 1851 von Sydow. — Underlydande äro Håhl, 1 mantal frälse, och andra 5¼ mantal samt Nyqvarns såg och qvarn; derjemte hör till godset 1½ mantal i Björkvik. — En vacker utsigt af den väl bebyggda gården finnes i Thersners verk.

Broby. Frälse-säteri om 1 mantal, med dertill sammanlagda 5⅝ mantal andra hemman, är beläget i Söderby-Carls socken och Lyhundra härad af Stockholms län, vid Strödjans utlopp. De hemman, hvaraf det nu bildade godset består, hade i äldre tider sina särskilda egare, hvilka till största delen icke äro kända. Före reduktionen tillhörde Broby slägten Starenflycht, och från denna indrogs det, jemte en del

af Aspsund, till kronan. Presidenten friherre Gabriel Stjerncrona köpte sedan gården år 1702; han bebyggde och förökade den med flera hemman, och det är han, som grundat detta herresäte. Efter hans frånfälle 1723 ärfdes egendomen af hans dotter, Elisabeth, gift med presidenten grefve Fredrik Gyllenborg, som betydligt tillökte och förskönade gården. Han afled 1759. Brukspatronen Jakob Grill blef sedan någon tid egare af godset, som såldes 1792 till kammarherren Adolf Ludvig Carleson och af honom 1797 till expeditions-sekreteraren Johan Erik Edman, hvilken innehade det ännu 1825. Derefter kom gården till kommerserådet Carl Arfvedsson och egdes 1849 af Svenonius. — På gårdens egor, vid Ältan, har varit jernverk, privilegieradt 1641, nedlagdt 1697.

Broby. En stor by i Börje socken och Ulleråkers härad af Uppsala län, är märklig för sina fornlemningar. Vid ån härstädes, midt emot Fyris-ängen, äro 5 ansenliga grafhögar, vid pass 100 steg från hvarandra, bland hvilka den, som ligger mest vester ut, kallas *Svens-högen*, i hvilken, så berättar sägnen, *Blot-Sven* skall ligga begrafven. Strax ofvanför Broby, på Åkerby-sidan, har fordom på Fyris-backen stått en stor flat sten af 5 alnars höjd och 1 ½ alns bredd; men den har sedan fallit omkull i ån. Denna sten lät Peringskjöld år 1694 uppväga och omvända i förmodan att derå finna någon skrift; men någon sådan fanns icke. Härinvid lära äfven åtskilliga stensättningar den tiden funnits; men bönderna hafva uppbrutit monumentet och upplöjt jorden, för att der utså några kappar säd.

Broby. Gästgifvaregård i Lannaskede socken och Östra Härad af Jönköpings län; skjutsar till:

Hvetlanda, n. o.		1 ½	mil.
Komsta, v. n. v.		1 3/16	»
Möcklamo, n. n. v.,	stora vägen	2 3/16	»
	lilla d:o	2 1/8	»
Sandsjöryd, n. v.		1 ½	»
Årset, s. s. o.		5/6	»

Brodda. Ett och ett halft mantal frälse-säteri uti Slimminge socken och Wemmenhögs härad af Malmöhus län, tillhörde på 1840-talet generalmajoren friherre Plomgren, är väl bygdt, har tillräcklig skog och torfmosse, god höfångst, men något skarp åker.

Broddarp. Socken i Gäseneds härad af Wenersborgs län, har en areal af 1,412 tunnl., af hvilka blott 10 äro sjöar och kärr. Ån Lidan flyter genom socknen, nu genom kala och ofruktbara trakter, men som fordom voro vackra och bördiga samt prydda med löf- och barrskog. Marken är nästan öfver allt jemn, blott här och der afbruten af kullar. Åkerbruk är den enda näringsgrenen. Socknen består af 9 ¼ mant. Folkmängden bestod år 1810 af 182, 1840 af 247 och 1856 af 307 invån. Broddarp socken har fast folkskola med 1 examinerad lärare. År 1856 besöktes skolan af 7 gossar och 6 flickor, 1 gosse undervisades i allmänt läroverk samt 7 gossar och 4 flickor hemma, tillsammans 15 gossar och 10 flickor; således inalles 25 skolbarn. — Broddarp är annex till Eriksbergs konsistoriela pastorat af 3:dje klassen, tillhörande Åhs kontrakt af Skara stift. Kyrkan, belägen 3 ½ mil från Borås, är mycket gammal, byggd af gråsten. På kyrkogården har en Matts Kafle sin grafsten, på hvilken hans bild är uthuggen. — Säteriet *Hallunda* är den betydligaste egendomen i socknen. — Adress: Alingsås.

Broddbo. Ett ställe nära intill Falun, vid vägen till Varggården, hvarest Berzelius och Gahn, år 1814, uti ett stort stenblock af granit upptäckte flera ovanliga mineralier och några bland dessa af alldeles ovanlig storhet och klarhet. Sålunda funnos smaragd-kristaller af 5 till 6 tums tvärlinie, en topas-kristall af 8 ½ tums höjd och 11 tums diameter vid smala ändan, vägande 27 ℔; ett fragment af en annan kristall, utan kristall-ytor, vägande 84 ℔, tantalit-stycken af 11, 14 och 28 lods vigt, hvarföre hela blocket blef söndersprängdt, och dess fossilier pryda nu mineral-samlingar. Dessutom förekommo der gadolinit, yttrocerit, gahnit, granat, yttrotantal, gedigen wis-

muth, bergbeck, albit, arsenikhaltig flusspat, glimmer och neutral fluorcerium.

Broddetorp. Socken i Gudhems härad af Mariestads län, vid och på Billingen, har en areal af 856 tunnland. En sjö, Lunden eller Hornborga-sjön, finnes här, och en större å flyter äfven genom socknen. Marken är i allmänhet ojemn och stenig, men äfven på många ställen jemn och gemenligen fruktbar. Jordmånen är god, bestående af klapper och sandolandad svartmylla, på några ställen jemväl af sandmylla. Skog finnes i trakten af Billingen, för öfrigt knapp till eget behof. Hufvudnäringen är åkerbruk. Socknen består af $6\frac{7}{8}$ mantal och hade 1810 297, 1840 396 och 1856 554 invånare. Socknen hade sistnämda år fast skola med 1 examinerad lärare, som undervisade 65 gossar och 50 flickor. — Broddetorp, modersocken, jemte annexerna Hornborga, Sätuna och Bolum, det sistnämda i Walla härad, utgöra ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen i Winköls kontrakt af Skara stift. Alla 4 socknarna, som förut haft hvar och en sin kyrka, ha nu mer blott en enda, som ligger i Broddetorps socken och uppbyggdes åren 1821 och 1822, sedan de öfriga blifvit nedrifna och deras materialier använda till den nya kyrkans uppförande. Denna kyrka, belägen 2 mil från Skara, Sköfde och Falköping, är byggd af sandsten, med torn, allt under skiffertak. Här förvaras en urgammal altartafla. År 1529 försiggick i härvarande kyrkoherdeboställe en förlikning mellan konung Gustaf I, genom hans sändemän, och de upproriska Westgöterna. — Adress: Sköfde.

Broddhult. Frälse-säteri om 1 mantal i Åsenhöga socken och Westbo härad af Jönköpings län, är ett gammalt herresäte. Det var först i slägten Stores ego och kom sedan till slägten Hård genom Anna Stores giftermål med befallningsmannen på Öland, Bengt Andersson Hård till Torestorp, och gick derpå i arf till slägten Hård till Aggarp. Derefter innehade en Hjulhammar gården och sist slägten Ridderborg. Öfverste Carl Ridderborg egde gården och efter honom hans arfvingar 1757. Redan 1808 gaf Kongl. Maj:t bönder fasta på detta säteri.

Brofjorden. Vacker och fiskrik fjord på Bohusläns kust i södra delen af Stångenäs härad. Mellan denna fjord och Åby-fjorden bildar en hög, till en del skogbevuxen bergsrygg den milslånga, smala landudden Herrenäset. Den natursköna Brodalen, som har nära en mils längd, har sannolikt utgjort Brofjordens fortsättning, och vid slutet af denna dal reser sig den s. k. Hallindskulle med branta väggar och form af en afstympad kegla.

Brofjärden. Fjärd af Mälaren om ½ mils längd och ½ mils bredd, mellan Bro socken i norr och Svartsjölandet i söder samt Näs socken i öster och ett smalt hörn af Lossa socken i vester.

Brogård. Frälse-säteri i Bro socken och härad af Uppsala län, har vacker belägenhet vid den s. k. Broviken af Mälaren. Bro, som det fordom kallades, är ett urgammalt herregods, troligen redan på 1300-talet; men då flera egendomar under namnet Bro förekomma i diplomerna, utan att det nämnes, i hvilken ort de ligga, så är det svårt att bestämma det Bro, som är denna gård. I den fördelning af egendomar, som år 1315 uppgjordes på 5 år mellan hertigarne Erik och Waldemar, erhöll den sistnämda 8 markland i Broo. Fru Helga Amundsdotter sålde ett Broo, med flera gårdar, till riksdrotset Bo Jonsson Grip; detta uppgifves vara Brokind i Östergötland (se detta.) Men då hon sedan ville hafva gården tillbaka och derföre väckte rättegång derom, gaf hon sin halfbror, Sten Haraldsson, fullmagt, daterad Enköping 1397, att inför rätta återfordra Bro, som hennes man, riksrådet Joar Königsmark, »mot hennes samtycke, med slag och trugande, från henne och hennes arfvingar sålt hade». Här torde således snarare menas Brogård i Uppland, emedan fullmagten är skrifven och utgifven i Enköping, som

ligger icke långt från denna gård. Hvad man kan antaga som säkert är, att Brogård tillhört slägten Rålamb, tillika med Husby by i Bro socken, och en gammal anteckning säger, att Gideon Rålambs arfvingar tillbytt sig Brogård; men tiden, när det skett, uppgifves icke. Enligt ett pergamentsbref af konung Erik XIV, skänktes år 1563 Husby by, inom hvars område kyrkan är belägen, till Anders Sigfridsson Rålamb, som skref sig till Broo, hvilket han sannolikt förut ärft. Han var befallningsman på Stockholm och fängslade, på konung Eriks befallning, samma år, då han fick Husby, hertig Johan och dess gemål i Åbo, men fick några år derefter af konung Johan förtroendet att bevaka konung Erik i hans fängelse. En särdeles ödets nyck! Gift första gången med Anna Larsdotter Björnram och sedan med Anna Buts. Efter hans död 1583 kom gården till Bror Andersson Rålamb, sedan general-guvernör i Finland. Han var född på Bro 1569 och dog derstädes 1647. Han skref sig till Bro och Bystad. Ett pergamentsbref af 1614 utvisar, att gården då var anlagd, enär i samma bref af häradsrätten intygas, att ingen råskilnad funnes mellan Brogården och Husby, hvarföre det sistnämda ansågs ligga inom rå och rör med säteriet. Ofvannämda Bror Rålambs son, presidenten i Göta Hofrätt och lagmannen öfver Norra Tuna lagsaga, frih. Claës Rålamb till Bystad, ärfde sedan godset, men sålde det 1685, med tillhörande Husby 8 hemman samt Herrnevi 7 hemman frälse, till fru Elisabeth Funck, i hvars slägt egendomen sedermera förblef till 1778. Af denna slägt innehades gården af landshöfdingen i Westerås län, friherre Gustaf Johansson Funck, gift med Christina Cronström, och efter hans frånfälle på Brogård år 1736 ärfdes gården af sonen, riksrådet friherre Carl Funck, som försålde den år 1778 till riksrådet friherre Fredrik Ribbing och dess grefvinna Eva Löwen, hvilka redan år 1782 sålde godset till kammarherren Zachris Bergensköld. Af honom inköpte åter år 1792 kommerserådet Josias Cederhjelm gården, då tillökt med ½ mantal Tång i Ryd socken, och skänkte densamma till sin dotterdotter, fröken Catharina Ulrika Montgomery, sedermera gift med landshöfdingen grefve Erik Sparre af Söfdeborg, som inköpte och tillade gården till säteriet Lejondal, hvarjemte, efter hans död 1843, hans enkegrefvinna inköpte hemmanen Finsta 2 mantal, Råby 1 mantal, Klöf och Lilla Ullevi, hvardera ½ mantal, allt i Bro socken. Genom arf efter bemälde grefve Sparre och öfverlåtelse af enkefru grefvinnan Sparre har egendomen, med dess berörda tillhörigheter, öfvergått till nuvarande egaren, assessoren i Svea Hofrätt, nu mer landshöfdingen grefve Erik Sparre.

Brogårds säteri, jemte Husby och Herrnevi samt Lejondals säterier, skötas under eget bruk, fördelade i 4 smärre gårdar eller rättare-lag. Vid dessa gårdar födas 40 hästar, 44 par oxar samt 150 kor och ungboskap, utom får. De öfriga hemmanen äro utarrenderade till 6 bönder, hvarjemte å egorna finnas 43 torp, utom smärre lägenheter, hvilkas innehafvare utgöra dagsverken och andra skyldigheter till gården. Godsets areal utgöres af omkring 2,000 tunnland åker och äng, 1,000 tunnland beteshagar och backar samt 2,000 tunnland god skog. — Midt i Broviken ligger en under säteriet lydande hög holme, ännu benämd Borgen, på hvilken, enligt meddelad uppgift, i äldre tider varit uppfördt ett vårdtorn, hvaraf spår ännu synas. Månne icke dessa lemningar snarare kunna vara efter en borg, som holmen ännu kallas; ty säkert hade Broo i fordna tider, liksom alla gamla herresäten, varit försedt med ett befäst stenhus till försvar under den oroliga medeltiden?

Brogården, beläget i Skara landsförsamling, har förut varit prebendehemman åt äldsta philosophie-lektorn vid Skara gymnasium, men blef den 8 Maj 1775, genom ett Kongl. bref, anslaget åt professoren P. Hernqvist, till inrymmande af en veterinär-skola. Hernqvist lät åren 1778 och 1779, på egen bekostnad samt med 4,000 daler silfvermynt i statsbidrag, på de vid gräfningen funna lemningarna af det fordna Franciskaner-klostret, uppföra en

ansenlig byggnad. Inrättningen har fått donationer af åtskilliga personer. Det nämda Franciskaner-klostret, St. Catharina kloster, låg norr om Skara domkyrka, och det nuvarande namnet Brogården är sannolikt en förkortning af Brodergården. Klostret anlades sannolikt under konung Erik Läspes tid och fick ansenliga donationer af Magnus Ladulås 1286. Klostret förföll efter Westerås-recess och efter Skara stads förstöring af Danskarne 1566. Franciskaner-munkarne hade här fordom en brunn, hvars vatten, som biskop Brynolf lät hemta härifrån, hade åtskilliga gånger, enligt sägnen, under vägen blifvit förvandladt till vin.

Brokind. Frälse-säteri i Wårdsnäs socken och Kinds härad af Linköpings län, är beläget på tvänne holmar vid Stång-åns utlopp ur sjön Jernlunden, $2^3/_8$ mil från Linköping. Gården är ett urgammalt herregods, men dock icke så alldeles från hedenhös, som man velat göra det med det påståendet, att *Broo*, som det fordom kallades, varit Östgötakonungarnes säte och att det varit bebodt på 900-talet af Thoril och Tatil, som voro stamfäder för Sverkerska regent-ätten; man säger äfven, att konung Sverker egt gården. Dessa uppgifter fordra dock bevis, hvilket lärer bli svårt att anskaffa. Mer sannolikt är, att »Broo i Kinden» fordom möjligtvis varit ett jarlasäte och sedan tillhört Folkunga-slägten till 1379, då Helga Amundsdotter, med sin sednare mans, Joar Königsmarks, och son Eriks bifall, för 200 lödiga mark silfver sålde Broo och Awlzstadha med flera underlydande gårdar till drotset Bo Jonsson Grip, som åter bortbytte det 1383 till Joan Moltcke och hans hustru Catharina Glysingsdotter, men köpte det åter 1386 för 3,000 mark Svenska penningar. År 1398 ville Helga bevisa sig hafva blifvit tvingad till denna försäljning af sin man, som misshandlat och slagit henne, tills hon uppfyllt hans önskan. (Se Brogård, om hvilket måhända denna uppgift förr gäller.) Denna sak, tillika med andra arfstvister rörande det här ifrågavarande Bro, synes först år 1446 hafva blifvit afgjord genom konung Christophers och rådets dom mellan Magnus Gren och Ficke Johansson Bylow, som innehade och skref sig till Bro, emedan hans syster, Ermegård Johansdotter, som varit gift med Bo Jonsson Grips son, riksrådet Knut Grip, och deras enda son, Bo Grip, som slutade den manliga linien af gamla slägten Grip eller Griphufvud, redan voro döda. Derefter kom Bro till slägten Natt och Dag, som skref sig till och innehade Bro öfver ett århundrade. Riksrådet Måns Bengtsson Natt och Dag fick det först genom gifte med Ficke Bylows dotter, Ermegård, i medlet af 1400-talet, och derefter egdes det af hans ättlingar, riksråden Johan Månsson, Måns Johansson, död 1555, och Erik Månsson Natt och Dag, död 1567. Hans enka, Margareta Börjesdotter Grip, var omgift med riksrådet Sten Banér och innehade Bro till sin död derstädes d. 10 Mars 1586. Gården tillföll sedan Nils Månsson Natt och Dag, hans son, Peder Nilsson, gift med Margaretas brorsdotter, Brita Grip, deras son, Nils Persson, gift med Anna Jakobssköld, och deras son, assessoren Nils Natt och Dag till *Brokind,* som gårdens namn då först skrefs. Den sistnämde bortbytte gården 1670 till sin farbror, rikskammarrådet Gust. Persson Natt och Dag, gift med Christina Ulfsparre. Efter Gustaf Perssons död 1684 uppkom en långvarig rättegång mellan hans arfvingar och Helena Jakobssköld, brorsdotter af fru Anna, hvarunder fru Helena bebodde Brokind till 1702. Gustaf Perssons måg, vicepresidenten Georg Falkenberg, gift med Christina Eleonora Natt och Dag, vann slutligen rättegången; han fick fasta på Brokind 1706, och har godset allt sedan tillhört slägten Falkenberg. Efter hans död 1709 blef egendomen delad imellan hans barn, af hvilka Anna Maria Falkenberg, gift med fältmarskalken grefve Axel Sparre, fick Brokind m. fl. egendomar. Grefve Sparre skref sig till Brokind och innehade det till sin derstädes timade död den 31 Maj 1744; han var barnlös, och grefliga slägten Sparre till Brokind utslocknade med honom. Redan 1732 hade hans grefvinna gjort Brokind med en del under-

lydande till fideikommiss, hvilket utvidgades den 4 April 1744 af hennes syskon, öfversten Henrik Falkenberg samt fröknarna Sophia och Beata Catharina, till förmån för hennes brorson, sedermera riksrådet grefve Melcher Falkenberg, som skref sig till Brokind och ännu mer förökade fideikommisset år 1793; han bodde här till sin död 1795. Derefter tillföll det hofmarskalken grefve Henrik Falkenberg och innehafves för närvarande af kammarherren grefve Henrik Georg Falkenberg, född 1803 och gift med grefvinnan Christina Lovisa Maria Mörner.

Brokinds gods, med allt underlydande, lärer år 1636 hafva utgjort 55 hemman, hvaraf 51 gammalt frälse. År 1683 kallas Brokind urgammalt säteri med 4 1/2 mantal rå och rör, och 1688 säges det vara sammanbygdt med Åsmestad 3 och Torp 2 mantal. Brokinds fideikommissgods utgöres nu af 5 mantal frälse-säteri, med qvarn af 6 par stenar, såg, tegelbruk, m. m., samt underlydande inom socknen 16 1/8 mant. På egorna finnas öfver 20 torp.

Brokind är en af de vackraste egendomar i Östergötland. Mangården har utmärkt skön belägenhet, som ofta tillvunnit sig resandes uppmärksamhet och beundran. Den ligger på tvänne holmar, bildade af Stång-ån, hvilken här vid utloppet ur sjön Jernlunden i Lilla Rengen delar sig i trenne grenar. Dessa holmar, genom trenne broar sins imellan och med fasta landet förenade, lära gifvit anledning till ställets första namn *Broo*. I medlet af 1600-talet började man kalla det Brokind; men allmogen säger ännu Bro. Det äldsta huset härstädes var sannolikt en borg, troligen försedd med grafvar och vallar, och gamla byggningen, som nedrefs 1726, var utan tvifvel äfven befäst, emedan konung Gustaf befallde Småländningarne i Kind och Ydre härader, att de skulle besätta Bro och Forssa (Sturefors) emot Dackens partier. Nära gården finnas ännu lemningar af en skans; en kanonkula är funnen under ett gammalt al-träd. Det gamla huset var af sten, försedt med torn, och låg mer i nord-nordvest på samma holme, der det nuvarande är uppfördt. Då det nedrefs, var derpå en kopparflagga med årtalet 1250 eller 1270 i munkstils-siffror, hvilket kanske betydde, att det då uppbyggdes. Det afbrann 1726 samt nedrefs, och året derpå lades grunden till det nuvarande stenhuset af Anna Maria Falkenberg, hvars namn, tillika med hennes mans, fältmarskalken grefve Axel Sparres, äro uthuggna öfver porten; det blef färdigt 1731. Det består af tvänne våningar till boningsrum och en bottenvåning, som till större delen upptages af källrar m. m. Uti öfra våningen finnes i taket till en stor sal en målning i oljefärg, föreställande slaget vid Lützen den 6 November 1632, hvilken målning förut suttit i taket till gamla huset. Här förvaras äfven omkring 30 pergamentsbref rörande egendomen. Bägge flyglarne, af sten, byggdes åren 1724 och 1725, äfven af grefvinnan Sparre. Under åren 1749—1789 uppfördes de öfriga stenhusen af riksrådet grefve M. Falkenberg, såsom ett godt tröskverk, ladugårdsbyggnader m. m., allt af sten. Tvänne trädgårdar försköna det i sig sjelft vackra läget. — Teckningar af den gamla mangården finnas i Dahlbergs Suecia Antiqua et Hodierna och af den nya i Tersners Fordna och Närvarande Sverige.

Bromma. Socken i Sollentuna härad af Stockholms län, på tre sidor omgifven af Mälaren, nämligen i söder och s. v. af segelleden till Uppsala, från Nockeby-sund till Klubb-fjärden, i nordost af Ulfsunda-fjärden, har en areal af 4,744 tunnland, af hvilka 45 äro sjöar och kärr. Till socknen höra öarne Stora och Lilla Essingen i sydost mot Kungsholmslandet. Socknens fasta land sluttar hufvudsakligen mot Ulfsunda-fjärden, i hvilken socknens största, från Spånga i norr kommande, vattendrag utfaller; i samma fjärd utfalla äfven små bäckar från småsjöarna Kyrksjön, Jädern och Lillsjön. Öarne och sjöstränderna äro bergländiga, minst vid Ulfsunda-fjärden; det inre landet består af slätter, dalgångar och spridda bergkullar, som icke alldeles sakna skog, hvilken mest består af tall och gran; sällsyntare är eken. Den

bergfria marken består mest af lerjord. Utom af åkerbruket hemtar socknen, med anledning af sin närhet till Stockholm, sitt uppehälle af ladugårds- och trädgårdsskötsel, bränvinsbränning och andra binäringar, beräknade på omedelbar afsättning. Socknen består af $26^3/_4$ förmedlade mantal och beboddes 1810 af 437, 1840 af 621 och 1856 af 689 invånare. Om skolväsendet finnes ingenting antecknadt. Genom socknen går vägen mellan Stockholm och Drottningholm, från Kungsholmen och Tranebergs bro vester ut till Nockeby bro; denna väg anlades af Gustaf III, men dessförinnan for man från Solna öfver Bällsta bro förbi kyrkan och vidare åt sydvest till ett färjställe vid Tyska Botten, der ännu spår skola finnas efter de kongliga stallen och vagnshusen. — Kyrkan, belägen nära gränsen till Spånga, $^1/_2$ mil n. v. från Stockholm, är af sten, från olika tider; äldsta delen, en rund, ursprungligen tornformig byggnad, är kanske från 1100-talet; det andra har tillkommit sednare, till en del på 1700-talet, och det hela reparerades 1818. Invid kyrkan ligger Hjärneska grafchoret, bygdt 1703, hvari Urban Hjärne hvilar, tillika med flera medlemmar af hans slägt och af slägten Palmstruch. Det nuvarande högchoret är bygdt öfver Stjernkronska grafven; i kyrkan sitta epitaphier öfver presidenten friherre Gabriel Stjernkrona († 1723) och archiatern Urban Hjärne. Socknens namn, *Bruma*, nämnes redan 1314 såsom hörande till provinsen *Sollendahundæri* af *Attundia*. Bromma är nu ett regalt pastorat af 3:dje klassen i Vestra Roslags kontrakt af Uppsala stift; kyrkoherde-befattningen har ofta varit förenad med andra presterliga befattningar inom hufvudstaden, så att Bromma t. ex. haft samma kyrkoherde som Riddarholmen och Kungsholmen; kapellaner förekomma från 1639 till 1830, då tjensten indrogs. — Af fornminnen träffas runstenar vid Stora Ångeby i sydvest och Glia i öster; på Herreängen vid Ulfsunda har man velat finna lemningar efter ett kloster. Vid kyrkan skall Gustaf Wasa hafva haft ett af sina läger under belägringen af Stockholm. — De vigtigaste gårdarne äro *Ulfsunda* och *Åkeshof*. — I socknen ligga lägenheterna Johannislund, Sophielund, Johannisfred, Margretelund, Traneberg, Widängen m. fl. vid eller nära Ulfsunda-fjärden; Äppelviken och Smedslätten vid sundet Oxhålet; Lillsjönäs vid Lillsjön; Stora och Lilla Essingen. — Adress: Stockholm.

Bromma, Socken i Herrestads härad af Malmöhus län, $^1/_2$ mil n. från Ystad, har en areal af 1,689 tunnland, deraf 45 äro sjöar och kärr. Socknen består af Bromma och Bursjö byar, af hvilka den förra har tillräcklig åker och höfångst, den sednare mycken, men mager åker, god höfångst och torfjord. Hemmantalet är $15^1/_2$. Socknen beboddes 1805 af 274, 1840 af 520 och 1856 af 598 invånare; den hade sistnämda år fast folkskola med 1 examinerad lärare, som undervisade 33 gossar och 15 flickor, medan 5 gossar och 7 flickor undervisades i hemmet. — Bromma är annex till Söfvestads alternativt konsistoriela och patronela pastorat af 2:dra klassen, hvars patronus är egaren af Krageholm. — Adress: Ystad.

Bromö, Fogelö och **Kalfö.** Trenne öar i Wenern af de sex, som utgöra Thorsö socken i Wadsbo härad af Mariestads län. Dessa öar egas nu af ett bolag, benämdt »Bromö Bruks Intressenter», bestående af kommerserådet B. M. Santesson, tillika disponent för bolaget, grosshandlaren C. J. Meurck i Stockholm och aflidne grosshandlaren i Göteborg Ol. Bredbergs arfvingar, hvar och en af dessa tre lotter egande $^1/_3$-del i bolaget.

Bromö, 1 mantal frälse, som utgöres af hela den under detta namn bekanta, i Wenern liggande ön, jemte flera holmar vester om densamma, har en areal af 2,800 tunnl., hvaraf högst 300 äro inegor, hagar och torp, det öfriga skog. Ön var också från urminnes tider känd för sin betydliga och goda skog. En Carlqvist, bosatt i Mariestad, var den, som först ditförde någon »hyfs» medelst anläggande af lägenheten Liseberg, nuvarande inspek-

tors-bostaden, och af vackra löfträdsplanteringar. Efter honom egdes ön af en Gråberg och sednare af friherre Gabriel Posse på Säby och brukspatron Bengt von Hofsten på Hönsäter, hvilken år 1803 sålde ön till landshöfdingen Samuel af Forselles och grosshandlaren i Göteborg Carl Bagge, som med anledning af skogstillgången hit flyttade sitt vid Göteborg med stenkol drifna taffelglasbruk. År 1813 sålde de för 40,000 rdr bruket och egendomen till kommerserådet B. H. Santesson, som egde desamma ensam till år 1836, då han afyttrade $^2/_3$:delar till ofvannämda nuvarande med-intressenter.

Bromö glasbruk, beläget på samma ö, invid det allmänt kända Bromösund, utgör genom sin i lång tid välkända tillverkning af så kalladt taffel- eller hvitt fönsterglas, en väsendtlig del af det nuvarande bolagets samfällda possession. På 1820-talet uppgifves brukets tillverkning hafva uppgått till ett värde af 50,000 rdr med 30 à 40 arbetare; men tillverkningen har de sednare åren i medeltal utgjort 4,850 qvartkistor, och afsättningen har snarare öfverstigit än blott motsvarat tillverknings-qvantiteten; år 1857 uppgick försäljningen på alla försäljnings-ställena till 6,140 qvartkistor, eller 1,002 utöfver de samma år tillverkade 5,138 qvartkistorna. En redan för flera år tillbaka anbringad ångmaschin verkställer stampning och finsigtning af brukets betydliga kiselbehof; af samma kraft drifvas enbladig såg, jemte qvarn med 3 par stenar, af hvilka den förra fyller det icke obetydliga behofvet af bräder till glaskistor och den sednare förmaler brukspersonalens spannmål, hvarjemte qvarnen, såsom skattlagd, betjenar Thoröns bebyggare och andra vid Wenern närboende. Qvarntullen har i medeltal under de 3 sista åren uppgått till 176 tunnor af alla slag. Arbetspersonalen är, hvad sjelfva glasblåsarne beträffar, fortfarande af samma stam, som år 1803 införskrifvits från Tyskland, och hvilka, oberäknadt stadigvarande god förtjenst, genom en nära lika gammal enskild sparbanks-inrättning hafva sin framtida bergning i möjligaste måtto försäkrad.

Ehuru det är stridande mot den antagna alfabetiska ordningen i detta arbete, att intaga namn med andra initialbokstäfver än den, som närmast är i fråga, må det dock tillåtas att, för sammanhanget skull, här lemna beskrifningar på Bromö-bolagets öfriga egendomar, Fogelö och Kalfö.

Fogelö säteri, beläget inom $^1/_2$ mil från Bromösundets östra sida på Thorsön, egdes fordom, med underliggande hemman, af Holländska kapitalister, som måste öfvertaga denna egendom för derå lemnadt lån, läto drifva den för sin räkning en längre tid, men slutligen sålde densamma till sin disponent, landssekreteraren i Mariestad Jon Beckman, ur hvilkens arfvingars händer den år 1814 köptes af kommerserådet B. H. Santesson, som 1836 öfverlät den till nuvarande bolaget. — Egendomen består af Fogelö 3 mantal säteri rusthåll, $2^3/_4$ frälse, $2^1/_2$ krono-skatte, tillsammans $9^1/_4$ mantal, hvaraf 7 under eget bruk, medan de $2^1/_4$ med 24 torp utgöra arbetsstyrkan åt de förra. Hela arealen af denna särskilda egendom öfverstiger 3,800 tunnland, hvaraf åker och tomtplatser omkring 430, ängar 320, hagar 850 och skog 2,200 tunnl. Af tomt- och åkervidden innehålla de 7 mantalen omkring 330 och de $2^1/_4$ samt torpen omkring 100 tunnland.

Kalfö, i jordeboken kallad en Fisköja, är belägen norr om Thorsö, derifrån skiljd af det så kallade Kermaresundet, och håller öfver 600 tunnland, hvilka, utom egor till tvänne torp, bestå endast af skog. Grefve Melcher Falkenberg egde ön i sista hälften af förra århundradet, men utarrenderade den på 50 år till kommerserådet Olof Dyrén och kornetten Christopher Lampa, hvilka år 1803 transporterade samma arrende på kommerserådet B. H. Santesson, som snart derefter äfven erhöll grefve Falkenbergs köpebref derå.

Samtliga egendomarna hafva betydliga skogar, med indelning till traktbuggning, hvarmed nuvarande bolag börjat, och som garantera till hufvudsaklig del brukets framtida bestånd; derjemte finnes inom dem icke obetydlig, fastän hittills alltför litet begagnad

tillgång på bränntorf. — Dessa egendomar sammanlagda utgöra, äfven icke som glasbruk betraktade, en sjelfständig egendom, i afseende på så väl åkerbruk, som skog och fiske; och Bromösund har genom sitt djup och säkra hamn ett stort värde för sjöfarande.

Bromösund. Gästgifvargård i Thorsö kapell och Wadsbo härad af Skaraborgs län; skjutsar till:
Hof . . . . 1 mil.
Sundet . . . . 1 »

Bronäs. Frälse-säteri om 1 mantal i Häreneds socken och Kinnefjerdings härad af Mariestads län, har vacker mangårdsbyggnad. Fältherren grefve Lennart Torstensons förfäder egde och skrefvo sig till Bronäs. Det tillhörde 1814 handlanden M. Zachrisson.

Broxvik. Skatte-säteri i Jonsbergs socken och Östkinds härad af Linköpings län, har vacker belägenhet vid hafvet. Egendomen är bildad af Ribbingstorp och Håkanbäck. Den första kända egaren är riddaren Påfvel Månsson, som skref sig till Broxvik, hvilket äfven hans närmaste efterkommande gjorde, och hans slägt (Ulfsparre) innehade gården från 1473 till 1697. Sonen, ståthållaren Måns Påfvelsson, innehade Broxvik 1544, hans son, Erik Månsson, 1551 och fru Estrid 1579. Derefter egde riksrådet Erik Månsson Ulfsparre egendomen, till hvilken han ock skref sig, äfvensom sonen, kammarjunkaren Hans Eriksson Ulfsparre, från hvilken godset för gravation blef indraget, men åt hvilken det donerades åter den 15 Oktober 1597 och utbyttes från kronan år 1609. Efter hans död 1616 egdes det af sonen, riksrådet och amiralen friherre Åke Hansson Ulfsparre, död 1657, och af hans son, friherre Hans Ulfsparre, af bägge som säteri; det kallas ock så 1683, uppbygdt af ett hemman allodial-frälse, med ett derunder afhyst hemman Håkanbäck. Det reducerades sedan och heter, i reduktions-jordeboken, hufvudgården »Ribbingstorp, nu kalladt Broxvik». Den var då berustad och stannade i Hans Ulfsparres ego till hans död 1688. Egendomen kom derefter till brodern, landshöfdingen frih. Åke Åkesson Ulfsparre. Han försålde den 1697 till G. de Besche, hvars dotter, Maria, enka efter hof-intendenten H. G. von Düben, ärfde gården 1709, och efter hennes död 1726 tillföll den dottern, Anna Christina, enka efter rikstranslatorn M. G. von Block, men lemnades af henne 1754 till sonen, kammarherren C. J. von Block, som gjorde hela godset till fideikommiss och stiftade en fond, bestående af 8,666 rdr 16 sk. bko, till underhåll för värnlösa enkor, under Riddarhus-direktionens förvaltning. Fideikommisset öfvergick derefter vid hans död 1802 till systersonen, major J. Ridderborg, med villkor att tillika kalla sig von Block. Efter hans död 1826 fördes rättegång om fideikommiss-rätten mellan flera pretendenter till 1828; men processen vanns af hans broder, J. A. Ridderborg v. Block, och gården egdes 1853 af Lars Ad. von Röök von Block.

Fidekommiss-godset består af Broxvik 2 mant. skatte-säteri, med såg och holmar; Runsäter ½ och Riddartorp ½ mantal frälse, under eget bruk; underlydande äro: Fettsäter 1, Jägerstorp ¼, Kolstorp 1, Mönsebo ⅜, Rocklösa 1, Skattegärde 1 och Öbbebo eller Knutsgärdet ⅛ mant., allt frälse; Hälltorp ¼, Nygärdet ¼, Skogsberga ¼ och Wigelsbo ½ mantal, allt skatte; Rösäter ⅝ frälse, ⅜ skatte; Öbbebo ¼ frälse, ⅜ skatte; Kjäfstebo 1 skatte och Kronhagen; tillsammans 11⅝ mantal i denna socken utgöra med 11⅜ mantal i andra socknar ett betydligt gods. Gården är väl bebyggd och omgifven af vacker trädgård och andra planteringar.

Brudeberg. Talrika berg med denna benämning förekomma i landet, och vid dem äro nästan alltid förknippade sagor om brudskaror, som der mött hvarandra och kommit i handgemäng, eller som blifvit bergtagna o. s. v.

Brunby. Frälse-säteri, 2 mantal, uti Ihrsta socken och Siende härad af Westerås län, är en urgammal gård. Fru Ingeborg Mattsdotter gaf 1480 och

1482 hemman i Brunby jemte Rangaata i Yrista socken till Predikarebrödernas kloster i Westerås, hvarför messa skulle hållas en gång i veckan. Dessa hemman köpte sedan riksföreståndaren Sten Sture den Äldre och hans husfru Ingeborg (Tott) af klostret; men de gåfvo klostret dem åter 1503, emedan de ångrade att hafva tagit dem från klostret, då förenämda fru Ingeborg gifvit dem dit för sin och de sinas själarykt skull. Troligen blefvo dessa hemman genom Westerås recess 1527 indragna till kronan, ty Brunby innehades på 1600-talet af fältmarskalken Horn. Sedan kom säteriet till slägten Posse, och det tillhörde riksrådet grefve Posse till Svanå i början af 1700-talet, öfverstelöjtnanten frih. Mauritz Posse på 1750-talet och löjtnanten grefve Posse 1825; sedan en Frodell.

Brunby. Berustadt säteri om 1$^5/_8$ mantal i Börje socken och Ulleråkers härad af Uppsala län, ligger nära kyrkan. Det har fordom varit en urgammal by, och, enligt en år 1291 upprättad förteckning på Uppsala domkyrkas fasta gods, egde hon redan före den tiden hemman i Brunby, som hon fått af kyrkoherden i Wendel, Knut, och år 1316 egde hon 6 hemman derstädes, hvilka sköttes af landtboer. Brunby måtte sedan kommit i enskilda personers händer; ty man finner, att Trotte Pedersson till Benhammar (Wada) egt gården i medlet af 1300-talet. Han hade med Ingegerd, dotter af riksrådet Johan Gregersson Läma, dottern Brita, som blef gift med riddaren Kort Görtz, hvilken med henne fick så väl Benhammar som Brunby 1378. Han sålde år 1400 Brunby för 226 marker Svenska penningar till ärkebiskop Henrik Carlsson, som återskänkte egendomen, jemte andra gods, till instiftande af en prebenda i Uppsala domkyrka. Således kom gården åter till Uppsala domkyrka, som troligtvis nu bibehöll den, tilldess densamma, genom Westerås recess 1527, indrogs till kronan.

Brunbäcks färja, belägen i Folkärna socken och Näsgårds fögderi af Falu län, har från glömska bevarat flera historiska minnen. I fordna tider ansågs Dal-elfven af Dalarnas invånare såsom en gräns mellan deras land och det öfriga riket. En konung eller en riksföreståndare vågade icke då öfverskrida denna elf, förrän han emottagit gisslan af Dalkarlarna. Vid början af Gustaf Wasas uppresning år 1521 på våren, hade ärkebiskop Gustaf Trolle, tillika med biskop Jöns Beldenacke, samlat en krigshär af 6,000 man, med hvilken de tågade åt Dalarne, der upprorslågan redan utbrutit, och lägrade sig vid Brunbäcks färja, för att hindra Dalkarlarna från öfverfarten öfver Dal-elfven. Gustafs fältöfverste, Peder Svensson i Wibberboda, som med 5,000 man uppbrutit från Hedemora, slog läger på andra sidan elfven och anföll fienden medelst pilskjutning och slungkastning, så att den Danskt sinnade hären nödgades flytta lägret tillbaka till Björkarsbo och Carlsbo byar. Det berättas, att vid detta tillfälle, då Danska lägret var vid Brunbäck, åtskilliga samtal förefallit imellan Svenskar och Danskar, angående Dalfolkets lynne och egenskaper. Biskop Beldenacke hade frågat, huru mycket manskap den orten kunde lemna. Man hade svarat, att »hvart hus var uppfyldt med fullvuxna ynglingar, och att Dalkarlarne bibehöllo styrkan intill hög ålder, så att minst 20,000 tappra män kunde uppställas.» Biskopen hade vidare frågat om deras näringsmedel och fått till svar: »de äro ej uppammade vid kräslig föda; under det tyngsta arbete förtära de ej annat än groft mjöl, blandadt med vatten; då säd fattas, tillreda de bröd af sönderstött bark; de känna hvarken värme eller törst, köld eller hunger.» Då biskopen fick höra detta, sade han med häpenhet: »ett folk, som äter träd och dricker vatten, kufvar ej fan, än mindre någon annan.» Efter afhörandet af en sådan teckning om den tappra Dalallmogen, skyndade han att gifva sin krigshär befallning till uppbrott, hvilket äfven genast skedde. Underrättad om dessa fiendens rörelser, anbefallde Peder Svensson sina bussar att om natten bryta upp och tåga genom en obanad väg, 1 mil längre i nordost, förbi biskopsgodset Ön åt Jularbo, der vägen går till Folkärna kyrka, vidare

förbi Widersbo och Lund samt Kungsgården fram till Utsunda färjstad uti samma socken, $1\frac{1}{2}$ mil från Brunbäck, för att falla fienden i ryggen, just då han skulle bryta upp. En del af sin här hade Peder Svensson qvarlemnat i en tallskog vid elfven, för att vid behof kunna i bakhåll öfverrumpla fienden. Efter en snabb öfverfart öfver elfven på de fartyg, som voro att tillgå, fortsatte han sjelf tåget fram till Danska lägret, som var imellan elfven och Sonnbo. På heden vid sistnämda ställe upphann den tappre Peder, med största delen af sin styrka, fienden. Der började då en strid på lif och död. Danskarne måste omsider vika, togo slutligen till flykten, men förföljdes af Dalkarlarne, af hvilka de dels blefvo nedhuggna, dels fångna; dels måste de störta sig i elfven, der de omkommo; blott en liten del lyckades undkomma till Westerås, som ännu var i Danska händer. Segern, den afgörande för Gustafs goda sak, var således vunnen och stridsplatsen behållen genom Dal-allmogens tapperhet; men också bidrog mycket dertill dess lika tappre anförares krigslist. Biskop Beldenackes kort förut fattade tanka om Dalkarlarne blef således besannad. Vid Brunbäck, nära flottbron, visas stället, hvarest slaget stått, och der, äfvensom vid Björkarsbo, har man från den tiden i jorden funnit spjut, yxor m. m. samt lemningar efter rustningar och en mängd pilar, hvilket sistnämda vapen tyckes mest blifvit användt i denna strid, som derföre ännu benämnes *Pilkriget* af Dalallmogen, bland hvilken lefva många minnen och sagor om denna märkliga tilldragelse under frihetskriget; och visor, diktade i anledning af denna kamp, sjungas ännu i det gamla Dalom. Följande stanser ur olika dikter kunna anföras som prof:

Kung Göstaf rider till Dalarne opp,
han tingar med Dalkarlar sin;
men Christian ligger på Södermalm,
han dricker båd' mjöd och vin, m. m.

Dalkarlarne hinna till Brunbäck fram,
der fingo de Jutar i syn;
strax flera Dalpilar i vädret man fann,
än haglet nedfaller ur skyn, m. m.

Så kördes de Jutar i Brunabäcks elf,
att vattnet dem porlade om;
De sörjde deröfver, att Christian sjelf
han ej der tillika omkom, m. m.

I en annan, kallad *Dalvisan*, som består af 20 verser, lyder en:

Brunbäcks elf är väl djup också bred, Falivilom,
der sänkte de så många Jutar ned, Falivilom.
Så kördes de Danska ur Sverige, Falivilivilivivom, o. s. v.

Tvänne andra historiska minnen äro äfven fästa vid Brunbäck. Under oroligheterna mellan hertig Carl och konung Sigismund var vid Brunbäcks färja en trupp kavalleri förlagd. Sedan ståthållaren J. Näf blifvit ihjälslagen vid Tuna, sände hertig Carl sin naturliga son, Carl Carlsson Gyllenhjelm, år 1598 till Dalarne, på Dalkarlarnes begäran. Då han anlände till Brunbäck, var Dala-hären der lägrad och mottog honom med glädje; alla ville se honom, och somliga klefvo på taket till en stuga, i hvilken han var, så att det nedramlade. Vid sammanträdet tröstade han dem nu med underrättelsen om hertigens seger öfver konung Sigismunds troppar vid Stångebro och om den derpå följande förlikningen; men de svarade, att de icke satte någon tillit till dess bestånd; de mindes nog, huru onda rådgifvare stiftat oenighet mellan kung Johan och hertig Carl, och begärde derföre, att de måtte få rensa landet och bortskaffa alla sådana ränkfulla och otrogna män, som satte sig mot denna förlikning; och ville de draga till konungen och hertigen för att hjelpa till med den saken. Gyllenhjelm hade stor möda att få dem från denna tanke. Slutligen lyckades de dock; de åtnöjde sig med att skrifva ett bref till konungen och hertigen med tillönskan om lycka till förlikningen samt förklarade, att de endast gripit till vapen mot dem, som varit ondt sinnade mot fäderneslandet och de rätta arfvingarna till kung Gustafs tron. Gyllenhjelm tackade dem derför, på hertigens vägnar, och tog afsked af bonde-hären, som nu fredligt tågade hem. Det s. k. *Näftåget* sluta-

de på detta sätt; ett ordspråk har länge derefter funnits i orten under namn af *Hutlexan*. — Under Dalkarlarnas uppresning år 1743 hade landshöfdingen C. G. Wennerstedt ett sammanträde med Dal-allmogen vid Brunbäck, der beslut fattades, att ett allmänt sammanträde af allmogen skulle hållas i Leksand, då 4 eller 5 af hvar socken, såsom fullmägtiga, borde vara landshöfdingen till mötes, hvartill han tvingades att bifalla.

Brunflo. Socken i Jämtlands Norra fögderi af Östersunds län, har, jemte 3:ne annexer, en areal af 191,071 tunnland, af hvilka 40,000 äro sjöar och kärr. En vik af Storsjön, 2 mil lång och $^{3}/_{4}$ mil bred, intränger i landet från vester och går ända till byn Wiken; för öfrigt finnas endast smärre sjöar, såsom Böle, Hornsjöbergs, Tåskvikstjärnar, m. fl. De flesta vattnen här innehålla kalk, emedan sådan sten af det grå och rödbruna slaget här finnes i ymnighet och kallas i orten Alfvarsten. Socknen har den Norrländska allvarsamma naturen, men eger äfven de härligaste trakter, och i synnerhet har denna förmån tillfallit denna socken genom den ofvannämda vackra viken. Marken är bergig och stenig, och öfver allt ser man s. k. stenrössjor, stenhögar, uppkastade vid landets första odling. Sedan 1763 har allmogen börjat bortföra så väl här, som i hela landet, dessa stenrösen, hvartill den äfven förbundit sig på 1768:års landsting. Jordmånen består omvexlande af lera, mylla, sand och mojord, oftast sammanblandade. Socknen uppgifves för omkring 100 år sedan hafva bestått af $39^{19}/_{24}$ hemman, hvaraf $8^{25}/_{36}$ krono och $31^{7}/_{72}$ skatte samt 92 rökar med 808 invånare. Den består nu af $39^{1}/_{8}$ mantal; hade 1810 1,035, 1840 1,358 och 1856, jemte Marieberg, 1,950 invånare; således har folkmängden under ett århundrade förökats med 1,150 personer. Brunflo och Marieberg hafva fast folkskola, med en examinerad lärare, gemensam med annexerna. År 1856 besökte 79 gossar och 65 flickor Brunflo skola; dessutom undervisades 7 gossar i allmänt läroverk samt 49 gossar och 75 flickor i hemmet. — Brunflo, modersocken, jemte annexerna Lockne, Marieberg, Näs och Östersunds stad, utgöra tillsammans ett regalt pastorat af 1:sta klassen, tillhörande Jämtlands Södra kontrakt af Hernösands stift. Kyrkan, belägen 24 mil från Hernösand, byggd af slät kalksten, den enda korskyrka i landet, är till sin första anläggning mycket gammal; i ett bref från början af 1300-talet nämnes, att prest då fanns i Brunfloo och således äfven kyrka. År 1769 lades grunden till den nuvarande kyrkan; men arbetet måste sedan någon tid afstanna för uppkommen tvist, till på 1770-talet, då arbetet åter fortsattes under stiftsbyggmästaren Daniel Hagmans ledning. Tornet, om 50 alnars höjd, är särskildt bygdt från kyrkan med prydliga murar af kalksten; fönster- och dörröppningar äro fodrade med slätbuggen sten, hvilken är bruten inom socknen, så att det yttre har ett vackert utseende, och det inre är ganska smakfullt ordnadt. Några minnesmärken af värde finnas icke i kyrkan; ett epitaphium öfver en kavalleri-löjtnant Strideman och några gamla värjor är allt. Socknens namn har i gamla handlingar skrifvits *Brundfloud* och *Brunfloo*. — På fornlemningar och minnen är orten fattig. Vid rusthållet Bodal skall, enligt folksägnen, fordom stått ett fältslag mellan Svenskar och Norrmän. En by här i socknen har namnet *Odensala* och en annan *Thorvalla*, hvaraf man vill bevisa, att orten varit bebodd i hednatiden. — Ingen herrgård finnes här utom några boställen, hvaribland af militära: Wiken för löjtnanten vid kavalleriet, Berg för löjtnanten och Hålla för fältväbeln vid infanteriet; af civila: Grytan för häradsfogden, Håkanstad för häradsskrifvaren och Södergård för häradshöfdingen. — Adress: Östersund.

Brunhemsberget. Se *Billingen*.

Brunkeberg, kallades i äldsta tider *Sandberget* och äfven *Brantberget*. Före Stockholms anläggning var det ganska vidsträckt, intog nästan hela nuvarande Normalm och slutade vid Norrström.

Åt vester låg St. Clara klostergärde, hvilket sträckte sig till Rörstrand; åt öster omfattade sandåsen större delen af St. Jakobs och Johannis församlingar samt, enligt äldre historieskrifvares uppgifter, äfven Johannis Södra Kyrkogata och kyrkogård intill Roslags tull; derifrån till Norr tull kring Brunkebergs-viken eller den nu s. k. Brunnsviken, som den tiden egde gemenskap med Saltsjön; ifrån Roslags tull till Ladugårdslands-viken och vidare norr ut genom Solna-skogen. Det var på alla sidor omgifvet af sjöar, vikar och moras. Dess största bredd var den så kallade Brunkebergshalsen, der Brunke aflifvades. Den sträckte sig från St. Clara gärde öfver Östra Kyrkogatan, Norra Smedje- och Regeringsgatorna till Ladugårdslands-viken; den andra bredden gick från Rörstrands-viken öfver Holländare-, Badstugu-, Lundtmakaresamt Regeringsgatorna, intill der mötande berg och träsk. Uti äldsta tider, eller inan Stockholm anlades, funnos der hålor, bebodda af eremiter. Bofvar och stråtröfvare intogo sedan dessa hålor samt öfverföllo derifrån resande, tilldess riksföreståndaren Birger Jarl gaf befallning, att klyftorna skulle igenfyllas med jord och stenar. På berget voro anbragta vårdkasar, hvilka antändes, då en fiende nalkades. För att skydda inloppet, hade man byggt åtskilliga försvarsverk, bland andra ett befäst slott, beläget på Kongsberg, den nu s. k. Kungsbacken. Detta slott eller kastell uppgifves vara anlagdt år 1371 af konung Håkan.

Uti Sten Sture den Äldres tid egde staden, vid den s. k. Styckgjutaregården eller Öfra Bangränden, ett betydligt tyghus eller rustkammare, hvaruti allt skytteri var förvaradt. Vid slutet af 1500-talet fanns ett trekantigt vakteller vårdtorn vid yttersta kanten af berget eller utanför norra porten nära vid Norrström. Bägge sidorna om sandåsen voro bebyggda med små kojor, af hvilka de flesta tillhörde St. Jakobs församling. Ännu på 1640-talet var Brunkeberg ansenligt samt till en stor del obebygdt, ty den 28 Juni 1642 förordnades, i afseende på handeln imellan skärkarlarna från Östersjö-sidan och landtboarne vid Mälaren, »att på bägge sidor om Brunkeberg skulle inrättas goda broar samt hamnar och vägen göras öfver berget, på det allmogen kunde få gemenskap med hvarandra.» — Uti det så kallade vakt- eller vårdtornet bodde en person, allmänt kallad *Jeppe på berget.* Han var antagen såsom vaktkarl för staden, erhöll viss lön af densamma och utropade timmarna sålunda:

Väktarerop! Klockan är 10 slagen!
Gud bevare staden!
Ladugårdslandena!
Brunkebergena med!
Klockan är 10 slagen!

Klockan 4 på morgonen upphörde han med ropen.

Af det fordna Brunkeberg fanns ännu i början af 1800-talet något qvar; men sedan den tiden hafva alla spår deraf försvunnit, så att endast bergets namn förvarar minnet deraf. Elers uppgifver, att det år 1732 var 80 fot högt, 60 fot bredt och 300 steg i omkrets, men tillägger: »inom 50 år torde fråga blifva, hvar detta berg legat, hvaraf nu (1799) så få lemningar äro öfriga.» År 1805 var berget redan borta och platsen jemnad. Vid norra ändan af staden äro likväl några lemningar deraf ännu i behåll, men hvilka genom flitig sandhemtning äfven småningom försvinna. Observatorii-backen ensam ger ännu ett begrepp om bergets fordna höjd. Från 1764 till 1772 blef bergets sandförsäljning upplåten på arrende åt viss person för 662 daler silfvermynt, och ifrån 1772 till 1776 för 50 rdr 8 sk. specie; derefter blef det fritt till allmänhetens begagnande.

Följande märkvärdiga händelser hafva inträffat på detta berg. Den 28 December 1317 hade konung Birger, efter sina bröders fängslande, slagit sitt läger på Brunkeberg, för att öfverrumpla och återtaga Stockholm, hvilket försvarades af Mats Kettilmundsson och Carl Ulfsson (Sparre). Borgrarne gjorde, under deras befäl, ett utfall samt fördrefvo Birger ända till Nyköping. — Från våren 1371 till den 14 Augusti samma år, då konung Håkan befriade sin fångne fader, Magnus Smek, från

konung Albrecht, förlade han sin här på åsen och uppbyggde det förutnämda Kongsberg. — År 1436 i slutet af Februari, då Engelbrecht och Carl Knutsson (Bonde) belägrade Stockholm, slogo de här sitt läger. — År 1460 ankommo Uppländningarne och bönderna utanför Stockholm att befria den fångna ärkebiskopen Jöns Bengtsson (Oxenstjerna), då ett slag föreföll imellan konung Christian och bönderna, hvilka ledo ett fullkomligt nederlag. Härom yttrar rimkrönikan:

Bonde-örlig kan man sällan prisa,
Eller om deras strid qväda stor visa.

År 1471 den 20 Juli, då Christian I anlände till Stockholm med 70 skepp, lägrade och befäste han sig på Brunkeberg, hela åsen utföre, samt förlade äfven en del af sin här på St. Clara gärde. En träffning skedde den 10 derpåföljande Oktober, hvarvid konung Christian med betydlig förlust måste fly till Danmark. — År 1497 i Augusti ankom konung Hans eller Johan och slog sitt läger härstädes för att belägra Stockholm, hvilket varade till den 8 Oktober samma år, då dagtingan skedde. Hans son, konung Christian II, anlände till Stockholm i Maj 1520 och lägrade sig på Brunkeberg; den 1 derpåföljande November lät han vid foten af berget för tillfället uppbygga en borg, dit stadens förnämsta invånare och ständerna kallades för att hylla honom. Efter hyllningen voro åtskilliga högtidligheter anställda på Brunkeberg. — Påföljande året 1521 i Oktober anlände riksföreståndaren Gustaf Wasa och slog sitt läger å norra sidan samt höll en skarp träffning med de Danska, hvilka innehade staden; men han måste den 24 December upphäfva belägringen. Då Gustaf intog sandåsen, qvarstodo många galgar, hvilka ännu voro fullsatta med Svenska män sedan blodbadet. — Den sista belägring, hufvudstaden utstått från Brunkeberg, var, då hertigarne Johan och Carl den 17 och 18 September 1658 angrepo sin broder, konung Erik XIV. — Åtskilliga afrättningar hafva egt rum på denna sandås. Uti Juli 1319 aflifvades här, såsom förut är nämdt, Johan Brunke, Ulf Svalebeck, Lyder Foss och Walram Skytte, alla delaktiga i konungens grymheter mot sina bröder, hertigarne Erik och Waldemar. — Den 21 Februari 1527 blef domprosten i Westerås, mäster Knut, rådbråkad på Brunkeberg. Sedermera halshöggos härstädes biskop Peder Sunnanväder, för delaktighet i ett uppror mot konung Gustaf I, samt riksråden Måns Bryntesson Liljehök och Nils Olofsson Winge, under samma konungs regering. — Den 22 September 1568 blef konung Erik XIV:s gunstling, Göran Pehrsson, här aflifvad och steglad. — Den 22 December 1651 afrättades Arnold Messenius nedanför sluttningen af Brunkeberg eller på Norrmalms (nu Gustaf Adolfs) torg och afrättsplatsen å Sandbacken, der han lades på 5 stegel, medan högra handen fastspikades på kåken vid Stortorget. — Den 14 Febr. 1707 afrättades generalen O. A. von Paykull å sandbacken vid Norr tull, Paykullsbacken, nu mer känd under namn af »Generalsbacken».

Det enda glada minne, som fäster sig vid denna plats, är då Stockholms stads magistrat, i anledning af Svenskarnes seger vid Narva den 20 November 1700, här uppreste den 5 Februari 1701 en pyramid, som var 42 alnar hög och 26 alnar bred och försedd med 2,500 lampor samt en latinsk inskrift.

Om det minnesvärda *slaget på Brunkeberg år 1471* anse vi oss kunna med fog meddela följande, hemtadt ur Afzelii Sagohäfder.

»På Eka gård i Trögden satt en rik man, Måns Carlsson, och hans broder, Trotte Carlsson; de samkade folk i Upplanden för konung Christian. Men Måns Carlsson hade en skön dotter, Cecilia; hon blef sedan gift med Erik Johansson Wase, och hade de en son, Gustaf, sedermera Sveriges konung. Trotte Carlsson var en tapper krigsman och höfvidsman i Danska krigshären för Uppsvearnes fylkingar. Såsom tillförene omtaladt är, skyndade konung Christian från Uppsala till Stockholm; men när han kom till Stäket förbjöd ärkebiskop Jakob genomfarten

så att konungen måste der lemna sina skepp och färdas landvägen, bäst han kunde, till Stockholm.

Vid Michaëli-tiden kom herr Sten upp genom skogarna tågandes med en här, samlad i Götalandet. När konungen sporde detta, sade han: »herr Sten far mellan skog och dike; men jag skall aga honom, såsom en af mina småsvenner.» I Nerike och Södermanland stötte mycket folk till, att öka herr Stens magt, och när han kom till Rotebro, mötte honom Nils Sture derstädes med Dala-hären. Då tyckte de sig hafva styrka nog att ställa emot de Danska och tågade med hela hären Stockholms-vägen framåt, tilldess de kommo till Järfva. Derifrån sände herr Sten och lät säga konung Christian, att honom ännu stode fritt att utan strid segla hem med sina skepp; men Christian svor »vid Christi fem sår», att han icke så hade kommit till Sverige denna gången, att han tänkte lemna fältet utan strid, och talade han mycket vanvördeligen om herr Sten och de Svenska, dem han snart hoppades få se öfvervunna falla sig till fota. Då beredde sig härarna till strid på ömse sidor. Konung Christian hade fylkat sin här i trenne hopar. Förnämsta styrkan var samlad omkring konungens tjäll, som stod på högsta kullen af Brunkeberg. Till venster derifrån, vid St. Clara kloster, stod den andra hopen för att hindra dem, som utur staden öfver Norr-ström kunde vilja komma Sten Sture till undsättning, ty det var konungen kunnigt, att stadsfolket hade hemligt förbund med Nils Sture och Dalfolket. Den tredje hopen stod vid skeppen, som lågo för Blasiiholmen, den tiden Käpplinge benämd, der en ström, som kallades Näckström, från Packartorgs-viken föll ut i Norr-ström, vid slutet af Trädgårdsgatan. Men från Blasiiholmen var en bro slagen till Norrmalm öfver Neckström, så att Danskarne hade vägen fri mellan Brunkeberg och skeppen.

I dagbräckningen kommo öfver Kungsholmen, sända ifrån staden, 1,300 ryttare i ståtlig härbonad, med hjelmar och sköldar »blanka såsom en is», till Sten Stures läger. Stadsfolket hade med mycken flit utrustat denna hjelpsändning med trogen bön om Guds bistånd för de sina, emedan Danskarne utlofvat, det de skulle plundra och bränna deras hus och skända deras hustrur och jungfrur, om de vunne detta slag. Det var Thorsdagen efter St. Birgittas dag, tidigt på morgonen, som herr Sten lät uppresa det heliga korset med Frälsarens bild uppå, och samlades der omkring allt folket till bön och nattvardsgång. Då berättas för sanning det järtecken hafva skett, att i allas åsyn en droppa blod från korset flöt ned i kalken, som stod derinunder; deraf de alla togo mycken tröst och god förhoppning om seger. För att bättre uti stridshvimlet kunna skilja vän ifrån fiende, satte de halmtofsar och löfqvistar på sina hjelmar. Derefter delade herr Sten sitt folk i trenne flockar. Herr Nils Sture tog med en del af hären den obanade vägen till venster in genom skogen åt Roslagstullen och det kärr, som ännu kallas Träsket, och tänkte falla fienden i sidan. En del drog sig mot St. Clara kloster; men herr Sten sjelf med hufvudstyrkan gick rakt upp mot berget att angripa fienden, som starkast var samlad kring Danska riksbanéret, det namnkunniga, som kallades Danebroken. Kring detsamma stodo konungens kämpar och raskaste hofmän. På stranden gentemot borgen var byggd en stor skärma, och skanskorgar voro der satta, som i krönikan kallas »ett nytt fund» af konung Christian, att betäcka skyttarne, medan de med byssor och kärrebyssor oroade stadsfolket.

Den fromma och sköna fru Ingeborg Åkesdotter, herr Stens husfru, lät samla stadens fattiga kring slottet och utdelade till dem almosor och mättade dem, att de armas välsignelser och förböner skulle komma hennes hjelte och Svenska stridsmännen till godo; ty sådan var de frommas tro den tiden, att Gud gjorde den bistånd, som var barmhertig emot den fattige, och att enkors och fattiga små barns böner mycket gällde i himmelen. Fru Ingeborg och många fruar, som hade sina män med uti striden, åskådade slaget ifrån slottsmurarna. Klockan var 11

på dagen, när herr Sten drog upp mot berget. Då sjöng folket:

I Guds namn farom vi,
hans nåd begärom vi;
nu dragom vi till Stockholms by,
Gud gifve, konung Christian ej ville bortfly!

Men derefter, när slaget började och herr Sten hade talat till folket uppmuntrande ord, sjöngo de alla Sanct Örjans visa, emedan herr Sten och alla tappra krigsmän den tiden mycket förtröstade på det helgonets förböuer och bistånd. De Svenska fruarna på slottsmuren sågo nu med stor glädje Sveabanéret skrida uppför berget och länge gå framåt. Striden var het och blodig, och mången god stridsman stupade. Då lemnade de Danskar, som stodo vid Neckströmsbro, sin vakt och skyndade upp på berget att bistå sina landsmän. När Knut Posse, den tappra höfvidsmannen på Stockholms slott, det såg, sände han några män af stadsfolket i båtar öfver Norrström och lät såga utaf alla bjelkar och stolpar, som uppehöllo Neckströmsbro. I detsamma gjorde han ett utfall ur staden med två tusen man mot Danska lägret på berget och tände eld på skärman. Då vände sig kon. Christian mot honom, och kommo de hvarannan så nära, att herr Knut blef af den tappra konungen sårad och måste med sin lilla styrka draga sig öfver Norrström in i staden igen. Både Tyska och Skottska riddare jemte många tappra Svenska herrar fäktade vid konung Christians banér och gingo hårdt fram i striden. Det Svenska banéret måste den gången vika undan, och märktes snart, att det var svårare gå uppföre med slagordningen mot en fiende, som innehade höjden. Mer och mer sjönk Svea-banéret tillbaka utför skogen och syntes icke mer. Då blef sorg och stor oro bland de Svenska fruarna på slottsmuren, när de detta sågo.

Herr Trotte Carlsson, som vändt sitt svärd mot sina egna landsmän och tappert fäktat framför Dannebrog, satte sig, trött utaf striden, ned på berget, lösande utaf sig hjelmen för att torka svetten från sin panna. Då kom ett bösselod från Svenskarne och träffade honom mellan båda ögonen, så att han genast föll död ned på marken. Hans minne hade kunnat blifva äradt, ty han var en tapper och modfull man; men en förrädare af sitt fäderneslands frihet kan aldrig dö på ärans fält.

Andra resan vände herr Sten sin häst upp emot berget, och det Svenska banéret stack för andra gången upp öfver skogstopparna, och de trogna Svenska bönderna följde med oförskräckt mod sin höfvidsman. Då tilldrog sig, att en pil blef skjuten in uti konung Christians mun, så att tre eller fyra tänder föllo i hans hand, och pilen hade så fastnat i hans gom, att den med möda kunde uttagas och fara var om lifvet. För detta sår lät konungen föra sig till det ställe, som nu kallas Danviken, emedan de Danska der hade sitt tillhåll, men rätteligen skulle heta Tandviken, der konungen läktes efter sina förlorade tänder. Men herr Sten Sture, som allt väntade, att Nils med Dalkarla-hären skulle komma och från östra sidan styrka hans anfall, drog sig sakta tillbaka med sitt folk, för att något hvila.

Han uppmuntrade nu sina trötta krigsmän att icke fälla modet, ändock fienden af den höjd, han intagit, hade stor förmån. »Viljen J hädanefter lefva med frid i Svea land», sade han, »och behålla lif och gods, så följen mig och fören manneliga edra svärd!» Derpå red han tredje resan mot berget, men vek snart åt högra sidan ned emot St. Clara kloster. När de Danska på berget det sågo, öfvergåfvo de skyndsamligen bergshöjden och skyndade ned att undsätta sina landsmän vid klostret, der de förut hade blifvit anfallna af den oförskräckta riddaren Knut Posse, som gjort ett utfall ifrån staden. Då möttes åter hufvudbanéren på slätten vid Clara, och nu ropade Svenskarne glada: »nu äro Daner af Danemark komna till oss på jemner mark!» och svärd samt pålyxor kommo i frisk gång. Främst i striden var alltid herr Sten; men framför hans häst gick en högväxt bredskuldrad Svensk bonde, huggande tvähändes med ett bredt slagsvärd åt ömse sidor, och hvar han framgick vek fienden undan med förskräckelse. Det

var bonden Björn Starke från Hvittinge i Fjerdhundraland. Der fienden stod som tätast, högg han sig in och ropade städse till riddaren: »följen mig, herr Sten!»

Det var sent lidet på hösten och vägarna mycket djupa. Herr Nils Sture hade behöft tre timmar att arbeta sig fram till östra sidan af Brunkeberg genom skog, kärr och moras, men kom nu fram och anföll fienden i sidan med mycken mandom. Knut Posse och herr Sten höggo nu löst in på de tappra utländningarne, som försvarade Danebrog, och lyktades den striden så, att det Danska banéret föll i Knut Posses hand och femhundrade af konung Christians tappraste riddare och krigsmän, som försvarade detsamma, lågo deromkring i sitt blod. Nu tog fienden till flykten »såsom en molnsky» utför bergåsen ned till Käpplinge, viljandes fly till skeppen; men då upphof sig stort rop, skri och gny, ty bron brast sönder, och de Svenska svärden klungo bakom. Niohundrade Danskar drunknade i strömmen och lika många gjordes till fångar. Med stor harm och sorg öfver den skada, han lidit, seglade konung Christian till Danmark igen, och kom han aldrig till Sverige mer. Men i Stockholms stad och på slottet var glädje och fröjd; vänner och fränder, borgare, herrar och bönder omfamnade hvarandra och i kyrkorna samt med klostren lofsjöngo Herran med psalm och messa. Med stor heder lät Sten Sture begrafva sina fallna hjeltar, som tillsatt sina lif i den ärofulla striden för fädernesland och frihet; men de Danska liken och förrädarnes lät han på rättareplatsen å Brunkeberg nedgräfva.

Såsom minnesmärke af den segersälla dagen lät herr Sten Sture i Stockholms storkyrka upprätta ett kosteligt bilderverk, som der ännu är till att beskåda, föreställande Sanct Görans bild, sittande till häst, med draget svärd stridande mot draken. Det upprättades St. Göran till ära, emedan det var med sång af St. Görans visa de begynt striden, och han var alla redliga och för rättvis sak kämpande krigsmäns skyddshelgon. Björn Starke, som så troget hade stått herr Sten bi till att afvärja från honom all våda, blef icke utan lön och beröm; länge visades i hans hembygds kyrkogård den redliga kämpens graf.

Om slaget på Brunkeberg gingo sedan många sägner, huruledes, hvar gång de Svenska tågade ut mot fienden, ett flammande svärd visade sig på himmelen öfver deras hufvuden. »Det», sade folket, »var St. Eriks svärd, som bådade hans fordna fädernesland seger.» Men emedan Danskarne, när de hemkommo till sitt land, blygdes att hafva blifvit slagna, så utryktade de bland folket, att en stor trollkarl var i klostret på Gråmunke-holmen, hvilken vållat deras olycka, så att de Svenska icke genom mandom, utan med djefvulens konster, vunnit seger. Men de förståndiga visste väl, att det är Gud, som segern gifver dem, som med ära och för en rättfärdig sak svärdet föra. Derefter var frid och goda år i landet, och Sten Sture förde en vis och lycklig styrelse öfver konungadömet.»

Brunn. Socken i Redvägs härad af Wenersborgs län, har en areal af 4,652 tunnland, hvaraf 1,080 äro sjöar och kärr. Marken är någorlunda jemn; rådande jordmånen lermylla. Socknen saknar tillräcklig skogstillgång. Hufvudnäringen är åkerbruk. Socknen består af 15½ mantal och hade 1810 644 och 1840 672 invånare; sednare folkmängds-uppgift saknas. Socknens fasta folkskola hade 1856 en examinerad lärare, som undervisade 38 gossar och 34 flickor. — Brunn är annex till Ulricehamns regala pastorat i Redvägs kontrakt af Skara stift. Kyrkan, belägen ¾ mil från Ulricehamn, är byggd af sten, reparerad 1714 och tillbyggd 1807. — Enda säteriet i socknen är *Brunnsnäs.* — Adress: Ulricehamn.

Brunn. Gästgifvaregård i Brunns socken och Redvägs härad af Elfsborgs län; skjutsar till:

Arnungared	1	mil.
Dollebo	2	»
Gullered	1½	»
Marbäck	1¼	»
Timmelhed	¾	»
Ulricehamns stad	½	»

Brunna. Ett mantal frälse-säteri uti Wänge socken och Ulleråkers härad af Uppsala län, har tillhört slägterna Bölja (omkring 1640) och Rudbeck, ärkebiskoparne von Troil och von Rosenstein, 1849 Blomstedt; dertill höra Täby, 1 mantal frälse, och Ekeby, $1\frac{1}{2}$ mantal säteri, hvilket sistnämda tillades af v. Troil. Brunna nämnes 1292, Ekiby 1299; åtminstone en del af Ekeby förekommer 1498, såsom testamenteradt till Uppsala domkyrka af Erik Totts enka, född Sture.

Brunnby *(Brundby)*. Socken i Luggude härad af Malmöhus län, har en areal af 7,151 tunnland, hvaraf endast 4 äro kärr och sjöar, och ligger på ett näs mellan Skelderviken och Öresund, sträcker sig ut i Kattegat och innesluter det ryktbara Kullaberg. Marken är till större delen ojemn, stenig och bergaktig samt jordmånen skarp, bestående af klappersten och grus, med obetydlig svartmylla, undantagande några få hemman, hvilka ega någon lerblandad jord och icke obetydlig skog, hvaraf likväl de flesta andra hemmanen äro i saknad, tillika med något torf till husbehof. Hufvudnäringen är åkerbruk. Socknen består af $60\frac{11}{48}$ oförmedlade och $30\frac{1}{2}$ förmedlade mantal och hade 1810 1,975, 1840 2,270 och 1856 3,413 invånare. Socknen hade sistnämda år både fast och ambulatorisk folkskola, med 2 examinerade lärare i den förra och 5 oexaminerade lärare i den sednare. I fasta skolan undervisades 157 gossar och 80 flickor, i den ambulatoriska 73 gossar och 207 flickor, medan 3 gossar bivistade allmänt läroverk och 48 gossar samt 56 flickor undervisades i hemmet. — Brunnby utgör ensamt ett regalt pastorat af 3:dje klassen i Luggude kontrakt af Lunds stift. Kyrkan är belägen $2\frac{3}{4}$ mil från Helsingborg, $1\frac{1}{2}$ mil från Engelholm. — I socknen ligger *Krapperups* gård. — Adress: Höganäs.

Brunneby. Socken i Bobergs härad af Linköpings län, har en areal af 8,725 tunnland, hvaraf 790 äro sjöar och kärr. De största sjöarna äro Norrby-sjön och Hjessa-sjön; Licka-sjön och Bjerka-sjön gränsa härintill. Motala å flyter genom socknen och delar den i *Skogbygd* och *Slättbygd;* Göta kanal stryker likaledes fram härigenom, tätt invid kyrkan. Marken är bergaktig och ojemn. Jordmånen består till större delen af svartmylla och sandjord. Den delen af socknen, som ligger norr om Motala ström, har skog; men södra delen knappt bränsle. I socknen finnes tillgång på brunsten, hvilken blifvit vid kanal-byggnaden använd i murbruket. Hufvudnäringen är åkerbruk. Socknen innehåller $35\frac{11}{16}$ oförmedl. och $20\frac{5}{8}$ förmedlade mant. och hade 1810 644, 1840 1,930 och 1852 2,154 invånare. Brunneby sockens skolväsende ses under Klockrike, med hvilken socken denna nu är förenad; imellertid fick Brunneby särskildt skolhus 1856. — Brunneby är annex till Klockrike regala pastorat, tillhörande Gullbergs och Bobergs kontrakt af Linköpings stift. Kyrkan nedrefs och sammanbyggdes med Klockrike kyrka 1822—26. Hon var mycket gammal och hade 26 aln. längd och 11 alnars bredd. I ett litet spetstorn, som ombyggdes 1741, hängde klockorna. — Några märkliga fornlemningar saknas inom socknen. I trakten af Husbyfjöls gästgifvaregård låg fordom en sätesgård, benämd *Huseby;* man förmodar, att gästgifvaregården häraf fått sitt namn och af den närbelägna bron. Vid detta Huseby har i fordna tider äfven varit ett kapell, i hvilket vägfarande offrat, då de antingen anträdde resan genom skogarna i Nerike eller lyckligen genomrest dem, ty den tiden voro dessa skogar farliga, emedan stråtröfvare uppehöllo sig der och ofta rånade de resande. — Här i socknen ligger det bekanta *Kongs Norrby,* som på sitt ställe omtalas. För öfrigt märkas *Brunneby,* 1 mant. skatte, vid f. d. sockenkyrkan och invid Kanalen, hvilket nämnes redan 1269 i en byteshandling mellan lagman Bengt Magnusson och hans fru, Ulfhild, — *Ruda,* m. fl.

Brunneby. Rusthåll om 1 mantal, i Wreta socken och Gullbergs härad af Linköpings län, är märkvärdigt derför, att det, från att vara ett föga anmärk-

ningsvärdt hemman, hvarå en enkel bostad var uppförd på en stenig och torr plats, blef liksom genom ett trollslag förvandladt till en af de vackraste egendomar i hela orten genom en utmärkt och högaktad mans bemödande att sjelf skapa sig ett trefligt hem. Brunneby rusthåll skänktes på 1750-talet af konung Adolf Fredrik som faddergåfva till Wreta församlings dåvarande kyrkoherdes, Tiburtii, son, Adolf Fredrik. Några år derefter inköptes hemmanet af auditören Hülphers, hvars enka bebodde det till år 1795, då, vid hennes frånfälle, arfvingarne sålde Brunneby till biskopen i Linköpings stift, sedermera ärkebiskopen Jak. Axelsson Lindblom. Sedan han blifvit egare af gården, uppfördes mangårdsbyggningen, om två våningar, samt tvänne vackra flygelbyggnader i halfcirkel på en höjd, 500 alnar i öster från den förra bostaden. Gårdens öfriga byggnader glömdes icke heller; dels nybyggdes de, dels repareradés. För att mer försköna stället, som i sig sjelft har utmärkt vacker belägenhet med vidsträckt utsigt öfver den kringliggande trakten, sjön Roxen, Linköping, Wreta klosterkyrka samt Göta kanal, som löper förbi genom egorna, anlades en större trädgård på en plats, som förut var en kal stenbacke och nu prydes med fruktträd, alléer och en vacker park; med ett ord, Lindblom omskapade med mycken smak och kostnad detta ställe, som han bestämde till sin sednare makas, Sofia Ulrika Söderbergs, enkesäte. Denna önskan uppfylldes äfven. Efter mannens frånfälle 1819 tillbragte ärkebiskopinnan större delen af sin lefnad på Brunneby.

Brunneby, se *Almstad.* Såsom tillägg till det, som vid sistnämda artikel uppgifves om egaren, friherre Funck, kunna vi här meddela, att friherrn är stiftaren af sockenbibliothekerna uti Tåby, Tingstad, Furingstad, Häradshammar, Söderköping, Krokek och Dagsberg, till hvilka han lagt grunden genom gåfvor af från 50 till och med 250 volymer, hvarefter han sedan utvidgat och förökat dem. På Almstad har friherrn inrättat ett s. k. »folklånebibliothek» till begagnande af arbetsklassen inom hela den omgifvande orten. Derjemte bör det icke lemnas oanmärkt, att samma för upplysningens spridande nitiska man är den första, som åstadkommit inrättandet af sparbanker på landet. Detta skedde redan år 1822, då friherre Funck i Tåby socken inrättade en sådan bank och dermed gaf den första impulsen till dylika bankers upprättande äfven på landsbygden.

Brunnhem. Socken i Gudhems härad af Mariestads län, har en areal af 1,976 tunnland. En å från Simsjön på Billingen flyter genom socknen. Marken är delvis jemn, ehuru berg och kullar stiga upp här och der. Bland höga kullar i socknen kunna nämnas Sirsakullen, Alnahögen och Kåhögen. Jordmånen består i dalarna af svartmylla, på höjderna af örjord, ofta blandad med sönderfallen skiffer. På skog är stor brist. Hufvudnäringen är åkerbruk. Socknen innehåller 12$^3/_4$ mantal och hade 1810 280, 1840 338 och 1856 378 invånare. Brunnhems socken har fast folkskola (se *Stenstorp*). År 1856 besökte 12 gossar och 10 flickor skolan; dessutom undervisades 2 gossar och 1 flicka enskildt samt 17 gossar och 13 flickor i hemmet. — Brunnhem är annex till Stenstorps konsistoriela pastorat i Billings kontrakt af Skara stift. Kyrkan, som var förfallen, raserades 1817 tillika med moderkyrkan och den andra annexförsamlingens, Kyrketorps, kyrka, hvarefter en ny uppbyggdes, som vidare omtalas under artikeln Stenstorp. — Bland socknens fornminnesmärken må nämnas: vid Brunnhems by ser man *Gautberts-hall,* som är, enligt de gamlas sägen, ett minne af en christen prest, som der predikat för hedningarne. Den kallas nu *Skåber-hall,* hvilket, i landets språk, är sammandraget af St. Gautberts hall. I Ranstads bys norra gärde finnas stensättningar, kallade domaresäten, och grafställen. — Adress: Sköfde.

Brunnlid. Frälse-säteri i Siene socken och Kullings härad af Wenersborgs län, tillhörde på 1750-talet slägten Alströmer. Här var då ett schäferi af

Angorisk race. Det har sedan tillhört ryttmästaren F. M. Schotte, som här anlade en stor och vacker trädgård, och 1816 friherre A. Johansson Boye.

Brunnsbergsverken, belägna i Brunskogs och Magneskogs socknar i Jösse härad af Carlstads län, utgöras af Brunsberg, Rinnefors, Moriansfors eller Åmot och Reinholdsfors. De ega tillsammans 8 fria härdar och 4,660 sk℔ frälsesmide; smidet utskeppas på Göteborg. Verken tillhöra ett bolag.

Brunnsnäs. Säteri om $1/4$ mantal i Brunns socken och Redvägs härad af Wenersborgs län, har skön belägenhet vid sjön Åsunden och är ganska väl bebygdt med charaktershus och 4 flyglar af trä. Mangården har äfven vacker och väl anlagd omgifning, bestående af en stor trädgård, en smakfull park och långa alléer, planterade med flera hundrade Holländska lindar. Vid parken och stora landsvägen är ett vackert boningshus, benämdt *Sophiestrand.* Under säteriet hör skogen Foråsen, $1/8$ mil från gården. Egendomen har tillhört grefve G. Sparre och egdes 1816 af öfverstelöjtnant Coyet.

Brunnstorp. By i Säfve socken af Hisingens Vestra härad och Bohuslän, är märkvärdig för de der förekommande talrika fornlemningar. Nere mot Nordre-elf har byn några ängstegar, kallade *Kyrkogårdarna,* sannolikt med anledning deraf, att man här finner flera små högar, hvilka befunnits innehålla obrända lik. Holmberg (Bohusläns Beskrifn., III, pag. 466) antager, att de här begrafna stupat i de många små strider, som fordom höllos här vid elfmynningen, kanske i det stora sjöslaget 1160 mellan konungarne Inge Haraldsson och Hakon Härdabred. — På *Brumarebacken* i Brunnstorps utmark finner man vidare 10 uppresta stenhällar, enligt sägnen resta till minne af en strid mellan två brudskaror, som här sammanstött. Nära derintill låg en grafkista, som blifvit förstörd och då befanns innehålla obrända lik. Flera små griftkullar och en rund krets af små kullersten träffas likaledes här. — På Brunnstorp har man äfven åtskilliga jättegrytor af ovanlig djuplek; en af dem är 10 alnar djup och $2\frac{1}{2}$ alnar bred.

Brunnstorp. Skattehemman i Hakarps socken och Tveta härad af Jönköpings län. På egorna låg, vid landsvägen till Grenna, en skans, som tillhört Rumlaborgs slott och kallades Warpa skans, samt efter hvilken ruiner funnos 1776.

Brunnsviken. En liten insjö strax norr om Stockholm, vid hvars stränder Gustaf III anlade sitt tjusande Haga. På motsatta stranden ligga Albano, Kräftriket m. fl. landställen. Sjön har sitt utlopp vid Ålkistan. Det har åtskilliga gånger varit i fråga att sänka sjön; men detta har mött motstånd, förnämligast af ståthållar-ämbetet på Haga slott, emedan kanalerna i parken anses behöfva den vattenhöjd, som sjön innehar.

Brunsbo, fordom *Bryngelsbo* eller *Bryniolfsbo.* Först sätesgård, nu boställe åt biskopen i Skara, hör i ecklesiastikt afseende till Åsaka socken, men efter borgerlig indelning till Skara landsförsamling (bägge socknarna ligga i Skånings härad af Mariestads län, $3/8$ mil från Skara). I slutet af 1300-talet skänkte biskop Brynolf Carlsson till biskopsbordet i Skara Briniolfsbo, som utan tvifvel fått sitt namn efter honom eller någon annan af biskoparne med detta namn; man tror, att gården fordom hetat *Mildeshed* och förut varit förlänad till biskops-säte. Åtminstone från ofvannämda Brynolf Carlssons tid har Brunsbo ända tills nu varit biskopsboställe och biskoparne vanligtvis bott här. Konung Gustaf I besökte härstädes den 8 Februari 1535 biskop Sven Jakobsson, och konung Carl XI gjorde här den 24 Sept. 1689 ett besök hos biskop Spegel. Brunsbo har under biskoparnes tid varit väl bebygdt. Biskop Brynolf Gerlacksson uppbyggde här år 1490 ett stenhus; men detta, tillika med hela mangården, uppbrändes år 1612 af Danskarne och åren 1712 och 1730 af vådeld; men gården uppbyggdes åter sistnämda år. Biskop

Weideman nybyggde derefter en sätesbyggning på grunden af det stenhus, som Brynolf Gerlacksson uppbyggt år 1490, hvilket hus troligen ännu står qvar. — I Brunsbo storäng skola grifthögar finnas, och i den s. k. *Viglunda lund* skall offerställe hafva varit.

Brunseryd. Frälse-säteri om 1 mantal i Hjertlanda socken och Vestra Härad af Jönköpings län. Kaniken Haqvinus, som hade Hultsjö till prebende, gaf år 1275 Brunseryd till Linköpings domkyrka. Sedermera har egendomen varit ladugård under Björnskogs säteri i Hultsjö socken, tills kapitenen C. A. Klöfverfelts arfvingar sålde det till bönder och fanjunkaren A. M. Nisbeth. Tillhörde 1828 hofmästaren J. Hultman och 1844 sekreteraren M. W. Ripa. Tillhör nu baron F. G. Palmqvist. — År 1836 hittades nära Brunseryd ett gammalt guldsmycke till fruntimmersprydnad.

Brunsholm. Frälse-säteri i Näs socken och Åsunda härad af Uppsala län, har, enligt anteckningar af år 1685, »varit säteri från urminnes tider och då förut varit bebodt af förnäma slägter i 3—400 år.» Detta eger äfven grund, ty gården förekommer i diplomerna redan år 1301, då det tillhörde den gamla Läma-slägten, som äfven egde Arnö, Gränsö och Ängsö m. m. i samma trakt. Riksrådet Magnus Gregersson (Läma) egde gården 1302, då han der utfärdade en åtkomsthandling. Sedan kom den till slägten Lilje. Erik Olofsson till Strömsta och Brunsholm fick egendomen omkring 1530 med sin hustru Ingrid Lilje. Härefter uppgifvas egarne till Brunsholm så olika, att det är omöjligt att utleta de rätta. Möjligtvis kan gården hafva varit delad mellan slägterna Lilje och Stengafvel, som voro samtidiga och beslägtade, och om man antager detta förhållande, ehuru det ingalunda utgifves som det rätta, kunna följande upptagas såsom egare af tvänne olika delar af egendomen, så vida de icke innehade den gemensamt. Den äldsta egaren af dessa slägter tyckes vara Olof Henriksson Stengafvel till Slätteholm och Brunsholm, som var gift med Brita, ofvannämda Erik Olofssons dotter, med hvilken han fick gården. Han var hertig Carls hofmästare; efter honom ärfde sonen, Henrik Stengafvel, egendomen 1582 och lemnade den till sin dotter, Margareta, som dog ogift. Då tillföll gården i bakarf Anna Stengafvel, ofvannämda Olof Stengafvels dotter, som blef gift med befallningsmannen i Wärmland, Schering Eriksson Arp, död 1566. Derefter nämnas Nils Jönsson Arp till Brunsholm, som bevakade konung Erik XIV på Stockholms slott, och Lars Anders Lilje i slutet af 1500-talet. Efter denna tid kunna egarne bestämdare uppgifvas. Genom Schering Erikssons Arps dotter, Margareta, kom Brunsholm i slägten Gyllenankars ego. Hon blef gift med hofmarskalken och hofrättsrådet Gregorius Gyllenankar och medförde till honom egendomen, troligen då i dess helhet. Hans fader, Henrik Arfvidsson, adlad 1571, var amiral öfver hela Svenska flottan under konung Johan III:s regering, och då han afseglade med densamma den 1 Juli 1578, drunknade han mellan Stockholm och Waxholm. Gregorii Gyllenankars enka, ofvannämda Margareta Arp, hade sedan ett eget äfventyr. Hon tog 1633 till man sin dräng, hvilken hennes son, Gabriel, kort derefter lät fängsla, hvaremot han skickade sin mor till Öland, der han åt henne inrymde en egendom. Denna son, Gabriel Gyllenankar, hvilken, likasom fadern, skref sig till Brunsholm och Ankarsrum, var landshöfding i Kalmar län och gift med Maria Bengtsdotter Sparre. Han ärfde egendomen 1628 efter fadern och innehade den till sin död 1657, då den tillföll sonen, vice-presidenten i Svea Hofrätt, Bengt Gyllenankar, som var gift med Christina Magdalena Sack. Han dog 1696. Derefter kom egendomen, genom gifte, till landshöfdingen i Falu län Peter von Dankwardt, friherre 1726, som var gift först med Anna Catharina och sedan med Christina Maria Gyllenankar. Efter hans död 1732 ärfde sonen, friherre Bengt Gabriel Dankwardt, gift med S. M. Höckerstedt, egendomen; men han sålde den 1756 till grefve S. C. Doh-

na, som skänkte densamma till sin sednare hustru, H. U. De Geer, hvilken åter sålde den 1801 till öfversten frih. Erik Göran Adelsvärd, gift med grefvinnan Eva Helena von Fersen. Efter honom ärfde sonen, en af rikets herrar, presidenten Erik Reinhold Adelsvärd, grefve 1823, gården år 1810; men han sålde den samma år till J. F. Norlin, gift med Charlotta von Andersson.

Brunsholm har vacker belägenhet vid Mälaren och prydlig åbyggnad, bestående af ett charaktershus och tvänne flyglar, alla af sten, samt en stor och väl anlagd trädgård jemte park. Gården är aftecknad i Dahlbergs Suecia Ant. & Hodierna. — Godset består af Brunsholm, 1 mantal frälse-säteri, med Svepnäs, 4 mant. frälse-säteri ladugård och 1 mant. frälse.

Brunskog. Socken i Jösse härad af Wärmlands län, 6¼ mil n. v. från Carlstad, har en areal af 51,053 tunnland, af hvilka 8,850 äro sjöar och kärr. Socknen utgöres till stor del af ett i sjön Wärmelen utskjutande näs; i vestra delen ligger den i nämda sjö afrinnande Fan-sjön, på norra gränsen sjön Mangen, som afbördar sig i Wärmelen. I öster ligger sjön Rinnen. Marken är bergig, lera rådande jordmånen, skogstillgången någorlunda; hufvudnäringarne äro jord- och bergsbruk. Socknen, som består af 23 mantal, beboddes 1810 af 2,340, 1840 af 3,358 och 1856 af 4,443 invånare. Den hade sistnämda år ambulatorisk skola med 2 examinerade lärare, som undervisade 241 gossar och 226 flickor, medan 2 gossar undervisades i allmän läro-anstalt, 129 gossar och 130 flickor i hemmet, så att hela antalet var 327 gossar och 356 flickor. — Brunskogs socken utgör, tillika med Magnskog och Boda, ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen i Fryksdals kontrakt af Carlstads stift. Hela pastoratet beboddes 1856 af 8,505 invånare. Kyrkan, 6 mil från Carlstad och 10½ mil från Christinehamn, var en gammal s. k. redkyrka af trä; församlingsboerna brukade vid messfall i sin egen kyrka besöka Arvika eller Stafnäs. Brunskogs pastorat upprättades af Carl IX:s enka, drottning Christina, år 1621. — Bland krigsminnen nämnes, att Arvid Svan år 1439 vid Skärmnäs sund i Brunskog slog en hop Wärmlandsbönder. — I socknen ligga bruken *Reinholdsfors*, *Åmot*, *Brunnsberg* och *Rinnefors*. — Adress: Carlstad.

Bruzaholm. Jernbruk, förut räknadt till Hult socken, men genom Kongl. resolutionen den 10 Mars 1834 öfverflyttadt till Ingatorps socken i Södra Wedbo härad af Jönköpings län, är beläget vid Bruza-ån, nära landsvägen mellan Ekesjö och Ingatorp. Det anlades år 1630 af länsmannen i Ingatorp Nils Persson och kallades af honom Brusa. Hans söner, som studerade, och af hvilka en blef borgmästare i Ekesjö och den andra prest, kallade sig Brusell, troligen sedermera Bruzelius. Bruket försåldes sedan till Holländaren, handlanden i Ekesjö Werner Thesmäker, för 1,000 daler kopparmynt, men förstördes 1660 af ett vattenflöde och blef nedlagdt. År 1716 upprättades bruket åter af handlanden i Ekesjö Zacharias Kjellman, men lades ¼ mil längre ned i strömmen, på hemmanet Kolstorps egor uti Ingatorps socken. Kort derefter blef det genom vådeld åter förstördt. Det upprättades dock snart af samma egare, men lades nu på det ställe, hvarest Nils Persson det anlagt, eller dels på Lönhults egor i Hults socken, dels på Holmens och utjorden Snoggarps egor i Ingatorps socken, der det ock förblifvit. Samma Kjellman anlade äfven ett pappersbruk strax ofvanför jernbruket; detta tillhör ännu Bruzaholm; men bruksegarne hafva afyttrat besittningsrätten mot årlig skatt till jernverks-innehafvaren. Bruket försåldes sedan 1754 till kammarherren Claës Henrik Stedt och brukspatronen Isak Mörke; men dessa sålde det åter i slutet af 1780-talet till patron Falk i Westervik, som nästan alldeles ombyggde detsamma. Falk inköpte äfven Norrsunda i Edshult och Slättefall i Hults socken samt förenade dem med bruket. År 1812 såldes bruket till kapitenen Westerling, som försålde flera derunder lydande hemman. På konkurs-auktion efter honom år 1826 in-

köptes det af bergsmannen i Sala Mats Petersson, som följande året afyttrade det till bergmästaren C. M. A. Sjögréen. År 1831 förstördes af ett regnflöde det nästan nybyggda bruket till den grad, att platsen, der det stod, var som derstädes aldrig funnits någon byggnad. Genom den verksamma egarens bemödande återställdes icke dess mindre bruket inom kort, ej allenast i sitt förra, utan i betydligt förstoradt och förbättradt skick. År 1853 öfverlemnade herr Sjögréen bruket med dertill lydande 3,375 mantal, hvaribland Norrsunda jemte en utjord, till sin son och herr Theodor Suber. — Bruket består af 2 härdar, 2 stångjernshamrar och 1 manufakturhammarstock med 400 sk℔ smidesrätt (enligt Bergs-kollegii uppgift 1856: 2 ofria härdar med 900 sk℔ privilegieradt smide mot 9 sk℔ hammarskatt). Det har egen masugn och är grundadt på sjö- och myrmalmstägt; men egaren köper äfven tackjern från Tabergs bergslag. Masugnen ger årligen 2,000 sk℔ gjutgods och tackjern samt smedjan 900 sk℔ stångjern. Gjutgodset är utmärkt godt och vackert. Sjömalmsbehofvet hemtas från sjöar i orten, det mesta likväl från Östra härad. Till bruk och masugn åtgå årligen 5,000 läster kol och 900 famnar ved. Bruket har derjemte på ett öfverraskande sätt blifvit, i anseende till boningshus och trädgårds-anläggning, förskönadt; trädgården inneslutes af en 380 alnar lång syrénhäck mot en vacker parkanläggning.

Bryne. Frälse-säteri i Hjerpås socken och Kållands härad af Mariestads län, tillhörde 1812 fru Jul. Stjernsparre, född von Platen, som ansenligt förbättrat gården, och på 1830-talet egde majoren Uggla densamma.

Bråarp. Ett mantal säteri, beläget vid Bråarp-sjön, i Anderstorp socken af Westbo härad och Jönköpings län, har tillhört slägten Fletwood och egdes sednast af öfverstlöjtnanten baron F. U. Fletwood, som blef dödskjuten vid Sveaborg 1789. Gården innehades sedan af en löjtnant Mentzer, så af en löjtnant de Frese, nu af bönder.

Bråbo. Härad i 5:te fögderiet af Östergötlands län, beläget vid Motala Elfs nedersta lopp från sjön Glan till Bråviken och i norr sträckande sig upp till Kolmorden, har en areal af 72,020 tunnland, hvaraf 10,260 äro sjöar och kärr, innefattar 128 mantal och beboddes 1856 af 5,123 personer. Häradet innefattar 3 socknar: Östra Eneby, Qvillinge och Simonstorp. — Bråbo härad utgjorde, enligt Gustaf I:s testamente, en del af hertig Magnus' hertigdöme.

Bråbo. Kontrakt i Linköpings stift och län, se *Lösings, Bråbo* och *Memmings* kontrakt.

Bråborg. Kungsladugård i Dagsbergs socken och Lösings härad af Linköpings län, är nästan kringfluten af Bråviken. Godset har i fordna tider hetat *Branäs, Brådnäs* och *Brånäs* och skall först fått namnet Bråborg, sedan kon. Johan III:s gemål, Gunilla Bjelke, här låtit uppbygga ett slott. Under namnet Branäs har det varit ett urgammalt herresäte, till och med säte för fylkeskonungar och jarlar. Under kon. Christophers tid innehades gården af riddaren Erik Axelsson Tott, som gaf till Wadstena kloster den derutmed belägna *Branäs ö,* nu *Djurön* kallad (se denna), och under kon. Erik XIV:s tid skrefvo sig amiralen Mats Nilsson Kagg och hans son, Erik Kagg, till Branäs. Sedan blef gården enkesäte för drottning Gunilla Bjelke, som dog 1597. Här afledo äfven hennes son, hertig Johan, och hans gemål, Maria Elisabeth, 1618. Johan förklarades först för storfurste af Finnland, grefve till Åland och Bråborg, men sedan för hertig af Östergötland. Efter deras död hemföll gården till kronan, men såldes till pfalzgrefven Johan Casimir 1634, eller enligt reduktions-jordeboken 1631, då de 10 hemmanen, hvarå Bråborgs gods är grundadt, sägas vara köpta. Efter Johan Casimirs död hemföll godset åter till kronan; men kon. Carl X gaf det 1654, jemte andra gods, till pfalzgrefve Adolf Johan i vederlag för Wadstena län, som den sistnämde hade i förläning, och efter hans död 1689

kom det å nyo till kronan. Bråborg utarrenderades derefter till landshöfdingen Lars Eldstjernas arfvingar, och under den tiden förpantades det till grefvarne Carl Gustaf och Thure Gabriel Bjelke 1703, af hvilka den sednare 1711 transporterade förpantningen på fru Christina Appelgren, och hon åter på sin svåger, general-löjtnanten friherre Jakob Burensköld, och innehades godset sedan af hans enkefru och derefter af deras dotter, Mariana Burensköld, till-dess förpantningen inlöstes af kronan. Sedermera har kungsladugården varit utarrenderad af kronan, på 1820-talet för 78 tunnor 30½ kappar spannmål, jemte skyldighet att hålla fårafvel och racehingst, och år 1853 för 400 tunnor spannmål.

Bråborgs gods är, enligt reduktions-jordeboken, bildadt af de gamla hemmanen Harenäs 7 mantal, Mattekulla 1, Häradstorp 1 och Ekenäs 1, tillsammans 10 mant., med underlydande flera öar och holmar, bland hvilka Ester-ön, Svenner-ön, Kårholmen, Ekholmen, Sikholmen och Skårholmen äro de största. År 1636 hade gården 23¼ underlydande mant. och på 1750-talet 12 torp samt 162 öke- och 330 dräng-dagsverken af 27⅝ kronohemman.

Huru den gamla gården Branäs var bebyggd, är okändt; men har den varit ett jarlasäte, som sägnen förtäljer, så har säkert då en borg här varit uppförd. Den första charaktersbyggning, som man bestämdt vet här hafva funnits, är det slott, som drottning Gunilla Bjelke lät åren 1588—1590 bygga, hvilket fick namn af Bråborg, der hon som enka tillbragte de sista åren af sin lefnad till sin död härstädes den 19 Juli 1597. Detta slott skadades af vådeld 1619 och reparerades åter, men jemt hundra år derefter, år 1719, afbrändes det af Ryssarne, samtidigt med Norrköping, och raserades året derpå, då teglet användes till de offentliga husens i nämda stad återuppbyggande. Konung Fredrik säges hafva befallt, att vid slottets nedtagning en stenpelare skulle lemnas orörd till vedermäle för efterverlden; men denna befallning lärer icke blifvit efterkommen. År 1752 åtog sig friherre Jakob Burensköld att återställa stenhuset; men verkställigheten uteblef i följd af hans strax derefter timade död. Slottets utseende finnes aftecknadt i grefve Dahlbergs Suecia Ant. & Hodierna. De återstående ruinerna bestå af grundmurar och en källare inom fordna kungsträdgården, som är ganska vidlyftig. I lilla matsalen i detta slott hängde ett konung Gustaf I:s original-porträtt, måladt år 1542, under hvilket konung Johan III lät sätta följande verser:

Sic Rex Gustavus vultusque, humerosque ferebat.
Felix imperio Svecia magna tuo.

Ej långt från Bråborg, på en holme i Bråviken, skall hafva stått en uråldrig borg, kallad Åtla- eller Attila-borg, efter någon fylkeskonung, som bott derstädes. På 1600-talet skall en guldpenning af 36 dukaters vigt hafva blifvit funnen härstädes.

Bråddhult. Frälse-säteri, 1 mantal, i Åsenhöga socken och Westbo härad af Jönköpings län, har af ålder tillhört slägten Hård. Bengt Andersson Hård, befallningsman på Öland, egde gården på 1600-talet och derefter hans enka, Anna Store. Sedan kom den till slägten Hård till Aggarp, hvilken slägt är förut omtalad vid detta säteris beskrifning. Derefter innehades Bråddhult af slägten Hjulhammar och sedan af öfversten Carl Ridderborg, hvars arfvingar egde det 1757. Redan 1808 gaf Kgl. M:t bönder fasta på detta säteri.

Bråforss. Ett mantal skatte och hytta i Norbergs socken och Gamla Norbergs härad af Westerås län, tillhör Flikens hyttebolag.

Brågarp. Socken i Bara härad af Malmöhus län, har en areal af 1,041 tunnland. Marken är i allmänhet jemn, med obetydliga kullar här och der. Rådande jordmånen är sandblandad lera. Nästan ingen skog finnes. Hufvudnäringen är åkerbruk. Socknen innehåller 8⅓ mantal och tillsammans med annexet $34^{7}/_{12}$ mant. samt hade 1810 180, 1840 164 och 1856 225 invån. Socknen har fast folkskola med 1 examinerad lärare. År 1856 besökte 14

gossar och 22 flickor skolan, medan 1 flicka undervisades i enskild läroanstalt. — Brågarp, modersocken, jemte Nefvitshögs annex, utgöra tillsammans ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen i Bara kontrakt af Lunds stift. Kyrkan ligger ½ mil från Lund och 1½ mil från Malmö. — I Gulläckra by i socknen finnes en helsobrunn, dock föga besökt. — Adress: Lund.

Bråland. By i Jörlanda socken af Inlands Nordre härad och Bohuslän, har åtskilliga grafkullar m. m. På gården Bråland hittades vid en dikesgräfning en antik fingerring af guld om ett par dukaters vigt och prydd med upphöjda åsar.

Bråland. Två mantal krono-säteri uti Foss socken och Tunge härad af Bohuslän, indelt till öfversten vid Bohusläns regimente, har oansenliga åbyggnader, åker till 60 tunnors utsäde och motsvarande äng, skattlagd mjölqvarn och 2 skattlagda sågverk samt 1 dito oskattlagdt, tillika med 7 dagsverkstorp på utegorna. Gården har sin historiska märkvärdighet sedan affären vid Qvistrum 1788. Då innehades bostället af öfverstlöjtnant Funck, som af de fiendtliga anförarne, Danska kronprinsen och prins Carl af Hessen, utverkade sig skyddsbref för gården och derjemte fick mottaga dem som gäster derstädes, emedan Danska högqvarteret togs på Bråland. Öfverste Tranefeldt, som skulle försvara Bohuslän mot det fiendtliga inbrottet, bjöds till och med den 29 September till middag hos prinsarne, och midt under det herrarne som bäst sutto vid bordet, beordrade prinsen af Hessen sin armée att angripa Tranefeldts trupp, som imellertid blifvit förstärkt till 800 man. Kl. 3 på eftermiddagen var måltiden slut, och kl. ½ 6 började striden vid Qvistrum, som efter tre fjerdedels timma slutade dermed, att hela Svenska styrkan gaf sig, sedan den förlorat 5 man döda (lika många Norrmän stupade också) och fått 59 sårade. Fångarne frigåfvos mot sitt hedersord att icke vidare tjena i detta krig; men sedan Gustaf III räddat Göteborg, der olyckan vid Qvistrum förorsakade en panisk skräck, och fälttåget var slutadt, ställdes Funck och Tranefeldt, tillika med en tredje officer, Friesendorff, för krigsrätt och afsattes från sina poster.

Brålanda. Socken på Dal, i Sundals härad af Elfsborgs län, har en areal af 12,659 tunnland, af hvilka 250 äro sjöar och kärr. Socknen genomflytes af Dalbergs-ån och består till största delen af jemn mark med lera och lermylla. Endast ett par hemman hafva skog till gärdsel och vedbrand; alla de öfriga äro skoglösa, med undantag af småträd, som växa i ängar och beteshagar. Socknen, som består af 45 mant., beboddes 1805 af 1,397, 1840 af 2,098 och 1856 af 2,436 invånare samt hade sistnämda år ambulatorisk skola med en examinerad lärare, som undervisade 102 gossar och 91 flickor, medan 91 gossar och 107 flickor hade undervisning i hemmet. — Socknen är, tillika med Ryr, annex till Frendeforss konsistoriela pastorat af 1:sta klassen i Södra Dals kontrakt af Carlstads stift. Kyrkan, 14½ mil från Carlstad, 7 från Åmål och 1½ från Wenersborg, af sten, utan torn och sakristia, tillbyggdes 1689 vid vestra gafveln; den äldre delen deraf är mycket liten. — Någon större gård finnes icke inom socknen. — Adress: Wenersborg eller Åmål.

Bråna. By i Agunnaryds socken och Sunnerbo härad af Wexiö län, är märkvärdig derföre, att här fordom bodde 3:ne systrar, fru Agunda och jungfrurna Wisla och Pieta, hvilka byggde hvar sin kyrka i Småland och gåfvo dem sina namn, nämligen Agundaryds, Wieslanda och Pjeteryds kyrkor. Fru Carin Rosenbjelke egde 1635 Bråna.

Brånahult. Gästgifvaregård i Madesjö socken och Södra Möre härad af Kalmar län, belägen omkring ¼ mil nordvest om sockenkyrkan; skjutsar till:

Börsryd	1¼	mil.
Räckekulla	1¾	»
Wilköl, i Kronobergs län .	1½	»
Örsjö	1¾	»

Brånsta. Gård i Kumla socken och härad af Örebro län, är märklig för sina egare. Vid arfskiftet, som förrättades den 16 Maj 1584, efter riksrådet Gustaf Olofsson Stenbock till Torpa mellan hans dotter, drottning Catharina, hennes systrar och svågrar, tillföll Brånsta systrarna. Sedan erhöllo riksrådet Erik Sparres barn Brånsta till vederlag mot Bergqvara gods den 10 Sept. 1645; men det blef reduceradt åren 1681 och 1688.

Bråtensby. Socken i Kullings härad af Wenersborgs län, har en areal af 1,944 tunnland, hvaraf blott 10 äro sjöar och kärr. Hufvudnäringen är åkerbruk. Socknen består af 11⅞ mantal och hade 1810 195, 1840 273 och 1856 omkring 300 invånare. Bråtensby lärer hafva gemensamt folkskoleväsen med modersocknen Algustorp. — Bråtensby är annex till Algustorps konsistoriela pastorat i Kullings eller Geseneds kontrakt af Skara stift. Kyrkan, belägen 2¾ mil från Alingsås, är byggd af ek. — Adr.: Skara, Olstorp.

Bråthult. Se *Thimsfors.*

Bråvalla Hed. Tvänne slätter med denna benämning förekomma i Sverige, den ena i Östergötland, på det s. k. Wikbolandet, i Östra Husby socken och Östkinds härad, den andra i Kronobergs län, vesterut från Wexiö, der den utmed Åsnens och Salens stränder stryker fram genom socknarna Skatelöf, Thorsås, Wieslanda, Blädinge, Aringsås, Lekaryd och Qvenneberga. Till bägge har man förlagt den märkvärdiga striden mellan Harald Hildetand och Sigurd Ring år 740, dit krigare och sköldmör samlades från Nordens alla riken, och som slutade dermed, att konung Harald stupade, dock icke för menniskohand, utan för den i höfdingen Brunes skepnad sig uppenbarande Odens egen, hvarefter Sigurd Ring blef herre öfver Norden. Till det Småländska Bråvalla särskildt förlägger återigen sagan Blendas bedrift, hvarigenom hon räddade Wärend och tillvann sina landsmaninnor evinnerlig ära. Många försök hafva blifvit gjorda att framställa det Småländska Bråvalla såsom skådeplatsen för bägge tilldragelserna, så väl den Harald-Sigurdska drabbningen som Blenda-bedriften. Ett bland dessa försök läses i Dybecks Runa (3:dje häft., 1843), der ett utdrag finnes ur Regements-qvartermästaren Petter Rudbecks »Småländska Antiqviteter». Sannolikast blir i alla fall, att slaget mellan Harald och Sigurd stått på Bråvalla Hed i Östergötland 740 eller 780, medan den Wärendska qvinnohären vann seger på sitt Bråvalla vid Salen omkr. 880. Det Småländska Bråvallas minnen torde dock icke vara fästa ensamt vid denna strid, såsom vi framdeles få tillfälle att vidare utveckla i artikeln *Wärend.*

Bråvelsberg, eller **Brådelsberg.** Gård i Gottröra socken och Långhundra härad af Stockholms län, är nu sammanlagd med Johannisberg i samma socken. Förut var här en vacker mangårdsbyggning, och gården var ett urgammalt herresäte. Grefvinnan Christina Kurck är den första kända egaren. Sedan kom egendomen till fältmarskalken friherre Samuel Stjerneld och år 1730 till kapitenen frih. Carl Herman Rehbinder, som sålde den år 1739 till riksrådet grefve Axel Banér, hvilken skref sig herre till Bråvelsberg. Han dog barnlös 1742, och Bråvelsberg har sedan varit förenadt med *Johannisberg.* Se denna artikel.

Bråviken. En större vik af Östersjön, mellan Södermanland och Östergötland, inanför Skenäs sund 2 mil lång och med omkring 1 qvadratmils areal. Motala ström är det största bland de i viken utfallande vattendragen. Denna flod utfaller i Bråvikens innersta del, Rörsviken. Bråviken bildar sjelf med sina bugter, vikar och sund ett vattendrag i stort med segelbart djup af 12—18 fot längst in, sedermera 30—84 fot inanför Qvarsebo- och Säter-sunden, längre ut på flera ställen öfver 100 fot. Vikens norra, branta strand erbjuder flera ankarplatser, hvilka likväl, likasom bugterna på den jemna stranden i söder, i allmänhet ligga öppet; öarna äro fåtaliga, de flesta i söder. På Bråvikens norra

strand ligga socknarna Qvarsebo och Krokek, på den vestra Qvillinge och Östra Eneby, på den södra Dagsberg, Östra Stenby och Östra Husby.

Bräcke. Socken i Norra fögderiet af Östersunds län. Dess areal, äfvensom markens beskaffenhet, jordmån, m. m., upptagas jemte modersocknen Refsunds. Socknen består af 9 mant. och hade 1840 592 samt 1856 689 invån. Socknen har fast folkskola med 1 oexaminerad lärare. År 1856 besökte 28 gossar och 31 flickor skolan; dessutom blefvo 15 gossar och 16 flickor undervisade i hemmet. — Bräcke är annex till Refsunds konsistoriela pastorat i Jämtlands Södra kontrakt af Hernösands stift. Kyrkan, af trä, ligger vid yttersta ändan af Refsunds-sjön, 2½ mil från moderkyrkan; eger icke några märkvärdigheter. — Betydliga egendomar finnas ej inom socknen, icke heller några fornlemningar. — Åtskilliga från Bräcke kyrka aflägset boende hemmansåboer, jemte torpare, inhyseshjon och fältjägare hafva nyligen erhållit tillåtelse att bilda ett eget kapell-lag, kalladt Nyhems kapell, med rättighet att uppföra egen kyrka. — Adress: Östersund.

Bräkan. Gästgifvaregård i Jerns socken och Nordals härad af Elfsborgs län; skjutsar till:

Lund	2¼	mil.
Mellerud	¾	»
Nygårdsåker	1	»
Österbyn	2	»

Bräkentorp. Frälse-säteri om 1½ mantal i Tutaryds och Ljunga socknar af Sunnerbo härad och Wexiö län; köptes till en del (Ljunga-delen) af assessor Lindegren 1649 till säteri, och fingo han och hans hustru, Anna Sjöblad, säteri-frihet 1665; hon tillbytte sig sedan, som enka, 1683 Tutaryds-andelen af kronan; bytet stadfästes åt arfvingarne 1705. Gården beboddes af den lärde men (för tagna mutor) ärelösa häradshöfdingen G. A. Ljungfelt 1758 och ännu 1770. År 1805 tillhörde den Erik Ljungfelt, 1828 och ännu 1844 majoren Ad. Fr. Stenfelt och efter hans död ärfde hans son, löjtnanten J. A. Stenfelt, gården.

Bräkne. Härad i Blekinge läns andra fögderi, har en areal af 139,470 tunnland, hvaraf 9,850 äro sjöar och kärr, består af 195 mantal och hade (1856) 23,476 invånare, deraf 5,144 i Carlshamns stad och 7,269 i Asarums dertill hörande annex. Häradet innefattar derjemte socknarna Hällaryd, Åryd, Hoby och Öljehults kapell.

Bräkne-ån. Liten å i Bleking, som upprinner vid Småländska gränsen, flyter igenom Bräkne härad och faller ut i Östersjön vid Sonekulla gård, midt imellan Ronneby och Carlshamn.

Brämhult. Socken i Wedens härad af Wenersborgs län, har en areal af 3,633 tunnland, hvaraf blott 25 äro sjöar och kärr. Hufvudnäringen är åkerbruk; men sockenboarne begagna sina handelsrättigheter och resa vidt omkring med de varor de tillverka. Socknen innehåller 8⅝ mantal. Folkmängden var 1810 390, 1840 495 och 1856 524 invånare. Brämhults socken har ambulatorisk folkskola med 1 examinerad lärare. År 1856 besöktes skolan af 30 gossar och 18 flickor, medan 34 gossar och 21 flickor undervisades i hemmet. — Brämhult är nu annex till Borås stads regala pastorat i Åhs kontrakt af Skara stift; var förut annex till Rångedala, men skildes derifrån år 1650 och lades till Borås. Kyrkan, belägen ½ mil från Skara, är byggd af ek, reparerades betydligt år 1670 och utvidgades år 1798; hon är en gammal offerkyrka, till hvilken ännu skänkas penningar. Vid den gamla kyrkans nedrifvande fanns under altaret en likkista, öfverdragen med svart kläde och försilfrade otydliga bokstäfver på locket. — Adress: Borås.

Brändaborg. Gammalt slott i Jäts socken och Kinnevalds härad af Wexiö län. Denna borg, som fordom låg på en holme, Bränsholmen kallad, i sjön Åsnen midt emot nuvarande säteriet Jätsberg, omtalas i handlingar af 1451 och 1458 och förekommer sedan såsom tillhörig Bjelke-slägten. I Claus Bjelkes salubref af 1621 läses: »Brunsholmen, som varit mina fäders sätesgård

med 8 gårdar derunder i Vestra Jäts by.» Detta Brunsholm synes tydligt vara miss-skrifning, och skall det vara Bränsholm. Derefter, 1667, fick Harald Stake fasta på gården, som då lärer varit säteri, och i sednare tider afhystes Bränsholm af öfversten Joh. Uggla, som fick tillstånd att flytta säteri-rätten till Berget, en gård i Vestra Jät, som då blef kallad Jätsberg, hvarom läses på sitt ställe. Ännu skola på holmen finnas lemningar efter hvälfda källrar och en stenbrygga, derifrån en väg, kallad Kungsstigen, gått på ekpålar till Ingelstad. — En by Brändeborg ligger äfven i Allmundsryd socken, icke långt från Jät.

Brändberget. Högt berg och landkänning i Attmars socken af Medelpad. Berget skönjes redan på 10 mils afstånd och har sannolikt sitt namn deraf, att vårdkasar fordom varit tända derstädes.

Brängen. Sjö i Skaraborgs län, på gränsen mot Elfsborgs, i hvilken Tidan har sin upprinnelse, och hvarifrån denna å fortsättes till *Bjurbäcks-sjön* och *Stråken*.

Bränninge. Gästgifvaregård i Håbo socken och Tofta härad af Skaraborgs län; skjutsar till:

Jönköpings stad	1 ½	mil.
Kråkeryd	2 ⅛	»
Sved	1 ½	»
Vestra Kjerr	1 ½	»

Bränninge. Ett och ⅞ mantal skatte, med säg, qvarn och jernverk, i Tveta socken och Öknebo härad af Stockholms län, har tillhört flera egare. Gården egdes 1686 af en fröken Banér, qvarnen af J. Lohe, som anlade bruket; både gården och qvarnen köptes af Cl. Horn; bland sednare egare nämnas Hjelmerus 1772, von Post 1799, Wagner och Nordeman till 1839, Wallenstråle 1850. Bruket var ursprungligen privilegieradt för 800 sk℔ stångjerns-smide; men detta privilegium öfverflyttades på Kilafors i Gefleborgs län, så att vid Bränninge nu mer blott manufaktursmide idkas.

Brännkyrka, fordom *Wantör*. Socken i Sotholms härad af Stockholms län, har, tillika med Nacka och Erstavik, en areal af 27,147 tunnland, hvaraf 2,480 äro sjöar och kärr. Socknen ligger mellan Kungshatts-sundet, Klubbfjärden, Långholms-sundet, Liljeholms- och Årsta-vikarna, allt af Mälaren i nordvest, norr och nordost. Den genomstrykes, mot nord- och sydost, af den här föga sammanhängande och obetydligt höga vattendelaren mellan Mälaren och hafvet, så att vid pass en tredjedel af landet sluttar mot förstnämda sjö. På denna sida är bergkullig mark, tämligen brant och vild mot stränderna, men genomskuren, särdeles längre in, af dalgångar, kärr, ängar och slätter, hvaraf den största mot Årstaviken. Dit hafva Örby- och Kyrk-sjöarna, i midten af socknen, haft sitt utlopp, men deras vatten är i sednare tider ledt åt andra sidan; längst i sydvest ligger Långsjön, med aflopp till Huddinge, längst i öster Älta-sjön, som går ut åt Nacka; i norr har Trehörningen ett nästan igenvalladt utlopp till Liljeholms-viken; andra mer eller mindre igengångna kärr luta mot de vester ifrån inskjutande Vinter- och Mört-vikarna. På sydöstra sluttningen fortsätta slättmarkerna, afbrutna äfven här af kullar, tills vid gränsen dels betydligare höjder, dels insjöar mellan dem möta. Kyrk-sjöns nuvarande utlopp genom Långängen går till sjön Magelungen, som genom Farstafors i nordost utfaller i Dref-viken; båda höra blott delvis hit, för öfrigt till Huddinge, Erstavik och andra socknar; i Dref-viken utfaller Flatsjön från nordost. Det hela har tämligen skärgårdslik natur, och att nejden förut varit mycket mer vattendränkt än nu och en gång i forntiden hafsbotten, styrker ett vid Örby sätesgård här i socknen år 1831 funnet fossilt lager af hafs-snäckor, hvarom vidare vid *Örby* beskrifning. Jordmånen är dels lera, dels svartmylla, dels sand, särdeles i öster; berg och åsar äro ej utan skog. Hufvudnäringarne äro åkerbruk, boskaps- och trädgårds-skötsel samt fabriksrörelse, allt under inflytande af hufvudstadens närhet, hvilken ock bereder mångfaldiga

biförtjenster. Socknen består af $28\frac{5}{12}$ förmedlade mantal, hvaraf 1 skatte, $\frac{2}{3}$ krono och $26\frac{3}{4}$ frälse, allt tämligen sönderdeladt mellan många gårdar, mindre stora till mantal och omfång än fördelaktiga för sin belägenhet invid hufvudstaden, och derföre välbebyggda samt tillhörande ståndspersoner. Folkmängden var 1810 1,145, 1840 1,581 och 1856 1,634 personer. Brännkyrka socken har både fast och ambulatorisk skola med 1 examinerad och 1 oexaminerad lärare. År 1856 besökte 30 gossar och 30 flickor den förra skolan samt 21 gossar och 11 flickor den sednare; dessutom undervisades 10 gossar i allmänt läroverk, medan 37 gossar och 62 flickor åtnjöto undervisning i hemmet.

Brännkyrka socken är nu annex till Huddinge konsistoriela pastorat i Södertörns kontrakt af Strengnäs stift. Omkring år 1300 och ännu 1440 var socknen eget pastorat; den har från 1550 till 1587 lydt under Södermalms skola; men från 1588 har den haft egen komminister. Lärarne vid nämda skola uppburo under denna tiden lönen och förrättade prestsysslorna. Kyrkan, belägen ½ mil från Stockholm och 8 mil från Stengnäs, är ursprungligen uppbyggd af gråsten, men måste sedan flera gånger blifvit ombyggd eller reparerad, emedan hon ofta blifvit afbränd. År 1452 uppbrände Danskarne kyrkan, och hon hade då, enligt sägnen, två gånger förut blifvit förstörd genom brand; natten till den 13 Maj 1723 itändes hon af en förfärlig åskeld. Hon blef förnyad samt tillbyggd 1822 och lärer blifvit färdig 1824; äfven i sedrare tider har hon blifvit reparerad och vidare tillbyggd. Kyrkan, som har vacker belägenhet vid en liten sjö, hvilken nu till största delen är urtappad, är 50 alnar lång, 18 bred, och sidomurarna hafva 7 alnars höjd. Hon har inre hvalf af trä; sakristian är bakom altaret och öfver denna orgel-läktaren. På södra sidan af kyrkan finnes ett epitaphium öfver riksrådet och amiralen friherre Axel Lagerbjelke, död 1782, och på den norra är ett sådant till öfver-amiralen J. G. Lagerbjelkes minne; men ingendera är begrafven i kyrkan. På kyrkogården äro flera griftminnesmärken, bland andra efter ryttmästaren Christian Henrik von Schnell på Årsta och kamreraren Axel Odelberg på Enskede, död 1805. — Under färden från Tyskland till Stockholm med konung Gustaf Adolf den Stores lik år 1633 insattes detsamma en kort tid i härvarande kyrka. På våren detta år begåfvo sig riksråden friherre Gabriel Gustafsson Oxenstjerna och Mathias Soop till Tyskland på en flotta, som, förd af riksamiralen Carl Carlsson Gyllenhjelm, skulle afhemta Gustaf Adolfs enkedrottning och konungens lik i Wolgast, hvarifrån embarkeringen skedde den 15 Juni 1633 med en prakt, som öfverträffade allt hvad man i denna väg förut skådat. Konungens lik fördes till Nyköping och sedermera landvägen till Stockholm förbi Brännkyrka, der det likväl insattes, tills det med stor högtidlighet infördes till Stockholm genom Skans tull, emedan vägen åt nuvarande Horns tull blef först anlagd 1663. — Äfven konung Carl X Gustafs lik, som i Maj 1660 fördes från Göteborg till Stockholm, stod natten till den 13 i samma månad uti denna kyrka.

I fordna dagar har Brännkyrka socken hetat *Wanthør* eller *Wantör*, som förut är nämdt. Man förmodar, att detta namn först skrifvits *Ofvantör*, eller, efter den tidens stafningssätt, *Ovanthør*, som häradet äfven förut kallats, men att o sedan blifvit bortkastadt, likasom det skett i ortnamnen Wansjö, Wanstad m. fl., hvilka förut skrifvits Ovansjö, Ovanstad. Benämningen Wantör förekommer först i urkunder från början af 1300- till 1450-talet; men derefter förändras den till *Brännkyrka*. Som bevis härpå må följande anföras. Enligt en förteckning öfver årliga beloppet af sexårsgärden i Strengnäs stift af år 1314, erhölls 6 öre af Wantörs kyrka (ecclesia Wantör), och i ett bytesbref af år 1331 förekommer Wantörs socken (parochia Wantör), ja, ännu år 1440 nämnes socknen med detta namn; men i ett ärkebiskop Jöns Bengtssons (Oxenstjerna) bref af år 1457 kallas den *Brænkyrkia*. Någon skulle kanhända ändock invän-

da, att dessa bägge namn kunde tillhöra särskilda orter; men att det är en och samma socken, som först kallats Wantör och sedan Brännkyrka, intyga tvänne olika bref, bägge från 1400-talet och rörande samma egendomar. I ett gåfvobref af 1420 skänkte Catharina Erengislesdotter till Franciskaner-kyrkan i Stockholm en sin jord i Walla, »liggiande i Wanthöör socken i Öfver thöör», och icke långt derefter, år 1488, köpte ärkebiskop Jakob Ulfsson nämda jord, som nu säges ligga »i Walla i Brennekyrkia sokn i Svarthelötha hærade». Häraf synes tydligt, att det jord-område, hvaraf Brännkyrka socken nu består, fordom hetat Wantör, och att denna namnförändring inträffat under tidrymden från år 1420 till 1488, eller inom den ännu kortare tid, från år 1440 till 1457, då ofvannämda bref utfärdades, och således på en mellantid af blott 17 år. — Upphofvet till benämningen *Brännkyrka* åter antages hafva uppkommit efter någon brand, som kyrkan undergått, och gissningsvis utsättes denna till år 1452, då konung Christian I:s Danska flotta, som ankrat vid Käpplingeholmen (nu Blasiiholmen) vid Stockholm, måste fly, och Danskarne under denna flykt brände trakten söder om Stockholm och hela hafskusten, till hämd för detta af Svenskarne dem tillfogade missöde. Efter denna eller någon annan kyrkans brand har hela socknen utan tvifvel fått sitt sednare namn, hvilket vid olika tider skrifvits: *Brænnekyrkio sokn*, *Brændekyrkia* och *Brænkyrkia*, hvilket namn den sedan fått behålla. — Enligt W. Thams uppgift i »Beskrifning öfver Sveriges rike», har socknen år 1593 kallats Örby eller Örtuna; men detta eger icke grund, och är troligen misstag i stället för sätesgården Örby, belägen i socknen.

Likasom Solna socken norrut, har Brännkyrka socken söderut fått släppa till jord-områden till Stockholms stads anläggning och utvidgande. Åsöna, nu Södermalm, hörde i fordna tider till Wantör, och kanske har äfven Agnefitt, nu sjelfva Staden, varit en del af denna socken. *Åsöna, Åsön*, hvilken hade sitt namn af den ås, som stryker öfver ön och fäster den vid fasta landet, omgifves af Hammarby-sjön, Årsta-viken, kanske *Arnsboa-vik*, som nämnes i ett bref af år 1305, Riddarfjärden, Söder-ström eller *Kungs-sund*, benämdt efter Norska konungen Olof Haraldsson, och Saltsjön. I äldsta tider var utan tvifvel ön skogbeväxt och genomskuren af vatten på flera ställen, der nu är fast mark. Nuvarande Zinkensdamm, Fateburs-sjön, södra stadsdiket och andra små vatten, som fordom haft förening med Hammarby-sjön och ännu år 1733 finnas utmärkta på en karta, kunna icke utan skäl förmodas hafva i äldsta tider haft förening med hvarandra, hvilken förmodan äfven styrkes, då man tager i betraktande de omkring dessa vattendrag befintliga berg och höjder och derinvid liggande slätter. Att denna stora holme icke af ålder varit bebyggd och odlad, utan begagnats endast till betesmark, medan skogen varit använd till vedbrand och byggnadsvirke, som äldre författare antyda, är knappt tänkbart, då här på många ställen kunnat vara större åkerfält och annan odlingsbar mark, och påtagligen har äfven detta varit förhållandet, ehuru häfderna icke veterligen lemna derom några bestämda underrättelser; men någon stråle af ljus i denna sak framlyser dock någon gång i detta mörker, och urkunderna måste noga granskas, om man skall kunna förvärfva någon upplysning, om huruvida Åsöna varit, inan ön lades till staden, bebyggd med landställen, gårdar eller tilläfventyrs en by. Första gången häfderna omnämna Åsöna är i en handling af år 1288, rörande en mellan ärkebiskopen i Uppsala och biskopen i Strengnäs uppkommen tvist, angående till hvilket stift Stockholms stad med Åsöna borde rätteligen höra. Rimkrönikan omtalar sedan, att riksmarsken Torkel Knutsson den 10 Febr. 1316 halshöggs »sunnan för staden, der bysens fä gick», och öfver hans graf uppslogs ett tjäll och uppsattes ett altare, samt vidare, att Danskarne år 1436 röfvade borgerskapets boskap utanför Södra Tornet. Uti privilegierna för Stockholms stad af den 26 Maj samma år gifves åt staden Åsöna, »med allom gamlom tillägom och Sunnersta qvarnarna och

strömmen mellan staden och Åsöna», samt af konung Christopher åren 1442 och 1444 fri fägång på Åsöna. I kon. Gustaf I:s privilegier af år 1520 får staden Åsöna med södra qvarnarna, så väl den, som legat under Clara kloster, som den andra; äfven skulle både Södermalm och Norrmalm blifva under stadens regimente. Ifrån den tiden kan Åsöna anses vara en del af hufvudstaden och satt under dess styrelse, och blef ön då benämd Södermalm. I efterföljande konungars privilegier upprepas dock alltid, att staden doneras med Södermalm, utom annat. Så gifver konung Erik XIV år 1563 staden mulbete på Södermalm, nämligen det, som ligger mellan Stockholm och Spetalen, äfvensom Hammarby; kon. Johan III år 1570 detsamma jemte dagsverken; kon. Sigismund år 1594 Stadsgården på Södermalm, hvilken skulle vara obebyggd, för att derstädes »bräda och bygga skepp». Uti privilegierna af år 1636 lades ytterligare Norr- och Södermalm med Åsöna under staden, och efter den tiden var Södermalm en stadsdel, så att den icke vidare särskildt nämnes.

Af detta korta utdrag ur stadens privilegier inhemtas visserligen obetydliga upplysningar om Åsönas tillstånd i äldsta tider; men likväl finner man med säkerhet, att staden då icke egde full besittningsrätt af ön, utan af konungarne endast upplåten betesmark på densamma, och kanske detta blott till mindre del. De öfriga slätare delarne af ön måste derföre varit odlade och bebyggda till hemman, helst då ön var belägen i en så folkrik och så tidigt odlad nejd som denna. Man känner, att norra malmen, som dock förr blef byggd till stad än den södra, hade hemman, inan Clara kloster byggdes på 1200-talet, såsom Wessby och Lögeboda; på Kungsholmen låg en by, kallad Liderne; på den nuvarande Kgl. Djurgården voro flera byar och gårdar, såsom Underrör, Hussarne och Wreta; men Södermalm, som var fullkomligt så fruktbar som nyssnämda stadsdelar, vill man göra hel och hållen till en vildmark för »bysens fä», inan den bebyggdes till stad. Således kan antagas, att åtminstone en landtegendom funnits på Åsöna uti äldre tider; men troligt är, att det funnits flera sådana derstädes. Platserna, på hvilka nuvarande Zinkensdamm, Jakobsberg, Barnängen m. fl. äro anlagda, synas vara särdeles lämpliga och passande för anläggning af mangårdstomter, och utan tvifvel hafva de äfven i äldre tider begagnats dertill, ehuru deras fordna namn äro förglömda; kanske dock att Barnängen är det gamla namnet på en landtgård härstädes. Slutligen kan anmärkas, att flera eldsvådor på 1400-talet härjat på Åsöna, såsom år 1454, då derstädes afbrann så mycket, som den tiden var bygdt, och 1495 härjades åter en stor del af byggnaderna på ön. Malmarna blefvo äfven flera gånger afbrända, då man befarade en fiendes ankomst. Så lät kon. Carl Knutsson afbränna både norra och södra malmen år 1457, inan han flydde från riket, för att hindra stadens belägring af ärkebiskop Jöns Bengtsson, och d. 12 Maj 1502 tände Stockholms invånare sjelfva eld på de bebyggda malmarna, i anseende till kon. Johans befarade ankomst. Detta bevisar, att byggnader funnos på Åsöna, ehuru icke någon egentlig stad der ännu var anlagd, så att dessa hus lika väl kunnat tillhöra någon landtegendom som staden. Äfven funnos samtidigt trädgårdar på ön. I ett donationsbref af år 1485 gifvas tvänne trädgårdstomter på Åsöna till ett prebendes instiftande. Huruvida några andra delar af Brännkyrka socken blifvit från densamma skilda, är okändt.

Socknen har flera minnen och fornlemningar från fordna dagar, bland hvilka följande må omnämnas. I medlet af förlidet århundrade funnos vid Bägersta i jorden flera Arabiska silfvermynt, af hvilka ett i synnerhet var väl bibehållet, om hvilket vidare nämnes vid denna gårds beskrifning. Här vid kyrkan försiggick den 22 Juli 1518 det märkliga fältslaget mellan riksföreståndaren Sten Sture den Yngre och konung Christian II; på Örby egor finnas ännu flera lemningar efter då uppförda befästningar, och under belägringen af Stockholm år 1521 hade Gustaf Wasa ett af sina läger vid Sä-

tra gård här i socknen. Vid Liljeholmen äro minnen fästa af Polska konungen Stanislaus och af Bellman, hvilket allt på sina ställen ytterligare beskrifves; se artikeln nedanför samt orden *Örby*, *Sätra* och *Liljeholmen*. — Bland betydligare egendomar i socknen må nämnas säterierna *Årsta*, *Örby*, *Elfsjö*, *Zachrisberg*, *Westberga*, *Långbro*, *Skarpnäck*, *Sätra* och *Enskede*.

Brännkyrka. Här stod ett *fältslag* den 22 Juli 1518 imellan Svenskarne, under riksföreståndaren Sten Sture den Yngres anförande, och Danskarne, under konung Christian II:s eget befäl. Pingsthelgen samma år inkom Christian i Stockholms-skären med en väl rustad flotta och mycket krigsfolk, för att personligen taga hämd på Svenskarne för det nederlag Danska trupperna året förut lidit vid Dufvenäs. Han inseglade utan något motstånd ända till staden och ankrade sin flotta vid Åsöna (Södermalm), der han äfven upprättade ett läger, hvarifrån han med kartover tidt och ofta lät beskjuta södra fästningstornet och utanverken samt anställde stora stormningar, men blef alltid med förlust tillbakaslagen. — Imellertid fick han kunskap om, att Sten Sture med Svenska krigshären var i antågande till hufvudstadens försvar. Den tiden gick allmänna vägen till Södermanland och vidare söderut öfver Södermalm genom Skans tull och så förbi Brännkyrka och genom närliggande socknar; ty den nu varande vägen öfver Hornsund (Årsta-viken) blef långt sednare anlagd. Denna väg kallades Göta- eller Kungsvägen, emedan konungarne färdades densamma vid sin eriksgata. Underrättad om Stures antågande från Södermanland, bröt Christian upp från Södermalm med sitt krigsfolk, för att möta Sture, och lägrade sig på Örby sätesgårds egor, strax vid kyrkan. Vid samma tid anlände äfven Sture till Brännkyrka. Tidigt på morgonen den 22 Juli började striden med mycken frimodighet på bägge sidorna. Sture visade sig alltid främst i slagordningen, och efter honom följde den unga Gustaf Wasa, som nu första gången förde det Svenska riksbanéret. »Sällan har Dansk här på öppet fält och i ärlig strid hållit länge stånd mot de Svenska», säger Afzelius om slaget. Snart svigtade också Danskarnes slagordning, och de började fly till skeppen. De förföljande Svenskarne dels nedhöggo, dels tillfångatogo hopar af de flyende, i synnerhet led en Dansk trupp mycket, som blef drifven ned i ett moras. Med ära och seger intågade Sture i Stockholm och förde med sig 300 fångar.

I trakten omkring kyrkan, och i synnerhet på Örby egor, förekomma ännu minnesmärken efter detta för Svenskarne ärofulla slag. Så har man på nämda egor vid gräfningar funnit kanoner, som förmodligen blifvit begagnade i denna strid. På en Örby tillhörig äng finnes ännu en fyrkantig skans, hvilken förmodas vid detta tillfälle hafva blifvit uppkastad af Danskarne, och kallas den ännu af folket i orten *Wallen*. I den s. k. Saltängen kallas ett ställe *Hofmanslägret*, der, enligt sägnen, kung Christians högqvarter skall hafva varit, starkt bevaradt med vallar och grafvar, efter hvilka spår ännu finnas. Bland allmogen lefva ännu många sägner efter detta slag, som gemenligen kallas *Danska kriget*. Sången skulle äfven, på gammalt Svenskt vis, föreviga denna seger, och en visa diktades sedan derom af en bland folket.

Brännö. Den största och nordligaste ön af Göteborgs skärgård, utanför Askims härad, är den egentliga södra gränsen för inloppet till Göteborg förbi Elfsborgs fästning genom Dana- och Rifvö-fjordarne.

Bränsmåla. Gästgifvaregård i Höreda socken och Södra Wedbo härad af Jönköpings län; skjutsar till:

Broarp, n. v.	$1\frac{3}{4}$	mil.
Ekesjö stad, nordligt . . .	$1\frac{1}{2}$	»
Hvetlanda, s. o.	$1\frac{3}{8}$	»

Brödrahalla. Fordom tingsplats för Westbo härad, nu torp i Refteleds socken och Westbo härad af Jönköpings län, minnesvärdt genom de der före-

kommande fornlemningarna. Här stodo, $1/8$ mil från Ölmestads by, till venster om vägen åt Forsheda, två stenar om 3 alnars höjd och ungefär samma bredd, af hvilka den ena nu är sönderslagen, sedan den fallit ned i en sandgrop, och den andra spruckit sönder, så att nu blott föga är synligt deraf. Sägnen förmäler, att två bröder här hållit envig och bägge omkommit; det hade blifvit dem spådt, att de skulle falla för hvarandras händer, och derföre satte de sig ned i från hvarandra aflägsna länder, men blefvo dock af ödet sammanförda här. Man har i den sandgrop, der ena stenen fallit, uppgräft mennisko-ben af mindre vanlig storlek. I norr från denna sten ligger ett tempelrör af 30 fots sidor, och i vester från detta befinnas 2 runda stensättningar. Hundratretio alnar i vester från Brödrahalla Stenar är en hällekista, 14 fot lång och $3\frac{1}{2}$ fot bred, hvars stenar till hälften synas ofvan jord, och ett litet stycke i o. n. o. från denna ligga tre högar af 30—40 fots diameter. Man förmodar, att här varit ett hedniskt offerställe. Vid tingsladan vid Brödrahalla ihjälslogo 1618 Westbo häradsbönder sin häradsskrifvare Anders Svensson, »derföre ock de sannskyldige blefvo hårdeligen straffade med stegel och hjul i Jönköping», läses det på titelbladet af Westbo härads dombok.

Brödrahögarne. Två ättehögar i Halland, Fauräs härad och Morups socken, vid hafs-stranden, i hvilka hjeltebröderna Sniall och Hiall från Norge äro jordade. *Norra Brödrahögen*, 500 alnar från stranden, håller 65 famnar i omkrets vid foten; den har blifvit öppnad, och man fann dervid midtuti högen en aflång och fyrkantig stenkista, sammanfogad af 6 släta och vackra stenhällar. På locket låg ett svärd, hvars förmultnade handkafle tycktes hafva bestått af masur; klingan bestod i en blandning af koppar och silfver. Inuti kistan stod en urna med aska. *Södra Brödrahögen* ligger 140 famnar från den norra och håller något mindre i omkrets. Bägge hafva haft fotkedjor. — Vid hafs-stranden, $1/8$ mil från Brödrahögarna, ligger den i Landnama-Boken omtalade *Hakonar-Hellu*, ännu i dag af folket kallad *Hagens-Hällen*, med tillagd berättelse, att Snialls och Hialls farbroder der är begrafven. Ännu 1752 funnos, i grannskapet häromkring, 20—30 bautastenar qvarstående, utvisande, att här varit en valplats.

Bröms. Gästgifvaregård i Thorsås socken och Södra Möre härad af Kalmar län; skjutsar till:

Jemsjö i Blekinge, s. v. . .	2	mil.
Thorsås, n. n. v.	$1\frac{1}{4}$	»
Påboda, norr	$1\frac{1}{8}$	»

Brömsebro. En ort i Söderåkra socken och Södra Möre härad af Kalmar län, märkvärdig för de fredsslut och sammanträden, som härstädes egt rum angående politiska förhållanden mellan Sverige och Danmark. Sedan konung Gustaf I:s uppstigande på thronen hade Sverige stått i en yttre fredlig ställning till Danmark; men åtskilliga frön till förnyande af de gamla tvisterna grannrikena imellan hade redan grott och voro färdiga att uppkomma och kunde således snart utveckla sig. För att dämpa detta onda i dess linda, ansågs lämpligast att hålla ett möte, der alla tvister först kunde upptagas och utredas af båda rikenas fullmägtige, för att sedan af konungarne Gustaf och Christian III af Danmark personligen biläggas. Fullmägtige å båda sidor utsågos derefter, och deras mötesplats bestämdes vid Brömsebro, som då utgjorde riksgräns mellan Sverige och Danmark. De fullmägtige sammanträdde Pingst-tiden 1541 i gården Grisebäck uti Söderåkra socken, ej långt från Brömsebäck, för att på förhand undersöka och bereda de ärender, som skulle förekomma, och hufvudsakligast hvad som rörde Svenska kronans rätt till Gotland. Dessa underhandlingar fortsattes till början af September, och den 15 utsattes till konungarnes högtidliga sammanträde. Dagen förut, eller den 14, afseglade konung Gustaf med hela flottan, bestående af 20 galèrer, från Kalmar samt ankrade om aftonen vid en holme midt emot utloppet af Brömsebäck. På denna holme, hvilken låg

inom Svenska gränslinien, hade amiralen Erik Fleming låtit uppsätta en stor sal, jemte flera byggnader af trä, alla invändigt klädda med rödt Engelskt taft och inredda på det mest praktfulla sätt för konungen och de förnämsta af hans svit; för de öfriga voro tält uppslagna, och krigsfolket, som Gustaf förde med sig, förlades på sidorna. De bägge unga prinsarne, Erik och Johan, hvilka äfven voro tillstädes vid detta kungamöte, förblefvo om bord på en större galèr under amiralen Jakob Bagges och riksådet Per Brahes vård. Följande dagen anlände konung Christian från Malmö, beledsagad af sex de förnämsta af sitt råd och äfven af en mängd krigsfolk. Sedan han låtit uppslå ett läger på fasta landet och Danska området, midt emot kon. Gustafs på holmen, anhöll han genom ett sändebud, att kon. Gustaf täcktes infinna sig hos honom, emedan han sjelf saknade tjenliga båtar, att dermed öfverfara till Brömsholmen. Konung Christian hade i Stockholm besökt Gustaf, och denne biföll dertill. Sedan flera Danska herrar ankommit till Svenska lägret såsom gisslan i Svante Stures vård, lät konungen, med sitt råd, sätta sig i land, hvarvid må anmärkas, att då marsken Lars Siggesson (Sparre) skulle stiga på bryggan, vek den undan, och marsken störtade i sjön, nära att drunkna, hvarifrån han dock lyckligtvis räddades. På stranden var Christian kon. Gustaf till mötes, der de omfamnades och täflade att visa hvarandra hedersbevisningar, likasom fiendskap svågrarne imellan aldrig varit. Konungarne åtföljdes till Christians tält, der de sutto tillsammans i en stor stol och började, sedan de närvarande fått befallning att aflägsna sig, ett samtal, som varade omkring en timmas tid, hvarpå de uppstego och drucko hvarandra till. Det berättas, att under samtalet mellan konungarne hade, bland annat, Christian äfven låtit förmärka, huru han från säkert håll hade sig bekant, att konung Gustaf inom sitt eget land hyste flera förrädare, som eftertraktade hans lif och välfärd, och yttrade han, att konungen snart torde få se, hvilka dessa voro. Detta yttrande besannades genom Dackefejden, som utbröt inan årets slut. Derpå följde afskedstagandet, hvarefter konung Christian begaf sig till Avaskär, men konung Gustaf tillbaka till lägret, der han lät anställa ett gästabud samt afseglade morgonen derpå till Kalmar.

Här vid Brömsebro afslöts freden mellan Sverige och Danmark 1645. Den 7 Februari nämda år afreste Svenska regeringens fullmägtige, rikskansleren Axel Oxenstjerna, riksråden Johan Skytte och Thure Bjelke samt Matthias Soop såsom biträde, från Kalmar till mötesplatsen Bröms, dit Danska fullmägtige, rikshofmästaren Corfitz Ulfeld och rikskansleren Christian Sehested samt legaterna C. Thomæ och Urne, redan voro anlända. Der hade äfven som medlare infunnit sig Holländska sändebudet och Franska ministern La Thuillerie. Dagen derpå öppnades underhandlingarne, hvilka genast antogo en stormande natur. Bägge parterna voro nämligen så hätska och förbittrade, att man ansåg vådligt för sakens framgång, om de hade sammanträffat personligen, hvarföre underhandlingarne bedrefvos skriftligen och, då äfven detta hotade med en upplösning, slutligen genom ombud. Hade icke La Thuillerie genom sin klokhet, verksamhet och måtta bedrifvit sakens gång, så hade utan tvifvel sammanträdet blifvit upplöst, och man har således honom att tacka för den lyckliga utgången. Slutligen böra vi omnämna några ord om ceremonien vid sammanträdets öppnande, om fredens villkor samt om fornlemningar och tilldragelser i äldre tider. Sedan alla voro samlade, framträdde sändebuden, under trumpetskall, på Brömsebron, på hvars midt några tiljor, efter gammal plägsed, voro upptagna, och helsade hvarandra med handslag, hvarefter Oxenstjerna höll ett tal, som af Ulfeld besvarades; derpå granskades fullmagterna, och man åtskildes, efter att med förnyade handslag hafva å ömse sidor önskat hvarandra lycka till företagande af detta vigtiga värf. Danska sändebuden bodde under öfverläggningstiden 1645 i Christianopel; de Svenska åter i Söderåkra prestgård. Efter 6 månaders underhandlingar af-

slöts freden den 13 Augusti nämda år, hvarigenom Danmark afträdde till Sverige Jämtland, Herjedalen, Gotland och Ösel samt Halland på 30 år; Sverige erhöll dessutom tullfrihet i Öresund. Drottning Christina lät slå en skådepenning öfver denna fred, som i fäderneslandets härliga häfder fått namn af *Brömsebro-freden.*

Bland fornlemningar och minnen, som här ännu finnas, torde följande böra nämnas. *Brimsisten* eller *Brömsestenar* hafva från urminnes tid utgjort gränsmärke mellan Sverige och Danmark, hvarom Rimkrönikan säger: »Mellan Sverge och Dannemark thenne XII män Sex stena the satte och stå ther än — — — — Brymsesten siätte mellan Bleking och Möre står.» Man har hittills antagit, att detta gränsmärke stått på en holme i Brömsebäck; men i sednare tiden vill man förlägga det på andra ställen. Äldre författare säga detta gränsmärke vara upprest på en liten holme, som bildas af Brömsebäck och är förenad med landet genom tvänne broar. Det består af 2:ne stenar, som äro flata ofvantill och likna en kullerstol, men ingendera större, än att de af en stark karl kunna lyftas. Man anser dem för säten, på hvilka Svenska och Danska konungarne hade sina platser vid sammanträdena. Stenen åt Svenska sidan är jordfast, men den andra lös. — En nyare författare åter har följande yttrande om detta gränsmärke: »Man har haft anledning till tvifvel, om huruvida stenarna på holmen vid nuvarande Brömsebro äro de rätta Brömsestenar, som från urminnes tid utgjort gränsmärke mellan Sverige och Danmark, och hvilket man först antagit. Men på bäckens södra sida och byn Tombäcks egor, ungefär en half mil längre upp utmed Brömsebäck, förekommer en flat häll eller klippa, något höjd öfver jordbrynet, hvilken allmänt kallas *Brömsehall,* och på bäckens norra sida, å Mellan Appleryds egor, midt imellan tvänne kärr, de s. k. *Brömskärren,* en stor jordfast, fem alnar hög, ganska vidlyftig sten, som af folket kallas *Brömsen.* Denna torde vara den rätta Brimsisten, som i alla gamla handlingar omtalas, och hvarom det icke uttryckligen heter, att stenen *restes* till gränsmärke, utan att endast linien gick igenom densamma. Ännu längre upp på Blekingska sidan och hemmanet Björkelycke utmark förekomma 2 hällar på en höjd, om hvilka allmogen berättar, att tvänne konungar der en gång afslutit fred. — Allt detta lemnas till de lärdas undersökning och afgörande; men några anmärkningar torde dock tillåtas oss att göra. Först och främst bör man göra sig reda för 1:o om 1 eller 2 stenar sattes till gränsmärken, 2:o om de restes eller lades och 3:o huruvida de ofvan uppgifna gräns-stenarne äro verkligen sådana eller uppsatta antingen för att begagnas till säten vid konungarnes sammanträden eller såsom minnesmärken af sjelfva mötena. Hvad den första frågan vidkommer, var Brimsisten den sjette af de sex, som blifvit utsatta vid Danska gränsen, således blott en och icke två, hvilket synes af Rimkrönikans ofvannämda utsago; hvad den andra åter beträffar, säger samma urkund, att stenarna stodo, således voro upprättstående, och hvad den tredje frågan angår, äro stenarna, om de äro två och ega stolsform, troligen konungasäten, och, om de äro resta, minnesmärken. Dessutom höllos konungamötena på Brömse *bro* och icke vid Brimsisten, hvarföre denna kunde stå på ett helt annat ställe på gränsen än der mötesplatsen var, ehuru den, af giltiga skäl, äfven borde vara på gräns-skilnaden. Fäster man sig vid dessa nu anförda anmärkningar, så blifva kanske de 2 stenarna på holmen i Brömsbäcken icke gränsmärken, utan konungasäten, och hällarna på Björkelycke minnesmärken; men de öfriga tvänne stenarna på Tombäcks och Appleryds egor kunna möjligen vara gränsmärken; likväl är svårt att afgöra, hvilken af dem är Brimsisten.

Slutligen böra vi omnämna en tilldragelse på denna ort under Engelbrechts frihetskrig. Vid Sillebro, sedan kallad Brömsebro vid Sille, hade år 1436 Blekings-allmogen församlat sig i mängd, för att hindra Svenska härens framträngande under Engelbrechts befäl. Snart insågo de likväl

omöjligheten att längre fullfölja denna plan. De började derföre upprifva bron, men hindrades derifrån af Svenska rytteriet, som i detsamma framryckte mot bönderna, nedgjorde en del och dref de öfriga på flykten, hvarpå Engelbrecht tågade vidare ned åt Blekinge. — Äfven i Johan III:s tid, 1572, hölls vid Brömsebro mellan Svenska och Danska fullmägtige ett möte, vid hvilket riksvapnet Tre Kronor var föremålet för öfverläggningarna.

Brömsebäck. Fordom riksgräns mellan Sverige och Danmark, nu gräns mellan Kalmar och Carlskrona län, är ungefär en half mil lång och faller ut i Kalmar Sund ett stycke nedanför Brömsebro.

Brömsehus, eller **Brimshus.** Fordom gränsfästning mot Danmark, belägen i Söderåkra socken och Södra Härad af Kalmar län, vid Bröms-åns utlopp i hafvet, efter hvilken ännu lemningar finnas. Engelbrecht ämnade belägra denna fästning år 1436; men då han framkom, var den redan intagen af hans krigsbefälhafvare i Småland, det tappra riksrådet Nils Stensson. Några af Svenska belägringshären hade, under en mörk natt, vadat öfver grafven och smugit sig in i portstugan utanför slottet, helt bittida om morgonen, så snart tornväktaren blåst morgonväkten och efter vanligheten upplåst slottsporten. De rusade då hastigt ut ur portstugan, anföllo vakten och bemästrade sig porten i samma stund vaktombytet skedde. Öfver den nedsläppta vindbryggan skyndade nu de utanföre väntande Svenskarne, nedgjorde och bortjagade Danska besättningen, inträngde med våld i slottet och tillfångatogo kommendanten Grim. Efter honom har detta fäste äfven blifvit kalladt *Grimshus.*

Bröndome. Så benämnes en af 12 hemman bestående del af Walda socken i Fjäre härad af Halmstads län, stundom också *Bröndome socken.* En tradition förmäler, att № 1 Bröndome är det äldsta hemmanet i trakten, att det blifvit uppbygdt, sedan man uppbränt den här befintliga unga skogen, och att namnet Bröndome sålunda blifvit hemtadt från orden *bränd* och *dunge.* (Bexell i Hallands Beskrifn., III, 371.)

Brönnestad. Socken i Christianstads län och Vestra Göinge härad, $3\frac{1}{2}$ mil v. n. v. från Christianstad, har en areal af 10,044 tunnland, hvaraf 1,060 äro sjöar och kärr. Marken är ojemn och stenbunden, och ljunghedar förekomma till stort antal; jordmånen är tunn svartmylla med grusbotten, som frambringar föga säd. Skogen är klen. Socknen innehåller $23\frac{3}{4}$ mantal och beboddes 1805 af 836, 1840 af 865 och 1856 af 1,141 invånare samt hade sistnämda år fast folkskola med en examinerad lärare, som undervisade 57 gossar och 62 flickor, medan 1 gosse undervisades i allmänt läroverk, 1 enskildt och 6 gossar samt 8 flickor i hemmet. — Socknen utgör tillika med Matteryd ett regalt pastorat af 2:dra klassen i Vestra Göinge kontrakt af Lunds stift. Hela pastoratet består af $37\frac{1}{3}$ förmedlade mantal och bebosddes 1856 af 2,117 personer. Afståndet från Lund är $6\frac{3}{16}$ mil. — Adress: Christianstad.

Brösarp. Socken i Albo härad af Christianstads län, $2\frac{1}{2}$ mil n. v. från Cimbritshamn, $\frac{3}{4}$ mil från hafvet, har på 9,859 tunnlands areal blott 4 tunnland sjöar och kärr. Marken är backig och bergaktig, rådande jordmånen sand; socknen saknar icke skog. Socknen består af 16 mantal och bebosddes 1805 af 870, 1840 af 1,030 och 1856 af 1,315 invånare samt hade detta år både fast och ambulatorisk skola med 1 examinerad lärare i hvarje. I den förra skolan undervisades 30 gossar och 23 flickor, i den sednare 53 gossar och 49 flickor. Brösarps socken är annex till Raflunda i Albo och Jerrestads kontrakt af Lunds stift. — Adress: Christianstad.

Bröttjestad. By i Bredaryd socken och Westbo härad af Jönköpings län, har sin märkvärdighet af en som helig ansedd lund, hvilken på byns kala gärde intager en rymd af 130 alnars längd och 60 alnars bredd, inom hvil-

ken krets man räknar 32 större och mindre griftkullar samt 18 bautastenar. En af de större griftkullarna prydes med en deruti uppväxt ek, och för öfrigt växa mellan kullarna björkar och rönnar, dem ingen vågar ofreda. Grafhögarne sjelfva äro deremot för det mesta förvandlade till potateskällrar. Den kulle, på hvilken lunden är belägen, omgifves, så långt ögat kan nå, af dystra ljunghedar och slättmossar.

Bubbetorp. Gästgifvaregård i Augerum socken och Östra Härad af Blekinge (Carlskrona) län, utmed gränsen mot Medelsta härad; skjutsar till:

Carlskrona, söderut . . .	7/8	mil.
Kuleryd, nordligt	1 3/8	»
Lyckeby, s. s. o.	3/8	»
Skillinge, s. v.	1 1/4	»

Bubbetorps-ån. En 2 till 3 mil lång å i Bleking, som upprinner ur Sillhöfden (310 fots höjd), flyter åt söder, vester och söder genom flera smärre sjöar, bildar på ett par ställen gräns mellan Medelsta och Östra Härader samt faller ut i en vik af hafvet norr om Carlskrona.

Buhlsjö. Frälse-säteri om 2 mantal i Sunds socken och Ydre härad af Linköpings län, har ända till slutet af 1500-talet kallats *Boolåsa* och *Buhleåsa*, som man tror efter en jätte, vid namn Buhle, hvilken skall hafva bott här och blifvit begrafven i en af de här befintliga grafhögarna eller kummelrören. Egendomen har i tvänne århundraden tillhört slägterna Båth och Drake. Majoren M. Drake har först bebyggt gården som säteri; han löste af kronan den utjord, hvarpå kyrkan och klockargården äro belägna, och förvärfvade sig derigenom jus patronatus i församlingen, som han blott en enda gång fick begagna, då han till pastor kallade en adjunkt i Norra Wi, emot hvilket de öfriga godsegarne förgäfves protesterade. Buhlsjö tillföll sedan ofvannämda M. Drakes sonson, majoren O. M. Drake, 1760, och tillhörde 1818 kammarherren grefve Otto Wrangel, gift med Maria Charl. Drake. Kammarjunkaren Leonh. Fredrik Rääf och löjtn. Leonhard Fredrik Drake blefvo sedan egare af Buhlsjö, den förra af Buhlsjö Norrgården, 1 1/2 mantal frälse med Ånestads utjord med qvarn om 2 par stenar och såg, samt Ukreda, 1 mant. frälse; den sednare af Buhlsjö Södergård, 1/2 mantal frälse-säteri, samt Löfåsa, 1/4 mantal frälse.

Buhlsjö å. Ansenlig å i Östergötland och Ydre härad, inom hvilket ån inträder med sjön Vestra Läjern och några smärre, som utfalla deri, t. ex. Hydingen m. fl. i norr, Hästsjön i söder, hvilka tillsammans utgöra Ydre härads gräns utefter mer än 2 mils sträckning, hvaraf en dryg mil kommer på sjön Läjern, som håller omkring 1/8 mil i bredd. Vid sjöns nordöstra ända utgår Buhlsjö-ån åt norr och rinner mot sydost till Österby samt mot nordost förbi Buhlsjö gård till Svarttorpsjön, Näståugen och Östersjön. Bland åns forssar märkas en betydlig vid Forsnäs qvarn, tvänne på Buhlsjö egor, en större med fall vid Ånesta och Axefallsboda; slutligen utfaller ån med strid fart mellan höga och branta åsar och med flera forssar vid Norra Wi qvarnar till Wi-fjärden och sjön Sommen. Buhlsjö-ån är inom Linköpings län egentliga källfloden för den i Roxen utfallande stora Svartån.

Bullaren. Fordom kalladt Bordalen eller Borre-len (Borgdalen, Borre län, sannolikt efter fästet Olsborg, hvarunder det lydde som län), sedan Bordern och Bolleren, innefattar detta härad Bohusläns egentliga fjällbygd och består af 80,098 tunnland, hvaraf 8,230 äro sjöar och kärr. Häradet är beläget i Norrvikens fögderi af Bohuslän, består af Nafverstads och Mo socknar, innefattar 82 5/8 förmedlade mantal och hade 4,664 invånare år 1856.

Bullare-sjöarne. Tvänne sjöar i Bullarens härad af Göteborgs och Bohus län, de betydligaste i den sistnämda provinsen, förenade genom ett bredt vattendrag af blott några hundra famnars längd, tillsammans 3 mil långa, men så smala, att de likna en elf, i synnerhet Södra Bullaresjön, som är 2

mil lång, men på sina ställen har blott några bösshålls bredd. Sjöarne ligga i rät linie med Idefjord, som bildar gränsen mot Norge, och hafva sannolikt i fordna tider utgjort en förlängning af denna hafsvik, i hvilken de nu afbörda sig.

Bulstofta. Ett och fem åttondels mantal säteri, uti Malmöhus län, Luggude härad och Halmstads socken, tillhör, tillika med Baggastorp $^1/_4$ och Kollinge $^1/_8$ mantal insockne frälse, fröken H. Berg von Linde och disponeras af major C. W. Horn. Årliga utsädet är omkring 100 tunnor vinter- och vårsäd.

Bunge. Socken i Ruthe Ting af Gotlands läns Norra Befallning, 5 mil n. o. från Wisby, vid hafvet, har en areal af 6,526 tunnland, hvaraf 96 äro sjöar och kärr. Socknen är belägen på Gotlands nordöstra kust, söder om Fårö Sund. Socknen, som består af 8$^1/_4$ mantal, beboddes 1810 af 254 personer, 1840 af 325 och 1856 af 449 dito. Sistnämda år hade socknen fast folkskola med 1 examinerad lärare, som undervisade 20 gossar och 13 flickor, medan 5 gossar och 7 flickor åtnjöto undervisning i hemmet. — Bunge socken är annex till Ruthe konsistoriela pastorat af 2:dra klassen i Gotlands stifts Norra kontrakt. Kyrkan, enligt Strelow byggd 1135, är ganska vacker och har två pelare af marmor. Åtskilliga i trä skurna helgonbilder förvaras här. — Inom socknen märkes landthamnen *Sandvik*. I socknen ligger Gotlands östligaste udde, *Bungenäs*. — Adress: Wisby.

Bunkeflod. Socken i Oxie härad af Malmöhus län, $^3/_4$ mil s. s. v. från Malmö, vid hafvet, har på en areal af 3,518 tunnland endast 4 tunnl. sjöar och kärr. Marken är jemn och i allmänhet något sumpig; jordmånen till större delen svartmylla, blandad med lera. Endast vid hafskusten är marken sandblandad och sålunda mindre bördig. Socknen, som består af Bunkeflods, Naffentorps och Wintrie byar, utgör 21$^1/_2$ mantal och beboddes 1810 af 456, 1840 af 770 och 1856 af 1,102 invånare. Socknen hade sist. nämda år fast folkskola med 2 examinerade lärare, som undervisade 62 gossar och 55 flickor, medan 1 gosse och 2 flickor hade enskild undervisning och 5 gossar samt 13 flickor undervisades i hemmet. — Bunkeflods socken är för närvarande annex till Malmö stads St. Petri församling i Oxie kontrakt af Lunds stift; men enligt Kongl. Brefvet af den 7 December 1854 komma Bunkeflods och Hyllie församlingar att vid nästblifvande pastorsledighet i Malmö skiljas derifrån och utgöra ett särskildt regalt pastorat. — I socknen ligga de större egendomarne *Katrinetorp* och *Petersberg*. — Adress: Malmö.

Bure-gille skall hafva legat på en s. k. klosterholme, 2$^1/_4$ mil från Skellefteå kyrka, vid Bur-åns utlopp. Ehuru det af några orätt blifvit kalladt kloster, har det endast varit ett Buregilles samlingsställe, som blifvit indraget år 1554. — Rhyzelius nämner *Bura* kloster, på en holme i Buraåminne, såsom anlagdt i 13:de århundradet, under konung Erik Läspes tid, af Herse Falesson, och hvilket hans son Olof säges hafva fullbordat. Det bestod af 12 bröder, utom abboten; af abboterna skall Jon Bure varit den sista och i kon. Gustaf I:s tid, då klostret utdömdes, blifvit sänd till Lappmarken att der predika och bygga kyrkor; men »Lapparne förgjorde synen» på honom, så att han derföre måste följa klosterbröderna söderut. Lemningar efter en källare syntes på holmen år 1601, ehuru platsen då var öfvervext med granskog. — Bure-slägten har fordom haft stora egendomar i Westerbotten; men i synnerhet uti Skellefteå socken hafva Fale och flera af slägten qvarlemnat minnen af sina hemvist.

Burestad. Gammalt slott i Skön socken af Medelpad, skall varit bebodt af Fale hin Unge. Kallas år 1398 *Birisholm*.

Buresås. Se *Borgås*.

Burge. Gästgifvaregård på Gotland i Levide socken, Fardhems Ting och Södra Fögderiet eller »Befallningen» af Wisby län; skjutsar till:

Bopparfve, vestligt . . .	$^7/_8$	mil.
Halor, s. o.	$1^1/_2$	»
Ringvide, s. s. o.	$1^1/_4$	»
Ruhne (Rone) hamn, s. o. .	$1^3/_4$	»
Sandäckes, nordligt . . .	$1^5/_8$	»
Sicklings och *Klintehamn*, n. v.	$1^3/_8$	»
Simmunde, n. o.	$1^7/_8$	»
Tjengdarfve, o. s. o. . . .	$^7/_8$	»

Burgs. Ting af Gotlands Södra Befallning, innefattar socknarna Näs och Lau, Burgs och Stånga, består af $56^5/_8$ mantal och hade 2,276 invån. (1856).

Burgs. Socken i Burgs Ting och Södra Befallningen af Gotland, har en areal af 8,794 tunnland, af hvilka 430 äro sjöar och kärr. Den består af $15^3/_4$ mantal och beboddes 1810 af 526, 1840 af 643 och 1856 af 731 invånare. Socknen hade sistnämda år fast folkskola med 1 examinerad lärare, som undervisade 35 gossar och 27 flickor, medan 1 gosse undervisades i allmän och 1 flicka i enskild läro-anstalt samt 5 flickor i hemmet. — Burgs socken utgör tillika med Stånga ett konsistorielt pastorat af 1:sta klassen i Wisby stifts Södra kontrakt; hela pastoratet består af $28^1/_4$ förmedlade mantal och räknade 1,265 invånare år 1856. Kyrkan, af kalksten, uppgifves af Strelow vara byggd år 1096; tornet nybyggdes år 1829. — I socknen märkes *Burgsvikens* hamn, der C. J. Bæckström anlagt ett stenhuggeri af Gotlands sandsten. — Adress: Wisby.

Burlöf. Socken i Bara härad af Malmöhus län, $^3/_4$ mil o. n. o. från Malmö, vid hafvet, har en areal af 3,349 tunnland, hvaraf 741 (utgörande Sunnanå by) ligga inom Oxie härad. Socknen består af Burlöfs, Arlöfs, Tågarps och Åkarps byar samt Kronotorps gård, 1 mant. utsockne-frälse, med dertill hörande $^5/_{16}$ mantal krono-skatte Helenelund, tillsammans $18^1/_2$ oförmedlade, $30^3/_4$ förmedlade mantal, alla med bördig åker och ängsmark. Rådande jordmånen är lera. Burlöfs socken beboddes 1805 af 944, 1840 af 1,000 och 1856 af 1,033 invånare och hade sistnämda år fast folkskola med 1 examinerad och 3 oexaminerade lärare, som undervisade 58 gossar och 42 flickor, medan 1 gosse bivistade allmänt lävoverk, 19 gossar och 10 flickor hade enskild undervisning och 7 gossar samt 6 flickor undervisades i hemmet. — Burlöfs socken utgör ensam ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen i Bara kontrakt af Lunds stift. Domkapitlet i Lund har fordom haft jus patronatus till socknen. — Adress: Malmö.

Burseryd. Socken i Westbo härad af Jönköpings län, har en areal af 19,625 tunnl., hvaraf 1,400 äro sjöar och kärr. I denna socken äro flera sjöar, af hvilka Fegen är den största, 3 mil lång. För öfrigt äro Spaden $^1/_2$ mil lång och Storsjön $^1/_4$ mil; de öfriga, Säfsjön, Hallasjön och Lången, äro alla mindre. Vester-ån går härigenom mot Nissan, och Kinnesprång är gränsbäck mot Vestergötland. Marken är bergaktig; men mossar och kärr finnas i mängd. På några ställen finnes god mylljord, men gemenligen blandad med sand. En del af socknen har tillräcklig skog, en del lider brist derpå. Hufvudnäringarne äro åkerbruk och något fiske. Socknen innehåller $32^3/_8$ mant., af hvilka $18^3/_4$ äro skatte, $5^7/_8$ krono och $10^3/_4$ frälse; tillsammans med annexerna $79^5/_8$ oförmedlade och $46^{13}/_{24}$ förmedlade mantal. Folkmängden var 1810 890, 1840 omkring 1,100 och 1856 1,158 invånare. Burseryd socken har ambulatorisk folkskola med 1 examinerad lärare. År 1856 besökte 74 gossar och 53 flickor skolan; dessutom undervisades 2 gossar i allmänt läroverk och 4 flickor i hemmet. — Burseryd, moderförsamling, jemte annexerna Bosebo och Sandvik, utgöra tillsammans ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen, tillhörigt Westbo kontrakt af Wexiö stift. Kyrkan, belägen på en hög spetsig ås $13^1/_2$ mil från Wexiö och 10 mil från Jönköping, nybyggdes, med torn, af trä 1752, är 50 alnar lång, 16 bred och 19 alnar hög. På en i kyrkan befintlig gammal dopfunt af sten läses runskriften: Arin-

biorn : gorthe : mik : vitkunter ⁝ prest : skref : mik : ok : her ⁝ skl ⁝ um ⁝ stuk ⁝ stanta ⁝. Skriften är svårtydd; men man får af densamma till det minsta veta, att bildhuggaren hette Björn och presten Witkunter eller Widgundur. I tornet äro 2:ne klockor; på den ena läses: *Annus incarnationis Domini . Millesimus . Tutentesimus . Tritesimus . Octavus . erat . facta an campana . Bero . Starbesit!* Det är: År 1238, gjuten till klocka af Björn Star. På den gamla kyrkogården var en grafsten, kallad *Sibbasten*, mot hvilken man gned liktornar, för att fördrifva dem. Sibbe, som hvilar under stenen, blef, enligt sagan, mördad i en ålkista af sin son; mördaren var dock okänd. Liket utställdes på kyrkogården, och alla skulle röra dervid. Då sonen darrande tog i sin fader, måste han bekänna sitt brott. Man sade, att blod frustade ur dödssåret och bestänkte sonen. — Bland fornlemningar inom socknen märkes ett griftrör i Långhults gärde, nära intill vägen mellan Burseryd och Bosebo; i griftrörets medelpunkt har stått en $2\frac{1}{2}$ alnar hög obeliskformig bautasten, som nu nedfallit. Vid Önnabo finnas åtskilliga fornlemningar, hvarom vidare under denna artikel. På sluttningen af ett berg i Norra Spaebo hage träffas en Jotnisk tempelgrotta. »Bildningen, — säger Allvin i Westbo Härads Beskrifning, — är en berghäll, 10 fot lång, nära lika bred och 4 fot djup, något spetsig åt södra ändan. Hällen hvilar på 3:ne $\frac{5}{4}$ aln höga stenfötter, deraf en under hvarje af de norra hörnen och en närmast midt under.» — »Det torde böra fästa fornforskares uppmärksamhet, — tillägger han, — att alla s. k. Jotniska tempelgrottor äro bildade genom 3 under ett stenblock lagda fotstenar, hvaremot troligen Asakultens offerbord äro resta på 4 fotstenar.» — I Burseryd socken ligga säterierna *Hallabäck* och *Mölneberg*. — Adress: Qvarsebo.

Burträsk. Socken i Umeå läns andra fögderi, har en areal af 494,239 tunnland, hvaraf 48,000 äro sjöar och kärr. Socknen är först bildad i början af 1600-talet, då några byar från Skellefteå, Löfånger och Bygdeå härtill afskildes. Upphofvet till denna nya socken berättas hafva tillgått sålunda: kapellanen i Skellefteå, Michaël Laurentii, som var fullmägtig på riksdagen i Linköping år 1600, föreslog der saken, och det lyckades honom utverka tillstånd att få Burträsk till särskild socken och att sjelf bli den första kyrkoherden derstädes. Härtill lades då från Skellefteå 8 byar, nämligen Mjöd- och Lappvattnet, Bod- och Gammelbyn, Bygdeträsk, Åby, Ljus- och Renbergsvattnet; af Löfånger: Svarttjärn, Siljum (nu Bursiljum) och Willvattnet; af Bygdeå: Krok- och Andersvattnet, Siljum (nu Bygdsiljum), Gårek- och Lubboträsk, samt af Umeå: Petisträsk, en enstaka gård. Socken är rik på vattendrag, som genomskära den i flera rigtningar; de största äro: Bur-ån, Ris-ån, Sik-ån och Tall-ån. De största sjöarne äro: Bygdestor, Säfvarträsk och Låssmen, alla 1 mil långa; något mindre äro: Bur-, Bygde-, Kalf-, Gran- och Tall-sjöarna, o. s. v.; de minsta äro otaliga. — Man påminne sig, att större sjöar kallas i orten *Träsk* och de mindre *Tjärnar*. Denna mängd sjöar förenas genom strömmar, åar och bäckar till så stort antal, att det hela liknar ett nät. *Bur-ån* börjar utflyta från en vattenrik springkälla vid foten af Aspberget nära Kattisträsk i Skellefteå, går sedan hitåt genom Burträsken och derifrån åter in i Skellefteå, hvarest ån vid Burebyn utfaller i hafvet. *Ris-ån* kommer från Lispträsket i Skellefteå, går genom Lidträsket och faller sedan genom Göksjön i Burträsket. *Sik-ån* har sitt ursprung i Lappmarken, kommer hit genom Skellefteå, går sedan genom 5 af de ofvannämda mindre sjöarna, och *Tall-ån* samlas från källor omkring Lubboträsk, faller genom Tallträsk och Rotsjön i Bygdeträsk, i hvars ända ligger Bygdsiljum, hvarest de 3 sistnämda åarna förenas i Silje-ån, som går åt Bygdeå och der kallas Rickle-ån. Sjön *Lappvattnet* i denna socken är märkvärdig för sina tvänne bottnar, af hvilka den öfre, under mulet väder, skjuter upp mot vattenytan. Marken är delvis bergaktig; men bergen äro icke särdeles stora. Hvitsidberget, $1\frac{1}{4}$

mil från kyrkan, förtjenar nämnas derföre, att det lyser långt ut till hafvet från dess hvita klippor på östra sidan, der ingen skog är, och är detta berg landmärke för sjöfarande. Högst uppe på berget är en liten sjö. Hvitberget, 6 mil i n. v. från kyrkan, är ett ibland de större bergen, med 3 höga kullar, hvaraf den mellersta är högst. Kneberget och Bursjö-altare äro äfven märkliga. Stora hedar med tallskog, mossar och kärr finnas i mängd. Rådande jordmånen är sand eller mojord, likväl finnes på många ställen god och stark lera. Skogstillgången är tillräcklig, äfven till afsalu. Hufvudnäringarne äro åkerbruk och boskapsskötsel; binäringar skogsbruk och tjärubränning, m. m. Malmbrott hafva här blifvit försökta, men ej lyckats; vid ett kalkbrott brännes kalk till ortens behof. Socknen utgör $55^{49}/_{388}$ oförmedlade och $54\frac{1}{2}$ förmedlade mantal. I slutet af förra århundradet uppgifves socknen hafva bestått af $46^{5}/_{16}$ mantal, hvaraf $44^{47}/_{64}$ skatte och $1^{37}/_{64}$ krono. Folkmängden var 1780 1,750, 1810 2,609, 1840 3,770 och 1856 5,358 personer. Burträsk socken har både fast och ambulatorisk folkskola med 2 examinerade och 1 oexaminerad lärare. År 1856 besöktes fasta skolan af 13 gossar och 17 flickor, den ambulatoriska af 39 gossar och 37 flickor; dessutom erhöllo 4 gossar undervisning i allmänt läroverk, 22 gossar och 25 flickor i enskilda läroanstalter samt 399 gossar och 508 flickor i hemmet; tillsammans 477 gossar och 587 flickor. Således uppgår skolbarnens antal till 1,064. — Burträsk utgör ensamt ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen i Vesterbottens andra kontrakt af Hernösands stift. Kyrkan, af trä, belägen på en halfö mellan Burträsken, 12 mil från Umeå, är korsbyggnad, 36 alnar lång och 26 alnar bred. Hon är anlagd på 1600-talet, men år 1685 ombyggd och 1754 reparerad. Utom vanliga prydnader, som ej äro af synnerlig märkvärdighet, finnas i kyrkan konstalster af en bonddräng i socknen, som för egenheten torde få nämnas. Förutom några bilder, som han med konstfärdighet utskurit och hvilka sedan tjent till altarsirater, visas här en omålad predikstol och en döpelsefunt, förfärdigade af björk med snidverk och blomverk. Af minnesmärken, som förvaras i kyrkan, kunna i förbigående nämnas ett minne med inskrift öfver kapitenen Jägerhorn och 4 med flor behängda värjor, som, enligt sägnen, tillhört officerare af den Finska trupp, som låg här i socknen under Ryska kriget 1716, hvilka här afledo och blefvo begrafna. — Inga fornlemningar eller betydligare egendomar finnas inom socknen. — Adress: norrifrån Skellefteå, söderifrån Ånäset.

Burvattnet. Fjällsjö i Jämtland, hvilken genom de större sjöarna Mjölkvattnet och Landö-sjön har sitt aflopp uti Indals-elfven, med hvilken detta vattendrag förenar sig kort efter det den sistnämda elfven utgått från Jämtlands Storsjö, något i vester om Liths kyrka. Den å, som flyter igenom de ofvannämda tre sjöarna, kallas *Lång-ån.*

Burvik, och dermed sammanlagda **Yhl,** tillsammans $4\frac{1}{2}$ mantal berustadt säteri, belägna i Knutby socken och Närdinghundra härad af Stockholms län. Burvik har vacker belägenhet vid sjön Såttern och är ett gammalt Bure-gods. Riksarchivi-sekreteraren Jonas Bure den Äldre egde och skref sig till Burvik och Yhl i medlet af 1600-talet. Derefter fick assessoren Jonas Bure den Yngre Burvik; efter hans död ärfdes det af hans son, kapitenen Gust. Bure, och då han afled på Burvik 1728, öfvergick gården till hans måg, öfversten friherre Hans Didrik Mörner, som dock året derefter sålde den till landshöfdingen friherre Erik Oxenstjerna till Hargs och Bennebols bruk, under hvilket sednare den sedermera lydt och ännu lyder, jemte underliggande 3 mant. frälse och $1^{3}/_{4}$ mant. skatte rusthåll. — På egorna finnes en runsten.

Busarfve. Gästgifvaregård på Gotland, i Roma socken och Dede Ting af Wisby län; skjutsar till:

Botvalte, s. o.	$1^{3}/_{4}$	mil.
Gandarfve, n. o.	$1^{1}/_{4}$	»
Hagwards, v.	$^{7}/_{8}$	»
Isums, s. v.	$^{3}/_{4}$	»

Kyrkejufves, s. s. o. . . . . $1\frac{1}{8}$ mil.
Kysinge, v. . . . . $1\frac{1}{4}$ »
Qvie, n. n. v. . . . . . $1\frac{1}{4}$ »
Röstäde, n. o. . . . . . . 1 »

Buttle. Socken på Gotland, i Halla Ting och Norra Befallningen, $3\frac{1}{4}$ mil s. s. o. från Wisby, har en areal af 6,318 tunnl., af hvilka 340 äro sjöar och kärr. Socknen, som består af $5\frac{5}{8}$ mantal, beboddes 1810 af 165, 1840 af 239 och 1856 af 257 invån. samt hade sistnämda år fast folkskola med en examinerad lärare, gemensam med Wänge. I skolan undervisades samma år 8 gossar och 7 flickor, medan 4 gossar och 6 flickor undervisades i hemmet. — Kyrkan, af sten, är af obekant ålder; i hennes chor ligger en grafsten med runskrift. Buttle är, tillika med Gulldrupe, annex till Wänge och bildar med dessa socknar ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen i Medelkontraktet af Wisby stift. — Adr.: Wisby.

By. Socken i Näsgårds fögderi af Falu län, har en areal af 70,771 tunnland, hvaraf 8,750 äro sjöar och kärr. I södra delen af socknen framgår Dalelfven, som här mottager flera vattendrag. Här finnes ett stort antal sjöar, hvaribland kunna nämnas Nässen, Långsjön, Strandmora och Rossen såsom de mer betydliga. En tämligen hög sandås stryker genom socknen. Bland berg är Horndalsklinten det största och har i fordna tider haft en vårdkase; derefter komma Olfberget och Orrberget, hvilka äro ansenligt höga. Marken är i allmänhet bergaktig, dock förekommer äfven slättmark här och der. Rådande jordmånen är lera, på några ställen sandblandad och äfven bara sand. Hufvudnäringarne äro åker- och skogsbruk, äfvensom till det sednare hörande biförtjenster. Härifrån försäljas till andra landsorter slöjdvaror af trä, deribland hjul och färdiggjorda åkdon af flera slag. Socknen innehåller $50\frac{3}{4}$ mantal och beboddes 1810 af 2,568, 1840 af 3,000 och 1856 af 3,326 invånare. Socknen har både fast och ambulatorisk skola, med 2 lärare i hvardera skolan, i den fasta examinerade. År 1856 besöktes fasta skolan af 86 gossar och 69 flickor, den ambulatoriska på 2 rotar af 77 gossar och 70 flickor; dessutom erhöllo 4 flickor undervisning i enskild läro-anstalt, medan 22 gossar och 52 flickor undervisades i hemmet; tillsammans 185 gossar och 195 flickor. Således ett antal af 380 skolbarn. — By utgör ensamt ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen i Hedemora kontrakt af Westerås stift. Kyrkan, belägen på ofvannämda höga sandås, 8 mil från Westerås och $3\frac{1}{2}$ mil från Hedemora, är gammal, utan torn, byggd af gråsten, 45 alnar lång och 17 alnar bred samt har ganska tjocka murar. Förut skall här varit ett kapell, efter hvilket lemningar ännu skola synas vester om åsen. I nuvarande kyrkan finnes föga af något intresse. Det berättas, att biskop Otto Svinhufvud skall här ligga begrafven; men detta är icke säkert. Slägten Piper har här sin grift, kallad Horndalsgrafven, efter den gård, som tillhört denna slägt, och i den hvila ståthållaren Henr. Piper och dess fru, Hedv. Cronström, hvilka skänkt kyrkan dess silfver. Af pastorer här i socknen nämnes en Holgerus i By år 1353. — Fornlemningar finnas här af flera slag. På den s. k. Kyrkeby-löten, icke långt från kyrkan, äro 3 stora grafhögar och omkring 20 mindre. Vid gräfningar i dem skall man hafva funnit, bland annat, en värja med 4 handtag, 3 alnar lång och ½ qvarter bred klinga. På Djupviks egor der i nejden hafva hittats betsel af metall, stora sporrar och hästskor, m. m. Vid Horndal finnes äfven en stor grafhög. Fynden tyckas visa, att här stått ett fältslag, och högarne, att denna socken varit tidigt odlad och bebyggd. — Något betydligt herresäte finnes icke här; men *Horndals* jernbruk med *Walla* masugn är en god possession, som på sitt ställe vidare omtalas. I socknen finnas flera hamrar för jernsmide. — Adress: Avesta.

By. Socken uti Näs härad af Carlstads län, på bägge sidorna om Byelfvens nedersta lopp, har en areal af 17,311 tunnland, af hvilka 1,020 äro sjöar och kärr. Vigtigaste vattendra-

get är södra delen af Hare-fjärden med den derifrån utlöpande By-elfven, som genom Seffle kanal blifvit gjord segelbar. Marken är jemn; jordmånen består af lermylla, på en del ställen något sandblandad; skog finnes knappt till husbehof. Socknen, som består af 34¾ mantal, beboddes 1810 af 1,298, 1840 af 1,810 och 1856 af 2,017 invånare samt hade sistnämda år ambulatorisk folkskola med 1 examinerad lärare, hvilken undervisade 76 gossar och 65 flickor, medan 3 gossar undervisades i allmänt läroverk och 85 gossar samt 79 flickor i hemmet. — By socken utgör, tillika med Bro och Ny, ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen i Nors kontrakt af Carlstads stift. Kyrkan, icke långt från By-elfvens östra strand, fanns sannolikt redan före Digerdöden; hon ligger 2 mil från Åmål och 5½ mil s. v. från Carlstad. — Socknen har talrika minnen från hedentiden och Olof Trätäljas dagar; denna konungs grafhög visas också härstädes (se *Brobacken*). — Bland gårdar i socknen märkas *Sjögerås, Skanö, Kroksta, Seffle* m. fl. — *By kapell*, i nuvarande Sunne socken af Wärmland, på vestra stranden af Öfra Fryken, har efter Digerdöden varit anlagdt till beqvämlighet för Tossebergs, Bys m. fl. hemman, men blifvit ödelagdt efter reformationen. — Adress: Carlstad eller Åmål.

Byarum. Socken i Östbo härad af Jönköpings län, har en areal af 39,829 tunnland, hvaraf 2,050 äro sjöar och kärr. Den största sjön i socknen är Eckern, hvilken mottager Lagan som namnlös bäck, upprunnen högst 500 fot öfver hafvet, knappt 200 fot öfver Wettern; derifrån utgår floden som *Laga å*, hvars dalgång skär det Småländska berglandet i tu, med högsta bergen åt öster. Denna obördiga dalsträckning har ofta anmärkta spår af att hafva varit förut sköljd af större vattenmassa. Jordmånen i denna socken är sandig, stenig och endast bevuxen med tallskog, landet ofta liksom öde, med små oaser på högländtare ställen. Socknen innehåller 34 1/16 mantal, deraf 14¼ skatte, 1⅜ krono och 18 1/16 frälse. Folkmängden var 1810 1,658, 1840 2,113 och 1856 2,290 invånare. Socknen har både fast och ambulatorisk folkskola med 1 examinerad lärare. År 1856 besöktes förra skolan af 42 gossar och 25 flickor, den sednare af 38 gossar och 38 flickor, medan 3 gossar undervisades i allmänt läroverk samt 33 gossar och 49 flickor i hemmet. — Byarum är annex till Tofteryd konsistoriela pastorat, tillhörande Östbo kontrakt af Wexiö stift. Kyrkan, som ligger 3 mil från Jönköping, undergick stor förändring 1766, genom tillbyggnad af korsflyglar m. m. Tornet uppfördes 1782, men nedrasade, hvarefter det nuvarande, som betäcktes med kupa och lanterna, uppfördes. Kyrkan, som reparerades 1786, är nu en korsbyggnad med torn i vester och ett grafchor i öster, och är en bland de prydligaste i stiftet. Utbyggnaden åt öster har inunder ett griftrum, och öfra delen utgör altarplats. På denna utbyggnads betäckning står en ansenlig urna af sandsten. Det hela har ett ganska tungt utseende. Grafchoret består af väl huggen sandsten, sammanbunden med jernklammer. Det är uppfördt 1758—1759 af riksrådet grefve G. von Seth och har ett vackert monument, förfärdigadt af L'Archevêque; i gafveln är en basalthäll infattad, hvarå läses: »År efter Christi börd . MDCCLVIII . har . Grefve . Gabriel . von . Seth . Svea . Rikes . Råd . samt . Riddare . och . Commendeur . af . Kgl. Maj:ts . Orden . med . Byarums . församlings . tillstånd . låtit . uppresa . denna . grafvård . sig . och . dess . husfru . Grefvinnan . Anna Margareta Lilliecreutz . till . hvila . efter . döden . i . hopp . af . en . sällare . boning . efter . tiden.» En annan grafsten, med en uthuggen riddare och hans husfru, ligger öfver ståthållaren på Wadstena slott och län, David Dachsberg, död 1667, och hans fruar Maria Ulfsax och Regina von Kuntz. Han adlades 1638. Här ligga äfven begrafna generalmajoren Christopher Güntersberch, död 1679, och hans fru Brita Sophia Stromberg, död 1708. Mellersta klockan har med s. k. munkstil denna inskrift: **Ave Maria gratia plena Halleluia.** Då kon. Carl XIV Johans

enkedrottning reste förbi Byarum den 5 Augusti 1827, behagade hon, på pastors begäran, tillåta, att denna kyrka skulle kallas *Eugenia Desideria*, »ett drag, som väl måtte bevisa större tolerans hos lutherskt-evangeliska kyrkan, än den påfviskt-katolska, som klagar öfver så mycken förföljelse i Sverige, väl ännu mäktat åstadkomma emot en person af vår kyrkobekännelse», säger Wieselgren om denna händelse. Den nya begrafningsplatsen härstädes invigdes den 9 Aug. 1829. Byarum är likasom nu socknens fordna namn; äldsta namnet är Borom, sedan Byrom. Många härvarande gårdar och byar nämnas i handlingar från 12- och 1300-talen. De betydligaste gårdarne äro nu säterierna *Bratteborg* och *Gerahof*. Jernverk äro *Högaforss*, *Tjurehult* eller *Eckersholm* och *Götaforss*, hvilka alla vidare omtalas på sina ställen. — Af fornlemningar må följande nämnas. Vid Flahult står ett stenkors upprest. Sägnen vet förtälja, att en brudskara der omkommit. »Gunnel åkte och Tufve red, Båda föllo i skyen (sjön) ned», upprepas, och viken der nära heter Prestviken. Vid Ekeryds hemman träffades år 1781 ett fynd, bestående af en stor guldring (troligen en ringlagd mynt-ten) om 10 dukater och 3 stänger eller tenar om 51 dukater fint guld. Sakerna, som funnos i ett stenrör, tycktes hafva varit nedlagda i en urna af trä. En kringstrykande skattsökare, vid namn Schenberg, från Skenninge, gaf anvisning till gräfningen, som verkställdes af bönder. Upphittarne erhöllo 1,800 rdr för fyndet. I en äng vid Gerahof finnes en väl bibehållen domplats af 9 stenar, med 2:ne 5 alnar höga vårdhållare i nordvest. Vid Eckersholm står på en liten hög, nära Lagan, en märkvärdig runsten. — Om det af Wieselgren hit förlagda *Byarums kloster*, se nedan. — Adress: Wernamo.

Byarum. Fordom ett kloster. Detta klosters belägenhet har varit underkastad mycken tvist bland så väl de äldre som nyare fornforskarne. Rhyzelius har först uppgifvit, att det legat i Börrum eller St. Pehrs socken i Hammarkinds härad af Linköpings län, och detta har sedan fått gälla ända till våra dagar, då Wieselgren uppträdt emot denna uppgift med påstående, att detta kloster legat i Byarums socken af Östbo härad och Jönköpings län. De äldre hafva berättat om Byarums kloster ungefär så här: Klostret har varit beläget i Börrums socken uti Östergötland på ett ställe, der lemningar efter detsamma ännu finnas, bestående uti några af ekskog öfverväxta grus- och stenhögar. Tiden för dess anläggning är okänd; men att det varit ett bland de äldsta i riket och blifvit anlagdt af konung Sverker I i första hälften af 1000-talet är troligt. Det beboddes af Cistercienser-nunnor, men ödelades redan år 1236, då ordens-systrarna, med konung Eriks och ärkebiskop Jarlers tillåtelse, fingo flytta till Skog-kloster i Uppland, som var ledigt efter de der förut varande Dominikaner-munkarne, hvilka flera år förut flyttat till sina bröder i Lund.

För att styrka sin mening yttrar sig Wieselgren som följer: »Byarum har utan allt tvifvel varit kloster. Rhyzelius kom på gissningen om Börrum i Hammarkind af Messenii ord: »desolatum *Ostrogothiæ* Monasterium Byarmense», helst han, Linköpings grundlärde biskop, obegripligen ansåg, att Wexiö stift i katolska tiden omfattade hela Smålands lagsaga. Och ännu i Handl. till Skandin. Hist., IV, pag. 8, vidhålles Rhyzelii gissning. Sv. Diplomat., I, p. 829, 831, tillåta ej tvifvel. Der uppdrager kon. Erik X (1210—1216) gränsen för Byarums-klostret, som kon. Johan I stadfäster, tillerkännande Byarum t. ex. ⅓ af Stigamotzhults skog. Kon. Erik XI och biskop Bengt i Linköping (1221—31) skrefvo ett beskärmelsebref till W. Proluqutor i Sunnerbo och häradets menighet, rörande den andel i Skens fiske, som biskop Kol gifvit Byarums kloster; men derefter nämnes det ej. Se De Claustris Sviogoth. I: 91, II: 55, 56. Det var anlagdt för att der insätta döttrar, som ej blefvo gifta, således som systerkloster till Nydala munk-kloster af samma orden; men på laxarna från Sken kunde nunnorna väl ej lefva här i furuskogen. Klostret flyttades vid år 1236

till Skog och blef Skogkloster i Uppland, bildande der ännu ett af rikets märkvärdigaste herresäten.» — Äfven Brunius förlägger hit ett »systerkloster, uppfördt af trä, så att inga lemningar finnas deraf, och flyttadt till Skog.» — Deremot betviflar Allvin, i »Östbo Härads Beskrifning» på anförda goda grunder klostret Byarums belägenhet i Småland. Åtminstone, säger han, fanns här icke någon sådan anstalt, som man vanligen betecknar med benämningen kloster. «Var det åter, — säger Allvin, — en byggnad, i hvilken ogifta mör, naturligtvis fattiga, hade en ålderstillflykt bredvid kyrkan, då hafva vi ingenting att derom vidare erinra, emedan det i sådant fall var hvarken mer eller mindre än en välgörenhets-anstalt, nära nog lik våra fattigstugor, bredvid kyrkan.» — Se *Börrum.*

Byarum. Gästgifvaregård i Jönköpings län; skjutsar till:

Barnarp (förbi *Stigamo* gästgifvaregård i Tveta härad)	2	mil.
Skillingaryd	$1\frac{1}{4}$	»
Stigamo	$1\frac{1}{6}$	»

By-elfven. En af Wärmlands större floder, som uppkommer ur flera källgrenar, bland hvilka den största är Wrångs-(Wrangs-)elfven, som kommer från sjön Aklang i Norge, nära Kongsvinger, och faller ut i *Flagan* eller *Nysocks-sjön,* hvilken genom Jösseforsen afbördar sig i *Glafsfjolen.* Denna har i olika delar olika namn, *Elgå-, Glafs-, Björnö-* och *Hare-fjordarna* eller *Flagorna,* upptager från vester åtskilliga vattendrag, deribland sjöarna *Lilla* och *Stora Gla,* och ligger blott 2 fot högre än Wenern. Från Harefjorden afbördar sig hela vattendraget genom By-elfven i Wenern. Segelfarten mellan sjön och vattendraget går genom en 850 alnar lång kanal, *Seffle kanal,* som blef färdig 1837 och har en sluss, uppnämd efter Olof Trätälja. Öfre delen af By-elfvens vattendrag ligger så nära till Glommen i Norge, att denna flod årligen af sitt vatten meddelar åt Wrångs-elfven, hvarigenom Flagan äfven stiger och bildar den af allmogen i dessa trakter s. k. *Nordfloden,* som vanligtvis inträffar i början af Juni.

Byestad. Beläget i Korsberga socken och Östra Härad af Jönköpings län, består af 1 mantal säteri, med ladugården Gunnatorp, 1 mant. säteri, och frälsehemmanet Applaholm, 1 mjöl- och 1 sågqvarn. Den första kända egaren är ryttmästaren Jon Andersson 1634. Sedan gaf löjtnanten Per Ulfsax troligen endast Applaholm 1683 såsom $\frac{1}{4}$ mantal frälse i ödesmål åt befallningsmannen Johan Larsson. Hela godset kom sedan till slägten Enhörning. Enkefru Enhörnings arfvingar sålde det 1728 till ryttmästaren Adam Stålhammar. Derefter tillföll det hans måg, kapitenen Magnus Wilhelm Netherwood, och efter hans död ärfdes det af hans dotter, som var gift med fältkamreraren Anders Cederblad, och hvilken sedan som enka, med sina barn, egde och bebodde gården 1828. Deras son, löjtnanten F. W. Cederblad, egde 1845 densamma. — På Byestads egor är en däld, kallad Dackeholmen, der konung Gustaf I:s folk och Nils Dackes anhang skola drabbat tillsamman.

Bygdeå. Socken i Vesterbottens läns första fögderi, har, tillika med Robertsfors, en areal af 181,533 tunnl., hvaraf 15,000 äro sjöar och kärr. Flera hafsvikar skjuta djupt in i socknens östra område, af hvilka Bygdeå-, Rickleå-, Sikå- och Gumboda-vikar äro de största. Socknens största insjö är Bygdeå Träsk; bland vattendragen märkas Dalkarls-, Rickle-, Ånäs- och Nyby-åar. I södra delen af socknen är marken jemn, med få berg; men i norra delen och mot Löfånger backig och mer ojemn samt bergaktig. Lerjord är mer sällsynt än sand och myrjord, dock hafva några aflägsnare byar äfven lera; men vid hafsbandet och i nedra delen af socknen är sand den rådande jordmånen. Öfra delen af socknen har mycket skog; men i den nedra börjar timmerfång att saknas, ehuru tillgång på vedbrand ingenstädes brister. Hufvudnäringarne äro åker-, ängs- och skogsbruk, boskapsskötsel, fiske samt djurfångst; kolning idkas äfvenledes. Socknen, jemte Robertsfors bruk, består af $39\frac{329}{768}$ oförmedlade och $37\frac{8}{7}$ förmedlade mantal; i slutet af 1700-talet uppgifves

hemmantalet till $69^{45}/_{64}$ mantal, hvaraf $67^{63}/_{64}$ voro skatte och $1^{23}/_{32}$ krono. Folkmängden utgjorde år 1810 1,669, 1840 2,696 och 1856, med Robertsfors bruk, 4,239 personer. Bygdeå socken har fast folkskola med 2 examinerade lärare. År 1856 besöktes skolan af 64 gossar och 62 flickor; 3 gossar bivistade allmän läro-anstalt, och 316 gossar samt 338 flickor undervisades i hemmet. Häruti inbegripes äfven Robertsfors med särskild skola, i hvilken brukspredikanten är lärare. — Bygdeå, modersocken, tillika med Robertsfors bruksförsamling, utgöra tillsammans ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen i Vesterbottens första kontrakt af Hernösands stift. Kyrkan, belägen vid stora vägen, $4^3/_4$ mil från Umeå, är byggd af sten, 55 alnar lång och 21 aln. bred, utan torn, och anses vara en bland de först byggda i orten, ehuru icke så urgammal som några orimligt påstått. Biskop Bilberg m. fl. anföra årtalet 1169, som skall hafva stått på kyrkgafveln, men torde snarare varit 1469. På 1750-talet blef kyrkan betydligt reparerad och är nu en bland de prydligare i Norrland. Hon har vacker altartafla samt tvänne adliga vapen, uppsatta efter öfverstlöjtnanten von Walter; det ena är ganska illa gjordt, det andra är gåfva af konung Carl XI, som vid sina färder till Norrland 1694 ansåg det förra odugligt. I kyrkan förvaras äfven åtskilliga fornlemningar från katholska tiden, hvaribland rökelsekar och helgonbilder; en af de sednare har fordom stått i skogen bredvid vägen, 1 mil från kyrkan, der allmogen, som haft lång kyrkväg, har, enligt sägnen, haft sammankomster för att hålla böner. En annan bild föreställer påfven Alexander med kejsar Fredrik I under fötterna. — Af fornlemningar och minnen finnas inom socknen flera slag. En half mil norr om Ratan och ett stenkast från fasta landet är en hög klippa på ett litet skär i Bygdeå fjärd, om hvilken klippa, benämd *Bygdeå sten*, flera berättelser varit i orten. På denna sten ser man en figur, lik ett fartyg med segel, hvilken Ryssarne i fordna tider ristat, då de landstigit för att plundra, men blifvit drifna på flykten. Esterna kallas gemenligen Ryssar af allmogen, som icke vet af några andra barbarer. En annan fornlemning, som tyckes stå i sammanhang med den nyss nämda, har funnits på en slätt, kallad *Kasamyran*, belägen $^1/_8$ mil från Gumboda holme, der lemningar af spikklubbor, spjut, svärd och andra vapen blifvit funna i flera högar eller kasar, af hvilka platsen fått sitt namn. Enligt folksagan, har här fordom stått en drabbning med Ryssar (Ester). Sedan jernvapnen efter hand blifvit uppsökta och borttagna, hafva högarne försvunnit. På skogarna förekomma flera stenkummel. Vid byn Brednoret finnes en flat stenhäll, på hvilken synas 30 fjät såsom efter menniskor, icke lika djupa, men med lika skilnad imellan hvarandra, och anledning är, att härstädes finnas flera hällristningar. I gamla handlingar omtalas många fynd af guld och silfver samt andra metaller, som blifvit funna härstädes. — Socknen har flera gånger hedrats med kungliga besök. År 1602 besöktes den af konung Carl IX, som då hade med sig Gustaf Adolf som prins; sedermera har denne som konung flera gånger varit i orten vid sina resor norra vägen till Finnland, såsom åren 1618, 1620 och 1626. Kon. Carl XI har spisat middag här i prestgården den 11 och 23 Juni 1694 på fram- och återresan från Torneå. Åtskilliga små tilldragelser berättas ännu om dessa besök. Bland annat omtalas, att konungen, som ankom till prestgården under namn af Kgl. M:ts qvartermästare, vid middagsmåltiden derstädes blifvit ombedd af pastorskan Burman att fälla sitt omdöme öfver de rätter hon tillredt och framburit för honom. Då konungen påstått, att solvisaren i prestgården icke var rigtig, emedan den ej öfverensstämde med konungens ur, hade kyrkoherden Burman rätt och slätt infallit: »Solen går rätt i Bygdeå, Eders Maj:t!» hvilket dock icke onådigt upptogs. Kon. Adolf Fredrik har äfven besökt Bygdeå. Dagen före hans ankomst dit hade eldsvåda härjat byggningen vid prestgården, så att det tillämnade nattlägret ej der kunde intagas. — Socknens namn torde säkrast kunna härledas af ordet

bygga. I Helsinge-lagen K. B. 7 fl. nämnes både Ume och Bygde. De, som bo mot fjällsidan, kalla ännu den mest bebodda delen af landet för *bygd*. — Betydligare ställen inom socknen äro *Robertsfors* jernbruk och *Ratan*, hvarom vidare vid dessa artiklar; mindre äro några inlösta officers-boställen, såsom kapitensbostället Bygdeborg i Skinnarbyn om $^5/_{16}$ mantal, löjtnants dito i Bäck, $^1/_4$ mantal, och fändriks dito i Gumboda, $^2/_{64}$ mant. *Gumboda* mötesplats ligger här i socknen. — Adress: söderifrån Umeå, norrifrån Ånäset.

Byn. Gästgifvaregård i Gillbergs socken och Gillbergs härad af Carlstads län; skjutsar till:

Borgvik, Norra, n. o. . . . 1 mil.
Ökne, s. o. . . . . 1 »

Bysmedjan. Jernverk i Norrberkes socken af Stora Kopparbergs län, anlades 1631 och stadfästes 1689; har för närvarande 1 härd och 1 puddlingsugn. Eges af bergsmän.

Bysta. Frälse-säteri i Askers socken och härad af Örebro län, har vacker belägenhet vid sjön Sotterns norra strand. Det utgör nu, jemte tillhörande bruk och hemman, det betydligaste godset i hela länet. Bysta är ett gammalt herregods, som tillhört flera af Sveriges förnämsta slägter. De första kända egarne voro af Sparre-familjen. Riksrådet Lars Siggesson (Sparre) innehade gården år 1448, och Sigge Larsson (Sparre) omkring år 1520, hvilka bägge skrefvo sig till Bysta. Derefter fick den sednares dotter, Ingeborg Siggesdotter, gården troligen i arf; hon var först gift med riksrådet Göran Hansson Stjernsköld och sedan med Åke Claësson Tott; efter henne ärfdes gården af hennes son med sednare giftet, Claës Åkesson Tott, som var gift med Ingeborg Gyllenstjerna och dog år 1596, då egendomen ärfdes af deras dotter, Anna Tott, som genom gifte med landshöfdingen Bror Rålamb förde gården till denna slägt. Han skref sig sedan till Bysta. Deras son, riksrådet friherre Claës Rålamb, som äfven skref sig till Bysta, ärfde sedan godset, som derefter i arf tillföll presidenten i Bergskollegium friherre Gustaf Rålamb och sedan presidenten i Kommers-kollegium friherre Claës Gustaf Rålamb, gift med Christina Sack. Efter hennes mans död år 1768 sålde hon på egna vägnar och såsom förmyndare för sonen, friherre Anders Sigfrid Rålamb, jemte mågarne, öfversten grefve Fredrik Pontus De la Gardie och landshöfdingen frih. Cl. E. Silfversköld, Bysta landtegendom jemte tillydande Brefvens bruk och masugn samt Bysta knipphammare för 800,000 daler kopparmynt till arfvingarnes moder och mormoder grefvinnan Eva Bjelke, enka efter kanslirådet frih. Johan Gabriel Sack. Grefvinnan Bjelke behöll dock icke länge godset. Hon afyttrade detsamma år 1774 för 700,000 daler kopparmynt till ryttmästaren David Henrik Hildebrand, gift med Anna Sophia Schönström, hvilka den 1 Nov. 1778 gjorde Bysta med Brefvens bruk till fideikommiss. Efter mannens död 1791 innehade enkefru Hildebrand godset till sin död 1796, då det tillföll deras son, David Goth. Hildebrand, som, före sitt frånfälle 1808, till efterträdare i fideikommisset utnämt sin systerdotter, friherrinnan Ulrika Sophia Bonde, dotter af hans exc. öfverstekammarjunkaren friherre Carl Bonde och gift med öfversten och generaladjutanten friherre Johan August Ankarsvärd, hvilka ännu innehafva Bysta fideikommiss.

Sätesgården Bysta har, som ofvan är anmärkt, utmärkt vacker belägenhet vid sjön Sottern, hvilken omsluter mangården och dess omgifningar på tvänne sidor. Egarne till denna gård hafva i allmänhet mycket bemödat sig om att förbättra och försköna densamma, allt efter tidens smak, och har nuvarande egaren, friherre Ankarsvärd, i synnerhet vinnlagt sig om dess omgifningars utvidgande och ordnande på ett smakfullt sätt. Åbyggnaden härstädes är vacker, bestående af charaktersbyggnad och flyglar af trä, hvarest förvaras en af nuvarande egaren bildad dyrbar taflesamling och ett utvaldt bibliotek. Här finnas en större och tvänne mindre trädgårdar och ett äfven af nuvarande

egaren uppfördt prydligt orangeri samt vacker park.

Bysta fideikommiss-gods består nu, efter de tillökningar, som af enkefru Hildebrand och hennes son, D. G. Hildebrand, blifvit gjorda, af 40 hela mantal, belägna i 7 särskilda socknar, hvaraf Bysta 1 mantal frälse säteri och derunder lydande 30 mant. frälse, 6 mant. rusthåll, samt det öfriga dels af frälseskatte, dels af krono-skatte natur och hemmansräntor. Dessutom höra till godset 3 större tullmjölqvarnar, Biskopsqvarn och Bysta qvarn, båda vid Brefvens-ån, samt öfra qvarnen i Attersta ström om 6 par stenar; härtill komma Stora och Lilla Brefvens stångjernsbruk, Lilla Brefvens masugn och Bysta knipphammare, privilegierad år 1718, vid hvilken sistnämda, belägen på Bysta egor vid Brefvens-ån, spik och annan manufaktur tillverkas. Beskrifning om *Brefvens* bruk läses under denna rubrik.

Som en egenhet kan nämnas, att i gårdens norra gärde finnes ett högt stenröse, uppkastadt af i gärdena tagen sten och grus i öfversten August Ankarsvärds tid och derför kallad *Öfverstens hög*. Den är stor som den största af grifthögarna vid Gamla Uppsala, har körväg i spiral upp till toppen och är för öfrigt torfbelagd, så att den har ett prydligt utseende. Vackert minnesmärke af den driftige jordbrukaren!

Byttorp. Gård i Torpa socken och Wedens härad af Wenersborgs län. Hufvudmannen för det år 1767 påbörjade upproret, som genast stillades, bodde i denna gård. Han hade förut varit ryttare och kallade sig Hoffman. De af honom uppväckta oroligheterna kallades derföre *Hoffmansfejden*. (Se *Borås*.)

Bäckahål. I Höghults utmark af Näshults socken och Östra Härad af Jönköpings län, finnes, — säger Wieselgren i »Ny Smålands Beskrifning», — »en underjordisk gång, kallad Bäckahål, hvilken säges hafva gått till Trytsjön, $^1/_{16}$ mil. Uti denna gång har man i sednare tider gått 50 alnar in. Man har anmärkt hvälfdt tak och tänkt på katholska tiden. Skäligare spåras här hedniska Bockkultens spår. Gången smalnar allt mer och tyckes slutligen igenfallen.» (Se Wieselgren, Ny Smålands Beskrifning, III, 213.)

Båfven. Södermanlands största sjö, belägen ungefär midt i provinsen, mellan Rönö, Daga och Willåttinge härader samt hörande till Nyköpings-åns vattendrag, består af en mot norr bågformigt böjd hufvuddel af minst 2 mils längd samt $^1/_4$ till $^1/_2$ mils bredd, med *Båfviken* längst i sydost och *Långviken* vestligare derinvid, samt tre mot nordvest uppskjutande armar, Jälunds-, Hyltinge- och Helgesta-vikarna, om $^3/_4$ till 1 mils längd, $^1/_8$ till $^1/_4$ mils bredd, förenade genom mer eller mindre breda sund och, likasom stora sjön, rika på vikar, öar och holmar. Sjön Båfven och hans vikar upptaga följande större vattendrag: *Dunkers-* eller *Berga-ån*, som faller i Jälunds-viken, — *Malmköpings-ån* i Hyltinge-viken, — *Nedingen* i Helgesta-viken, hvari äfven *Uhren* afbördar sig från sydvest. Båfven sjelf afbördar sig genom *Sibro-sjön* till *Lisjön*, som genom *Husby-ån* faller ut i *Långhalsen*. Båfvens höjd öfver hafvet är 60 fot, Lisjöns 58. Alla de till Båfven hörande vattendragen upptaga ett område af 4 mils längd från nordvest till sydost, 2 mils bredd och vid pass 7 qvadratmils areal. Sjön omgifves af Årdala, Forssa, Flen, Helgesta, Hyltinge, Björnlunda, Ludgo och Ripsa socknar.

Bålhögen. Den största af de s. k. Rönneberga Högar, invid gården af samma namn i Rönnebergs härad af Malmöhus län. Högens omkrets är 174 alnar, och den har »en rundad sluttning från högsta punkten af 32 alnars medel-längd, något längre på södra sidan, der marken sluttar.» Högen är ofvanpå flat och för öfrigt väl bibehållen och vårdad, »det vackraste och med största omsorg uppförda monumentet i orten». Sjöborg anser densamma som en gemensam begrafningsplats. Se *Runa* 1842, Första Häftet, sid 46.

Bålsö. Ö i Bottniska Viken, hörande till Norra Helsingland (61° 44′ nordl. bredd, 0° 30′ östl. längd från

Stockholm). Ön skiljes genom Bålsösund från Hornslandet af fasta landet och har ett till Rogsta moderförsamling hörande kapell. Nordligaste udden heter Robbersudden, den sydligaste Söderudden; på östra kusten ligger Nöthamn.

Båna Se *Bona bruk.*

Bångsmedjan, ell. **Ekehammars bruk.** Jernbruk i Nya Kopparbergs eller Ljusnarsbergs socken af Nya Kopparbergs härad och Örebro län, från början privilegieradt som redskapshammare till Ljusnarsbergs kopparverk, har 1 ofri härd med 400 sk℔ smide och 4 sk℔ hammarskatt. Eges af bergsmän m. fl. interessenter.

Bånkesta. Sätesgård i Råby socken och Vester-Rekarnes härad af Nyköpings län, 1 ½ mantal frälse-säteri, har på 1400-talet tillhört Strengnäs domkyrka och föll efter reformationen till kronan. Gården donerades sedan till en Pauli och reducerades från hans arfvingar, köptes år 1703 af enkan efter brukspatron Mölman, född Leijel, 1706 omgift med landshöfding Schnack och död som enka andra gången 1740. Bland sednare egare nämnas: fru Svedenstjernas arfvingar 1768, Hallgren 1788, Forelii enka efter 1812, Groen 1819, Zethelius 1851. Gården ligger nära söderut från Råby sockenkyrka.

Bånnhögen. Mellan Rydebäck och Råå fiskläge, i Luggude härad af Malmöhus län, är en ansenlig hög om 160 alnars omkrets vid foten, sannolikt fordom ett domarsäte. »Efter gamla förfarenheter skola härinne finnas trenne penningkistor, hvilka bevakas af en höna med nio kycklingar. Denna höna röjer strax dem, som vilja borttaga skatten. Några hundra steg härifrån är en mindre hög, der nycklarne till skatten skola blifvit förvarade, och hvarifrån en underjordisk gång ledt till Bånnhögen. Någon gång skall högen hafva upplyft sig och stått på fyra guldstöttor. Julaftonen har man hört ringas derinne. Tre drängar, som för några år sedan der slagits med en mängd ormar, hade genast insjuknat och tvänne dött.» Högen hålles i stor helgd och är icke i mannaminne rubbad genom gräfning.

Bår. Jernbruk i Lindes socken och bergslag af Örebro län, ½ mil sydost från Linde stad, är gammalt. År 1700 inköptes det af brukspatronen Er. Philipsson Cederborg och har sedan dess varit bibehållet inom slägten, son efter fader. Sednare egare hafva varit assessor N. R. Cederborg 1828, enkefru M. F. Cederborg 1845. Bruket hade fordom 2 härdar och 933 sk℔ 6 l℔ årligt smide af eget och köpt tackjern, hvilket smide utskeppas på Stockholm, samt 9 sk℔ 6 l℔ 15 ℔ hammarskatt. Nu 2 fria härdar. Bruket har mjölqvarn och såg samt egen kol-tillgång. Landtegendomen, bestående af 3 skattehemman, är väl bebyggd och har stor trädgård.

Bårarp. Urgammalt säteri uti Refvinge socken och Halmstads härad af Hallands län, består af ett mantal säteri med flera underlydande hemman. Säteriet har goda trädgårdar; men på dess egna egor finnes hvarken skog eller torfmossar; genom arfsliqvid har imellertid Bårarp erhållit del i Fröllinge skog till husbehof. Ett uti Refvinge pastors-archiv förvaradt gammalt manuskript förmäler, att här bott en adelsman, Tage Larsson, sannolikt af familjen Tott, och att denna familj egt godset, tilldess Holger Rosencrantz och Vibeke Thott på Fröllinge i Getinge, som är modersocken till Refvinge, kommo i besittning deraf. Rosencrantz blef egare af Bårarp omkring år 1620. Bårarp hade sedan samma egare som Fröllinge, men öfvergick slutligen till major Conows måg, ryttmästaren Casper Ehrenborg, hvars son, majoren Jöns Ehrenborg, innehade gården till 1794, då han dog. Gården har sedan tillhört expeditions-sekreteraren C. J. M. Ehrenborg och majoren Salomon Ehrenborg samt innehades 1856 af kapitenen Fr. Brummer.

Bråryd. Socken i Westbo härad af Jönköpings län, har en areal af 12,705 tunnland, hvaraf 420 äro sjöar

och kärr. Här äro 5 sjöar, Kyrksjön den största. Nissa-ån utgör gränsen mot Källaryds och Anderstorps socknar. Marken är bergaktig. Rådande jordmånen är sandmylla. På skog är brist. Hufvudnäringarne äro åkerbruk och boskapsskötsel. Socknen innehåller $17\frac{3}{4}$ mantal, hvaraf $13\frac{3}{8}$ skatte, $1\frac{1}{8}$ krono och 3 frälse. Folkmängden utgjordes 1810 af 454, 1840 af 540 och 1856 af 792 invånare. Socknen har ambulatorisk skola med 1 examinerad lärare. År 1856 besökte 38 gossar och 36 flickor skolan, medan 17 gossar och 29 flickor undervisades i hemmet. — Båraryd är annex till Willstads regala pastorat, tillhörande Westbo kontrakt af Wexiö stift. Kyrkan, som ligger 7 mil från Jönköping, är af sten och tillökt 1776. Åskan nedslog i kyrkan i Augusti 1708. Sockens namn skrefs fordom *Bårerydh*. — Vid Gisslaveds gästgifvaregård hålles marknad årligen i Juni månad, och finnes här en läderfabrik. Söder om Gisslaveds gästgifvaregård ligger en park, kallad Rasten, hvarom rättegång fortgått ett helt århundrade, och som blef tilldömd nämda by och Södra Ryds och Horsamo i Willstads socken. — Bland fornlemningar i socknen nämnas åtskilliga stensättningar i trakten af Gisslaveds gästgifvaregård samt i skogen på Starhestra posthemmans egor tvänne stenblock, af hvilka det ena kallas Jättesten, utgör en klump af omkring 20 alnars omkrets och ligger på en hög, skarpt tecknad bergsrygg med blott en liten del af sin massa, så att det tyckes, som skulle man med ringa kraftansträngning kunna välta blocket utföre den strax bredvid befintliga tvärbranten. Man ser tydliga spår efter det ställe, der blocket brustit ifrån bergkammen. — Den andra stenen, vid pass 3 fot hög och stående på samma bergskamm, tyckes vara ett forntida konstverk och föreställer, sedd ifrån norr, en på marken sittande menniska med armarna i kors och dok öfver hufvudet. — På samma hemmans egor träffas 4 jättegrytor, och i ett berg på Segbjörnsarps egor, kalladt Drögåsa kullar, ser man djupa fåror, likasom efter medar på en släda i djup snö. Folksagan berättar, att en jätte här kört med sin drög så tungt, att medarne skurit in i berget. — Betydligaste gården inom socknen är *Waxhult*, nu *Örnaholm*, som innehafves af bönder. — Adress: Qvarsebo.

Bårby borg i Mörbylånga socken, Algutsrums härad och Ölands Södra Mot af Kalmar län, ligger strax söder om Södra Bårby på sjelfva Landtborgsbranten, hvilken här bildar ett hörn emot nordost. Den är byggd i halfcirkelform, och diametern utgör 100 alnar. Ringmuren, uppförd utan kalkbruk och af tiden mycket raserad, synes, tillika med en särskild yttermur, som på något afstånd omslutit densamma, endast varit ämnad till försvar åt de sidor, mot hvilka släta fältet möter, ty i vester har borgen varit otillgänglig, emedan Landtborgen är här ganska brant. Sjelfva borgplanen är slät och vacker. Fordom har borgen i öster haft en port, och på samma sida synas 3:ne små rum, som varit murade i sjelfva borgmuren. Strax norr om borgen finnas Bårby byar, hvilka fordom kallades *Borgby*.

Båresta. se *Dagöholm*.

Bårslöf. Socken i Luggude härad af Malmöhus län, 1 mil o. s. o. från Helsingborg, har en areal af 2,939 tunnland. Marken är i allmänhet jemn. Rådande jordmånen är dels sandmylla, dels lera. Skog ringa. Hufvudnäringen är åkerbruk. Socknen består af $14\frac{7}{8}$ mantal och beboddes 1810 af 444, 1840 af 735 och 1856 af 882 invånare. Bårslöfs socken har fast folkskola med 1 examinerad lärare. År 1856 besöktes skolan af 55 gossar och 52 flickor; dessutom undervisades 2 gossar i allmänt läroverk samt 18 gossar och 27 flickor hemma. — Bårslöf, modersocken, jemte Fjerrestad, annex, utgöra tillsammans ett regalt pastorat af 2:dra klassen i Luggude kontrakt af Lunds stift. Hela pastoratet beboddes 1856 af 1,672 personer. — Adress: Helsingborg.

Båstad. Socken i Bjära härad af Christianstads län, har en areal af 1,203

tunnland. Marken är i allmänhet bergig och backig, derimellan med smärre åkerfält, bestående till större delen af mager jord, grusig, stenig och besvärad af s. k. bergsyra; trakten är dock vacker, och köpingen af samma namn har i synnerhet en angenäm belägenhet. Löfskog, mest ek och bok, finnes här och der, men icke tillräcklig för eget behof. Näringarne äro hufvudsakligen sjöfart, handel och fiske. Socknen består jemte annexet Torekow, af 5 ½ mantal och beboddes 1810 af 936, 1840 af 686 och 1856 af 754 invånare. Socknen har fast skola, som 1856 besöktes af 48 gossar och 30 flickor; dessutom undervisades 1 gosse i allmänt läroverk, 6 flickor i enskild läro-anstalt samt 19 gossar och 27 flickor i hemmet. Lärarne äro 2, en examinerad och en oexaminerad. Den enskilda undervisnings-anstalten är ett slags slöjdskola. — Båstad, modersocken, jemte Torekow, annex, utgöra tillsammans ett regalt pastorat af 3:dje klassen i Bjära kontrakt af Lunds stift. Kyrkan ligger i köpingen och nämnes vid dess beskrifning. Socknens namn borde skrifvas *Båtstad* och icke Båstad; ty utan tvifvel kommer det af *båt*.

Inom socknens område förekomma flera fornlemningar och minnesmärken. Här skall fordom funnits ett kloster, helgadt åt St. Erik; nu bär en by, belägen ⅛ mil derifrån, namnet Erikstorp. — På Båstad köpings egor finnes en fornlemning på en bergås, kallad *Kungs-skogen*, bestående af tvänne 5 alnar höga branta stenar, 4 alnar från hvarandra och utan inskrift. De bära namn af *Galtastenar*, hvilken benämning de erhållit efter en fylkeskonung Galter, som här stupat i ett fältslag mellan Svenskar och Danskar år 1223 och begrofs derstädes. Galter skall hafva haft sin borg nära byn Kålleröd, ¾ mil derifrån, hvarest ännu finnes ett hemman, benämdt *Slottet*. — På samma egor, å en höjd, står en enstaka lind, kallad *Elfvadansare-trädet*, hvilket icke får nedhuggas, emedan det tjenar till sjömärke. Härom berättar sägnen, att Necken vid högtiderna spelade och hans nymfer dansade omkring trädet. — På sluttningen af den bergås, vid hvars fot Båstad är belägen, höjer sig en lummig och i alla tider särdeles väl vårdad bokskog, *Pehrshög* kallad. Här samla sig, under den vackra årstiden, hvarje söndags eftermiddag socknens unga invånare och en stor del af den kringliggande ortens allmoge, hvilka i de skuggiga gångarna anställa lekar och dansar. I synnerhet midsommarsaftonen och midsommarsdagen hitströmma talrika menniskoskaror, äfven från långt bort belägna städer och byar, då nöjena ikläda sig naturen af verkliga folkfester, hvilka hvarje gång ej få upphöra, förrän en ny dags morgon strött sitt purpur i bokarnas kronor.

Båstad. Köping, belägen i ofvannämda socken, vid en vik af Kattegat, i en angenäm och med sällsynta naturskönheter rikt begåfvad trakt, 2 mil från Engelholm, 5 mil från Helsingborg, 4 mil från Halmstad och ¼ mil från Hallands gräns. År 1644 erhöll köpingen »stadsfläcks»-rättigheter, hvilka blefvo stadfästa åren 1689 och 1719 för idkande af hökeri, jemte annan småhandel. Köpingen lyder under Bjära häradsrätts jurisdiktion, men har egen municipal-styrelse, bestående af en förman och 6 äldste. Då Båstad hörde till Danmark, styrdes det, enligt berättelse, af 2 borgmästare, med tillhörande rådmän, och grundmurar, som finnas i grannskapet, göra det troligt, att köpingen varit större än den nu är. Till köpingen höra ungefär 330 tunnland jord, indelad i 18 så kallade sädesparter. Invånarne egde 1856 endast ett fartyg om 24 läster, hvarmed utrikessjöfart idkades; men den vid sjöstranden intill belägna Houfs socken eger många sådana, hvilka uppgifvas vara hemma i Båstad. Fisket har i sednare tider märkligt aftagit. Köpingen utgöres af omkring 100 hus, många täckta med halm, fördelade på 3 större gator och 4 tvärgator, har ett prydligt torg vid kyrkan och liknar en liten stad. Kyrkan är byggd i vacker götisk stil, enligt sägnen år 1223; men som alla dess handlingar äro förkomna, kan detta icke styrkas. Invånarne hafva flera gånger anhållit hos Kongl. Maj:t om stadsprivilegier och sednast 1837, men

utan framgång. Köpingen hade 1856 ett antal af 18 fabrikanter och manufakturister samt 36 handtverkare; de handlande voro blott 6. Postkontor och apothek finnas i köpingen.

Båstad köping har lidit af eldsvådor och fiendtligt anfall. Den brand, som inträffade den 29 Mars 1742, var den mest härjande; den lade inom 45 minuter bästa delen af köpingen i aska, emedan invånarne voro borta ½ mil derifrån, för att rädda en strandad jakt. Knappt hade köpingen å nyo blifvit uppbyggd, då en svårare olycka hotade den, nämligen Ryska kapare, hvilka, under 1788 års krig, gjorde Svenska farvattnen osäkra. En sådan kapare jagade tvänne handelsfartyg intill yttre redden af Båstad, der 4 andra förut ankrat, och styrde rakt åt landet. Råå fiskläge hade nyss förut blifvit uppbrändt, och samma öde tycktes nu förestå Båstad; men dess få invånare ville först försöka sin lycka i motstånd, innan de lemnade sina stränder till sköflings. Sedan hela den qvinliga befolkningen, tillika med barnen, begifvit sig inåt landet med lösegendomen, nedförde handlanden Jörgen Agardh, fader till den nyligen aflidne, oförgätlige biskopen i Carlstad, 4 stycken kanoner till sjöstranden, och kulor af bly stöptes af studeranden Andersson, lärare för nämda handlandes barn. Sexton dragoner inkallades till Båstad, hvilka flankerade längs efter kusten, så att deras antal syntes flerdubbelt. Imellertid nalkades en väl bemannad Rysk slup från kaparefartyget, under täta kanonskott, till den sålunda försvarade stranden. Båstads-boerna, skyddade af ett på stapeln liggande större fartyg, afbidade kallblodigt slupens ankomst inom tjenligt håll, då den mottogs med skott ur de 4 kanonerna. Slupen återvände hastigt, sedan den fått en man dödskjuten och flera svårt sårade. För detta försvar erhöllo Båstads invånare af den då tillförordnade regeringen en särdeles nådig tacksägelse-adress.

Båstebacken. Ett hemman af frälsenatur i Bäcks socken och Wadsbo härad af Skaraborgs län, har utmärkt vacker belägenhet vid sjön Ymsen, betydlig löfskog och bördig jord, hvarpå utsås omkring 10 tunnor höstsäd och 20 tunnor vårsäd. Egaren är kapitenen Adolf von Hofsten.

Båtels. Gästgifvaregård på Gotland i Mästerby socken och Banda Ting af Wisby län, strax öster om sockenkyrkan; skjutsar till:

Garderungs, n. n. v.	1	mil.
Isums, n. o.	½	»
Klintehamn och *Sicklings*, s. v.	1	»
Qvarna, n. v.	1	»
Sandäckes, söderut	¾	»

Båtstad. Färjestad vid Dal-elfven i Tuna socken och Säters fögderi af Falu län. Sedan konung Gustaf I, genom utskickade, år 1527 fått säker underrättelse om den falska Sturens eller så kallade Daljunkarens upproriska stämplingar bland allmogen i Dalarne, afsände han krigsfolk till orten, för att i dess början qväfva rörelsen. Södra Dalarnes befolkning var ännu stilla; men i norra delen af landet var jäsningen redan stark. Då de af konungen afsända män, som hade i uppdrag att i godo uppgöra saken, jemte en del af krigsfolket, ankommo till Båtstads färja, syntes upprorshären på andra sidan om Dal-elfven, färdig att anfalla konungens folk; men detta lyckades icke. Efter några dagars rådplägning, träffades den öfverenskommelse, att några af konungens män, deribland äfven åtskilliga ansedda, konungen tillgifna bergsmän i södra Dalarne, såsom Peder Svensson i Wibberboda, Måns Nilsson (Svinhufvud) i Aspeboda och Anders Pedersson på Rankhyttan, skulle mot gisslan fara öfver elfven, för att underhandla med upprorsmännen. Måns Nilsson tilltalade dem på ett kraftfullt sätt. Han erbjöd sig att träda i det hårdaste fängelse, tills man hunnit ransaka, huruvida anföraren (Daljunkaren) verkligen vore den, för hvilken han utgifvit sig vara, och om så vore, ville han (Måns Nilsson) lemna sitt hufvud; han föreställde dem deras dårskap, att allena rusa mot hela rikets styrka utan något bistånd, icke ens af egna grannar; de borde derföre i tid söka konungens nåd; rikets allmoge skulle annars förena sig

att angripa och utrota ett så oroligt folk, o. s. v. Derefter upplästes ett bref från Christina Gyllenstjerna till Daljunkaren, deruti hon föreställde honom hans grofva bedrägeri, omtalade sin sons död och huru dervid tillgått samt på det mest bestämda sätt förnekade honom. Bedragaren blef väl något förvirrad, då han uppmanades att härom yttra sig; men efter någon besinning svarade han helt fräckt, att hans mor blygdes att erkänna honom, emedan han blifvit född före äktenskapet. Denna smädelse slog likväl icke an på de rättänkande Dalkarlarne, utan afvände många sinnen från honom. De begärde, att konungens män skulle aflägsna sig, under det de öfverlade om huru de skulle besluta. Efter en kort stunds förlopp ankommo till konungsmännen tvänne bergsmän, Evert och Jesper Hansson, såsom fullmägtiga från de upproriska, och anmälde några allmogens klagomål samt förklarade, att de ej skulle nedlägga vapen och öfvergifva upprors-stiftaren, förrän konungen yttrat sig öfver deras påståenden. De utsända afreste derföre till konung Gustaf. Uppresningen fortfor, och kon. Gustaf måste med vapenstyrka krossa den. — En annan krigshändelse har äfven vid Båtstads färjestad tilldragit sig. År 1598, under oroligheterna mellan konung Sigismund och hertig Carl, hade en anseulig mängd af Dal-allmoge här lägrat sig, för att möta hvarje våld mot deras land. De voro beväpnade med lansar, hillebarder, pilar och bågar, slungor och spjut, m. m.

Båtstad. Gästgifvaregård i Dalby socken och Elfvedals härad af Carlstads län; skjutsar till:

Aspberget, n. v.	2	mil.
Rundflon i Norge, vestl. . .	$2^3/_4$	»
Slättne, s. s. o.	$2^1/_4$	»

Bäck. Socken i Wadsbo härad af Mariestads län, har en areal af 5,115 tunnland, af hvilka 890 äro sjöar och kärr. Sjön Ymsen skjuter in i denna socken, som utgör $12^1/_8$ mantal samt hade 1810 410 och 1840 500 invån. (sednare uppgifter saknas). Bäcks socken har ambulatorisk folkskola med 1 examinerad lärare. År 1856 besöktes skolan af 46 gossar och 34 flickor. I socknen är ett sockenbibliothek inrättadt af kapiten von Hofsten på Båstebacken och grefve Hamilton på Ymsjöholm. — Bäck är annex till Fredsbergs regala pastorat af 1:sta klassen i Norra Wadsbo kontrakt af Skara stift. Kyrkan, belägen $1^1/_2$ mil från Mariestad och $^1/_2$ mil från Göta kanal, är byggd af sten år 1740. — Tvänne säterier finnas i socknen: *Ymseholm* eller *Imsjöholm* och *Borrö* eller *Borrud*. — Adr.: Mariestad.

Bäck. Gästgifvaregård i Vesterlanda socken och Torpe härad af Bohuslän, i vester intill Göta-elf; skjutsar till:

Hede, s. s. v.	$^7/_8$	mil.
Holmen, norrut	$1^1/_8$	»

Bäckabo. Två mantal säteri uti Friggeråker socken och Gudhems härad af Skaraborgs län, ligger vid Friggeråkers by och skiljes derifrån genom en liten å. Under säteriet lyda åtskilliga andra hemmansdelar; gården har bördig jordmån af svartmylla och ansenligt utsäde. Den egdes 1813 af öfverstlöjtnanten frih. A. v. Knorring.

Bäckaby. Socken i Vestra Härad af Jönköpings län, har en areal af 13,353 tunnl., af hvilka 820 äro sjöar och kärr. Bland socknens tio sjöar märkas Skärsjön, Nabbosjön och Säbysjön; den vigtigaste ån är Bäckaby-ån. Socknen, som innefattar $19^1/_2$ mantal, beboddes 1810 af 700, 1840 af 850 och 1856 af 923 invånare. Sistnämda år hade socknen ambulatorisk folkskola med 1 examinerad lärare, som undervisade 76 gossar och 70 flickor, medan 1 gosse och 2 flickor undervisades i hemmet. — Bäckaby socken är annex till Fröderyds konsistoriela pastorat af 2:dra klassen i Vestra Härads kontrakt af Wexiö stift. Kyrkan, belägen $4^3/_4$ mil från Wexiö och $7^3/_4$ mil från Jönköping, är af hög ålder; hon blef 1758 tillökad med 12 aln. i längd och bredd. År 1766 byggde D. Ehrenstråle vid kyrkan en familjgraf, som skall underhållas af Gunnarstorp. Socknen var i katholska tiden eget pastorat, och om-

kring år 1300 nämnes *Byeckaby;* 1309 kallas socknen *Biccaby.* — På hemmanet Slageryd här i socknen har en koppargrufva varit upptagen af Ekesjö-Hofgårds-bolaget, men nedlades, då detta bolag upplöstes. Socknens säterier äro i allmogens hand, och år 1840 fanns här ingen ståndsperson. — Adress: Wexiö.

Bäcke. Socken på Dal, i Wedbo härad af Elfsborgs län, har en areal af 14,000 tunnland, hvaraf 3,880 äro sjöar och kärr. Socknen innefattar hela Teåkers-sjön, större delen af Marsjön, en del af Kabosjön, Yxesjön och 30 småsjöar, s. k. kärn. En å från Marsjön rinner i östlig rigtning till Teåkers-sjön. Af socknens 9½ hemman höra 3¼ i ekklesiastikt hänseende till Dalskogs socken af Örs pastorat i Nordals härad och kallas med ett gemensamt namn *Wedbo-* eller *Halängsräppen.* Socknen beboddes 1805 af 356 och 1840 af 595 invånare (nyare uppgifter saknas). — Bäcke är annex till Steneby regala pastorat af 2:dra klassen i Norra Dals kontrakt af Carlstads stift. Kyrkan, af trä, 5¾ mil sydvest från Åmål, byggdes år 1650 på egen bekostnad af Johan Stake, öfverste vid Vestgöta-Dals regimente, som år 1657 stupade vid Hjertums Skans i Norge, sedan han fått 17 sår. — Det enda säteriet i socknen, *Wättungen,* från år 1616 i omkring 300 år ett ätten Stake tillhörigt gods, förekommer i Wadstena klosters jordebok. Det tillhör nu brukspatron Wærns arfvingar. I socknen ligger *Bäckefors* jernverk. — Adress: Åmål.

Bäckebo. Socken i Norra Möre härad af Kalmar län, har en areal af 39,644 tunnl., hvaraf 1,150 äro sjöar och kärr. Marken är mycket stenbunden, men någorlunda jemn; jordmånen dels sand, dels lera. Skog finnes till eget behof. Hufvudnäringen är åkerbruk. Socknen innehåller 23 mantal. Folkmängden uppgick 1810 till 1,237, 1840 till 1,944 och 1856 till 2,443 invånare. Socknen hade sistnämda år både fast och ambulatorisk skola med 1 examinerad och 1 oexaminerad lärare. I fasta skolan undervisades 30 gossar och 20 flickor, i den ambulatoriska 52 gossar och 57 flickor; 2 gossar bivistade allmänt läroverk, 10 gossar och 24 flickor hade enskild undervisning, 10 gossar och 50 flickor undervisades i hemmet. — Bäckebo är annex till Åby konsistoriela pastorat, tillhörande Norra Möre kontrakt af Kalmar stift. Kyrkan, af trä och oansenlig, skall vara byggd 1685 och ligger 3¼ mil från Kalmar. — Fornlemningar uppgifvas icke. År 1822 upp-plöjdes i en åker här vid Eskilshult 140 lod silfvermynt från konung Carl XI:s tid. — Adress: Kalmar.

Bäckebron. Gästgifvaregård i Emtervik socken och Fryksdals härad af Carlstads län; skjutsar till:

Aplung, n. v.	1	mil.
Prestbohl, s. s. o.	1¾	»
S:a Såneby, n. n. v.	1¼	»

Bäckefors. Jernverk på Dal, i Bäcke socken och Wedbo härad af Elfsborgs län, anlades af brukspatronen Lennart Magnus Uggla, som d. 19 Mars 1767 fick privilegier att vid säteriet Wättungen anlägga en råstålshammare med en härd för 300 sk℔ ämnes-smide. Detta smide förvandlades 1822 tills vidare i stångjerns-smide mot dubbel hammarskatt. Stångjerns-smidet ökades sedermera; 1834 hitflyttades från Ränkeforssen i Wärmland 1 härd med 450 sk℔ stångjerns-smide, och 1837 anlades 3 nya härdar med 2 hamrar för 1,350 sk℔ stångjerns-smide mot dubbel hammarskatt, hvilket smide 1839 tillökades med ⅓. Medelst från England anskaffade blåsverk, maschinerier och arbetare infördes här det förut i Sverige icke brukliga half-wallon eller Lancashire-smidet. Bruket består nu af 6 fria härdar, hvilka årligen tillverka 7- à 8,000 sk℔ stångjern; vidare finnas styck- och spikhamrar, stålugnar, klippsax, gjuteri med kupolugn, m. m. Under egendomen lyda 6 mantal samt Skåpeforss finbladiga sågverk, der omkring 3,000 tolfter plank årligen tillverkas. — Bäckefors tillföll år 1784 anläggarens äldsta son, C. F. Uggla, och 1824 öfvergick eganderätten till

anläggarens dotterson, C. F. Wærn, som afled 1858.

Bäckelid. Oskattlagdt skollärareboställe i Nysunds socken och Edsbergs härad af Örebro län, räknadt till $1/8$ mantal, har varit torp under Sunds herrgård, men skänktes af general-auditören Olof Malmerfeldt till den skolinrättning i Nysunds socken, som 1764 blifvit stiftad af advokat-fiskalen Arvid Wallenstam, med hvars efterlemnade enka Malmerfelt gifte sig. Skolmästare utnämdes 1786; men med undervisningen i skolan började ej förrän 1791. Se *Nysund.*

Bäckesjön. Sjö uti Helsingland, Ljusdals socken, en länk i Le-åns eller Ljusdals vattensystem, hvilket har sitt ursprung från Bäckesjön, som är en vestlig fortsättning af Storsjön, i hvilken Henan m. fl. sjöar hafva sitt aflopp. Näset mellan Henan och Bäckesjön bildas af det 1,020 fot höga *Borrberget.*

Bäckeviken. Gästgifvaregård på ön Tjörn i Bohuslän; skjutsar till:
Kållekärr . . . . $1\,1/8$ mil.

Bäckhammar. Jernverk i Ramnäs socken och Snäfringe härad af Westerås län, vid Ramnäs- eller Kolbäcks-ån, anlades år 1620 af rådmannen Johan Bengtsson Bäck och privilegierades, men såldes år 1643 till rikskansleren Axel Oxenstjerna och öfvergick derefter delvis till egarne af Ramnäs bruk, dit smidet från Bäckhammar flyttades år 1853. Se *Ramnäs.*

Bäfve och **Ryr.** Socknar i Lane härad af Göteborgs och Bohus län, med en areal af 26,915 tunnland, hvaraf 220 äro sjöar och kärr. Socknarna, som innefatta östra bergstrakten af Lane härad, hafva, så långt underrättelserna gå tillbaka, varit annex-socknar till Uddevalla. Att de före stadens anläggande utgjort ett särskildt gäll, med namn af Bäfve, är en ganska sannolik förmodan, likasom den, att Ryrs socken är en i en yngre tid skedd utbrytning af Bäfve. Äldsta handlingar omtala väl *Bæfja sokn*, men aldrig Ryrs. Orten är rik på småsjöar och vattendrag (bland de sednare är Uddevallaån störst) samt på stora torfmossar, hvilka sistnämda dock föga begagnas, i anseende till ännu hjelplig skogstillgång. Ryr utgör ett jemnare högland, mer lämpligt för odling än Bäfve, hvilket, med undantag af några bördigare dalar, mest består af bergsryggar och oländiga marker. Rådande jordmånen är sandmylla; äfven lera finnes på flera ställen. Hufvudnäringarne äro åkerbruk och boskapsskötsel samt afyttring af skogsprodukter, hufvudsakligast ved. Socknarna innehöllo 1825: Bäfve $22\,1/8$ oförmedlade och $21\,5/8$ förmedlade mantal samt Ryrs socken $30\,1/8$ oförmedlade och 29 förmedlade mantal. Folkmängden utgjordes år 1840 af tillsammans 3,245 personer, hvaraf 1,572 tillhörde Bäfve och 1,673 Ryr. År 1856 hade Bäfve ensamt 1,817 invån. Bäfve och Ryr hafva ambulatorisk skola med 1 examinerad lärare. År 1856 besöktes skolan af 85 gossar och 64 flickor, medan 48 gossar och 56 flickor undervisades hemma. — Bäfve och Ryr äro annexer till Uddevalla stads regala pastorat af 1:sta klassen, tillhörande Elfsyssels Norra kontrakt af Göteborgs stift. Bäfve socken, som till år 1600 hade egen kyrka inom Uddevalla stad, begagnar nu Uddevalla stadskyrka; Ryrs kyrka, belägen 1 mil från Uddevalla, uppfördes, enligt en inskription på altartaflan, år 1671. — Af fornlemningar ega socknarna föga att uppvisa. Det berättas dock, att man i närheten af Ryrs kyrka för några år sedan genom odling undanröjt en forntida grift, hvari obrända lik och flintredskap skola hafva blifvit anträffade, — således en lemning efter landets äldsta befolkning. Vid *Hogarne* ligga några ättekullar. På *Skråröd*, berättas det, har en strid stått, hvari en förnäm Norsk höfding stupat och blifvit jordad i en nu borttagen hög. Alla de nu nämda fornlemningarna ligga inom Ryrs socken. — På Glimmingens skog ligger, till höger om den till Wenersborg ledande landsvägen, en sten, kallad *Kung Carls Sten*, hvilken Carl XII, enligt folksägnen, burit hit från ett berg i grannskapet att hvila sig på

under en marsch. Dertill är stenen imellertid för stor, så jättelik folkets beundran än gjort kung Carl; men det är ingalunda otroligt, att, när hjeltekonungens lik bars från Uddevalla till Wenersborg, bärarne rastat på Glimmingens skog och derunder ställt likkistan på stenen. Ännu i dag stannar hvarje förbipasserande liktåg vid stenen och uppsätter kistan en stund derpå. — Öfver Uddevalla-ån (fordom Befja-ån) leder vid Kuröd en bro, der Zacharias Aminoff under Gyldenlöwe-fejden med en hand full folk kastade tillbaka de segrande Danskarne och derigenom räddade återstoden af den vid Uddevalla den 29 Augusti 1677 slagna Svenska hären. — Adress: Uddevalla.

Bägersta. Skattehemman om 1 mantal i Brännkyrka socken och Svartlösa härad af Stockholms län, är en gammal gård. Konung Carl Knutsson uppgjorde år 1449 en stadga med föreståndaren i Själachoret i St. Nicolai församling i Stockholm om *Bagersta* och Österberga samt om det, som brukades under Själachoret i Töör, att han skulle årligen utgifva deraf 7 mark i afgäld till kapellanerna, »så länge han tillsäger», hvaremot de skulle hvarje år på St. Gregers dag hålla ett anniversarium med vigilia och själamessor för konungens faders och moders själar. Sedan kom Bägersta, jemte Hägersten, Walla och Skarpnäck, alla belägna i Brännkyrka socken, till Helgeandshuset i Stockholm. Alla fyra gårdarna indrogos, i följd af Westerås recess 1527, till kronan, och konung Gustaf I lade dem till Stockholms myntverk, hvilket den tiden förestods af Herman Fosser, som sedan 1530 fick tillåtelse att lösa till sig egendomarna mot 220 mark med årliga afbetalningar. Bägersta uppgifves då bestå af 20 öresland. Sedan tillhörde Bägersta en Wernsköld 1685 och lyder nu under Enskede i samma socken. — I medlet af 1700-talet funnos i jorden vid Bägersta flera Arabiska eller Kufiska silfvermynt, af hvilka ett i synnerhet var väl bibehållet, så att dess inskrift kunde temligen lätt läsas och förklaras. Detta har professor Carl Aurivillius lyckats fullgöra, och det är efter hans yttrande, som följande meddelas. Myntets storlek är ungefär som våra gamla tvåstyfvers-polletter, men tunnare, och det har inskrifter på båda sidor. På den ena, som har skrift midtpå och två rader upptill vid kanten, läses, enligt Aurivillii latinska öfversättning, midtpå: *Non est Deus, nisi Deus unicus, non est illi socius.* På öfra kanten: *In nomine Dei cusa est hæc drachma, in Samarcanda, anno trecentesimo vigesimo primo,* och på den nedra: *Dei est hoc negotium, & ante & post. Et die illo lætabuntur fideles in auxilio Dei.* (Koran 10: 4.) — På andra sidan åter finnes skrift midtpå en rad kring öfra kanten. Midtpå läses: *Deo . Muhammed Apostolus Dei . Potens in Deo, Nasser Ben Ahmed.* Kring kanten: *Muhammed est Apostolus Dei, qui misit eum cum directione et religione vera, ut conspicuam eam faciat, supra religionem omnem, etiamsi abhorreant associantes.* (Alkoran 61: 9.)

Af dessa inskrifter inhemtas således, att myntet är slaget i Samarkand år 321 efter Hegira, eller år 933 efter christna tideräkningen, under Nasser ben Ahmeds regering. Han var den tredje regenten af Samanidiska dynastien och regerade från år 913 till år 942. Samarkand är en gammal stad, som man förmenar, att Alexander den Store anlagt, och hvilken sedermera blef hufvudstaden i Tamerlans rike; den är ännu en god handelsstad. Detta mynt är således nu öfver 920 år gammalt.

Bähl. Ting af Gotlands Norra Befallning, innefattar socknarna Heinum, Bähl, Källunga och Wallstena, består af 39 $1/2$ förmedlade mantal och hade 1,179 invånare år 1856.

Bähl. Socken på Gotland, i Bähls Ting och Norra Befallningen af Wisby län, 2 mil österut från Wisby, har en areal af 5,253 tunnland, hvaraf 180 äro träsk och kärr. Socknen, som består af 6 $3/8$ mantal, beboddes 1810 af 178 och 1840 af 230 personer. — Bähls socken är annex till Heinum och bildar tillika med denna socken ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen i Norra kontraktet af Wisby stift. Hela

pastoratet innefattar 15 $^{1}/_{8}$ förmedlade mant. och beboddes 1856 af 543 personer. Sistnämda år hade pastoratet fast folkskola med 1 examinerad lärare, som undervisade 26 gossar och 24 flickor, medan 1 gosse och 2 flickor undervisades i hemmet. — Bähls kyrka, af sten, enligt Strelow byggd år 1169, har utmärkt vacker portal och är belägen på landthöjden mellan Slitö och Wisby, 120 Pariserfot öfver hafvet, enligt Hisinger. — Adress: Wisby.

Bälaryd. Socken i Norra Wedbo härad af Jönköpings län, belägen vid häradets vestra gräns, har en areal af 10,993 tunnland, af hvilka 840 äro sjöar och kärr. Inom socknen finnas tre små sjöar. Jordmånen består mest af grus och sand; i trakten af kyrkan är den moartad och sumpig. Socknen, som fordom tillhörde grefskapet Wisingsborg, består af 25 förmedlade eller 34 oförmedlade hemman och beboddes 1805 af 786, 1840 af 985 och 1856 af 1,075 invånare. Socknen hade sistnämda år både fast och ambulatorisk skola. I den förra, som har en examinerad lärare, undervisades 77 gossar och 33 flickor, i den sednare 47 gossar och 26 flickor, medan 2 gossar och 3 flickor hade undervisning i hemmet. — Bälaryd är annex till Lomaryds regala pastorat af 2:dra klassen i Norra Wedbo kontrakt af Linköpings stift. Kyrkan, belägen 1 mil från moderkyrkan, 4 mil från Jönköping och 2 mil från Ekesjö, är af sten med torn; genom en tillbyggnad på norra sidan blef hon 1740 förvandlad till halfkorskyrka. — Socknens herrgårdar äro *Skjärsjö* och *Hillerstorp*. — Åtskilliga små stenrör, en bautasten m. m. förekomma i socknen. Nära Björka är en offerkälla. — Adress: Ekesjö.

Bäling. Härad i Uppsala län, mellan Fyris-åns grenar, Jumkils- och Björklinge-åarna, uppgifves hafva en areal af 70,054 tunnland, af hvilka 2,790 äro sjöar och kärr. Häradet innefattar 241 $^{3}/_{4}$ mantal och hade 1856 3,747 invånare. Det består af socknarna Bälinge, Åkerby med Jumkils annex samt Skuttunge, alla hörande till Ulleråkers prosteri samt, utom en del af Jumkil, som ligger i Ulleråkers härad, till Bälings, Waxala och Rasbo fögderi.

Bälinge. Socken i Bälings härad af Uppsala län, har en areal af 26,638 tunnl., hvaraf 660 äro kärr och sjöar, således bland de största socken-arealer, som förekomma i länet. De flesta vattendragen uti denna socken utgöra gränsskilnader från de kringliggande. Så utgör Jumkils-ån sydvestra gränsen mot Börje, Björklinge-ån den nordöstra mot Ehrentuna, och Fyris-ån den sydöstra mot Gamla Uppsala. Bälings-ån, från sjön Bången, går i bugtig väg längs genom socknen åt sydost, tills den vänder sig åt söder, utgör gräns mot Åkerby och utfaller i Jumkils ån. Sydöstra delen af socknen mot vattnen vid gränserna är hufvudsakligen en skoglös, föga kuperad slätt, med lerjord, här och der sidländt, östligast afbruten af en sandås, i rigtning från norr till söder. Bortom midten vidtaga dels bergbackar, dels ock kärrig skogsmark, innehållande Ryggmossen och andra. Största delen af socknen lider brist på skog. Den fordna häradsallmänningen är, efter skedd fördelning mellan hemmanen, tämligen uthuggen. Åkerbruk är hufvudnäringen. Socknen innehåller 145 $^{1}/_{8}$ oförmedlade och 131 $^{5}/_{8}$ förmedlade mantal samt beboddes 1810 af 2,063, 1840 af 1,950 och 1856 af 1,982 invånare. Socknen hade sistnämnda år fast skola med 1 examinerad och 1 oexaminerad lärare, som undervisade 50 gossar och 30 flickor, medan 3 gossar undervisades i allmänt läroverk, 1 gosse hade enskild undervisning och 58 gossar samt 40 flickor undervisades hemma.

Bälinge utgör ensamt ett prebendepastorat af 1:sta klassen till ärkebiskopen och tillhör Ulleråkers kontrakt af ärkestiftet. Under katholska tiden var Bälinge anslaget som prebende till archidiaconatet vid Uppsala domkyrka, och då detta instiftades af ärkebiskop Jarlerus, blef vid år 1240 Fulco eller Folke, riddaren Johan Engel den Äldres son, den första ärkedjeknen derstädes; man eger sedan en komplett för-

teckning på dessa prelater ända tills ärkedjeknedömets gods och inkomster, genom Westerås recess 1527, indrogos till kronan, då de först anslogos till bibelns tryckning, och den sista ärkedjeknen, Laurentius Andreæ, fick endast behålla ärkedjekne-titeln; sedan anslog konung Gustaf I år 1534 inkomsterna till prentet (Kongl. boktryckeriet). Ärkedjeknarne hade under sig vikarier i Bälinge pastorat, hvilka äfven äro kända från år 1322 i nästan fullständig ordning. Sedan anslogs Bälinge som prebende till ärkebiskopsstolen i Uppsala, och Laurentius Petri Gothus erhöll det först, då han blef ärkebiskop år 1574, mot afträdande af Danmarks socken, som han förut innehade. Från denna tid hafva ärkebiskoparne beständigt haft Bälinge till prebende. — Kyrkan, belägen 1 mil från Uppsala, är till en del mycket gammal och har varit äldsta moderkyrkan i Bälings härad. Hennes ålder är okänd; men att hon är byggd på 1300-talet, samtidigt med grannkyrkorna Skuttunge och Åkerby, bör kunna antagas; utan tvifvel är hennes första grundstomme, uppbyggd af gråsten och hvälfd, ännu äldre. Sedan har kyrkan tid efter annan fått flera tillbyggnader, såsom sakristia och vapenhus. Hon beskrifves år 1829 såsom byggd af sten, med högt torn och träresning. Hennes längd uppgifves då till 54 och bredden till 14 ½ alnar; hon hade åren 1784—88 blifvit tillökt med en korsbyggnad af 38 alnars längd och 16 ¾ alnars bredd. Den 8 Maj 1717 slog åskan ned i tornet, som antändes; men elden gjorde dock icke mera skada, än att resningen till en del afslogs och tornmuren öfverst ifrån ända ned till grunden spräcktes. Kyrkan skadades dock icke till sitt inre. Det inre af henne beskrifves af Frediani, på hans tid, i korthet sålunda: kyrkan är innti prydd med målningar, föreställande scener så väl ur gamla som nya testamentet, troligen verkställda under ärkebiskoparne Jöns Bengtssons och Jakob Ulfssons tid, emedan deras sköldemärken, ett oxhufvud och en örnklo, äro anbragta på muren i södra choret och stora kyrkodörren. I kyrkan förvaras flera konstsaker och minnesmärken från katholska tiden. På altaret var och är kanske ännu en gammal, väl förgylld och stor, i sitt slag märklig tafla, besatt med jungfru Marias, de heliga konungarne Eriks och Olofs samt 10 andra helgons bilder. Målningarne på luckorna till denna tafla innehålla Frälsarens jemte flera martyrers lidande. Denna tafla lät dåvarande ärkedjeknen, sedermera biskopen i Strengnäs, Conrad Rogge, under sin tjenstetid här, på egen bekostnad år 1471 förfärdiga i Lübeck af en konstnär, vid namn Johan Stenrat. En mindre, men ännu äldre tafla var då ställd på ett nedbrutet altare, hvari några bilder voro insatta. För öfrigt finnas ett *Helgedomsskåp*, hvari en stor, med glansguld öfverdragen Maria-bild står, samt en gammal dopfunt. — Flera griftminnen finnas i kyrkan, men inga från äldre tider; troligen hafva dessa blifvit borttagna och förstörda vid kyrkans reparationer, ty herremän med höga anor hafva fordom här haft egendomar. Epitaphier och griftstenar finnas i kyrkan öfver ärkebiskop H. Benzelius, statssekreteraren M. Benzelstjerna, assessoren i Svea Hofrätt Olof Berling till Jesvaholm, död år 1676, och hans fru Sara Larsdotter, Mathias Edenberg till Kipplingeberg samt hans förra fru Elisabeth Lilliemark, ärkebiskop Lars Stigzelii dotter och prosten härstädes Stephanus Andreæ Helsingius, död 1583, med flera.

Socknen är en urgammal bygd, tidigt bebodd och odlad, hvilket bestyrkes af den rikedom på fornlemningar af många slag, som fordom här funnits och ännu till stor del är i behåll. Detta besannas äfven af den mängd gårdar, som förekomma i våra äldsta häfder. *Belling* förekommer år 1314 såsom hörande till *provincia Belling*. Af fornlemningar skola inom socknen finnas, eller hafva funnits, ej mindre än 31 runstenar, många ännu väl bibehållna, men de öfriga mer och mindre skadade. Att här uppräkna ställena, der dessa stenar varit resta, torde blifva ett otacksamt arbete. Här uppgifvas i och vid kyrkan 5 stenar, vid Sundbro 3, vid Löfsta, Svista, Ekelunda, Hög-

sta, Forkarleby och Rörby 2 m. fl. Om dessa stenar skulle fördelas på socknens byar och gårdar, så finge hvarannan en runsten, hvilket förhållande ingen annan socken kan uppvisa i hela det runstensrika Uppland. I allmänhet äro stenarnas inskrifter af föga historisk märkvärdighet. Af öfriga fornlemningar uppgifvas flera tings-ställen och andra stensättningar samt grifthögar. Lemningar efter en domarering träffas på ett ställe, som ännu kallas *Tingsplatsen*, der en runsten är upprest, som har denna inskrift: **Fulnki : uk : Askun : Þaun : hion : litu : hakva : stain : eftir : sig qvik . baþi . kuþ . hialbi . ant.** En runsten vid Löfsta har denna skrift: **Fastvi . lit . risa . stain . iftiR . Karnar . auk . Kutirik . suni . sino . onar . vard . taudr . i . Girkium** (Grekland?). Griftkullar finnas på åtskilliga ställen; de vid Rörby, der äfven tvänne runstenar stå, äro de betydligaste. — I St. Eriks legend läses följande: vid slutet af 1200-talet inträffade många år å rad missväxt i denna och tillgränsande socknar. Bönderna i *Baling*, *Spicaby* (Skuttunge) och *Akirby* (Åkerby) samfälte sig då att gå tre fredagar i kyrkan och bedja Gud om sina Nåder, och att de skulle offra St. Erik ett ax af silfver, förgyldt, om Gud ville för hans helga bön gifva torftelig väderlek och årsvext. Och som de detta gjorde, fingo de sedan regn, tjenlig väderlek och god årsväxt. — Vid år 1600 anträffades af en bonde här i socknen uti jorden vid vägläggning 3 urnor och deri en stor mängd guldringar och en göpen läderpenningar med genomslagna silfvernaglar. (Troligen stycken af en rustning.) — Adress: Uppsala.

Bälinge. Socken i Rönö härad af Nyköpings län, har en areal af 20,458 tunnland, af hvilka 2,300 äro sjöar och kärr. Uti detta område inbegripas de 3 större öarna i hafvet, Lång-, Rings- och Harts-öarna, Enskär ytterst ut samt flera mindre öar, liggande rundt omkring. Hafvet utgör socknens södra gräns. Nordöstra gränsen är skogig och bergländig kring Björken, som utgår genom Vesterljung, och kring Rumbosjön och Frillingen, med deras utlopp till Sibbo-fjärden; likaledes södra bygderna omkring denna fjärd, dess tillopp från Karfjärden, och dess utlopp i Tvären eller Trindeln; så ock skärgården; allt omvexlande med berg och klippor samt tämligen trånga dalar, ängar och slätter, och rikt på vanliga kustphenomener, jättegrytor, grottor m. m. En mer jemn och öppen dalgång finnes i nordvest, af 90 till 100 fots höjd, omkring flera tillflöden till Måstena-sjön, som åter inom mer bergiga trakter, genom en annan Sibbofjärd, utfaller i Kråkfjärden. Rådande jordmånen är å slätterna lera, här och der sandblandad. Jemte åkerbruk idkas ängs- och skogsbruk samt fiske i skären. Inom socknen finnas icke obetydliga kalkstreck, men blott ett begagnas numera; här voro fordom 3 kalkugnar, men de voro på 1820-talet nedlagda, och blott en lärer nu vara i verksamhet. Socknen innefattar $50^3/_4$ förmedlade mantal, hvaraf 1 krono, de öfriga frälse, alla under herrgårdar; blott å lägenheter i skären finnas få sjelfegande bönder. Folknummern uppgick 1810 till 1,062, 1840 till 1,197 och 1856 till 1,982 personer. Bälinge socken har fast folkskola med 1 examinerad och 1 oexaminerad lärare. År 1856 besöktes skolan af 50 gossar och 30 flickor, medan 3 gossar undervisades i allmänt läroverk, 1 gosse i enskild undervisningsanstalt samt 58 gossar och 40 flickor hemma.

Bælingh, cum annexa in prepos. Nicopensi, förekommer år 1314, och Bälinge, modersocken, jemte Tystberga, annex, utgöra ännu tillsammans ett patronelt pastorat af 1:sta klassen i Nyköpings Östra kontrakt af Strengnäs stift, med alternerande patronatsrätt för egarne af Nynäs och Helgö säterier. Kyrkan, belägen 3 mil från Nyköping och 8 mil från Strengnäs, är ganska gammal och från början liten, men tillbyggdes år 1600, och allt sedan har hon varit sådan hon nu är, utom den förändring, som skett genom tillbyggandet af tvänne grafchor. Det ena af dessa chor, som nu mer tillika är kyrkans högchor, tillhör den utgångna friherrliga slägten Gyllenstjerna till Nynäs och byggdes omkring år 1650 af

riksrådet friherre Erik Gyllenstjerna. I grafhvalfvet, som är under sjelfva altaret, hvila nämda riksråd och flera af hans ätt. I sednare tider har man i choret låtit uppsätta ett epitaphium, som förut låg nere i kyrkan; det är en vanlig grafsten, föreställande en man i ridderlig rustning, med inskrift: »Her . liger . begrafven . then . ædle . ärlige . och . välbördige . man . och . strenge . Ridder . Her . Niels . Karlson . till . Nynäs . Hans . sjel . Gud . Allsmägtig . sig . mildeligan . öfver . förbarme . hvilken . i . Gudi . afsomnade . ten . fjerde . Aprilis . Anno . 1. 5. 6. 4. och . blef . begrafven . i . Bælinge . Kyrka . then . nittonde . dagen . uti . samma . månat.» Denne var en Gyllenstjerna, sonson af Erik Eriksson till Fogelvik, och blef riddare vid konung Erik XIV:s kröning. Midt emot denna sten är ett vapen, uppsatt till minne af en ung friherre Ludvig Gyllenstjerna, som blef mördad på gatan i Stockholm natten till den 1 November 1698. Det andra grafchoret, på södra sidan, tillhör den utgångna grefliga slägten Gyllenstjerna till Björksund. Det var förut obetydligt, men blef år 1734 på grefvinnan Ulrika Juliana Gyllenstjernas bekostnad ansenligt utvidgadt och prydt med ett torn. Bland dem, som hvila i grafhvalfvet, äro riksråden grefvarne Göran och Johan Gyllenstjerna, bröder, den sednare namnkunnig för sin styrka och ännu ihogkommen i orten under namn af *Starke Jan;* vidare riksrådet grefve Nils Gyllenstjerna, bekant för sin fångenskap i Sibirien från 1709 till 1721, och den siste af ätten, riksmarskalken grefve Göran Gyllenstjerna, som dog år 1799. Uti choret äro minnesvårdar uppsatta af porphyr och granit öfver sistnämda riksmarskalk samt af marmor öfver grefve Nils Gyllenstjerna, död 1731. Bägge choren hafva torn, men ej sjelfva kyrkan. — Af fornlemningar och andra gamla märkvärdigheter i socknen må följande anföras: Ättehögar finnas till stort antal; ibland dem ligga de ansenligaste på Oppeby gärde invid sockenvägen, hvilka dock en för förfädrens minnen likgiltig tid dels planerat, dels skadat genom otidiga gräfningar efter skatter. Vid det härvarande tegelbruket äro äfven grifthögar, och i en hage vid Måstemo räknas 36 grafhögar, af hvilka några äro rätt ansenliga. Ingen runsten uppgifves i socknen, och de stensättningar, som der finnas, äro af föga märkvärdighet. På ett berg, kalladt *Harjeberget,* beläget på Hartsö vid inloppet af inre skären, har fordom högst uppe på bergspetsen stått en vårdkase, som till sednare tider underhållits. Detta berg är dessutom märkvärdigt för den grotta, som der finnes på en af de brantaste sidorna. Från en trång öppning vidgar sig ett rum inuti berget, med platt golf och nästan lodräta väggar. Sägnen förmäler, att en jungfru, för att undkomma en mäktig vällustings stämplingar, tagit sin tillflykt i denna grotta och der en tid uppehållit sig. Ännu i mannaminne skola lemningar efter hennes spinnrock hafva funnits qvar i grottan. Jättegrytor skola finnas i socknen; men hvarest uppgifves icke. — Om konung Johan och mäster Daniel Nilsson i Bälinge, som förföljdes för »Rödbokens» skull, finnes följande i rim affattade berättelse:

I Stockholms torn blef han insatt,
Ther hade han mörkt både dag och natt.
Utu tornet blef han tagen ett sinn,
Och hafd i salen till Konungen in.
När han genom dörren steg,
För Konungen han bugade och neg;
Dock månde det all gunst förspille,
Att han ej sade som Konungen ville.
Ej blefvo the bättre förlikta tå:
Till golfvet lät Konnngen honom slå,
Och befallte en kneckt i håret taga,
Och fram åt salen släpa och draga.
Han steg på honom och trampade fast,
Att under var, det ryggen ej brast.
Han trampade på honom åter och fram
Och sade: »du skall rättnu få skam».
När han hade så trampat länge
Begynte han Skriften till att vrängia,
Och sade, att Skriften säger så:
»På Lejon och huggormar skall tu gå». —
Sedan han nu hade om honom så lagat,
Måste kneckten honom åter i håret taga,
Och draga tillbaka och vara ej sen
Utöfver golfvet till dörren igen.

— Adress: Nyköping.

Bälinge. Socken i Kullings härad af Wenersborgs län, har en areal af 9,396 tunnland, af hvilka 670 äro sjöar och

kärr. Marken är jemn med spridda bergkullar i en del af socknen, mer bergaktig på andra ställen. Rådande jordmånen är lera, ofta blandad med sandmylla. Socknens hufvudnäring är åkerbruk, och dertill kommer något handslöjder. Skog finnes till eget behof. Socknen innehåller $11\frac{3}{4}$ mant. Folkmängden uppgick 1810 till 490, 1840 till 574 och 1856 till 590 invånare. Bälinge socken har ambulatorisk folkskola, som år 1856 besöktes af 11 gossar och 10 flickor; dessutom undervisades 39 gossar och 32 flickor hemma. — Bälinge är annex till Alingsås stadsförsamlings regala pastorat i Kullings eller Geseneds kontrakt af Skara stift. Kyrkan, belägen $\frac{1}{2}$ mil från Alingsås stad, är byggd af sten år 1685. — I socknen förekomma åtskilliga minnesmärken, deraf flera uppnämda efter kung Rolf Götriksson, såsom *Rolfs Kulle*, *Rolfsborgs-udde* (Rossbos-udde), *Rolfs hög*, o. s. v. En sägen är, att Rolf Götriksson bodde $\frac{1}{2}$ mil från Alingsås i en borg, hvilken låg på en halfö, som bildas af Säfveå, och på hvilken ännu finnas tydliga märken efter vallar och grafvar. Konung Rolf drog hvarje sommar ut i härnad; men om vintern bodde han på (Ross-bos-udde) *Rolfsborgs-udde*, såsom denna halfö ännu benämnes. Snedt emot borgen ligger en ås, på hvilken anträffas en större ättehög, och der uppgifves konung Rolf ligga begrafven. — I denna och kringliggande socknar, hörande till Kullings och Geseneds kontrakt i Elfsborgs län, firas större bröllopp bland allmogen med pomp och ståt. Bruden klädes vanligen af någon af presterskapets fruar med all den grannlåt, som kan upplånas; ty egna kläder begagnas då aldrig. Brudgummen är deremot enkelt klädd, i tvänne rockar. Alla karlar samlas hos brudgummen och rida derefter, under musik, anförda af presten, till brudens hem, för att uttaga henne. Vid ankomsten till brudkammaren inträda före presten tvänne blosshållare, hvilka knäfalla för bruden och sätta på henne brudskorna, der de lagt silfverpenningar, på hvilka hon sedan skall dansa. Detta troddes fordom bebåda brudparet rikedom. Alla karlar rida förut, jemte brudgummen och presten; derefter komma 4 brudpigor, brud och brudsäta i vagnar, alla grannt utpyntade. Tvänne för-ridare (nära slägtingar) rida i sporrsträck till kyrkan, der de ingå och knäfalla för altaret, men sedan lika skyndsamt återvända, för att sälla sig till brudfärden. Derefter förrättas vigseln med vanliga ceremonier. Nu återvänder brudskaran till brudens hem, då de förut omtalade för-ridarne lika skyndsamt rida förut till bröllopsgården, hvarest de erhålla en hastig välfägnad och genast återvända till brudskaran, till hvilken de hålla ett tal och framföra brudhusets helsning, att de äro välkomna, med vilkor af ett stilla och anständigt uppförande. De, som uraktlåta detta, åläggas att bära bort ett berg eller dricka ut en sjö, eller ock föreläggas dem något annat omöjligt. Innan bruden stiger öfver tröskeln, smyger brudens moder en bit socker eller en kaffeböna i brudens mun; ty det säges, att till det första bruden smakar sedan hon är vigd, får hon ingen lycka. Sedan ätes 4 à 6 timmar, och hvarje rätt inbäres under musik. Under måltiden offras till prest, brudparet och de fattiga. Bröllopsstugan är helt och hållet klädd med lakan och grannlåter. Härefter dansas, då alla, som göra det med bruden eller brudgummen, gifva danspenningar. Bröloppet varar i tre dagar, hvarefter brudparet åtföljes hem af sina anförvandter. — Allmogen nyttjar, nästan utan undantag, blåa kläder af vallmar eller kläde, jacka med skört och vid högtidliga tillfällen en lång rock. Qvinnfolken bära stora hvita hufvudkläden ofvanpå små broderade sidenmössor, hvita eller blå, hvilka sitta på yttersta delen af hufvudet, samt begagna alltid tröja och kjortel. — Adress: Alingsås.

Bälinge-ån. Biflod till den i Fyrisån infallande Jumkils-ån. Se *Bälinge* socken i Uppsala län.

Bälsta *(Bäldesta)*. Ett mantal frälsesäteri i Wallentuna härad och socken af Stockholms län, vid Wallentuna-sjöns östra strand, har före reduktionen tillhört slägten Klingspor, sedan Lager-

felt, Clerck, Gethe (1740), Ehrenkrona, Appelbom (1772); tillhörde 1850 egaren af Rånäs bruk, frih. Reuterskiöld. — I Peringskiölds Bibliska Slägtregister finnas afritade tvänne runstenar, som stått i en till gården hörande hage, och »hvilka blifvit uppresta till minne af Götalandets gud Oggi».

Bälteberga. Frälse-säteri i Ottarps socken och Luggude härad af Malmöhus län, är beläget 1 mil från Landskrona och 1 ½ mil från Helsingborg, på en höjd vid en liten å, af Linné kallad Wallåkra bäck, som utfaller vid Råå fiskeläge. Gården är ett urgammalt herresäte och säges vara anlagd och hafva fått sitt namn af Ottar Bält, en »kämpe», som skall hafva lefvat i medlet af 1000-talet. Efter honom skall äfven socknen blifvit kallad Ottarp. Sagorna om honom äro glömda; man känner endast den om hans död, hvarom mera här nedan. År 1387 skref sig en Johannes Nicolai till *Beltebiærga;* men den med säkerhet kända äldsta egaren af denna gård var Lave Urne. Han var landsdomare i Skåne och en bland dem, som 1523 gåfvo Christian II ny trohetsförsäkran, då Jutlands adel reste sig. Han var gift med Sissela Ribbing och dog 1530 i hög ålder, efterlemnande tvänne söner, Jörgen och Claus, af hvilka den förre fick Bosarp, den sednare Bälteberga. Claus Urne var riksråd och domprost i Lund. Han lefde ännu år 1561; men år 1587 var sonen, Lave Urne, egare af Bälteberga. Han var höfvidsman på Ellaholm och kanik i Lund, gift med Edla Jakobsdotter Bing, med hvilken han hade tvänne barn, sonen Augustin, som dog ogift, och dottern Margareta, som blef gift med en Svensk riddare, Gregorius Henriksson. Lave Urne lärer dött 1604 och är begrafven i Löfstad uti Färs härad. Efter denna tid äro egarne till Bälteberga okända; först på 1650-talet vet man, att Axel Urup egde gården; men huru den öfvergått till honom är okändt. Han skref sig till Hviderör och hans hustru till Beltebierg. Under kriget mellan Sverige och Danmark, som började 1657, och hvartill han tillrådt, visade han mycken tapperhet, såsom i slaget vid Laholm samma år och under Köpenhamns belägring af Svenskarne 1658. Då Skåne var intaget, aflade han icke tro- och huldhets-ed till Svenska kronan. Bälteberga indrogs derföre under kriget, och trupper förlades der; men år 1659 blef det, liksom de andra Skånska egendomarna, återstäldt till sin förra egare. Han dog 1671, utan barn, och Bälteberga ärfdes af Christian Bylow, son till Christian Bylow och Anna Beck, Axel Urups halfsyster. Efter denna tid tyckes det som Anna Beck, då enka, sålt gården; men när och till hvem känner man ej. Icke heller vet man, när och till hvem gården först öfvergick från Dansk till Svensk egare. Det säges, att Bälteberga från år 1682 till 1700 skall hafva tillhört general-fälttygmästaren Per Sparre; men i en förteckning på Skånska adelns egendomar från år 1697 uppgifves, att gården då tillhörde grefve Lejonhufvuds arfvingar. Vidare berättas, att detta säteri efter år 1700 varit disponeradt af Rikets Ständers Bank intill år 1713, då det på utmätningsauktion försåldes till general-majoren friherre Wilhelm Bennet. I taxeringslängden af år 1715 finnes W. J. Coyet upptagen som egare. En annan uppgift säger, att det var ofvannämde Per Sparre, som till Bennet sålt Bälteberga. Allt nog, på 1720-talet egdes gården af general-majoren och landshöfdingen i Malmö, Bennet. Han var gift med Magdalena Barnekow och dog år 1740, då sonen, landshöfdingen friherre Fredrik Bennet, ärfde och innehade gården till sin död år 1790. Med sin hustru, Hedvig Sack, hade han sju söner. De trenne yngsta af bröderna utlöstes redan åren 1794, 1795 och 1796; de fyra återstående innehade egendomen gemensamt till år 1807, då två af bröderna, generalmajoren Wilhelm och förste stallmästaren Jakob Rutger Bennet, utlöstes. År 1808 delades egendomen mellan de två återstående bröderna, så att Otto Ludvig Bennet fick Hviderörа, som länge tillhört Bälteberga och blifvit brukadt som plattgård derunder, och lagmannen Axel Filip Bennet fick Bälteberga. Han dog år 1810, då god-

set å nyo ärfdes af hans sex bröder, hvilka dock redan år 1812 sålde Bälteberga till landtrådet Cornelius Alexander Cronsioe, adlad Sjökrona 1819, för 112,000 rdr banko; säteriet, en vatten- och en väderqvarn samt 45 dagsverkstorp, värderade till 22,000 rdr, tillbytte han sig mot strögods; insocknehemmanen köptes för 90,000 rdr bko. Egendomen innehöll då 4,100 tunnland. Han förbättrade mycket egendomen, dog år 1824 och var gift med Helena Beata Weidberg, som öfverlefde honom samt innehade Bälteberga till sin död 1842. Derefter styckades egendomen, och sedan 3,081 tunnland förut blifvit afyttrade för 300,000 rdr rgs, köptes återstoden, utgörande 1,019 tunnland, för 166,000 rdr rgs af Dansken von Gerstenberg Rosteed. Denne afyttrade 519 tunnland och sålde slutligen 1851 säteriet med dess återstående 500 tunnland till kapitenen Eberhard Munck af Rosenschöld för 105,000 rdr rgs. För närvarande utgör således Bälteberga $2\frac{1}{2}$ mantal säteri eller 500 tunnland. Park och skog upptaga 60 tunnl., trädgård och gårdsplats 11 tunnland.

Som förut är nämdt, ligger Bälteberga gård på en höjd vid Wallåkra å, omgifven af en vidsträckt park. En vacker allée af popplar förer så väl till gården som omkring den, ty genom parken går landsvägen till Helsingborg. Mangården består af en hufvudbyggnad och två flygelbyggnader, två våningar höga, uppförda år 1736 i modern stil af generalmajoren frih. Wilhelm Bennet. Hufvudbyggnadens façad prydes af fyra höga halfkolonner, mellan hvilka trenne höga dörrar och derofvan fönster äro anbragta. Dessa kolonner uppbära en frontespice, ofvanför hvilken pråla Bennetska och Barnekowska vapnen. Huset är ganska vidsträckt och innehåller öfver 50 boningsrum. Hufvud- och flygelbyggnaderna sammanhänga genom tvänne murar, bakom hvilka fordom voro drifhus och redskaps-skjul; numera har man der inredt betäckta gångar, hvilka förena de tre byggnaderna med hvarandra. I den ena af dessa föreningsmurar finnas inmurade tvänne stenar med inskrifterna: »H:r Axel Wrop» samt »fru Sizel Grobe», och bland hufvudbyggnadens grundstenar finnes en, i hvilken namnet »Axel» är uthugget. Detta tyckes visa, att den före år 1736 här befintliga oansenliga byggnaden varit uppförd af Axel Urup. — Omgifningarne äro äfven vackra. Boningshusen omslutas af en trädgård, hvars rikedom och storlek förvånade blomsterkungen Linné, då han på sin Skånska resa hit anlände. Den hade då att bjuda på aprikoser, vindrufvor, mandlar, valnötter och mulbär samt egde »häckar af afvenbök med artiga cabinetter». Bakom trädgården vidtager parken, och bakom denna är skogen. Parken har flera vackra partier och begränsas i vester af den ofvan omtalta ån och skiljes i norr från skogen genom en i ån utfallande bäck.

Vid egendomen utgjorde år 1697 utsädet af råg och korn 30 tunnor, af hafra 24 tunnor. — År 1715 taxerades Bälteberga till 39 tunnor hardtkorn och Hvideröra till 12 tunnor; till båda egendomarna hörde sammanlagda insocknehemman, taxerade till 267 t:r, och utsockne, taxerade till 253 t:r hardtkorn. — År 1765 utgjorde säteriet $2\frac{1}{2}$ mant. och egde 32 insockne frälsehemman, förmedlade till 13 mant., 12 utsockne frälsehemman, 34 stycken insockne hus och torp samt 3:ne mjölqvarnar. — Enligt ett d. 12 Juni 1649 till Axel Urup utfärdadt bref har egaren af Bälteberga patronrättighet till Ottarps pastorat.

Af sägner, fästa vid Bälteberga, må följande förtäljas om den ofvannämda kämpen Ottar Bälts död. Rakt ut norr om gården vid parkens slut stupar ett der liggande berg brant ned mot en djup däld; en källa framväller ur den nakna klippväggen och blandar sitt vatten med den vid bergsfoten sorlande bäcken. En mörk höstnatt kom herr Ottar här ridande; försänkt i djupa tankar, tog han miste om vägen och red mot bråddjupet. Då hästen kom till branten, stannade den; men Ottar tryckte sporrarna i dess sidor, och häst och ryttare nedstörtade i afgrunden. Strax härinvid, i parken, är en grafhög, i hvilken Ottar Bält till häst och i full rustning säges sitta. — Under kriget med Danmark hade konung Carl

XI här sitt högqvarter, åren 1676 och 1677 i Dec. och Jan. månader.

Bärbo. Socken i Jönåkers härad af Nyköpings län, vid sjön Långhalsen och Nyköpings-ån, har en areal af 7,012 tunnland, af hvilka 1,050 äro sjöar och kärr. Sydöstra delen består af slättbygd utmed ån, lågländ skogsmark inåt landet; det öfriga har mer bergkullar af omkring 90 fots höjd öfver hafvet och 40 fot öfver Långhalsen, skiljda af små dalgångar och vattendrag. I Långhalsen utfalla Egla- och Öfversjöarna. Rådande jordmånen är lera; åkerbruk, ängs-skötsel, fiske m. m. äro socknens näringar. Hemmantalet är $25\frac{1}{4}$ förmedlade mantal, deraf $21\frac{3}{4}$ frälse, nästan allt under herrgårdar; folknummern uppgick 1810 till 513, 1840 till 549 och 1856 till 562. Socknen hade sistnämda år både fast och ambulatorisk folkskola med 1 examinerad och 1 oexaminerad lärare, som undervisade 11 gossar och 7 flickor i den fasta, 10 gossar och 1 flicka i den ambulatoriska skolan, medan 2 gossar bivistade allmänt läroverk och 15 gossar samt 21 flickor undervisades i hemmet. — Socknen förekommer år 1314 under namnet *Berga in prepos. Nicopensi;* år 1385 heter den *Berghbo;* ända från 1400-talet synes den hafva varit, såsom den ännu är, annex till Råby konsistoriela pastorat af 2:dra klassen i Nyköpings Vestra kontrakt af Strengnäs stift. Kapellaner nämnas från 1624. Den gamla gråstenskyrkan, $1\frac{1}{4}$ mil n. v. från Nyköping, saknar torn; choret ombyggdes och tornbepryddes 1677 på bekostnad af fru Carin Stormhatt till Näs, och det hela reparerades 1813. I choret finnes minnesvård öfver öfverstlöjtn. L. G. Stormhatt och under densamma en graf för generalen, frih. C. G. Creutz († 1728) och hans familj; under läktaren har hans exc. grefve G. Wachtmeister († 1826) sin graf; på kyrkogården finnes ett monument öfver ministern Claës Peyron († 1823) Det tros, att en äldre kyrka legat vid gården Kapellet, der ock en f. d. offerkälla visas. — Af fornlemningar finnas bautastenar vid Täckhammar. — I socknen ligga godsen *Täckhammar, Tista* och *Näs.* — Adress: Nyköping.

Bärby. Egendom i Ramsta socken och Hagunda härad af Uppsala län, belägen vid landsvägen, $1\frac{1}{4}$ mil från Uppsala och $\frac{3}{4}$ mil från närmaste lastageplats vid Mälaren. Den består egentligen af tvänne fullt bebyggda gårdar, som genom laga skifte blifvit sammanlagda, så att de äro inom en stängsel; den ena utgör $\frac{3}{4}$ förmedlade mantal frälse och den andra $\frac{2}{5}$ mant. rusthåll; hela egendomen har en areal af $266\frac{3}{4}$ tunnland, hvaraf 92 åker, 28 äng och 114 skog, det öfriga äro gårdstomt, hagar och backar.

Bärby. Ett mantal häradshöfdingboställe i Säfve socken, Hisingens Vestra Härad samt Göteborgs och Bohus län, är ett utmärkt godt hemman, hvars vidsträckta egor nästan till hela sitt omfång äro odlingsbara. Vid gården äro Hisingens tingshus uppförda.

Bärby. Gästgifvaregård i Säfve socken på ön Hisingen af Göteborgs och Bohus län; skjutsar till:

Agnesberg, o. s. o.	$\frac{3}{4}$	mil.
Ahrendal, s. s. v.	$1\frac{1}{2}$	»
Hästevik, s. v.	$1\frac{1}{2}$	»
Qvillebäcken, s. s. o. . . .	1	»
Wedbacka, n. o.	$1\frac{1}{16}$	»

Bäreberg. Socken i Wiste härad af Mariestads län, har en areal af 3,402 tunnland, hvaraf 50 äro sjöar och kärr. Ån Nossan flyter genom socknen. Marken är mycket bergaktig. Bergen på bägge sidorna af ån äro höga, långa och sammanhängande samt betäckta med bergmossa. Jordmånen är i allmänhet sand. Hufvudnäringarne äro åkerbruk och boskapsskötsel. Socknen består af $13\frac{3}{8}$ mantal och bebоddes 1810 af 401 och 1840 af 628 invånare. Om folkskolan finnes ingen uppgift. — Bäreberg är annex till Främmestads patronela pastorat i Wäne härads kontrakt af Skara stift. Kyrkan, belägen på ett högt berg, $3\frac{3}{4}$ mil från Wenersborg, är byggd af sten, vacker och ljus; reparerad 1827. — I socknen förekomma flera fornlemningar och

minnen. Vid hemmanet Hult är en så kallad *Jättestuga*, bestående af 6 stora stenar, liggande i fyrkant, och en tjock sten ofvanpå, liksom till tak. I tvänne berg vid samma hemman äro jättegrytor. I byn Anestad bodde en kung Ane, och på Baljemo hed stupade en krigare, vid namn Baljer, hvarom vidare i artiklarna *Anestad* och *Baljemo*. — Adress: Sollebrunn.

Bäreberg. Gästgifvaregård i Närebergs socken och Wiste härad af Skaraborgs län; skjutsar till:

Essunga	½	mil.
Grästorp	2	»
Håkantorp	2	»
Sollebrunn, i Elfsborgs län .	1¾	»
Sparlösa	1⅞	»

Bärsta. Två hemman frälse och 2 hemman krono-skatte jemte derunder nu i sambruk liggande *Lundby*, 2 hemman krono skatte, är beläget i Hackwads socken och Grimstens härad af Örebro län. Frälsehemmanen egdes år 1717, № 1 af ryttmästar Pistolschöld och № 2, äfven Klostergården kallad, af öfverstinnan Gustaviana Flemming. År 1750 såldes 3 hemman Bärsta af assessorn i Svea Hofrätt Lorentz Stockenström och dess fru Maria Elisabeth Fægroea till brukspatron Johan Lundahl; sedermera kommo alla 4 hemmanen i kapitenen Sven Fredrik Ugglas ego; år 1774 bortbytte han dem, jemte 2 andra då underlydande hemman, till stallmästaren hos framlidne hertig Carl af Södermanland, Per Jakob Hofling, mot $^{37}/_{616}$:delar uti Riddarhyttan med derunder lydande lägenheter jemte en kontant summa af 90,000 daler kopparmynt. År 1780 öfvertogs egendomen af kamreraren Magnus Egelström, hvilken år 1789 friköpte krono-hemmanen till skatte; derefter innehades egendomen af hofjunkaren J. H. af Geijerstam, som åter år 1802 försålde Bärsta jemte 4 då underlydande hemman till bruks-inspektoren Per Roman. Efter dennes år 1827 inträffade frånfälle, ärfdes Bärsta 4 hemman af brodern Lars Roman, hvilken genom gåfva flyttade eganderätten på sina tvänne söner, advokatfiskalen i Bergs-kollegium Abr. Roman och bruks-inspektoren P. J. Roman, hvilka år 1831 tillköpte Lundby hemman af brukspatron Henrik von Hofsten på Willingsberg. År 1850, vid advokatfiskalen Romans död, öfvergick eganderätten till egendomen på P. J. Roman, dess nuvarande innehafvare.

Hufvudbyggnaden, om 2:ne våningar, uppbyggdes år 1775 af timmer efter då nedrifna Finnerödja kyrka i Vestergötland, och är det ena af kyrkans kors ännu bibehållet. Vid gården finnes en större, god frukt-trädgård. Åkerjorden är af bördig beskaffenhet, och ängen kan, genom sänkning af den närbelägna Skarby-sjön, äfven förvandlas i god åker. — Uti en egendomen tillhörig ekhage finnas åtskilliga fornlemningar, bestående af domareringar och en mängd stensättningar.

Bärstad. Ett mantal skatte i Rystads socken (f. d. Näsby) och Åkerbo härad af Linköpings län, har varit doneradt till Knut Svensson Ödla och år 1683 för lifstid upplåtet åt hans sonhustru, fru Mechtilla Ribbing. Gården tillhörde 1852 samma egare som Beatelund i Rystads socken, en assessor Pettersson.

Böda. Socken, belägen i Åkerbo härad och Ölands Norra Mots fögderi af Kalmar län, har en areal af 21,083 tunnland, af hvilka 25 äro sjöar och kärr. In-sjöar och vattendrag äro här obetydliga; men hafvet omsluter pastoratet på trenne sidor. Marken är i allmänhet jemn. Jordmånen består till det mesta af sand, blandad på åtskilliga ställen med en obetydlig del svartmylla; på andra ställen åter är flygsand, blandad med en obetydlig del svartmylla; på andra åter idel flygsand, som bär ringa gröda, och som vid stormväder flyger tillhopa vid gärdesgårdarna. Ingenstädes, så vidt bekant är, finnes lera. Åtskilliga byar hafva s. k. örjord, bebunden med mycken sten, andra åter hafva ingen sten på sin sandjord. Omkring Byrum (säger Ahlqvist i Ölands Beskrifning) »är hela tillandningsfältet ej annat än en ofruktbar hed, fylld af den finaste kiselsand,

som sammandrifves till den mängd och med den styrka, att de låga tallarna och buskaktiga granarna ofta ända till topparna begrafvas under sanden. Denna hed kallas *Gångberget*. Utanför i sundet uppreser sig i halfspherisk form klippan *Jungfrun*, en af sjömän lika känd som fruktad väderleks-sierska. Der detta sandfält slutar vid Enerums strand, vidtager en vanlig »allvar», som sträcker sig förbi Tokenäs' hamn till Torps sjöbodar och i vester icke i brant vägg, utan trappvis, så att vågen brusar långt upp öfver nedra lagret. Att detta lager sedermera är brant afbrutet i sjön, synes af vågens skarpa svall emot dess sidor. Flera åsar och upplandningspallar åtfölja stranden mot norra udden. Vid egentliga uddens början synas mot hafvet stora fält af söndergrusad kalksten, hvilka Linné kallar »Neptuni åkrar». Nordvestra udden är låg, ringa skogbeväxt, men har sköna, blomsterrika ängar. Östra udden deremot, mer skogbeväxt, består, tillika med östra stranden, af lös, lätt sand. Mellersta landet, nu beväxt med barrskog, torde snart dela det öfriga Ölands öde, om icke större omtanka hos invånarne lärer dem att mer sparsamt tillgripa den nog medtagna skogen.» Hufvudnäringarne äro åkerbruk och kalkbränning; binäringar fiske och något sjöfart, mest med lastbåtar. — Socknen innehåller $69\frac{1}{4}$ oförmedlade och $31\frac{3}{4}$ förmedlade mantal, största delen kronoskatte. Folkmängden uppgick 1810 till 1,218, 1840 till 1,722 och 1856 till 2,140 personer. Socknen har både fast och ambulatorisk skola, med 1 examinerad lärare i hvardera. År 1856 besöktes förra skolan af 41 gossar och 21 flickor, den sednare af 45 gossar och 37 flickor; dessutom undervisades 1 gosse i allmänt läroverk, 91 gossar och 79 flickor i hemmet. — Böda utgör ensamt ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen, tillhörande Ölands Norra kontrakt af Kalmar stift. Kyrkan, af sten, belägen längst i norr på ön, $8\frac{1}{2}$ mil nordost från Kalmar och $5\frac{1}{2}$ mil n. n. o. från Borgholm, tillbyggdes 1802 med torn på vestra och sakristia på östra sidan. Öfver tornets väggar, af sten, om 30 alnars höjd, är en lanterna uppsatt af trä. Grundvalen till tornet och sakristian lades d. 23 Oktober 1801, byggnaden började i Mars följande året och slutades i November samma år samt invigdes den 30 Oktober 1803. Af kyrkans märkligheter kunna nämnas: här har förut hängt ett vackert, väl arbetadt rökelsekar af malm, från katholska tiden, hvilket år 1820 blef inlemnadt till antiqvitets-samlingen vid Kalmar gymnasium. Af en grafsten med runskrift finnes endast en ofullständig teckning, hvaraf man kan sluta, att den haft ett kors inhugget och runorna ristade inom cirkelrand. Man känner här trenne grafstenar med munkstil, af hvilka blott en är i behåll; denna har följande inskrift: *Hic* : *sepelitus* : *jacet* : *Petrus* : *filius* : *Sunonis* : — — — *ie* : *Bti* : *Olavi* : *cuius* : *Aia* : *in* : *Xpo* : *reqviescat;* det är: Här ligger begrafven Petrus Sunesson (som dog år - - - på) Sanct Olofs dag, hans anda hvile i Christo. De 2:ne andra grafstenarna blefvo förstörda vid kyrkans ombyggnad år 1802. På kyrkogården äro flera vackra grafvar. — Inom socknen finnas många fornlemningar, hvaribland nedannämda förtjena nämnas. Uti Iduna, sid. 350, förekommer en förklaring öfver runstenen № 850 i Bautil, som mycket afviker från äldre fornforskares gissningar. Den angår, på sitt sätt, Öland, hvarest minnets hjelte fallit och gifvit namn åt Tokenäs by, i hvars hamn han med sina vikingar landstigit. Runskriften är denna: **Ruthr . risti . stin . thansi . iftir . Toki . brudhur . sin . Sah . varth . trbin . a. Ilati . trek . artha . guthr;** det är: Ruthr reste denna sten efter sin broder Toke. Han blef dräpen på Öland, en ganska god (tapper) yngling (dräng). Att Öland förekommer under namnet *Ilat*, bör icke förefalla besynnerligt för någon runläsare, och att *n* uteslutes framför *t* är så allmänt, att icke exempel behöfva antydas. Af stensättningar i socknen må följande anmärkas. Strax vid Torps by är en rund offerkrets och norr om densamma tvänne stenrör; dessa ligga på norra sidan af Tokenäshamns-bugten. *Höga Flisa* kallas en kalkhöjd af

3 alnars höjd samt 2 alnars 6 tums bredd mot öfra ändan och 1 aln 10 tum mot foten; är illa arbetad på kanterna till ett slags halfkors (Antonii kors), och synes denna häll vara uppsatt för dem, som i äldsta tider idkat fiske, för att vid denna andaktsvård förrätta sin bön. Flisan är upprest på en ofvannämda by tillhörig åkerlycka, kallad *Lunnehorfvan.* Nära härintill finnas 3 hällkistor, kringsatta med flisor, af hvilka blott öfra kanten synes öfver den jemna marken. Hvardera är 5 1/4 alnar lång och 3 1/4 alnar bred. I dessa stenkistor hafva obrända lik blifvit upptagna. Längre i norr om Höga Flisa, vid vårdkasen, nära sjön på vestra Landtborgs-höjden, finnes en skeppsform, kallad *Forgalla-skeppet,* som väl icke kan jemföras med Ölands präktigare fornlemningar af detta slag, men eger en viss märkvärdighet genom sitt namn. Skeppsformen har 11 alnars längd och 4 alnars bredd i aktern, med resta kalkflisor till stam- och aktersten. Tvänne stenrör, 13 mindre griftkullar och en fotangelform tillhöra denna grupp af fornlemningar. Norr om denna skeppsform ligga i sträckning 10 stenrör och 6 griftkullar. På bottnen i dessa rör och kullar ligga lemningarna efter obrända lik i stenkistor. Dessa stensättningar och grafvar häntyda på en fiendtlig landstigning och ett derefter hållet fältslag, som kan hänföras till nyssnämda Tokes nederlag. — Vid Haget, s. v. från Enerum, kallas en stensättning af allmogen *Stendansen.* Den utgör en låg, platt hög, omkring hvilken på något afstånd 19 dels pelarformiga, dels klumpformiga gråstenar äro satta i cirkel. Allmogen omtalar, att denna cirkel fordom haft en större sten i medelpunkten, och att här varit ett tingsställe. — I Skäftekärr här i socknen förvaras en s. k. *Rime-Runabok,* bestående af flera hopfästa skifvor. Sådana förvaras på många ställen å Öland och äfven i andra orter, såsom i Uppland, Vester- och Östergötland, Norrland m. fl. — Slutligen må nämnas de af allmogen så kallade *Jättegrafvar,* som anträffas här i socknen och för öfrigt i mängd på ön. Dessa hafva aldrig blifvit begagnade såsom grafställen, utgöra icke annat än tomtningar efter fordna byggnader och hafva en sådan likhet med husen uti Ölands borgar, att man kan antaga, det de äro med dem samtida, emedan de äro på samma sätt uppförda. De utgöra längre eller kortare rektanglar med afrundade hörn och äro stundom odelade, stundom delade i tvänne, trenne och än flera rum genom mellanmurar. Ingångarna äro någon gång utmärkta af på sidorna ställda klump- eller pelarformiga stenar. Sjelfva väggarna bestå af tvänne parallela linier af granitstenar, merändels öfver mansbörda, hvilkas mellanrum äro fyllda med klapper, utan tecken till murbruk; de bilda på sådant sätt en stenfot eller 2 alnars bred mur. Denna höjer sig sällan öfver 1 aln, och tyckas byggnaderna varit uppförda af trä på denna stenfot. Sådana tomtningar, som de vanligen benämnas, äro inom Ölands socknar, i synnerhet på norra och östra delarna af ön, ganska talrika och i flockar, hvilket bevisar, att äfven våra förfäder bodde i ett slags bylag, eller flera hushåll nära hvarandra. Inom denna socken finnas sådana tomtningar omkring Fagerum, Skäftekärr, Norra Udden, o. s. v. Då man någon gång uppbrutit och borttagit sådana tomtningar, har man i dem funnit djup svartmylla, kol, troligen efter eldstäder, och ett eget slags jernklingor, från 2 till 3 fot långa, utsmidda liksom liar med rät spets i bägge ändar. Detta tyckes hänvisa till forntida smedsverkstäder, och är nog troligt, att de omtalta klingorna varit ämnade till svärd. Då en sådan tomtningsplan år 1823 i Södra Runstens by af Runstens socken uppbröts, fann man kol, en ullsax, 3 liar eller skäror, hvilka äro mycket olika de nu brukliga. Alla dessa fynd har konrektor A. Ahlqvist egt i sina samlingar. — Inom socknen finnas tvänne helsobrunnar, *Hunnerum* och *Svartvik.* Den första fanns redan 1763, den andra några år sednare. — Adress: Borgholm.

Böda Hamn. Belägen i ofvannämda socken, öster om kyrkan, har god ankarbotten; men emedan den, likt de flesta af Ölands hamnar, utgöres af en

stor bugt eller vik inåt landet, är den säker endast för vestliga och nordvestliga samt sydvestliga vindar. För alla öfriga, i synnerhet nordost, är den öppen. Här har postjakten sin station. Till beqvämlighet vid in- och utlastning har, från äldre tider, en brygga, ehuru ganska bristfällig och otillräcklig, varit anlagd, tills Kongl. Maj:t genom skrifvelse den 23 Juli 1814 anbefallde, att bryggan skulle för kronans räkning iståndsättas. Den uppfördes sedan genom entreprenad-auktion sommaren 1815. Den är ganska beqvämlig, 141 alnar lång och 14 alnar bred samt försedd med ledstänger å båda sidor. Brohufvudets bredd är 10 alnar. — Att i fordna tider här äfven varit brygga, bevittnas deraf, att strax söder om vägen till Böda hamn finnes imellan albuskarna en planerad stenbrygga af 8 alnars bredd. Trakten är så sidländt, att den ännu vid högt hafsvatten öfversköljes.

Böda Kronopark. Ölands enda barrskog, som ännu förtjenar någon större uppmärksamhet, sträcker sig från Böda kyrka till öns norra udde i en längd af nära 2 mil. Mellan denna skogssträcka och vestra stranden utbreder sig ett stort fält, som består af en ofruktbar sandhed, så att skogen har knappt en half mils bredd. Hela arealen utgör 10,000 tunnland. Skogen, som varit ansenligt medtagen genom Öländningarnes oerhörda skogsplundringar, hvilka 1848 förorsakade det s. k. Böda-upproret, har nu fått en bättre ordnad förvaltning och bevakning, så att den blifvit betydligt förbättrad. Under åren 1851—1856 afverkades i medeltal på Böda kronopark 145,643 kubikfot, hvilka likaledes i årligt medeltal inbragte 3,760 rdr bko.

Böhla. Gästgifvaregård i Jönköpings län; skjutsar till:

Hallarp	1	mil.
Hvetlanda	$1\frac{1}{4}$	»
Kråxhult	2	»
Repperda	$1\frac{5}{16}$	»
Ödshult	$1\frac{1}{2}$	»

Böhlet. Brunstensbrott i Skaraborgs län, Undenäs socken. Här tillverkades 1852 274 sk℔, 1853: 256, 1854: 181 och 1856: 115. Tillverkningens minskning lär hafva varit en följd af minskad afsättning.

Böja. Socken i Wadsbo härad af Mariestads län, har en areal af 3,356 tunnl, hvaraf 250 äro sjöar och kärr. Sjön Wristulfven gränsar till socknen. Marken är ganska jemn. Rådande jordmånen är bördig lera. På skog är brist. Hufvudnäringen är åkerbruk. Vid Katorp inom socknen brytas slipstenar. Socknen består af $8\frac{3}{4}$ mantal och beboddes 1810 af 227, 1840 af 365 och 1856 af 357 invånare. Böja socken har ambulatorisk folkskola med 1 examinerad lärare. År 1856 besöktes skolan af 16 gossar och 22 flickor; dessutom undervisades 18 gossar och 15 flickor hemma; tillsammans 34 gossar och 37 flickor. — Böja är annex till Bergs konsistoriela pastorat i Billings kontrakt af Skara stift. Kyrkan, belägen $1\frac{3}{4}$ mil från Mariestad, tillbyggdes år 1776. — Adress: Mariestad.

Bökebacka grafkista. Fornlemning i Tossene socken och Sotenäs härad af Bohuslän, af Holmberg betecknad »såsom den skönaste i häradet.» »Detta storartade monument, — säger Holmberg, — bildas af två sidohällar, den ena 7 och den andra $3\frac{3}{4}$ alnar lång. I norr står en gafvelhäll; men i söder är grafven, som är $2\frac{1}{2}$ alnar bred och lika djup, öppen. Rundtomkring stå elfva höga stenvårdar, lika drabanter, på vakt om den jordade kämpens ben, men hafva dock icke kunnat hindra egennyttan att våldföra det härliga ålderdomsminnet. Den sex alnar långa lockhällen passade nämligen förträffligt till en s. k. förstugubro och blef för sådant ändamål bortförd till en bondgård i trakten; men traditionen vill veta, att nattliga spökerier tvingat den tilltagsna högbrytaren att återforsla stenen till hans ställe, och den ligger nu till hälften inuti och till hälften utom kistan. En dylik tänkt gemenskap mellan en vakande andeverld och våra fäders grifter är ännu allmän i Bohuslän och har skyddat många ålderdomsminnen från förstörelsen.»

Bölaryd. Gästgifvaregård i Jönköpings län; skjutsar till:
Kappeled . . . . 1 1/8 mil.
Nissaryd . . . . 1 1/2 »
Ölmesta . . . . 2 1/4 »

Bön. I Rölanda socken och Wedbo härad af Elfsborgs län, på Dal, förekomma vid detta ställe två saltkällor, hvilket torde förtjena anmärkas, emedan sådana källor finnas högst sparsamt i Sverige.

Bön, Östra. Gästgifvaregård i Töksmarks socken och Nordmarks härad af Carlstads län; skjutsar till:
Bön, i Östvallskog, nordligt 1 5/8 mil.
Haijom, s. o. . . . . 3/4 »
Nedre Håhn, vestligt . . . 1/2 »
Upran, s. s. v. . . . . . . 5/8 »

Bön. Gästgifvaregård i Östvallskogs socken och Nordmarks härad af Carlstads län; skjutsar till:
Östra Bön, sydligt . . . 1 5/8 mil.

Böne. Socken i Redvägs härad af Wenersborgs län, har en areal af 6,225 tunnland, af hvilka 395 äro sjöar och kärr. Inom denna och annex-socknarna ligga sjöarna Lönnern, Jogen, Wollereds-sjön, Drängen, Winsarp- och Gullereds-sjön, samt framflyta åarna Ätran och Tidan. Hufvudnäringen är åkerbruk. Socknen innehåller 14 5/8 mant. och tillsammans med annexerna 95 förmedlade mantal samt beboddes 1810 af 349, 1840 af 378 och 1856 af 384 invånare. Böne socken har fast folkskola med 1 examinerad lärare. År 1856 besöktes skolan af 27 gossar och 26 flickor; dessutom undervisades 1 gosse i allmänt läroverk och 5 flickor hemma. — Böne, modersocken, jemte annexerna Knätte, Liared, Kylingared och Fiflered, utgöra tillsammans ett konsistorielt pastorat af 2:dra klassen, tillhörande Redvägs kontrakt af Skara stift. Kyrkan, belägen 1 1/2 mil från Ulricehamn och 8 1/4 mil från Skara, är nybyggd år 1826. Kyrkoherden här i socknen, Mauritius, skall, enligt sägnen, för det han häftigt satte sig emot liturgien, som konung Johan III ville införa i riket, blifvit halshuggen nära prestgården, enligt andra berättelser på Timmelhed. — Betydligaste gården i socknen är säteriet *Lönnarp.* — Adr.: Ulricehamn.

Bönebön. Gård i Sanda socken af Sörbygdens härad och Bohuslän, märkvärdig derföre, att på gårdens egor, på fjället nära gränsen mot Dal, träffas samlingar af fossila hafs-snäckor, hvilka förr varit så rikhaltiga, att man deraf bränt kalk. Dessa bankar ligga vid ansenlig höjd öfver hafsytan samt på obetydligt afstånd från stranden.

Bönsta, fordom *Bonestad.* By i Allhelgona socken och Rönö härad af Nyköpings län, 1/2 mil från Nyköping, är märklig för de mångfaldiga fornlemningar, som här finnas, såsom grafhögar, stenkummel, runstenar, stensättningar, offerlund, hvaromkring är en stenkrets, äfvensom ett tingställe. Namnet kunde gifva anledning att tänka på forntida helgedom, äfven från christen tid.

Börgöls bruk. Se *Ysunda.*

Börje. Socken i Ulleråkers härad af Uppsala län, har en areal af 8,749 tunnland, hvaraf 30 äro kärr och sjöar. Utmed Jumkils- eller Börje-ån, som utflyter i Fyris-ån i nordvest, och på ömse sidor om ett mindre vattendrag, som går åt öster, är slättbygd med lerjord eller svartmylla, dels ock sidländt ängsmark; åt söder och vester förekommer mer bergländig mark. Åkerbruk är hufvudnäringen. På skog är vid flera byar föga tillgång. Socknen innehåller 62 1/4 oförmedl. och 51 1/2 förmedl. mantal samt beboddes 1810 af 811, 1840 af 798 och 1856 af 884 invånare. Börje socken har fast skola med 1 examinerad lärare. År 1856 besöktes skolan af 20 gossar och 14 flickor; dessutom undervisades 4 gossar i allmänt läroverk, 18 gossar och 40 flickor hemma. — Börje är prebende-pastorat till Uppsala universitet af 2:dra klassen, tillhörigt Ulleråkers kontrakt af ärkestiftet. År 1620 anslogs detta pastorat åt Petrus Olai, tredje theologen vid Uppsala akademi, eller »professor locorum communium», som då först blef

förordnad till denna beställning, och på riksdagen 1723 beslöts, att Börje och Näs pastorater skulle läggas till prebenden åt theol. adjunkterna vid akademien. Detta fortfor till år 1836, då Börje blef prebende åt professor Kalsenianus i stället för Hagby och Ramsta pastorat, som åter lades till andra theol. adjunkten vid akademien. — Kyrkan, belägen 3/4 mil från Uppsala, är gammal, byggd af gråsten, utan torn. Hon afbrann till större delen 1632, tillika med klockstapeln och den strax derintill belägna byn Tiby. Reparation företogs samma år, hvartill kronan förärade 20 tunnor spannmål. Här finnas flera minnesmärken. I choret sitta 2 hufvudbanér, tillhöriga löjtnanten vid Smålands infanteri Christer Christersson Sjöbladh till Bergshammar (Fogdö) och Hessleby här i socknen, död 1645, samt herr Pehr Christersson Sjöbladh till Svidiestad och Häsleby, död 1670, hvilka förmodligen ligga här begrafna. Framme i choret ligger en gammal grafsten af grof marmor, hvarå är uthuggen en upphöjd liljeqvist under ett kors, men utan inskrift. Af vapnet synes, att någon af slägten Liljestjelke här ligger begrafven. I vapenhuset är en grafsten, som tillkännagifver, att »Kgl. M:ts och riksens sekreterare, Michel Olsson, ligger der begrafven, död 1615;» troligen Michel Olofsson Dufva, som var ståthållare öfver Stockholms slott och län.

Socknens namn skrefs 1291 *Byrie* och 1314 *Biria*, då tillhörande provincia *Ulleraker*, äfven *Boeria*. Man har härledt namnet af en Bore eller Bure och anfört, som bevis derpå, en Burehög i socknen; äfven påstår man, att den fått sitt namn af en Byrger, hvars grafsten ligger under kyrkodörren. — Af fornlemningar uppgifvas runstenar i kyrkan, vid Ströja, Tiby och Engeby. Stensättningar och grifteullar finnas på flera ställen; men vid Broby äro 5 ansenliga grafhögar, af hvilka en kallas *Svens-högen*, hvarom vidare under ordet *Broby*. — Under Gustaf Wasas student-tid i Uppsala »spatserade» han ofta ut till Stränge i Ströje här i socknen och till Måns i Qvarnboda i Läby och »gjorde sig der glad och lustig». — Bland 24 byar och gårdar i socknen nämnas 5 i häfder från 1200- och 14 från 1300-talet. De betydligaste gårdarna äro nu *Hesselby* och *Brunby*. — Adress: Uppsala.

Börringe. Berustadt säteri, 2 mantal, i Älfvestads socken och Bobergs härad af Linköpings län, har tillhört kapitenen Ernst Wendel, såldes af honom till kapitenskan H. Silfverlås och af henne till brukspatronen C. Eklund, hvilken åter sålde det till kornetten Sandberg, som innehade det år 1760. Regements-skrifvaren S. Rudin egde Börringe i början af innevarande århundrade och hans arfvingar år 1818.

Börringe. Gods i Skåne, Malmöhus län, Wemmenhögs härad och Gustafs socken, 2 mil sydost från Malmö. Gården, som ligger vid Börringe sjö, hvilken håller en mil i omkrets, har ett ypperligt läge och omgifves af ek- och bokskogar, just vid gränsen af den skoglösa Skånska slätten. Det gamla godset har fordom varit kloster, om hvars första grundläggning man likväl saknar tillförlitlig underrättelse. Så mycket vet man imellertid, att det varit stiftadt redan före 1257 för munkar och invigdt åt Jungfru Maria, hvaraf det kallas St. Marias kloster; år 1268 förvandlades det till nunnekloster af Benediktiner-Orden. Efter reformationen och klostergodsens indragning till kronan innehades godset af ätterna Brahe, Bille och Thott; men sedan Skåne tillfallit Sverige, blef Börringe, tillika med Lindholms säteri och underlydande, år 1659 förlänadt åt Carl X:s naturliga son, grefve Gustaf Carlsson, till grefskap åt hvilken det upphöjdes den 9 Mars 1674. Efter grefve Carlssons död hemföll godset till kronan, indelades för 7 nummer vid nuvarande Skånska Dragon-regimentet och bortarrenderades till krigs-kommissarien Cleve. Denne köpte slutligen egendomen och testamenterade den till sin fosterdotter, borgmästarinnan Hegardt i Malmö, som år 1744 sålde egendomen till dåvarande assessorn, sedermera riksrådet grefve Joachim Beckfriis. I hans hand erhöll gården ett nytt utseende; år 1763 upp-

fördes en ny 2:vånings hufvudbyggning af sten, täckt med jernplåt, tillika med två grundmurade flygelbyggnader. Med konungens tillstånd försålde riksrådet det på Jutland belägna Friisiska stamgodset Häfringholm, Estenbeck och Tustrup emot ersättning af Börringe kloster, som tillika med Fiholms säteri uti Södermanland år 1791 förklarades för grefskap åt äldsta manliga ättlingen af friherrliga ätten Beckfriis, det enda grefskapet i riket, med hvilket grefvetiteln följer för egaren. I stället för de bägge förfallna kyrkorna Lemmeströ och Börringe byggde riksrådet Beckfriis en ny, efter Gustaf III kallad Gustafs Kyrka, och till hvilken socken Börringe har jus patronatus. Efter riksrådets död utan barn tillföll godset hans bror, generalmajoren grefve C. L. Beckfriis, vid hvars död 1798 det tillträddes af äldsta sonen, hofmarskalken grefve Corfitz Ludvig Beckfriis, gift med grefvinnan Lovisa Thott. Efter hans död tillföll godset hans son, kammarherren grefve C. Beckfriis.

Egendomen är bebyggd med ett prydligt tvåvånings stenhus samt tvänne vid sidorna deraf uppförda paviljonger. Ladugårdshusen, som afbrunno år 1794, uppfördes strax på nytt af tegel med halmtak, och vid samma tillfälle blefvo två byggnader, som förut skiljde dem från borggården och voro uppförda på de gamla klostermurarna, alldeles nedrifna, så att icke något spår finnes efter gamla klosterbyggnaden, på hvars tomt lindar blifvit planterade. — Börringe klosters berustade säteri består af 7 mantal med dertill hörande skatterätt till $19^{25}/_{48}$ mantal i Börringe och Lemmeströ byar. Å egorna finnas en skattlagd vatten- och en väderqvarn, tegelbruk och kalkbränneri.

Börrum, eller **St. Pehr.** Socken i Hammarkinds härad af Linköpings län, har en areal af 4,860 tunnland, af hvilka 190 äro sjöar och kärr, och bildar en lång och smal landsträcka af $1\frac{1}{2}$ mils längd från nordvest till sydost, men blott $\frac{1}{8}$ till $\frac{1}{2}$ mils bredd. Marken är mycket bergaktig, men har fruktbara dälder mellan bergen här och der. Ett litet vattendrag går från Nöstebo-sjön och flyter ut till saltsjön. På skog är icke brist. Jordmånen är till större delen lera, men äfven svartmylla och dungjord. Hufvudnäringarne äro åker- och något bergsbruk, i anseende till dervarande smärre jerngrufvor, samt fiske. Socknen innehåller $13\frac{1}{2}$ oförmedlade och $10\frac{3}{4}$ förmedlade mantal. Folkmängden uppgick 1810 till 358, 1840 till 496 och 1856 till 448 personer. Socknen hade sistnämda år ambulatorisk folkskola med 1 examinerad lärare, som undervisade 12 gossar och 14 flickor, medan 2 gossar bivistade allmän och 1 enskild undervisnings-anstalt. — Börrum är nu annex till Mogata konsistoriela pastorat af 2:dra klassen i Hammarkinds kontrakt af Linköpings stift. Kyrkan, som ligger 2 mil från moderkyrkan och $2\frac{1}{4}$ mil från Söderköping, är uppbyggd af trä 1718, och vid invigningen Persmesso-dagen samma år fick hon namn af St. Pehrs kapell. I klockstapeln är en klocka, till hvars gjutning konung Fredrik I har förärat en eröfrad metallkanon. Litet från kyrkans östra gafvel hafva brukspatronen Gust. Adolf Fors och hans fru, Wendela Catharina Rosenhjelm på Börrum, år 1753 låtit mura en graf åt sig, i hvilken de hvila. Detta herrskap har äfven begåfvat kyrkan med dess mesta silfver och en vacker skrud. Före den nu nämda kyrkans uppförande hölls redan omkring år 1650 gudstjenst i en stor sal vid Börrums gård, som sedan kallades kyrkosalen, och derom gjordes anmälan vid en biskops-visitation, hållen i Mogata af ärkebiskop Spegel 1695, då denne lofvade att söka utverka tillstånd till en kyrkas uppbyggande i Börrum. Men detta lärer icke skett, emedan konung Carl XII först 1718 gaf församlingen tillstånd att bygga sig en kapell-kyrka, hvilket äfven skedde, som förut är nämdt. Redan vid år 1677 hade fru Wendela Canterstjerna skänkt den plats, der nu kyrkan står, till begrafningsplats för invånarne i denna från Mogata kyrka aflägsna ort. Socknen kallades fordom Byarum. — Det uppgifves, att fornlemningar finnas här i socknen efter ett kloster, kalladt Byarum, hvilka bestå i några af ekskog öfver-

vexta grus- och stenhögar. Närmare härom, se *Byarum.* — De betydligaste gårdarna inom socknen äro *Börrum* och *Norrum.* — Adress: Söderköping.

Börrum. Gods i Börrum socken och Hammarkinds härad af Linköpings län, beläget nära sockenkyrkan, har dels varit doneradt till Nils Stjernskjöld, hvars son Claës Stjernskjöld stadfästes i besittningen deraf, dels genom byte blifvit förvärfvadt af Erik Rosenhjelm 1646; år 1650 var det bebygdt till säteri och tillhörde såsom sådant Per Rosenhjelm 1683. Godset reducerades, men förlänades på lifstid åt honom och hans fru Wendela Canterstjerna, som egde det ännu 1700 och 1726. Åren 1741 och 1747 tillhörde Börrum Wendela Catharina Rosenhjelm, gift först med kornetten Jakob Wernsköld och sedan med assessor Fors (se *Börrum* socken), och derefter Wernskölds son, P. Wernsköld, som tog tillbaka ett af modern till kyrkan doneradt frälsehemman i Börrum. Godset köptes sedan af riksrådet grefve Göran Gyllenstjerna och hörde derpå länge under Thorönsborg i St. Annæ socken; major F. U. Mannerstråle egde godset 1857. Gården består af Börrum, 2 mantal skatte säteri, 2 frälse med såg och qvarn, samt Nöstebo, ½ mantal frälse.

Börsled. Gästgifvaregård i Tunhems socken och Wäne härad af Elfsborgs län; skjutsar till:

Fors	$1\frac{5}{8}$	mil.
Grästorp	$1\frac{5}{8}$	»
Gäddebäck	1	»
Trollhättan	$1\frac{1}{8}$	»
Wenersborg stad	$1\frac{1}{2}$	»
Åsaka	½	»

Börsjö. Stångjernsverk, beläget i Risinge socken och Finspongs Läns härad af Linköpings län, vid sjön Grons utlopp. Bruket anlades år 1640 af majoren Knut Ödla och hade 4 hamrar och 7 härdar samt en knipphammare; men i brist af kol, måste det nedläggas, med undantag af 1 hammare, som landshöfdingen Udde Ödla lät reparera och å nyo uppbygga. Det privilegierades år 1689, stadfästes 1690 och följde sedan Stjernviks säteris öden, hvilket fordom äfven hette Börsjö. År 1803 köptes både säteriet och bruket från Finspong af Christiern Eberstein, ärfdes 1816 af dess enka, född Broms, 1827 af mågen Didrik Reder och 1847 af enkefru Reder, omgift 1850 med öfversten C. E. Ahlström. — Bruket har nu 2 härdar och 2 hamrar, 900 sk℔ privilegieradt smide med köpetackjern samt manufakturverk af 4 spikhamrar med oinskränkt smidesrätt. Utskeppar på Norrköping och Stockholm. Bruket tillverkade år 1852 739½ sk℔ stångjern, utom 160½ sk℔, som blifvit använda till manufaktur; hade qvarn med 3 par stenar och såg. — Vid Börsjö bruk, i Kärrhagen, skall fordom stått ett fältslag. De, som stupat härstädes, skola blifvit begrafna i Lillängen, men en af anförarne under en hög sten på Olstads backe, der man funnit aska och ben.

Börstig. Socken i Frökinds härad af Mariestads län, har en areal af 5,485 tunnland, af hvilka 280 äro sjöar och kärr. Marken är mycket stenbunden och jordmånen mager. Hufvudnäringen är åkerbruk, derefter boskapsskötsel och väfnaders tillverkning. Socknen består af 28¾ mantal och tillsammans med annexerna af $44\frac{1}{12}$ förmedlade mantal. Folkmängden uppgick 1810 till 664, 1840 till 893 och 1856 till 809 invånare. Socknen hade sistnämda år fast skola, i hvilken 25 gossar och 17 flickor undervisades. — Börstig, modersocken, jemte annexerna Brismene och Kjerråkra (den sistnämda socknen ligger i Redvägs härad af Wenersborgs län), utgöra tillsammans ett konsistorielt pastorat af 3:dje klassen, tillhörande Wilska kontrakt af Skara stift. Kyrkan, belägen 1¾ mil från Falköping och 8 mil från Mariestad, blef nybyggd af sten år 1823. I äldre tider skola i denna socken äfven varit kyrkor vid Mussla och Kringlarp, efter hvilka ännu synas lemningar. En del af Börstigs-socknen kallades då Mussla socken. — Af fornlemningar uppgifvas här flera offerställen, hvaribland ett på kyrkoherde-bostället egor, ännu kalladt *Sal* eller *Salen,* på en höjd, der lem-

ningar efter byggnader synas. — Adr.: Falköping.

Börstil. Socken i Frösåkers härad af Stockholms län, har, med en vidlyftig skärgård, en areal af 43,300 tunnland, af hvilka 2,500 äro sjöar och kärr, oberäknadt hafsvikar. Den innesluter tvänne under särskilda domstolar lydande städer, Östhammar, nära södra gränsen, och i nordost Öregrund, och består sjelf af tvänne hufvud-delar: *Uppsocknen*, å fasta landet, samt *Norr-ön*, nu mera sammanhängande med fasta landet i vester, och *Söder-ön*, en ö i hafvet, hvilka tillsammans utgöra andra hufvud-delen. Uppsocknen är dels bergländig och kärrig åt vester, dels skogsmark på en från sydost till nordvest strykande sandås, dels jemnare slättbygd vid vattendragen och hafskusten. Här går Kanikbo-sjön från södra gränsen ut till Östhammars-viken; Börstil- och As-sjöarna hafva nordligt lopp till den större Runmarn, genom hvilken Olands-ån kommer härin och går genom Stumelbo-sjön på vestra gränsen, derpå östligt genom Ledsundet till Kallriga-fjärden, till stor del mellan sidlända stränder. Ifrån sistnämda fjärd, åt sydost, är ett nu mera igenvalladt vattendrag till Östhammars-fjärden, hvars särskilda delar i fortsatt sydostlig rigtning äro Gran- och Stenfjärdarna. Bortom denna farled ligga Norr- och Söder-öarna, omgifna af en mängd mindre öar, såsom Fårö, Länsö, Tvärnö, Raggarö, Slätö och Fälö m. fl. Norr-ön är dels en sandig skogsmark kring norra delen af förut nämda sandås, dels slättbygd i söder eller klippig strand i öster. Söder-ön är mer högländt och omvexlar med berg och skogsmark, dalgångar och slätter, småsjöar och inskjutande hafsvikar; största vattendragen äro Norr-, Lång- och Lillvikarn, med utlopp åt söder. Vid de flesta byarna är tillräcklig skog. Kisvittringar och malm-anledningar förekomma nästan öfverallt i socknen, men hafva på endast få ställen varit lönande, hvarföre de flesta blifvit öfvergifna; två skärpningar vid Söderby hafva dock äfven i detta århundrade gifvit rikt utbyte. Det af äldre författare mycket omtalade Granatberget vid Börstil-sjön är en öfvergifven jerngrufva, hvarest malmen till stor del bestod af sköra och till slipning otjenliga granater. Rådande jordmånen är i Uppsocknen och på Norr-ön mest sand, mer sällan lera, hvilken deremot är allmännare på Söder-ön. Hufvudnäringarne äro åker-, ängs- och skogsbruk, grufrörelse, fiske, skälfångst och sjöfart med storbåtar. Socknen innehåller $107^{389}/_{480}$ oförmedlade och $100^{11}/_{12}$ förmedlade mantal, hvaraf i Uppsocknen $33^{7}/_{8}$ skatte, 6 krono och $10^{11}/_{12}$ frälse, samt på Norr- och Söder-öarna $23^{5}/_{8}$ mantal skatte, $4^{1}/_{24}$ krono och 22 frälse. Till Wäddö skeppslag hör $^{1}/_{2}$ mantal i skären. Folknummern uppgick 1810 till 2,356, 1840 till 2,798 och 1856 till 3,100. Börstil socken har både fast och ambulatorisk skola med 2 examinerade och 4 oexaminerade lärare. År 1856 besökte 14 gossar och 7 flickor den förra och 232 gossar och 174 flickor den sednare skolan.

Börstil utgör nu med Östhammars stad ett regalt pastorat af 2:dra klassen, förut 1:sta, tillhörande Olands och Frösåkers kontrakt af Uppsala stift. Särskilda delar af detta vidsträckta pastorat hafva, med mer och mindre skäl, hos Kongl. Maj:t anhållit att bli skilda från moderförsamlingen och få bilda egna pastorater, nämligen Östhammars stad år 1777, Söder-ön och Gräsön år 1799, den sistnämda förenad med Öregrund; men förgäfves. Nu är Gräsö lagd som annex till Öregrund stads regala pastorat. Kyrkan, belägen $^{1}/_{4}$ mil från Östhammar, 2 mil från Öregrund och 7 mil från Uppsala, är byggd af gråsten, $67^{1}/_{2}$ alnar lång och $18^{1}/_{2}$ alnar bred. Hennes ålder är okänd; men i ett gåfvobref af år 1358 omtalas hon såsom då invigd, troligen efter verkställd ombyggnad. Hon brändes af Ryssarne under deras härjningar i Roslagen år 1719, men återställdes. Vestra delen kallas Östhammars kyrka, såsom en tid af staden begagnad. En grafvård är uppsatt öfver prosten härstädes Erik Klint. Kyrkoherden här, Jakobus Erici, anförare för Upplands-bönderna vid det så kallade Korftåget år 1593, är begraf-

ven här i kyrkan. Denna har i äldre tider varit målad. I vapenhuset föreställdes St. Barbara, — en jungfru, som blef halshuggen af sin egen fader i Nicomedia, — och framför henne låg en prest på knä, med följande ord: »*Gudh för böner thina — taghi mik til nader sina*» och under hans fötter: »*Petrus . E. presbitor*». I kyrktaket var gamla Oxenstjernska vapnet måladt med inskrift: *Arma Domini Nicolai Abyornassen de Salista militis.* Han var riksdrots vid år 1351 och stamfader för slägten Oxenstjerna till Salsta. Dessa målningar blefvo till det närmaste förstörda vid Ryska fejden 1719 och blefvo sedan vid kyrkans reparation öfverstrukna.

Af fornlemningar och minnen omtalas följande. Vid Sund i den s. k. Runlötshagen finnas flera griftrör och stensättningar. Här hafva äfven stått tvänne runstenar; den ena är afteck-nad i Bautil och den andra utnött. Grifthögar, större och mindre, förekomma vid Sund, Skedika och Kulla. — Riks-skattmästaren friherre Sten Bjelke fick af drottning Christina Börstil socken i förläning 1654, och vid reduktionen innehade han en förläning, bestående af socknarna Börstil, Walö, Hökhufvud, Skepthammar och Tången i Ekeby; dessutom egde han i denna trakt många och stora gods. — Socknens namn skrefs i äldre tider *Byrstil* och *Borstil.* År 1314 förekommer Borstil såsom hörande till Rhodin. Sju gårdar och byar nämnas i handlingar från 12- och 1300-talen; de flesta egde kaniken Salomon, hvilken troligen hade Börstil som prebende. I sitt testamente af år 1291 bortskänkte han sina gårdar här till åtskilliga personer, men största delen till Nils' af Smara söner i Edsbro socken ; dessa fingo jord i de här belägna gårdarna Nutö, Azö (nu Assjö), Aspö, Långholm, Svannö, Simundö, Snetlinge (Sneslinge) och Langalma. Rikshistoriographen Arn. Messenius hade många hemman här i socknen, som sedan blefvo indragna. De betydligaste säterierna äro nu *Sneslingeberg*, *Söderby* och *Länsö.* — Adress: Östhammar.

Börstorp. Frälse-säteri i Hassle socken och Wadsbo härad af Mariestads län, har lång tid tillhört slägten Falkenberg, som äfven skrifvit sig till Börstorp, och upptagas här följande egare af denna familj: general-majoren Didrik Falkenberg, död 1651; krigsrådet Henrik Falkenberg; hans son, riksrådet friherre Conrad Falkenberg, död 1654; hans son, landshöfding öfver Wenersborgs län, död 1691. År 1828 var öfverstlöjtnanten friherre Anton von Knorring egare till Börstorp. Godset tillhör nu friherre C. W. Leuhusen. — Enligt uppgift 1833 bestod då godset af Börstorps frälse-säteri $3\,^1/_8$ mantal och derunder lydande $15\,^3/_8$ mantal frälse-hemman. Mangården på säteriet utgöres af ett stort charakters-hus och tvänne flyglar, alla af sten. Söder om gården flyter en å, hvaröfver, midt emot ingången, är en bro samt derifrån en stor allé, $^1/_8$:dels mil lång. Trädgården är stor och vacker. — Egarne af Börstorp och Säby i annexsocknen Berga ega patronrättigheten i församlingen gemensamt, hvarom vidare vid modersocknen *Hassles* beskrifning.

Bösarp. Socken i Skytts härad af Malmöhus län, har en areal af 3,009 tunnland, hvaraf blott 4 äro kärr och sjöar. Marken är öfverallt jemn; rådande jordmånen lera. På skog och torf är total brist. Socknen utgör $27\,^7/_8$ mantal, tillhopa med annexet $30\,^{13}/_{24}$ mantal samt hade år 1810 602, 1840 745 och 1856 1,315 invånare. Bösarp socken har både fast och ambulatorisk skola; den förra skolan besöktes 1856 af 30 gossar och 23 flickor, den sednare af 53 gossar och 49 flickor; dessutom undervisades i hemmet 4 gossar och 12 flickor. I söndagsskolan erhöllo 30 gossar och 20 flickor undervisning. — Bösarp, modersocken, jemte Simlinge annex i Wemmenhögs härad, utgöra tillsammans ett regalt pastorat af 2:dra klassen, tillhörande Skytts kontrakt af Lunds stift. Domkapitlet i Lund hade fordom jus patronatus till denna socken. Kyrkan är belägen 3 mil från Malmö och $3\,^1/_2$ mil från Ystad. — Adress: Malmö.

UTL AT DOWNSVIEW
D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 15 10 12 04 008 1